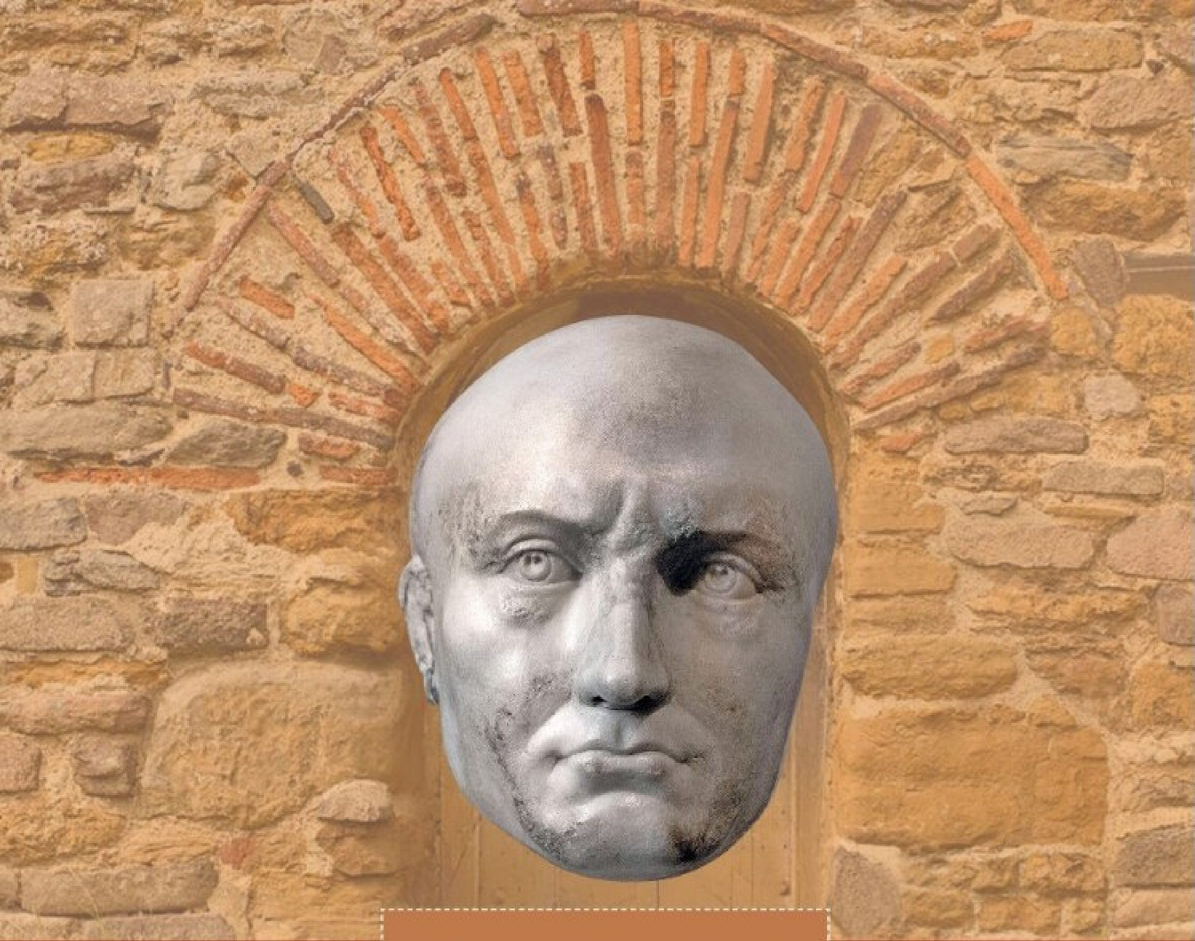

TITUS LIVIUS

II. kötet

RÓMA TÖRTÉNETE A VÁROS ALAPÍTÁSÁTÓL

XXI–XXX. könyv

L'Harmattan

Károli Könyvek

KRE Károli Gáspár Református Egyetem

TITUS LIVIUS

Róma története a Város alapításától

II. kötet (XXI–XXX. könyv)

Károli Könyvek

Műfordítás, forrás

TITUS LIVIUS

Róma története a Város alapításától

II. kötet (XXI–XXX. könyv)

Muraközy Gyula fordítását és a jegyzeteket átdolgozta:
Kopeczky Rita

A fordítást az eredetivel egybevetette:
Czerovszki Mariann (XXI–XXV. könyv)
Tamás Ábel (XXVI–XXX. könyv)

Károli Gáspár Református Egyetem – L'Harmattan Kiadó
Budapest, 2019

A kötet megjelenését a Nemzeti Kulturális Alap támogatta

Felelős kiadó: dr. Sepsi Enikő, a KRE BTK dékánja.
Károli Gáspár Református Egyetem
1091 Budapest, Kálvin tér 9.
Telefon: +36-1-455-9060
Fax: +36-1-455-9062

DOI: https://doi.org/10.56037/978-963-414-271-3

ISBN 978-963-414-271-3
ISSN 2063-787X

Kiadja a Károli Gáspár Református Egyetem és a L'Harmattan Kiadó
A kiadó kötetei megrendelhetők, illetve kedvezménnyel megvásárolhatók:

L'Harmattan Könyvesbolt
1053 Budapest, Kossuth L. u. 14–16.
Tel.: +36-1-267-5979
harmattan@harmattan.hu

webshop.harmattan.hu

TARTALOMJEGYZÉK

XXI. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 219–217)

A II. pun háború előzményei. Hannibal pun vezér a szerződést semmibe véve átkel a Hiberuson. Ostrom alá veszi a rómaiakkal szövetséges Saguntum városát, és a nyolcadik hónapban be is veszi. E jogtalanságok felpanaszolása végett római követség indul a karthágóiakhoz. Azok nem hajlandóak a jóvátételre, így a rómaiak hadat üzennek nekik.

Hannibal átkel a Pireneusok szurdokán, majd galliai területeken keresztül eljut az Alpokig, szétkergetve a volcákat, akik megpróbálják feltartóztatni. Nagy erőfeszítéssel átkel az Alpokon, ezalatt több csatában visszaveri az útját álló hegyi gallokat. Leereszkedik Itáliába, és a Ticinus folyónál lovas csatában legyőzi a római sereget. A csatában P. Cornelius Scipio is megsebesül, de fia, a leendő Africanus megmenti őt.

A Trebia folyónál Hannibal ismét legyőzi a római hadsereget, majd átkel az Appennineken, miközben katonái sok viszontagságon mennek keresztül a viharos idő miatt.[1]

Cn. Cornelius Scipio Hispániában sikeresen hadakozik a punok ellen, és foglyul ejti Magont, az ellenség vezérét.[2]

1.

(1) Hadd jelentsem ki munkám e részének bevezetésében, amit a legtöbb történetíró az egész mű elején szokott hangoztatni: a valaha lezajlott háborúk közül a legemlékezetesebbet fogom megírni,[3] azt, amelyet Hannibal vezetésével a karthágóiak viseltek a római nép ellen.[4] (2) Soha nem mérték még össze fegyvereiket erősebb államok és népek, és ez a két nép sem volt soha ennyire hatalma és ereje teljében. Nem ismeretlen, hanem az I. pun háborúban már kipróbált katonai fortélyokkal küzdöttek egymás ellen; a hadiszerencse pedig annyira

[1] Az állítólagos appennini átkelésről lásd a XXI. 58. fejezetet a hozzá fűzött jegyzettel.

[2] Livius szövegében (XXI. 60. 5–8) Hanno elfogása szerepel; Magon neve talán Új-Karthágó elfoglalásának elbeszéléséből kerülhetett ide.

[3] A XXI. könyv bevezetőjére elsősorban Thuküdidésznek *A peloponnészoszi háború* című művéhez írott előszava volt hatással.

[4] Livius a következő tíz könyvben a Karthágó és Róma között a Földközi-tenger nyugati részének uralmáért folytatott háborúk legnevezetesebbjének, a másodiknak a történetét beszéli el (Kr. e. 218–201). Az I. pun háború Kr. e. 264–241, a III., amely Karthágó megsemmisülésével végződött, Kr. e. 149–146 között zajlott (lásd a XVI–XIX., illetve a XLIX–LI. könyvek tartalmi összefoglalóit).

forgandó volt, annyira ingadozott a küzdelem, hogy azok voltak közelebb a pusztuláshoz, akik győztek. (3) Jóformán nagyobb gyűlölettel küzdöttek, mint amekkora erővel. A rómaiakat fűtötte a felháborodás, hogy a legyőzöttek meg merik támadni legyőzőiket, a punokat pedig az a meggyőződés, hogy vereségük után kapzsi és hatalmaskodó feltételeket diktáltak nekik. (4) Arról is tud a hagyomány, hogy Hamilkar, amikor az afrikai háború befejezése után[1] Hispániába készült átszállítani seregét, és indulás előtt áldozatot mutatott be, a mintegy kilencéves Hannibal gyermeki módon hízelegve kérte apját, hogy vigye magával. Erre az odavezette az oltárhoz, megérintette vele az áldozatot, és szent esküvel kötelezte, hogy mihelyt teheti, a római nép ellenségeként lép fel.[2] (5) Hamilkar, ez a büszke lelkű férfi nem volt hajlandó belenyugodni Szardínia és Szicília elvesztésébe: úgy vélte, túl korai volt a kétségbeesés, amely miatt Szicíliát feladták, Szardíniát pedig csellel ragadták el a rómaiak az afrikai lázadás idején, és ráadásul még hadisarc fizetésére is kötelezték őket.[3]

2.

(1) E gondoktól gyötörve mind az öt évig tartó afrikai háborúban, amely közvetlenül a rómaiakkal való békekötés után tört ki,[4] mind a rákövetkező kilenc évben, amikor Hispániában küzdött a pun hatalom kiterjesztéséért,[5] (2) viselkedésével nyilvánvalóvá tette, hogy a mostaninál nagyobb háború tervét forgatja fejében, és ha tovább élt volna, a punok azt a háborút, amelyet aztán Hannibal vezetésével indítottak meg Itália ellen, már Hamilkar vezetésével megindították volna.

(3) Hamilkar igen jókor bekövetkező halála[6] és Hannibal fiatal kora azonban késleltette a háború kitörését. Az apa és a fiú között mintegy nyolc évig Hasd-

[1] Az I. pun háború befejezése után Karthágónak szabályos háborút kellett vívnia Afrikában az elmaradt végkielégítés miatt fellázadt zsoldoscsapataival, akikhez az elnyomott helyi népesség is csatlakozott. A helyzetet végül Hamilkar Barka oldotta meg.

[2] Hannibal gyermekkori esküjének elbeszélése kicsit másként megtalálható Polübiosznál is (III. 11. 5–7).

[3] A zsoldoslázadás Szardíniára is átterjedt. Az itteni lázadók Rómától kértek segítséget, amely egy darabig semleges maradt, majd miután a zsoldosok elhagyták a szigetet, 238–237-ben megszerezte azt magának Korzikával együtt (ezekre az eseményekre találunk rövidke utalást a XX. könyv összefoglalójában). A Karthágóra többletként kirótt jóvátétel 3200 talentumra rúgott (Polübiosz III. 27. 5).

[4] Kr. e. 241–237. Polübiosz tudósítása szerint a zsoldosháború csak három évig és négy hónapig tartott, vagyis csak a 240-es év elején kezdődött meg.

[5] Kr. e. 237–228.

[6] Hamilkar haláláról többféleképpen tudósítanak a források: Diodórosz (XXV. 10. 3–4) szerint Heliké város közelében, az oretanusok elől menekülőben egy folyóba fulladt; Polübiosz (II. 1. 8) és Cornelius Nepos (*Hamilcar* 4. 2) szerint csatában esett el.

rubalé volt a hatalom,[1] (4) aki a szóbeszéd szerint ifjúi bájával férkőzött Hamilkar kegyeibe, majd – nyilván egyéb területen tanúsított tehetségének hála – elnyerte a lánya kezét. Ezen a jogcímen szerezte meg számára a fővezérséget a Barka-párt befolyása, amely a katonák és a köznép körében igen jelentős volt, jóllehet az előkelőknek ez nem volt éppen ínyére. (5) Hasdrubal szívesebben választotta az erőszak helyett a bölcs megfontolás útját, és Karthágó hatalmát elsősorban nem háborúkkal és fegyverekkel növelte, hanem azzal, hogy vendégbaráti viszonyt teremtett a helybéli fejedelmekkel, és a vezetőkkel kötött barátság révén állított maga mellé újabb és újabb törzseket. (6) De a béke sem nyújtott neki több biztonságot: mindenki szeme láttára kaszabolta le egy barbár, hogy bosszút álljon uráért, akit ő végeztetett ki. A merénylő, amikor a körülállók elfogták, úgy nézett szét, mintha épp most menekült volna meg, és amikor megkínozták, arcán még akkor is a fájdalom fölött diadalmaskodó öröm vonásai uralkodtak, sőt egyenesen úgy tűnt, mintha nevetne.

(7) Hasdruballal, minthogy bámulatos ügyességgel tudta a népeket felizgatni és fennhatósága alá vonni, a római nép megújította a szerződést, amelybe belefoglalták, hogy a két birodalom érdekszférájának határa a Hiberus folyó legyen,[2] és biztosítani kell a kettő között álló Saguntum szabadságát.[3]

3.

(1) Amikor Hasdrubal helyének betöltésére került sor, nem volt kétséges a döntés. A katonák előzetes választásához, akik az ifjú Hannibalt azonnal a fővezéri sátorba vezették, és teljes egyetértésben és lelkesedéssel fővezérnek kiáltották ki, a köznép is csatlakozott támogatásával.

(2) Hasdrubal levélben hívta őt magához még zsenge serdülőkorában,[4] és a dolog a karthágói államtanácsban is szóba került. A Barka-párt ragaszkodott hozzá, hogy Hannibal szokja meg a tábori életet, és készüljön apja hatalmának

[1] Kr. e. 228–221.

[2] A Hasdruballal 226-ban megújított szerződés csak a hatalmi érdekköröket határolta el, mert a rómaiaknak ekkor még nem voltak Hispániában birtokaik.

[3] Saguntum a Hiberustól délre feküdt, így földrajzilag a pun érdekszférához tartozott, politikailag azonban Rómával állt szövetségben. Kérdéses azonban, hogy Livius közlése helytálló-e, és a pun–római szerződés valóban konkrétan kitért-e Saguntum helyzetére, vagy pedig csak általánosságban szólt a szerződő felek szövetségeseinek státuszáról.

[4] Livius itt ellentétbe kerül a fentebb (XXI. 1. 4) és az elbeszélés további részében is elfogadott hagyománnyal, mely szerint Hannibal még kilencéves korában elhagyta Karthágót, és 45 éves koráig vissza sem tért oda (XXX. 37. 9). Ezen a helyen tehát Livius egy másik, a Barkidákat erősen lejárató forrást használ, és ennek az epizódnak kapcsán lépteti színre az egyik fontos szereplőt, Hannót, a Barkidák nagy ellenfelét.

átvételére. (3) Ezzel szemben Hanno, az ellenpárt vezére így nyilatkozott: „Egyfelől méltányosnak tartom Hasdrubal kívánságát, másfelől úgy vélem, nem szabad teljesítenünk."

(4) Mindnyájan elámultak a kétértelmű véleménynyilvánításon, és kíváncsian várták a folytatást. Ő pedig így beszélt: „Hasdrubal úgy gondolja, hogy az ifjúi bájt, amellyel annak idején ő szerzett örömet Hannibal apjának, most teljes joggal élvezheti annak fiában. Hozzánk azonban teljességgel méltatlan, hogy ifjainkat a hadtudomány elsajátítása helyett a hadvezérek vágyainak kielégítésére szoktassuk. (5) Vagy netán attól tartunk, hogy Hamilkar fia túl későn fogja megismerni a korlátlan hatalmat és apja királyságának ragyogását, és hogy nem szolgálhatjuk elég korán annak a királynak a fiát, aki a mi seregeinket mint valami örökséget hagyta a vejére? (6) Én úgy gondolom, itthon kell tartanunk ezt az ifjút, a törvényeknek és a tisztségviselőknek alávetve, és meg kell tanítanunk a többiekkel egyenlő jogok szerint élni, nehogy egykor még óriási tűzvész támadjon e parányi szikrából."

4.

(1) Csak néhányan álltak Hanno javaslata mellé, épp a legderekabbak, de mint általában, a többség most is leszavazta a derekabbakat.

Hannibalt elküldték Hispániába, és alighogy megérkezett, máris magára vonta az egész hadsereg figyelmét. (2) Az öreg katonák azt hitték, hogy Hamilkar tért vissza közéjük megifjodva: ugyanazt az életerőt fedezték fel az arcán, ugyanazt az erélyt a tekintetében, az ő arcát vonásaiban. De csakhamar elérte, hogy népszerűségének megszerzésében apja nevének lett a legkisebb szerepe. (3) Soha nem volt még alkalmasabb ugyanaz az egyéniség a legellentétesebb feladatokra: a parancsolásra és az engedelmességre; így nem egykönnyen lehetett volna eldönteni, vajon a fővezér vagy a sereg kedvelte-e jobban. (4) Hasdrubal sem szívesen bízta másra a bátorságot és határozottságot kívánó hadműveletek vezetését, és a katonák sem voltak magabiztosabbak és merészebbek senki más vezetése alatt. (5) A legnagyobb vakmerőséggel vállalta el a veszélyes feladatokat, és a veszélyben a legnagyobb lélekjelenlétet tanúsította. A fáradtság nem tudta kimeríteni testét, sem lelkierejét legyőzni. (6) Egyformán tűrte a hőséget és a hideget, az evés-ivás mértékét pedig a természetes szükséglet, nem az élvezetvágy szabta meg számára. Az ébrenlétre és alvásra nem tartott fenn külön időt sem nappal, sem éjszaka: (7) azt az időt fordította pihenésre, amely feladatainak elvégzése után megmaradt, és meg sem próbált puha fekhellyel, csenddel megfelelő körülményeket teremteni hozzá. Gyakran látták többen is, amint egy katonaköpennyel betakarózva aludt a kapuőrségek és előőrsök között, a puszta földön. (8) Ruházatával nem tűnt ki kortársai közül, annál inkább figyelemre-

méltók voltak fegyverei és lovai. A lovasok és gyalogosok között egyaránt ő volt a legkiválóbb; elsőnek indult harcba, és ő hagyta el legutolsónak a csatát. (9) E kiváló erényeit igen nagy hibák ellensúlyozták: embertelen kegyetlenség, még a punoknál is szokatlan mértékű álnokság, az igazmondásnak, a becsületnek, az istenek félelmének, az adott szó iránti hűségnek és a vallásos érzésnek teljes hiánya. (10) Ennyi bűnt és erényt egyesítve magában három évig szolgált Hasdrubal főparancsnoksága alatt, és semmit sem mulasztott el abból, amit egy jövendő nagy hadvezérnek tennie és tapasztalnia kell.

5.

(1) Attól a naptól kezdve, hogy vezérnek kiáltották ki, mintha Itáliát jelölték volna ki működési területéül, és a Róma elleni háborút bízták volna rá, (2) úgy vélte, nem szabad tovább késlekedni: attól tartott, hogy ha nem lép azonnal, vele is történik valami, akárcsak apjával, Hamilkarral, majd Hasdruballal. Elhatározta hát, hogy háborút indít Saguntum ellen. (3) Mivel kétségtelen volt, hogy ezzel az ostrommal a római fegyveres erőket hívja ki maga ellen, seregével először az olcasok területére tört be – ez a nép a Hiberuson túl lakott,[1] a karthágóiaknak inkább csak a felségterületén, mint fennhatósága alatt –, mert azt a látszatot akarta kelteni, hogy eredetileg nem Saguntum ellen indult, hanem a szomszéd népek leigázása és a területek egyesítése közben az események alakulása sodorta ebbe a háborúba. (4) Elfoglalta és kifosztotta a dúsgazdag Cartalát,[2] ennek a néptörzsnek a fővárosát, mire a kisebb államok ijedtükben megfizették a hadisarcot, és elfogadták fennhatóságát. Diadalmas serege dús zsákmánnyal megrakodva vonult téli szállásra Új-Karthágóba.[3]

(5) Itt azáltal, hogy bőkezűen szétosztotta a zsákmányt, és becsülettel kifizette az elmaradt zsoldot, megerősítette minden polgártársa és szövetségese bizalmát maga iránt. Kora tavasszal aztán kiterjesztette a háborút a vaccaeusok területére, és rohammal elfoglalta két városukat: Hermandicát[4] és Arbocalát. (6) Arbocalát a hősies, nagyszámú lakosság sokáig védte. (7) A hermandicai menekültek szövetkeztek az előző nyáron leigázott olcas nép száműzöttjeivel, (8) és fellázították a carpetanusokat. A Tagus folyótól nem messze rátámadtak a vac-

[1] Az olcasok népe a Hiberustól délre élt, tehát a „túl" római szemszögből értendő.

[2] Polübiosz (III. 13. 5–6) a várost Althaia néven említi. A Liviusnál szereplő névalakot valószínűleg az magyarázza, hogy az ő forrása a városnév karthágói változatát tartalmazta (*kart-*, azaz 'város' előtaggal). A város talán a mai Alteával azonosítható, a Nao-fok közelében.

[3] Új-Karthágót Hasdrubal alapította, hogy itt legyen a hispániai pun birodalom központja.

[4] A városnév Helmantica formában is ismert.

caeusok területéről hazafelé vonuló Hannibalra, és megzavarták zsákmánnyal megrakodva menetelő seregét. (9) Hannibal nem bocsátkozott ütközetbe, hanem letáborozott a parton. Mihelyt beesteledett, és az ellenség egy kis nyugtot hagyott neki, egy gázlón azonnal átkelt a folyón. Úgy sáncolta el magát, hogy az ellenségnek is maradjon hely az átkelésre, mert úgy tervezte, hogy áthaladás közben üt majd rajtuk. (10) Lovasságának megparancsolta: mihelyt meglátják, hogy az ellenség a vízbe gázol, támadják meg a mozgásában korlátozott sereget; 40 elefántját pedig a parton sorakoztatta fel. (11) A carpetanusok száma a hozzájuk csatlakozott vaccaeusokkal és olcasokkal együtt 100 000-re rúgott – nyílt síkon legyőzhetetlen sereget alkottak volna. (12) Az egyébként is szilaj természetű, nagy számuk miatt elbizakodott harcosok azt hitték, hogy az ellenség félelemből hátrált meg, ezért biztosra vették, hogy győzelmüket csak a köztük lévő folyó késlelteti. Csatakiáltást hallatva, rendezetlenül, minden parancs nélkül, ki-ki rohant egyenest bele a folyóba. (13) Ekkor a másik parton rengeteg lovas ugratott a vízbe, és a mederben egyenlőtlen küzdelem kezdődött. (14) A gyalogos ugyanis nehezen tud állva maradni a vízben, és nemigen bízhat a gázlóban, így még egy fegyvertelen lovas is feldöntheti, ha véletlenül nekimegy; ezzel szemben a lovas akadálytalanul mozoghat és használhatja fegyvereit, mert a lova a sodrás közepén sem borul fel, így távolsági és közelharcot is tud folytatni. (15) Az ellenség nagy részét elnyelte a folyó, azokat pedig, akiket az örvénylő áradat átsodort az ellenséghez, az elefántok tiporták agyon. (16) A leghátul haladók, akik biztosabbnak látták, ha saját partjukra menekülnek vissza, rendezetlen futkosás után újra egyesültek. De mielőtt a nagy rémületből felocsúdhattak volna, Hannibal serege négyszögletes menetoszlopban a folyóba nyomult, elűzte őket a partról, és ezután végigpusztítva a földeket, néhány nap alatt a carpetanusokat is megadásra kényszerítette. (17) Így most már a Hiberuson túl minden a karthágóiak kezén volt – Saguntum kivételével.

6.

(1) A saguntumiak ellen még nem indult meg a háború, de Hannibal már elhintette köztük és szomszédaik, főleg a turdetanusok[1] között a viszálykodás magvait. (2) Minthogy ő, a viszály szítója az utóbbiak pártján lépett fel, és nyilvánvaló volt, hogy nem jogi megoldást keres, hanem alkalmat az erőszakos

[1] A turdetanusok valójában nem Saguntum szomszédságában éltek, hanem több száz kilométerre onnan, Hispánia déli részén, Gades környékén. Saguntum ellenfeleként inkább az Appianosznál (*Ibéria története* 36.) *Torbolétai* néven említett nép jöhet szóba, vagy pedig a közeli Turis város lakói *(Turitani)*.

beavatkozásra, a saguntumiak követeket küldtek Rómába, hogy támogatást kérjenek a most már kétségtelenül küszöbön álló háborúhoz.

(3) Rómában ekkor Publius Cornelius Scipio és Tiberius Sempronius Longus voltak a *consul*ok [218].[1] Bevezették a követeket a *senatus*ba, és előterjesztést tettek az állam helyzetéről. Az atyák úgy döntöttek, hogy követeket küldenek Hispániába a szövetségesek helyzetének megvizsgálására, (4) és ezek, ha alapos okot találnak rá, egyrészt szólítsák fel Hannibalt, hogy tartsa távol magát Saguntumtól, a római nép szövetségesétől, másrészt keljenek át Afrikába, Karthágóba, hogy ott szóvá tegyék a római nép szövetségeseit ért sérelmeket. (5) A követséget megszavazták, de még el sem indult, amikor – hamarabb, mint bárki is várta volna – híre érkezett, hogy Saguntum már ostrom alatt áll.

(6) Ekkor az ügy ismét a *senatus* elé került. Egyesek azt javasolták, hogy a *consul*ok működési területéül Hispániát és Afrikát jelöljék ki, és kezdjék meg a hadviselést szárazon és vízen, mások pedig, hogy a háborút csak Hispániára és Hannibalra korlátozzák. (7) Volt olyan nézet is, hogy ne vágjanak meggondolatlanul ilyen sorsdöntő vállalkozásba, hanem várják meg a Hispániába küldött követek visszaérkezését. (8) Az utóbbi javaslat látszott a legbiztonságosabbnak, így ez győzött. Sürgősen elküldték Publius Valerius Flaccust és Quintus Baebius Tamphilust Saguntum alá Hannibalhoz, majd – ha nem hagyna fel a háborúval – Karthágóba, hogy ott követeljék magának a vezérnek a kiszolgáltatását, elégtételül a szerződés megszegéséért.

7.

(1) Míg Rómában készülődtek és tanácskoztak, már teljes erővel folyt Saguntum ostroma. (2) Ez volt a Hiberuson túl a leggazdagabb város, a tengertől nagyjából egy mérföld távolságra. Lakói a hagyomány szerint Zakünthosz szigetéről származtak, de ardeai rutulusok is keveredtek közéjük.[2] (3) A város rövid idő alatt

[1] Livius kronológiai ellentmondásba keveredik, amelyet a 15. fejezetben próbál tisztázni. P. Cornelius Scipio és Ti. Sempronius Longus Kr. e. 218-ban voltak *consul*ok, Saguntum ostroma pedig egy évvel korábban zajlott, 219-ben, M. Livius Salinator és L. Aemilius Paullus *consul*ok évében. Ennek hátterében a római annalisztikus történetírás törekvései állnak, amely azáltal, hogy a valójában másfél éven átívelő eseményeket (vö. Polübiosz III. 17. 9) néhány hétbe sűríti össze, menteni próbálja Róma nehezen indokolható tétlenségét Saguntum nyolc hónapig tartó ostroma folyamán.

[2] A társítás csupán a város nevének egyik görög alakja *(Zakantha)* és az ión sziget neve közti nyelvi összecsengésen alapul, valamint a görögségnek azon a törekvésén, amellyel igyekezett a világ minden táján élő népeket saját őseivel rokonságba hozni és így integrálni saját világképébe. Az ardeai szál talán a város másik ibér nevéből *(Arse)* levezetett népetimológián alapul.

vált ilyen gazdaggá, és ezt részben tengeri kereskedelmének és szárazföldi jövedelmeinek, részben lakossága gyors növekedésének köszönhette, valamint annak az elkötelezettségnek, amellyel szövetségi hűségét a végsőkig megőrizte.

(4) Hannibal háborúra kész seregével betört a területükre, mindenfelé végigdúlta a földeket, majd három irányból is megtámadta a várost. (5) A védőfal egyik kiugró szöglete egy völgyre nézett, amely lankásabb és hozzáférhetőbb volt, mint a fal többi részét körülvevő terep. Hannibal elhatározta, hogy ehhez tolja oda a szőlőlugasokat, hogy védelmük alatt a faltörő kossal a falhoz tudjanak férkőzni. (6) Csakhogy, bár a falaktól távolabb a terep valóban alkalmas volt arra, hogy a szőlőlugasokat odatolják, a folytatás – amikor használni kellett volna őket – már nem volt ilyen sikeres. (7) Hatalmas torony meredt fölöttük a magasba, és a falat is magasabbra építették, mint máshol – éppen mert ilyen kényes helyen volt –, ráadásul a válogatott védősereg is itt tanúsított elszántabb ellenállást, ahonnan a legfélelmetesebb veszedelem közelített. (8) Kezdetben lövedékekkel riasztották vissza az ostromlókat, úgyhogy ezek sáncmunka közben egy talpalatnyi biztos helyet sem találtak. Azután már nemcsak a fal és a torony védelmében villantak meg a fegyverek, hanem ahhoz is volt elég bátorság a védőkben, hogy kiüssenek az ellenség előőrseire és ostromműveire. (9) Ezekben az alkalomszerű összecsapásokban a saguntumiak általában nemigen szenvedtek nagyobb veszteséget, mint a punok. (10) Sőt egyszer még Hannibalt is, aki kissé óvatlanul közelítette meg a falat, súlyos dárdatalálat érte szemből a combján, mire olyan menekülés és zűrzavar támadt körülötte, hogy kis híján otthagyták a sáncokat és a szőlőlugasokat.

8.

(1) Ezután, amíg a vezér sebét kezelték, az ostrom pár napra ostromzárrá változott. Ezalatt a harc szünetelt, de az ostromműveken és az erődítéseken lankadatlanul folyt a munka. (2) Így aztán még hevesebben kezdődött újra a háború. A punok több ponton – még ott is, ahol az ostromeszközök alkalmazása szinte lehetetlennek látszott – előrenyomultak a szőlőlugasokkal, és a faltörő kosokat a falak közelébe juttatták. (3) Hannibalnak bőségesen volt embere: megbízható adatok szerint mintegy 150 000 katonája állt fegyverben. (4) A városbeliek ereje azonban már igen sok irányban le volt kötve, nem bírták mindenütt egyszerre ellátni a védelmet és szolgálatot. (5) Így a faltörő kosok már döngették, sőt több helyen meg is rongálták a falakat. Az egyik oldalon, egy nagyobb összefüggő falrész leomlása után védtelenné vált a város: egymás után három torony dőlt le óriási robajjal, a közöttük lévő fallal együtt. (6) A punok azt hitték, hogy ez az omlás már a kezükre is juttatta a várost. A két fél úgy rontott egymásra az omlás helyén, mintha a fal addig mindkettőt egyformán védte volna. (7) Ez a küzdelem

semmiben sem hasonlított a várostromnál szokásos összecsapásokhoz, amelyeket alkalomszerűen kezdeményez valamelyik fél: a falak romjai és a város nem messze álló házai között, mintha sík mezőn volnának, szabályos csatasorok álltak fel egymással szemben. (8) Az egyik fél elszántságát a remény, a másikét a kétségbeesés fokozta. A punok hitték, hogy már csak egy végső erőfeszítés kell, és övék a város; a saguntumiak pedig testükből alkottak védőfalat bástyáitól megfosztott hazájuk oltalmára, és egyikük sem hátrált egy tapodtat sem, nehogy feladott helyét az ellenség foglalja el. (9) Minél elkeseredettebben és minél zártabb alakzatban harcoltak mindkét oldalon, annál többen kaptak sebet, mert egyetlen dárda sem csapott le hiába a fegyverek és emberek tömegébe.

(10) A saguntumiaknak volt egy *phalarica* nevű hajítófegyvere. Fenyőfából készült a nyele, és hengeresre volt csiszolva, kivéve a végét, amelybe a vashegy illeszkedett: ez négyszögletes keresztmetszetű volt, akárcsak a római *pilum* esetében. Erre a részére kócot szoktak csavarni, amit bekentek szurokkal. (11) A vashegy három láb hosszú volt, úgyhogy a pajzzsal együtt az ellenfél testét is keresztüldöfte. De leginkább azért okozott nagy riadalmat akkor is, ha megfogta a pajzs, és nem ért testet, (12) mert középső részén meggyújtva dobták el, és röptében még nagyobb lángra kapott; így arra kényszerítette a katonát, hogy eldobja a pajzsát, és védtelenül szolgáltassa ki magát a következő találatoknak.

9.

(1) Mivel a csata sokáig nem dőlt el, a saguntumiak felbátorodtak ellenállásuk alig remélt sikerén, a punok pedig, mivel nem sikerült győzniük, jóformán legyőzöttnek érezték magukat. (2) A városbeliek hirtelen csatakiáltással visszaszorították őket a romos falakig, majd kiűzték a városból a botladozó és megzavarodott sereget, végül szétszórták, megfutamították őket, és visszaszorították a táborukba.

(3) Közben jelentették, hogy követek érkeztek Rómából. Hannibal megbízottakat küldött eléjük a tengerpartra, azzal az üzenettel, hogy nem lenne biztonságos az útjuk ennyi féktelen és fegyverben álló törzsön keresztül, neki pedig ebben a válságos helyzetben nincs ideje, hogy holmi követségeket fogadjon.[1] (4) Tudta jól, hogy a követek, mivel meg sem hallgatta őket, azonnal indulnak is tovább Karthágóba. Ezért hát leveleket és hírnököket küldött előre a Barka-párt vezetőihez, hogy mozgósítsák övéiket, nehogy az ellentábor bármi engedményt tehessen a római népnek.

[1] Polübiosz tudósítása szerint (III. 15. 2–12) ez a követjárás még 220-ban történt; a követeknek sikerült találkozniuk Hanniballal Új-Karthágóban, de sok köszönet nem volt a tárgyalásban.

10.

(1) Így a követségnek ez az útja – azt leszámítva, hogy fogadták és meghallgatták őket – szintén hiábavaló és eredménytelen maradt. (2) Egyedül Hanno szállt szembe a szerződés védelmében az egész államtanáccsal. Beszédét tekintélyének köszönhetően nagy csendben hallgatták, de a hallgatóság helyeslése elmaradt. (3) Az istenekre, a szerződések bíráira és tanúira kérte az államtanácsot, ne vonjanak magukra egy Róma elleni háborút a Saguntum elleni háborúval együtt. Ő megmondta, előre figyelmeztette őket, hogy ne küldjék el Hamilkar sarját a hadsereghez. Annak az embernek sem halotti szelleme, sem utódai nem nyughatnak, és a rómaiakkal kötött szerződéseket mindaddig veszély fenyegeti, amíg a Barka család puszta neve is el nem tűnik a föld színéről.

(4) „Elküldtétek a sereghez ezt az ifjút – mondta –, akiben csak úgy lobog a királyi hatalom utáni vágy, és célja elérésére csak azt az egy utat ismeri, ha egyik háborút a másik után indítja, és fegyverekkel, légiókkal veszi körül magát. Mintha csak rőzsét dobtatok volna a tűzre! Magatok tápláltátok a tűzvészt, amelytől most ég a házatok. (5) Seregeitek Saguntumot ostromolják, amelytől szerződés tiltja őket. Nemsokára a római légiók fogják Karthágót ostromolni, azoknak az isteneknek a vezetésével, akik az előző háborúban is segítségükre voltak a szerződésszegés megtorlásában. (6) Az ellenséget, saját magatokat, vagy talán a két nép helyzetét nem ismeritek? Ez a ti nagyszerű fővezéretek nem engedte be táborába a követeket, akik szövetségeseinktől jöttek a maguk szövetségeseinek érdekében, így lábbal tiporta a népek jogát. Miután viszont elkergették őket onnan, ahonnan még az ellenség követeit sem szokás kiutasítani, eljöttek hozzátok, hogy a szerződés értelmében elégtételt kérjenek. Elhatárolódásunk jeleként annak a kiadatását követelik, aki a bűnt elkövette, és így felelősségre vonható a sérelemért. (7) Tartok tőle, hogy minél szelídebben lépnek fel most, és minél később kezdik, annál kitartóbbak lesznek a bosszúállásban, ha majd cselekvésre szánják magukat. Gondoljatok az Aegates-szigetekre és az Erüxre,[1] és arra, hogy mit szenvedtetek el szárazon és vízen a 24 év alatt! (8) Pedig akkor nem ez a kölyök volt a vezéretek, hanem az apja, maga Hamilkar, »a második Mars«, ahogy őt hívei nevezni szeretik. Csakhogy akkor a szerződés ellenére nem tartottuk távol magunkat Tarentumtól, vagyis Itáliától[2] – akárcsak most

[1] Az I. pun háború végén a punok az Aegates-szigetek mellett döntő vereséget szenvedtek C. Lutatius *consul*tól (vö. a XIX. könyv tartalmi összefoglalóját), és utána fel kellett adniuk a szicíliai Erüx-hegyen épített, bevehetetlennek hitt erődjüket is, amelyet Hamilkar Barka 244 óta tartott.

[2] Kr. e. 272-ben, mialatt a rómaiak Tarentumot ostromolták, az öbölben megjelent egy karthágói flotta, de partraszállásra és összecsapásra nem került sor (lásd a XIV. könyv tartalmi összefoglalóját).

Saguntumtól. (9) Így hát az istenek győztek le minket, embereket,[1] és a vitát, hogy melyik nép szegte meg a szerződést, pártatlan bíróként eldöntötte a háború kimenetele: azé lett a győzelem, akinek az oldalán az igazság állt. (10) Karthágó ellen támad most Hannibal a szőlőlugasaival és ostromtornyaival, Karthágó falát döngeti a faltörő kos. Saguntum romjai – bár hamis jósnak bizonyulnék! – a mi fejünkre hullanak majd, és a saguntumiakkal kezdett háborút Róma ellen kell majd megvívnunk. (11) »Hát kiadjuk nekik Hannibalt?« – kérdezhetné valaki. Tudom, vele kapcsolatban nem sokat lehet adni a szavamra, hiszen már apjával is ellenséges viszonyban voltam.[2] De mint ahogy Hamilkar halálának is örültem, mert ha tovább él, már rég háborúban állnánk a rómaiakkal, éppúgy gyűlölöm és átkozom ezt az ifjút is, a háború fúriáját és gyújtócsóváját. (12) Nemcsak hogy ki kell őt adnunk, hogy jóvátegyük a szerződésszegést, de ha nem követelné senki, akkor is hajóra kellene ültetnünk, hogy elküldjük a világ végére, oda, ahonnan még híre sem juthat el hozzánk, és nem veszélyeztetheti államunk nyugalmát és biztonságát. (13) Az én javaslatom tehát: azonnal indítsunk követséget Rómába, hogy elégtételt szolgáltassunk a *senatus*nak, és egy másikat Hannibalhoz, amely felszólítja őt, hogy vonja vissza seregét Saguntum alól, azután őt magát a szerződés értelmében kiadja a rómaiaknak. Sőt javaslom, küldjünk egy követséget a saguntumiakhoz is a jóvátétel ügyében."

11.

(1) Miután Hanno befejezte beszédét, senki sem tartotta szükségesnek, hogy felszólaljon ellene, mert szinte az egész államtanács egységesen Hannibal mellett állt. Sőt Hanno szemére vetették, hogy ellenségesebb hangot ütött meg, mint maga Flaccus Valerius, a római követ. (2) Ezután azt válaszolták a követeknek, hogy a háborút a saguntumiak kezdték, nem Hannibal; a római nép pedig jogtalanul jár el, ha fontosabb neki a saguntumiak ügye, mint a karthágóiakkal kötött ősrégi szövetség.[3]

(3) Míg a rómaiak követjárásokkal vesztegették az időt, Hannibal néhány napi pihenőt adott a harctól és sáncmunkától kimerült katonáinak, őrséget

[1] Más szövegváltozat szerint: „istenek és emberek egyaránt legyőztek minket".

[2] Hamilkar és Hanno ellentétéhez a politikai nézetkülönbségeken kívül személyes okok is társultak: az afrikai háború során, amelyben mindketten kivették a részüket a lázadás leveréséből, a hadsereg döntése alapján Hannót háttérbe szorítva Hamilkarra bízták a helyzet végleges rendezését.

[3] A válasz a még az I. pun háború előtt kötött szerződések egész sorára utal: az 508 körül kötött kereskedelmi egyezményre és a 348-ban létrejött, Pürrhosz elleni védelmi megállapodásra. Saguntummal ennél mindenképpen később kötöttek szövetséget a rómaiak (legkorábban 231-ben, de az is lehet, hogy csak 226 után).

rendelve a szőlőlugasok és egyéb ostromművek biztosítására. Közben egyfolytában tüzelte harci elszántságukat, hol az ellenség elleni gyűlöletre, hol a zsákmány reményére alapozva. (4) Amikor pedig a katonák gyűlése előtt kijelentette, hogy a város elfoglalása után ők kapják meg a zsákmányt, mindnyájan annyira fellelkesültek, hogy úgy látszott, ha vezérük azonnal megadná a jelet a csatára, semmi nem állíthatná meg őket. (5) A saguntumiak most, hogy néhány napig nyugtuk volt a hadműveletektől, és sem ők nem támadtak, sem őket nem támadták, éjjel-nappal megállás nélkül dolgoztak, hogy helyreállítsák a falakat ott, ahol az omlás miatt védtelenné vált a város.

(6) Azután az eddiginél sokkal hevesebben folytatódott az ostrom. A nagy hangzavarban a védők nem tudták eldönteni, hová küldjenek legelőször és legfőképpen segítséget. (7) Maga Hannibal is megjelent ott, amerre a város összes védművénél magasabb ostromtornyot vontatták, hogy biztassa embereit. Amikor a fal közelébe értek vele, és a szintenként elhelyezett katapultokkal és *ballistá*kkal lesöpörték a falakról a védőket, (8) Hannibal úgy vélve, hogy itt a kedvező alkalom, mintegy 500, csákánnyal felszerelt afrikait vezényelt ki, hogy alulról megbontsák a falat. Ez nem volt nehéz feladat, mert a terméskövet nem mész tartotta szilárdan egyben, hanem az ősi eljárás szerint agyaggal volt összetapasztva. (9) Így a falból nagyobb rész omlott le, mint amekkorát megbontottak, és a réseken át a fegyveres csapatok behatoltak a városba. (10) Sőt egy magaslatot is elfoglaltak, ide vontatták az összes katapultot és *ballistá*t, és fallal vették körül, hogy bent a városban legyen egy megerősített magaslati helyük, mint valami fellegvár. A saguntumiak viszont szintén egy belső fallal választották le a város még el nem foglalt részét. (11) Mindkét fél teljes erővel építkezett és küzdött. De minthogy a saguntumiak a védővonalat egyre hátrább vonták, a város területe napról napra kisebb lett. (12) Közben a hosszas ostrom miatt mind nyomasztóbbá vált az általános ínség, és külső segítséget is egyre kevésbé várhattak, mert a rómaiak, akikben egyedül reménykedhettek, messze voltak, köröskörül pedig mindent az ellenség tartott megszállva. (13) Csüggedt lelküket mégis reménnyel töltötte el egy kis időre, hogy Hannibal hirtelen elvonult a város alól az oretanusok és carpetanusok ellen.[1] Ez a két nép ugyanis, elkeseredve a könyörtelen katonaszedés miatt, fogságba ejtette a sorozókat, és már az a veszély fenyegetett, hogy elpártolnak. De Hannibal villámgyorsan lecsapott rájuk, így hamar lemondtak a fegyveres felkelésről.

[1] Az oretanusok és carpetanusok az Ibériai-félsziget középső részén éltek.

12.

(1) Közben az ostrom nem hagyott alább, mivel Hannibal kijelölt helyettese, Himilko fia Maharbal[1] olyan buzgón végezte feladatát, hogy sem barát, sem ellenség nem vette észre a vezér távollétét. (2) Maharbal többször csapott össze sikeresen a városbeliekkel, a falat pedig három faltörő kossal egy jó darabon ledöntötte, és büszkén mutatta a visszatérő Hannibalnak, hogy minden friss omladékkal van beterítve. (3) Így a sereget rögtön meg is indították a fellegvár ellen, ahol öldöklő, mindkét részről sok áldozatot követelő viadal kezdődött, és a vár egy részét el is foglalták.

(4) Ezután két ember, a saguntumi Alco és a hispán Alorcus, bár nem sok reményük volt a sikerre, megpróbálta kieszközölni a békét. Alco egy éjszaka a saguntumiak tudta nélkül átlopódzott Hannibalhoz, abban bízva, hogy könyörgő szóval talán elérhet nála valamit. De miután könnyeivel sem tudta őt meghatni, és meghallotta a bosszúszomjas győzteshez méltó, könyörtelen békefeltételeket, békeközvetítőből szökevénnyé vált, és inkább ott maradt az ellenségnél, mondván: biztos halál várna rá, ha ilyen feltételekkel próbálná rábeszélni polgártársait a békekötésre. (5) Hannibal ugyanis azt követelte, hogy adjanak jóvátételt a turdetanusoknak, szolgáltassák ki minden aranyukat és ezüstjüket, egy szál ruhában hagyják el a várost, és ott telepedjenek le, ahol ő parancsolja.

(6) Míg Alco kijelentette, hogy a saguntumiak nem lesznek hajlandóak elfogadni ezeket a békefeltételeket, Alorcus azt bizonygatta, hogy ahol már mindent legyőztek, ott a büszkeség is legyőzhető, és vállalkozott a békeközvetítésre. Alorcus akkoriban Hannibal seregében szolgált, de állami szinten baráti és vendégbaráti viszonyban állt a saguntumiakkal. (7) Fegyverét jól láthatóan átadta az ellenséges őröknek, erre bebocsátották a védműveken belülre, és – ahogy maga is kérte – a saguntumi elöljáró elé vezették. (8) Miután minden rendű és rangú ember azonnal köréjük sereglett, szétoszlatták a tömeget, az államtanács pedig fogadta Alorcust. Ő így beszélt hozzájuk:

13.

(1) „Nem kellett volna megtennem ezt az utat hozzátok, ha polgártársatok, Alco, aki elment Hannibalhoz békéért esdekelni, vissza is tért volna Hannibal feltételeivel. Én nem Hannibal szószólójaként jöttem, de nem is szökevényként. (2) Minthogy Alco ott maradt az ellenségnél – saját hibájából, ha csak színlelte a félelmet, vagy a ti hibátokból, ha nálatok az igaz hír hozóját veszély fenyegeti –,

[1] Livius a sémi névadási hagyományt örökölte meg forrásaiból, amely a személynév mellett az apa nevét is feltüntette („X fia, Y"). Ez különösen fontos a karthágói neveknél, amelyek kevéssé változatosak, így nagy jelentőséggel bír az apai névvel való azonosítás.

én jöttem el hozzátok a köztünk fennálló régi vendégbarátság nevében, hogy tisztában legyetek azzal: van még lehetőségetek a fennmaradásra és a békére. (3) Hogy pedig egyedül a ti érdeketekben mondom el mindazt, amit most elmondok nektek, már az a tény is bizonyítja, hogy amíg volt erőtök az ellenállásra, és reménykedtetek a rómaiak segítségében, sohasem említettem előttetek a békekötést. (4) De most, hogy már a rómaiaktól sem várhattok semmit, és fegyvereitek, falaitok sem nyújtanak elegendő oltalmat, olyan békét kínálok, amely számotokra inkább kényszerű, mint méltányos. (5) Erre úgy lehet némi reményetek, ha a győztes Hannibal ajánlatát legyőzöttekhez illően hallgatjátok végig, és nem veszteségnek tekintitek mindazt, amitől megfosztanak – hiszen minden a győztest illeti –, hanem ajándékként fogadjátok, ami megmarad nektek. (6) Elveszi városotokat, amelyet már nagyrészt lerombolt és majdnem teljesen elfoglalt, de meghagyja nektek földjeiteket, és kijelöl majd egy helyet, ahol új várost építhettek. Minden aranyat és ezüstöt, akár állami, akár magánvagyon, át kell adnotok neki. (7) Személyi sértetlenséget biztosít nektek, asszonyaitoknak és gyermekeiteknek, ha hajlandóak vagytok kivonulni Saguntumból fegyvertelenül, két öltözet ruhával. (8) Ezt írja elő a győztes ellenség, és bár feltételei kegyetlenek és súlyosak, helyzetetek arra int, hogy fogadjátok el őket. De én azért reménykedem, hogy ha a győztes mindent megkapott, amit akart, egyik-másik feltételen enyhíteni fog. (9) Bár úgy vélem, hogy még ez is jobb, mint lemészároltatni magatokat, és tűrni, hogy a győztes jogán szemetek láttára hurcolják el asszonyaitokat és gyermekeiteket."

14.

(1) Miközben a szavai meghallgatására odaszivárgó tömeg népgyűléssé növekedve összevegyült az államtanáccsal, a vezetők még a válaszadás előtt hirtelen eltávoztak. Összehordtak a főtérre minden állami és magántulajdonban lévő ezüstöt és aranyat, sebtében máglyát raktak, rádobálták a kincseket, és sokan maguk is a lángokba vetették magukat. (2) Rémület és kétségbeesés járta át az egész várost, de egyszerre újabb lárma hallatszott a fellegvár felől is. Összeomlott a régóta döngetett torony, és a romokon át benyomult egy pun *cohors*. Amikor ezek jelezték a fővezérnek, hogy a városban nincsenek a szokott helyükön az ellenséges előőrsök és őrcsapatok, (3) Hannibal úgy vélte, hogy egy ilyen alkalmat nem szabad elszalasztania, és teljes haderejét rohamra indította. Pillanatok alatt el is foglalta a várost, és megparancsolta, hogy minden férfit le kell gyilkolni. A végső fejlemények megmutatták, hogy ez a könyörtelen parancs majdhogynem szükségszerű volt. (4) Hiszen ki kért volna Hannibal könyörületéből azok közül, akik feleségükkel és gyermekeikkel együtt bezárkózva magukra gyújtották a házat, vagy csak holtukban ejtették ki a kezükből a fegyvert?

15.

(1) Az elfoglalt városban hatalmas zsákmányt szereztek. Noha a tulajdonosok vagyonuk java részét szántszándékkal tönkretették, a győztesek pedig dühükben válogatás nélkül gyilkoltak minden korosztályt, és a foglyokat is a katonák kapták meg, (2) a források egybehangzó állítása szerint mégis jókora összeg folyt be a zsákmány eladásából, és sok értékes holmit és ruhaneműt szállítottak Karthágóba.

(3) Néhány történetíró szerint[1] Saguntumot az ostrom kezdetétől számított (8) hónapban foglalták el; Hannibal ezután téli szállásra vonult Új-Karthágóba, majd miután innen útnak indult, öt hónapra rá megérkezett Itáliába. (4) Ha ez így igaz, nem lehettek Publius Cornelius és Tiberius Sempronius azok a *consul*ok, akikhez a saguntumiak az ostrom kezdetén követeket küldtek, és egyúttal azok, akik hivatali idejük alatt megütköztek Hanniballal – egyikük a Ticinus folyónál, majd valamivel később mindketten a Trebiánál.[2] (5) Tehát vagy sokkal rövidebb idő alatt zajlott le mindez, vagy pedig Saguntumot nem ostromolni kezdték Publius Cornelius és Tiberius Sempronius *consul*ok évének az elején , hanem akkor foglalták el. (6) A Trebia mellett vívott csata időpontját ugyanis nem lehet Gnaeus Servilius és Gaius Flaminius *consul*ok évéig [217] kitolni, hiszen Gaius Flaminius Ariminumban vette át a *consul*i tisztet, és Tiberius Sempronius *consul* elnökletével választották meg, aki a trebiai csata után érkezett a *consul*választásra Rómába, és a választógyűlés megtartása után visszatért téli szálláson tartózkodó seregéhez.

16.

(1) A Karthágóból Rómába visszatérő követek jelentést tettek az ellenséges közhangulatról, és majdnem ugyanekkor érkezett meg Saguntum elestének a híre is.[3] (2) Az atyákat egyszerre fogta el a gyász és részvét a szövetségesek méltatlan pusztulása miatt, a szégyen, amiért nem segítettek rajtuk, a bosszúvágy a karthágóiakkal szemben és az aggodalom az állam létéért, mintha az ellenség máris a kapuk előtt állna. Mivel egyszerre annyiféle indulat zaklatta fel őket, inkább kapkodtak, mint tanácskoztak. (3) Soha nem álltak még szemben könyörtelenebb és harciasabb ellenféllel, és a római állam sem volt még soha ennyire tehetetlen és ilyen kevéssé felkészülve egy háborúra. (4) Hiszen a szár-

[1] Vö. Polübiosz III. 17. 9. Valószínűleg Coelius Antipater is ezt a hagyományt követte.

[2] Vö. XXI. 45–46. és 54–56.

[3] Ha a követjárás Polübiosz által megadott dátuma a hiteles (lásd a XXI. 9. 23 jegyzetét), akkor a követeknek már jóval Saguntum eleste előtt vissza kellett térniük Rómába – így a Livius által említett egyidejűség inkább csak a drámai hatás fokozásának eszköze lehet.

dok, a korzikaiak,[1] az isztriaiak és az illírek[2] inkább csak ingerelték, de nem tették igazán próbára a római fegyvereket, és a gallok ellen is inkább afféle csetepaté folyt, mint igazi háború.[3] (5) De most a punok, az ősellenség, miután 23 éven át edződtek embert próbáló harcokban a hispániai népek ellen,[4] végig győztesen, egy kőkemény vezér keze alatt, és épp most pusztítottak el egy rendkívül gazdag várost, átlépik a Hiberust, (6) magukkal hozzák a harcra feltüzelt hispán népeket, fel fogják lázítani a mindig harcra sóvárgó gall törzseket is – és a rómaiaknak az egész földkerekség ellen kell háborút viselniük, méghozzá Itáliában, Róma falai előtt.

17.

(1) A *consul*ok működési területét már korábban kijelölték, most csak sorsot kellett húzniuk. Corneliusnak Hispánia, Semproniusnak Afrika és Szicília jutott. (2) Erre az évre megszavaztak hat légiót, annyi szövetséges csapatot, amennyit szükségesnek tartanak, és akkora hajóhadat, amekkorát fel tudnak szerelni. (3) A rómaiaktól 24 000 gyalogost és 1800 lovast, a szövetségesektől 40 000 gyalogost és 4400 lovast soroztak, és 220 ötevezősoros és 20 gyorsjáratú hajót bocsátottak vízre. (4) Ezután a nép elé terjesztették a kérdést: akarja-e és elrendeli-e, hogy Karthágó népének megüzenjék a háborút?[5] A háború sikeréért városszerte könyörgéseket tartottak, és kérték az isteneket, hogy a háború, amelyet a római nép elhatározott, jól és szerencsésen végződjön.

(5) A *consul*ok között a következőképpen osztották meg a csapatokat: Sempronius két, egyenként 4000 gyalogost és 300 lovast számláló légiót, 16 000 szövetséges gyalogost és 1800 lovast, ezenkívül 160 hadihajót és 12 gyorsjáratú hajót kapott. (6) Tiberius Semproniust ezzel a szárazföldi és tengeri haderővel Szicíliába küldték, hogy ha a másik *consul* egymaga képes lesz távol tartani a punokat Itáliától, innen keljen majd át Afrikába. (7) Corneliusnak kevesebb

[1] Miután Szardínia 237-ben római kézre került, 227 körül szervezték provinciává Korzikával együtt. 225-ben Szardínián még kitört egy lázadás, amelyet a rómaiak levertek. (Lásd a XX. könyv tartalmi összefoglalóját.)

[2] Isztria ellen 221–220-ban, Illíria és a pharoszi Démétriosz ellen 219-ben (L. Aemilius Paullus és M. Livius Salinator *consul*i évében) vezettek hadjáratot a rómaiak. (Lásd a XX. könyv tartalmi összefoglalóját.)

[3] 225-ben a boiusok és insuberek betörtek Etruriába. Egy súlyos római vereség után végül sikerült őket visszaszorítani, de az észak-itáliai területek lecsendesítése csak 222-ben fejeződött be. (Lásd a XX. könyv tartalmi összefoglalóját.)

[4] A „23 év" nem pontos számadat, hiszen Hamilkar csak 237-ben érkezett Hispániába. A túlzás alapja, hogy az I. pun háború vége (241) óta 23 év telt el.

[5] Háború és béke kérdésében a *comitia centuriatá*nak volt döntési joga.

csapatot adtak, mivel Lucius Manlius Vulso *praetor*t is épp akkoriban küldték jelentős sereggel Galliába. (8) Főképp hajókból kapott kevesebbet, mindössze 60 ötevezősorost, mert meg voltak győződve, hogy az ellenség nem a tengeren érkezik majd, és tengeri hadviseléssel sem fog próbálkozni. Kapott még két római légiót a megfelelő létszámú lovassággal, a szövetségesek közül pedig 14 000 gyalogost és 1600 lovast. (9) Az ugyanabban az irányban fekvő Gallia provinciának a punok elleni háborúra két római légió, 10 000 főnyi szövetséges gyalogság, valamint 1000 szövetséges és 600 római lovas jutott.

18.

(1) A fenti előkészületek után, hogy a háború előtt mindenben jogszerűen járjanak el, egy koránál fogva tekintélyes követséget küldtek Afrikába: Quintus Fabiust,[1] Marcus Liviust,[2] Lucius Aemiliust,[3] Gaius Liciniust[4] és Quintus Baebiust,[5] hogy tegyék fel a kérdést a karthágóiaknak: (2) állami határozat alapján vette-e Hannibal ostrom alá Saguntumot – és ha ezt, mint várható, beismerik, és mint állami határozatból történt intézkedést védelmükbe veszik, akkor üzenjenek hadat a karthágói népnek.

(3) Amikor a rómaiak megérkeztek Karthágóba, fogadta őket az államtanács. Quintus Fabius feltette azt az egyetlen kérdést, amelyről megbízatása szólt. (4) Erre az egyik karthágói így válaszolt:

„Már előző követségetek is fejjel ment a falnak, rómaiak, amikor Hannibal kiadatását követeltétek azon a címen, hogy önszántából ostromolja Saguntumot. Most küldöttségetek egyelőre szelídebben fogalmaz, de a lényeget tekintve még sértőbb, mint az előző. (5) Akkor Hannibalt gyanúsítgattátok, és az ő kiadatását követeltétek. Most viszont belőlünk akarjátok kicsikarni a beismerést, hogy hibáztunk, és mintha már be is vallottuk volna, jóvátételt követeltek. (6) Szerény véleményem szerint azonban nem az a kérdés, vajon Saguntumot állami vagy egyéni elhatározásból vették-e ostrom alá, hanem az, hogy jogosan-e vagy jogtalanul. (7) A mi dolgunk ugyanis felelősségre vonni saját polgártársunkat, és kivizsgálni, mit tett a mi parancsunkra és mit a saját elhatározásából. Veletek csak egy dologról lehet vitánk: megsértettük-e ezzel a békeszerződést? (8) De

[1] Livius valószínűleg eltévesztette a *praenomen*t: itt sokkal inkább M. Fabius Buteóról lehet szó (*consul* Kr. e. 245-ben), mint a később Halogatóként híressé vált Q. Fabius Maximusról.

[2] Valószínűleg M. Livius Salinator, a 219-es év egyik *consul*ja.

[3] Vagy a 219-es év másik *consul*jával, L. Aemilius Paullusszal, vagy L. Aemilius Papusszal (*consul* 225-ben) azonos.

[4] C. Licinius Varus Kr. e. 236-ban volt *consul*.

[5] Q. Baebius Tamphilus részt vett az előző karthágói követségben is, vö. XXI. 6. 7.

ha már arra keressük a választ, hogy mit cselekedhet egy hadvezér állami parancsra és mit a saját elhatározásából, lássuk. Van veletek egy szerződésünk, amelyet Gaius Lutatius *consul* kötött: ez rendelkezik mindkét fél szövetségeseiről, de Saguntum sérthetetlenségéről egy árva szó sem esik, mivel akkor még nem volt a szövetségesetek.[1] (9) Viszont – mondhatnátok – az a szerződés, amelyet Hasdrubal kötött a rómaiakkal, külön intézkedik a saguntumiakról. Ez ellen nem is óhajtok egyebet felhozni, csak amit tőletek tanultam. (10) Ti ugyanis nem akartátok magatokra nézve kötelezőnek elismerni azt a szerződést, amelyet Gaius Lutatius *consul* először kötött velünk, mert nem az atyák jóváhagyásával és a nép utasítására kötötte. Ezért ismét készült egy szerződés, most már állami határozat alapján.[2] (11) Nos, ha benneteket nem köteleznek saját szerződéseitek, csak ha államotok jóváhagyásával és utasítására kötötték őket, akkor bennünket sem kötelezhet a Hasdrubal-féle szerződés, hiszen a tudtunk nélkül kötötte. (12) Egyszóval hagyjátok végre Saguntumot és a Hiberust, és szülje meg végre a lelketek, amivel oly régóta vajúdik!"

(13) Ekkor a római követ öblöt alkotott felfogott tógájából, és így szólt: „Itt hozzuk nektek a békét és a háborút. Válasszatok, melyiket kéritek!" Szavaira nem kevésbé dacosan harsant fel a válasz: adja, amelyiket akarja! (14) Erre ő leengedte tógáját, és kijelentette, hogy a háborút adja. A karthágóiak mindannyian azt felelték, hogy elfogadják, és ugyanolyan elszántan, ahogy elfogadták, végig is fogják harcolni.

19.

(1) Ezt a nyílt számonkérést és hadüzenetet inkább tartották a római nép méltóságához, mint a szerződések szövegének elemezgetését – főleg Saguntum elfoglalása után. (2) Hiszen ha már a szerződések szövegéről van szó, hogy lehetett összehasonlítani a Hasdrubal-féle szerződést a Lutatius-féle, utóbb megváltoztatott szerződéssel? (3) Hiszen a Lutatius-féle szerződésben ott volt a világosan megfogalmazott záradék, hogy csak akkor emelkedik érvényre, ha a nép is elfogadta; a Hasdrubal-féle szerződésben viszont nem volt semmi ilyen kikötés, és ennek az érvényét oly sok esztendő hallgatólagos beleegyezése már az ő életében annyira szentesítette, hogy még halála után sem változtattak rajta semmit. (4) De még ha a karthágóiak az első szerződés alapjára helyezkedtek is, az is egyértelműen vonatkozott a saguntumiakra, mivel mindkét fél szövet-

[1] Lásd a XXI. 11. 2 jegyzetét.

[2] C. Lutatius *consul* kötötte meg a békeszerződést Hamilkarral az I. pun háború végén, de ezt Rómában nem fogadták el, és a Karthágóba küldött követek új szerződést kötöttek, szigorúbb feltételekkel (vö. Polübiosz I. 63.).

ségeseinek sérthetetlenséget biztosított. Nem fűzték hozzá ugyanis, hogy ez csak a szerződés megkötése időpontjában már meglévő szövetségesekre vonatkozik, sem azt, hogy később nem lehet új szövetséget kötni. (5) Ha pedig a szerződés megengedte újabb szövetségek kötését, ki találná igazságosnak, hogy a szerződők egy népet se fogadhassanak barátságukba érdemeiért, és ha már barátságukba fogadták, ne kelhessenek védelmére? Legfeljebb arról lehet szó, hogy a karthágóiak szövetségeseit a rómaiak ne bujtogassák elpártolásra, és akik saját elhatározásukból elszakadtak tőlük, azokat ne vegyék védelmükbe.

(6) A római követek a Rómában kapott utasítás szerint Karthágóból áthajóztak Hispániába, hogy sorra járva a törzseket, megnyerjék őket a római szövetségnek, vagy rábírják a punoktól való elpártolásra. (7) Először a bargusiusokhoz[1] látogattak el, akik szívélyesen fogadták őket, mert már terhesnek találták a pun uralmat, és a Hiberuson túl lakó több más népben is felébresztették a vágyat a változás iránt. (8) Innen folytatták útjukat a volcianusokhoz, akiktől olyan választ kaptak, amely Hispánia-szerte szállóigévé vált, és a többi népnek is elvette a kedvét a római szövetségtől. Gyűlésükön a legidősebb így felelt meg nekik: (9) „Szégyellhetnétek magatokat, rómaiak! Azt várjátok tőlünk, hogy becsüljük többre a ti barátságotokat, mint Karthágóét, miközben azokat, akik így tettek, ellenségeik, a punok sem mészárolták le könyörtelenebbül, mint ahogy ti, a szövetségeseik cserbenhagytátok őket! (10) Azt ajánlom, olyan vidéken keressetek szövetségeseket, ahol még nem hallottak Saguntum pusztulásáról! Hispánia népeit Saguntum romjai gyászos és kiáltó példaként intik, hogy ne bízzanak római szövetségesek védelmében."

(11) A követeket azonnal ki is utasították a volcianusok területéről. Ezután a többi hispániai gyűlésen sem kaptak barátságosabb választ. Így, miután eredmény nélkül járták végig Hispániát, átkeltek Galliába.

20.

(1) Itt szokatlan és félelmetes látvány fogadta őket: a gallok népük szokása szerint fegyveresen jelentek meg a gyűlésen. (2) A követek magasztalták a római nép dicsőségét, hősiességét és birodalma nagyságát, majd arra kérték a gallokat, ne engedjék földjeiken és városaikon átvonulni az Itáliára támadó pun sereget. Erre azok a hagyomány szerint olyan fergeteges hahotázásban törtek ki, hogy a tisztségviselők és az öregebbek alig tudták lecsillapítani a fiatalokat – (4) annyira ostobának és arcátlannak tartották a rómaiak kérését, hogy a gallok állják útját az Itália elleni hadjáratnak, fordítsák maguk ellen a punokat, és saját földjüket dobják oda a pusztításnak a másoké helyett. (5) Végül, miután elült a zsivaj, ezt

[1] A bargusiusok a Hiberustól északra éltek.

válaszolták a követeknek: Sem a rómaiak nem kötelezték le őket semmivel, sem a punok nem sértették meg, hogy okuk legyen fegyvert fogni akár a rómaiak mellett, akár a karthágóiak ellen. (6) Sőt, ellenkezőleg, a hírek éppen arról szólnak, hogy rokonaikat a római nép elűzi földjükről és Itália területéről, hadisarcot szed tőlük, és egyéb méltatlanságokat követ el velük szemben.[1]

(7) Nagyjából ilyen beszédek hangzottak el mindkét részről a gallok többi gyűlésén is. A római követek nem is hallottak vendégszerető, jó szót mindaddig, amíg Masszaliába nem érkeztek. (8) Itt értesültek szövetségeseik[2] buzgó és gondos felderítésének minden eredményéről: Hannibal már megszerezte magának a gallok jóindulatát, de – amilyen ádáz és fékezhetetlen természetű ez a népség – ő is csak úgy tudja majd kezelni őket, ha újra és újra arannyal nyeri meg főembereik hajlandóságát, mert azzal nem tudnak betelni.

(9) A követek, miután így sorra járták Hispánia és Gallia népeit, nem sokkal azután érkeztek meg Rómába, hogy a *consul*ok elutaztak a hadszínterekre. Az egész államot feszült háborús várakozásban találták, mert megbízható forrásokból híre jött, hogy a punok már átkeltek a Hiberuson.

21.

(1) Saguntum elfoglalása után Hannibal Új-Karthágóba vonult téli szállásra. Itt értesült a Rómában és Karthágóban történtekről, a határozatokról és arról, hogy ő már nemcsak fővezére, de oka is a háborúnak. (2) Ezért nem tartotta tanácsosnak a további késlekedést: szétosztatta és eladatta a megmaradt zsákmányt, majd összehívatta hispán születésű katonáit, és így beszélt hozzájuk:

(3) „Azt hiszem, szövetségeseim, ti magatok is belátjátok, hogy miután Hispánia összes népét lecsendesítettük, vagy be kell fejeznünk a hadviselést, és el kell bocsátani hadseregeinket, vagy más területekre kell átvinnünk a háborút. (4) Ezek a népek ugyanis csupán úgy élvezhetik a jövőben nemcsak a béke, de a győzelem gyümölcseit is, ha más népek ellen indulunk zsákmányt és dicsőséget szerezni. (5) Így hát, mivel a háború hazátoktól távolinak ígérkezik, és bizonytalan, ki mikor látja viszont otthonát és vele mindazt, ami kedves neki, eltávozást adok mindenkinek, aki meg akarja látogatni övéit. (6) Elrendelem, hogy kora tavasszal ismét legyetek itt, hogy az istenek segítségével megkezdjük a háborút, amely roppant dicsőséget és zsákmányt ígér."

(7) Szinte mindannyian örömmel fogadták a felajánlott lehetőséget, hogy viszontláthatják otthonukat, mert övéik már hiányoztak nekik, és előre látták,

[1] Konkrétan Placentia és Cremona római *coloniá*vá szervezéséről van szó (218).

[2] Masszalia (latin nevén Massilia) a hagyomány szerint a királykortól kezdve Róma szövetségese volt.

hogy a jövőben még hosszabb ideig sóvároghatnak utánuk. (8) Ez az egész télen át tartó pihenő a már elviselt és ezután rájuk váró fáradalmak között annyira megújította testüket-lelküket, hogy utána készen álltak minden megpróbáltatást újból eltűrni. A parancs értelmében tavasszal újra összegyűltek. (9) Hannibal, miután szemlét tartott minden törzs segédcsapatai fölött, Gadesba utazott, és teljesítette Herculesnek tett fogadalmait,[1] sőt újabbakat is tett arra az esetre, ha vállalkozása a továbbiakban is sikeres lesz.

(10) Ezután a támadó és védekező háború gondja között osztotta meg figyelmét: elhatározta, hogy erős védősereget telepít Afrikába, nehogy amíg ő szárazföldi úton, Hispánián és Gallián keresztül vonul Itália felé, Afrika védtelenül ki legyen szolgáltatva egy Szicília felől érkező római támadásnak. (11) Ezért Afrikából legnagyobbrészt könnyűfegyverzetű dárdavetőket kért erősítésül, hogy így az afrikaiak Hispániában, a hispánok Afrikában teljesítsenek szolgálatot, kölcsönös kezességgel lekötelezve egymás iránt, és mindkét nép fiai jobb katonai teljesítményt nyújtsanak otthonuktól távol. (12) Afrikába 13 850 kispajzsos gyalogost, 870 baleári parittyást és 1200, különböző népekből összeválogatott lovast küldött. (13) Ezeket a csapatokat részben Karthágó védelmére rendelte, részben szétosztatta őket egész Afrika területén. Ugyanakkor elrendelte, hogy azt a 4000 válogatott ifjút, akiket kiküldött toborzói az egyes városokból[2] öszszeszedtek, őrcsapatként és egyúttal túszként vigyék Karthágóba.

22.

(1) Hispániát sem akarta azonban elhanyagolni, főleg mert tudott a római követek ottani körútjáról, hogy fellázítsák a fejedelmeket. Ezért ezt a hadszínteret öccsére, a tettre kész Hasdrubalra bízta, és nagyrészt afrikai csapatokkal erősítette meg: (2) 11 850 afrikai, 300 ligur és 500 baleári gyalogossal. (3) A gyalogos segédcsapatok mellé lovasságot is adott: 450 libüphoinixet – pun-afrikai keverék származású katonákat –, mintegy 1800 numidát és mórt az óceán mellől, valamint egy 300 főnyi kicsiny lovas csapatot hispániai ilergesekből; és hogy a szárazföldi támogatásból egy fegyvernem se hiányozzon, 21 elefántot is. (4) Hajóhadat is adott neki a tengerpart védelmére – valószínűnek látszott ugyanis, hogy a rómaiak megint megpróbálkoznak a tengeri hadviseléssel, amely az előző háborúban olyan jól bevált nekik –, amely 50 ötevezősoros, 2 négyevező-

[1] A türoszi alapítású Gadesban állt Türosz védőistenének, Melkartnak híres szentélye, akit a hellenisztikus korban Héraklésszel azonosítottak. Melkart fontos szerepet játszott a Barkidák nyugati irányú terjeszkedési terveiben is; jól szemlélteti ezt, hogy érmeiken rendszeresen Héraklész attribútumaival ábrázoltatták magukat.

[2] Polübiosz (III. 33. 13) tudósításából derül ki, hogy itt már afrikai városokról van szó.

soros és 5 háromevezősoros hajóból állt, de ebből csak 32 ötevezősoros és az 5 háromevezősoros hajó volt felszerelve és legénységgel ellátva.

(5) Gadesből Hannibal visszatért a sereg téli szállására, Új-Karthágóba. Innen felkerekedve elhaladt Onussa városa mellett, és a tengerparton vonult a Hiberusig. (6) A hagyomány szerint itt álmában megjelent neki egy istennek látszó ifjú, mondván: Iuppiter küldte, hogy ő vezesse Hannibalt Itáliába; kövesse hát, és sohase vegye le róla a tekintetét. (7) Hannibal először bátortalanul követte őt, nem nézett sem oldalra, sem hátra; de azután az emberi kíváncsiság ösztönzésére azon kezdte törni a fejét, mi lehet ott, amiért nem szabad hátranéznie, és nem tudott parancsolni a szemének. (8) A háta mögött egy hihetetlenül nagy kígyót pillantott meg, amely a fákat, cserjéket legázolva jött utána, mögötte pedig az égen nagy mennydörgés közepette viharfelhő közeledett. (9) Ekkor megkérdezte, hogy mi ez a szörnyűség és mit jelent, mire azt a választ kapta, hogy ez Itália pusztulása; ő csak haladjon tovább előre, ne kérdezzen többet, és nyugodjon bele, hogy a végzetet homály fedi.

23.

(1) Ettől a látomástól fellelkesülve csapataival három ponton átkelt a Hiberuson, és embereket küldött előre, hogy azon a vidéken, amerre serege majd átvonul, ajándékokkal nyerjék meg a gallok jóindulatát, és derítsék fel az Alpokon átvezető utakat. 90 000 gyalogossal és 12 000 lovassal kelt át a Hiberuson. (2) Ezután meghódoltatta az ilergeseket, a bargusiusokat, az ausetanusokat és a Pireneusok lábánál fekvő Lacetaniát, és ezt az egész vidéket Hanno uralma alá rendelte,[1] hogy biztosítsa magának a Hispániát és Galliát összekötő hegyszorosokat. (3) Hannónak 10 000 gyalogost és 1000 lovast adott a rábízott vidék védelmére.

(4) Amikor a sereg megkezdte az átvonulást a Pireneusok szurdokain, és a barbár csapatok között határozottabb formában terjedt el a hír, hogy Róma ellen indulnak, 3000 carpetanus gyalogos visszafordult útközben. Nyilvánvaló volt, hogy nem annyira a háborútól rémültek meg, inkább a hosszú úttól és attól a lehetetlennek tűnő vállalkozástól, hogy átkeljenek az Alpokon. (5) Hannibal, mivel kockázatos lett volna visszahívni vagy erővel visszatartani őket, hiszen ezzel megsértette volna a többiek büszkeségét is, (6) inkább hazaküldött még több mint 7000 embert, akiken szintén észrevette, hogy vonakodnak a hadjárattól, és úgy tüntette fel a dolgot, mintha a carpetanusokat is ő bocsátotta volna el.

[1] Ez a Hanno nem azonos a Barkidák nagy ellenfelével.

24.

(1) Ezután, nehogy katonái lázongani kezdjenek a késlekedés és a semmittevés miatt, megmaradt csapataival átkelt a Pireneusokon, és Iliberri város[1] mellett ütött tábort. (2) A gallok hallották ugyan, hogy a háború Itália ellen készül, mégis – mivel híre ment, hogy a Pireneusok túlsó oldalán a hispánokat leigázták, és erős megszálló sereget hagytak náluk – jó néhány törzs a szolgaságtól félve fegyvert fogott, és Ruscino mellett gyülekeztek. (3) Hannibal, amikor erről értesült, inkább az időveszteségtől, mint a háborútól tartva követeket küldött a fejedelmeikhez, és ezt üzente nekik: Szeretne velük személyesen tárgyalni, ezért vagy ők jöjjenek közelebb Iliberrihez, vagy ő vonul előre Ruscinóig, hogy közelebb lévén egymáshoz, könnyebben létrejöjjön a találkozó. (4) Szívesen fogadja őket saját táborában, de akár ő maga is kész ellátogatni hozzájuk. Vendégként, nem ellenségként jött Galliába, és ha a gallok is úgy akarják, nem is fogja kardját kivonni, amíg meg nem érkezett Itáliába. – (5) Ezt az üzenetet vitték el a követek. A gall fejedelmek erre tüstént Iliberrihez vonultak seregükkel, és vonakodás nélkül felkeresték Hannibalt, aki megnyerte őket ajándékaival; ők pedig megengedték, hogy seregével zavartalanul átvonuljon a területükön Ruscino városa mellett.

25.

(1) Közben Itáliába nem jutott el más hír, csak amit a masszaliai követek jelentettek Rómában: hogy Hannibal átkelt a Hiberuson. (2) Erre, mintha már az Alpokon is átkelt volna, a boiusok fellázították az insubereket, és elpártoltak, nem is annyira a római nép ellen táplált régi gyűlöletből, inkább nehezteltek, amiért nemrég két *colonia* alakult a Pó melléki gall területen: Placentia és Cremona. (3) Ezért hirtelen fegyvert ragadtak, és betörtek erre a vidékre, akkora rémületet és felfordulást keltve, hogy nemcsak a földművesek tömege, de még Gaius Lutatius, Gaius Servilius és Marcus Annius, a földek kiosztására odaérkezett *triumvir*ek sem bíztak Placentia falainak védelmében, és Mutinába menekültek. (4) (Lutatius személye nem kétséges, de némelyik évkönyv Annius és Servilius helyett Manius Aciliust és Gaius Herenniust említi, mások pedig Publius Cornelius Asinát és Gaius Papirius Masót. (5) Az is bizonytalan, hogy milyen minőségükben bántalmazták őket a boiusok: mint számonkérés végett hozzájuk küldött követeket, vagy pedig mint földosztó *triumvir*eket.) (6) A gallok körülzárták őket Mutinában, de minthogy az ostromhoz nem értettek, ostromművek készítéséhez pedig végképp lusták voltak, a falakban nem tettek kárt, csak tétlenül tanyáztak körülöttük. Aztán színleg megkezdték a béketár-

[1] A területet akkoriban az arecomicus volcák gall törzse lakta.

gyalásokat. (7) A követeket kihívták tárgyalni, majd – nemcsak a népek joga ellenére, de megszegve a külön ez alkalomra adott szavukat is – elfogták őket, és kijelentették, hogy csak a gall túszok visszaszolgáltatása fejében bocsátják őket szabadon.

(8) Amikor Lucius Manlius *praetor* hírét vette, mi történt a követekkel, és hogy Mutinát és védőseregét micsoda veszedelem fenyegeti, haragra gerjedt, és seregével rendezetlen menetben Mutina alá vonult. (9) Akkoriban még erdők borították az út mentén elterülő, nagyrészt műveletlen területeket. A *praetor* itt felderítés nélkül nyomult előre, csapdába esett, és csak súlyos veszteségek árán tudott nagy nehezen kivergődni a nyílt mezőre. (10) Itt erődített tábort állított fel, és minthogy a galloknak nem sok esélyük volt ezt megtámadni, katonái önbizalma visszatért, noha bizonyos volt, hogy legalább 500-an estek el közülük. (11) Azután újra nekivágtak az útnak, és amíg menetük nyílt terepen haladt, nem is mutatkozott az ellenség. (12) De alig értek be ismét az erdőbe, az ellenség általános zűrzavart és rémületet keltve rajtaütött az utóvéden, megölt 700 katonát, és elzsákmányolt hat hadijelvényt. (13) Amikor aztán kijutottak a rengeteg útvesztőiből, a gallok sem tartották többé rettegésben a rómaiakat, és ezek sem féltek tovább. A nyílt terepen már könnyen meg tudta védeni magát a római menetoszlop, úton a Pó közelében fekvő Tannetum nevű helység[1] felé. (14) Itt ideiglenes erődítést emeltek, és a folyón kapott utánpótlás és a brixiai[2] gallok segítségével védekeztek a napról napra növekvő számú ellenség ellen.

26.

(1) Amikor Rómába jelentés érkezett a váratlan felkelésről, és az atyák értesültek róla, hogy a pun háború még a gallok elleni háborúval is súlyosbodott, (2) úgy döntöttek, hogy Gaius Atilius *praetor* induljon Manlius segítségére egy római légióval és 5000 szövetségessel, akiket a *consul* újonnan sorozott be. Atilius meg is érkezett Tannetumba anélkül, hogy összecsapott volna az ellenséggel, mivel azok félelmükben visszahúzódtak előle.

(3) Publius Cornelius Scipio is, miután újabb légiót sorozott a *praetor*ral elküldött légió pótlására, 60 hadihajóval elindult a Városból, és elhajózva az etruszk és a ligur part, majd a salluviusok hegyvidéke mentén, Masszaliába érkezett. (4) A Rhodanus legközelebbi ágánál ütött tábort – a folyó ugyanis itt több ágra szakadva ömlik a tengerbe –, és még mindig nem akarta elhinni, hogy Hannibal már átkelt a Pireneusokon. (5) Amikor azonban hírül vette, hogy Hannibal már

[1] A helység valójában a Pótól mintegy 75 km-re délre fekszik.

[2] A város a cenomanusok területén feküdt, akik mindvégig hűségesek maradtak a rómaiakhoz.

a Rhodanuson készül átkelni, nem tudta eldönteni, hol szálljon szembe vele; ráadásul még emberei sem heverték ki egészen a tengeri utazás viszontagságait. Ezért addig is 300 válogatott lovast küldött előre masszaliai vezetőkkel és gall segédcsapatokkal, hogy kémleljenek ki mindent, és biztos helyről tartsák szemmel az ellenséget.

(6) Közben Hannibal megfélemlítéssel vagy ajándékkal békére bírta a többi népet, és már a volca nép területén járt. Ez a hatalmas nép a Rhodanus mindkét partját lakja, de mivel lemondtak arról, hogy az innenső parton fekvő földjeiket megmentsék a punoktól, legalább védővonalként akarták használni a folyót: szinte minden emberükkel és holmijukkal átkeltek a Rhodanuson, és fegyveres őrséggel szállták meg a túlsó partot.[1] (7) A folyam menti lakosság többi részét és a volca népből azokat, akik lakóhelyükön maradtak, egyrészt Hannibal bírta rá ajándékaival, hogy mindenhonnan szerezzenek és ácsoljanak hajókat, másrészt ők maguk is szerették volna, ha serege minél előbb átjut a túlpartra, hogy vidékük megszabaduljon végre a hatalmas és nehezen elviselhető embertömegtől. (8) Így hát rengeteg hajót és hevenyészve összetákolt, csak rövid utakra alkalmas csónakot szedtek össze. Újakat készíteni először a gallok kezdtek egy-egy fatörzset kivájva, (9) majd amikor a katonák látták, mennyi faanyag van, és milyen egyszerű a munka, ők is nagy sietve nekiláttak formátlan teknőket készíteni, amelyeken holmijukkal együtt átkelhetnek, csak arra ügyelve, hogy terhelhetőek legyenek, és fennmaradjanak a vízen.

27.

(1) Már minden előkészületet megtettek az átkelésre, csak a túlsó partot gyalogos és lovas csapataival végig megszálló ellenségtől kellett még tartaniuk. (2) Hannibal, hogy eltávolítsa őket, megparancsolta Bomilkar fia Hannónak,[2] hogy csapatai egy részével – legnagyobbrészt hispánokkal – az első éjszakai őrségváltáskor induljon el a part mentén, (3) vonuljon egy napon át felfelé, és az első adandó alkalommal a legnagyobb titokban keljen át a folyón; ezután vezesse vissza csapatát a túlparton lefelé, és ha elérkezik a cselekvés pillanata, támadja hátba az ellenséget. (4) Hannót a mellé adott gall vezetők felvilágosították, hogy onnan mintegy 25 mérfölddel feljebb a folyó két ágra szakad, kis szigetet alkot, és ahol kettéválik, a szélesebb, de épp ezért sekélyebb meder lehetővé teszi az átkelést. (5) Itt hamarjában kivágott fákból tutajokat ácsoltak, hogy a lovakat, a katonákat és a málhát átszállíthassák. A hispánok bőrtömlőkre hajigálták ruhá-

[1] Az „innenső" és „túlsó" irányok ezúttal nem Róma felől nézve, hanem a Hispánia felől közeledő punok nézőpontjából értendőek.

[2] Hanno, Bomilkar fia anyai ágon Hannibal unokaöccse volt.

ikat, és a rájuk rakott bőrpajzsokon fekve minden nehézség nélkül átúsztak a folyón. (6) Amikor az egymáshoz erősített tutajokon a sereg többi része is átért a túlsó partra, tábort ütöttek a folyó mellett, és egy nap alatt kipihenték az éjszakai út és a munka fáradalmait; vezérük ugyanis arra törekedett, hogy időben végrehajtsa a tervet. (7) Másnap útra keltek, és egy magaslatról füsttel jelezték, hogy átjutottak, és már nem járnak messze. Mihelyt Hannibal ezt észrevette, jelt adott az átkelésre, hogy el ne szalassza az alkalmat. (8) A gyalogság már felszerelte és előkészítette az indulásra a csónakokat, a lovasság túlnyomó része pedig a lovak miatt hajókra szállt. A hajóraj följebb evezett át, hogy mérsékelje a folyó sodrát, és így nyugodt utat biztosított a lejjebb átkelő csónakoknak. (9) A lovakat legnagyobbrészt száron úsztatták a hajók tatja mögött, kivéve azokat, amelyeket felnyergelve és felkantározva a hajókon szállítottak, hogy lovasaiknak már a partraszállás pillanatában rendelkezésére álljanak.

28.

(1) A gallok a parton összevissza üvöltözve, jellegzetes harci dalaikat kurjongatva rohantak feléjük, fejük felett pajzsukat rázták, jobbjukban dárdáikat csóválták, (2) noha számukra is félelmetes volt látni, amint a rengeteg hajó zúgva szeli a vizet, és hallani a hajósok és katonák összevegyülő kiáltozását, akik vagy a folyó sodrát igyekeztek leküzdeni, vagy a túlsó partról biztatták átkelő bajtársaikat. (3) Amikor már kellőképp megrettentek a feléjük tartó fergetegtől, hátuk mögött hirtelen még ijesztőbb ordítás hangzott fel, amint Hanno elfoglalta a táborukat. Csakhamar maga is ott termett, és a gallok serege két tűz közé került: előttük özönlött a partra a hajókról a rengeteg fegyveres, hátulról pedig a váratlan támadók szorongatták őket. (4) A gallok mindkét irányban megpróbálták felvenni a harcot, de visszaszorították őket. Végül ott törtek ki, ahol a legkönnyebb volt átjutniuk, és félelmükben szétszóródtak a falvaikba. Hannibal ezután nyugodtan átszállította serege többi részét is, tábort ütött, és most már semmibe vette a gallok háborgását.

(5) Valószínűnek tartom, hogy az elefántok átszállítására több ötlet is felmerült, legalábbis a hagyomány többféle megoldásról tudósít. Egyesek azt írják, hogy az összes elefántot kiterelték a partra, a legvadabbat hajtója ingerelni kezdte, majd a vízbe ugrott előle, és az utána rohanó állat magával ragadta az egész csordát. Féltek ugyan a mélységtől, de amikor már nem ért le a lábuk, a folyó árja átsodorta őket a túlsó partra.

(6) Megbízhatóbb az a tudósítás, hogy az átszállítás tutajokon történt: egyrészt ezt a módszert a vállalkozás előtt biztosabbnak láthatták, másrészt utólag is hihetőbbnek tűnik. (7) Egy 200 láb hosszú és 50 láb széles tutajt fektettek a partról a vízre, és hogy a folyó el ne sodorja, több erős kötéllel rögzítették egy

feljebb lévő partszakaszon, mint egy pallót. Ezután beterítették földdel, hogy az állatok olyan bátran léphessenek rá, mintha szilárd talajon járnának. (8) Ehhez azután egy ugyanilyen szélességű, 100 láb hosszú, a folyón való átkelésre alkalmas tutajt erősítettek. Az elefántokat[1] átterelték a rögzített tutajon, mint valami úton, elöl a teheneket. Amikor átértek a hozzákötött kisebbik tutajra, eloldották a lazán rögzített köteleket, és néhány könnyű járású hajó átvontatta a tutajt a túlsó partra. Az első állatok átszállítása után visszatértek a többiért is, és ugyanígy vitték át őket. (10) Az egybefüggő pallóhoz hasonló részen minden félelem nélkül haladtak át, csak akkor kezdtek nyugtalankodni, amikor az eloldozott tutaj elragadta őket társaiktól a folyó közepére. (11) Itt a szélén állók a víztől való félelmükben hátrálni, lökdösődni kezdtek, jókora zűrzavart keltve. Végül azonban, amikor már mindenfelé csak vizet láttak maguk körül, maga a félelem csendesítette le őket. (12) Néhány megvadult állat bele is zuhant a folyóba, de már a súlyuknál fogva sem sodródtak el. Hajtóikat ledobták magukról, és lépésről lépésre kitapogatva a sekélyebb helyeket, ezek is kijutottak a szárazra.

29.

(1) Míg az elefántok átszállítása folyt, Hannibal 500 numida lovast küldött a római táborhoz, hogy derítsék fel, hol tartózkodnak, mennyien vannak, és mire készülnek. (2) Ezzel a lovas csapattal szembetalálkozott a Rhodanus torkolatától kiküldött 300 római lovas, akikről fentebb esett szó.[2] Hevesebb csatát vívtak, mint a küzdők száma alapján várni lehetett volna. (3) A sok sebesülésről nem is beszélve, a két oldalon csaknem ugyanannyi volt az elesettek száma, és a már rendkívül kimerült rómaiakat csak a numidák rémült megfutamodása segítette győzelemhez. A győztes csapatból mintegy 160-an estek el, nem is mind rómaiak, hanem részben gallok, a vesztesek közül pedig több mint 200-an. (4) Ez volt a háború kezdete, amely előjelértékű is volt: megjósolta a rómaiaknak a végső sikert, de egyúttal azt is, hogy kétesélyes küzdelem és tömérdek véráldozat vezet majd odáig.

(5) Miután a két vezérhez katonáik visszatértek az összecsapásból, Scipio nem ragaszkodhatott többé eredeti elképzeléséhez. Nem tehetett mást, mint hogy igazodik az ellenség terveihez és kezdeményezéseihez. (6) De Hannibal is elbizonytalanodott: folytassa-e megkezdett útját Itália felé, vagy pedig ütközzön meg az első római sereggel, amely az útjába került? Az azonnali ütközet tervéről lemondott, amikor megérkeztek a boiusok követei és Magalus fejedelem, akik megígérték, hogy útján vezetői, a veszedelmekben társai lesznek, és azt tanácsol-

[1] Conway szövegjavítása itt az egyszerre átszállított elefántok számát (három) is megadja.
[2] Vö. XXI. 26. 5.

ták, hogy ne vállaljon semmiféle erőpróbát, mielőtt Itáliát megtámadná. (7) Serege tartott ugyan az ellenségtől is – hiszen még nem halványult el bennük az előző háború emléke –, de még jobban félt a végtelennek tetsző úttól és az Alpoktól, amely híre alapján iszonyúnak tűnt azok előtt, akik még nem jártak arra.

30.

(1) Hannibal, miután eldöntötte, hogy folytatja útját Itália felé, gyűlésbe hívta katonáit, és különféle módszerekkel, részben korholással, részben biztatással igyekezett felrázni őket. (2) Csodálkozik – jelentette ki –, hogy félelmet nem ismerő szívüket egyszerre milyen rémület szállta meg. Annyi éven át győzedelmesen katonáskodtak, és csak akkor távoztak Hispániából, amikor már a karthágóiak hatalmába került minden nép és földterület a két tenger között. (3) Majd felháborodva a római nép követelésén, hogy mindenkit, aki Saguntum ostromában részt vett, szolgáltassanak ki neki, mint valami gonosztevőt,[1] átkeltek a Hiberuson, hogy eltöröljék a rómaiak nevét, és felszabadítsák a földkerekséget. (4) Akkor még senki sem érezte hosszúnak az utat, noha napnyugatról indultak napkeletnek! (5) Most pedig, amikor az út nagy részét már maguk mögött hagyták – vad népek között küzdötték le a Pireneusokat; hiába állta útjukat több ezer gall, átkeltek a hatalmas Rhodanus folyón, megfékezve még a víz erejét is, és már látják maguk előtt az Alpokat, amelyeknek túlsó oldala már Itáliához tartozik –, éppen most, az ellenség kapui előtt csüggednek el? (6) Hisz mi egyéb szerintük az Alpok, mint néhány magas hegy? (7) Lehet, hogy magasabbak a Pireneusok gerincénél – de akkor sem léteznek égig érő hegyek, amelyeken az ember át ne tudna hatolni. Az Alpokat is lakják és művelik, itt is születnek és táplálkoznak élőlények, és hágóin hadseregek is átkelhetnek. (8) Az előttük álló követek sem szárnyakon repültek át az Alpok fölött; sőt eleik sem voltak őslakosok Itáliában, úgy települtek be oda, több nagy hullámban, gyermekeikkel, asszonyaikkal vándorútra kelve, és így is biztonságban átjutottak ezeken a hegyeken. (9) A fegyveres katonának, aki csak a felszerelését viszi magával, mi lehet járhatatlan vagy leküzdhetetlen? Mennyi veszélyt, mennyi fáradalmat vállaltak nyolc hónapon át, hogy Saguntumot elfoglalhassák! (10) És most, hogy Róma, a világ ura ellen vonulnak, milyen akadály lehet olyan zord, olyan meredek, hogy visszatarthatná őket? (11) A gallok egykor el is foglalták azt a vidéket, a punok meg abban sem bíznak, hogy egyáltalán eljutnak odáig? Ezért aztán vagy ismerjék el, hogy elszántságban és hősiességben alábbvalók annál a népnél, amelyet az elmúlt napokban annyiszor legyőztek, vagy pedig

[1] Szónoki túlzás, hiszen a rómaiak csak Hannibal (és tanácsadói – Polübiosz III. 20. 8) kiadatását követelték.

higgyenek benne, hogy útjuk csak a Tiberis és Róma falai között elterülő síkságon ér majd véget!

31.

(1) Miután buzdító szavaival fellelkesítette őket, elrendelte, hogy pihenjék ki magukat, és készüljenek fel az útra. (2) Másnap fölfelé indult a Rhodanus partja mentén, Gallia belsejébe – nem mintha ez lett volna a legegyenesebb út az Alpokhoz, de úgy vélte, minél távolabb kerül a tengertől, (3) annál kevésbé találkozhat a római sereggel, amellyel nem szándékozott megütközni, amíg meg nem érkezik Itáliába. (4) Negyedik táborhelye a „Szigetnél" volt. Itt egyesülnek az Alpok különböző részeiből lezúduló folyók, az Isara[1] és a Rhodanus, nagy területet fognak közre, és ezt a köztük elterülő síkságot nevezik Szigetnek. (5) Allobroxok laknak a közelben, akik gazdagságban és hírnévben már akkor sem maradtak el egyetlen galliai nép mögött sem. (6) Ekkor éppen megosztotta őket az, hogy két testvér küzdött egymással a királyi hatalomért. Braneust, az idősebbet ugyanis, aki előzőleg uralmon volt, fiatalok egy csoportja segítségével megpróbálta megbuktatni az öccse, akinek joga ugyan nemigen volt a trónra, de ereje annál több. (7) Hannibalnak a legjobbkor jött, hogy őt kérték fel a viszály eldöntésére, és mint a királyság ügyében felkért döntőbíró, a vének tanácsa és a vezetők kívánságát figyelembe véve az idősebb testvért ültette vissza a trónra. (8) Ezért a jótéteményéért bőségesen adtak neki élelmet és minden egyéb felszerelést, főképpen ruhákat, amelyekkel az Alpok hírhedt hidege miatt el kellett látnia seregét.

(9) Hannibal, miután lecsillapította az allobroxok viszálykodását, immár az Alpok felé folytatta útját, de nem egyenes irányban, hanem balra kanyarodva a tricastinusok területén át. Majd a vocontiusok földjének legszélén keresztül a tricoriusok területére vonult. Útján sehol sem ütközött akadályba, míg el nem jutott a Druentia folyóhoz.[2] (10) Ez is az Alpokból ered, és Gallia folyói közül ezen a legnehezebb átkelni. (11) Noha roppant víztömeget hömpölyget, nem tűri hátán a hajókat, ugyanis nem állandó partok között, hanem egyszerre több, mindig változó mederben folyik, mindig másutt alakít ki sekélyebb és mélyebb szakaszokat, ezért gyalog is nehéz rajta átlábalni. Sőt málladozó sziklákat is görget, és aki belegázol, sehol sem találhat szilárd és biztos talajra. (12) Ráadásul akkor a záporesők még jobban megduzzasztották, ezért az átkelés nagy

[1] Clüver szövegjavítása a mértékadó kéziratok *Sarar* olvasata helyett. A mai Isère folyóról van szó. Az eredeti kódexolvasat hívei a Sarar folyót a mai Aygues folyóval azonosítják.

[2] Livius útvonalleírása meglehetősen következetlen.

zűrzavarral járt, mivel a katonákat az egyéb nehézségek mellett saját kapkodásuk és rendezetlen kiáltozásuk is megzavarta.

32.

(1) Publius Cornelius *consul* mintegy három nappal azután, hogy Hannibal elindult a Rhodanus partjáról, négyszögletes menetoszlopban elért az ellenség táborához, hogy azonnal megvívja vele a döntő csatát. (2) De miután látta, hogy egy lélek sincs a sáncokon, és a jóval előtte járó ellenséget nem egykönnyen érhetné utol, visszatért a tengerpartra a hajóihoz, mivel úgy vélte, hogy könnyebb és biztonságosabb lesz akkor állni útját Hannibalnak, amikor az épp leereszkedik az Alpokból. (3) Hogy a számára kisorsolt hadszíntér, Hispánia se maradjon római segédcsapatok nélkül, bátyját, Gnaeus Scipiót[1] a csapatok zömével Hasdrubal ellen küldte, (4) nemcsak azért, hogy megvédje a régi szövetségeseket és újabbakat szerezzen, hanem hogy kiszorítsa Hispániából Hasdrubalt. (5) Ő maga megfogyatkozott csapataival visszatért Genuába, hogy a Pó vidékén tartózkodó sereggel védje meg Itáliát.

(6) Hannibal a Druentiától leginkább sík területen haladva ért el az Alpokhoz, anélkül hogy az ott lakó gallok háborgatták volna. (7) Jóllehet a hír, amely az ismeretlen dolgokat a valóságnál nagyobbnak szokta feltüntetni, már előkészítette őket a látványra, mégis, amikor közvetlen közelről tűntek szemükbe a magas csúcsok, az éggel majdnem összeolvadó hósapkák, a sziklákhoz tapadó alaktalan viskók, a hidegtől összeaszott nyájak és igásállatok, a bozontos, ápolatlan külsejű emberek, a jéggé dermedt élő és élettelen világ, és minden egyéb, amit sokkal borzalmasabb látni, mint elbeszélni, újult erővel fogta el őket a rémület. (8) Az első lejtőkre felnyomuló csapatok fölött megjelentek a magaslatokat megszállva tartó hegylakók: ha ezek a nehezebben belátható völgyeket szállták volna meg, és váratlanul támadást indítanak, szörnyű zűrzavart és pusztulást okoztak volna. (9) Hannibal megállította a menetet, és amikor a vidék kikémlelésére kiküldött gallok jelentették, hogy arra nincs átjárás, a legtágasabb völgyben, csupa omladékos hegyszakadék között ütött tábort. (10) Ugyanezek a gallok aztán szóba elegyedtek a tőlük nyelvükben és szokásaikban alig különböző hegylakókkal, és kiderítették, hogy a hágót csak nappal őrzik, éjszakára azonban szétszélednek a kunyhóikba. Erre Hannibal kora hajnalban a magaslatok alá vonult, mintha nyíltan, fényes nappal akarná kierőszakolni az átkelést a szoroson. (11) Hogy szándékát eltitkolja, egész nap teljesen más munkát végeztetett katonáival: ott, ahol megálltak, erődített tábort kezdtek építeni. (12) Amikor aztán látta, hogy a hegylakók elhagyták a magaslatokat, és meglazult

[1] Cn. Scipio 222-ben volt *consul* M. Claudius Marcellusszal együtt.

az őrizet, megtévesztésül az ott maradó katonák számához képest jóval több tüzet gyújtatott, és a málhát a lovassággal és a gyalogság nagy részével együtt hátrahagyva, (13) egy harckész egységgel – megannyi válogatott jó katonával – gyorsan megmászta a szorost, és elfoglalta azokat a magaslatokat, amelyeket addig az ellenség tartott megszállva.

33.

(1) Hajnalban aztán felkerekedett a tábor, és a sereg többi része is elindult. (2) A hegylakók adott jelre gyülekezni kezdtek sasfészkeikből megszokott őrhelyükre, ám ekkor hirtelen észrevették, hogy az ellenség egy része a fejük fölött elfoglalta a magaslataikat, a többiek pedig az úton nyomulnak előre. (3) Az egyszerre elébük táruló kétféle látvány hatására egy pillanatra földbe gyökerezett a lábuk, de amikor látták, mekkora a kavarodás a szorosban, és mennyire összezavarodott a menet a saját tolongása és főként a megvadult lovak miatt, (4) úgy vélték, az ellenség végveszedelméhez elég lesz egy kicsit fokozniuk a zűrzavart, így aztán a jól ismert utakon és mellékutakon minden irányból rájuk zúdultak a sziklacsúcsokról.

(5) Most aztán a kedvezőtlen terep és az ellenség egyaránt a punok ellen fordult; ráadásul hevesebben tusakodtak egymással, mint az ellenséggel, mert ki-ki azon igyekezett, hogy minél előbb kijusson a veszélyes helyzetből. (6) A menetoszlopot főként a lovak veszélyeztették, amelyek megbokrosodtak a zűrzavaros kiáltozástól, amelyet megsokszorozva visszhangoztak az erdők és a völgyek, és ha találat vagy sebesülés érte őket, úgy megvadultak, hogy minden embert és málhát letaroltak maguk körül. (7) Mivel mindenfelől meredek szakadékok húzódtak, a nagy tolongásban sokan – köztük fegyveres katonák is – a feneketlen mélységbe zuhantak, de málhás állatok is gurultak le hegyomlás módjára a terhükkel együtt.

(8) Bármilyen rettenetes volt is a látvány, Hannibal egy ideig nem mozdult, embereit is visszatartotta, hogy ne növelje maga is a zűrzavart és a rémületet. (9) Majd amint látta, hogy a menet kettészakad, és fennáll a veszély, hogy hiába ér át a sereg épségben a szoroson, ha minden felszerelés odalesz, embereivel lezúdult a magaslatról. Az ellenséget már puszta lendületével szétszórta, de övéi között is tovább növelte a zűrzavart. (10) A kavarodás azonban egy pillanat alatt le is csillapodott, mihelyt a hegylakók elmenekültek, és felszabadultak az utak. Így nemcsak zavartalan nyugalomban, de szinte néma csendben kelt át az egész sereg. (11) Ezután elfoglalták a vidék legfontosabb erődjét a körülötte fekvő falvakkal együtt, és a zsákmányolt eleséggel és jószággal három napig élelmezte seregét. E három nap alatt, minthogy sem az előbbi vereségtől megrettent hegylakók, sem a terep nehézségei nem akadályozták előnyomulását, jókora utat tett meg.

34.

(1) Ezután Hannibal egy másik nép területére ért, ahol más hegyi népekhez képest elég nagy volt a népsűrűség. Itt nem nyílt háború várt rá, hanem majdnem saját eszközeivel, ravaszsággal és cselvetéssel ejtették csapdába. (2) Az erődök idős vezetői járultak elé szószólókként, és kijelentették: Okultak a más kárán, ezért inkább a punok barátságát, mint erejét akarják megtapasztalni. (3) Ezért készséggel fogják teljesíteni parancsait; fogadjon el tőlük élelmet, kalauzokat és ígéretük zálogaképpen túszokat is. – (4) Hannibal úgy vélte, nem bízhat bennük vakon, de el sem zavarhatja őket, nehogy a visszautasítás miatt váljanak nyílt ellenségeivé, ezért szívélyesen válaszolt nekik. Elfogadta a felajánlott túszokat, felhasználta az útra odahordott élelmet, de a vezetőket rendezett menetben követte a sereg, nem úgy, mintha baráti területen járnának. (5) A menet élén az elefántok és a lovasok haladtak, ő maga a gyalogság főerejével vonult mögöttük, és közben aggályos gonddal figyelt mindenfelé. (6) Amikor egy szűkebb útszakaszhoz értek, amely fölé egyik oldalról egy hegygerinc tornyosult, a barbárok mindenfelől kirontottak leshelyeikről, egyaránt támadtak szemből, hátulról, távolról, közelről, roppant sziklákat görditettek a menetre. (7) A legnagyobb sokaság hátulról szorongatta őket. Amikor a gyalogság csatasora ellenük fordult, nyilvánvalóvá vált, hogy ha a punok nem biztosítják erős hátvéddel a menetet, súlyos vereséget szenvedtek volna ebben a szurdokban. (8) Még így is a pusztulás szélére jutottak. Miközben ugyanis Hannibal halogatta a bevonulást a szorosba, hiszen míg ő maga a lovasságot fedezte, a gyalogságot hátulról nem védte semmi, (9) a hegylakók az ösvényeken oldalról érkező támadásaikkal kettévágták a menetet, és megszállták az utat úgy, hogy Hannibal egy éjszakát lovasságától és a málhától elszakítva töltött.

35.

(1) Másnap, amikor alábbhagyott a barbárok igyekezete a menetoszlop szétválasztására, egyesült a sereg, és Hannibal, ha nem is veszteség nélkül – bár inkább állatok, mint emberek pusztultak –, de kijutott a szurdokból. (2) Ettől kezdve a hegylakók most már kevesebben és inkább rablók, mintsem hadviselők módjára csaptak rá hol az elő-, hol a hátvédre, ha a terepviszonyok vagy egyes előresiető vagy elmaradozó csapatok erre lehetőséget adtak. (3) Az elefántokat a szűk és meredek utakon csak üggyel-bajjal lehetett hajtani, de amerre csak elhaladtak, elriasztották a seregtől az ellenséget, mert az nem mert a sosem látott állatok közelébe menni.

(4) A kilencedik napon felértek az Alpok gerincére, többnyire úttalan utakon, sok bolyongás után, aminek hol a vezetők csalárdsága volt az oka, hol pedig éppen az, hogy nem bíztak bennük, inkább maguk próbálták kikövetkeztetni az

útvonalat, és találomra indultak neki a völgyeknek. (5) Két napig a gerincen táboroztak, hogy a fáradalmaktól és a harctól kimerült katonák kipihenjék magukat. A menet nyomait követve eljutott a táborba jó néhány teherhordó állat is, amely a sziklák között összerogyott és ott maradt. (6) A sok viszontagságtól megfáradt katonákat az is megrémítette, hogy – mivel a Fiastyúk már lemenőben volt[1] – megkezdődött a havazás. (7) Amikor hajnalban a sereg kedvetlenül megindult a hóborította tájon a hadijelvények nyomában, és mindenkinek az arcára kiült a csömör és a kétségbeesés, (8) Hannibal a hadijelvények elé lépett, és megállította katonáit egy minden irányba széles kilátást nyújtó hegyfokon. Megmutatta nekik Itáliát, a Pó-síkságot az Alpok lábánál, (9) és kijelentette, hogy ebben a pillanatban lépik át nemcsak Itália, de Róma falait is; ezután már sík terep és kies lejtők következnek, aztán egy vagy legfeljebb két ütközet, és Itália legfőbb fellegvára a kezükbe és hatalmukba kerül. (10) Majd továbbvonult a sereg. Most már ellenség sem zaklatta őket néhány kisebb, alkalmi rajtaütést nem számítva. (11) Csakhogy lefelé sokkal nehezebb volt az út, mint felfelé, mert az Alpok Itália felé eső lejtői rövidebbek ugyan, de meredekebbek is. (12) Az út majdnem végig nyaktörő, szűk és síkos volt. Nem tudták elkerülni, hogy el ne csússzanak, aki pedig egyszer elvesztette az egyensúlyát, az nem bírt többet megállni, így egymás hegyére-hátára zuhantak az emberek, az állatok pedig a tetejükbe.

36.

(1) Ezután egy még szűkebb hasadékhoz érkeztek, amelyet függőleges sziklafalak határoltak. Itt még a málhát nem cipelő katonák is csak nagy nehezen, tapogatózva tudtak leereszkedni, a cserjékbe és imitt-amott kibukkanó gyökerekbe kapaszkodva. (2) A már eleve meredek helyen egy friss földomlás következtében mintegy 1000 láb mélységű szakadék támadt. (3) Amikor ideérkeztek, a lovasság megállt, mintha itt vége is lenne az útnak. Hannibal csodálkozva kérdezte, mi tartja fel a menetet, mire jelentették, hogy ez a terep járhatatlan. (4) Ő maga ment előre megszemlélni a terepet. Nem volt kétséges, hogy bármilyen nagy kerülőt jelent, mégis úttalan, ember nem járta helyeken kell körbevezetnie seregét. (5) Ez az út azonban szintén leküzdhetetlen volt. A korábbi, érintetlen hótakarót vékony rétegben friss hó borította, így a puha, nem túl mély hóban biztosan lehetett járni. (6) Amikor azonban a sok ember és állat széttaposta a felső hóréteget, már az alatta lévő csupasz jégen és lucskos hólében kellett járniuk. (7) Nyomorúságosan küszködtek, a csúszós jégen nem tudták megvetni a lábukat, a lejtőn pedig még hamarabb megcsúsztak, és ha négykéz-

[1] A Fiastyúk csillagkép november elején nyugszik le.

láb vagy térdelésből próbáltak feltápászkodni, visszaestek, mert ez a támaszték is kisiklott alóluk. Nem volt a közelben egyetlen fatörzs, egyetlen gyökér sem, amelyre ráléphettek vagy belekapaszkodhattak volna, így csak ide-oda hemperegtek a sima jégen és az olvadó hóban. (8) Az állatok léptei alatt sokszor az alsó hóréteg is beszakadt, ha pedig elvágódtak, és megpróbáltak felállni, kapálózó patájuk még mélyebbre fúródott, így aztán, mintha csapdába estek volna, benne ragadtak a kemény, vastagra fagyott jégkéregben.

37.

(1) Végül, amikor már ember és állat kimerült az eredménytelen küzdelemben, tábort ütöttek a hegygerincen. Ennek a helyét is keserves munka volt letakarítani, mert töméntelen havat kellett fellazítaniuk és elhordaniuk. (2) Hannibal ezután a szakadékhoz vezényelte katonáit, hogy járhatóvá tegyék, mert egyedül itt volt lehetséges az átjutás. Mivel a sziklát meg kellett bontani, a környéken kidöntött és lecsonkolt hatalmas szálfákból roppant máglyát raktak, majd – miután feltámadt a szél, amely tovább gerjeszthette a tüzet – alágyújtottak, és az izzó sziklatömböket rájuk locsolt ecettel porlasztották szét.[1] (3) A tűztől áthevült sziklákon vasszerszámokkal törtek átjárót, és a meredek hegyoldalt enyhe lejtésű, kanyargós utakkal tették járhatóvá, úgyhogy nemcsak a málhás állatokat, de az elefántokat is le tudták vezetni. (4) Mintegy négy napot töltöttek el a szakadéknál, és közben az állatok majdnem éhen pusztultak, mert ha akad is legelő a majdnem teljesen kopár csúcsokon, azt is hó borítja. (5) Lejjebb már völgyek, napsütötte dombok, erdők és mellettük patakok vannak, emberi művelésre érdemesebb földek. (6) Itt az állatokat kicsapták legelni, és az útépítéstől kimerült emberek is pihenőt kaptak. Ezután három nap alatt leértek a síkságra, ahol a vidék és a lakók természete is szelídebb volt már.

38.

(1) Nagyjából így érkeztek Itáliába az alpesi átkelés után, amint egyes szerzők írják,[2] négy hónappal és két héttel azután, hogy Új-Karthágóból elindultak. (2) Abban, hogy Hannibal mekkora sereggel érkezett Itáliába, a történetírók adatai korántsem egyeznek. A legmagasabb becslés szerint 100 000 gyalogos katoná-

[1] Ez elég valószínűtlenül hangzik, már csak a szükséges ecet mennyisége miatt is, bár a korabeli bányászatban Hispániában is használták ezt a módszert sziklák szétporlasztására (Plinius: *Természetrajz* XXXIII. 71), az ókori hadsereg pedig általában ecetet is szállított magával (gondoljunk a római *poscá*ra, a katonák italára). A történet hitele inkább azon bukik meg, hogy nem valószínű, hogy ilyen magasban ekkora szálfák akadtak.

[2] Vö. Polübiosz III. 56. 3.

ja és 20 000 lovasa, a legalacsonyabb szerint 20 000 gyalogosa és 6000 lovasa volt.[1] (3) Leginkább Lucius Cincius Alimentusnak adnék hitelt, aki – mint írja – Hannibal foglya volt,[2] de ő összezavarja a számadatokat azzal, hogy a gallokat és ligurokat is a sereghez számítja: (4) velük együtt Hannibal gyalogsága 80 000, lovassága 10 000 főt tett ki. Valószínűbb azonban, hogy ezek csak Itáliában csatlakoztak hozzá, amint több történetíró is állítja. (5) Cincius azt írja, magától Hannibaltól hallotta, hogy a Rhodanuson való átkelése óta 36 000 embert, rendkívül sok lovat és egyéb málhás állatot vesztett.

Itáliába leereszkedve Hannibal a félig-meddig gall eredetű taurinusok földjére érkezett.[3] (6) Minthogy ebben minden forrás egyetért, annál inkább csodálkozom, miért nem tudják egyértelműen megállapítani, hogy hol kelt át az Alpokon.[4] Általában úgy tartják, hogy a Poeninus-hágón kelt át, és ez az alpesi hegyvonulat épp erről kapta a nevét.[5] Coelius szerint[6] azonban útja a Cremonis-hágón át vezetett. (7) Márpedig ez a két szoros nem a taurinusok földjére, hanem a hegylakó salassusok területén át a gall libuusok törzséhez vezet.[7] (8) Az sem valószínű, hogy ezek a Gallia felé vezető utak[8] ekkor nyitva álltak: legalábbis a Poeninus-hágó felé vezető utakat félgermán törzsek zárták volna el előle. (9) Ha pedig valaki a hegység elnevezését tekinti bizonyító erejűnek: a sedunus-veragrus törzsek, ennek a hegységnek a lakói nem tudnak arról, hogy a hágó

[1] A legmagasabb becslés valószínűleg a számadatokat rendszeresen eltúlzó Valerius Antiastól való, a legalacsonyabb pedig Polübiosztól (III. 60. 5), aki Hannibalnak a Lakinion-fokon állított feliratát (vö. XXVIII. 46. 16) vette alapul.

[2] Cincius Alimentus 208 után kerülhetett pun hadifogságba, és ott írhatta művét. Livius egyedül itt hivatkozik rá.

[3] A taurinusok törzse a Dora Riparia völgyében, a mai Torino környékén élt. Ebből az adatból sejthető, hogy Livius feltételezése szerint Hannibal a Mont-Genèvre-hágón kelt át Itáliába, éppúgy, ahogy Caesar Kr. e. 58-ban Itáliából Galliába.

[4] A kérdésről máig folyik a vita. A megoldást maga Livius is megnehezíti azzal, hogy adatai – megfelelő földrajzi ismeretek híján – nem pontosak, egyes elnevezései nem azonosíthatóak, és valószínű, hogy leírásában sokszor több, nem egyező forrás adatait keveri össze. A legvalószínűbb jelölt a Savine-Coche-hágó, amely szintén a taurinusok földjére vezet.

[5] A Nagy-Szent Bernát-hágó latin neve *Poeninum iugum*, amit a népetimológia a *Poenus* ('pun') melléknévvel hozott összefüggésbe.

[6] Coelius Antipater római történetíró a Kr. e. II. század második felében élt és alkotott. Livius forrásául szolgáló művében a II. pun háború történetét dolgozta fel.

[7] A salassusok a Dora Baltea völgyének felső részén, a libuusok a Sesia völgyének alsó részén éltek.

[8] Gallia itt Gallia Cisalpinát, az észak-itáliai, gallok lakta területeket jelenti.

neve a punok átkelésének emlékét őrizné. Szerintük a hegységet egy Poeninus nevű istenségről nevezték el, akit a hegylakók a csúcson imádnak.[1]

39.

(1) Kezdetnek kapóra jött, hogy a közelben lakó taurinusok népe háborút indított az insuberek ellen. Hannibal azonban egyik fél mellé sem állhatott seregével, amely csak most, lábadozás közben érezte meg igazán az átélt szenvedések súlyát. (2) Az ápolatlan és szinte elvadult emberek szervezetére különböző módon hatott a megerőltetésre következő pihenés, a szükséget felváltó bőség, mocskos és beteges testük rendbe tétele. (3) Ez késztette Publius Cornelius Scipio *consul*t arra, hogy miután kikötött Pisaeban, a Manliustól és Atiliustól átvett sereggel – bár az újoncokból állt, és alaposan elvették az önbizalmát a friss kudarcok – azonnal a Póhoz siessen, hogy megütközzön az ellenséggel, mielőtt az összeszedné magát. (4) Csakhogy mire a *consul* Placentiához érkezett, Hannibal már felkerekedett állandó táborhelyéről, és rohammal elfoglalta a taurinusok egyetlen városát és központját, mert nem voltak hajlandóak önként szövetségre lépni vele. (5) Sőt a Pó mellett lakó gallok is csatlakoztak volna hozzá – nemcsak félelmükben, de jószántukból is –, ha a *consul* váratlan érkezése keresztül nem húzza a számításukat, miközben épp a kedvező pillanatot lesték az elpártolásra. (6) Hannibal tovább is vonult a taurinusok területéről, bízva abban, hogy a két fél között még ingadozó gallokat személyes megjelenésével a maga oldalára tudja állítani. (7) A két sereg már szinte látótávolságban volt egymástól, és összetalálkoztak a vezérek, akik mindketten ismeretlenül is bizonyos csodálatot éreztek a másik iránt. (8) Hiszen Hannibal híre már Saguntum feldúlása előtt elterjedt a rómaiak között, Hannibal pedig már csak azért is kiváló férfiúnak tartotta Scipiót, mert éppen őt választották vezérnek ellene. (9) Egymás iránti nagyrabecsülésük azóta csak gyarapodott: Scipio azzal öregbítette hírnevét, hogy miután Hannibal Galliában faképnél hagyta, most ott várt rá Itáliában, Hannibal pedig azzal, hogy vakmerően belevágott az alpesi átkelésbe, és sikerrel végre is hajtotta.

(10) Scipiónak sikerült először átkelnie a Pón. Táborát a Ticinus folyóig vitte előre, és mielőtt csatára sorakoztak volna, a következő lelkesítő szavakat intézte katonáihoz:

40.

(1) „Katonák! Ha most azzal a sereggel indulnék csatába, amely velem volt Galliában, fölösleges volna beszédet intéznem hozzátok. (2) Hisz minek buzdítanám azokat a lovasokat, akik a Rhodanus folyónál fényes győzelmet arattak

[1] A név a kelta *pen* ('fej, csúcs') szóból származhat.

az ellenséges lovasság fölött, vagy azokat a légiókat, amelyekkel üldözőbe vettem a megfutamodó ellenséget, és győzelmünk elismerésének tekinthettem visszavonulását és a csatától való húzódozását? (3) De mivel azt a sereget azért sorozták, hogy Hispániába küldjék, és most ott küzd a *senatus* és a római nép megbízásából fivérem, Gnaeus Scipio keze alatt, az én jósjeleimmel, (4) én magam pedig ennek a küzdelemnek a vezetését vállaltam magamra, hogy Hannibal és a punok ellen egy *consul* legyen a vezéretek – ezért szükségesnek vélem, hogy mint új vezéretek néhány szót intézzek hozzátok, új katonáimhoz.

(5) Hogy tisztában legyetek a háború és az ellenség jellegével, katonák: azok ellen kell küzdenetek, akiket az előző háborúban szárazon és vízen legyőztetek, akiktől 20 éve sarcot szedtek, és akiktől győzelmetek jutalmául elvettétek Szardíniát és Szicíliát. (6) Ebben a háborúban tehát a ti lelkületetek és az övék olyan lesz, mint győzteseké és legyőzötteké szokott lenni. Ők most sem azért vállalnak majd csatát, mert olyan bátrak, hanem mert elkerülhetetlen. (7) Hacsak nem feltételezitek, hogy ezek, akik akkor is kitértek az ütközet elől, amikor seregük még sértetlen volt, most, miután az Alpokon átkelőben elveszítették gyalogos és lovas haderejüknek csaknem kétharmad részét – mert többen pusztultak bele, mint amennyien túlélték –, vérmesebb reményeket táplálnak. (8) »Igen ám – mondhatná valaki –, de ha kevesebben vannak is, testük-lelkük csak úgy duzzad az élettől, és nincs, ami feltartóztathatná roppant erejüket.« (9) Ugyan! Ezek csak kísértetek, önmaguk árnyai, akikből kiszívta az életet az éhség, a hideg, a szenny és a mocsok, összetörtek és megrokkantak a sziklák és szakadékok között, tagjaik elfagytak, inaik megmerevedtek a hóban, testük elaszott a hidegtől; fegyvereik tönkrementek, összetörtek, lovaik lesántultak és elgyengültek. (10) Ilyen lovasság, ilyen gyalogság ellen fogtok harcolni! Nem igazi ellenséggel, csak annak végső maradványaival lesz dolgotok. Legnagyobb félelmem az, hogy bár ti vívtátok meg a harcot, az emberek mégis azt mondják majd, hogy Hannibalt az Alpok győzték le. (11) De talán így is volt rendjén, hogy a szerződésszegő vezér és népe ellen minden emberi segítség nélkül maguk az istenek kezdjék meg és vigyék döntésre a háborút, és ezt a megkezdett és eldöntött háborút mi fejezzük be, akik az istenek után a szerződésszegés második sértettjei vagyunk.

41.

(1) Nem tartok attól, hogy valaki azt gondolja: csak azért beszélek ilyen fennhéjázó hangon, hogy lelket öntsek belétek, de belül másként érzek. (2) Én elmehettem volna saját seregemmel a nekem kijelölt hadszíntérre, Hispániába, ahová indultam. Ott mellettem állna a bátyám, akivel megoszthatnám terveimet és a veszedelmeket, Hannibal helyett Hasdrubal volna az ellenfelem, és kétségtelenül könnyebb háborúnak néznék elébe. (3) Mégis, amikor Gallia partjai

mellett elhajózva hírt kaptam erről az ellenségről, azonnal partra szálltam, előreküldtem lovasságomat, és táborommal a Rhodanusig nyomultam. (4) A lovas csatában – mert a szerencse úgy hozta, hogy csak ebben a fegyvernemben mérhettük össze erőnket – szétvertem az ellenséget. Mivel szárazföldön nem tudtam utolérni a gyalogos sereget, amelyet vezére úgy hajszolt előre, mintha üldöznék őket, ismét hajóra szálltam, és bár szárazon és tengeren nagy kerülő utat kellett megtennem, a lehető leggyorsabban, szinte még az Alpok lábánál álltam útját a félelmetes ellenségnek. (5) Szerintetek tehát én óvatlanságomban sétáltam bele az ütközetbe, noha ki akartam térni előle, vagy pedig épp azon vagyok, hogy az ellenségnek elébe kerüljek, a sarkában járva zaklatom, és kényszerítem, hogy vívja meg a döntő csatát? (6) Érdekes lesz megtudni: vajon az elmúlt húsz évben hirtelen másfajta karthágóiakat termett-e a föld, vagy ezek is csak olyanok, mint akik az Aegates-szigeteknél harcoltak, és akiket ti fejenként 18 *denarius* váltságdíjért hagytatok elvonulni az Erüxről; (7) és hogy ez a Hannibal, ahogy maga vallja dicsekedve, valóban Hercules vándorlásainak versenytársa-e, vagy pedig az, aminek őt apja hátrahagyta: a római népnek adó és hadisarc fizetésére kötelezett rabszolgája? (8) Ha nem hajszolná őt a saguntumi gaztett emléke, bizonyára eszébe jutna – ha legyőzött hazája nem is, de legalább nemzetsége és apja: a szerződés, amelyet Hamilkar saját kezűleg írt alá, (9) aki *consul*unk parancsára kivonta megszálló seregét az Erüxről, aki sírva és fogcsikorgatva, de elfogadta a legyőzött Karthágóra kirótt kemény békefeltételeket, aki Szicíliából kivonulva kötelezte magát, hogy hadisarcot fizet a római népnek. (10) Azt szeretném tehát, katonák, hogy ne csak bátran harcoljatok, mint ahogy más ellenséggel szemben szoktatok, de haraggal és felháborodással, mintha egyszer csak azt látnátok, hogy saját rabszolgáitok fegyvert fognak ellenetek. (11) Megtehettük volna, hogy az Erüxnél körülzárt bennszorult helyőrséget kiszolgáltatjuk a legiszonyúbb büntetésnek, az éhhalálnak. Megtehettük volna, hogy győztes hajóhadunkkal átkelünk Afrikába, és Karthágót néhány nap alatt harc nélkül eltöröljük a föld színéről. (12) De ezek kisírták, hogy megkegyelmezzünk nekik, kiengedtük őket az ostromzár alól, békét kötöttünk a legyőzöttekkel, majd védelmünkbe vettük őket az afrikai háború idején.[1] (13) Ők pedig hogyan hálálják meg jótéteményeinket?Idejönnek egy őrjöngő ifjút követve, hogy hazánkat megtámadják. És bárcsak csupán a dicsőségért kellene harcolnotok ebben a csatában, nem pedig a megmaradásért! (14) De most nem Szicília és Szardínia birtoklása a tét, mint egykor, hanem Itália! (15) Nincs mögöttetek másik sereg,

[1] Ekkor a rómaiak megengedték, hogy a szorongatott karthágóiak Itáliában gabonát vásároljanak és zsoldosokat toborozzanak.

hogy megállítsa az ellenséget, ha mi nem tudtuk legyőzni. Nincsenek újabb Alpok, hogy amíg ők azokon is átjutnak, mi új haderőt szervezhessünk. Itt kell helytállnunk, katonák, éppen úgy, mintha Róma falai előtt harcolnánk. (16) Ki-ki érezze át, hogy pajzsával nemcsak saját testét, hanem hitvesét és kicsiny gyermekeit is védi. De ne is csak a maga családjáért aggódjon, hanem gondoljon bele újra meg újra, hogy a *senatus* és a római nép most ránk tekint, a mi karunkban bízik, (17) és hogy helytállásunktól, hősiességünktől függ a Város és a birodalom jövendő sorsa."

42.

(1) Ezt a beszédet intézte a *consul* a rómaiakhoz.

Hannibal úgy vélte, a katonákat előbb tettekkel kell lelkesíteni, csak azután szavakkal. Ezért körbeállította seregét, mint amikor látványosság készül, és kivezettetett középre néhány foglyul ejtett, megláncolt hegylakót. Gall fegyvereket dobatott a lábuk elé, és tolmács útján megkérdezte tőlük, ki akar közülük fegyveres viadalra kiállni, ha leveszik róla a bilincset; a győztes jutalmul lovat és fegyvereket kap. (2) Egytől egyig mind fegyvert követeltek és lehetőséget a párviadalra, és amikor sorsot vetettek közöttük, mindegyikük azt kívánta, bárcsak őt jelölné ki a szerencse a küzdelemre. (3) Akinek a nevét kisorsolták, lelkesen, a többiek szerencsekívánatai közepette, örömében ujjongva és népe szokása szerint fegyvertáncot járva, sietve felfegyverkezett. (4) Amikor pedig megkezdődött a párviadal, nemcsak a vívók fogolytársai, de a nézők is úgy fellelkesültek, hogy nemcsak a győzteseket mondták boldognak, de éppúgy a derekas küzdelemben elesetteket is.

43.

(1) Miután végignéztek jó néhány küzdőpárt, Hannibal ebben a hangulatban bocsátotta el őket, majd gyűlést hívott össze, és a hagyomány szerint így beszélt hozzájuk:

(2) „Ha saját sorsotokat is azzal a lelkülettel mérlegelitek majd, amellyel az imént mások sorsának példáját szemléltétek, akkor, katonák, máris győztünk. Hisz nem puszta látványosság volt, amit most láttatok, hanem mintegy a ti helyzetetek tükörképe. (3) Sőt, benneteket valószínűleg még nehezebb bilincsekkel és súlyosabb kényszerűséggel kötözött meg a szerencse, mint foglyaitokat. (4) Jobbról-balról két tenger zár közre minket, még hajónk sincs a meneküléshez; körülöttünk a Rhodanusnál is jóval szélesebb és szilajabb Pó folyik, hátunk mögött fenyegetően emelkednek az Alpok, amelyeken jó erőben és egészségben is alig tudtatok átkelni. (5) Itt, katonák, mihelyt találkoztok az

ellenséggel, vagy győztök, vagy meghaltok! De a szerencse, amely benneteket harcra kényszerít, egyúttal olyan ragyogó jutalmat is ígér, ha győztök, amelynél fényesebbet az emberek még a halhatatlan istenektől sem szoktak kívánni. (6) Ha bátorságunkkal csupán az atyáinktól elragadott Szicíliát és Szardíniát szerezhetnénk vissza, jutalmunk már akkor is elég fényes volna. De most mindaz, amit a rómaiak oly sok győzelmük révén megszereztek és összeharácsoltak, mind a tiétek lesz, e kincsek gazdáival együtt. (7) Rajta hát, ezért a nagyszerű jutalomért ragadjatok fegyvert az istenek segítségével! (8) Elég abból, hogy mindeddig semmi hasznát nem láttátok a sok fáradságnak és veszélynek, amíg a kopár lusitaniai és keltibér hegyekben a jószág után jártatok. (9) Ideje már, hogy miután annyi hegyen, folyón, fegyveres népen át ilyen hosszú utat tettetek meg, szolgálatotokért bőséges és gazdag fizetséget kapjatok, és elnyerjétek a küzdelmeitekhez mért pazar jutalmat. (10) A szerencse itt jelölte ki fáradozásotok végcélját, itt adja majd meg jól végzett szolgálatotok méltó díját is.

(11) De ne higgyétek, hogy amilyen nevezetes ez a háború, olyan nehéz lesz a győzelem: sokszor megesett már, hogy az alábecsült ellenség nagy vérfürdőt rendezett a csatában, de az is, hogy nagy hírű népek és királyok egy apróság miatt szenvedtek vereséget. (12) Hisz – egyetlen dolgot, a római név ragyogását nem számítva – mi az, amiben őket hozzátok lehetne mérni? (13) Hogy ne is említsem oly fényes hősiességgel és hadiszerencsével teljesített húszéves katonai szolgálatotokat, Hercules Oszlopaitól, az óceántól, a föld végső határától Hispánia és Gallia megannyi harcias törzsén keresztül győztesen hatoltatok idáig. (14) Most egy zöldfülű hadsereggel fogtok szembeszállni, amelyet épp ezen a nyáron tizedeltek meg, győztek le, vettek ostrom alá a gallok, ráadásul vezére jóformán még nem is ismeri, és a sereg sem őt. (15) Vagy talán én, aki apámnak, a legnagyobb hadvezérnek úgyszólván a sátrában születtem, de legalábbis ott nevelkedtem, aki megfékeztem Hispániát és Galliát, és győzedelmeskedtem nemcsak az alpesi népeken, de – ami sokkal nagyobb dolog – még magukon az Alpokon is, én hasonlítsam magamat össze ezzel a féléves vezérrel, aki cserbenhagyta a saját seregét? (16) Hiszen ha ma valaki megmutatná neki a pun és a római sereget hadijelvények nélkül, biztos vagyok benne, hogy azt sem tudná, melyik seregnek a *consul*ja! (17) Márpedig nem tartom csekélységnek, katonák, hogy egy sincs közületek, akinek szeme láttára ne hajtottam volna végre több jelentős haditettet, én pedig ne lettem volna az ő hősiességének szemtanúja, és hőstetteit helyszínnel, időponttal együtt fel ne tudnám sorolni. (18) Veletek, akiket ezerszer részesítettem dicséretben és kitüntetésben, akiknek előbb tanítványa voltam, aztán parancsnoka, veletek indulok csatába egy össze nem szokott sereg és vezér ellen.

44.

(1) Bárhová tekintek, mindenütt bátor és erős férfiakat látok: próbált katonákból álló gyalogságot, a legnemesebb népek lovasait zablás vagy zabla nélküli lovakon,[1] (2) benneteket, hűséges és rendíthetetlen szövetségeseink, és titeket, karthágóiak, akiket harcotokban egyformán tüzel a hazaszeretet és a legjogosabb bosszúvágy. (3) Ezt a háborút mi kezdtük, mi ereszkedünk le támadó seregünkkel Itáliába, és annyival vakmerőbbek és bátrabbak leszünk a küzdelemben az ellenségnél, amenynyivel nagyobb remény és harci kedv szokott lenni a támadóban, mint a védekezőben. (4) Elszántságunkat még tovább szítja a keserűség, a sérelem, a megaláztatás. Kiadatásunkat követelték, hogy halálbüntetéssel sújtsanak, először engem, a vezért, azután mindnyájatokat, akik részt vettetek Saguntum ostromában. Ha megkapták volna, amit akarnak, a legszörnyűbb kínzásokkal végeztek volna velünk. (5) Ez a végsőkig kegyetlen és gőgös nép mindent elbitorol, mindent saját hatáskörébe von. Úgy tartja méltányosnak, ha ő döntheti el, ki ellen viselhetünk háborút, kivel élhetünk békében.[2] Határokat húz körénk, hegyek és folyók közé rekeszt, amelyeket tilos átlépnünk, de ő nem tartja tiszteletben a maga szabta határokat. (6) »Ne lépd át a Hiberust! Hozzá ne nyúlj Saguntumhoz!« – mondják. Hát Saguntum a Hiberusnál van? »Egy tapodtat se mozdulj!« (7) Nem elég, hogy elvetted legrégibb provinciáimat, Szicíliát és Szardíniát? Most még Hispániát is elveszed? És ha innen kivonulok, átjössz Afrikába is? Méghogy átjössz? Szerintem már át is jöttél! Hiszen az ez évi két *consul* közül az egyiket Hispániába, a másikat Afrikába küldték. Semmink nem marad sehol, csak amit fegyverrel védelmezünk meg. (8) Ők megengedhetik maguknak, hogy gyávák és gyámoltalanok legyenek, hisz van hátországuk; ha megfutamodnak, biztonságos és békés utakon jutnak el saját földjükre, saját területükre. Nektek nincs más választásotok, mint hősnek lenni, és mivel a két végpont, a győzelem és a halál között nem remélhettek semmiféle köztes megoldást, vagy győznötök kell, vagy ha a szerencsétek meginog, inkább harc, mint futás közben fogadnotok a halált. (9) Ha ezt mindnyájan jól szívetekbe vésitek, ha szilárdan él bennetek az elhatározás, akkor – újra mondom – győztetek. Embernek a halhatatlan istenek nem adtak még a halál megvetésénél hevesebb ösztönzést a győzelemre."

[1] A hispán lovasság zablát és kantárt használt. A numidák zabla nélkül lovagoltak; a lovak irányítására egy pálcát használtak, amellyel a ló füleit pöcögtették, így adva jelzéseket az állatnak (Silius Italicus: *A pun háború* I. 215–217).

[2] Hannibal itt csak a szerződésben állítólag szereplő, a saguntumiakra vonatkozó záradékra utalhat. A túlzó megfogalmazásból Livius iróniája érződik, mert a II. pun háborút lezáró békeszerződésben valóban szerepelt egy olyan feltétel, hogy a karthágóiak csak a rómaiak engedélyével viselhetnek háborút (XXX. 37. 4).

45.

(1) Miután e lelkesítő beszédekkel mindkét oldalon felszították a katonák harci kedvét, a rómaiak hidat vertek a Ticinuson, és biztosítására még erődítményt is emeltek a hídfőnél. (2) A pun vezér, míg az ellenséget ez a munka foglalta le, egy 500 főnyi numida lovas *alá*val kiküldte Maharbalt, hogy pusztítsa végig a rómaiakkal szövetséges népek földjeit. (3) Megparancsolta, hogy a gallokat kíméljék, amennyire csak lehet, inkább igyekezzenek vezéreiket átpártolásra csábítani. Miután a híd elkészült, a római sereg átvonult az insuberek területére, és Victumulaetól öt mérföldre állapodott meg. (4) Itt táborozott Hannibal. Látva, hogy elérkezett a csata pillanata, gyorsan visszahívta Maharbalt és lovasait, és mivel úgy vélte, hogy a katonákat buzdító beszédből és figyelmeztetésből sohasem elég, gyűlésbe hívta őket, és meghatározott jutalmakat ígért nekik, hogy ezek reményében még lelkesebben harcoljanak: (5) Kinek-kinek ott ad majd földet, ahol az szeretné, Itáliában, Afrikában vagy Hispániában, amely után sem neki, sem gyermekeinek nem kell adót fizetniük; aki pedig föld helyett inkább pénzt szeretne, annak ezüstben adja majd ki a végkielégítését. (6) Ha valaki a szövetségesek közül karthágói polgár akar lenni, ő megadja neki a lehetőséget, ha pedig inkább haza akarnak térni, neki gondja lesz rá, hogy ne legyen köztük olyan, aki bármelyik honfitársával cserélni akarna. (7) A gazdáikat kísérő rabszolgáknak szabadságot ígért, uraiknak pedig azt, hogy mindegyikért két rabszolgát ad nekik kárpótlásul. (8) Hogy szavai hitelében senki se kételkedjen, bal kezével fogott egy bárányt, jobbjával egy kovakődarabot, majd Iuppiterhez és a többi istenhez fohászkodott, hogy ha nem tartja meg ígéretét, úgy végezzenek vele, ahogy ő a báránnyal, és a fohász végeztével szétzúzta a kővel az állat fejét.[1] (9) Most aztán – mintha maguk az istenek kezeskedtek volna reményeik teljesítéséért – mindnyájan úgy érezték, vágyaik megvalósulását csupán az késlelteti, hogy még mindig nem kezdték meg a harcot, ezért egy szívvel, egy lélekkel követelték az ütközetet.

46.

(1) A rómaiaknál korántsem uralkodott ekkora lelkesedés, mivel nyugtalanságukat még friss csodajelek is súlyosbították. (2) Egy farkas jelent meg a táborban, széttépett mindenkit, aki az útjába került, de őbenne nem lehetett kárt tenni. Majd egy méhraj telepedett a fővezéri sátor mellett álló fára. (3) Scipio, miután elhárította a csodajeleket, lovasságával és harckész dárdavetőivel elindult az ellenséges tábor alá, hogy közelről kémlelje ki a csapatok nagyságát és jellegét,

[1] A szertartás leírása a *fetialis* papok szövetségkötési szertartását követi, annyi különbséggel, hogy a *fetialis*ok malacot használtak (ami Hannibal esetében kizárt, mivel a karthágói vallásban a disznó tisztátalan állatnak számított). Vö. I. 24. 7–8.

mire összetalálkozott Hanniballal, aki szintén a környék felderítésére indult lovasaival. (4) Először nem vették észre egymást, de azután a sok ember és ló vonulása nyomán felkavarodó porfelhő jelezte, hogy ellenség közeledik. Mindkét menet megállt, és felfejlődött az ütközetre. (5) Scipio a dárdavetőket és a gall lovasokat állította előre, a rómaiakat és a nagyobb harcértékű szövetséges csapatokat pedig tartalékba helyezte. Hannibal a zablás lovasokat állította középre, a szárnyakat pedig a numidákkal erősítette meg. (6) Alig harsant fel a csatakiáltás, a dárdavetők máris a tartalékhoz, a második vonalba menekültek. Ezután a lovasok folytatták a harcot, amely egy ideig döntetlenre állt. Majd mivel a lovakat zavarták a közéjük keveredő gyalogosok, sokan leestek a lovukról, vagy pedig leugrottak, amikor látták, hogy bajtársaikat bekerítették, így a küzdelem nagyrészt gyalogos ütközetté alakult át. (7) Végül a szárnyakon elhelyezett numidák kis kerülővel a rómaiak háta mögött tűntek fel. A rómaiak megrémültek, és félelmüket fokozta a *consul* sebesülése és veszedelme, amelyet még alig felserdült fiának beavatkozása hárított el. (8) (Ezt az ifjút fogja majd övezni a háború befejezésének dicsősége, és ő nyeri majd el a Hannibal és a punok fölött aratott fényes győzelemért az Africanus nevet.) (9) Elsősorban a dárdavetők menekültek fejvesztve, akiket a numidák elsőként támadtak meg. A többi lovas azonban zárt alakzatban fogta közre a *consul*t, nemcsak pajzsukkal, de testükkel is oltalmazták, és rendezett, nyugodt visszavonulással vitték vissza táborukba. (10) Coelius szerint egy ligur rabszolgát illet a dicsőség a *consul* megmentéséért. Én szívesebben hiszem úgy, hogy a fia mentette meg, hiszen ezt állítja a történetírók többsége, és így gyökeresedett meg a köztudatban.

47.

(1) Ez volt az első ütközet Hanniballal. Már most világosan megmutatkozott, hogy a punok jobb lovassággal rendelkeznek, és ezért az olyan tágas síkságok, mint a Pó és az Alpok közötti területek, nem előnyös csataterek a rómaiak számára. (2) Így hát a *consul* a következő éjjel parancsot adott a katonáinak, hogy néma csendben szedelődzködjenek, felszedte a tábort a Ticinus mellől, és gyors menetben a Póhoz vonult, hogy mielőtt még az ellenség üldözőbe venné, a folyón felvert, még meglévő hajóhídon felfordulás nélkül vezethesse át seregét. (3) Mire Hannibal biztos hírt kapott arról, hogy elvonultak a Ticinustól, ők már el is érték Placentiát. Hannibal azért elfogott mintegy 600 embert a Pó túlsó oldalán maradottak közül, akik épp a hajóhidat bontották ráérősen. Ám a hídon már nem tudott átjutni, mert amikor a két végén eloldották, az egészet elsodorta a folyó.[1]

[1] Polübiosz (III. 66. 3–4) szerint ezek az események nem a Pónál, hanem a Ticinusnál történtek.

(4) Coelius azt írja, hogy Magon azonnal átúsztatott a vízen a lovassággal és a hispán gyalogosokkal, maga Hannibal pedig a Pó feljebb fekvő gázlóin kelt át seregével, miután elefántjait egy sorban állíttatta fel, hogy feltartsa velük a folyó sodrát. (5) Akik ismerik a folyót, ezt aligha hihetik el, hiszen egyrészt nem valószínű, hogy a lovasok lovaik és fegyvereik veszélyeztetése nélkül megküzdhettek volna a víz roppant erejű sodrával – még ha elfogadjuk is, hogy a hispánok felfújt tömlőiken mind átkeltek –, másrészt többnapos kerülőt jelentett volna, ha olyan gázlót keresnek a Pó mentén, amelyen a málhával megrakott sereg átkelhet. (6) Én magam inkább azoknak a forrásoknak adok hitelt, amelyek szerint a punok két nap alatt is csak nagy nehezen találtak a folyón hajóhíd építésére alkalmas helyet, és itt küldték előre Magonnal a lovasságot és a harckész hispán csapatokat. (7) Mialatt pedig Hannibal, aki a folyó mellett a gall követségek meghallgatásával töltötte az időt, átvezette nehézfegyverzetű gyalogságát, Magon és lovasai átkelésük után egy nap alatt utolérték az ellenséget Placentiánál. (8) Hannibal néhány nap múlva Placentiától hat mérföldnyire ütötte fel erődített táborát, és másnap az ellenség szeme láttára felállította csatarendjét, jelezve, hogy készen áll az ütközetre.

48.

(1) A következő éjjel a gall segédcsapatok vérengzésbe kezdtek a római táborban, de ennek nagyobb volt a füstje, mint a lángja. Mintegy 2000 gyalogos és 200 lovas az éjjeli kapuőrséget lekaszabolva átszökött Hannibalhoz, (2) aki barátságos szavakkal fogadta őket, lelkesedésüket rendkívüli ajándékok ígéretével fokozta, majd elbocsátotta őket, mindenkit a maga törzséhez, hogy lázítsa fel honfitársait.

(3) Scipio úgy vélte; hogy a gallok véres tette egész népük számára jeladás az elpártolásra, ami elterjed majd köztük, mint a veszettség, és mind fegyvert ragadnak ellene. (4) Ezért, bár sebe miatt még mindig nehezen mozgott, a következő éjjel, a negyedik őrségváltáskor csendben felkerekedett a Trebia folyó felé, és táborát egy magasabban fekvő, dombos, a lovasság számára nehezebben járható vidékre helyezte át. (5) Most nem tudott olyan észrevétlenül elvonulni, mint a Ticinusnál: Hannibal utánaküldte a numidákat, majd egész lovasságát, és ezek legalábbis a római utóvédet biztosan szétverték volna, ha a zsákmányra éhes numidák nem kanyarodnak el az üresen hagyott római tábor felé. (6) Amíg itt azzal vesztegették az időt, hogy a tábor minden zegét-zugát átkutatták – ráadásul nem is nagy eredménnyel –, az ellenség kicsúszott a kezükből. Amikor a rómaiakat ismét megpillantották, azok már javában mérték ki a táborhelyet a Trebián túl, így ők csak azt a néhány katonát vághatták le, akiket még a folyó innenső partján értek. (7) Scipio már nem bírta tovább elviselni sebének az utazástól még kínzóbbá váló fájdalmát, és úgy vélte, meg kell várnia tiszttársát

– hallotta ugyanis, hogy őt már vissza is hívták Szicíliából. Kiválasztotta hát az állandó tábor számára legbiztosabbnak látszó helyet a folyó közelében, és megerődítette.

(8) Nem messze innen ütött tábort Hannibal is, akinek önbizalmát megnövelte ugyan lovasságának győzelme, de éppen annyira aggasztotta őt az élelmiszerhiány, amely napról napra nyomasztóbbá vált, minthogy az ellenséges területen átvonulóban sehol sem gondoskodhattak szervezett utánpótlásról. (9) Elküldött egy csapatot a Clastidium nevű faluba, ahol a rómaiak igen sok gabonát halmoztak fel. Itt már rohamra készülődtek, amikor reményük nyílt rá, hogy a helységet árulás játssza a kezükre. Az őrség parancsnoka, a brundisiumi Dasius, akit nem is nagy összeggel, 400 arannyal[1] sikerült megvásárolni, átadta Clastidiumot Hannibalnak. Ez lett a punok éléstára, amíg a Trebiánál táboroztak. (10) Hannibal, hogy már az elején híre terjedjen kíméletességének, nem bántotta az elárult helyőrség fogságba esett tagjait.

49.

(1) Míg a szárazföldi háború Trebiánál megállt, addig Szicília és az Itáliával szomszédos szigetek körül Sempronius *consul* vezetésével, sőt már az ő odaérkezése előtt is folytak a harcok szárazon és vízen. (2) A karthágóiak 20 ötevezősoros hajót küldtek 1000 fegyveressel az itáliai partok végigdúlására. Kilenc elérte Liparai, nyolc Vulcanus szigetét,[2] hármat pedig a tengerszorosba sodort az áramlat. (3) Amikor ezeket Messzanából észrevették, Hierón szürakuszai király,[3] aki éppen Messzanában várakozott a római *consul*ra, 12 hajót küldött ki ellenük, amelyek ellenállás nélkül elfogták és a messzanai kikötőbe kísérték a karthágói hajókat. (4) A foglyoktól megtudták, hogy az Itália ellen küldött 20 hajóból álló rajon kívül, amelyhez ők is tartoztak, még 35 ötevezősoros hajó tart Szicília felé, azzal a megbízatással, hogy a régi szövetségeseket lázadásra biztassák. (5) Mindenekelőtt Lilübaiont[4] akarják elfoglalni; valószínű, hogy az a vihar, amely az ő hajóikat szétszórta, ezt a hajóhadat az Aegates-szigetekhez sodorta.

(6) A király mindezt szó szerint megírta Marcus Aemilius *praetor*nak, akinek Szicília volt a provinciája, és figyelmeztette, hogy erős helyőrséggel biztosítsa Lilübaiont. (7) A *praetor* azonnal körbeküldött a városokba a *legatus*okhoz és *tribunus*okhoz, hogy embereiket intsék fokozott éberségre, és főként, hogy biz-

[1] A rómaiak 217-ben vertek először aranypénzt, ezért itt csak karthágói aranyról lehet szó.

[2] A mai Vulcano, a Lipari-szigetek legdélibb tagja.

[3] II. Hierón 270-től 215-ig volt Szürakuszai *türannosza*.

[4] A város a IV. századtól Karthágó legfontosabb központja volt Szicíliában; most a római *praetor* tartózkodott itt.

tosítsák Lilübaiont. (8) Rendeletet adott ki, hogy a legénység tíz napra elegendő készételt vigyen a hajókra, hogy ha majd megkapják a jelet, késedelem nélkül tengerre szállhassanak. A part teljes hosszában őröket küldtek ki, hogy az őrtornyokból figyeljék az ellenséges hajóhad közeledését.

(9) Így, noha a karthágóiak szándékosan visszafogták hajóik futását, hogy napkelte előtt érkezzenek Lilübaionhoz, mégis észrevették őket, minthogy egész éjjel telihold volt, ők pedig felvont vitorlákkal hajóztak. (10) Az őrtornyokból azonnal jelezték érkezésüket, a városban elhangzott a „Fegyverbe!" kiáltás, és hajóra szálltak. A katonák részint a falakon és a kapuknál lévő őrállásaikban, részint a hajókon helyezkedtek el. (11) A karthágóiak látva, hogy oda a meglepetés ereje, napkeltéig nem közeledtek a kikötőhöz, és az időt arra használták fel, hogy bevonják vitorláikat, és felkészítsék hajóhadukat a csatára. (12) Napkelte után hajóikkal visszavonultak a nyílt tengerre, hogy elég teret biztosítsanak az ütközetre, és az ellenséges hajóhad szabadon kifuthasson a kikötőből. (13) A rómaiak sem húzódoztak az összecsapástól, mert lelkesedéssel töltötte el őket éppen errefelé véghezvitt haditetteik emléke, valamint seregük nagysága és elszántsága is.

50.

(1) Mihelyt kifutottak a nyílt tengerre, a rómaiak meg akarták kezdeni a csatát, hogy közvetlen közelről mérhessék össze erejüket, (2) de a punok folyamatosan kitértek előlük, mert jobban szerették volna az ügyességre bízni a dolgot, mint a nyers erőre, és azt akarták, hogy a küzdelmet ne az emberek és a fegyverek, hanem a hajók vívják meg. (3) Matrózok ugyanis nagy számban voltak a hajóikon, de annál inkább szűkében voltak katonáknak, és ha egy-egy hajójukat megcsáklyázták, a rajta küzdők száma meg sem közelítette az ellenfélét. (4) Amikor ez nyilvánvalóvá vált, a rómaiak bátorságát fokozta számbeli fölényük tudata, a punokat pedig elcsüggesztette, hogy kevesen vannak. (5) Rövidesen be is kerítettek hét pun hajót, mire a többi elmenekült. Az elfogott hajókon 1700 katona és matróz volt, köztük három előkelő karthágói is. (6) A római hajóhad sértetlenül ért vissza a kikötőbe, csak egy hajó kapott léket, de az is visszajutott.

(7) Amikor a csata már lezajlott, de még nem jutott el a híre Messzanába, Titus Sempronius *consul* megérkezett a városba. Amikor behajózott a tengerszorosba, Hierón király feldíszített hajóival elébe evezett, és királyi gályájáról átszállva a fővezéri hajóra, (8) kifejezte örömét, hogy a *consul* épségben megérkezett seregével és hajóhadával, és óhaját, hogy Szicíliába való átkelése sikert és szerencsét hozzon. (9) Ezután ismertette a sziget helyzetét és a karthágóiak hadmozdulatait, és megígérte, hogy amilyen lelkesen támogatta a római népet ifjúkorában, az előző háborúban, úgy fog mellettük állni öregkorában is: (10) ellenszolgáltatás nélkül ellátja majd gabonával és ruhákkal a *consul* légióit és

hajósait. Közölte, hogy Lilübaiont és a tengerparti városokat komoly veszedelem fenyegeti, és egyesek szívesen is látnák a változást. (11) Ezért a *consul* úgy vélte, hogy hajóhadával késlekedés nélkül Lilübaionba kell indulnia. Elkísérte őt a király és hajóraja is. Útközben kapták meg a hírt a Lilübaionnál lefolyt ütközetről és arról, hogy az ellenséges hajóhadat szétszórták, egy részét pedig elfogták.

51.

(1) A *consul* hazaküldte Lilübaiontól Hierón királyt és hajóhadát, a *praetor*t otthagyta a szicíliai partvidék védelmére; ő maga pedig áthajózott Málta szigetére, amelyet a karthágóiak tartottak megszállva. (2) Érkezésekor átadták neki Giskon fia Hamilkart, a helyőrség parancsnokát csaknem 2000 katonájával együtt, továbbá a várost és az egész szigetet. Néhány nap múlva visszatért innen Lilübaionba, ahol a *praetor*ral együtt nyilvános árverésen eladta a foglyokat, néhány előkelőség kivételével. (3) Miután úgy látta, hogy Szicíliát erről az oldalról eléggé biztosította, átkelt Vulcanus szigeteire,[1] ahol a hírek szerint egy pun hajóraj tartózkodott; de a szigetek környékén nem találkozott ellenséggel. (4) Azok ugyanis már elhajóztak, hogy feldúlják Itália partvidékét, végigpusztították Vibo környékét, és már magát a várost fenyegették.

(5) A *consul* útban Szicília felé kapta meg a hírt, hogy az ellenség Vibo környékén partra szállt, és a *senatus* levelét, amelyben közölték vele, hogy Hannibal megérkezett Itáliába, és felszólították, hogy a lehető leggyorsabban siessen *consul*társa segítségére. (6) Miután egyszerre ennyi gond szakadt rá, azonnal behajózta seregét, és az Adriai-tengeren elindította Ariminum felé; Vibo környékének és az itáliai partvidéknek a védelmét Sextus Pomponius *legatus*ra bízta 25 hadihajóval együtt, Marcus Aemilius *praetor* hajóinak számát pedig 50-re egészítette ki. (7) Ő maga, miután Szicíliában helyreállította a nyugalmat, 10 hajóval az itáliai part mentén Ariminumba hajózott, majd seregével a Trebia folyóhoz vonult, és csatlakozott *consul*társához.[2]

52.

(1) Már maga az a tény, hogy mindkét *consul* és a teljes római haderő felvonult Hannibal ellen, nyilvánvalóvá tette, hogy ha ezekkel az erőkkel nem sikerül megvédeni a római birodalmat, nincs többé remény. (2) Az egyik *consul* azonban, akinek kedvét szegte az egyetlen lovas csata és a sebesülése, el akarta húzni a

[1] A Lipari-szigetek.

[2] Polübiosz változata szerint (III. 61. 10, 68. 12) Sempronius és serege szárazföldi úton érkeztek a Trebiához.

dolgot, a másik viszont, aki frissen érkezett, ezért tombolt benne a harci láz, hallani sem akart semmiféle halogatásról.

(3) Akkoriban a Pó és a Trebia közötti területen gallok laktak, akik a két hatalmas nép küzdelmében kétszínűen viselkedtek, azzal a nyilvánvaló céllal, hogy biztosítsák maguknak a győztes jóindulatát. (4) A rómaiak nem sokat törődtek ezzel, csak nehogy fellázadjanak ellenük a gallok. Annál inkább neheztelt érte Hannibal, aki azt hangoztatta, hogy ő a gallok kérésére jött, hogy felszabadítsa őket. (5) Haragjában, és egyszersmind hogy katonáinak élelmet zsákmányoljon, kiküldött 2000 gyalogost és 1000 lovast – nagyrészt numidákat, de köztük gallokat is –, azzal a paranccsal, hogy a Pó partjáig fosztogassák végig az egész vidéket. (6) Az eddig ingadozó gallokat most, hogy segítségre szorultak, a jogtalanság elkövetői kényszerítették rá, hogy annak reménybeli megtorlóihoz forduljanak. Ezért követeket küldtek a *consul*okhoz, kérve, hogy védjék meg e földet, amelynek lakói a rómaiakhoz való szilárd ragaszkodásukért szenvednek. (7) Cornelius sem az okot, sem az időt nem tartotta megfelelőnek a beavatkozásra, és magát a népet is gyanús szemmel nézte, nemcsakmert annyi hitszegő gaztettet követtek már el, hanem – ha régebbi tetteiket feledtetné is az idő – a boiusok nemrég történt elpártolása miatt is. (8) Sempronius viszont úgy vélekedett, hogy a szövetségesek hűségét úgy lehet a legbiztosabban megtartani, ha a legelsőt, aki segítségre szorul közülük, azonnal védelmükbe veszik. (9) Míg tiszttársa habozott, ő lovasságát mintegy 1000 dárdavető gyalogossal átküldte a Trebián, hogy védjék meg a gall földeket. (10) Ezek váratlanul megrohanták a rendezetlenül szanaszét kószáló, ráadásul többnyire zsákmánnyal is megterhelt ellenséget, nagy rémületet keltettek közöttük, sokakat levágtak, a többit pedig egészen táborukig, az ellenséges előőrsökig kergették. Amikor a táborból kizúduló tömeg visszaszorította őket, tartalékosaik támogatásával kezdték újra a harcot. (11) Ezután hol előrenyomulva, hol meghátrálva váltakozó szerencsével küzdöttek, és végül, amikor kiegyenlítődtek az erőviszonyok, és véget ért a harc, az ellenség vesztesége bizonyult nagyobbnak, ezért a rómaiak győzelmének ment híre.

53.

(1) Senki nem látta ezt a győzelmet nagyszerűbbnek és teljesebbnek, mint maga a *consul*. Büszke öröm töltötte el, hogy éppen abban a fegyvernemben győzött, amelyben a másik *consul* vereséget szenvedett. (2) Úgy gondolta, most helyreállt és megerősödött a katonák önbizalma; immár senki nem húzná-halasztaná az ütközetet, csak tiszttársa, akinek nagyobb sebet kapott a bátorsága, mint a teste, hisz borzad a csatától és a fegyverektől, ha sebesülésére gondol. (3) De nem szabad együtt bágyadozni a betegekkel. Minek húzzák az időt, mire várjanak még? Talán egy harmadik *consul*ra, egy újabb hadseregre? (4) A karthágóiak itt

táboroznak Itáliában, majdnem látótávolságban Róma városától! Nem Szardínia és Szicília kell nekik, amelyeket vereségük után elveszítettek, nem is Hispániának a Hiberuson innen fekvő része; most már ősi hazájukból, szülőföldjükről akarják elűzni a rómaiakat. (5) „Apáink – mondta –, akik Karthágó falai alatt vívták a csatákat, felnyögnének, ha látnák, hogy mi, az ő sarjaik, a két *consul* és a két *consul*i sereg, Itália közepén a sáncaink mögött lapulunk, mialatt a punok már mindent elfoglaltak az Alpok és az Appenninek között!"

(6) Így beszélt gyengélkedő tiszttársa mellett ülve a fővezéri sátorban, mintha csak népgyűlésen szónokolna. Tettre sarkallta a választógyűlés közeledő időpontja is, nehogy a háború folytatása kitolódjon az új *consul*ok hivatali idejére, de az a lehetőség is, hogy egymaga arathatja le a dicsőséget, amíg tiszttársa lábadozik. (7) Ezért hiába tiltakozott Cornelius, megparancsolta katonáinak, hogy készüljenek, mert hamarosan ütközetre kerül a sor.

Hannibal jól látta, hogy az ellenségnek mit parancsol saját érdeke, ezért nemigen remélte, hogy a két *consul* bármilyen vakmerő vagy meggondolatlan lépést tesz. (8) De amikor hírét vette, majd maga is megtapasztalta, hogy milyen hamari és harcias természetű az egyik *consul*, és úgy számított, hogy a fosztogatókkal való összecsapás még növelte vakmerőségét, bízni kezdett abban, hogy hamarosan szerencsés alkalmat fog találni a cselekvésre. (9) Feszülten figyelt, hogy el ne szalassza a kedvező pillanatot, amíg az ellenség katonái még gyakorlatlanok, amíg a kiválóbb hadvezért sebesülése bénítja meg a cselekvésben, (10) és amíg eleven a harci kedv a gallokban, akikről tudta, hogy túlnyomó többségük annál kedvetlenebbül fogja őt követni, minél távolabb viszi őket otthonuktól. (11) Ezért és hasonló okokból remélte, hogy hamarosan csatát vállalhat, akár úgy is, hogy maga kezdeményezi, ha a rómaiak nem teszik. Amikor pedig a gall felderítők – akik biztonságosan meg tudták szerezni a kívánt értesüléseket, mert mindkét seregben szolgáltak gallok – jelentették, hogy a rómaiak készen állnak az összecsapásra, cselvetésre alkalmas terep után kezdett kutatni.

54.

(1) Egy patak folyt közöttük, magas partfalak fogták közre, környékét benőtték a mocsári növények és az elhanyagolt földek szokott köntöse, a bozót és tövisbokrok. Miután ezt a helyet, amely még lovasok számára is jó rejteket kínált, személyesen körüllovagolta és szemügyre vette, (2) így szólt öccséhez, Magonhoz: „Itt foglalj állást! Válassz ki az összes gyalogos és lovas közül 100-100 embert, és az első őrségváltás idején jelentkezz velük nálam. Most pedig ideje enni." Azzal feloszlatta a haditanácsot, Magon pedig csakhamar jelentkezett válogatott embereivel.

(3) „Látom, seregünk színe-java van itt – mondta nekik Hannibal. – De hogy erőtök ne csak bátorságotokban legyen, hanem létszámotokban is, mindegyikő-

tök válasszon a *turmá*jából vagy *manipulus*ából kilenc magához hasonló harcost. Magon majd megmutatja, hol kell lesben állnotok. Az ellenségnek nincs szeme az efféle hadicselekhez."

(4) Miután így 1000 lovassal és 1000 gyalogossal előreküldte Magont, hajnalban parancsot adott a numida lovasságnak, hogy keljenek át a Trebia folyón, és az ellenséges táborkapuk előtt nyargalászva és dárdáikat az előőrsökre hajigálva ingereljék ütközetre az ellenséget, majd harc közben lassan hátrálva csalják át őket a folyó innenső partjára. (5) Ezt a feladatot kapták a numidák. A többi gyalogos és lovas csapat vezéreinek Hannibal meghagyta: utasítsák minden katonájukat, hogy ebédeljenek meg, azután fegyverben és felnyergelt lovakkal várják a jeladást.

(6) Semproniust a numidák addig háborgatták, míg először egész lovasságát – amelyre különösen büszke volt –, majd 6000 gyalogost, végül, ahogy harci láztól égve már előre elhatározta, egész seregét kivezényelte ellenük. (7) Épp a téli napforduló ideje volt, havazott az Alpok és az Appenninek között elterülő vidéken, ahol a folyók és mocsarak közelsége miatt eleve erős a hideg. (8) Ráadásul a hirtelen riadóztatott emberek és lovak teste, minthogy előtte nem ettek, és semmiféle védelmük nem volta hideg ellen, alaposan lehűlt, és valahányszor meglegyintette őket a folyóparti szellő, annál jobban beléjük mart a kegyetlen hideg. (9) Amikor pedig a menekülő numidákat követve belegázoltak a vízbe – amely az éjszakai záportól megdagadt, így mellig ért –, de főként amikor kigázoltak belőle, mindnyájan úgy meggémberedtek, hogy a fegyverüket alig tudták kézben tartani, de elcsigázta őket a fáradtság és az éhség is, hiszen már délutánra járt az idő.

55.

(1) Közben Hannibal katonái a sátrak előtt tüzet raktak, *manipulus*onként olajat adtak körbe, hogy tagjaik el ne gémberedjenek, és szép nyugodtan megebédeltek. Így arra a hírre, hogy az ellenség átkelt a folyón, testben-lélekben frissen ragadtak fegyvert és álltak csatarendbe. (2) Hannibal a hadijelvények előtt állította fel a baleáriakat, a könnyűfegyverzetűeket[1] – mintegy 8000 embert –, mögéjük a nehézfegyverzetű gyalogságot, hadának magvát és főerejét. Körben a szárnyakon 10 000 lovast helyezett el, és a két szárnyhoz osztotta az elefántokat is.

(3) Amikor a numidák váratlanul szembefordultak az őket rendezetlenül üldöző lovassággal, a *consul* kürtjellel visszarendelte lovasait, majd a gyalogság két oldalán állította fel őket. (4) Seregében 18 000 római volt és 20 000 latin

[1] Livius leírásában a baleáriak, akik általában parittyával küzdenek, összemosódnak a dárdavetőkkel *(iaculatores)*.

szövetséges, valamint cenomanus segédcsapatok – ez az egyetlen gall törzs maradt hűséges. Ezek a csapatok indultak harcba.

(5) A baleáriak kezdték meg a támadást. Amikor a légiók szilárdabb tömbje útjukat állta, a könnyűfegyverzetű csapatok gyorsan széthúzódtak a szárnyakra, és ezáltal meglepetésszerűen nehéz helyzetbe hozták a római lovasságot. (6) A 4000 kimerült római lovas ugyanis eleve nehezen állta a sarat 10 000, nagyrészt pihent ellenséges lovassal szemben, ekkor viszont még a baleáriak dárdazápora is felhőként lepte el őket. (7) Ráadásul a szárnyak széléről előtörtek az elefántok is, amelyek nem is szokatlan alakjukkal, sokkal inkább idegen szagukkal vadították meg a lovakat, ami általános megfutamodáshoz vezetett. (8) A gyalogosok küzdelmében a két félnek inkább bátorsága, mint testi ereje volt egyenlő, hiszen a punok nemrég ettek, így friss erővel indultak küzdelembe, viszont az éhes, elcsigázott, hidegtől dermedt rómaiak alig bírtak mozogni. Mindamellett hősiesen helytálltak volna, ha csak a gyalogosok ellen küzdenek. (9) De miután a római lovasság megfutott, nemcsak a baleáriak dárdázták őket oldalról, hanem már az elefántok is a gyalogos csatasor centrumát támadták; Magon és a numidák pedig, mihelyt a mit sem sejtő csatasor elhaladt leshelyük mellett, előtörtek és hátba támadták őket, nagy zűrzavart és rémületet keltve köztük. (10) De még ennyi bajtól szorongatva is jó ideig helytállt a csatasor, még az elefántokkal szemben is, pedig erre lehetett a legkevésbé számítani. (11) Ezeket az e célra odahelyezett *veles*ek űzték el dárdáikkal, amikor pedig megfutottak, nyomukba eredtek, és a farkuk alatt szurkálták őket, ahol a bőrük a legvékonyabb és legsebezhetőbb.

56.

(1) A nyugtalan és már csaknem saját csapataikat legázoló elefántokat Hannibal parancsára kihajtották a centrumból a balszárnyra, a gall segédcsapatok ellen. Ezek azonnal fejvesztett menekülésbe kezdtek, és a rómaiakon újabb rémület vett erőt, látva, hogy segédcsapataikat szétverték. (2) Minthogy már kör alakba rendeződve küzdöttek, mintegy 10 000 ember – mivel másfelé nem nyílt út – nagy vérfürdő közepette az afrikaiak csatasorának közepén vágta át magát, ahol az gall segédcsapatokkal volt megerősítve. (3) Mivel táboruktól elvágta őket a folyó, és az esőben nem tudtak eléggé tájékozódni, merre vigyenek segítséget övéiknek, egyenes irányban indultak el, és eljutottak Placentiába.

(4) Ezután több kitörés is történt mindenféle irányban, de akik eljutottak a folyóig, azokat vagy az örvények nyelték el, vagy míg haboztak, hogy belegázoljanak-e, rajtuk ütött az ellenség. (5) Akik menekülés közben szétszóródtak a földeken, részben Placentiába igyekeztek az elvonuló csapat nyomait követve, részben az ellenségtől félve inkább vakmerően belegázoltak a folyóba, átlábaltak rajta, és visszajutottak táborukba. (6) A havas eső és a kibírhatatlan hideg sok

embert, jószágot és majdnem minden elefántot elpusztított. (7) Az ellenséget üldöző punokat a Trebia állította meg, és a hidegtől annyira elgémberedve tértek vissza táborukba, hogy még a győzelem örömét is alig tudták átérezni. (8) Másnap éjjel, amikor a római tábor őrsége és a <vereség> többnyire <hiányos fegyverzetű>[1] túlélői tutajokon átkeltek a Trebián, (9) a punok vagy nem vettek észre semmit a zuhogó esőben, vagy mivel a fáradtságtól és a sebektől már mozdulni sem tudtak, inkább nem akarták észrevenni őket. Így Scipio *consul*, anélkül hogy a punok megzavarták volna, teljes csendben Placentiába vezette seregét, majd innen a Pón átkelve Cremonába, hogy a két sereg téli elszállásolásának terhét ne egyetlen *colonia* viselje.

57.

(1) Rómában a vereség híre akkora rémületet keltett, hogy azt hitték, az ellenség máris Róma alá vonul hadijelvényeivel, nincs többé remény, nincs segítség, hogy seregét a kapuktól és falaktól távol tarthassák. (2) Az egyik *consul*t legyőzték a Ticinusnál, erre visszahívták Szicíliából a másikat; de most, hogy mindkét *consul* és mindkét *consul*i sereg vereséget szenvedett, milyen új vezéreket, milyen új légiókat tudnának még előteremteni? – (3) Így rettegtek, amikor megérkezett Sempronius *consul*, miután életét kockáztatva átjutott a mindenfelé zsákmányért portyázó ellenséges lovasok között – inkább a vakmerőség, mint a józan ész szavára hallgatva, nem is remélve, hogy nem veszik észre, vagy ha észreveszik, meg tud küzdeni velük. (4) Majd miután eleget tett pillanatnyilag legsürgősebb feladatának, és megtartotta a *consul*választó gyűlést, visszatért téli szállására. *Consul*oknak Gnaeus Serviliust és Gaius Flaminiust választották meg [217].

(5) De a rómaiakat a téli szálláson sem hagyták nyugton a mindenfelé portyázó numida lovasok és az ő számukra megközelíthetetlen vidékekre is eljutó keltibérek és lusitanusok. Így minden utánpótlástól el voltak vágva, kivéve amit hajókkal szállítottak fel a Pón. (6) Volt Placentia közelében egy komoly védművekkel és tekintélyes őrséggel megerősített raktártelep. Hannibal abban a reményben, hogy el tudja foglalni ezt az erődöt, felkerekedett lovasságával és könnyűfegyverzetű csapataival. Vállalkozása sikerét főként az álcázástól remélte, ezért éjszaka támadott. Az őrök azonban észrevették, (7) és hirtelen akkora lármát csaptak, hogy Placentiáig elhallatszott. A *consul* már hajnalban ott termett lovasságával, megparancsolva a légióknak, hogy négyszögletes menetoszlopban kövessék. (8) Közben megkezdődött a lovas csata, amelyben Hannibal megsebesült, és elhagyta a csatateret. Erre az ellenséget rémület fogta el, és így nagyszerűen sikerült megvédeni az erődöt.

[1] A kéziratok szövege itt hiányos, a fordítás Luchs kiegészítése alapján áll.

(9) Hannibal ezután néhány napi pihenőt tartott, majd alighogy kellő ellátásban részesítették sebesülését, elindult, hogy elfoglalja Victumulaet. (10) A gall háború idején ez volt a rómaiak raktártelepe. Később ezen a megerősített helyen sokféle népség letelepedett a környéken lakó különféle törzsekből, most pedig a portyázásoktól való félelem a földekről is sok embert űzött ide. (11) Ez a sokaság, fellelkesülve a hírtől, hogy Placentiánál milyen derekasan megvédték a védősereget a rómaiak, fegyvert ragadva kivonult Hannibal elé. (12) Az úton lezajlott összecsapás inkább menetoszlopok, mint csatasorok harca volt, és mivel az egyik oldalon csak szervezetlen tömeg állt, a másikon viszont egymásban bízó vezér és katonák, a kisebb létszámú ellenség szétverte a mintegy 35 000 főnyi sokaságot. (13) Másnap meg is adták magukat, és az ellenséges helyőrséget bebocsátották a városba. Amikor aztán a parancsnak engedelmeskedve átadták fegyvereiket, tüstént elhangzott a jeladás a győzteseknek, hogy megkezdhetik a zsákmányolást, mintha ostrommal vették volna be a várost. (14) Egyetlen szörnyűség sem maradt el, amiről csak a történetírók ilyen események leírásánál meg szoktak emlékezni: nincs a kéjvágynak, a kegyetlenségnek, az embertelen gőgnek olyan megnyilvánulása, amit e szerencsétleneknek ne kellett volna elszenvedniük. Ezek voltak a télen Hannibal hadműveletei.

58.

(1) Ezután pihenőt engedett katonáinak, de nem sokáig, csak amíg kibírhatatlan volt a hideg. (2) A tavasz első bizonytalan jeleire már fel is kerekedett téli szállásáról, és Etruriába vonult, hogy szépszerével vagy erőszakkal ezt a népet is maga mellé állítsa, mint a gallokat és a ligurokat. (3) Az Appennineken való átkelés közben rettenetes zivatar támadt, amely szinte az Alpokban átélt szörnyűségeket is felülmúlta. Amikor a szél a szemükbe vágta az esőt , először megálltak, mert vagy kénytelenek voltak eldobni a fegyvereiket, vagy ha megpróbáltak a széllel szemben haladni, az orkán megragadta és földhöz csapta őket. (4) Majd amikor már fulladoztak, és nem kaptak levegőt, a szélnek háttal fordulva lekuporodtak egy időre. (5) Ám ekkor iszonyú robajjal megzendült az ég, és félelmes mennydörgés közepette cikázni kezdtek a villámok. Fülük zúgott, szemük káprázott, megdermedtek rémületükben. (6) Amikor a zápor végre kitombolta magát, annál dühödtebb erővel támadt fel a szélvész, így elkerülhetetlennek látszott, hogy ott helyben, ahol meglepte őket a vihar, tábort verjenek. (7) Ezzel pedig szinte elölről kezdődött a küzdelem: semmit nem lehetett kibontani vagy felállítani, amit pedig mégis felvertek, az sem maradt a helyén, mert a szél mindent széttépett és magával ragadott. (8) Majd amikor a széltől a magasba sodort víz összefagyott a jeges csúcsok felett, olyan hó- és jégzápor szakadt le, hogy az emberek mindent eldobva földre vetették magukat, és pajzsuk alá bújtak vagy

inkább temetkeztek. (9) Aztán olyan harapós hideg következett, hogy ha valaki kikecmergett az emberek és állatok földön heverő, szánalmas tömegéből, és talpra akart állni, sokáig nem volt rá képes, mert inai megmerevedtek a hidegtől, és alig működtek az ízületei. (10) Aztán, amikor végre életet vertek magukba, mozogni kezdtek, magukhoz tértek, és imitt-amott tüzeket gyújtottak, tehetetlenségében ki-ki a másikat hívta segítségül. (11) Két napig időztek ezen a helyen, mintha ostromzár alatt lettek volna. Sok ember, sok málhás állat veszett oda, valamint hét elefánt azok közül, amelyek túlélték a trebiai csatát.[1]

59.

(1) Hannibal leereszkedett az Appenninekből, majd táborával visszaindult Placentia felé, és mintegy tíz mérföldre a várostól megállapodott. Másnap 12 000 gyalogossal és 5000 lovassal indult az ellenségre. (2) Nem húzódozott az ütközettől Sempronius *consul* sem, aki immár visszatért Rómából. Aznap három mérföld távolság választotta el a két tábort. (3) Másnap iszonyú hévvel és váltakozó hadiszerencsével ütköztek meg. Az első összecsapás után a rómaiak olyan fölénybe kerültek, hogy nemcsak a csatában győzték le az ellenséget, hanem egészen a táboráig üldözték, majd a tábort is ostrom alá vették. (4) Hannibal csak néhány védőt hagyott a sáncokon és a kapuknál, a sereg többi részét zárt alakzatban a tábor közepén sorakoztatta fel, megparancsolva, hogy éber figyelemmel várják a jeladást a kitörésre. (5) Már a nap kilencedik órája felé járt az idő, amikor a római vezér, látva, hogy hiába fárasztja katonáit, nincs remény a tábor elfoglalására, visszavonulót fújt. (6) Amikor ezt Hannibal meghallotta, és látta, hogy lanyhul a csata, és az ellenség visszahúzódott a tábortól, lovasságát azonnal támadásra küldte ellenük jobb és bal oldalról, ő maga pedig a gyalogság főerejével középen rontott ki a táborból. (7) Aligha lett volna ennél kegyetlenebb és a két fél nagy veszteségeiről hírhedtebb csata, ha az idő megengedte volna, hogy hosszúra nyúljon a küzdelem. (8) De az ádáz dühvel megkezdett harcot félbeszakította az éjszaka. Így hevesebb volt az összecsapás, mint az öldöklés, és ahogy nagyjából egyenlő esélyekkel harcoltak, úgy egyforma veszteségekkel is váltak szét. Egyik oldalon sem esett el több 600 gyalogosnál és feleannyi lovasnál. (9) De a rómaiak vesztesége érzékenyebb volt, mint azt a számok alapján sejtenénk, mert az elesettek között több lovag, öt katonai *tribunus* és három szövetséges parancsnok is volt.

[1] A sikertelen appennini átkelés valószínűleg csak történetírói fikció; nehéz ugyanis elképzelni, hogy Hannibal komoly ok nélkül nekivágott volna egy ilyen útnak bizonytalan időjárási viszonyok mellett.

(10) Az ütközet után Hannibal a ligurok földjére, Sempronius pedig Lucába vonult.[1] A ligur földre érkező Hannibalnak kiszolgáltattak két tőrbe csalt római *quaestor*t, Gaius Fulviust és Lucius Lucretiust, valamint két katonai *tribunus*t és öt lovagot, nagyobbrészt *senator*ok gyermekeit; így akarták még jobban meggyőzni őt békés érzelmeikről és szövetségi hűségükről.

60.

(1) Míg Itáliában ezek történtek, Gnaeus Cornelius Scipio, akit hajóhadával és seregével Hispániába küldtek, (2) elindult a Rhodanus torkolatától, hajóival megkerülte a Pireneusokat, és Emporiainál[2] kötött ki. (3) Itt seregével partra szállt, és a lacetanusoktól[3] a Hiberus folyóig az egész partvidéken biztosította a római fennhatóságot, részben azáltal, hogy megújította a régi szerződéseket, részben újabbakat kötve. (4) Méltányosságával szerzett jó hírével nemcsak a tengerparti népeket nyerte meg, hanem a szárazföld belsejében és a hegyek között lakó harciasabb törzseket is. Nemcsak békét kötött velük, hanem katonai szövetséget is, és jó egynéhány *cohors*ra való ütőképes segédcsapatot is sorozott közülük.

(5) A Hiberuson inneni terület Hanno fennhatósága alatt állt, őrá bízta Hannibal a vidék védelmét.[4] Hanno úgy vélte, lépnie kell, mielőtt még mindenki elpártol, ezért a rómaiak szeme előtt tábort ütött, és hadrendbe állította seregét. (6) A római vezér sem látta értelmét a halogatásnak, mivel jól tudta, hogy Hannóval és Hasdruballal is meg kell majd küzdenie, és inkább külön-külön akart megmérkőzni velük, mint egyszerre mindkettővel. (7) Az ütközet nem került nagy erőfeszítésébe. 6000 ellenséges katonát öltek meg, és a tábori őrséget is beleszámítva – mert a tábort is elfoglalták – 2000-et ejtettek fogságba. Jó néhány törzsfővel[5] együtt kezükbe került a vezér is, és a tábor közelében fekvő Cissis városát[6] is bevették. (8) A városban csak csekély értékű zsákmányt ejtettek: barbár holmikat és hitvány rabszolgákat. (9) A tábor tette igazán gazdaggá a katonákat, mert itt nemcsak a legyőzött sereg vagyona volt felhalmozva, hanem a Hanniballal Itáliában harcoló seregé is, amely majdnem minden értékes holmiját a Pireneusok innenső oldalán hagyta, hogy ne legyen kénytelen a nehéz málhát magával cipelni.

[1] Ez az adat ellentmond Livius XXI. 63. 1-beli közlésének, így általában nem tekintik hitelesnek.

[2] Emporiai Masszaliához hasonlóan phókaiai alapítású gyarmatváros volt.

[3] A kéziratokban szereplő *Lacetani* népnevet egyes kiadók topográfiai megfontolásokból *Laeetani*ra, egy másik hispán nép nevére javítják (vö. Sztrabón: *Geógraphika* III. 4. 8).

[4] Vö. XXI. 23. 2–3.

[5] Polübiosz (III. 76. 6) tanúsága szerint köztük volt Indibilis, az ilergesek egyik vezetője is, akit 217-ben ismét a punok oldalán látunk viszont (XXII. 21. 2).

[6] Cissis (érmeken: *Cese*) valószínűleg Tarraco város másik ibér neve.

61.

(1) Hasdrubal, mielőtt még a vereség biztos híre megérkezett volna, 8000 gyalogossal és 1000 lovassal átkelt a Hiberuson, készen arra, hogy szembeszáll a rómaiakkal, mihelyt megérkeznek. De amikor tudomást szerzett a Cissis melletti vereségről és a tábor elfoglalásáról, a tenger felé vette útját. (2) Nem messze Tarracótól tengerészgyalogosokra és matrózokra bukkant, akik szanaszét portyáztak a földeken – hiszen a szerencsés helyzet rendszerint könnyelműséget szül. Rájuk eresztette a lovasságát, nagy öldöklés és még nagyobb riadalom közepette visszakergette őket a hajóikra. (3) De nem mert tovább időzni ezen a vidéken, mert félt, hogy Scipio lecsap rá, ezért visszavonult a Hiberus túlsó partjára. (4) Scipio az új ellenség hírére azonnal odasietett seregével. Néhány hajó parancsnokát felelősségre vonta, majd közepes nagyságú helyőrséget hagyva Tarracóban, hajóhadával visszatért Emporiaiba. (5) Távozása után tüstént ott termett Hasdrubal, elpártolásra bírta az ilergeseket – akik pedig túszokat adtak Scipiónak –, és az ő csapataikkal együtt dúlta végig a rómaiak hű szövetségeseinek földjeit. (6) Miután ezzel előcsalta Scipiót téli szállásáról, ismét kiürítette az egész vidéket a Hiberuson innen. Scipio támadásra kész seregével megrohanta az ilergeseket, akiket lázadásuk szítója cserbenhagyott, és mindnyájukat beszorította fővárosukba, Atanagrumba. (7) Körülzárta a várost, és néhány nap alatt újra meghódolásra kényszerítette őket. Most azonban több túszt követelt tőlük, mint azelőtt, és pénzbüntetéssel is sújtotta őket.

(8) Ezután a Hiberus mellett lakó ausetanusok ellen indult,[1] akik szintén a punokkal álltak szövetségben. Körülzárta városukat,[2] a segítségükre siető szomszédos lacetanusokat pedig éjszaka, éppen amikor be akartak nyomulni a kapukon, a város közelében lesből megtámadta. (9) Mintegy 12 000-en estek el közülük, a többiek csaknem mind elhagyva fegyverüket, a földeken szétszóródva menekültek hazafelé. Az ostromlottakat ezután nem védte más, mint a tél, amely mindig megkeseríti az ostromlók életét. (10) A 30 napig tartó ostrom alatt a hótakaró ritkán volt vékonyabb négy lábnál, és olyan vastagon fedte a római paravánokat és szőlőlugasokat, hogy gyakran már önmagában ez is megvédte azokat a rájuk záporozó ellenséges gyújtócsóváktól. (11) Végül, miután vezetőjük, Amusicus Hasdrubalhoz menekült, megadták magukat, és vállalták 20 talentum ezüst hadisarc megfizetését. A rómaiak ezután visszatértek téli szállásukra, Tarracóba.

[1] Az ausetanusok valójában a Hiberustól kb. 300 km-re északra éltek.

[2] A mai Vic.

62.

(1) Rómában és környékén ezen a télen sok csodajel tűnt fel, vagy – amint lenni szokott, ha a lelkeken egyszer babonás félelem lesz úrrá – (2) sok olyanról érkezett híradás, amelyet ok nélkül véltek igaznak. Például: Egy féléves, szabad születésű csecsemő a zöldségpiacon hangos „Diadal!" kiáltást hallatott.[1] A marhavásártéren egy ökör magától felment egy ház harmadik emeletére, majd a lakók zajongásától megrémülve levetette magát onnan. (4) Az égen ragyogó hajók tűntek fel. A Reménynek a zöldségpiacon álló szentélyébe beleütött a villám. Lanuviumban a dárda[2] magától megmozdult; egy holló pedig berepült Iuno szentélyébe, és éppen az istennő vánkosára telepedett. (5) Amiternum környékén többfelé fehér ruhás emberi alakok tűntek fel a távolban, de senki nem találkozott velük. Picenumban kőeső esett.[3] Caerében összementek a jóstáblák.[4] Galliában egy éjjeli őrségen álló katona kardját kirántotta hüvelyéből egy farkas, és elszaladt vele.

(6) A többi csodajel miatt a *decemvir*eket bízták meg, hogy nézzék meg a Sibylla-könyveket, a Picenumban hullott kőeső miatt pedig áldozati kilencedet rendeltek el. Ezután szinte az egész polgárság az egyéb csodajelek elhárításán munkálkodott. (7) Mindenekelőtt tisztító szertartást rendeztek a Városban,[5] és egyúttal az isteneknek, akiket a sorskönyvek említettek, kifejlett áldozati állatokat vágtak. (8) Iunónak 40 font aranyból készült ajándékot vittek Lanuviumba, a matrónák pedig bronzszobrot szenteltek neki az Aventinuson. Elrendelték, hogy Caerében, ahol a jóstáblák összementek, szent lakomát kell rendezni az isteneknek, Fortunának pedig engesztelő ünnepet az Algidus-hegyen. (9) Rómában is szent lakomát rendeztek Iuventasnak és külön engesztelő ünnepet

[1] A zöldségpiac *(forum holitorium)* a római köztudatban összekapcsolódott a karthágóiakkal, már csak azért is, mert békeidőben a római polgár itt találkozhatott a karthágói kereskedők által behozott mezőgazdasági és élelmiszeripari termékekkel. Idővel valószínűleg egyfajta „afrikai negyed" alakult ki ezen a környéken, így nem véletlen, hogy az I. pun háború folyamán megfogadott szentélyek közül több is itt épült fel (így Ianus és Spes temploma).

[2] A fegyveresen ábrázolt Megmentő Iuno *(Iuno Sospita)* dárdájáról van szó.

[3] A kőesőnek – amely különösen gyakran előfordul a II. pun háború folyamán észlelt csodajelek között –különös aktualitást adott a háború, mivel a karthágói vallásban fontos szerepet játszottak a meteor-, illetve villámkövek (a föníciai-pun nyelvből a görögbe átkerült elnevezésük *baitülosz*, azaz 'isten háza').

[4] A jóstáblák fából voltak, ezért némiképp változhatott a méretük; zsugorodásuk rossz, növekedésük jó jelnek számított.

[5] A tisztító szertartás ünnepi körmenetből és hármas áldozatból (*suovetaurilia*: sertés, juh és marha) állt.

Hercules szentélyénél,[1] majd az egész nép részvételével minden isten vánkosánál. A nép Geniusának[2] öt kifejlett állatot áldoztak. (10) Megbízták Gaius Atilius Serranus *praetor*t, hogy tegyen ünnepélyes fogadalmakat arra az esetre, ha az állam helyzete a következő tíz évben nem romlik. (11) A Sibylla-könyvek alapján megrendezett engesztelő és fogadalmi szertartások nagyrészt megszabadították a lelkeket a babonás szorongástól.

63.

(1) Flaminius, az egyik kijelölt *consul*, aki sorshúzás útján a Placentiában telelő légiókat kapta meg, rendeletet küldött a *consul*oknak levélben, hogy a hadsereg március idusára Ariminumban táborozzon. (2) Itt, a provinciájában akarta átvenni a *consul*i tisztséget, mert jól emlékezett a régebbi küzdelmekre, amelyeket nép*tribunus*ként, majd később *consul*ként vívott az atyákkal,[3] először a *consul*ságáért, amelytől meg akarták fosztani, majd diadalmenete ügyében. (3) Az atyák ráadásul még azért az új törvényért is gyűlölték, amelyet Quintus Claudius nép*tribunus* vitt keresztül a *senatus* akarata ellenére, csupán egyetlen *senator*, Gaius Flaminius támogatásával. Ez a törvény kimondta, hogy egyetlen *senator*nak vagy *senator* fiának sem lehet 300 *amphorá*nál nagyobb űrtartalmú tengeri hajója;[4] úgy vélték ugyanis, ekkora hajó elegendő arra, hogy a terményeket elszállítsák a földjeikről, (4) egyébként pedig az atyákhoz méltatlannak tartottak mindenféle üzérkedést. Ez a törvényjavaslat, amelyet hatalmas küzdelem árán vittek keresztül, támogatóját, Flaminiust az atyák előtt gyűlöletessé tette, de kedveltté a köznép körében, és ez másodszor is megszerezte számára a *consul*ságot. (5) Ezért attól tartva, hogy koholt jósjelekkel, a Latin Ünnepek halogatásával

[1] Herculesre egyrészt a Forum Boariumon tapasztalt csodajel hívhatta fel a figyelmet (itt volt Hercules legősibb oltára, az Ara Maxima), másrészt pedig Hannibal különleges kötődése a Héraklésszel azonosított Melkarthoz.

[2] A *genius* eredetileg az isteni hatalomként felfogott férfi nemzőerőt jelentette, szemben a *iunó*val, a női termékenység őserejével. Ebben a korban már létezett az egész népre kiterjedő közös *genius* elképzelése.

[3] Flaminius mint nép*tribunus* Kr. e. 232-ben néphatározattal keresztülvitte, hogy Picenumban és az Adria menti gall területeken adjanak földet a telepeseknek. 223-ban a *senatus* a rossz előjelekre hivatkozva le akarta mondatni a *consul*i tisztségről, majd nem engedélyezte diadalmenetét az insuberek fölött, mert nem engedelmeskedett a *senatus* késve érkezett levelének, amelyben szintén a rossz előjelek miatt megtiltották, hogy csatát vállaljon. A diadalmenetet Flaminius végül a népgyűlés határozata alapján tartotta meg.

[4] A *Lex Claudia* (218) lehetetlenné tette, hogy az atyák tengeri kereskedelmet folytassanak, és azzal, hogy megakadályozta vagyonuk ilyen úton való gyarapítását, közvetve sokukat kizárta a lovagrendből is, amelybe csak bizonyos vagyonnal rendelkezők tartozhattak. 300 *amphora* kb. 8 tonna rakománynak felel meg.

és egyéb, a *consul*i hivatalhoz kapcsolódó, indulását hátráltató intézkedésekkel vissza fogják tartani a Városban, magántermészetű utazás ürügyén titokban provinciájába távozott.

(6) Amikor a dolog kiderült, az atyák, akik eddig sem szívelték őt, most még jobban feldühödtek. Azt mondogatták, hogy Flaminius most már nemcsak a *senatus*, de a halhatatlan istenek ellen is hadat visel. (7) Annak idején a jósjelek ellenére választották meg *consul*lá, majd amikor isteni és emberi parancs hívta őt vissza már a csatatérről, nem engedelmeskedett. Most pedig bűntudatot érezve amiatt, hogy megvetette őket, elmenekült az ünnepélyes capitoliumi fogadalomtétel elől,[1] (8) hogy ne kelljen hivatalba lépése napján megjelennie a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter szentélyében, ne kelljen látnia és megkérdeznie a *senatus*t, amely gyűlöli őt, és amelyet egyedül ő gyűlöl, ne kelljen bejelentenie a Latin Ünnepek időpontját és bemutatnia az évenkénti áldozatot Iuppiter Latiarisnak a hegyen,[2] (9) ne kelljen jósjelkérés után a Capitoliumra járulnia ünnepélyes fogadalomtételre, hogy azután hadvezéri köpenyben, *lictor*ok kíséretében vonuljon provinciájába. Nem! Mint valami markotányos, hatalmi jelvények és *lictor*ok nélkül utazott el, titokban, lopva, mintha száműzöttként távozna idegen földre. (10) Nyilván jobban illik *consul*i méltóságához, hogy Róma helyett Ariminumban vegye át tisztségét, és nem házi istenei előtt, hanem egy fogadóban öltse fel a bíborszegélyes tógát!

(11) Egyhangúlag úgy vélték, hogy vissza kell őt hívni, ha akarja, ha nem, és kényszeríteni, hogy mielőtt a provinciájába utazna a seregéhez, személyesen tegyen eleget minden, istenek és emberek iránti kötelességének. (12) Úgy döntöttek, hogy követséget küldenek utána. Quintus Terentius és Marcus Antistius utazott el hozzá, de ők sem hatottak rá jobban, mint az a levél, amelyet első *consul*sága idején kapott a *senatus*tól. (13) Néhány nap múlva hivatalba lépett. Az áldozatnál a már leütött borjú kitépte magát az áldozópapok kezéből, és vérrel fröcskölte össze a körülöttük állók nagy tömegét. (14) A távolabb állók között, ha lehet, még nagyobb zűrzavar és futkosás támadt, mert nem tudták, mi okozta a rémületet. Az eseményt a legtöbben rendkívüli csapás előjelének magyarázták. (15) Ezután Flaminius átvett két légiót Semproniustól, az előző évi *consul*tól, kettőt Gaius Atilius *praetor*tól,[3] majd seregével megindult Etruria felé az Appenninek ösvényein.

[1] Lásd a X. 7. 6 jegyzetét.

[2] A Latin Ünnepek végén a *consul* áldozatot mutatott be a latin szövetséget védelmező Iuppiternek az Albai-hegyen; a hadviselési szezon csak ezután kezdődhetett meg számára.

[3] Liviusnak ezt az állítását többen kétségbe vonják, mert ez azt jelentené, hogy a másik *consul*nak nem maradt serege (vö. XXII. 7. 2–4 és 11. 3).

XXII. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 217–216)

Hannibal a mocsarakon átkelőben az állandó alváshiány miatt elveszíti fél szeme világát. Az átkelés négy napon és három éjszakán át tart, pihenő nélkül; ezután megérkezik Etruriába.

A megfontolatlan C. Flaminius *consul* a kedvezőtlen jósjelek ellenére útnak indul: kiásatja a hadijelvényeket, amelyeket nem lehetett kihúzni a földből, majd lóra száll, de az bakolni kezd és ledobja őt. Ezek után Hannibal csapdába csalja őt a Trasumennus-tónál, és hadseregével együtt lemészárolja. 6000 embernek sikerül kitörnie, de Hannibal hitszegő módon fogságba veti őket, jóllehet Adherbal[1] a szavát adta, hogy nem esik bántódásuk. Rómában a vereség hírére általános gyász tör ki, két családanya pedig örömében veszti életét, amikor fia váratlanul mégis hazatér. A vereség miatt a Sibylla-könyvek utasítására „megszentelt tavaszt" fogadnak.

Ezután Q. Fabius Maximust küldik *dictator*i minőségben Hannibal ellen. Ő nem hajlandó csatát vállalni, nem akarva katonáit kitenni annak, hogy a győzelmeitől magabiztos ellenséggel kelljen megküzdeniük, és csak azzal akadályozza Hannibalt, hogy útját állja. A lovassági főparancsnok, a harcias és megfontolatlan M. Minucius tehetetlenséggel és gyávasággal vádolja a *dictator*t, és ezzel eléri, hogy vele egyenlő hatalmat kap a népgyűléstől. Megosztják egymás között a hadsereget. Minucius kedvezőtlen terepen bocsátkozik csatába, légiói nagy bajba kerülnek, de az odaérkező Fabius Maximus és serege megmenti a helyzetet. Ennek a jótéteménynek a hatására Minucius egyesíti táborát Fabiusszal, és apjaként üdvözli őt, erre utasítva katonáit is.

Hannibalt, miután végigpusztította Campaniát, Fabius körülzárja Casilinum városa és a Callicula-hegy között. Ő azonban rőzsét kötöztet a marhái szarvára, majd meggyújtatja; ezzel megfutamítja a Calliculát megszálló római csapatot, és átkel a szurdokon. Megkíméli Q. Fabius Maximus *dictator* földjét, míg körülötte mindent feléget, hogy Fabiust árulás gyanújába keverje.

Ezután Aemilius Paullus és Terentius Varro *consul*sága és vezetése alatt a rómaiak Cannaenál nagy vereséget szenvednek Hannibaltól. 45 000 római esik el Paullus *consul*lal és 90 *senator*ral együtt, köztük 30 volt *consul*lal, *praetor*ral vagy *aedilis*szel.

A csata után néhány nemesifjú kétségbeesésében azt tervezgeti, hogy elhagyja Itáliát. Ám ekkor P. Cornelius Scipio katonai *tribunus* (a leendő Africanus) a

[1] Liviusnál Maharbal.

kivándorlást fontolgatók feje fölött kivont karddal megesküszik, hogy ellenségnek fogja tekinteni mindazokat, akik az ő szavai nyomán nem teszik le az esküt. Így eléri, hogy mind esküvel kötelezik magukat az Itáliában maradásra.

Mivel kevés a katona, felfegyvereznek 8000 rabszolgát is. A hadifoglyokat nem váltják ki, bár kapnak rá lehetőséget.

Ezenkívül: Pánik és gyász a Városban. Hispániában több sikerrel folyik a hadviselés.

Opimia és Florentia[1] Vesta-szüzeket elítélik paráznaságért.

Varrónak elébe mennek és köszönetet nyilvánítanak, amiért nem adta fel az állam megmaradásába vetett reményét.

1.

(1) Közeledett a tavasz [217], ezért Hannibal felkerekedett téli szállásáról: korábban, a tűrhetetlen hidegben hasztalanul kísérelte meg az átkelést az Appennineken, de az egy helyben maradás eddig is félelmetes kockázattal járt. (2) A gallok ugyanis, akiket a dúlás-fosztogatás reménye lelkesített, látva, hogy – ahelyett hogy ők zsákmányolnának idegen területen – saját földjük változott hadszíntérré, sőt mindkét fél seregének téli ellátása is őket terheli, a rómaiak helyett Hannibalra kezdtek acsarkodni. (3) Főembereik több ízben merényletet kíséreltek meg ellene. Hannibalt csak az összeesküvők megbízhatatlansága mentette meg – ha összefogtak, mindig akadt köztük áruló is –, valamint az, hogy mindig más álruha vagy paróka segítségével álcázta magát a merénylők elől. (4) Mindenesetre ez az aggodalom is közrejátszott abban, hogy téli szállásáról ilyen korán útnak indult.

Ez idő tájt, március idusán lépett hivatalba Rómában Gnaeus Servilius *consul*. (5) Amikor ebből az alkalomból előterjesztést tett az állam helyzetéről, ismét fellángolt a gyűlölet Gaius Flaminius ellen: Két *consul*t választottak, de csak egy van! Hisz van-e a másiknak joga a hadvezetéshez, kért-e jósjeleket? (6) Hiszen a tisztségviselő mindezt hazulról viszi magával, itt kapja meg háza és hazája isteneitől, miután megtartotta a Latin Ünnepeket, bemutatta áldozatát a hegyen, és előírás szerint fogadalmakat tett a Capitoliumon. (7) Magánemberként nem lehetnek jósjelei, és ha enélkül távozik, idegenben sem kérhet érvényesnek számító új jósjeleket.

(8) Fokozták a félelmet a több helyen tapasztalt csodajelekről egyidőben érkező hírek is: Szicíliában izzani kezdett néhány katona dárdájának hegye, Szardínián pedig egy lovag pálcája,[2] amelyet a kezében tartott, miközben kör-

[1] Livius szövegében a név Floronia alakban szerepel (XXII. 57. 2–3).

[2] Figyelemre méltó adalék, hogy a pálca latin neve *scipio*.

bejárta az éjjeli őrszemeket a várfalon; a tengerparton sűrű lángok lobbantak fel; (9) két pajzson véres veríték gyöngyözött; több katonát villámcsapás ért; úgy látszott, hogy a napkorong összezsugorodik. Praenestében az égből tüzes kőeső hullott. Arpiban úgy látták, hogy lovassági pajzsok tűnnek fel az égen, és a nap viadalra kel a holddal. (10) Capenában nappal két hold jelent meg az égen. Caerében vérrel keveredett a források vize, és még a Hercules-forrás vizébe is vérfoltok vegyültek. Antiumban véresen hullottak a kalászok az aratók kosarába. (11) Faleriiben mélyen meghasadt az ég, és a nyílásból vakító fény sugárzott; a sorstáblák maguktól összementek, és kiesett közülük az egyik, amelyre ez volt írva: „Mavors[1] megrázza dárdáját". (12) Ugyanekkor Marsnak a Via Appián álló szobrát és a farkasszobrokat veríték öntötte el. Capuában úgy látták, mintha lángban állna az ég, és a záporesővel lehullana a hold is. (13) Ezután már hitelt adtak a jelentéktelenebb csodajelekről szóló tudósításoknak is: hogy néhány ember kecskéjének gyapja nőtt, és hogy egy kakas tyúkká, egy tyúk meg kakassá változott.

(14) A *consul* ezeket a híreket azonnal híven közölte a *senatus*sal, a hírhozókat is bevezette a Curiába, és kikérte az atyák véleményét a vallási ügyekről. (15) Úgy döntöttek, hogy ezeket a csodajeleket részben kifejlett, részben szopós állatok feláldozásával hárítják el, és háromnapos könyörgést tartanak minden istenség vánkosa előtt, (16) minden egyebet pedig az isteneknek a szent szövegekből kiolvasható kívánsága szerint kell intézni, miután a *decemvir*ek megtekintették a jóskönyveket. (17) A *decemvir*ek intésére elhatározták, hogy legelőször Iuppiternek ajánlanak fel egy 50 font súlyú, aranyból készült villámot, Iunónak és Minervának ezüst fogadalmi ajándékokat adnak, és Iuno Királynőnek az Aventinuson, a Megmentő Iunónak pedig Lanuviumban kifejlett jószágokkal áldoznak; (18) valamint hogy a matrónák is adjanak össze pénzt – ki-ki lehetőségei szerint –, amelyből ajándékot visznek az Aventinusra Iuno Királynőnek; az isteneknek rendezzenek szent lakomát; még a felszabadított rabszolganők is gyűjtsenek össze annyit, amennyi vagyonukból telik, és ebből Feroniának vigyenek ajándékot.[2]

(19) Miután mindez megtörtént, a *decemvir*ek kifejlett állatokat áldoztak fel Ardea *forum*án. Végül pedig decemberben áldozatot mutattak be Saturnus római szentélyében, majd szent lakomát rendeztek az isteneknek, amelyen a *senator*ok szolgáltak fel, azután pedig az egész népnek. (20) A Városban éjjel-nappal azt

[1] Mars isten nevének egy változata.

[2] Feronia istennő a felszabadított rabszolgák számára különös jelentőséggel bírt, mivel az ő templomában kapták meg a szabadságot jelképező sapkát (vö. Servius jegyzetét Vergilius: *Aeneis* VIII. 564. sorához).

kiáltozták: „Saturnalia!”[1] – és elrendelték, hogy e napot a nép tekintse ünnepnek, és a jövőben is mindig ülje meg.

2.

(1) Míg a *consul* Rómában az istenek kiengesztelésével és a sorozással volt elfoglalva, Hannibal elindult téli szállásáról, mivel híre ment, hogy Flaminius *consul* már megérkezett Arretiumba. (2) Bár kínálkozott egy kényelmesebb, de valamivel hosszabb útvonal, mégis a rövidebb utat választotta a mocsáron át,[2] amelyet ezekben a napokban a szokottnál is jobban elöntött a megáradt Arnus folyó vize. (3) A hispánokat, afrikaiakat – ez volt az összes veterán csapata – a menet élére rendelte málhájukkal együtt, hogy ha valahol megállásra kényszerülnének, ne legyenek híjával a szükséges felszerelésnek. Őket követték a gallok mint derékhad, a végén pedig a lovasság haladt. (4) Magon és a málhával nem terhelt numidák zárták a menetet, főképpen azért, hogy ők tartsák össze a gallokat, ha ez a fáradságot tűrni képtelen népség beleunna a viszontagságokba és a hosszú útba, és elszökdösnének vagy megállnának.

(5) Az elővéd mindenütt a vezetők nyomában haladva kitartóan követte a hadijelvényeket, noha a folyómeder mély gödrein át vezetett az útjuk, el-elmerültek, és majdnem elnyelte őket az iszap. (6) A gallok, ha megcsúsztak, nem tudtak állva maradni, sem feltápászkodni a gödrökből; a remény nem adott tartást lelküknek, lelkük pedig a testüknek. (7) Egyesek alig vonszolták fáradt tagjaikat, mások, ha egyszer lerogytak, belefásulva a küszködésbe, ott hevertek szanaszét haldokolva az elhullott állatok között. Főképpen az immár négy napja és három éjszakája tartó álmatlanság merítette ki őket. (8) Minthogy a mindent elborító vízben sehol sem találtak száraz helyet, ahová leheveredhettek volna pihenni, ledobálták a vízbe a málhát, és arra feküdtek, (9) vagy pedig az egész úton elhullott jószágok felhalmozódott, a vízből részben kiálló tetemein találtak fekhelyet egy rövid pihenő erejéig. (10) Maga Hannibal, aki a szeszélyesen váltakozó, hol hideg, hol meleg tavaszi időjárástól szembetegséget kapott, az egyetlen megmaradt elefánton utazott, hogy minél magasabban legyen a víz fölött. (11) De az állandó virrasztás, az éjszakai kigőzölgések és a mocsári leve-

[1] Az ünnepet, amelyet 497 óta megültek (II. 21. 1), most meghosszabbították és új szertartásokkal bővítették. Ilyen újdonság volt a rituális lakoma, amelyen az urak tálalnak szolgáiknak. Feltehető, hogy az újításokban valamilyen módon szerepet játszott a karthágói Baal Hamon kultusza, akit Saturnusnak, illetve Kronosznak feleltettek meg; így ez a reform is egyik megnyilvánulása a rómaiak azon törekvésének, hogy az ellenség isteneit a maguk oldalára állítsák.

[2] Az Arnus (ma Arno) folyó jobb partján, a Pistoria (Pistoia) és Faesulae (Fiesole) között lévő, mélyen fekvő, mocsaras területről van szó.

gő miatt kínzó fejfájás lepte meg, és minthogy gyógykezelésre sem idő, sem alkalom nem volt, egyik szemére megvakult.

3.

(1) Igen sok embere és igásállata ért szörnyű véget. Végre, amikor kivergődtek a mocsárból, az első száraz helyen tábort ütött. Előreküldött felderítőitől megbízható híradást kapott arról, hogy a római sereg Arretium falai alatt tartózkodik. (2) Ezután rendkívüli gonddal igyekezett kipuhatolni a *consul* terveit és hangulatát, a táj fekvését és útjait, hogy hol lehet könnyen utánpótlást szerezni, és minden egyebet, amit hasznos volt tudnia.

(3) Itália egyik legtermékenyebb vidékén voltak, a Faesulae és Arretium között elterülő, gabonában, nyájakban és minden földi jóban bővelkedő etruszk síkságon. (4) A *consul*, aki előző *consul*sága óta tele volt elbizakodottsággal, nemhogy a törvények és az atyák méltóságát, de az isteneket sem félte eléggé. Természetének ezt a veleszületett megfontolatlanságát csak fokozták a polgári életben és a háborúban elért sikerei.[1] (5) Így várható volt, hogy nem kérdez meg sem istent, sem embert, hanem mindenben féktelenül és elhamarkodottan fog cselekedni. Hannibal, hogy még jobban belehajszolja hibáiba, úgy gondolta, ingerli és zaklatja őt egy kicsit. (6) Az ellenséget balra maga mögött hagyva, az etruszk síkság közepén Faesulae felé indult fosztogatni, és a távolból a mészárlás és tűzvész okozta pusztulás lehető legszörnyűbb képét tárta a *consul* elé.

(7) Flaminius akkor sem maradt volna veszteg, ha az ellenség meghúzza magát. Most pedig, hogy szinte az orra előtt dúlták, fosztogatták a szövetségesek földjeit, személyes szégyenének tartotta, hogy a pun szabadon jár-kel Itália közepén, sőt akár egyenesen Róma ellen is indulhat, mert senki nem állja útját. (8) A haditanácsban mindenki inkább hasznos, mint látványos megoldásokat tanácsolt: várja meg tiszttársát, hogy egyesített seregeikkel, egyetértésben, közös terv szerint viseljék a háborút, (9) addig meg a lovassággal és a könnyűfegyverzetű segédcsapatokkal tartsák kordában az arcátlanul, szétszéledve portyázó ellenséget. Erre ő felháborodva kirohant a tanácskozásról, és egyszerre tűzette ki az indulásra és a csatára szólító jelet. (10) „Persze, üldögéljünk csak itt, Arretium falai alatt! – kiáltotta. – Hiszen itt van a hazánk, itt vannak házi isteneink! Engedjük ki Hannibalt a kezünkből, pusztítsa végig Itáliát, égessen, dúljon fel mindent, így jusson el Róma faláig! De mi el ne mozduljunk innen mindaddig, amíg az atyák, mint egykor Veiiből Camillust,[2] Gaius Flaminiust Arretiumból Rómába nem hívják!"

[1] Kr. e. 223-ban az addai csatában Flaminius és P. Furius Philus *consul*ok arattak győzelmet az insuberek fölött. Lásd még a XXI. 63. 2 jegyzetét.

[2] Vö. V. 46.

(11) E gúnyos szemrehányás után megparancsolta, hogy gyorsan húzzák ki a földből a hadijelvényeket, mert indulnak, és lóra pattant. Lova azonban hirtelen összerogyott, és a feje fölött levetette magáról a *consul*t. (12) A körülállók még mind az elrettentő, baljós előjel hatása alatt álltak, amikor jelentették, hogy az egyik hadijelvényt hordozója sehogy sem bírja kihúzni a földből. (13) Erre a *consul* így fordult a hírhozóhoz: „Véletlenül nincs nálad egy levél a *senatus*tól, amelyben megtiltják, hogy harcoljak? Takarodj és mondd meg nekik, hogy ássák ki azt a jelvényt, ha már úgy elzsibbadt a kezük félelmükben, hogy nem képesek kihúzni!"

(14) Ezután elindult a menet. A vezetők, azonfelül hogy már a haditervvel sem értettek egyet, a kettős csodajel miatt is rettegtek. Az egyszerű katonák viszont örültek, hogy ilyen elszánt vezérük van, mert csak annyit láttak, hogy bízik magában, de azt már nem, hogy van-e rá oka is.

4.

(1) Hannibal a Cortona városa és a Trasumennus-tó között fekvő egész vidékre rázúdította a háború minden borzalmát, hogy minél jobban felszítsa az ellenség dühét a szövetségesein esett sérelmek megbosszulására. (2) És már el is érkeztek egy olyan helyre, amelyet mintha cselvetésre teremtettek volna: oda, ahol a Trasumennus-tó a legmélyebben nyúlik be a cortonai hegyek lábához. Csak egy keskeny út vezet át közöttük, mintha szántszándékkal hagytak volna egy kis területet erre a célra. A terep ezután némileg kiszélesedik, mezővé tágul, utána dombok kezdődnek. (3) Hannibal itt, a nyílt síkságon állította fel táborát, és itt maradt az afrikai és hispán csapatokkal együtt. A baleáriakat és a többi könnyűfegyverzetű egységet elküldte, hogy hátulról kerüljék meg a hegyeket, a lovasokat pedig közvetlenül a szoros bejáratához állította, ahol a dombok mögött jól elrejtőzhettek, hogy ha majd a rómaiak behatolnak a szorosba, hátul a lovasság zárja el útjukat, és így seregük teljesen be legyen szorítva a hegyek és a tó közé.

(4) Flaminius, aki előző nap, alkonyatkor érkezett a tóhoz, másnap, alighogy felderengett a hajnal, felderítés nélkül átkelt a szoroson, és amikor serege a szélesebb mezőre érve kezdett felfejlődni, csak a szemben táborozó ellenséget látta meg, de nem vette észre a háta mögött és a feje fölött lesben álló csapatokat. (5) Hannibal, amikor látta, hogy terve bevált, és az ellenség beszorult a hegyek, a tó és az ő csapatai közé, jelt adott, hogy mind egyszerre támadjanak. (6) Le is zúdultak, mindenki a számára legrövidebb úton. Támadásuk a rómaiakat annál váratlanabbul érte, mert a tóból felszálló köd sűrűbben ülte meg a síkságot, mint a hegyeket; az ellenséges csapatok jól láthatták egymást a magaslatokon, és így még könnyebb volt összehangolniuk a támadást. (7) A rómaiak, mielőtt egyáltalán láttak volna valamit, a körös-körül felharsanó csatakiáltásból vették észre, hogy körülzárták őket, sőt szemből és oldalról már meg is kezdték

ellenük a harcot, mielőtt még idejük lett volna megfelelő csatarendbe fejlődni, felfegyverkezni, kardot rántani.

5.

(1) Általánossá vált a fejetlenség, de maga a *consul* a válságos helyzetben is kellőképp megőrizte hidegvérét. Amennyire a hely és az idő engedte, helyreállította a felbomlott egységeket – mivel ki-ki arrafelé fordult, ahonnan a zűrzavaros kiáltozást hallotta –, és mindenütt, ahová ő maga vagy a hangja eljutott, helytállásra és harcra biztatta katonáit: (2) Innen ki nem juttatják őket a fogadalmak vagy az imádság – mondta –, csakis az erő és a bátorság; a csatasor közepén át is utat tör a fegyver, és minél kevesebb a félelem, annál kisebb a veszedelem.

(3) De a nagy zajban és tolongásban sem tanácsát, sem parancsát nem lehetett hallani. Arra már remény sem volt, hogy a katonák felismerjék saját hadijelvényüket, egységüket, helyüket, hisz annyi lélekjelenlétük is alig maradt, hogy fegyvert ragadva felkészüljenek a csatára. Jó néhányan úgy estek el, hogy a pajzsuk csak holt súly volt a kezükben, de nem védte őket. A sűrű ködben nagyobb hasznát vették a fülüknek, mint a szemüknek. (4) Tétován tekingettek erre-arra, amerről sebesültek nyögése, testekre és fegyverekre zúduló csapások zaja, a rémültek és az őket korholók egybevegyülő kiáltozása hallatszott.

(5) Egyesek menekültek volna, de a harcolók tömegébe keveredve ott ragadtak, mások visszafelé igyekeztek a csatába, de magával sodorta őket a menekülők áradata. (6) Majd miután minden irányban hiába próbáltak kijutni, mert két oldalról a hegyek és a tó, elöl és hátul pedig az ellenséges vonalak zárták közre őket, nyilvánvalóvá lett, hogy a menekülés egyetlen reménye fegyveres jobbjukban rejlik. (7) Így ki-ki saját maga vezérévé és buzdítójává vált a harcban. Új csata kezdődött, nem szabályos *princeps*, *hastatus* és *triarius* vonalak szerint rendeződve, ahol az élcsapatok a hadijelvények előtt, az arcvonal többi része pedig ezek mögött küzd, és a katonák saját légiójukban, *cohors*ukban, *manipulus*ukban harcolnak. (8) Találomra tömörültek össze, és mindenkit a saját elszántsága vezényelt az első vagy a hátsó vonalba. Olyan elkeseredett hévvel küzdöttek, annyira lekötötte figyelmüket a csata, hogy a harcolók közül senki sem vette észre a földrengést, amely Itália sok városát nagyrészt romba döntötte, rohanó folyókat térített ki medrükből, a tengert a folyók medrébe terelte, hegyeket döntött le hatalmas omlással.[1]

[1] A földrengésről szóló hagyomány Coelius Antipatertől származik (vö. Cicero: *A jóslásról* I. 78.). Livius nem szól arról, hogy a *senatus* ennek kiengesztelésére bármilyen intézkedést tett volna, ezért gyanítható, hogy inkább a drámai történetírás egy kellékével állunk szemben.

6.

(1) Majdnem három órán át tartott a csata; mindenütt ádáz küzdelem folyt, de a legádázabb és legelkeseredettebb harc mégis a *consul* körül dúlt. (2) Seregének színe-java vele tartott, ő maga pedig fáradhatatlanul sietett segítséget vinni mindenhová, ahol szorongatott helyzetben látta övéit. (3) Minthogy fegyverzetéről könnyen fel lehetett ismerni, teljes erővel támadta az ellenség és védelmezték polgártársai. Végül egy Ducarius nevű insuber lovas, aki arcról is ismerte a *consul*t, így kiáltott honfitársainak: „Ez az, aki lemészárolta légióinkat, elpusztította földjeinket és városunkat – én pedig most őt vágom le áldozatul irgalmatlanul legyilkolt honfitársaim halotti szellemének!" (4) Azzal megsarkantyúzta lovát, áttört az ellenség tömör alakzatán, és előbb a *consul* fegyverhordozóját ölte le, aki fel akarta tartóztatni támadását, majd a *consul*t döfte át lándzsájával. Amikor azonban fegyverzetét is el akarta zsákmányolni, a *triarius*ok pajzsfala összezárult a holttest előtt.[1]

(5) A sereg zöme csak ekkor futamodott meg, és rémületükben már sem a tó, sem a hegyek nem állhatták útjukat. Szinte vakon menekültek mindenfelé a szorosokon, szakadékokon át, fegyverek-vitézek egymás hegyén-hátán bukdácsoltak előre. (6) Igen sokan, akiknek nem nyílt más út a menekülésre, a part menti sekélyesen keresztül a tóba gázoltak, amilyen mélyre csak tudtak úgy, hogy a fejük és a válluk még víz fölött legyen. Egyeseket a tanácstalan rémület arra késztetett, hogy úszva kíséreljék meg a menekülést. (7) De ez roppant nagy és reménytelen vállalkozás volt: vagy teljesen kifulladtak, és belevesztek a mély vízbe, vagy hiába fárasztották ki magukat, végül nagy nehezen visszaevickéltek a sekélyesbe, és ott a vízbe gázoló ellenséges lovasok halomra öldösték őket.

(8) Az elővédből mintegy 6000-en törtek ki a szorosból: vakmerően átvágták magukat az ellenségen, mit sem tudva arról, mi zajlik mögöttük. Amikor egy dombon megálltak, csak a kiáltozás és a fegyverek zaja ért el hozzájuk, de a ködben nem tudták és nem is láthatták, hogyan alakul a hadiszerencse. (9) Később, amikor már eldőlt a küzdelem, az egyre melegebb nap szétoszlatta a ködöt, és ragyogó fény öntötte el a hegyeket és a síkságot, ők pedig láthatták, hogy elveszett a csata, és a római sereg borzalmas vereséget szenvedett. (10) Ezért, hogy fel ne fedezzék őket a távolból, és rájuk ne küldjék a lovasságot, hadijelvényeiket felragadva a lehető leggyorsabban igyekeztek eltűnni a környékről. (11) Másnapra egyéb bajok mellett a kínzó éhség is gyötörni kezdte őket. Éjszaka Maharbal utolérte őket teljes lovasságával, ők pedig megadták magukat neki, miután szavát adta: ha átadják fegyvereiket, egy szál ruhában

[1] A XXIII. 45. 8-ból kiderül, hogy a *consul* fejét – amely a gallok számára a legfontosabb trófea volt – Ducariusnak még sikerült megszereznie.

szabadon elvonulhatnak. (12) Ezt az ígéretet Hannibal igazi pun hűséggel tartotta meg: egytől egyig bilincsbe verette őket.

7.

(1) Így zajlott le a híres trasumennusi csata, amelyet a római nép kevés veresége között tartanak számon. (2) 15 000 római esett el a harcban, és Etruria-szerte 10 000-en menekültek különböző útvonalakon a Város felé. (3) Az ellenség a csatában 2500 embert vesztett, de később a sebesültek közül is sokan meghaltak. Más történetírók ennek többszörösére teszik a két fél veszteségeit; (4) én magam azonban – amellett hogy nem szeretek alaptalanul felnagyított adatokat feltüntetni, bár a történetírók rendszerint hajlamosak erre – Fabiust követtem mint a legmegbízhatóbb szerzőt, aki e háború idején élt.

(5) Hannibal váltságdíj nélkül szabadon engedett minden latin foglyot, de a rómaiakat megbilincseltette. Kiadta a parancsot, hogy az ellenséges hullákat rakják halmokba, saját katonáinak holttestét pedig válogassák ki belőle, és temessék el. Flaminius holttestét is nagy gonddal kerestette, hogy eltemettesse, de nem találták meg.

(6) Rómában a vereség első hírére a nép nagy rémület és zűrzavar közepette a Forumra csődült. (7) A matrónák az utcákon bolyongva minden szembejövőt arról faggattak, miféle új vereségről szólnak a hírek, és mi lett a hadsereggel. Majd amikor a hatalmas gyűléssé duzzadt tömeg a Comitiumra és a Curia elé vonult, és a főtisztségviselőket követelte, (8) végre nem sokkal napnyugta előtt Marcus Pomponius *praetor* közölte velük: „Nagy csatát vesztettünk el." Noha tőle semmi pontosabbat nem tudtak meg, különböző rémhírekkel tömték egymás fejét, és azzal tértek haza, hogy a *consul* a sereg nagy részével együtt elpusztult, (9) csak néhányan maradtak életben, akik vagy Etruriában szóródtak szét menekülés közben, vagy az ellenség fogságába estek. (10) Ahányféle csapás sújtotta a vert hadat, annyiféle gond marcangolta azoknak a szívét, akiknek hozzátartozói Gaius Flaminius seregében szolgáltak, mert semmit sem hallottak szeretteik sorsáról, és egyikük sem tudhatta biztosan, reménykedjen-e vagy rettegjen.

(11) Másnap és még napokon át majdnem több nő, mint férfi ácsorgott kinn a kapuknál. Mind valamelyik hozzátartozóját vagy a róluk szóló híreket várta; körülfogtak, kérdésekkel ostromoltak minden érkezőt, aki – különösen, ha ismerős volt – nem szabadulhatott, amíg sorban mindenről ki nem kérdezték. (12) Aztán különböző arckifejezéssel váltak el a hírhozótól, aszerint hogy biztató vagy szomorú híreket hallottak-e, és hazafelé menet a szerencsét kívánók vagy a vigasztalók sokasága vette őket körül. Különösen a nőkön látszott erősen az

öröm vagy a gyász. (13) Mint mondják, az egyik asszony a kapuban váratlanul megjelenő, megmenekült fiának karjában lehelte ki lelkét; egy másikkal, akit tévesen értesítettek fia haláláról, és szomorúan üldögélt otthon, abban a pillanatban, hogy megpillantotta hazatérő fiát, a túlságos öröm végzett.

(14) A *senatus*t több napon át reggeltől estig a Curiában tartották a *praetor*ok, hogy megtanácskozzák, kinek a vezetésével és milyen csapatokkal lehetne szembeszállni a győztes punokkal.

8.

(1) Mielőtt még végleges döntést hoztak volna, váratlanul újabb vereségről kaptak hírt: azt a 4000 lovast, akiket Servilius *consul* küldött Gaius Centenius *propraetor* vezetésével tiszttársához, Umbriában, ahová a trasumennusi csata hírére továbbvonultak, Hannibal bekerítette. (2) A hír különböző hatással volt az emberekre. Egyesek, akik még a másik, súlyosabb csapás hatása alatt voltak, a lovasok elvesztését apróságnak tartották az előző szerencsétlenséghez képest. (3) Mások a dolgot nem önmagában ítélték meg, hanem úgy vélekedtek, hogy amiként a legyengült szervezet bármilyen csekély bajt jobban megérez, mint az erős test egy súlyosabbat, (4) ugyanígy most minden csapás hatását, amely az elgyengült, beteg államot éri, nem a dolog nagyságán kell lemérni, hanem az állam erőtlenségén, amely a legkisebb megrázkódtatást sem bírja el.

(5) Ezért az állam ahhoz az orvosláshoz folyamodott, amelyre már régóta nem volt szükség, és nem is alkalmazták: *dictator*t neveztek ki. Minthogy a *consul*, akinek egyedül volt joga a kinevezéshez, nem volt Rómában, és nem egykönnyen lehetett a pun fegyverektől megszállt Itáliában futárt vagy levelet küldeni hozzá, (6) úgy zajlott le a kinevezés, ahogy eddig még soha: a nép választotta meg *dictator*nak Quintus Fabius Maximust és lovassági főparancsnoknak Marcus Minucius Rufust.[1] (7) A *senatus* őket bízta meg azzal, hogy erősítsék meg a Város falait és tornyait, állítsanak őrségeket oda, ahol szükségesnek látják, és rombolják le a folyók hídjait: Rómáért és házi isteneikért kell harcolniuk, ha már Itáliát nem tudták megvédeni.

9.

(1) Hannibal Umbrián keresztül egyenesen Spoletiumhoz vonult. (2) Miután itt végigdúlta a földeket, megkezdte a város ostromát, de a védők visszaverték, nagy veszteségeket okozva seregének. Ennek az egy *coloniá*nak az erejéből, amely

[1] Fabius 233-ban és 228-ban, Minucius 221-ben viselte a *consul*i tisztséget.

ellen máris kudarcot vallott, következtethetett arra, milyen nagy feladat volna számára Róma ostroma. (3) Ezért inkább elkanyarodott Picenum földje felé, amely nemcsak mindenféle terményben bővelkedett, hanem gazdag zsákmányt is ígért nélkülöző, mindenfelé mohón fosztogató seregének. (4) Itt néhány napig állandó táborban időzött, ahol kimerült katonái kipihenhették a téli meneteléseket, a mocsáron át megtett út és a sikeres, de korántsem könnyű és veszélytelen csata fáradalmait. (5) Miután elég pihenőt adott embereinek, akik a nyugalomnál és pihenésnél jobban kedvelték a rablást és a zsákmányszerzést, felkerekedett, végigdúlta a praetutiusok és Atria földjét, majd a marsusok, a marrucinusok és a paelignusok területét, valamint Apulia Rómához legközelebbi vidékeit, Arpi és Luceria környékét.

(6) Gnaeus Servilius *consul*, amikor a gallokkal vívott néhány könnyebb ütközet és egy jelentéktelen város elfoglalása után értesült tiszttársa és a sereg pusztulásáról, most már hazája falaiért kezdett aggódni, és hogy ne legyen távol a végveszély idején, megindult Róma felé.

(7) Quintus Fabius Maximus,[1] akit másodízben neveztek ki *dictator*rá, hivatalba lépése napján összehívta a *senatus*t. Az istenekkel kezdte mondandóját: bebizonyította az atyáknak, hogy Gaius Flaminius *consul*t inkább a szertartások és a jósjelkérés elhanyagolása, mint elhamarkodottsága és a felderítés elmulasztása miatt lehet elmarasztalni, és hogy magukat az isteneket kell megkérdezni, mi módon lehet kiengesztelni haragjukat. (8) Ezért olyan határozatra vette rá őket, amihez általában csak rettentő csodajelek esetén szoktak folyamodni: utasították a *decemvir*eket, hogy tekintsék meg a Sibylla-könyveket. (9) Ezek bele is tekintettek a sorskönyvekbe, majd a következőket közölték az atyákkal: a Marsnak tett fogadalmat a háború sikere érdekében nem szabályosan tették, ezért meg kell ismételni, de bőkezűbben; (10) Iuppiternek nagyszabású játékokat, az Erüxi Venusnak és Mensnek, az Értelem istennőjének szentélyt kell felajánlani; általános könyörgést és az isteneknek szent lakomát kell rendezni, és „megszentelt tavaszt"[2] fogadni arra az esetre, ha a háború szerencsésen fejeződik be, és az állam helyzete ugyanolyan marad, mint a háború előtt. (11) Minthogy Fabiusnak a háborúval kellett törődnie, a *senatus* Marcus Aemilius

[1] Fabius először 221-ben volt *dictator*, de ebben a minőségében nem viselt háborút.

[2] A „megszentelt tavasz" *(ver sacrum)* fogadalmának lényege az volt, hogy a következő tavaszon, március 1. és május 1. között született háziállatokat (sőt korai időkben az embergyerekeket is) az isteneknek szentelték. Ez az állatok feláldozását jelentette, emberek esetében pedig azt, hogy amikor felserdültek, el kellett hagyniuk a várost, hogy új várost alapítsanak.

*praetor*nak parancsolta meg: gondoskodjon róla, hogy a *pontifex*ek testületének jóváhagyásával mindezt időben végrehajtsák.

10.

(1) E *senatus*i határozatok után Lucius Cornelius Lentulus *pontifex maximus* azt a választ adta a *praetor*nak a testülethez intézett kérdésére, hogy a „megszentelt tavasz" ügyében mindenekelőtt a népgyűlés véleményét kell kikérni, mert a nép határozata nélkül nem történhet meg a felajánlás. (2) A következő hagyományos kérdést intézték a néphez: „Akarjátok-e és elrendelitek -e, hogy mindez így történjen? Ha a Quirisek római népének állama, ahogy akarom és kérem, a következő öt évben épen és egészségben túléli ezeket a háborúkat, amely háborút a római nép a karthágói ellen folytat, és amely háborúkat az Alpokon inneni gallok ellen folytat, (3) akkor a Quirisek római népe adományul ajánlja, hogy kondáiból, nyájaiból, kecskéiből, csordáiból mindaz, amit ez a tavasz hoz, és ami még nincs istennek szentelve, Iuppiteré lesz attól a naptól, amelyet a *senatus* és a nép kijelöl. (4) Aki áldozni akar, áldozzon, amikor és amilyen szertartással akar, és bármiképpen áldozik is, áldozata legyen érvényes. (5) Ha a feláldozandó jószág elpusztul, az ne számítson áldozatnak, és ne számítson bűnnek. Ha valaki tudatlanságában kárt tesz benne vagy megöli, ne terhelje vétek. Ha valaki ellopja, az ne a nép bűne legyen, és azé sem, akitől ellopták. (6) Ha valaki tudtán kívül baljós napon áldoz, áldozata számítson érvényesnek. Akár éjjel, akár nappal, akár szolga, akár szabad áldoz, az áldozat számítson érvényesnek. Ha előbb történne az áldozat, mint a *senatus* és a nép elrendelte, legyen a nép feloldott és szabad ettől."

(7) Ugyanebből a célból 333 333 1/3 bronzpénz költséggel megrendezendő, nagyszabású ünnepi játékokat fogadtak, és azt, hogy Iuppiternek 300 marhát, sok más istennek fehér marhákat és egyéb jószágokat vágnak áldozatul. (8) Amikor a fogadalmak előírás szerint elhangzottak, nyilvános könyörgést hirdettek. Ezen nemcsak a Város lakói vettek részt asszonyaikkal és gyermekeikkel, hanem azok a vidékiek is, akiknek egyéni sorsuk miatt nem volt közömbös az állam helyzete. (9) Ezután három napon át szent lakomát rendeztek az isteneknek a szent cselekményekért felelős *decemvir*ek felügyeletével. Hat vánkost helyeztek ki a nyilvánosság elé, az elsőt Iuppiternek és Iunónak, a másodikat Neptunusnak és Minervának, a harmadikat Marsnak és Venusnak, a negyediket Apollónak és Dianának, az ötödiket Vulcanusnak és Vestának, a hatodikat Mercuriusnak és Ceresnek. (10) Ezután a szentélyek építésére tettek fogadalmat. Quintus Fabius Maximus *dictator* az Erüxi Venusnak ajánlott fel templomot, minthogy a sorskönyvek szerint ezt a legfőbb állami tisztség viselőjének kellett megtennie, az Értelemnek pedig Titus Otacilius *praetor* ígért szentélyt.

11.

(1) Miután a szent kötelességeknek eleget tettek, a *dictator* előterjesztést tett a háború és az állam helyzetéről, és megkérdezte az atyákat, hogy véleményük szerint hány és mely légiókkal állja útját a győztes ellenségnek. (2) Úgy határoztak, hogy vegye át Gnaeus Servilius *consul* hadseregét, ezenkívül sorozzon be a polgárokból és szövetségesekből annyi lovast és gyalogost, amennyit jónak lát, és minden egyéb dologban cselekedjen és intézkedjen úgy, ahogy az állam érdekében a legjobbnak véli. (3) Fabius közölte, hogy Servilius seregét további két légióval akarja megerősíteni. Ezeket a lovassági főparancsnokkal soroztatta be, és kijelölte, melyik napon gyülekezzenek Tiburban. (4) Rendeletet adott ki, hogy a meg nem erősített városok és helységek lakói költözzenek biztonságosabb helyekre; mindenki hagyja el a földeket azokon a vidékeken, amelyeken Hannibal át fog vonulni, de előbb gyújtsák fel a házakat, és semmisítsék meg a termést, ne hagyjanak semmit az ellenségnek. (5) Azzal a Via Flaminián elindult a *consul* és serege elé. Amikor Ocriculum táján, a Tiberis mellett megpillantotta a menetet és a lovasok kíséretében elésiető *consul*t, megállt, és egy poroszlóval megüzente neki, hogy *lictor*ok nélkül járuljon a *dictator* elé.[1] (6) A *consul* engedelmeskedett a parancsnak, és találkozásuk a polgárok és a szövetségesek előtt igen megnövelte a *dictator* tekintélyét, hiszen a *dictator*i hatalom szinte feledésbe merült a hosszú idő folyamán.[2]

Ekkor érkezett a levél Rómából, hogy egy pun hajóhad Cosa kikötője mellett elfogta azokat a teherhajókat, amelyek Ostiából futottak ki a hispániai seregnek szánt élelemmel. (7) Fabius megparancsolta a *consul*nak, hogy azonnal induljon Ostiába, minden hajót, amelyet csak Róma városában vagy Ostiában talál, töltsön fel katonákkal és legénységgel; vegye üldözőbe az ellenséges hajórajt, és gondoskodjon Itália partjainak védelméről.

(8) Rómában igen sok embert soroztak be; még a katonaköteles korú, gyermekes felszabadított rabszolgákat is feleskették.[3] (9) Ebből a városi seregből a 35 évnél fiatalabbakat a hajókra osztották be, a többit pedig hátrahagyták a Város védelmére.

[1] Azaz a hivatalos méltóságát jelző kíséret nélkül, ezzel is jelezve, hogy a *consul* hatalma is alá van rendelve a *dictator*énak.

[2] Utoljára 248-ban neveztek ki *dictator*t katonai céllal.

[3] Azért a gyermekeseket, mert a felszabadítottak gyermekei már teljes jogú, szabad polgárnak számítottak.

12.

(1) A *dictator* átvette Fulvius Flaccus *legatus*tól a *consul* seregét, és Sabinumon keresztül Tiburba vonult, ahol az újonnan besorozott katonáknak a kitűzött napon gyülekezniük kellett. (2) Innen Praenestébe ment, majd keresztutakon kiért a Via Latinára, ahonnan az útvonalak gondos felderítése után az ellenség felé nyomult, azzal a szilárd elhatározással, hogy sehol nem bízza magát a szerencsére, csak amennyire kénytelen lesz.

(3) Hannibal mindjárt aznap, amikor a *dictator* tábort ütött Arpi közelében, az ellenség seregétől látótávolságra, felsorakoztatta csapatait, és felkínálta az ütközetet. (4) Amikor azonban látta, hogy a rómaiaknál teljes a nyugalom, és táborukban a legkisebb mozgolódás sem észlelhető, gúnyolódva tért vissza táborába: lám, a rómaiakban megtört végre a Mars tüzelte harci kedv, a háborúnak vége, nyíltan neki engedték át a hősiesség és a dicsőség pálmáját. (5) Titkon azonban nyugtalanítani kezdte a gondolat, hogy ezentúl nem holmi Flaminius- vagy Sempronius-féle hadvezérrel lesz dolga: a rómaiak végre okultak vereségeikből, és olyan hadvezért kerestek maguknak, aki Hannibal méltó ellenfelének ígérkezik. (6) A *dictator* bölcs megfontoltságától már kezdettől fogva tartott, de állhatatosságát még nem tapasztalta meg. Ezért igyekezett őt nyugtalanítani és ingerelni azzal, hogy gyakran változtatta táborhelyét, és szeme láttára pusztította a szövetségesek földjeit; (7) egyszer gyors meneteléssel igyekezett eltűnni a szeme elől, máskor meg váratlanul lesbe állt egy útkanyarulatnál, hátha rajtaüthet a síkságra leereszkedő római seregen.

(8) Fabius azonban a magaslatokon menetelt, csekély távolságot tartva az ellenségtől, úgy, hogy ne tévessze szem elől, de ütközetbe se keveredjen vele. Katonáit bent tartotta a táborban, amennyire az ellátás gondja engedte. Takarmányért vagy fáért csak nagyobb, összetartó csoportokban mehettek. (9) A lovasokból és könnyűfegyverzetűekből álló előőrsöt jól felszerelte és minden váratlan rajtaütésre kellőképpen felkészítette, így saját katonáinak biztos védelmet nyújtott, a szétszéledve zsákmányoló ellenségre azonban komoly veszélyt jelentett. (10) A vezér nem tette kockára egyetlen nagy csatában serege sorsát, viszont a biztos helyzetből vállalt jelentéktelenebb összecsapások a közeli visszavonulás lehetőségével együtt apró sikereikkel lassacskán megnövelték a korábbi vereségek miatt rettegő katonák bizalmát saját derekasságukban és hadiszerencséjükben.

(11) Józanságát azonban talán még Hannibal sem gyűlölte annyira, mint a lovassági főparancsnok, aki csak azért nem döntötte azonnal végveszélybe az államot, mert kisebb hatalommal rendelkezett. (12) Harcias volt, elhatározásaiban hirtelen, nyelvét pedig nem tudta fékezni: először néhány ember, majd később az egész sereg előtt nyíltan kezdte a *dictator* erényeit hozzájuk közel álló hibákként értelmezni: halogató helyett restnek, óvatos helyett gyávának nevez-

te őt, és azzal, hogy vezérét ócsárolta, saját magát igyekezett előtérbe tolni – visszataszító módszer, de elterjedt, hisz elég sokan boldogultak már általa.

13.

(1) Hannibal a hirpinusok földjéről Samniumba vonult át, végigdúlta Beneventum környékét, elfoglalta Telesia városát, szántszándékkal ingerelve a római vezért, hátha a szövetségesekre mért megalázó csapásokkal sikerül annyira felbőszítenie, hogy lecsalogathatja a síkságra, és megütközhet vele.

(2) A nagyszámú itáliai szövetséges között, akiket Hannibal a Trasumennusnál elfogott, majd szabadon engedett, volt három campaniai lovas, akiket – nem fukarkodva az ajándékokkal és ígéretekkel – már akkor rávett, hogy nyerjék meg számára honfitársaik jóindulatát. (3) Ezek jelentették neki, hogy ha seregével Campaniába vonul, hatalmába kerítheti Capuát. Hannibal túl kockázatosnak ítélte ezt a vállalkozást ahhoz, hogy az ő biztatásukra belevágjon, és ingadozott, higgyen-e nekik vagy sem. Végül mégis rávették, hogy Samniumból vonuljon át Campaniába. (4) A lovasokat figyelmeztette, hogy sokat hangoztatott ígéreteiket tényekkel kell igazolniuk, majd elbocsátotta őket azzal az utasítással, hogy több polgártársuk kíséretében térjenek vissza hozzá, akik között előkelők is legyenek. (5) Aztán meghagyta kalauzának, hogy vezesse Casinum területére, mert a térség ismerői úgy tájékoztatták, hogy ha az ottani szorost elfoglalja, elzárhatja az utat, amelyen a rómaiak szövetségeseik segítségére siethetnének. (6) Csakhogy pun anyanyelve miatt nem tudta szabályosan kiejteni a latin neveket, így aztán a kalauz Casinum helyett Casilinumot értett.[1] Így eltértek eredeti útjukról, és Allifae, Caiatia és Cales területén át leereszkedtek a Stellas-mezőre. (7) Hannibal, látva, hogy ezt a vidéket hegyek és folyók zárják körül, hívatta a kalauzt, és megkérdezte tőle, hol is vannak. (8) Amikor a vezető azt felelte, hogy aznap már Casilinumban fog éjszakázni, kiderült, hogy tévedés történt, és ugyancsak messze kerültek Casinumtól. (9) Erre Hannibal a kalauzt – elrettentő például a többinek – megvesszőztette és keresztre feszíttette, majd erődített tábort vert, Maharbalt pedig elküldte lovasaival zsákmányolni a Falernus-földre. (10) Ő egészen a sinuessai forrásokig végigdúlta a vidéket. A numidák nagy területen pusztítottak, de még ennél is nagyobb területről menekült el a

[1] Ez a történet valószínűleg egy, az elbeszélés menetét színesítő és Hannibal kegyetlenségét szemléltető anekdota csupán, amely egyébként Plutarkhosznál is fennmaradt (*Fabius* 6. 1–2). Egyrészt stratégiai szempontból nem lett volna okos döntés Hannibaltól Casinumba vonulni Fabius seregével a sarkában, másrészt a dolog nyelvi oldala is nehezen elképzelhető: Casinum neve nem tartalmaz olyan hangzókat, amelyek egy pun anyanyelvű beszélő számára problémát jelenthetnének.

lakosság rémületében. (11) Mindent felperzselt a háború tűzvésze, de a szövetségeseket még ezek a borzalmak sem tudták megingatni hűségükben; minden bizonnyal azért, mert igazságos és mértéktartó uralom alatt álltak, és – ami a hűség egyetlen köteléke – elfogadták, hogy engedelmeskednek a kiválóbbaknak.

14.

(1) Amikor azonban Hannibal letáborozott a Volturnus mellett, és Itália legszebb vidéke lett a lángok martaléka, mindenünnen égő tanyák füstje szállt az ég felé, miközben Fabius a Massicus-hegység gerincén menetelt seregével, akkor aztán ismét majdnem kitört a lázadás katonái között. (2) Néhány napja csendben voltak, mert a sereg a szokottnál gyorsabban menetelt, így meg voltak győződve, hogy azért sietnek, hogy Campaniát megvédjék a fosztogatástól. (3) De amikor elérték a Massicus-hegység legszélső nyúlványát, és meglátták, hogyan gyújtogatja az ellenség a Falernus-föld és a sinuessai telepesek házait, a csata azonban szóba sem került, Minucius így fakadt ki:

(4) „Azért jöttünk ide, hogy szemet gyönyörködtető látványosság gyanánt nézzük végig szövetségeseink legyilkolását, házaik felégetését? Nem szégyelljük magunkat, ha senki más, legalább itt lakó polgártársaink miatt, akiket atyáink küldtek Sinuessába telepesnek, (5) hogy az ellenséges samnisoktól megvédjék ezt a vidéket, amelyet most nem is a szomszédos samnis borít lángba, hanem a messziről jött pun, aki a világ túlsó végéről egészen idáig hatolhatott, hála a mi halogatásunknak és tétlenségünknek? (6) Ó, jaj, hát ennyire elfajzottunk őseinktől? Ők annak idején még azt is birodalmuk szégyenének tartották, ha pun hajók közeledhettek ehhez a parthoz – most pedig a szemünk láttára özönli el az ellenség, a numidák és mórok. (7) És mi, akik nemrég úgy felháborodtunk Saguntum ostromán, hogy nemcsak az embereket, de szerződéseinket és az isteneket is tanúul hívtuk, most kellemes kikapcsolódásként nézzük, ahogy Hannibal felhág egy római *colonia* falaira! (8) Szemünkbe és arcunkba csap a felperzselt tanyák és földek füstje, fülünkbe zúg szövetségeseink siralma, akik gyakrabban kiáltanak segítségért hozzánk, mint az istenekhez, mi pedig napsütötte magaslatokon, úttalan ösvényeken, felhőkbe és fák közé rejtőzve vezetgetjük seregünket, mint valami birkanyájat. (9) Ha Marcus Furius is hegyen-bércen csatangolva akarta volna visszavenni a galloktól a Várost, ahogy ez az új Camillus, szorongatott helyzetünkben megválasztott páratlan *dictator*unk akarja Itáliát visszafoglalni Hannibaltól, Róma még ma is a gallok kezében volna – (10) és bizony attól tartok, hogy ha mi így halogatjuk az ütközetet, őseink csak Hannibalnak és a punoknak mentették meg Városunkat számtalanszor. (11) Csakhogy Camillus férfi volt és igazi római: amikor Veiiben megkapta a hírt, hogy a római nép parancsára, az atyák jóváhagyásával *dictator*rá választották,

leereszkedett a síkságra – noha a Ianiculus is volt elég magas ahhoz, hogy ott üldögélve figyelje az ellenséget –, és még aznap megverte a gall légiókat a Város közepén, ahol most a Gallok Máglyái vannak, másnap pedig Gabii előtt újra. (12) No és jó egynéhány évvel később, amikor a caudiumi kettős szurdokban a samnisok szégyeniga alatt küldtek át minket, mit tett Lucius Papirius Cursor? Úgy helyezte a rómaiak nyakáról ledobott igát a gőgös samnisokra,[1] hogy Samnium magaslatain kóborolt, vagy pedig úgy, hogy ostrommal bevette Luceriát, és állandóan zaklatta a győztes ellenséget? (13) Nemrégiben pedig mi mással szerezte meg a győzelmet Gaius Lutatius,[2] ha nem azzal, hogy gyorsan cselekedett: egy nappal azután, hogy megpillantotta az ellenséget, megtámadta élelemmel megrakott hajóraját, amelynek mozgását saját felszerelése és rakománya is nehezítette? (14) Esztelenség abban hinni, hogy üldögéléssel vagy fogadalmakkal megnyerhetjük a háborút. Ahhoz bizony fegyvert kell fogni, levonulni a síkságra, és megküzdeni, ember ember ellen. Rómát az elszántság és a cselekvés tette naggyá, nem pedig az efféle tehetetlen fontolgatás, aminek a gyáva az »óvatosság« nevet adja."

(15) Minuciust, aki úgy mondta el mindezt, mint valami népszónoklatot, tömegesen vették körül a római lovagok és a *tribunus*ok, és kihívó szavai a katonák fülébe is eljutottak. Azt mondogatták: ha a katonák szavazatán múlna a dolog, bizonyos, hogy vezérük, Fabius helyett Minuciust részesítenék előnyben.

15.

(1) Fabius, aki éppúgy figyelte saját seregét, mint az ellenséget, először velük szemben bizonyította be, hogy nem hagyja magát befolyásolni. Noha jól tudta, hogy halogató taktikáját nemcsak a táborban, de Rómában is rossz szemmel nézik, kitartott feltett szándéka mellett, és így húzta ki a nyár hátralévő részét. (2) Ezért aztán Hannibal feladta a reményt, hogy megvívhatja az ütközetet, amelyre minden erejével törekedett, és téli szálláshely után kezdett nézni. Ez a vidék ugyanis pillanatnyilag biztosította ellátását, de hosszabb időre már nem, hiszen gyümölcsösökkel, szőlőskertekkel, inkább kellemes, mint nélkülözhetetlen haszonnövényekkel volt betelepítve. (3) Felderítői mindezt hírül hozták Fabiusnak. Mivel jól tudta, hogy Hannibal azon a szoroson át fog távozni, amelyen a Falernus-földre benyomult, közepes nagyságú csapatokkal megszállta a Callicula-hegyet és a Volturnus két partján fekvő várost, Casilinumot, amely Campaniát és a Falernus-földet elválasztja. (4) Ő maga ugyanazokon a magas-

[1] Vö. IX. 1–15.

[2] Az Aegates-szigeteknél vívott csatában, amely az I. pun háború végét jelentette (Kr. e. 242).

latokon vezette vissza seregét, miután 400 szövetséges lovassal felderítő útra küldte Lucius Hostilius Mancinust.

(5) Mancinus egyike volt a lovassági főparancsnok lázító beszédeit rendszeresen hallgató ifjaknak. Először csak addig nyomult előre, ameddig még biztos távolságból figyelhette az ellenséget, ahogy az felderítéskor szokás. Majd amikor észrevette a falvakban szanaszét kóborló és fosztogató numidákat, élve az alkalommal néhányat le is kaszabolt közülük. Ekkor már csak a küzdelem érdekelte. (6) Feledte a *dictator* utasítását is, aki meghagyta, hogy csak addig nyomuljon előre, ameddig biztonságban teheti, és forduljon vissza, még mielőtt az ellenség látótávolságába kerül. (7) A numidák egymás után lovagoltak elé és futottak meg előle, és így lovait és embereit kifárasztva egészen a táborukig csalogatták. (8) Ezután Karthalon, az ellenséges lovasság főparancsnoka teljes vágtában rájuk támadott, és még dárdahajításnyira sem ért, máris megfutamította őket. Mintegy öt mérföldön keresztül kitartóan követte a menekülőket. (9) Mancinus belátta, hogy az ellenség nem tágít, és lehetetlenség egérutat nyerni. Ezért buzdító szavakat intézett övéihez, és visszafordult, hogy felvegye a harcot, bár minden tekintetben egyenlőtlen küzdelem várt rá. (10) Így aztán őt és válogatott lovasait körülfogták és levágták, a többiek pedig fejvesztve menekültek először Calesba, majd szinte járhatatlan hegyi ösvényeken a *dictator*hoz.

(11) Éppen ezen a napon csatlakozott Fabiushoz seregével Minucius, miután azt a feladatot kapta, hogy őrséggel szállja meg a Tarracina fölött húzódó, szűk kijáratával a tengerre nyíló szorost, nehogy Hannibal a Via Appián haladva Sinuessából betörhessen a római területre. (12) A *dictator* és a lovassági főparancsnok egyesítette seregét, majd tábort vert az út mentén, amelyen Hannibalnak el kellett vonulnia. Két mérföld távolságra volt tőlük az ellenség.

16.

(1) Másnap a punok menete teljesen betöltötte a két tábor között húzódó útszakaszt. (2) Noha a rómaiak közvetlenül a sánc előtt álltak fel, kétségtelenül kedvezőbb helyen, Hannibal mégis felhatolt odáig harckész gyalogosaival és lovasaival, hogy nyugtalanítsa őket. A punok oda-odacsaptak, hol támadtak, hol visszavonultak, a római csatarend azonban mozdulatlanul egy helyben állt. (3) Az ütközet lassan folyt, inkább a *dictator*, mint Hannibal kívánsága szerint. (4) A rómaiak vesztesége 200, az ellenségé 800 ember volt.

Most, hogy a rómaiak megszállták a Casilinumba vezető utat, úgy látszott, Hannibalt sikerült körülzárni; ráadásul míg a rómaiak ellátásáról Capua, Samnium és a sok gazdag szövetséges hátországa gondoskodott, a punoknak Formiae sziklái és a homokos, mocsaras Liternus között, a félelmetes rengetegekben kellett volna kitelelniük. (5) Hannibal jól látta, hogy saját módszereivel fordul-

tak ellene. Minthogy Casilinumnál nem juthatott át, a hegyeken és Callicula hegygerincén keresztül kellett megpróbálkoznia a kitöréssel. Ezért, hogy a rómaiak le ne csapjanak a völgyek közé beszorított seregére, (6) rémületes látványt nyújtó szemfényvesztést eszelt ki az ellenség megtévesztésére, és úgy döntött, hogy az éj beálltával észrevétlenül megindul fel a hegyekbe. (7) Ravasz tervét így valósította meg: A földekről mindenhonnan szurokfenyőágakat, száraz vessző- és rőzsekötegeket gyűjtöttek össze, és mindezt azoknak a részben szilaj, részben szelíd marháknak a szarvára kötözték, amelyeket prédálás közben nagy számban hajtottak el a földekről a többi zsákmány között. (8) Mintegy 2000 marhát szedtek össze. Hasdrubal[1] azt a parancsot kapta, hogy ha leszáll az éj, gyújtassa meg szarvukon a csóvákat, és terelje őket a hegyek felé, főként, ha lehetséges, az ellenség által megszállt szoros fölé.

17.

(1) Sötétedés után csendben megindult a sereg; a marhákat jóval a hadijelvények előtt hajtották. (2) Amikor a hegyek lábához, a szoros bejáratához értek, hirtelen megadták a jelet, hogy a csordát, meggyújtva szarvaikon a rőzsét, hajtsák fel az előttük álló hegyekbe. A félelem a fejükön lobogó lángtól és az eleven húsig, a szarvuk tövéig ható forróság megvadította az állatokat. (3) Amikor szétfutottak, úgy látszott, mintha kigyulladt volna hegy és erdő, és körös-körül mindenütt lángolna a bozót; ahogy pedig hasztalan rázták a fejüket, csak jobban felszítva a lángot, úgy tűnt, mintha emberek szaladnának mindenfelé. (4) A hegyszorosnál lesben álló katonák, amikor a fejük fölött a hegyeken megpillantották a tüzeket, abban a hiszemben, hogy körülzárták őket, elhagyták őrhelyüket. A legbiztosabbnak látszó utat keresték, fel a hegygerinc felé, ahol a legritkábban villantak fel a lángok; de itt is összetalálkoztak a csordától elszakadt néhány marhával. (5) Először, amíg távolabbról figyelték a jelenséget, tűzokádó szörnyetegeknek vélték őket, és a látványtól földbe gyökerezett a lábuk. (6) Később, amikor rájöttek, hogy emberi cselvetésről van szó, azt hitték, ez valami orvtámadás, és fejvesztett futásnak eredtek. Egyenest az ellenség könnyűfegyverzetű csapatainak rohantak, de éjnek idején mindkét csapat kölcsönösen tartott egymástól, egyik sem akart hát napkelte előtt csatát kezdeni. (7) Közben Hannibal egész seregével átvonult a szoroson, és miután végzett az ott talált néhány ellenséges katonával, Allifae területén ütött tábort.

[1] Ez a Hasdrubal a „műszaki csapatok" parancsnoka volt Hannibal seregében (vö. Polübiosz III. 93. 4).

18.

(1) Fabius észrevette a zűrzavart, de mivel cselt gyanított, és amúgy sem akart éjszakai ütközetbe bocsátkozni, katonáit a sáncok mögött tartotta. (2) Hajnalban a hegygerinc alatt kezdődött meg a harc, amelyben a számbeli fölényben lévő rómaiak könnyen legyőzték volna a főseregtől elvágott könnyűfegyverzetűeket,[1] ha nem avatkozik be egy hispán *cohors*, amelyet Hannibal éppen ezért küldött vissza. (3) Ez a hegyekben sokkal otthonosabban mozgó csapat, amely könnyebben és ügyesebben közlekedett a sziklák és szirtek között, mozgékonysága és könnyebben kezelhető fegyverei révén harcmodorával könnyen kijátszotta a síksághoz és állóharchoz szokott, nehézfegyverzetű ellenfelet. (4) A csata ezért korántsem kiegyenlített küzdelemként ért véget: a hispánok majdnem mind sértetlenül, a rómaiak komoly veszteségekkel vonultak vissza táborukba. (5) Fabius is felkerekedett, és átkelve a szoroson, Allifae fölött, egy erődített magaslati helyen állapodott meg. (6) Hannibal azt a látszatot keltve, mintha Samniumon keresztül Róma felé tartana, a földeket feldúlva visszament egészen a paelignusok területéig. Fabius az ellenséges menetoszlop és Róma között vonult seregével, mindig a magaslatokon, nem tágított, de csatát sem vállalt. (7) Hannibal a paelignusok földjéről visszakanyarodott Apulia felé, és elért Gereonium városához, amelynek falai részben ledőltek, ezért lakói félelmükben elhagyták.[2] A *dictator* Larinum mellett ütötte fel erődített táborát.

(8) Amikor innen áldozati ügyben Rómába hívták, megpróbálta nemcsak paranccsal, de jó tanáccsal, sőt szinte kérleléssel rábírni a lovassági főparancsnokot, (9) hogy inkább a bölcs megfontolásban bízzon, ne a szerencsében, és inkább az ő példáját kövesse, ne pedig Semproniusét és Flaminiusét. Ne higgye – mondta –, hogy nem csináltak semmit, amikor szinte az egész nyár folyamán meghiúsították az ellenség szándékait. Gyakran az orvosok is többet érnek el azzal, hogy mozgás és tevékenykedés helyett nyugalmat írnak elő. (10) Nem csekély eredmény, hogy a sokszorosan győztes ellenség nem győzte le őket többször, és a sorozatos vereségek után lélegzethez juthattak.

Miután mindezt a lovassági főparancsnok lelkére kötötte, de mindhiába, Rómába utazott.

[1] A könnyűfegyverzetűek feladata az volt, hogy kísérjék egy darabon a csordát, majd biztosítsák a rómaiak fölött a hegytetőt, amelyen Hannibal serege a látszat szerint átkelt (Polübiosz III. 93. 9).

[2] Polübiosz tudósítása szerint (III. 100. 1–4) Hannibal erővel vette be a várost, miután hiába szólította fel megadásra a lakosságot.

19.

(1) Ennek a nyárnak az elején Hispániában is megkezdődött a háború szárazon és vízen. (2) Hasdrubal a bátyjától kapott, felszerelt és harcra kész hajóhadat[1] tíz új hajóval erősítette meg. (3) Ezt a 40 hajóból álló flottát átadta Himilkónak, és úgy indult el Új-Karthágóból, hogy hajói a part mentén haladtak, a sereg pedig a parton vonult, készen az ütközetre, bármelyik seregrész találkozzon is az ellenséggel.

(4) Gnaeus Scipiónak, amikor megtudta, hogy az ellenség kimozdult téli szállásáról, először ugyanez volt a terve. Később azonban, mivel széltében elterjedt a hír, hogy az ellenséghez új segédcsapatok csatlakoztak, óvatosságból nem akart szárazföldi ütközetet kezdeni, inkább behajózta válogatott katonáit, és 35 hajóval elindult az ellenség elé. (5) Két nappal azután, hogy Tarracót elhagyta, 10 mérföldre a Hiberus folyó torkolatától eljutott egy kikötőhelyhez. Két masszaliai felderítőhajót küldött előre; ezek jelentették, hogy egy pun hajóhad horgonyoz a folyó torkolatában, táboruk pedig ott áll a parton. (6) Azzal a szándékkal, hogy egyszerre üt rajta a mit sem sejtő ellenségen, és általános rémületet kelt közöttük, felszedte a horgonyokat, és megindult az ellenség felé.

Hispániában sok magaslaton állnak tornyok, amelyek a tengeri rablók elleni harcban egyaránt működnek őrtoronyként és erődként. (7) Az ellenség egy ilyen toronyból pillantotta meg először a közeledő hajókat, és leadták a vészjelet Hasdrubalnak. Erre előbb kezdődött meg a mozgósítás a szárazföldön, a táborban, mint a parton a hajóknál, hiszen a római hajóhad még nem bukkant elő a hegyfok mögül, és sem az evezőcsapásokat, sem a hajóktól eredő egyéb zajt nem lehetett hallani. (8) Hasdrubal máris egymás után küldte a lovasokat a parton sétálgató vagy a sátrukban heverésző embereihez – akik aznap bármire inkább számítottak, mint ellenségre és ütközetre –, és megparancsolta, hogy azonnal szálljanak hajóra és ragadjanak fegyvert, mert a római hajóraj már nincs messze a kikötőtől. (9) Ezzel a paranccsal vágtattak szerteszét a kiküldött lovasok. Csakhamar maga Hasdrubal is megjelent egész seregével. Mindenütt nyüzsgés volt és felfordulás: evezősök és katonák egyszerre rohantak a hajókra, nem is úgy, mint akik csatába indulnak, inkább mintha menekülnének a szárazföldről. (10) Alig szálltak fel mindnyájan a hajókra, egyesek, miután eloldották a kikötőköteleket, ráfuttatták a hajót a horgonykötélre, mások elvágták a horgonyköteleket, hogy ne fogja őket vissza semmi, és a nagy kapkodásban a harcra készülő katonák a matrózokat akadályozták munkájukban, a sürgölődő tengerészek miatt pedig a katonák nem tudtak nyugodtan felfegyverkezni.

[1] Vö. XXI. 22. 4.

(11) A római hajók pedig már nemcsak hogy közeledtek, de csatarendbe is fejlődtek. A punok pedig, akiket nemcsak az ellenség és az ütközet, de saját fejetlenségük is megzavart, inkább csak megkísérelték, mint megkezdték a csatát, aztán hajóikkal menekülni kezdtek visszafelé. (12) Minthogy azonban a folyó torkolatába az árral szemben ennyi, széles vonalban egyszerre érkező hajó nem tudott befutni, hajóikat itt is, ott is felfuttatták a partra, és részben a sekély vízbe, részben a parti fövenyre kiugrálva, fegyverrel vagy anélkül, övéiknek a parton harcra készen várakozó csatasorához menekültek. De az első összecsapásban még így is sikerült két pun hajót elfogni és négyet elsüllyeszteni.

20.

(1) Noha a partot az ellenség tartotta megszállva, és jól lehetett látni a part hosszában végig elnyújtott csatarendjét, a rómaiak habozás nélkül üldözőbe vették a megzavarodott ellenséges hajókat, (2) és mindegyiket, amelyiknek azorra nem zúzódott össze, amikor a partnak ütközött, és nem feneklett meg a sekély vízben, kivontatták a nyílt tengerre. A 40 hajóból 25-öt zsákmányoltak el így. (3) De nem is ez volt a győzelem legnagyszerűbb eredménye, hanem az, hogy egyetlen jelentéktelen összecsapás után az egész partvonal a hatalmukba került.

(4) Ezután előrehajóztak Onussáig,[1] partra szálltak, majd rohammal bevették a várost, és kirabolták. (5) Utána Új-Karthágó ellen indultak, végigdúlták a körülötte fekvő földeket, sőt végül a városfal és a kapuk mellé épült házakat is felgyújtották. (6) Innen a zsákmánnyal megrakott hajóraj Longunticába[2] vette útját, ahol Hasdrubal igen nagy mennyiségű eszpartófüvet halmozott fel hajói számára. Ebből elvettek annyit, amennyi kellett nekik, a többit felgyújtották. (7) Nem csupán a szárazföld partja mellett hajóztak végig, de átkeltek Ebusus szigetére is. (8) Itt két napon át teljes erővel ostromolták a sziget fővárosát, de hiába. Belátva, hogy hasztalan vesztegetik az időt, reményük sincs a sikerre, a földeket kezdték pusztítani. Miután jó néhány falut kiraboltak és felgyújtottak, és a szárazföldön szerzettnél is több zsákmánnyal visszatértek hajóikra, (9) a Baleár-szigetekről követek érkeztek Scipióhoz, hogy békét kérjenek.

(10) Ekkor a hajóhad visszatért a provincia innenső részébe, ahová nemcsak a Hiberuson innen lakó összes nép, de igen sokan a Hispánia túlsó végén lakók

[1] A következőkben leírt római sikersorozat (XXII. 20. 3–21. 8) hitelességét sokan kétségbe vonják annak alapján, hogy a párhuzamos források (Polübiosz III. 97. 5, Appianosz: *Ibéria története* 57) semmiféle komoly eredményt nem tulajdonítanak Cn. Scipiónak abban az időben, amíg egyedül volt Hispániában.

[2] Ez a városnév más forrásból nem ismert. Feltételezik, hogy másolói hiba eredményeként alakulhatott ki, és az eredeti szövegben Lucentum (a mai Alicante) állhatott.

közül is elküldték követeiket. (11) Azoknak a népeknek a száma, amelyek ténylegesen elismerték a rómaiak fennhatóságát és uralmát, és túszokat is adtak, 120-nál is több volt. (12) Ezért Scipio, minthogy most már szárazföldi haderejében is bízhatott, egészen a Castulo melletti szorosig nyomult előre.[1] Hasdrubal visszavonult Lusitaniába, az óceán közelébe.

21.

(1) Úgy látszott, a nyár hátralévő része már nyugalomban telik el. A punok részéről így is lett volna. (2) De a hispánok természete amúgy is nyugtalan és lázongásra hajlamos, (3) ráadásul Mandonius és Indibilis, az ilergesek volt fejedelme[2] nyomban azután, hogy a rómaiak a szorostól visszatértek a tengerpartra, fellázította honfitársait, és pusztítani kezdték a római szövetségesek immár békés vidékeit. (4) Scipio néhány katonai *tribunus* vezetésével harckész segédcsapatokat küldött ellenük; ezek a szedett-vedett sereget jelentéktelen küzdelemben szétverték, 1000 embert megöltek, néhányukat elfogták, nagy részüket pedig lefegyverezték. (5) Ez a mozgolódás azonban arra késztette az óceán felé viszszavonuló Hasdrubalt, hogy szövetségesei védelmére ismét átkeljen a Hiberuson. (6) A punok az ilercavonok[3] földjén, a rómaiak Nova Classis[4] mellett táboroztak, amikor egy friss hír hatására megváltozott a háború színtere. (7) A keltibérek, akik területük vezetőit követségbe küldték a rómaiakhoz, és túszokat adtak nekik, Scipio küldöttének felszólítására fegyvert ragadtak, teljes haderejükkel megtámadták a karthágói provinciát, (8) és három várost rohammal elfoglaltak. Ezután magával Hasdruballal is vívtak két sikeres ütközetet, 15 000 emberét levágták, 4000-et ejtettek fogságba, több hadijelvénnyel együtt.

22.

(1) Így állt a helyzet Hispániában, amikor Publius Scipio megérkezett a hadszíntérre. *Consul*sága után ugyanis a *senatus* meghosszabbította fővezéri megbízatását, és 30 hadihajót, 8000 embert és nagy készleteket küldött vele. (2) A rómaiak és szövetségeseik roppantul megörültek, amikor a kísérő teherhajók nagy száma miatt már messziről észrevehető óriási hajóraj befutott a nyílt tengerről Tarraco

[1] Liviusnak ez a közlése valószínűtlen: az általa leírt események a Hiberustól északra játszódnak, míg Castulo (a mai Linares közelében) Hispánia déli részén, a Baetis (Guadalquivir) folyó közelében található. Az említett szoros a mai Sierra Morena keleti része.

[2] Lásd a XXI. 60. 7 jegyzetét.

[3] Az ilercavonok az ilergesek szomszédságában éltek, a Hiberus alsó folyásánál, központjuk Hibera, későbbi nevén Dertosa (a mai Tortosa) volt.

[4] Ismeretlen, valószínűleg tengerparti település (a név jelentése: 'új hajóhad')

kikötőjébe. (3) Scipio itt kihajózta katonáit, majd útnak indult, egyesült fivére seregével, és ettől kezdve egyetértésben, közös terv alapján viselték a háborút.

(4) Minthogy a karthágóiakat lekötötte a keltibérekkel való csatározás, a rómaiak habozás nélkül átkeltek a Hiberuson, és anélkül, hogy ellenséggel találkoztak volna, Saguntumig nyomultak előre. Úgy hírlett ugyanis, hogy Hannibal itt, a fellegvárban egy kis létszámú őrséggel őrizteti az egész Hispániából összeszedett túszokat. (5) Hispánia összes népe hajlott a rómaiakkal való szövetségre, csak ez az egy zálog tartotta vissza őket, mert elpártolásukért gyermekeik vérével lakoltak volna. (6) Ettől a köteléktől egyetlen ember szabadította meg Hispániát inkább ravasz, mint becsületes tervével. Ez az ember pedig egy előkelő saguntumi hispán volt, név szerint Abelux, eddig a punok hű alattvalója. Most azonban – amilyen ingatag erkölcsűek általában a barbárok – a hadiszerencsével hűsége is megváltozott. (7) Úgy vélte azonban, hogy ha nem szolgáltat ki valamilyen nagy jelentőségű dolgot az ellenségnek, akkor ő is csak egy újabb hitvány és aláváló szökevény lesz a szemükben. Azon töprengett hát, hogyan tehetné a lehető legnagyobb szolgálatot új szövetségeseinek. (8) Végiggondolva tehát minden lehetőséget, amit kezébe adhatott a szerencse, elsősorban a túszok átadása foglalkoztatta, mert úgy gondolta, ez az a lépés, amellyel a legbiztosabban megszerezheti a rómaiak számára Hispánia vezetőinek barátságát. (9) De mivel jól tudta, hogy a foglyok őrei semmire sem lesznek hajlandóak parancsnokuk, Bostar utasítása nélkül, magát Bostart környékezte meg. (10) Bostar a városon kívül, közvetlenül a tengerparton táborozott, hogy abból az irányból elzárja a rómaiak elől az utat. Itt vonta őt félre Abelux, és felvilágosította a helyzetről, mintha az semmit nem tudna: (11) A félelem mostanáig kordában tartotta a hispánokat, mert a rómaiak messze voltak. Most azonban már a Hiberuson innen áll a rómaiak tábora, mentsváraként és menedékhelyeként mindazoknak, akik változást akarnak. Így hát azokat, akiket nem köt a félelem, valami jótéteménnyel vagy szívességgel kellene megnyerni. (12) Bostar csodálkozó kérdésére, hogy mi lehetne ez a váratlan, nagy ajándék, így válaszolt: „Küldd vissza városukba a túszokat! (13) Ezért hálásak lesznek személyesen a szülők, akiknek a legnagyobb a tekintélye népük körében, és hálás lesz az egész nép is. (14) Mindenki szeretné, ha bíznának benne, és aki bebizonyítja, hogy bízik a másikban, ezzel többnyire biztosítja magának a másik bizalmát. Magamra vállalom, hogy a túszokat visszajuttatom a hazájukba, hogy ezzel a cselekedettel is elősegítsem tervem sikerét, és ezt az eleve hálás szolgálatot, amennyire csak tőlem telik, még hálásabbá tegyem."

(15) Miután meggyőzte a pun átlagnál jóval kevésbé ravasz parancsnokot, éjjel titokban kiment az ellenséges előőrsökhöz. Itt találkozott a hispán segédcsapatok néhány katonájával, akik Scipio elé vezették. (16) Előadta neki aján-

latát, majd miután kölcsönösen szavukat adták egymásnak, megállapodtak a túszok átadásának helyében és idejében, Abelux pedig visszatért Saguntumba. A következő napot Bostarral töltötte, és megkapta tőle a terv végrehajtásához szükséges utasításokat. (17) Amikor eltávozott a parancsnoktól – mivel megállapodásuk szerint éjjel kellett elindulnia, hogy kijátssza az ellenséges őröket –, a rómaiakkal megbeszélt időben felkeltette a gyerekek őreit, elindultak, és mintegy gyanútlanul besétált velük a csapdába, amelyet csalárd módon maga készített elő. (18) A római táborba vitték őket. A túszok visszaadását azután pontosan úgy intézte Abelux, amint Bostarral megbeszélték, és ahogy akkor tette volna, ha Karthágó megbízásából járt volna el. (19) De ezért a jótéteményért sokkal nagyobb hála övezte a rómaiakat, mint a punokat övezte volna. Az ő esetükben ugyanis úgy tűnt volna, hogy míg szerencsés helyzetükben tűrhetetlenül gőgösnek mutatkoztak, most csak a balsors és a félelem lágyította meg a szívüket. (20) Az ismeretlen római vezér viszont mindjárt megérkezése után egy nagylelkű cselekedettel kezdte működését, és úgy látták, Abelux okos ember, aki nem alaptalanul választott új szövetségeseket. (21) Ezért nagy egyetértésben mindenki az átpártolást kezdte fontolgatni, és azonnal fegyvert is ragadtak volna, ha nem köszönt be a tél, és nem kényszeríti fedél alá a rómaiakat és karthágóiakat egyaránt.

23.

(1) Ez történt Hispániában a pun háború második nyarán. Itáliában pedig Fabius okos halogató taktikájával elérte, hogy a rómaiak vereségei között beállt egy rövid szünet. (2) Ez a tény nem csekély gondot okozott Hannibalnak, mert látta, hogy a rómaiak végre olyan vezetőt állítottak seregük élére, aki a háborút nem a szerencsére bízza, hanem józan megfontolás alapján vezeti. (3) Honfitársai viszont ugyanezért megvetették Fabiust – polgárok és katonák egyaránt –, különösen amióta távollétében a lovassági főparancsnok elhamarkodottan csatát vállalt, inkább csak örvendetes eredménnyel, mint sikerrel. (4) Két dolog is tovább növelte a *dictator* népszerűtlenségét. Az egyik Hannibal agyafúrt cselének műve volt: amikor szökevények megmutatták neki, melyik a *dictator* birtoka, megparancsolta, hogy körös-körül mindent romboljanak le a föld színéig, de ezt az egy területet kíméljék meg a tűztől, fegyvertől és minden erőszaktól, hadd higgye mindenki, hogy ez valamilyen titkos megállapodás jutalma. (5) A másik magának a *dictator*nak egy cselekedete volt, amelyet eleinte talán kétértelműen ítéltek meg, mert nem várta meg vele a *senatus* jóváhagyását, később azonban kétségtelenül a legnagyobb dicsőségére szolgált. (6) A két fél vezérei ugyanis – éppen úgy, mint az I. pun háborúban – a fogolycserével kapcsolatban abban állapodtak meg, hogy aki több katonát kap vissza, mint amennyit átad, fizessen mindegyi-

kért 2,5 font ezüstöt. (7) Minthogy a rómaiak 247 emberrel többet kaptak vissza, mint a punok, és az értük járó ezüstöt a *senatus* – mivel a *dictator* ez ügyben nem kérte ki az atyák véleményét – csak hosszas vita után, vonakodva szavazta meg, (8) Fabius Rómába küldte Quintust, a fiát, eladatta vele az ellenség által megkímélt földjét, és az állam tartozását saját pénzéből egyenlítette ki.

(9) Hannibal állandó tábora Gereonium falai alatt volt, ahol a város elfoglalása és felgyújtása után néhány épületet meghagyott raktárnak. Innen szokta kiküldeni élelemszerzésre seregének kétharmadát, (10) míg egyharmaduk harcra készen várt előretolt őrhelyén. Ezek részben a táborra vigyáztak, részben minden irányban figyeltek, hátha támadás éri a gabonát szállító csapatokat.

24.

(1) A római sereg ekkor Larinum területén állomásozott Minucius lovassági főparancsnok vezérlete alatt, mert – mint említettem – a *dictator* Rómába utazott. (2) A tábort, amely egy magas hegyen, biztonságos helyen állt, most áttelepítették a síkságra, a vezér pedig egyéniségéhez illő, merészebb terveket forgatott a fejében: vagy a szétszórtan haladó gabonaszállítókra, vagy a csekély létszámú őrség védelme alatt hátrahagyott táborra akart lecsapni.

(3) Hannibal figyelmét sem kerülte el, hogy a vezér személyével együtt megváltozott a taktika is, és hogy az ellenséget inkább az indulat, mint a megfontoltság fogja vezérelni. (4) Ő maga – senki sem hitte volna, hogy ezt teszi, amikor ilyen közel van az ellenség – serege egyharmadát küldte ki gabonáért, kétharmadát pedig bent tartotta a táborban. (5) Majd a tábort is közelebb vitte az ellenséghez, mintegy két mérföldnyire Gereoniumtól, egy, a rómaiak számára is jól látható domb tetejére, ezzel is jelezve, hogy figyeli a gabonaszállítók útját, és támadás esetén kész őket megvédeni. (6) Innen meglátott egy másik, közvetlenül a római tábor fölé magasodó dombot. Ha nappal, a másik fél szeme láttára próbálta volna megszállni, a rövidebb úton elébe vágó ellenség minden bizonnyal megelőzi; ezért éjszaka, titokban küldte oda a numidákat, akik el is foglalták. (7) Másnap a rómaiak elűzték a dombot tartó, nevetségesen csekély számú csapatot, és maguk telepítették oda táborukat. A két tábor sáncai között már olyan kicsi volt a távolság, (8) hogy majdnem teljesen kitöltötte a római csatasor. Ugyanakkor a hátsó táborkapun át kivonuló lovasság és könnyűfegyverzetűek rátámadtak a szétszóródott gabonaszállítókra, és nagy vérengzés közepette megfutamították őket. (9) Hannibal viszont nem mert csatát kezdeni, mert ilyen kevés emberrel még a tábort is alig lehetett volna megvédelmezni, ha ostrom alá veszik. (10) Így Fabius hadviselési módszerét, az egy helyben veszteglést és halogatást alkalmazta, és visszavonta csapatait az előbbi táborába, Gereonium falai alá.

(11) Egyes történetírók szerint azonban szabályos gyalogos ütközetet is vívtak, amelyben az első összecsapás után a punokat táborukig kergették vissza, majd amikor innen hirtelen kitörtek, a rómaiakon vett erőt a rémület, és végül Numerius Decimus samnis vezér beavatkozása állította helyre a küzdelem egyensúlyát. (12) Ez a férfiú ugyanis, aki nemcsak szülővárosában, Bovianumban, hanem egész Samniumban igen előkelő származásúnak és gazdagnak számított, a *dictator* parancsára 8000 gyalogossal és mintegy 500 lovassal a tábor felé tartott. Amikor megjelent Hannibal háta mögött, mindkét fél azt hitte, hogy Quintus Fabius érkezett meg Rómából új csapatokkal. (13) Hannibal cselvetéstől is tartva visszavonult seregével; a rómaiak üldözőbe vették, és a samnisok segítségével még aznap két erődítményt is elfoglaltak. (14) Az ellenség soraiból 6000-en estek el, a rómaiak közül mintegy 5000-en. Mindamellett, noha szinte egyenlő volt a veszteség, a lovassági főparancsnok nagyszerű győzelem hiú hírét jelentette még hiúbb levélben Rómába.

25.

(1) A történtekről igen sok szó esett a *senatus*ban és a népgyűlésen egyaránt. (2) Az általános örvendezés közepette egyedül a *dictator* nem adott hitelt sem a hírnek, sem a levélnek, mondván: még ha mindez igaznak bizonyulna is, őt nagyobb aggodalommal tölti el a siker, mint a sikertelenség.

(3) Erre Marcus Metilius nép*tribunus* kijelentette: Ezt aztán nem tűrhetik tovább! (4) Nem elég, hogy a *dictator* végig akadályozta a sikeres hadviselést, amíg a táborban tartózkodott, de a távollétében kivívott győzelmet sem hajlandó elismerni, és készakarva húzza az időt, hogy minél tovább ülhessen tisztségében és tarthassa kezében egymaga a főhatalmat Rómában és a hadseregben. (5) Hiszen az egyik *consul* elesett a csatában, a másikat azzal az ürüggyel, hogy vegye üldözőbe a pun hajóhadat, Itáliától jó messzire küldték; (6) a két *praetor* Szicíliában és Szardínián van elfoglalva, jóllehet e két provincia közül jelenleg egyiknek sincs szüksége *praetor*ra; a lovassági főparancsnokot, Marcus Minuciust pedig majdhogynem fogságban tartotta a *dictator*, nehogy ellenséget lásson, nehogy valami haditettet hajtson végre. (7) Herculesre, így eshetett meg, hogy az ellenség nemcsak Samniumot dúlta végig, amelyet a rómaiak már át is engedtek a punoknak, mintha ez is a Hiberuson túl fekvő terület volna, hanem Campaniát, Cales vidékét és a Falernus-földet is, miközben a *dictator* Casilinumban üldögélt, és saját birtokát oltalmazta a római nép légióival. (8) A harci vágytól égő sereget és a lovassági főparancsnokot szinte a tábor sáncai mögé bezárva tartotta, lefegyverezve, mint valami ellenséges hadifoglyokat. (9) Most végre, mihelyt a *dictator* kihúzta a lábát a táborból, mintha ostromzár alól szabadultak volna, kitörtek a sánc mögül, szétverték és megfutamították az ellenséget.

(10) Ezért, ha élne még a római köznépben a hajdani büszkeség, ő előterjesztené azt a merész javaslatot, hogy Quintus Fabiust fosszák meg méltóságától. De mivel ez nem így van, csak mérsékeltebb indítványt tesz: adjanak a lovassági főparancsnoknak a *dictator*éval egyenlő jogkört.[1] (11) Quintus Fabiust azonban még így sem szabad visszaengedni a sereghez mindaddig, amíg Gaius Flaminius helyébe új *consul*t nem választat.

(12) A *dictator* tartózkodott a népszónoklatoktól, mert a legkisebb sikerre sem számíthatott. Még a *senatus*ban sem hallgatták valami szívesen, amikor elismerő szavakkal szólt az ellenségről, és az elmúlt két év vereségsorozatát a vezérek megfontolatlanságának és hozzá nem értésének tulajdonította. (13) A lovassági főparancsnoknak – mondta – felelnie kell azért, hogy engedély nélkül kezdett csatát. (14) Ha a főparancsnokság és a végső döntéshozás joga az ő kezében marad, hamarosan megérteti majd az emberekkel, hogy egy jó hadvezér esetében nincs nagy jelentősége a szerencsének, (15) hiszen tetteit a józan ész és megfontolás irányítja, és nagyobb dicsőség, ha valaki gyalázat nélkül őrzi meg seregét a döntő pillanatra, mint ha sok ezer ellenséget kaszabol le. – (16) Miután ehhez hasonló beszédeivel nem ment semmire, *consul*lá választatta Marcus Atilius Regulust,[2] majd hogy ne kelljen főparancsnoki hatalmáért személyesen küzdenie, egy nappal a javaslat előterjesztése előtt éjszaka visszaindult a hadsereghez.

(17) Reggel megkezdődött a köznép gyűlése, és bár mindenki néma ellenszenvvel viseltetett a *dictator* iránt, és a lovassági főparancsnokot támogatta, az emberekben mégsem volt elég bátorság ahhoz, hogy az általános óhajnak javaslat formájában is hangot adjanak. Így, jóllehet Minucius támogatottsága igen nagy volt, mégsem akadt tekintélyesebb ember, aki az indítványt megtegye. (18) A javaslatnak egyetlen támogatója akadt: Gaius Terentius Varro, az előző évi *praetor*, aki alacsony, sőt egyenesen hitvány sorból származott.[3] (19) Apja állítólag mészáros volt, aki maga házalt árujával, és éppen ezt a fiát tartotta maga mellett, hogy a rabszolgamunkát elvégezze mellette.

[1] Valószínűleg ebből az évből való Minucius Herculesnek szóló fogadalmi felirata egy oltár (más értelmezés szerint szobortalapzat) oldalán (CIL I² 607). A felirat minden bizonnyal a 24. fejezetben leírt kisebb jelentőségű győzelemhez kötődik, különös érdekességét pedig az adja, hogy Minucius nemes egyszerűséggel *dictator*nak nevezi benne magát.

[2] Regulus Kr. e. 227-ben már viselte a *consul*i tisztséget.

[3] A rómaiak a kézművesek és kereskedők foglalkozását *(artes sordidae)* lenézték, gondolván, ezek nem méltók szabad római polgárhoz. Varro ellenszenves, a Kr. e. I. századi invektívák egyes közhelyeit felhasználó bemutatása elsősorban azzal függ össze, hogy mint a következő év (Kr. e. 216) *consul*ja, meggondolatlan hadvezetésével fő okozójává vált a Cannae mellett elszenvedett vereségnek – legalábbis Livius ábrázolása szerint.

26.
(1) Ez az ifjú, amikor apja ráhagyta alantas foglalkozásával megszerzett vagyonát, szabad emberhez méltóbb életre vágyott: kedve kerekedett a közéleti szerepléshez. (2) Hitvány emberek és ügyek nagyhangú szószólójává vált, derék polgárok vagyonát és jó hírét vette célba, és így sikerült előbb ismertté válnia a nép előtt, majd állami tisztségekhez jutnia. (3) Már maga mögött tudhatta a *quaestor*i, a két – plebejus és *curulis* – *aedilis*i tisztséget, végül a *praetor*ságot; most pedig már a *consul*i méltóságra vetett szemet. (4) Igen ügyesen lovagolta meg a *dictator*ral szembeni elégedetlenséget, és egymaga aratta le a népszerűséget a néphatározat támogatásáért.

(5) Ezt a törvényjavaslatot Rómában és a hadseregben mindenki, barát és ellenség egyaránt a *dictator* megbélyegzésének tekintette – kivéve őt magát. (6) Éppoly szilárd lélekkel viselte el az ellene felbolydult nép igazságtalan döntését, mint az ellenségei által a tömeg előtt rászórt vádakat. (7) Még útközben megkapta a *senatus* levelét a hatalom megosztásáról, de rendíthetetlenül bízva abban, hogy a hadvezéri tehetséget nem lehet megosztani a hatalommal együtt, úgy tért vissza a hadsereghez, hogy elszántságát nem tudta megingatni sem az ellenség, sem polgártársai.

27.
(1) Minucius azonban, akit eddig is szinte elviselhetetlen gőggel töltött el hadiszerencséje és a tömeg rajongása, (2) most már önhitt és arcátlan módon azzal kérkedett, hogy nemcsak Hannibalt győzte le, de legalább annyira Quintus Fabiust is. (3) A híres Fabiust – mondogatta –, a páratlan hadvezért, akit szorongatott helyzetükben Hannibal egyetlen méltó ellenfeleként választottak meg, most a nép parancsára egyenlőnek minősítették ővele, a nagyobbat a kisebbel, a *dictator*t a lovassági főparancsnokkal. Ilyesmiről még az évkönyvek sem tudnak! És ez megtörténhetett abban az államban, ahol a lovassági főparancsnokok remegni és borzadni szoktak a *dictator* vesszőnyalábjaitól és bárdjaitól.[1] Ilyen ragyogó fényben tündököl az ő szerencséje és hősiessége! (4) Így hát, ha a *dictator* makacsul kitart az istenek és az emberek által elítélt halogatás és tétlenség mellett, ő a saját szerencséjére bízza magát.

(5) Ezért az első napon, amikor találkozott Quintus Fabiusszal, kijelentette: mindenekelőtt azt kell tisztázniuk, hogyan fogják gyakorolni az egyenlő főve-

[1] Célzás L. Papirius Cursor *dictator* és Q. Fabius Maximus Rullianus lovassági főparancsnok Kr. e. 322-ben lejátszódott és majdnem Fabius elítéltetésével végződött viszályára (VIII. 30–35.).

zéri hatalmat. (6) Ő úgy tartaná a legjobbnak, ha naponként, vagy ha úgy döntenek, nagyobb időközönként egymást váltva birtokolnák a főhatalmat és az intézkedési jogot, (7) hogy ha valamelyiküknek csatára nyílik alkalma, ne csak döntéshozási jogát, hanem erőit tekintve is egyenlő félként szállhasson szembe az ellenséggel.

(8) Ez a javaslat egyáltalán nem volt ínyére Quintus Fabiusnak, hiszen – mint mondta – tiszttársa meggondolatlansága így mindenkit magával ránthat a bajba. Ő csupán megosztja főparancsnoki hatalmát valaki mással, de nem veszítette el azt. (9) Nem fog önként lemondani arról, hogy folytassa a józan hadviselést, amennyire lehet. Nem a főparancsnokság idejét osztja meg hát Minuciusszal, hanem a hadsereget, hogy saját elgondolása alapján megmentsen belőle, amenynyit tud, ha már az egészet nem lehet. – (10) Így keresztülvitte, hogy a légiókat osszák meg egymás között, ahogy a *consul*ok szokták: Minuciusnak az I. és IV., Fabiusnak a II. és III. légió jutott. (11) Ugyanígy két egyenlő részre osztották a lovasságot, a szövetséges és latin segédcsapatokat is. Sőt, a lovassági főparancsnok úgy döntött, hogy külön tábort is épít.

28.

(1) Hannibal – aki előtt semmi nem maradt titokban, ami az ellenséges táborban történt, hiszen sok mindent megtudott a szökevényektől, de saját felderítői is tájékoztatták – ennek kétszeresen is örült: (2) hiszen Minucius megfontolatlanságát most már senki sem tartja kordában, így ő úgy ejtheti csapdába, ahogy akarja, Fabius, az agyafúrt hadvezér pedig elvesztette hadserege felét.

(3) Egy domb emelkedett Minucius és a punok tábora között. Kétségtelen volt, hogy amelyik fél ezt megszállja, az veszélyeztetheti onnan a másikat. (4) Hannibalnak nem annyira az volt a szándéka, hogy harc nélkül elfoglalja – noha érdemes lett volna –, hanem inkább az, hogy alkalma legyen a csatára Minuciusszal, akiről biztosan tudta, hogy megkísérli majd megakadályozni ezt a lépését. (5) A közöttük fekvő terület első látásra teljesen alkalmatlannak tűnt a cselvetésre: nem akadt rajta egyetlen erdős, de még bokros rész sem. (6) Ám valójában nagyon is jó lehetőséget nyújtott egy jól leplezett cselre, már csak azért is, mert egy kopár völgyben senki nem tartana ilyesmitől. Hajlataiban ugyanis olyan sziklaüregek nyíltak, amelyek némelyike 200 fegyverest is befogadott. (7) Ezekben bújt el összesen 5000 gyalogos és lovas, mindegyikben annyi, amennyi kényelmesen elfért. (8) Hogy azonban a teljesen nyílt völgyben egy vigyázatlanul előlépő katona mozgása vagy a fegyverek csillogása el ne árulja a cselt, Hannibal, az ellenség figyelmét elterelendő, elküldte néhány emberét, hogy kora hajnalban foglalják el az előbb említett dombot.

(9) A rómaiak már első látásra lebecsülték a csekély számú ellenséget, és mindenki versengett azért, hogy ő űzhesse el őket és foglalhassa el a dombot. A legelvakultabbak és legvakmerőbbek közé állva maga a vezér szólította őket fegyverbe, miközben üres fenyegetéseket zúdított az ellenségre. (10) Először a könnyűfegyverzetűeket indította ellenük, majd zárt alakzatban a lovasságot is; végül látva, hogy az ellenség is kap erősítést, felsorakozott légióival avatkozott be. (11) Hannibal, ahogy mind hevesebbé vált az ütközet, újabb és újabb lovas és gyalogos csapatokat küldött szorongatott emberei segítségére, így végül szabályos csatarendet alakított ki. Most már mindkét részről teljes erővel vetették magukat a küzdelembe. (12) Amikor az elöl haladó, az elfoglalt dombot alulról rohamozó könnyűfegyverzetűeket visszaverték és lelökdösték a dombról, ezek futás közben megfertőzték rémületükkel az utánuk haladó lovasságot is, és visszamenekültek a légiók hadijelvényeihez. (13) Az általános felfordulásban csupán a gyalogos csatasor állta a sarat rendületlenül, és szemmel láthatólag annyira fellelkesítette őket a néhány nappal azelőtt kivívott siker, hogy egy rendes, szabályszerű ütközetben mindenképpen az ellenség fölé kerekedtek volna. (14) De a rejtekhelyükről hirtelen előrontó ellenséges csapatok két oldalról és hátulról rájuk támadva annyira megzavarták és megrémítették mindnyájukat, hogy minden harci kedvük elszállt, de még a menekülésre sem maradt reményük.

29.

(1) Amikor Fabius meghallotta a rémült katonák első segélykiáltásait, majd messziről meglátta, hogy csatasoruk felbomlott, így szólt: „Így van ez: a szerencse lesújtott a meggondolatlanra, egy pillanattal sem hamarabb, mint tartottam tőle. (2) Fabiusszal egyenlő hatalmat kapott, de most láthatja, hogy Hannibal katonai rátermettség és szerencse terén egyaránt fölé kerekedett. A szidásnak és a neheztelésnek azonban nem most van itt az ideje. Most előre a hadijelvényekkel, ki a sáncok mögül! Csikarjuk ki az ellenségtől a győzelmet, polgártársainkból pedig a beismerést, hogy hibáztak!"

(3) A rómaiak közül már sokan elestek, mások a menekülés útját keresték, amikor – mintha csak az ég küldte volna – megjelent Fabius felmentő serege. (4) Még mielőtt dárdahajításnyira értek vagy közelharcba bocsátkoztak volna, máris megfékezték bajtársaik fejvesztett menekülését és az ellenség túlzott magabiztosságát. (5) Akik felbomlott egységeikből szanaszét futottak, most összegyűltek és az ép csatasorban kerestek menedéket, azok pedig, akik többen egyszerre futamodtak meg, most kört alakítva, arccal az ellenség felé, lassan vonultak vissza, vagy összetömörülve megálltak. (6) A legyőzött és a friss sereg

már majdnem egyetlen csatasorrá forrt össze, és így indult az ellenségre, amikor a punok visszavonulót fújtak – Hannibal nyíltan beismerte, hogy Minuciust ugyan legyőzte, de Fabiusszal szemben alulmaradt.

(7) Amikor a váltakozó hadiszerencse jegyében eltelt nap után visszatértek táborukba, Minucius összehívta katonáit, és így szólt hozzájuk: (8) „Sokszor mondták már nekem, katonák, hogy azt a férfit illeti az elsőség, aki önállóan el tudja dönteni, mi a leghasznosabb, és utána az a második, aki megfogadja a jó tanácsot; aki viszont nem képes sem helyesen dönteni, sem hallgatni az okos szóra, az a legostobább. (9) Ha már nekünk nem adatott meg az értelem és a belátás legmagasabb foka, érjük be a második, a középső hellyel, és mialatt a parancsolás művészetét tanuljuk, tegyük fel magunkban, hogy engedelmeskedünk a bölcsebbnek. (10) Egyesítsük hát táborunkat Fabiuséval, és ha majd hadijelvényeinket odavittük fővezéri sátrához, én atyámnak fogom őt szólítani, amit meg is érdemel nagyságáért és velünk gyakorolt jótéteményéért, (11) ti pedig a katonákat, akiknek fegyvere és jobbja az imént megvédelmezett benneteket, üdvözöljétek pártfogóitokként – és akkor ezen a napon legalább annyi dicsőséggel gyarapodtunk, hogy hálásak vagyunk megmentőinknek."

30.

(1) Ezután megadta a jelet, és elhangzott a parancs, hogy szedelődzködjenek. Felkerekedtek, és menetoszlopban a *dictator* táborába vonultak, Fabius és környezete nagy csodálkozására. (2) Miután hadijelvényeiket elhelyezték a fővezéri emelvény előtt, a lovassági főparancsnok előlépett, atyjának szólította Fabiust, és amíg katonái egész serege is pártfogóiként üdvözölte a köréjük özönlőket, így szólt hozzá: (3) „Szüleimnek, *dictator*, akikkel az imént egy sorba helyeztelek, amennyire a nyelv képes rá, csak a magam életét köszönhetem, neked azonban nemcsak saját megmaradásomat, hanem összes katonámét is. (4) Ezért én vagyok az első, aki elévültnek és érvénytelennek nyilvánítom a néphatározatot, amellyel engem inkább megterheltek, mint megtiszteltek, és – legyen ez szerencsés nekem, neked és seregeidnek, a megmentettnek és a megmentőnek – visszatérek a te parancsnokságod és jósjeleid alá, és visszaadom neked ezeket a hadijelvényeket és légiókat. (5) Te pedig, kérlek, ha megbocsátasz, hagyj meg engem lovassági főparancsnoknak, és katonáimat? mind tartsd meg saját rangjukban!"

(6) Kezet fogtak egymással, és miután feloszlatták a gyűlést, ismerős és ismeretlen katonák szívélyes vendégszeretettel hívták meg magukhoz egymást. Így vált ez a nemrég még igencsak szomorúnak és majdnem átkozott emlékűnek ígérkező nap az öröm napjává.

(7) Amikor a történtek híre megérkezett Rómába, megerősítve nemcsak a két vezér, hanem a két seregben szolgáló közkatonák leveleitől is, mindenki égig magasztalta Maximust. (8) Dicsőségét éppígy elismerte az ellenség, Hannibal és a punok is, akik most ébredtek csak tudatára annak, hogy Itáliában viselnek háborút, a rómaiak ellen. (9) Két évvel azelőtt ugyanis még úgy megvetették a római vezéreket és katonákat, hogy alig tudták elhinni: ugyanazzal a néppel hadakoznak, amelynek olyan rettenetes hírét hallották atyáiktól. (10) Azt mondják, a csatából visszatérve Hannibal is megjegyezte, hogy a felhő, amely a hegygerinceket szokta megülni, most végre lezúdította rájuk viharos záporát.

31.

(1) Miközben Itáliában így alakultak az események, Gnaeus Servilius Geminus *consul* 120 hajóból álló flottájával körülhajózta Szardínia és Korzika partjait, és miután mindkét helyen túszokat szedett, átkelt Afrikába. (2) Még mielőtt partra szállt volna a kontinensen, feldúlta Méninx szigetét, Kerkina lakóitól pedig tíz talentum ezüstöt kapott, hogy ne perzselje fel, ne rabolja ki az ő földjeiket is. Csak ezután hajózott az afrikai parthoz és tette szárazra csapatait.

(3) Itt a földek felprédálására induló katonák és hajósok úgy szétszóródtak, mintha valami lakatlan szigeten indulnának zsákmányszerzésre. (4) Gondatlanságukban csapdába is estek, mert miközben szanaszét kószáltak az ismeretlen vidéken, bekerítették őket a terepet jól ismerő helybéliek, sokat levágtak közülük, és csúfosan visszakergették őket a hajókra. (5) Mintegy 1000 római esett el, köztük Tiberius Sempronius Blaesus *quaestor* is. A hajóhad pánikszerűen hagyta ott az ellenségtől nyüzsgő partokat, és Szicíliába vette az irányt. (6) Servilius Lilübaionban átadta a flottát Titus Otacilius *praetor*nak, hogy *legatus*a, Publius Cincius vezetésével küldje vissza Rómába. (7) Ő maga gyalogos menetben vágott át Szicílián, és a tengerszoroson kelt át Itáliába, mivel tiszttársával, Marcus Atiliusszal együtt ő is megkapta Quintus Fabius sürgető levelét, hogy vegyék át tőle a hadsereg vezetését, mert az ő féléves parancsnoki megbízatásának az ideje már majdnem lejárt.

(8) A legtöbb évkönyv úgy tudósít, hogy Fabius *dictator*ként viselt háborút Hannibal ellen, Coelius azt is megemlíti, hogy ő volt az első *dictator*, akit a nép választott meg. (9) Csakhogy Coelius és a többi történetíró nem veszi figyelembe, hogy csupán a távoli Gallia provinciában tartózkodó Gnaeus Servilius *consul*nak lett volna joga *dictator*t kinevezni, (10) az immár harmadik vereségétől megrémült polgárság viszont ezt már nem tudta kivárni, így ahhoz a megoldáshoz folyamodtak, hogy a nép válasszon egy *dictator*i hatáskörű tisztségviselőt; (11) később pedig Fabius nagyszerű hadvezéri tetteinek, fényes dicsőségének és

leszármazottai igyekezetének következtében, hogy ősük képmása alá minél fényesebb tisztségeket írjanak,[1] nem mint *prodictator*, hanem mint *dictator* került be a köztudatba.[2]

32.

(1) A *consul*ok, miután átvették a hadseregeket – Atilius Fabiusét, Geminus Servilius pedig Minuciusét –, idejekorán megerődítették téli szállásukat, és az ősz hátralevő részében Fabius taktikája alapján, teljes egyetértésben folytatták a háborút. (2) Amikor Hannibal élelemért küldte embereit, ők mindig jókor, a legkülönfélébb helyeken csaptak le rájuk, zaklatták a menetoszlopot, rajtaütöttek a szétszóródott katonákon; egy általános ütközet kockázatát viszont nem vállalták, hiába próbálta az ellenség erre mindenféle fortéllyal rákényszeríteni őket. (3) Így aztán Hannibal az élelemhiány miatt olyan nehéz helyzetbe került, hogy ha elvonulása nem látszott volna menekülésnek, visszatért volna Galliába, mert nem is remélhette, hogy ha a következő *consul*ok is ilyen módszerrel folytatják a hadviselést, el tudja látni seregét ezen a vidéken.

(4) Míg Gereoniumnál a tél beállta miatt szüneteltek a hadműveletek, Neapolisból követek érkeztek Rómába. Negyven súlyos arany áldozati tálat hoztak magukkal a Curiába, és így beszéltek: (5) Jól tudják, hogy a római nép kincstárát kimeríti a háború, és mivel nemcsak Itália központjáért és fellegváráért, Róma városáért és annak hatalmáért folyik a küzdelem, hanem a szövetségesek városaiért és földjeiért is, (6) Neapolis lakói úgy tartották méltányosnak, hogy mindazt az aranyat, amit őseik részben a templomok díszítésére, részben vésztartalékul hagytak rájuk, támogatásként felajánlják a római népnek. (7) Ha úgy látták volna, hogy bármi más hasznukat is vehetik a rómaiak, abban is készséggel álltak volna rendelkezésükre. Örömükre szolgálna, ha Róma *senatus*a és népe a neapolisiak minden vagyonát a magáénak tekintené, (8) és méltónak tartanák őket arra, hogy elfogadják ajándékukat, amelyet tulajdonképpeni értékénél becsesebbé tesz az, hogy jó szándékkal és jó szívvel adják. – (9) A *senatus* köszönetet mondott a követeknek e nagylelkű figyelmességért, de csak a legkisebb súlyú tálat fogadta el.

[1] Livius konkrétan egyik forrására, Q. Fabius Pictor történetíróra gondol, akitől a Fabius Maximust oly nagyszerű vonásokkal bemutató leírást is átvette, és aki, kezdve a 300 Fabius önfeláldozásán (II. 48–50.), bőségesen gondoskodott arról, hogy családja hagyományait beillessze a római történelembe.

[2] Livius itt ellentétbe kerül saját korábbi állításával (XXII. 8. 5–6), ahol még maga is igaznak fogadta el, hogy Fabiust a nép választotta *dictator*rá.

33.

(1) Ezekben a napokban lepleztek le egy karthágói kémet, aki két éve működött észrevétlenül Rómában; levágták a két kezét, és elengedték. (2) Huszonöt rabszolgát keresztre feszítettek, mert állítólag összeesküvést szőttek a Mars-mezőn.[1] A feljelentőt felszabadítással és 20 000 súlyos bronzpénzzel jutalmazták.[2] (3) Követséget küldtek Philipposz makedón királyhoz, hogy szolgáltassa ki a pharoszi Démétrioszt, aki veresége után hozzá menekült,[3] (4) egy másik követséget pedig a ligurokhoz, hogy felelősségre vonják őket, amiért a punokat anyagilag és segédcsapatokkal támogatták, és hogy közelről vegyék szemügyre, mi történik a boiusok és az insuberek földjén. (5) Követeket küldtek Pineuszhoz, Illíria királyához is, hogy behajtsák a hadisarcot,[4] amelynek fizetési határideje már lejárt, vagy ha a király haladékot kérne, túszokat követeljenek cserébe. (6) A rómaiak figyelme tehát a föld legtávolabbi pontjára is kiterjedt, noha ilyen roppant háború terhe nehezedett rájuk.

(7) Ráadásul vallásos aggodalmat kezdett okozni Rómában, hogy még mindig nem kezdték el a Concordia-szentély építését, amelyet két évvel azelőtt Lucius Manlius *praetor* fogadott Galliában a katonalázadás idején. (8) Ezért Marcus Aemilius városi *praetor* *duumvir*eket jelölt ki a feladatra, Gaius Pupiust és Kaeso Quinctius Flaminiust, akik meg is kezdték a szentély építtetését a fellegvárban.

(9) Ugyanez a *praetor* a *senatus* határozata értelmében levelet írt a *consul*oknak, hogy ha meg tudják oldani, egyikük térjen vissza Rómába a *consul*választó gyűlés levezetésére; ő pedig az általuk kijelölt napra hívja majd össze a népgyűlést. (10) A *consul*ok erre azt válaszolták, hogy az állam érdekeinek veszélyeztetése nélkül nem hagyhatják ott az ellenséget, ezért ahelyett, hogy az egyik *consul*t

[1] Livius elbeszéléséből nem egyértelmű, hogy a két leleplezés összefüggött-e egymással, de nem kizárt, hogy igen. Ez esetben a rabszolgák az I. pun háborúban ejtett hadifoglyok is lehettek. Az összeesküvés céljára a helyszínből lehet következtetni: a Mars-mezőn voltak a római flotta szárazdokkjai.

[2] Valószínű, hogy a feljelentő már az újabb *as sextantarius*ban kapta meg jutalmát, nem pedig a régi súlyos bronzpénzben.

[3] A pharoszi Démétriosz az I. illíriai háborúban (Kr. e. 229) Róma oldalára állt, így került Illíria élére; majd kalóztevékenységbe és terjeszkedésbe kezdett az Égei-tengeren. Kr. e. 219-ben L. Aemilius Paullus *consul* győzelmet aratott fölötte Pharosz (a mai Hvar, Horvátország) szigetén, mire ő Makedóniába menekült, V. Philipposz királyhoz.

[4] Pineusz Agrón illír király fia volt, a pharoszi Démétriosz mostohafia. 219-ben a rómaiak őt ültették Illíria trónjára Démétriosz helyett, de két évi uralkodás után, 15 éves korában meg is halt. A II. illíriai háború után az országot éves részletekben jóvátétel fizetésére kötelezték.

hazahívják a háborúból, jobb volna a gyűlés megtartását egy *interrex*re bízni. (11) Az atyák viszont helyesebbnek látták, ha az egyik *consul dictator*t nevez ki a választások levezetésére. Lucius Veturius Philót nevezték ki, és ő Marcus Pomponius Mathót tette meg lovassági főparancsnoknak. Miután azonban a kinevezésüknél elkövetett formai hiba miatt 14 napon belül lemondatták őket, mégiscsak *interregnum*ra került sor.

34.

(1) A *consul*ok fővezéri megbízatását egy évvel meghosszabbították. Az atyák Gaius Claudius Centót (Appius fiát), majd Publius Cornelius Asinát nevezték ki *interrex*nek. Ez utóbbi volt az *interrex*, amikor az atyák és a köznép nagy küzdelmeitől kísérve megtartották a választásokat. (2) A köznép Gaius Terentius Varrót akarta a *consul*i tisztségbe emelni, aki magukfajta ember volt, az előkelők rágalmazásával és népszerűséghajhászó mesterkedésekkel nyerte el a tömeg kegyét, és amióta megingatta Quintus Fabius befolyását és *dictator*i hatalmát,[1] a mások ellen szított gyűlöletet fogta saját vitorlájába. Az atyák minden erejükkel küzdöttek ez ellen, nehogy gyakorlattá váljon, hogy egyesek az ellenük intézett támadások révén akarnak velük egyenlő helyzetbe jutni. (3) Quintus Baebius Herennius nép*tribunus*, Gaius Terentius rokona nemcsak a *senatus*t, de az *augur*okat is vádolta, amiért a *dictator*t megakadályozták a gyűlés megtartásában. Az ellenük felszított gyűlöletet igyekezett kihasználni saját jelöltje népszerűsítésére, mondván: (4) A háborúra már évek óta alkalmat kereső előkelők szabadították rá Itáliára Hannibalt, és ők húzzák el ravaszul a háborút, noha már most be lehetne fejezni. (5) Marcus Minucius sikeres csatája, amelyet Fabius távollétében vívott, bebizonyította, hogy négy légió egyesített erejével vállalni lehet a harcot. (6) Erre két légiót odadobtak az ellenségnek, hogy lekaszabolja, azután kimentették őket a pusztulásból, csak azért, hogy éppen azt az embert ékesítsék az „atya" és „pártfogó" elnevezéssel, aki inkább a rómaiak győzelmét, mint vereségét akadályozta. (7) A *consul*ok aztán Fabius módszereivel még tovább húzták a háborút, noha már befejezhették volna. Itt minden nemes egy követ fúj, és addig nem is lesz vége a háborúnak, amíg egy igazi plebejust, egy „új embert" nem választanak meg *consul*nak. (8) A nemesség soraiba emelkedett plebejusok ugyanis már be vannak avatva, és mióta az atyák nem vetik meg őket, ők vetik meg a köznépet. (9) Ki ne látná világosan, miért akarták ezek mindenáron, hogy *interregnum*ra térjenek át? Azért, hogy a választógyűlésen az atyák hatalma érvényesüljön! (10) A két *consul* is ezt akarta elérni azzal, hogy a seregnél maradtak, azután pedig, amikor akaratuk ellenére *dictator*t neveztek ki a

[1] Vö. XXII. 25. 17–18.

gyűlés megtartására, ezért erőszakolták ki, hogy az *augur*ok nyilvánítsák érvénytelennek a *dictator* kinevezését. (11) Megkapták hát az *interregnum*ot. Az egyik *consul*i tisztség azonban mindenképpen a római köznépet illeti; ezzel a nép szabadon fog rendelkezni, és annak adja majd, aki gyorsan akar győzni, nem pedig sokáig hadvezérkedni.

35.

(1) Az efféle szónoklatokkal úgy felizgatták a köznépet, hogy – noha három patrícius is pályázott: Publius Cornelius Merenda, Lucius Manlius Vulso és Marcus Aemilius Lepidus, (2) és két, immár előkelőnek számító családból származó plebejus: Gaius Atilius Serranus és Quintus Aelius Paetus, az egyik *pontifex*, a másik *augur* – csak az egyik *consul*t választották meg Gaius Terentius személyében, hogy tiszttársa megválasztásánál teljesen az ő befolyása érvényesüljön a gyűlésen. (3) Ekkor a nemesség, belátva, hogy Terentius vetélytársaiban nem volt elég erő, nagy nehezen rábírta Lucius Aemilius Paullust kényszerítette, hogy pályázzon. Aemilius azelőtt Marcus Liviusszal együtt volt *consul*, és amikor tiszttársát perbe fogták, kis híján ő is megégette magát,[1] ezért aztán nem szívelhette a köznépet. (4) A következő választási napon, miután Varro valamennyi ellenfele visszalépett az ő javára, őt választották meg a *consul* mellé, nem annyira tiszttársául, mint inkább méltó ellenfeléül[2] [216]. (5) Ezután tartották meg a *praetor*választást, ahol Marcus Pomponius Mathót[3] és Publius Furius Philust választották meg. Sorshúzással Philusra bízták a városbeliek, Pomponiusra a római polgárok és idegenek között felmerülő jogviták intézését. (6) Rajtuk kívül még két *praetor*t választottak, Szicíliába Marcus Claudius Marcellust, Galliába pedig Lucius Postumius Albinust. (7) Mindegyiküket távollétében választották meg, és Terentiust, a *consul*t kivéve mind többedszerre viselték a most rájuk ruházott tisztséget, miközben számos kiváló és tettre kész ember nem jutott tisztséghez – a jelenlegi helyzetben ugyanis nem tűnt ajánlatosnak, hogy bárkire is olyan tisztséget bízzanak, amelybe most kellene beletanulnia.

[1] Aemilius 219-ben volt *consul* Livius Salinatorral együtt, akit az illírek fölött aratott győzelme után sikkasztásért elítéltek.

[2] A Terentius Varro és Aemilius Paullus közti éles szembenállás liviusi ábrázolása erősen tendenciózusnak tűnik. Valószínű, hogy a két *consul* valójában egy oldalon állt, és mindketten a Hanniballal szembeni offenzív hadviselést pártolták, összhangban a *senatus* többsége által képviselt nézettel: Polübiosz beszámolójából (III. 107–108) ugyanis egyértelműen az derül ki, hogy a cannaei csatát nem Varro, hanem a *senatus* döntéséből vívták meg, és ebben sokat vártak a komoly hadvezéri múlttal rendelkező Paullustól is.

[3] Nem azonos a XXII. 7. 8-ban említett M. Pomponius *praetor*ral.

36.

(1) Többszörösére növelték a hadseregek létszámát is. Arról azonban, hogy hány fővel egészítették ki a gyalogosokat és a lovasokat, annyira eltérően nyilatkoznak a történetírók mind a létszám, mind a fegyvernemek tekintetében, hogy aligha mernék biztos állításokat tenni. (2) Egyesek szerint a sereg kiegészítésére 10 000 új katonát soroztak, mások szerint négy új légiót, hogy nyolc légió álljon rendelkezésükre a háborúban, (3) és a légiókban a lovasok és gyalogosok számát is megnövelték: mindegyiket még 1000 gyalogossal és 100 lovassal erősítették meg, így a légiókban a gyalogosok száma 5000-re, a lovasoké 300-ra növekedett; a szövetségeseknek pedig ugyanennyi gyalogost és kétszer ennyi lovast kellett kiállítaniuk. (4) Némelyik történetíró 87 200-ra teszi a cannaei csata idején a római táborokban tartózkodó fegyveresek számát. (5) Abban azonban minden szerző egyetért, hogy sokkal nagyobb erőfeszítéssel és lendülettel folytatták a felkészülést, mint az előző években, mert a *dictator* felcsillantotta a reményt, hogy az ellenséget le lehet győzni.

(6) Mielőtt azonban az új légiók kivonultak a Városból, utasították a *decemvir*eket, hogy tekintsenek bele a sorskönyvekbe, mert az embereket sok új csodajel tartotta rettegésben. (7) Jelentették ugyanis, hogy Rómában az Aventinuson ésAriciában ugyanabban az időben kőeső esett; Sabinumban az istenszobrok véres verítékben áztak; Caere forrásából véresen tört fel a meleg víz, (8) és a rémületet csak fokozta, hogy ez a csodajel többször is megismétlődött; a Marsmezőnél a boltozatos úton pedig több embert halálra sújtott a villám. (9) Ezeket a csodajeleket a sorskönyvek útmutatása alapján elhárították.

Paestumból követek érkeztek Rómába arany áldozati tálakkal. A *senatus*, akárcsak a neapolisiaknak, nekik is köszönetet mondott, de az aranyat nem fogadta el.

37.

(1) Ezekben a napokban futott be Ostiába Hierón nagy élelmiszer-szállítmánnyal megrakott hajóraja. (2) Követei, amikor a *senatus* elé bocsátották őket, hírül adták, hogy Hierónt annyira megrázta Gaius Flaminius *consul* és serege pusztulásának híre, hogy egy saját magára vagy országára zúduló csapás sem rendíthette volna meg jobban. (3) Ezért, noha jól tudja, hogy a római nép a nehézségek közepette talán még csodálatosabb bizonyságát szokta adni nagyságának, mint a szerencsés időkben, (4) ő mégis elküldte mindazt a segítséget, amit háborúban egy derék, hű szövetséges adni szokott, és nyomatékosan kéri az atyákat és összeírtakat, hogy ne vonakodjanak elfogadni. (5) Mindenekelőtt a győzelem előjeléül egy mintegy 220 font súlyú arany Niké-szobrot hoztak magukkal. Ezt fogadják el, tartsák meg, és tekintsék örök tulajdonuknak. (6) Hoztak még

300 000 *modius* búzát, 200 000 *modius* árpát, hogy a rómaiak ne szenvedjenek hiányt, és ha még többre van szükségük, ők szállítanak nekik, oda, ahová az atyák akarják. (7) Hierón jól tudja, hogy a római nép seregében kizárólag római és latin nemzetiségű gyalogos és lovaskatonák szolgálhatnak, viszont a könnyűfegyverzetűek között látott már külföldi segédcsapatokat is a római táborban. (8) Ezért küldött 1000 íjászt és parittyást is, akiket jól fel lehet használni a baleáriak, a mórok és egyéb lőfegyverrel harcoló népek ellen. – (9) Az adományok mellett még a következő jó tanáccsal is szolgáltak: a Szicília kormányzásával megbízott *praetor* keljen át a hajóhaddal Afrikába, hadd érezze az ellenség is a maga földjén a háborút, és ne küldhessen olyan könnyen csapatokat Hannibal támogatására.

(10) A *senatus* a következő választ adta a királynak: Hierón kiváló ember és nagyszerű szövetséges, aki, amióta csak a római nép barátja lett, töretlen hűséget tanúsított, és Róma ügyét mindig és mindenütt bőkezűen támogatta. Ezért a római nép illő hálával viseltetik iránta. (11) Más városok lakói is küldtek már aranyat nekik, de ezt a római nép nem fogadta el, bár méltányolta a segítő szándékot. (12) De a Niké-szobrot és az általa képviselt jósjelet elfogadja, és az istennőnek a Capitoliumon ad és szentel lakhelyet, a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter szentélyében. Itt, Róma fellegvárában felszentelve fogja jóindulattal és kegyesen, szilárdan és állhatatosan segíteni a római népet.

(13) A parittyásokat, az íjászokat és a gabonát a *consul*oknak adták át. A Titus Otacilius *propraetor* parancsnoksága alatt Szicíliában állomásozó 50 ötevezősoros hajóhoz még 25-öt küldtek, és felhatalmazták őt, hogy ha az állam érdekében szükségesnek látja, keljen át Afrikába.

38.

(1) A *consul*ok a sorozás befejezése után még néhány napig vártak, amíg a szövetséges és latin katonák megérkeztek. (2) Ezután – amire eddig még nem volt példa – a katonai *tribunus*ok feleskették a katonákat. (3) Eddig ugyanis csak a szolgálati eskü volt szokásban, hogy a *consul*ok parancsára összegyűlnek, és az ő parancsuk nélkül nem távoznak; amikor pedig összegyűltek, hogy *decuriá*kba és *centuriá*kba osszák őket, (4) az egyes lovas*decuriá*k és gyalogos *centuriá*k tagjai önkéntes esküt tettek egymásnak, hogy nem távoznak el félelemből vagy menekülési szándékkal, és nem hagyják el helyüket, kivéve ha fegyvert kell fogniuk vagy keresniük, ellenséget levágniuk vagy bajtársat megmenteniük. (5) A katonáknak ezt az egymás közti, önkéntes szerződését változtatták most át a *tribunus*ok előtt leteendő törvényes, ünnepélyes esküvé.

(6) Varro *consul*, mielőtt a sereg elindult a Városból, több ízben tartott szenvedélyes hangú népszónoklatot, azt a vádat hangoztatva, hogy az előkelők hozták Itáliára a háborút, és az továbbra is itt fogja rágni az állam húsát, (7) ha még

több Fabius-féle hadvezért választanak; ő azonban már aznap, amikor megpillantja az ellenség seregét, véget fog vetni a háborúnak.

(8) Tiszttársa, Paullus csak egy beszédet mondott az indulás előtti napon, amely inkább volt igaz, semmint a nép szája íze szerint való. Varróra sem tett támadó megjegyzést, csak ennyit: (9) Furcsállja, hogy egy hadvezér, aki még nem is ismeri a maga és az ellenség seregét, a terep fekvését és természeti adottságait, (10) már most, itthon, tógában is tudja, mit kell majd tennie fegyverben, és előre ki tudja tűzni a napot is, amelyen össze fog csapni az ellenséggel. (11) Ő maga, minthogy az ember szokott alkalmazkodni a körülményekhez, nem pedig fordítva, nem akar időnap előtt kiforratlan tervekkel előállni. Csak azt kívánja, hogy minden óvatos és átgondolt vállalkozásuk jól sikerüljön; (12) az elhamarkodottság, azonkívül hogy nem sok észre vall, eddig még mindig szerencsétlenséget okozott.

(13) Már e szavaival is világossá tette, hogy többre fogja becsülni a biztonságos, mint a gyors eredményt ígérő terveket. Abban, hogy minél szilárdabban kitartson elhatározása mellett, Quintus Fabius Maximus is meg kívánta erősíteni, ezért a hagyomány szerint ezt mondta neki útravalóul:

39.

(1) „Ha tiszttársad is olyan volna, mint te, Lucius Aemilius – bár így lenne –, vagy ha te is olyan volnál, mint ő, szavaim fölöslegesek volnának. (2) Hiszen ha mindketten derék *consul*ok volnátok, az én tanácsaim nélkül, pusztán lelkiismeretetekre hallgatva is mindenben az állam érdekei szerint cselekednétek; ha pedig mindketten hitványak, elengednétek a fületek mellett szavaimat, és tanácsaimat nem szívlelnétek meg. (3) De most, hogy látom, milyen ember a tiszttársad, és milyen vagy te, csak hozzád fordulok, mert tudom, te hiába viselkedsz majd derék ember és polgár módjára, ha az állam fél lábára sántít, és a rossz haditerveknek éppen olyan jogosultságuk és érvényük van, mint a jóknak. (4) Tévedsz, Lucius Paullus, ha azt hiszed, hogy Gaius Terentiusszal kevesebbet kell majd küzdened, mint Hanniballal. Ő talán még elkeseredettebb ellenfeled lesz, mint amilyen ádáz ellenséged amaz. (5) Hanniballal csak az ütközetben kell összemérned az erődet, ővele viszont mindig és mindenütt, és míg Hannibal és légiói ellen harcba küldheted gyalogos és lovas katonáidat, Varro mint vezértársad saját katonáidat fogja ellened ostromra vezetni.

(6) Gaius Flaminiusra ne is gondoljunk, nehogy említése bajt hozzon rád.[1] Neki legalább csak *consul*ként, már a hadszínterén, a seregnél ment el a józan

[1] Mivel a háborúba induló hadvezér számára rossz előjelet jelenthet, ha elődje vereségét emlegetik neki, Fabius óvatosan csak negatív formában emlékeztet Flaminius sorsára.

esze; ez viszont már mielőtt megpályázta a *consul*ságot, majd miközben pályázott rá, végül most is, mint *consul*, bár még nem is látott tábort és ellenséget, de már meg van őrülve. (7) És mit gondolsz, ha már most, civilek között is ekkora vihart kavar jövőbeli csatáival hetvenkedve, mire lesz képes a fegyveres ifjúság körében, ahol a szót azonnal tett követi? (8) Márpedig ha végrehajtja sokat hangoztatott szándékát, és azonnal csatát kezd, akkor vagy én nem ismerem a hadtudományt, a hadviselésnek ezt a módszerét és ezt az ellenséget, vagy pedig lesz egy hely, amely vereségünkről még sokkal hírhedtebbé válik, mint a Trasumennus-tó!

(9) Nem volna most helyénvaló dicsekednem, még egyedül előtted sem, hisz én inkább a dicsőség megvetésében lépem át a mértéket, mint annak hajszolásában – de hát ez az igazság: Hannibal ellen egyetlen módon lehet háborút viselni, úgy, ahogy én viseltem. (10) Ezt nemcsak az eredmény, az ostobák tanítómestere igazolja. Ez a taktika, amíg a körülmények nem változnak, bevált és be is fog válni. (11) Mi Itáliában, saját hazánkban, saját földünkön vívjuk a háborút. Mindenhol polgártársak és szövetségesek vesznek körül, akik fegyverrel, vitézzel, lóval, utánpótlással segítenek bennünket most és a jövőben is; (12) már bizonyságát adták ezzel hűségüknek nehéz helyzetünkben. Az idő minden egyes nappal növeli tapasztaltságunkat, előrelátásunkat, kitartásunkat. (13) Hannibal viszont idegenben, ellenséges földön jár, csupa veszélytől és ellenségtől környezve, távol otthonától, hazájától. Nem talál békére sem szárazon, sem vízen, nem akad város, amely befogadná falai közé. (14) Semmire nem tekinthet sajátjaként, napról napra rablásból él. A seregnek, amellyel a Hiberuson átkelt, már csak alig harmadrésze van meg, több emberét pusztította el az éhség, mint a fegyver, és már ennek a kevésnek sem jut elég élelem. (15) Nem hiszed, hogy kivárással fölébe fogunk kerekedni annak, aki utánpótlás, erősítés, pénz híján napról napra veszít erejéből? (16) Mióta tanyázik már Gereonium, e nyomorúságos apuliai erődítmény falai előtt, mintha csak Karthágó falait védené! (17) De hogy még előtted se dicsekedjem saját érdemeimmel: figyeld meg, a legutóbbi *consul*ok, Servilius és Atilius hogyan jártak túl az eszén.

Lucius Paullus, a megmenekülésünkhöz ez az egyetlen út vezet, és ezen több nehézséget és akadályt gördítenek eléd polgártársaid, mint az ellenség. (18) Ugyanazt akarják majd saját katonáid, mint az ellenség, és Varro, a római *consul* ugyanarra vágyik, mint Hannibal, a pun vezér. Egymagadnak kell két vezérrel szembeszállnod, és szembe is fogsz szállni, ha rendületlenül tűröd, hogy szájukra vesznek az emberek, és nem hat rád sem tiszttársad hamis dicsősége, sem saját alaptalan megbélyegzésed. (19) Ahogy a közmondás tartja: az igazság gyakran szorongattatik, de ki nem oltható, és aki megveti a dicsőséget, az nyeri el igazán. (20) Hadd nevezzenek óvatos helyett gyávának, megfontolt helyett lomhának, tapasztalt hadvezér helyett puhánynak. Inkább az okos ellenség féljen tőled,

mintsem ostoba polgártársaid dicsérjenek. Ha mindenbe belevágsz, Hannibal megvet majd, ha nem lépsz elhamarkodottan, tartani fog tőled. (21) Nem arra biztatlak, hogy ne csinálj semmit, hanem hogy ha cselekszel, a józan ész és ne a vakszerencse vezéreljen. Mindig légy ura önmagadnak és mindennek, amid van; légy mindig fegyverben és készenlétben; ne mulaszd el a kedvező alkalmat, ne juttasd jó lehetőséghez az ellenséget. (22) Aki nem siet, az mindent világosan lát, de aki kapkod, nem lát az orráig sem."

40.

(1) A *consul* nem valami bizakodó hangnemben válaszolt. Elismerte, hogy ez mind igaz, viszont végrehajtani már nem olyan egyszerű. (2) Ha Fabius mint *dictator* nem bírt lovassági főparancsnokával, akkor egy *consul* milyen tekintélylyel és hatékonysággal léphet fel hőzöngő és meggondolatlan tiszttársával szemben? (3) Előző *consul*sága idején őt is megcsapta a népítélet tüze, alig tudott belőle kimenekülni. Szeretné, ha minden jól sikerülne, de ha valami nem úgy alakul, inkább zúduljanak rá az ellenség dárdái, mint a felbőszült polgárok elítélő szavazatai.

(4) Paullus állítólag közvetlenül a beszélgetés után útra kelt. Őt a legtekintélyesebb *senator*ok kísérték ki, a plebejus *consul*t pedig saját hívei a köznépből, jóval látványosabb tömegben, bár méltóság egy sem volt köztük. (5) Amint megérkeztek a táborba, és egyesítették a régi és az új sereget, két tábort építettek; ezek közül a kisebbik, az újabb volt közelebb Hannibalhoz, és a régiben állomásozott a csapatok többsége, a sereg főereje. (6) Az előző évi *consul*ok közül Marcus Atiliust, aki korára hivatkozva elbocsátását kérte, visszaküldték Rómába, Geminus Serviliust pedig a kisebbik tábor – egy római légió és 2000 szövetséges gyalogos és lovas – élére állították.

(7) Hannibal, noha látta, hogy az ellenséges csapatok létszáma a másfélszeresére nőtt, mégis rendkívül örült a *consul*ok érkezésének. (8) Nemcsak hogy teljesen felélte napról napra rablással összeszedett élelmét, de már nem is volt honnan rabolnia, hiszen mióta a szántóföldek veszélyeztetett területnek számítottak, a lakosok mindenhonnan behordták a gabonát az erődített városokba. (9) Mint később kiderült, alig tíz napra elegendő gabonája volt, a hispánok pedig az élelemhiány miatt már készen álltak, hogy átpártoljanak – a rómaiaknak csak ki kellett volna várniuk.

41.

(1) A *consul* meggondolatlan és hamari természetének a szerencse még tápot is adott. A katonák ugyanis minden előkészület vagy vezéri utasítás nélkül, inkább csak úgy saját felbuzdulásból rajtaütöttek az ellenséges fosztogatókon, és az így

kialakult összecsapás a punok számára elég kedvezőtlenül végződött. (2) Mintegy 1700-an estek el közülük, míg a rómaiak és a szövetségesek vesztesége nem volt több 100 embernél. Amikor azonban a győztesek rendezetlenül az ellenség nyomába eredtek, Paullus *consul* cseltől tartva visszaparancsolta őket – (3) aznap ugyanis épp ő viselte a fővezéri tisztet, amelyet naponként váltakozva gyakorolták –, bár közben Varro hangosan méltatlankodott, hogy kiengedték a kezükből az ellenséget, pedig ha most nem tétováznak, be is fejezhették volna a háborút.

(4) Hannibal nem vette különösképpen szívére ezt a vereséget, sőt inkább örült, hogy sikerült „beetetni" a harciasabb *consul*t és a katonákat, főként az újoncokat. (5) Az ellenséges sereg helyzetét minden tekintetben éppen olyan jól ismerte, mint a magáét; tudta, hogy eltérő természetű, viszálykodó vezérek állnak a rómaiak élén, és hogy a seregben a katonák csaknem kétharmada újonc. (6) Így hát úgy ítélve, hogy mind a hely, mind az idő alkalmas a cselvetésre, a következő éjjel kivonult a táborából. Katonái otthagyták minden magán- és közvagyonukat, és fegyvereiken kívül semmit nem vittek magukkal. (7) A közeli hegyek mögött felállította seregét, gyalogosait bal felől, csatarendben, lovasait jobb felől, a málhát pedig a köztük fekvő völgyön vonultatta át, (8) hogy amíg az ellenséget leköti a punok által látszólag menekülésszerűen otthagyott tábor kifosztása, ő lecsaphasson rá. (9) A táborban számos tüzet hagyott hátra, hogy azt a látszatot keltse, mintha egérutat akarna nyerni a menekülésre, és éppúgy, ahogy Fabiust csapta be az előző évben, most a *consul*okat akarná a tábori élet hamis látszatával rábírni, hogy ne mozduljanak helyükről.

42.

(1) Napkeltekor a rómaiak csodálkozva látták, hogy az ellenséges tábor elől eltűntek az előőrsök. Ahogy közelebb merészkedtek, feltűnt nekik a szokatlan némaság is. (2) Amikor aztán meggyőződtek róla, hogy üres a tábor, mindnyájan a *consul*ok fővezéri sátrai elé tódultak, jelentve, hogy az ellenség olyan sietve távozott, hogy még a sátrakat sem bontotta le, és hogy menekülését leplezze, sok tábortüzet is égve hagyott maga után. (3) Kiáltozva követelni kezdték a *consul*októl, hogy adják ki a parancsot az indulásra, és vezessék őket az ellenség után, majd a táborba, hogy kirabolják. (4) Az egyik *consul* úgy viselkedett, mintha egy volna a katonák tömegéből, Paullus viszont újra meg újra figyelmeztette őket, hogy nagyon elővigyázatosnak és óvatosnak kell lenniük. Végül, amikor már sem a lázongást, sem a lázongás vezérét nem tudta másképp megfékezni, kiküldte felderítésre Marius Statilius parancsnokot és lucaniai lovas*turmá*ját. (5) Az előrelovagolt a kapukhoz, majd megparancsolta társainak, hogy várják meg az erődítményeken kívül, és két lovassal behatolt a sánc mögé. Mindent gondosan megvizsgált, és visszatérve jelentette, hogy kétségtelenül cselről van szó: (6)

a tüzeket csak a tábornak a rómaiak felé eső oldalán hagyták égve, a sátrak nyitva állnak, minden érték ott hever, az utakon itt-ott ezüstpénz van szétszórva, mintha a fosztogatók kedvéért hagyták volna ott.

(7) Ez a hír, amelynek vissza kellett volna fognia a kapzsi katonákat, csak még jobban tűzbe hozta őket. Kiabálni kezdtek, hogy ha nem kapják meg a jelet, vezér nélkül indulnak el. De szó sem volt arról, hogy vezér nélkül maradnának, mert Varro máris jelt adott az indulásra. (8) Az egyébként is tétovázó Paullusnak a szent csirkék sem adtak biztató jósjelet, és ő ezt hírnök útján meg is üzente tiszttársának, aki már épp kifelé vonult a kapun. (9) Varro kelletlenül vette tudomásul a hírt, de Flaminius vereségének friss emléke és Claudius *consul* balvégzetű tengeri csatája az I. pun háborúban, amelyről már említést tettünk,[1] mégis vallásos aggodalmat keltett a lelkében.

(10) Ezen a napon, mondhatni, maguk az istenek hárították el, vagy inkább késleltették a római seregre leselkedő pusztulást. Úgy hozta ugyanis a véletlen, hogy amikor a katonák szembeszegültek a visszavonulást elrendelő *consul*lal, (11) akkor érkezett hozzájuk két rabszolga – az egyik egy formiaebeli, a másik egy sidicinus lovasé –, akiket Servilius és Atilius *consul*sága idején takarmányszerzés közben fogtak el a numidák, és most visszaszöktek uraikhoz. Amikor a *consul*ok elé vezették őket, elmondták, hogy Hannibal egész seregével lesben áll a közeli hegyek mögött. (12) Így éppen a legjobbkor érkeztek ahhoz, hogy a két *consul* érvényt tudjon szerezni parancsának, noha egyikük most először ingatta meg tekintélyét katonái előtt népszerűséghajhászó, vétkesen engedékeny viselkedésével.

43.

(1) Hannibal látva, hogy a rómaiakon inkább csak meggondolatlan felbuzdulás vett erőt, de nem ragadtatták magukat a végsőkig elvakultságukban, dolgavégezetlenül visszatért táborába, miután cselvetése lelepleződött. (2) De itt az élelemhiány miatt egy nappal sem maradhatott tovább. Napról napra újabb ötletek merültek fel nemcsak a sok-sok összevegyült népből álló seregben, de még vezérükben is. (3) A katonák először csak zúgolódtak, majd nyíltan szót emelve követelték esedékes zsoldjukat, és először a gabonaellátás zavarai, végül pedig már az éhség miatt panaszkodtak. Sőt elterjedt a hír, hogy a zsoldos katonák, főként a hispánok azt tervezik, hogy átállnak a rómaiakhoz. (4) Ezért állítólag magának Hannibalnak is meg-megfordult a fejében, hogy egész gyalogságát cserbenhagyva Galliába menekül lovasaival. (5) Minthogy ilyen hangulat és efféle tervek jellemezték a helyzetet táborában, úgy döntött, hogy elvonul me-

[1] A drepanai vereségről lásd a XXII. 3. 11–14-et és a XIX. könyv tartalmi összefoglalóját.

legebb éghajlatra, Apuliába, egyrészt mert ott hamarabb beérik a gabona, másrészt mert minél távolabb kerül az ellenségtől, annál nehezebben szökhetnek át megbízhatatlan emberei. (6) Éjszaka indult el, ismét tábortüzeket gyújtva, sőt a látszat kedvéért néhány sátrat is hátrahagyott, hogy a rómaiak az előzőhöz hasonló cseltől tarva veszteg maradjanak.

(7) De a már említett lucaniai Statilius felderítette az egész vidéket a táboron túl és a hegyek mögött, és jelentette, hogy a távolban látta az ellenség menetoszlopát. Erre összeült a haditanács, hogy az üldözésről tárgyaljon. (8) Mindkét *consul* kitartott eddigi véleménye mellett, de majdnem mindenki Varro mellett állt, Paullus mellett pedig mindössze Servilius, az előző évi *consul.* (9) Így a végzet kényszerét követve, a többség határozata alapján elindultak, hogy egy nagy római vereséggel tegyék emlékezetessé Cannae nevét. (10) Ennek a falunak a közelében ütötte fel táborát Hannibal, háttal a *volturnus* nevű szélnek, amely porfelhőket sodor a hőségtől kiégett mezőkön. (11) Ez az elhelyezkedés nagyon kényelmes volt a tábor számára, de főleg a csatában ígérkezett kedvezőnek, hisz ők a szélnek háttal állva fognak majd harcolni, míg az ellenséget elvakítja az arcába vágódó por.

44.

(1) A *consul*ok az utak megfelelő felderítése után Hannibal nyomába eredtek, és amikor elértek Cannaehoz,[1] látótávolságnyira az ellenségől, két erődített tábort emeltek, nagyjából olyan távolságra egymástól, mint Gereoniumnál, és ugyanúgy osztották meg a csapatokat is. (2) Az Aufidus folyó mindkét tábor mellett elfolyt, így mindkét fél vízhordói le tudtak oda járni, bár ki voltak téve az ellenség zaklatásának. (3) Az Aufidus túlpartján álló, kisebbik római táborba azonban könnyebben lehetett vizet hordani, mert a túlsó parton egyáltalán nem voltak ellenséges csapatok.

(4) Hannibal abban reménykedett, hogy a *consul*ok ezen a lovas csatára kiváltképpen alkalmas terepen ütköznek meg vele, hisz ebben a fegyvernemben legyőzhetetlen volt. Ezért csatarendbe állította seregét, és a numida lovasok rajtaütéseivel ingerelte az ellenséget. (5) Erre a római tábort ismét felkavarta a katonák lázadozása és a *consul*ok egyenetlenkedése: Paullus Varro szemére hányta, hogy éppoly meggondolatlan, mint Sempronius vagy Flaminius, Varro pedig Fabiust, a pipogya vezérek nagy példaképét emlegette Paullusnak, tanúul híva istent és embert: nem ő a hibás, hogy Hannibal már szinte elbirtokolta Itáliát, (6) hisz őt tiszttársa gúzsbakötve tartja, kicsavarja a fegyvert a felbőszült és

[1] Cannaeban a rómaiak komoly élelmiszerraktárat tartottak fenn, így a helység elfoglalása nemcsak Hannibal utánpótlásgondjait oldotta meg, de nyílt kihívásnak is számított.

harcra sóvárgó katonák kezéből. (7) Erre Paullus azt válaszolta, hogy ha egy elhamarkodott és meggondolatlan csatában odadobják és kiszolgáltatják a légiókat az ellenségnek, őt semmi felelősség nem fogja terhelni a történtekért, de a sorsukban osztozni fog, bármi legyen is az; Varro meg csak ügyeljen, hogy akiknek a nyelve most ilyen vakmerően pereg, azoknak a keze is fürgén járjon a csatában.

45.

(1) Míg ők inkább huzakodással, mint tanácskozással töltötték az időt, Hannibal késő délutánig a csatasorban várakozó seregéből a többi csapatot visszavezényelte a táborba, (2) a numidákat pedig átküldte a folyón, hogy támadják meg a kisebbik római tábor vízhordóit. (3) Ezek, alighogy kiértek a vízből, csatakiáltásban törtek ki, és nagy zűrzavart keltve megfutamították a rendezetlen tömeget, aztán a sáncok előtt álló előőrsig, sőt majdnem a táborkapukig lovagoltak előre. (4) Ezt már végképp megalázónak érezték a rómaiak, hogy egy ilyen szedett-vedett segédcsapat már a táborukat riogatja, és csak azért nem keltek át azonnal a folyón és sorakoztak fel csatára, mert azon a napon Paullus kezében volt a főparancsnokság.

(5) Így aztán Varro, amikor másnap átvette a főparancsnokságot, tiszttársát meg sem kérdezve kitűzte a jelet a csatára, és hadrendbe állított csapatait átvezette a folyón. Paullus vele tartott, mert azt megtehette ugyan, hogy ne helyeselje a tervet, de nem vonhatta ki magát belőle. (6) Miután átkeltek a folyón, magukhoz vették a kisebb táborban tartózkodó csapatokat is, így állították fel csatarendjüket. A folyóhoz közelebb, a jobbszárnyra állították a római lovasságot, mellé gyalogosokat,[1] (7) a balszárny szélére a szövetségesek lovasait, beljebb gyalogosokat, akikhez a centrumban a római légiók csatlakoztak;[2] az első vonalat a dárdavetők és a többi könnyűfegyverzetű segédcsapat alkotta. (8) A *consul*ok a szárnyakon helyezkedtek el, Terentius a bal-, Aemilius a jobbszárnyon; a centrum irányítását Geminus Serviliusra bízták.

46.

(1) Hannibal, előreküldve a baleáriakat és többi könnyűfegyverzetű csapatát, kora hajnalban átkelt a folyón, és amilyen sorrendben átvezette őket, úgy állította csatarendbe. (2) A gall és hispán lovasságot közvetlenül a folyópart mellett, a balszárnyon, a római lovassággal szemben helyezte el, (3) a jobbszárnyra a

[1] Egy római és egy szövetséges légiót.

[2] A balszárnyon foglalt helyett a két frissen toborzott római légió is, velük azonos létszámú szövetséges gyalogsággal együtt.

numida lovasokat rendelte, a centrumba pedig a gyalogságot állította úgy, hogy az afrikaiak kétoldalt, a gallok és hispánok pedig középen helyezkedjenek el.

(4) Az afrikaiakat római katonáknak vélhette volna az ember, mert a Trebiánál, de főként a Trasumennusnál zsákmányolt fegyverekkel voltak felszerelve. (5) A gallok és hispánok majdnem egyforma alakú nagypajzsot hordtak, de különböző alakú és nagyságú kardot: a galloké hosszú volt, hegy nélkül, a hispánoké pedig, akik inkább szúrással, mint vágással szoktak támadni, rövid, könnyen forgatható és hegyes. Ezeknek a népeknek leginkább a külseje – ruházatuk és hatalmas testük – keltett félelmetes hatást. (6) A gallok derékig meztelenek voltak;[1] a hispánok bíborral szegélyezett, csodálatos hószínben ragyogó lentunikát viseltek. A csatasorban álló gyalogság teljes létszáma 40 000, a lovasoké 10 000 volt. (7) A balszárnyat Hasdrubal, a jobbszárnyat Maharbal vezette;[2] Hannibal és öccse, Magon a centrumot irányította.

(8) A nap – akár szántszándékkal, akár véletlenül helyezkedtek el így – mindkét félnek kedvezően, oldalról sütött, mivel a rómaiak arccal délnek, a punok északnak fordulva álltak. (9) A szél azonban, amelyet a helybéliek *volturnus*nak neveznek, szembefújt a rómaiakkal, teleszórta az arcukat porral, és elvette előlük a kilátást.

47.

(1) Miután felhangzott a csatakiáltás, a segédcsapatok rohamával és a könnyűfegyverzetűek összecsapásával megkezdődött az ütközet. Majd a gall és hispán lovasságból álló balszárny ütközött meg a római jobbszárnnyal, de egyáltalán nem a lovas csatákban szokásos módon. (2) Szemtől szemben egymásnak rontva kellett ugyanis küzdeniük, mert egyik oldalról a folyó, a másikról a gyalogosok csatasora fogta közre őket, így nem volt helyük manőverezni. (3) Tehát mindkét fél egyenesen tört előre; lovaik végül megálltak, és egy tömegben zsúfolódtak össze, a lovasok pedig összekapaszkodva igyekeztek egymást lerántani a lóról. Küzdelmük ekkor már nagyrészt gyalogos ütközetté alakult át. Ádázul harcoltak ugyan, de nem sokáig; a római lovasok alulmaradtak és megfutamodtak.

(4) A lovas csata vége felé megkezdődött a gyalogság küzdelme. Kezdetben, amíg megtartották a csatarendet, a gallok és hispánok egyenlő erővel és elszánt-

[1] A kelta harcosok öntudatához hozzátartozott, hogy a lehető legkevesebb védőfegyverzettel (így sisak, vért, sőt ruha nélkül) indultak csatába, ezzel még inkább kiemelve halálmegvető bátorságukat. Ezenfelül a meztelenségnek valószínűleg szakrális-mágikus szerepe is volt náluk.

[2] Polübiosznál (III. 114. 7) a jobbszárny élén Hannót találjuk.

sággal szálltak szembe a rómaiakkal. (5) Végül azonban ezek szívós, meg-megújuló rohamok után egyenes, tömör arcvonalukkal visszaszorították az ellenséges csatasor többi részéből kitüremkedő, túlságosan vékony és ezért kevéssé ellenállóképes éket. (6) Ezután üldözni kezdték a pánikszerűen hátráló csapatokat, majd a rémülten, hanyatt-homlok menekülő tömegen át egyetlen rohammal behatoltak a centrum belsejébe, és végül ellenállásba nem ütközve egy vonalba kerültek a jobb- és baloldalt tartalékban elhelyezett afrikai csapatokkal, (7) amelyek hátrébb húzódva álltak úgy, hogy a csatasor gallokból és hispánokból álló középső része eléggé kidomborodott. (8) Amikor a rómaiak visszanyomták ezt az éket, az arcvonal először kiegyenesedett, majd ahogy a középen állók hátráltak, be is öblösödött, az afrikaiak pedig kétoldalt már szárnyakat alkottak, amelyek közrefogták a centrumba óvatlanul betörő rómaiakat, majd a szárnyakat még jobban megnyújtva hátulról is átkarolták őket. (9) Ekkor a rómaiak, miután hiába harcolták végig az ütközetet, futni hagyták a gallokat és hispánokat, akiket eddig hátulról kaszaboltak, és új csatát kezdtek az afrikaiak ellen, (10) amely nemcsak azért volt egyenlőtlen, mert be voltak kerítve, hanem azért is, mert fáradtan kellett küzdeniük az erejük teljében lévő friss csapatok ellen.

48.

(1) Közben már folyt a harc a római balszárnyon is, ahol a szövetséges lovasok a numidákkal álltak szemben. Vontatottan kezdődött, és egy igazi álnok pun hadicsel vezette be. (2) A numidák közül mintegy 500-an, akik szokásos fegyvereiken kívül vértjük alá még kardot is rejtettek, átállást színlelve, kiváltak a csatasorból, és pajzsukat hátukra vetve átlovagoltak az ellenséghez. (3) Itt váratlanul leszálltak, és pajzsukat és dárdáikat a katonák lába elé dobták. A centrum beengedte őket, elvezették őket a leghátsó vonalba, és utasították, hogy ott telepedjenek le. Azok nem is mozdultak, amíg körülöttük mindenfelé meg nem kezdődött a csata. (4) De amikor már mindenki az ütközetre figyelt, ők felkaptak egy-egy ott heverő gyalogsági nagypajzsot a holttestek halmai közül, hátulról megrohanták a római csatasort, és a katonákat hátba szúrva és térdhajlatukat átvágva nagy veszteséget, de még nagyobb rémületet és zűrzavart okoztak. (5) Miközben a csata egyik pontján a rómaiak rémülten menekültek, máshol viszont reménytelen helyzetükben is makacsul ellenálltak, az itteni seregrészt irányító Hasdrubal visszahívta a numidákat középről, mivel szemtől szemben folytatott küzdelmük nemigen haladt előre, és a szanaszét menekülő rómaiak üldözésére küldte őket, (6) a hispán és gall lovasokat pedig az afrikaiak támogatására rendelte, akik már kimerültek a harcban, vagy inkább a mészárlásban.

49.

(1) A csatatér másik felén Paullus, noha már a harc kezdetén súlyosan megsebesült egy parittyakőtől, (2) többször is ellentámadást indított Hannibal ellen zárt alakzatban, és számos helyen fordított a hadi helyzeten, miközben a római lovasság fedezte, végül már gyalogosan, minthogy a *consul*nak már arra sem volt ereje, hogy lovát irányítsa. (3) Hannibal, amikor valaki hírül vitte neki, hogy a római lovasok a *consul* parancsára gyalogosan harcolnak tovább, állítólag kijelentette: „Akár megkötözve is átadhatná őket nekem!"

(4) A lovasok gyalogos harca olyan volt, mint akkor szokott lenni, amikor már kétségtelen az ellenség győzelme: a legyőzöttek inkább hajlandóak ott helyben meghalni, semhogy megfussanak, a győztesek pedig dühödten öldösik azokat, akiket nem tudtak megszalasztani, amiért győzelmük útjában állnak. (5) Végül mégis megfutamították azt a küzdelemtől és sebektől kimerült néhány rómait, aki még életben maradt. Mindnyájan szétszóródtak, és aki tudta, igyekezett megkeresni a lovát, hogy azon menekülhessen.

(6) Gnaeus Lentulus katonai *tribunus*, amikor arra lovagolt, és megpillantotta a tetőtől talpig csupa vér *consul*t egy kövön ülve, így szólt hozzá: (7) „Lucius Aemilius, te vagy az egyetlen, aki megérdemelnéd az istenek könyörületét, mert egyedül te nem vagy felelős a mai vereségért. Kapj fel erre a lóra, amíg van még erőd, én pedig mint kísérőd fel tudlak segíteni és megvédhetlek! (8) Ne tedd ezt a csatát még gyászosabbá egy *consul* halálával, hisz enélkül is épp elég a könny és fájdalom!"

(9) „Dicsőség neked hősiességedért, Gnaeus Cornelius – válaszolt a *consul* –, de ne vesztegesd hiábavaló szánakozással azt a rövid időt, ami alatt még megmenekülhetsz az ellenség kezéből! (10) Indulj, és közöld az atyákkal hivatalos üzenetemet: biztosítsák Róma városának védelmét, és még mielőtt a győztes ellenség odaér, erősítsék meg a védősereget. Quintus Fabiusnak pedig add át személyes üzenetemet: Lucius Aemilius úgy élt és úgy hal meg, hogy nem feledte az ő tanácsait. (11) Én pedig hadd leheljem ki lelkemet elesett katonáim között, hogy ne legyek kénytelen ismét a törvény előtt felelni *consul*ságom után, vagy törvény elé állítanom tiszttársamat, hogy más bevádolása árán bizonyítsam ártatlanságomat!"

(12) Beszélgetés közben először menekülő polgártársaik tömege zúdult át rajtuk, majd az ellenség. A *consul*t – nem tudván, kicsoda – agyondárdázták, Lentulust pedig a kavarodásban elragadta a lova. Ezután már menekült, ki merre látott. (13) 7000 ember ért el a kisebbik táborba, 10 000 a nagyobbikba. Mintegy 2000-en Cannae faluba menekültek, amelynek azonban nem voltak védművei, így Karthalon itt azonnal körülfogta őket lovasaival. (14) A másik *consul*, aki – véletlenül vagy szándékosan – egyik menekülő csapathoz sem csatlakozott, mintegy 50 lovassal eljutott Venusiába.

(15) Állítólag 45 500 gyalogos és 2700 lovas veszett oda, római polgárok és szövetségesek körülbelül egyenlő arányban. (16) Elesett mindkét *consul quaestor*a, Lucius Atilius és Lucius Furius Bibaculus, 29 katonai *tribunus*, akik közül többen már *consul*i, *praetor*i vagy *aedilis*i tisztséget is viseltek. Köztük volt Gnaeus Servilius Geminus és Marcus Minucius, aki az előző évben a lovassági főparancsnok, néhány évvel azelőtt [221] pedig a *consul* tisztségét viselte. (17) Ezenkívül elesett 80 *senator*, illetve olyanok, akik az általuk viselt tisztségek alapján *senatus*i tagságra számíthattak, és önkéntesekként szolgáltak a légiókban. (18) Az adatok szerint a csatában 3000 gyalogos és 1500 lovas esett fogságba.

50.

(1) Így zajlott le a cannaei csata, amelynek emlékezete az Allia melletti vereséghez[1] mérhető. (2) Ha következményeit tekintve nem volt is olyan végzetes, hála az ellenség tétovázásának, de vérveszteség szempontjából súlyosabb és iszonyúbb csapást jelentett. (3) Hiszen az alliai futás kiszolgáltatta a Várost, de megmentette a hadsereget; Cannaenál viszont a menekülő *consul*t alig 50 ember követte, és a másikkal együtt, aki elesett, szinte az egész serege is elpusztult.

(4) Mindkét római táborban hiányosan felfegyverzett katonák tömege tartózkodott, vezérek nélkül. A nagyobbikból üzenetet küldtek a másikba: éjszaka, amíg az ellenség kialussza a csata és a győzelmi lakoma fáradalmait, jöjjenek át hozzájuk, és azután majd együtt elvonulnak Canusiumba. (5) Ezt a javaslatot egyesek teljes egészében elvetették: Miért őket hívják, miért nem maguk jönnek át, holott éppúgy egyesíthetnék erőiket itt is? Nyilván azért, mert a két tábor között hemzseg az ellenség, és inkább a mások bőrét viszik a vásárra, mint a magukét. (6) Másoknak nem annyira a javaslat ellen volt kifogásuk, inkább a bátorság hiányzott belőlük. Ekkor Publius Sempronius Tuditanus katonai *tribunus* így szólt hozzájuk:

„Inkább a kapzsi és kegyetlen ellenség kezébe akartok kerülni, hogy fejenként megszabja az áratokat, a vevők meg ilyen kérdésekkel puhatolják, mennyit értek: »Te mi vagy, római polgár? Vagy latin szövetséges?« Azt akarod, hogy a te gyalázatod és szerencsétlenséged másnak a dicsőségét növelje? (7) Nem, ha valóban honfitársai vagytok annak a Lucius Aemilius *consul*nak, aki inkább választotta a dicső halált, mint a dicstelen életet, és annak a sok bátor férfinak, akiknek a holtteste halmokban hever körülötte. (8) De mielőtt még ránk virrad, és nagyobb ellenséges csapatok állják el utunkat, vágjunk át ezeken, akik most szétszóródva, rendezetlen csoportokban lármáznak kapuink előtt! (9) Fegyverrel és bátorsággal át lehet törni a tömör pajzsfalon is. Ha éket alkotunk, úgy szórhatjuk szét

[1] Lásd V. 37. 7–38. 10.

ezt a laza tömeget, mintha semmi sem állna utunkban. Gyertek hát velem mind, akik meg akarjátok menteni magatokat és az államot!"

(10) Ily szavakat szólván kirántotta kardját, és az ékalakzat élén keresztülnyomult az ellenségen. (11) A numidák fedetlen jobb oldalukat vették célba dárdáikkal, ők azonban pajzsukat átvették a jobb kezükbe, és így mintegy 600-an átjutottak a nagyobbik táborba. Itt azonnal csatlakozott hozzájuk a másik nagy csapat, és veszteség nélkül elértek Canusiumba. (12) A legyőzöttek mindezt inkább lélekjelenlétük vagy a jó szerencse sugallta gyors elszánásból, nem pedig tervszerű meggondolásból vagy valakinek a parancsára hajtották végre.

51.

(1) A győztes Hannibalt a többiek körülállták és szerencsekívánatokkal halmozták el. Azt tanácsolták neki, hogy a nagy háború befejezése után a nap többi részében és a rákövetkező éjszaka engedélyezzen pihenőt magának és kimerült katonáinak. (2) Egyedül Maharbal, a lovasság parancsnoka vélekedett úgy, hogy egy pillanatot sem szabad elvesztegetniük. „Hogy megtudd – mondta –, mit végeztél ebben a csatában, öt nap múlva győztesen a Capitoliumon kell ebédelned! Kövess engem, én majd előremegyek a lovassággal, hogy mire az ellenség észbe kap, már oda is érjünk!"

(3) Hannibal mindezt olyan örömtelinek és nagyszerűnek látta, hogy hirtelenjében nem is tudott vele mit kezdeni. Ezért azt felelte Maharbalnak, hogy szándéka dicséretet érdemel, de a terv mérlegeléséhez időre van szükség. (4) Mire Maharbal: „Hát igen, az istenek nem adnak meg mindent egy embernek. Győzni, azt tudsz, Hannibal, de a győzelmet kihasználni nem tudod!" Azóta is az az általános nézet, hogy ez az egy nap késlekedés mentette meg Rómát és a birodalmat.[1]

(5) Másnap kora hajnalban hozzákezdtek a fegyverzsákmány összegyűjtéséhez, és megszemlélték a mészárlás nyomait. A látvány még az ellenségre is iszonyú hatást tett. (6) Sok ezer római holtteste hevert ott szanaszét, gyalogosok és lovasok vegyesen, ahogy harc vagy menekülés közben a véletlen egymás mellé

[1] Livius szívesen idézi ezt a még saját korában is elterjedt véleményt, már csak azért is, mert ezzel fokozhatja az előadás és helyzet drámaiságát. Valójában azonban Hannibal reálisan döntött, hiszen hadereje és technikai felkészültsége korántsem lett volna elegendő arra, hogy Róma megostromlására vállalkozzon. Sőt ez valószínűleg soha nem is volt célja: nem annyira Róma meghódítására törekedett, mint annak térdre kényszerítésére egy méltányosabb békekötés érdekében. – Az anekdota hiteléből az a körülmény is levon, hogy Cannae és Róma között jóval több a távolság, mint amennyit a lovasság (és még inkább a gyalogság) 5 nap alatt meg tud tenni.

sodorta őket. Azt a néhány túlélőt, akiknek a sebei összehúzódtak a hajnali hidegben, ezért felkeltek, és véresen kivergődtek a holttestek halmai alól, az ellenség leöldöste. (7) Mások, akiket élve találtak meg, átvágott combbal vagy térddel a földön heverve, lecsupaszított nyakukat nyújtották oda, hogy ontsák már ki megmaradt vérüket is. (8) Találtak olyanokat is, akiknek a feje kikapart földdel volt betemetve: nyilván gödröt vájtak maguknak, földet hánytak a fejükre, így fojtották meg magukat. (9) Különösen magára vonta mindenki figyelmét egy halott római alól élve kihúzott numida, akinek szét volt rágva a füle, orra; a római ugyanis, minthogy a kezével már nem bírt fegyvert fogni, őrjöngő dühében fogával kezdte marcangolni ellenfelét, és eközben lehelte ki lelkét.

52.

(1) Hannibal, miután a nap nagy részét a fegyverek összegyűjtésével töltötte, a kisebbik tábor ellen vezette seregét. Először is egy oldalsáncot húzott, hogy elzárja őket a folyótól. (2) De hamarabb megadták magukat, mint várta, hiszen a megerőltetés, az őrködés, a sebesülések amúgy is mindnyájukat kimerítették. (3) Megállapodtak, hogy átadják fegyvereiket és lovaikat, és hogy a rómaiak váltságdíja 300, a szövetségeseké 200, a rabszolgáké 100 *quadrigatus*[1] lesz fejenként; ha ezt megfizették értük, egy szál ruhában elvonulhatnak. Ezután beengedték a táborba az ellenséget, akik fogságba vetették őket, elkülönítve egymástól a rómaiakat és a szövetségeseket. (4) Amíg itt ezzel telt az idő, a nagyobbik táborból kitört mintegy 4000 gyalogos és 200 lovas, akikben még volt elég elszántság és erő, és részben menetoszlopban, részben – ami éppen olyan biztonságot nyújtott – szétszóródva, a földeken át elmenekültek Canusiumba. A tábort az ott maradt sebesültek és gyávák átadták az ellenségnek, ugyanolyan feltételekkel, mint a másikat. (5) A punok rengeteg zsákmányt ejtettek. A lovakon, embereken és az ott található ezüstön kívül – ami elsősorban a lovak boglárjait jelentette, mert akkoriban, főleg a katonaéletben, étkezéshez alig használtak vert ezüstöt – a többi zsákmányt szabad rablásra engedték át. (6) Hannibal ezután egy halomba hordatta elesett katonái holttestét, hogy eltemessék őket. Legjobb harcosai voltak ezek,[2] és számuk, mint mondják, 8000-re rúgott. Némelyik történetíró szerint felkutatták és eltemették a római *consul* holttestét is.

(7) A Canusiumba menekülőket a városbeliek csak városfalaik mögé és otthonukba fogadták be, egy Busa nevű gazdag és előkelő apuliai asszony azonban

[1] A *denarius* bevezetése (Kr. e. 214) előtt használt római ezüstpénz, értékben annak másfélszerese.

[2] Hannibal veszteségeinek legnagyobb része nem az afrikai nehézgyalogságból került ki, hanem az eleve felmorzsolásra szánt centrumban elhelyezett gallokból és hispánokból.

élelemmel, ruhával, sőt még útipénzzel is ellátta őket. Ezért a jótéteményért később, a háború befejezése után a *senatus* háláját nyilvánította neki.

53.

(1) A menekültek között négy katonai *tribunus* is volt: az I. légióból Quintus Fabius Maximus;, az előző évi *dictator* fia, (2) a II. légióból Lucius Publicius Bibulus és Publius Cornelius Scipio, a III. légióból pedig Appius Claudius Pulcher, aki nemrég volt *aedilis*. (3) A főhatalmat egyhangú elhatározással a még igen fiatal Publius Scipióra[1] és Appius Claudiusra ruházták. (4) Miközben ezek egymás közt fontolóra vették az állam helyzetét, Publius Furius Philus, egy *consul*viselt férfi fia kijelentette: Hiába reménykednek, nincs miben; az állam menthetetlenül elveszett. (5) Egy nemesifjakból álló csoport Lucius Caecilius Metellus vezetésével[2] már azon töri a fejét, hogy tengerre szállnak, és Itáliának búcsút mondva valamelyik királyhoz menekülnek.

(6) A jelenlévők a megdöbbenéstől és ámulattól dermedten hallgatták ennek az önmagában is lesújtó csapásnak a hírét, amely a sok szerencsétlenséget még újabbal tetézi. Úgy vélték, ez ügyben tanácskozást kell összehívni. De az ifjú Scipio, a háború végzettől kijelölt vezére azt mondta, ez a dolog nem a haditanácsra tartozik: (7) ilyen nagy bajban nem tanácskozásra, hanem bátor cselekvésre van szükség. Akik az állam üdvét akarják, ragadjanak fegyvert azonnal, és kövessék őt! (8) Ott van az ellenség igazi tábora, ahol az emberek ilyen gondolatokat forgatnak a fejükben.

(9) Néhány ember kíséretében egyenesen Metellus szállására sietett, és itt együtt találta az ifjakat, akikről a jelentés szólt. Kirántotta kardját a tanácskozók feje fölött, és így kiáltott: „Igaz lelkemre esküszöm, (10) hogy a római nép államát cserben nem hagyom, és nem tűröm, hogy más római polgár cserbenhagyja! (11) Ha eskümet tudatosan megszegem, akkor te, Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter, engem, házamat, családomat, vagyonomat a legiszonyatosabb pusztulással sújtsd! (12) Felszólítalak téged, Lucius Caecilius, és minden jelenlévőt, hogy mondjátok utánam ezt az esküt. Aki nem teszi, számoljon azzal, hogy az ő vesztére vontam ki kardomat!"

(13) Éppúgy megrettenve, mintha a győztes Hannibal jelent volna meg előttük, mindnyájan megesküdtek, és önként megadták magukat Scipiónak, hogy őrizetbe vegye őket.

[1] Publius Scipio, aki a Ticinus mellett vívott ütközet idején (XXI. 46. 7–8) töltötte be 16. életévét, ekkor mintegy 19 éves lehetett.

[2] Livius a későbbiekben (XXIV. 18.) Metellus előnevét Marcusként adja meg.

54.

(1) Mialatt Canusiumban ez történt, mintegy 4500 gyalogos és lovas érkezett Venusiába a *consul*hoz, akik szétszóródva, a földeken át menekültek odáig. (2) A város lakói mindnyájukat családokhoz osztották be, hogy ott szíves fogadtatásban és ellátásban részesüljenek. Minden lovasnak tógát, tunikát, 25 *quadrigatus*t, a gyalogosoknak pedig 10 *quadrigatus*t adtak, és hiányzó fegyvereiket is pótolták. (3) A város és egyes polgárai szívélyesen teljesítették minden vendéglátói kötelességüket, valósággal versenyeztek, hogy az az egyetlen canusiumi asszony ne múlhassa felül jótettekben Venusia népét. (4) De a nagy tömeg egyre súlyosabb terhet rótt Busára, a számuk ugyanis már 10 000 körül járt. (5) Appius és Scipio, miután meghallották, hogy az egyik *consul* épségben megmenekült, követ útján azonnal tudatták vele, mennyi gyalogos és lovas csapatuk van, és egyúttal megkérdezték, hogyan rendelkezik: vezessék-e seregüket Venusiába, vagy pedig maradjanak Canusiumban? (6) Varro maga vonult át csapataival Canusiumba; így már kezdett a dolog egy *consul*i hadseregre emlékeztetni,[1] és úgy tűnt, ha nyílt fegyveres harcban nem is, de legalább a városfalak mögött meg tudják védeni magukat.

(7) Rómába azonban nem jutott el a hír, hogy akár csak ennyi polgár és szövetséges is megmaradt, csak az, hogy a sereget vezéreikkel együtt mind egy szálig megsemmisítették. (8) Róma falain belül, amíg a Város épségben volt, még soha nem támadt ekkora rémület és zűrzavar. Ezért, minthogy a feladat felülmúlná erőmet, meg sem próbálkozom ennek az elbeszélésével, hiszen a részletek leírásával csak kisebbíteném a valóságot. (9) Minthogy az előző évben már a Trasumennusnál is elpusztult egy *consul* és egy hadsereg, ez a hír nem a régire következő újabb csapásról szólt, hanem kettős szerencsétlenségről: a két *consul* és a két *consul*i sereg pusztulását, vagyis hogy nincs többé római tábor, nincs vezér, nincs katona; (10) Apulia, Samnium és majdnem egész Itália Hannibalé. Bizonyos, hogy minden más nép összeomlott volna egy ilyen rettentő csapás súlya alatt. (11) Hasonlítsuk össze ezt a vereséget azzal, amelyet a karthágóiak az Aegates-szigetek mellett vívott tengeri ütközetben szenvedtek el, és amely úgy megtörte őket, hogy kivonultak Szicíliából és Szardíniáról, majd hajlandóak voltak adó és jóvátétel fizetésére kötelezni magukat? Vagy a később Afrikában vívott balvégzetű csatájukhoz mérjük, amelyben maga Hannibal maradt alul?[2] Semmilyen tekintetben nem mérhetőek ezek a rómaiak vereségéhez, legfeljebb abban, hogy amazok kisebb lelkierővel viselték el a magukéit.

[1] Azaz mintegy két légiónak megfelelő haderő volt együtt.

[2] A karthágóiak végső vereségét megpecsételő, Kr. e. 202-ben Zamánál vívott csatával.

55.

(1) Publius Furius Philus és Marcus Pomponius *praetor*ok összehívták a *senatus*t a Curia Hostiliába, hogy a Város védelméről tanácskozzanak. (2) Nem volt kétségük afelől, hogy seregeik megsemmisítése után az ellenség nekivág utolsó harci feladatának, és Róma ostromára indul. (3) De amilyen hatalmas volt a csapás, olyan átláthatatlan is, ezért még véleményt sem tudtak alkotni. Ráadásul fülükbe zúgott az asszonyok jajveszékelése, és minthogy teljes volt a bizonytalanság, majdnem minden háznál egyformán gyászoltak élőket és holtakat. (4) Ekkor Quintus Fabius Maximus azt indítványozta, küldjenek lovas futárokat a Via Appiára és a Via Latinára, és ezek kérdezzék ki az útjukba kerülőket – hiszen menekülés közben nyilván sokan szétszóródtak, ki erre, ki arra –, azután jelentsék, amit a *consul*ok és a seregek sorsáról megtudtak: (5) hogy ha a halhatatlan istenek megkönyörültek a birodalmon, és valamit meghagytak a római névből, hol vannak ezek a csapatok, hová indult Hannibal a csata után, mi a szándéka, mit csinál most, és mire készül ezután. (6) Ezeknek a felderítését és megtudakolását bízzák tettre kész ifjakra. Az viszont maguknak az atyáknak a feladata lesz – hiszen alig van itt főtisztségviselő –, hogy véget vessenek a Városban a pániknak és fejetlenségnek. Az asszonyokat távolítsák el a közterületekről, és kényszerítsék rá őket, hogy maradjanak otthon. (7) Vessenek véget a családok hangos gyászának, teremtsenek csendet a Városban. Rendeljék el, hogy azt, aki bármilyen hírt hoz, a *praetor*okhoz kell vezetni, (8) és mindenki otthon várja meg az értesítést családtagjai sorsáról. Ezenkívül állítsanak a kapukba őrséget, hogy senki ne hagyhassa el a Várost, és bírják rá az embereket, hogy csakis a Város falainak megvédelmezésétől reméljék megmaradásukat. Majd ha lecsillapodott a zűrzavar, akkor hívják ismét össze az atyákat a Curiába, és akkor tanácskozzanak a Város védelméről.

56.

(1) Mindnyájan egyhangúlag felsorakoztak javaslata mellé, majd miután a tisztségviselők szétoszlatták a Forumról a tömeget, az atyák is elszéledtek, hogy lecsillapítsák a felzaklatott kedélyeket. Ekkor érkezett meg végre Gaius Terentius *consul* levele, (2) amelyben közölte, hogy Lucius Aemilius *consul* és a sereg odaveszett, ő maga Canusiumban van, és mint valami hajótörés után, gyűjtögeti, amit a szörnyű csapás meghagyott. Mintegy 10 000, különböző egységekből való, csapatokba még nem rendezett embere van. (3) Hannibal Cannaenál táborozik, és egy nagy, győztes hadvezérhez a legkevésbé sem illő módon a foglyok váltságdíjával meg a zsákmány többi részével kufárkodik.

(4) Ezután az egyes családokat is értesítették az őket ért veszteségekről, és az egész Várost annyira betöltötte a gyász, hogy el kellett halasztani Ceres évenként

megtartott áldozati ünnepét,[1] mert ebben nem vehet részt, akinek gyásza van, ez idő tájt pedig nem akadt matróna a Városban, aki ne gyászolt volna. (5) Ezért, nehogy hasonló okból egyéb állami vagy egyéni áldozatok is elmaradjanak, *senatus*i határozattal 30 napra korlátozták a gyász idejét.

(6) Amikor azonban a Várost felkavaró izgalom lecsillapítása után az atyákat megint a Curiába hívták, egy másik levél is érkezett, amelyet Titus Otacilius *propraetor* küldött Szicíliából. A levélben az állt, hogy egy karthágói hajóhad pusztítja Hierón királyságát, (7) és amikor ő annak kérésére segíteni akart, jelentést kapott, hogy az Aegates-szigeteknél harcra készen és felszerelve horgonyoz egy másik hajóhad, (8) hogy mihelyt észreveszik, hogy ő elindult a szürakuszai part védelmére, azonnal megtámadják Lilübaiont és a római fennhatóság alatt álló többi területet. Tehát hajóhadra van szükség, ha meg akarják védeni királyi szövetségesüket és Szicíliát.

57.

(1) A *consul* és a *propraetor* levelének felolvasása után az atyák úgy határoztak, hogy Canusiumba küldik a hadsereghez Marcus Claudius *praetor*t, aki az Ostiában állomásozó hajóhad élén állt, a *consul*t pedig levélben felszólítják, hogy miután seregét átadta a *praetor*nak, a lehető leggyorsabban jöjjön Rómába, mihelyt az állam érdeke megengedi. (2) A szörnyű csapásokon kívül rémülettel töltötte el őket az is, hogy – egyéb csodajelek mellett – ebben az évben két Vesta-szűzre, Opimiára és Floroniára bizonyosodott rá a paráznaság bűne. Az egyiket ősi hagyomány szerint a Porta Collinánál élve eltemették, míg a másik önkezével vetett véget életének. (3) Lucius Cantiliust, a *pontifex* írnokát – ezeket nevezik ma „kisebb *pontifex*eknek" –, aki Floroniával paráználkodott, a *pontifex maximus* a Comitiumon addig vesszőzte, amíg az ütések alatt ki nem lehelte a lelkét. (4) Mivel ezt a bűnt, mint ennyi csapás közepette lenni szokott, csodajelnek tekintették, felszólították a *decemvir*eket, hogy tekintsenek bele a Sibylla-könyvekbe, (5) Quintus Fabius Pictort pedig elküldték Delphoiba a jósdához megtudakolni, milyen imákkal és könyörgésekkel engesztelhetik ki az isteneket, és mikor ér véget a roppant csapások sorozata. (6) Közben a sorskönyvek intésére több rendkívüli áldozatot mutattak be. Többek között a marhavásártéren két gallt és két görögöt – egy-egy férfit és nőt mindkét népből – élve eltemettek egy kikövezett, föld alatti üregbe, amelyet már előzőleg is bemocskoltak efféle, a római vallási szertartásokhoz méltatlan emberáldozattal.

[1] Mivel a cannaei csata augusztus 2-án történt, a Cerealiát pedig április 19-én tartották, itt valószínűleg Ceres egy másik ünnepéről van szó.

(7) Amikor úgy gondolták, hogy kellőképpen kiengesztelték már az isteneket, Marcus Claudius Marcellus Ostiából 1500, a hajóhad számára besorozott katonát küldött Róma védelmére, (8) ő maga pedig, miután a flottánál szolgáló III. légiót a katonai *tribunus*okkal előreküldte Teanum Sidicinumba, a hajóhadat pedig tiszttársának, Publius Furius Philusnak adta át, néhány nap alatt erőltetett menetben Canusiumba ért.

(9) Ezután Marcus Iunius Pera, a *senatus* kezdeményezésére kinevezett *dictator* és lovassági főparancsnoka, Tiberius Sempronius Gracchus besorozták a 17 évnél idősebb ifjakat, sőt néhány kiskorút is. Ezekből négy légiót és 1000 lovast állítottak ki. (10) A szövetségesekhez és a latinsághoz is küldötteket menesztettek a szerződésben megállapított számú katonáért. Elrendelték, hogy kezdjék meg a pajzsok, dárdák és egyéb harci eszközök gyártását, és leszedették a templomok és oszlopcsarnokok falairól a régebben zsákmányolt ellenséges fegyvereket. (11) Minthogy nem volt már elég szabad polgár, a kényszerhelyzetben a sorozás új formáját is alkalmazták: állami pénzen 8000 fiatal, jó erőben lévő rabszolgát vásároltak és fegyvereztek fel, akiktől előbb egyenként megkérdezték, hogy akarnak-e katonai szolgálatot vállalni. Szívesebben választották a sereg gyarapításának ezt a módját, holott alkalmuk lett volna ennél csekélyebb összegért kiváltani fogságba esett katonáikat.

58.

(1) Hannibal ugyanis a Cannaenál aratott nagyszerű győzelme után inkább a győzelem, mint a hadviselés ügyeivel foglalkozott: (2) elővezettette a foglyokat, kiválogatta közülük a szövetséges katonákat, majd – akárcsak annak idején a Trebiánál vagy a Trasumennus-tónál – néhány barátságos szó kíséretében váltságdíj nélkül szabadon bocsátotta őket. Ezután, amit eddig még sohasem tett, magához hívatta a római katonákat is, és meglehetősen szívélyes hangú beszédet intézett hozzájuk. Kijelentette, hogy ő nem irtóhadjáratot folytat a rómaiak ellen, (3) hanem népe méltóságáért és hatalmáért küzd. Ősei meghátráltak a rómaiak hősiessége előtt, most viszont azon fáradozik, hogy a rómaiak hátráljanak meg az ő hadiszerencséje és hősiessége előtt. (4) Ezért lehetővé teszi, hogy a foglyok kiváltassák magukat; a lovasok váltságdíja 500, a gyalogosoké 300, a rabszolgáké 100 *quadrigatus* fejenként.

(5) Noha alaposan felemelte a lovasok váltságdíját ahhoz képest, amit megadásuk idején kialkudtak, a foglyok bármilyen feltételek mellett örömmel elfogadták a megállapodást. (6) Hannibal úgy döntött, hogy szavazással válasszanak maguk közül tíz küldöttet, akik Rómában a *senatus* elé járulnak, és hűségük biztosítékául mindössze esküt kellett tenniük, hogy visszatérnek. (7) Velük

tartott egy Karthalon nevű előkelő karthágói is, hogy ha a rómaiak esetleg hajlanak a békekötésre, közölje velük a feltételeket. (8) Amikor elhagyták a tábort, egyikük, akiből teljességgel hiányzott a római jellem, visszatért a táborba, mintha ottfelejtett volna valamit, hogy így oldja fel magát esküje alól, majd még az éj beállta előtt utolérte útitársait. (9) Amikor a rómaiak értesültek jövetelükről, Karthalon elé egy *lictor*t küldtek, aki a *dictator* nevében felszólította, hogy még az éj beállta előtt hagyja el Róma területét.

59.

(1) A *dictator* összehívta a *senatus*t, és fogadták a foglyok küldöttségét. Vezetőjük így beszélt:

„Marcus Iunius és ti, atyák és összeírtak! Mindannyian tisztában vagyunk vele, hogy soha állam még nem becsülte olyan kevésre fogságba esett katonáit, mint a miénk. (2) De – feltéve, hogy nem vagyunk elfogultak önmagunkkal szemben – még soha senki, aki az ellenség hatalmába került, nem érdemelt több törődést tőletek, mint mi. (3) Hiszen mi nem a harcmezőn adtuk át fegyvereinket gyáván, hanem majdnem napestig kitartottunk az ütközetben, megvetve lábunkat a holttestek halmain, és csak azután vonultunk vissza táborunkba. (4) A nap hátralevő részében és a rákövetkező éjszakán a küzdelemtől és sebeinktől elgyötörve védelmeztük sáncainkat. (5) Másnap a győztes ellenség körülzárt bennünket, elvágott a víztől, semmi reményünk nem volt, hogy pajzsfalán átverekedjük magunkat. Ezért nem éreztük gyalázatnak, hogy miután 50 000 bajtársunk veszett oda, néhány római katona mégiscsak túlélte a cannaei ütközetet. (6) Ekkor állapodtunk csak meg a váltságdíjban, amelyért kiválthatnak minket, majd fegyvereinket, amelyeknek segítségére már nem számíthattunk, átadtuk az ellenségnek. (7) Hiszen a hagyomány szerint őseink is aranyon váltották meg magukat a galloktól,[1] és a ti atyáitok is, noha hallani sem akartak békefeltételekről, mégis elküldték követeiket Tarentumba, hogy kiváltsák a foglyokat.[2] (8) Pedig mind a gallok elleni csata az Alliánál, mind a Hérakleia melletti Pürrhosz ellen nem annyira a nagy emberveszteségről, inkább a rómaiak fejvesztett megfutamodásáról híresült el. De Cannae síkját heggyé tornyosult római holttestek borítják, és csak azok élték túl az ütközetet, akiknek a leölését az ellenség már nem győzte fegyverrel és erővel – ezek vagyunk mi. (9) Vannak köztünk néhá-

[1] Vö. V. 48.

[2] Ez a Pürrhosz elleni háborúban (Kr. e. 280–272) történt, a Hérakleiánál vívott csata után.

nyan, akik nem is vettek részt az ütközetben, hanem hátrahagyták őket a tábor védelmére, és így kerültek az ellenség kezébe, amikor a tábort átadtuk.

(10) Nem irigylem én egyetlen polgártársamat, egyetlen bajtársamat sem szerencséje vagy helyzete miatt, és nem akarom magamat mások rovására felmagasztalni. De azok, akik megfutottak a csatasorból, többnyire már fegyvertelenül, és meg sem álltak Venusiáig vagy Canusiumig, ne tartsák nálunk többre magukat, és ne dicsekedjenek azzal, hogy ők szilárdabb támaszai az államnak, mint mi – hacsak nem tartjuk érdemnek, hogy gyorsan szedik a lábukat. (11) Számítsatok azért rájuk is mint derék, bátor katonáitokra, de ránk is, akik még önfeláldozóbban fogunk harcolni a hazáét, ha a ti jóvoltotokból visszanyerjük szabadságunkat és hazakerülhetünk.

(12) Már minden korosztályt és réteget besoroztok katonának: mint hallom, épp 8000 rabszolgát fegyvereztek fel. Mi sem vagyunk kevesebben, és a mi váltságdíjunk sem több, mint az ő vételáruk – de ha össze akarnám hasonlítani magunkat velük, megsérteném a római nevet.

(13) Amikor ügyünket mérlegelitek, atyák és összeírtak, szerény véleményem szerint azt is szem előtt kell tartanotok, hogy ha megkeményítitek a szíveteket – bár nem szolgáltunk rá –, miféle ellenségnek hagytok ott minket martalékul. (14) Talán egy Pürrhosznak, aki úgy bánt a foglyaival, mint egy figyelmes házigazda? Vagy egy barbár punnak, akiről nehéz eldönteni, hogy a pénzvágy nagyobb-e benne vagy a kegyetlenség? (15) Ha látnátok polgártársaitokat megláncolva, a saját mocskukban, ezt sem találnátok kevésbé szívszorítónak, mint a cannaei csatatéren holtan heverő légióitok látványát. (16) Láthatjátok hozzátartozóink szorongását és könnyeit, amint itt állnak a Curia előcsarnokában a ti döntésetekre várva. Ha már ők is ilyen feszült aggodalmat élnek át értünk és távollévő társainkért, mit gondoltok, mit érezhetnek azok, akiknek az élete és szabadsága forog kockán? (17) Becsületszavamra, ha Hannibal saját természetét megtagadva jó akarna lenni hozzánk, nekünk akkor sem kellene többé az élet azok után, hogy ti méltatlannak ítéltetek arra, hogy kiváltsatok. (18) Amikor hajdan Pürrhosz váltságdíj nélkül bocsátotta el foglyait, azokat az állam vezető polgáraiból álló követség hozta vissza Rómába, amelyet azért küldtek Pürrhoszhoz, hogy váltsa ki őket. De visszatérhetek-e ide én, akit a saját hazám 300 ezüstre sem becsült?

Mindenkinek van önérzete, atyák és összeírtak. (19) Jól tudom, hogy életem és testi épségem egy hajszálon függ, de sokkal jobban nyugtalanít az a veszély, amely becsületemet fenyegeti: hogy általatok megbélyegezve és kiközösítve kell innen távoznunk – mert azt, hogy a pénzt sajnáltátok ránk, senki nem fogja elhinni."

60.

(1) Mihelyt befejezte beszédét, a Comitiumon álló tömeg panaszos kiáltozásban tört ki, és a Curia felé nyújtották kezüket, könyörögve, hogy adják vissza gyermekeiket, testvéreiket, rokonaikat. (2) A félelem és a kényszerűség a nőket is rábírta, hogy a Forumon nyüzsgő férfitömegbe vegyüljenek. A *senatus* zárt ülésen kezdett tanácskozni. (3) Eltérő vélemények hangzottak el. Egyesek azt javasolták, hogy állami pénzen ki kell váltani őket. Mások azt, hogy az állam ne áldozzon rájuk, de ne is akadályozza meg, hogy magánemberek kiváltsák őket; (4) és ha valakinek pillanatnyilag nincs elég pénze, az kapjon állami kölcsönt, amelyért az adós a nép előtt kezesekkel és ingatlanvagyonával áll jót. (5) Amikor azonban Titus Manlius Torquatus véleményét kérdezték, aki a régi és sokak szerint túlságosan is könyörtelen szigorúságot képviselte, ő állítólag ezt a beszédet mondta:

(6) „Ha a követek mindössze az ellenség kezében lévő foglyok kiváltását kérték volna társaik nevében is, röviden fejteném ki véleményemet, anélkül hogy bármelyiküket is személy szerint megszégyeníteném. (7) Hisz mi egyéb feladatom lenne, mint figyelmeztetni benneteket, hogy őrizzétek meg az őseinktől ránk hagyományozott szokást, amely szükséges példaként szolgál a katonai fegyelem megszilárdítása érdekében? Minthogy azonban ezek szinte dicsekedtek azzal, hogy megadták magukat az ellenségnek, és elvárták, hogy többre tartsuk őket nemcsak azoknál, akik harc közben estek fogságba, de még azoknál is, akik Venusiába és Canusiumba menekültek, sőt magánál Gaius Terentius *consul*nál is, nem tűrhetem, atyák és összeírtak, hogy az ott történtekből bármi is ismeretlen maradjon előttetek. (8) Bárcsak mindazt, amit most nektek mondani akarok, Canusiumban mondhatnám el, a sereg előtt, amely minden egyes ember gyávaságának vagy bátorságának legmegbízhatóbb tanúja! Vagy legalább volna itt egyedül Publius Sempronius! Hiszen ha ezek őt követték volna mint vezérüket, ma is katonák volnának a római táborban, nem pedig foglyok az ellenség hatalmában. (9) Ám jóllehet ott volt nekik a kitörésre egy egész éjjel – hiszen az ellenség a harctól kimerülve és a győzelemtől megmámorosodva majdnem mind visszavonult táborába –, és 7000 fegyveresnek sikerült átvágnia magát még az ellenséges pajzsfalon is, ők sem maguktól nem próbálkoztak ilyesmivel, sem másokhoz nem voltak hajlandóak csatlakozni. (10) Publius Sempronius Tuditanus szinte egész éjjel szakadatlanul sürgette, biztatta őket, hogy addig induljanak el vele, amíg a tábor körül ilyen kevés az ellenség, amíg csend van és nyugalom, amíg az éjszaka leplezi vállalkozásukat, és még napkelte előtt biztos helyre, szövetséges városokba juthatnak. (11) Ha Publius Sempronius ugyanúgy szólt volna hozzátok, mint nagyapáink idejében Publius Decius

katonai *tribunus* Samniumban,[1] vagy a mi ifjúkorunkban, az I. pun háborúban Calpurnius Flamma[2] beszélt a 300 önkénteshez, amikor őket az ellenségtől körülvett domb elfoglalására vezette: »Áldozzuk fel magunkat, katonák, és halálunkkal szabadítsuk ki körülzárt légióinkat az ellenség gyűrűjéből!« – (12) ha így beszélt volna hozzátok, nem tartott volna benneteket férfiaknak, sem rómaiaknak, ha e hősi elszántságban nem akadt volna társakra köztetek. (13) Márpedig ő nemcsak a dicsőség, de a szabadulás felé vezető utat is megmutatja nektek; vissza akar vinni a hazátokba, szüleitek, hitvesetek, gyermekeitek köré-be. (14) De bennetek annyi bátorság sincs, hogy hagyjátok magatokat megmenteni – vajon akkor mit tettetek volna, ha netán meg kell halnotok a hazáért? 50 000 aznap legyilkolt római polgár és szövetséges holtteste hever körülöttetek. Ha a hősiesség ennyi példája sem hat rátok, és ha egy ekkora csapás nem tudott meggyőzni, hogy az életet megvessétek, akkor soha semmi nem fog. (15) Csak addig vágyakozzatok hazátok után, amíg teljes jogú, szabad emberek vagytok – amíg van hazátok, és ti a polgárai vagytok! De most már késő: elvesztettétek polgárjogotokat, kizártátok magatokat a polgárok közösségéből, a karthágóiak rabszolgái lettetek.

(16) Pénzért akartok visszatérni onnan, ahová azért jutottatok, mert gyáva semmirekellők vagytok? Amikor polgártársatok, Publius Sempronius felszólított, hogy ragadjatok fegyvert és kövessétek, ti meg sem hallottátok; bezzeg mindjárt utána meghallottátok Hannibal parancsát, hogy áruljátok el táborotokat és adjátok át fegyvereiteket. (17) De miért csak gyávasággal vádolom azokat, akik ellen bűntettért is vádat emelhetnék? Hisz nem elég, hogy vonakodtak követni azt, aki üdvös tanácsot adott, de még meg is próbálták volna útját állni és visszatartani, ha a hősök kivont karddal el nem kergetik útjukból a gyávákat! Állítom, hogy Publius Semproniusnak először polgártársai sorain kellett átvágnia magát, csak azután az ellenségen. (18) Ezeket a polgárokat hiányolná a haza? Hiszen ha a többiek is ilyenek lettek volna, nem maradt volna meg egyetlen polgár sem azok közül, akik Cannaenál harcoltak. (19) 7000 fegyveresből 600 mert a kitörésre vállalkozni, hogy szabad emberekként, fegyverrel a kezükben térjenek vissza hazájukba, és az ellenség még ennek a 600 embernek sem tudta útját állni! (20) Gondoljátok meg, mennyivel biztosabban tette volna meg azt az utat majdnem két teljes légió! Akkor, atyák és összeírtak, ma Canusiumban 20 000 bátor és megbízható katonátok lenne. De így ki tekinthetné ezeket derék és hűséges polgároknak? Mert bátornak azért ők sem mernék magukat nevezni… (21) Hacsak nem hiszi azt valaki, hogy ezek voltaképpen támogatták a kitörés-

[1] Vö. VII. 34.
[2] Lásd a XVII. könyv tartalmi összefoglalóját.

re készülőket azzal, hogy vissza akarták fogni őket, vagy hogy nem irigylik tőlük ott tanúsított bátorságuk gyümölcseit, a megmenekülést és a dicsőséget, mert jól tudják, hogy ők gyávaságuk és tehetetlenségük miatt jutottak gyalázatos rabszolgasorsra? (22) Inkább a sátrakban lapulva akarták megvárni a hajnalt és vele az ellenséget, holott az éjszaka csendjében alkalmuk lett volna a kitörésre. De nyilván csak a táborból való kitörésre nem volt elég bátorságuk, arra azonban igen, hogy táborukat hősiesen megvédelmezzék. (23) Napokon és éjszakákon át állták az ostromot, fegyverrel védve a sáncokat, a sáncokkal magukat, és amikor már mindent megpróbáltak és mindenen keresztülmentek, megfosztva minden létfenntartási lehetőségtől, az éhségtől elgyötörve már a pajzsot sem bírták el, inkább az emberi esendőség, mint a fegyverek győzték le őket… (24) Hogyne! Napkeltekor nyomult a sáncok alá az ellenség, és egy óra sem telt bele, ők már át is adták neki magukat és fegyvereiket, és meg sem próbálták felvenni a harcot. (25) Tessék, ilyen katonák voltak ezek a két nap alatt! Amikor a csatasorban kellett volna helytállniuk, visszamenekültek a táborba; amikor a sáncért kellett volna küzdeniük, feladták a tábort. Sem a csatasorban, sem a táborban nem lehetett hasznukat venni. (26) Benneteket váltsalak ki? Amikor ki kellene törnötök a táborból, haboztok, és inkább ott maradtok; amikor meg maradnotok kell és fegyverrel védeni a tábort, kiszolgáltatjátok azt az ellenségnek fegyvereitekkel és saját magatokkal együtt. (27) Véleményem szerint, atyák és összeírtak, ezeket éppúgy nem szabad kiváltani, mint ahogy azokat, akik az ellenség sűrűjén keresztül kitörtek a táborból, és csodálatos hősiességgel megőrizték magukat hazájuk számára, nem szabad kiadnunk Hannibalnak."

61.

(1) Manlius beszéde után a *senator*ok döntését – noha legtöbbjük rokonságban volt valamelyik fogollyal – nemcsak az a hagyomány befolyásolta, hogy a római állam a legrégebbi időktől fogva sohasem volt elnéző a hadifoglyokkal szemben, de a pénzösszeg nagysága is. (2) Egyrészt, miután a sereg részére vásárolt rabszolgák vételára és felfegyverzése már igen nagy összeget emésztett fel, nem akarták az államkincstárat teljesen kimeríteni, másrészt nem akarták pénzelni Hannibalt, aki a hírek szerint elsősorban pénzhiánnyal küszködött.

(3) Amikor elhangzott a kemény válasz, hogy nem váltják ki a foglyokat, amely újabb gyásszal tetézte az eddigit a sok-sok polgár elvesztése miatt, az emberek hangos sírás és jajgatás közepette kísérték a küldöttséget a kapuig. (4) Az az egy azonban fogta magát és hazament, úgy vélvén, hogy miután csalárdul visszatért a pun táborba, esküje nem kötelezi többé. Amikor a dolog kiderült, és a *senatus* tudomására jutott, egyhangúlag úgy döntöttek, hogy el kell őt fogni, és állami őrizet alatt vissza kell küldeni Hannibalhoz.

(5) A foglyok történetének van egy másik változata is. Eszerint először tízen érkeztek. A *senatus* habozott, hogy bebocsássa-e őket a Városba; végül beengedték őket, de azzal a feltétellel, hogy nem járulhatnak a *senatus* elé. (6) Miután a küldöttség tovább elmaradt, mint várták, újabb három követ érkezett a foglyoktól: Lucius Scribonius, Gaius Calpurnius és Lucius Manlius. (7) Csak ekkor terjesztette a foglyok ügyét a *senatus* elé Scribonius egy rokona, az egyik nép*tribunus*. Úgy döntöttek, hogy nem váltják ki őket. Ekkor a három újabb küldött visszatért Hannibalhoz, (8) de a korábban érkezett tíz követ Rómában maradt, minthogy útnak indulásuk után azzal az ürüggyel, hogy ellenőrzik a foglyok névsorát, visszatértek Hannibalhoz, és ezzel feloldozták magukat esküjük érvénye alól. Kiadatásukról a *senatus*ban nagy vita kezdődött, amelyben a kiadatásukat javasolók néhány szavazattal kisebbségben maradtak. (9) A következő *censor*ok azonban minden lehetséges megbélyegzést és jogfosztást a nyakukba zúdítottak, ezért néhányan közülük azonnal végeztek magukkal, mások pedig egész életük folyamán nem mertek mutatkozni a Forumon, de szinte a napfénytől, a nyilvánosságtól is tartózkodtak. (10) Az ember inkább csak csodálkozhat, hogy mennyire eltérnek egymástól az egyes történetírók állításai, de megállapítani már nemigen tudja, mi az igazság.

Hogy mennyivel súlyosabb volt ez a vereség minden eddiginél, már az a tény is mutatja, hogy megingott a szövetségesek mindeddig szilárd hűsége, nyilván azért, mert nem bíztak többé a római hatalomban. (11) A következő népek pártoltak át a punokhoz: Atella és Calatia lakói, a hirpinusok, Apulia egy része, a pentrusok kivételével az összes samnis, (12) az összes bruttius és lucaniai, ezenkívül az uzentumiak[1] és majdnem az egész, görögök lakta partvidék: Tarentum, Metapontion, Krotón és Lokroi lakói,[2] valamint az összes gall törzs az Alpokon innen.

(13) De még ennyi csapás és a szövetségesek elpártolása sem vehette rá a rómaiakat, hogy akár csak fel is vetődjön köztük a békekötés – sem a *consul* hazaérkezése előtt, sem pedig utána, amikor hazatérésével felelevenítette az elszenvedett vereség emlékét. (14) Sőt a polgárság még e nehéz időkben is olyan lelki nagyságról tett tanúbizonyságot, hogy amikor a *consul* hazaérkezett a súlyos vereség után, amelyért elsősorban ő volt felelős, minden rend tagjai nagy számban vonultak ki a fogadására, köszönetet mondva neki, hogy nem adta fel az állam megmaradásába vetett hitét – (15) holott ha karthágói hadvezér lett volna, nem menekülhetett volna meg a kínhaláltól.

[1] Uzentum egy nem túl jelentős város volt az „olasz csizma" sarkában.

[2] A lista felöleli az összes, 215 és 212 között elpártolt jelentősebb várost és népet, kivéve a legfontosabbat, Capuát.

XXIII. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 216–215)

A campaniaiak Hannibalhoz pártolnak.
Magon Hannibal küldötteként beszámol Karthágóban a cannaei győzelemről, a tanácsterem előcsarnokában kiönti az elesettekről zsákmányolt aranygyűrűket, amelyek állítólag több mint egy *modius*t tettek ki. A bejelentés után Hanno, a pun előkelők egyike igyekszik rávenni az államtanácsot, hogy kérjenek békét a rómaiaktól, de a Barka-párt hívei lehurrogják.

Claudius Marcellus *praetor* sikeresen harcol Nolánál, amikor a városból kitörést intéz Hannibal ellen.

A punok által ostromlott Casilinum védői között olyan éhínség dúl, hogy bőrszíjakra, a pajzsok bőrborítására és az egerekre is ráfanyalodnak. Úgy maradnak életben, hogy a rómaiak a Volturnus folyón diót úsztatnak le nekik.

A *senatus*t feltöltik 197 lovagrendűvel.

L. Postumius *praetor*t[1] seregével együtt lemészárolják a gallok.

Cn. és P. Scipio Hispániában legyőzik Hasdrubalt, és Hispániát a maguk oldalára állítják.

A cannaei hadsereg maradékát Szicíliába internálják, ahonnan csak a háború végeztével távozhatnak.

Sempronius Gracchus *consul* legyőzi a campaniaiakat.

Claudius Marcellus *praetor* Nolánál ütközetben megfutamítja és legyőzi Hannibal seregét; így ő csillantja fel az első reménysugarat a sok vereségtől megfáradt rómaiak előtt.

Philipposz makedón király szövetséget köt Hanniballal.

Ezenkívül: P. és Cn. Scipio győzelmei Hispániában, T. Manlius sikeres harcai Szardínián; ez utóbbi Hasdrubal, Hanno és Magon pun vezéreket is fogságba ejti.

Hannibal serege a téli táborozás idején annyira elpuhul, hogy testi és lelki ereje egyaránt semmivé foszlik.

1.

(1) Hannibal a cannaei csata végeztével, a római táborok elfoglalása és kirablása után Apuliából azonnal Samniumba indult. Statius Trebius hívta be őt a hirpinusok területére azzal az ígérettel, hogy átadja neki Compsát. (2) A compsai Trebius nagy tekintélyt élvezett polgártársai között, de nem tudott érvényesül-

[1] Valójában kijelölt *consul* volt ekkor, lásd XXIII. 24.

ni a rómaiak pártfogása következtében igen befolyásossá vált Mopsius család és annak hívei miatt. (3) Amikor megérkeztek a városba a hírek a cannaei csatáról és Hannibal közeledéséről – ez utóbbit Trebius terjesztette el –, a Mopsius-pártiak elmenekültek a városból, amelyet így harc nélkül átadtak a punoknak, és befogadták helyőrségüket.

(4) Hannibal itt minden zsákmányát és málháját lerakatta, majd kettéosztotta seregét. Magonnak megparancsolta, hogy fogadja a vidék Rómától elpártolt városainak megadását, amelyek pedig vonakodnak elpártolni, azokat kényszerítse rá; (5) ő maga pedig Campanián át a Tirrén-tenger felé indult, hogy megostromolja Neapolist, mert szüksége volt egy tengerparti városra.

(6) Neapolis határába érve a numidák egy részét, ahol lehetett, leshelyekre bújtatta el – arrafelé ugyanis sok a mélyút és rejtett völgyhajlat –, a többinek pedig meghagyta, hogy a földekről összeszedett zsákmányt feltűnő módon tereljék maguk előtt, és így lovagoljanak el a város kapujáig. (7) Minthogy úgy tűnt, kevesen vannak és fegyelmezetlenek, a városból egy lovas*turma* kitörést intézett ellenük. A szándékosan visszavonuló numidák maguk után csalogatták őket a leshelyekig. Itt bekerítették őket, (8) és egy lélek sem menekül meg közülük, ha nem lett volna a közelben a tenger, és nem pillantanak meg a parthoz közel néhány hajót, többnyire halászbárkákat, amelyeken az úszni tudók menedéket találtak. (9) De a harcban így is fogságba került vagy elesett jó néhány előkelő ifjú, köztük Hégeasz, a lovasok parancsnoka, aki túl hevesen eredt a menekülő ellenség nyomába. (10) Hannibal az ostromtól mégis visszariadt, megpillantva a város falait, amelyek az ostromlóknak vajmi kevés sikert ígértek.

2.

(1) Innen Capua felé vette útját. Ebben a városban elterjedt a fényűzés a hosszú ideig tartó jólét és a szerencse kegyei, de különösen az általános züllés közepette szabadságával mértéktelenül visszaélő köznép féktelensége miatt. (2) A *senatus*t ugyanis a maga és a köznép lekötelezettjévé tette Pacuvius Calavius, ez az előkelő néppárti, aki befolyását nemtelen eszközökkel érte el.

(3) Éppen a Trasumennusnál történt vereség évében érte el a legmagasabb tisztséget,[1] és számított rá, hogy a *senatus*ra már régóta acsarkodó köznép most alkalmat talál a felforgatásra, és rendkívüli gaztettre vetemedik: ha Hannibal és győztes serege erre a vidékre érkezik, legyilkolják a *senatus*t, és átadják Capuát a punoknak. (4) Pacuvius gazember volt ugyan, de mégsem velejéig romlott, és mivel jobban szeretett volna egy ép államon uralkodni, mint annak romjain – de

[1] Azaz Kr. e. 217-ben lett *meddix tuticus*.

tudta jól, hogy nem maradhat épségben az az állam, amelyet megfosztanak tanácskozó testületétől –, olyan tervet eszelt ki, amellyel megmentheti a *senatus*t, és egyúttal a maga és a köznép lekötelezettjévé is teheti.

(5) Összehívta a *senatus*t, és azzal kezdte beszédét, hogy a Rómától való elpártolásba ő semmiképpen nem egyezik bele, (6) csak ha az már végképp elkerülhetetlen, hiszen gyermekei Appius Claudius lányától születtek, saját lányát pedig Rómába adta férjhez, Marcus Liviushoz. De most ennél sokkal nagyobb és félelmetesebb veszély fenyeget – mondta. – (7) A köznép ugyanis nem elpártolás útján akarja megszabadítani a várost a *senatus*tól, hanem azt tervezi, hogy a *senatus*t legyilkolja, és a gazdátlanná vált államot kiszolgáltatja Hannibalnak és a punoknak. (8) Ő megszabadíthatja őket ettől a veszélytől, ha megengedik, és elfeledkezve az államban dúló viszálykodásról, megbíznak benne.

(9) Amikor ebbe a *senator*ok félelmükben mindnyájan beleegyeztek, ő így szólt: „Bezárlak benneteket a *curiá*ba, mintha én is részt vállalnék a készülő merényletben. Úgy teszek majd, mintha helyeselném a tervet, amellyel hiába is szegülnék szembe, és így fogom megtalálni megmentésetek útját. (10) Erre olyan biztosítékot adok nektek, amilyet kívántok."

Miután szavát adta nekik, eltávozott, rájuk záratta a *curiá*t, és az előcsarnokban őrséget hagyott, hogy az ő engedélye nélkül senki ne léphessen se ki, se be.

3.

(1) Ezután gyűlésbe hívta a népet, és így beszélt hozzájuk: „Campaniaiak, aljas és megvetésre méltó *senatus*otok megbüntetésére, íme, elérkezett a várva várt alkalom! (2) Veszélytelenül és szabadon élhettek is vele, nem kell zendülést kezdenetek és életeteket kockáztatva egyenként megostromolnotok minden *senator* házát, amelyet *cliens*einek és szolgáinak serege védelmez. Tessék, ott vannak mindnyájan, magukra hagyatva és fegyvertelenül, bezárva a *curiá*ba. (3) De semmi szükség kapkodásra vagy átgondolatlan cselekvésre: lehetőséget adok rá, hogy külön-külön döntsetek mindegyikük sorsáról, hogy ki-ki elnyerje méltó büntetését. (4) De mindenekelőtt: csak annyira engedjetek a bosszúvágynak, hogy azért fontosabbnak tartsátok saját jólléteteket és érdeketeket, mint a bosszút. Hiszen, ha nem tévedek, ti csak ezeket a *senator*okat gyűlölitek, és nem általában a *senatus* intézményét vetitek el. (5) Hiszen vagy király kell az állam élére – amitől isten óvjon! –, vagy *senatus*, az egyetlen, szabad államokra jellemző tanácskozó testület. Így egy csapásra két feladatot is meg kell oldanotok: eltávolítani a régi *senatus*t és újat választani magatoknak. (6) Egymás után idehívatom a *senator*okat, és megkérdem, hogyan döntötök sorsukról. Mindegyikkel az történik majd, amit ti elhatároztok. De mielőtt a vétkes elnyerné büntetését, választanotok kell a helyére egy derék és tettre kész új *senator*t."

(7) Azzal leült, a neveket egy urnába dobta, majd felolvastatta azt a nevet, amely a sorsolás folyamán először kiesett az urnából, és elővezettette az illetőt a *curiá*ból. (8) A név hallatán mindenki kiabálni kezdett, hogy ez egy hitvány, elvetemült ember, és rászolgált a halálbüntetésre. (9) Erre Pacuvius: „Látom, hogyan vélekedtek róla. Válasszatok hát egy derék és becsületes *senator*t a hitvány és elvetemült helyébe." (10) Először, minthogy nem tudtak jobbat javasolni, mindnyájan elhallgattak. Majd amikor valaki nem szégyenlősködött tovább, hanem mondott egy nevet, tüstént még nagyobb kiáltozásban törtek ki; (11) egyesek kijelentették, hogy nem is ismerik az illetőt, mások ócsárolni kezdték, aljas tetteit, alacsony származását, megalázó szegénységét, szégyenteljes mesterségét vagy megélhetési módját hozva fel ellene. (12) Ugyanez a jelenet játszódott le még fokozottabb mértékben a második, majd a harmadik *senator* szólításakor is. Szemmel látható volt, hogy elégedetlenek az illetővel, de nincs kit a helyére állítaniuk: (13) annak már nem volt értelme, hogy újra a már említetteket javasolják, mert nevük említése csak a szidalmak áradatát indította el; a többi jelölt pedig még sokkal jelentéktelenebb és ismeretlenebb volt, mint akik először szóba kerültek. (14) Így azután az emberek lassan elszivárogtak, azt mondogatva, hogy még mindig az ismert baj a legelviselhetőbb, és hogy bocsássák szabadon a *senatus*t.

4.

(1) Így érte el Pacuvius, hogy a *senatus*, amely neki köszönhette életét, sokkal jobban függött tőle, mint a köznéptől; most már mindnyájuk jóváhagyásával uralkodhatott, fegyveres erőszak nélkül is. (2) A *senator*ok ettől fogva félretették méltóságuk és szabadságuk emlékét, és hízelegni kezdtek a köznépnek: előre köszöntek nekik, szívélyesen meghívták magukhoz és költséges lakomákon vendégelték meg őket, (3) mindig olyan pereket vállaltak el, azt a felet támogatták, annak az ügynek kedvezve állították össze a bíróságot, amelyik népszerűbb volt és alkalmasabb a tömeg kegyeinek megnyerésére. (4) Sőt már a *senatus*ban is úgy tárgyalták az ügyeket, mintha a köznép tartana gyűlést. Így a polgárság, amely a fényűzésre amúgy is mindig hajlamos volt – nemcsak jellemük hibájából, hanem mert túláradó bőségben kínálkoztak számukra az élvezetek, a tenger és szárazföld nyújtotta minden lehetséges gyönyör csábítása –, (5) a vezetők engedékenysége és a köznép zabolátlansága következtében úgy elkanászodott, hogy az élvezetvágy és a pazarlás minden mértéket túllépett. (6) Nem is hederítettek a törvényekre, a tisztségviselőkre, a *senatus*ra, és ehhez a cannaei vereség után az is hozzájárult, hogy megvetéssel kezdtek nézni a római uralomra is, holott azt eddig még tisztelték valamennyire. (7) Csak azért nem pártoltak el

azonnal, mert a régi házasságkötési jog alapján sok neves és befolyásos család került rokoni kapcsolatba a rómaiakkal, (8) Jóllehet a római seregben is elég sokan szolgáltak, a legerősebb köteléket az jelentette, hogy a rómaiak kiválasztottak 300 campaniai lovast, a legelőkelőbb családok sarjait, és a szicíliai városok helyőrségeibe rendelték őket.

5.

(1) Ezeknek a szülei és hozzátartozói nagy nehezen kivívták, hogy küldjenek követeket a római *consul*hoz. A *consul* ekkor még nem indult el Canusiumba, így Venusiában találták kis létszámú, hiányosan felfegyverzett csapatával, olyan helyzetben, amely egy hű szövetségesből a legnagyobb együttérzést váltotta volna ki, de egy gőgös és hűtlen szövetségesből, mint a campaniaiak, csak a legnagyobb megvetést. (2) A *consul* a helyzete és személye iránti lenézést csak fokozta azzal, hogy túlságosan nyíltan, semmit sem takargatva beszélt a vereségről. (3) Amikor ugyanis a követek közölték, hogy Campania népét és *senatus*át lesújtotta a rómaiakat ért csapás, és megígértek neki minden, a háború folytatásához szükséges támogatást, ő így válaszolt:

(4) „Amikor arra biztattok minket, campaniaiak, hogy hajtsuk be tőletek a háború folytatásához szükséges támogatást, inkább csak a szövetségestársakkal szemben régebben megszokott hangnemben szóltatok, de szavaitok nem illenek jelenlegi helyzetünkhöz. (5) Hisz mi maradt meg nekünk Cannae után, hogy meglévő erőforrásaink kiegészítését kérhetnénk szövetségeseinktől? Gyalogságot kérjünk tőletek, mintha lenne lovasságunk? Vagy azt mondjuk, hogy pénz kellene, mintha csak ebben szenvednénk hiányt? (6) A balszerencse még annyit sem hagyott meg nekünk, amit ki tudnánk egészíteni. A légiók, a lovasság, a fegyverek, hadijelvények, lovak, férfiak, pénz, ellátmány mind odaveszett vagy a csatában, vagy másnap, két táborunk elfoglalása után. (7) Nem arra volna hát szükségünk, campaniaiak, hogy támogassatok minket a háborúban, hanem szinte arra, hogy átvállaljátok tőlünk a háborút!

(8) Emlékezzetek csak arra, hogy annak idején a várfalak mögé beszorult, megrémült őseiteket, akik nemcsak a samnisoktól, de még a sidicinusoktól is reszkettek, mi szövetségeseinkké fogadtuk,[1] Saticula mellett megvédelmeztük,[2] és majdnem száz esztendőn át[3] folytattuk váltakozó szerencsével a samnis háborút, amelybe miattatok keveredtünk. (9) Vegyétek még hozzá, hogy amikor

[1] Lásd VII. 30–31.

[2] Lásd VII. 32–33.

[3] Kr. e. 343–272 között.

meghódoltatok, mint egyenlő jogúakkal kötöttünk veletek szerződést,[1] megtarthattátok törvényeiteket, és – ami a cannaei vereség előtt óriási megtiszteltetésnek számított – sokaknak közületek megadtuk a polgárjogot, és megosztoztunk azon veletek. (10) Ezért úgy kell gondolkodnotok, campaniaiak, hogy ez a vereség közös csapásként ért mindkettőnket, nektek pedig közös hazánkat kell oltalmaznotok.

(11) Nem samnisok vagy etruszkok ellen vívunk háborút, amelyben az, amit elvesznek, még mindig itáliai uralom alatt marad. A punok az ellenségeink, ez a még Afrikában sem őshonos nép,[2] amely a földkerekség legszéléről, az óceán mellől, Hercules Oszlopaitól hajszolja ide nemhogy semmi emberi jogot és szokást, de jóformán az emberi nyelvet sem ismerő seregét. (12) Ezt a természetében és szokásaiban eleve kegyetlen és állatias népséget vezére még inkább elvadította azzal, hogy felhalmozott holttestekből rakatott velük hidakat és gátakat, és – kimondani is visszataszító – rákapatta őket az emberhúsevésre.[3] (13) Ilyen iszonyatos lakomákon élnek ezek, amihez még hozzányúlni is istentelenség, és ezeket látnánk uralkodni magunk fölött! Vitás ügyeinkkel fordulhatnánk Afrikához, Karthágóhoz, tűrhetnénk, hogy Itália a numidák és mórok provinciája legyen – Itália melyik szülötte ne borzadna mindettől?

(14) Nagy dicsőséget hoz rátok, campaniaiak, ha a ti hűségetek és erőtök őrzi meg és állítja helyre a vereség miatt megingott római hatalmat. (15) Úgy gondolom, 30 000 gyalogost és 4000 lovast lehet sorozni Campaniából, pénzetek és gabonátok pedig van bőven. Ha olyan hűségesek lesztek, mint amilyen gazdagok, Hannibal meg sem fogja érezni, hogy győzött, de Róma sem, hogy legyőzték."

6.

(1) A *consul* beszéde után a követséget elbocsátották. Úton hazafelé az egyik követ, Vibius Virrius kijelentette: most olyan időket élnek, amikor a campaniaiak nemcsak régebben jogtalanul elvett földjüket szerezhetik vissza a rómaiaktól,[4] hanem egész Itáliára kiterjeszthetik uralmukat. (2) Hiszen – mondta – Hanniballal olyan feltételekkel köthetnek szövetséget, amilyenekkel csak akarnak; és az sem lesz vitás, hogy a háború befejeztével a győztes Hannibal visszatér Af-

[1] Kr. e. 338-ban (VIII. 14. 10). Ez az állítás is túlzás: a campaniaiak római polgárok lettek szavazati jog nélkül, ami azt jelentette, hogy elvesztették függetlenségüket, és kizárták őket a magasabb tisztségek viseléséből is.

[2] Karthágót föníciai (türoszi) telepesek alapították a Kr. e. IX. század végén.

[3] Polübiosznál (IX. 24. 4–8) Hannibal vezérkarának egyik tagja, Hannibal Monomakhosz ('a párbajhős') veti fel ezt az ötletet az ellátási gondok elhárítására, de végül nem viszik át a gyakorlatba.

[4] Vö. VIII. 11. 13.

rikába, seregét hazaszállítja, az Itália fölötti uralmat pedig a campaniaiaknak engedi majd át.

(3) Virrius szavait társai mind helyeselték, így amikor beszámoltak a követség útjáról, mindenkiben azt a meggyőződést keltették, hogy a római név egyszer s mindenkorra megsemmisült. (4) A köznép és a *senatus* többsége azonnal az elpártolást kezdte fontolgatni, (5) de a dolog az öregebbek és tekintélyesebbek ellenkezése miatt néhány napig elhúzódott. Végül a többség akarata győzött, hogy ugyanazokat a követeket, akik a római *consul*nál jártak, küldjék el Hannibalhoz.

(6) Néhány évkönyvben azt találom, hogy még mielőtt ezek elindultak volna, és egyértelmű döntés született volna az elpártolásról, küldöttséget menesztettek Rómába azzal a követeléssel, hogy ha a rómaiak segítséget várnak tőlük, akkor az egyik *consul*t válasszák a campaniaiak közül. (7) Követelésüket nagy felháborodással fogadták, és kiutasították őket a Curiából. Egy *lictor*t küldtek velük, hogy kísérje ki őket a Városból, és tudassa velük, hogy aznap már nem éjszakázhatnak Róma területén. (8) Mivel azonban ez a követelés nagyon hasonlít ahhoz, amellyel egykor a latinok előálltak,[1] Coeliusnak és más szerzőknek nyilván jó okuk volt rá, hogy ne emlékezzenek meg róla, ezért én sem merem állítani, hogy az eset valóban megtörtént.

7.

(1) A követek megérkeztek Hannibalhoz, és békét kötöttek vele a következő feltételekkel: Egyetlen pun hadvezérnek vagy tisztségviselőnek sincs hatalma campaniai polgár fölött. Campaniai polgárt nem lehet akarata ellenére katonai vagy egyéb szolgálatra kényszeríteni. (2) Capua megtarthatja saját törvényeit és tisztségviselőit. A campaniaiak kapnak a punoktól 300, általuk kiválasztott római hadifoglyot, hogy ezekkel kiválthassák a Szicíliában szolgáló campaniai lovasokat. – (3) Ezekben a feltételekben állapodtak meg. A következő gaztettel viszont a campaniaiak saját akaratukból tetézték meg a megállapodást. A szövetséges csapatok parancsnokait és más római polgárokat, akik részben valamilyen katonai feladat, részben magánügyeik intézése miatt tartózkodtak ott, a köznép váratlanul egytől egyig elfogta, és őrizetbe vétel ürügyén a nyilvános fürdőkbe zárta őket, hogy ott fulladjanak meg iszonyatos módon a forró gőzben.

(4) Ezt a szörnyűséget, sőt már azt is, hogy a punokhoz követeket küldjenek, minden erejével igyekezett megakadályozni Decius Magius. Ez a férfi csak azért nem tehetett szert vezető szerepre a városban, mert polgártársaiból hiányzott a józan ész. (5) Amikor azonban hallotta, hogy Hannibal helyőrséget küld a vá-

[1] Vö. VIII. 4–6.

rosba, Pürrhosz zsarnoki uralmával és a tarentumiak szánnivaló szolgaságával kezdett példálózni,[1] és először azt követelte hangosan a nyilvánosság előtt, hogy ne engedjék be a helyőrséget, (6) majd azt, hogy ha már befogadták őket, vagy űzzék ki, vagy pedig – ha régi szövetségesükkel és vérrokonukkal szemben elkövetett gaztettüket egy emlékezetes hőstettel akarják jóvátenni – mészárolják le a pun megszállókat, és álljanak vissza a rómaiak oldalára.

(7) Amikor Hannibalnak mindez a fülébe jutott – hiszen nyilvánosság előtt hangzott el –, küldöttek útján magához hívatta a táborába Magiust. Majd amikor az önérzetesen kijelentette, hogy ő ugyan nem megy, hiszen Hannibalnak nincs hatalma egy campaniai polgár fölött, a pun vezér haragra lobbant, és elrendelte, hogy fogják el ezt az embert, és megbilincselve vezessék elé. (8) Később azonban attól tartva, hogy ha erőszakot alkalmaz, közben zavargás törhet ki, és ha felbolydulnak a kedélyek, hirtelen felindulásból akár összecsapás is támadhat, egy futárral megüzente Marius Blossius campaniai elöljárónak,[2] hogy másnap Capuába érkezik, és csekély kísérettel felkerekedett táborából.

(9) Marius gyűlést hívott össze, és elrendelte, hogy a polgárok feleségükkel, gyermekeikkel együtt tömegesen vonuljanak ki Hannibal elé. Kérésének mindnyájan engedelmesen, sőt buzgón tettek eleget, mert a tömeg is Hanniballal rokonszenvezett, és nagyon szerette volna látni a sok-sok győzelem dicsőségével övezett hadvezért. (10) Decius Magius azonban nem vonult ki, de mint akinek nincs félnivalója, hiszen tiszta a lelkiismerete, otthon sem maradt: fia és néhány *cliens*e társaságában nyugodtan sétálgatott a *forum*on, miközben az egész polgárság lázasan tolongott, hogy fogadja és lássa a pun vezért.

(11) Hannibal, mihelyt a városba ért, azonnal a *senatus* összehívását követelte. A campaniai főemberek azonban arra kérték, ne foglalkozzon aznap semmi komoly üggyel, és a megérkezése révén ünneppé vált napot töltse maga is jó hangulatban. (12) Ezért, bár jelleme miatt nehezen türtőztette haragját, mégis, nehogy mindjárt első szavával nemet mondjon valamire, a nap nagy részét a város megtekintésével töltötte.

8.

(1) Hannibal szállása a közismerten előkelő és dúsgazdag Ninnius Celer fivéreknél, Steniusnál és Pacuviusnál volt. (2) Az előbb említett Pacuvius Calavius, annak az érdekcsoportnak a vezére, amely a polgárságot a karthágóiak oldalára

[1] A tarentumiak Kr. e. 280-ban Pürrhoszt hívták segítségül a rómaiak ellen (XII. könyv), ő azonban zsarnoki módon bánt velük.

[2] A „campaniai elöljáró” *(praetor Campanus)* cím valószínűleg a *meddix tuticus* oszk főtisztségviselői cím latin megfelelője.

állította, (3) elhozta ide felnőtt fiát, akit úgy kellett elvonszolnia Decius Magius mellől. Az ifjú ugyanis vele együtt szenvedélyesen kiállt a római szövetség mellett a punokkal kötött szerződés ellenében, és meggyőződésében sem a polgárság másfelé húzó rokonszenve, sem apja tekintélye nem ingatta meg. (4) Apja ekkor inkább könyörgéssel mintsem mentegetőzéssel kiengesztelte iránta Hannibalt, aki az atyai kérés és könnyek hatására az ifjút is meghívatta apjával együtt a lakomára, (5) noha itt vendéglátóin és a nagy hírű harcoson, Vibellius Taureán kívül más campaniait nem akart vendégül látni.

(6) Még napvilágnál ültek asztalhoz. A lakomát egyáltalán nem a karthágói szokások és a tábori egyszerűség jellemezte, hanem, ahogy egy dúsgazdag, fényűző államhoz és házhoz illik, felvonultatta a csábítóbbnál csábítóbb élvezetek egész tárházát. (7) Csak az ifjabb Calavius nem nyúlt a borhoz, hiába unszolták a házigazdák, sőt olykor maga Hannibal is. Azzal mentegetőzött, hogy gyengélkedik, apja pedig fia érthető módon feldúlt lelkiállapotára hivatkozott.

(8) Amikor alkonyattájban az öreg Calavius kiment a teremből, fia követte, és a ház végében elterülő kertben, ahol maguk lehettek, így szólt hozzá: (9) „Apám, olyan tervet osztok meg veled, amelynek segítségével a rómaiak nemcsak megbocsátják, hogy Hannibalhoz pártoltunk, hanem nagyobb jóindulattal és elismeréssel néznek majd ránk, campaniaiakra, mint valaha." (10) Apja csodálkozó kérdésére, hogy ugyan miféle tervről van szó, hátradobta tógáját a válláról, és megmutatta az oldalán függő kardot. (11) „Itt az ideje, hogy Hannibal vérével pecsételjem meg a rómaiakkal kötött szövetségünket! Előre szólni akartam neked, hátha nem akarsz ott lenni, amikor a merényletet végrehajtom."

9.

(1) Ennek láttán és hallatán az öreg, mintha már magának a merényletnek lenne szemtanúja, (2) a félelemtől magánkívül így kiáltott: „Könyörögve kérlek, fiam, mindenre, ami gyermeket és szülőt összeköt, ne kényszerítsd apádat, hogy végignézze, amint szörnyű dolgokat teszel és tesznek veled! (3) Hiszen csak néhány órája, hogy az összes istenre hűséget esküdtünk Hannibalnak, kézfogással erősítve meg kötésünket – csak hogy most, bár alig ért véget a találkozó, esküvel megszentelt kezünk máris fegyvert ragadna ellene? (4) Felkelsz a házigazda asztalától, amelyhez Hannibal csak három campaniait hívott meg, köztük téged – hogy ezt az asztalt vendéglátód vérével szennyezd be? Hannibalt apaként ki tudtam engesztelni fiam iránt, de a fiamat Hannibal iránt nem tudom? (5) Ám legyen, vegyük semmibe a becsületet, hűséget, vallást, kötelességtudatot, vetemedjünk szörnyűségekre – de csak ha a bűn nem fenyeget azonnali pusztulással. (6) Egyedül akarsz nekimenni Hannibalnak? És mit csinál majd addig a szabadok és szolgák serege körülötte? Hány ember szeme figyel egyedül csak őrá? (7) Hány fegyveres védel-

mezi? Azok majd mind megkövülve állnak, amíg te elköveted azt az őrültséget? Hát magának Hannibalnak a tekintetét kiállod-e, amelyet fegyveres hadak sem bírnak elviselni, amelytől borzad a római nép is? És azt kibírod-e majd, ha engem kell leszúrnod, aki testemmel védem Hannibalt, ha más segítség nem akad? (8) Márpedig csak a testemen keresztül férhetsz hozzá! Inkább most hagyd magad lebeszélni, mintsem odabent győzzenek le! Hallgass könyörgő szavaimra, ahogy érted szóló könyörgésem meghallgatást nyert a mai napon!"

(9) Látva, hogy fia sírva fakad, ölelte, csókolta, és addig kérlelte, amíg rá nem vette, hogy dobja el a kardot, és adja szavát, hogy lemond szándékáról. (10) Az ifjú így szólt: „Akkor hát kötelességemet, amellyel hazámnak tartozom, apámmal szemben teljesítem. (11) Téged azonban szívből sajnállak, amiért háromszoros hazaárulás terhét kell viselned. Az első az volt, amikor a rómaiaktól való elpártolást kezdeményezted, a második, amikor kieszközölted a békekötést Hanniballal; a harmadik pedig ez a mostani, amikor késlelteted és akadályozod, hogy Capuát visszaadjuk a rómaiaknak. (12) Hazám, a kardot, amellyel érted öveztem fel magam, mielőtt az ellenség területére léptem, vedd vissza tőlem, mert atyám kicsavarja kezemből!" (13) E szavakkal a kardját a kerítésen át kidobta az utcára, és hogy ne keltsen gyanút, visszatért a lakomára.

10.

(1) Másnap teljes létszámú *senatus*ülésen fogadták Hannibalt. Ő beszéde első részében nagyon megnyerő és barátságos hangot ütött meg: megköszönte a campaniaiaknak, hogy barátságát többre becsülték a római szövetségnél, (2) és nagyszerű ígéretekkel kecsegtette őket, többek közt azzal, hogy Capua hamarosan egész Itália ura lesz, és akárcsak a többi népnek, magának Rómának is ő szabja meg a törvényt. (3) A punok barátságában és a vele kötött szövetségben – mondta – csak egyetlen ember nem osztozik, aki nem campaniai, sőt még ezt a nevet sem érdemli meg: Magius Decius. Követeli, hogy szolgáltassák ki őt neki; most, az ő jelenlétében tárgyalják meg az ügyet, és hozzanak *senatus*i határozatot róla. – (4) Mindnyájan felsorakoztak az indítvány mellé, noha a többség úgy vélte, Magius nem szolgált rá erre a meghurcoltatásra, ráadásul ez mindjárt kezdetben szabadságjogaik nem csekély korlátozását jelenti.

(5) Hannibal elhagyta a *curiá*t, majd helyet foglalt a főtisztségviselőknek fenntartott emelvényen, és elrendelte, hogy tartóztassák le Decius Magiust, hozzák elé, hogy ott adja elő védekezését. (6) Amikor az töretlen daccal kijelentette, hogy a szerződés értelmében nem lehet őt erre kényszeríteni, megláncolták, és egy *lictor*ral Hannibal táborába vezettették. (7) Mialatt fedetlen fővel elvezették, útközben egyre szónokolt a mindenhonnan köré sereglő tömegnek: „Tessék, campaniaiak, a hőn áhított szabadság! Ezt akartátok? A *forum* közepé-

ről, fényes nappal, a szemetek láttára, megkötözve visznek a vesztőhelyre engem, aki egy campaniainál sem vagyok alábbvaló! (8) Ennél nagyobb kegyetlenség akkor sem történhetett volna, ha ostrommal foglalják el a várost. Vonuljatok csak ki Hannibal elé, díszítsétek fel a várost, szenteljétek ünneppé érkezése napját, hogy láthassátok diadalmenetét egy polgártársatok fölött!"

(9) Minthogy kiáltozása szemmel láthatólag hatott a tömegre, kísérői zsákot húztak a fejére, és parancsot kaptak, hogy minél előbb hurcolják ki a kapun. Így vitték ki a táborba, majd gyorsan hajóra tették, és útnak indították Karthágó felé, (10) nehogy, ha Capuában a jogtalanság miatt lázongás támad, a *senatus* is megbánja a főrangú polgár kiszolgáltatását, és követség útján visszakérje őt – hiszen akkor Hannibal kénytelen lett volna szövetségeseinek mindjárt az első kérését vagy elutasítani, vagy teljesíteni, és otthagyni Capuában a lázadás és zavargás szítóját.

(11) A hajót egy vihar Kürénébe sodorta, amely ekkor az egyiptomi királyok hatalma alatt állt. Mivel Magius itt Ptolemaiosz király szobránál keresett védelmet,[1] az őrök Alexandriába vitték, Ptolemaioszhoz.[2] (12) Amikor elmondta neki, hogy Hannibal vasra verette őt, lábbal tiporva a szerződést, a király levétette bilincseit, és megengedte, hogy visszatérjen Rómába vagy Capuába, ahová akar. (13) De Magius azt felelte: Capuában nem lenne biztonságban, Rómában pedig olyan időkben, amikor a rómaiak és campaniaiak között háború dúl, inkább szökevénynek, mint vendégnek tekintenék. Ezért leghőbb óhaja, hogy ott maradhasson a király birodalmában, aki visszaadta és biztosította szabadságát.

11.

(1) Ezalatt Quintus Fabius Pictor hazaérkezett Rómába delphoi követjárásából,[3] és felolvasta a jósda válaszát. Ez felsorolta, hogy mely isteneknek és istennőknek hogyan kell nyilvános könyörgést rendezni, (2) majd így folytatódott: „Ha így tesztek, rómaiak, helyzetetek jobbra és könnyebbre fordul, államotok sorsa mindinkább kívánságotok szerint alakul, a háborúban pedig a római népé lesz a győzelem. (3) Ha majd államotok ügyeit jól intéztétek és megmentettétek azt, küldjetek a püthói Apollónnak adományt jól megérdemelt nyereségetekből, a zsákmányból, a hadvezéri zsákmányrészből és a fegyverekből juttassatok neki tiszteletajándékot; és tartsátok távol magatoktól a féktelenséget!" (4) Miután a

[1] A hellenisztikus Egyiptom uralkodókultuszának egyik megnyilvánulása, hogy a király szobra ugyanúgy menedékjogot ad az oltalomkeresőknek, mint egy oltár.

[2] Egyiptomban ekkor IV. Ptolemaiosz Philopatór uralkodott (Kr. e. 221–205), aki egyik fél mellett sem foglalt állást a pun háborúban.

[3] Vö. XXII. 57. 5.

görög szöveget latin fordításban felolvasta, elmondta, hogy amint kilépett a szentélyből, minden említett istenségnek azonnal tömjénnel és borral áldozott, (5) és a szentély papjától azt az utasítást kapta, hogy a babérkoszorút,[1] amellyel a fején a jósdához járult és áldozatát bemutatta, ne vegye le, úgy szálljon hajóra, és addig ne is tegye le, ha Rómába érkezett. (6) Ő ezt az utasítást a legnagyobb engedelmességgel és pontossággal teljesítette, és a koszorút csak Rómában tette le, Apollo oltárára. – A *senatus* úgy döntött, hogy a lehető leghamarabb lelkiismeretesen meg kell rendezni az áldozatokat és nyilvános könyörgéseket.

(7) Mialatt Rómában és Itáliában ezek történtek, megérkezett Karthágóba a cannaei győzelem hírnöke, Hamilkar fia Magon. Bátyja nem közvetlenül a csata után indította őt útnak, hanem még ott tartotta néhány napig, hogy hódoltassa a rómaiaktól elpártolt bruttiumi[2] városokat. (8) Amikor az államtanács fogadta őt, beszámolt bátyja tetteiről Itáliában: Hannibal hat fővezérrel – négy *consul*lal, egy *dictator*ral és egy lovassági főparancsnokkal – és hat *consul*i sereggel ütközött meg nyílt csatában.[3] (9) Több mint 200 000 ellenséges katonát ölt meg, több mint 50 000-et ejtett fogságba,[4] és két tábort foglalt el. A négy *consul* közül kettő elesett, a másik kettő egyike megsebesült, a másik egész seregét elveszítette, és csak alig 50 emberével együtt sikerült megmenekülnie. (10) A *consul*énak megfelelő hatalommal rendelkező lovassági főparancsnok seregét szétverte és megfutamította, a *dictator* pedig épp azért került kitűnő vezér hírébe, mert egyetlen csatát sem mert vállalni. (11) A punok oldalára álltak a bruttiusok, az apuliaiak, valamint a samnisok és lucaniaiak egy része is, Capua pedig, amely nemcsak Campania, de a római hatalmat megsemmisítő cannaei csata után már egész Itália központja, megadta magát Hannibalnak. (12) Ennyi jelentős győzelem után méltán adhatnak hálát a halhatatlan isteneknek.

12.

(1) E nagyszerű hírek bizonyságául kiöntette a tanácsterem előcsarnokában a magával hozott aranygyűrűket egy akkora halomba, amely egyes történetírók

[1] A babér Apollo szent fája.

[2] Dorey feltételezése szerint a szövegből itt kiesett egy további itáliai nép neve.

[3] A felsorolás kissé következetlen: Magon (vagy inkább Livius) először valószínűleg P. Scipiót hagyja ki a „hat fővezér" (Ti. Sempronius Longus, C. Flaminius, C. Terentius Varro, L. Aemilius Paullus, Q. Fabius Maximus, M. Minucius) közül, mivel a ticinusi csatában nem vett részt a teljes *consul*i hadsereg; később azonban Semproniust hagyja ki a négy *consul* közül, talán mert ő vészelte át a legjobban a Hanniballal való találkozást.

[4] Ezek a számok, mint Liviusnál elég gyakran, túlzottak. Itt a túlzás tudatos írói eszközként is értelmezhető: Magont és a Barkidákat némiképp demagóg színben állítja be, és annál inkább kiemeli ellenfelük, Hanno józanságát.

szerint, amikor megmérték, több mint három *modius*t töltött meg, (2) az elterjedtebb és hitelesebbnek tűnő hagyomány szerint azonban nemigen volt több egy *modius*nál. Magon még azt is hozzáfűzte, hogy még jobban kiemelje a római vereség súlyosságát, hogy ezt a kitüntetést csak a lovagok, azok között is csak a legelőkelőbbek viselik.

(3) Beszédének lényege az volt, hogy minél közelebb van Hannibal a háború befejezéséhez, annál inkább támogatniuk kell őt minden erejükkel. (4) Hiszen a küzdelem hazájuktól távol, az ellenséges föld szívében dúl, és igen sok gabonát és pénzt emészt fel; a sok csata pedig, bár az ellenség egész hadait semmisítette meg, a győztes csapatait is megtizedelte. (5) Erősítésre van tehát szükség, valamint gabonára és zsoldpénzre a katonák számára, akik oly derekasan álltak helyt a pun névért.

(6) Magon szavai nyomán mindenkit öröm töltött el. Ekkor a Barka-párti Himilko elérkezettnek látta az időt, hogy kirohanást intézzen Hanno ellen. „Nos, Hanno? – mondta. – (7) Még mindig nem helyesled, hogy háborút indítottunk a rómaiak ellen? Most követeld Hannibal kiadatását, most tiltsd meg, hogy nagyszerű sikereinkért hálát adjunk a halhatatlan isteneknek! Hadd halljunk egy római *senator*t szónokolni a karthágói *senatus* tanácstermében!"

(8) Erre Hanno így válaszolt: „Nem akartam ma felszólalni, atyák és összeírtak, nehogy ünneprontó legyek. (9) De az egyik tanácstag feltette a kérdést, hogy még mindig helytelenítem-e a rómaiak ellen indított háborút. Ha nem válaszolnék, vagy gőgösnek, vagy meghunyászkodónak tűnnék, tehát olyan embernek, aki semmibe veszi a mások vagy a maga szabadságával.

(10) Azt válaszolnám Himilkónak, hogy továbbra is ellenzem a háborút, és továbbra is vádolni fogom a ti győzhetetlen hadvezéreteket, mindaddig, amíg nem látom, hogy a háborút valamennyire is elfogadható feltételekkel befejeztük, és nem fogja más betölteni bennem a régi béke hiányát, csak egy új béke. (11) Tehát azok a sikerek, amelyekkel Magon az imént eldicsekedett, Himilkót és Hannibal többi csatlósát már most is megörvendeztetik; egyszer majd akár én is örülhetek nekik, mert ha okosan kihasználjuk kedvező helyzetünket, háborús sikereink alapján méltányosabb békét köthetünk. (12) Ha ugyanis elmulasztjuk ezt az alkalmat, amikor szemmel láthatóan abban a helyzetben vagyunk, hogy mi diktálhatjuk a békefeltételeket, nem pedig fordítva, akkor attól tartok, mostani örömünk hiába burjánzik, termést nem fog hozni.

(13) De – akár most is – nézzünk csak a nagy öröm mélyére! »Felmorzsoltam több ellenséges seregeit, küldjetek hát nekem katonákat!« (14) Mi mást kérnél, ha vesztettél volna? »Elfoglaltam két ellenséges tábort, természetesen dugig zsákmánnyal és élelemmel, küldjetek hát gabonát és pénzt!« Mi mást akarnál, ha téged raboltak volna ki és fosztottak volna meg táborodtól? (15) De hogy ne

csak én furcsálljam mindezt, szeretném, ha akár Himilko, akár Magon választ adna nekem – hiszen, mivel megfeleltem Himilkónak, nekem is jogom van kérdezni. Miután Cannaenál a római birodalom teljes megsemmisüléséig folyt a harc, és nyilvánvalóan hozzánk pártol egész Itália, (16) először is: mellénk állt-e a latinságnak legalább egyetlen népe? Másodszor pedig: a 35 *tribus*ból átszökött-e akár egyetlen ember is Hannibalhoz?" (17) Amikor Magon mindkettőre nemet mondott, így folytatta: „Akkor még mindig túl sok az ellenség. De azt is szeretném ám tudni, hogy ennek a sokaságnak a lelkében milyen közhangulat, milyen reménység lakozik."

13.

(1) Amikor Magon azt válaszolta, hogy nem tudja, Hanno kijelentette: „Mi sem egyszerűbb, mint ezt megtudni! Küldtek-e a rómaiak Hannibalhoz békét kérő követeket? Kaptatok-e hírt olyasmiről, hogy Rómában egyáltalán felmerült a békekötés gondolata?" (2) Magon erre is nemmel válaszolt, mire Hanno így szólt: „Akkor semmivel sem vagyunk közelebb a háború végéhez, mint aznap, amikor Hannibal átkelt Itáliába. (3) Még sokan vagyunk életben, akik jól emlékszünk, milyen váltakozó hadiszerencsével folyt az előző háború. Hiszen a helyzetünk szárazon és vízen sosem látszott kedvezőbbnek, mint Gaius Lutatius és Aulus Postumius *consul*sága előtt[1] – és az ő *consul*ságuk idején szenvedtünk döntő vereséget az Aegates-szigeteknél. (4) És ha most – az istenek fordítsák el ezt a rossz előjelet! – ismét fordul a hadiszerencse, mit gondoltok: vereségünk után megkapjuk majd azt a békét, amelyet most, győztes helyzetünkben sem ajánl fel senki? (5) Ha a békekötésről kérnék a véleményemet, hogy felajánljuk-e azt az ellenségnek, vagy elfogadjuk-e tőle, arról lenne mondanivalóm. De ha ti Magon követeléseiről tesztek előterjesztést, hát erről az a véleményem, hogy győzteseknek nincs értelme támogatást küldenünk; ha pedig csak hiú reményekkel áltatnak bennünket, még kevésbé küldjünk nekik bármit is!"

(6) Hanno szavait nem sokan szívlelték meg; egyrészt ugyanis csökkentette szavainak súlyát a Barka családdal való szembenállása, másrészt pillanatnyilag mindenki olyan örömmámorban úszott, hogy nem akartak meghallani semmit, ami lelkesedésük hiú voltát bizonyította, és úgy gondolták, hamarosan véget ér a háború, ha még egy kis erőfeszítésre hajlandóak. (7) Ezért az államtanács nagy több-

[1] A punok Kr. e. 255-ben megverték az Afrikában partra szállt római sereget, elfogták Regulus *consul*t (lásd a XVIII. könyv tartalmi összefoglalóját), a következő évben megsemmisítettek több római hajóhadat, és Szicíliát – Hamilkar Barkának köszönhetően – nagy erőddé építették ki. Ezt az előnyös helyzetüket változtatta meg egy csapásra Lutatius *consul* tengeri győzelme 242-ben.

séggel azt a határozatot hozta, hogy Hannibalnak utánpótlásul 4000 numidát, 40 elefántot és 1000[1] talentum ezüstöt kell küldeni. (8) Magonnal együtt egy *dictator*t is előreküldtek Hispániába,[2] hogy fogadjon fel 20 000 gyalogos és 4000 lovas zsoldost az Itáliában és Hispániában tartózkodó seregek kiegészítésére.

14.

(1) De ahogy az kedvező helyzetben lenni szokott, mindezt lassan, ráérősen végezték. A rómaiaknak viszont velük született tettrekészségükön kívül nehéz helyzetük sem engedte, hogy tétovázzanak. (2) Sem a *consul* nem mulasztott el semmit a rá háruló feladatokból, sem a *dictator*, Marcus Iunius Pera, aki – miután végzett a vallási szertartásokkal, és szokás szerint a nép elé terjesztette a kérdést, hogy lóra szállhat-e[3] – a két *consul* által az év elején felállított két városi légión, a besorozott rabszolgákon (3) és a picenumi és gall területen összeszedett *cohors*okon kívül további haderőről is gondoskodott. Az állam szinte reménytelen helyzetében, amikor a tisztesség átadja a vezető szerepet a hasznosságnak, a végső eszközhöz folyamodott. Rendeletet adott ki, amelyben közhírré tette, hogy mindazoknak, akik főbenjáró vétket követtek el, vagy adósságuk miatt ítélték rabságra őket,[4] elengedi büntetését és adósságát, ha jelentkeznek nála katonának. (4) Ezt a 6000 embert a galloktól zsákmányolt fegyverekkel szerelte fel, amelyek annak idején Gaius Flaminius diadalmenetét ékesítették.[5] Így 25 000 főnyi felfegyverzett sereggel vonult ki a Városból.

(5) Hannibal, amikor Capua elfoglalása után ismét megkörnyékezte a neapolisiakat, de sem ígérettel, sem fenyegetéssel nem tudta megingatni őket, seregével Nola területére vonult, (6) azzal a szándékkal, hogy kezdetben nem viselkedik ellenségesen, mert bízott abban, hogy önként meghódolnak – viszont ha a közeljövőben nem váltják valóra reményét, ő fogja valóra váltani legborzasztóbb félelmeiket.

(7) A nolai *senatus* és főleg annak vezetői szilárdan kitartottak a római szövetség mellett, a köznép azonban – mint mindig – változást akart, és szívvel-lélek-

[1] Kiegészítés a XXIII. 32. 5 alapján; a kéziratokból hiányzik a mennyiség.

[2] Livius a *dictator* szót a karthágóiakkal kapcsolatban sehol sem használja, és nem is ismerünk olyan karthágói tisztséget, amely a *dictator*nak lenne megfeleltethető. A latin szöveg tehát valószínűleg hibás (talán egy pun név lett szövegromlás áldozata).

[3] Livius csak itt említi meg ezt a szokást, amely abból az időből eredhetett, amikor a *dictator* még a gyalogos sereg parancsnoka volt, és csak kivételes esetekben ülhetett lóra (a lovasság vezetése értelemszerűen a lovassági főparancsnok feladata volt).

[4] Akiket a *praetor* adósságuk miatt átadott hitelezőjüknek, és most annak a rabságában vannak.

[5] C. Flaminius Kr. e. 223-ban tartott diadalmenetet a gallokon aratott addai győzelméért.

kel Hannibal pártjára állt; ráadásul ott élt bennük a félelem földjeik feldúlásától és az ostromzárral majd rájuk zúduló sok szörnyű és megalázó szenvedéstől. (8) Akadtak is épp elegen, akik elpártolásra buzdították őket. A *senatus* attól kezdett tartani, hogy ha nyíltan fellép a felizgatott tömeggel szemben, biztosan nem tud szembeszállni vele, ezért színleléssel késleltette a fenyegető veszedelmet. (9) Úgy tettek, mintha egyetértenének a Hannibalhoz való átpártolással, az viszont még kérdéses számukra, milyen feltételekkel kössék meg ezt az új baráti szövetséget. (10) Így annyi időt nyertek, hogy lóhalálában követeket küldhettek Marcus Claudius Marcellus római *praetor*hoz, aki seregével Casilinumban tartózkodott, és értesíthették, hogy Nolában milyen válságosra fordult a helyzet: földjük Hannibal és a pun sereg hatalmában van, és ha nem kapnak segítséget, városuk is hamarosan erre a sorsra jut; (11) a *senatus* beleegyezett, hogy átpártolnak, amikor a köznép jónak látja, mert csak így tudta megakadályozni az azonnali átpártolást.

(12) Marcellus megdicsérte a nolaiakat, és meghagyta nekik, hogy továbbra is ezzel a színleléssel halogassák a döntést az ő megérkezéséig, addig pedig tartsák titokban, hogy tárgyaltak vele, és hogy római segítségre számítanak. (13) Ő maga Casilinumból Caiatiába vonult, majd átkelt a Volturnus folyón, végül Saticula és Trebula területén és a Suessula fölött húzódó hegyeken keresztül megérkezett Nolába.

15.

(1) Hannibal közvetlenül a római *praetor* érkezése előtt eltávozott Nola környékéről, és a tengerpartra vonult, Neapolis közelébe, mert szeretett volna hatalmába keríteni egy tengerparti várost, ahová biztonságban befuthatnak az Afrikából érkező hajók. (2) De amikor megtudta, hogy Neapolist is egy római *praefectus* tartja – Marcus Iunius Silanus, akit maguk a neapolisiak hívtak be –, Nola után innen is eltávozott, és Nuceria alá vonult. (3) A várost jó darabig ostromzár alatt tartotta, és hiába próbálta hol rohammal bevenni, hol megkörnyékezni a köznépet vagy a vezetőket, míg végül kiéheztetéssel kényszerítette őket megadásra, és megállapodott a lakosokkal, hogy fegyvertelenül, egy szál ruhában elvonulhatnak. (4) Azután, minthogy kezdettől azt a látszatot akarta kelteni, hogy a rómaiakat kivéve minden itáliai iránt jóindulattal viseltetik, jutalmakat és tisztségeket ígért azoknak, akik ott maradnak és beállnak a seregébe. (5) De ezek az ígéretek sem csábítottak maradásra senkit. Mind szétszéledtek, amerre egy-egy vendégbarátjuk lakott, vagy amerre láttak, szerte Campania városaiba, főleg Nolába és Neapolisba. (6) A *senator*ok közül mintegy 30-an, méghozzá épp a legelőkelőbbek Capuába mentek, de innen kiutasították őket,

amiért bezárták kapuikat Hannibal előtt; így aztán Cumaeban húzták meg magukat. A nuceriai zsákmányt a katonák kapták meg, a várost kirabolták és felgyújtották.

(7) Marcellusnak Nola megtartásában nemcsak saját megbízható csapatai voltak segítségére, hanem a vezetők támogatása is. Tartania kellett azonban a köznéptől, mindenekelőtt Lucius Bantiustól, akit az elpártolási kísérlet miatti bűntudat és a római *praetor*tól való félelem arra ösztönzött, hogy elárulja hazáját, vagy ha erre nem nyílik alkalom, átszökjön az ellenséghez. (8) Kemény fiatalember volt, és a szövetségesek között abban az időben szinte a leghíresebb lovas. Cannaenál félholtan akadtak rá egy halom hulla alatt; Hannibal meggyógyíttatta, majd bőkezűen megajándékozta, úgy küldte haza. (9) Bantius ezért a jótéteményért hálából akarta Nolát a punok kezére játszani. A *praetor* figyelmét azonban nem kerülte el, hogy milyen nyugtalan, lázas igyekezettel dolgozik a fordulat előkészítésén.

(10) Belátta hát, hogy vagy büntetéssel kell megrendszabályoznia, vagy jótéteménnyel lekötelezni, és mert fontosabbnak tartotta, hogy ezt a derék és bátor szövetségest maga mellé állítsa, mint hogy az ellenséget megfossza tőle, magához hívatta, és barátságosan így beszélt hozzá: (11) Könnyen megállapítható, hogy Bantiusnak honfitársai között igen sok az irigye, hiszen egy ember sem akadt Nolában, aki hőstetteiről említést tett volna neki. (12) De ha valaki a római táborban teljesített szolgálatot, annak hősiessége nem maradhat homályban. Sokaktól hallotta, akikkel Bantius együtt szolgált, hogy milyen ember is ő, hányszor és milyen veszélyeket vállalt a római nép megmaradásáért és méltóságáért, (13) és hogy a cannaei csatában mindaddig nem adta fel a küzdelmet, amíg majdnem elvérzett, és maga alá nem temette az összerogyó harcosok, lovak és fegyverek tömege. (14) „Dicsőség hát neked hősiességedért – folytatta –, tőlem mindig megkapsz majd minden megbecsülést és jutalmat, és minél többet tartózkodsz mellettem, annál inkább meggyőződhetsz róla, hogy ez mennyit használ tekintélyednek és előmeneteledneK." (15) Az ifjú megörült az ígéreteknek, ő pedig pompás lóval ajándékozta meg, szólt a *quaestor*nak, hogy fizessen ki neki 500 *bigatus*t,[1] a *lictor*okat pedig utasította, hogy valahányszor az ifjú meg akarja őt látogatni, engedjék be hozzá.

[1] A 214 körül újonnan bevezetett ezüstpénz, a *denarius* előlapján a sisakot viselő Roma istennő, hátlapján egy kettősfogatot *(biga)* hajtó istennőalak volt látható – innen a köztársaságkori *denarius*ok neve: *nummus bigatus* ('kettősfogatos pénz'). Említése itt még anakronisztikus.

16.

(1) Marcellus annyira megszelídítette az ifjú lázadót barátságos közeledésével, hogy ezután nem akadt a szövetségesek között nála elszántabb és hűségesebb híve a római ügynek.

(2) Amikor Hannibal megjelent a város kapui előtt – Nuceriától ugyanis megint Nola alá vonult táborával –, és a köznép ismét az átpártolást kezdte fontolgatni, (3) Marcellus az ellenség érkezésekor behúzódott a falak mögé, nem mintha féltette volna táborát, de nem akart alkalmat adni a város átadására, mert túl sokan hajlottak efelé. (4) Ezután mindkét sereg csatára sorakozott, a rómaiak Nola falai alatt, a punok pedig táboruk előtt. Ettől fogva kisebb összecsapásokra került sor a város és tábor közti területen, váltakozó sikerrel, mert a vezérek nem akadályozták ugyan meg kisebb csapategységeik tervszerűtlen előrenyomulását, de nem is akartak jelt adni az általános ütközetre.

(5) Miközben a két sereg nap nap után így figyelte egymást, Marcellusnak jelentették a nolai vezetők, hogy a köznép éjszakánként egyezkedik a punokkal, és megállapodtak velük, (6) hogy amikor a római sereg a kapuk elé vonul, ők széthordják minden holmiját és málháját, azután bezárják a kapukat, és megszállják a falakat, hogy így a helyzet és a város uraivá válva a rómaiak helyett a punokat bocsássák be.

(7) Marcellus a hír hallatán elismerését nyilvánította a nolai *senator*oknak, és úgy döntött, hogy mielőtt odabent kitörne a felkelés, megkockáztatja az ütközetet. (8) Seregét három részre osztva az ellenség felé nyíló három kapunál állította fel, és kiadta a parancsot, hogy vigyék utánuk a málhát, a lovászok, markotányosok és gyengélkedő katonák pedig hozzák a sánckarókat.[1] A középső kapuhoz állította a légiók főerejét és a római lovasságot, a két szélsőhöz pedig az újoncokat, a könnyűfegyverzetűeket és a szövetséges lovasságot. (9) A nolaiaknak megtiltotta, hogy a kapukhoz és falakhoz közeledjenek, a tartalékosokat pedig odarendelte őrségül a málha mellé, nehogy támadás érje, amíg a légiókat leköti a harc. Így álltak csatarendben a kapuk mögött.

(10) Hannibal, akinek serege, mint már jó egynéhány napja, most is délutánig a hadijelvények alatt felsorakozva várakozott, furcsállni kezdte, hogy a római sereg nem vonul ki a kapun, és a falakon sem látni egyetlen fegyverest sem. (11) Azután úgy vélve, hogy tárgyalásaikat elárulhatták, és a rómaiakat a félelem tartja benn a városban, katonái egy részét visszaküldte a táborba, hogy gyorsan hordják az első vonalba az összes ostromfelszerelést, szilárdan bízva abban, hogy ha szorongatni kezdi a tétovázó nolaiakat, a köznép a városban megindítja a

[1] Arra a végső esetre, ha nem térhetnének vissza a városba, és azon kívül lennének kénytelenek tábort verni.

felkelést. (12) Miközben az első vonalban ki-ki sietve a dolga után látott, és a csatasor a falak alá nyomult, hirtelen kitárult a kapu, Marcellus megfúvatta a kürtöket, felharsant a csatakiáltás, és előbb a gyalogságot, majd a lovasságot is a tőlük telhető legfergetegesebb rohammal szabadította rá az ellenségre. (13) Már épp elég rémületet és felfordulást keltettek középen, amikor a két szélső kapun át Publius Valerius Flaccus és Gaius Aurelius *legatus*ok is kitörést intéztek az ellenséges szárnyak ellen. (14) A csatakiáltáshoz csatlakoztak a markotányosok, lovászok és a többiek, a málha őrzői, úgyhogy a punok előtt az ellenség, amelyet főként csekély száma miatt vetettek meg, egyszeriben hatalmas seregnek látszott. (15) Nem merném biztosan állítani, amiről egyesek tudósítanak, hogy a rómaiak 2800 ellenséges katonát vágtak le, és közben maguk nem vesztettek többet 500-nál. (16) De akár ekkora, akár kisebb volt a győzelem, e napon kiemelkedő haditettet hajtottak végre, sőt talán a legnagyobbat az egész háborúban – mert ekkor nehezebb feladat volt nem maradni alul Hanniballal szemben, mint később győzelmet aratni fölötte.

17.

(1) Hannibal, elveszítve a reményt, hogy Nolát elfoglalhatja, visszavonult Acerrae mellé. Marcellus erre bezáratta a kapukat, és őrséget állított eléjük, hogy senki se távozhasson a városból, majd a *forum*on vizsgálatot tartott azoknak az ügyében, akik részt vettek az ellenséggel való titkos egyezkedésekben. (2) Több mint 70 embert, akikre rábizonyult az árulás, bárddal lefejeztetett, (3) és vagyonukat a római állam nevében elkobozta. Ezután a város kormányzását átadta a *senatus*nak, teljes seregével elvonult, és Suessula fölött táborozott le.

(4) Hannibal az acerraebelieket először önkéntes meghódolásra akarta rábírni, majd látva, hogy erre nem hajlandóak, körülzárta őket, és megkezdte az ostromot. A városbeliekben azonban több volt az elszántság, mint az erő; (5) így aztán amikor látták, hogy falaik körül sáncok emelkednek, letettek a város védelméről. Még mielőtt az ellenség ostromművei teljesen körbeértek volna, az éjszaka csendjében kilopakodtak a városból a sáncok közti hézagokon át, ahol lazább volt az őrizet, (6) és járt vagy járatlan utakon szétszóródtak, ki-ki a maga feje – vagy csak az orra – után, azokba a campaniai városokba, amelyek köztudottan hűségesek maradtak a rómaiakhoz. (7) Hannibal kirabolta és felgyújtotta Acerraet, majd amikor meghallotta, hogy a római *dictator* és az új légiók Casilinumnál gyülekeznek, seregével ő is odavonult, nehogy az ellenség közelsége miatt Capuában is zavargás támadjon.

(8) Casilinumot ekkor 500 praenestei védte néhány rómaival és egyéb latin szövetségessel együtt, akik a cannaei vereség hírére csatlakoztak hozzájuk. (9) Ez a csapat kissé megkésve indult el Praenestéből, minthogy ott nem fejeződött

be határidőre a sorozás, és még a csatavesztés híre előtt érkeztek meg Casilinumba. Itt mások is hozzájuk csapódtak, rómaiak és szövetségesek egyaránt, és elég tekintélyes csapatot alkotva indultak el a városból, de a cannaei vereség hírére inkább visszafordultak. (10) Napok óta időztek Casilinumban, mialatt ők és a campaniaiak kölcsönös gyanakvással szemlélték egymást, és felváltva próbáltak egymásnak csapdát állítani. Majd amikor megbízható hírek érkeztek arról, hogy Capua az elpártolást fontolgatja, és befogadja Hannibalt, éjszaka legyilkolták a polgárokat, elfoglalták a városnak a Volturnus folyón inneni felét – ez a folyó ugyanis kettészeli a várost –, és ők lettek Casilinum római védőserege. (11) Csatlakozott még hozzájuk egy 460 fős perusiai *cohors*, akik ugyanannak a hírnek a hatására menekültek ide, mint néhány nappal korábban a praenesteiek. (12) Ennyi fegyveres éppen elég volt a kicsiny, egyik oldalt a folyóval határolt erődítmény védelmére, az élelemhiány miatt azonban még ez a létszám is túl soknak látszott.

18.

(1) Hannibal, amikor már a város közelében járt, előreküldte a gaetulusokat[1] Isalkas nevű parancsnokukkal, hogy ha sikerül tárgyalást kezdeményeznie, először nyájas szavakkal próbálja őket rávenni, hogy nyissák meg a kapukat, és engedjék be a helyőrséget, ha azonban megmakacsolják magukat, kezdje meg a harcot, és próbáljon valamelyik oldalról behatolni a városba. (2) Amikor a csapat a falak alá érkezett, a nagy csend miatt a város teljesen elhagyatottnak látszott. A barbár úgy vélvén, hogy a védők félelmükben feladták az erődöt, már arra készült, hogy feltöreti a zárt kapukat, (3) amikor azok váratlanul feltárultak, nagy zajjal kirontott két *cohors*, amelyek odabent épp e célból sorakoztak fel, és nagy pusztítást végeztek az ellenség soraiban. (4) Miután az első csapatot visszaverték, Maharbalt küldték oda erősebb egységekkel, de ő sem bírt a kitörő *cohors*okkal.

(5) Végül Hannibal közvetlenül a falak előtt ütötte fel táborát, és teljes erejével, összes csapatával megkezdte a kicsiny város kicsiny helyőrségének ostromát. Míg minden oldalról gyűrűbe fogva zaklatta és provokálta a védőket, a falakról és a tornyokból jó néhány katonáját lelőtték, méghozzá épp a legderekabbakat. (6) Egyszer, amikor a védők kitörtek, egy csapat elefántot küldött ellenük.[2] Majdnem el is vágta az útjukat, és nagy rémületet keltve űzte őket vissza a vá-

[1] Északnyugat-Afrikában élő, elsősorban nomád pásztorkodással foglalkozó berber törzsszövetség. Valószínűleg a numida lovasság között szolgált egy egységük.

[2] Hannibalnak Livius előző tudósítása szerint (XXII. 2. 10) csak egy elefántja maradt, tehát vagy már megkapta az erősítést Karthágóból (vö. XXIII. 41. 10–12), vagy pedig Livius valamelyik adata nem felel meg a valóságnak.

rosba. Kis létszámukhoz képest elég sokat ölt le közülük, (7) sőt még többen is elestek volna, ha a csatát nem szakítja félbe az éjszaka.

Másnap Hannibal minden katonáját új ostromra lelkesítette, főként azzal, hogy arany falkoszorút tűzött ki díjként, és személyesen hányta szemükre, hogy Saguntum elfoglalói ennyit bajlódnak egy ilyen sík terepen fekvő váracska bevételével, egyenként és együtt emlékeztetve őket Cannaera, a Trasumennusra és a Trebiára. (8) Ezután szőlőlugasok készítéséhez és aknák ásásához fogtak. De a római szövetségesekben is volt elég erő és lelemény, hogy az ellenfél különböző próbálkozásaival szembeszálljanak. (9) A szőlőlugasok ellen védősáncokat emeltek, az ellenség aknáit ellenaknákkal keresztezték, minden nyílt és titkos kezdeményezéssel szembeszálltak, úgyhogy végül Hannibal már csak szégyenében is feladta eredeti szándékát. Megerősítette táborát, és csekély számú őrséget hagyott benne, nehogy úgy tűnjék, mintha lemondott volna az ostromról, majd Capuába vonult téli szállásra.

(10) Itt a tél legnagyobb részében lakóházaknál szállásolta el seregét, amelynek sokszor és sokáig volt alkalma megedződni minden bajjal szemben, ami az embert érheti, de a jót nem ismerte és nem volt hozzászokva. (11) Így azokat, akiket semmiféle baj nem tudott térdre kényszeríteni, most tönkretette a túlságosan jó élet és a mértéktelen élvezetek, annál is inkább, mivel mohón vetették bele magukat a még felfedezetlen örömökbe. (12) A megszokás által napról napra csábítóbb alvás, borozás, lakomázás, örömlányok, fürdőzés, henyélés anynyira elpuhította testüket-lelküket, hogy ezután már inkább csak hajdani győzelmeik híre, nem pedig jelenlegi erejük oltalmazta őket. (13) A hadművészet szakértői szerint a vezér ezzel nagyobbat hibázott, mint azzal, hogy a cannaei csata után nem vonult azonnal Róma ellen; hiszen az akkori habozás talán csak késleltette a győzelmet, de ez a megtévelyedés a győzelemhez szükséges erőtől fosztotta meg őket. (14) Így aztán, Herculesre, Capuát már egy teljesen kicserélődött sereggel hagyta el, amelyben nyoma sem volt a régi fegyelemnek. (15) Sokan akik az örömlányok hálójába kerültek, visszaszöktek; ráadásul amikor megint sátrakban kellett lakniuk, és megkezdődtek a menetelések és a katonaélet egyéb megpróbáltatásai, (16) mint valami újoncok, nem bírták sem erővel, sem kitartással. Később is, egész nyáron sokan engedély nélkül elszökdöstek a hadijelvényektől, és a szökevényeknek egyetlen város szolgált menedékül: Capua.

19.

(1) Hannibal, amikor a tél enyhülni kezdett, seregével elindult téli szállásáról, és újra Casilinumhoz vonult. (2) Itt, noha az ostrom szünetelt, a város lakóit és védőseregét már a végső ínség fenyegette a változatlanul fenntartott ostromzár miatt.

(3) A római tábor parancsnoka Tiberius Sempronius Gracchus volt, minthogy a *dictator* a jósjelek megújítása végett Rómába utazott. (4) Marcellus is szeretett volna az ostromlottak segítségére sietni, de maradásra késztette egyrészt a Volturnus áradása, másrészt a nolaiak és acerraebeliek[1] könyörgése, akik campaniai támadástól féltek, ha a római védősereg eltávozik. (5) Viszont a Casilinum mellett tétlenül várakozó Gracchus sem mozdult, mert a *dictator* meghagyta neki, hogy távollétében ne bocsátkozzon semmiféle harci cselekménybe. Pedig Casilinumból olyan hírek érkeztek, amelyek bárkit kihoztak volna a béketűrésből: köztudott volt, hogy egyesek, nem bírván tovább az éhezést, levetették magukat a falakról, mások pedig fegyvertelenül álltak ki a várfalra, hátha így eltalálják őket az ellenség lövedékei.

(7) Gracchus ezt nem tűrhette tovább, de minthogy nem mert a *dictator* parancsa ellenére csatát kezdeni – (8) márpedig jól tudta, hogy ha nyíltan akar gabonát juttatni a városba, azt csak harc árán teheti, arra pedig, hogy titokban bonyolítsa le a szállítást, nem volt lehetőség –, több hordót megtöltött a környékbeli földekről beszállíttatott tönköllyel, és megüzente Casilinum elöljárójának, hogy fogják ki a folyón leúszó hordókat. (9) A római hírnök szavára a következő éjszakán mindenki reménykedve figyelte a folyót, amelynek közepén le is úsztak a nekik szánt hordók. A gabonát egyenlő arányban szétosztották maguk között. (10) Így történt a második és harmadik napon is. Minthogy a küldemény éjszaka indult el és érkezett meg, elkerülte az ellenséges őrök figyelmét. (11) Ezután azonban az állandó esők miatt a szokottnál sebesebben kezdett folyni a folyó, és egy örvény a hordókat a túlsó partra sodorta, amelyet az ellenség tartott megszállva, és ott megakadtak a parton nőtt fűzfák között. Az őrök észrevették a dolgot, és jelentették Hannibalnak. Ezután fokozott éberséggel ügyeltek, hogy ne érkezzenek a városba észrevétlen küldemények a Volturnus folyón.[2] (12) Így aztán a római táborban diót szórtak a vízbe, amely a folyó közepén leúszott Casilinumig, és ott vesszőfonadékkal kihalászták.

(13) Végül azonban olyan éhínség tört ki a városban, hogy a bőrszíjakat és a pajzsokról leszedett bőrborítást próbálták puhára főzni és elrágni, ráfanyalodtak az egerekre és egyéb állatokra, és mindenféle füvet és gyökeret kikapartak a falak előtti töltés aljában. (14) Az ellenség erre a falon kívül minden gazos területet beszántott, a védők pedig válaszul répamagot szórtak bele felülről.[3] Hannibal

[1] Livius itt nyilván másik hagyományt követ, mint a XXIII. 14. 4–7-ben.

[2] Egy láncot húztak keresztbe a folyón, és azzal fogták ki a vízen érkező küldeményeket (Frontinus: *Hadicselek* III. 14. 2–3).

[3] Annak jeleként, hogy mire a mag kikel, az ellenség már nem lesz itt, de a védők annál inkább.

végül így kiáltott fel: „Csak nem fogok már addig üldögélni Casilinum alatt, amíg ebből répa nő?" – és noha előzőleg hallani sem akart megegyezésről, (15) ekkor végül hajlandó volt tárgyalásba bocsátkozni arról, hogy a szabad jogállású személyek megváltsák magukat.

(16) Fejenként hét uncia arany váltságdíjban állapodtak meg. A védők, miután biztosítékot kaptak a sértetlenségre, megadták magukat. Amíg az aranyat mind ki nem fizették értük, foglyok voltak, azután a megállapodás értelmében becsülettel szabadon bocsátották őket. (17) Ez a valószínűbb változat, mint a másik, amely szerint lovasokat küldtek a távozók után, és lemészárolták őket. A védők főként praenesteiek voltak. Az 570 főnyi helyőrségnek kevesebb mint felét pusztította el a fegyver vagy az éhség. A többiek *praetor*ukkal, a hajdani írnokkal,[1] Marcus Aniciusszal együtt sértetlenül tértek vissza Praenestébe. (18) Egykor egy szobor is bizonyította ezt, amely Praeneste *forum*án állt: tógája alatt vértet viselő, befedett fejű férfialak, bronztáblára vésett felirattal, mely szerint a szobor Marcus Anicius fogadalmi ajándéka azokért a katonákért, akik Casilinumot védték. Hasonló szövegű felirat szerepelt a Fortuna szentélyében elhelyezett három hadijelvény[2] alatt is.

20.

(1) Casilinum városát Hannibal visszaadta a campaniaiaknak, és védelmükre 700 főnyi helyőrséget hagyott ott hadseregéből, nehogy a pun sereg elvonulása után a rómaiak ostrom alá vegyék a várost.

(2) A római *senatus* a praenestei katonáknak dupla zsoldot és ötévi szolgálatmentességet szavazott meg. Hősiességükért felajánlották nekik a római polgárjogot is, de ők nem akarták hazájuk polgárjogát ezzel felcserélni. (3) A perusiabeliek sorsáról kevésbé egyértelmű a hagyomány, mivel nincs olyan maguk emelte fogadalmi emlékmű vagy római *senatus*i határozat, amely fényt derítene rá.

(4) Ugyanebben az időben Petelia lakóit, akik a bruttiusok közül egymaguk tartottak ki a római szövetség mellett, nemcsak a környéket megszállva tartó karthágóiak kezdték szorongatni, hanem velük ellentétes pártállásuk miatt a többi bruttius is. (5) Minthogy egyedül képtelenek voltak helytállni ennyi fenyegetéssel szemben, követeket küldtek Rómába, hogy védősereget kérjenek. Könyörgésük és könnyeik – amikor ugyanis azt a választ kapták, hogy oldják meg maguk, a Curia előcsarnokában nagy sírás-rívásban törtek ki – mély együtt-

[1] Az írnokok *(scribae)* szerepéről lásd a XL. 29. 10 jegyzetét.

[2] A latin szöveg kétféle értelmezést enged meg. A benne szereplő *signa* szó utalhat a helyőrség hadijelvényeire, amelyeket a csapatok feloszlása után a szentélyben helyezhettek el, de fogadalmi ajándékként készíttetett szobrokra is.

érzést keltettek az atyákban és a népben. (6) De az atyák, amikor Marcus Aemilius *praetor* újra megkérdezte a véleményüket, számba véve a birodalom rendelkezésére álló összes fegyveres erőt, kénytelenek voltak beismerni, hogy távol lakó szövetségeseik biztonságáról már nem tudnak gondoskodni. Felszólították hát őket, hogy térjenek haza, és miután teljes mértékben eleget tettek szövetségi hűségüknek, amíg lehetett, a továbbiakban vegyék számításba jelenlegi nehéz helyzetüket, és oldják meg valahogy egyedül.

(7) Miután a követség közölte ezt az üzenetet a peteliabeliekkel, *senatus*ukon egyszeriben szörnyű rémület és kétségbeesés vett erőt. Egy részük azt javasolta, fusson, ki merre lát, hagyják el városukat; (8) mások pedig azt mondták, hogy ha már régi szövetségesük cserbenhagyta őket, csatlakozzanak a többi bruttiushoz, és az ő közbenjárásukkal hódoljanak meg Hannibalnak. (9) Végül azonban az a csoport győzött, amely úgy vélekedett: semmit nem szabad elkapkodni, hanem még egyszer hányják-vessék meg a dolgot. (10) Másnap azután kevésbé rémült hangulatban ismét megtanácskozták az ügyet, és a vezető réteg keresztülvitte a határozatot, hogy a földekről mindent szállítsanak be a városba, és erősítsék meg a falakat.

21.

(1) Körülbelül ebben az időben levelek érkeztek Rómába Szicíliából és Szardíniáról. (2) Először a Szicíliából kapott levelet olvasták fel a *senatus*ban, amelyet Titus Otacilius *propraetor* írt. Ebben közölte, hogy Publius Furius *praetor* megérkezett hajóhadával Afrikából Lilübaionba; ő maga súlyosan megsebesült és élet-halál között lebeg, a katonaságnak és a legénységnek nem tudta időben kiadni a zsoldot és gabonát, és nincs is honnan előteremteni. (3) Nyomatékosan kéri, hogy a lehető leggyorsabban küldjenek neki utánpótlást, és legyenek szívesek odaküldeni egyet az új *praetor*ok közül is, aki majd átveszi a helyét. – (4) A zsolddal és gabonával kapcsolatban nagyjából ugyanezt írta Aulus Cornelius Mammula *propraetor* is Szardíniáról. Mindkettőnek azt válaszolták, hogy nincs miből küldeniük, és utasították őket, hogy gondoskodjanak saját maguk a hajóhaduk és seregük ellátásáról.

(5) Titus Otacilius követek útján a római nép páratlan támaszához, Hierónhoz fordult, akitől kapott is a zsold kifizetéséhez elegendő ezüstpénzt és hathavi gabonát; Szardínián pedig az áldozatkész szövetséges városok adták össze, amire Corneliusnak szüksége volt.

(6) Rómában is híjával voltak a pénznek, ezért Marcus Minucius nép*tribunus* javaslatára a banki ügyek intézésére *triumvir*eket neveztek ki: Lucius Aemilius Papus volt *consul*t és *censor*t, Marcus Atilius Regulus kétszeres volt *consul*t és Lucius Scribonius Libo akkori nép*tribunus*t. (7) *Duumvir*eket is kineveztek,

Marcus és Gaius Atiliust; ők szentelték fel Concordia templomát, amelynek megépítésére Lucius Manlius *praetor* tett fogadalmat.[1] Három *pontifex*et is választottak az elhunyt Publius Scantinius, valamint a Cannaenál elesett Lucius Aemilius Paullus *consul* és Quintus Aelius Paetus helyett: Quintus Caecilius Metellust, Quintus Fabius Maximust és Quintus Fulvius Flaccust.

22.

(1) Az atyák, miután – amennyire emberileg lehetséges volt – helyrehozták a többi kárt, amit a balszerencse egyre zuhogó csapásai okoztak, (2) végre saját magukkal kezdtek foglalkozni, hiszen kiürült a Curia, és gyéren gyűltek össze az államügyekben tanácskozni. (3) Lucius Aemilius és Gaius Flaminius *censor*sága [220] óta nem egészítették ki a *senatus*t, holott az elmúlt öt évben a vereségek és az ezekhez nem kötődő személyes sorscsapások is igen sok *senator*t elragadtak.

(4) Amikor Marcus Aemilius *praetor* – miután a *dictator* Casilinum eleste után végre visszatért a hadsereghez – ez ügyben közkívánatra előterjesztést tett, Spurius Carvilius hosszú beszédben panaszolta el, hogy nemcsak az atyák vannak kevesen, de igen csekély azoknak a polgároknak a száma is, akik alkalmasak arra, hogy a *senator*ok közé beválasszák őket. (5) Ezért – mondta – nyomatékosan javasolja, hogy a *senatus* kiegészítése végett és azért, hogy még szorosabbra fűzzék a kapcsolatot a latinság és a római nép között, minden latin törzs két *senator*ának, akiket az atyák erre méltónak tartanak, adják meg a polgárjogot, és válasszák be ezeket az elhunyt *senator*ok helyére.

(6) Ez a javaslat most is éppen olyan ellenállást váltott ki az atyák között, mint annak idején, amikor maguk a latinok terjesztették elő ezt a követelést.[2] (7) A felháborodott hallgatóság zúgása az egész Curiát betöltötte. Különösen Titus Manlius hangoztatta: akad itt még egy sarja annak a családnak, amelynek őse mint *consul* egykor azzal fenyegetőzött a Capitoliumon, hogy ha egy latint megpillant a Curiában, saját kezével öli meg.[3] (8) Quintus Fabius Maximus erre megjegyezte: Egy javaslatot sem terjesztettek még a *senatus* elé rosszabb időzítéssel, mint ezt, amely a várakozó álláspontra helyezkedő, ingadozó hűségű szövetségeseket most még inkább aggodalomba ejtené. (9) Ezt a meggondolatlan javaslatot, amelyet csak egyetlen ember képvisel, általános hallgatásba kell fojtani, és ha valaha is elhangzott a Curiában bármi, amit misztérium módjára

[1] Vö. XXII. 33. 7–8.

[2] Kr. e. 340-ben (VIII. 5.).

[3] Ez a Manlius tiltakozott a cannaei csata után a *senatus*ban a fogságba esett római katonák kiváltása ellen (XXII. 60. 5–27). Az ős, akire hivatkozik, T. Manlius Torquatus, a 340-es év *consul*ja (vö. VIII. 5. 7).

titokban kell tartani, hát ezt a kijelentést kell a leginkább eltitkolniuk, agyonhallgatniuk, elfeledniük és el nem hangzottnak tekinteniük. Így ez a dolog nem is jött többé szóba.

(10) Úgy döntöttek, hogy a még életben lévő volt *censor*ok közül a legidősebbet *dictator*rá kell kinevezni, hogy kiegészítse a senatust, és elrendelték, hogy e célból hívják vissza Rómába Gaius Terentius *consul*t. (11) A *consul* erőltetett menetben meg is érkezett Apuliából, védősereget hagyva a területen, és a szokásoknak megfelelően a következő éjjel[1] a *senatus* határozata értelmében kinevezte *dictator*nak hat hónapra Marcus Fabius Buteót, lovassági főparancsnok nélkül.

23.

(1) A *dictator*, miután a *lictor*ok kíséretében fellépett a szószékre, kijelentette: Sem azt nem helyesli, hogy eddig példátlan módon egyidőben két *dictator* legyen hivatalban, (2) sem azt, hogy egy *dictator*nak ne legyen lovassági főparancsnoka, sem azt, hogy egyetlen emberre bízzák a *censor*i hatalmat, méghozzá másodízben ugyanarra,[2] sem azt, hogy egy *dictator*nak hat hónap teljhatalmat adjanak, ha nem háború vezetésére választották meg. (3) Ő azon lesz, hogy rendezze a véletlen, az idő és a kényszerűség miatt összezavarodott helyzetet. Senkit sem fog kizárni a *senatus*ból azok közül, akiket Gaius Flaminius és Lucius Aemilius *censor*ok beválasztottak, (4) csak lemásoltatja és felolvastatja az ő névsorukat, hogy ne egy embernek kelljen döntenie és ítélnie a *senator*ok jó híre és erkölcse felől. Az elhunyt *senator*ok helyét pedig úgy kívánja betölteni, hogy nyilvánvaló legyen: a választás rendek és rangok, nem pedig személyek között történik.

(5) Felolvastatta a régi *senator*ok névsorát, majd először is azokat válogatta be az elhunytak helyére, akik Lucius Aemilius és Gaius Flaminius *censor*sága után viseltek *curulis*i tisztséget, de még nem választották be őket a *senatus*ba – őket megválasztásuk sorrendjében rangsorolta. (6) Azután azok következtek, akik *aedilis*ek, nép*tribunus*ok, *quaestor*ok voltak; végül azok közül, akik nem viseltek tisztségeket, olyanokat választott be, akiknek a házában ellenségtől szerzett fegyverzsákmány függött, vagy elnyerték a polgári koszorút.

(7) Így választott be 177 főt a *senatus*ba, általános helyesléstől kísérve, majd azonnal lemondott *dictator*i tisztségéről, és a szónoki emelvényről már egyszerű polgárként lépett le, elküldve a *lictor*okat. (8) Elvegyült a személyes ügyeiket intézők tömegében, és készakarva húzta az időt, hogy a népnek ne jusson eszébe

[1] Lásd a VIII. 23. 15 jegyzetét.

[2] A *censor*ok száma kettőben volt megszabva, és egy Kr. e. 265-ben hozott törvény szerint ugyanazt nem lehetett másodszor is *censor*rá megválasztani.

hazakísérni őt, amikor a Forumról eltávozik. De még ezzel a késlekedéssel sem tudta ellankasztani az emberek buzgalmát, akik igen nagy számban kísérték haza.

(9) A *consul* a következő éjszaka visszautazott a sereghez, anélkül hogy erről a *senatus*t értesítette volna, mert nem akarta, hogy ott marasztalják a Városban a választógyűlés megtartására.

24.

(1) Másnap Marcus Pomponius *praetor* ismét összehívta a *senatus*t, amely úgy döntött, írnak a *dictator*nak, hogy ha az állam érdekével össze tudja egyeztetni, jöjjön Rómába az új *consul*ok megválasztatására a lovassági főparancsnokkal és Marcus Marcellus *praetor*ral együtt, (2) hogy az atyák személyesen kapjanak tájékoztatást tőlük az állam helyzetéről, és ennek ismeretében hozzanak döntéseket. A hazahívottak mind meg is jelentek, miután a légiók parancsnokságát az ott maradt *legatus*okra bízták. (3) A *dictator* magáról csak néhány szerény szót mondott, és az elért sikereket elsősorban Tiberius Sempronius Gracchus lovassági főparancsnoknak tulajdonította. Majd meghirdette a választógyűlést, amelyen *consul*lá választották a távollévő, ekkoriban Galliában tevékenykedő Lucius Postumiust (harmadszor) és Tiberius Sempronius Gracchust, aki akkor lovassági főparancsnok és *curulis aedilis* volt [215]. (4) Ezután megválasztották a *praetor*okat: Marcus Valerius Laevinust (másodszor), Appius Claudius Pulchert, Quintus Fulvius Flaccust és Quintus Mucius Scaevolát. (5) A *dictator* a tisztségviselők megválasztása után visszatért serege téli szállására, Teanumba, Rómában hagyva lovassági főparancsnokát, hogy az – mivel néhány nap múlva úgyis át kell vennie tisztségét – tanácskozzon az atyákkal a hadsereg jövő évi sorozásáról és felszereléséről.

(6) Figyelmüket ezek a dolgok kötötték le, amikor újabb vereség híre érkezett – mert ebben az évben a szerencse szinte csapást csapásra halmozott. Lucius Postumiust, a következő évre kijelölt *consul*t Galliában seregével együtt elpusztították. (7) Postumius épp a gallok nyelvén Litanának nevezett hatalmas rengetegen akarta átvezetni csapatait. A gallok az erdőn áthaladó utat jobbról-balról szegélyező fákat befűrészelték úgy, hogy állva maradtak, de a legkisebb érintésre eldőlhettek.[1] (8) Postumius két római légióval rendelkezett, és ehhez az Adriai-tenger mellett[2] lakó szövetségesekből olyan sok embert sorozott be, hogy összesen 25 000 fegyveressel nyomult be az ellenséges területre. (9) A gallok közben lesben álltak az erdő szélén, és amikor a menet beért a szurdokba,

[1] A módszert Caesar is leírja (*A gall háború* VI. 27.): szerinte a germánok hasonló módon fogják a jávorszarvast.

[2] Itália keleti partvidékén, Picenumban és Umbriában.

ledöntötték a legszélső befűrészelt fákat. Az amúgy is ingatag, éppen hogy állva maradt fatörzsek egymást döntötték ki, és két oldalról rázuhantak a menetoszlopra: maguk alá temettek fegyvert, vitézt, lovat, úgyhogy alig tíz ember menekült meg. (10) Miközben ugyanis sokakat a fatörzsek és letört ágak ütöttek agyon, a többieket, akik a váratlan szerencsétlenség láttán pánikba estek, az egész szurdokban lesben álló fegyveres gallok ölték halomra. A nagy seregből csak néhányan estek fogságba, akik a folyón átvezető hídhoz igyekeztek, de az ellenség körülzárta őket, mivel a hidat már jó előre elfoglalták. (11) Itt esett el Postumius, minden erejével küzdve, hogy ne ejtsék foglyul. A fővezér testéről lehúzott fegyvereket és levágott fejét a boiusok diadalmenetben vitték legszentebb templomukba. (12) Azután a fejet szokásuk szerint megtisztították, a koponyát aranyba foglalták, és ünnepi áldozatoknál szent áldozóedényként, a pap és a templomszemélyzet kelyheként használták.

(13) A gallok zsákmánya sem volt csekélyebb, mint győzelmük, mert noha az állatok nagy részét agyonütötték a rájuk zuhanó fatörzsek, a többi holmit, minthogy nem hordták szanaszét a menekülők, ott találták meg a leterített menetoszlop teljes hosszában a földön.

25.

(1) A vereség hírére a polgárokat jó egynéhány napig olyan rettegés töltötte el, hogy zárva tartották a boltokat, és a Városra szinte éjszakai magány borult. Ezért a *senatus* megbízta az *aedilis*eket, (2) hogy járják be a Várost, nyittassák ki a boltokat, és intézkedjenek, hogy a Város ne mutassa az általános gyász képét. Ezután Tiberius Sempronius összehívta a *senatus*t, és vigasztaló, buzdító szavakat intézett az atyákhoz: (3) Ha a cannaei katasztrófa sem tudta őket összetörni, ne csüggedjenek el kisebb vereségek hatására! (4) Igazi ellenségükkel, a karthágóiakkal és Hanniballal szemben – csak reményei szerint alakuljon a helyzet – sikeresen helytállnak majd, a gallok elleni háborút pedig kockázat nélkül elhalaszthatják vagy akár mellőzhetik is, mert az isteneknek és a római népnek lesz még rá módja, hogy megbosszulják ezt az álnokságot. Most azonban a pun háborúról és az ehhez szükséges csapatokról kell tanácskozniuk és dönteniük.

(5) Először ő sorolta el, hogy hány gyalogos és lovas, hány római polgár, hány szövetséges van a *dictator* seregében, azután Marcellus számolt be saját csapatai összetételéről. (6) A helyzet ismerőitől megkérdezték azt is, mekkora sereg tartózkodik Gaius Terentius *consul*lal Apuliában. De sehogy sem találtak megoldást arra, honnan lehetne előteremteni két, egy ilyen nagy háborúhoz elég erős *consul*i sereget. Ezért, bár fűtötte őket a jogos bosszúvágy, úgy határoztak, hogy ebben az évben nem foglalkoznak Galliával.

(7) A *dictator* seregét a *consul*nak ítélték oda. Úgy döntöttek, hogy Marcus Marcellus seregéből azokat, akik Cannaenál megfutottak,[1] Szicíliába kell áthelyezni, hogy ott szolgáljanak mindaddig, amíg Itáliában tart a háború. (8) Ugyanide kell küldeni a *dictator* seregéből a legkisebb harcértékű katonákat, szolgálati idejüket nem szabva meg előre, a katonaévek törvényben előírt számát kivéve.[2] (9) A Lucius Postumius helyébe lépő helyettes *consul*nak a két városi légiót juttatták, és elhatározták, hogy mihelyt a jósjelek megengedik, megtartják a választást. (10) Ezenkívül úgy döntöttek, a lehető leggyorsabban vissza kell hívni Szicíliából két légiót, hogy a városi légiók élén álló *consul* ezekből válogathasson annyi katonát, amennyire szüksége van. (11) Gaius Terentius *consul* fővezéri megbízatását egy évvel meg kell hosszabbítani, és az Apuliát védelmező sereg erejét semmivel sem szabad csökkenteni.

26.

(1) Míg Itáliában ilyen előkészületek és intézkedések történtek, Hispániában ugyanolyan hevesen, de eddig inkább a római sikerek jegyében folyt a háború. (2) Miután Publius és Gnaeus Scipio megosztoztak a csapatokon – Gnaeus feladata lett a szárazföldi, Publiusé a tengeri hadviselés –, Hasdrubal, a pun vezér, aki serege egyik részében sem bízott eléggé, a távolság és terep segítségével biztosítva magát, távol tartózkodott az ellenségtől, mindaddig, amíg szívós sürgetésére nem küldtek neki Afrikából 4000 gyalogost és 500 lovast erősítésül. (3) Ekkor végre visszanyerte az önbizalmát, közelebb nyomult táborával az ellenséghez, hajóhadát is felszereltette és ellátta legénységgel a szigetek és a tengerpart védelmére. (4) Miközben épp teljes erővel újra támadásba lendült, váratlan csapásként érte hajóskapitányainak átpártolása, akik már sem vezérükhöz, sem a karthágóiak ügyéhez nem voltak maradéktalanul hűségesek, amióta annak idején a Hiberusnál[3] gyáván cserbenhagyták a hajóhadat, és ezért súlyos megrovásban részesültek. (5) Az átpártolók fellázították a tartésszosziak[4] népét, bujtogatásuk hatására jó néhány város is elpártolt, sőt az egyiket saját maguk foglalták el rohammal. (6) Ezért Hasdrubal a rómaiak helyett a tartésszosziak ellen fordult, harcra kész seregével benyomult a területükre, és elhatározta, hogy

[1] Ezek voltak az ún. „cannaei légiók".

[2] Egy gyalogosnak 16–20, egy lovasnak 10 hadjáratban kellett részt vennie.

[3] Vö. XXII. 19.

[4] Tartésszoszt a Baetis (ma Guadalquivir) folyó torkolatvidékére helyezi a hagyomány. Népe valószínűleg rokonságban állt a turdetanusokkal, és régóta intenzív kapcsolatban volt a föníciaiakkal.

megtámadja egyik nemes származású vezérüket, Chalbust, aki tekintélyes seregével a néhány napja elfoglalt város előtt táborozott.

(7) Előreküldte tehát könnyűfegyverzetű csapatait, hogy az ellenséget csatára ingereljék, lovasai egy részével pedig végigportyáztatta a földeket, hogy rajtaüssenek az elkószáló ellenséges katonákon. (8) Egyidőben támadt kavarodás, öldöklés és menekülés a tábornál és a környéken. Miután azonban a tartésszosziak különböző utakon visszatértek táborukba, egyszeriben eltűnt a félelmük, és nemcsak arra volt bátorságuk, hogy sáncaikat megvédjék, de arra is, hogy kihívják csatára az ellenséget. (9) Egy csapatba tömörülve kitörtek a táborból, szokásos fegyvertáncukat járva, és váratlan merészségük rémülettel töltötte el a nemrég még őket provokáló ellenséget.

(10) Ezért aztán Hasdrubal is felvezette csapatait egy eléggé meredek dombra, amelyet elölről folyó is védett, és ide vonta vissza előreküldött könnyűfegyverzetű csapatait és elszéledt lovasait is. De még a domb és a folyó védelmében sem bízott eléggé, ezért körülsáncoltatta táborát. (11) Miközben hol az egyik fél rettegett a másiktól, hol fordítva, néhány összecsapás is lezajlott; ezekben sem a numida lovasság nem bizonyult egyenlő ellenfélnek a hispán lovassággal szemben, sem a mór dárdavetők a kerekpajzsosokkal szemben, akik ugyanolyan mozgékonyak voltak, de jóval bátrabbak és erősebbek.

27.

(1) A tartésszosziak – miután hiába forgolódtak állandóan a punok tábora előtt, nem bírták ütközetre kényszeríteni őket, a tábor megostromlása pedig nehéz feladatnak látszott – (2) rohammal bevették Ascua városát,[1] ahol Hasdrubal gabonát és egyéb készleteket halmozott fel, amikor benyomult az ellenség területére, és megszállták a körülötte fekvő vidéket is. Seregükben most már sem menetelés közben, sem a táborban nem tudták fenntartani a fegyelmet. (3) Hasdrubal, észrevéve ezt a lazaságot, amely a győzelmet rendszerint követni szokta, biztatta katonáit, hogy támadjanak rá a hadijelvények nélkül szanaszét kószáló ellenségre. Leereszkedett a dombról, és hadrendben megindult a táboruk ellen.

(4) Amikor az őrtornyokból és előőrsökről pánikszerűen menekülő őrszemek jelentették a táborban, hogy Hasdrubal közeledik, elhangzott a „Fegyverbe!" kiáltás. (5) Ki-ki, mihelyt felkapkodta fegyvereit, parancsra sem várva vetette magát a küzdelembe, anélkül hogy hadijelvényeik alatt egységekbe és alakzatba fejlődtek volna. Az elsők már közelharcot vívtak, mialatt a többiek csapatostul

[1] Valószínűleg azonos a Plinius (*Természetrajz* III. 10) által Osca vagy Oscua néven említett, Corduba közelében fekvő várossal.

rohantak arrafelé, mások pedig még el sem indultak a táborból. (6) Kezdetben még puszta elszántságukkal sikerült ráijeszteniük az ellenségre. Később azonban, amikor egyesével támadtak neki a pajzsfalnak, hamar belátták, hogy a kis létszám nem biztonságos: megkeresték hát egymást, és miután már minden oldalról szorongatták őket, kör alakba tömörültek. (7) Miközben ember ember mellé, pajzs pajzs mellé sorakozott, olyan szűk térre szorultak össze, hogy a fegyverforgatásra is alig maradt helyük. Az ellenség körülfogta és késő délutánig mészárolta őket. (8) Csak egy kis töredéküknek sikerült kivágni magát a gyűrűből és az erdőkbe, hegyekbe menekülni. Rémületükben a tábort is feladták, és a következő napon egész törzsük megadta magát.

(9) De nem sokáig álltak szavuknak. Karthágóból ugyanis egymás után érkeztek az üzenetek, hogy Hasdrubal minél előbb vezesse át seregét Itáliába. Amikor ez a hír elterjedt, Hispániában majdnem minden törzs rokonszenve a rómaiak felé fordult. (10) Ezért Hasdrubal azonnal levelet írt Karthágóba, jelentve, mennyi kárt okoztak neki a távozásáról terjedő hírek. Ráadásul ha útra kel, egész Hispánia a rómaiak hatalmába kerül majd, még mielőtt ő átlépné a Hiberust. (11) Hiszen – arról nem is szólva, hogy nincs még egy sereg és vezér, akit maga helyett itt hagyhat – a rómaiak olyan kitűnő hadvezérekkel rendelkeznek, akikkel szemben még egyenlő erőkkel is nehéz helytállni. (12) Ezért, ha fontos számukra Hispánia, küldjenek ide erős sereggel egy új vezért az ő helyébe – de annak is bőven akad majd tennivalója a hadszíntéren, még akkor is, ha minden hadmozdulatát siker koronázza.

28.

(1) Bár a levél első pillanatban nagy hatással volt a karthágói államtanácsra, mégis, mivel Itália sokkal fontosabb és sürgősebb gondjuk volt, nem változtatták meg Hasdruballal és seregével kapcsolatos döntésüket. (2) Himilkót küldték oda megfelelő nagyságú hadsereggel és megerősített hajóhaddal, hogy Hispániát szárazon és vízen megvédelmezze és megtartsa.

(3) Himilko, miután gyalogos seregével és hajóival partot ért Hispániában, erődített tábort épített, hajóit partra vonta és körülsáncolta, majd válogatott lovasokkal, ingadozó és ellenséges népek területén vágva át mindvégig a kellő éberséggel, a lehető leggyorsabb menetben megérkezett Hasdrubalhoz. (4) Közölte vele az államtanács döntéseit és utasításait, és megkapta tőle az eligazítást a hispániai háború vezetésére vonatkozóan, majd visszatért táborába. Útközben gyorsasága jelentette számára a legnagyobb biztonságot, mert mielőtt egy-egy terület lakossága összefogott volna ellene, ő már árkon-bokron túl járt.

(5) Hasdrubal, mielőtt útnak indult, pénzt szedett be az összes, uralma alatt álló néptől. (6) Jól tudta ugyanis, hogy Hannibal több helyen pénzért vásárolta

meg az átjutást, gall segédcsapatokat is csak zsoldért sikerült szereznie, így aztán ha üres kézzel vágott volna neki a nagy útnak, még az Alpok lábáig is aligha jutott volna el. Tehát nagy sietve behajtotta a pénzt, majd leereszkedett a Hiberushoz.

(7) Amikor a rómaiak hírét vették, hogy miféle határozatok születtek Karthágóban, és hogy Hasdrubal milyen útra készül, a két vezér minden egyebet félretéve azon volt, hogy seregüket egyesítve szembeszálljanak vele és feltartóztassák, (8) mert meg voltak győződve róla, hogy ha Hannibalhoz, akivel egymagában is alig bírnak el Itáliában, még Hasdrubal és a hispániai sereg is csatlakozna, az a római birodalom pusztulását jelentené. (9) E gondoktól gyötörve csapataikat a Hiberusnál vonták össze, majd átkeltek a folyón. Hosszas tanácskozás után, hogy szemtől szemben megütközzenek-e az ellenséggel, vagy megelégedjenek azzal, hogy a karthágóiak szövetségesei elleni támadásokkal késleltessék tervbe vett indulását, (10) ostromolni kezdték Hiberát,[1] a vidék akkoriban leggazdagabb városát, amely a Hiberus folyó közelsége miatt kapta a nevét. (11) Amikor ezt Hasdrubal megtudta, ahelyett hogy szövetségeseinek vitt volna segítséget, továbbállt, és maga is ostromolni kezdte az egyik várost, amely nemrég adta meg magát a rómaiaknak feltétel nékül. (12) Erre a rómaiak is feladták a megkezdett ostromot, és egyenesen Hasdrubal ellen fordultak.

29.

(1) A két sereg egymástól öt mérföldnyire vert tábort, és noha voltak köztük kisebb összecsapások, néhány napig nem került sor szabályos ütközetre. (2) Végül, mintha csak megbeszélték volna, mindkét oldalon ugyanaznap tűzték ki a jelet a csatára és vonultak ki minden csapatukkal a síkságra. (3) A rómaiak három vonalban álltak fel. A *veles*eket részben az élcsapat egységei között helyezték el, részben a hadijelvények mögött, a lovasság a szárnyakat vette körül. (4) Hasdrubal a hispánokkal erősítette meg csatasora közepét, a jobbszárnyra állította a punokat, a balszárnyra az afrikaiakat és a zsoldos segédcsapatokat. A lovasságot a szárnyakon helyezte el, a numidákat a pun gyalogság, a többit az afrikaiak előtt. (5) Nem minden numidát küldött a jobbszárnyra, csak azokat, akik két lovat szoktak magukkal vinni a csatába, és az ütközet hevében gyakran műlovarok módjára teljes fegyverzetben átugrottak a fáradt lóról a pihentre – ilyen mozgékonyak ők maguk, és ilyen jól idomíthatóak a lovaik.

(6) Ilyen hadrendben álltak fel. A két fél vezéreinek kilátásai nagyjából egyformák voltak, hiszen egyik sem volt fölényben a másikkal szemben csapatai számát és jellegét tekintve, viszont katonáik harci morálja között nagy volt a különbség. (7) A római katonákat, bármily messze harcoltak is hazájuktól, ve-

[1] Az ilercavonok fővárosa (lásd a XXII. 21. 6 jegyzetét).

zéreik könnyedén meggyőzték arról, hogy Itáliáért és Róma városáért küzdenek; ezért, mivel hazatérésük mintegy a csata kimenetelétől függött, szilárdan élt lelkükben az elhatározás: győzni vagy meghalni. (8) A másik csatasorban nem fűtötte ilyen elszántság a katonákat, mert nagyrészt hispánok voltak, akik jobban szerettek volna Hispániában vereséget szenvedni, mint győzni és kénytelen-kelletlen Itáliába vonulni.

(9) Így mindjárt az első összecsapásban, alighogy elhajították a dárdákat, csatasoruk centruma hátrálni kezdett, majd megfutott a nagy lendülettel rohamozó rómaiak elől. (10) Nem kevésbé heves küzdelem folyt a szárnyakon is; az egyiken a punok, a másikon az afrikaiak nyomultak, és két oldalról szorongatták az ellenséget, mintha már körül is zárták volna. (11) De a teljesen középre tömörülő római csatasornak volt elég ereje ahhoz, hogy megakadályozza az ellenséges szárnyak egyesülését. Így két külön ütközet alakult ki. (12) A rómaiak, minthogy a centrumban már megfutamították az ellenséget, ezért számban és harcértékben egyaránt jobban álltak, mindkét irányban kétségtelen fölénybe kerültek. (13) Igen sok embert levágtak, és ha a hispánok nem fogják menekülésre a dolgot még szinte az ütközet kezdetén, az egész seregből alig maradt volna életben valaki. (14) Lovas ütközetre tulajdonképpen nem is került sor, mert a mórok és numidák, látva, hogy a csatasor középen meghátrál, a szárnyakat védtelenül hagyták, és rendezetlenül megfutottak, maguk előtt hajtva az elefántokat is. (15) Hasdrubal, aki a küzdelem utolsó pillanatáig a csatatéren maradt, csak néhányadmagával menekült meg az öldöklés sűrűjéből. Táborát a rómaiak elfoglalták és kirabolták.

(16) A rómaiak győzelmükkel elérték, hogy Hispánia még ingadozó része is hozzájuk csatlakozott, és Hasdrubalt nemcsak attól a reménytől fosztották meg, hogy seregével átkelhet Itáliába, de most már Hispániában sem érezhette magát biztonságban. (17) Rómában, amikor az események a két Scipio leveléből ismeretessé váltak, nem is annyira a győzelemnek örültek, inkább annak, hogy sikerült megakadályozni Hasdrubal átkelését Itáliába.

30.

(1) Mialatt Hispániában ez történt, Himilko, Hannibal egyik alvezére a bruttiusok földjén néhány havi ostrom után elfoglalta Peteliát. (2) A punok sok véráldozattal és sebesüléssel fizettek a győzelemért, és az ostromlottakat így is leginkább az éhség kényszerítette megadásra. (3) Miután elfogyott minden ehető termény, minden megszokott vagy szokatlan négylábú állat, végül bőrökön, füveken, zsenge gyökereken és fakérgen, letépkedett faleveleken tengődtek, (4) de csak akkor adták meg magukat, amikor már annyi erejük sem volt, hogy kiálljanak a falra és ne ejtsék el fegyvereiket.

(5) Petelia elfoglalása után a pun sereg Consentiához vonult, amely sokkal kevésbé elszánt védekezés után, néhány nap alatt megadta magát. (6) Csaknem ezzel egyidőben a bruttiusok hadserege körülzárta Krotónt,[1] a fegyverben-vitézben egykor bővelkedő görög várost, amelyet azonban mostanára annyira megtört a sok súlyos csapás, hogy polgáraiból minden korosztályt beleszámítva alig 2000 maradt életben. (7) Így aztán az ostromlók könnyen bevették a jóformán védők nélkül maradt várost; csak a fellegvár nem jutott a kezükre, ahová a város elfoglalása közben támadt zűrzavar közepette néhányan felmenekültek a mészárlás sűrűjéből. (8) Lokroi lakói is átálltak a bruttiusokhoz és a punokhoz, miután a tömeget elárulták a vezetők.[2] (9) Ezen a vidéken csupán Rhégion lakói tartották meg Róma iránti hűségüket és maradtak mindvégig a maguk urai.

(10) Szicíliába is átterjedt a karthágóiak iránti rokonszenv, sőt még Hierón családjába is befészkelte magát az elpártolás gondolata. (11) Legidősebb fia, Gelón ugyanis, aki megvetéssel nézett idős apjára és a cannaei vereség után a római szövetségre is, a punok pártjára állt. (12) Fel is bolygatta volna a helyzetet Szicíliában, ha el nem ragadja a halál, éppen miközben felfegyverezte a népet és bujtogatta a szövetségeseket – annyira a legjobbkor, hogy apja gyanúba is keveredett emiatt.

(13) Ezek a sikerek és kudarcok következtek be ebben az évben Itáliában, Afrikában, Szicíliában és Hispániában. Az év végén Quintus Fabius Maximus azt kérte a *senatus*tól, hadd szentelje fel az Erüxi Venus szentélyét,[3] amelynek megépítésére *dictator* korában tett fogadalmat. (14) A *senatus* úgy döntött, hogy Tiberius Sempronius kijelölt *consul* terjesszen javaslatot a nép elé hivatalba lépése után arról, hogy Quintus Fabius legyen a templom felszentelésével megbízott *duumvir*ek egyike. (15) Ezután Marcus Aemilius Lepidus volt *consul* [232] és *augur* emlékére három fia, Lucius, Marcus és Quintus háromnapos gyászünnepséget rendezett, amelyen 22 gladiátorpárt léptettek fel a Forumon. (16) A *curulis aedilis*ek, Gaius Laetorius és Tiberius Sempronius Gracchus, a kijelölt *consul*, aki *aedilis*i tisztsége viselése közben lovassági főparancsnok is volt, megrendezték a Római Játékokat, amelyeket három nap egymás után megismételtek. (17) Marcus Aurelius Cotta és Marcus Claudius Marcellus *aedilis*ek pedig a Plebejus Játékokat ismételték háromszor.

(18) A pun háború harmadik esztendejének végeztével március idusán hivatalba lépett Tiberius Sempronius *consul*. [215] A *praetor*ok közül Quintus Fulvius Flaccust, a volt *censor*t és kétszeres volt *consul*t a városbeliek, Marcus Valerius

[1] Vö. XXIV. 2.
[2] Vö. XXIV. 1.
[3] Vö. XXII. 9. 10, 10. 10.

Laevinust pedig az idegenek jogvitáinak intézésével bízták meg. Appius Claudius Pulchernek Szicília jutott sorshúzás útján, Quintus Mucius Scaevolának Szardínia. (19) A nép Marcus Marcellust *proconsul*i jogkörrel ruházta fel, amiért a cannaei vereség óta a római hadvezérek közül Itáliában egyedül neki sikerült győzelmet aratnia.

31.

(1) A *senatus* mindjárt aznap, hogy a Capitoliumon első ízben összeült, elhatározta, hogy ebben az évben kétszeresen veti ki a hadiadót, és az első felét azonnal be is szedeti, (2) hogy minden katonának kifizethessék esedékes zsoldját, kivéve azokat, akik részt vettek a cannaei csatában. (3) A hadseregekről a következő határozatokat hozták: A két városi légió számára Tiberius Sempronius *consul* tűzzön ki egy napot, ameddig Calesban össze kell gyülekezniük, innen pedig vezessék őket a Suessula fölött álló Claudius-táborba.[1] (4) Az ott tartózkodó légiókat – ezek nagyjából a cannaei sereg maradékából kerültek ki – Appius Claudius Pulcher *praetor* vigye magával Szicíliába, a Szicíliában állomásozókat pedig hozza vissza Rómába. (5) A sereghez, amelynek Calesban kellett gyülekeznie a megadott időre, Marcus Claudius Marcellust küldték azzal a paranccsal, hogy ő vezesse a városi légiókat a Claudius-táborba. (6) Appius Claudius pedig *legatus*át, Tiberius Maecilius Crotót küldte el, hogy vegye át régi seregét, és vezesse őket Szicíliába.

(7) Az emberek először csendben várták, hogy a *consul* kitűzze a választógyűlés napját tiszttársa megválasztására. Amikor azonban látták, hogy Marcus Marcellust mintegy szándékosan eltávolították Rómából, pedig arra az évre a legtöbben éppen őt akarták *consul*lá választani *praetor*ként végrehajtott kiemelkedő tetteiért, zúgolódás kezdődött a Curiában. (8) A *consul* ennek hallatán így szólt: „Atyák és összeírtak, mindkét dolog az állam érdekében történt: az is, hogy Marcus Claudius a seregek kicserélése végett elutazott Campaniába, és az is, hogy a választógyűlést nem tűzzük ki addig, amíg ő nem teljesíti megbízatását (9) és vissza nem tér, hogy ti azt választhassátok meg *consul*nak, akire jelenleg az államnak a legnagyobb szüksége van, és akit ti is a leginkább akartok." Így Marcellus visszatéréséig nem esett szó a választógyűlésről.

Közben *duumvir*eket választottak – Quintus Fabius Maximust és Titus Otacilius Crassust – a szentélyek felavatására: Otaciliusnak Mens, Fabiusnak az Erüxi Venus templomát kellett felszentelnie. Mindkét szentély a Capitoliumon áll, csak egy csatorna választja el őket egymástól.

[1] Vagyis a M. Claudius Marcellus által létesített állandó táborba.

(10) Annak a 300 campaniai lovasnak az ügyében,[1] akik Szicíliában becsülettel letöltötték szolgálati idejüket, és most Rómába érkeztek, javaslatot terjesztettek a nép elé, hogy kapják meg a római polgárjogot, valamint hogy a Campania elpártolását megelőző naptól kezdve számítsanak Cumae polgárainak.[2] (11) Ezt a javaslatot főként az a kijelentésük váltotta ki, hogy maguk sem tudják, hová tartoznak, hiszen régi hazájukat elhagyták, az új pedig, ahová visszatértek, még nem fogadta be őket.

(12) Miután Marcellus visszatért a seregtől, kitűzték a választógyűlés napját egyetlen *consul*nak, Lucius Postumius utódjának a megválasztására. (13) Teljes egyetértésben Marcellust választották meg, aki azonnal el is foglalta hivatalát. Amikor azonban tisztségét átvette, mennydörgés hallatszott. Hívták az *augur*okat, akik kijelentették, hogy valószínűleg szabálytalanul választották meg; az atyák pedig széltében-hosszában azt terjesztették, nem kedves az isteneknek, hogy most először két plebejus nyerte el a *consul*i méltóságot. (14) Marcellus lemondott tisztségéről, és helyette Quintus Fabius Maximust (harmadszor) választották meg.

(15) Ebben az évben történt, hogy lángra kapott a tenger; Sinuessa környékén egy tehén csikót ellett; Lanuviumban a Megmentő Iuno templomában az istenszobrok vért verítékeztek, és a templom körül kőeső esett. Az eső miatt szokás szerint áldozati kilencedet tartottak, és a többi csodajelet is lelkiismeretesen elhárították.

32.

(1) A *consul*ok elosztották maguk között a seregeket: Fabius kapta meg a Teanumnál állomásozó sereget, amelynek korábban Marcus Iunius *dictator* volt a parancsnoka, Sempronius pedig a Rómában tartózkodó önkénteseket[3] és 25 000 szövetségest. (2) A Szicíliából visszatért légiókat Marcus Valerius *praetor* parancsnoksága alá rendelték, Marcus Claudius *proconsul*t pedig ahhoz a sereghez küldték, amely Suessula fölött fölött biztosította Nola területét. A *praetor*ok elutaztak Szicíliába és Szardíniára. (3) A *consul*ok rendeletben közhírré tették, hogy valahányszor a *senatus*t összehívják, a *senator*ok és azok, akiknek a *senatus*ban véleménynyilvánítási joguk van,[4] a Porta Capena mellett gyülekezzenek.[5] (4) Az

[1] Vö. XXIII. 4. 8, 7. 2.

[2] Visszakapták római polgárjogukat, amelyet az elpártolt Capua polgárai elvesztettek, és ezeket a jogokat mint a hűségesnek megmaradt Cumae polgárai gyakorolhatják.

[3] A katonai szolgálatra önként jelentkezett rabszolgákat, köztörvényes bűnözőket és adósokat.

[4] Azok, akik már viseltek *curulis*i tisztséget, de a *censor*ok hivatalosan még nem vették fel őket a *senator*ok névjegyzékébe.

[5] A *consul*ok ezen a kapun át érkeztek a campaniai hadszíntérről Rómába.

igazságszolgáltatást intéző *praetor*ok bírói székét a nyilvános vízmedencénél állították fel, és elrendelték, hogy a vádlottak itt kötelezzék magukat a megjelenésre,[1] és ebben az évben itt szolgáltattak igazságot.

(5) Közben Magon, Hannibal öccse 12 000 gyalogossal, 1500 lovassal, 20 elefánttal, 1000 talentum ezüsttel, 60 hadihajó fedezete alatt már indulóban volt Itáliába, (6) amikor megérkezett Karthágóba a hír a hispániai vereségről és arról, hogy majdnem minden ott lakó nép átpártolt a rómaiakhoz. (7) Néhányan azt javasolták, hogy ne törődjenek Itáliával, inkább Hispániába küldjék Magont seregével és hajóhadával. Ekkor azonban váratlanul felcsillant a remény, hogy visszafoglalhatják Szardíniát: (8) csak kis létszámú római sereg állomásozik ott, épp távozóban van Aulus Cornelius, a régi *praetor*, aki jól ismeri a provincia viszonyait, az új *praetor*t pedig most várják; (9) ráadásul a szárdok is belefáradtak már a hosszú római uralomba, az elmúlt évben is igen kemény és kapzsi módon bántak velük, roskadoznak a súlyos adók és a méltánytalan gabonabeszolgáltatás terhe alatt; már csak egy emberre van szükségük, akihez átpártolhatnak. (10) Mindezt onnan tudták meg, hogy a sziget főemberei titokban követséget küldtek hozzájuk, főként Hampsicora kezdeményezésére, aki vagyona és tekintélye miatt vezető szerepet játszott köztük. (11) Ezektől a hírektől szinte egyszerre felzaklatva és felbuzdulva Magont hajóival és csapataival Hispániába küldték, (12) a Szardínia elleni vállalkozás vezéréül pedig Hasdrubalt[2] jelölték ki, és nagyjából akkora sereget szavaztak meg neki, mint Magonnak.

(13) Rómában a *consul*ok, miután végeztek a városbeli ügyekkel, lassan szintén a háborúval kezdtek foglalkozni. (14) Tiberius Sempronius kijelölte a napot, amelyen katonáinak Sinuessában kell gyülekezniük, Quintus Fabius pedig a *senatus* megkérdezése után elrendelte, hogy a földekről az összes gabonát június elsejéig hordják be az erődített városokba, (15) és aki a parancsnak nem tesz eleget, annak a földjét ő fogja feldúlni, rabszolgáit nyilvánosan elárvereztetni, tanyáit felégetni.

Még az igazságszolgáltatásra megválasztott *praetor*okat sem mentesítették a háborús feladatok alól.[3] (16) Úgy döntöttek, hogy Valerius *praetor* utazzon Apuliába, és vegye át Terentius seregét, ha pedig majd Szicíliából megérkeztek

[1] A római perrendtartás szerint a vádlottnak biztosítékot kellett adnia (vagy egy pénzösszeg letétbe helyezésével, vagy kezesek állításával), hogy a tárgyaláson megjelenik.

[2] A szardíniai hadműveletek vezetésére kijelölt „Kopasz" Hasdrubal (vö. XXIII. 34. 16) nem azonos az eddig említett Hasdrubalok egyikével sem.

[3] Végszükségben még a *praetor*okat is elküldték a háborúba (XXII. 57. 1), hiszen ők is *imperium*mal, katonai hatalommal rendelkező tisztségviselők voltak; egyébként azonban csak kis időre távozhattak Rómából, és távollétük idején Rómában törvénykezési szünet volt.

a légiók, elsősorban ezekkel biztosítsa annak a vidéknek a védelmét, Terentius seregét pedig az egyik *legatus*ával küldje el Tarentumba. (17) Kapott 25 hajót is, hogy ezekkel őrizze a Brundisium és Tarentum között húzódó tengerpartot. (18) Ugyanennyi hajót kapott Quintus Fulvius városi *praetor* is a Rómához közeli tengerpart védelmére. (19) Gaius Terentius *proconsul* azt a feladatot kapta, hogy Picenum környékén szedjen katonákat, és gondoskodjon a terület védelméről. (20) Titus Otacilius Crassust, miután felavatta a Capitoliumon Mens, az Értelem szentélyét, katonai hatalommal felruházva Szicíliába küldték, hogy vegye át a hajóhad fölötti parancsnokságot.

33.

(1) A földkerekség két leghatalmasabb népének küzdelmét feszült figyelemmel kísérte minden király és nép, (2) így Philipposz, Makedónia királya is, annál is inkább, mert közel volt Itáliához, amelytől csak az Ión-tenger választotta el. (3) Amikor meghallotta a hírt, hogy Hannibal átkelt az Alpokon, örült ugyan a rómaiak és punok között kitört háborúnak, másrészt viszont, mivel még nem tisztázódtak az erőviszonyok, nem tudta eldönteni, hogy melyik nép győzelmét kívánja. (4) Amikor azonban a győzelem már a harmadik csatában állt a punok oldalára, ő is azokhoz pártolt, akikhez a szerencse, és követeket küldött Hannibalhoz. Ezek elkerülték Brundisium és Tarentum kikötőit, mivel azokat a római flotta őrizte, és a lakinioni Héra szentélye mellett léptek partra.

(5) Innen Apulián keresztül Capua felé tartottak, amikor római csapatokba ütköztek, és a Luceria mellett táborozó Valerius Laevinus *praetor* elé vezették őket. (6) Xenophanész, a követség vezetője azonban nem jött zavarba: kijelentette, hogy Philipposz király küldte őket, hogy baráti szövetséget kössenek a római néppel, és megbízása a *consul*okhoz, a *senatus*hoz és a római néphez szól. (7) A *praetor* megörült, hogy miközben a régi szövetségesek elpártolnak, ilyen hatalmas király jelentkezik új szövetségesnek, így az ellenséget barátként fogadta. (8) Kísérőket adott melléjük, gondosan ismertette velük az útvonalakat, és megmutatta, mely vidékeket és szurdokokat tartják megszállva a rómaiak és melyeket az ellenség. (9) Xenophanész a római helyőrségeken át eljutott Campaniába, majd a legrövidebb úton Hannibal táborába, és itt barátságot és szerződést kötöttek a következő feltételekkel: (10) Philipposz király a lehető legnagyobb hajóhaddal – várható volt, hogy mintegy 200 hajót tud felvonultatni – átkel Itáliába, végigpusztítja a tengerpartot, és a maga részéről is megindítja a háborút szárazon és vízen. (11) A háború befejezése után Itália és maga Róma városa is a karthágóiak és Hannibal fennhatósága alá kerül, és minden zsákmány Hannibalnak jut. (12) A punok Itália meghódítása után áthajóznak Hellaszba, és megtámadják azokat a népeket, amelyeket a király kijelöl. Minden Makedóni-

ával szomszédos szárazföldi államot és hozzá közel eső szigetet pedig Philipposz birodalmához csatolnak.[1]

34.

(1) Nagyjából ilyen feltételekkel kötött szerződést a pun fővezér és a makedón követség. (2) Hannibal három megbízottat küldött velük, hogy a királlyal személyesen is megerősítsék a szerződést: Giskont, Bostart és Magont. Ugyanoda tértek vissza, a lakinioni Héra szentélyéhez, ahol egy rejtett öbölben várt rájuk a hajó. (3) Amikor innen kihajózva nekivágtak a nyílt tengernek, észrevették őket a calabriai partok mellett őrszolgálatot teljesítő római hajók. (4) Valerius Flaccus *kerkurosz*okat[2] küldött utánuk, hogy tartóztassák fel és hozzák vissza őket. A király emberei először menekülni próbáltak, de látva, hogy a rómaiak gyorsabbak, megadták magukat. (5) A hajóhad parancsnoka elé vitték őket, és ennek kérdéseire, hogy kicsodák, honnan jönnek és hová tartanak, Xenophanész ismét az egyszer már jól bevált hazugsággal hozakodott elő: Philipposz király küldte őt a rómaiakhoz, és így jutott el Marcus Valeriushoz, de csak addig volt biztonságos az útja, mert az ellenséges csapatokkal teli Campanián nem tudott átjutni. (6) De Hannibal követeinek pun ruházata és külseje gyanút ébresztett a rómaiakban, és amikor a kérdésekre feleltek, beszédmódjuk is elárulta őket. (7) Amikor aztán kísérőiket külön-külön kihallgatták és megfenyegették, előkerült Hannibal Philipposznak küldött levele meg a makedón király és a pun vezér megállapodása.

(8) Így, miután tisztába kerültek a helyzettel, legjobbnak látták, ha a foglyokat és kísérőiket a lehető leggyorsabban elszállítják Rómába a *senatus*hoz, vagy pedig a *consul*okhoz, bárhol vannak is éppen. (9) Ezért kiválasztották erre a célra az öt leggyorsabb hajót, és Lucius Valerius Antias parancsnoksága alá rendelték, meghagyva neki, hogy a követeket az egyes hajókon elkülönítve őriztesse, és ügyeljen, hogy ne legyen lehetőségük beszélgetni vagy bármilyen módon kommunikálni egymással.

(10) Rómában éppen ebben az időben ismertette a szardíniai helyzetet a szigetről eltávozott Aulus Cornelius Mammula. Mindenki az elpártolás és a

[1] A szerződés polübioszi változatában (VII. 9.), amely a Hannibal által letett szövetségi esküt tartalmazza, a megfogalmazás jóval általánosabb, ráadásul a kölcsönös segítségnyújtási kötelezettség nem a jelen háborúval, hanem az esetleges jövőbeni háborúkkal kapcsolatban áll fenn. Ebből legalábbis annyi egyértelműen kiderül, hogy Hannibal célja valóban nem Róma elpusztítása és Itália meghódítása volt.

[2] Egyes kutatók ebből a Livius-helyből kiindulva feltételezik, hogy *kerkurosz* néven két gyorsjáratú hajótípus is létezett, amelyek egyikét a kereskedelemben, a másikat katonai célra használták.

fegyveres lázadás gondolatával foglalkozik – mondta. – (11) Utódja, Quintus Mucius az egészségtelen időjárás és ivóvíz miatt rögtön érkezésekor hosszadalmas, bár nem végzetes betegségbe esett, amely még sokáig megakadályozza abban, hogy a háború vezetésének terhét vállalja. (12) Az ott tartózkodó hadsereg ahhoz elég erős, hogy békeidőben biztosítsa a provinciát, de ahhoz már kevésbé, hogy a kitörni készülő háborúban helytálljon. – (13) Ezért az atyák úgy döntöttek, hogy Quintus Fulvius Flaccus sorozzon be 5000 gyalogost és 400 lovast, ezt a légiót mielőbb dobja át Szardíniára, (14) és állítson az élükre egy általa kiválasztott, katonai hatalommal felruházott parancsnokot, aki Mucius felgyógyulásáig folytatja a háborút. (15) Titus Manlius Torquatusnak jutott a feladat, aki már kétszer volt *consul*,[1] egyszer *censor*, és első *consul*sága idején ő igázta le a szárdokat.

(16) Karthágóból nagyjából ugyanebben az időben indult el a hajóraj Szardínia felé, a „Kopasz" melléknevű Hasdrubal vezetésével. (17) Rettenetes vihar csapott le rájuk, és a Baleár-szigetekig sodorta őket, ahol partra vonták hajóikat javítás végett – ezeknek ugyanis nemcsak a vitorlázata, de a hajótest is megrongálódott –, és ezzel sok időt elvesztegettek.

35.

(1) Itáliában, ahol a cannaei csata után – mivel az egyik fél ereje megtört, (2) a másiknak a morálja hanyatlott le – alábbhagyott a háború lendülete, a campaniaiak saját szakállukra hatalmukba akarták keríteni Cumaet. Először a város lakóit próbálták fellázítani a rómaiak ellen, majd amikor ez nem sikerült, csellel akarták elfoglalni a várost. (3) A campaniaiak Hamaeban szokták megülni közös áldozati ünnepüket. A cumaebelieket értesítették, hogy jelen lesz a campaniai *senatus* is, és kérték, hogy a cumaei *senatus* is jelenjen meg itt, és tanácskozzák meg együtt, hogy a két népnek ugyanazok legyenek a barátai és ellenségei; (4) ők majd fegyveres őrséggel gondoskodnak arról, hogy se a rómaiak, se a punok ne veszélyeztethessék őket. A cumaebeliek, bár cselt gyanítottak, mindenbe beleegyeztek, úgy vélvén, hogy ezzel leplezhetik legjobban saját ravasz szándékukat.

(5) Közben Tiberius Sempronius római *consul* Sinuessában, ahová a gyülekezőt meghirdette, megszemlélte a seregét, majd átkelve a Volturnus folyón, a Liternus mellett ütött tábort. (6) Minthogy itt nyugalomban telt az idő, katonáit sűrűn rendelte ki menetgyakorlatra, hogy az újoncok – mert az önkéntesek legnagyobb része az volt – megtanuljanak a hadijelvényekhez igazodni, és a csatasorban felismerjék saját egységüket.

[1] Kr. e. 235-ben és 224-ben.

(7) Eközben a vezér gondosan ügyelt arra, sőt *legatus*ait és *tribunus*ait is figyelmeztette, hogy senki ne hánytorgassa fel a másiknak korábbi társadalmi helyzetét, nehogy ez megzavarja az egyetértést a különböző rendű-rangú katonák között. Az öreg katona tekintse magával egyenrangúnak az újoncot, a szabad polgár az önkéntest, (8) és legyenek meggyőződve róla, hogy épp eléggé tiszteletre méltó és nemes mindenki, akire a római nép rábízta fegyvereit és hadijelvényeit. A szerencse, amely elindította őket ezen az úton, most azt parancsolja, hogy továbbra is ezen járjanak. – (9) Rendkívül lelkiismeretesen hirdették ezt a vezérek, de ugyanilyen lelkiismeretesen megfogadták a katonák is, és csakhamar olyan egyetértésben forrtak össze, hogy szinte el is felejtették, ki honnan került a seregbe.

(10) Gracchus épp ezen buzgólkodott, amikor követek érkeztek hozzá Cumaeból, és jelentették, hogy milyen üzenettel jött hozzájuk követség Campaniából néhány napja, és ők erre mit válaszoltak. (11) Három nap múlva kezdődik az ünnepség – mondták –, és Campaniából nemcsak a teljes *senatus* lesz ott, hanem a katonai táboruk és hadseregük is. (12) Gracchus felszólította a cumaebelieket, hogy a földekről mindent szállítsanak be a városba, és maradjanak a falak mögött; ő maga pedig egy nappal a campaniaiak áldozati ünnepsége előtt Cumaeba vonult. (13) Hamae onnan három mérföldnyire fekszik. Ott a tervvel összhangban már nagy számban megjelentek a campaniaiak, és nem messze állomásozott 14 000 katonával egy rejtett táborban Marius Alfius *meddix tuticus* – így hívták a legfőbb campaniai tisztségviselőt –, (14) aki több gondot fordított az áldozat előkészítésére és a csapdaállításra, mint tábora megerődítésére vagy más katonai feladatokra.

(15) Az áldozatot éjszaka mutatták be, és éjfél előtt véget kellett érnie. (16) Gracchus ezt az időt akarta kihasználni a rajtaütésre. A város kapuiba őröket állított, nehogy valaki hírt vihessen szándékáról, katonáinak pedig meghagyta, hogy a tizedik órától kezdve egyenek, gyűjtsenek erőt, és próbálják kialudni magukat, (17) hogy amint alkonyodni kezd, adott jelre azonnal gyülekezhessenek. Az első őrségváltás ideje körül indította el seregét teljes csendben, és éjféltájban meg is érkezett Hamaehoz. (18) Egyszerre hatolt be a campaniai tábor összes kapuján, mivel azt az éjszakai ünnep miatt őrizetlenül hagyták. Egyeseket álmukban öltek meg, másokat akkor, amikor az áldozat végeztével fegyvertelenül visszaérkeztek. (19) Az éjszakai zűrzavarban több mint 2000 embert vágtak le, köztük magát a vezért, Marius Alfiust is, és 34 hadijelvényt zsákmányoltak.[1]

[1] A foglyok száma kiesett a kéziratokból.

36.

(1) Gracchus, miután alig 100 ember veszteséggel elfoglalta az ellenséges tábort, gyorsan visszahúzódott Cumaeba, mert tartott Hannibaltól, akinek tábora ott állt Capua fölött a Tifata-hegyen. (2) Sejtelme nem is bizonyult alaptalannak. Alighogy a vereség híre elért Capuába, Hannibal abban a reményben, hogy még Hamae környékén találja majd az újoncokból, legnagyobbrészt rabszolgákból álló sereget, amely féktelen győzelmi mámorában most a vesztesek kifosztásával és a zsákmány elhurcolásával van elfoglalva, (3) erőltetett menetben elindult Capua mellől, a szembejövő campaniai menekülteket fegyveres kísérettel Capuába küldte, a sebesülteket pedig kocsira ültette. (4) Hamaenál azonban nem találta már az ellenséget a táborban, csak a nemrég lezajlott öldöklés nyomait és szövetségesei szanaszét heverő holttesteit.

(5) Néhányan azt javasolták, hogy azonnal vonuljon Cumaehoz, és ostromolja meg a várost. (6) Noha neki is szíve vágya volt, hogy ha már Neapolist nem tudta bevenni, legalább Cumaet elfoglalja, és így egy tengerparti város birtokába jusson, mégis visszavonult a Tifatán lévő táborába, mert hirtelen kivezényelt katonái fegyvereiken kívül semmi mást nem hoztak magukkal. (7) Másnap végre engedett a campaniaiak sürgető kérésének, és minden szükséges ostromfelszereléssel Cumaehoz vonult. (8) Miután végigpusztította a környéket, a várostól egy mérföldre ütött tábort. Gracchus továbbra is ott maradt, nem mintha anynyira bízott volna seregében, de szégyellte volna ilyen nehéz helyzetben cserbenhagyni a szövetségeseket, akik az ő és a római nép segítségéhez folyamodtak.

(9) Fabius, a másik *consul* Cales mellett táborozott, és nem mert átkelni seregével a Volturnuson, (10) mert előbb a jósjelkérés megismétlésével volt elfoglalva, azután pedig azzal, hogy elhárítsa a csodajeleket, amelyekről egymás után érkeztek a jelentések, és amelyek elhárítása közben a *haruspex*ek közölték vele, hogy nem egykönnyen sikerülnek jól az áldozatok.

37.

(1) Míg Fabius ilyen okokból nem mozdulhatott, Semproniust az ellenség körülzárta, és már ostromgépeivel támadta. (2) Egy hatalmas fatornyot gördítettek oda a város falához. Ezzel szemben a *consul* magán a falon egy másikat emeltetett, amely sokkal magasabb volt, mert roppant keresztgerendáival a már amúgy is elég magas városfalra támaszkodott. (3) Innen az ostromlottak először kövekkel, karókkal és mindenféle lövedékekkel védelmezték falaikat és városukat, (4) végül pedig látva, hogy az ellenség egészen a fal mellé gördíti az ostromtornyot, csak úgy zúdították rá a gyújtócsóvákat. (5) Miközben az égő toronyból tömegesen ugráltak le a lángoktól megrémült fegyveresek, a rómaiak egyszerre törtek ki a város két kapuján, visszaszorították és visszakergették táborukba az ellen-

séges előőrsöket, úgyhogy aznap Hannibal inkább látszott ostromlottnak, mint ostromlónak. (6) Mintegy 1300 karthágóit öltek meg, és 59-et fogtak el élve, akik a falak körül és az előretolt állásokban gondtalanul és figyelmetlenül töltötték az időt, és nem számítottak kitörésre, így meglepetésszerűen érte őket a támadás. (7) Gracchus, mielőtt még az ellenség felocsúdott volna rémületéből, visszavonulót fúvatott, és a falak mögé vonta vissza seregét. (8) Másnap Hannibal a város és a tábor között felállította csatarendjét, mert azt várta, hogy a *consul* a sikertől elbizakodva hajlandó lesz szabályos ütközetet kezdeni. (9) Amikor azonban látta, hogy senki sem mozdul megszokott őrhelyéről, és az ellenfél nem hajlandó kockáztatni, dolgavégezetlenül visszatért a Tifatára.

(10) Éppen azokban a napokban, amikor Cumae felszabadult az ostromzár alól, Lucaniában Grumentum mellett Tiberius Sempronius Longus szerencsés csatát vívott a pun Hanno[1] ellen. Több mint 2000 embert ölt meg, míg ő maga 280-at vesztett, és 41 hadijelvényt zsákmányolt. (11) A Lucania területéről kiszorított Hanno a bruttiusok földjére vonult vissza. (12) Továbbá Marcus Valerius *praetor* rohammal visszafoglalt három, a rómaiaktól elpártolt hirpinus várost: Vercelliumot, Vescelliumot és Sicilinumot,[2] és az elpártolás kezdeményezőit bárddal lefejeztette. (13) Több mint 5000 hadifoglyot adott el nyilvános árverésen, a többi zsákmányt a katonáknak engedte át, majd visszatért seregével Luceriába.

38.

(1) Mialatt ez történt Lucaniában és a hirpinusok földjén, az öt hajó, amelyek az elfogott makedón és pun követeket szállították Rómába, útban az Adriai-tengerről a Tirrén-tenger felé, Itáliának majdnem egész partvidékét körülhajózta. (2) Amikor elvitorláztak Cumae mellett, Gracchus hajókat küldött eléjük saját hajóhadából, nem tudván, hogy barát vagy ellenség közeledik-e. (3) Miután kölcsönösen kifaggatták egymást, és kiderült, hogy a *consul* Cumaeban tartózkodik, kikötöttek ott, és átadták neki a foglyokat és az iratokat. (4) A *consul* elolvasta Philipposz és Hannibal leveleit, majd az egészet lepecsételte, és szárazföldi úton elküldte a *senatus*nak, a követeket pedig hajón szállíttatta tovább.

(5) A levelek és a követek csaknem egyszerre érkeztek meg Rómába, és mivel a kihallgatásokon elhangzott vallomások megegyeztek a levelek tartalmával, az atyákat először súlyos aggodalom fogta el arra a gondolatra, hogy miközben majdnem összeroskadnak a pun háború terhei alatt, számolniuk kell egy hatalmas makedón háború lehetőségével is. (6) De korántsem adták át magukat a

[1] Hannibal unokaöccse.

[2] Az utolsó városnevet egyes kiadók Vicilinumra javítják.

kétségbeesésnek, sőt azonnal azt kezdték fontolgatni, hogyan mérhetnének megelőző csapást az ellenségre, hogy távoltartsák Itáliától. (7) A foglyokat börtönbe vetették, kísérőiket nyilvános árverésen eladták, és úgy rendelkeztek, hogy Publius Valerius Flaccus 25 hajóból álló flottáját további 25 hajóval kell megerősíteni.

(8) Ezek beszerzése és vízre bocsátása után az elfogott követeket ideszállító öt hajóval együtt összesen 30 hajó indult el Ostiából Tarentum felé. (9) Publius Valerius parancsot kapott, hogy hajózza be a Lucius Apustius *legatus* parancsnoksága alatt Tarentumban állomásozó Varro-féle sereget, és az 55 hajóból álló flottával ne csak Itália partjait biztosítsa, hanem próbáljon értesüléseket szerezni a makedónok háborús készülődéséről is. (10) Ha úgy látja, hogy Philipposz szándéka valóban megegyezik azzal, amit a levelekből és a követektől megtudtak, (11) értesítse erről levélben Marcus Valerius Laevinus *praetor*t, ő pedig bízza seregét Lucius Apustius *legatus*ra, induljon Tarentumba a flottához, onnan pedig a lehető leghamarabb keljen át Makedóniába, és mindent kövessen el, hogy Philipposz kénytelen legyen saját országában maradni.

(12) Úgy döntöttek, hogy azt a pénzt fordítják a hajóhad fenntartására és a makedón háború költségeire, amit Appius Claudiusnak küldtek Szicíliába, hogy adja vissza Hierón királynak.[1] A pénzt Lucius Antistius *legatus* vitte el Tarentumba. (13) Ezzel egyidőben Hierón 200 000 *modius* búzát és 100 000 *modius* árpát küldött.

39.

(1) Míg Rómában ilyen intézkedéseket és előkészületeket tettek, az egyik elfogott hajó azok közül, amelyeket Rómába küldtek, útközben megszökött; így jutott el a hír Philipposzhoz, hogy követeit a levelekkel együtt elfogták. (2) A király, mivel nem tudta, hogy követei Hanniballal miben állapodtak meg, és milyen üzenetet hoztak volna neki a pun követek, hasonló megbízással újabb küldöttséget indított útnak: (3) a Szkoteinosz[2] melléknevű Hérakleitoszt, a boiótiai Kritónt és a magnésziai Szószitheoszt küldte Hannibalhoz. Ezek szerencsésen megjárták az utat oda-vissza, és teljesítették feladatukat. (4) De a nyár már véget ért, mielőtt a király bármibe is belekezdhetett volna. Ilyen jelentős szerepet játszott a követeket szállító egyetlen hajó elfogása abban, hogy késve induljon meg a rómaiakat fenyegető háború.

[1] Előzőleg Hierón kölcsönzött pénzt az ott tartózkodó katonák zsoldjának kifizetésére (XXIII. 21. 5).

[2] Görögül *szkoteinosz* azt jelenti: 'sötét'.

(5) Közben már mindkét *consul* ott küzdött Capua körül. Fabius végre befejezte a csodajelek elhárítását, átkelt a Volturnuson, (6) és rohammal bevette a punokhoz átpártolt Compulteria, Trebula és Austicula[1] városokat, ahol elfogta Hannibal helyőrségeit igen sok campaniaival együtt. (7) Nolában – éppúgy, mint az előző évben – a *senatus* a rómaiak, a köznép viszont a punok pártján állt, és titkos terveket szőtt az előkelők legyilkolására és a város átadására. (8) Hogy ezek a tervek ne valósulhassanak meg, Fabius átvonult seregével Capua és Hannibalnak a Tifatán álló tábora között, és Suessula fölött, a Claudius-táborban állapodott meg, Marcus Marcellus *propraetor*t pedig a parancsnoksága alatt álló csapatokkal együtt elküldte innen Nolába helyőrségnek.

40.

(1) Szardínián Titus Manlius vezetésével újrakezdődtek a Quintus Mucius *praetor* súlyos betegsége miatt félbeszakadt hadműveletek. (2) Manlius partra vonta hadihajóit Caralesnál, felfegyverezte hajósait, hogy szárazföldön folytathassa a háborút, és miután átvette a *praetor* csapatait is, serege már 22 000 gyalogosból és 1200 lovasból állt. (3) Ezekkel a lovas és gyalogos csapatokkal az ellenség területére vonult, és Hampsicora táborától nem messze ütött tábort. Hampsicora akkor éppen a subás szárdoknál[2] járt, hogy ifjúságukat felfegyverezze csapatai megerősítésére, tábora parancsnokságát pedig fiára, Hostusra bízta. (4) Hostus ifjúi elbizakodottságában meggondolatlanul ütközetbe bocsátkozott, ahol seregét szétszórták és megfutamították. (4) A csatában mintegy 3000 szárd esett el, és körülbelül 800-at fogtak el élve. (5) A sereg többi része először szétszóródva menekült a földeken és erdőkön át, majd a vidék fővárosába, Cornusba menekült, ahol a hírek szerint vezérük is menedéket talált. (6) Ezzel az ütközettel véget is ért volna Szardínián a háború, ha meg nem érkezik a Hasdrubal parancsnoksága alatt álló pun hajóraj, amelyet egy vihar elsodort a Baleár-szigetekhez,[3] hogy – éppen idejében – reményt adjon a háború újrakezdésére.

(7) Manlius a pun hajóraj érkezésének hírére Caralesba vonult vissza. Így Hampsicorának alkalma nyílt, hogy egyesítse erőit a pun vezérrel. (8) Csapatait kihajózva Hasdrubal a hajórajt visszaküldte Karthágóba, és Hampsicora vezetésével elindult, hogy végigdúlja a római szövetségesek földjeit. El is jutott volna egészen Caralesig, ha Manlius seregével útját nem állja, és meg nem akadályozza, hogy nagyobb területeket pusztítson végig.

[1] A város nevét egyes kiadók Saticulára javítják, ami mind topográfiailag, mind paleográfiailag védhető.

[2] Szardínia belső hegyvidékének lakossága, akiket a rómaiaknak csak 127-ben sikerült véglegesen megtörniük.

[3] Vö. XXIII. 34. 16–17.

(9) A két sereg először egymástól kis távolságra ütött tábort, majd ki-kitörtek onnan, és váltakozó sikerrel kisebb előcsatározásokat folytattak. Végül ütközetre sorakoztak. Négy órán át tartott a szabályos csatarendben felvonult erők küzdelme. (10) A punok késleltették sokáig a rómaiak győzelmét, mivel a szárdok már hozzászoktak ahhoz, hogy egykettőre vereséget szenvednek. Végül, amikor a szárdok már körös-körül mindenhol elestek vagy futottak, ők is menekülésre fogták a dolgot. De amikor éppen futásnak eredtek volna, a római vezér bekerítette őket az egyik seregszárnnyal, amellyel a szárdokat visszaszorította. (11) Ezután már inkább mészárlás folyt, mint küzdelem. (12) A rómaiak 12 000 ellenséges katonát öltek meg, szárdokat és punokat vegyesen, mintegy 3700-at ejtettek foglyul, és 27 hadijelvényt zsákmányoltak.

41.

(1) A győzelmet elsősorban az avatta nagyszerűvé és emlékezetessé, hogy fogságba esett a fővezér, Hasdrubal, és még két előkelő karthágói: (2) Magon, a Barka nemzetség tagja, Hannibal közeli rokona[1] és Hanno, aki a szárdokat fellázította, így kétségkívül a háború egyik okozója volt. (3) Tovább emelték a győzelem fényét a szárd vezéreket ért csapások. A csatában ugyanis Hampsicora fia, Hostus is elesett. Maga Hampsicora néhány lovas kíséretében elmenekült, de amikor a roppant vereség mellett fia haláláról is értesült, éjszaka – nehogy valaki megakadályozza – önkezével vetett véget életének.

(5) A többi menekülőnek ezúttal is Cornus városa nyújtott menedéket, amelyet azonban Manlius megtámadott győztes seregével, és néhány nap alatt el is foglalt. (6) Ezután a punokhoz és Hampsicorához pártolt egyéb városok is meghódoltak és túszokat adtak. Manlius lehetőségeik és vétkeik arányában hadisarcot és gabonabeszolgáltatást rótt ki rájuk, majd seregével visszatért Caralesba. (7) Itt vízre bocsátotta hadihajóit, behajózta a magával hozott sereget, és Rómába utazott. Jelentette az atyáknak, hogy rendet teremtett Szardínián, majd a hadisarcot átadta a *quaestor*oknak, a gabonát az *aedilis*eknek, a foglyokat pedig Quintus Fulvius *praetor*nak.

(8) Ezzel egyidőben Titus Otacilius *praetor* Lilübaionból átkelt Afrikába hajóhadával, a karthágói területeken pusztított, majd Szardínia felé indult (9) arra a hírre, hogy Hasdrubal nemrég odaérkezett a Baleár-szigetekről. Össze is találkozott Hasdrubal Afrikába visszatérő hajóival, és a nyílt tengeren vívott könnyebb ütközetben hét hajót elfogott legénységükkel együtt, a többit pedig úgy szétszórta a rémület, mint valami vihar.

[1] Természetesen nem Hannibal öccséről van szó, hiszen őt Hispániába küldték a Hasdrubalnak szánt erősítéssel.

(10) Éppen ezekben a napokban kötött ki Bomilkar Lokroiban a Karthágóból erősítésként küldött katonákkal, elefántokkal és utánpótlással. (11) Appius Claudius meglepetésszerűen akart rátámadni, ezért azzal az ürüggyel, hogy bejárja provinciáját, seregével sietve Messzanába vonult, majd innen a kedvező szelet és áramlatot kihasználva átkelt Lokroiba. (12) Bomilkar azonban már továbbvonult onnan Hannóhoz, a bruttiusok földjére, a lokroibeliek pedig zárt kapukkal fogadták a rómaiakat. Appius, miután nagyszabású vállalkozása eredménytelenül végződött, visszatért Messzanába.

(13) Ugyanezen a nyáron Marcellus Nolából, amelyet seregével megszállva tartott, sűrűn ki-kicsapott a hirpinusok és a samnis caudinusok[1] földjeire, és olyan általános pusztítást végzett tűzzel-vassal, (14) hogy a samnisokban felidézte egykori vereségeik emlékét.

42.

(1) Ezért mindkét nép egyszerre azonnal követséget küldött Hannibalhoz, amely a következő szavakat intézte a pun hadvezérhez: (2) „Ellenségei voltunk a római népnek, Hannibal, kezdetben egymagunkban, amíg saját erőnkkel és fegyvereinkkel meg tudtuk védeni magunkat. Később, amikor ez nem bizonyult elégségesnek, Pürrhosz királyhoz csatlakoztunk.[2] (3) Ő cserbenhagyott minket, ezért el kellett fogadnunk a ránk kényszerített békét, amelyben csaknem 50 évig éltünk, egészen addig, míg te Itáliába nem érkeztél. (4) Te annyira megnyerted rokonszenvünket – nemcsak bátorságoddal és szerencséddel, de páratlan előzékenységeddel és jóindulatoddal is elfogott polgártársaink iránt, akiket visszaengedtél hozzánk –, hogy amíg te épségben vagy és igaz barátként állsz mellettünk, nemhogy a római néptől, de ha szabad ilyet mondani, az istenek haragjától sem félünk. (5) De Herculesre, noha nemcsak épségben vagy és győztél, de olyan közel is vagy, hogy szinte hallhatod asszonyaink és gyermekeink jajkiáltását, és láthatod a házainkat elemésztő tűz lángjait, mégis annyiszor dúltak végig minket ezen a nyáron, hogy úgy tűnik, Cannaenál nem is Hannibal, hanem Marcus Marcellus győzött, és a rómaiak fennen hirdetik, hogy mindössze erre az egy csapásra volt erőd, és azután megbénultál, elvesztetted fullánkodat.

(6) Száz éven át hadakoztunk a rómaiak ellen úgy, hogy egyetlen külföldi vezértől vagy seregtől sem kaptunk segítséget – Pürrhoszt leszámítva, aki két éven át, ahelyett hogy haderejével minket védelmezett volna, a mi csapatainkkal is saját seregét erősítette. (7) Nem akarok eldicsekedni sikereinkkel, hogy két

[1] A hirpinusok szintén a samnisok egyik törzse voltak, akárcsak a caudinusok, de Livius itt valamiért külön népként kezeli őket.

[2] Kr. e. 280-ban (lásd a XII. könyv tartalmi összefoglalóját).

*consul*t és két *consul*i sereget vonultattunk el szégyeniga alatt,[1] sem a többi, számunkra örvendetes és dicsőséges haditettel. (8) De még akkori vereségeinket és balsikereinket is kisebb felháborodással sorolhatjuk fel, mint a mostani sérelmeket. (9) Akkor nagy *dictator*ok támadtak ránk lovassági főparancsnokukkal együtt,[2] egyszerre két *consul* és két *consul*i sereg nyomult be határainkon; előzetes felderítés és a tartalék sereg megfelelő elhelyezése után, rendezett menetben indultak zsákmányszerzésre. (10) Most viszont egyetlen *propraetor*nak és Nola maroknyi védőseregének a vadászterülete vagyunk, akik még csak nem is csapatokban, hanem rablók módjára csatangolnak keresztül-kasul földünkön, olyan hányaveti módon, mintha római területen kószálnának. (11) Ennek pedig az az oka, hogy te nem védsz meg minket, ifjúságunk pedig, amely ha itthon lenne, meg tudna oltalmazni, egytől egyig a te seregedben szolgál.

(12) Rosszul ismernélek téged és seregedet, ha nem úgy hinném, hogy aki annyi római csatasort vert szét és futamított meg, annak gyerekjáték lenne megsemmisíteni a területünkön kószáló fosztogatókat, akik hadijelvények nélkül kóborolnak, kit merre csábít a zsákmány mégoly hiú reménye. (13) Akár néhány numida is zsákmányul ejthetné őket, és egyszerre szabadíthatnál meg megszállóinktól minket, szerencsétleneket és a nolaiakat, ha minket, miként méltónak tartottál szövetségedre, nem ítélnél méltatlannak arra sem, hogy ha már oltalmadba fogadtál, meg is védelmezzél."

43.

(1) Hannibal erre azt válaszolta, hogy a hirpinusok és a samnisok mindent egyszerre csinálnak: bejelentik sérelmeiket, segítséget kérnek, és felpanaszolják, hogy védtelenül hagyják és elhanyagolják őket. (2) Először a bejelentést kellett volna megtenniük, azután kérni a segítséget, és végül, ha ezt nem kapják meg, akkor állhattak volna elő a panasszal, hogy segítségkérésük hiábavalónak bizonyult. (3) Ő nem a hirpinus vagy samnis területre fogja vezetni seregét, nehogy még ő is terhükre legyen, hanem a római nép közelben lakó szövetségeseinek földjére. Ennek végigdúlásával a katonáit is zsákmányhoz juttatja, és tőlük is távol tartja a megfélemlített ellenséget. (4) Ami pedig Róma ellen viselt háborúját illeti, ha a Trasumennus híre felülmúlja a Trebiáét, Cannae híre pedig a Trasumennusét, nos, ő gondoskodni fog róla, hogy a cannaei csata emlékét is elhomályosítsa egy még nagyobb és fényesebb győzelemmel.

(5) Ezzel a válasszal és gazdag ajándékokkal küldte haza a követeket. Ő maga pedig, a Tifatán csekély számú őrséget hagyva, serege többi részével felkerekedett,

[1] Utalás a római sereg caudiumi megszégyenítésére (IX. 2–6.).

[2] Pl. L. Papirius Cursor (VIII. 29.; IX. 40.; X. 41.).

és Nola alá vonult. (6) Ugyanide érkezett meg a bruttiusoktól Hanno is a Karthágóból küldött erősítéssel és elefántokkal. Miután a város közelében tábort ütött, megvizsgálta a helyzetet, és úgy találta, hogy semmi nem úgy van, mint azt a szövetségesek követeitől hallotta. (7) Marcellus egyetlen cselekedetéről sem lehetett azt állítani, hogy könnyelműen kiszolgáltatta volna magát a véletlennek vagy az ellenségnek. Valahányszor zsákmányszerző útra indult, gondoskodott felderítésről, erős fedezetről és biztos visszavonulásról, és mindenben olyan körültekintően és óvatosan járt el, mintha maga Hannibal állna vele szemben. (8) Most, amikor értesült az ellenség közeledéséről, csapatait a falak mögött tartotta, és felszólította a nolai *senator*okat, hogy ők járjanak a falakon,[1] és köröskörül figyeljenek meg mindent, ami az ellenségnél történik.

(9) Hanno a várfalak alá vonult, és kihívott magához tárgyalásra két *senator*t, Herennius Bassust és Herius Pettiust. Amikor ezek Marcellus engedélyével kimentek hozzá, tolmács útján tárgyalt velük. (10) Magasztalta előttük Hannibal hősiességét és szerencséjét, és ócsárolta a római nép fenségét, amely együtt sorvad el erejével. (11) De ha a kettő egyenlő volna, mint egykor, még akkor is többre kellene becsülniük a punok szövetségét és barátságát, mint Rómáét, miután tapasztalhatták, hogy milyen nyomasztóan nehezedik Róma uralma a szövetségeseire, és milyen kegyesen bánt Hannibal az itáliai népek fiaival, még ha a foglyai voltak is. (12) Ha mindkét *consul* itt állna seregével Nolánál, éppúgy nem állnák meg a sarat Hanniballal szemben, mint Cannaenál – mennyivel kevésbé védheti meg Nolát egyetlen *praetor* néhány újonccal! (13) Sokkal inkább a városbeliek érdeke, mint Hannibalé, hogy a város ne ostrommal, hanem megadással kerüljön hatalmába. Az ugyanis biztos, hogy a hatalmába fog kerülni, akárcsak Capua vagy Nuceria. De hogy Capua és Nuceria sorsa mennyire különbözött, azt a nolaiak maguk is jól tudják, hisz a kettő között szinte középen laknak. (14) Ki sem akarja ejteni a száján – nehogy beteljesedjen –, mi várna a városra, ha erővel foglalnák el. Inkább kezeskedik azért, hogy ha Nolát Marcellusszal és a védősereggel együtt átadják, nem más, hanem ők maguk fogják meghatározni a Hanniballal kötendő szövetség és barátság feltételeit.

44.

(1) Herennius Bassus erre ezt válaszolta: Sok éve tartó barátság fűzi össze a római és nolai népet,[2] és ezt a mai napig egyiküknek sem volt oka megbánni. De ha szerencséjükkel hűségüket is meg kellene változtatniuk, akkor is késő

[1] Ebből Hannibal láthatta, hogy a városbeliek a rómaiak pártján vannak.

[2] A rómaiak Kr. e. 313-ban foglalták el Nolát (IX. 28. 3–6), és a két város között jó viszony alakult ki.

lenne már. (2) Hisz ha meg akarták volna adni magukat Hannibalnak, jó ötlet lett volna odahívniuk egy római helyőrséget? Ők azonban jóban-rosszban osztoznak azokkal, akik a védelmükre idejöttek, és ez így lesz az utolsó pillanatig.

(3) Ez a tárgyalás szétfoszlatta Hannibal reményét, hogy árulás révén megszerezheti Nolát. Így hát ostromgyűrűvel vette körül a várost, hogy minden oldalról egyszerre támadhasson a falak ellen. (4) Marcellus, amikor látta, hogy a pun sereg a falak alá ért, a kapuk mögött hadrendbe állította seregét, és viharos erejű kirohanást intézett ellenük. Az első rohammal sokakat megleptek és levágtak, majd amikor mindenki a küzdelem helyére tódult, helyreállt az erőegyensúly, és öldöklő ütközet kezdődött. A legemlékezetesebb csaták egyike alakulhatott volna ki, ha egy roppant szélvihar és felhőszakadás szét nem választja a küzdőket. (5) Így rövid viaskodás után bosszúsan visszavonultak, a rómaiak a városba, a punok pedig táborukba. A kitörés okozta első zűrzavarban a punok nem több mint 30, a rómaiak 50 embert vesztettek.

(6) Az eső kitartóan zuhogott egész éjszaka, sőt másnap is a nappal harmadik órájáig, így aznap mindkét fél a védművei mögött maradt, bármennyire tüzelte is őket a harci vágy. Harmadnap Hannibal a nolai földekre küldte zsákmányolni csapatai egy részét. (7) Marcellus, alighogy ezt észrevette, csatára sorakoztatta seregét, és Hannibal sem tért ki az ütközet elől. A város és a tábor között nagyjából egy mérföld volt a távolság – Nola körül egyébként mindenfelé síkság terül el –, itt csaptak össze. (8) A mindkét oldalon felharsanó csatakiáltás hallatán a földeken zsákmányoló *cohors*okból is visszasiettek a már tomboló ütközetbe azok, akik még nem jártak messze. (9) A római csapatok támogatására a nolaiak is megjelentek. Marcellus megdicsérte őket, és meghagyta nekik, hogy maradjanak tartalékban, szállítsák el a csatasorból a sebesülteket, de a harcba ne avatkozzanak be, csak ha ő jelt ad rá.

45.

(1) A csata döntetlenre állt; a vezérek minden erejüket beleadták a buzdításba, a katonák a küzdelembe. Marcellus helytállásra biztatta övéit az ellenséggel szemben, akiket tegnapelőtt már legyőztek, néhány nappal azelőtt Cumaenál megfutamítottak, a múlt évben pedig egy másik sereggel ugyanő kergetett el Nola alól. (2) Nincsenek is mind itt a csatában – mondta –, hisz sokan zsákmányért kószálnak a földeken. De azokat is, akik harcolnak, elsorvasztotta már a campaniai tivornyázás, elgyengítette az egész télen át folyó részegeskedés, az örömlányok meg mindenféle kicsapongás. (3) Eltűnt már az a tűz és lendület, elpárolgott a testi és lelki erő, amely átsegítette őket a Pireneusok és Alpok gerincén. Csak roncsai már ezek a hajdani férfiaknak, harc közben alig bírják el fegyvereiket és saját tagjaikat. (4) Hannibal számára Capua volt Cannae: itt

foszlott semmivé a harci erény, a katonai fegyelem, a múltban szerzett dicsőség és a jövendő sikerek reménye.

(5) Míg Marcellus azzal igyekezett katonái lelkesedését növelni, hogy ily módon ócsárolta az ellenséget, Hannibal még sokkal súlyosabb szemrehányásokkal illette seregét: (6) Megismeri ugyan a fegyvereket és hadijelvényeket – mondta –, amelyeket a Trebiánál, a Trasumennusnál, legutóbb pedig Cannaenál látott és irányított, de az bizonyos, hogy a sereg, amellyel Capuába vonult téli szállásra, kicserélődött, mire elindult onnan. (7) „Alig bírtok nagy keservesen helytállni egy római *legatus*sal, egyetlen légióval és *alá*val szemben,[1] ti, akiket két *consul*i sereg sem volt képes soha megállítani? (8) Marcellus az újoncaival és nolai tartalékosaival most már másodszor provokál minket büntetlenül. Hol az a katonám, aki lerántotta lováról Gaius Flaminius *consul*t, és fejét vette?[2] És aki Cannaenál végzett Lucius Paullusszal? (9) A kardja csorbult ki, a keze zsibbadt el, vagy mi ütött belé? Ti győzni szoktatok a túlerő ellen – most meg túlerőben vagytok, mégsem tudtok helytállni? Nagy volt a szátok, hogy ha valaki odavezet, elfoglaljátok Rómát is! (10) Tessék, most egy kisebb feladattal szeretném próbára tenni erőtöket és hősiességeteket. Vegyétek be Nolát, ezt a síkságon fekvő várost, amelyet sem tenger, sem folyó nem oltalmaz – és ha majd ebben a dúsgazdag városban megrakodtatok fegyver- és egyéb zsákmánnyal, elvezetlek, vagy akár követlek is, ahová akarjátok!"

46.

(1) De sem a dicsérő, sem a feddő szavak nem tudták megszilárdítani a punok bátorságát. (2) Mindenhol egyre inkább visszaszorultak, a rómaiak bátorsága pedig egyre nőtt, mert nemcsak vezérük buzdította őket, hanem a nolaiak biztató kiáltozása is szította harci kedvüket. Végül a punok futásnak eredtek, és visszamenekültek a táborukba. (3) A rómaiak ezt is meg akarták ostromolni, de Marcellus visszavezényelte őket Nolába, ahol még a köznép is nagy örömmel és szerencsekívánatokkal fogadta seregüket, jóllehet eddig inkább a punokhoz húzott. (4) Aznap több mint 5000 ellenséges katonát öltek meg, 600-at fogtak el, 19 hadijelvényt és 2 elefántot zsákmányoltak, további 4-et pedig harc közben pusztítottak el. A rómaiak vesztesége nem érte el az 1000 főt.

(5) A következő napra hallgatólagos fegyverszünetet kötöttek: ezt az időt mindkét fél arra használta fel, hogy eltemesse a harcban elesetteket. Marcellus

[1] Hannibal tudatosan lekicsinyli az ellenséget és vezérét. Marcellus nem *legatus* volt, hanem önálló hadvezér, két légióval és ennek megfelelő számú, legalább két nagy egységet kitevő szövetséges lovassággal rendelkezett.

[2] Vö. XXII. 6. 1–4.

az ellenségtől zsákmányolt fegyvereket Vulcanusnak ajánlotta és elégettette. (6) A harmadik napon – nyilván elégedetlenségből vagy a könnyebb katonai szolgálat reményében – 272 numida és hispán lovas szökött át Marcellushoz. A rómaiak a háború folyamán később igen gyakran vették igénybe bátor és hűséges szolgálatukat. (7) Helytállásukért a háború befejezése után földbirtokot kaptak, a hispánok Hispániában, a numidák Afrikában.

(8) Hannibal, miután Hannót a vele érkezett csapatokkal visszaküldte Nola alól Bruttiumba, Apuliába vonult téli szállásra, és Arpi mellett táborozott le.

(9) Quintus Fabius arra a hírre, hogy Hannibal elindult Apuliába, a gabonát Nolából és Neapolisból Suessula fölött álló táborába hordatta össze, megerősíttette sáncait, és annyi őrséget hagyva hátra, amennyi a tábort télen meg tudja védeni, közelebb vonult Capuához, és tűzzel-vassal végigpusztította Campania földjét. (10) Így végül a campaniaiak, bár nemigen bíztak saját erejükben, arra kényszerültek, hogy kivonuljanak a kapukon, és nyílt terepen, a város előtt üssenek erődített tábort. (11) Összesen 6000 fegyveresük volt, ebből a gyalogság nem sokat ért, a lovasságnak azonban nagyobb volt a harcértéke. Ezért lovastámadásokkal nyugtalanították az ellenséget.

(12) Az előkelő campaniai lovasok nagy seregében ott volt Cerrinus Vibellius is, melléknevén Taurea, szintén capuai polgár, aki annyira kiemelkedett hősiességével honfitársai közül, hogy amikor még a rómaiaknál szolgált, ott is csak egyetlen római ért fel vele lóháton: Claudius Asellus. (13) Ez a Taurea most végiglovagolt az ellenséges lovas*turmá*k előtt, és hosszasan végigjártatta rajtuk kutató tekintetét. (14) Amikor végre csend lett, megkérdezte: Hol van Claudius Asellus? Ha már annyiszor vívott vele szópárbajt , hogy melyikük a nagyobb vitéz, most miért nem áll ki vele fegyverrel, hogy ha veszít, fejedelmi fegyverzsákmányt adjon ellenfelének, ha pedig győz, ő szerezzen ilyet?[1]

47.

(1) Asellus, amikor a táborban szóltak neki erről, csak addig késlekedett, amíg megkérdezte a *consul*tól, kiállhat-e párviadalra soron kívül az őt kihívó ellenséggel. (2) Mihelyt megkapta az engedélyt, tüstént fegyvert ragadott, az előőrsök elé vágtatott, és név szerint szólította Taureát, hogy mérje össze vele fegyvereit, ahol akarja. (3) Közben csak úgy sereglettek ki a táborból a rómaiak, hogy lássák

[1] Túlzó kifejezés, jellemző a hencegő Taureára. A „fejedelmi fegyverzsákmány" *(spolia opima)* olyan fegyverzsákmányt jelent, amelyet egy hadvezér párviadalban szerzett az ellenség hadvezérétől. Ilyen fegyverzsákmányt szerzett Romulus (I. 10.), Cossus (IV. 19.) és Marcellus (XX. könyv tartalmi összefoglalója).

a küzdelmet, és a campaniaiak is sűrű tömegben figyeltek nemcsak a tábor sáncairól, de a város falairól is. (4) A két küzdő, akiknek harcias szóváltása már eleve felkeltette az érdeklődést összecsapásuk iránt, előreszegzett lándzsával egymásnak vágtatott, majd a sík mezőn, kölcsönösen kitérve egymás cselfogásai elől, hosszasan viaskodtak anélkül, hogy bármelyikük sebet kapott volna. (5) Végül a campaniai így szólt a rómaihoz: „Ez így csak a lovak, nem a lovasok küzdelme lesz. Menjünk le a mezőről erre a mélyútra, ahol nem térhetünk ki egymás elől, és szemtől szemben kell megküzdenünk!" (6) Még végig sem mondta, és Claudius már nyargalt is le a mélyútra. Taurea azonban, akinek nagyobb volt a hangja, mint a bátorsága, utánakiáltott: „Soha ne ugrass a gebéddel árokba!"[1] – Ez a mondata azután az egyszerű nép ajkán közmondássá vált. (7) Claudius, miután végiglovagolt a mélyúton, és sehol sem találta ellenfelét, visszatért a mezőre, és a másik gyávaságát ócsárolva nagy örömujjongás és szerencsekívánatok közepette győztesként tért vissza a táborba.

(8) Ehhez a lovasviadalhoz egyes évkönyvek azt a különös kiegészítést fűzik – ki-ki maga döntse el, hogy elhiszi-e –, hogy Claudius a városba menekülő Taurea nyomába eredt, bevágtatott az ellenség nyitott kapuján, majd, miközben azok mozdulni sem tudtak az ámulattól, a túlsó kapun sértetlenül távozott.

48.

(1) A továbbiakban nyugodtan zajlott a tábori élet, sőt a *consul* még vissza is húzódott, hogy a campaniaiak bevethessék földjeiket, és csak akkor dúlta fel a területet, amikor a szárba szökkent termés már alkalmas volt a takarmányozásra. (2) Ezt a Suessula fölött álló Claudius-táborba hordatta, és ott rendezte be téli szállását is. Marcus Claudius *proconsul*nak megparancsolta, hogy Nolában csak a város védelmére feltétlenül szükséges őrséget hagyja hátra, többi katonáját pedig küldje vissza Rómába, hogy ne legyenek a szövetségesek terhére, és az államnak ne kelljen költenie rájuk. (3) Tiberius Gracchus pedig, miután légióit Cumaeból Apuliába, Luceriához vezette, Marcus Valerius *praetor*t eddig Luceriában állomásozó seregével Brundisiumba küldte, azzal a paranccsal, hogy oltalmazza meg a sallentinus föld partjait, és tegye meg az előkészületeket a Philipposz és a makedónok elleni háborúra.

[1] A *cantherius* szó ('gebe') öszvért, szamarat is jelent, így a kijelentés az ellenfél nevére is utalhat (*asellus* – 'szamár'): „Ne vidd a szamarat a gödörbe!" Valószínűbb azonban, hogy a mondás mindössze azt jelenti, hogy egy lovastól nagy könnyelműség saját mozgásterét korlátoznia a terep rossz megválasztásával.

(4) A nyár végén, amelynek eseményeit elbeszéltük, levél érkezett Publius és Gnaeus Scipiótól, amelyben közölték, hogy Hispániában nagy és reményt keltő sikereket értek el, viszont teljesen híjával vannak zsoldpénznek, ruhának, a hadsereg és a tengerészek élelmezéséhez szükséges gabonának. (5) Ami a zsoldot illeti – írták – , ha az államkincstár teljesen kiürült, ők majd megoldják valahogy, hogy a hispánoktól teremtsék elő, de a többit feltétlenül küldjék el nekik Rómából, különben képtelenek lesznek megtartani a hadsereget és a provinciát.

(6) A levél felolvasása után kivétel nélkül mindenki elismerte, hogy igazat írnak és kérésük jogos, de belegondoltak, milyen roppant tengeri és szárazföldi haderőkről kell gondoskodniuk, és mekkora új hajóhadat kell felszerelniük a közeljövőben, ha megindul a háború a makedónok ellen. (7) A háború előtt még beszolgáltatást teljesítő Szicília és Szardínia most az ott állomásozó seregeket is alig képes eltartani; (8) a kiadásokat így egyedül a polgárokra kivetett hadiadó fedezi, de maguknak az adófizető polgároknak a száma is megfogyatkozott a Trasumennus-tónál és Cannaenál elszenvedett súlyos vereségek után, (9) és ha azt a kevés túlélőt most többszörösére emelt adóval terhelik, akkor ebbe fognak belepusztulni. (10) Így az államnak hitelhez kell folyamodnia, mert saját anyagi erejéből nem tudja magát fenntartani. Tehát Fulvius *praetor* álljon ki a nép elé, számoljon be az állam nehéz helyzetéről, és szólítsa fel azokat, akik vagyonukat állami haszonbérletekből szerezték,[1] (11) hogy a hispániai hadseregnek történő szállításoknál adjanak fizetési halasztást az államnak, amelynek vagyonukat köszönhetik, és azzal a feltétellel pályázzanak ezekre, hogy mihelyt pénz lesz a kincstárban, az ő követelésüket elégítik ki legelőször.

(12) A *praetor* a nyilvánosság elé terjesztett beszámolója után rendeletben közölte, melyik napon lehet megpályázni a hispániai sereg ellátását ruházattal, élelemmel és egyéb, a hajósoknak szükséges felszerelésekkel.

49.

(1) A kijelölt napon 19 vállalkozó jelentkezett, akik három haszonbérlő társaságba tömörültek. Két feltételük volt: (2) az egyik, hogy ne kelljen katonáskodniuk, amíg ilyen módon szolgálják az államot; a másik, hogy a behajózott szállítmányokat az állam biztosítsa a károk ellen, amelyeket az ellenség vagy a

[1] A bérlők *(publicani)* olyan, megfelelő anyagi eszközökkel rendelkező magánemberek voltak, akik – mivel az állam üzleti tevékenységgel nem foglalkozott – részesedés vagy fizetség ellenében vállalták a legkülönbözőbb gazdasági feladatokat, közmunkákat, adószedést, építkezéseket, a hadseregek felszerelését, ellátását stb.

viharok okozhatnak. (3) Mindkét feltételüket elfogadták, megkötötték velük a bérleti szerződést, és így magánemberek pénzéből sikerült teljesíteni az állam feladatait. Ez az erkölcsi magatartás és hazaszeretet hatotta át valamennyi rendet szakadatlanul. (4) Amilyen nemes lélekkel vállaltak a bérlők minden kötelezettséget, ugyanúgy a legnagyobb lelkiismeretességgel teljesítették is, úgyhogy a hadsereg semmiből sem kapott kevesebbet, mint ha tele államkincstárból biztosították volna ellátását, ahogy azelőtt.

(5) Amikor az utánpótlás célba ért, Hasdrubal, Magon és Bomilkar fia Hannibal éppen Iliturgi városát ostromolták, mert az átpártolt a rómaiakhoz.[1] (6) A három ellenséges tábor között a két Scipio kemény küzdelemben és nagy vérontás közepette átvágta magát a szövetséges városig. (7) Gabonaszállítmánnyal enyhítették a bent dúló ínséget, és felszólították a városiakat, hogy védelmezzék falaikat ugyanolyan elszántsággal, mint ahogy szemük láttára küzdött értük a római hadsereg. Ezután támadásra indultak a legnagyobb, Hasdrubal parancsnoksága alatt álló ellenséges tábor ellen. (8) A másik két pun vezér is megérkezett ide seregével, látva, hogy mindnyájuk sorsa itt dől el.

(9) A punok kitörtek táborukból, és megkezdődött a küzdelem. Ezen a napon 60 000 ellenséges katona ütközött meg mintegy 16 000 rómaival. (10) A rómaiak mégis egyértelmű győzelmet arattak: több embert öltek meg, mint ahányan ők maguk voltak, (11) több mint 3000 foglyot ejtettek, majdnem 1000 lovat, 59 hadijelvényt, 7 elefántot zsákmányoltak – 5-öt pedig csata közben öltek meg –, és még aznap elfoglalták mindhárom ellenséges tábort is.

(12) A pun seregek, miután Iliturgi felszabadult az ostromzár alól, Intibilihez vonultak, hogy megostromolják. Csapataikat a provinciából egészítették ki, amelynek lakossága, ha zsákmány vagy zsold kínálkozott, mindenki másnál készségesebben vállalkozott a harcra, és ekkor éppen bővében volt ifjú harcosoknak. (13) Újabb csata következett, a korábbihoz hasonló eredménnyel. A rómaiak több mint 13 000 ellenséges katonát vágtak le, több mint 2000-et ejtettek fogságba, 42 hadijelvénnyel és 9 elefánttal együtt. (14) Ekkor aztán a hispániai népek szinte mind átálltak a rómaiakhoz. Így hát ezen a nyáron Hispániában sokkal jelentősebb események zajlottak le, mint Itáliában.

[1] Valószínűleg ugyanezt az eseményt beszéli el a XXIV. 42. 8–10 is. A tudósítás másik nehézsége, hogy az itt említett Iliturgi nem lehet azonos a hasonló nevű, Hispánia déli részében fekvő várossal. Így vagy volt még egy Iliturgi nevű város a Hiberus torkolatvidékén, vagy eredetileg egy másik városnév állt Livius szövegében, amelyet szövegromlás folytán váltott fel az ismertebb név.

XXIV. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 215–213)

Hierónümosz szürakuszai uralkodó, akinek apja,[1] Hierón a római nép barátja volt, a karthágóiakhoz pártol. Kegyetlensége és gőgje miatt övéi meggyilkolják.

Ti. Sempronius Gracchus *proconsul* győzelmet arat a punok és vezérük, Hanno fölött Beneventumnál, leginkább a rabszolgaseregnek köszönhetően, amelyet fel is szabadít.

Claudius Marcellus *consul* Szicíliában, amely szinte teljes egészében a punokhoz pártolt, ostromzár alá veszi Szürakuszait.

A rómaiak hadat üzennek Philipposz makedón királynak, Apollóniánál éjszaka rajtaütnek, megfutamítják, így jóformán fegyvertelen seregével Makedóniába menekül. Ez a háború M. Valerius *praetor* feladata.

Ezenkívül: P. és Cn. Scipio hadmozdulatai Hispániában a karthágóiak ellen. A Scipiók barátságukba fogadják Syphax numida királyt, aki, miután vereséget szenvedett Massinissától, a karthágóiak oldalán küzdő maesulius királyfitól, jelentős sereggel átkel Scipióhoz Hispániába Gadesszel szemben, ahol Afrikát és Hispániát egy keskeny tengerszoros választja el egymástól. A keltibérek is barátságot kötnek a rómaiakkal. A tőlük felfogadott segédcsapatok lesznek az első zsoldosok a római hadseregben.

1.

(1) Hanno, miután visszatért Campaniából a bruttiusok földjére, az ő útmutatásukkal és segítségükkel megpróbálta hatalmába keríteni a görög városokat,[2] de ezek már csak azért is szilárdan ragaszkodtak a római szövetséghez, mert látták, hogy a rettegett és gyűlölt bruttiusok[3] a karthágóiak mellé álltak. (2) Először Rhégionnál töltött el néhány napot hiábavaló próbálkozással. Közben a lokroibeliek sietve hordták be városukba a gabonát, a fát és más szükséges holmikat, (3) hogy semmi zsákmányt ne hagyjanak az ellenségnek. Napról napra nagyobb tömegben rajzottak ki a város összes kapuján, és végül már csak azok[4]

[1] Valójában nagyapja.

[2] Rhégiont, Lokroit és Krotónt.

[3] A szárazföld belsejében lakó bruttiusok és a parti városok között mindig rossz volt a viszony, részben azért, mert a bruttiusok annak idején Pürrhosz szövetségesei voltak.

[4] Egyes kódexekben a mutató névmás (*hi* vagy *ii*) helyén egy értelmezhetetlen *ob*, illetve *oc* betűcsoport szerepel. Ebből indul ki Heraeus szövegjavítása (*DC*, azaz „hatszázan"), amelyet egyes modern szövegkiadások is átvesznek.

maradtak otthon, akiket munkára fogtak, hogy javítgassák a falakat és kapukat, és hordjanak hajítófegyvereket a bástyákra. (4) A legkülönbözőbb korosztályokból és rendekből összevegyült sokaság ellen, akik nagyrészt fegyvertelenül kószáltak a földeken, Hamilkar pun vezér kiküldte lovasait, meghagyva nekik, hogy senkinek se essen bántódása. Így a lovasok csak elállták *turmá*ikkal a szétszóródva menekülő tömeg útját a város felé. (5) Ő maga egy magaslati helyen foglalt állást, ahonnan jól áttekinthette a várost és a földeket, és parancsot adott egy bruttius *cohors*nak, hogy közelítsék meg a falakat, hívják ki tárgyalásra a lokroibeliek vezetőit, kínálják fel nekik a barátságot Hanniballal, és szólítsák fel őket a város átadására. (6) A lokroibeliek a tárgyaláson kezdetben egyáltalán nem hittek a bruttiusoknak, majd amikor a pun sereg megjelent a dombokon, és néhány menekülő hírül hozta, hogy a többi lakos mind az ellenség hatalmában van, félelmükben azt válaszolták, hogy meg fogják kérdezni a népet.

(7) Azonnal gyűlést hívtak össze. A legfelelőtlenebbek mind a változás és az új szövetség mellett nyilatkoztak, azok pedig, akiknek rokonait az ellenség elzárta a várostól, úgy érezték, hogy mintegy túszokat adtak, így elkötelezték magukat. (8) Csak néhányan tartottak ki a fennálló szövetség mellett, de csak magukban, mert nyíltan védelmére kelni ők sem mertek. Így látszatra egyértelműen és egyhangúlag úgy döntöttek, hogy a várost átadják a punoknak. (9) Lucius Atiliust, a helyőrség parancsnokát és a vele lévő római katonákat titokban levitték az öbölbe és behajózták, hogy utazzanak Rhégionba, majd beengedték a városba Hamilkart és a pun sereget, azzal a kikötéssel, hogy kössenek azonnal szerződést a teljes jogegyenlőség alapján.

(10) A punok a város átadása után majdnem megszegték ígéretüket, azzal vádolván a lokroibelieket, hogy álnokul lehetővé tették a rómaiak menekülését, ezek viszont azt hozták fel védelmükre, hogy a helyőrség tudtuk nélkül szökött meg. (11) A punok lovasokat is küldtek utánuk, hátha a szorosban az áramlat feltartja vagy partra sodorja hajóikat. Az üldözötteket ugyan nem érték utol, viszont más hajókra lettek figyelmesek, amelyek a szoroson át Messzanából Rhégion felé tartottak. (12) Ezek római katonákat szállítottak, akiket Appius Claudius *praetor* küldött, hogy szállják meg és biztosítsák a várost. (13) Hanno erre azonnal elvonult Rhégion alól. A lokroibeliekkel Hannibal parancsára megkötötték a békét, amely kimondta, hogy szabadon, saját törvényeik szerint élhetnek, a város nyitva áll a punok előtt, a kikötő a lokroibeliek hatalmában marad, és szövetségük alapja az a kötelezettség, hogy a punok és a lokroibeliek háborúban és békében kölcsönösen támogatják egymást.[1]

[1] A XXIII. 30. 8-ban Livius egy másik forrás alapján másként írja le Lokroi pun kézre kerülését.

2.

(1) Így hát a punok visszahúzódtak a tengerszorostól, bár a bruttiusok zúgolódtak, hogy Rhégiont és Lokroit, amelyeket ki akartak fosztani, érintetlenül ott kellett hagyniuk. (2) Ezért saját szakállukra besoroztak és felfegyvereztek maguk közül 15 000 embert, és elindultak, hogy megostromolják Krotónt, amely szintén egyike volt a tengerparti görög városoknak, (3) remélve, hogy hatalmuk jócskán megnövekszik, ha megszerzik ezt a tenger mellett fekvő, falakkal megerősített kikötővárost. (4) Csak az aggasztotta őket, hogy egyrészt nem mertek a punok segítségül hívásáról lemondani, nehogy úgy tűnjön, mintha nem szövetségeseikként járnának el, másrészt azonban féltek, hogy a punok ismét a békeközvetítő, nem pedig a háborús szövetséges szerepében lépnek fel, és ők hiába harcolnak, csak a szabadságot szerzik meg Krotónnak, akárcsak nemrég Lokroinak. (5) Ezért legjobbnak látták, ha követeket küldenek Hannibalhoz, és megígértetik vele, hogy Krotón, ha elfoglalták, a bruttiusoké lesz. (6) Hannibal azt felelte, hogy ezt a dolgot az ott helyben lévőkkel kell megtanácskozniuk, és Hannóhoz küldte őket. Tőle azonban nem kaptak határozott ígéretet. (7) Nem akarta ugyanis, hogy kirabolják ezt a nagy hírű és dúsgazdag várost, másfelől pedig remélte, hogy ha a bruttiusok veszik azt ostrom alá, a punok pedig olyan színben tűnnek fel, mint akik nem helyeslik és nem is támogatják vállalkozásukat, a város lakói annál gyorsabban hozzá pártolnak.

(8) Krotón lakói korántsem voltak egységesek véleményükben és szándékukban. Itália szinte minden városát ugyanaz a „betegség" támadta meg: a köznép és a vezető réteg viszálykodása, amelyben az államtanács a rómaiakat pártolta, a köznép pedig a punok felé hajlott.[1] (9) Egy szökevény értesítette a bruttiusokat erről a széthúzásról. Közölte velük, hogy Arisztomakhosz, a köznép vezetője a város átadását támogatja, és hogy a nagy kiterjedésű városban az egymástól messze fekvő falakon igen ritkásan helyezkednek el a tanácstagok őrállomásai és őrségei; ott pedig, ahol a köznép tagjai teljesítenek őrszolgálatot, szabad a bejárás. (10) A bruttiusok a szökevény tanácsára és vezetésével bekerítették a várost, és miután a köznép bebocsátotta őket, az első rohammal elfoglalták az egészet, a fellegvár kivételével. (11) Ezt az előkelők tartották birtokukban, akik számítottak egy ilyen fordulatra, ezért már előkészítették maguknak ezt a menedékhelyet. Ide menekült Arisztomakhosz is, mondván, ő a várost a punoknak szerette volna átadni, nem a bruttiusoknak.

[1] Már Capua esete is jól példázza, hogy Liviusnak ez a megállapítása inkább utólagos általánosítás, nem pedig a korabeli valóságot tükrözi.

3.

(1) Krotón városát Pürrhosz Itáliába érkezése előtt 12 mérföld kerületű védőfal övezte. (2) De a Pürrhosz-féle háborúban elszenvedett pusztítások után ennek a területnek alig felét lakták.[1] A várost egykor középen átszelő folyó most a házakkal beépített részeken kívül folyt, és a fellegvár is távol esett a lakott helyektől. (3) A várostól hat mérföldnyire állt a lakinioni Héra híres, magánál a városnál is híresebb temploma, amelyet nagy tiszteletben részesített az összes környékbeli nép. (4) Itt egy sűrű, erdős, magas fenyőfákkal övezett liget állt, közepén pedig dús füvű rét. Ezen legelésztek pásztorok őrizete nélkül az istennőnek szentelt, mindenféle jószágból álló nyájak, (5) amelyek esténként fajták szerint elkülönülve tértek meg pihenőhelyükre, és sohasem tett kárt bennük sem lesben álló vadállat, sem emberi gonoszság. (6) Így ez a jószág igen jelentős hasznot hozott, amelyből egy tömör aranyoszlopot készíttettek és szenteltek fel, és a templomot nemcsak szentsége tette híressé, hanem gazdagsága is. (7) Ehhez is, mint az ilyen nagy hírű helyekhez általában, sok csodás történet fűződik. Az a hír járja, hogy a szentély előcsarnokában áll egy oltár, amelyről a hamut sohasem hordja el a szél.

(8) A krotóni fellegvár egyik oldala a tenger fölé emelkedik, a másik a földekre néz. Hajdan csak természetes fekvése védte, később falat is emeltek köré azon az oldalon, ahol annak idején Dionüsziosz szicíliai *türannosz* hátulról felhatolt a sziklákon, és csellel bevette a várat.[2] (9) Ebbe a szemmel láthatólag biztonságot nyújtó várba vették be akkor magukat a krotóni előkelők, köréjük pedig a bruttiusokkal együtt saját köznépük vont ostromgyűrűt. (10) Végül a bruttiusok belátták, hogy a várat saját erejükből nem képesek bevenni, így kényszerhelyzetükben Hannóhoz fordultak segítségért. (11) Ő a krotóniakat olyan feltételekkel próbálta megadásra bírni, hogy engedjék meg egy bruttius *colonia* alapítását Krotónban, amely háborúktól feldúlt, elhagyatott városuknak visszaadná hajdani népsűrűségét. De ez a javaslat egyikükre sem hatott, Arisztomakhoszt kivéve. (12) Egyre azt bizonygatták, hogy inkább meghalnak, mintsem hogy a bruttiusokkal keveredve szertartásaikat, életmódjukat, törvényeiket, végül még nyelvüket is idegennel cseréljék fel. (13) Arisztomakhosz egymaga átszökött Hannóhoz, mivel sem a megadásra nem tudta őket rábeszélni, sem arra nem talált alkalmat, hogy a fellegvárat is az ellenség kezére játssza, amint a várossal tette. (14) Röviddel ezután azonban a lokroibeliek követei, akik Hanno engedélyével felmentek a fellegvárba, rábeszélték a krotóniakat, hogy ne akarjanak elmenni a végsőkig, inkább hagyják magukat áttelepíteni Lokroiba. (15) Erre

[1] Krotónnak legfeljebb 2000 lakosa volt (XXIII. 30. 6).

[2] Krotónt I. Dionüsziosz szürakuszai *türannosz* Kr. e. 379-ben foglalta el.

már Hannibaltól is megkapták az engedélyt személyesen hozzá küldött követeik útján. Így aztán a krotóniak kiürítették a várat. Lekísérték őket a tengerpartra, ahol hajókra szálltak, (16) és az egész tömeg Lokroiba távozott.

Apuliában télen sem szünetelt a háború a rómaiak és Hannibal között. Sempronius *consul* Luceriában, Hannibal Arpi közelében töltötte a telet. (17) Alkalomadtán kisebb csatározások is dúltak közöttük, amikor egyik vagy másik fél kedvezőnek találta rá a helyzetet. Ezekben a rómaiak egyre inkább megedződtek, és napról napra több óvatossággal és biztonsággal kerülték ki az ellenség csapdáit.

4.

(1) Szicíliában a rómaiak helyzete teljesen megváltozott, amikor Hierón meghalt, és uralma unokájára, Hierónümoszra szállt át, egy fiatal fiúra, akitől várható volt, hogy még a szabadságot sem tudja majd kellő önmérséklettel viselni, még kevésbé az uralmat. (2) Ezt az életkorából és jelleméből fakadó gyengeségét gyámjai és barátai siettek felhasználni arra, hogy minden lehetséges vétekbe belehajszolják. Azt mondják, Hierón előre látta, hogy így lesz, és öregkora végső napjaiban azt tervezte, hogy mielőtt eltávozna az élők sorából, visszaadja Szürakuszainak a szabadságát, nehogy becsülettel megalapozott és megszilárdított királysága szégyenszemre egy gyermek uralma alatt menjen tönkre. (3) De lányai mindenre elszántan ellenezték ezt a tervét,[1] azt remélve, hogy a gyermek csak névlegesen lesz király, a teljes hatalom azonban az övék és férjeiké, Adranodóroszé és Zóipposzé lesz, akiket a végrendelet a gyámok között az első helyen nevezett meg. (4) A 90. évében járó öregembernek, akit éjjel-nappal ostromolt az asszonyi hízelgés, nem volt könnyű megőriznie szabad akaratát és a család helyett az állam érdekeit tartania szem előtt. (5) Ezért csak annyit tett, hogy 15 gyámot rendelt a fiú mellé, és halálos ágyán arra kérte őket: őrizzék meg sértetlenül a Róma iránti hűséget, amelyet ő ötven éven át ápolt, és ügyeljenek, hogy az ifjú elsősorban az ő nyomain haladjon, híven ahhoz a szellemhez, amelyben neveltetett. (6) Ezt kötötte a lelkükre. Amikor meghalt, a gyámok nyilvánosságra hozták végrendeletét, és az akkor mintegy 15 éves fiút kiállították a gyűlés elé, így vették át feladatukat. (7) Itt csak néhány polgár fogadta helyesléssel a végrendelet felolvasását, akiket bértapsolóként elosztottak a tömegben, miközben a többség – mintha csak atyjukat vesztették volna el – félelemmel gondolt arra,

[1] Hierón lányai Damarata (Adranodórosz felesége) és Hérakleia (Zóipposz felesége) voltak. Fia, Gelón még apja életében meghalt (XXIII. 30. 10–12). Ennek Néréisztől, Pürrhosz leányától két gyermeke született: Hierónümosz és egy leány, Harmonia, aki Themisztosz felesége lett.

hogy az elárvult államban most már bármi megtörténhet. (8) A temetés királyi módon zajlott le, de inkább a polgárok ragaszkodása és szeretetének megnyilvánulása, mint a hozzátartozók gyásza tette ünnepélyessé. (9) Adranodórosz hamarosan eltávolította a többi gyámot, azt állítván, hogy Hierónümosz már komoly fiatalember, aki képes az uralkodásra; és míg maga is letette a többiekkel közösen gyakorolt gyámságot, saját kezében egyesítette mindnyájuk hatalmát.

5.

(1) Még egy derék, mértékletes király sem tudta volna egykönnyen elnyerni a szürakuszaibeliek jóindulatát a rajongva szeretett Hierón után. (2) Hierónümosznak azonban mintha csak az lett volna a célja, hogy saját hibáival ébressze rá az embereket veszteségükre: már első látásra lerítt róla, hogy mennyire különbözik nagyapjától minden tekintetben. (3) Míg az alattvalók annyi éven át azt láthatták, hogy Hierón és fia, Gelón sem ruházatával nem tűnik ki a többi polgár közül, sem egyéb hatalmi jelvényt nem visel, (4) ő bíborban mutatkozott előttük, királyi fejdísszel, fegyveres testőrök kíséretében, sőt nemegyszer fehér paripáktól vont négyesfogaton robogott ki palotájából, akárcsak annak idején Dionüsziosz *türannosz*.[1] (5) Amilyen fennhéjázó volt környezete és megjelenése, éppen annyira le is nézte az embereket. Gőgös volt a kihallgatásokon, sértő módon beszélt, nemcsak idegenek, de még gyámjai is alig tudtak a közelébe jutni; hajhászta az újfajta élvezeteket, és embertelen kegyetlenség jellemezte. (6) Így mindenkit olyan rettegésben tartott, hogy gyámjai közül néhányan öngyilkosok lettek vagy idegenbe menekültek a kínhaláltól való félelmükben. (7) Csak hármuknak volt szabadabb bejárása a palotába: Hierón vejeinek, Adranodórosznak és Zóipposznak, meg egy bizonyos Thraszónnak. Egyéb ügyekben az ő szavukra sem sokat adott, (8) de mivel ketten közülük a karthágóiakkal rokonszenveztek, Thraszón viszont a római szövetséget pártolta, vitájukkal időnként magukra vonták az ifjú uralkodó figyelmét. (9) Ekkor történt, hogy a *türannosz* élete elleni összeesküvésről tett bejelentést egy bizonyos Kallón, Hierónümosz egyik cimborája, aki gyermekkora óta élvezte mellette a bizalmas barát minden előjogát. (10) A feljelentő csak egy összeesküvőt tudott megnevezni, aki őt akarta beszervezni: Theodotoszt. Őt azonnal el is fogták, és Adranodórosz kínpadra vonatta, mire habozás nélkül beismerte saját bűnösségét, de társairól mélyen hallgatott. (11) Végül, amikor a legválogatottabb, ember számára már elviselhetetlen kínzásoknak vetették alá, úgy tett, mintha a fájdalmak megtörték volna, és cinkosai helyett ártatlanokat nevezett meg. (12) Azt állította, Thraszón

[1] II. Dionüsziosz (ur. Kr. e. 367–356, 347–344) az egyik feleségét, Arisztomakhét fehér lovak vontatta kocsin hozatta a palotába (Szicíliai Diodórosz XIV. 44. 8).

volt a terv értelmi szerzője – hiszen a többiek csak ilyen befolyásos ember vezetésében bízva mertek volna e rendkívüli tettre vállalkozni –, majd megnevezett még néhány embert a *türannosz* környezetéből, (13) méghozzá olyanokat, akikért kínok és jajgatások közepette koholt vallomása közben a legkevésbé fájt a szíve. A *türannosz* elsősorban azért adott hitelt vallomásának, mert Thraszónt is megemlítette. Így őt azonnal ki is végeztette, és ugyanez a büntetés sújtotta a többieket, akik hasonlóképpen ártatlanok voltak. (14) Az összeesküvők közül, jóllehet társukat sokáig kínozták, senki sem rejtőzött vagy menekült el, annyira bíztak Theodotosz állhatatosságában és hűségében; benne pedig volt annyi lelkierő, hogy titkát megőrizze.

6.

(1) Miután így eltették az útból Thraszónt, a római szövetség utolsó kötelékét, máris határozottan úgy festett a dolog, hogy Szürakuszai elpártol. (2) Követeket küldtek Hannibalhoz, aki a hazatérő követséggel elküldött a városba egy Hannibal nevű nemesifjút, valamint Hippokratészt és Epiküdészt, akik Karthágóban születtek, anyai részről punok voltak, de nagyapjukat még Szürakuszaiból száműzték. (3) Hannibal az ő közreműködésükkel szövetséget kötött Szürakuszai *türannosz*ával, és küldöttei ott is maradtak a *türannosz* mellett, ami Hannibalnak egyáltalán nem volt ellenére. (4) Appius Claudius *praetor*, akinek Szicília volt a provinciája, e hír hallatára azonnal követeket küldött Hierónümoszhoz. Amikor ezek bejelentették, hogy a nagyapjával kötött szövetség megújítása végett jöttek, Hierónümosz a kihallgatáson gúnyt űzött belőlük, majd azzal bocsátotta őket útnak, hogy csúfondáros hangon megkérdezte: Hogy végződött számukra a cannaei csata? (5) Neki ugyanis Hannibal követei szinte hihetetlen dolgokat mesélnek – mondta –, és ő szeretné tudni, mi az igazság, mert ennek alapján akarja eldönteni, hogy melyik fél pártjára álljon. – (6) A rómaiak kijelentették, hogy majd visszajönnek, ha a király elkezdi végre komolyan venni a követségeket. Inkább figyelmeztették, mint kérték, hogy ne fordítson köpönyeget meggondolatlanul, azzal elutaztak.

(7) Hierónümosz követeket küldött Karthágóba, hogy a Hanniballal kötött szövetség alapján megkössék a szerződést. Megegyeztek, hogy ha majd a rómaiakat kiűzték Szicíliából – ez pedig hamarosan megtörténik, ha a karthágóiak hajókat és csapatokat küldenek –, a szigetet nagyjából két részre osztó Himera folyó legyen a határ a szürakuszai királyság és a pun birodalom között. (8) Azután a király – felfuvalkodva a hízelgők szavaitól, akik emlékezetébe idézték nemcsak Hierónt, hanem anyai nagyapját, Pürrhosz királyt is[1] – újabb küldött-

[1] Lásd a XXIV. 4. 3 jegyzetét.

ség útján előterjesztette újabb követelését: elvárja, hogy egész Szicília az övé legyen, a karthágói nép pedig szerezze meg magának az Itália fölötti uralmat. (9) A karthágóiak csodálkozás és szemrehányás nélkül vették tudomásul az ifjú állhatatlanságát és fennhéjázását, hiszen látták, mennyire esztelen; nekik csak az volt a fontos, hogy elidegenítsék a rómaiaktól.

7.

(1) De Hierónümosz mindezzel csak saját pusztulását siettette. Amikor 2000-2000 fegyveressel előreküldte Hippokratészt és Epiküdészt, hogy próbálják elfoglalni a római helyőrségek által védett városokat, (2) és maga is előrenyomult a sereg többi részével, mintegy 15 000 lovas és gyalogos katonával Leontinoi területére, (3) az összeesküvők, akik véletlenül mindnyájan a seregben voltak, megszállták egy lakatlan házat azon a szűk utcán, amelyen a király le szokott menni az *agorá*ra. (4) Míg a többiek itt várták érkezését felkészülve és felfegyverkezve, egyikük – Deinomenész, aki a király testőrségéhez tartozott – azt a feladatot kapta, hogy amikor a király az ajtóhoz közeledik, tartsa fel a sikátorban valamilyen ürüggyel a nyomában haladó kísérőket. (5) Úgy is történt, ahogy megbeszélték. Deinomenész felemelte a lábát, mintha szorosra húzott saruszíját akarná meglazítani, így feltartotta a menetet. Ezzel annyi időt nyert, hogy ezalatt társai rátámadhattak a fegyveres kíséret nélkül továbbhaladó királyra, akit több döfés ért, mielőtt segítségére siethettek volna. (6) A kiáltozás és csatazaj hallatán a király kísérői dárdákkal kezdték hajigálni Deinomenészt – hisz most már egyértelmű volt, hogy készakarva állja el az útjukat –, de sikerült elmenekülnie, bár két sebet is kapott. (7) A csatlósok látva, hogy királyuk a földön fekszik, szétfutottak. A merénylők egy része az *agorá*ra sietett a szabadságán örvendező nép közé, mások Szürakuszaiba, hogy elébe vágjanak Adranodórosz és a többi királypárti terveinek.

(8) Appius Claudius világosan látta, hogy a bizonytalan helyzetben háború fenyeget közvetlen szomszédságában. Ezért levélben értesítette a *senatus*t, hogy Szicília épp Hannibal és a karthágói nép oldalára áll; (9) ő maga pedig, hogy keresztülhúzza a szürakuszaibeliek terveit, minden csapatával a provinciáját és a királyságot elválasztó határra vonult.

(10) Ennek az évnek a végén Quintus Fabius a *senatus* megbízásából megerődítette és helyőrséggel látta el Puteolit, amely a háború folyamán népes kereskedelmi központtá kezdett fejlődni. (11) Azután Rómába indult, hogy megtartsa a választógyűlést; még útközben kitűzte a gyűlés időpontját az első megfelelő napra, és mihelyt megérkezett, egyenesen a Mars-mezőre vette útját, a Városba be sem térve. (12) Aznap az Aniensis *tribus* fiatalabbakból álló *centuriá*ját sorsolták ki előválasztónak, és amikor ez Titus Otaciliust és Marcus

Aemilius Regillust választotta meg *consul*nak, Quintus Fabius csendet intett, és a következő beszédet mondta:

8.

(1) „Ha Itáliában béke volna, vagy legalább olyan ellenség ellen folytatnánk háborút, amellyel szemben jobban megengedhetnénk magunknak a hanyagságot, akkor az lenne a véleményem, hogy ha valaki a legkisebb mértékben is akadályozza, hogy a választáson szabad elhatározásotok szerint ruházzátok a tisztségeket bárkire, akkor az az ember nem tiszteli eléggé szabadságotokat. (2) De minthogy ebben a háborúban, ezzel az ellenséggel szemben vezéreink minden apró hibája roppant vereséghez vezetett, ezért a *consul*választáson éppen olyan éberséggel kell szavaznotok, mintha fegyveres ütközetbe indulnátok, és mindegyikőtöknek így kell szólnia magában: »Azt választom *consul*lá, aki méltó ellenfele Hannibalnak!« (3) Ebben az évben Capuánál Asellus Claudius, a legkiválóbb római lovas szállt szembe Vibellius Taureával, a legkiválóbb campaniai lovassal, aki párbajra hívta.[1] (4) Egykor őseink az Anio hídján álló gall harcos kihívására Titus Manliust küldték a harcba, aki bízott bátorságában és erejében. (5) Nincs kétségem afelől, hogy néhány évvel később ugyanezért nem voltak bizalmatlanok Marcus Valeriusszal szemben,[2] amikor ő egy másik gall kihívására fegyvert ragadott. (6) Amiként azt szeretnénk, hogy gyalogosaink és lovasaink múlják felül az ellenséget, vagy legalább legyenek méltó ellenfelei, ugyanígy főparancsnoknak is olyan férfiút kell keresnünk, aki felér az ellenség vezérével. (7) De még ha államunk legnagyobb hadvezérét választjuk is meg, megbízatása akkor is váratlanul éri őt, és csak egy évre szól. Így kell megmérkőznie egy régi, tisztségét folyamatosan viselő fővezérrel, akinek sem hivatali ideje, sem jogköre nincs korlátok közé szorítva, hanem mindenben úgy cselekedhet és intézkedhet, ahogy a hadi helyzet megkívánja. (8) Nálunk azonban, mire előkészülünk és megtesszük az első lépéseket, már el is telt az esztendő.

(9) Miután mindent elmondtam arról, milyen férfiakat kell *consul*nak megválasztanotok, a továbbiakban azokról kell szólnom néhány szót, akik az előválasztáson elnyerték a szavazók jóindulatát. (10) Marcus Aemilius Regillus papi hivatalt visel: Quirinus *flamen*je,[3] akit sem el nem engedhetünk az oltár mellől,

[1] XXIII. 46. 12–47. 8

[2] Vö. VII. 10., illetve VII. 26.

[3] Egy-egy isten *flamen*je a naponkénti áldozás kötelezettsége miatt nem távozhatott el egy napnál hosszabb időre Rómából. A XXIX. 11. 14 szerint egyébként Regillus valójában Mars *flamen*je volt.

sem vissza nem tarthatunk anélkül, hogy el ne hanyagolnánk vagy az istenek, vagy a háború gondját. (11) Titus Otacilius hitvese és gyermekeinek anyja az én unokahúgom – de ti annyi jóindulatot tanúsítottatok velem és őseimmel szemben, hogy az állam érdekeit többre kell tartanom családi kapcsolataimnál. (12) Ha nyugodt a tenger, bármelyik hajós, sőt akár egy utas is kezelheti a kormánylapátot; de ha tomboló orkán kerekedik, és a hajót háborgó tengeren ragadja tova a szélvész, akkor igazi férfira, igazi kormányosra van szükség. (13) Mi most nem nyugodt tengeren hajózunk, sőt nemegyszer majdnem el is süllyedtünk a viharban, ezért a legkörültekintőbb gonddal és előrelátással kell eldöntenünk, ki üljön a kormányrúdhoz. Titus Otacilius, a te rátermettségedet már próbára tettük egy kisebb feladattal, de nem adtad bizonyságát, hogy érdemes volna nagyobbat is rád bíznunk. (14) Ebben az évben a flottát, amelynek parancsnoka voltál, három okból szereltük fel: hogy Afrika partvidékét végigpusztítsuk, hogy Itália partjait biztosítsuk, és mindenekfölött, hogy Karthágóból ne juthasson el erősítés, pénz és utánpótlás Hannibalhoz. (15) Válasszátok meg *consul*nak Titus Otaciliust, ha ezekből a feladatokból – nem mondom, hogy ezek közül mindet, de legalább egyet teljesített az állam számára! De így, hogy miközben te voltál a hajóhad parancsnoka, Hannibal épségben és háborítatlanul megkapott hazulról mindent, amire szüksége volt, mintha csak béke uralkodna a tengeren, (16) Itália partvidékét pedig az idén több veszély fenyegette, mint Afrikáét, mit tudsz felhozni amellett, hogy éppen te lennél Hannibal legalkalmasabb ellenfele? (17) Ha te lennél a *consul*, szükségét éreznénk, hogy őseink példájára *dictator*t nevezzünk ki, és te még csak nem is méltatlankodhatnál, hogy a római államban akad ember, akit háborúban nálad használhatóbbnak tartanak. Leginkább neked magadnak áll érdekedben, Titus Otacilius, hogy ne rakjanak a válladra olyan terhet, amely alatt összeroskadsz. (18) Nyomatékosan kérem és tanácsolom, hogy mintha fegyveresen állnátok a csatasorban, és hirtelen két vezért kellene választanotok, hogy az ő vezetésükkel és jósjeleikkel harcoljatok (19) – ugyanilyen lélekkel válasszátok meg ma a *consul*okat, akiknek fiaitok felesküsznek, akiknek a parancsára összegyűlnek, és akiknek az oltalma és felügyelete alatt szolgálnak. (20) A Trasumennus-tó és Cannae szomorú emlékű, de hasznos példa, hogy hogyan kerüljük el a hasonló vereségeket. Kikiáltó, szólítsd még egyszer szavazásra az Aniensis fiatalabb korosztályát!"

9.

(1) Amikor erre Titus Otacilius indulatosan tiltakozott, azt hangoztatva, hogy Fabius saját *consul*ságát akarja meghosszabbítani, a *consul* odaküldte hozzá a *lictor*okat, (2) és felhívta a figyelmét, hogy – mivel nem lépett be a Város területére, hanem egyenesen a Mars-mezőre sietett – az előtte hordozott vessző-

nyalábokban még benne vannak a bárdok.[1] (3) Közben lezajlott az előválasztás: Quintus Fabius Maximust (negyedszer) és Marcus Marcellust (harmadszor) választották meg *consul*nak, és a többi *centuria* is kivétel nélkül az ő *consul*ságukra szavazott. (4) Újraválasztották az egyik *praetor*t, Quintus Fulvius Flaccust is, a többi hármat újonnan választották: Titus Otacilius Crassust (másodszor), Quintus Fabiust, a *consul* fiát, aki akkor *curulis aedilis* volt, és Publius Cornelius Lentulust. (5) A *praetor*ok megválasztása után a *senatus* határozatot hozott, hogy a sorsolás mellőzésével Quintus Fulviusra bízzák a Város ügyeinek intézését, és ha a *consul*ok hadba vonulnak, ő legyen a Város elöljárója.

(6) Ebben az évben kétszer volt nagy árvíz; a Tiberis elöntötte a földeket, igen sok ház dőlt össze, és sok ember, állat pusztult el.

(7) A II. pun háború ötödik évében, amikor hivatalba léptek a *consul*ok, Quintus Fabius Maximus (negyedszer) és Marcus Claudius Marcellus (harmadszor) [214], a szokottnál is nagyobb várakozás töltötte el a polgárokat; hiszen már sok éve nem került össze a *consul*i tisztségben két ilyen ember. (8) Az öregek visszaemlékeztek, hogy ilyen pár volt Maximus Rullus és Publius Decius, akiket a gall háborúra, majd később Papirius és Carvilius, akiket a samnisok, a bruttiusok és a lucaniai néppel egyesült tarentumiak elleni háborúra választottak *consul*lá.[2] (9) Marcellust távollétében választották meg, miközben seregénél tartózkodott; Fabius viszont jelen volt, sőt ő elnökölt a választógyűlésen, amikor ismét elnyerte a *consul*ságot. (10) Az időpont, a háborús kényszer és az állam válságos helyzete miatt senki sem tette fel a kérdést, hogy volt-e már ilyesmire példa, és a *consul*t sem gyanúsították hatalomvággyal. (11) Ellenkezőleg: inkább magasztalták lelki nagyságáért, mivel tudta, hogy az államnak a legkiválóbb hadvezérre van szüksége, vagyis őrá, nem törődött azzal, hogy ellenszenvet kelthet maga iránt, csak azzal, hogy mit kíván az állam érdeke.

[1] Azaz megfenyegette, hogy azonnal kivégeztetheti. A *consul* ugyanis a Városon kívül élet-halál ura volt, ezt jelképezték az előtte vitt vesszőnyalábokban a bárdok is, amelyeket a Városban, ahol határozata ellen a népgyűléshez lehetett fellebbezni, kivettek a nyalábokból. Fabius valószínűleg szántszándékkal ment a Mars-mezőre a Várost kikerülve, hogy ezt a jogot érvényesíthesse, ha kell.

[2] P. Decius Mus és Q. Fabius Maximus Rullianus 295-ben voltak *consul*ok (X. 24), ők győzték le a gallokat Sentinumnál. Sp. Carvilius Maximus és L. Papirius Cursor mint *consul*ok Kr. e. 293-ban (X. 38. 1) a samnis háborúban küzdöttek együtt, majd 272-ben ők győzték le a tarentumiakat és szövetségeseiket, és hódították meg Róma számára Dél-Itáliát.

10.

(1) A *senatus* a *consul*ok hivatalba lépésének napján összeült a Capitoliumon, (2) és mindenekelőtt úgy határozott, hogy a *consul*ok sorsolással vagy kölcsönös megállapodással döntsék el, melyikük tartsa meg a *censor*választó gyűlést, mielőtt elutazna a sereghez. (3) Ezután meghosszabbították a seregeknél tartózkodó összes parancsnok megbízatását, meghagyva nekik, hogy maradjanak ott a rájuk bízott területen: Tiberius Gracchus Luceriában, ahol az önkéntesekből álló sereggel állomásozott, Gaius Terentius Varro Picenumban, (4) Marcus Pomponius Gallia földjén; az előző év *praetor*ai közül Quintus Mucius *propraetor*i rangban továbbra is tartsa meg Szardíniát, Marcus Valerius pedig maradjon a brundisiumi partvidék parancsnoka, és éberen figyelje Philipposz makedón király minden megmozdulását. (5) Publius Cornelius Lentulus *praetor* Szicíliát kapta provinciául, Titus Otaciliusra pedig azt a hajóhadat bízták, amelyet az előző évben is vezetett a karthágóiak ellen.

(6) Sok csodajelről érkezett hír ebben az évben, és minél inkább hitelt adtak ezeknek a jámbor, vallásos emberek, annál többről érkezett híradás: Lanuviumban a Megmentő Iuno szentélyében hollók raktak fészket; (7) Apuliában egy zöldellő pálmafa lángba borult; Mantuában a Mincius árterében felgyűlt víz véresnek látszott; Calesban krétás, Rómában a marhavásártéren véres eső esett, (8) a Vicus Insteiuson[1] pedig forrás tört ki a föld alól, olyan erővel, hogy az ott álló hordókat és edényeket rohanó hegyi patak módjára sodorta tova; (9) villámcsapás érte a Capitoliumon álló nyilvános oszlopcsarnokot, Vulcanus szentélyét a Mars-mezőn, Sabinumban egy várat és egy közutat, Gabiiban a városfalat és a kaput. (10) Egyéb furcsa események híre is elterjedt: Praenestében magától megmozdult Mars dárdája; Szicíliában megszólalt egy marha; a marrucinusok földjén egy magzat az anyja méhében ezt kiáltotta: „Hej, diadal!"[2] Spoletiumban egy nő férfivá változott; Atriában egy oltárt láttak az égen, körülötte fehér ruhás, ember formájú alakokkal. (11) Sőt Róma városában is közvetlenül azután, hogy egy méhraj tűnt fel a Forumon – ami ritkaságszámba megy –, egyesek azt bizonygatták, hogy a Ianiculuson felfegyverzett légiókat láttak, és fegyverbe szólították a polgárságot. (12) Viszont akik a Ianiculuson tartózkodtak, nem tudtak arról, hogy a domb szokásos lakosságán kívül bárki is járt volna arra. (13) Ezeket a csodajeleket a *haruspex*ek szakvéleménye értelmében kifejlett áldozati állatokkal hárították el, és nyilvános könyörgést tartottak minden istenhez, akinek vánkosa volt Rómában.

[1] Ez az utca a Quirinalis domb délnyugati részén volt.

[2] A diadalmeneteken szokásos örömkiáltás *(io triumphe!)*.

11.

(1) Miután mindent megtettek az istenek megbékítésére, a *consul*ok beszámoltak a *senatus* előtt az állam és a háború helyzetéről, a csapatok számáról és tartózkodási helyéről. (2) A háborúhoz szükséges légiók számát 18-ban határozták meg: két-két légiót kap mindegyik *consul*; kettő-kettő szükséges Gallia, Szicília és Szardínia megvédéséhez; (3) két légióval tartsa Quintus Fabius *praetor* Apuliát és a két, önkéntesekből álló légióval Tiberius Gracchus Luceria környékét; egy-egy légió maradjon meg Gaius Terentius *proconsul*nak Picenumban és Marcus Valeriusnak a Brundisium környékén tartózkodó flottánál, kettőnek pedig a Város védelmét kell ellátnia. (4) A légiók számának felemeléséhez hat újat kellett sorozni. (5) A *consul*okat utasították, hogy a lehető leghamarabb tartsák meg a sorozást, és szereljenek fel egy hajóhadat, hogy a hadihajók száma azokkal együtt, amelyek Calabria partvidékét biztosítják, ebben az évben 150-re emelkedjen. (6) Miután megtartották a sorozást, és vízre bocsátottak 100 új hajót, Quintus Fabius levezette a *censor*választó gyűlést, ahol Marcus Atilius Regulust és Publius Furius Philust választották meg.

(7) Mivel egyre sűrűbben érkeztek hírek arról, hogy Szicíliában kitört a háború, Titus Otacilius megkapta a parancsot, hogy induljon oda hajóhadával. Mivel nem volt elég legénység, a *consul*ok *senatus*i határozat alapján elrendelték, hogy minden polgár, akinek magának vagy apjának vagyonát Lucius Aemilius és Gaius Flaminius *censor*ok[1] 50 000 és 100 000 bronzpénz között állapították meg, vagy aki azóta tett szert ekkora vagyonra, köteles egy matrózt kiállítani és hat hónapra kifizetni a zsoldját; (8) akinek vagyona 100 000 és 300 000 bronzpénz között van, az három matrózt állítson, egyévi zsoldjukat is vállalva; akinek 300 000 és 1 000 000 között, az ötöt, és akinek 1 000 000-nál több a vagyona, az hetet; a *senator*ok pedig nyolc hajóst küldjenek, és fizessék egyévi zsoldjukat. (9) A hajósok, akiket gazdáik a rendelet alapján kiképeztek és felfegyvereztek, 30 napra elegendő kész élelemmel ellátva szálltak hajóra. Ekkor történt először, hogy a római hajóhadat magánköltségen látták el legénységgel.

12.

(1) A szokottnál nagyobb készülődés elsősorban a campaniaiakat rémítette meg, akik attól féltek, hogy a rómaiak ebben az évben a háborút Capua ostromával kezdik. (2) Ezért követeket küldtek Hannibalhoz, kérve, hogy vonuljon seregével Capua közelébe, mert Rómában Capua megostromlására soroznak új seregeket: egyetlen város elpártolása sem ingerelte fel őket ennyire. (3) Olyan rémülten közölték ezt a hírt, hogy Hannibal úgy vélte, sietnie kell, nehogy a

[1] Aemilius és Flaminius Kr. e. 220-ban tartottak vagyonbecslést.

rómaiak megelőzzék. Elindult hát Arpiból, és Capua fölött elterülő régebbi táborhelyén, a Tifatán állapodott meg. (4) Ezután hátrahagyva a numidákat és hispánokat a tábor és egyszersmind Capua védelmére, levonult az Avernus-tóhoz azzal az ürüggyel, hogy áldozatot mutat be, de valójában azért, hogy megkísérelje hatalmába keríteni Puteolit és a benne tartózkodó védősereget. (5) Fabius Maximus arra a hírre, hogy Hannibal elindult Arpiból és újra Campania felé vonul, (6) éjjel-nappal megszakítás nélkül utazott, hogy visszaérjen seregéhez, és megparancsolta, hogy Tiberius Gracchus induljon csapataival Luceriából Beneventum alá, Quintus Fabius *praetor*, a *consul* fia pedig vonuljon Luceriába, Gracchus helyére.

(7) A két *praetor* egyszerre utazott le Szicíliába: Publius Cornelius Lentulus a seregéhez, Titus Otacilius pedig, hogy átvegye a tengerpartot védő hajóhad parancsnokságát. (8) A többiek is elindultak saját működési területükre, azok pedig, akiknek parancsnoki megbízatását meghosszabbították, továbbra is tartották ugyanazt a vidéket, mint az előző évben.

13.

(1) Miközben Hannibal az Avernus-tónál tartózkodott, öt előkelő ifjú érkezett hozzá Tarentumból, akik részben a Trasumennus-tónál, részben Cannaenál estek fogságba, és Hannibal hazaengedte őket azzal a nagylelkűséggel, amelyet minden római szövetségessel szemben tanúsítani szokott. (2) Elmondták, hogy nem feledték jótéteményét: a tarentumi ifjúság nagy részét rábeszélték, hogy válasszák inkább Hannibal barátságát és szövetségét, mint a római népét, most pedig övéik követeiként arra kérik őt, hogy vonuljon közelebb seregével Tarentumhoz. (3) Ha Tarentumból megpillantják hadijelvényeit és táborát – mondták –, egy pillanatig sem fognak késlekedni, hogy átadják neki a várost, hiszen Tarentumot a köznép kormányozza, az ifjúság pedig markában tartja a köznépet.

(4) Hannibal dicséretekkel és nagyszerű ígéretekkel halmozta el őket, majd hazaküldte, hogy dolgozzanak tervük megvalósításán, ő pedig majd a kellő időben megjelenik. (5) Ezzel a reménnyel bocsátotta útnak a tarentumiakat. Már korábban roppant vágy fogta el őt, hogy Tarentumot hatalmába kerítse. Tudta, milyen gazdag és nagy hírű város, ráadásul a tengerparton fekszik, éppen jó helyen, Makedóniával szemben – így Philipposz király, ha átkel Itáliába, és Brundisiumot római kézen találja, ezt a kikötőt fogja célba venni. (6) Miután bemutatta az áldozatot, amiért idejött,[1] és ha már úgyis arra járt, végigpusztította Cumae vidékét a Misenum-hegyfokig, majd csapataival hirtelen Puteoli

[1] Az alvilág kapujának számító Avernus-tónál bemutatott áldozat Hercules-Melkart alvilágból való visszatérésének tavaszi ünnepéhez kapcsolódhatott.

ellen fordult, hogy rajtaüssön a római helyőrségen. (7) Ennek létszáma 6000 fő volt, és a helyet természetes fekvésén kívül erődítmény is védte. Három napig időzött itt, és közben minden oldalról támadta az őrséget. Miután nem jutott semmire, Neapolis környékét kezdte pusztítani, inkább csak dühében, mint abban a reményben, hogy elfoglalhatja a várost. (8) A nolai köznép mozgolódni kezdett, amikor Hannibal városuk közelébe ért, mivel már régóta nem szívelték a rómaiakat, és gyűlölték saját *senatus*ukat is. Ezért követek útján odahívták Hannibalt, és határozott ígéretet tettek, hogy átadják a várost. (9) Tervüket azonban keresztülhúzta Marcellus *consul*, akit az előkelők hívtak segítségül. Egy nap alatt ért el Calesből Suessulába, noha útján késleltette a Volturnus folyón való nehéz átkelés. (10) Innen másnap éjjel 6000 gyalogost és 500 lovast küldött Nolába a *senatus* védelmére. (11) Míg a *consul* azon serénykedett, hogy biztosítsa magának Nolát, Hannibal épp ellenkezőleg az időt vesztegette, mivel két meghiúsult kísérlet után erősen megingott a nolaiak szavahihetőségébe vetett bizalma.

14.

(1) Ugyanezekben a napokban vonult Quintus Fabius *consul* a pun helyőrség kezén lévő Casilinumhoz, hogy megpróbálja elfoglalni, és közben – mintha csak megbeszélték volna – Beneventumhoz érkezett egyfelől Hanno a bruttiusok földjéről nagy lovas és gyalogos sereggel, másfelől Luceria alól Tiberius Gracchus. (2) Gracchus először bevonult a városba, majd amikor meghallotta, hogy Hanno a várostól mintegy három mérföldnyire, a Calor folyó mellett vert tábort, és onnan pusztítja a vidéket, maga is kivonult a falak mögül, és az ellenségtől nagyjából egy mérföldre táborozott le. Itt gyűlésbe hívta katonáit (3) Légióiban nagyrészt önkéntes katonák szolgáltak, akik immár második éve csendes szolgálattal akarták szabadságukat kiérdemelni, de nem követelték azt nyíltan. Gracchus figyelmét azonban nem kerülte el, hogy amikor a téli táborból kivonultak, menet közben sugdolózva kérdezgették egymástól: fognak-e ők még valaha szabad emberekként harcolni? (4) Meg is írta a *senatus*nak – nem is annyira azt, hogy mit kívánnak, hanem hogy mit érdemelnek: ő mind a mai napig nagy hasznát látta derék és hűséges szolgálatuknak, és ahhoz, hogy valódi katonák legyenek, csak egy hiányzik, a szabadság. (5) Meg is kapta a felhatalmazást ez ügyben, hogy tegye azt, amit az állam érdekében jónak lát. Ezért, mielőtt az ellenséggel megütköztek volna, bejelentette nekik, hogy eljött az idő, amikor megszerezhetik oly régen vágyott szabadságukat. (6) Másnap nyílt csatát vívnak majd a sík és tágas mezőn, ahol nem kell cseltől tartaniuk, egyedül a hősiesség fog dönteni. (7) Aki odahozza neki egy ellenséges katona levágott fejét, azt azonnal szabadnak nyilvánítja, de aki meghátrál helyéről, azt úgy fogja megbün-

tetni, ahogy a rabszolgákat szokás.[1] Tehát mindenki a maga szerencséjének a kovácsa. (8) Nemcsak ő szavatolja szabadságukat, hanem Marcus Marcellus *consul* és az egész *senatus* is, akiknek kikérte a véleményét a felszabadításukról, és teljesen rábízták a döntést. – (9) Ezután felolvasta a *consul* levelét és a *senatus* határozatát, amelyet hangos, elragadtatott helyesléssel fogadtak. Követelték a csatát, és szenvedélyesen sürgették, hogy azonnal adja meg a jelet az ütközetre. (10) Gracchus bejelentette, hogy másnap megütköznek, majd feloszlatta a gyűlést. A katonák – különösen azok, akiket már csak egyetlen napi szolgálat választott el a szabadságtól – a nap hátralevő részét vidám hangulatban, fegyvereik előkészítésével töltötték el.

15.

(1) Másnap, mihelyt felhangzott a kürtjel, a seregből elsőként az önkéntesek jelentek meg felkészülve és fegyverben a fővezéri sátornál. Napkeltekor Gracchus ütközetre sorakoztatta csapatait, és az ellenség sem halogatta a harcot. (2) 17 000 gyalogosa volt, főként bruttiusok és lucaniaiak, és 1200 lovasa, köztük elég kevés itáliai, a többi majdnem mind numida és mór. (3) Elkeseredett erővel és sokáig küzdöttek; négy órán át egyik fél sem tudott felülkerekedni. A rómaiak győzelmének egyetlen nagy akadálya volt: az ígéret, hogy a szabadság ára egy ellenséges katona feje. (4) Serényen ölték ugyan az ellenséget, de aztán ki-ki azzal kezdett vesződni, hogy levágja a fejét, ami a nagy tömegben és kavargásban nem volt könnyű feladat. Azután, minthogy a fejet szorongató jobb kezük le volt kötve, éppen a legbátrabbak váltak ki a harcból, és a tunyáknak és gyáváknak kellett folytatniuk a küzdelmet. (5) Gracchus, amikor katonai *tribunus*ai jelentették, hogy az állva maradt ellenséggel már senki nem törődik, csak az elesetteket darabolják, és kard helyett emberfejet szorongatnak a jobb kezükben, azonnal kiadatta a parancsot, hogy dobják el a fejeket, és támadjanak az ellenségre, (6) hiszen már eléggé fényes és nagyszerű bizonyságát adták hősiességüknek, és az ilyen derék férfiak kétségkívül elnyerik szabadságukat. Ekkor újból fellángolt a harc, és most már a lovasságot is rázúdították az ellenségre. (7) A numidák bátran szembeszálltak velük, így a lovasok küzdelme éppoly hevessé vált, mint a gyalogosoké, és ismét válságosra fordult a helyzet. Az egyik oldalon a római vezér illette gyalázó szavakkal az atyáik által annyiszor leigázott bruttiusokat és lucaniaiakat, a másikon pedig a pun vezér ócsárolta a római rabszolgákat, ezt a dologházból szedett katonaságot. (8) Végül Gracchus bejelentette, hogy szó sem lehet szabadságról, ha a mai napon nem verik szét és nem futamítják meg az ellenséget.

[1] Vagyis keresztre feszítteti.

16.

(1) Ezzel a kijelentésével végre úgy fellelkesítette őket, hogy új csatakiáltást hallatva, mintha hirtelen kicserélődtek volna, olyan lendülettel vetették magukat az ellenségre, hogy nem lehetett többé feltartani őket. (2) Előbb az élcsapatot, majd a hadijelvények körül álló csapatokat zilálták szét, végül az egész arcvonalat visszavetették. Az ellenség most már egyértelműen megfutamodott, és olyan pánikszerű rémülettel menekült a tábora felé, hogy sem a kapuknál, sem a sáncokon nem állt meg senki, és a sarkukban lévő rómaiak az ellenséges sáncok mögé beszorulva új csatát kezdtek. (3) Itt amennyivel nehezebb volt összezsúfolódva küzdeniük, annyival szörnyűbb vérfürdőt rendeztek. A rómaiak segítségére siettek a hadifoglyok is, akik a kavarodásban fegyvert szereztek, és csapatba tömörülve hátulról támadtak a punokra, elzárva előlük a menekülés útját is. (4) Így aztán a nagy seregből alig 2000 ember menekült meg vezérükkel együtt, nagyobbrészt lovasok; a többit mind levágták vagy elfogták, és 38 hadijelvényt is zsákmányoltak. (5) A győztes seregből mintegy 2000-en estek el. A foglyok kivételével az egész zsákmányt a katonák kapták meg, leszámítva azokat az állatokat, amelyeket tulajdonosuk 30 napon belül azonosított.

(6) Amikor a zsákmánnyal megrakott katonák visszatértek a táborba, az önkéntesek közül mintegy 4000-en, akik kevésbé állták meg helyüket a harcban, és a táborba sem törtek be a többiekkel együtt, félve a büntetéstől egy, a tábor közelében lévő dombra vonultak vissza. (7) Másnap a katonai *tribunus*ok segítségével sikerült lehozni őket onnan, és amikor Gracchus összehívta katonáit, ők is odaértek a gyűlésre. (8) Itt a *proconsul* először a régi katonáknak nyújtotta át a katonai kitüntetéseket, ahogy ki-ki rászolgált a csatában bátor tetteivel, (9) majd kijelentette, hogy ami az önkénteseket illeti, ő szívesebben dicséri meg mindnyájukat, méltót és méltatlant egyaránt, semmint hogy a mai napon akár egyet is megfenyítsen. Ezért – legyen ez üdvös, kedvező és szerencsés az államnak és saját maguknak egyaránt – mindnyájukat szabadnak nyilvánítja. (10) E szavak hallatán a katonák lelkes kiáltozásban törtek ki, és hol egymásnak kívántak szerencsét összeölelkezve, hol pedig kezüket az égre emelve könyörögtek, hogy minden áldás szálljon a római nép és Gracchus fejére. (11) Gracchus így folytatta: „Mielőtt mindnyájatokat egyenlővé tettelek volna a szabadság jogán, egyikőtöket sem akartam derék vagy gyáva katonának bélyegezni. (12) De most, miután beváltottam az állam ígéretét, nehogy minden különbség eltűnjön a hősiesség és gyávaság között, elrendelem, hogy adják le nekem azoknak a névsorát, akik abban a tudatban, hogy kivonták magukat a csatából, az imént kivonultak a dombra. (13) Egyenként meg fogom esketni őket, hogy hacsak nem betegek, katonáskodásuk hátralévő ideje alatt mindvégig állva fogyasztják majd el ételüket és italukat. Ezt a büntetést könnyen el fogjátok viselni, ha meggon-

doljátok, hogy gyávaságotokért ennél enyhébb megszégyenítést aligha lehetett volna kitalálni."

(14) Ezután jelt adott, hogy szedelőzködjenek. A zsákmányukat cipelő-terelő katonák szilaj jókedvvel tréfálkozva tértek vissza Beneventumba, (15) mintha nem is csatából, hanem valami népszerű ünnep alkalmából rendezett lakomáról jönnének. (16) Beneventum összes lakója seregestül tódult eléjük a kapukhoz, átölelték a katonákat, szerencsét kívántak nekik, meghívták őket magukhoz. (17) Mindnyájan lakomához terítettek házuk előcsarnokában, ide hívták meg őket, és kérték Gracchust, engedje meg, hogy részt vehessenek a lakomán. Ő meg is adta az engedélyt, azzal a feltétellel, hogy a lakomát nyilvános helyen, a házak előtt rendezzék. (18) Ezért mindent kihordtak az utcára. Az önkéntesek sapkával vagy fehér gyapjúkendővel a fejükön lakomáztak,[1] egyesek leheveredve, mások, akik egyszerre töltötték be a vendég és a felszolgáló szerepét, állva. (19) Gracchus ezt a látványt érdemesnek találta arra, hogy miután visszatért Rómába, az aznapi ünneplést festményen örökíttesse meg Libertas, a Szabadság szentélyében, amelyet apja emeltetett bírságpénzekből és szentelt fel az Aventinuson.[2]

17.

(1) Mialatt Beneventumnál ez történt, Hannibal végigpusztította Neapolis környékét, majd táborával Nolához vonult. (2) Amikor a *consul*[3] értesült érkezéséről, magához rendelte Pomponius *propraetor*t[4] seregével együtt a Suessula fölött álló táborból. Arra készült, hogy az ellenség elé vonul, és rögtön megütközik vele. (3) Az éj csendjében az ellenségtől legtávolabb eső kapun kiküldte lovassága java részével Gaius Claudius Nerót, hogy észrevétlenül kerülje meg az ellenséget, és kövesse nyomon menetelés közben, majd mihelyt látja, hogy megkezdődött az ütközet, állja el az útjukat hátulról. (4) Nem tudni, miért – talán mert eltévedt, vagy mert nem volt rá elég ideje –, de Nero nem tudta végrehajtani a megbízatást. (5) Miután távollétében megkezdődött az ütközet, a rómaiak határozottan fölénybe kerültek, de mivel lovasságuk nem jelent meg a kijelölt időben, a megbeszélt haditerv meghiúsult. Marcellus nem merte üldözni a visszavonuló ellenséget, és visszavonulót fújt győztes csapatainak. (6) A hagyomány szerint aznap így is több mint 2000 ellenséges katonát vágtak le, míg a

[1] Annak jeleként, hogy már szabad római polgárok, mert csak ezeknek volt joga sapkát *(pilleus)* hordani.

[2] Gracchus apja, Ti. Sempronius Gracchus Kr. e. 238-ban volt *consul*.

[3] Marcellus.

[4] M. Pomponius a XXIV. 10. 4 szerint Galliában teljesített szolgálatot (vö. még: XXIV. 44. 3), így Livius tudósítása valószínűleg téves.

rómaiak vesztesége a 400-at sem érte el. (7) Napnyugta táján érkezett meg Nero, aki hiába hajszolta éjjel-nappal embereit és lovait, még csak nem is látta az ellenséget. A *consul* rendkívül súlyos szemrehányásokkal fogadta, és őt tette felelőssé azért, hogy nem tudtak megfizetni az ellenségnek a cannaei vereségért. (8) Másnap a római sereg csatarendbe állt, Hannibal azonban táborában maradt, és ezzel hallgatólagosan maga is elismerte vereségét. Harmadnap fel is adta a reményt, hogy megszerezheti Nolát, amivel már annyiszor próbálkozott sikertelenül, és az éjszaka csendjében elvonult Tarentum felé, ahol az árulás biztosabb reménnyel kecsegtette.

18.
(1) Rómában ugyanolyan erős kézzel intézték az állam belső ügyeit, mint a háborút. (2) A *censor*ok – mivel az államkincstár üresen állt, így a közmunkák megpályáztatásának kérdése fel sem merült – arra fordították figyelmüket, hogy a polgárok erkölcseit szabályozzák, és megzabolázzák a bűnöket, amelyek a háború során termettek, mint ahogy a hosszasan betegeskedő szervezetben is egyre újabb bajok támadnak. (3) Először is azokat idézték maguk elé, akik a cannaei vereség után állítólag <azt tervezték, hogy elhagyják Itáliát>.[1] Vezetőjük, Marcus Caecilius Metellus ekkor éppen *quaestor* volt. (4) Amikor felszólították őt és társait, hogy adják elő védekezésüket, egyikük sem tudta tisztázni magát. Így bűnösnek mondták ki őket abban, hogy szavaikkal és beszédükkel az állam érdekeit veszélyeztették, azzal a céllal, hogy összeesküvést szerveznek Itália elhagyására. (5) Ezután a hadifoglyok küldötteit idézték meg, akik oly furfangosan értelmezték át esküvel vállalt kötelezettségüket, és miután útra keltek, titokban visszamentek Hannibal táborába, úgy vélve, ezzel eleget tettek az eskünek, amely visszatérésre kötelezte őket.[2] (6) Ezektől és az előbb említettektől elvették az állam által biztosított lovukat, ha volt nekik, ezenkívül mindegyiküket kizárták a *tribus*ából, és az *aerarius*ok közé osztották be.

(7) De a *censor*ok gondja nem korlátozódott a *senatus* és a lovagrend ellenőrzésére. A hadköteles korúak jegyzékéből összeszedték minden ifjú nevét, aki négy év óta nem teljesített katonai szolgálatot, és nem hivatkozhatott szabályos felmentésre, sem egészségi állapotára. (8) Ezeket is – szám szerint több mint 2000-et – kizárták *tribus*ukból, és az *aerarius*okhoz osztották be. (9) A szigorú *censor*i megbélyegzést még egy kemény *senatus*i határozat is követte: hogy mindazokat, akiket a *censor*ok megbélyegeztek, sorozzák be gyalogosnak, és küldjék

[1] Kiegészítés a XXII. 53 alapján; a kéziratokból ez a félmondat hiányzik.
[2] Vö. XXII. 58. 1–8, 61. 3–10.

el Szicíliába a cannaei sereg maradványához, amelynek csak akkor telik le a szolgálati ideje, ha az ellenséget kiűzték Itáliából.

(10) Minthogy a kincstár kiürült, a *censor*oknak eszükbe sem jutott azzal foglalkozni, hogy megpályáztassák a szent épületek karbantartását, lovakról gondoskodjanak a *curulis*i játékokra[1] vagy más hasonló ügyletekkel foglalkozzanak. (11) De nagy számban járultak eléjük azok, akik meg szokták pályázni az ilyen feladatokat, és biztatták a *censor*okat, hogy ezután is éppúgy pályáztassanak meg mindent, mintha tele lenne az állampénztár: senki sem fogja kérni a pénzét, csak a háború befejezése után. (12) Azután megjelentek azoknak a rabszolgáknak a gazdái, akiket Tiberius Sempronius Beneventumnál felszabadított,[2] és kijelentették, hogy noha a banki ügyeket intéző *triumvir*ek felszólították őket, hogy vegyék át a szolgáik árát, erre ők a háború befejezése előtt nem tartanak igényt. (13) Minthogy a köznép körében általánossá vált a törekvés, hogy segítsenek az állam súlyos anyagi helyzetén, szokássá vált, hogy előbb az árvák, majd utóbb az özvegyek vagyonát is átadják a kincstárnak, (14) mert akik átadták, úgy gondolták, hogy nem helyezhetik letétbe biztosabb helyre, mint ahol az állam szavatol érte. Ettől fogva ha egy árva vagy özvegy vett vagy szerzett valamit, annak árát a *quaestor* egyenlítette ki. (15) A magánembereknek ez az áldozatkészsége a Városból átterjedt a táborra is: nem akadt lovas vagy *centurio*, aki igényt tartott volna zsoldjára, és aki mégis átvette, azt a „zsoldos" csúfnévvel illették.

19.

(1) Quintus Fabius *consul* Casilinumnál táborozott, amelyet 2000 campaniai és Hannibal 700 katonája tartott megszállva. (2) Parancsnokuk Statius Mettius volt, akit az atellai Gnaeus Magius, az ez évi *meddix tuticus* küldött oda. Ez utóbbi fegyveres csapatokat szervezett a köznépből és rabszolgákból vegyesen, hogy miközben a *consul* figyelmét Casilinum ostroma köti le, megrohanja a római tábort. (3) De mindebből semmi sem kerülte el Fabius figyelmét. Ezért üzenetet küldött tiszttársához Nolába, hogy Casilinum ostroma közben egy másik seregre is szükség lesz, amely majd a campaniaiakkal száll szembe. (4) Tehát vagy Marcellus jöjjön hozzá, kisebb helyőrséget hagyva hátra Nolában, vagy ha nem mozdulhat a városból, mert még nem lehet nyugodt Hannibal felől, majd elhívja Tiberius Gracchus *proconsul*t Beneventumból. (5) Erre az üzenetre Marcellus hátrahagyott Nolában 2000 főnyi őrséget, serege többi részével pedig Casilinumhoz vonult, és érkezésére a már mozgolódni kezdő campaniaiak inkább

[1] A *curulis aedilis*ek által rendezett játékokra azért kellett lovakat bérelni, mert ezek húzták az istenszobrokat vivő kocsikat.

[2] Vö. XXIV. 16. 9.

meghúzták magukat. (6) Így Casilinumot a két *consul* együtt kezdte ostromolni. De miután a falakhoz vigyázatlanul közeledő római katonák közül sokan megsebesültek, és az ostrom sem nagyon haladt előre, Fabius úgy vélekedett, hogy hagyják ezt a jelentéktelen dolgot, amely van olyan nehéz, mint a sorsdöntő vállalkozások, és vonuljanak el, hiszen nagyobb feladatok várják őket. (7) Marcellus viszont azzal érvelt, hogy vannak dolgok, amelyekbe egy nagy hadvezér jobb, ha nem vág bele, de ha már egyszer belekezdett, nem szabad félbehagynia, mert hírneve szempontjából a siker vagy balsiker egyaránt igen fontos. Ezzel meggyőzte Fabiust, hogy ne vonuljanak el dolguk végezetlenül. (8) Amikor szőlőlugasokkal és mindenféle egyéb ostromépítménnyel és gépezettel kezdtek támadni, a campaniaiak azzal a kéréssel fordultak Fabiushoz, hogy hadd vonuljanak el sértetlenül Capuába. (9) Csak néhányan jutottak ki, amikor Marcellus elfoglalta a kaput, amelyen kivonultak, és válogatás nélkül mindenkit lekaszabolt először a kapu körül, majd betört a városba, és ott folytatta. (10) Az a mintegy 50 campaniai, aki az elsők között kijutott, Fabiushoz menekült, és az ő védelme alatt tért vissza Capuába. Így foglalták el Casilinumot, kihasználva az alkalmat a tárgyalások és az oltalmat kérők tétovázása közben. Az elfogott campaniaiakat és Hannibal katonáit Rómába küldték, ahol börtönbe vetették őket, a város lakóit pedig szétosztották a szomszédos népekhez, hogy tartsák őket őrizetben.

20.

(1) Azokban a napokban, amikor győzelme után a sereg elvonult Casilinum alól, Lucaniában Gracchus a szövetségesek egyik tisztjével néhány helyben toborzott *cohors*ot küldött az ellenséges területekre fosztogatni. (2) Míg ezek mindenfelé elszéledtek, Hanno megtámadta őket, és majdnem akkora veszteségeket okozott a rómaiaknak, mint amekkorát ő maga szenvedett Beneventumnál, aztán sietve visszavonult Bruttiumba, mielőtt még Gracchus utolérné. (3) A két *consul* közül Marcellus visszatért Nolába, ahonnan eljött, Fabius pedig Samnium ellen vonult, hogy végigdúlja a földeket, és fegyveres erővel visszafoglalja az elpártolt városokat. (4) Különösen nagy pusztítást végzett a caudinus samnisok területén, mindenfelé felperzselte a földeket, zsákmányként elhajtott embert, állatot. (5) Rohammal bevette Compulteriát és Telesiát, majd ostrommal elfoglalta Compsát, Lucaniában Fugifulaet és Orbitaniumot, Blandát és az apuliai Aecaet. (6) A városokban 25 000 ellenséges katonát fogtak el vagy öltek meg. Kézre kerítettek 370 szökevényt is; ezeket a *consul* Rómába küldte, ahol a Comitiumon mindegyiküket megvesszőzték, majd letaszították a Szikláról.[1] (7) Quintus Fabius mindezt néhány nap alatt hajtotta végre. Marcellust Nolában rossz egészségi

[1] A Capitolium délkeleti oldalán lévő Tarpeia-szikláról szokták letaszítani a hazaárulókat.

állapota tétlenségre kárhoztatta. (8) Quintus Fabius *praetor* pedig, aki Luceria környékét kapta működési területéül, ezekben a napokban rohammal elfoglalta Acuca városát, és Ardoneae[1] mellett erődített állandó tábort épített.

(9) Míg másutt a rómaiak ezeket vitték végbe, Hannibal már elérkezett Tarentumhoz, rettenetes pusztítást végezve mindenfelé, amerre elvonult. (10) Csak Tarentum környékére érve kezdtek békésen viselkedni menetelő csapatai. Semmiben sem tettek kárt, még az útról sem tértek le sehol – nyilvánvalóan nem a sereg és a vezér önmérsékletének köszönhetően, hanem mert meg akarták nyerni a tarentumiak jóindulatát. (11) De jóllehet szinte a falakig nyomult előre, úgy látta, serege megjelenése nem okozott semmi mozgolódást a városban, ezért a várostól körülbelül egy mérföldnyire tábort ütött.

(12) Tarentumban Marcus Livius, akit Marcus Valerius Laevinus *propraetor*, a Brundisiumban állomásozó hajóraj parancsnoka három nappal Hannibal érkezése előtt küldött oda, (13) késlekedés nélkül besorozta az ifjúságot, előőrsöket állított minden kapu elé és a falak köré, ahol szükséges volt, és éjjel-nappal egyforma éberséggel ügyelt, hogy elejét vegye az ellenség és az ingadozó szövetségesek minden próbálkozásának. (14) Így Hannibal elfecsérelt ott néhány napot, miközben azok közül, akik az Avernus-tónál felkeresték,[2] sem személyesen nem jelentkezett nála senki, sem küldöncöt vagy levelet nem küldött hozzá. Végül belátta, hogy üres ígéreteknek ült fel meggondolatlanul, és továbbvonult táborával. (15) De még ekkor is kímélte a tarentumiak földjeit, mert bár színlelt jóindulata eddig eredménytelennek bizonyult, nem adta fel a reményt, hogy megingathatja őket szövetségi hűségükben. Amikor Salapiába ért, gabonát gyűjtetett be a városba Hérakleia és Metapontion földjeiről, mert a nyár már vége felé járt, és ez a hely alkalmas téli szállásnak látszott. (16) Innen küldte szét zsákmányolni a numidákat és mórokat a sallentinusok földjére és a szomszédos Apulia hegyvidékeire. Itt egyéb zsákmányt nem sokat szereztek, főleg méneseket hajtottak el, amelyekből mintegy 4000 lovat szétosztott lovasai között, hogy betörjék.

21.

(1) Szicíliában nem lebecsülendő háború volt kialakulóban, mivel a *türannosz* halála a szürakuszaibelieket inkább csak tevékenyebb hadvezérekkel ajándékozta meg, de pártállásukon és érzelmeiken nem változtatott. A rómaiak ezért elhatározták, hogy ezt a provinciát az egyik *consul*ra, Marcus Marcellusra bízzák. (2) Hierónümosz meggyilkolása után először zendülés tört ki Leontinoiban a

[1] Ardoneae valószínűleg azonos Herdoneával.

[2] Vö. XXIV. 13. 1–5.

katonák között, akik vadul kiáltozva követelték, hogy a királynak az összeesküvők vérével mutassanak be halotti áldozatot. (3) De miután kellő gyakorisággal hallották az édesen csengő szavakat, hogy sikerült visszaszerezni a szabadságot, és megcsillant előttük a remény, hogy a király pénzéből a katonáknak is jut majd, és hogy ezentúl derekabb vezérek alatt szolgálhatnak, sőt a *türannosz* ocsmány gaztetteiről és még ocsmányabb kicsapongásairól is hallottak egyet-mást, hangulatuk annyira megváltozott, hogy nemrég még fájdalommal gyászolt uralkodójuk holttestét otthagyták temetetlenül. (4) Míg a többi összeesküvő ott maradt, hogy megnyerje a hadsereget, Theodotosz és Szószisz lóhalálában Szürakuszaiba vágtatott a király lovain, hogy lecsapjon a király még mit sem sejtő híveire. (5) De nemcsak a pletyka előzte meg őket, amely ilyen esetekben hihetetlen gyorsasággal terjed, hanem még egy hírnök is a király rabszolgái közül. (6) Ezért Adranodórosz addigra már őrségekkel biztosította a Szigetet,[1] a fellegvárat, és ahol csak lehetett, a többi megfelelő helyet is.

(7) Theodotosz és Szószisz naplemente után, már félhomályban nyargaltak be a Hexapülon kapun, a király véres ruháját és fejékét felmutatva végiglovagoltak a Tükhán,[2] miközben fegyverbe szólították az embereket a szabadságért, és az Akhradinába hívták össze őket. (8) A sokaság egy része az utakra tódult, mások házuk előcsarnokában álltak, vagy a tetőkről és ablakokból nézelődtek, kérdezgetve, hogy mi történt. (9) Mindenhol fáklyák lobogtak, mindent betöltött a hangzavar. A fegyveresek a tágas tereken gyülekeztek, a fegyvertelenek az Olümposzi Zeusz templomából hordták ki a galloktól és illírektől zsákmányolt fegyvereket, amelyeket Hierón kapott ajándékba a római néptől és függesztett fel ott, (10) és közben azért fohászkodtak Zeuszhoz, hogy kegyesen és jóindulatúan adja át nekik a megszentelt fegyvereket, hiszen hazájukért, az istenek szentélyeiért és szabadságukért öltik azokat magukra. (11) Ez a tömeg is csatlakozott az őrállomásokhoz, amelyeket az egyes kerületek elöljárói állítottak fel mindenfelé. Adranodórosz a Szigeten többek között az állami gabonaraktárat is őrséggel erősítette meg. (12) Ezt a kvadrátkövekből épült fallal körülvett, várszerűen megerősített helyet megszállta az őrizetére kirendelt ifjúság, és követek útján megüzente az Akhradinába, hogy a raktár és a gabona az államtanács hatalmában van.[3]

[1] A Sziget (Naszosz, más néven Ortügia) Szürakuszai egyik városrésze volt, amelyet – nevéhez híven – szinte teljes egészében tenger övezett, csak egy vékony földnyelv kötötte össze a város központi negyedével, az Akhradinával.

[2] Az Akhradinától északra fekvő városnegyed.

[3] Vagyis a felkelők kezére került.

22.

(1) Kora hajnalban az egész nép összegyűlt az Akhradinában a tanácsháznál, fegyveresek és fegyvertelenek egyaránt. Itt Polüainosz, az egyik előkelő polgár Harmoniának[1] a téren álló oltára mellől mondott a szabadság ügyét pártoló, de mérsékelt hangú beszédet: (2) Az emberek, miután saját bőrükön tapasztalták meg a rút szolgaság megalázó terheit, fellázadtak az immár jól ismert baj ellen – de hogy a polgárok közti viszálykodás milyen csapásokat hozhat, azt a szürakuszaibeliek csak atyáiktól hallották, ők maguk nem élték meg. (3) Dicséretet érdemelnek, amiért késlekedés nélkül fegyvert ragadtak, de még inkább rá fognak szolgálni a dicséretre, ha csak végszükségben használják azt. (4) Ő egyelőre azt javasolja, küldjenek követeket Adranodóroszhoz, és szólítsák fel, hogy rendelje alá magát az államtanácsnak és a népnek, nyissa ki a Sziget kapuit, és szüntesse meg az őrizetet. (5) Ha azonban azt tervezi, hogy a más uralma fölötti gyámság révén magának szerzi meg az uralmat, akkor viszont azt javasolja, hogy még sokkal keményebben lépjenek fel szabadságukért Adranodórosszal, mint Hierónümosszal szemben.

(6) Beszéde után azonnal el is küldték a követeket. Ezután összeült az államtanács, amelyet, noha Hierón uralma alatt a legfőbb tanácskozó testület maradt, az öreg *türannosz* halála óta addig a napig semmilyen ügyben nem hívtak össze, és nem kérték ki a véleményét. (7) A követség megjelent Adranodórosznál, akit komolyan aggasztott a polgárok összefogása, a város többi részének elfoglalása, de különösen az, hogy a Sziget legjobban megerősített részét is átadta ellenfeleinek a tőle elpártolt őrség. (8) Csakhogy felesége, Damarata, Hierón leánya, akit még mindig fűtött a királyi gőg és az asszonyi nagyravágyás, félrehívta őt a követektől, (9) és emlékeztette, mit szokott mondani Dionüsziosz *türannosz*: egy *türannosz* ne mondjon le a hatalmáról, amíg a lován ül, csak ha már a lábánál fogva rángatják le! Könnyű leköszönni egy magas méltóságról – mondta –, amikor épp jónak látja az ember, de ugyanezt megalapozni és megszerezni nehéz és fáradságos feladat. (10) Kérjen tehát a követektől időt a gondolkodásra, és ezt kihasználva rendelje ide Leontinoiból a katonákat. Ha juttatást ígér nekik a királyi kincsekből, minden a hatalmába kerül. – (11) Adranodórosz nem vetette el egészen ezt az asszonyi tanácsot, de nem is fogadta meg azonnal, biztosabbnak vélve a hatalom megszerzésére azt az utat, hogy egyelőre alkalmazkodik a helyzethez. (12) Ezért a követek útján megüzente, hogy aláveti magát az államtanács és a nép hatalmának.

Másnap kora hajnalban kinyittatta a Sziget kapuit, és megjelent az Akhradina *agorá*ján. (13) Fellépett Harmonia oltárához, ahonnan előző nap Polüainosz is

[1] Az Egyetértés istennője, római megfelelője Concordia.

szónokolt. Beszédét azzal kezdte, hogy bocsánatot kért tétovázásáért. (14) Nem azért záratta be a kapukat – mondta –, hogy függetlenítse magát attól, ami az államban történik, hanem mert aggódott, hogy ha már egyszer kardot rántottak, meddig mennek majd el a vérontásban: megelégednek-e a *türannosz* meggyilkolásával, ami elegendő a szabadsághoz, vagy pedig mindenkit, aki rokonság, házasság vagy valamilyen szolgálat révén kapcsolatban volt az udvarral, felelősnek tartanak a nem általuk elkövetett bűnökért, és lemészárolnak? (15) Miután azonban látta, hogy a haza felszabadítói meg is akarják őrizni annak szabadságát, és mindenki csakis a köz javával törődik, most már ő sem habozik, hogy visszaadja hazájának saját személyét és mindazt, amit gondjára és oltalmára bíztak, miután aki ezeket rábízta, saját esztelenségének áldozata lett. – (16) Ezután a zsarnokölőkhöz fordult, és név szerint megszólítva Theodotoszt és Szósziszt, ezt mondta: „Emlékezetes tettet hajtottatok végre, (17) ám higgyetek nekem: dicsőségetek épp csak megszületett, de még nem vált teljessé. Ha nem biztosítjátok a békét és egyetértést, nagy a veszély, hogy szabad államunkat elnyeli a sír."

23.

(1) E szavak után lábuk elé helyezte a kapuk és a királyi kincstár kulcsait. Aznap a gyűlés után mindnyájan örömmel járták sorra az összes szentélyt feleségükkel és gyermekeikkel, hálát mondva az isteneknek. Másnap megtartották a *sztratégosz*választó gyűlést. (2) Az elsők között választották meg Adranodóroszt, a többiek nagyrészt a zsarnokölők közül kerültek ki, sőt kettőjüket – Szópatroszt és Deinomenészt – távollétében választották meg. (3) Ezek a Szürakuszaiban történtek hírére a király Leontinoiban őrzött kincseit átszállították Szürakuszaiba, és átadták az erre a célra választott *tamiasz*oknak.[1] (4) A Szigeten őrzött pénzt is átszállították az Akhradinába, és egyhangú határozattal lebontották a falnak azt a részét, amely túlságosan is szilárd védelemmel választotta el a Szigetet a város többi részétől. Az ezután következő többi intézkedésüket is a szabadságvágy sugallta.

(5) Hippokratész és Epiküdész, amikor megérkezett a *türannosz* halálhíre – amelyet Hippokratész annyira el akart tussolni, hogy még a hírhozót is megölette –, és katonáik faképnél hagyták őket, visszatértek Szürakuszaiba, mivel pillanatnyilag ezt vélték a legbiztosabbnak. (6) De hogy ne kerüljenek itt abba a gyanúba, hogy a felforgatásra keresnek alkalmat, először a *sztratégosz*okhoz fordultak, majd az ő közbenjárásukkal az államtanácshoz. (7) Bejelentették, hogy

[1] A kincstárat, pénzügyeket kezelő tisztségviselők; latin szerzők a *quaestor*nak feleltetik meg őket.

őket Hannibal küldte Hierónümoszhoz mint barátjához és szövetségeséhez, ők pedig vezérük akarata szerint engedelmeskedtek a királynak. (8) Most szeretnének visszatérni Hannibalhoz, de mivel az út nem biztonságos a Szicíliában mindenfelé portyázó római csapatok miatt, kérik, adjanak melléjük némi fedezetet, amely az itáliai Lokroiig elkíséri őket. Ezzel a kis segítséggel igen nagy hálára köteleznék Hannibalt. – (9) Könnyen megkapták, amit kértek, mert amazok szerettek volna megszabadulni a király két hadvezérétől, akik jól értettek a hadvezetéshez, ráadásul nincstelenek és vakmerők voltak.

(10) Ők azonban korántsem siettek annyira útra kelni, mint az kívánatos lett volna. Addig is – katonaviselt fiatalemberek lévén, akik úgy ismerik a sereget, mint a tenyerüket – szóba elegyedtek hol a katonákkal, hol a szökevényekkel, akik legnagyobbrészt a római hajóslegénységből kerültek ki, hol pedig a legalja néphez tartozókkal. Rágalmazni kezdték előttük az államtanácsot és a vezető réteget, (11) mondván: ezek titokban azon dolgoznak és mesterkednek, hogy Szürakuszait a szövetség helyreállításának örve alatt Róma alattvalójává tegyék, hogy aztán érdekcsoportjuk és az a néhány ember, aki a szövetség megújításán buzgólkodik, átvehesse a hatalmat.

24.

(1) Szürakuszaiban napról napra nagyobb tömeg gyűlt össze, amely szívesen meghallgatta és elhitte az effajta vádaskodásokat. Ez nemcsak Epiküdészben, de Adranodóroszban is felkeltette a reményt, hogy fordíthatnak a helyzeten. (2) Adranodórosz végre engedett felesége állandó sürgetésének, hogy most van itt az idő a hatalom megragadására, amíg az új, szabályozatlan szabadság közepette teljes a zűrzavar, amíg rendelkezésére áll a király zsoldján élő katonaság, és a Hannibaltól küldött, a katonákkal jó viszonyban lévő hadvezérek segíthetik kezdeményezéseit. Megosztotta terveit Themisztosszal, Gelón vejével, de olyan elővigyázatlan volt, hogy minderről néhány nap múlva említést tett egy Arisztón nevű tragédiaszínésznek is, akire egyéb titkait is rá szokta bízni. (3) Arisztón előkelő származású, tisztességes vagyonnal rendelkező férfi volt, és megbecsültségéből foglalkozása sem vont le semmit, mivel a görögök körében az ilyesmi korántsem szégyellnivaló.[1] (4) Így hát úgy vélvén, hogy fontosabb a hazája iránti hűség, jelentette a dolgot a *sztratégosz*oknak. Amikor ezek kétségtelen bizonyítékok alapján meggyőződtek a bejelentés megalapozottságáról, össze-

[1] A rómaiak a görögökkel ellentétben lenézték a hivatásos színészi mesterséget, római polgár nemigen léphetett fel színpadon, és a színészek a rabszolgák és idegenek közül kerültek ki.

hívták az öregek tanácsát.[1] Ennek javaslatára őrséget rendeltek az ajtókhoz, és mihelyt Themisztosz és Adranodórosz betették a lábukat a tanácsterembe, végeztek velük. (5) Amikor a többiek, akik nem ismerték a tett okát, felzúdultak a vérlázítónak tűnő merénylet láttán, nagy nehezen lecsendesítették őket, majd bevezették a tanácsterembe a feljelentőt. (6) Ez sorban mindent elmondott: hogy az összeesküvés még akkor kezdődött, amikor Harmonia, Gelón lánya férjhez ment Themisztoszhoz; (7) hogy hispán és afrikai segédcsapatokat készítettek fel a *sztratégosz*ok és a többi előkelő meggyilkolására, és megígérték nekik, hogy ezek vagyona gyilkosaik zsákmánya lesz, (8) egy Adranodórosz kezéhez szokott zsoldoscsapat pedig készenlétben állt, hogy ismét elfoglalja a Szigetet. Majd beszámolt róla, hogy kinek mi lett volna a feladata, és az egész katonai államcsíny tervét feltárta előttük.

Az államtanács úgy vélte, hogy éppoly jogosan ölték meg őket, mint Hierónümoszt, (9) a tanácsház előtt azonban ott zajongott a mindenhonnan összeverődött, semmi biztosat nem tudó tömeg. Amikor megpillantották a tanácsház előcsarnokában az összeesküvők holttestét, ijedtükben abbahagyták a vad fenyegetőzést, és elnémulva követték a köznép józanabb részét a gyűlésre, (10) ahol az államtanács és tiszttársai megbízásából Szópatrosz szólalt fel.

25.

(1) Mintha törvényszék előtt vádolná Adranodóroszt és Themisztoszt, életük korábbi eseményeivel kezdte beszédét: azt próbálta bizonyítani, hogy ami gazság és istentelenség esett Hierón halála óta, azt mind ők követték el. (2) Hisz Hierónümosz még gyermek volt, épphogy a férfikor küszöbén – mit cselekedhetett saját elhatározásából? Gyámjai és tanítómesterei kormányoztak, az ő háta mögé bújva a gyűlölet elől. Így hát még Hierónümosz előtt, vagy legalábbis Hierónümosszal együtt, nekik is veszniük kellett volna. (3) Ők azonban, noha teljes joggal halál fiai voltak, a *türannosz* pusztulása után új bűnöket terveztek. Előbb nyíltan próbálkoztak, amikor Adranodórosz bezárta a Sziget kapuit, és az uralkodó örökébe akart lépni, hogy gazdája legyen mindannak, aminek eddig csak jószágigazgatója volt. (4) Amikor azonban a Sziget helyőrsége cserbenhagyta őt, és az Akhradinát birtokában tartó egész polgárság ostrom alá vette, akkor már titokban és csellel próbálta megkaparintani a trónt, amelyre nyíltan hiába törekedett. Még az a jótétemény és megtiszteltetés sem tudta jobb belátásra téríteni, (5) amikor a haza megszabadítóival együtt őt, a szabadságra leselkedő árulót is *sztratégosz*szá választották. (6) De nagyravágyó hajlamaikat nagy-

[1] Az államtanács legöregebb, legtekintélyesebb tagjait.

ravágyó feleségük oltotta beléjük, hiszen az egyik Hierón, a másik Gelón lányát vette feleségül.

(7) Ennek hallatán a gyűlésben mindenhonnan kiáltozni kezdtek, hogy e nők közül egy sem maradhat életben, és írmagját is ki kell irtani a *türannosz*ok családjának. (8) Ilyen a tömeg: vagy meghunyászkodó szolga, vagy könyörtelen zsarnok, de a szabadságot, ami a kettő között van, nem képes mértékletesen fogadni és birtokolni. (9) Ráadásul mindig akadnak a népharagnak készséges kiszolgálói, akik vérontásra ösztönzik a megtorlásban mértéket nem ismerő szenvedélyeit. (10) Most sem volt ez másként: a *sztratégosz*ok azonnal javaslatot terjesztettek elő, amelyet szinte még az előterjesztés előtt el is fogadtak: hogy az uralkodó teljes rokonságát ki kell irtani. (11) A *sztratégosz*ok poroszlói meg is ölték Damaratát, Hierón lányát és Harmoniát, Gelón lányát, Adranodórosz, illetve Themisztosz feleségét.

26.

(1) Hierón egyik lánya, Hérakleia Zóipposznak volt a felesége, aki, amikor Hierónümosz követségbe küldte Ptolemaiosz királyhoz,[1] az önkéntes számkivetést választotta. (2) Az asszony, aki még idejében megtudta, hogy a gyilkosok őt is keresik, két hajadon lányával háza szentélyébe, az istenekhez menekült. Szétzilált haja, külseje egyébként is szánalmat ébresztő látvány volt, és ezt könyörgésével is fokozta: (3) hol az istenekre, hol apja, Hierón és fivére, Gelón emlékére kérte, ne hagyják, hogy ártatlanul áldozatul essen a Hierónümosz elleni gyűlöletnek. (4) Hiszen – mondta – ő Hierónümosz uralmától nem kapott egyebet, csak férje számkivetését; ő Hierónümosz életében sem volt olyan helyzetben, mint nővére, így most, a király meggyilkolása után sem eshet vele azonos megítélés alá. (5) Ha Adranodórosz terve sikerül, felesége vele együtt uralkodott volna, őneki azonban a többiekkel együtt csak a szolgaság jut. (6) Ki kételkedne abban, hogy ha Zóipposz hírül venné, hogy Hierónümoszt megölték, és Szürakuszai felszabadult, azonnal hajóra szállna és hazatérne? (7) Pedig milyen csalfa az emberi remény! Hisz felszabadult hazájában felesége és gyermekei épp az életükért küzdenek – pedig miféle veszélyt jelentenek ők a szabadságra és a törvényekre? (8) Kinek árthatna egy magányos szalmaözvegy és apa nélkül maradt leányai? De persze nem is félnek tőlük, csak gyűlölik az uralkodó nemzetségét. (9) Űzzék hát el őket messzire Szürakuszaiból és Szicíliából, vitessék el Alexandriába a férjéhez, a lányai apjához!

[1] Egyiptom királyához, IV. Ptolemaiosz Philopatórhoz.

(10) Kérése süket fülekre és szívekre talált, és látta, hogy néhányan már vonják is ki a kardjukat, egymást korholva az időhúzásért.[1] (11) Most már önmagáért nem is könyörgött, csak azért esedezett, hogy legalább lányainak irgalmazzanak, hisz ilyen korúakra még a legádázabb ellenség sem emelne kezet; miközben bosszút állnak a *türannosz*okon, ne utánozzák maguk is azok gyűlöletes gaztetteit! (12) Könyörgése közben kivonszolták a szentélyből, és elvágták a torkát, majd az anyjuk vérével összefröcskölt lányokra támadtak. Ezek félelmükben és fájdalmukban eszüket vesztve, szinte őrjöngve rohantak ki a szentélyből, úgyhogy ha kijutottak volna az utcára, az egész várost felbolygatták volna. (13) Még így is, bár a ház nem volt túl tágas, többször vergődtek ki sértetlenül a fegyveresek sűrűjéből és szakították ki magukat a sok erős marokból. (14) Végül agyonszurkálva, élettelenül rogytak össze, mindent összevérezve. Önmagában is szánalmat ébresztő halálukat még szánalomra méltóbbá tette a véletlen: röviddel ezután érkezett az üzenet, hogy mégse öljék meg őket, mert a tömegen hirtelen erőt vett a könyörület. (15) A szánalom aztán haraggá változott, amiért annyira siettek a kivégzéssel, és nem hagytak számukra időt, hogy kijózanodjanak, és haragjuk lecsillapodjon. (16) A tömeg zúgni kezdett, követelve, hogy Adranodórosz és Themisztosz helyének betöltésére – akik mindketten *sztratégosz*ok voltak – tartsanak új választógyűlést, ahol ők a legkevésbé sem hagyják majd érvényesülni a *sztratégosz*ok akaratát.

27.

(1) Kitűzték a választógyűlés napját. Itt – mindenki számára váratlanul – valaki a tömeg mélyéről Epiküdész nevét kiáltotta, majd utána egy másik Hippokratészét. Egyre többen kezdték hangoztatni a két nevet, amit a tömeg határozott tetszéssel fogadott. (2) A sokaság nemcsak polgárokból állt, hanem vegyültek bele katonák, ráadásul sok szökevény is, akik teljes felfordulást akartak. (3) A *sztratégosz*ok először úgy tettek, mintha meg sem hallanák, és el akarták napolni a gyűlést, végül azonban, tartva a lázadástól, engedtek a közvélemény nyomásának, és *sztratégosz*nak nyilvánították őket.

(4) Megválasztásuk után egy darabig nem mutatták ki valódi szándékaikat, noha rossz szemmel nézték, hogy Appius Claudiushoz követeket küldenek egy tíznapos fegyverszünet ügyében, majd amikor ez létrejött, újabb követséget menesztenek hozzá, hogy az a régi szerződés megújításáról tárgyaljon vele.

(5) A rómaiak ekkor Morgantinánál állomásoztak 100 hajóból álló flottájukkal, figyelve, hová fejlődik Szürakuszaiban a *türannosz*gyilkosságok után kitört nyugtalanság, és hová ragadja őket az új és szokatlan szabadság. (6) Appius a

[1] A szöveg erősen romlott; ez az egyik értelmezési lehetőség.

szürakuszaibeli követeket továbbküldte az éppen ekkoriban Szicíliába érkező Marcellushoz, aki békefeltételeik meghallgatása után úgy vélte, hogy lehetséges a megegyezés, és maga is követséget küldött Szürakuszaiba, hogy ott személyesen tárgyaljanak a *sztratégosz*okkal a szerződés megújításáról. (7) De ott már nyoma sem volt az eddigi békének és nyugalomnak. Hippokratész és Epiküdész arra a hírre, hogy egy pun hajóraj érkezett a Pakhünosz-fok[1] közelébe, az óvatosságot félretéve vádaskodni kezdtek hol a zsoldosok, hol a szökevények között, hogy egyesek ki akarják szolgáltatni a rómaiaknak Szürakuszait. (8) Amikor aztán Appius a kikötő bejáratánál vetett horgonyt hajóival, hogy jelenlétével bátorítsa a Róma pártján lévőket, ezzel – legalábbis látszólag – nagyon is megerősítette az üres gyanúsításokat, (9) úgyhogy a felháborodott tömeg először még a partra is lerohant, hogy megakadályozza a rómaiak esetleges partraszállását.

28.

(1) Az általános kavarodásban úgy döntöttek, gyűlést hívnak össze. Itt mindenki más megoldás mellett kardoskodott, és már-már nyílt kenyértörésre került sor, amikor Apollónidész, az egyik előkelő polgár a pillanatnyi helyzethez mérten üdvös megoldást javasolt beszédében: (2) Nem volt még soha állam közelebb sem a megmenekülés reményéhez, sem a megsemmisüléshez, mint ők most. (3) Ha ugyanis mindnyájan egy akarattal vagy a rómaiak, vagy a karthágóiak pártjára állnak, nem lesz náluk boldogabb és szerencsésebb állam. Viszont ha mindenki másfelé rángatja a kormányrudat, a punok és a rómaiak közötti háború sem lesz borzalmasabb, mint amit a szürakuszaibeliek vívnak majd egymással , hisz a közös falakon belül mindkét pártnak meglesz a maga hadserege, fegyverei, vezérei. (5) Ezért minden erejükkel arra kell törekedniük, hogy mindnyájan egyetértésre jussanak. Hogy a két szövetség közül melyik az előnyösebb, annak a megítélése már sokkal kisebb és jelentéktelenebb kérdés. (6) Mindenesetre szövetségeseik megválasztásában inkább Hierón, mint Hierónümosz példáját kellene követniük, és inkább az 50 éve fennálló, jól bevált barátság mellett dönteni a most ismeretlen, régebben pedig megbízhatatlan szövetség ellenében.[2] (7) Ráadásul az sem elhanyagolható tényező, hogy a karthágóiakkal való békekötést úgy is elutasíthatják, hogy nem feltétlenül kell a közeljövőben háborúba keveredniük velük; a rómaiak esetében viszont azonnal választaniuk kell a béke és a háború között.

[1] Szicília déli csücske.

[2] Szürakuszai II. Dionüsziosz alatt (Kr. e. 367–357) és Hierón uralkodásának első éveiben szövetségben volt Karthágóval.

(8) Beszéde épp azért tett nagy hatást az emberekre, mert nem volt benne elfogultság és részrehajlás. A *sztratégosz*ok és a válogatott tanácstagok mellé még egy haditanácsot is szerveztek, és a tanácskozásokon a csapategységek vezetőinek és a segédcsapatok parancsnokainak is részt kellett venniük. (9) Szenvedélyes viták közben több alkalommal megtárgyalták az ügyet, és minthogy semmiféle észérv nem szólt a rómaiak elleni háború mellett, végül úgy döntöttek, hogy békét kell kötni velük, és követeket küldeni ennek megerősítésére.

29.

(1) Néhány napra rá követek érkeztek Leontinoiból, hogy védelmet kérjenek területük számára. Úgy tűnt, ez a követség a legjobb alkalmat kínálja arra, hogy megszabaduljanak a fegyelmezetlen, lázongó tömegtől, és eltávolítsák vezéreiket is. (2) Hippokratész *sztratégoszt* bízták meg, hogy vonuljon oda a szökevényekkel, de a zsoldos segédcsapatokból is sokan csatlakoztak hozzá – így a fegyveresek száma összesen 4000-re rúgott. (3) A hadjáratnak a kiküldöttek és kiküldőik egyaránt örültek, az előbbiek, mert megadatott nekik a felforgatás rég vágyott lehetősége, az utóbbiak pedig, mert végre megszabadították a várost a söpredék egy részétől. Ezzel azonban csak pillanatnyilag könnyítettek a beteg baján, hogy aztán annál súlyosabb legyen a visszaesés. (4) Hippokratész ugyanis először lopva kezdte pusztítani rajtaütéseivel a római provinciával szomszédos területeket, majd amikor Appius csapatokat küldött szövetségesei földjének védelmére, teljes haderejével megtámadta a vele szemben álló előőrsöt, súlyos veszteségeket okozva nekik. (5) Marcellus erre a hírre nyomban követeket küldött Szürakuszaiba, hogy bejelentsék: a békeszerződést megszegték, és mindaddig meglesz az ok a háborúra, amíg Hippokratészt és Epiküdészt el nem távolítják jó messzire nemcsak Szürakuszaitól, hanem egész Szicíliából is. (6) Epiküdész, nehogy őt vádolják be távollévő testvére vétkéért, ha ott marad, és hogy ő se maradjon ki a háborús uszításból, maga is elutazott Leontinoiba. Úgy vélve, hogy az ottaniak a római néppel szemben már eléggé ellenségesek, hozzákezdett, hogy a szürakuszaibeliektől is eltántorítsa őket. (7) Ezek ugyanis – mondta – olyan feltétellel kötöttek békét a rómaiakkal, hogy fennhatóságuk alatt maradnak mindazok a népek, amelyek a királyok uralma idején alattvalóik voltak, mert nem érik be a szabadsággal, hanem uralkodni és parancsolni is akarnak. (8) Meg kell hát üzenni nekik, hogy a leontinoibeliek is méltányosnak tartják, hogy elnyerjék a szabadságot, akár mert az ő városuk földjén bukott el a *türannosz*, akár mert itt hangzott fel először a „Szabadság!" kiáltás, és innen tódult mindenki Szürakuszaiba, faképnél hagyva a király vezéreit. (9) Tehát vagy ki kell hagyni a szerződésből ezt a pontot, vagy pedig ezzel a feltétellel nem szabad elfogadni a szerződést.

(10) A tömeget könnyű volt meggyőzni. Így a szürakuszaibeli követeknek, akik felpanaszolták a római előőrs lemészárlását, és felszólították Hippokratészt és Epiküdészt, hogy távozzanak Lokroiba, vagy bárhová, csak Szicíliát hagyják el, kihívóan válaszoltak: (11) ők nem bízták meg a szürakuszaibelieket, hogy a nevükben békét kössenek a rómaiakkal, és nem is kötelezik őket mások szerződései. (12) A szürakuszaibeliek közölték ezt a választ a rómaiakkal, hozzátéve, hogy nekik többé nincs hatalmuk a leontinoibeliek fölött, ezért a rómaiak a békeszerződés megsértése nélkül indíthatnak háborút ellenük; sőt a háborúban ők maguk is támogatják majd Rómát, azzal a feltétellel, hogy ha sikerül a leontinoibelieket leigázni, ismét az ő uralmuk alá kerülnek, ahogy a békeszerződésben áll.

30.

(1) Marcellus teljes seregével Leontinoi ellen vonult, és Appiust is odahívta, hogy indítson támadást a másik irányból. A katonákban úgy lobogott a bosszúvágy az előőrs legyilkolásáért a béketárgyalások alatt, hogy a várost egyetlen rohammal bevették. (2) Hippokratész és Epiküdész, amikor látták, hogy az ostromlók elfoglalják a falakat és betörik a kapukat, néhány emberükkel a fellegvárba vették be magukat, majd éjjel titokban Herbésszoszba menekültek. (3) A szürakuszaibeliek, akik mintegy 8000 fegyveressel indultak el hazulról, a Mülasz folyónál találkoztak a város elfoglalását hírül hozó futárral, aki jelentésében összekevert valót és valótlant, (4) azt állítva, hogy a rómaiak katonát és polgárt válogatás nélkül lemészároltak, és valószínűleg egyetlen felnőtt férfi sem maradt életben; a várost kirabolták, a gazdagok vagyonát szétosztogatták. (5) Erre a rettenetes hírre megállt a menet, mindnyájukon erőt vett a felháborodás, a vezérek, Szószisz és Deinomenész pedig tanácskozni kezdtek, hogy mitévők legyenek. (6) A szörnyűségekről szóló hazugságot látszólag megerősítette az a tény, hogy a rómaiak a városban kézre került mintegy 2000 szökevényt megvesszőzték és lefejezték. (7) De ezt leszámítva Leontinoi elfoglalása után egyetlen lakosnak vagy katonának sem esett bántódása a városban, és mindenki visszakapta minden tulajdonát azon kívül, ami a város elfoglalásakor az első felfordulásban megsemmisült.

(8) A katonák azon keseregtek, hogy bajtársaikat kiszolgáltatták és hagyták lemészárolni, és nem lehetett rávenni őket, hogy Leontinoiba menjenek, sem pedig, hogy ott helyben várják meg, amíg biztosabb hír érkezik. (9) A *sztratégosz*ok látták, hogy csapataik az elpártolás felé hajlanak, de ez a felindulás nem lesz tartós, ha az esztelen hangulat szítóit eltávolítják. (10) Ezért a sereget Megarába[1] vezették, ők maguk pedig néhány lovas kíséretében Herbésszoszba

[1] A szicíliai Megara Hüblaia városa nem tévesztendő össze az attikai Megarával.

indultak, remélve, hogy az általános rémületben a várost árulás útján hatalmukba keríthetik. (11) Amikor ez a tervük meghiúsult, úgy vélték, erőszakhoz kell folyamodni, és seregükkel másnap elindultak Megarából, hogy teljes haderejükkel megostromolják Herbésszoszt.

(12) Hippokratész és Epiküdész úgy vélte, hogy miután nincs más remény, csakis azt az első pillantásra nem túl biztonságos megoldást választhatják, hogy sorsukat a katonákra bízzák, akiknek nagy része jól ismeri őket, és most még fel is vannak háborodva bajtársaik állítólagos legyilkolása miatt. Ezért kivonultak a sereg elé. (13) A menet élén éppen 600 krétai katona haladt, akik az ő kezük alatt szolgáltak Hierónümosz seregében, és megtapasztalták Hannibal jóindulatát is, aki szabadon bocsátotta őket, amikor a Trasumennus-tónál a római segédcsapatok között fogságba estek. (14) Amikor Hippokratész és Epiküdész felismerte őket hadijelvényeikről és fegyverzetükről, az oltalomkeresők olajágával és szalagjaival[1] a kezükben kérték, fogadják be őket maguk közé, védelmezzék meg, ne szolgáltassák ki a szürakuszaibelieknek, akik ki akarják adni őket a római népnek, hogy végezzen velük.

31.

(1) Egyhangú felkiáltás volt a válasz: legyenek nyugodtak, bármi lesz is a sorsuk, katonáik osztoznak velük benne. (2) Beszélgetés közben megállt a csapat, ezzel feltartották a menetet, de a vezérekhez még nem jutott el a veszteglés oka. Amikor az egységeken végiggyűrűzött a hír, hogy Hippokratész és Epiküdész van itt, és az egész sereg zúgása jelezte, milyen szívesen fogadják érkezésüket, a *sztratégosz*ok megsarkalták lovukat, és azonnal az elővédhez vágtattak, (3) azt kérdezve, miféle új szokás ez, honnan veszik a bátorságot a krétaiak, hogy szóba álljanak az ellenséggel, és a *sztratégosz*ok utasítása nélkül befogadják őket menetükbe. Kiadták a parancsot, hogy fogják el és verjék láncra Hippokratészt. (4) Erre olyan kiáltozás támadt először a krétaiak között, majd végig az egész seregben, hogy a vak is láthatta: nem ajánlatos tovább feszíteniük a húrt. (5) Aggodalommal látták, hogy a dolog kicsúszik a kezükből; elrendelték hát, hogy induljanak vissza Megarába, ahonnan jöttek, és követek útján helyzetjelentést küldtek Szürakuszaiba. (6) A katonák minden gyanúra fogékony hangulatát Hippokratész még egy cselfogással is erősítette. Néhány krétait előreküldött, hogy álljanak lesbe az út mentén. Ezek „elfogtak" egy levelet, amelyet valójában maga Hippokratész koholt, ő pedig felolvasta előttük: „Szürakuszai *sztratégosz*ai Marcellus *consul*nak." (7) Ebben a szokásos üdvözlés után ez állt: Nagyon he-

[1] Aki oltalmat kért, ennek jeléül kezében békét jelző hírnökpálcát és babér- vagy olajfaágat vitt, és ezeket, valamint karját és fejét gyapjúszalagokkal tekerte körül.

lyesen tette a *consul*, hogy Leontinoiban senkinek sem irgalmazott. (8) De az összes zsoldoskatona ugyanezt a sorsot érdemli, és nem is lesz Szürakuszaiban soha nyugalom, amíg az idegen segédcsapatokból egyetlen ember is akad a városban vagy a seregben. (9) Azon legyen hát, hogy a *sztratégosz*aikkal Megaránál állomásozó katonákat hatalmába kerítse, és kivégzésük révén szabadítsa fel végleg Szürakuszait.

(10) Miután ezt felolvasta, mindnyájan olyan üvöltéssel rohantak fegyvereikért, hogy a *sztratégosz*ok a nagy felfordulás közepette rémülten vágtattak el Szürakuszaiba. (11) De menekülésük sem csillapította le a lázadást. A többiek egyremásra megtámadták a szürakuszaibeli katonákat, és egynek sem irgalmaztak volna, ha Epiküdész és Hippokratész meg nem fékezi a tömeg dühét. (12) Persze nem szánalomból vagy emberségből tették, hanem azért, hogy ne égessék fel a hidat maguk mögött, és hogy ezeket a katonákat hű embereikké és egyszersmind túszaikká tegyék, (13) rokonaikat és barátaikat pedig egyrészt ezzel a nagy jótéteménnyel, másrészt a túszok révén magukhoz kössék. (14) Aztán, mivel már tapasztalatból tudták, milyen hiú és üres híresztelések befolyásolhatják a tömeget, kiválasztottak egy katonát a Leontinoiban körülzárt seregből, és kitanították, hogy vigyen a Mülasz folyónál elhintett hazugságokkal egybehangzó jelentést Szürakuszaiba, (15) és azzal, hogy hiteles forrásnak tünteti fel magát, és az egyelőre kétes hitelű dolgokról szemtanúként számol be, szítsa fel az emberek haragját.

32.

(1) A küldött szavai nemcsak a nép körében találtak hitelre, de amikor bevezették a tanácsterembe, nagy hatást tettek az államtanácsra is. Néhány ember, akiknek egyébként lehetett adni a szavára, nyíltan hangoztatta: nagy szerencse, hogy a rómaiak kapzsisága és kegyetlensége már a leontinoibeliekkel szemben megmutatkozott. Ha betehették volna a lábukat Szürakuszaiba – mondták –, ugyanilyen gazságokat követtek volna el, sőt még iszonyúbbakat, hiszen kapzsiságuk itt még sokkal nagyobb zsákmányra talál. (2) Ezért egyhangúlag úgy döntöttek, hogy zárják be a kapukat, és gondoskodjanak a város őrizetéről. De nem mind ugyanazokat gyűlölték vagy ugyanazoktól rettegtek. Az összes katonaember és a köznép nagy része a rómaiakra nézett görbén, (3) míg a *sztratégosz*ok és egyes előkelők, noha őket is felháborította a hamis híradás, a közelebbi és fenyegetőbb veszedelemmel szemben igyekeztek biztosítani magukat. (4) És valóban, Hippokratész és Epiküdész már ott álltak a Hexapülon előtt, a seregükben szolgáló szürakuszaibeliek hozzátartozóinak révén beszélgetésbe elegyedtek az emberekkel, azt kérve tőlük, nyissák ki nekik a kapukat, hadd védelmezzék meg közös hazájukat a római támadás ellen. (5) A Hexapülon egyik kapuját már ki is nyitották, és

kezdték őket beereszteni. Ekkor értek oda a *sztratégosz*ok, akik először fenyegető hatalmi szóval, később tekintélyükkel próbáltak rájuk hatni, végül, amikor mindez eredménytelennek bizonyult, méltóságukat félredobva könyörgőre fogták a dolgot: ne szolgáltassák ki hazájukat ezeknek, akik egykor a *türannosz* csatlósai voltak, most meg a hadsereg bomlasztói. (6) De a felizgatott tömeg mintha megsüketült volna; a kapukat belülről ugyanolyan erővel igyekeztek áttörni, mint kívülről, és miután mindegyiket felfeszítették, a sereg bevonult a teljes Hexapülonon át.[1] (7) A *sztratégosz*ok az ifjabb polgárokkal az Akhradinába menekültek. A zsoldosok, szökevények és mindazok, akik a volt királyi seregből Szürakuszaiban tartózkodtak, csatlakoztak az ellenség menetéhez. (8) Így az Akhradinát egyetlen rohammal elfoglalták, és a *sztratégosz*okat – azok kivételével, akik a kavarodásban el tudtak menekülni – egy szálig legyilkolták. Az öldöklésnek csak az éjszaka vetett véget. (9) Másnap felszabadították a rabszolgákat, kiengedték a börtönből a foglyokat, és ez a vegyes tömeg Hippokratészt és Epiküdészt választotta meg *sztratégosz*nak, Szürakuszai pedig, miután rövid időre felragyogott rá a szabadság, már vissza is hullott a régi szolgaságba.

33.

(1) A rómaiak, amikor ezt hírül vették, azonnal felkerekedtek Leontinoiból, és Szürakuszai alá indultak. (2) Éppen ekkor érkezett oda az öblön keresztül Appius követsége is egy ötevezősoros hajón. Az előttük haladó négyevezősorost, miután áthaladt az öböl bejáratán, elfogták, a követek is alig tudtak elmenekülni. (3) A szürakuszaiak tehát nemcsak a béke, hanem már a háború törvényeit is maguk mögött hagyták, amikor a római sereg tábort ütött Zeusz szentélye, az Olümpieion mellett, másfél mérföldnyire a várostól. (4) Elhatározták, hogy innen is követeket küldenek; hogy ezek be se lépjenek a városba, Hippokratész és Epiküdész eléjük jöttek kíséretükkel a kapuk elé.

(5) A rómaiak szószólója kijelentette: Nem háborút, hanem segítséget és támogatást hoznak a szürakuszaibelieknek; azoknak is, akik a vérfürdőből hozzájuk menekültek, és azoknak is, akik félelmükben magukra vették a szolgasorsot, amely nemcsak a számkivetésnél, de a halálnál is iszonyúbb. (6) De a rómaiak nem hagyják bosszulatlanul szövetségeseik gyalázatos legyilkolását. Így hát, ha azoknak, akik hozzájuk menekültek, biztosítják a szabad hazatérést, kiszolgáltatják a mészárlás kezdeményezőit, és visszaállítják Szürakuszai szabadságát és törvényeit, akkor nem lesz szükség a fegyverekre; ellenkező esetben megindítják a háborút mindazok ellen, akik a feltételek teljesítését akadályozzák.

[1] A Hexapülont hat egymás mellett nyíló kapu alkotta, amelyek közül rendszerint csak egyet tartottak nyitva a mindennapi közlekedés számára.

(7) Erre Epiküdész ezt válaszolta: Ha a rómaiaknak ővelük lenne megbeszélni valójuk, választ adnának nekik, így azonban majd akkor térjenek vissza, ha Szürakuszai azoknak a kezében lesz, akikhez jöttek. (8) Ha pedig fegyveres támadással provokálják őket, majd megtanulják a saját kárukon, hogy Leontinoit és Szürakuszait megostromolni két különböző dolog. – Azzal faképnél hagyta a követeket, és bezáratta a kapukat.

(9) Ezután megkezdődött Szürakuszai ostroma, szárazon és vízen egyszerre: szárazon a Hexapülon, tengeren az Akhradina felől, amelynek falait a habok mossák. Mivel pedig a rómaiak nem kételkedtek abban, hogy amint Leontinoit egyetlen rémületet keltő rohammal bevették, éppúgy ebbe a nagy kiterjedéséhez képest ritkásan lakott városba is be tudnak törni valamelyik oldalról, minden ostromfelszerelésüket a falak közelébe vitték.

34.

(1) Siker is koronázta volna roppant erővel megindított támadásukat; csakhogy élt abban az időben Szürakuszai városában egy ember: (2) Arkhimédész, az égnek és a csillagoknak páratlan megfigyelője, de még csodálatosabb feltalálója és működtetője mindenféle hajítógépeknek és egyéb berendezéseknek, amelyek segítségével könnyedén csúffá tette az ellenség legnagyobb arányú hadműveleteit is. (3) A hullámzó dombokon végighúzódó városfalon, amely sok helyen magas és nehezen megközelíthető volt, máshol meg alacsony és a sík völgyekből is hozzáférhető, a legkülönfélébb hajítógépeket helyezte el, minden ponton olyat, amilyet ott a legcélszerűbbnek ítélt.

(4) Az Akhradina falát, amelyeket – mint említettük – a tenger hullámai mosnak, Marcellus 60 ötevezősoros hajóval ostromolta. (5) A többi hajóról íjászok, parittyások támadták a falat, sőt *veles*ek is, akiknek dárdáját a hozzá nem értő nem tudja visszadobni, úgyhogy aki kiállt a falra, aligha kerülhette el a sebesülést. (6) Ezek a hajók, mivel a lövedékeknek kell egy bizonyos távolság, a falaktól messzebb tartózkodtak. A többi ötevezősoros, amelyeket kettesével egymáshoz kapcsoltak – belső evezőiket behúzták, így a két hajó oldala egymáshoz simult –, (7) és a külső evezők segítségével egyetlen hajóként hajtották őket, többemeletes ostromtornyokat és egyéb faltörő ostromgépeket szállított. (8) Az ostromhajók ellen Arkhimédész a falakon különböző nagyságú hajítógépeket sorakoztatott fel. A távolabbi hajókra roppant súlyú kőtömböket lövöldözött, a közelebbieket kisebb, de annál sűrűbben záporozó lövedékekkel árasztotta el. (9) Végül, hogy övéi a sebesülés veszélye nélkül lőhessenek az ellenségre, a falba – aljától a pereméig – nagyszámú, mintegy könyöknyi lőrést vágatott, amelyeken át fedezékből lőhettek az ellenségre, részben nyilakkal, részben kisebb skorpiókkal. (10) Ha egy-egy hajó közelebb, a lövedékek hatótávolságánál beljebb

merészkedett, ezek ellen a fal fölött kinyúló emelőgéphez erős lánccal odaerősített vaskampót alkalmazott. Ez, ha a hajó orrába beakasztották, és nehéz ólom ellensúlya leszaladt a földig, az orránál fogva a magasba rántotta a hajót, és a tatjára állította. (11) Majd amikor hirtelen elengedték, a hajót a fal magasságából úgy ejtette vissza a hullámokba a hajósok roppant rémületére, hogy még ha nem borult fel, akkor is tele lett vízzel.

(12) Így a tengerről indított ostrom meghiúsult, és most már a rómaiak minden reménye abban volt, hogy a szárazföldi oldalról folytatják a támadást teljes erővel. (13) De hála Hierón király sokévi anyagi ráfordításainak és előrelátásának, valamint Arkhimédész páratlan szakértelmének, ez az oldal is ugyanilyen hajítógéprendszerrel volt felszerelve. (14) Sőt itt még a hely természetes fekvése is kedvezett ennek, mert a falak alapjául szolgáló szikla a legtöbb helyen olyan lejtős, hogy nemcsak a gépekből kilőtt lövedékek, de a saját súlyuknál fogva legördülő sziklák is nagy erővel csaptak le az ostromlók közé. (15) Ugyanezért igen nehéz volt felmászni a lejtőn vagy a lábnak biztos támasztékot találni. (16) Így a rómaiak, miután minden próbálkozásuk csúfos kudarcot vallott, haditanácsot tartottak, és úgy döntöttek, felhagynak az ostrommal, csak ostromzár alatt tartják az ellenséget, hogy elvágják szárazföldi és tengeri utánpótlásától.

35.

(1) Közben Marcellus felkerekedett seregének mintegy harmadrészével, hogy visszafoglalja azokat a városokat, amelyek a nagy zűrzavarban átálltak a karthágóiakhoz. (2) Helórosz és Herbésszosz megadás útján került birtokába, Megarát rohammal foglalta el, majd lerombolta és kirabolta, elrettentő példaként a többi város, főként Szürakuszai számára.

(3) Himilko, aki hosszú időn át állomásozott hajóhadával a Pakhünosz-hegyfoknál, körülbelül ebben az időben szállt partra Hérakleia Minóánál 25 000 gyalogossal, 3000 lovassal és 12 elefánttal, vagyis sokkal nagyobb sereggel, mint amely előzőleg tartózkodott Pakhünosznál horgonyzó hajóin. (4) Miután ugyanis Hippokratész elfoglalta Szürakuszait, Himilko visszament Karthágóba. Itt – minthogy támogatta őt egyrészt Hippokratész követsége, másrészt Hannibal levele, amelyben az állt: itt az idő Szicília dicsőséges visszafoglalására, (5) de a helyzet ismeretében saját személyes ráhatását is sikerrel vetette latba – könnyen keresztülvitte, hogy a lehető legnagyobb gyalogos és lovas sereget dobják át Szicíliába. (6) Miután Hérakleiába érkezett, néhány napon belül elfoglalta Akragaszt.[1] Erre a többi, Karthágóval rokonszenvező városban annyira megerősödött a remény, hogy sikerül a rómaiakat elűzni Szicíliából, hogy végül még az

[1] A város római neve Agrigentum.

ostromlott szürakuszaibeliek is visszanyerték bátorságukat. (7) Ezért úgy vélvén, hogy a város védelmére csapataik egy része is elegendő, úgy osztották meg egymás között a harci feladatokat, hogy Epiküdész vezesse a város védelmét, Hippokratész pedig Himilkóhoz csatlakozva folytassa a háborút a római *consul* ellen. (8) Éjszaka 10 000 gyalogossal és 500 lovassal kiszökött a városból az ellenséges őrállomások között, és Akrillai városa mellett ütött tábort. (9) Itt lepte meg őt sáncmunkái közben a már elfoglalt Akragasz alól visszatérő Marcellus, aki bárhogy is sietett, nem tudta ott megelőzni az ellenséget. Arra számított a legkevésbé, hogy épp itt és most találja szembe magát egy szürakuszaibeli sereggel; (10) de minthogy tartott Himilkótól és a punoktól, akikkel szemben jelentős emberhátrányban volt, minden eshetőségre felkészülten rendezett menetben, a lehető legnagyobb éberséggel vonult.

36.

(1) A punok miatti elővigyázatosságnak most jó hasznát vette a szicíliaiak ellen. Táborverés közben ütött rajta szétszórt, rendezetlen és többnyire fegyvertelen seregükön. A gyalogosokat körülfogta, a lovasság azonban kisebb csatározás után Hippokratésszel együtt Akraiba menekült.

(2) Marcellus, miután ezzel a csatával visszafogta a Rómától elpártolni szándékozó szicíliaiakat, visszatért Szürakuszai alá. Néhány nap múlva Himilko és a hozzá csatlakozott Hippokratész az Anaposz folyónál, innen mintegy nyolc mérföldnyire ütött tábort. (3) Ez idő tájt futott be a nyílt tengerről a nagy szürakuszai öbölbe Bomilkar vezetésével egy 55 hadihajóból álló karthágói hajóraj, (4) és ugyanekkor tette partra Panormosznál egy 30 ötevezősorosból álló római flotta az I. légiót. Most annyira Szicíliára irányult mindkét nép figyelme, hogy szinte úgy látszott, mintha Itália helyett itt folytatódna a háború. (5) Himilko biztos volt benne, hogy könnyű zsákmány lesz számára a Panormosznál partra szállt, Szürakuszai felé menetelő légió, csakhogy az útvonal kifogott rajta. (6) A pun vezér ugyanis a sziget belsején át menetelt seregével, a légió viszont a tengerpart mentén vonult, a hajóraj pedig mellette haladt; így jutottak el Appius Claudiushoz, aki csapatai egy részével eléjük jött a Pakhünoszig.[1]

(7) A punok nem időztek sokáig Szürakuszainál. Bomilkar egyrészt nem bízott tengeri haderejében – hiszen a rómaiak több mint kétszer akkora hajó-

[1] Livius beszámolójának pontosságát egyes kutatók kétségbe vonják, mivel Panormosz Szicília északnyugati partvidékén fekszik, így a rómaiaknak bármelyik irányban indokolatlanul hosszú és veszedelmes utat kellett volna megtenniük akár a Pakhünosz-fokig, akár Szürakuszaiig. Lehetséges, hogy Livius „az ismertebb név vonzása" hatására összetévesztette Panormoszt a déli parton fekvő Phintiasszal (a mai Licata).

haddal rendelkeztek –, másrészt belátta, hogy eredménytelen itt-tartózkodásával csak szövetségesei ínségét súlyosbítja. Így vitorlát bontott, és átkelt Afrikába. (8) Himilko pedig hiába követte Marcellust Szürakuszaiig, remélve, hogy mielőtt az egyesül a nagyobb sereggel, alkalmat talál az ütközetre. Mivel erre nem nyílt lehetősége, és látta, hogy az ellenség helyzetét Szürakuszainál mennyire biztossá teszik az erődítmények és a haderő, (9) nem akarta az időt haszontalanul tölteni azzal, hogy ott vesztegelve szemléli az ostromot. Felkerekedett hát táborával, hogy seregével mindig oda vonuljon, ahol remény mutatkozik a rómaiaktól való elpártolásra, és jelenlétével bátorítsa párthíveit. (10) Először Morgantinát foglalta el, ahol maguk a lakosok szolgáltatták ki a római helyőrséget, és ahol a rómaiak igen sok gabonát és egyéb élelmiszerkészleteket halmoztak fel.

37.

(1) Ennek az átpártolásnak a hírére egyéb városok lakossága is felbátorodott, és vagy elűzték fellegvárukból a római helyőrségeket, vagy hitszegő módon orvul legyilkolták őket. (2) Egy minden oldalról meredek magaslaton feküdt Henna városa, amelyet fekvése is bevehetetlenné tett, de erős római őrség is tanyázott fellegvárában, élén egy olyan parancsnokkal, akit nem lehetett egykönnyen csapdába ejteni. (3) Lucius Pinarius kemény ember volt, aki inkább bízott saját éberségében, mint a szicíliaiak hűségében. Most pedig, hogy annyi hír érkezett városok feladásáról, elpártolásáról és helyőrségeik legyilkolásáról, még fokozottabb éberséggel ügyelt mindenre. (4) Éjjel-nappal szüntelen készültséget tartott, minden pontot állandó őrséggel és őrjáratokkal figyeltetett, katonái sosem tették le fegyverüket, és nem távoztak állásaikból. (5) Amikor a hennaiak vezetői, akik már megegyeztek Himilkóval, hogy kiszolgáltatják az őrséget, belátták, hogy semmiféle cselre nem nyílik alkalmuk a rómaiakkal szemben, úgy vélték, nyíltan kell fellépniük. (6) Kijelentették, hogy a várost és a fellegvárat ők akarják hatalmukban tartani, annak jeleként, hogy mint szabad emberek kötöttek szövetséget a rómaiakkal, nem pedig rabszolgaként kerültek fogságukba. (7) Ezért elvárják, hogy visszakapják a kapuk kulcsait. A jó szövetségesek között a bizalom a legerősebb kötelék, és csak akkor lehet igazán hálás nekik a római nép és a *senatus*, ha szabad akaratukból, nem kényszerből tartanak ki a hozzájuk fűződő barátság mellett.

(8) A római parancsnok erre azt válaszolta, hogy őt fővezére küldte ide a helyőrséggel, tőle kapta meg a kapuk kulcsát és a feladatot, hogy védje a várat, és egyik sem a maga vagy a hennabeliek elhatározásából van az ő kezében, hanem annak akaratából, aki őt ezzel megbízta. (9) A rómaiaknál az őrhely elhagyása főbenjáró bűn, olyan súlyos, hogy ezért elődeik még saját gyermekeiket is kivé-

geztették.[1] Marcellus *consul* nincs messze innen, küldjék el hozzá követeiket, mert ebben az ügyben őt illeti a döntés joga. – (10) Erre azt válaszolták, hogy ők ugyan nem küldenek senkit sehová, és bizonykodtak, hogy ha szavakkal nem jutnak semmire, más módon fogják megszerezni szabadságukat. (11) Pinarius válaszul azt kérte, hogy ha már nem hajlandóak követeket küldeni a *consul*hoz, legalább hívjanak össze népgyűlést az ő jelenlétében, hogy megtudja, néhány ember vagy az egész polgárság óhaját nyilvánították-e ki. Azok beleegyeztek, hogy másnapra összehívják a gyűlést.

38.

(1) Pinarius a tárgyalás után visszatért a várba, összehívta embereit, és így szólt hozzájuk: „Bizonyára hallottatok róla, katonák, hogy a szicíliaiak hogyan ejtettek tőrbe és irtottak ki mostanában több római helyőrséget is. (2) Benneteket ettől az orvtámadástól megmentett először is az istenek segítsége, azután saját derekasságotok, hiszen éjjel-nappal fegyverben állva éberen őrködtetek. Bárcsak a hátralevő időt is így tölthetnénk el, hogy ne legyünk kénytelenek semmi szörnyűséget elkövetni vagy elszenvedni! (3) Eddig tanúsított éberségünk megvéd a rejtett cselekkel szemben; de minthogy így nem boldogultak, most nyíltan és leplezetlenül visszakövetelik a kapuk kulcsait. Ha ezeket átadjuk, Henna abban a pillanatban a karthágóiak kezére jut, és még iszonyúbb módon végeznek velünk, mint Morgantina helyőrségével. (4) Nagy nehezen nyertem egy éjszakát, hogy veletek tanácskozzam, és figyelmeztesselek a fenyegető veszélyre. Kora reggel gyűlést fognak tartani, hogy engem megvádoljanak, és a népet ellenetek lázítsák. (5) Így hát holnap Hennát vagy a ti véretek fogja elárasztani, vagy az övék. Ha ők előznek meg titeket, nincs többé remény, de ha ti őket, még csak veszélybe sem kerültök. Aki elsőnek ránt kardot, azé lesz a győzelem. (6) Tehát feszült figyelemmel, fegyverben várjátok a jeladást! Én ott leszek a gyűlésen, beszéddel és vitával húzom az időt, amíg ti teljesen fel nem készültök. (7) Ha pedig majd tógámmal jelt adok, hallassatok csatakiáltást, és minden oldalról támadjatok rá a tömegre, vágjatok le mindenkit, ne maradjon egy lélek sem, aki erővel vagy csellel árthat nekünk! (8) Hozzátok esdek, Ceres anya, Proserpina[2] és ti többi, égi és alvilági istenségek, akik e város, e megszentelt tavak és ligetek lakói vagytok, hogy ha nem rosszhiszeműleg, hanem önvédelemből döntöttünk így, álljatok mellénk jóindulatúan és kegyesen! (9) Hosszasabban is buzdítanálak ben-

[1] Célzás T. Manlius Torquatus esetére (VIII. 7.).

[2] Hennában e két istenség kultusza különösen virágzott; a monda szerint Hádész, az alvilág ura itt rabolta el Perszephonét (Proserpina), Démétér (Ceres) leányát.

neteket, katonák, ha fegyveresekkel kellene szembeszállnotok. De fegyvertelen és mit sem sejtő embereket fogtok kaszabolni a végkimerülésig; ráadásul a *consul* tábora is itt van a közelben, így nem kell tartanunk Himilkótól és a karthágóiaktól."

39.

(1) A buzdító beszéd után szétoszlottak, és ettek, hogy erőre kapjanak. Másnap különböző helyeken megszállták az utakat és elállták a kijáratokat, de a legtöbben a színház fölött és körül helyezkedtek el, minthogy máskor is szokták innen figyelni a gyűléseket. (2) A tisztségviselők a népgyűlés elé vezették a római parancsnokot, aki kijelentette, hogy az ügy nem az ő, hanem a *consul* hatáskörébe tartozik, (3) és újra elmondta nagyjából ugyanazt, amit előző nap. Először csak egyesek, óvatosan, majd az egész tömeg egyhangúlag követelte, hogy adja vissza a kulcsokat. Amikor az tétovázott és kitérő válaszokat adott, dacosan fenyegetőzni kezdtek, és úgy látszott, hamarosan elszabadul az erőszak. Ekkor a parancsnok megadta tógájával a megbeszélt jelet. (4) A már jó ideje feszülten várakozó katonák csatakiáltást hallatva lezúdultak a nekik háttal lévő tömegre, mások a színház kijáratait állták el zárt alakzatban. (5) Kaszabolni kezdték a nézőtérre beszorított hennaiakat, akik nemcsak az öldöklés miatt hullottak rakásra, hanem azért is, mert menekülés közben, míg egymás hegyén-hátán próbáltak kivergődni, egymásra estek sebesültek és sértetlenek, élők és holtak. (6) A rómaiak azután szétszéledtek, és mint valami elfoglalt városban, mindenütt folytatódott a menekülés és öldöklés. A katonák nem csekélyebb dühvel kaszabolták a védtelen tömeget, mint ha egyenlő esélyekkel vívott csata heve fűtené őket. (7) Így sikerült megtartani Hennát ezzel a gyalázatos vagy, ha tetszik, szükségszerű vállalkozással.

Marcellus nem helytelenítette a történteket, a hennai zsákmányt pedig a katonáknak engedte át, úgy vélve, hogy mindez majd elrettenti a szicíliaiakat attól, hogy elárulják a helyőrségeket. (8) A mészárlás híre – hiszen a város Szicília középpontjában feküdt, és nevezetes volt mind természetes védettségéről, mind Perszephoné elrablásának megannyi megszentelt emléke miatt – szinte egyetlen nap alatt bejárta az egész szigetet. (9) Minthogy úgy vélték, a szörnyű vérfürdővel nemcsak az emberek, de az istenek lakóhelyét is megszentségtelenítették, most még azok is a punokhoz pártoltak, akik eddig nem tudtak dönteni.

(10) Miután hiába vezették seregüket Henna alá az árulók felhívására, Hippokratész Morgantinába, Himilko pedig Akragaszba vonult tovább. (11) Marcellus visszatért Leontinoiba, és miután itt táborában gabonát és egyéb készleteket halmozott fel, csekély őrséget hátrahagyva visszament Szürakuszait ostromolni. (12) Majd, mivel Appius Claudiust elengedte Rómába, hogy pályázzon a *con-*

*sul*ságra, helyette Titus Quinctius Crispinust rendelte a hajóhad és a régi tábor élére. (13) Ő maga a Hexapülontól öt mérföldnyire, egy León nevű helyen építtette fel erődített téli táborát. Ez történt Szicíliában, mielőtt beköszöntött a tél.

40.

(1) Ugyanezen a nyáron Philipposz királlyal is megkezdődött a régóta küszöbön álló háború. (2) Órikoszból[1] követek érkeztek Marcus Valerius *praetor*hoz, a Brundisiumot és Calabria partjait biztosító hajóhad parancsnokához azzal a hírrel, hogy Philipposz 120 kétevezősoros *lembos*szal[2] ár ellen felevezett a folyón,[3] és először Apollóniát próbálta bevenni, (3) majd mivel a dolog a vártnál jobban elhúzódott, seregével éjszaka titokban Órikoszhoz vonult, és a síkságon fekvő, falakkal és fegyverrel-vitézzel alig védett várost az első rohammal elfoglalta. (4) Ezt hozták hírül, és kérték, siessen segítségükre, tartsa távol a római nép nyilvánvaló ellenségét szárazon és vízen a tengerparti városoktól, amelyeket csakis azért támadott meg, mert ezekből Itália könnyen elérhető. (5) Marcus Valerius 2000 főnyi őrséget hagyott hátra Publius Valerius *legatus* parancsnoksága alatt, behajózta seregét – akik a hadihajókra nem fértek fel, azokat teherhajókra rakta –, és harckész, felszerelt hajóhadával már másnap megérkezett Órikoszhoz. (6) A várost, mivel a király távozóban csak csekély őrséget hagyott ott, nagyobb küzdelem nélkül elfoglalta. (7) Itt keresték fel őt az apollóniabeliek követei, akik jelentették, hogy városuk ostrom alatt áll, mert kitartanak a rómaiak mellett, és ha nem kapnak római segítséget, nem tudják tovább állni a sarat a makedón támadásokkal szemben. (8) Valerius megígérte, hogy teljesíti kérésüket, és hadihajókon 2000 válogatott katonát küldött a folyó torkolatához Quintus Naevius Crista, a fáradhatatlan és nagy hadi tapasztalattal rendelkező szövetséges parancsnok vezetésével. (9) Naevius partra szállította seregét, majd a hajókat visszaküldte a flottához Órikoszba, ahonnan jöttek. Katonáival egy, a folyótól távolabb eső úton, amelyet a legkevésbé tartott szemmel a király serege, éjszaka behatolt a városba, anélkül hogy az ellenségből bárki is észrevette volna. (10) Másnap kipihenték magukat, miközben vezérük számba vette az Apollóniában található ifjúságot, fegyvereiket és a város erejét. Minthogy ez a szemle elég önbizalmat adott neki, és közben kémei révén értesült arról is, hogy milyen gondatlanság és hanyagság uralkodik az ellenséges táborban, (11) az éjszaka csendjében minden zaj nélkül kivonult a városból, és behatolt a táborukba, amely

[1] Ez a kikötőváros a mai Albánia területén volt, a mai Fiertől délre.

[2] A *lembosz* nevű gyorshajótípus általában egyevezősoros volt, és nem voltak vitorlái. Philipposz tehát már a továbbfejlesztett változatot használta.

[3] Az itt említett folyó az Aóosz.

annyira őrizetlen és könnyen megközelíthető volt, hogy – a források egybehangzó állítása szerint – mire feleszméltek, már 1000 római jutott be a sáncok mögé, és ha nem kezdik meg az öldöklést, a király sátráig is elérhettek volna. (12) De amikor a kapu környékén lévőket kaszabolni kezdték, felriadt az ellenség, és akkora rémület vett erőt mindnyájukon, hogy nemcsak senki nem ragadott fegyvert, hogy megpróbálja kiűzni a támadókat a táborból, (13) de maga a király is, úgy, ahogy álmából felrettent, nemhogy királyhoz, de még közkatonához sem illően hiányos öltözetben menekült a folyóhoz, hajói felé. Ide özönlöttek a többiek is. (14) A táborban majdnem 3000 embert vágtak le vagy fogtak el, de az elesettekénél jóval nagyobb volt a foglyok száma. (15) A tábor kirablása után az apollóniabeliek beszállították a városba az ostromra odakészített katapultokat, *ballistá*kat és egyéb hajítógépeket, hogy ezekkel védelmezzék falaikat, hátha kerülnek még ilyen helyzetbe. A táborban talált egyéb zsákmányt teljes egészében a rómaiaknak engedték át.

(16) Marcus Valerius, amikor Órikoszban értesült a történtekről, hajóhadát azonnal a folyó torkolatához vezette, hogy a király ne tudjon hajón elmenekülni. (17) Ezért Philipposz, nem bízva abban, hogy akár szárazon, akár vízen eséllyel szállhat szembe a rómaiakkal, hajóit partra húzatta és felgyújtatta, majd szárazföldi úton indult vissza Makedóniába nagyrészt fegyvertelen és kifosztott seregével. A római hajóhad Marcus Valeriusszal Órikoszban telelt át.

41.

(1) Ebben az évben Hispániában változó hadiszerencsével folyt a küzdelem. Mielőtt ugyanis a rómaiak átkeltek volna a Hiberuson, Magon és Hasdrubal jókora hispán csapatokat vert szét,[1] (2) és Hispánia túlsó része el is pártolt volna a rómaiaktól, ha Publius Cornelius sietve át nem kel a Hiberuson, és idejében oda nem ér az ingadozó szövetségesekhez. (3) A rómaiak először a Fehér Erődnél ütöttek tábort – ez a hely arról nevezetes, hogy itt ölték meg a nagy Hamilkart.[2] (4) A jól erődített fellegvár dugig volt gabonával. A környéken azonban csak úgy nyüzsgött az ellenség; a római menetoszlopot kedvükre zaklatták az ellenséges

[1] Vö. XXIII. 26–27.

[2] Hamilkar Barka Kr. e. 228-ban esett el Hispániában; halálának helyéről és körülményeiről különböző tudósítások maradtak fenn. A Fehér Erődnek *(Castrum Album)* ez az egyetlen említése latin szövegben. A helységet egyes kutatók azonosnak tekintik Akra Leukéval, a Hamilkar Barka által alapított, központi jelentőségűnek szánt várossal, amely a mai Alicante (az antik Lucentum) közelében vagy annak területén lehetett, de régészetileg még nem sikerült azonosítani. Ez esetben azonban Liviusnak az az adata, hogy Hamilkart itt ölték volna meg, valószínűleg téves, de legalábbis párhuzam nélkül áll. Egy másik azonosítás szerint Castrum Album inkább Castulo környékén keresendő.

lovasok, és mintegy 2000-et meg is öltek az elmaradozó vagy a földeken szétszóródott katonák közül. Ezért a rómaiak békésebb helyre vonultak innen, és a Győzelem-hegynél állították fel erődített táborukat. (5) Ide érkezett meg egyrészt Gnaeus Scipio és összes csapata, másrészt Giskon fia Hasdrubal, a karthágóiak harmadik hadvezére egy szabályos hadsereggel. A karthágóiak mindnyájan a folyón[1] túl, a római táborral szemben foglaltak állást. (6) Publius Scipio titokban elindult néhány harckész emberével a környék felderítésére, de nem tudta kijátszani az ellenség éberségét, és rajta is ütöttek volna a nyílt mezőn, ha nem száll meg egy, a közelben fekvő dombot. Itt is körülfogták, de odaérkező fivére kiszabadította szorongatott helyzetéből.

(7) Castulo, Hispánia egyik hatalmas és tekintélyes városa, amelyet olyan erős kapcsolat fűzött a karthágóiakhoz, hogy Hannibal felesége is ide való volt,[2] átpártolt a rómaiakhoz. (8) A karthágóiak ostromolni kezdték Iliturgit, mert a városban római helyőrség állomásozott, és úgy látszott, elsősorban a kiéheztetés lesz a célravezető módszer. (9) Gnaeus Scipio, hogy szövetségeseinek és a helyőrségnek segítséget vigyen, útnak indult egy málhamentes légióval. A két ellenséges tábor[3] között véres csatában átvágta magát a városig. Másnap kitört az ellenségre, és hasonló szerencsével harcolt. (10) A két összecsapásban több mint 12 000 embert vágtak le, és több mint 1000-et fogtak el, 36 hadijelvénnyel együtt. (11) Így a punok elvonultak Iliturgi alól. Ezután a rómaiakkal szintén szövetségben álló Bigerrát kezdték ostromolni. Ennek az ostromzárnak Gnaeus Scipio odaérkezése harc nélkül véget vetett.

42.

(1) A punok ezután Munda[4] alá telepítették át táborukat, ahová azonnal követték őket a rómaiak is. (2) Itt a két sereg mintegy négy órán át tartó szabályos ütközetet vívott. A rómaiak már-már nagyszerű győzelmet arattak, amikor visszavonulót fújtak, mert Gnaeus Scipio combját dárdatalálat érte, és a körülötte lévő katonák megrémültek, hogy sebe halálos lehet. (3) De nem volt kétséges, hogy ha ez a baleset nem jön közbe, aznap a pun tábort is elfoglalhatták volna, hiszen már nemcsak a katonákat, de az elefántokat is visszaszorították a sáncig, ráadásul ezekből 39-et agyon is dárdáztak. (4) Állítólag ebben az ütkö-

[1] Valószínűleg a Thader (mai nevén Segura) folyóról van szó.

[2] Silius Italicus szerint (III. 97–107) Hannibal feleségének neve Imilce volt, ami valószínűleg nem más, mint a Himilko név női változata. Ez is jól mutatja a Castulóban érvényesülő erőteljes föníciai-pun kulturális befolyást.

[3] Magon és Hasdrubal Barka tábora.

[4] Munda városa topográfiailag nem tűnik ideillőnek (túlságosan délen fekszik).

zetben is mintegy 12 000 embert vágtak le, és majdnem 3000-et ejtettek fogságba, 57 hadijelvénnyel együtt.

(5) Erre a punok Aurinx városáig[1] vonultak vissza, a rómaiak pedig a sarkukban maradtak, hogy rémületüket kihasználják. Itt Scipio ismét csatát vállalt – hordszéken vitette magát az arcvonalba –, és győzelme nem volt kétséges. Itt csak feleannyi ellenség esett el, mint az előző csatában, mivel kevesebben maradtak közülük harcképesek. (6) De ez a nép, amely mintha a háborúk újrakezdésére született volna, hamarosan feltöltötte seregét – Magont ugyanis fivére elküldte katonát szedni –, és összegyűjtötte a bátorságát, hogy újabb próbát tegyen a csatamezőn. (7) Az új katonák, minthogy a sereg néhány napon belül már annyi vereséget elszenvedett, többnyire ugyanolyan morállal és ugyanolyan sikerrel szálltak harcba, mint a régiek: (8) a rómaiak több mint 8000-et vágtak le közülük, csaknem 1000-et ejtettek fogságba 58 hadijelvénnyel együtt. Igen sok gall holmit is zsákmányoltak, rengeteg arany nyak- és karperecet. A csatában két tekintélyes gall fejedelem, Moeniacoeptus és Vismarus is elesett.[2] A rómaiak 8 elefántot zsákmányoltak, 3-at pedig megöltek.

(9) Minthogy Hispániában ilyen kedvezően alakult a helyzet, a rómaiak végre elszégyellték magukat, hogy Saguntum városa, amely miatt a háború kitört, immár nyolcadik éve[3] az ellenség hatalmában van. (10) Ezért rohammal visszafoglalták a várost, kiűzték belőle a pun helyőrséget, és visszaadták régi lakóinak, akiket a háború vihara megkímélt. (11) A turdetanusokat pedig, akik rájuk hozták a karthágóiak elleni háborút,[4] leigázták, nyilvános árverésen eladták, városukat pedig elpusztították.

43.

(1) Ez történt Hispániában Quintus Fabius és Marcus Claudius *consul*sága alatt.

(2) Amikor Rómában hivatalba léptek az új nép*tribunus*ok, Marcus Metellus nép*tribunus* a nép előtt törvénybe idézte Publius Furius és Marcus Atilius *censor*okat. (3) Ezek egy évvel azelőtt, amikor a *quaestor*i tisztséget viselte, megvonták tőle a lótartást, kizárták *tribus*ából, és az *aerarius*ok közé osztották be, amiért Cannae után összeesküvést szervezett Itália elhagyására. A többi kilenc nép*tribunus* azonban melléjük állt, és vétójával elérte, hogy hivatali idejük alatt ne vonják őket felelősségre; így elejtették az ellenük emelt vádat. (4) A *censor*ok

[1] Valószínűleg azonos a XXVIII. 3-ban említett Orongisszal, ill. Aurgival (a mai Jaén).

[2] Gallok (kelták) elég nagy számban éltek Hispánia déli részén is.

[3] Saguntum 219-ben esett el – vagyis itt érhető tetten Livius kronológiai tévedése, amelynek folytán valójában 212-ben lezajlott eseményeket beszél el a 214-es évhez kapcsolva.

[4] Lásd a XXI. 6. 1 jegyzetét.

működésük végén a tisztító szertartást már nem tudták megtartani, mert Publius Furius meghalt, mire Marcus Atilius lemondott tisztségéről.

(5) Quintus Fabius Maximus tartotta meg a *consul*választó gyűlést, ahol távollétében megválasztották *consul*nak Quintus Fabius Maximust, a *consul* fiát és Tiberius Sempronius Gracchust (másodszor) [213]. (6) *Praetor*ok lettek: a két akkori *aedilis curulis*, Publius Sempronius Tuditanus és Gnaeus Fulvius Centumalus, valamint Marcus Atilius és Marcus Aemilius Lepidus. (7) A feljegyzések szerint a *curulis aedilis*ek ekkor rendeztek először négy egymást követő napon át tartó színpadi játékokat.[1] (8) Ez a Tuditanus nevű *aedilis* volt az, aki Cannaenál, amikor a többieket a szörnyű vereség után megbénította a rémület, átvezette övéit az ellenséges csapatok között.[2]

(9) A választások végeztével Quintus Fabius *consul* javaslatára Rómába rendelték a kijelölt *consul*okat, ahol átvették tisztségüket, és a *senatus* véleményét kérték a háborúról, a maguk és a *praetor*ok működési területéről, valamint arról, hogy melyik seregnek ki legyen a parancsnoka.

44.

(1) A hadszíntereket és a seregeket a következőképpen osztották el: A *consul*okra bízták a Hannibal elleni háború vezetését és a két-két légióból álló seregeket, amelyek közül az egyik élén maga Sempronius, a másikén Fabius *consul* állt. (2) Elrendelték, hogy Marcus Aemilius *praetor*, akinek sorsolás útján az idegenek jogvitái jutottak, adja át bírói tisztét a városi *praetor*nak, Marcus Atiliusnak, ő pedig kapja meg működési területéül Luceriát, és vegye át a két légiót, amelyeknek a jelenlegi *consul*, az ifjabb Quintus Fabius volt a parancsnoka *praetor* korában. (3) Publius Sempronius Tuditanus Ariminumot, Gnaeus Fulvius pedig Suessulát kapta meg, szintén két-két légióval, úgy, hogy Fulvius vegye át a városi légiókat, Tuditanus pedig azokat, amelyeknek Marcus Pomponius volt a parancsnoka. (4) Többeknek meghosszabbították a megbízatását az addigi hadszínterén: Marcus Claudius megtartotta Szicíliának azt a részét, amely Hierón birodalma volt, Publius Lentulus *propraetor* a régi provinciát,[3] Titus Otacilius pedig a hajóhad parancsnokságát, és egyikük sem kapott seregéhez új csapatokat. (5) Marcus Valerius ismét megkapta Hellaszt és Makedóniát egy légióval és a parancsnoksága alatt álló hajórajjal; Quintus Mucius Szardíniát a régi seregével,

[1] A Kr. e. 340-ben meghonosított drámai előadások (VII. 2.) később az ünnepek szerves részévé váltak, és az itt szóban forgó Római Játékok alkalmával ettől kezdve négy napon át tartó drámai előadások is voltak a már hagyományos *circus*i versenyek mellett.

[2] Vö. XXII. 50. 4–12.

[3] A háború előtti Sicilia provincia.

amely két légióból állt; Gaius Terentius pedig eddigi egy légiójával Picenumot. (6) Ezenkívül úgy rendelkeztek, hogy sorozzanak még két városi légiót és 20 000 szövetségest. Ezekkel a csapatokkal és vezérekkel biztosították a római birodalmat mind az egyszerre folyó, mind a küszöbön álló háborúkkal szemben.

(7) A *consul*ok, miután besorozták a két városi légiót, és összeszedték a többi seregnek szánt erősítést, még mielőtt a Városból elindultak volna, gondoskodtak a bejelentett csodajelek elhárításáról. (8) Villámcsapás érte Caietában a városfalat és kaput, Ariciában pedig még Iuppiter szentélyét is. Az emberek valóságnak vettek sok, szemüket és fülüket megcsaló káprázatot is: Tarracina folyóján hadihajókat láttak feltűnni, noha nem volt ott egy sem; Iuppiter Vicilinusnak Compsa határában álló szentélyében megcsördültek a fegyverek; Amiternum folyójának pedig véres volt a vize. (9) A *consul*ok, miután a csodajeleket a *pontifex*ek határozata alapján elhárították, útnak indultak: Sempronius Lucaniába, Fabius Apuliába. Az idősebb Fabius a fia *legatus*aként érkezett meg a Suessula fölötti táborba. (10) Amikor a fia kiment elé, a *lictor*ok pedig némán haladtak előtte, tisztelve az öreg tekintélyét, Fabius már tizenegy vesszőnyaláb mellett lovagolt el, mire a *consul* szólt az utolsó *lictor*nak, hogy utasítsa rendre, az pedig rákiáltott, hogy szálljon le a lováról. Az öreg ekkor végre leszállt, és így szólt: „Csak ki akartam próbálni, eléggé tudatában vagy-e annak, hogy *consul* vagy!”[1]

45.

(1) Táborukba egy éjjel titokban megérkezett az arpibeli Dasius Altinius, három szolgája kíséretében, és megígérte, hogy ha jutalmat kap érte, a hatalmukba adja Arpit. (2) Amikor Fabius a haditanács elé terjesztette az ügyet, egyesek úgy vélték, hogy ezt a kétszínű, mindkét fél iránt ellenséges embert szökevényszámba kell venni, megvesszőzni és kivégezni. Hiszen a cannaei vereség után, mintha a hűség mindig a győztest illetné meg, átállt Hannibalhoz, és az arpibelieket rávette az átpártolásra; (3) most azonban, hogy reményei és vágyai ellenére Róma hatalma újra kihajt a kivágott törzsből, újabb árulást ígér kárpótlásul az elárultaknak. Ha az egyik oldalon áll, a másikkal rokonszenvez, szövetségesnek megbízhatatlan, ellenségnek jelentéktelen. Falerii és Pürrhosz elárulója után legyen ő a harmadik elrettentő példa minden szökevény számára![2]

[1] A *consul* nem volt már alávetve a nagykorú gyermekekre is érvényes apai hatalomnak *(patria potestas)*.

[2] A Kr. e. 394 körül Faleriit ostromló Camillus azt a nevelőt, aki az előkelők gyermekeit kiszolgáltatva el akarta árulni a várost, megkötözve visszaküldette Faleriibe (V. 27.). Kr. e. 278-ban pedig C. Fabricius *consul* azt a szökevényt, aki felajánlotta, hogy megmérgezi Pürrhoszt, kiszolgáltatta a királynak (lásd a XIII. könyv összefoglalóját).

(4) Fabius, a *consul* apja ezzel szemben kijelentette, hogy megfeledkeznek a körülményekről, és a háború tűzvészében mindenről csak a saját fejük után döntenek, mintha béke volna. (5) Jóllehet azt kellene szem előtt tartani és célul kitűzni, hogy a római nép lehetőleg egyetlen szövetségesét se veszítse el, ők erre rá sem hederítenek; inkább még arról beszélnek, hogy példát kell statuálni, ha valamelyik jobb belátásra tért, és ismét a régi szövetség felé tekinget. (6) Ha a rómaiakat ott szabad hagyni, de visszatérni hozzájuk már nem szabad, ki kételkedne abban, hogy Rómát hamarosan cserbenhagyják szövetségesei, és Itália minden népét a punokkal kötött szerződések egyesítik? (7) Persze, ő sem az az ember, aki szerint Altiniusban meg lehet bízni; inkább egy köztes megoldást javasol. (8) Ne tekintsék Altiniust pillanatnyilag se ellenségnek, se szövetségesnek, és amíg a háború tart, tartsák őt szabad őrizetben a tábortól nem messze, valamelyik megbízható városban; majd a háború befejezése után döntsék el, hogy régebbi elpártolása vagy mostani visszatérése nyom-e többet a latban.

(9) Fabius javaslatát elfogadták. Altiniust kísérőivel együtt átadták a calesi követeknek, és odaküldték vele megőrzésre a magával hozott, elég nagy menynyiségű aranyat is. (10) Calesban napközben őrök kíséretében szabadon járkálhatott, éjszakára azonban bezárva őrizték.

(11) Arpiban először saját otthonában kezdték őt hiányolni és keresni, majd amikor a hír elterjedt az egész városban, nagy lett a riadalom – hiszen egy vezető ember tűnt el –, és zendüléstől félve azonnal követeket küldtek Hannibalhoz. (12) Ő egyáltalán nem ütközött meg ezen, mert már régen gyanította, hogy Altinius kettős játékot játszik, ráadásul most jó alkalom kínálkozott, hogy a dúsgazdag ember vagyonát lefoglalja és áruba bocsássa. (13) De hogy eljárását az emberek inkább haragjának, ne kapzsiságának tulajdonítsák, kapzsisága mellett kegyetlenségét is szabadjára engedte. (14) Táborába hívatta Altinius feleségét és gyermekeit; először kikérdezte őket Altinius meneküléséről, majd arról, hogy mennyi aranyat-ezüstöt hagyott otthon, és amikor már nem volt több kérdése, mindnyájukat elevenen elégettette.

46.

(1) Fabius felkerekedett Suessulából, és első dolga volt, hogy hozzálásson Arpi ostromához. Miután a várostól mintegy fél mérföldnyire tábort ütött, közelebbről is megszemlélte a város fekvését és falait, majd úgy döntött, hogy a falaktól legjobban védett ponton kezdi meg a támadást, mert észrevette, hogy azt őrzik a legfelületesebben. (2) Miután minden szükséges ostromfelszerelést előkészített, kiválogatta az egész hadseregből a legderekabb *centurió*kat, bátor *tribunus*okat állított az élükre, melléjük rendelt még 600 katonát – úgy gondolta, ennyi elég lesz –, és meghagyta nekik, hogy amikor a negyedik őrségváltás jele elhangzott,

induljanak ostromlétrákkal a kiszemelt hely ellen. (3) Itt egy alacsony, szűk kapu állt, amelyhez a város elhagyatott részén át vezetett egy alig használt út. Megparancsolta, hogy ha a létrák segítségével átjutottak a falon, ezt a kaput nyissák ki belülről, vagy törjék le a zárat, és ha a városnak ezt a részét birtokukba vették, kürtszóval adjanak jelt, hogy a többi csapat is benyomuljon. Ő mindent előkészít, és teljes készültségben várakozik. (4) A parancsot késlekedés nélkül végrehajtották. Egy első látásra zavaró körülmény járult hozzá legjobban az álcázáshoz. Éjféltájban zuhogni kezdett az eső, arra kényszerítve az őrszemeket és éjjeli őrjáratokat, hogy állásaikat otthagyva fedél alá meneküljenek. (5) A kezdetben elég heves vihar zajától nem lehetett hallani, hogy felfeszítik a kaput, később pedig, amikor az eső mérséklődött és egyenletesebben esett, hangja álomba ringatta a védők nagy részét. (6) A rómaiak, miután elfoglalták a kaput, az úton egyenlő térközökre felállított kürtöseikkel jelt adtak a *consul*nak, hogy indulhat. (7) Amikor a megbeszélt jeladás elhangzott, a *consul* kiadta a parancsot az indulásra, és kevéssel hajnal előtt a feltört kapun át behatolt a városba.

47.

(1) Csak ekkor riadt fel végre az ellenség, amikor már csendesedett az eső, és közeledett a hajnal. (2) A várost Hannibal helyőrsége védte, mintegy 5000 ember, maguk az arpibeliek pedig 3000 embert fegyvereztek fel. A punok ezeket küldték előre az ellenség ellen, nehogy hátba támadják őket. (3) Először még sötétben folyt a harc a szűk utcákon. Majd amikor a rómaiak nemcsak az utcákat, de a kapu közelében álló házakat is elfoglalták, hogy ne tudják őket felülről támadni, (4) néhány arpibeli és római egymásra ismert, és szóba elegyedtek. (5) A rómaiak azt kérdezték, mi ütött az arpibeliekbe: mi rosszat tettek velük a rómaiak és mi jót a punok, hogy itáliai létükre barbár idegenek oldalán harcolnak a rómaiak, régi szövetségeseik ellen, hogy Itáliát Afrika adófizető alattvalójává tegyék? (6) Az arpibeliek pedig mentegetőztek, hogy vezetőik adták el őket a punoknak tudtukon kívül, és néhány ember hozta rájuk a szolgaságot és elnyomást. (7) Az egy-két ember között megindult beszélgetésbe mindkét részről egyre többen kapcsolódtak be. Végül honfitársai Arpi *praetor*át is a *consul* elé vezették, és miután a hadijelvények és csatasorok között egyezséget kötöttek, az arpibeliek egyszer csak a rómaiak mellé álltak, és fegyvereiket a karthágóiak ellen szegezték. (8) A nem egészen 1000 főnyi hispán sereg is testületileg átállt a *consul*hoz, miután mindössze annyit alkudtak ki tőle, hogy biztosítson szabad elvonulást a pun helyőrségnek. (9) A karthágóiaknak kinyitották a kapukat, és becsülettel elengedték őket; sértetlenül el is érkeztek Hannibalhoz Salapiába. (10) Arpi, anélkül hogy egyetlen polgára is kárt szenvedett volna – nem számítva a hajdani árulót és jelenlegi szökevényt –, ismét a rómaiak kezére került. (11)

A hispánoknak dupla adag élelmet utaltak ki, és az államnak még igen gyakran voltak hasznára bátor és hűséges szolgálatukkal.

(12) Míg az egyik *consul* Apuliában, a másik Lucaniában tartózkodott, a Suessula fölött álló táborba 112 előkelő campaniai lovas érkezett, akik azzal az ürüggyel, hogy zsákmányolni indulnak az ellenséges területre, tisztségviselőik engedélyével távoztak el Capuából. Az előőrsökhöz érkezve megmondták, kik ők, és hogy a *praetor*ral szeretnének beszélni. (13) Gnaeus Fulvius, a tábor parancsnoka, amikor jelentették neki a dolgot, megparancsolta, hogy közülük tízet fegyvertelenül vezessenek elé. Amikor meghallgatta követeléseiket – csak annyit kértek, hogy Capua visszafoglalása után kapják vissza vagyonukat –, mindnyájukat védelmébe fogadta.

(14) A másik *praetor*, Sempronius Tuditanus ostrommal elfoglalta Atrinum városát, ahol több mint 7000 embert ejtett foglyul, és nagy mennyiségű vert bronz- és ezüstpénzt zsákmányolt.

(15) Rómában rettenetes tűzvész pusztított[1] két éjszakán és egy napon át. Minden porig égett a sóraktárak és a Porta Carmentalis között az Aequimaeliummal, a Vicus Iugariusszal, Fortuna és Matuta Anya szentélyével együtt. (16) A kapun kívül is sok templomot és magánházat elemésztett a messzire elharapódzó tűz.

48.

(1) Ebben az évben Publius és Gnaeus Cornelius – miután Hispániában olyan jól sikerültek vállalkozásaik, sok régi szövetségest visszanyertek, és sok újat is szereztek – reményeiket Afrikára is kiterjesztették. (2) Syphax numida király[2] hirtelen szembefordult a karthágóiakkal. (3) Őhozzá küldtek el követségbe három *centuriót*, hogy kössenek vele baráti szövetséget, és tegyenek ígéretet: (4) ha továbbra is kitartóan zaklatja seregével Karthágót, ezzel nagyon lekötelezi a *senatus*t és a római népet, akik igyekeznek majd ezt a maga idejében igen gazdagon meghálálni. A barbár király örömmel fogadta a követséget. Amikor elbeszélgetett velük a hadviselés módszereiről, a régi katonák szavait hallgatva összehasonlíthatta a rómaiak rendkívül jól szervezett hadvezetését a magáéval, és rájött, hogy mennyi mindenben tájékozatlan. (5) Rögtön meg is kérte őket, tegyék meg, mint jó és hű szövetségesei, hogy ketten vigyék meg a válaszát vezéreikhez, egy pedig maradjon nála, hogy kitanítsa a hadvezetés művészetére. A numida nép – mondta – nem ért a gyalogsági harcmodorhoz, csak lóháton ér

[1] A leírás szerint a tűzvész az Aventinus és a Capitolium közti területen pusztított, főként a Forum Boariumon, ahol Fortuna és Mater Matuta szentélye is állt.

[2] Syphax a masaesulius nép uralkodója volt.

valamit; (6) amióta ez a nép a világon van, ősei is így viselték a háborút, és maga is így szokta meg már gyermekkorától kezdve. De most olyan ellenséggel áll szemben, amely a gyalogságra épít, és ha egyenlő harcértékű haderőt akar vele szembeállítani, neki is gyalogságot kell szerveznie. (7) Erre akad is ember a birodalmában bőven, de ő nem ért hozzá, hogyan kell felfegyverezni, felszerelni, elrendezni őket. Serege csak egy rendezetlen massza, mint valami vaktában összeverődött néptömeg.

(8) A követek azt felelték, hogy egyelőre teljesítik kérését, de ígérje meg, hogy azt az embert azonnal visszaküldi, ha hadvezéreik nem adják beleegyezésüket megállapodásukhoz. (9) Azt a társukat, aki ott maradt a királynál, Quintus Statoriusnak hívták. A numida király a két rómaival elküldött egy válogatott numida követséget Hispániába, hogy a római vezérektől biztosítékot kérjenek a szövetségkötéshez. (10) Azzal is megbízta őket, hogy biztassák átpártolásra a karthágói helyőrségekben szolgáló numida segédcsapatokat is.

(11) Statorius a királynak a nagyszámú ifjúságból gyalogosokat sorozott, és a teljesen római mintára beosztott sereget megtanította, hogyan igazodjanak sorakozás és menetelés közben, hogyan kövessék a hadijelvényeket és tartsák meg az alakzat rendjét, és úgy hozzászoktatta őket az erődítési és egyéb, a katonaélettel járó munkákhoz, (12) hogy a király hamarosan éppúgy bízhatott gyalogságában, mint lovasságában, és sík terepen, szabályos ütközetben is legyőzte az ellenséges karthágói sereget. (13) A rómaiak ügyét is nagyban segítette Hispániában a király követeinek érkezése, mert erre a hírre a numidák egyre sűrűbben kezdtek átszökdösni. Így kezdődött a rómaiak barátsága Syphaxszal.

Amikor a karthágóiak ezt megtudták, azonnal követeket küldtek Numídia másik részébe Gaiához,[1] a maesuliusoknak nevezett nép[2] királyához.

49.

(1) Gaiának volt egy 17 éves fia, Massinissa,[3] egy olyan kiváló adottságokkal megáldott ifjú, akiről már akkor nyilvánvaló volt, hogy birodalmát sokkal na-

[1] A név numida feliratokon ebben a formában fordul elő, a Livius-kéziratokban azonban *Gala* alakban szerepel, minden bizonnyal szövegromlás miatt.

[2] A maesuliusok (görög szerzőknél masszüloszok) nem tévesztendők össze a fentebb említett masaesuliusokkal, akiknél keletebbre (Karthágóhoz közelebb) éltek; a két nép ellenséges viszonyban volt egymással.

[3] Massinissa ekkor már kb. 27 éves lehetett (tudjuk, hogy 149-ben, amikor meghalt, túl volt a 90. életévén). A 17 éves kor tehát vagy elírás, amely akár már Livius forrásában is így szerepelhetett, vagy írói eszköz annak érzékeltetésére, hogy Massinissán már kora ifjúságától kezdve látszott, milyen sokra viszi majd később.

gyobbá és gazdagabbá fogja tenni, mint ahogy megörökli. (2) A követek felvilágosították Gaiát, hogy Syphax azért csatlakozott a rómaiakhoz, hogy e szövetség segítségével Afrika királyai és népei fölé kerekedjen, (3) így Gaia is jól tenné, ha minél hamarabb szövetségre lépne a karthágóiakkal, még mielőtt Syphax átkelne Hispániába vagy a rómaiak Afrikába. Syphaxot könnyen le lehet győzni, amíg a rómaiakkal való szövetsége még csak névleg létezik. (4) Gaia könnyen engedett a rábeszélésnek, hisz fia is magának igényelte ezt a háborút; hadsereget küldött hát, amely a karthágói légiókkal egyesülve legyőzte Syphaxot egy nagy csatában. (5) Úgy mondják, az ütközetben 30 000 ember esett el. Syphax a csatából néhány lovasával a maurusius numidákhoz[1] menekült, akik Afrika legszélén, majdnem az óceán mellett, Gadesszal szemben laknak. Érkezése hírére mindenhonnan csak úgy özönlöttek hozzá a barbárok, így rövid idő alatt nagy csapatokat állított fegyverbe, (6) hogy átkeljen velük a keskeny tengerszoroson, amely Hispániát elválasztja Afrikától. De közben Massinissa is odaért győztes seregével, és itt folytatta a háborút Syphax ellen nagy dicsőséggel, egyedül, minden karthágói segítség nélkül.

(7) Hispániában nem történt semmi említésre méltó azon kívül, hogy a római vezérek a maguk oldalára állították a keltibér ifjúságot ugyanannyi zsoldért, mint amennyit a karthágóiak ígértek nekik, (8) valamint hogy a legelőkelőbb hispánok közül több mint 300-at Itáliába küldtek, hogy lázítsák fel Hannibal segédcsapataiban szolgáló honfitársaikat. Ebben az évben Hispániában ez volt az egyetlen emlékezetes esemény – ez is csak azért, mert ezek a keltibérek voltak az első zsoldoskatonák a rómaiak táborában.

[1] Azonosak a mórokkal.

XXV. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 213–211)

P. Cornelius Scipio, a későbbi Africanus *aedilis* lesz, bár még nem érte el a korhatárt.

Hannibal elfoglalja Tarentum városát a fellegvár kivételével, ahová a római helyőrség menekült. Ehhez tarentumi ifjak segítik hozzá, úgy téve, mintha éjszakánként vadászni járnának.

Marcius jóslatai értelmében, amelyek megjövendölték a cannaei vereséget, játékokat alapítanak Apollo tiszteletére.

Q. Fulvius és Ap. Claudius *consul*ok legyőzik Hanno pun vezért.

Ti. Sempronius Gracchus *proconsul*t egy lucaniai vendégbarátja tőrbe csalja, és Magon megöli.

Centenius Paenula *centurio* hadsereget kér a *senatus*tól, és azt ígéri, hogy ha kérését teljesítik, legyőzi Hannibalt. 8000 katonát kap a keze alá, nyílt csatában megütközik Hanniballal, és seregestül ott vész.

Q. Fulvius és Ap. Claudius *consul*ok ostrom alá veszik Capuát.

Cn. Fulvius *praetor* vereséget szenved Hannibaltól. 20 000 ember esik el a csatában, de ő maga 200 lovassal együtt megmenekül.

Claudius Marcellus az ostrom harmadik évében elfoglalja Szürakuszait, és rendkívüli lelki nagyságról tesz tanúbizonyságot. A város elfoglalását követő felfordulás során megölik a porba rajzolt ábráiba mélyedő Arkhimédészt is.

P. és Cn. Scipio győzelmei Hispániában gyászos véget érnek: ott-tartózkodásuk 8. évében szinte egész hadseregükkel együtt odavesznek. A hadszíntér el is veszett volna, ha L. Marcius, egy bátor és tettre kész római lovag össze nem gyűjti a seregek maradványait, és be nem veszi velük az ellenség két táborát. Mintegy 27 000 embert ölnek meg, 1800 foglyot és jelentős zsákmányt is ejtenek.[1] Marciust vezérként üdvözlik a katonák.

1.

(1) Mialatt Afrikában és Hispániában ezek történtek, Hannibal a sallentinusok földjén[2] töltötte a nyarat, remélve, hogy Tarentum városát árulás segítségével hatalmába kerítheti. Közben hozzá pártolt néhány sallentinus városka is. (2) Ezalatt a tizenkét bruttius nép közül, akik az előző évben átálltak a karthágóiak oldalára, Consentia és Taurianum lakói visszatértek a római szövetséghez;

[1] Vö. XXV. 39. 12–14.

[2] Az „olasz csizma" sarka.

(3) és többen is követték volna őket, ha Titus Pomponius Veientanus szövetséges parancsnok, akit bruttius területen végrehajtott sikeres zsákmányszerző hadjáratai után komoly hadvezérnek kezdtek tartani, hamarjában összeszedett seregével nem áll ki ütközetre Hanno ellen. (4) Igen sok embere esett el vagy került fogságba – igaz, hogy parasztok és rabszolgák rendezetlen tömegéről volt szó. Nem volt nagy veszteség, hogy a többiekkel együtt fogságba esett maga a parancsnok is, aki most meggondolatlanul csatát kezdett, korábban pedig állami bérlőként a legkülönbözőbb aljas fondorlatokkal károsította meg hűtlenül az államot és a bérlőtársaságokat egyaránt. (5) Sempronius *consul* Lucaniában sok kisebb ütközetet vívott, amelyek közül egy sem érdemel említést, és elfoglalt jó néhány jelentéktelen lucaniai várost.

(6) Hosszúra nyúlt a háború, és a sikerek és kudarcok mind az emberek helyzetét, mind jellemüket megváltoztatták, így aztán a polgárság között úgy elterjedtek a babonaságok – nagyrészt külföldről –, hogy úgy tetszett, mintha vagy az emberek, vagy az istenek cserélődtek volna ki. (7) Már nemcsak titokban, otthonuk négy fala között hagyták el a római szertartásokat, de nyilvános helyeken, a Forumon és a Capitoliumon is tömegesen lehetett látni asszonyokat, akik már nem az ősi módon áldoztak és imádkoztak az istenekhez. (8) Áldozópapok és jövendőmondók kerítették hatalmukba a lelkeket, és egyre szaporodtak, mert a vidéki népet a hosszú háború miatt veszélyeztetett és műveletlenül maradt földekről a nélkülözés és félelem a Városba űzte. Így a hiszékenység vámszedői könnyű keresethez juthattak, amit ki is használtak, mintha valami törvényesen engedélyezett mesterséget gyakorolnának. (9) Először csak maguk között kezdtek méltatlankodni a józan gondolkodásúak, majd nyilvános panasz formájában a *senatus* elé került a dolog. (10) A *senatus* kemény megrovásban részesítette az *aedilis*eket és a közbiztonságra felügyelő *triumvir*eket, amiért nem léptek fel a jelenség ellen – de amikor azok kísérletet tettek, hogy eltávolítsák a Forumról ezt a tömeget, és megsemmisítsék az áldozati eszközeiket, kis híján helybenhagyták őket. (11) Miután nyilvánvalóvá vált, hogy ez a baj már túlságosan elhatalmasodott ahhoz, hogy alacsonyabb rangú tisztségviselők is elbírjanak vele, a *senatus* Marcus Aemilius városi *praetor*t bízta meg, hogy szabadítsa meg a népet ezektől a babonáktól.[1] (12) Ő a nyilvánosság előtt felolvasta a *senatus* határozatát, és elrendelte, hogy mindenki, akinél jóskönyvek, imaformulák vagy áldozati előírások vannak, szolgáltassa be neki ezeket a könyveket és

[1] A XXIV. 44. 2 szerint M. Aemilius, aki nem a városbeliek, hanem az idegenek ügyeivel foglalkozó *praetor* volt, már korábban átadta tisztségét M. Atiliusnak, ő maga pedig Apuliában vette át két légió parancsnokságát – így a két adat egyike bizonyára téves.

írásokat április elsejéig, és senki se mutasson be áldozatot nyilvános vagy felszentelt helyen új vagy külföldi szertartás szerint.

2.

(1) Ebben az évben jó néhányan meghaltak az állami papi tisztségek viselői közül: Lucius Cornelius Lentulus *pontifex maximus*; Gaius Papirius Maso (Gaius fia) *pontifex*; Publius Furius Philus *augur* és Gaius Papirius Maso (Lucius fia), a szent cselekményeket felügyelő *decemvir*ek egyike. (2) Lentulus helyére Marcus Cornelius Cethegust, Papirius helyére Gnaeus Servilius Caepiót nevezték ki *pontifex*nek; *augur*nak Lucius Quinctius Flaminius választották, a szent cselekményeket felügyelő *decemvir*ek közé pedig Lucius Cornelius Lentulust.

(3) Már közeledett a *consul*választó gyűlés ideje, de mivel úgy döntöttek, nem hívják haza a *consul*okat, akiket teljesen lekötött a háború, Tiberius Sempronius *consul* a gyűlés megtartására *dictator*rá nevezte ki Gaius Claudius Centót, aki Quintus Fulvius Flaccust tette meg lovassági főparancsnoknak. (4) A *dictator* elnökletével az első választási napon *consul*lá választották Quintus Fulvius Flaccust, a lovassági főparancsnokot és Appius Claudius Pulchert, akinek *praetor* korában Szicília volt a provinciája. (5) Ezután *praetor*rá választották Gnaeus Fulvius Flaccust, Gaius Claudius Nerót, Marcus Iunius Silanust és Publius Cornelius Sullát. (6) A választógyűlések befejezése után a *dictator* lemondott tisztségéről.

Ebben az évben *curulis aedilis* volt Marcus Cornelius Cethegus és Publius Cornelius Scipio, aki később az Africanus melléknevet kapta. Amikor ő megpályázta az *aedilis*i tisztséget, a nép*tribunus*ok tiltakoztak, mondván: jelölését nem szabad elfogadni, mert még nem érte el a pályázók számára megszabott életkort.[1] (7) Ő azonban így válaszolt: „Ha a polgárok mind engem akarnak megválasztani *aedilis*nek, akkor épp elég idős vagyok hozzá!" Ezután mindenki olyan hévvel sietett rá szavazni a maga *tribus*ában, hogy a *tribunus*ok azon nyomban elálltak a tiltakozástól. (8) Az *aedilis*ek azzal kedveskedtek a népnek, hogy a Római Játékokat az akkori idők lehetőségeihez képest igen nagy fénnyel rendezték meg, és egy nap meg is ismételték,[2] és minden kerületben több *congius*

[1] Scipio ekkor 22 éves lehetett. Viszont ebből a korból nem tudunk olyan törvényről, amely a tisztségek eléréséhez szükséges életkort pontosan meghatározta volna, mint a Kr. e. 180-ban hozott *Lex Villia annalis* (XL. 44. 1), csak egy olyan íratlan szabályról, mely szerint ha valaki 10 hadjáratot megjárt, akkor kezdhet tisztségekre pályázni.

[2] Bár az állam hivatalosan adott pénzt a játékokra, a rendező *aedilis*ek a rendezvényre ennek az összegnek rendszerint a többszörösét költötték, és a többletet saját vagyonukból fedezték. Ha közben vallásos szempontból valamilyen kedvezőtlen jósjelet észleltek, a játékokat részben vagy egészben meg kellett ismételni.

olajat osztottak szét.[1] (9) Lucius Villius Tappulus és Marcus Fundanius Fundulus plebejus *aedilis*ek több matrónát paráznasággal vádoltak meg a nép előtt, ezek közül néhányat el is ítéltek, és számkivetésbe küldtek. (10) A Plebejus Játékokat két napon át ismételték, és a játékok alkalmából szent lakomát rendeztek Iuppiternek.

3.

(1) Az új *consul*ok, Quintus Fulvius Flaccus (harmadszor) és Appius Claudius elfoglalták hivatalukat [212]. (2) A *praetor*ok között is kisorsolták a feladatokat: Publius Cornelius Sullának jutott a városiak és idegenek ügyeiben való bíráskodás, amit eddig ketten intéztek; Gnaeus Fulvius Flaccus Apuliát, Gaius Claudius Nero Suessulát, Marcus Iunius Silanus pedig Etruriát kapta meg. (3) A *consul*okra bízták a Hannibal elleni háborút, két-két légióval, amelyeket az egyiknek Quintus Fabiustól, az előző évi *consul*tól, a másiknak Fulvius Centumalustól kell átvennie. (4) A *praetor*ok közül Fulvius Flaccus azokat a légiókat kapta meg, amelyek Luceriában Aemilius *praetor*ral, Claudius Nero pedig azokat, amelyek Picenumban Gaius Terentius parancsnoksága alatt táboroztak, és ezek kiegészítéséről maguknak kellett gondoskodniuk. Az Etruriába induló Marcus Iuniusnak az előző évi városi légiókat adták. (5) Tiberius Sempronius Gracchus és Publius Sempronius Tuditanus parancsnoki megbízatását meghosszabbították, ismét Lucaniát és Galliát bízva rájuk eddigi seregükkel; (6) Publius Lentulus ismét megkapta a régi provinciát Szicíliában, Marcus Marcellus Szürakuszait és Hierón egykori királyságának területét; Titus Otaciliusra bízták a hajóhadat, Marcus Valeriusra Hellaszt, Quintus Mucius Scaevolára Szardíniát, Publius és Gnaeus Scipióra Hispániát. (7) A *consul*ok a régi sereghez még két városi légiót soroztak, így ebben az évben a légiók száma 23-ra növekedett.[2]

(8) A *consul*okat hátráltatta a sorozásban a pyrgibeli[3] Marcus Postumius ügye, amely majdnem súlyos zavargásokat okozott. Postumius állami bérlő volt, (9) akinek a polgárok között sok éven át nem akadt párja ravaszságban és kapzsiságban, kivéve Titus Pomponius Veientanust, akit meggondolatlan fosztogatása közben az előző évben ejtett foglyul Lucaniában a Hanno vezette karthágói sereg. (10) Ezek ketten, mivel a hadseregekhez küldött szállítmányokat az állam biztosította a viharkárok ellen, hamis hajótöréseket jelentettek be, de még ha olyanról adtak hírt, amely valóban megtörtént, az sem véletlen volt, hanem rosszhiszeműen maguk okozták. (11) Régi, rozoga hajókat raktak meg némi

[1] Egy *congius* 3,275 liternek felel meg.

[2] A két önkéntes légiót is beleszámítva ez a szám valójában 25 volt.

[3] Pyrgi Caere etruszk város kikötője volt.

csekély értékű áruval, majd a nyílt tengeren elsüllyesztették őket – a legénység az e célra előkészített csónakokon menekült meg –, és csalárd módon az érték többszörösének elvesztését jelentették be. (12) Erről a csalásról már előző évben jelentés érkezett Marcus Aemilius *praetor*hoz,[1] aki a *senatus* elé terjesztette az ügyet, de nem született semmiféle elítélő *senatus*i határozat, mert az atyák nem akarták épp most magukra haragítani az állami bérlők testületét.[2] (13) A nép azonban szigorúbban ítélte meg a csalást, így végül fellépett két nép*tribunus*, Spurius és Lucius Carvilius, és látva, hogy a dolog milyen felháborodást és megbotránkozást vált ki, Marcus Postumiust 200 000 bronzpénz büntetésre ítélte. (14) Amikor elérkezett a nyilvános tárgyalás napja,[3] a köznép olyan nagy számban gyűlt össze, hogy alig fértek el a Capitolium előtti téren. Postumius a perbeszédek elhangzása után csak abban reménykedhetett, (15) hogy közeli rokona, Gaius Servilius Casca nép*tribunus* vétót emel, mielőtt szavazásra szólítanák a *tribus*okat. (16) Miután kihallgatták a tanúkat,[4] a *tribunus*ok felszólították a népet, hogy táguljon, és előhozatták az urnát, hogy kisorsolják, melyik *tribus*ban szavazzanak a latinok.[5] (17) Közben az állami bérlők megrohanták Cascát, hogy a mai napra oszlassa fel a gyűlést, miközben a nép hangosan tiltakozott, Cascában pedig, aki éppen a bírói emelvény szélén ült, birokra kelt a félelem és a szégyenérzet. (18) Az állami bérlők, mivel tőle nem sok támogatást remélhettek, meg akarták zavarni a gyűlést: ék alakzatban betörtek a nép visszahúzódása után üresen maradt helyre, és egyszerre kezdtek civakodni a néppel és a *tribunus*okkal. (19) Már majdnem tettlegességre került a sor, amikor Fulvius *consul* így szólt a *tribunus*okhoz: „Nem látjátok, hogy lábbal tiporják tekintélyeteket, és a dolog lázadássá fejlődik, ha nem oszlatjátok fel gyorsan a köznép gyűlését?"

4.

(1) Miután a köznépet elbocsátották, összehívták a *senatus*t, és a *consul*ok beszámoltak róla, hogyan zavarták meg a bérlők a gyűlést erőszakos és vakmerő fellépésükkel. (2) Egy Marcus Furius Camillus – mondták –, akinek száműzetése a Város pusztulásához vezetett, eltűrte, hogy feldühödött polgártársai el-

[1] Lásd a XXV. 1. 11 jegyzetét.

[2] A bérlők szerepéről a háborús ellátásban vö. XXIII. 48. 6–49. 4.

[3] A büntetés csak akkor vált érvényessé, ha a népgyűlés megtárgyalta és jóváhagyta.

[4] Nem egészen világos, miért említi Livius a tanúknak a római perrendtartás szerint előbb esedékes kihallgatását közvetlenül az ítélethozatal előtt.

[5] A latin *municipium*ok – polgárjoggal rendelkező városok – Rómában tartózkodó lakói szavazati joggal rendelkeztek ugyan, de nem voltak a *tribus*okba beosztva, és a népgyűlésen esetenként sorsolták ki, hogy melyik *tribus*szal szavazhatnak.

ítéljék;[1] (3) őelőtte a *decemvir*ek, akiknek törvényei mindmáig szabályozzák az életet, és utána is számos kiváló polgár alávetette magát a nép döntésének; (4) de a pyrgibeli Postumius kicsavarta a római nép kezéből a szavazás fegyverét, meghiúsította a köznép gyűlését, fejére nőtt a *tribunus*oknak, csatasort vonultatott fel a római nép ellen, elfoglalta a gyűlésteret, hogy a *tribunus*okat elválaszsza a köznéptől, és megakadályozza, hogy a *tribus*okat szavazásra szólítsák. (5) Az, hogy nem került sor véres küzdelemre, csakis a tisztségviselők önuralmának köszönhető, akik pillanatnyilag meghátráltak az eszeveszett és vakmerő kisebbség előtt, eltűrték, hogy legyőzzék őket és a római népet, (6) és a népgyűlést, amelyet a vádlott fegyveres erőszakkal akart megzavarni, saját elhatározásukból feloszlatták, nehogy a harcra sóvárgók alkalmat találjanak az összeütközésre.

(7) Minthogy a legderekabbak mind az események felháborító voltának megfelelően fogadták a beszámolót, és a *senatus* is kinyilvánította, hogy államellenes erőszak történt, amely kárhozatos példaként szolgálhat, (8) a nép*tribunus*ok, a két Carvilius hagyták a pénzbírság ügyét, és azonnal főbenjáró vétségben emeltek vádat Postumius ellen. Megparancsolták a törvényszolgának, hogy ha a vádlott nem állít kezeseket, tartóztassa le, és vigye a börtönbe. (8) Postumius állított ugyan kezeseket, mégsem jelent meg a tárgyaláson. A *tribunus*ok megszavaztatták a köznépet, amely úgy határozott, hogy ha Marcus Postumius május elsejéig nem kerül elő, és aznap nem jelentkezik az idézésre, de nem is igazolja távolmaradását, tekintsék őt számkivetettnek, vagyonát árverezzék el, és tiltsák el őt tűztől, víztől.[2] (10) Azután mindazokat, akik a zavargást és zendülést szították, sorban törvénybe idézték főbenjáró vétség vádjával, és kötelezték őket, hogy állítsanak kezeseket. (11) Először azokat vetették börtönbe, akik nem adtak kezest, később azokat is, akik tudtak volna adni. A legtöbb vádlott, hogy elkerülje a pert, száműzetésbe vonult.

5.

(1) Így végződött a bérlők csalási ügye és a csalás mellé állók erőszakossága. (2) Ezután népgyűlést tartottak a *pontifex maximus* megválasztására. A választást az új *pontifex*, Marcus Cornelius Cethegus vezette. (3) Három pályázó vívott heves küzdelmet ezért a méltóságért: a *consul*, Quintus Fulvius Flaccus, aki korábban már kétszer volt *consul*, sőt *censor* is; Titus Manlius Torquatus, aki szintén két *consul*sággal és egy *censor*sággal dicsekedhetett; és Publius Licinius Crassus, aki most készült pályázni az *aedilis curulis*i tisztségre. Ebben a küzdelemben az ifjú legyőzte a két nagy múltú öreget. (4) Előtte 120 évig nem volt

[1] Vö. V. 32. 7–9.

[2] A száműzetés, a közösségből való kirekesztés hagyományos megfogalmazása.

példa rá, hogy *pontifex maximus*szá válasszanak valakit, aki még nem ült *curulis*i széken – kivéve egyedül Publius Cornelius Calussát.[1]

A *consul*ok nehezen boldogultak a sorozással, mert alig volt már hadköteles korú férfi, (5) így nem volt könnyű elég embert szerezni mind az új városi légiókba, mind a régiek feltöltésére. (6) Ennek ellenére a *senatus* megtiltotta, hogy abbahagyják a sorozást, és két háromfős bizottságot neveztetett ki: az egyiknek az 50. mérföldkövön belül, a másiknak ezen kívül kellett számba vennie minden szabadon született polgárt a vidéki falvakban, gyülekező- és és törvénykezési helyeken, (7) és ha valakit elég erősnek találtak, hogy elbírja a fegyvert, be kellett sorozniuk a hadseregbe akkor is, ha még nem volt katonaköteles korban. (8) Elrendelték továbbá, hogy a nép*tribunus*ok legyenek szívesek javaslatot terjeszteni a nép elé, hogy azoknak a tizenhét éven aluliaknak, akik letették a szolgálati esküt, éppúgy kell számítani szolgálati éveiket, mintha tizenhét éves korukban vagy később lettek volna katonák. (9) A *senatus*i határozat alapján megválasztották a két hármas bizottságot, és ezek megkezdték a katonaszedést a szabadon született vidékiek közül.

(10) Ekkoriban olvasták fel a *senatus*ban Marcus Marcellus Szicíliából érkezett levelét is, amely a Publius Lentulus parancsnoksága alatt szolgáló katonák kérelmét tartalmazta. Ez volt a cannaei vereség után megmaradt sereg, amelyet – mint korábban elmondtuk – Szicíliába helyeztek át, azzal a feltétellel, hogy a pun háború befejezése előtt nem kerülhetnek vissza Itáliába.

6.

(1) Lentulus jóváhagyásával követségbe küldték maguk közül a lovasok és *centurió*k legkiválóbbjait, valamint a légiókból a legderekabb gyalogosokat Marcus Marcellus téli táborába. Egyikük, amikor szót kaptak, a következő szavakat intézte hozzá:

(2) „Már Itáliában, *consul*ságod idején hozzád fordultunk volna, Marcus Marcellus, mihelyt a *senatus* meghozta rólunk nem éppen igazságtalan, de mindenesetre lesújtó határozatát, ha nem reménykedtünk volna abban, hogy mivel a királyok halála miatt békétlen provinciába küldenek minket, súlyos háborúba a szicíliaiak és a punok ellen, és ott vérünk hullatásával adhatunk elégtételt a *senatus*nak (3) – mint ahogy atyáink idejében azok, akik Hérakleiánál Pürrhosz fogságába estek, később éppen Pürrhosz ellen küzdve adtak elégtételt. (4) De mégis, mi a mi vétkünk, atyák és összeírtak, amiért haragra gyulladtatok ellenünk, és amiért most is haragusztok? (5) Amikor rád nézek, Marcus Marcellus, mintha mindkét *consul*t és az egész *senatus*t látnám magam előtt – ha te lettél volna a

[1] P. Cornelius Calussa Kr. e. 332 körül viselte a *pontifex maximus* tisztségét.

*consul*unk Cannaenál, sorsunk és az állam sorsa másként alakult volna. (6) Kérlek, mielőtt elpanaszolnám előtted helyzetünket, hadd tisztázzam magunkat az ellenünk emelt vád alól. Ha Cannaenál nem az istenek haragja, nem is a végzet, amely törvényeivel változtathatatlanul megszabja az emberi dolgok rendjét, hanem valamilyen mulasztás okozta szerencsétlenségünket, vajon kit terhel a felelősség ezért a mulasztásért? (7) A katonákat vagy a vezéreket? Persze mint katona, soha egy rossz szót sem szólok vezéremről, főleg mivel tudom, hogy a *senatus* ünnepélyesen köszönetet mondott neki, amiért nem adta fel az állam megmaradásába vetett reményét, és a cannaei futás után évről évre meghosszabbítják fővezéri megbízatását. (8) Sőt hallottuk, hogy a többiek is, akik túlélték a vereséget, a mi volt katonai *tribunus*aink, tisztségeket pályáznak meg és nyernek el, és provinciákat bíznak rájuk.[1] (9) Szóval magatoknak és gyermekeiteknek ilyen könnyen megbocsátotok, atyák és összeírtak, és velünk, hitvány földi halandókkal szemben tomboljátok ki magatokat? A *consul*ra és az állam más vezetőire nem hozott gyalázatot, hogy megfutottak, amikor nem maradt más remény, csak a közkatonákat küldtétek a küzdelembe úgy, hogy nem térhetnek vissza élve? (10) Az Allia folyónál[2] szinte az egész sereg megfutamodott; a caudiumi kettős szurdokban[3] meg sem kísérelhette a harcot, úgy adta át fegyvereit az ellenségnek – hogy seregeink egyéb dicstelen vereségeit ne is említsem. (11) Mégsem gondoltak arra, hogy ezeket a seregeket gyalázattal illessék. Sőt Rómát éppen az Allia mellől Veiibe menekült sereg foglalta vissza, (12) a caudiumi légiókat pedig, amelyek fegyvertelenül tértek vissza Rómába, felfegyverezve visszaküldték Samniumba, és akkor már ők hajtották át szégyeniga alatt az ellenséget, amely az ő megalázásukban lelte örömét. (13) De vajon a cannaei sereget ki vádolhatná azzal, hogy gyáván megfutott a csatából, ahol több mint 50 000 ember esett el, ahonnan a *consul* 70 lovassal menekült el, és ahol csak az a néhány ember maradt életben, akiket az ellenségnek már nem volt ereje levágni? (14) Amikor megtagadták a foglyok kiváltását, mindenki széltében dicsért minket, hogy megőriztük magunkat az állam számára, visszatértünk Venusiába a *consul*hoz, és legalábbis látszatra szabályos hadsereget alkottunk. (15) Most azonban szomorúbb helyzetben vagyunk, mint atyáink idejében a visszaváltott hadifoglyok. Hiszen nekik csak fegyverzetük és szolgálati rangjuk változott meg,[4] és másutt kellett sátorozniuk a táborban; mindezt azonban az államnak tett egyetlen szolgálattal, egyetlen

[1] Konkrétan P. Sempronius Tuditanusra gondol (vö. XXII. 50. 6, XXIV. 43. 6, 44. 3).

[2] Vö. V. 38.

[3] Vö. IX. 5–6.

[4] Csak annyi volt a büntetésük, hogy lefokozták őket (a lovast gyalogossá, a gyalogost könnyűfegyverzetűvé stb.).

szerencsés ütközettel jóvátehették. (16) Egyiküket sem küldték számkivetésbe, egyiküket sem fosztották meg attól a reménytől, hogy egy napon befejezheti katonai szolgálatát; végül pedig megküzdhettek az ellenséggel, hogy így számoljanak le egyszer s mindenkorra vagy életükkel, vagy a gyalázattal. (17) Minket azonban, akiket csupán azért kárhoztathatnak, mert mi tehetünk róla, hogy maradt még római katona a cannaei csata után, nemcsak hazánkból és Itáliából, de az ellenségtől is jó messzire eltávolítottak, (18) hogy itt őszüljünk meg a számkivetésben, ne legyen semmi reményünk, semmi lehetőségünk rá, hogy lemossuk a szégyent, kiengeszteljük polgártársaink haragját, de még arra se, hogy becsülettel halhassunk meg. (19) Nem is azt kérjük, hogy hadd legyen már vége megszégyenítésünknek, vagy hogy helytállásunkért jutalmat kapjunk, csak ezt: hadd tegyük próbára bátorságunkat, hadd mutassuk meg hősiességünket! Fáradságot és veszélyt akarunk, hogy mint férfiak és katonák teljesíthessük kötelességünket. (20) Szicíliában már második éve elkeseredetten tombol a háború. Az egyik várost a punok foglalják el, a másikat a rómaiak, gyalogos és lovas ütközetek dúlnak, Szürakuszainál szárazon és vízen folyik a küzdelem. (21) Mi meg csak tétlenül üldögélve hallgatjuk a küzdők csatakiáltását, a fegyvercsörgést, mintha nem volna sem kezünk, sem fegyverünk. Hány szabályos ütközetet vívott már Tiberius Sempronius *consul* a rabszolgalégiókkal, (22) akik fáradságuk jutalmául megkapták a szabadságot és polgárjogot! Legalább annyira becsüljetek minket, mint a háborúra vásárolt rabszolgákat: engedjétek meg, hogy összecsapjunk az ellenséggel, és harc közben szerezzük vissza szabadságunkat! Hol akarod próbára tenni bátorságunkat? Tengeren, szárazföldön? Csatamezőn vagy várostromnál? (23) Minden fáradságból és veszélyből a legnehezebbet követeljük, hogy minél hamarabb megtehessük, amit Cannaenál kellett volna, hisz minden pillanatra, amit azóta éltünk, a gyalázat nyomta rá bélyegét."

7.

(1) Azzal Marcellus lába elé borultak. Marcellus azt válaszolta, hogy neki nincs joga és felhatalmazása a döntésre, de írni fog a *senatus*nak, és mindenben az atyák határozata szerint fog eljárni. (2) Levelét az új *consul*ok kapták kézhez és olvasták fel a *senatus*ban, amely megtárgyalta az abban foglaltakat, és a következőképpen döntött: (3) A *senatus* nem látja okát, miért bízná az állam sorsát azokra, akik Cannaenál harc közben cserbenhagyták bajtársaikat. (4) Ha Marcus Claudius *proconsul*nak más a véleménye, cselekedjen úgy, ahogy az állam érdeke és saját lelkiismerete szempontjából jónak látja, de e katonák egyikét sem szabad felmenteni a szolgálat alól, bátorságáért egyik sem kaphat katonai kitüntetést, és egyiküket sem helyezhetik vissza Itáliába, amíg Itália területén ellenség tartózkodik.

(5) Ezután a városi *praetor* a *senatus* javaslata és a köznép határozata alapján választógyűlést tartott, ahol öttagú bizottságot választottak a falak és bástyák kijavíttatására, és két háromtagú bizottságot, az egyiket azért, hogy összegyűjtse az áldozati eszközöket[1] és számba vegye az áldozati ajándékokat, (6) a másikat pedig, hogy állíttassa helyre Fortuna és Matuta Anya templomát a Porta Carmentalison belül és Spes, a Remény szentélyét a kapun kívül, amelyeket előző évben elpusztított a tűzvész.

(7) Iszonyú viharok tomboltak ebben az időben; az Albai-hegyen két napig egyfolytában kőeső esett. Sok helyet ért villámcsapás, így két capitoliumi szentélyt és a Suessula fölött álló tábor sáncának több pontját – itt két őrt agyon is vágott –, (8) Cumae várfalát és néhány tornyát pedig nemcsak eltalálták, de le is döntötték a villámcsapások. Reatéban egy nagy sziklát láttak lebegni, a nap pedig a szokottnál jobban vöröslött, mintha véres lett volna. (9) E csodajelek miatt egynapos könyörgést tartottak, és a *consul*okat jó néhány napig a vallási ügyek kötötték le; ezalatt áldozati kilencedet is rendeztek.

(10) A tarentumiak elpártolását már régóta várta Hannibal reménykedve, a rómaiak pedig gyanakodva, amikor egy váratlan külső ok siettette ennek bekövetkeztét. (11) Már jó ideje Rómában tartózkodott egy Phileasz nevű ember Tarentumból, azon a címen, hogy követségbe jött. Ez a nyughatatlan természetű férfi, nem bírván elviselni a hosszan tartó és szerinte sorvasztó tétlenséget, megtalálta a módját, hogy kapcsolatot teremtsen a tarentumi és thurioibeli túszokkal. (12) Ezeket Libertas csarnokában[2] őrizték, elég hanyagul, hiszen sem nekik maguknak, sem városállamuknak nem volt érdeke, hogy a rómaiaknak adott szavukat megszegjék. (13) Phileasz gyakran találkozott velük, így sikerült felbiztatnia őket, majd megvesztegetve a templomőröket és a foglyok őreit, sötétedéskor megszöktette őket, és titkos útjukon maga is melléjük szegődött. (14) Napkelte után elterjedt a Városban szökésük híre, és üldözőket küldtek utánuk, akik Tarracina mellett mindnyájukat elfogták, és visszahurcolták a Városba. A nép helyeslése közepette megvesszőzték őket a Comitiumon, majd letaszították őket a Szikláról.

[1] Vagy a XXV. 1.-ben leírt idegen babonák elleni további intézkedésekről van szó (azoknak a szent templomi tárgyaknak az összeszedéséről, amelyeket a tömeg a templomokból saját szertartásaira elvitt), vagy a tűzvész során magánházakhoz mentett szent tárgyak újbóli összegyűjtéséről.

[2] Libertas, a Szabadság temploma az Aventinuson állt; ehhez csatlakozott az említett csarnok.

8.

(1) Ez a rettenetes büntetés felháborította a két legelőkelőbb itáliai görög város lakosságát, (2) mind közösségi szinten, mind személy szerint azokat, akiket rokonság vagy barátság fűzött az iszonyú módon kivégzettek valamelyikéhez. (3) Tarentumban ezek közül mintegy 13 előkelő ifjú összeesküvést szervezett Nikón és Philémenosz vezetésével. (4) Ezek úgy vélték, hogy mielőtt bármibe belekezdenének, tanácskozniuk kell Hanniballal, ezért egy éjszaka azzal az ürüggyel, hogy vadászni indulnak, elhagyták a várost, és elindultak a pun vezérhez. (5) A pun tábortól nem messze a többiek elrejtőztek az út mellett az erdőben, Nikón és Philémenosz pedig továbbmentek az előőrsökig, ahol elfogatták és Hannibal elé vezettették magukat. (6) Amikor beszámoltak neki elhatározásuk okairól és terveikről, Hannibal dicsérettel és ígéretekkel halmozta el őket. Ezután – hogy polgártársaik elhiggyék nekik, hogy valóban zsákmányszerzés végett távoztak a városból – felszólította őket, hogy hajtsák el a városba a karthágóiak legelőre kicsapott jószágát, (7) és megígérte, hogy ezt biztonságban, minden ellenállás nélkül megtehetik. Az ifjak zsákmányát mindenki elismeréssel vette szemügyre, így nem okozott meglepetést, amikor ezt még egyszer, sőt gyakrabban is megismételték. (8) Amikor ismét találkoztak Hanniballal, megállapodást kötöttek, hogy a tarentumiak szabadok maradnak, megtarthatják törvényeiket és minden vagyonukat, nem fizetnek a punoknak semmiféle adót, és ha nem akarnak, nem fogadnak be megszálló sereget, viszont a római helyőrséget kiszolgáltatják a karthágóiaknak. (9) Miután így megegyeztek, Philémenosznak egyre rendszeresebb szokásává vált, hogy éjjel ki-be jár a városba. Közismerten szenvedélyes vadász volt, kutyákkal és egyéb vadászfelszereléssel távozott, (10) és rendszerint nem is tért vissza üres kézzel: vagy elejtett valamit, vagy az ellenség készített oda neki zsákmánynak valót, amiből megajándékozta a parancsnokot vagy a kapuőröket, amikor visszatért. Úgy gondolták, azért járkál főképpen éjjel, mert fél az ellenségtől.

(11) Amikor már az is bevett szokássá vált, hogy ha Philémenosz éjszaka bármikor füttyszóval jelt adott, kinyitották előtte a kaput, Hannibal elérkezettnek látta az időt a cselekvésre. (12) Háromnapi járóföldre táborozott, és hogy hosszas egy helyben veszteglése ne keltsen feltűnést, betegséget színlelt. (13) Ezek után tétlenségét már Tarentum római helyőrsége sem tartotta gyanúsnak.

9.

(1) Amikor aztán úgy döntött, hogy Tarentum ellen vonul, gyalogságából és lovasságából kiválogatott 10 000 embert, akiket mozgékonyságuk és könnyű fegyverzetük miatt a legalkalmasabbnak vélt erre a vállalkozásra, és a negyedik

őrségváltáskor felkerekedett. (2) Mintegy 80 numida lovast küldött előre, meghagyva nekik, hogy szóródjanak szét mindenfelé az utak mentén, és nézzenek jól körül, nehogy egy paraszt a távolból észrevétlenül megfigyelje a menetet; (3) aki előttük jár, kergessék vissza, aki szembejön, vágják le, hogy a lakosság inkább fosztogatóknak tartsa őket, mint hadseregnek. Gyors menetelés után Tarentumtól mintegy 15 mérföldnyi távolságra ütött tábort. (4) De még itt sem szólt egy szót sem útjuk céljáról, csak arra figyelmeztette összehívott katonáit, hogy mindnyájan maradjanak az úton, és ne hagyják, hogy bárki is letérjen róla, vagy kilépjen a sorból; nagyon figyeljenek a parancsokra, és ne tegyenek semmit vezéreik utasítása nélkül; ha itt lesz az ideje, majd közli velük szándékát.

(5) Nagyjából ebben az órában ért el a hír Tarentumba, hogy néhány numida lovas fosztogat a földeken, mindenfelé rettegésben tartva a föld népét. (6) A hír nemigen érdekelte a római parancsnokot,[1] csak kiadta a parancsot, hogy a lovasság egy része másnap kora hajnalban vonuljon ki, és akadályozza meg az ellenséget a pusztításban. (7) Egyébként a hírnek annyira nem járt utána, hogy – a valósággal ellentétben – úgy vélte, a numidák portyázása éppen azt bizonyítja, hogy Hannibal és serege még mindig nem mozdult el táborából.

(8) Éjjel, amikor már mindenki nyugovóra tért, Hannibal elindult. Vezetője a megszokott vadászzsákmányát cipelő Philémenosz volt, a többi áruló pedig a megbeszélt jeladásra várt. (9) Abban állapodtak meg ugyanis, hogy Philémenosz a szokásos kis kapun át beviszi a zsákmányt, és egyúttal fegyvereseket is bejuttat, Hannibal pedig a másik oldalon a Témenitisz-kaput közelíti meg. (10) Ez a városnak a szárazföld felé, keletre eső részén van, ahol a falakon belül egy nagyobb területet síremlékek foglalnak el. Hannibal a kapuhoz közeledve a megbeszéltek szerint tűzjelet adott. Nikón viszonozta a jelet, majd mindkét oldalon kioltották a lángokat. (11) Hannibal csendben vonult a kapuig. Nikón váratlanul megtámadta az alvó őröket, és fekhelyükön legyilkolta őket, majd kinyitotta a kaput. (12) Hannibal benyomult gyalogosaival, lovasainak pedig meghagyta, hogy ott várakozzanak, hogy ha kell, szabad mozgásterük legyen. (13) A másik oldalon Philémenosz közeledett a kis kapuhoz, amelyen ki-be szokott járni. Ismerős hangja és immár megszokott jeladása felébresztette az őrt, és amikor közölte, hogy alig tudják cipelni a hatalmas vadat, kinyitották előtte a kaput. (14) Két ifjú becipelte a vadkant, utánuk jött Philémenosz egy másik, harcra kész vadásszal, és vadászgerelyével leszúrta az őrt, aki csak a hatalmas állatot csodálta, de azokra már nem ügyelt, akik hozták. (15) Ezután vagy 30 fegyveres rontott be, leöldösték a többi őrt is, feltörték a legközelebbi kaput, és a sereg szabályos

[1] Tarentum helyőrségének parancsnoka M. Livius volt (XXIV. 20. 12).

menetben azonnal betört a városba. Majd csendben az *agorá*ra vonultak, ahol csatlakoztak Hannibalhoz. (16) Ő 2000 gallt három csoportra osztva, két-két tarentumi vezetővel szétküldött a városba azzal az utasítással, hogy szállják meg a legnépesebb utakat, és ha kitör a felfordulás, mindenfelé kaszabolják le a rómaiakat, a városbelieket azonban kíméljék. (17) Hogy ez megvalósítható legyen, megbízta a tarentumi ifjakat, hogy ha messziről meglátnak valakit övéik közül, szólítsák fel, hogy maradjon nyugton, ne kiabáljon, ne aggódjon.

10.

(1) Felbolydulás és kiáltozás tört ki, amint egy város elfoglalásakor lenni szokott, de senki sem tudta biztosan, mi is történik voltaképpen. (2) A tarentumiak azt hitték, a rómaiak fosztják ki a várost, a rómaiak pedig azt, hogy a városiak szerveztek valami álnok zendülést. (3) A római parancsnok az első csatazajra felriadva a kikötőbe menekült, sajkába ült, és kerülővel eljutott a várba.[1] (4) A zűrzavart csak növelte a színházból felhangzó trombitaszó, mert a trombita római volt – az árulók erre a célra készítették elő –, de görög fújta, hozzá nem értő módon, így nem lehetett tudni, kitől ered és kinek szól a jeladás. (5) Pirkadatkor a rómaiaknak a pun és gall fegyverek láttán nem volt többé kétségük, és a görögök is megértették, amikor látták a szerteszét heverő, legyilkolt rómaiakat, hogy városukat Hannibal foglalta el. (6) Amikor megvirradt, a mészárlást túlélő rómaiak már a fellegvárba menekültek, és a zűrzavar lassanként lecsillapodott, Hannibal parancsot adott, hogy a tarentumiakat fegyvertelenül hívják gyűlésbe. (7) Mindnyájan megjelentek, kivéve azokat, akik követték a várba behúzódó rómaiakat, készen arra, hogy sorsuk minden fordulatában osztozzanak velük. (8) Itt Hannibal barátságos szavakat intézett a tarentumiakhoz, emlékezetükbe idézve, milyen jól bánt Trasumennusnál és Cannaenál elfogott polgártársaikkal, egyszersmind keményen kikelt a rómaiak zsarnoki uralma ellen. (9) Felszólította őket, hogy ki-ki vonuljon vissza saját házába, és írja ki a nevét a kapura. Azokat a házakat, amelyeken nincs felirat, ő hamarosan adott jelre ki fogja raboltatni. Ha valaki olyan házra írja ki a nevét, amelyben római polgár lakik – ezek kapták meg ugyanis az üres házakat –, azt ellenségnek fogja tekinteni.

(10) Miután a gyűlés feloszlott, és az ajtókra kitett táblák alapján meg lehetett különböztetni a baráti és az ellenséges hajlékokat, a katonák adott jelre szétszéledtek, hogy kirabolják a rómaiak szállásait, és igen jelentős zsákmányt szedtek össze.

[1] A tarentumi fellegvár a tengeröblöt kettéválasztó földnyelv végén állt.

11.

(1) Másnap Hannibal a fellegvár alá vonult, hogy megostromolja. Látta azonban, hogy ezt a tenger felől, amely legnagyobb részét félsziget módjára mossa körül, igen magas sziklák, a város felől pedig hatalmas várfal és árok védi, így sem rohammal, sem ostromművekkel nem lehet bevenni. (2) Ezért – nehogy őt nagyobb vállalkozásaitól visszatartsa az a gond, hogy meg kell védenie a tarentumiakat, de a rómaiak se támadhassanak rá a fellegvárból a komoly helyőrség nélkül maradt városra, amikor kedvük tartja – (3) úgy döntött, hogy a várat sánccal választja el a várostól. Közben abban is reménykedett, hogy ha a rómaiak a munkában akadályozni próbálják, közelharcban megütközhet velük, és ha túl merészen törnek előre, jókora vérfürdőt rendezhet közöttük, amivel annyira meggyengítheti a várőrség erejét, hogy ezután maguk a tarentumiak is könnyen megvédhetik tőlük városukat.

(4) Amikor elkezdték a sáncépítést, egyszerre kitárult a kapu, és a rómaiak megrohanták a sáncmunkát végzőket. A munka védelmére kirendelt előőrs hagyta, hogy visszaszorítsák, hogy a támadók a siker miatt elbízva magukat még nagyobb számban és még messzebbre üldözzék a visszavonulókat. (5) Ekkor adott jelre körös-körül előtörtek a punok, akiket Hannibal ezért tartott készenlétben. A rómaiak nem tudták feltartóztatni rohamukat, de a fejvesztett menekülésben akadályozta őket a szűk hely, amelyből sokat elfoglaltak a megkezdett ostromművek és a kihordott munkafelszerelés is. (6) Sokan belezuhantak az árokba, és többet öltek meg közülük menekülés, mint csata közben. (7) A megkezdett munka ezután zavartalanul folytatódott. Hatalmas árkot húztak, ennek belső oldalán pedig sáncot emeltek. Sőt Hannibal ugyanott, kicsivel hátrébb egy falat is szándékozott építtetni, hogy a polgárok akár helyőrség nélkül is megvédhessék magukat a rómaiakkal szemben. (8) Valamennyi őrséget mégis hátrahagyott, már csak azért is, hogy a fal befejezésében a városbeliek segítségére legyenek. Ő maga serege többi részével a Galaiszosz folyónál, a várostól öt mérföldnyire ütötte fel táborát.

(9) Amikor ebből az állandó táborból visszatért Tarentumba megszemlélni a védművet, és látta, hogy az gyorsabban elkészül, mint várta, reménykedni kezdett, hogy hátha sikerül elfoglalnia a fellegvárat is. Ezt a várat nem magas fekvése teszi biztonságossá, mint a hasonló erődítményeket általában, hanem síkságon fekszik, és a várostól csupán a fal és árok választja el. (10) Amikor már a legkülönbözőbb ostromművekkel és gépekkel ostromolták őket, a rómaiak erősítést kaptak Metapontionból, és annyira nekibátorodtak, hogy éjszaka meglepetésszerű kitörést intéztek az ellenség ostromművei ellen. Részben szétrombolták, részben felgyújtották őket. Így Hannibal erről az oldalról felhagyott a vár ostromával. (11) Most már csak az ostromzár maradt, de ez sem volt túl hatékony,

mivel a félszigeten fekvő vár ellenőrzi az öböl bejáratát. Védőinek tehát szabad útja nyílt a tengerre, míg a város el volt zárva a tengeri úton érkező utánpótlástól, így az ostromlókat jobban fenyegette az éhínség, mint az ostromlottakat.

(12) Hannibal ekkor összehívta a tarentumiak vezetőit, és sorban feltárta előttük a jelenlegi nehézségeket. Nem lát lehetőséget – mondta – a jól megerődített vár elfoglalására, és az ostromzárhoz sem fűz semmi reményt addig, amíg a tengeren az ellenség az úr. (13) Ha volnának hajói, amelyekkel meg tudná akadályozni az utánpótlás odaszállítását, az ellenség hamarosan vagy elvonulásra, vagy megadásra kényszerülne. – (14) A tarentumiak bólogattak, de kijelentették, hogy a tanácsadónak segítséget is kell adnia a terv végrehajtásához. (15) Ezt a feladatot ugyanis csak egy Szicíliából idehívott pun hajóhad tudná végrehajtani. Hisz az ő saját hajóik, amelyek a szűk tengeröböl belsejébe szorultak, hogyan is juthatnának ki a nyílt tengerre, amikor a kikötő kijárata az ellenség birtokában van? (16) „Kijutnak azok! – mondta Hannibal. – Az ész sok természeti akadályt le tud győzni. Városotok sík területen fekszik, és benne egyenes és széles utak vezetnek minden irányba. (17) Az öböltől a város közepén át a tengerig vezető úton szekereken szállítom majd át a hajókat, minden nehézség nélkül. Így birtokunkba vesszük a tengert is, amelyet most az ellenség ural, a tenger és a szárazföld felől egyaránt körülzárjuk a várat, és hamarosan be is vesszük; az ellenség pedig vagy elhagyja, vagy ott esik fogságunkba." (18) Ez a beszéd nemcsak a siker reményével töltötte el a tarentumiakat, de csodálattal is a pun vezér iránt. Azonnal összeszedték a szekereket mindenhonnan, egymáshoz erősítették őket, gépeket hoztak, hogy a hajókat szárazra vonják velük, és kijavították az utakat, hogy a kocsik minél könnyebben gördüljenek, és vontatásuk minél kevesebb nehézséget okozzon. (19) Ezután összeszedték az igavonókat és embereket, és nagy lendülettel munkához fogtak. Néhány nap múlva a hajóhad felkészülve és felszerelve megkerülte a várat, és közvetlenül a kikötő bejárata előtt vetett horgonyt. (20) Ilyen volt a helyzet, amikor Hannibal elhagyta Tarentumot, és visszatért téli szállására.

Egyébként a történetírók véleménye megoszlik arról, hogy a tarentumiak átpártolása ebben az évben vagy egy évvel korábban történt-e.[1] Többségük azonban, és azok is, akik időben közelebb éltek az eseményekhez, azt állítják, hogy ebben az évben történt.

12.

(1) A *consul*oknak és *praetor*oknak április 27-éig Rómában kellett maradniuk a Latin Ünnepek miatt. (2) Miután ezen a napon bemutatták az áldozatot az

[1] Az itt leírt események valamikor Kr. e. 213 telén vagy 212 kora tavaszán történtek.

Albai-hegyen, ki-ki elutazott a maga hadszínterére. De ekkor újabb vallásos aggodalom támadt a Marcius-féle jóslatok miatt. (3) Ez a Marcius nagy hírű látnok volt, és az előző évben, amikor a *senatus* határozatára begyűjtötték az efféle jóskönyveket, az ő jóslatai is Marcus Aemilius, a rendelkezést végrehajtó városi *praetor* kezébe kerültek,[1] (4) aki aztán átadta azokat az új *praetor*nak, Sullának. Marcius két jóslata közül az egyiket már beteljesülése után hozták nyilvánosságra, így olyan tekintélyre tett szert, hogy ennek folytán hitelt adtak a másiknak is, amelynek még nem jött el az ideje. (5) Az első jóslat a cannaei vereséget jósolta meg, körülbelül a következő szavakkal:[2] „Trójai sarj, ne menj közelébe a Canna folyónak,[3] hogy viadalra ne bírjanak idegenek Diomédész mezején.[4] (6) Ámde te nem fogsz hinni nekem, míg a mező nem ázik a véredtől, és sok ezernyi holtadat el nem hordja a víz a nagy tengerbe a dús anyaföldről; húsod a hal s a madár meg a földi vadállatok étke lesz. Így szólt hozzám Iuppiter." – (7) Akik azon a vidéken katonáskodtak, ráismertek nemcsak az argoszi Diomédész mezejére és a Canna folyóra, de magára a vereségre is.

(8) Ezután felolvasták a másik jóslatot, amely nemcsak azért volt homályosabb, mert a jövő mindig bizonytalanabb, mint a múlt, hanem burkoltabb kifejezésmódja miatt is: (9) „Római, ha az ellenséget ki akarod űzni, a népek kelevényét, mely messziről jött, javaslom, Apollónak fogadj játékokat, s évről évre üld is meg vígan Apollónak. Míg egy részt a nép ad majd a köztulajdonból, ki-ki járuljon hozzá magáért s övéiért. (10) A játékokat az a *praetor* felügyelje, aki a legfőbb jogot szolgáltatja a népnek. A *decemvir*ek görög módra áldozzanak állatokat. Ha ezt illőn megteszitek, mindig örvendhettek, és sorsotok egyre jobbra fordul majd: az az isten számol le ellenségeitekkel, aki mezeiteket kegyesen táplálja."

(11) Egy napot fordítottak a jóslat megfejtésére, és másnap a *senatus* határozatot hozott, hogy a *decemvir*ek tekintsenek bele a sorskönyvekbe az Apollónak szánt játékok és szertartások ügyében. (12) Miután ezek beletekintettek a könyvekbe, és jelentést tettek a *senatus*nak, az atyák úgy döntöttek, hogy Apollónak játékokat kell felajánlani és rendezni, és ha ez megtörtént, a *praetor*nak adjanak 12 000 bronzpénzt és két nagy áldozati állatot a szertartáshoz. (13) Egy másik *senatus*i határozat arról intézkedett, hogy a *decemvir*ek görög szertartás szerint

[1] Lásd a XXV. 1. 11 jegyzetét.

[2] Az első jóslat megfogalmazásában a latin hexameter korai, „irodalom előtti" kísérleteit sejthetjük, míg a második a *versus Saturnius*hoz, a hexameter előtti idők szakrális-epikus versformájához áll közel.

[3] Ilyen folyó nem ismeretes; valószínűleg a Cannae mellett elfolyó Aufidusról van szó.

[4] Diomédész, a Tróját ostromló görög sereg egyik hőse a monda szerint az itáliai Apuliában telepedett le, ő alapította Arpit, és róla nevezték el az Aufidus folyó melletti síkságot, amelynek közelében Cannae volt.

áldozzanak a következő áldozati állatokkal: Apollónak egy aranyozott szarvú bikával és két aranyozott szarvú fehér nőstény kecskével;[1] Latonának pedig egy aranyozott szarvú tehénnel. (14) A *praetor*, mielőtt a Circus Maximusban megrendezte volna a játékokat, közhírré tette, hogy a játékok alatt a népből mindenki hozzon annyi adományt Apollónak, amennyit tud nélkülözni. (15) Ez az Apollo tiszteletére rendezett játékok eredete, amelyeket a közhiedelemmel ellentétben nem betegségek elhárítására, hanem a győzelemért ajánlottak fel és rendeztek meg. A nép felkoszorúzva nézte a játékokat, a matrónák az istenekhez könyörögtek, mindenütt nyitott ajtók mellett étkeztek a ház előterében, és a napot a legkülönbözőbb szertartások tették ünnepivé.

13.

(1) Mialatt Hannibal Tarentum környékén, a két *consul* pedig Samniumban időzött, de nyilvánvaló volt, hogy Capua ostromára készülnek, a campaniaiakat már most szorongatni kezdte az éhség – amely rendszerint a hosszú ostromzárral jár együtt –, mert a római hadseregek jelenléte miatt nem tudtak vetni. (2) Ezért követeket küldtek Hannibalhoz azzal a kéréssel, hogy mielőtt a *consul*ok a területükre vezetnék légióikat, és minden utat megszállnának az ellenséges csapatok, hordassa össze a gabonát a szomszédos helységekből Capuába. (3) Hannibal parancsot adott Hannónak, hogy a bruttiusoktól vonuljon át seregével Campaniába, és gondoskodjon a campaniaiak gabonaellátásáról. (4) Hanno el is indult seregével a bruttiusoktól, kerülve az ellenséges táborokat és a Samniumban tartózkodó *consul*okat. Amikor Beneventum közelébe érkezett, a várostól három mérföldnyire egy magaslaton ütött tábort. (5) Ezután elrendelte, hogy a környéken lakó szövetséges népek, akiknél nyáron gabonát raktároztak el, szállítsák azt a táborába, és a szállítmányok mellé védőőrséget is rendelt. (6) Aztán egy követtel megüzente Capuába, hogy melyik napon vehetik át a táborában a gabonát, és hogy szedjenek össze hozzá a földjeikről mindenféle szekeret és igásjószágot. (7) A campaniaiak a rájuk jellemző hanyagsággal és nemtörődömséggel tettek eleget a felszólításnak: alig több mint 400 szekeret és még néhány igavonó jószágot küldtek. Hanno alaposan lehordta őket, hogy még az éhség hatására sem képesek összeszedni magukat, pedig az még az oktalan állatokat is izgalomba tudja hozni, és közölte, melyik napon jöhetnek újra a gabonáért, most már több szállítóeszközzel.

(8) A beneventumiak, amikor pontosan értesültek az itt történtekről, azonnal elküldtek tíz követet a Bovianum mellett álló római táborba a *consul*okhoz. (9)

[1] Mivel kecskét nem Apollónak, hanem Dianának szoktak áldozni, Diana neve valószínűleg kimaradt a szövegből.

Ezek a Capuáról szóló hírek hallatán megállapodtak egymás között, hogy egyikük Campaniába vonul seregével, Fulvius pedig, akinek ez a feladat jutott, éjszaka felkerekedett, és bevonult Beneventumba. (10) Itt a helyszínen megtudta a következőket: Hanno eltávozott serege egy részével gabonáért. A campaniaiaknak egy *quaestor*[1] átadta a gabonát. 2000 szekér érkezett, fegyvertelen és szervezetlen tömeg kíséretében. Teljes zűrzavar közepette, kapkodva intézik a dolgot, és a pun tábor rendjét és katonai fegyelmét teljesen felforgatták az odaérkezett parasztok és rabszolgák.

(11) A *consul*, miután minderről kellőképpen tájékozódott, közölte katonáival, hogy következő éjszakára csak a hadijelvényeket és fegyvereiket készítsék elő: a pun tábort kell megostromolniuk. (12) A negyedik őrségváltáskor minden málhát és felszerelést Beneventumban hagyva elindultak, és amikor kevéssel hajnal előtt odaértek a táborhoz, olyan rémületet keltettek, hogy ha a tábor sík területen fekszik, kétségtelenül az első rohammal elfoglalták volna. (13) De így megvédte a magaslat és az erődítés, mert minden oldalról csak meredek és nehezen járható lejtőn lehetett megközelíteni. (14) Napkeltekor rendkívüli erővel lángolt fel a csata. A punok nemcsak sáncaikat védték, de minthogy a terep nekik jobban kedvezett, már a lejtőről lelökdösték a felmászó ellenséget.

14.

(1) De a tántoríthatatlan hősiesség mindenen diadalmaskodik; így a rómaiak több irányból is elérték a sáncot és az árkot – igaz, sok emberük megsebesülése és elvesztése árán. (2) Ekkor a *consul* egybehívta *legatus*ait és *tribunus*ait, és kijelentette, hogy fel kell hagyni a meggondolatlan vállalkozással; ő biztosabbnak látja, ha seregükkel a mai napon visszatérnek Beneventumba, és másnap majd az ellenség közvetlen közelében ütnek tábort, hogy se a campaniaiak ne juthassanak ki a pun táborból, se Hanno ne térhessen vissza. (3) Hogy ezt könnyebb legyen elérni, idehívja tiszttársát annak seregével együtt, és teljesen ide összpontosítják a háborút.

De a vezér tervét, amikor már-már visszavonulót fúvatott, keresztülhúzta katonái csatakiáltása, akik semmibe vették ezt a tehetetlenségről árulkodó parancsot. (4) Az ellenséghez éppen egy paelignus *cohors* volt a legközelebb. Vezetőjük, Vibius Accaeus felragadott egy zászlót, és behajította az ellenséges sánc mögé. (5) Azután elátkozta magát és *cohors*át, ha az a zászló az ellenség birtokába jut, és ő maga tört be elsőnek az árkon és sáncon keresztül a táborba. (6) A paelignusok már a sáncon belül harcoltak, amikor a másik oldalon Valerius Flaccus, a III. légió katonai *tribunus*a szemrehányást tett a rómaiaknak gyáva-

[1] Természetesen nem római *quaestor*ról van szó, hanem a tisztség karthágói megfelelőjéről.

ságukért, hogy a szövetségeseknek engedik át a tábor elfoglalásának dicsőségét. (7) Erre Titus Pedanius, a *princeps*ek első *manipulus*ának *centurió*ja elragadott egy hadijelvényt hordozójától, és így kiáltott: „Ez a jelvény és ez a *centurio* mindjárt az ellenség sáncain belül lesz. Kövessenek, akik nem akarják, hogy a jelvény az ellenség kezére jusson!" Azzal átkelt az árkon; először *manipulus*ának tagjai követték, majd az egész légió.

(8) Most már a *consul* is meggondolta magát, látva, hogy katonái áthatolnak a sáncon, és visszahívás helyett lelkesíteni és buzdítani kezdte katonáit; figyelmeztette őket, milyen veszélyes és szorongatott helyzetben van a legvitézebb szövetséges *cohors* és a honfitársaikból álló légió. (9) Ekkor mindnyájan, járható vagy járhatatlan terepen át, hiába záporoztak rájuk a dárdák, hiába torlaszolta el útjukat pajzsával és testével az ellenség, átkeltek a sáncon, és betörtek a táborba. Sokan kaptak sebet, de vérük és erejük fogytán még ezek is mindent elkövettek, hogy az ellenséges sáncokon belül essenek el. (10) Így a tábort pillanatok alatt elfoglalták, mintha csak sík földön állt volna, és meg sem lett volna erődítve. A sáncon belül támadt nagy kavarodásban már nem is harc folyt, inkább öldöklés.

(11) Több mint 6000 ellenséges katonát öltek meg, és több mint 7000-et fogtak el, köztük a campaniai élelmiszer-szállítókat is, összes szekerükkel és igásállatukkal. Rengeteg egyéb zsákmány is volt, amit a mindenfelé fosztogató Hanno a római nép szövetségeseinek földjeiről szedett össze. (12) Miután lerombolták az ellenséges tábort, visszatértek Beneventumba. Itt a *consul*ok – mert néhány nap múlva Appius Claudius is megérkezett – elárvereztették és szétosztották a zsákmányt, (13) és kitüntették azokat, akiknek nagy szerepük volt a tábor elfoglalásában, mindenekelőtt a paelignus Accaeust és Titus Pedaniust, a III. légió *princeps*einek *centurió*ját. (14) Hanno Cominium Ocritumból, ahol tábora elfoglalásáról értesült, az éppen vele lévő néhány gabonaszerzővel együtt sokkal inkább menekülés-, mint menetelésszerűen visszatért a bruttiusok földjére.

15.

(1) A campaniaiak az övéiket és szövetségeseiket ért csapásról értesülve követeket küldtek Hannibalhoz, hogy adják tudtára: A két *consul* Beneventumnál tartózkodik, egynapi járóföldre Capuától; a háború már-már eléri falaikat és kapuikat. Ha nem siet azonnal segítségükre, Capua még gyorsabban kerül az ellenség hatalmába, mint Arpi. (2) Nemhogy Tarentum fellegvára, de egész Tarentum sem érhet annyit, hogy ezért Capuát, amelyet Karthágóhoz szokott mérni, sorsára hagyja, és védtelenül átengedje a római népnek. – (3) Hannibal megígérte, hogy gondja lesz Campaniára, és egyelőre 2000 lovast küldött a követekkel, hogy ezek segítségével megvédhessék földjeiket a pusztításoktól.

(4) Közben a rómaiaknak többek között gondjuk volt a tarentumi várra és a benne körülzárt helyőrségre is. Gaius Servilius *legatus*nak, akit Publius Cornelius *praetor* az atyák felhatalmazása alapján Etruriába küldött, hogy gabonát vásároljon, sikerült jó néhány megrakott teherhajóval bejutnia a tarentumi kikötőbe az ellenséges őrhajók között. (5) Érkezése után a védők, akiket előzőleg szinte reménytelen helyzetükben az ellenség – szóba elegyedve velük – már gyakran felszólított, hogy pártoljanak át, most maguk kezdték átpártolásra biztatni és bujtogatni az ellenséget. A védősereg elég erős volt, mert Metapontionból is hoztak át csapatokat a tarentumi vár védelmére. (6) Ezért Metapontion lakói, megszabadulva a rájuk nehezedő félelemtől, tüstént átpártoltak Hannibalhoz. (7) Így cselekedtek az ugyanazon a parton fekvő Thurioi lakói is. Elhatározásukra nemcsak a tarentumiak és a metapontioniak elpártolása késztette őket – az utóbbiakkal ráadásul vérrokonságban is voltak, hiszen szintén Akhaiából származtak –, hanem legalább annyira a rómaiak elleni haragjuk is, amiért ezek nemrég megölték a túszaikat.[1] (8) A túszok barátai és rokonai levelet és követeket küldtek a közelben, a bruttiusoknál tartózkodó Hannóhoz és Magonhoz[2], és jelezték nekik, hogy ha seregükkel falaik alá vonulnak, átadják nekik a várost.

(9) Thurioi csekély létszámú helyőrségének parancsnoka Marcus Atinius volt. A városbeliek úgy vélték, őt könnyen rá lehet venni, hogy meggondolatlanul csatába bocsátkozzon, nem is maroknyi seregében bízva, hanem a thurioibeli fiatalokban, akiket ilyen esetekre saját elhatározásából *centuriá*kba sorolt és fegyverrel látott el. (10) A pun vezérek szétosztották egymás között a csapatokat, úgy nyomultak be Thurioi területére; Hanno a gyalogsággal támadásra készen a város ellen vonult, Magon pedig lovasaival visszamaradt, meghúzódva egy, a cselvetés leplezésére igen alkalmas dombsor mögött. (11) Atinius, aki felderítői révén csak a gyalogság közeledéséről értesült, kivezette csapatait az ütközetre, mit sem sejtve sem a városban készülő árulásról, sem az ellenség cseléről. (12) A gyalogos csata elég lagymatagon folyt: az első vonalban még küzdött néhány római, a thurioibeliek azonban inkább csak kíváncsian várták, semmint befolyásolni próbálták a csata kimenetelét; a karthágói csatasor pedig szántszándékkal hátrált, hogy a gyanútlan ellenséget a lovasok megszállta dombok mögé csalogassa. (13) Amikor odaértek, a csatakiáltással elővágtató lovasság azonnal megfutamította a thurioibeliek jóformán rendezetlen tömegét, akik eleve nem nagy hűséget tanúsítottak az oldal iránt, amelyen harcoltak. (14) A körülzárt rómaiak, bár egyik oldalról a gyalogság, másikról a lovasság szorongatta őket, még egy ideig folytatták a küzdelmet, majd ők is sarkon fordultak,

[1] Vö. XXV. 9. 10–14.

[2] Ez a Magon nem Hannibal öccse, hanem egy másik pun alvezér, a „samnis" Magon.

és menekülni kezdtek a város felé. (15) Itt a csoportba verődött árulók honfitársaik seregét még bebocsátották a nyitott kapukon, de meglátva a város felé menekülő, szétvert római sereget, kiáltozni kezdték, hogy a sarkukban vannak a punok, és ha nem zárják be azonnal a kapukat, velük együtt az ellenség is behatol a városba. (16) Így a rómaiakat kizárták és kiszolgáltatták az ellenség vérszomjának, csak Atiniust engedték be néhány emberével együtt. Ezután rövid ideig még folyt a viszálykodás: egyesek úgy vélték, hűnek kell maradniuk a rómaiakhoz, mások pedig, hogy ne szálljanak szembe a szerencsével, inkább adják át a várost a győzteseknek. (17) De mint általában, most is győzött a balszerencse és a rossz tanács. Atiniust társaival együtt levitték a tengerpartra, és hajóra ültették, de inkább azért gondoskodtak róla, mert jó és igazságos parancsnok volt, nem pedig a rómaiak iránti tiszteletből. Ezután beengedték a városba a karthágóiakat.

(18) A *consul*ok seregükkel Beneventum alól Campania területére vonultak, nemcsak azért, hogy tönkretegyék a már szárba szökkent gabonát, hanem hogy ostrom alá vegyék Capuát. (19) Egyrészt saját *consul*ságukat akarták emlékezetessé tenni a gazdag város feldúlásával, másrészt pedig véget akartak vetni az állam számára rendkívül szégyenteljes helyzetnek, hogy egy ilyen közeli város elpártolását immár harmadik éve nem torolták meg. (20) De Beneventumot sem akarták védtelenül hagyni. Így arra az esetre, ha a háború váratlan fordulatot venne, vagy ha Hannibal – amire számítani lehetett – capuai szövetségesei segítségére sietne, hogy lovassága fölényét ellensúlyozzák, Lucaniából Beneventumhoz rendelték lovasságával és a könnyűfegyverzetűekkel Tiberius Gracchust, meghagyva, hogy állítson valakit a légiók és az állandó tábor élére, hogy Lucaniában is ura maradjon a helyzetnek.

16.

(1) Gracchus áldozatot mutatott be, mielőtt Lucaniából elindult, és baljós csodajelet tapasztalt. (2) Az áldozat végeztével egy rejtett zugból két kígyó siklott oda a belsőségekhez, beleettek a májba, majd amikor észrevették őket, hirtelen eltűntek szem elől. (3) Emiatt a *haruspex*ek intésére megismételték az áldozatot, és még jobban vigyáztak a belsőségekre, de mint mondják, a kígyók másodszor és harmadszor is megjelentek, megkóstolták a májat, majd eltűntek, noha senki nem bántotta őket. (4) A *haruspex*ek előre figyelmeztették Gracchust, hogy a csodajel a fővezérre vonatkozik, és tanácsos lesz óvakodnia a nem kiismerhető emberektől és terveiktől, de semmiféle óvintézkedés nem tudta elhárítani a rá leselkedő végzetet.

(5) Lucaniában Flavus volt annak a pártnak a vezetője, amely kitartott a rómaiak mellett, míg a polgárok másik része Hannibal mellé állt. Már második

éve viselte *praetor*i tisztségét, amelyre éppen saját párthívei választották meg. (6) De hirtelen köpönyeget fordított, és be akarta hízelegni magát Hannibalhoz. Nem érte be azzal, hogy egymaga átáll az ellenséghez, sem azzal, hogy elpártolásra bírja a lucaniaiakat: az ellenséggel kötött szövetségét elárult fővezére és egyben vendégbarátja életével és vérével akarta megpecsételni. (7) Titokban találkozott Magonnal, aki Bruttiumban viselte a főparancsnokságot, és ígéretet kapott tőle, hogy ha ő kiszolgáltatja neki a római vezért, a lucaniaiak megtarthatják szabadságukat és saját törvényeiket, úgy köthetnek barátságot a punokkal. Ezután elvezette őt egy bizonyos helyre, és azt mondta: ő majd odacsalja Gracchust és kis létszámú kíséretét, (8) Magon pedig állítsa ott lesbe felfegyverzett gyalogosait és lovait, hiszen az ottani búvóhelyeken igen sokan elférnek. (9) Miután kellőképpen szemügyre vették és minden oldalról kikémlelték a terepet, kitűzték a napot tervük végrehajtására.

Flavus felkereste a római vezért, és így beszélt hozzá: (10) Nagy fába vágta a fejszéjét, és tervének végrehajtásához magának Gracchusnak a segítségére is szüksége lesz. Minden itáliai nép vezetőit, amelyek Itália általános felbolydulásakor a punok mellé álltak, rábeszélte, hogy térjenek vissza a rómaiak barátságához, (11) mivel a római hatalom, amelyet a cannaei vereség idején már-már a megsemmisülés fenyegetett, most napról napra erősödik és növekszik, míg Hannibal ereje egyre sorvad, és már jóformán megsemmisült. (12) A római nép nem lesz engesztelhetetlen korábbi eltévelyedésükkel szemben, hiszen nem volt még nép, amelyet könnyebb lett volna megbékíteni, és készségesebben megbocsátott volna. (13) Lám, hányszor voltak elnézőek az ő fellázadt őseikkel szemben is! Ezt mondta ő honfitársainak, de azok szívesebben vennék, ha mindezt magának Gracchusnak a szájából hallanák, személyesen foghatnának kezet vele, és ígéretének e zálogával távozhatnának. (14) A találkozásra olyan helyet javasolt nekik, nem messze a római tábortól, ahol senki sem láthatja meg őket. Itt néhány szóval elintézhetik, hogy Lucania minden népe a rómaiak hű szövetségese legyen.

(15) Gracchus sem Flavus szavaiban, sem az ügyben nem talált semmi gyanúsat, és hagyta, hogy valószínűség félrevezesse. *Lictor*ai és egy lovas*turma* kíséretében vonult ki táborából, és vendégbarátja vezetésével belesétált a csapdába. (16) Hirtelen előbukkant az ellenség, és hogy ne legyen kétség árulása felől, Flavus is hozzájuk csatlakozott. Mindenfelől repültek a dárdák Gracchusra és lovasaira. (17) Gracchus leugrott lováról, erre adott parancsot a többieknek is, és buzdította őket, járják végig tisztességgel az egyetlen utat, amelyet a szerencse meghagyott nekik. (18) Márpedig milyen kiútja marad egy kis csapatnak, amelyet egy erdős hegyekkel övezett völgyben körülfog az ellenséges túlerő? Csakis a halál. (19) Az a kérdés, hogy bosszulatlanul mészároltatják-e le magukat, mint a birkák, vagy pedig nem várják türelmesen és tétlenül, hogy mi lesz,

hanem minden haragjukat beleadják a támadásba, és bátran forgatva fegyverüket, az ellenség vérétől csatakosan essenek el haldokló támadóik heggyé emelkedő tetemei és fegyverei között? (20) Vegyék célba mind ezt az áruló, szökevény lucaniait, hiszen aki áldozatul küldi le őt maga előtt az alvilágba, az saját halálát nagyszerű dicsőséggel és fenséges vigasszal fogja övezni!

(21) Még beszélt, de már indult is az ellenségre, fővezéri köpenyét bal karjára csavarva, mert még pajzsot sem vittek magukkal. (22) Sokkal hevesebb csata kezdődött, mint a létszám alapján várni lehetett volna. A rómaiakat elsősorban hajítódárdákkal ölték, minthogy a magasabb pontokról minden oldalról le lehetett dárdázni a völgymélyedésbe, ők pedig pajzs híján jó találati felületet nyújtottak. (23) A punok mindent elkövettek, hogy élve fogják el az immár magára maradt Gracchust, de ő, amint meglátta az ellenség között lucaniai vendégbarátját, olyan dühödten támadt neki a zárt alakzatnak, hogy nem tudták volna megkímélni saját embereik feláldozása nélkül. (24) Holttestét Magon azonnal elküldte Hannibalhoz, és a helyben zsákmányolt vesszőnyalábokkal együtt letétette a fővezéri emelvény elé.

(25) Ha ez a hagyomány a hiteles, Gracchus Lucaniában az úgynevezett Régi Mezőkön esett el.

17.

(1) Mások viszont azt állítják, hogy Beneventum közelében történt a dolog, a Calor folyó mellett: a *consul* kiment a táborból *lictor*aival és három szolgával, hogy megfürödjön, (2) az ellenség pedig éppen a parti füzesben rejtőzött. Gracchus meztelen és fegyvertelen lévén a folyó sodorta kövekkel próbált védekezni, így esett el. (3) Megint mások azt írják, a *haruspex*ek figyelmeztetésére fél mérföldnyire eltávozott táborából, hogy tiszta helyen hárítsa el a fent említett csodajelet, és ott fogta körül két, épp arrafelé lesben álló numida lovas*turma*. Ennyire bizonytalanok a források abban, hogy hol és milyen módon végezte be életét ez a nagy hírű és kiváló férfiú.

(4) Gracchus temetéséről is többféleképpen tudósít a hagyomány. Egyesek szerint saját emberei hantolták el a római táborban. Mások azt állítják – és ez az elterjedtebb hagyomány –, hogy Hannibal parancsára a pun tábor előterében emeltek máglyát neki, (5) a sereg fegyveres díszmenetben felvonult, a hispánok harci táncukat járták, és minden nép a maga hagyományos fegyvertáncával és mozdulataival tisztelgett előtte, maga Hannibal pedig a legmegtisztelőbb szavakkal és tettekkel emelte a temetés fényét. (6) Így tudósítanak azok, akik szerint az eset Lucaniában történt. Ha viszont inkább azoknak adunk hitelt, akik szerint Gracchust a Calor folyó mellett ölték meg, az ellenség csak a fejét kerítette hatalmába; (7) ezt Hannibalhoz vitték, ő pedig azonnal elküldte Karthalonnal

a római táborba Gnaeus Cornelius *quaestor*nak. Ő rendezte meg a táborban a fővezér ünnepélyes temetését, amelyen a sereggel együtt Beneventum lakói is részt vettek.

18.

(1) Miközben Campaniában a *consul*ok mindenfelé dúlták a földeket, kitörést intéztek ellenük a városbeliek és Magon a lovasságával. Megzavarodva és rémülten szólították vissza a hadijelvények köré szanaszét kószáló katonáikat, de alig rendezték soraikat, már szét is verték őket. Több mint 1500 emberüket elveszítették. (2) Ettől csak fokozódott az amúgy is gőgös természetű nép elbizakodottsága, és állandó rajtaütésekkel zaklatták a rómaiakat. Ám az óvatlanul és elhamarkodottan vállalt első összecsapás hatására a *consul*ok ezután óvatosabbak voltak.

(3) Történt még egy apróság, ami helyreállította a rómaiak önbizalmát, ellenfeleik merészségét pedig csökkentette – persze a háborúban semmi sem olyan jelentéktelen, hogy néha ne befolyásolhatná nagy dolgok kimenetelét is. (4) A római Titus Quinctius Crispinusnak szívbéli jó vendégbarátja volt a campaniai Badius. Kapcsolatukat még jobban elmélyítette, hogy amikor Badius megbetegedett Rómában, még a campaniaiak elpártolása előtt, Crispinus házában áldozatos és szívélyes ápolásban részesült. (5) Badius most kiment a kapu előtt lévő előőrsök elé, és Crispinust hívatta. Amikor szóltak erről Crispinusnak, úgy vélte, hogy a másik az államaik közti viszálykodás közepette is megőrizte személyes barátságuk emlékét, és bizalmas baráti beszélgetésre hívja őt, így néhány lépésnyit előrement társai közül. (6) Amikor azonban szemtől szemben álltak, Badius így szólt: „Viadalra hívlak, Crispinus! Üljünk lóra, a többiek táguljanak, mi pedig tegyünk próbát, melyikünk a kiválóbb harcos!" (7) Crispinus erre azt felelte, hogy ő is, a másik is bőven találhat ellenséget, akivel szemben bebizonyíthatja bátorságát. Ő még akkor is ki fog térni előle, ha a csatatéren találkoznak, hogy ne szennyezze be jobbját vendégbarátja vérével. – Azzal sarkon fordult, és indult is. (8) De a campaniai csak még harciasabb lett: gyávának, puhánynak kezdte őt szidni, és olyan gyalázkodásokkal illette, amelyekre inkább maga szolgált volna rá. Vendégellenségnek nevezte, aki úgy tesz, mintha meg akarná kímélni azt, akivel nem elég erős szembeszállni. (9) Ha még azt hinné – mondta –, hogy az államaik közti szerződés felbomlásával együtt nem szakadnak meg a személyes kapcsolatok is, íme, ő, a campaniai Badius, most nyilvánosan, a két sereg füle hallatára felmondja a vendégbarátságot a római Titus Quinctius Crispinusszal, (10) nem vállal vele semmi közösséget, hisz nem lehet szövetségese ellenség az ellenségnek, aki ostrom alá akarja venni az ő hazáját, családi és állami isteneit. (11) Ha férfi, álljon ki ellene!

Crispinus sokáig tétovázott, de végül *turma*társai rábeszélték, hogy ne tűrje tétlenül a campaniai gyalázkodását. (12) Ezért csak addig késlekedett, amíg megkérdezte a fővezérektől, engedélyezik-e, hogy a csatasorból kilépve eleget tegyen az ellenség kihívásának. Az ő engedélyükkel fegyvert ragadott, lóra kapott, és Badiust nevén szólítva viadalra hívta. A campaniai nem is vonakodott, (13) és lovaikkal egymásnak vágtatva összecsaptak. Crispinus a lándzsájával átszúrta Badius bal vállát a pajzsa fölött, és amikor az lezuhant, ő is leugrott lováról, hogy gyalog végezzen ellenfelével. (14) De Badius a kegyelemdöfés elől visszamenekült övéihez, még lovát és pajzsát is otthagyta. (15) Crispinus büszkén mutogatva a pajzsot, a lovat és véres lándzsáját, zsákmánnyal ékesen, a katonák magasztalása és szerencsekívánatai közepette járult a *consul*ok elé, akik nagy dicséretben és kitüntetésekben részesítették.

19.

(1) Hannibal, miután seregével Beneventum területéről Capuához vonult, a megérkezése utáni harmadik napon csatára sorakoztatta seregét. (2) Egy pillanatig sem kételkedett abban, hogy a rómaiak, akik ellen a campaniaiak néhány napja nélküle is sikeres csatát vívtak, őt és sokszoros győztes seregét még sokkal kevésbé lesznek képesek feltartóztatni. (3) A csata kezdetén a római csatasor főként a lovassági rohamot és a rázuhogó dárdákat szenvedte meg, mígnem ők is parancsot adtak lovasságuknak, hogy törjön az ellenségre. (4) Az így kialakult lovas ütközet közben a távolban feltűnt Sempronius *consul* serege, élén Gnaeus Cornelius *quaestor*ral, mire mindkét fél egyformán megijedt, hogy újabb ellenséges sereg érkezik. (5) Mintha csak összebeszéltek volna, mindkét oldalon visszavonulót fújtak, és a két sereg nagyjából döntetlen küzdelem után vonult vissza táborába, bár a rómaiak az első lovasroham folyamán nagyobb veszteségeket szenvedtek.

(6) A következő éjjel a *consul*ok, hogy elcsalják Hannibalt Capuától, különböző irányban indultak el, Fulvius Cumae területére, Claudius pedig Lucania felé. (7) Hannibal, amikor értesült arról, hogy a rómaiak tábora üres, és két menetoszlopuk kétfelé távozott, először habozott, hogy melyiket kövesse, majd úgy döntött, Appius nyomába ered. (8) De a *consul*, miután kedve szerint megsétáltatta az ellenséget, egy másik útvonalon visszatért Capuához.

(9) Hannibalnak azonban itt kedvező alkalma nyílt egy győzelemre. A rangidős *centurió*k között volt egy bizonyos Marcus Centenius, melléknevén Paenula, aki hatalmas termetével és rettenthetetlenségével kitűnt a rangjabeliek közül. (10) Szolgálati idejének letelte után Publius Cornelius Sulla *praetor* révén kihallgatást kért a *senatus*tól, és arra kérte az atyákat, hogy adjanak neki 5000 katonát; (11) ő, mivel jól ismeri az ellenséget és a terepet, hamarosan megszolgálja a belé

vetett bizalmat, és azokat a cselfogásokat fogja kieszelőjük ellen fordítani, amelyeknek eddig a mi vezéreink és seregeink estek áldozatul. (12) Éppoly balga dolog volt ilyesmit megígérni, mint az ígéretnek hitelt adni – mintha valaki attól, hogy kiváló katona, máris kiváló hadvezér is volna. (13) Nem is 5000, hanem mindjárt 8000 katonát adtak neki, felerészben római polgárokat, felerészben szövetségeseket. Maga is jelentékeny számú önkéntest toborzott útközben a földekről, így majdnem kétszeresére növekedett sereggel érkezett Lucaniába, ahol Hannibal megállt, miután hasztalan üldözte Claudiust. (14) A csata eredménye nem lehetett kétséges, hisz az egyik oldal vezére egy Hannibal volt, a másiké egy *centurio*; amott egy győzelmekben próbált sereg állt, emitt egy újonchad, nagyrészt botcsinálta, félig felfegyverzett katonákból. (15) Amint a seregek megpillantották egymást, egyik sem akart kitérni az ütközet elől, és azonnal csatarendbe álltak. A harc ilyen egyenlőtlen helyzetben is több mint két óra hosszat tartott: a rómaiak mindaddig helytálltak, amíg vezérük velük volt. (16) Amikor azonban ez – nemcsak régi hírnevéhez híven, hanem mert félt a rá váró szégyentől, ha túléli az ő könnyelműsége miatt bekövetkezett vereséget – belerohant az ellenség fegyvereibe, és elesett, a római csatasor azonnal megfutott. (17) De az ellenséges lovasság minden ösvényt elállt, így annyira nem találtak utat a menekülésre, hogy a nagy tömegből alig ezren tudtak kijutni, a többiek pedig a legkülönfélébb módon végezték.

20.

(1) A *consul*ok ismét teljes erővel kezdték ostromolni Capuát, egyfolytában szállítottak oda és készítettek elő mindent, ami ehhez szükséges volt. (2) Casilinumban gabonát halmoztak fel. A Volturnus torkolatánál, ahol most város áll,[1] erődítményt emeltek; ebbe és Puteoliba – ezt a várost már Fabius Maximus megerődítette[2] – helyőrséget küldtek, hogy a közeli tengerpartot és folyót ellenőrzésük alatt tartsák. (3) Ebbe a két tenger menti erődbe szállították át Ostiából a gabonát, amely nemrég érkezett Szardíniáról, és amelyet Marcus Iunius *praetor* vásárolt fel Etruriában, hogy a sereg téli ellátását biztosítsa. (4) De mintha nem lett volna elég súlyos csapás a lucaniai vereség, az önkéntes sereg, amely Gracchus életében rendkívüli hűséggel teljesítette szolgálatát,[3] most, mintha vezére halálával a katonai eskü alól is felmentést kapott volna, otthagyta a hadijelvényeket.

[1] A későbbi Volturnum városa, amely Capua eredeti nevét kapta meg (vö. IV. 37. 1).
[2] Vö. XXIV. 7. 10.
[3] Vö. XXIV. 14.

(5) Hannibal nem akarta elhanyagolni Capuát, sem magukra hagyni szövetségeseit válságos helyzetükben. Viszont az a szerencsés győzelem, amellyel az egyik római vezér meggondolatlansága ajándékozta meg, arra késztette, hogy keresse az alkalmat, miként tudna fölékerekedni a másik vezérnek és seregnek is. (6) Apuliai követek útján értesült arról, hogy Gnaeus Fulvius Flaccus *praetor* kezdetben, amíg néhány Hannibalhoz pártolt apuliai várost ostromolt, igen körültekintően járt el; később azonban a túl könnyű siker következtében őt magát és zsákmányban dúskáló katonáit olyan féktelenség és nemtörődömség ejtette hatalmába, hogy megszűnt közöttük minden katonai fegyelem. (7) Minthogy Hannibal már gyakran, legutóbb épp néhány napja tapasztalta meg, mit ér egy sereg egy hozzá nem értő vezér keze alatt, elindult Apulia felé.

21.

(1) Fulvius *praetor* és a római légiók Herdonea mellett tartózkodtak.[1] Az ellenség közeledésének hírére nem sok híja volt, hogy a *praetor* parancsát meg sem várva felragadják hadijelvényeiket és csatára sorakozzanak. Nem is tartotta vissza őket semmi egyéb, csak a bizonyosság, hogy ezt tetszésük szerint bármikor megtehetik. (2) Amikor Hannibal a következő éjszaka megtudta, milyen zajos jelenet játszódott le a táborban, amelynek során a legtöbben hangosan követelték a „fegyverbe!" parancsot, és erőszakosan sürgették a vezért, hogy adjon már jelt a csatára, (3) biztos volt benne, hogy itt az alkalom a szerencsés ütközetre. 3000 katonát helyezett el a környékbeli tanyákon, bozótosokban és erdőkben, hogy majd adott jelre mindnyájan egyszerre törjenek ki rejtekhelyükről. (4) Magonnak pedig mintegy 2000 lovasával el kellett állnia minden útvonalat, amerre Hannibal sejtése szerint az ellenség menekülni fog. Az éjszakai előkészületek után Hannibal kora hajnalban hadrendbe állította csapatait. (5) Fulvius sem késlekedett, nem mintha nagyon bízott volna magában, inkább csapatai elvakult lelkesedése sodorta őt magával. Így aztán ugyanolyan átgondolatlanul álltak hadrendbe, mint ahogy az ütközetre kivonultak: teljesen a katonák kényekedve szerint, akik vaktában előrerohantak vagy beálltak oda, ahová éppen kedvük tartotta, majd önkényesen vagy félelemből elhagyták helyüket. (6) Először az I. légió és a bal szövetséges *ala*[2] állt fel, az arcvonalat pedig széltében hosszúra nyújtották. (7) Hiába kiabáltak a *tribunus*ok, hogy a csatasor mélységében nem elég szilárd és erős, és bárhol támadja is meg az ellenség, játszva át

[1] Az itt következő római vereség elbeszélését a XXVII. 1. 3–15-ben leírt, kísértetiesen hasonló csata dublettjének szokás tekinteni.

[2] A szövetséges csapatokat egy jobb és egy bal „szárnyra" *(ala)* osztották.

fogja törni, a *praetor* semmi jó tanácsra nem hederített, sőt meg sem hallotta. (8) Hannibal pedig közeledett, egy távolról sem ilyen hadvezér, távolról sem ilyen sereggel és csatarendben. Nem csoda, hogy már serege első csatakiáltását és rohamát sem bírták a rómaiak. (9) Vezérük – aki ostobaságban és könnyelműségben méltó párja volt Centeniusnak, de bátorságban nem lehetett hozzá hasonlítani – látva, hogy a csata elveszett, és emberein erőt vett a fejetlenség, lóra kapott, és mintegy 200 lovas kíséretében elmenekült. (10) Serege többi részét szemből visszaszorították, majd oldalról és hátulról is bekerítették, és felmorzsolták őket: a 18 000 emberből alig 2000 tudott elmenekülni. Táborukat elfoglalta az ellenség.

22.

(1) Rómában az egymást követő vereségek hírére a polgárságot nagy gyász és aggodalom fogta el, de mivel a *consul*ok, akiknek a kezében volt a főhatalom, mind ez ideig sikeresen hadakoztak, ezek a csapások nem okoztak olyan nagy megrázkódtatást. (2) Követségbe küldték a *consul*okhoz Gaius Laetoriust és Marcus Metiliust, hogy figyelmeztessék őket: gondosan gyűjtsék össze a két sereg megmaradt katonáit, (3) és ügyeljenek, hogy ezek félelmükben és kétségbeesésükben meg ne adják magukat az ellenségnek, miként a cannaei vereség után történt, az önkéntes sereg szökevényeit pedig kutassák fel. (4) Ezt a feladatot megkapta Publius Cornelius is, akire a sorozás végrehajtását is bízták. Ő aztán a törvénykezési és gyülekezőhelyeken rendeletben közhírré tette, hogy az önkénteseket fel kell kutatni, és vissza kell vinni őket a hadijelvényekhez. Ezeket a rendelkezéseket a legnagyobb gonddal mind végre is hajtották.

(5) Appius Claudius *consul* Decimus Iuniust helyezte a Volturnus torkolatánál álló erőd, Marcus Aurelius Cottát pedig Puteoli élére, meghagyva nekik, hogy mihelyt befut egy-egy tengeri szállítmány Etruriából vagy Szardíniáról, küldjék azonnal a táborba a gabonát. (6) Ő maga visszatért Capuához, ahol tiszttársa, Quintus Fulvius épp mindent Capua alá szállíttatott Casilinumból, és a város ostromához készülődött. (7) Ezután közösen vontak ostromgyűrűt a város köré, és odahívták Suessulából, Marcellus egykori táborából Claudius Nero *praetor*t is, (8) aki csekély őrséget hagyott hátra a tábor biztosítására, és összes többi csapatával Capuához vonult. Így Capua körül három fővezéri sátor emelkedett, és három sereg háromfelől fogott az ostromművek építéséhez, hogy a várost árokkal és sánccal vegyék körül. (9) Kis térközökben erődöket is emeltek, és egyszerre több helyen is megütköztek a munkát akadályozni próbáló campaniaiakkal, olyan sikeresen, hogy ezek egy idő után meghúzódtak kapuik és falaik mögött. (10) De a városbeliek, mielőtt még az ostromművek gyűrűje

bezárult volna, követeket küldtek Hannibalhoz, hogy felpanaszolják, hogy cserbenhagyta Capuát, szinte visszaadta a rómaiaknak, és könyörögjenek neki: legalább most jöjjön segítségükre, amikor már nemcsak ostromzár, hanem ostromművek veszik őket körül.

(11) Publius Cornelius *praetor* levelet küldött a *consul*oknak,[1] hogy mielőtt teljesen körülzárnák Capuát az ostromművekkel, tegyék lehetővé a campaniaiaknak, hogy akik akarnak, eltávozhassanak, és vagyonukat is magukkal vihessék: (12) akik március idusáig eltávoznak, megtarthatják szabadságukat és minden tulajdonukat, de március idusától fogva az eltávozókat és ott maradókat egyaránt ellenségnek tekintik. (13) Mindezt közölték is a campaniaiakkal, akik nemcsak elutasították, de még ők kezdtek gyalázkodni és fenyegetőzni.

(14) Hannibal Herdoneától addigra már Tarentumhoz vezette légióit, abban a reményben, hogy rohammal vagy csellel hatalmába kerítheti a várat. Miután ez nemigen sikerült, Brundisium felé kanyarodott, arra számítva, hogy a város árulás révén a kezére jut. (15) Itt is hasztalanul vesztegette az időt; ekkor érkeztek meg hozzá a campaniaiak követei, egyszerre panaszkodva és könyörögve. Hannibal fennhéjázó hangon azt válaszolta nekik, hogy miután egyszer már feloldotta az ostromzárat, a *consul*ok most sem várják majd meg, hogy odaérjen. (16) Ilyen biztatással bocsátotta el a követeket, akik aztán alig tudtak visszavergődni Capuába, mert a várost már kettős árok- és sáncrendszer vette körül.

23.

(1) Miközben javában folytak a sáncmunkák Capua körül, véget ért Szürakuszai ostroma, amiben a vezér és serege hősiességén kívül szerepet játszott a belső árulás is. (2) Marcellus kora tavasszal még habozott, hogy az Akragasznál tartózkodó Himilko és Hippokratész ellen forduljon-e, vagy pedig Szürakuszait tartsa ostromzár alatt. (3) Jól látta, hogy sem rohammal nem tudja elfoglalni a szárazföld és tenger felől egyaránt bevehetetlen várost, (4) sem kiéheztetéssel, hiszen majdnem akadálytalanul jut el oda az utánpótlás Karthágóból. Mégis, mivel mindent meg akart próbálni, felszólította a szürakuszaibeli menekülteket – a római táborban ugyanis tartózkodott néhány előkelőség, akik nem értettek egyet a változással, amikor a város elpártolt a rómaiaktól, ezért száműzték őket –, hogy elegyedjenek szóba a pártjukhoz tartozó emberekkel, és puhatolják ki érzelmeiket, szavukat adva, hogy ha Szürakuszait kiszolgáltatják, szabadon, saját törvényeik szerint élhetnek. (5) De ilyen beszélgetésre nem nyílt lehetőség, mert azt a sok polgárt, akiket pártállásuk miatt gyanúsnak tartottak, mindenki gon-

[1] Mint a távollévő *consul*ok helyettese a *senatus* nevében.

dosan szemmel tartotta, hogy semmi efféle próbálkozásuk ne kerülje el a figyelmüket. (6) A száműzöttek egyetlen rabszolgájának, aki szökevénynek adva ki magát, bebocsátást nyert a városba, végül sikerült felvennie a kapcsolatot néhány emberrel, és lehetőséget teremtenie a tárgyalások megkezdésére. Ezután néhányan egy halászbárkán, a hálók alá bújva kerülővel eljutottak a római táborba, itt tárgyaltak a menekültekkel. Később ugyanők, majd mások is gyakran tették meg ezt az utat; számuk végül mintegy 80-ra emelkedett. (7) De amikor már mindent előkészítettek az árulásra, feljelentette őket Epiküdésznél egy bizonyos Attalosz, mert rossz néven vette, hogy őt nem avatták be a tervükbe. Mindnyájukat megkínozták és kivégezték.

(8) Ez a remény meghiúsult, de nyomban újabb támadt helyette. A római hajók elfogtak egy Damipposz nevű spártait, akit Szürakuszaiból küldtek Philipposz királyhoz. (9) Epiküdész mindenképpen ki akarta váltani ezt a foglyot, és ezt Marcellus sem utasította el, mert a rómaiak már ekkor nagyon szerették volna elnyerni az aitólok barátságát, akikkel a spártaiak szövetségben voltak. (10) A küldöttek, akiknek a fogoly kiváltásáról tárgyalniuk kellett, úgy látták a legalkalmasabbnak, ha a találkozót a két fél között éppen középen, a Trógilosz-öböl mellett álló Galeagra nevű torony mellett tartják. (11) Mivel sokat jártak ide, az egyik római küldött közelebbről is vizsgálgatni kezdte a falat, megszámolta a köveket, megbecsülte elülső oldaluk szélességét, (12) ebből jó közelítéssel kikövetkeztette a fal magasságát, és úgy találta, hogy az lényegesen alacsonyabb, mint ő és a többiek gondolták, és közepes létrákkal is fel lehet rá jutni. Felfedezéséről jelentést tett Marcellusnak, (13) aki nem tartotta lebecsülendőnek a dolgot. A helyet azonban éppen ezért különös gonddal őrizték, így nem lehetett megközelíteni. (14) Megfelelő alkalmat kerestek hát, amely el is jött, amikor egy szökevény jelentette, hogy a városban Artemisz háromnapos ünnepét ülik, és minthogy az ostromzár miatt egyéb dolgokban hiányt látnak, bőséges borozással emelik a lakoma fényét: Epiküdész is osztott bort az egész köznépnek, az elöljárók pedig az egyes kerületek lakóinak.

(15) Marcellus, mihelyt erről értesült, megbeszélte néhány *tribunus*sal, hogy válogassák ki a vakmerő terv végrehajtására alkalmas *centurió*kat és katonákat, titokban készítsék elő az ostromlétrákat, a többieknek pedig adják ki a parancsot, hogy korán étkezzenek és térjenek nyugovóra, mert éjszaka bevetés lesz. (16) Amikor úgy gondolta, hogy a bentiek a napközben elköltött lakoma után már jól teleitták magukat, és most alusszák első álmukat, kiadta a parancsot, hogy egy szakasz hozza elő a létrákat, és mintegy 1000 fegyverest keskeny oszlopban odavezetett a toronyhoz. (17) Mihelyt az elsők minden zaj nélkül, rendben felértek a falra, sorban követték őket a többiek, mert az elöl haladók vakmerősége bátorságot öntött a határozatlanokba is.

24.

(1) Amikor az ezer fegyveres már birtokába vette a környező városrészt, odavezették a többi csapatot is, és még több létrán kúsztak fel a falra; közben már megérkezett a jeladás a Hexapülontól is, (2) ahová úgy jutottak el, hogy útközben egy lélekkel sem találkoztak, mert a védők többsége a bástyákon elköltött lakoma után vagy borgőzös kábulatban hevert, vagy félrészegen tovább iszogatott. Néhányukat a rómaiak az ágyukban leptek meg és vágtak le. (3) A Hexapülon közelében van egy kis kapu. Ezt kezdték nagy erőfeszítéssel feltörni. A falról felharsant a megbeszélt trombitajel, és most már mindenütt nyíltan megindult a küzdelem. (4) Az ostromlók ugyanis már elértek az Epipolaihoz, ahol a legnagyobb létszámú volt az őrség, így most már nem az volt a cél, hogy kijátsszák, hanem hogy megrémítsék az ellenséget – így is lett. (5) Mihelyt az őrök meghallották a trombitaszót, a falakat és a város egy részét már hatalmában tartó ellenség kiáltozását, azt hitték, hogy az egész város elesett, és egyesek a falon menekültek, mások levetették magukat onnan, vagy a rémült tömeg sodorta le őket. (6) Mindamellett sokuknak sejtelme sem volt a bajról, minthogy mindnyájan kábultak voltak a bortól és álomtól, és mert a hatalmas és kihalt város egy pontján történtek híre nehezen terjedt tovább.

(7) Hajnaltájban feltörték a Hexapülont, és Marcellus bevonult a városba minden csapatával. Erre már mindenki észbe kapott, és fegyvert ragadott, hogy ha még lehet, segítsen a szinte már elesett városon. (8) Epiküdész, aki erőltetett menetben érkezett meg a Szigetről (amelyet ők Naszosznak neveznek), biztos volt abban, hogy csak néhány ellenséges katona hatolt át a falakon az őrség hanyagsága miatt, és majd ő kiveri őket a városból. (9) Így azt vetette a rémült szembejövők szemére, hogy csak felfújják a dolgot és pánikot keltenek. De látva, hogy az Epipolaiban mindenhol nyüzsög a fegyveres ellenség, csak néhány dárdavetéssel provokálta őket, majd visszahúzódott csapatával az Akhradinába – (10) nem mintha megijedt volna az ellenség erejétől és tömegétől, de félt, hogy a kedvező alkalmat kihasználva belső felkelést szítanak ellene, és a nagy felfordulásban kizárják az Akhradinából és a Szigetről.

(11) Marcellus, miután felment a falakra, és letekintett a magasból az akkori idők talán legcsodálatosabb városára, amely ott terült el a szeme előtt, állítólag könnyekre fakadt, részben örömében, hogy ilyen nagy dolgot vitt véghez, részben pedig, mert felidézte a város régi dicsőségét. (12) Eszébe jutottak az elsüllyesztett athéni hajóhadak, a két hatalmas hadsereg és két nagy hírű vezérük megsemmisítése,[1] a sok, roppant kockázattal járó háború a karthágóiak ellen,

[1] A peloponnészoszi háború folyamán Athén Kr. e. 413-ban, majd később, 405-ben egy-egy hatalmas hajóhadat és hadsereget küldött Szürakuszai ellen. A város lakói a hajóha-

(13) a sok hatalmas *türannosz* és király, mindenekelőtt Hierón, akinek emléke még egészen friss volt, és aki mindennél inkább, amit derekasságának és szerencséjének köszönhetett, a rómaiaknak tett szolgálatairól vált nevezetessé. (14) Amikor mindez elvonult lelki szemei előtt, és belenyilallt a gondolat, hogy mindez egy óra leforgása alatt a lángok martalékává válhat, (15) még mielőtt az Akhradina elé nyomult volna, előreküldött néhány szürakuszaibelit, akik – mint említettem – a római sereg körében tartózkodtak, hogy igyekezzenek az ellenséget barátságos hangon rábeszélni a város átadására.

25.

(1) Az Akhradina kapuit és falait főként szökevények védték, akik akkor sem számíthattak megbocsátásra, ha létrejön a megállapodás, így hát nem is engedték őket a falak közelébe, hogy bárkivel tárgyalást kezdjenek. (2) Ezért Marcellus, miután kísérlete meghiúsult, kiadta a parancsot, hogy csapatai induljanak viszszafelé az Eurüalosz magaslathoz, amely a város szélén emelkedik, a tengerrel átellenben. Ez biztosította a földekre és a sziget belsejébe vezető út ellenőrzését, és fekvése épp kedvező volt ahhoz, hogy innen kiindulva el lehessen fogni az ellenség utánpótlását. (3) Epiküdész az argoszi Philodémoszra bízta az itteni erőd parancsnokságát. Hozzá küldte el Marcellus Szósziszt, az egyik zsarnokölőt, aki hosszas beszélgetés után mégsem kapott azonnali választ, így azzal tért vissza Marcellushoz, hogy Philodémosz gondolkodási időt kért. (4) Philodémosz azonban napról napra húzta az időt, várva, hogy Hippokratész és Himilko megérkezzenek légióikkal, mert biztos volt benne, hogy ha egyszer bebocsátja őket az erődbe, meg tudják semmisíteni a falak közé zárt római sereget. (5) Amikor Marcellus látta, hogy az Eurüaloszt sem szépszerével, sem erőszakkal nem kapja meg, táborát a Neapolisz és a Tükha – egy-egy város nagyságú városrész – között ütötte fel, mert aggódott, hogy ha benyomulna a város sűrűbben lakott részeibe, nem tudná együtt tartani zsákmányra sóvárgó katonáit. (6) Itt járultak elé a küldöttek a Tükhából és a Neapoliszból, fejükön szalagokkal és körülfont olajágakkal, kérve, hogy akadályozza meg a mészárlást és gyújtogatást. (7) Marcellus inkább kérés, mint követelés formájában előterjesztett kívánságuk ügyében haditanácsot tartott, és ennek egyhangú döntése alapján közölte a katonákkal, hogy senki sem bánthat szabad polgárokat, de minden egyéb a katonák zsákmánya lesz. (8) Táborát a házak falai övezték védőfal gyanánt, az utcák irányából védtelen táborkapukhoz pedig őrségeket és előretolt őrállásokat telepített, hogy mialatt katonái szétszóródnak, táborát ne érhesse ellenséges

dakat megverték, a seregek maradványait fogságba ejtették, a két vezért, Nikiaszt és Démoszthenészt pedig kivégezték.

támadás. (9) Azután jelt adott a katonáknak: azok szétszéledtek, betörték az ajtókat, és bár mindent betöltöttek a rémület és zűrzavar hangjai, tartózkodtak a vérontástól. A rablással azonban csak akkor hagytak fel, amikor már széthordták az évszázados jólét folyamán felhalmozott összes értéket.

(10) Most már Philodémosz sem reménykedett többé segítségben, ezért miután ígéretet kapott, hogy bántatlanul visszatérhet Epiküdészhez, kivonta csapatait a dombról, és átadta azt a rómaiaknak. (11) Bomilkar pedig, amikor mindenkinek a figyelmét elterelte a nagy felfordulás a város részleges elfoglalása során, kihasználva azt az éjszakát, amelyen a római hajók a viharos szél miatt nem horgonyozhattak kint a szabad vízen, (12) akadálytalanul kifutott a szürakuszai öbölből a nyílt tengerre 35 hajójával, 55 hajót pedig otthagyott Epiküdésznek és a szürakuszaibelieknek. (13) Miután értesítette a karthágóiakat Szürakuszai válságos helyzetéről, néhány nap múlva 100 hajóval tért vissza. Ezért, mint mondják, Epiküdész gazdagon megajándékozta Hierón kincseiből.

26.

(1) Marcellusnak az Eurüalosz elfoglalása és helyőrséggel való megerősítése után legalább amiatt nem kellett többé aggódnia, hogy a háta mögött ellenséges sereget bocsátanak be az erődbe, és onnan fogják zaklatni a falak közé bezárt és mozgásukban akadályozott csapatait. (2) Ezután három, megfelelő helyeken felállított táborral körülzárta az Akhradinát, remélve, hogy minden szükségestől elzárhatja és teljes ínségbe döntheti az ostromlottakat. (3) Néhány napig mindkét fél előőrsei veszteg maradtak. Aztán váratlanul megérkezett Hippokratész és Himilko, és most a rómaiak kerültek minden oldalról ostrom alá. (4) Hippokratész ugyanis, aki a nagy öböl mellett állította fel erődített táborát, a rómaiak Crispinus vezetése alatt álló régi táborát támadta meg, jelt adva az Akhradinát tartó helyőrségnek, míg a másik irányból Epiküdész intézett kitörést Marcellus előőrsei ellen, a karthágói hajóhad pedig a város és a római tábor között húzódó partvonalhoz evezett, hogy Marcellus ne küldhessen erősítést Crispinusnak. (5) De az ellenséges támadásnak nagyobb volt a füstje, mint a lángja. Crispinus nemcsak hogy elűzte sáncai elől Hippokratészt, (6) de pánikszerűen menekülő seregét még üldözőbe is vette, Marcellus pedig Epiküdészt kergette vissza a városba. Úgy tűnt, ezzel a jövőre nézve is sikerült hatékonyan megelőzni a városbeliek váratlan kitöréseit. (7) Ráadásul kitört egy járvány is, amely mindkét felet egyformán sújtotta,[1] és ez nagyon is elterelte gondolataikat a háborús tervekről. Minthogy őszre járt az idő, a vidék pedig természettől fogva egész-

[1] Livius a járvány leírásában sok vonást átvesz az athéni pestisjárvány Thuküdidész *A peloponnészoszi háború* című művében (II. 47–51.) található leírásából.

ségtelen volt, az elviselhetetlen hőség mindkét táborban – de a városon kívül még inkább, mint a városban – megrendítette szinte minden ember egészségét. (8) Kezdetben csak az egészségtelen évszak és hely okozott megbetegedéseket és haláleseteket, de később már a betegek ápolása és a velük való érintkezés terjesztette a kórt, úgyhogy akik egyszer megkapták, vagy magukra hagyva, gondoskodás nélkül hunytak el, vagy pedig látogatóikat és ápolóikat is megfertőzték és magukkal vitték a sírba. (9) Így mindennapossá vált a temetések és a halál látványa, és éjjel-nappal mindent betöltött a gyászolók jajgatása. (10) Végül már annyira belefásultak a csapásba, hogy nemcsak nem búcsúztatták a holtakat könnyekkel és méltó siratással, de még csak ki sem vitték, el sem hantolták őket. A kiterített holttestek ott hevertek a hasonló halálukat várók szeme előtt, (11) és a halottak a betegeket, a betegek az egészségeseket döntötték romlásba nemcsak a rettegés, de a testek bomlása és dögletes kigőzölgése révén is. Voltak, akik egyedül támadtak az ellenséges előőrsökre, hogy inkább a fegyver végezzen velük. (12) A ragály azonban sokkal hevesebben dühöngött a pun táborban, mint a rómaiaknál, mert a rómaiak a hosszú szürakuszai ostromzár folyamán jobban megszokták az éghajlatot és a vizet. (13) Az ellenséges seregben szolgáló szicíliaiak, mihelyt észrevették, hogy az egészségtelen vidék miatt terjed a betegség, szétszéledtek, ki-ki a saját környékbeli városába. (14) Viszont a karthágóiak, akiknek nem volt hová menniük, egytől egyig mind elpusztultak vezéreikkel, Hippokratésszel és Himilkóval együtt. (15) Marcellus, látva, micsoda erővel dühöng a járvány, csapataival a városba vonult, és itt az árnyékot adó háztetők védelmébe húzódva gondoskodott legyengült emberei ápolásáról. Ennek dacára a járvány a római seregből is sok áldozatot szedett.

27.

(1) A szárazföldi pun sereg megsemmisülése után az eddig Hippokratész seregében szolgáló szicíliaiak megszálltak két nem nagy, de fekvésük és erődítményeik révén jól biztosított várost,[1] 3, illetve 15 mérföldnyire Szürakuszaitól. Ide szállíttatták az utánpótlást városaikból, és segédcsapatokat is gyűjtöttek. (2) Közben Bomilkar ismét visszatért hajóhadával Karthágóba, és a szövetségesek helyzetéről beszámolva felcsillantotta a reményt, hogy nemcsak nekik nyújthatnak életmentő segítséget, de az úgy-ahogy megszállt városban a rómaiakat is bekeríthetik. (3) Így elérte, hogy igen nagyszámú, mindenféle szállítmánnyal bőségesen megrakott teherhajót küldtek vele, és hajóhadát is megerősítették. (4) Így 130 hadihajóval és 700 teherhajóval indult el Karthágóból, és elég kedvező

[1] Valószínűleg Bidisz és Daszkón városokról van szó.

szeleket fogott ki, hogy átkeljen Szicíliába, (5) de épp ezek a szelek akadályozta meg, hogy megkerülhesse a Pakhünosz-hegyfokot.

Bomilkar közeledésének híre, majd váratlan késlekedése a rómaiakat és a szürakuszaibelieket felváltva töltötte el hol félelemmel, hol örömmel. (6) Epiküdész attól tartva, hogy ha a most uralkodó keleti szelek még néhány napig fújnak, a pun hajóhad visszatér Afrikába, (7) az Akhradinát rábízta a zsoldoskatonák parancsnokaira, és elhajózott Bomilkarhoz. (8) Bomilkar hajói már orrukkal Afrika felé horgonyoztak, a tengeri ütközettől pedig tartott, nem mintha ereje vagy hajóinak száma kisebb lett volna – épp ellenkezőleg –, de a széljárás inkább a rómaiaknak kedvezett, mint saját hajóhadának. Epiküdész mégis rávette, hogy vállalja a tengeri csata kockázatát. (9) Marcellus, látva, hogy a szicíliaiak az egész szigeten mozgósítást tartanak, és nagy élelmiszer-szállítmánnyal megrakott pun hajóraj közeledik, elhatározta – noha kevesebb hajója volt –, hogy nem engedi Bomilkart Szürakuszai közelébe, nehogy a szárazföld és a tenger felől harapófogóba kerüljön, és beszorítsák az ellenséges városba.

(10) A két hajóhad ott horgonyzott harcra készen a Pakhünosz-hegyfoknál, készen arra, hogy mihelyt a tenger lecsillapodik, és kifuthatnak a nyílt vízre, összecsapnak. (11) Amikor a jó néhány napja dühöngő keleti szél lecsillapodott, Bomilkar indult el elsőnek. Hajóhada először mintha csak azért próbált volna kifutni a nyílt vízre, hogy minél könnyebben megkerülhesse a hegyfokot. (12) Amikor azonban meglátta a felé tartó római hajókat, hirtelen megijedt valamitől, és kivitorlázott a nyílt tengerre. Üzenetet küldött Hérakleiába, hogy a teherhajók térjenek vissza Afrikába, ő maga pedig, elhaladva Szicília mellett, Tarentum felé indult. (13) Erre Epiküdész, miután nagy reménye váratlanul semmivé foszlott, nem akart visszatérni az ostromzár alatt álló, nagyrészt már elfoglalt Szürakuszaiba. Akragaszba hajózott hát, inkább azért, hogy ott várja ki, hogyan alakulnak az események, nem pedig azért, hogy onnan kiindulva próbálkozzon valamivel.

28.

(1) Amikor a szicíliaiak táboraiba megérkezett a hír, hogy Epiküdész odébbállt Szürakuszaiból, a karthágóiak pedig elhagyták és szinte ismét átadták a rómaiaknak a szigetet, (2) követeket küldtek Marcellushoz megtárgyalni a megadás feltételeit, miután előzőleg az ostromlottaktól tárgyalásokon megtudakolták, mi a szándékuk. (3) Mivel abban nagyjából sikerült megegyezni, hogy mindaz, ami valaha is a királyok birtoka volt, a rómaiakat illeti, minden egyéb területet pedig meg kell hagyni a szicíliaiaknak, szabadságukkal és saját törvényeikkel együtt, tárgyalás céljából kihívták azokat, akikre Epiküdész az ügyek intézését rábízta, (4) és közölték velük, hogy a szicíliai sereg őket küldte követségbe mind Mar-

cellushoz, mind őhozzájuk, hogy mindnyájan – az ostromlottak és akik nem állnak ostrom alatt – (5) közös sorsban osztozzanak, és egyik fél se eszközöljön ki magának semmiféle külön békefeltételt.

Ezek után bebocsátást nyertek, hogy szót válthassanak ismerőseikkel és vendégbarátaikkal. Elmondták, miben állapodtak meg eddig Marcellusszal, és felcsillantva előttük a megmenekülés reményét, rábírták őket, hogy támadják meg velük együtt az Epiküdész által kinevezett parancsnokokat: Polükleitoszt, Philisztiónt és a Szindón melléknevű Epiküdészt. (6) Miután ezeket megölték, gyűlésbe hívták a népet. Felpanaszolták az ínséget és mindazt, ami miatt titokban zúgolódni szoktak, és kijelentették, hogy bármennyi csapás látogatta is őket, még sincs joguk balszerencséjüket vádolni, mert hatalmukban áll bármikor véget vetni a bajoknak. (7) A rómaiak nem gyűlöletből, hanem szeretetből vették ostrom alá Szürakuszait: akkor kezdték meg a háborút és a város ostromát, amikor hírül vették, hogy Hippokratész és Epiküdész, Hannibal, majd Hierónümosz csatlósai ragadták magukhoz a hatalmat. Támadásuk tehát nem a város, hanem annak könyörtelen *türannosz*ai ellen irányult. (8) Minthogy azonban Hippokratész odaveszett, Epiküdész el van vágva Szürakuszaitól, helytartói holtan fekszenek, a karthágóiakat pedig szárazon és vízen teljesen kiverték Szicília birtokából, mi okuk lehetne még a rómaiaknak, hogy ne akarják sértetlenül megőrizni Szürakuszait, éppúgy, mintha élne még Hierón, a rómaiak egyedülállóan hűséges barátja? (9) Ezért sem a városnak, sem lakóinak nem kell más veszélytől tartaniuk, mint saját maguktól, hogy elszalasztják az alkalmat a rómaiakkal való kibékülésre. Ilyen lehetőség pedig, mint ebben a pillanatban, soha többé nem fog kínálkozni, ha egyszer nyilvánvalóvá válik, hogy amikor megszabadultak féktelen zsarnokaiktól …[1]

29.

(1) Ezeket a szavakat mindenki élénk helyesléssel fogadta, de úgy döntöttek, hogy mielőtt a követséget összeállítanák, először *sztratégosz*okat választanak. Ezután épp a *sztratégosz*ok közül küldtek szószólókat Marcellushoz. (2) Vezetőjük így beszélt:

„Kezdetben nem mi, szürakuszaibeliek pártoltunk el tőletek, hanem Hierónümosz, aki velünk szemben még sokkal aljasabbul viselkedett, mint veletek. (3) Később a *türannosz* meggyilkolásával helyreállított békét sem szürakuszaibeliek zavarták meg, hanem a király csatlósai, Hippokratész és Epiküdész, akik részben megfélemlítéssel, részben ámítással nyomtak el minket. Senki sem állíthatja, hogy valaha is megadatott nekünk a szabadság, amikor nem voltunk békében

[1] A kéziratok ezen a ponton hiányosak.

veletek. (4) Mindenesetre most, Szürakuszai elnyomóinak bukása után, mihelyt a magunk urai lettünk, első dolgunk volt eljönni, hogy átadjuk fegyvereinket, magunkat, városunkat, falainkat, vállalva mindent, amit ránk róttok. Az istenek neked adták a dicsőséget, Marcellus, hogy elfoglald a leghíresebb és legszebb görög várost, (5) és minden emlékezetes tett, amit mi szárazon és vízen véghezvittünk, a te diadalmeneted győzelmi feliratát ékesíti majd. (6) Talán azt akarod, hogy csak a hagyomány hirdesse, mekkora várost vettél be? Nem lenne jobb, ha az utókor is gyönyörködhetne ebben a csodálatos látványban, amely az érkezőnek – akár szárazföldön, akár a tenger felől jön – győzelmi emlékjeleivel egyrészt a mi diadalainkról tanúskodik az athéniak és karthágóiak fölött, másrészt a te győzelmedről fölöttünk; és ha te Szürakuszait épségben hagynád családodra, hogy a Marcellus nemzetség védence és *cliens*e legyen?[1] (7) Ne nyomjon nálatok többet a latban Hierónümosz emléke, mint Hieróné! Hiszen sokkal tovább volt barátotok az egyik, mint ellenségetek a másik, és Hierón barátságának a gyümölcseit a valóságban is élveztétek, míg a másik eszeveszettségében csak saját magát tudta elpusztítani."

(8) A rómaiaknál a szürakuszaibeliek készséges meghallgatásra és biztonságra találtak; sokkal nagyobb háborús fenyegetés rejlett azonban saját köreikben. A szökevények ugyanis attól tartva, hogy kiszolgáltatják őket a rómaiaknak, a zsoldos segédcsapatokra is átterjesztették ezt a félelmet. (9) Így aztán fegyvert ragadtak; először a *sztratégosz*okat gyilkolták le, azután szétszóródtak, hogy a polgárokat kezdjék öldökölni. Dühükben mindenkit megöltek, aki útjukba került, és mindent elraboltak, amihez csak hozzáférhettek. (10) Ezután, hogy vezéreik is legyenek, hat elöljárót választottak, hogy közülük hárman az Akhradinában, hárman pedig a Naszoszon vegyék át a parancsnokságot. Amikor végre lecsillapodott a zűrzavar, a zsoldosok megtudakolták, milyen megállapodás született a rómaiakkal, és kezdett előttük felderengeni a valóság, hogy ők egészen más helyzetben vannak, mint a szökevények.

30.

(1) Éppen a legjobbkor érkeztek vissza a követek Marcellustól, akik megmagyarázták, hogy alaptalan gyanakvás hozta őket indulatba, hisz a rómaiaknak nincs rá okuk, hogy meg akarják őket büntetni.

(2) Az Akhradina három parancsnoka közül az egyik egy Moericus nevű hispán volt. A követek kísérői között szántszándékkal elküldték hozzá a hispán segédcsapatok egyik katonáját is, aki, mihelyt alkalma nyílt Moericusszal négy-

[1] A Marcellusok később valóban Szicília patrónusai lettek, mint ahogy általában a hadvezérek sokszor váltak az általuk meghódított terület vagy város hivatalos pártfogóivá.

szemközt szót váltani, elmondta neki, hogy odahaza már minden a római fegyverek hatalmában volt, amikor eljött onnan (valóban nemrég érkezett Hispániából). (3) Ha Moericus valami érdemleges cselekedetet hajtana végre – mondta –, vezető szerepet kaphatna honfitársai között, akár a római seregben akar szolgálni, akár vissza szeretne térni hazájába. Ellenben ha továbbra is jobban szeretne ostromzár alatt maradni, milyen reményeket táplálhat, elvágva szárazföldtől és tengertől?

(4) Moericus elgondolkozott a szavain, és amikor az ostromlottak úgy döntöttek, követeket küldenek Marcellushoz, elküldte velük a fivérét is. Ő az említett hispán közvetítésével négyszemközt találkozhatott Marcellusszal, és miután szavát vette, és részletesen kidolgozták a tervet, visszatért az Akhradinába. (5) Ekkor Moericus, hogy elterelje magáról az árulás gyanúját, kijelentette: Nem helyesli, hogy állandóan követségek járkálnak ide-oda. Ne küldjenek és ne is fogadjanak ezután senkit, és hogy még lelkiismeretesebben őrködjenek, osszák fel a veszélyeztetett szakaszokat a parancsnokok között, és mindenki legyen felelős a rábízott helyért. – (6) Javaslatával mindenki egyetértett. A felosztásnál ő az Arethusza-forrástól a nagy kikötő bejáratáig terjedő területet kapta, és gondoskodott róla, hogy ezt a rómaiak is megtudják. (7) Így aztán Marcellus parancsára egy négyevezősoros éjszaka az Akhradinához vontatott egy fegyveresekkel megrakott teherhajót; a katonákat az Arethusza-forrás közelében lévő kapunál kellett partra tenni.[1] (8) Miután mindez a negyedik őrségváltás idején lezajlott, és Moericus a partra szállt katonákat a megállapodás szerint beengedte a kapun, Marcellus kora hajnalban teljes seregével olyan heves támadást indított az Akhradina falai ellen, (9) hogy nemcsak ennek védőseregét vonta oda, de állásaikat elhagyva a Naszoszról is csapatostul rohantak oda a fegyveresek, hogy elhárítsák a rohamot. (10) A nagy fejetlenséget kihasználva néhány könnyű járású hajó, amelyeket már előre felszereltek, kerülővel elhajózott a Naszoszig, és ott fegyvereseket rakott partra. Ezek váratlanul megtámadták a részben őrség nélkül maradt állásokat és az iménti kirohanás közben nyitva maradt kapukat, és nem túl nagy küzdelem árán elfoglalták a Naszoszt, amelyet az őrség pánikszerűen hagyott ott. (11) Itt bárki elszántabban állta a sarat, mint éppen a szökevények, akik még saját bajtársaikban sem bíztak eléggé, így inkább elmenekültek a csata sűrűjéből. (12) Amikor Marcellus értesült arról, hogy a Naszoszt elfoglalták, az Akhradina egy körzete is hatalmukban van, Moericus pedig csapatával együtt csatlakozott a rómaiakhoz, visszavonulót fúvatott, nehogy széthordják a királyi kincseket – amelyeknek nagyobb volt a híre, mint amennyi maradt belőlük.

[1] A ma is létező Arethusza-forrás valójában a Naszoszon található, nem az Akhradinában.

31.

(1) Azzal, hogy katonáit visszatartotta, időt és alkalmat adott a menekülésre az Akhradinában tartózkodó szökevényeknek, (2) és így a szürakuszaibeliek, végre megszabadulva a félelemtől, megnyitották az Akhradina kapuit, és szószólókat küldtek Marcellushoz: nem kértek semmi egyebet, csak azt, hogy kímélje meg őket és gyermekeiket. (3) Marcellus haditanácsot hívott össze, amelybe bevonta a polgárviszályok folyamán száműzött szürakuszaibelieket is, akik a római táborban tartózkodtak. (4) Ezután ezt a választ adta: Hierón 50 év alatt nem tett több jó szolgálatot a római népnek, mint amennyi gonosztettet e néhány év alatt elkövettek ellene azok, akik Szürakuszait hatalmukba kerítették. De ezekből a legtöbb a bűnösök fejére szállt vissza, és a szerződések megszegéséért saját magukat büntették meg, sokkal súlyosabban, mint a római nép akarta. (5) Ő már három éve ostromolja Szürakuszait, nem azért, hogy egy várost a római nép rabszolgájává tegyen, hanem hogy ne tartsák azt rabságban szökevények és zsoldosok vezérei. (6) Hogy mi az, amit a szürakuszaibeliek megtehettek volna, arra jó példát mutattak azok a honfitársaik, akik a római sáncok mögé menekültek, vagy Moericus, a hispán parancsnok, aki átadta a rábízott őrhelyet, és végül maguknak a szürakuszaibelieknek ez a megkésett, mégis bátor elhatározása. (7) A Szürakuszai falai előtt szárazon és vízen átélt hosszas veszélyek és fáradalmak neki messze nem hoznak annyi hasznot, mint amennyit a szürakuszaibeliek nyerhettek volna.[1]

(8) Ezután elküldtek egy *quaestor*t a Naszoszra egy csapattal, hogy vegye át és őrizze a királyi kincseket. A városban a katonáknak szabad zsákmányolást engedtek, őrszemeket állítva azoknak a hajléka elé, akik eddig a római táborban tartózkodtak. (9) Mind a bosszúvágyra, mind a kapzsiságra sok kegyetlen példával szolgáltak az események. Sőt feljegyezték, hogy az elfoglalt városban a rémület és a városszerte fosztogató katonaság okozta hatalmas kavarodás közepette az egyik katona megölte a porba írt ábráin töprengő Arkhimédészt, nem tudván, ki ő. (10) Azt mondják, Marcellust nagyon lesújtotta ez az eset, maga gondoskodott a temetéséről, és felkutatta hozzátartozóit is, akiknek Arkhimédész neve és emléke megbecsülést és védelmet biztosított.

[1] A szöveghely minden bizonnyal romlott; ez az egyik lehetséges értelmezés. Egy másik elterjedt alternatíva, egy Gronovius által javasolt kiegészítés alapján: „Ő a Szürakuszai falai előtt szárazon és vízen átélt hosszas veszélyek és fáradalmak jutalmát korántsem abban látja, hogy elfoglalhatta Szürakuszait, »inkább abban, hogy talán meg tudja menteni«."

(11) Ez volt nagy vonalakban Szürakuszai elfoglalásának története. A városban annyi zsákmányt szereztek, amennyit még Karthágóban is alig ejtettek volna akkor, amikor Róma egyenlő erejű ellenfele volt.

(12) Néhány nappal Szürakuszai bevétele előtt Titus Otacilius 80 ötevezősoros hajóval átkelt Lilübaionból Uticába. (13) Még hajnal előtt behatolt a kikötőbe, elfogott több, gabonával megrakott teherszállító hajót, majd partra szállt, végigpusztította Utica környékének nagy részét, és a legváltozatosabb zsákmánnyal megrakodva tért vissza hajóihoz. (14) Harmadnapra azután, hogy elindult, vissza is ért Lilübaionba 130, gabonával és zsákmánnyal teli teherhajóval, és a gabonát rögtön elküldte Szürakuszaiba. Ha ez meg nem érkezett volna, éppen a legjobbkor, a győztesek és legyőzöttek egyaránt pusztító éhínségnek néztek volna elébe.

32.

(1) Hispániában, ahol két éven át szinte semmi említésre méltó dolog nem történt,[1] és a háborút inkább taktikázással, mint fegyverekkel folytatták, a római vezérek ezen a nyáron, miután elhagyták téli szállásukat, egyesítették csapataikat. (2) Haditanácsot hívtak össze, ahol mindenki egybehangzóan úgy vélekedett: míg eddig csak az volt a céljuk, hogy útját állják az Itáliába tartó Hasdrubalnak, most már ideje a hispániai háború befejezésére törekedniük. (3) Úgy gondolták, ehhez elég erősítést kaptak a 20 000 keltibér személyében, akiket a télen szólítottak fegyverbe.[2]

(4) Az ellenségnek három hadserege volt: Giskon fia Hasdrubal és Magon egyesített erői mintegy ötnapi járóföldre voltak a rómaiaktól. (5) Közelebb volt hozzájuk Hamilkar fia Hasdrubal, a veterán hispániai hadvezér; ő seregével Amtorgis[3] városa mellett tartózkodott. (6) A római hadvezérek először vele akartak leszámolni, és méltán bízhattak benne, hogy erre bőven elég az erejük. Csak attól féltek, hogy ha seregét szétverik, a másik Hasdrubal és Magon ijedtükben beveszik magukat az úttalan rengetegekbe, a hegyek közé, és a háború elhúzódik. (7) Így azt találták a legjobbnak, ha csapataikat kétfelé elosztva egyszerre terjesztik ki a háborút egész Hispániára. Úgy osztoztak meg a seregen, hogy Publius Cornelius a római sereg és a szövetségesek kétharmad részével induljon meg Magon és Hasdrubal ellen, (8) Gnaeus Cornelius pedig a már meglévő sereg egyharmadával és a keltibérekkel Hasdrubal Barka ellen folytassa a háborút. (9) A két vezér együtt kerekedett fel seregével, és előreküldve a keltibéreket, Amtorgis

[1] Vö. XXIV. 41–42., a hozzá fűzött jegyzetekkel.

[2] Vö. XXIV. 49. 7–8.

[3] Ez a városnév máshonnan nem ismert; a névalak feltehetőleg az Iliturgi (görög átírás szerint Ilitorgisz) névből romolhatott Livius görög nyelvű forrásában.

mellett ütött tábort, látótávolságra az ellenségtől, amelytől csak a folyó választotta el őket.[1] (10) Gnaeus Scipio ott maradt fent említett csapataival, Publius Scipio pedig továbbvonult, hogy végrehajtsa a rábízott feladatot.

33.

(1) Hasdrubal észrevette, hogy a táborban csak kis létszámú római sereg tartózkodik, és hogy minden reményük a keltibér segédcsapatokban van. (2) Mivel jól ismerte már a barbárok hitszegő természetét, amely különösen jellemző mindazokra a népekre, de, amelyek között oly sok éven át hadakozott, (3) titkos tárgyalások révén, nagy pénzösszeg fejében rávette a keltibérek vezetőit – könynyű volt szóba elegyednie velük, mert mindkét tábor tele volt hispánokkal –, hogy csapataikkal vonuljanak el onnan. (4) Ezt ők nem is tartották különösebben elítélendőnek, hiszen végül is nem arról volt szó, hogy forduljanak a rómaiak ellen. Ráadásul azért, hogy ne harcoljanak, olyan jutalmat ígértek nekik, amely még egy háború megvívásáért is elég lett volna; a közemberek pedig nemcsak a nyugalmat fogadták örömmel, hanem azt a lehetőséget is, hogy hazatérhetnek, és újra láthatják családjukat és házuk táját. (5) Így aztán a tömeget éppoly könynyű volt megnyerni, mint a vezéreket. Ugyanakkor a rómaiaktól sem nagyon tartottak, hisz azok túl kevesen voltak ahhoz, hogy erőszakkal maradásra tudják őket bírni. – (6) A történtek intő példájából okulva a római vezéreknek mindig gondosan kell ügyelniük arra, hogy soha ne építsenek annyira az idegen segédcsapatokra, hogy a táborban ne saját haderejük és csapataik legyenek többségben.

(7) A keltibérek felragadták hadijelvényeiket, és elvonultak. A távozásuk okát firtató rómaiaknak, akik hiába könyörögtek nekik, hogy maradjanak, csupán annyit válaszoltak, hogy egy otthon támadt háború miatt kell távozniuk. (8) Scipio, miután szövetségeseit sem szépszerével, sem erőszakkal nem lehetett visszatartani, belátta, hogy mivel nélkülük ereje nem ér fel az ellenségével, fivére seregével pedig nem tud újra egyesülni, megmenekülése érdekében nem folyamodhat semmi más tervhez: (9) úgy döntött hát, hogy visszavonul, amilyen messzire csak tud, és minden figyelmét arra fordítja, hogy a síkságon sehol se kerüljön sor ütközetre az ellenséggel, amely átkelt a folyón, és visszavonulása közben szinte végig a sarkában volt.

34.

(1) Ugyanezekben a napokban Publius Scipiót hasonló rémület és még nagyobb veszedelem környékezte egy új ellenség részéről. (2) Ez pedig az ifjú Massinissa volt, akit később oly híressé és hatalmassá tett Rómával kötött barátsága, de

[1] Ha Amtorgis valóban Iliturgival azonos, az itt említett folyó a Baetis (Guadalquivir).

ekkor még a karthágóiak szövetségese volt. (3) Numida lovasai élén már annak érkezésekor szembeszállt Publius Scipióval, és azután is éjjel-nappal szüntelenül zaklatta támadásaival: (4) nemcsak azokra csapott le, akik elszéledtek, és messzebbre távoztak el a tábortól, hogy fát és takarmányt hozzanak, de gyakran egészen a táborig ellovagolt, betört az előőrsök közé, és rendkívüli felfordulást okozott. (5) Éjszakánként is sokszor keltett pánikot a sánc és a kapuk ellen intézett váratlan rajtaütéseivel. A rómaiaknak már soha, sehol nem lehetett nyugtuk: (6) beszorultak a sáncok mögé, és lassan minden készletből kifogytak. Szinte szabályos ostromzár vette őket körül, és várható volt, hogy a hurok még jobban megszorul majd, ha a punokhoz Indibilis is csatlakozik, aki a hírek szerint 7500 suessetanus katonával közeledett.[1] (7) Ezért kényszerhelyzetében a máskülönben óvatos és előrelátó Scipio ahhoz a kockázatos tervhez folyamodott, hogy éjszaka kivonul Indibilis elé, és bárhol találkoznak is, megütközik vele.

(8) Így hát csekély számú őrséget hátrahagyva a táborban Tiberius Fonteius *legatus* vezetésével, éjszaka útra kelt, és összecsapott a szembejövő ellenséggel. (9) Az ütközet inkább menetoszlopok, nem csatasorok között zajlott, de amennyire ilyen szabálytalan ütközetben lehetett, a rómaiak kerültek fölénybe. Csakhogy váratlanul mindkét oldalon megjelent a numida lovasság, amelyről Scipio azt hitte, hogy nem vette észre távozását, és ez nem kis rémületet okozott. (10) Miközben új harc kezdődött a numidákkal, a harmadik ellenséges sereg is megérkezett: a két pun vezér, akik hátulról érték utol a már harcban álló rómaiakat. Ezek két tűz közé szorulva azt sem tudták, melyik ellenséggel szemben melyik irányban kísérelhetik meg zárt alakzatban a kitörést. (11) Miközben a fővezér buzdította katonáit, de maga is küzdött, és mindig ott bukkant fel, ahol a legnagyobb volt a veszély, jobb oldalát egy lándzsa döfte át. A vezért és a köré tömörült katonákat rohamozó ellenséges ék, látva, hogy Scipio élettelenül hanyatlik le lováról, örömében szétszaladt, és az egész csatasorban kiabálva adták hírül mindenkinek, hogy a római vezér elesett. (12) Amikor a hír mindenfelé elterjedt, kétségtelenné vált, hogy az ellenség a győztes, és a rómaiak a legyőzöttek. (13) A vezér eleste után azonnal menekülni is kezdtek, de noha nem volt nehéz áttörniük a numidák és a többi könnyűfegyverzetű segédcsapat között, (14) nemigen tudtak megmenekülni ilyen nagyszámú lovas és gyorsaságban szinte a lovassággal felérő gyalogos elől. Majdnem többet vágtak le közülük menekülés, mint harc közben, és egyikük sem maradt volna életben, ha a nap nem hajlik már jócskán alkonyatba, és nem köszönt be az éj.

[1] Indibilis az ilergesek uralkodója volt, befolyása azonban a szomszédos népekre is kiterjedt, így szerezhetett segédcsapatokat a suessetanusoktól.

35.

(1) A pun vezérek nem késlekedtek, hogy kihasználják szerencsés helyzetüket: a csata után katonáiknak csak a legszükségesebb pihenőt engedélyezték, aztán erőltetett menetben siettek Hamilkar fia Hasdrubalhoz, abban a biztos reményben, hogy ha seregeiket egyesítik, be tudják fejezni a háborút. (2) Mihelyt odaértek, a seregek és vezéreik az imént aratott fényes győzelem örömmámorában lelkes szerencsekívánatokkal üdvözölték egymást, miután egész seregével együtt megsemmisítettek egy ilyen nagy hadvezért, és bizton reménykedhettek egy újabb, ehhez mérhető győzelemben.

(3) A rómaiakhoz még nem ért el a megsemmisítő vereség híre, mégis valami komor hallgatás és ki nem mondott sejtelem vett erőt rajtuk, ahogy az lenni szokott, ha fenyegető szerencsétlenség előérzete fogja el a lelkeket. (4) Maga a fővezér nemcsak azt vette észre, hogy saját szövetségesei cserbenhagyták, csak az ellenséges csapatok száma nőtt meg, de saját következtetése és mérlegelése alapján sem remélt semmi jót, hanem egyre inkább gyökeret vert benne a gyanú, hogy fivére vereséget szenvedett. (5) Hiszen hogy jöhetett volna ide seregével ellenállás nélkül Hasdrubal és Magon, ha nem úgy, hogy saját háborújukkal már végeztek? (6) Hogyhogy fivére nem állta útjukat, vagy legalábbis nem követte őket, hogy ha már az ellenséges vezérek és seregek egyesülését nem tudja meggátolni, legalább ő is csatlakozzon fivére seregéhez? – (7) E gondoktól gyötörve úgy vélte, pillanatnyilag egyetlen út nyílik a menekülésre: ha olyan messzire vonul vissza, amennyire csak lehet. Így is lett: egyetlen éjszaka alatt jókora utat tett meg, amíg az ellenség nem vette észre, és ezért nem mozdult. (8) De hajnalban, mihelyt felfedezték elvonulását, előreküldve a numidákat, a lehető leggyorsabb menetben a nyomába eredtek. A numidák még az éj beállta előtt utolérték a menetoszlopot, és hol oldalról, hol hátulról érkező támadásaikkal arra kényszerítették, hogy megálljon és biztosítsa magát. (9) Scipio ennek ellenére arra biztatta seregét, hogy amennyire kockázat nélkül lehetséges, igyekezzen harc közben haladni is, mielőtt az ellenséges gyalogság utoléri őket.

36.

(1) Végül, miután a hol meginduló, hol megtorpanó sereg jó ideig alig jutott előbbre, és már közeledett az éjszaka, (2) Scipio visszahívta embereit a harcból, összegyűjtötte őket, és felvezette egy dombra, amely nem volt túl biztonságos, különösen egy szétzilált seregnek, de legalább kiemelkedett a környező terepből. (3) Itt a gyalogság, miután közrefogta a málhát és a lovasságot, kezdetben könynyen visszaverte a rohamozó numidák támadásait. (4) De amikor a három hadvezér három teljes hadsereggel felvonult ellenük, nyilvánvalóvá vált, hogy a helyet erődítés nélkül, pusztán fegyverekkel aligha lesznek képesek megvédeni,

(5) így a vezér vizsgálni és mérlegelni kezdte, hogyan sáncolhatnák körbe magukat. A domb azonban olyan csupasz volt, a talaj annyira köves, hogy nem akadtak cserjék, amelyekből sánckarókat vághattak volna, és a föld sem volt alkalmas arra, hogy árkot ássanak, gyeptéglákat készítsenek, vagy akármilyen más sáncmunkát végezzenek rajta. (6) Ráadásul a domb egyik oldalról sem volt annyira meredek és nehezen járható, hogy az ellenség feljutását megnehezítse; mindenütt enyhe lejtővel ereszkedett alá. (7) Hogy mégis emeljenek legalább valami sáncszerűséget, a tehernyergeket rakták ki maguk köré a rájuk erősített málhával együtt a szokásos magasságig felhalmozva, mintha sáncot emelnének, és ahová nem jutott nyereg az erődítéshez, oda a legkülönfélébb poggyászokat dobálták kupacba.

(8) A pun seregek, mihelyt megérkeztek, könnyedén felnyomultak a dombra. Az erődítésnek ez a szokatlan módja először visszahökkentette őket, mintha valami csodadolgot látnának. (9) Vezéreik közben mindenhonnan kiáltoztak rájuk: Mit tátják a szájukat, miért nem rontják szét ezt a nevetséges alkotmányt, amely még asszonyokat és gyermekeket sem tudna feltartani? Hisz a málha mögött meghúzódó ellenséget máris foglyuknak tekinthetik! – (10) Így korholták őket megvető hangon vezéreik, de nem volt olyan egyszerű átugrálni vagy eltakarítani az útjukba rakott holmikat, vagy utat vágni az összezsúfolt és még málhával is betemetett nyergek között. (11) Miután azonban vashegyű dorongokkal eltaszigálták az útból a málhát, és több helyen egyszerre utat nyitottak a fegyvereseknek, minden oldalról birtokba vették a tábort. (12) A túlerőben lévő győztesek mindenütt kaszabolni kezdték a megrettent, csekély védősereget. A katonák nagy része így is el tudott menekülni a közeli erdőkbe, és eljutottak Publius Scipio táborába, amelynek az élén Tiberius Fonteius *legatus* állt. (13) Egyes források szerint Gnaeus Scipio a dombon esett el az első ellenséges roham idején. Mások szerint néhányadmagával egy, a tábor közelében álló toronyba menekült, amely köré az ellenség tüzet rakott, és elégette az ajtókat, amelyeket semmi erővel sem volt képes feltörni. Így esett el a torony, és a bent tartózkodókkal együtt a fővezért is levágták.

(14) Gnaeus Scipio Hispániába érkezése után a nyolcadik évben esett el,[1] 29 napra rá, hogy fivére meghalt. Halálát nem kevésbé gyászolták egész Hispániában, mint Rómában. (15) Sőt, míg polgártársai gyászához hozzájárult még

[1] Cn. Scipio Kr. e. 218-ban érkezett Hispániába (XXI. 32. 3–4). Ez is amellett szól, hogy Livius bizonyára kompozíciós okokból helyezi az elbeszélésnek erre a pontjára – a 212-es évbe – a Scipiók halálát, amely valójában 211-ben történt. Emiatt egyéb fontos hispániai események is egy évvel későbbre datálandók, mint Liviusnál találjuk: így az ifjabb P. Cornelius Scipio kinevezése Kr. e. 210-re, Új-Karthágó bevétele pedig 209-re.

a seregek pusztulása, a provincia elvesztése és az államot ért csapás, (16) Hispánia magukat a vezéreket siratta és gyászolta, különösen Gnaeust, aki hosszabb ideig volt ott parancsnok, rokonszenvüket is korábban nyerte el, és elsőként adott példát a római igazságosságból és mértéktartásból.

37.

(1) Amikor már úgy látszott, hogy a római seregek elpusztultak és Hispánia elveszett, egyetlen ember fordított a reménytelen helyzeten. (2) Szolgált a seregben egy római lovag, Lucius Marcius (Septimus fia). Ebben a csupa tűz fiatalemberben sokkal több volt a bátorság és tehetség, mint családi körülményei alapján várni lehetett volna. (3) Képességei magas fokra fejlődtek Gnaeus Scipio keze alatt, ahol az évek során a hadtudomány minden titkát kitanulta. (4) A vereség után összegyűjtött katonákból és a helyőrségek néhány odavezényelt tagjából nem megvetendő sereget szervezett, majd egyesült Tiberius Fonteiusszal, Publius Scipio *legatus*ával. (5) De a római lovagnak annyival nagyobb volt a tekintélye és becsülete a katonák előtt, hogy amikor a Hiberus innenső partján letáboroztak,[1] és elhatározták, hogy a sereg választógyűlésen választja meg vezérét,[2] (6) a katonák – egymást váltva a sáncon és az előretolt állásokban, amíg mind le nem szavaztak – egyhangúlag Lucius Marciusra ruházták a fővezérséget. (7) Ő ezután minden időt – bár nem volt sok – arra fordított, hogy megerődítse a tábort, és élelmiszerkészleteket gyűjtsön, katonái pedig minden parancsát buzgón és csüggedés nélkül hajtották végre. (8) Amikor aztán megjött a hír, hogy Giskon fia Hasdrubal már átkelt a Hiberuson, és közeledik, hogy végezzen a háború utolsó túlélőivel, a rómaiak új vezére kitűzte a csatára szólító jelet. (9) Erre a katonák, emlékezetükbe idézve, hogy nemrég még kik álltak seregük élén, és milyen vezérekbe és csapatokba vethették bizalmukat, amikor harcba indultak, egyszerre csak mindnyájan elkezdtek zokogni és homlokukat öklözni, egyesek kezüket az ég felé tárva az isteneket vádolták, mások a földre vetették magukat, ki-ki saját vezére nevét hajtogatva. (10) Nem lehetett lecsillapítani jajgatásukat, hiába próbálták a *centurió*k magukhoz téríteni embereiket, hiába vigasztalta és korholta őket Marcius, hogy miért adják át magukat asszonyok módjára a haszontalan siránkozásnak, miért nem szedik inkább össze bátorságukat, hogy megvédjék magukat és hazájukat, és bosszút álljanak elesett vezéreikért.

[1] Ha Livius adata helytálló, akkor a seregek túlélői többszáz kilométert tettek meg a Hispánia déli részében bekövetkezett vereségek után észak felé.

[2] Egy seregnek ez nem állt jogában, csak végszükségben kerülhetett rá sor.

(11) Hirtelen csatakiáltás hallatszott, felharsantak a trombiták: az ellenség már-már elérte a sáncot. Erre gyászuk egyszeriben haragra változott, rohantak a fegyvereikért, veszett dühtől lángolva csődültek a kapukhoz és vetették rá magukat a hanyagul és rendezetlenül közeledő ellenségre. (12) A punok megijedtek a váratlan fordulat láttán. Nem értették, honnan került elő hirtelen ennyi ellenség, holott seregüket jóformán megsemmisítették, honnan veszik ezt a bátorságot és önbizalmat ezek a legyőzött és megfutamított katonák, milyen új fővezér támadt a két Scipio halála után, (13) ki parancsol a táborban, ki adott jelt az ütközetre. A sok meglepetéstől először mindannyian megzavarodtak és meghökkenve hátrálni kezdtek, majd a hatalmas lendületű rohamtól visszaszorítva futásnak eredtek. (14) Az üldözők alighanem vagy rettenetes öldöklést rendeztek volna a futók között, vagy maguk jutottak volna vakmerőségükben kockázatos helyzetbe, ha Marcius nem ad jelt gyorsan a visszavonulásra, és az elöl haladó hadijelvények elé állva és néhány embert saját kezével visszatartva meg nem állítja a nekilendült csatasort.

Ezután visszavezette a táborba még mindig vérre és öldöklésre szomjazó seregét. (15) Az ellenség sáncai elől véres fejjel visszakergetett karthágóiak, miután látták, hogy senki nem üldözi őket, úgy vélték, az ellenség félelmében állt meg; így ismét fölényes hangulatban sétáltak vissza táborukba. (16) Hasonló nemtörődömséggel látták el a tábori őrszolgálatot is, mert noha közel volt az ellenség, nem tudtak szabadulni a gondolattól, hogy ezek csak a néhány napja elpusztított két sereg maradványai. (17) Mivel az ellenség emiatt félretett minden óvatosságot, Marcius kellő felderítés után arra az első látásra vakmerőnek, sőt könnyelműnek tűnő elhatározásra jutott, (18) hogy ő indít támadást az ellenséges tábor ellen. Úgy vélte ugyanis, könnyebb lesz megostromolnia csak Hasdrubal táborát, mint három egyesült sereg és vezér ellen megvédenie a sajátját; (19) egyszersmind, ha sikerrel jár, az változtat majd övéi reménytelen helyzetén, ha pedig visszaverik, akkor is bebizonyítja, hogy nem megvetendő ellenfél, hiszen ő támadott.

38.

(1) Hogy azonban a hirtelen ötlet, az éjszakai ijedség és a helyzetükhöz egyáltalán nem illő terv ne keltsen riadalmat katonái között, jónak látta buzdító szavakat intézni hozzájuk. Ezért gyűlésbe hívta őket, ahol ezeket mondta:

(2) „Katonák! Mind a kötelességtudat, amellyel vezéreink iránt életükben és halálukban viseltettem, mind mindannyiunk jelenlegi helyzete elég bizonyság bárki előtt arra, hogy számomra ez a fővezérség, bármennyire megtiszteltetek is vele, valójában nehéz és gondterhes feladatot jelent. (3) Most ugyanis, amikor

– ha a félelem el nem hallgattatná a bánatot – magam is alig bírnék annyira uralkodni magamon, hogy lelkem fájdalmára valami vigaszt találjak, arra kényszerülök, hogy egymagam hozzak döntéseket mindnyájatok érdekében, holott gyász idején ez a legnehezebb. (4) De bár azon kell törnöm a fejem, hogyan őrizhetném meg a hazának a két sereg maradékát, még így sem terelhetem el gondolataimat a lelkemet szüntelenül szorongató szomorúságról. (5) Nem hagy el a kínzó emlék, éjjel-nappal a két Scipio jár a fejemben, gond és álmatlanság gyötör miattuk, sőt gyakran álmomból riasztanak fel. (6) Azt akarják, hogy ne nyugodjam, amíg bosszút nem állok értük, ezen a földön nyolc éven át le nem győzött katonáikért – a ti bajtársaitokért – és az államért. Azt parancsolják, kövessem az ő tanításukat és intézkedéseiket, (7) és ahogy életükben nálam hívebben senki sem teljesítette parancsaikat, úgy most, haláluk után is azt tartsam a legjobbnak, amit véleményem szerint ők egy-egy helyzetben valószínűleg cselekedtek volna. (8) Szeretném, katonák, ha ti sem siratással és könnyekkel adóznátok nekik, mint holtaknak szokás – hiszen élnek, élteti őket tetteik dicsősége –, hanem valahányszor rájuk emlékeztek, úgy indulnátok csatába, mintha ők buzdítanának, ők adnának jelt a harcra. (9) Nyilván tegnap sem más jelent meg szemeitek előtt, és adott nektek erőt arra az emlékezetes küzdelemre, amellyel bebizonyítottátok az ellenségnek: a római név nem semmisült meg a Scipiókkal együtt, (10) és ez a nép, amelynek erejét és hősiességét a cannaei vereség sem tudta maga alá temetni, bizonnyal felül fog kerekedni a szerencse minden csapásán. (11) Nos, miután magatoktól ilyen vakmerőek voltatok, szeretném látni, milyen vakmerőségre lesztek képesek vezéretek felszólítására. Tegnap, amikor a szétvert ellenség után tódultatok, nem azért fúvattam visszavonulót, hogy megtörjem harci kedveteket, (12) inkább azért, hogy megőrizzem egy nagyobb dicsőséget kínáló alkalomra, hogy később, kihasználva a lehetőséget, felkészülten támadhassátok meg a mit sem sejtő ellenséget, fegyveresen a fegyverteleneket, sőt alvókat. Ehhez az alkalomhoz pedig, katonák, nem átgondolatlanul, hanem a helyzet sugallatára fűzök nagy reményeket. (13) Ha valaki megkérdezné tőletek, hogyan védtétek meg táborotokat a túlerőben támadó győztesekkel szemben, bizonyára azt válaszolnátok, hogy éppen ettől féltetek, ezért erődítettetek meg minden pontot, és ezért voltatok magatok is elszántak és harcra készek. (14) Így is van: az ember akkor van a legkevésbé védve egy csapás ellen, ha a szerencse úgy rendezi, hogy ne is féljen tőle, mert mindenki ott támadható, ahová nem figyel. (15) Az ellenség most attól tart a legkevésbé, hogy mi, akiket az imént még ő szorongatott és ostromolt, egyszer csak megtámadjuk az ő táborát. Vágjunk bele abba, amiről képtelenség elhinni, hogy belevágunk! Éppen az könnyíti majd meg a dolgunkat, hogy a lehetetlennel látszik határosnak.

(16) A harmadik őrségváltáskor néma csendben kivezetlek benneteket. Kikémleltettem, nincs sem éjjeli őrjárati rendjük, sem szabályos előőrseik. (17) Már a kapujukban felharsanó csatakiáltás és az első roham is elég lesz a táboruk elfoglalásához. Azután álomtól kábult, a váratlan felfordulástól megrettent, fekhelyükön fegyvertelenül meglepett embereik között folytassuk az öldöklést, amelyet tegnap parancsomra kénytelen-kelletlen félbehagytatok! (18) Tudom, vakmerőnek látszik a terv, de szorongatott helyzetben, amikor alig van remény, mindig a legbátrabb terv a legbiztonságosabb; mert ha a kedvező pillanatban nem ragadjuk meg a gyorsan tovatűnő alkalmat, hiába sírjuk vissza, ha már elszalasztottuk.

(19) Közvetlen közelünkben egyetlen hadsereg van, de a másik kettő sincs messze. Ha most támadunk, van némi reményünk, hiszen már össze is mértétek erőtöket az övékkel. (20) De ha egy napig is késlekedünk, és elterjed tegnapi kitörésünk híre, akkor többé nem becsülnek le minket, és félő, hogy minden sereg és vezér egyesül. Megálljuk-e a majd helyünket három ellenséges vezér három serege ellen, akikkel szemben Gnaeus Scipio veretlen serege sem tudott helytállni? (21) Ahogy a mi vezéreink azért jártak szerencsétlenül, mert megosztották csapataikat, úgy mi is addig végezhetünk az ellenséggel, amíg meg van osztva. Másképp nem küzdhetünk meg velük. Ne várjunk hát tovább, csak a következő éjszakáig: akkor jön el a kedvező alkalom. (22) Menjetek az istenek segítségével, egyetek, szedjétek rendbe magatokat, hogy friss erőben törjetek be az ellenség táborába, ugyanolyan harci kedvvel, ahogyan megvédtétek a magatokét!"

(23) A katonák örömmel hallották új vezérük új haditervét, és minél merészebb volt, annál jobban lelkesedtek érte. A nap hátralevő részét fegyvereik előkészítésével és étkezéssel töltötték, az éj nagy részét pedig pihenésre fordították.

39.

(1) A negyedik őrségváltáskor indultak el. A legközelebbi táboron túl mintegy hat mérföldnyi távolságban, egy mély, erdő borította völgy túlsó oldalán tanyázott a punok többi csapata. Ennek az erdőnek nagyjából a közepén a punok módszerét követve elrejtőzött egy római *cohors* és egy lovas csapat. (2) Miután a két seregrész közti utat így elzárták, a többi csapat néma csendben közelítette meg a legközelebb tartózkodó ellenséget, és minthogy egyetlen előőrs sem volt a kapuk előtt, sem őrség a sáncokon, a legkisebb ellenállás nélkül nyomultak be, mintha a saját táboruk volna. (3) Aztán megszólaltak a trombiták, felharsant a csatakiáltás. A támadók egy része az ébredező ellenséget kaszabolta, mások tűzcsóvákat hajigáltak a száraz szalmával fedett kunyhókra, ismét mások a kapukat szállták meg, hogy elzárják a menekülők útját. (4) Az egyszerre tomboló

tűz, kiáltozás, öldöklés közepette az ellenség se látott, se hallott, védekezni sem tudott. (5) Fegyvertelenül rohantak a fegyveres csapatok közé. Egyesek a kapukhoz futottak, mások, minthogy minden út lezárult, átmásztak a sáncon. (6) Aki kijutott, egyenest a másik tábor felé menekült, de ezeket a rejtekhelyükről előtörő *cohors* és a lovasok bekerítették, és mind egy szálig levágták. (7) De még ha megmenekült volna is valaki ebből a vérontásból, a rómaiak a közelebbi tábor elfoglalása után olyan gyorsan vonultak tovább a másikhoz, hogy a vereség híre sem előzhette meg őket. (8) Mivel ez a tábor távolabb esett az ellenségtől, és mert hajnal előtt sokan szétszéledtek, hogy takarmányt, fát hozzanak vagy zsákmányt szerezzenek, a rómaiak itt még nagyobb gondatlanságot és lazaságot találtak. Az előőrsökön csak a fegyverek voltak lerakva, a katonák fegyvertelenül üldögéltek vagy heverésztek a földön, vagy a kapuk és sáncok előtt sétálgattak. (9) Ezzel a hanyag és fegyelmezetlen sereggel kezdtek csatát az iménti küzdelemben felhevült, diadalittas rómaiak. Így a kapuknál lehetetlen volt nekik ellenállni. A kapukon belül, minthogy az első csatakiáltásra és harci zajra összeszaladt az egész tábor, kegyetlen viadal kezdődött, (10) amely sokáig elhúzódott volna, ha a rómaiak véres pajzsainak láttán a punok meg nem értik, hogy másik seregük vereséget szenvedett, és úrrá nem lesz rajtuk a rémület. (11) Így aztán mind futásnak eredtek: akik nem estek el, szétfutottak, amerre láttak, és feladták a tábort. Így a rómaiak Lucius Marcius vezetésével egyetlen éjszaka és nap leforgása alatt az ellenség két táborát foglalták el.

(12) Claudius, aki Acilius évkönyveit görögből latin nyelvre ültette át,[1] úgy tudósít, hogy mintegy 37 000 ellenséges katonát öltek meg, körülbelül 1830-at fogtak el, és mérhetetlen zsákmányt ejtettek, (13) közte egy 137 font súlyú ezüstpajzsot, amelyen Hasdrubal Barka képe volt kiverve. (14) Valerius Antias szerint csak Magon táborát foglalták el, és itt 7000 ellenséges katonát öltek meg; egy másik ütközetben csaptak össze Hasdruballal egy kitörés során,[2] itt 10 000 embert vágtak le, és 4330-at ejtettek fogságba. (15) Piso azt írja, hogy Magon, miközben rendezetlenül üldözőbe vette visszavonuló csapatainkat, belesétált a csapdájukba, és 5000 embert vesztett. (16) De mindnyájan magasztalva említik a római vezér, Marcius nevét. Sőt, valóságos dicsőségét még csodákkal is tetézik: a hagyomány szerint, miközben szónokolt, lángok lobbantak fel a fején a körülötte álló katonák nagy rémületére, bár ő maga észre sem vette; (17) a Hasdrubal

[1] Kérdéses, hogy ez a Claudius azonosítható-e Claudius Quadrigarius történetíróval. C. Acilius a Kr. e. II. század közepén élt és alkotott; Kr. e. 155-ben ő kísérte tolmácsként a három vezető görög filozófust római látogatásukon.

[2] Valószínűleg a XXV. 37. 11–14-ben leírt kitörésről van szó.

képmásával díszített pajzs pedig, amelyet Marcius-pajzsnak neveztek. a punokon aratott győzelmének emlékére a Capitolium leégéséig[1] ott volt a szentélyben.

(18) Ezután Hispániában jó ideig nyugalom uralkodott, mert az egymásra mért nagy vereségek után mindkét fél óvakodott attól, hogy egyszerre mindent kockára tegyen.

40.

(1) Mialatt Hispániában ezek történtek, Marcellus Szürakuszai elfoglalása után – jóllehet Szicíliában minden egyebet olyan igazságérzettel és becsülettel hozott rendbe, hogy ezzel nemcsak saját dicsőségét, de a római nép tekintélyét is növelte – a város ékességeit, a Szürakuszaiban bőven található szobrokat, táblaképeket Rómába szállíttatta. Mindez természetesen az ellenségtől a háború jogán elvett hadizsákmány volt, (2) csakhogy ezzel kezdődött a rajongás a görög művészet alkotásaiért és az önkényesség, amellyel bárki bármilyen szent és profán tárgyat különbségtétel nélkül elzsákmányol – aminek végül a római istenek is kárát látták, először éppen az a szentély, amelyet Marcellus olyan pazarul feldíszített. (3) A Porta Capena mellett álló szentélyeket, amelyeket Marcellus ajánlott fel,[2] valaha idegenek is megtekintették egyedülálló ékességeik miatt, de ezekből mára alig maradt meg valami.

(4) Követségek érkeztek Marcellushoz Szicília szinte mindegyik városából. Különböző elbánásban részesültek, aszerint hogy melyik mit érdemelt. Azokat, akik még Szürakuszai elfoglalása előtt visszatértek a római szövetséghez, vagy el sem pártoltak, hű szövetségesnek tekintették és megbecsülték; de akik Szürakuszai elfoglalása után félelmükben adták meg magukat, azoknak a győztes diktálta a feltételeket mint legyőzötteknek.

(5) Ámde a rómaiaknak Akragasz környékén még számolniuk kellett a háború nem csekély hátralevő részével: ott tartózkodott Epiküdész és Hanno, a korábbi háborút túlélő hadvezérek, és egy harmadik, új vezér is, akit Hannibal küldött Hippokratész helyére. Ez egy libüphoinix származású ember volt Hippakra városából, akit honfitársai Muttinesnek hívtak; csupa tűz férfiú volt, aki Hannibal keze alatt a hadtudomány minden csínját-bínját kitanulta. (6) Epiküdész és Hanno átadták neki a numida segédcsapatokat; ezekkel portyázta végig az ellenséges területeket, a szövetségeseknek pedig, hogy biztosítsa hűségüket, mindig a legjobbkor sietett segítségére. (7) Híre-neve ezért rövid idő alatt egész Szicíliát betöltötte, és a karthágóiak ügyét pártolóknak nem volt nála

[1] A Capitolium Kr. e. 83-ban égett le.

[2] Honos és Virtus szentélyéről van szó (XXVI. 32. 4; XXVII. 25. 7–10, Plutarkhosz: *Marcellus* 28. 2).

nagyobb reménysége. (8) Így az eddig Akragasz falai közé bezárkózott pun és szürakuszaibeli vezér – Muttines tanácsára és őbenne bízva – kimerészkedett a falak mögül, és a Himera folyó mellett ütött tábort. (9) Marcellus, amikor erről értesült, azonnal megindult csapataival, és tőlük mintegy négy mérföldnyi távolságban állapodott meg, hogy kivárja, mit csinál vagy tervez az ellenség. (10) Muttines azonban nem hagyott neki sem időt, sem alkalmat a várakozásra és fontolgatásra, hanem átkelt a folyón, és nagy rémületet és zűrzavart keltve megrohanta az ellenséges előőrsöket, (11) másnap pedig szinte szabályos ütközetben sáncai mögé szorította vissza az ellenséget. Ekkor azonban vissza kellett vonulnia, mert táborában fellázadtak a numidák, és közülük mintegy 300-an Hérakleia Minóába távoztak. Ő utánuk ment, hogy lecsillapítsa és visszahívja őket, de előbb állítólag nyomatékosan figyelmeztette a vezéreket, hogy távollétében ne bocsátkozzanak ütközetbe az ellenséggel. (12) Ezt mindkét vezértársa rossz néven vette tőle, de különösen Hanno, akit már eddig is zavart Muttines dicsősége: méghogy neki, a karthágói államtanács és nép által kirendelt hadvezérnek egy Muttines-féle afrikai korcs szabja meg, mit tehet és mit nem! (13) Ezért aztán rávette a tétovázó Epiküdészt, hogy keljenek át a folyón, és sorakozzanak fel az ütközetre – hiszen ha megvárják Muttinest, és a csata kedvezően végződik, a dicsőséget csak Muttines arathatja le.

41.

(1) Marcellus méltatlannak tartotta, hogy ő, aki elűzte Nola alól a cannaei győzelem miatt elbizakodott Hannibalt, meghátráljon a szárazon és vízen már legyőzött ellenség elől. Parancsot adott hát, hogy katonái azonnal ragadjanak fegyvert, és vonuljanak ki csatára. (2) Miközben seregét csatasorba állította, tíz numida lovas érkezett hozzá teljes vágtában, és bejelentették, hogy honfitársaik nem vesznek részt az ütközetben, egyrészt a lázadás miatt, amelynek során 300-an közülük Hérakleiába távoztak, (3) másrészt mert látják, hogy vezérüket dicsőségére féltékeny vezértársai közvetlenül a csata előtt távolították el. (4) Ez a csalárd nép most megtartotta ígéretét. Így a rómaiak önbizalma megnőtt, mert minden egységnek azonnal továbbadták a hírt, hogy az ellenséget cserbenhagyta lovassága, amelytől a legjobban féltek; (5) az ellenség pedig megrémült, mert azonkívül, hogy főerejének támogatására nem számíthatott, még attól is tarthatott, hogy saját lovasságával fogja szembetalálni magát. (6) Így az ütközet nem volt megerőltető: az első csatakiáltással és rohammal el is dőlt. A numidák az összecsapáskor békésen álldogáltak tovább a szárnyakon, majd látva, hogy seregük futásnak ered, egy ideig legalább a menekülésben velük tartottak. (7) Miután azonban észrevették, hogy azok mind Akragasz felé rohannak, inkább szétszéledtek a környező városokba, mert nem szerettek volna ostromzár alá kerülni. Sok

ezer ember esett el, 6000[1] került fogságba, velük együtt nyolc elefánt is. Ez volt Marcellus utolsó csatája Szicíliában. A győzelem után visszatért Szürakuszaiba.

(8) Az esztendő már majdnem végére járt, ezért a *senatus* Rómában úgy döntött: Publius Cornelius *praetor* írjon a *consul*oknak Capuába, (9) hogy amíg Hannibal távol van, és Capuánál nem várható döntő összecsapás, egyikük legyen szíves Rómába jönni, hogy megválasztassa a főtisztségviselőket. (10) A *consul*ok, miután kézhez kapták a levelet, megegyeztek, hogy Claudius tartja meg a választógyűlést, és Fulvius marad Capuánál. (11) Claudius elnökletével *consul*lá választották Gnaeus Fulvius Centumalust és Publius Sulpicius Galbát (Servius fiát), aki eddig még semmiféle *curulis*i tisztséget nem viselt [211]. (12) Ezután *praetor*nak választották Lucius Cornelius Lentulust, Marcus Cornelius Cethegust, Gaius Sulpiciust, Gaius Calpurnius Pisót. (13) Pisóra bízták a városi igazságszolgáltatást, Sulpiciusnak jutott Szicília, Cethegusnak Apulia, Lentulusnak Szardínia. A *consul*ok fővezéri megbízatását egy évvel meghosszabbították.

[1] Kiegészítés; a számnév hiányzik a szövegből.

XXVI. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 211–210)

Hannibal tábort üt Rómától három mérföldre, az Anio folyónál. 2000 lovasával személyesen lovagol el egészen a Porta Capenáig, hogy szemügyre vegye a város fekvését. Egymás után három napon csatára sorakozik a két ellenfél teljes hadserege, de mindannyiszor szétválasztja őket egy vihar; amikor azonban visszatérnek a táborba, rögtön kiderül az ég.

Q. Fulvius és Ap. Claudius *consul*ok elfoglalják Capuát. A város egyes előkelői méreggel vetnek véget életüknek. Amikor a campaniai *senator*okat cölöpökhöz kötözik, hogy lefejezzék, Q. Fulvius *consul* olvasatlanul a tógája öblébe rejti a *senatus* levelét, amelyben az áll, hogy kímélje meg a kivégzésre várókat, majd megparancsolja, hogy járjanak el a törvény szerint, és végrehajtatja a halálbüntetést.

A népgyűlésen felteszik a kérdést, hogy kit küldjenek katonai hatalommal Hispániába. A feladatot senki nem akarja vállalni, csak az ifjabb P. Scipio, a Hispániában elesett P. Scipio fia jelentkezik a küldetésre. A nép egyhangú döntése alapján oda is küldik, ő pedig beveszi Új-Karthágót. Ekkor még csak 24 éves, és isteni származásúnak tartják, mivel a férfitóga felöltése óta mindennap ellátogat a Capitoliumra, anyja hálószobájában pedig gyakran mutatkozott egy kígyó.

Ezenkívül: hadműveletek Szicíliában, barátságkötés az aitólokkal, háború az akarnanok és Philipposz makedón király ellen.

1.

(1) Miután Gnaeus Fulvius Centumalus és Publius Sulpicius Galba *consul*ok március idusán hivatalba léptek [211], összehívták a *senatus*t a Capitoliumra,[1] és kikérték az atyák véleményét az állam helyzetéről, a háború vezetéséről, a hadszínterek és a hadseregek elosztásáról. (2) Meghosszabbították az előző évi *consul*ok, Quintus Fulvius és Appius Claudius fővezéri megbízatását, akik megtarthatták eddigi seregeiket is, azzal a kikötéssel, hogy nem vonulhatnak el az ostromlott Capua alól, amíg el nem foglalták. (3) Ez volt akkor a rómaiak legfőbb gondja, nem is annyira a bosszúvágy miatt, amelyre soha egyetlen város sem szolgált rá jobban, (4) inkább azért, mert amint ez a híres és hatalmas város a népek egész sorát rántotta magával elpártolásakor, valószínű volt, hogy vissza-

[1] Az új főtisztségviselők hivatalba lépése után, márciusban a *senatus*t először Iuppiter capitoliumi szentélyében hívták össze.

foglalása után újra a régebbi uralom felé fordul majd a közhangulat. (5) Az előző év *praetor*ainak – Marcus Iunius Silanusnak Etruriában, Publius Sempronius Tuditanusnak[1] Galliában – fővezéri megbízatását szintén meghosszabbították az eddig is rájuk bízott két-két légió élén. (6) Meghosszabbították Marcus Marcellus *proconsul*i megbízatását is, azzal, hogy Szicíliában a rábízott hadsereggel véglegesen fejezze be a háborút; (7) ha fel kell töltenie csapatait, azokból a légiókból tegye, amelyek Publius Cornelius Sulla *propraetor* vezetésével állomásoznak Szicíliában, (8) de nem válogathat katonát azok közül, akik a *senatus* döntése alapján nem szerelhetnek le[2] és nem térhetnek haza a háború vége előtt. (9) Gaius Sulpicius, akinek működési területéül Szicília jutott, megkapta az eddig Publius Cornelius parancsnoksága alatt álló két légiót, amelyeket kiegészíthetett Gnaeus Fulviusnak az előző évben Apuliában szégyenletesen megtizedelt és megfutamított seregéből. (10) Ezeknek a szolgálati idejét a *senatus* a cannaei csapatokéhoz hasonlóan szabta meg. Ezenfelül mindkét sereget még azzal is megszégyenítették, hogy nem vonulhattak városokba téli szállásra, sőt egyetlen város tíz mérföldes körzetében sem építhettek téli tábort. (11) Lucius Cornelius Lentulus Szardínián a korábban Quintus Mucius parancsnoksága alatt álló két légiót kapta meg, ezek kiegészítéséről szükség esetén a *consul*oknak kellett gondoskodniuk sorozás útján. (12) Titus Otaciliusra és Marcus Valeriusra bízták Szicília és Hellasz partvidékét,[3] az eddig is parancsnokságuk alatt álló légiókkal és hajóhadakkal együtt. Hellaszhoz 50 hajó és egy légió, Szicíliához 100 hajó és két légió tartozott. (13) Ebben az évben a rómaiak 23 légióval folytatták a háborút szárazon és vízen.[4]

2.

(1) Amikor az év elején előterjesztést tettek a Lucius Marciustól érkezett levél ügyében,[5] a *senatus* úgy vélekedett, hogy Marcius nagyszerű hőstettet hajtott végre, viszont az emberek többsége megütközött azon, hogy így kezdte levelét: „A *propraetor* a *senatus*nak" – holott fővezéri hatalmát nem a nép akaratából, nem is a *senatus* jóváhagyásával kapta. (2) Rossz példát teremt – mondogatták –, ha a seregek maguk választják meg vezérüket, és az ünnepélyes jósjelkéréssel

[1] Tuditanus valójában nem az előző évben, hanem még 213-ban volt *praetor* (XXIV. 43. 6).

[2] Az ún. cannaei légiók (XXIII. 25. és 31.).

[3] A pun háború, miután Philipposz makedón király szövetséget kötött Hanniballal (XXIII. 33.), Görögországra is kiterjedt.

[4] Livius felsorolása bizonyára nem lép fel a teljesség igényével, mert csak 13 légióra tér ki.

[5] Vö. XXV. 37–39.

egybekötött választógyűléseket a táborokban, a provinciákban tartják meg, távol a törvényektől és a főtisztségviselőktől, a katonák meggondolatlanságára bízva a döntést. (3) Bár néhányan úgy vélték, hogy a *senatus* elé kell terjeszteni a dolgot, mégis jobbnak látszott, ha a tanácskozást akkorra halasztják, amikor a Marcius levelét meghozó lovasok már elindultak visszafelé. (4) Úgy döntöttek, megírják neki, hogy ami a sereg gabonával és ruhával való ellátását illeti, a *senatus* mindkettőről gondoskodni fog, de nem tartották volna helyesnek „Lucius Marcius *propraetor*nak" címezni a levelet, nehogy azt higgye, hogy abban az ügyben, amiről még csak ezután fognak tanácskozni, már megelőlegezték neki a jóváhagyó döntést.

(5) A *consul*oknak, miután a lovasokat útjukra bocsátották, első dolguk volt ebben az ügyben előterjesztést tenni a *senatus*nak. Egyhangúlag úgy vélték, tárgyalni kell a nép*tribunus*okkal, hogy az első adandó alkalommal terjesszék a köznép elé a kérdést: kit küldjenek fővezérként ahhoz a hadsereghez, amelynek eddig Gnaeus Scipio volt a főparancsnoka?[1] (6) A javaslatot megtárgyalták a *tribunus*okkal, majd elő is terjesztették.

Közben azonban egy másik viszálykodás kötötte le az emberek figyelmét. (7) Gaius Sempronius Blaesus törvénybe idéztette Gnaeus Fulvius Flaccust, amiért Apuliában elvesztette seregét.[2] Szenvedélyesen támadta őt beszédeiben, mondván: Sok hadvezér volt már, aki felelőtlenségében vagy tudatlanságában életveszélyes terepre vezette a seregét, (8) de Gnaeus Fulvius volt az egyetlen, aki még mielőtt cserbenhagyta volna légióit, a legkülönbözőbb vétkekkel tette őket tönkre. Ezért teljes joggal lehet állítani, hogy mielőtt meglátták volna az ellenséget, már megpecsételődött a sorsuk, és hogy nem is Hannibal, hanem saját hadvezérük mért rájuk vereséget. (9) Senki nem tudhatja biztosan, amikor szavazni megy, hogy milyen ember is az, akire a fővezéri tisztet és a sereget rábízza. Mi volt a különbség Tiberius Sempronius Gracchus és Gnaeus Fulvius között? (10) Tiberius Sempronius, noha rabszolgákból álló sereget bíztak rá, fegyelmet tartó parancsnokságával elérte, hogy csata közben egyetlen katonája sem gondolt származására és őseire, csak arra, hogy a szövetségesek oltalma és az ellenség réme legyen. Szinte Hannibal fogai közül tépték ki és adták vissza a római népnek Cumaet, Beneventumot[3] és más városokat (11) Gnaeus Fulvius ezzel szemben tisztes származású, szabad emberként nevelkedett római polgárokból

[1] Talán azért nem említették P. Scipiót, a másik főparancsnokot, mert az ő halála után egyedül Cn. Scipio maradt a főparancsnok; vagy mert a túlélők zöme Cn. Scipio seregéből került ki.

[2] Vö. XXV. 21.

[3] Vö. XXIII. 35.; XXIV. 15.

álló hadseregét rabszolgákhoz méltó bűnökkel szennyezte be. El is érte, hogy a szövetségesekkel szemben erőszakosak és izgágák, az ellenség előtt pedig gyávák és harcképtelenek lettek, és nemhogy a punok rohamát, de még csatakiáltásukat sem bírták elviselni. (12) De Herculesre, nem is csoda, hogy a katonák meghátráltak a csatasorból, hisz legelsőnek vezérük futamodott meg. (13) Ő inkább azon csodálkozik, hogy néhányan helytálltak, úgy estek el, és nem követték mindnyájan Gnaeus Fulviust a fejvesztett menekülésben. Gaius Flaminius, Lucius Paullus, Lucius Postumius, Gnaeus és Publius Scipio inkább választotta a halált a harcmezőn, semhogy cserbenhagyja körülzárt hadseregét; Gnaeus Fulvius meg serege pusztulásának szinte egyetlen hírmondójaként tért vissza Rómába. (14) Felháborító jogtalanság lenne, ha – míg a cannaei sereget Szicíliába küldték büntetésül, amiért megfutott a csatából, és nem szabadul onnan mindaddig, amíg az ellenség el nem hagyja Itáliát, (15) majd ugyanilyen határozattal büntették nemrég Gnaeus Fulvius légióit is – Gnaeus Fulviusnak, aki megfutott a csatából, amelyet maga vállalt meggondolatlanságában, nem kellene ezért megfizetnie, és vén fejjel is vígan járhatná a kocsmákat és lebujokat, ahogy ifjúkorában tette, (16) miközben katonái, akiknek az volt az egyetlen vétkük, hogy olyanok voltak, mint vezérük, szinte száműzetésben viselik szégyenletes szolgálatuk terheit. Ennyire mást jelent Rómában a szabadság gazdagnak és szegénynek, magas rangúnak és közrendűnek!

3.

(1) A vádlott megpróbálta katonáira hárítani a felelősséget, mondván: Azok követelték szenvedélyesen az ütközetet, és amikor ő – nem aznap, amikor akarták, mert már későre járt az idő, hanem másnap – megfelelő időben és terepen csatára sorakoztatta őket, nem tudtak ellenállni az ellenség, akár hírneve, akár ereje miatt. (2) Miután pedig mindnyájan fejvesztett menekülésbe kezdtek, őt is magával sodorta a tömeg, ami sok más hadvezérrel is megesett már, így a cannaei csatában Varróval is. (3) És vajon mit használt volna az állam ügyének, ha ő egy szál magában ott marad? Legfeljebb annyit, hogy halálával engesztelésül szolgál az államot ért vereségekért. (4) Őt nem azért győzték le, mert nem volt utánpótlása, nem is hagyta magát óvatlanul kedvezőtlen terepre csalogatni, kelepcébe sem került azért, mert seregével felderítés nélkül vonult: nyílt harcban, fegyverrel verték meg. Sem saját seregének, sem az ellenségnek az elszántsága nem tőle függött, hiszen mindenkit a saját természete tesz vakmerővé vagy gyávává.

(5) Feljelentője két ízben terjesztette elő a vádat, és pénzbírság kiszabását kérte. Harmadik alkalommal, amikor felvonultatták a tanúkat, nemcsak a legkülönbözőbb vétkeket olvasták a fejére, de igen sokan vallották eskü alatt, hogy

a rémült menekülést a *praetor* kezdte, (6) ő hagyta cserben katonáit, akik aztán abban a meggyőződésben, hogy vezérük félelme nem lehet alaptalan, maguk is megfutottak. Erre olyan erővel lángolt fel ellene a harag, hogy az egybegyűlt nép azt kezdte követelni, hogy főbenjáró bűn vádjával kezdjenek új eljárást ellene. (7) Újrakezdődött hát a per. Minthogy a vádló két ízben pénzbírságot, de harmadszor már halálbüntetést kért, (8) Fulvius a nép*tribunus*okhoz fordult segítségért. Ezek azonban kijelentették, hogy nem állnak az útjába tiszttársuk eljárásának, mert annak ősi szokás szerint jogában áll, hogy a vádemelésben tetszése szerint az írott törvényt vagy a hagyományos szokásokat vegye alapul, és így kérjen a vádlott mint magánszemély ellen akár pénz-, akár halálbüntetést. (9) Ekkor Sempronius kijelentette, hogy Gnaeus Fulvius ellen államellenes bűncselekmény vádjával indít eljárást, és megkérte Gaius Calpurnius városi *praetor*t, hogy jelölje ki a népgyűlés napját.[1]

(10) Ezután a vádlott más reménybe kapaszkodott: hátha jelen lehet a tárgyaláson fivére, Quintus Fulvius, akinek tekintélyét jócskán megnövelték tettei és a remény, hogy hamarosan elfoglalja Capuát. (11) Amikor erre Quintus Fulvius a *senatus*hoz intézett, testvére életéért megható hangon könyörgő levelében engedélyt kért, az atyák azt felelték, az állam érdeke nem engedi meg, hogy Capua alól eltávozzon. (12) Gnaeus Fulvius, minthogy már közeledett a népgyűlés napja, száműzetésbe vonult Tarquiniibe. A köznép határozata száműzetéssel való büntetését jogosnak ismerte el.

4.

(1) Közben a háború teljes ereje Capua ellen fordult. Ennek ellenére több figyelmet fordítottak az ostromzár fenntartására, mint magára az ostromra. A városban a rabszolgák és a köznép már nem bírták elviselni az éhséget, de a rendkívül sűrűn felállított őrlánc miatt Hannibalhoz sem tudtak követeket küldeni. (2) Ekkor akadt egy numida, aki vállalta, hogy kivisz egy levelet, és állta is a szavát. Éjjel átjutott a római tábor kellős közepén, és ezzel a campaniaiakban felkeltette a reményt, hogy amíg erejükből tart, meg kellene kísérelni a kitörést minden irányban.

(3) Egyébként az újra és újra fellángoló összecsapások során a lovas ütközetekben rendszerint sikert értek el, míg gyalogosaik alulmaradtak. De a rómaiak korántsem örültek annyira a győzelemnek, mint amennyire kedvüket szegte, ha ez a körülzárt és szinte már legyűrt ellenség bármelyik fegyvernemben vereséget mért rájuk. (4) Végül megtalálták a módját, milyen cselfogással pótolhatnák

[1] A főbenjáró ügyekben ítélkező *comitia centuriatá*t csak a *praetor* hívhatta össze, a nép*tribunus* nem.

lovasságuk ütőképességének hiányait. Minden légióból kiválogatták a legfürgébb mozgású – azaz könnyű, de erős testalkatú – ifjakat; ellátták őket a lovasokénál kisebb pajzzsal és fejenként hét darab, négy láb hosszú gerellyel, amelyekre olyan hegyet szereltek fel, amilyen a *veles*ek dárdáján van. (5) Minden lovas felvett egy-egy ilyen katonát a lovára, így megtanultak mögöttük ülni és adott jelre gyorsan leugrani. (6) Amikor úgy látszott, hogy a napi gyakorlásnak köszönhetően már minden bizonytalankodás nélkül képesek erre, kivonultak a tábor és a városfal közötti térségen felsorakozott campaniai lovasság ellen. A *veles*ek, amikor gerelyhajításnyi távolságra értek, adott jelre leugrottak. (7) A lovasságból kivált gyalogoshad hirtelen rátámadt az ellenséges lovasságra, és ezzel a lendülettel egyik gerelyt a másik után hajították rájuk. (8) A lovakra és katonákra minden irányból sűrűn záporozó hajítófegyverek sok sebesülést okoztak, de még nagyobb rémületet keltett maga az új és váratlan harcmodor. A római lovasok lecsaptak a megzavarodott ellenségre, és egészen a kapukig üldözték és kaszabolták őket. (9) Ettől kezdve a rómaiak lovasságban is fölénybe kerültek. (10) Ekkor vezették be, hogy a légiókban *veles*ek is szolgáljanak. Azt mondják, Quintus Navius *centurio* ötlete volt, hogy keverjenek gyalogosokat a lovasok közé, és ezért meg is nőtt a becsülete a vezér előtt.[1]

5.

(1) Míg Capuánál így alakult a helyzet, Hannibalt két gond kétfelé húzta: Tarentum fellegvárát foglalja-e el, vagy Capuát próbálja megtartani? (2) Végül Capuát vélte fontosabbnak, mert jól tudta, hogy minden szövetséges és ellenség erre a városra veti vigyázó szemeit, hiszen ennek a városnak a sorsa fogja példázni, mire számíthat, aki a rómaiaktól elpártol. (3) Ezért málhája nagy részét és összes nehézfegyverzetű katonáját Bruttiumban hagyta, és válogatott gyalogosokkal és lovasokkal indult útnak Campaniába, akik a leginkább alkalmasak voltak az erőltetett menetre. De bármilyen gyorsan menetelt, azért magával vitt 33 elefántot is. (4) Egy rejtett völgyben állapodott meg a Capua fölött emelkedő Tifata-hegy mögött. Még útközben elfoglalta Calatia erődjét, rohammal verve ki onnan az őrséget, majd a Capuát ostromló sereg ellen fordult. (5) Előzőleg futárok útján megüzente Capuába, hogy mikor fogja megtámadni a római tábort, hogy a városbeliek álljanak készen a kirohanásra, és vele egyidőben ők is zúduljanak ki minden kapun. Így rendkívüli rémületet keltett a római seregben, (6) minthogy egyik oldalról ő rontott rájuk, a másikról pedig a teljes campaniai

[1] A *veles*eket Livius már korábban is említi, ezért az újítás nyilván nem ennek a fegyvernemnek a bevezetésére vonatkozott, hanem a lovassággal való fentebb leírt társítására.

lovasság és gyalogság, amelyet a Bostar és Hanno vezetése alatt álló pun helyőrség is támogatott.

(7) A római vezérek ebben a válságos helyzetben nem akarták egy oldalra tömöríteni erejüket, nehogy egyetlen pontot is védtelenül hagyjanak, ezért a következőképpen osztották fel egymás között a csapatokat: (8) Appius Claudiusnak a campaniaiak, Quintus Fulviusnak pedig Hannibal támadását kellett feltartania; Gaius Nero *propraetor* a hat légió lovasságával a Suessula felé vezető úton helyezkedett el, Gaius Fulvius Flaccus *legatus* pedig a szövetséges lovassággal a Volturnus folyó irányában. (9) Az ütközet kezdetén nemcsak a szokásos harci üvöltést és csatazajt lehetett hallani: a férfiak, lovak, fegyverek zaja mellett a falakra kiállított, nem harcoló campaniaiak sokasága még fémtárgyakkal is csörömpölt – ahogyan holdfogyatkozáskor, az éjszaka csendjében szokás[1] –, és úgy ordított hozzá,[2] hogy még a küzdők figyelmét is elterelte a harcról. (10) Appiusnak nem volt nehéz távol tartania a sánctól a campaniaiakat, de a másik oldalon Fulviust már nagyobb erővel szorongatta Hannibal és a punok. (11) Itt a VI. légió meghátrált helyéről. Visszavonulásuk után egy hispán *cohors* három elefánttal egészen a sáncig hatolt, középen áttörve a római csatasort. Vállalkozásuk kimenetele kétesélyes volt: vagy betörnek a táborba, vagy elvágják őket övéiktől. (12) Fulvius, látva, mennyire megrettent a légió, és milyen veszélyben forog a tábor, arra buzdította Quintus Naviust és a többi rangidős *centuriót*, hogy támadják meg a sánc előtt harcoló ellenséges *cohorsot*. A helyzet rendkívül válságos – mondta. – (13) Vagy utat kell nekik engedniük, hisz azok után, hogy áttörték a csatasor zárt pajzsfalát, a táborba bejutniuk már úgyis gyerekjáték lesz, vagy pedig meg kell semmisíteni őket még a sánc előtt. (14) Ez nem kerül nagy küzdelembe: az ellenséges csapat kis létszámú, el van vágva övéitől, és ha a kettészakadt római csatasor – amelyet csak addig látnak így, amíg félnek – mindkét oldalról az ellenség felé fordul, könnyen harapófogóvá alakítható.

(15) Navius, amint meghallotta a vezér szavait, kiragadta a hadijelvényt a *hastatusok* második *manipulusának* jelvényhordozója kezéből, és az ellenség felé indult vele, azzal fenyegetőzve, hogy odadobja közéjük, ha a katonák nem indulnak azonnal utána, és nem veszik ki részüket a harcból. (16) Hatalmas termetű ember volt, akit fegyverei még nagyszerűbb jelenséggé tettek; magasra emelte a hadijelvényt, így barát és ellenség figyelmét egyaránt magára vonta. (17) A hispán *cohors*, amikor már az ő hadijelvényeik közelébe jutott, dárdák

[1] Egy ókori babona szerint holdfogyatkozáskor a holdat rossz szellemek szorongatják – ezeket az emberek úgy próbálták elűzni, hogy bronztárgyakkal csörömpöltek.

[2] Az akusztikus hadviselés célja a megtévesztés lehetett, hogy az ellenség azt higgye, hatalmas sereggel áll szemben.

záporával árasztotta el, és majdnem egész csatasoruk ellene fordult, de a férfi rohamát sem az ellenség sokasága, sem a dárdák tömege nem volt képes feltartóztatni.

6.

(1) Marcus Atilius *legatus* közben a *princeps*ek első *manipulus*ának jelvényhordozóját kényszerítette, hogy vezesse csapatát az ellenség ellen. Lucius Porcius Licinus és Titus Popillius *legatus*ok, a tábor parancsnokai szintén elkeseredett erővel keltek a sánc védelmére, és épp akkor végeztek az elefántokkal, amikor ezek áttörték a sáncot. (2) Tetemük feltöltötte az árkot, így mint valami alkalmi töltés vagy híd, átjáróul szolgált az ellenségnek. Ott, a döglött elefántokon iszonyú erővel tombolt a harc. (3) A tábor másik oldalán már visszaszorították a campaniaiakat és a pun helyőrséget, és már közvetlenül Capuának a Volturnum felé[1] nyíló kapuja előtt folyt a küzdelem. (4) Itt a rómaiak betörését nem is anynyira a fegyveresek akadályozták, hanem az, hogy a kapu tele volt *ballistá*kkal és skorpiókkal, amelyek lövedékei távol tartották a támadókat. (5) Ráadásul a rómaiak rohamát a fővezér, Appius Claudius sebesülése is visszafogta: amikor az első hadijelvények előtt buzdította katonáit, bal válla alatt, a mellkasa felső részén találta el egy nehéz hajítódárda. Ennek ellenére igen sok ellenséget vágtak le a kapu előtt, a többiek fejvesztve menekültek be a városba. (6) Hannibal látva, hogy a hispán *cohors* megsemmisült, az ellenséges tábort pedig nagy erővel védik, abbahagyta az ostromot, és megkezdte a visszavonulást; megfordította a gyalogosok menetoszlopát, hátulról a lovasságot rendelte védelmükre, nehogy az ellenség a nyomukba szegődhessen. (7) A légiók égtek a vágytól, hogy üldözőbe vegyék az ellenséget, Flaccus azonban visszavonulót fúvatott, úgy vélve, hogy mindkét célját elérte: a campaniaiak megérthették, mennyire nem tudja őket megvédeni Hannibal, és ugyanezt be kellett látnia magának Hannibalnak is.

(8) A csatáról szóló egyes tudósításokban az olvasható, hogy 8000 ember esett el Hannibal, 3000 a campaniaiak seregéből, és a rómaiak a karthágóiaktól 15, a campaniaiaktól 18 hadijelvényt zsákmányoltak. (9) Más forrásokban viszont azt találtam, hogy az ütközet korántsem volt olyan jelentős, és nagyobb szerepet játszott benne a rémület, mint a küzdelem. Eszerint amikor a numidák és a hispánok elefántjaikkal betörtek a római táborba, (10) a tábor közepén végiggázoló elefántok nagy recsegés-ropogás közepette feldöntögették a sátrakat, az igásállatok pedig úgy megijedtek tőlük, hogy köteleiket eltépve világgá szaladtak. (11) Hannibal egy cselfogással növelte tovább a zűrzavart: itáliai öltözetben latinul tudó embereket küldött a rómaiakhoz, akik a *consul*ok nevében felszólí-

[1] Lásd XXV. 20. 2, a hozzá fűzött jegyzettel.

tották a katonákat, hogy mivel a tábor elveszett, mindenki meneküljön a közeli hegyekbe. (12) De ezt a cselt a rómaiak hamar leleplezték, és az ellenség soraiban rendezett nagy mészárlással hiúsították meg, az elefántokat pedig tűzzel kergették ki a táborból. (13) Bárhogyan kezdődött és végződött is ez az ütközet, annyi bizonyos, hogy ez volt az utolsó, mielőtt Capua megadta volna magát.

Ebben az évben az ismeretlen és szegény családból származó Seppius Loesius volt a *meddix tuticus* (ez a campaniaiaknál a legmagasabb tisztség). (14) Úgy mesélik, gyermekkorában özvegy édesanyja egy vele kapcsolatos, a családot érintő csodajelet akart elhárítani, amikor a *haruspex* azt a szakvéleményt adta, hogy ez a fiú el fogja nyerni a főhatalmat Capuában. (15) Erre az asszony, aki ezt a reményt teljesen alaptalannak látta, állítólag így válaszolt: „Miket beszélsz? Az lesz Campania végórája, amikor a legfőbb tisztség az én fiamra száll!" Az igazságból gúnyt űző kijelentése maga is igaznak bizonyult. (16) Amikor ugyanis az éhségtől és háborútól szorongatott városnak már semmi reménye sem volt a megmaradásra, és azok, akik származásuknál fogva a magas tisztségek várományosai lehettek volna, visszautasították a tisztségeket, (17) végül Loesius, minden campaniai közül a legjelentéktelenebb vette át a legfőbb hatalmat, mivel – ahogy maga is felpanaszolta – az előkelők magára hagyták és elárulták Capuát.

7.

(1) Hannibal, amikor látta, hogy az ellenséget nem tudja többé előcsalogatni egy ütközetre, és annak táborán sem tud áttörni Capuáig, (2) elhatározta, hogy inkább feladja a meghiúsult vállalkozást, és táborával elvonul Capua alól, mielőtt az új *consul*ok még őt is elvágják az utánpótlástól. (3) Sokat töprengett, hogy innen hová vonuljon tovább, míg egyszer csak feltámadt benne a késztetés, hogy magát Rómát, a háború tűzfészkét támadja meg. Régi vágya volt ez a hadjárat, amelyre a kedvező alkalmat elszalasztotta a cannaei csata után – ezen zúgolódtak a többiek, de ő maga sem tagadta.[1] (4) Nem tartotta lehetetlennek, hogy a hirtelen támadt rémületben és kavarodásban sikerül megszállnia a Város valamelyik részét. (5) Márpedig ha Róma forog veszélyben, akkor vagy mindkét fővezér, vagy legalábbis az egyik azonnal ott fogja hagyni Capuát; ha pedig megosztják seregüket, mindketten gyengébbek lesznek, és így alkalmat adnak neki vagy a campaniaiaknak, hogy a hadiszerencsét a maguk javára fordítsák. (6) Csak egy dolog aggasztotta: hogy ha ő elvonul, a campaniaiak azonnal megadják magukat. Ezért ajándékokkal rábírt egy mindenre elszánt numidát, hogy továbbítson egy levelet a campaniaiaknak: menjen át a római táborba szökevénynek adva ki magát, majd a másik kapun kilopózva jusson be Capuába.

[1] Vö. XXII. 51. 1–4.

(7) A levél csupa biztatás volt az elejétől a végéig: Hannibal elvonulása a campaniaiak érdekében történt, mert ezzel a római vezéreket és seregeket arra kényszeríti, hogy Capua ostromát abbahagyva Róma védelmére siessenek. (8) Ne veszítsék el bátorságukat, még néhány napig tartsanak ki, és ezzel végleg felszabadulnak az ostromzár alól. – (9) Ezután parancsot adott, hogy a Volturnus folyón lefoglalt hajók evezzenek fel az erődig, amelyet régebben emeltetett ott, hogy biztosítsa magát. (10) Amikor jelentették neki, hogy annyi hajó van, hogy a sereget egyetlen éjszaka alatt át lehet velük szállítani, légióit tíz napra elegendő élelemmel látta el, éjszaka levonult velük a partra, és még hajnal előtt befejezte az átkelést.

8.

(1) Még mielőtt mindez bekövetkezett volna, Fulvius Flaccus már megtudta néhány szökevénytől, hogy mi készül. Amikor levélben értesítette a *senatus*t, a hír az emberekre jellemük szerint különbözőképpen hatott. (2) A rendkívüli helyzetre való tekintettel azonnal összehívták a *senatus*t. Az Asina melléknevű Publius Cornelius nem törődött sem Capuával, sem egyébbel, hanem azt indítványozta, hogy minden hadvezért és hadsereget hívjanak haza egész Itáliából a Város védelmére. (3) Fabius Maximus viszont úgy vélte, szégyenletes dolog lenne, ha elvonulnának Capua alól, ha Hannibal egy-egy fenyegető mozdulatára elkezdenének rémüldözni és ide-oda vonulgatni. (4) Hannibal még Cannaenál aratott győzelme után sem mert a Város ellen indulni, de most, miután visszaverték Capua alól, reménykedik, hogy Róma városát hatalmába kerítheti? (5) Nem az a célja, hogy Rómát megostromolja, hanem hogy Capuát felszabadítsa az ostrom alól. Rómát majd megvédi a Város előtt álló sereg és Iuppiter, Hannibal szerződésszegésének tanúja, meg a többi isten.

(6) E két ellentétes véleménnyel szemben Publius Valerius Flaccus áthidaló javaslatát fogadták el, aki – figyelembe véve mindkét hadszínteret – ezt indítványozta: Írják meg a Capua alatt tartózkodó két fővezérnek, hogy mekkora erők állnak rendelkezésre a Város védelméhez; azt úgyis ők tudják a legjobban, hogy milyen erős csapatokkal közeledik Hannibal, és milyen nagy sereg kell a capuai ostromzár fenntartásához. (7) Ha az egyik vezért és a sereg egy részét el tudják küldeni Rómába úgy, hogy közben az ott maradó vezér és sereg megfelelően fenntartja az ostromzárat, (8) akkor Claudius és Fulvius döntsék el egymás között, melyikük maradjon Capua ostrománál, és melyikük jöjjön Rómába, hogy megakadályozza szülővárosa ostrom alá vételét.

(9) Miután a *senatus* határozatát eljuttatták Capua alá, Quintus Fulvius *proconsul* – neki kellett Rómába jönnie, mert tiszttársa még sebesülten feküdt – a három hadseregből kiválogatott mintegy 15 000 gyalogost és 1000 lovast, és

átkelt velük a Volturnuson. (10) Ezután, mivel biztos értesülést kapott arról, hogy Hannibal a Via Latinán fog végigvonulni, előreküldött követek útján megüzente a Via Appia mentén és annak közelében fekvő szövetséges *municipium*okba, Setiába, Corába, Lanuviumba, (11) hogy készítsenek be élelmiszert a városokba, a nehezebben megközelíthető földekről pedig hordják ki az útra; ezenkívül a városokba vonjanak össze védősereget, hogy mindegyik meg tudja védeni saját lakosságát.

9.

(1) Hannibal aznap, amikor átkelt a Volturnuson, a folyótól nem messze ütötte fel táborát, másnap pedig Cales mellett elhaladva a sidicinusok földjére érkezett. (2) Itt egy napot fosztogatással töltött, majd a Via Latinán átvonult Suessa, Allifae és Casinum területén. Két napig Casinum alatt időzött állótáborban, mindenfelé dúlva, pusztítva. (3) Ezután Interamna és Aquinum mellett elhaladva Fregellae területére, a Liris folyóhoz érkezett; a folyó hídját azonban lerombolták a fregellaebeliek, hogy feltartsák. (4) Fulvius is kénytelen volt megállni a Volturnus folyónál, mivel Hannibal felgyújtatta a hajókat, faanyagot pedig alig lehetett találni, így csak üggyel-bajjal tudtak tutajokat ácsolni a sereg átszállításához. (5) Miután serege a tutajokon átkelt, Fulvius akadálytalanul tehette meg az út hátralevő részét, mert nemcsak a városokban, hanem az utak mentén is bőségesen készítettek oda neki élelmet, katonái pedig lelkesen buzdították egymást, hogy szedjék a lábukat, és ne feledjék, hogy hazájuk védelmére sietnek.

(6) Rómában, amikor hírnök érkezett Fregellaeból, aki egy nap és egy éjszaka megszakítás nélkül úton volt, nagy riadalom támadt. De az általa hozott hírnél még nagyobb nyugtalanságot okoztak az összesereglő emberek, akik a hallottakat valótlan híresztelésekkel tódítva az egész Várost felkavarták. (7) Az asszonyok jajveszékelése nemcsak a magánházakból hallatszott ki, hanem az utcákra is mindenhonnan kitódultak a matrónák, ott tolongtak a szentélyek körül, kibontott hajukkal az oltárt söpörve, (8) térdre borultak, és kezüket az égre tárva könyörögtek az istenekhez: ragadják ki Rómát az ellenség kezéből, és őrizzék meg sértetlenül a római anyákat és kisgyermekeiket. (9) A *senatus* a Forumon várakozott, hátha valamelyik főtisztségviselőnek szüksége lesz a döntésükre. Egyesek megkapták a parancsot, és ki-ki elindult a rábízott feladatot teljesíteni, mások felajánlották segítségüket, hátha valahol hasznát vehetik szolgálatuknak. Őrséget rendeltek a fellegvárba, a Capitoliumra, a falakra, a Város köré, sőt az Albai-hegyre és Aefula fellegvárába is. (10) A lázas készülődés közepette érkezett meg a hír, hogy Fulvius *proconsul* elindult seregével Capua alól. Ezért, hogy fővezéri megbízatása a Városba való belépése után is érvényes

maradjon,[1] a *senatus* úgy döntött, hogy Quintus Fulviust a *consul*okéval egyenlő hatalommal ruházza fel.

(11) Közben Hannibal megtorlásul a hidak lerombolásáért még kegyetlenebbül pusztította végig Fregellae földjét, aztán Frusino, Ferentinum és Anagnia területén át Labici környékére érkezett. (12) Innen az Algiduson át Tusculumba vonult, de miután ott nem engedték be a városba, Tusculum alól jobbra tartva leereszkedett Gabiiba. Innen a Pupinia *tribus* földjeire vonult le seregével, és Rómától nyolc mérföldre ütötte fel táborát. (13) Minél közelebb nyomult az ellenség, annál kegyetlenebbül öldösték a menekülőket a sereg élén haladó numidák, és annál több, a legkülönfélébb eredetű és korú embert ejtettek fogságba.

10.

(1) Ebben a zűrzavarban vonult be seregével Fulvius Flaccus Rómába a Porta Capenán át. A Város közepén átvágva, a Carinaet[2] érintve tartott az Esquilinus felé, majd itt elhagyta a Város területét, és a Porta Esquilina és Collina között ütötte fel táborát. Itt látták el élelemmel a plebejus *aedilis*ek, (2) sőt a *consul*ok és a *senatus* is kijöttek a táborba, hogy megtárgyalják az állam érdekében szükséges tennivalókat. Úgy döntöttek, hogy a *consul*ok a Porta Collina és Esquilina között táborozzanak, Gaius Calpurnius városi *praetor* legyen a Capitolium és a fellegvár parancsnoka, a *senatus* pedig teljes létszámban maradjon együtt a Forumon arra az esetre, ha az egymást viharos gyorsasággal követő események közepette a döntésükre lenne szükség.

(3) Eközben Hannibal az Anio folyó mellé helyezte át táborát, három mérföldnyire a Várostól. Itt állótábort épített ki, majd 2000 lovasával a Porta Collina előtt álló Hercules-templomig nyomult, és a falak közvetlen közelébe lovagolva szemügyre vette azokat és a Város fekvését. (4) Flaccus szégyenletesnek tartotta, hogy a pun vezér teljes nyugalommal nézelődhet a falak körül, ezért kiküldte lovasait, hogy kergessék vissza onnan az ellenséges lovasságot a táborába. (5) Miután megkezdődött az összecsapás, a *consul*ok elrendelték, hogy az a mintegy 1200 átszökött numida lovas, akik ekkor az Aventinuson állomásoztak, lovagoljanak át a Városon az Esquilinusra; (6) úgy vélték ugyanis, hogy senki sem lesz náluk alkalmasabb a harcra az egyenetlen terepen, a kertes házak, a síremlékek és a sok mélyút között. Néhány polgár azonban, amint meglátta a capitoliumi fellegvárból a Publicius-lejtőn lefelé vágtató numidákat, kiáltozni

[1] A *proconsul* hivatali hatalma – katonai hatalomról *(imperium)* lévén szó – csak a rábízott területen volt érvényes, de Rómában, a *pomerium*on belül már nem.

[2] Az Esquilinus déli nyúlványának nyugati vége, az egykori Fagutal. Nevét ('hajógerincek') az ott emelt épületek alakjáról kapta.

kezdett, hogy oda az Aventinus. (7) Erre akkora felbolydulás és fejvesztett menekülés támadt, hogy a rémült tömeg még a Városból is kirohant volna, ha a punok nem táboroztak volna ott a közelben. Így inkább hazamenekültek, fedél alá, és ellenségnek vélvén saját, az utakon kóborló katonáikat, kövekkel és dárdákkal támadtak rájuk. (8) Nem lehetett lecsillapítani a zűrzavart és megmagyarázni, hogy tévedésről van szó, mert az utcákat eltorlaszolta a parasztok és jószágaik tömege, amely hirtelen rémületében a Városba menekült.

(9) Közben a lovas csata kedvezően végződött, az ellenséget visszaszorították. Minthogy pedig számtalan helyen kellett az ok nélkül támadt riadalomban rendet teremteni, úgy döntöttek, hogy mindazokat, akik már viselték a *dictator*i, *consul*i vagy *censor*i tisztséget, katonai hatalommal ruházzák fel, amíg az ellenség el nem távozik a falak alól. (10) A nap hátralevő részében és a rákövetkező éjjel még sok helyen támadt ok nélkül nyugtalanság, amelyet azután sikerült lecsillapítani.

11.

(1) Másnap Hannibal átkelt az Anión, és egész hadseregét csatára sorakoztatta. Flaccus és a *consul*ok sem tértek ki az ütközet elől. (2) Amikor azonban mindkét sereg felfejlődött a csatára, amelyben Róma városa volt a tét, olyan hatalmas, jégesővel keveredő felhőszakadás zavarta meg mindkét fél csatasorát, hogy alig tudtak visszajutni táborukba fegyverrel a kézben, és ekkor már az ellenségtől tartottak a legkevésbé. (3) Másnap a csatasorok ismét felálltak ugyanott, és ugyanilyen zivatar választotta szét őket, de mihelyt visszatértek táborukba, különös módon kiderült az ég, és elült a szél. (4) A punokban ez a jelenség vallásos félelmet keltett, Hannibal pedig állítólag kijelentette: hol a szándék, hol a szerencse hiányzik ahhoz, hogy Rómát elfoglalja.

(5) Kedvét szegte még két másik esemény is, egy fontosabb és egy jelentéktelenebb. A fontosabb az volt, hogy mialatt Róma falai alatt tartózkodott, hírét vette, hogy most vonultak ki a Városból zászlóik alatt az erősítésül Hispániába induló katonák; (6) a jelentéktelenebb pedig az, hogy egy fogoly elbeszélése szerint éppen ezekben a napokban vette meg valaki azt a földterületet, amelyen ő maga táborozott, és még a föld ára sem csökkent emiatt. (7) Végképp megalázó és kihívó dolognak érezte, hogy Rómában még vevő akad arra a földdarabra, amelyet ő maga háborúban elfoglalt és birtokában tart – azonnal kikiáltót hívatott hát, és ráparancsolt, hogy árverezze el a római Forum körül álló pénzváltó bódékat.

(8) Ezeken felindulva a Tutia folyóig, a Várostól hat mérföldnyi távolságra vonta vissza seregét. Innen Feronia ligetéhez, az akkoriban gazdagságáról híres szentélyhez vonult, (9) ahová a capenaiak és a környék többi lakója el szokták

vinni termésük első zsengéjét és egyéb, vagyonukhoz mért ajándékaikat, és a szentélyt sok ezüsttel és arannyal ékesítették fel. Ezeket az ajándékokat a punok most mind elrabolták. Hannibal elvonulása után itt nagy bronzhalmokra bukkantak, mert a katonák vallásos félelmükben megmunkálatlan bronztömböket hajigáltak ide. (10) A szentély kirablásáról a történetírók egybehangzóan megemlékeznek. Coelius úgy tudósít, hogy Hannibal útban Rómába Eretumnál kanyarodott el errefelé. Szerinte Reate, Cutiliae és Amiternum vidékéről indult el; (11) majd Campaniából Samniumba, innen paelignus földre vonult, Sulmo városa mellett elhaladva érkezett a marrucinusokhoz, innen albai területen át a marsusokhoz, azután pedig Amiternumba és a Foruli nevű helységbe érkezett. (12) A tévedés lehetősége nem abban rejlik, hogy a rendkívüli hadvezér és serege által megtett útvonalat az emlékezet ilyen rövid idő alatt összezavarta: (13) kétségtelen ugyanis, hogy ezen az úton vonult, csak az a kérdéses, hogy a Város felé haladtában-e, vagy pedig már a Város alól Campaniába visszatérőben.

12.

(1) A rómaiak szívósan szorongatták Capuát az ostromzárral, de Hannibal nem buzgólkodott ennyire a város védelmén. (2) Olyan gyors menetben sietett le Samniumon, Apulián és Lucanián át a bruttiusok földjére, a tengerszorosnál fekvő Rhégionhoz, hogy szinte már a meglepetés erejével megtörte a város ellenállását. (3) Noha az ostrom szorítása Capuánál Flaccus távolléte alatt sem gyengült, visszaérkezése mégis éreztette hatását, és a városbeliek elcsodálkoztak, hogy nem érkezett meg vele egyidőben Hannibal is. (4) Majd beszélgetések nyomán megértették, hogy cserbenhagyták és elárulták őket, és a punok feladták a reményt, hogy megtarthatják Capuát. (5) Ehhez járult még a *proconsul*ok felhívása is, akik a *senatus*i határozat értelmében felajánlották és elterjesztették az ellenség között, hogy annak a campaniai polgárnak, aki a kitűzött napig átáll a rómaiakhoz, nem esik semmi bántódása. (6) De nem állt át senki, nem anynyira állhatatos hűségük miatt, inkább félelemből, hiszen elpártolásuk idején súlyosabb bűnöket követtek el, semhogy ezért megbocsátást remélhettek volna.[1] (7) De míg saját elhatározásából senki sem állt át az ellenséghez, semmiféle, közös javukat szolgáló döntést sem hoztak. (8) A nemesek kivonták magukat a politikából, és nem lehetett őket *senatus*i gyűlésre összehívni; a főhatalmat pedig olyan ember viselte, aki ezzel nem saját tekintélyét gyarapította, hanem épp ellenkezőleg, méltatlanságával az általa viselt tisztséget is megfosztotta befolyásától és törvényes erejétől. (9) Az előkelők közül már a *forum*on vagy egyéb

[1] Vö. XXIII. 7. 3.

nyilvános helyen sem mutatkozott senki, inkább bezárkózva várták napról napra hazájuk összeomlását és vele saját pusztulásukat.

(10) A helyzet fő terhe a pun helyőrség parancsnokaira, Bostarra és Hannóra nehezedett, akiket nem is a szövetségeseiket, hanem az őket magukat fenyegető veszély töltött el aggodalommal. (11) Ezért szókimondó, sőt elkeseredett hangú levelet írtak Hannibalnak, szemére hányva, hogy nemcsak Capuát engedte át az ellenségnek, de őket magukat és a helyőrséget is cserbenhagyta és kiszolgáltatta minden kínszenvedésnek; (12) ő maga pedig elvonult Bruttiumba, mintha elfordulna, hogy ne a szeme láttára foglalják el Capuát. Bezzeg a rómaiakat, Herculesre, még Róma megostromlásával sem lehetett a capuai ostromzártól elvonni! (13) Ennyivel kitartóbb ellenség a római, mint amilyen állhatatos barát a pun. Ha Hannibal visszatérne Capuához, és ide helyezné át a háború súlypontját, ők és a campaniaiak is készen állnak majd a kitörésre. (14) Nem azért keltek át az Alpokon, hogy Rhégion és Tarentum lakói ellen viseljenek háborút. Ott a helye a karthágói seregnek, ahol a római légiók állnak. Úgy arattak győzelmet Cannaenál és a Trasumennus-tónál is, hogy az ellenség közelébe nyomultak, táborukat tábora mellett ütötték fel, és próbára merték tenni szerencséjüket.

(15) Nagyjából ez állt levelükben, amelyet néhány numidára bíztak, akik a kitűzött jutalomért vállalkoztak arra, hogy célba juttatják. Ezek színleg átszöktek Flaccus táborába, hogy majd adandó alkalommal továbbálljanak. A Capuában már régóta pusztító éhínség bárki számára elfogadhatóan indokolta átszökésüket. (16) Csakhogy váratlanul megjelent egy campaniai asszony, az egyik „szökevény" szajhája, és felfedte a római hadvezér előtt, hogy a numidák átszökése előre kitervelt cselfogás, és valójában levelet visznek Hannibalnak; (17) ő készen áll arra, hogy szembesítsék egyikükkel, aki elárulta neki a dolgot. Elő is állították az illetőt, aki először makacsul úgy tett, mintha nem ismerné az asszonyt. Később azonban, amikor fokozatosan rábizonyították a tényeket, és látta, hogy előhozatják a kínzóeszközöket, beismerte, hogy valóban így áll a helyzet, sőt a levél is előkerült. (18) Vallomásából még az is kiderült, hogy rajta kívül még több szökevénynek álcázott numida szabadon kószál a római táborban. (19) Több mint 70-et fogtak el, és az újonnan átszököttekkel együtt megvesszőzték őket, majd levágták a kezüket, úgy kergették őket vissza Capuába.

13.

(1) A rettenetes megtorlás látványa megtörte a campaniaiak elszántságát. A nép összefutott a *curia* elé, és kényszerítette Loesiust, hogy hívja össze a *senatus*t. Az előkelőket, akik már régóta nem jelentek meg a nyilvános tanácskozásokon,

nyíltan azzal fenyegették, hogy sorra járják házaikat, és erőszakkal vonszolják elő mindannyiukat. (2) Hála ennek a fenyegetésnek, a *senatus* teljes létszámban összegyűlt a főtisztségviselő hívására. Míg az ülésen a többiek már arról beszéltek, hogy követeket kell küldeni a római hadvezérekhez, (3) Vibius Virrius, a rómaiaktól való elpártolás kezdeményezője,[1] amikor véleményét megkérdezték, kijelentette, hogy akik küldöttségről, békekötésről, megadásról beszélnek, azok nem gondolnak sem arra, hogy mit tettek volna ők maguk, ha hatalmukba kerítik a rómaiakat, sem arra, hogy most milyen sors vár rájuk. (4) „Talán azt hiszitek – folytatta –, most is úgy hódolhatunk meg, mint ahogy egykor felajánlottuk a rómaiaknak magunkat és minden vagyonunkat, hogy segítséget kapjunk tőlük a samnisok ellen?[2] (5) Törlődött az emlékezetetekből, hogy milyen időpontban és helyzetben pártoltunk el a római néptől, vagy hogy milyen megalázó kínzások közepette gyilkoltuk le akkor a római helyőrséget,[3] amelynek szabad elvonulást is biztosíthattunk volna? (6) Hogy hányszor és milyen ellenséges indulattal ütöttünk ki az ostromlókra és rohantuk meg táborukat; hogy idehívtuk Hannibalt, hogy semmisítse meg őket, legutóbb pedig egyenesen Róma városa ellen küldtük?

(7) Most pedig idézzétek fel mindazt, amire ők ragadtatták magukat velünk szemben, mert ebből sejthetitek, mit várhattok tőlük. Jóllehet idegen ellenség – maga Hannibal – tartózkodott Itália szívében, és a háború mindent lángba borított, ők nem törődtek semmi egyébbel, még Hanniballal sem, hanem mindkét *consul*t és a két *consul*i sereget Capua ostromlására küldték. (8) Már második éve tartanak minket sáncokkal körülzárva és gyötörnek a kiéheztetés kínjaival, közben maguk is a legnagyobb veszélyeket és a legsúlyosabb fáradalmakat állták ki, gyakran hullottak halomra a sáncok és árkok körül, sőt végül kis híján táborukat is elvesztették. (9) De ezeket nem akarom részletezni, hiszen időtlen idők óta megszokott dolog, hogy egy ellenséges város ostroma megpróbáltatásokkal és veszélyekkel jár. A következő viszont már engesztelhetetlen dühüket és gyűlöletüket bizonyítja: (10) Hannibal hatalmas gyalogos és lovas csapatokkal megostromolta és részben el is foglalta táborukat – még ez a roppant veszély sem tudta figyelmüket elvonni az ostromtól. Hannibal átkelt a Volturnus folyón, felégette Cales területét – még a szövetségesüket ért nagy szerencsétlenség sem tudta őket innen elmozdítani. (11) Harcra kész csapataival egyenesen Róma városa ellen indult – őket még a városukat fenyegető vihar sem érdekelte. Átkelt

[1] Vö. XXIII. 6.
[2] Vö. VII. 30.
[3] Vö. XXIII. 7. 3.

az Anio folyón, és a Várostól három mérföldnyire ütötte fel táborát; végül közvetlenül a falak és kapuk elé nyomult, és világossá tette számukra, hogy elveszi tőlük Rómát, ha Capuát ott nem hagyják – nem hagyták ott. (12) Ha az ember egy vak dühvel, eszeveszetten támadó vadállatnak a fészke és kölykei felé indulna, azzal kivédhetné a támadását, mert az állat azonnal övéi segítségére sietne. (13) De a rómaiakat sem Róma körülzárása, sem hitveseik és gyermekeik majdnem idáig hallatszó jajveszékelése, sem oltáraiknak, tűzhelyeiknek, az istenek szentélyeinek és atyáik sírjainak meggyalázása és megszentségtelenítése nem tudta rábírni, hogy eltávozzanak Capua alól. Ennyire mohón vágynak a bosszúra, ennyire szomjaznak a vérünkre. (14) Igazuk is van, hiszen mi is így cselekedtünk volna, ha a szerencse a kezünkbe adja a lehetőséget. De mivel a halhatatlan isteneknek másként tetszett, míg a haláltól nincs jogom vonakodni, az igenis módomban áll, hogy amíg szabad vagyok és a magam ura, a kínzások és a gyalázat elől, amit az ellenség nekem tartogat, a tisztességes és ráadásul kíméletes halálba meneküljek. (15) Én nem fogom végignézni, hogyan fuvalkodik fel győzelmi mámorában Appius Claudius és Quintus Fulvius. Engem nem fognak megkötözve végighurcolni Rómán, mint a diadalmenet fénypontját, hogy aztán a börtönben leheljem ki lelkemet,[1] vagy cölöphöz kötözve, vesszőzéstől feltépett háttal fektessem oda nyakamat a római bárd alá. Nem nézem végig, hogyan rombolják le és perzselik fel szülővárosomat, hogyan hurcolják el a campaniai anyákat, szüzeket, szabad születésű kisfiúkat, hogy meggyalázzák őket. (16) Alba városát, ahová gyökereik kötik őket,[2] földig lerombolták, hogy ne maradjon semmi emléke törzsüknek és eredetüknek – nem hinném, hogy éppen Capuát kímélnék meg, amelyet még Karthágónál is jobban gyűlölnek.

(17) Egyszóval azokat közületek, akik el vannak szánva, hogy inkább engednek a végzetnek, mielőtt még átélnék ezt a sok szörnyűséget, ma terített asztal várja nálam. (18) Miután majd elteltünk borral és étellel, a vendégeknek körbekínálnak egy serleget, amelyből én iszom elsőnek. Ez az ital menti meg testünket a kínhaláltól, lelkünket a gyalázattól, szemünket és fülünket pedig attól, hogy lássa és hallja a sok méltatlan és keserű szenvedést, ami a legyőzöttekre vár. Kirendelt embereim a ház előterében nagy máglyát gyújtanak majd, és arra dobják rá élettelen testünket. (19) Ez az egyetlen tisztességes és önként választott út a halálba. Bátorságunkat még az ellenség is csodálni fogja, Hannibal pedig meg fogja tudni, milyen bátor szövetségeseket hagyott cserben és árult el!"

[1] A diadalmenet után az elfogott és ott felvezetett vezéreket, királyokat a Capitolium lábánál lévő Mamertinus-börtönben rendszerint kivégezték.

[2] Vö. I. 28–29.

14.

(1) Virrius szónoklatát többen hallgatták egyetértéssel, mint ahányan végig is merték csinálni azt, amit helyeseltek. (2) A *senatus* többsége nem adta fel a reményt, hogy ők is megnyerhetik maguknak a római nép kíméletességét, amelynek az már oly sok háborúban bizonyságát adta. Úgy döntöttek hát, hogy követeket küldenek a rómaiakhoz Capua átadásának ügyében, és útnak is indították őket. (3) Mintegy 27 *senator* tartott Vibius Virriusszal otthonába. Együtt lakomáztak, és amennyire tudtak, igyekeztek borral elkábítani magukat, hogy ne érzékeljék a baj közeledtét, majd mindnyájan bevették a mérget. (4) A lakoma végén kezet fogtak, utoljára összeölelkeztek, és elsiratták a maguk és hazájuk pusztulását. Egy részük ott maradt, hogy a többiekkel közös máglyán hamvadjanak el, mások pedig hazatértek. (5) Minthogy vérkeringésük lelassult a sok ételtől és bortól, a méreg nem hatott elég gyorsan; a legtöbben egész éjszaka és még a rákövetkező nap egy részében is küszködtek a halállal, de mindnyájan kilehelték lelküket, még mielőtt kitárultak volna a kapuk az ellenség előtt.

(6) Másnap a *proconsul*ok parancsára kinyitották a római táborral szemközti Iuppiter-kaput. Ezen vonult be egy légió és két *ala*, Gaius Fulvius *legatus* vezetésével. (7) Ő először is elrendelte, hogy szolgáltassák be neki a Capuában található összes fegyvert, minden kapuba őrséget állított, hogy senki se szökhessen meg egyedül vagy segítséggel, majd lefogatta a pun helyőrséget, a campaniai *senatus*nak pedig megparancsolta, hogy menjen ki a római vezérekhez a táborba. (8) Amint odaértek, mindnyájukat azonnal láncra verték, és rájuk parancsoltak, hogy minden aranyukat és ezüstjüket hozassák a *quaestor*okhoz. 2070 font arany és 31 200 font ezüst gyűlt így össze. (9) 25 *senator*t Calesba, 28-at pedig Teanumba küldtek fogságba, akikről tudták, hogy döntő szerepet játszottak a rómaiaktól való elpártolásban.

15.

(1) Fulvius és Claudius nem tudtak egykönnyen megegyezni abban, milyen sorsot érdemel a campaniai *senatus*. Claudius a megbocsátás felé hajlott, Fulvius keményebb eljárást követelt. (2) Épp ezért Appius azt szerette volna, ha az ügyet teljes egészében a római *senatus* hatáskörébe utalják; (3) sőt úgy tartotta volna helyesnek, hogy az atyáknak módjukban legyen azt is kideríteni, nem működött-e együtt a campaniaiakkal valamelyik latin szövetséges *municipium*, és nem nyújtott-e nekik segítséget a háborúban. (4) Fulvius viszont teljességgel megengedhetetlennek vélte, hogy hű szövetségeseiket bizonyíthatatlan gyanúsításokkal zaklassák, és olyan emberek vallomása alapján döntsenek róluk, akik sosem éreztek semmi felelősséget szavaikért vagy tetteikért. Neki ezért feltett szándéka, hogy ha lesz ilyen vizsgálat, azt ő megakadályozza és megszünteti. – (5)

Miután befejezték a vitát és elváltak, Appius nem kételkedett abban, hogy bármilyen szenvedélyesen nyilatkozott is tiszttársa, egy ilyen fontos ügyben meg fogja várni a Rómából érkező levelet. (6) Fulvius azonban – nehogy éppen ez hátráltassa terve végrehajtásában –, még amikor feloszlatta a haditanácsot, megparancsolta a katonai *tribunus*oknak és a szövetséges parancsnokoknak, hogy válasszanak ki 2000 lovast, és hagyják meg nekik, hogy a harmadik őrségváltást jelző kürtszóra álljanak készenlétben.

(7) Ezekkel a lovasokkal éjszaka elindult Teanumba. Napkeltekor bevonult a városba, és a *forum*ra lovagolt. Már lovasai megjelenésekor nagy csődület támadt. Hívatta a sidicinusok főtisztségviselőjét, és megparancsolta neki, hogy vezettesse elő az őrizetükre bízott campaniai foglyokat. (8) Miután mindet elővezették, megvesszőztette, majd bárddal lefejeztette őket.[1] Innen lóhalálában Calesbe vágtatott. Amikor itt helyet foglalt a bírói emelvényen, elővezettette a campaniaiakat, és a cölöphöz kötöztette őket, gyorsfutár érkezett Rómából, és átadta Fulviusnak Gaius Calpurnius *praetor* levelét és a *senatus* határozatát. (9) Morajlás futott végig az emelvénytől az egész tömegen, hogy a campaniaiak ügyében felfüggesztik az eljárást, és teljesen az atyákra bízzák a döntést. Fulvius maga is ezt gyanította, ezért átvette a levelet, felbontatlanul a keblébe tette, és megparancsolta a kikiáltónak: utasítsa a *lictor*t, hogy teljesítse törvényes kötelességét. Így a Calesben őrzötteken is végrehajtották a halálbüntetést. (10) Ekkor olvasta csak el a levelet és a *senatus*i határozatot, amely túl későn érkezett ahhoz, hogy megakadályozza, ami történt, és amit Fulvius éppen azért siettetett minden eszközzel, hogy ne is lehessen megakadályozni.

(11) Amikor Fulvius már indulni készült, a campaniai Vibellius Taurea[2] odaverekedte magát hozzá a tömegen át, és nevén szólította őt. Flaccus visszaült, csodálkozva, hogy vajon mit akar ez tőle. Ő pedig így szólt hozzá: (12) „Öless meg engem is, hadd legyen meg az az örömöd, hogy megöltél egy magadnál sokkal bátrabb embert!" (13) Flaccus erre azt felelte, hogy Vibellius bizonyára nincs eszénél, és még ha teljesíteni akarná is kérését, most már a *senatus* határozata miatt nem teheti. (14) Erre Vibellius így szólt: „Most, hogy hazámat feldúlták, rokonaimat és barátaimat elveszítettem, feleségemet és gyermekeimet saját kezemmel öltem meg, nehogy gyalázat érje őket, még csak nem is halhatok meg olyan halállal, mint ezek a polgártársaim! Szabadítson hát meg engem saját bátorságom ettől a gyűlölt élettől!" (15) Azzal előrántotta kardját a ruhája alól, keblébe döfte, és haldokolva rogyott a hadvezér lába elé.

[1] A campaniaiakat nem hadifoglyoknak tekintette, hanem római polgároknak, és a Tizenkéttáblás törvényben a hazaárulókra kiszabott büntetést mérte rájuk.

[2] Vö. XXIII. 8. 4, 46. 12–47. 8

16.

(1) Mivel a campaniaiak kivégzése ügyében és sok más dologban is egyedül Flaccus akarata döntött, néhány történetíró arról tudósít, hogy Appius Claudius közvetlenül Capua meghódolása után meg is halt. (2) Szerintük Taurea sem önszántából ment Calesbe, és nem is saját kezével vetett véget életének. Amikor a többiekkel együtt cölöphöz kötözték, Flaccus csendet parancsolt, mert a nagy zajban nem hallotta, hogy mit kiabál Taurea. (3) Ekkor mondta a fent idézett szavakat, hogy őt, a legbátrabb embert olyasvalaki öli meg, aki a nyomába sem érhet hősiességben. Erre a kikiáltó a *proconsul* parancsára így szólt: „*Lictor*, mérj még egy pár korbácsütést erre a bátor férfira, és először vele szemben teljesítsd törvényes kötelességedet!" (4) Néhányan még azt is állítják, hogy a *proconsul* elolvasta a *senatus* határozatát, mielőtt elrendelte a kivégzést; de mivel ez azzal végződött, hogy ha jónak látja,[1] hagyja a *senatus*ra a döntést, ő ezt úgy értelmezte: rábízták annak megítélését, hogy mi szolgálja inkább az állam érdekét.

(5) Calesből Flaccus visszatért Capuába, és fogadta Atella és Calatia meghódolását; a lázadás vezetői itt is elnyerték büntetésüket. (6) Így összesen mintegy 70 főrangú *senator*t végeztek ki.[2] Csaknem 300 előkelő campaniait vetettek börtönbe Rómában, míg másokat a latin szövetséges városoknak adtak át őrizetre – ezek különböző körülmények között lelték halálukat. A többi campaniai polgárt eladták rabszolgának.

(7) Már csak arról kellett döntenie a *senatus*nak, mi legyen a város és a földek sorsa. Néhányan azt javasolták, hogy ezt a rendkívül erős, közeli, ellenséges várost le kell rombolni. Végül azonban a rövid távú hasznosság szempontja győzött. Mivel Capua környéke Itáliának közismerten minden terményt legbővebben termő területe volt, megkegyelmeztek a városnak, hogy legyen hol lakniuk a szántóvetőknek. (8) Hogy megfelelő számú legyen a népesség, ott tartottak igen sok helybéli szabadost, szatócsot és kézművest. A teljes földterület és a hivatalos épületek a római nép tulajdonába kerültek. (9) Úgy döntöttek azonban: Capua csak annyiban legyen város, hogy város módjára lakják és látogatják, de nem lehet állami léte, *senatus*a, főtisztviselői, nem gyűlésezhet a köznép; (10) a tömeg éljen benne államtanács és államhatalom nélkül, tagjait ne fűzze össze semmilyen kapcsolat, hogy ne legyenek képesek közösséggé alakulni; az igazságszolgáltatás intézésére pedig minden évben egy *praefectus*t küldenek majd hozzájuk Rómából.

(11) Így Capua sorsát minden tekintetben dicséretre méltó belátással rendezték. Szigorúan és gyorsan jártak el a főbűnösökkel szemben, a polgárságot szét-

[1] Hivatalos utasításokban alkalmazott udvariassági formula.

[2] Beleértve a Calesban és Teanumban kivégzetteket is.

szórták a visszatérés minden reménye nélkül, (12) de nem töltötték ki dühüket gyújtogatva és rombolva az ártatlan hajlékokon és városfalakon. A rómaiak azzal, hogy megkímélték ezt a rendkívül híres és gazdag várost, amelynek pusztulását meggyászolta volna egész Campania és minden nép annak szomszédságában, szövetségeseik előtt sikerült az irgalmasság látszatát kelteniük, (13) az ellenséget pedig rákényszerítették annak beismerésére, mekkora erővel képes Róma megbüntetni hűtlen szövetségeseit, és mennyire képtelen Hannibal megvédeni azokat, akiket oltalmába fogadott.

17.

(1) A római atyák, miután megoldották Capua gondját, Gaius Nerónak megszavaztak a Capuánál állomásozó két légiójából 6000 gyalogost és 300 lovast, akiket maga választhatott ki, valamint a latin szövetséges seregből ugyanennyi gyalogost és 800 lovast. (2) Ezt a sereget Nero Puteoliban hajókra rakta, és átkelt velük Hispániába. Miután megérkezett Tarracóba, kihajózta seregét, partra húzatta hajóit, majd, hogy a sereg számát növelje, a hajósokat is felfegyverezte. (3) Innen a Hiberus folyóhoz vonult, ahol átvette a sereget Tiberius Fonteiustól és Lucius Marciustól, aztán indult is az ellenség felé.

(4) Hamilkar fia Hasdrubal a Fekete Szikláknál táborozott. Ez a hely az ausetanusok földjén, Iliturgi és Mentisa városok között fekszik.[1] Nero megszállta a szurdok bejáratát. (5) Hasdrubal attól tartva, hogy nem tud kijutni, hírnökpálcás követet küldött hozzá azzal az ígérettel, hogy ha Nero innen kiengedi, egész seregét kivonja Hispániából. (6) Ajánlatát a római vezér örömmel elfogadta, Hasdrubal pedig másnapra tárgyalást kért, hogy személyesen rögzítsék írásban, milyen feltételek mellett adja át a városok fellegvárait, és hogy kitűzzék a határidőt, ameddig a helyőrségeknek el kell vonulniuk, és a punok minden tulajdonukat bántatlanul elszállítják. (7) Mihelyt megkapta a kedvező választ, azonnal megparancsolta serege legnehezebben mozgó részének, hogy sötétedéstől kezdve az egész éjszaka folyamán igyekezzen kijutni a szurdokból, amerre tud. (8) Arra gondosan ügyelt, hogy ezen az éjszakán ne vonuljanak el túl sokan, mert ha kevesen vannak, kevesebb zajt csapnak, így jobban elkerülhetik az ellenség figyelmét, másrészt könnyebb is kijutniuk a szűk és nehezen járható ösvényeken. (9) Másnap sor került a találkozóra, de miután itt Hasdrubal szándékosan elhúzta az időt oda nem tartozó dolgok megvitatásával és írásba foglalásával, eltelt a nap, és a lényegi tárgyalást másnapra halasztották. (10) Így még

[1] Az ausetanusok neve itt tévesen az oretanusok helyett áll: Mentisa városa az ő területükön volt, míg az ausetanusok Hispánia északkeleti tengerpartján éltek. Lehetséges, hogy Iliturgi említése szintén téves, és valójában az oretanusok lakta Ilugo városáról van szó.

egy éjszakát nyert, amelyen ismét elszivároghatott embereinek egy része; a tárgyalás pedig még a következő napon sem fejeződött be. (11) Így Hasdrubal jó néhány napot eltöltött azzal, hogy a feltételeken vitatkozott, és jó néhány éjszakát azzal, hogy a karthágói csapatokat kicsempészte a táborból. Serege nagyobb részének eltávozása után Hasdrubal már önként tett ígéretét sem állta, félelmével együtt megbízhatósága is csökkent, így egyre kevesebb remény mutatkozott a megegyezésre. (12) Gyalogos csapatai már nagyjából mind kijutottak a szurdokból, amikor kora hajnalban sűrű köd települt az egész szurdokra és a környező sík területekre. Hasdrubal ezt látva követet küldött Neróhoz, hogy halasszák el a tárgyalást másnapra, mert ezen a napon a karthágóiak vallási okokból semmi komoly tevékenységet nem folytathatnak. (13) A rómaiak még ekkor sem gyanították, hogy cselről van szó. Hasdrubal, amikor megkapta az egynapi haladékot, lovasságával és elefántjaival felkerekedett táborából, és nesztelenül egérutat nyert. (14) A nappal negyedik órája táján oszlott fel a köd. Felragyogott a nap, a rómaiak pedig észrevették, hogy az ellenséges tábor üres. (15) Akkor döbbent csak rá Claudius, hogy a punok csúnyán lóvátették. Rögtön az elvonult ellenség nyomába eredt, készen arra, hogy csatát vállaljon. (16) De Hasdrubal kitért az ütközet elől, csak kisebb összecsapásokra került sor a pun utóvéd és a római előcsapatok között.

18.

(1) Ezalatt Hispániában azok a népek, amelyek a Scipiók veresége után elpártoltak, nem tértek vissza a rómaiakhoz, de újabbak sem pártoltak el. (2) A római népet és *senatus*t Capua visszavétele után már legalább annyira foglalkoztatta Hispánia, mint Itália sorsa. Ezért úgy döntöttek, hogy megerősítik az ottani sereget, és új főparancsnokot küldenek oda.[1] (3) Az viszont, hogy kit küldjenek, korántsem volt annyira egyértelmű, mint az, hogy ahol 30 napon belül két kiváló hadvezér esett el,[2] oda egészen különleges gonddal kell kiválasztani azt, aki majd e kettő helyébe lép. (4) Sokan sok jelölt nevét vetették fel, így végül arra az elhatározásra jutottak, hogy a Hispániába küldendő *proconsul* megválasztására népgyűlést kell tartani, és a *consul*ok ki is jelölték a gyűlés napját. (5) Először arra vártak, hogy majd jelentkezni fognak, akik méltónak tartják magukat egy ilyen jelentős főparancsnoki tiszt betöltésére; de ez hiú várakozásnak bizonyult. Az embereken újra elhatalmasodott a gyász a vereségek miatt és az elvesztett vezérek után maradt űr. (6) A polgárság így szomorúan és majdnem teljesen

[1] Hispániában általában *proconsul*ok voltak a fővezérek, így Nero mint *propraetor* alacsonyabb rangú parancsnoknak számított.
[2] P. és Cn. Scipio (XXV. 33–36.).

tanácstalanul, de mégis megjelent a Mars-mezőn a választás napján. A főtisztségviselők felé fordulva körbehordozták tekintetüket a várakozón egymást figyelő főemberek arcán, és hangosan zúgolódtak, hogy olyan reménytelen a helyzet, olyan kilátástalannak látja mindenki az állam sorsát, hogy senki sem meri elvállalni a hispániai főparancsnokságot. (7) Ekkor Publius Cornelius Scipio, a Hispániában elesett Publius Cornelius 24 esztendős fia váratlanul bejelentette, hogy pályázik a tisztségre, és kiállt egy magasabb helyre, ahol mindenki láthatta. (8) Minden arc felé fordult, és lelkes kiáltozással kívántak-jövendöltek neki szerencsés és sikeres fővezérséget. (9) Amikor pedig szavazásra szólították őket, egytől egyig – nemcsak a *centuriá*k, de minden egyes ember is – arra szavaztak, hogy Publius Scipio legyen Hispániában a főparancsnok. (10) De a szavazás végeztével, amikor lecsillapodott a szenvedélyes lelkesedés, hirtelen csend lett, ahogy mindenki elgondolkodott magában, hogy mit cselekedtek. (11) A rokonszenv legyőzte bennük a józan megfontolást? Főképp fiatal kora miatt aggódtak; mások meg borzadva gondoltak a család balszerencséjére, és a két család gyászával terhelt névre, amelynek újabb viselője indul most el arra a hadszíntérre, ahol apja és nagybátyja sírja mellett kell folytatnia a háborút.

19.

(1) Scipio, amikor a lelkes hangulatban lezajlott választás után felfigyelt az emberek nyugtalanságára és aggodalmára, gyűlést hívott össze. Itt olyan elszántsággal és önbizalommal beszélt életkoráról, a rábízott főparancsnokságról és háborúról, hogy ismét felkeltette és megújította a lelohadt lelkesedést, (2) és szilárdabb reményt adott az embereknek, mint egy emberi ígéret hitele vagy egy kedvező helyzet mérlegelése általában. (3) Scipio ugyanis nemcsak valóban meglévő erényeivel vívta ki a csodálatot, de kora ifjúságától kezdve értett hozzá, hogy ezekre kifinomult módszerekkel fel is hívja a figyelmet. Tetteit a sokaság előtt sokszor úgy tüntette fel, mintha álombéli látomások vagy figyelmeztető égi sugallatok parancsára cselekedne, (4) vagy azért, mert benne is volt egy bizonyos babonás megszállottság, vagy azzal a céllal, hogy parancsait és döntéseit, mint valami kinyilatkoztatást, vonakodás nélkül teljesítsék. (5) Ehhez már kezdettől fogva hozzászoktatta az embereket: amióta a férfitógát felöltötte,[1] mindennap, mielőtt még bármi nyilvános vagy magánügybe kezdett volna, felment a Capitoliumra, belépett a szentélybe, leült, és általában egyedül, magába mélyedve töltötte az időt. (6) Ez az egész életét végigkísérő szokása alátámasztotta azt a szándékosan elterjesztett vagy véletlenül általánossá vált meggyőződést, hogy ő istenek sarja, (7) és felidézte azt a régebben Nagy Sándorról

[1] Vagyis 17 éves korától.

elterjedt (és ugyanilyen alaptalan) hiedelmet, hogy nemzője egy hatalmas kígyó volt; anyja hálószobájában ugyanis állítólag gyakran láttak ilyen csodajelet, de ha jött valaki, hirtelen kitekeredett és tovasiklott a szeme elől. (8) Maga Scipio sohasem cáfolta ezeket a csodás elbeszéléseket, sőt még növelte is hitelüket azzal az ügyes módszerrel, hogy nem állított nyíltan, de nem is tagadott semmit. (9) Az ifjút sok más efféle, részben valós, részben költött dolog miatt nagyobb csodálat övezte, mint ami egy embernek kijár, és ezért is bízott benne annyira a polgárság, hogy még távolról sem érett korában ilyen fontos feladatot és főparancsnokságot bízott rá.

(10) Meglévő csapatait, amelyek részben a régi hispániai sereg maradékából álltak, részben Puteoliból keltek át Gaius Neróval, 10 000 gyalogossal és 1000 lovassal egészítették ki, és mellé adták Marcus Iunius Silanus *propraetor*t, hogy segítségére legyen a háború vezetésében. (11) Így indult el 30 hajóból, csupa ötevezősorosból álló flottájával a Tiberis torkolatától. Elhajózott a Tirrén-tenger partja, az Alpok és a galliai öböl mellett, majd megkerülte a Pireneusok hegyfokát, végül az Emporiai nevű, szintén phókaiai alapítású görög városnál[1] tette partra csapatait. (12) Megparancsolta, hogy a hajók kövessék, és gyalog vonult Tarracóba, ahol gyűlést tartott minden szövetséges részvételével – érkezése hírére ugyanis az egész provinciából csak úgy özönlöttek oda a követségek. (13) Itt partra húzatta hajóit, és visszaküldte a masszaliabeliek négy háromevezősorosát, amelyek udvariasságból kísérték hazulról idáig. (14) Azután elkezdett választ adni a különböző sorsfordulatok miatt bizonytalan hangulatban lévő követségek kérdéseire, büszke hangnemben, mert nagyon bízott saját képességeiben, de mégis úgy, hogy egyetlen gőgös szót sem ejtett ki a száján, és mindaz, amit mondott, egyszerre volt méltóságteljes és bizalomgerjesztő.

20.

(1) Tarracóból útra kelve felkereste a szövetségesek városait és a sereg téli táborát. Megdicsérte a katonákat, hogy két egymást követő súlyos vereség után sem adták fel a provinciát: (2) nem hagyták, hogy az ellenség kiélvezze győzelme gyümölcseit, hanem távol tartották minden területtől a Hiberuson innen, és hűségesen megoltalmazták a szövetségeseket. (3) Marciust maga mellett tartotta, és olyan kitüntető módon bánt vele, amiből könnyen észre lehetett venni, mennyire nem fél attól, hogy valaki megelőzi dicsőségben. (4) Ezután Silanus átvette Nero helyét, és az újonnan érkezett katonák téli táborba vonultak. Scipio pedig, miután idejében megszemlélt és elintézett mindent, amit kellett, visszament Tarracóba.

[1] Masszaliát is phókaiabeliek alapították.

(5) Scipio híre nemcsak polgártársai és a szövetségesek körében terjedt el, hanem az ellenség között is, amelyben élt bizonyos sejtelem a jövőről, és ez annál nagyobb rettegéssel töltötte el, minél kevésbé tudott ésszerű magyarázatot adni ok nélkül támadt félelmére. (6) A punok különböző területeken vonultak téli táborba: Giskon fia Hasdrubal Gadesnál, az óceán mellett, Magon Hispánia középső részén, nagyjából a castulói szurdok fölött, Hamilkar fia Hasdrubal pedig a Hiberus közvetlen közelében, Saguntum mellett töltötte a telet.[1]

(7) A nyár végén, amelyen Capua elesett és Scipio Hispániába érkezett, egy pun hajórajt hívtak Szicíliából Tarentumba, hogy elvágja a tarentumi fellegvárban lévő római helyőrség utánpótlását. El is zárt minden lehetséges tengeri utat a vár felé, (8) de mivel túl sokáig tartózkodott ott, jobban kiéheztette szövetségeseit, mint az ellenséget. (9) A biztonságos partsávon és a szabad kikötőkön át ugyanis nem lehetett annyi gabonát szállítani a városiaknak a pun hajóhad védelme alatt, mint amennyit maga a gyülevész hajóslegénység elfogyasztott. (10) Így a vár védői, mivel igen kevesen voltak, még utánpótlás nélkül is meg tudtak élni az előre felhalmozott készletekből, a tarentumiaknak és a hajósoknak viszont még az odaszállított élelem sem volt elég. (11) Végül jobban örültek, amikor végre megszabadultak a hajóhadtól, mint amikor jött. De a gabonahiányon ez sem sokat segített, mivel tengeri védelem híján a gabonaszállítás lehetetlenné vált.

21.

(1) Amikor ugyanennek a nyárnak a végén Marcus Marcellus megérkezett provinciájából, Szicíliából a Városba, Gaius Calpurnius *praetor* összehívta a *senatus*t a kedvéért Bellona szentélyébe. (2) Itt Marcellus beszámolt működéséről, majd szelíd szemrehányást tett a *senatus*nak – nemcsak a maga, hanem katonái nevében is –, hogy noha feladatát teljesítette, nem hozhatta haza seregét, és engedélyt kért, hogy diadalmenetben vonulhasson be a Városba. Kérését nem teljesítették. (3) Hosszas vita folyt arról, melyik a nagyobb következetlenség: ha attól, akinek a vezetésével elért katonai sikerekért távollétében hálaadó ünnepet szavaztak meg, és a nevében áldozatot mutattak be a halhatatlan isteneknek, most, amikor itt van, megtagadják a diadalmenetet; (4) vagy ha az, akinek meghagyták, hogy adja át seregét utódjának – márpedig ilyen határozatra nem kerül sor, ha a provinciában nem tart még mindig a háború –, megtarthatja a diadal-

[1] Ha Livius adata helyes, az azt jelentené, hogy Saguntum, amelyet a Scipiók Kr. e. 214-ben visszafoglaltak (XXIV. 42. 9–11), ismét a punok kezén volt. Lehetséges azonban, hogy Saguntum neve szövegromlás folytán került Livius forrásában egy másik városnév, a közép-hispániai Segontia helyére. Polübiosznál (X. 7) egyébként gyökeresen más adatok szerepelnek a három hadvezér téli táborhelyéről.

menetét, mintha a háború már véget ért volna, ráadásul úgy, hogy serege, megérdemelt vagy meg nem érdemelt diadalmenetének tanúja, nincs is jelen. Végül a középutat választották: engedélyezték, hogy *ovatió*ban vonuljon be a Városba.

(5) A nép*tribunus*ok a *senatus* előzetes jóváhagyásával javaslatot terjesztettek a népgyűlés elé, hogy Marcellusnak a Városba való ünnepélyes bevonulása napjára adjanak fővezéri hatalmat.[1] (6) Marcellus a bevonulás előtti napon az Albai-hegyen tartott diadalmenetet,[2] majd az *ovatio* következett, ahol rengeteg zsákmányt vittek előtte. (7) Felvonultatták az elfoglalt Szürakuszai képét,[3] katapultokat, *ballistá*kat és mindenféle más hadigépet, majd a hosszú béke és királyi gazdagság kincseit, igen sok megmunkált ezüstöt és bronzot, (8) egyéb ingóságokat, drága ruhákat és sok híres szobrot, amelyek Szürakuszait a többi előkelő görög városhoz hasonlóan díszítették. (9) A punokon aratott győzelem bizonyságaként ott vezettek előtte nyolc elefántot is. De az egyik legfőbb látványosság a szürakuszai Szószisz és a hispán Moericus voltak, akik aranykoszorúval a fejükön vonultak Marcellus előtt. (10) Az előbbi vezetésével hatoltak be a rómaiak éjszaka Szürakuszaiba, az utóbbi pedig a Naszoszt és az ottani helyőrséget adta kezükre.[4] (11) Jutalmul mindkettőjüknek polgárjogot és 500-500 *iugerum* földet adományoztak. Szószisz ezt Szürakuszai földjein kapta meg a királynak vagy a római nép ellenségeinek a birtokaiból, Szürakuszaiban pedig választhatott egy házat azok közül, amelyek gazdáit a háborús jog alapján halállal büntették. (12) Moericus és a vele átpártolt hispánok Szicíliában a rómaiaktól elpártolt egyik várost és annak földjeit kapták meg. (13) Marcus Corneliust bízták meg azzal, hogy ahol jónak látja, kijelölje nekik a várost és területet. Ugyanezen a vidéken 400 *iugerum* földet juttattak Belligenesnek, aki Moericust átpártolásra csábította.

(14) Szicíliában Marcellus távozása után egy pun hajóraj 8000 gyalogost és 3000 numida lovast tett partra. Morgantina és Ergetion városok hozzájuk is pártoltak. Példájukat Hübla, Makella és még néhány jelentéktelenebb város is követte. (15) A numidák Muttines vezetésével végigportyázták egész Szicíliát,

[1] A fővezéri hatalom a sereg átadása után a volt vezér utódjára szállt, és a hatalom ilyesféle, egy napra való visszaadása csak a menet ünnepélyességét növelte.

[2] Tehát a Városon kívül, Albában, az ott álló Iuppiter Latiaris-templom előtt, ahol a hagyomány szerint a régi albai hadvezérek szoktak diadalmenetet tartani. Ezt, mivel a hely Rómán kívül volt, a *senatus* engedélye nélkül is megtehette mint magánember, bár ilyenkor a költségeket természetesen magának kellett viselnie. Hasonló esetben más hadvezérek is így tettek (XXXIII. 23. 3, XLII. 21. 7).

[3] A diadalmenetben ott szokták vinni az elfoglalt városokat, hegyeket, folyókat stb. ábrázoló vagy jelképező képeket is. (Kr. e. 187-ben L. Scipio diadalmenetében 138 elfoglalt város képét vitték.)

[4] Vö. XXV. 30.

és gyújtogattak a római szövetségesek földjein. (16) Ráadásul a római sereg, amely bosszús volt, amiért vezére nem vitte magával a provinciából, és még a telet is tilos volt a városokban töltenie, hanyagul látta el a szolgálatot, és meglett volna bennük az elszántság egy lázadáshoz, csak a vezér hiányzott. (17) Ebben a nehéz helyzetben Marcus Cornelius *praetor* részben vigasztalással, részben dorgálással lecsillapította a katonák indulatait, majd egytől egyig meghódolásra kényszerítette az elpártolt városokat. Ezek közül Morgantinát adta át a hispánoknak, akiket a *senatus* határozata alapján egy város és annak földterülete illetett meg.

22.

(1) Mivel mindkét *consul* megbízatása Apuliába szólt, de most már kevésbé kellett tartani a punoktól és Hannibaltól, utasítást kaptak, hogy sorsolják ki maguk között a működési területeket: Apuliát és Makedóniát. Sulpiciusnak jutott Makedónia, így ő vette át Laevinus helyét. (2) Fulviust a választógyűlés megtartására visszahívták Rómába. Meg is tartotta a *consul*választást, ahol az előválasztáson a Voturia *tribus* ifjai Titus Manlius Torquatust és Titus Otaciliust szavazták meg *consul*nak. (3) Amikor Manliushoz – minthogy kettőjük közül csak ő volt jelen – odaözönlött a tömeg szerencsét kívánni, hisz nem volt kétséges, hogy az egész nép hasonlóképpen fog szavazni, (4) ő a nagy sokaság kíséretében odalépett a *consul* emelvényéhez, és azt kérte tőle, hadd szólhasson hozzá néhány szót, aztán pedig hívassa vissza a szavazáson már túlesett *centuriá*t. (5) Mindenki feszült figyelemmel várta, mi lesz a kívánsága. Ő szeme gyengeségét hozta fel mentségül, mondván: (6) Bizony arcátlan ember az a hajókormányos vagy hadvezér, aki, noha mindenben mások látására szorul, mégis elvárja, hogy őrá bízzák mások életét és javait. (7) Ezért a *consul* legyen szíves újraszavaztatni a Voturia *tribus* ifjait, és figyelmeztesse őket, hogy a *consul*ok megválasztásakor gondoljanak az Itáliában dúló háborúra és arra, hogy az állam milyen nehéz időket él át. (8) Hiszen még szinte ott visszhangzik a fülükben az ellenség keltette csatazaj, amely néhány hónapja szinte Róma falait rázta meg. Amikor erre az egész *centuria* azt kiáltozta, hogy nem változtatnak döntésükön, és ugyanazokat fogják *consul*nak választani, (9) Torquatus így szólt: „Ha *consul* leszek, sem én nem tudom majd elviselni a ti magatartásotokat, sem ti az én uralmamat. Szavazzatok újra, és gondoljátok meg, hogy Itáliában még folyik a pun háború, és hogy ellenségeink vezére Hannibal!" (10) Ekkor a *centuria* részben a férfiú tekintélyének, részben a körülállók elismerő morajának hatására azt kérte a *consul*tól, szólítsa elő a Voturia *tribus*ból az öregebbek *centuriá*ját, mert velük szeretnének tanácskozni, és az ő javaslatuk alapján szavazni a *consul*okra. (11) Hívták tehát a Voturia öregjeit, és időt adtak a fiataloknak, hogy a „Juh-

akolban" félrevonulva tanácskozzanak velük. Az öregek úgy vélekedtek, hogy három ember jöhet szóba. (12) Közülük kettő, Quintus Fabius és Marcus Marcellus már sok tisztséget viselt; ha pedig mindenáron új embert akarnak *consul*lá választani a punok ellen, itt van Marcus Valerius Laevinus, aki szárazon és vízen nagyszerűen küzdött Philipposz király ellen.[1] (13) Az öregek, miután e három férfiúra szűkítették le a kört, eltávoztak, az ifjak pedig megkezdték a szavazást. Távollétükben megválasztották Marcus Claudius Marcellust, akit akkor Szicília meghódításának dicsfénye övezett, és Marcus Valeriust [210]. Az előválasztó *centuria* döntését a többi is követte.

(14) Lehet, hogy ma kigúnyolják azokat, akik bámulattal adóznak a régi időknek – de én nem hinném, hogy ha valóban létezne a bölcsek állama,[2] amelyet a filozófusok inkább megálmodnak, mint ismernek, ebben méltóságteljesebb és hatalomvágytól szabadabb vezetőket vagy nemesebb erkölcsű népet találnánk. Az, hogy az ifjak *centuriá*ja az öregek tanácsát akarta kérni arról, hogy szavazataival kinek juttassa a hatalmat, (15) a mi századunkban már teljesen valószínűtlenül hangzik, hisz manapság a gyermekek még saját szüleik tekintélyét is semmibe veszik.

23.

(1) Ezután került sor a *praetor*választó gyűlésre, ahol Publius Manlius Vulsót, Lucius Manlius Acidinust, Gaius Laetoriust és Lucius Cincius Alimentust[3] választották meg. A véletlen úgy hozta, hogy éppen a választások befejezése után érkezett meg a hír: (2) Titus Otacilius, akit távollétében Titus Manlius tiszttársává választottak volna, ha a szavazást nem szakítják félbe, Szicíliában elhunyt.

(3) Amikor Calpurnius *praetor* azt javasolta, hogy ebben az évben is rendezzék meg a játékokat Apollo tiszteletére, amelyeket az előző évben is megtartottak, a *senatus* úgy döntött, hogy tegyenek fogadalmat a játékok évenkénti megtartására.

(4) Ebben az évben igen sok csodajelet láttak és jelentettek. Egy villámcsapástól ledőlt a Concordia-szentély ormán álló Victoria-szobor, de nem zuhant le, mert megakadt a homlokzatot díszítő Victoria-szobrok között. (5) Jelentették, hogy Anagniában és Fregellaeban villám csapott a városfalba és a kapukba, Subertum *forum*án egész nap vérpatakok folytak; Eretumban kőeső esett, Reatéban egy öszvér csikót ellett. (6) Ezeket a csodajeleket kifejlett áldozati álla-

[1] Vö. XXIV. 40., XXVI. 24.

[2] Platón *Az állam* című dialógusában vázolja fel egy ideális állam utopisztikus képét, amelyet filozófusok kormányoznak.

[3] Lásd: XXI. 38. 3, a hozzá fűzött jegyzettel.

tokkal hárították el, és a nép számára egynapos esdeklést és áldozati kilencedet rendeltek el.

(7) Ebben az évben jó néhányan meghaltak az állami papi hivatalok viselői közül, és helyükre újakat választottak. A szent cselekményekért felelős *decemvir*ek közé Manius Aemilius Numida helyére Marcus Aemilius Lepidust, Marcus Pomponius Matho *pontifex* helyére Gaius Liviust, Spurius Carvilius Maximus *augur* helyére pedig Marcus Serviliust választották meg. (8) Mivel Titus Otacilius Crassus *pontifex* ennek az évnek a végén halt meg, az ő helyét nem töltötték be. Gaius Claudius, Iuppiter *flamen*je, mivel az állati belső részek elhelyezésénél hibát követett el, leköszönt tisztségéről.

24.

(1) Ezzel egyidőben Marcus Valerius Laevinus megérkezett könnyen mozgó hajóhadával az aitóloknak erre a célra összehívott gyűlésére,[1] miután előzőleg titkos tárgyalásokon kipuhatolta vezetőik hangulatát. (2) Itt először is Szürakuszai és Capua elfoglalásával szemléltette a szicíliai és itáliai hadi helyzet kedvező voltát, (3) majd hozzátette, hogy ő a rómaiak őseiktől örökölt szokását követi: hogy szövetségeseiket megbecsülik, soknak adnak közülük polgárjogot és a magukéval egyenlő jogokat, másoknak pedig olyan kedvező helyzetet biztosítanak, hogy inkább akarnak szövetségeseik, mint polgártársaik lenni. (4) Az aitólok azért is nagyobb megbecsülésben fognak részesülni – mondta –, mert a tengerentúli népek közül ők folyamodtak először a rómaiak barátságáért. (5) Philipposz és a makedónok szomszédsága terhes ugyan számukra, de ő már megtörte erejüket és gőgjüket, és annyira vissza fogja szorítani őket, hogy nemcsak az aitóloktól erőszakkal elvett városokból fognak kivonulni, de maga Makedónia is ellenük fordul, (6) és az akarnanokat, akiknek az államszövetségtől való elszakadását az aitólok nehezményezik,[2] ismét alattvalóikká teszi majd a hajdani törvényes megállapodás értelmében.

(7) A római hadvezér állításait és ígéreteit tekintélyével megerősítette Szkopasz, a törzsszövetség akkori *sztratégosz*a és Dorimakhosz, az aitólok egyik főembere, akik kevésbé mértéktartóan és sokkal bizakodóbb hangon magasztalták a római nép erejét és méltóságát. (8) Leginkább mégis az a remény tüzelte fel őket, hogy Akarnania ismét a hatalmukba kerülhet. Ezért megállapodtak a rómaiakkal kötendő barátság és szövetség feltételeiben, (9) a következő kiegé-

[1] Az aitól szövetség létezése Kr. e. 367 óta adatolt. A szövetség a Delphoit ért kelta támadás visszaverése (279) után kezdett nagyobb jelentőségre szert tenni.

[2] Az aitólok Kr. e. 263 körül kötöttek szerződést Akarnaniával, amely azonban 222 táján már a makedónokat segítette III. Kleomenész spártai király ellen.

szítésekkel: Ugyanilyen feltételekkel baráti szerződést kötnek az élisziekkel, a spártaiakkal, Attalosszal,[1] Pleuratosszal és Szkerdilaidasszal,[2] ha ezek is így döntenek és így akarják (10) (Attalosz Kis-Ázsia,[3] a két utóbbi pedig a thrákok és illírek királya volt). Az aitólok azonnal megkezdik a háborút Philipposz ellen, a rómaiak pedig nem kevesebb mint 25 ötevezősoros hajóval támogatják őket. (11) Az Aitóliától Korküráig terjedő területen fekvő városok földje, házai, falai és környéke az aitóloké, minden egyéb zsákmány a római nép tulajdona lesz, és a rómaiak azon lesznek, hogy Akarnania az aitólok birtokába kerüljön. (12) Ha az aitólok békét kötnek Philipposszal, a szerződésbe bele kell venniük, hogy a békekötés csak akkor érvényes, ha Philipposz nem száll hadba a rómaiak, azok szövetségesei és az alattvalóik ellen. (13) Hasonlóképpen a római népnek is, ha ő köt szerződést a királlyal, gondoskodnia kell arról, hogy annak ne legyen joga az aitólok és szövetségeseik ellen háborút indítani.

(14) A feltételeket szerződésbe foglalták, amelyet két évvel később az aitólok Olümpiában, a rómaiak pedig a Capitoliumon helyeztek el, hogy érvényességét az okmány megszentelésével biztosítsák.[4] (15) A késedelem oka az volt, hogy az aitóliai követeket túl sok ideig tartották vissza Rómában; de ez nem akadályozta a hadműveletek megindítását. Az aitólok azonnal megkezdték a háborút Philipposz ellen, Laevinus pedig elfoglalta Zakünthoszt – ez egy kis sziget Aitólia közelében, és egyetlen, ugyanilyen nevű városa van, amelyet Laevinus a fellegvár kivételével rohammal elfoglalt, és az Akarnaniában lévő Oiniadai és Nasszosz városokkal együtt átadta az aitóloknak. (16) Ezután, mivel úgy vélte, hogy Philipposzt eléggé leköti a szomszédaival vívott háború ahhoz, hogy ne törődjön Itáliával, sem a punokkal és Hanniballal kötött szövetségével, visszavonult Korkürára.

25.

(1) Philipposz az aitólok elpártolását Pellában vette hírül, ahol a telet töltötte. Seregével kora tavasszal Hellasz ellen készült, (2) ezért, hogy megfélemlítse az illíreket és a velük szomszédos városokat, és ezáltal biztosítsa Makedónia nyu-

[1] I. Attalosz Kr. e. 241–197 között uralkodott Pergamon fölött. Legalább 219 óta szövetségben állt az aitólokkal.

[2] Pleuratosz Szkerdilaidasz illír király fia és 212/211-től kezdve uralkodótársa volt.

[3] Attalosz birodalma, a pergamoni királyság valójában csak Kis-Ázsia egy kis részére terjedt ki. A pontatlannak tűnő elnevezés magyarázata, hogy Kr. e. 133-ban az idők folyamán meggyarapodott pergamoni királyság helyén szerveződött meg Asia provincia, és Livius anakronisztikusan ezt a megjelölést használja a korábbi időkre is.

[4] A szerződés görög változatának egy része fennmaradt az ún. thürrheioni feliraton (IG IX^{2}. 1. 241).

galmát a háta mögött, váratlanul hadjáratot indított Órikosz és Apollónia területére, és Apollónia lakóit, akik kivonultak ellene, nagy rémületet keltve űzte vissza falaik mögé. (3) Végigpusztította Illíria szomszédos vidékeit, majd ugyanilyen gyorsan Pelagonia[1] felé fordult; ezután elfoglalta a dardánok[2] városát, Szintiát, ahonnan a dardánok könnyen betörhettek volna Makedóniába. (4) Miután mindezt nagy sietséggel végrehajtotta, az aitólok és a velük szövetséges rómaiak elleni háborúra gondolva Pelagonián, Lünkoszon[3] és Bottiaián[4] át leereszkedett Thesszáliába, (5) abban a reményben, hogy sikerül a lakosságot az aitólok elleni háborúban a maga oldalára állítania. A Thesszáliába vezető szorosnál 4000 emberrel hátrahagyta Perszeuszt,[5] hogy megakadályozza az aitólok behatolását, (6) ő maga pedig, még mielőtt nagyobb fába vágta volna a fejszéjét, seregével Makedóniába, majd onnan Thrákiába, a maidoszok földjére[6] vonult. (7) Ez a nép azelőtt be-betört Makedóniába, ha észrevette, hogy a királyt külső háború köti le, és országa védtelen. (8) Ezért a király, hogy megtörje őket, pusztítani kezdte földjeiket, és ostrom alá vette Iamphorünnát, a maidoszok fővárosát és erődjét.

(9) Szkopasz, amikor meghallotta, hogy a király Thrákiába vonult, és ott leköti a háború, felfegyverezte az aitólok egész ifjúságát, hogy háborút indítson Akarnania ellen. (10) Akarnania népe gyengébb volt ugyan náluk, de látva, hogy már elvesztette Oiniadait és Nasszoszt, és ezenfelül még a római sereg támadása is fenyegeti, inkább dühében, mint józan megfontolástól vezérelve készült a háborúra. (11) Az asszonyokat, gyerekeket és a 60 éven felülieket a szomszédos Épeiroszba küldték, a 15–60 éves korosztály pedig kölcsönös esküvéssel megfogadta, hogy vagy győztesen térnek haza, vagy sehogy. (12) A legiszonyúbb átokkal kötelezték honfitársaikat és a legszentebb esküvel vendégbarátaikat, hogy aki legyőzve távozik a csatatérről, azt senki sem fogadhatja be városába, házába, asztala és tűzhelye mellé. (13) Egyszersmind arra kérték az épeirosziakat, hogy akik majd elesnek közülük a csatában, azokat egyetlen közös sírba temessék, és ezt írják az elhantoltak fölé: (14) „Itt nyugszanak azok az akarnanok, akik szembeszálltak az aitólok jogsértő erőszakosságával, és életüket adták hazájukért." (15) Miután így feltüzelték magukban a harci kedvet, táborukat területük legszélén állították fel, ahonnan az ellenség érkezését várták. Philipposzt futárok útján értesítették válságos helyzetükről, és rábírták a királyt, hogy hagyja abba

[1] Síkság a mai Görögország és Macedónia határán.
[2] Trák-illír törzs Makedónia északi határán, kb. a mai Koszovó területén.
[3] A mai Baba és Nidzse hegyek közti völgy (Macedónia).
[4] Makedóniának a Khalkidiké-félsziget fölött fekvő területe.
[5] Nem azonos V. Philipposz hasonló nevű fiával, aki ekkor még alig kétéves volt.
[6] A maidoszok a Sztrümón folyó középső és felső folyásánál éltek.

jelenlegi háborúját, jóllehet Iamphorünnát már megadásra kényszerítette, és egyéb vállalkozásai is sikeresen alakultak. (16) Az aitólok támadása már az akarnanok esküjének hírére megtorpant, Philipposz érkezésének hallatán pedig inkább visszahúzódtak területük belsejébe. (17) Philipposz, noha erőltetett menetben haladt, hogy megakadályozza az akarnanok lerohanását, így is csak Dionig jutott. Itt értesült arról, hogy az aitólok kivonultak Akarnaniából, így maga is visszatért Pellába.

26.

(1) Laevinus kora tavasszal felkerekedett hajóival Korküráról, megkerülte a Leukata-hegyfokot, majd Naupaktoszba érkezett. Megüzente, hogy Antiküra ellen indul, és odarendelte Szkopaszt is az aitólokkal együtt. (2) Antiküra Lokriszban van, a Korinthoszi-öböl bejáratától balra, és könnyen megközelíthető akár szárazföldön, akár Naupaktoszból hajóval. (3) Két napra rá mindkét oldalról ostromolni kezdték a várost. A tenger felől hevesebb volt az ostrom, mert a hajók hajítógépekkel és mindenféle egyéb ostromgéppel fel voltak szerelve, és mert innen a rómaiak támadtak. Így a város néhány nap múlva megadta magát, és az aitólok kezére került, míg a megállapodás alapján a hadizsákmány a rómaiaknak jutott. (4) Laevinus közben levélben értesítést kapott, hogy távollétében *consul*lá választották, és itt Publius Sulpicius veszi majd át a helyét. De csak jóval később érkezett meg Rómába, mint várták, mert hosszadalmas betegségbe esett.

(5) Amikor Marcus Marcellus *consul* március idusán hivatalba lépett, csak a hagyomány kedvéért tartotta meg aznap a *senatus*i ülést: kijelentette, hogy tiszttársa távollétében nem hajlandó tárgyalni sem az állam helyzetéről, sem a hadszínterekről. (6) Tudja ő jól – mondta –, hogy az őt rágalmazók Róma környéki házaiban mindennapos vendégek a szicíliaiak, de egyáltalán nem akarja őket megakadályozni abban, hogy Rómában nyilvánosságra hozzák az ellenfelei által koholt vádakat: (7) ha ezek nem tennének úgy, mintha tiszttársa távollétében valamiért nem mernének beszélni a *consul* személyéről, ő azonnal a *senatus* elé engedné őket. Mihelyt azonban tiszttársa megérkezik, első gondja az lesz, hogy a szicíliaiakat a *senatus* elé bocsássák. (8) Marcus Cornelius szinte sorozást tartott Szicília-szerte, hogy minél többen jöjjenek Rómába panaszt tenni ellene, és egyúttal, hogy az ő dicsőségét kisebbítse, hazug leveleivel egész Rómában elterjesztette a hírt, hogy Szicíliában még mindig folyik a háború. – (9) A *consul*, miután aznap mérsékelt magatartásával aratott újabb dicsőséget, elbocsátotta a *senatus*t. Szinte úgy látszott, hogy teljes törvénykezési szünet áll be, amíg a másik *consul* a Városba nem érkezik.

(10) A nagy nyugalomban, ahogy az lenni szokott, a köznép zúgolódni kezdett. Siránkoztak, hogy elhúzódik a háború, le vannak tarolva a földek a Város

körül, amerre Hannibal seregével pusztítva elvonult, Itáliát kimerítették a sorozások, szinte évente semmisül meg egy-egy hadsereg; (11) ráadásul most két olyan túlságosan is harcias, féktelen és forrófejű embert választottak meg *consul*nak, akik még nyugodt békeidőben is képesek volnának háborút szítani, háborúban meg végképp nem tűrik majd el, hogy a polgárság lélegzethez jusson.

27.

(1) Az ilyesfajta szóbeszédeknek az vetett véget, hogy a Quinquatrus előtti éjszakán[1] a Forum körül egyszerre több ponton tűz ütött ki. (2) Egyszerre hét üzlethelyiség égett le – amelyekből azután csak ötöt állítottak helyre –, meg a pénzváltó bódék a mai Új Bódék helyén. (3) A tűz később magánépületekre is átterjedt – akkor még nem álltak ott a *basilicá*k[2] –, majd a Kőbányára,[3] a halpiacra és a Királyi Átriumra[4] is. (4) Vesta szentélyét nagy nehezen sikerült megmenteni, elsősorban 13 rabszolgának köszönhetően, akiket az állam ezután megvásárolt és felszabadított. (5) Egy éjszakán és egy napon át megszakítás nélkül tombolt a tűzvész, és senki sem kételkedett abban, hogy emberi ármány okozta, hiszen egyszerre több, méghozzá egymástól távol eső helyen kezdődött. (6) Ezért a *consul* a *senatus* megbízásából a nyilvánosság előtt rendeletben közhírré tette, hogy ha valaki segít kézre keríteni az elkövetőket, pénzjutalomban részesül, ha szabad polgár, ha pedig rabszolga, elnyeri szabadságát is. (7) A jutalom csábításának engedve a campaniai Calaviusok[5] Manus nevű rabszolgája feljelentést tett gazdái és rajtuk kívül még öt campaniai nemesifjú ellen, akiknek szüleit Quintus Fulvius annak idején bárddal lefejeztette, mondván: ők okozták a tűzvészt, és még sok más helyen is gyújtogatnak majd, ha el nem fogják őket. Le is tartóztatták a gyanúsítottakat házuk népével együtt. Azok először igyekeztek tönkretenni a feljelentő és a feljelentés hitelét: (8) azt állították, hogy a szolgát előző nap gazdái korbáccsal fegyelmezték, ezért szökött meg tőlük, és felelőtlen bosszúvágyában kapott az alkalmon, hogy vádat koholjon ellenük. (9) De amikor gazdáival szembesítve is fenntartotta vádjait, és megkezdték bűntársaik kihallgatását a Forum kellős közepén, mindnyájan beismerő vallomást

[1] Azaz március 18-án.

[2] Üzleti célra, illetve bíróságok üléstermeül szolgáló épülettípus, amelyből később a keresztény bazilikák kialakultak. Az első *basilicá*t Rómában M. Porcius Cato építtette Kr. e. 184-ben (XXXIX. 44. 7).

[3] A börtönnek is használt kőfejtő *(Lautumiae)* a Capitolium északkeleti lejtőjén volt.

[4] Egyedül Livius említi. Feltehetőleg azonos Vesta csarnokával *(atrium Vestae)*, ahol a Vesta-szüzek lakhelye volt.

[5] Vö. XXIII. 2.

tettek. Így aztán kivégezték a beavatott rabszolgákat és gazdáikat egyaránt; a feljelentőt felszabadították, és 20 000 bronzpénz jutalmat kapott.

(10) Amikor Laevinus *consul* elhaladt Capua mellett, a campaniaiak tömegestül tódultak köré, és könnyek között kérték, hadd járuljanak Rómában a *senatus* elé, hátha kérésük szánalomra indítja majd az atyákat: ne akarják, hogy mind egy szálig elpusztuljanak, és Quintus Flaccus még a campaniaiak nevét is eltörölje. (11) Flaccus ezzel szemben azt állította, hogy nincs személyes ellentét közte és a campaniaiak között. Állami szinten azonban gyűlölt ellenségnek tekinti őket, és ez így is marad mindaddig, amíg tudja, hogy így éreznek a római nép iránt, (12) mert nincs a földön még egy nép, még egy nemzet, amely náluk jobban acsarkodna a római népre. Ezért tartja őket falaik mögé bezárva. Hiszen akik valahogy mégis kijutottak, vadállatok módjára kószálnak szerte a földeken, széttépve és legyilkolva mindenkit, aki csak útjukba kerül, (13) mások átszöktek Hannibalhoz, megint mások elindultak felgyújtani Rómát. A *consul* a félig leégett Forumon rá fog találni a campaniaiak gaztettének nyomaira. (14) Vesta szentélye volt a célpontjuk, az örök tűz és Róma hatalmának a szentély belsejében őrzött, végzet adta záloga.[1] Ő nagyon is kockázatos ötletnek tartja, hogy campaniaiakat engedjenek be Róma falai mögé.

(15) Laevinus mégis megengedte a campaniaiaknak, hogy vele tartsanak Rómába, miután Flaccus megeskette őket, hogy miután a *senatus*tól választ kaptak, öt napon belül visszatérnek Capuába. (16) Az ő sokaságuk kíséretében – amelyhez még a szicíliaiak is csatlakoztak, akik elébe mentek, és szintén követték őt Rómába – úgy festett, mintha maga is gyászolná a két nagy hírű város pusztulását, és ő vezetné a Városba a háborúban legyőzötteket, hogy vádat emeljenek a legdicsőbb férfiak ellen. (17) A két *consul* azonban először az állam helyzete és a hadszínterek ügyében tett előterjesztést a *senatus*ban.

28.

(1) Laevinus beszámolt arról, mi a helyzet Makedóniában és Hellaszban, Aitóliában, Akarnaniában és Lokriszban, és hogy ő mit végzett ott szárazon és vízen: (2) Philipposz megtámadta az aitólokat, de ő visszaszorította Makedóniába, így mélyen országa belsejébe húzódott vissza; ezért aztán a légiót vissza is lehet onnan hívni, mert a hajóhad is elég arra, hogy a királyt távol tartsa Itáliától. (3) Ez volt a *consul* beszámolója saját tetteiről és a rábízott hadszíntérről.

Ezután a *consul*ok közös javaslatot tettek a hadszínterek elosztására. Az atyák úgy döntöttek, hogy az egyik *consul*ra bízzák Itáliát és a Hannibal elleni háborút, a másik Szicíliát kapja provinciául Lucius Cincius *praetor*ral együtt, valamint a

[1] Lásd az V. 52. 7 jegyzetét.

korábban Titus Otacilius parancsnoksága alatt álló hajóhadat. (4) Átadták nekik azt a két hadsereget – összesen négy légiót –, amelyek Etruriában és Galliában tartózkodtak. Úgy határoztak, az előző évben a Várost védő két légiót Etruriába, a másik kettőt pedig, amelyek Sulpicius *consul* vezetése alatt álltak, Galliába irányítják át. (5) Galliának és az ottani légióknak az élére az Itáliában harcoló *consul*nak kellett vezetőt kineveznie, (6) Etruriába pedig Gaius Calpurniust küldték, akinek fővezéri megbízatását *praetor*i tisztsége lejárta után egy évvel meghosszabbították. Quintus Fulvius Flaccus, akinek megbízatását szintén meghosszabbították egy évvel, Capuát kapta működési területéül, (7) de utasították, hogy csökkentse a seregében szolgáló polgárok és szövetségesek létszámát: a két légiót egyetlen, 5000 gyalogosból és 300 lovasból álló légióvá vonja össze, (8) legrégebb óta szolgáló katonáit elbocsátva, a szövetségesekből pedig 7000 gyalogost és 300 lovast tartson meg, és közülük is az öreg katonákat bocsássa el, szolgálati éveiket figyelembe véve. (9) Gnaeus Fulvius Centumalus, az előző évi *consul* helyzetén nem változtattak: ismét Apuliát kapta meg eddigi hadseregével, csak fővezéri megbízatását hosszabbították meg egy évvel. Tiszttársát, Publius Sulpiciust utasították, hogy bocsássa el egész seregét a hajóslegénység kivételével. (10) Marcus Corneliusnak Szicíliában szintén el kellett bocsátania hadseregét, mihelyt a *consul* a provinciába érkezik. (11) Lucius Cincius *praetor* a mintegy két légiót kitevő cannaei hadsereget kapta meg, hogy ezzel tartsa meg Szicíliát. (12) Szardínián Publius Manlius Vulso *praetor* ugyancsak két légiót kapott, amelyeknek előző évben ugyanebben a provinciában Lucius Cornelius Lentulus volt a parancsnoka. (13) Elrendelték, hogy a *consul*ok a városi légiók sorozásakor hagyják ki mindazokat, akik Marcus Claudius Marcellus, Marcus Valerius Laevinus vagy Quintus Fulvius Flaccus seregében szolgáltak, és hogy ebben az évben a római légiók száma ne legyen több 21-nél.

29.

(1) Miután a *senatus* meghozta ezeket a határozatokat, a *consul*ok kisorsolták egymás között a működési területeket. Marcellusnak Szicília és a hajóhad jutott, Laevinusnak pedig Itália és a Hannibal elleni háború. (2) A sorsolás eredménye – mintha Szürakuszait ismét elfoglalták volna – annyira lesújtotta a szicíliaiakat, akik az eredményre várva ott álltak látótávolságban a *consul*októl, hogy jajgatásukkal, siránkozásukkal azonnal magukra vonták az emberek figyelmét, akik később is gyakran emlegették őket. (3) Gyászruhában járták ugyanis sorra a *senator*ok házait, és fogadkoztak, hogy ha Marcellus megint visszatér hozzájuk katonai hatalommal a kezében, ők végleg otthagyják nemcsak szülővárosaikat, de egész Szicíliát. (4) Már korábban is engesztelhetetlen ellenségük volt – mondták –, bár nem szolgáltak rá; vajon mi jót várhatnak tőle most, amikor tudja,

hogy Rómába jöttek panaszt tenni ellene? Jobban járna az a szerencsétlen sziget, ha az Etna tűzárja borítaná el, vagy elnyelné a tenger, mint így, hogy kiszolgáltatják ellensége bosszúszomjának.

(5) A szicíliaiak panasza először az előkelők házaiban járt körbe, és sokszor szóba került beszélgetéseik során is, amelyeknek részben a szicíliaiak sorsán érzett szánalom, részben a Marcellus iránti irigység adott tápot, és végül eljutott a *senatus* elé is. (6) Egyesek azt követelték a *consul*októl, hogy vessék fel a *senatus*ban hadszíntereik kicserélésének kérdését. Marcellus kijelentette: Ha a *senatus* már meghallgatta volna a szicíliaiakat, akkor talán őneki is más lenne a véleménye, (7) de így – nehogy bárki azt állíthassa, hogy ezek az emberek félelmükben nem adnak őszintén hangot panaszaiknak az ellen, akinek hamarosan a hatalma alá kerülnek – készen áll a cserére, ha tiszttársának sincs ellene kifogása. (8) Azt kéri azonban a *senatus*tól, hogy ne ítéljen előre, mert már az is méltánytalanság lett volna, ha a sorsolás mellőzésével tiszttársának engedik át a hadszíntér megválasztásának jogát – mennyivel nagyobb jogtalanság, sőt sértés volna, ha a másiknak adnák azt a hadszínteret, amelyet a sorsolás neki juttatott!

(9) Ezért a *senatus* inkább csak kinyilvánította véleményét, de nem hozott hivatalos döntést, majd az ülés feloszlott. A *consul*ok tehát saját döntésükből cserélték ki hadszíntereiket. Így sodorta Marcellust a végzet Hannibal felé, (10) hogy akivel szemben ő szerezte meg először a veretlenség dicsőségét a vereségek sorozata után,[1] most, éppen amikor kedvezőre fordult a katonai helyzet, annak a dicsőségét gyarapítva utolsónak essen el[2] a római hadvezérek közül.

30.

(1) Miután megtörtént a hadszínterek cseréje, a *senatus* elé vezették a szicíliaiakat. Ezek hosszasan beszéltek Hierón királynak a rómaiak iránt tanúsított töretlen hűségéről, amelyet egész államuk érdemének igyekeztek feltüntetni. (2) *Türannosz*aikat – mondták –, Hierónümoszt, majd később Hippokratészt és Epiküdészt több okból is gyűlölték, de főképpen azért, mert miattuk kellett a rómaiaktól Hannibalhoz pártolniuk. Ezért is ölték meg Hierónümoszt az ifjúság vezetői jóformán állami határozat alapján,[3] (3) és ezért tervezett merényletet 70 előkelő ifjú Epiküdész és Hippokratész ellen. Ezek azonban Marcellus késlekedésének áldozataivá váltak: mivel az seregével nem jelent meg a megbeszélt időben Szürakuszai alatt, az ifjakat feljelentették, és a *türannosz*ok mindet

[1] Livius a Nola melletti ütközetre céloz, ahol Hannibal először nem győzött a rómaiak ellen (XXXIII. 16. 16).

[2] Vö. XXVII. 27.

[3] XXIV. 7. 1–7.

kivégeztették.[1] (4) Mellesleg Epiküdész és Hippokratész zsarnoki uralmát is Marcellus idézte elő Leontinoi kegyetlen kirablásával.[2] (5) Az előkelő szürakuszaibeliek ezek után rendszeresen átszökdöstek Marcellushoz, megígérve, hogy kezére játsszák a várost, amikor csak akarja. (6) De ő először inkább erővel akarta elfoglalni; majd amikor már minden követ megmozgatott, mégsem jutott semmire sem a szárazföld, sem a tenger felől, nem akarta, hogy Szürakuszai kiszolgáltatásának érdeme a szürakuszaibeli előkelőké legyen, noha azok jóformán úgy tukmálták rá. Inkább vette igénybe Szószisz, a kovács és a hispán Moericus segítségét, nyilván azért, hogy elfogadhatóbb oka legyen a rómaiak legrégibb szövetségeseinek lemészárlására és kirablására. (7) Ha nem Hierónümosz, hanem Szürakuszai népe és államtanácsa pártolt volna át Hannibalhoz, ha Marcellus előtt állami határozat alapján a város lakói, nem pedig a Szürakuszai népét elnyomó *türannosz*ok, Hippokratész és Epiküdész zárták volna be a kapukat, (8) ha ők a karthágóiakéhoz hasonló gyűlölettel folytatták volna a háborút a római nép ellen, Marcellus akkor sem bánhatott volna velük kegyetlenebbül, legfeljebb ha lerombolja a várost. (9) Hisz Szürakuszaiban semmi nem maradt, csak a városfalak, kifosztott házak, feltört és kirabolt szentélyek, amelyekből még az istenszobrokat és ékességeiket is elvitték. (10) Sok embertől mindenét elvették, de úgy, hogy még a puszta földön, elrabolt vagyonuk maradványain sem tengődhetnek családjukkal.[3] Ezért arra kérik az atyákat és összeírtakat, hogy ha mindent nem sikerül is, de legalább azt, amit megtalálnak és tulajdonosuk azonosítani tud, adassák vissza a gazdájának.

(11) Miután mindezt elpanaszolták, Laevinus felszólította őket, távozzanak a templomból,[4] hogy az atyák tanácskozhassanak kéréseikről. (12) Marcellus azonban így szólt: „Maradjanak csak, hadd hallják válaszomat saját fülükkel – ha már egyszer nekünk, akik értetek háborúzunk, atyák és összeírtak, vállalnunk kell, hogy a legyőzöttek vádlóként lépnek fel ellenünk: az idén elfoglalt két város közül Capua Fulvius, Szürakuszai pedig Marcellus ellen emel vádat."

31.

(1) Miután a követeket visszahívták a Curiába, a *consul* így folytatta: „Nem feledkeztem meg annyira, atyák és összeírtak, a római nép és tisztségem méltósá-

[1] Livius talán a XXV. 23. 2–7-ben elbeszélt eseményekre céloz.

[2] Vö. XXIV. 30.

[3] Livius nem említi konkrétan a szicíliaiak legfőbb panaszát, hogy Marcellus Szürakuszai egész környékét a római állam tulajdonának nyilvánította.

[4] A *senatus*i ülés helyéről, a Curiából, amely az *augur*ok által felszentelt hely volt (a *templum* szó első jelentése: körülhatárolt, felszentelt hely).

gáról, hogy mintha az én bűnösségemről folyna a vita, *consul* létemre védőbeszédet mondjak holmi görögök vádjaival szemben. (2) De nem is az a vizsgálat tárgya, hogy én mit tettem – hiszen az ellenséggel szemben való eljárásomat mindenben igazolja a hadijog –, hanem azt, hogy ők milyen bánásmódot érdemeltek. Hiszen ha ők nem voltak ellenségeink, egyre megy, hogy Szürakuszai városával most vagy még Hierón életében bántam-e erőszakosan. (3) De ha ők elpártoltak a római néptől, ha fegyverrel támadtak követeinkre, elzárták előlünk városukat és falaikat, és karthágói sereggel védték azt ellenünk, ki találhat kivetnivalót abban, hogy miután ellenség módjára bántak velünk, ők is ezt kapták vissza? (4) Szóba sem álltam Szürakuszai vezető embereivel, amikor felajánlották a város átadását, hanem alkalmasabbnak találtam e fontos feladatra Szószisztot és a hispán Moericust? Ti nem lehettek épp az utolsók a szürakuszaibeliek közül, ha másokra megjegyzéseket tesztek alacsony származásuk miatt. (5) Nos, melyikőtök ígérte meg nekem, hogy kinyitja előttem a kapukat, és beengedi fegyveres katonáimat a városba? Gyűlölitek és átkozzátok azokat, akik ezt megtették, és még itt sem tudjátok megállni, hogy ne szidalmazzátok őket – ennyire meg sem fordult a fejetekben ilyesmi.

(6) Éppen az ő alacsony származásuk, amelyet ezek annyira kifogásolnak, a legnyomatékosabb bizonyíték arra, atyák és összeírtak, hogy senkit nem utasítottam el, aki felajánlotta szolgálatait államunknak. (7) Mielőtt Szürakuszait ostromolni kezdtem, többször is próbáltam békés megoldást találni: hol követeket küldtem, hol személyesen mentem tárgyalni. De miután követeinket nem átallották bántalmazni, magam pedig hiába találkoztam vezetőikkel a kapuknál, nem kaptam választ, végül erőszakhoz és fegyverhez folyamodtam, így foglaltam el Szürakuszait sok fáradságos küzdelem után szárazon és vízen. (8) A város elfoglalása után elszenvedett sérelmeiket pedig inkább Hannibalnak és a legyőzött karthágóiaknak kellene panaszolniuk, mint a győztes nép *senatus*a előtt. (9) Nem tagadom, atyák és összeírtak, hogy Szürakuszait kifosztottuk, hisz másképp hogyan tudtam volna Rómát az ott összeszedett zsákmánnyal felékesíteni? De ha valamit egyes embereknek adtam vagy tőlük elvettem, teljes bizonyossággal tudom, hogy a hadijog és kinek-kinek egyéni érdeme szerint cselekedtem. (10) Hogy eljárásomat jóváhagyjátok-e vagy sem, atyák és összeírtak, az inkább az államot érinti, mint engem. Én becsülettel teljesítettem kötelességemet, de azt már az állam érdeke kívánja, hogy ne oltsátok ki jövőbeli hadvezéreitek tettvágyát azzal, hogy az én intézkedéseimet érvénytelenítitek. (11) Most, hogy személyesen meghallgattátok a szicíliaiakat és engem egyaránt, atyák és összeírtak, együtt távozunk a templomból, hogy távollétemben a *senatus* akadálytalanul tanácskozhasson." Így a szicíliaiakat elbocsátották, Marcellus pedig a Capitoliumra ment, hogy megkezdje a sorozást.

32.

(1) A szicíliaiak követeléseit a másik *consul* bocsátotta vitára az atyák elé, és hosszú ideig folyt az ellentétes nézetek harca. A *senator*ok nagy része Titus Manlius Torquatusszal az élen azt hangoztatta, (2) hogy a *türannosz*ok ellen, a szürakuszaibeliek és a római nép közös ellenségei ellen kellett volna hadat viselni, nem elfoglalni a várost, hanem visszafoglalni, és miután ez megtörtént, helyzetét ősi törvényei és szabadsága alapján kellett volna megszilárdítani, nem pedig egy háborúval mérni rá végső csapást sanyarú szolgasága után. (3) A *türannosz*ok és a római hadvezérek huzakodása közepette elpusztult a győztes jutalma, ez a csodálatosan szép és nagy hírű város, a római nép hajdani éléstára és kincseskamrája, amely bőkezűségével és ajándékaival sok nehéz helyzetben támogatta és látta el az államot, legutóbb éppen most, a pun háborúban.[1] (4) Ha Hierón király, a római hatalom legragaszkodóbb híve feljönne az alvilágból, nem sülne-e ki a rómaiak szeme, ha meg kellene neki mutatniuk akár Szürakuszait, akár Rómát, és látná előbb félig lerombolt és kirabolt hazáját, majd Rómába belépve a Város előcsarnokában, szinte már a kapunál a hazájából elhurcolt zsákmányra esne tekintete?[2]

(5) Noha ilyen és hasonló szavakkal igyekeztek gyűlöletet ébreszteni a *consul* ellen és szánalmat a szicíliaiak iránt, az atyák mégis elég mérsékelt határozatot hoztak. (6) Kimondták, hogy helybenhagyják Marcellusnak a háború közben és a győzelem után tett intézkedéseit, a jövőben pedig a *senatus* figyelemmel kíséri Szürakuszai sorsát; Laevinus *consul*t bízzák meg azzal, hogy amennyiben a római állam sérelme nélkül teheti, igyekezzen javítani a város helyzetén. (7) A *consul*t két érte küldött *senator* visszahívta a Capitoliumról a Curiába, és beszólítva a szicíliaiakat is, felolvasták a *senatus* határozatát. (8) Néhány szívélyes szóval elbocsátották a követeket, akik ezután Marcellus lába elé vetették magukat; kérve kérték, bocsássa meg nekik, amit szomorú helyzetük éreztetése és könnyítése végett mondtak, és fogadja oltalmába őket és Szürakuszai városát mint védelmezőjük és patrónusuk. A *consul* – most, hogy maga mögött tudhatta a *senatus* határozatát – ezt kegyes szavakkal megígérte, és elbocsátotta őket.

33.

(1) Ezután a campaniaiakat hallgatta meg a *senatus*, akik még szánalomkeltőbb beszéddel érkeztek, de az ügyük is keményebb dió volt. (2) Ők ugyanis nem

[1] Vö. XXII. 37.; XXIII. 21.

[2] A Porta Capena mellett álló, Marcellus által felajánlott két szentélyt a Szicíliából hozott zsákmánnyal díszítették fel.

tagadhatták, hogy rászolgáltak a megtorlásra, és *türannosz*aik sem voltak, akikre áthoríthatták volna a felelősséget. De – mondták – eléggé meglakoltak már, miután annyi *senator*uk vetett véget életének méreggel, és annyinak a feje hullott le a bárd alatt: (3) csak néhány előkelő emberük maradt életben, akiket sem bűntudatuk nem késztetett arra, hogy az öngyilkosság mellett döntsenek, sem a győztes nem ítélt haragjában fejvesztésre. Ezért kérnek a maguk és övéik számára szabadságot és javaik egy részének visszaadását, hisz maguk is nagyrészt római polgárok,[1] és legtöbbjüket az ősi házassági jog következtében[2] vérrokonság is köti a rómaiakhoz.

(4) Az atyák, miután kiküldték a követeket a templomból, egy ideig töprengtek, ne hívassák-e ide Capuából Quintus Fulviust – Appius Claudius, a másik *consul*[3] ugyanis a város elfoglalása után meghalt –, hogy ezt az ügyet is a hadjáratot irányító vezér jelenlétében tárgyalják meg, ahogy Marcellus és a szicíliaiak ügyében tették. (5) De mivel látták, hogy ott ül a *senatus*ban Flaccus két *legatus*a, Marcus Atilius és Gaius Fulvius (Flaccus fivére), valamint Claudius két *legatus*a, Quintus Minucius és Lucius Veturius Philo is, akik végig részt vettek az ostromban, és nem akarták sem Flaccust elhívni Capua alól, sem a campaniaiak ügyét halogatni, (6) megkérdezték Marcus Atilius Regulus véleményét, aki a Capua ostrománál jelenlévők közül a legnagyobb tekintélynek örvendett. Regulus így nyilatkozott:

(7) „Tanúsítom, hogy Capua elfoglalása után a *consul*ok felszólítására részt vettem a haditanácson, ahol felvetették a kérdést: ki tett szolgálatot államunknak a campaniaiak közül? (8) Kiderült, hogy mindössze két asszony. Az egyik az atellai, de Capuában élő Vestia Oppia, a másik Faucula Cluvia, az egykori örömlány.[4] Az előbbi naponta áldozott a római nép megmaradásáért és győzelméért, az utóbbi pedig titokban élelmet vitt a nélkülöző foglyoknak. (9) Az összes többi campaniairól az bizonyosodott be, hogy ugyanúgy éreztek irántunk, mint a karthágóiak, és hogy akiket Quintus Fulvius bárddal lefejeztetett, azoknak inkább csak méltósága, nem pedig bűnössége volt átlagon felüli. (10) Véleményem szerint a *senatus* nem dönthet a campaniaiak sorsáról, akik római polgárok, a nép jóváhagyása nélkül. Őseink is úgy jártak el az elpártolt satricumiakkal szem-

[1] Vö. VIII. 11. 16 és 14. 10. Ez azt jelenti, hogy vagyonukat nem lehetett elkobozni, és nem adhatták el őket rabszolgának.

[2] Vö. XXIII. 4. 7.

[3] A város elfoglalásakor Fulvius és Claudius valójában már *proconsul*ok voltak.

[4] Faucula Cluvia nevének első tagja talán afféle „művésznév" lehetett (a *fauces* jelentése 'torok').

ben,[1] hogy Marcus Antistius nép*tribunus* előbb a köznép elé terjesztette a kérdést: feljogosítja-e határozatával a *senatus*t arra, hogy a satricumiak ügyében határozatot hozzon? (11) Úgy vélem tehát, meg kell állapodnunk a nép*tribunus*okkal, hogy közülük egy vagy több terjesszen indítványt a köznép elé, hogy ruházzon fel minket a döntés jogával a campaniaiak ügyében."

(12) Így Lucius Atilius nép*tribunus* a *senatus* megbízásából a következő kérdést intézte a köznéphez: „Kérdezem, polgárok, mit akartok, mi történjen Campania, Atella, Calatia, Sabate összes lakójával, akik a római nép hatalmának és fennhatóságának alávetették magukat Quintus Fulvius *proconsul* előtt, (13) továbbá azokkal, akiket szintén átadtak magukkal együtt, és mindazzal, amit átadtak magukkal együtt: földjükkel, városukkal, szent és profán tárgyaikkal és mindazzal, amit ezenkívül még átadtak?" (14) A köznép így rendelte: „Amit a *senatus*ban a tagok felesketése után[2] a jelenlévők többsége elhatároz, azt akarjuk és elrendeljük."

34.

(1) A néphatározat alapján a *senatus* úgy határozott,[3] hogy először is Oppiának és Cluviának adják vissza javait és szabadságát, ha pedig a *senatus*tól egyéb jutalmat is szeretnének kérni, jöjjenek Rómába. (2) A campaniaiak sorsáról családonként döntöttek, de ez nem érdemel részletes beszámolót. (3) Egyesekről úgy rendelkeztek, hogy el kell kobozni vagyonukat, őket magukat, gyermekeiket és feleségüket pedig el kell adni rabszolgának, kivéve lányaikat, akik idegenbe mentek férjhez, még mielőtt a város a rómaiak hatalmába került volna; (4) másokról úgy, hogy bilincsbe kell verni őket, és később dönteni a sorsukról. A többi campaniai esetében vagyonuk nagyságát is figyelembe véve döntötték el, hogy javaikat elkobozzák-e vagy sem. (5) Úgy határoztak, hogy a zsákmányolt jószágokat a lovak kivételével, a rabszolgákat a felnőtt férfiak kivételével, valamint minden más ingóságot vissza kell adni tulajdonosának. (6) Minden campaniait, atellait, calatiait és sabateit – kivéve azokat, akiknek a szülei vagy ők maguk az ellenségnél tartózkodtak – szabadnak nyilvánítottak, (7) de egyikük sem lehetett római polgár vagy latin jogú szövetséges. Mindazoknak, akik Capuában tartóz-

[1] Satricum lakói, bár római polgárok voltak, a római sereg caudiumi megszégyenítése után, Kr. e. 321-ben a samnisokhoz pártoltak (IX. 16. 2–10). Livius csak itt említi Antistius nép*tribunus* fellépését az ügyükben.

[2] A *senatus* tagjai különösen fontos döntés előtt, ha a népgyűlés így határozott, esküt tettek.

[3] A XXVI. 16. 7–13-ban Livius (valószínűleg egy másik forrás alapján) már összefoglalta, hogyan döntött Róma Capua sorsa felől.

kodtak, mialatt a kapuk be voltak zárva, egy meghatározott napig el kellett hagyniuk a várost és Campania területét; (8) ezek aztán a Tiberis túlsó partján, de nem közvetlenül a Tiberis mellett kaptak lakóhelyet. Azokat, akik a háború folyamán nem tartózkodtak Capuában vagy más, a rómaiaktól elpártolt campaniai városban, a Lirisen inneni, Róma felé eső vidékre telepítették ki, (9) azokat pedig, akik Hannibal Capua alá érkezése előtt álltak át a rómaiakhoz, a Volturnuson inneni területekre, úgy, hogy egyiküknek sem lehet földje vagy háza a tengerpart 15 mérföldes körzetében. (10) Akiket a Tiberis túlsó partjára telepítettek ki, azok sem maguk, sem utódaik nem szerezhettek és birtokolhattak földet Veii, Sutrium és Nepete területén kívül, ott is legfeljebb 50 *iugerum*ot. (11) Minden *senator*nak és volt capuai, atellai vagy calatiai főtisztségviselőnek a vagyonát elárvereztették Capuában, az eladásra szánt szabad polgárokat pedig Rómába kellett küldeni és ott eladni. (12) A *pontifex*ek testületére bízták annak eldöntését, hogy az állítólag az ellenségtől zsákmányolt képmások és bronzszobrok közül melyek szent és melyek profán tárgyak. (13) A campaniaiak távozhattak, a határozatok miatt még sokkal kétségbeesettebben, mint ahogy jöttek, és már nem is Quintus Fulvius kegyetlensége, hanem az istenek igazságtalansága és saját átkos szerencséjük miatt keseregtek.

35.

(1) A szicíliaiak és campaniaiak távozása után megtartották a sorozást. Miután összeszedték a sereget, az evezőslegénység kiegészítéséről kezdtek tárgyalni. (2) De mivel erre nem akadt elég ember, és ekkoriban az államnak sem volt pénze, hogy evezősöket fogadjon fel és fizessen, (3) a *consul*ok rendeletben közhírré tették, hogy akárcsak korábban, magánembereknek kell felbecsült vagyonuk és társadalmi helyzetük arányában evezősöket kiállítani és azok zsoldjáról és harmincnapi ellátásáról gondoskodni. (4) A rendelet hatására olyan elégedetlenség és felháborodás támadt, hogy minden adva volt egy lázadáshoz, csak a vezér hiányzott. A *consul*ok feltett szándéka – mondogatták –, hogy Szicília és Campania lakói után most a római köznépet teszik tönkre és gyötrik halálra. (5) A sokévi adózással úgy kizsákmányolták őket, hogy nincs már semmijük a puszta, kopár földön kívül. Házukat felperzselte az ellenség, a földjeiket megművelő rabszolgáikat államosították: hol olcsón felvásárolták őket katonának, hol evezősnek követelték. (6) Ha valakinek még maradt egy kis ezüstje vagy bronzpénze, azt elvitte az evezősök zsoldja és a minden évben behajtott hadiadó. Nincs az az erő, nincs az a hatalom, ami arra kényszeríthetné őket, hogy a semmiből még adjanak. Árverezzék csak el vagyonukat, kínozzák meg testüket, egyetlen meglévő tulajdonukat, hisz még annyijuk sem maradt, amin kiválthatják magukat a rabszolgaságból!

(7) Így zúgott a tömeg, korántsem titokban, hanem nyíltan, a *forum*on, a *consul*ok szeme láttára és köréjük tódulva. A *consul*ok sem vigasztaló, sem feddő szavakkal nem tudták lecsillapítani őket. (8) Végül közölték a néppel, hogy három nap gondolkodási időt kapnak, és ezt az időt maguk is arra használták, hogy mérlegeljék a dolgot és megoldást keressenek.

(9) Másnap összehívták a *senatus*t az evezőslegénység kiegészítése ügyében. Itt hosszasan fejtegették, miért jogos a köznép tiltakozása, de beszédüket azzal a következtetéssel zárták, hogy ezt a terhet, akár méltányos, akár méltánytalan, mindenképpen a magánemberekre kell hárítani. (10) Hisz miből szerezhetnének hajóslegénységet, ha az államkincstár üres? Hajóhadak nélkül pedig hogyan lehetne biztosítani Szicíliát, távol tartani Philipposzt Itáliától és megvédeni Itália partvidékét?

36.

(1) Ebben a nehéz helyzetben mindenkinek megállt a tudománya, és szinte egyfajta zsibbadás hatalmasodott el elméjükön. Ekkor Laevinus *consul* kijelentette: (2) minthogy a főtisztségviselők tiszteletben a *senatus* fölött állnak, a *senatus* pedig a nép fölött, kötelességük, hogy minden nehéz és megterhelő áldozat vállalásában is élen járjanak. (3) „Ha alacsonyabb rangúakra akarsz hárítani valamilyen kötelezettséget, mindenkit könnyebben bírhatsz engedelmességre, ha erre először magadat és tieidet kötelezed. Az anyagi áldozatot sem találják súlyosnak, ha látják, hogy abból a vezetők mindegyike erején felül is részt vállal. (4) Azt akarjuk tehát, hogy a római népnek legyen hajóhada, és azt fel is tudja szerelni, a magánemberek pedig vonakodás nélkül állítsanak evezősöket? Nos, akkor először magunkat kötelezzük a hozzájárulásra. (5) Holnap szolgáltassuk be mi, *senator*ok, ami aranyunk, ezüstünk, vert bronzpénzünk csak van! Aranyból senki ne tartson meg többet, csak a maga, a felesége és gyermekei gyűrűjét, a fia bulláját,[1] és akinek felesége vagy lányai vannak, ezek számára fejenként egy-egy uncia aranyat.[2] (6) Akik már viseltek *curulis*i méltóságot, megtarthatják lovaik ezüstdíszeit, ezenkívül még két font ezüstöt, hogy megmaradjon az istenek tiszteletére szolgáló sótartójuk és áldozócsészéjük,[3] (7) a többi *senator* csak egy font ezüstöt. (8) Vert bronzpénzből 5000-et hagyjunk meg egy-egy család-

[1] A kiskorú gyermekek által viselt, bajelhárító amulettet tartalmazó medál.

[2] Livius másutt (XXXIV. 1. 3) arról tudósít, hogy a 215-ben megszavazott *Lex Oppia* csak fél uncia arany birtoklását engedélyezte a római asszonyoknak.

[3] Ezeknek a rendszerint ezüstből készült, nemzedékről nemzedékre öröklődő tárgyaknak a segítségével mutattak be otthon a tűzhelyen ételáldozatot az isteneknek, elsősorban a Laroknak és Vestának.

apának. Minden egyéb aranyunkat, ezüstünket és vert bronzpénzünket azonnal szolgáltassuk be a banki ügyeket intéző *triumvir*eknek, méghozzá előzetes *senatus*i határozat nélkül, hogy önkéntes áldozatunkkal vetélkedést indítsunk el az állam megsegítésére, és előbb a lovagrendűek, majd a köznép többi része is versenyre akarjon kelni velünk. (9) Mi, *consul*ok hosszas tanácskozás után úgy találtuk, hogy ez az egyetlen lehetséges út: induljatok el rajta az istenek segítségével! Ha az állam megmenekül, az kétségkívül biztosítja az egyes ember vagyonának megmaradását is, de ha az államot sorsára hagyjuk, hiába őrizgetjük a pénzünket."

(10) Javaslatát olyan lelkesedéssel fogadták, hogy még köszönetet is mondtak érte a *consul*oknak. (11) A *senatus*i ülés feloszlatása után már hozta is mindenki az államnak szánt aranyát, ezüstjét és bronzpénzét, és olyan lelkesen vetélkedtek azért, hogy elsőnek vagy az elsők között kerüljön be a nevük a hivatalos jegyzékbe, hogy a *triumvir*ek nem győzték az átvételt, az írnokok a bejegyzést. (12) A *senatus* egységes döntését követte a lovagrend, a lovagrendét a köznép. Így az állam rendelet és hivatalos kényszer nélkül sem volt többé híján evezősöknek és zsoldnak. Amikor már minden készen állt a háborúhoz, a *consul*ok elutaztak a rájuk bízott területre.

37.

(1) A háborúnak egyetlen más szakaszában sem volt ennyire forgandó a hadiszerencse, így mind a karthágóiak, mind a rómaiak a remény és félelem szélsőségei között hányódtak. (2) A rómaiakban a provinciákban történtek – egyfelől a hispániai szerencsétlenségek, másfelől a szicíliai sikerek – miatt gyász és bizakodás keveredett; (3) de Itáliában is, míg Tarentum bukása fájdalmas veszteséget jelentett, a fellegvár és a helyőrség nem is remélt megmaradásának nagyon örültek, (4) a váratlan megdöbbenés és rémület pedig, amelyet Róma ostroma okozott, néhány nappal később ujjongásba fordult, amikor sikerült elfoglalni Capuát. (5) A tengeren túl történt események is kiegyenlítették egymást valamiképpen, hiszen Philipposz nem a legjobbkor vált Róma ellenségévé, de rögtön új szövetségesek is érkeztek: az aitólok és Attalosz, Kis-Ázsia királya[1] – mintha a szerencse már akkor Rómának ígérte volna a Kelet fölötti uralmat. (6) A karthágóiak Capua elvesztéséért Tarentum elfoglalásával vigasztalódhattak, és míg egyrészt dicsőségnek tekinthették, hogy a legkisebb ellenállás nélkül eljuthattak Róma falai alá, (7) másrészt bosszankodtak tervük meghiúsulása miatt, és szégyenkeztek, amiért annyira semmibe vették őket, hogy mialatt ők Róma falai alatt állomásoztak, a Város másik kapuján át római hadsereg indult Hispániába.

[1] Lásd a XXVI. 24. 10 jegyzetét.

(8) Ami pedig magát Hispániát illeti, minél közelebbinek tűnt számukra a remény, hogy itt a két hatalmas római vezér és sereg megsemmisítésével véget is ért a háború, és elűzték a rómaiakat, annál vérlázítóbb volt, hogy Lucius Marcius, a botcsinálta hadvezér hiú ábrándként foszlatta szét győzelmeiket. (9) Miután a szerencse ilyen egyensúlyt teremtett, mindkét fél számára függőben volt még minden, bármit remélhettek és bármitől tarthattak, mintha csak most kezdenék a háborút.

38.

(1) Hannibalt főleg az aggasztotta, hogy miután a rómaiak szívósabban ostromolták Capuát, mint ahogy ő védelmezte, Itália számos népe elfordult tőle. (2) Nem tarthatta meg mindegyiket helyőrségek segítségével, mert akkor szét kellett volna apróznia seregét, ami akkor egyáltalán nem volt ajánlatos. De azt sem tehette meg, hogy visszavonja a helyőrségeket, és hagyja, hogy szövetségesei hűségét reményeik vagy félelmük határozza meg. (3) Erősen hajlamos lévén a kapzsiságra és kegyetlenségre, úgy döntött, hogy amit nem tud megtartani, azt legalább kirabolja, és elpusztítva hagyja ott az ellenségnek. (4) De amilyen visszataszító volt az ötlet, olyan lett az eredménye is. Nemcsak a jogtalanságok áldozatai idegenedtek el tőle, hanem a többiek is, mert akiket nem érintett a csapás, azok is tudták, hogy velük is megtörténhet; (5) ráadásul a római *consul* sem mulasztott el egyetlen kínálkozó alkalmat sem e városok megnyerésére, ha erre bármilyen lehetőség kínálkozott.

(6) Salapia élén Dasius és Blattius állt. Míg Dasius Hannibalhoz húzott, Blattius, amennyire kockázat nélkül tehette, a római ügyet pártolta, és titkos üzenetek útján felcsillantotta a reményt Marcellus előtt, hogy kezére játssza a várost. Tervét azonban nem valósíthatta meg Dasius segítsége nélkül. (7) Sok hosszas fejtörés után, nem annyira a siker reményében, hanem mert nem volt jobb ötlete, megkörnyékezte Dasiust. Ez azonban, részben mert nem helyeselte a dolgot, részben mert gyűlölte vetélytársát a hatalomban, elárulta a tervet Hannibalnak. (8) Hannibal mindkettőjüket maga elé idézte. Miközben bírói emelvényén még egyéb ügyekkel foglalkozott Blattius ügyének kivizsgálása előtt, és a vádló és vádlott ott várakozott a távolabbról figyelő nép gyűrűjében, Blattius ismét ajánlatot tett az árulásra Dasiusnak. (9) Amaz, mint aki épp tetten érte a vádlottat, felkiáltott, hogy ez Hannibal orra előtt akar tárgyalni vele az árulásról. Hannibal és a jelenlévők a dolgot éppen kirívó merészsége miatt nem hitték el. (10) Úgy vélték, csak holmi hatalmi vetélkedésről és gyűlölködésről van szó, és Dasius azért vádolta éppen ezzel ellenfelét, mert ezt nem lehet tanúvallomásokkal alátámasztani, ezért aztán ilyen koholmányokkal a legkönnyebb előállni. (11) De Blattius nem hagyott fel merész vállalkozásával, és addig rágta Dasius fülét,

addig fejtegette, mennyit nyerhetnek ezzel önmaguk és hazájuk számára, mígnem rávette, hogy Salapiát 500 numidából álló pun helyőrségével együtt adják át Marcellusnak. (12) Az átadás azonban jókora vérfürdővel járt, mert ezek voltak a legelszántabb lovasok az egész pun seregben. Így, bár meglepetésként érte őket a dolog, és a városban nem sok hasznát vehették lovaiknak, mégis fegyvert ragadtak a nagy kavarodásban, és megkísérelték a kitörést. (13) Nem sikerült kijutniuk, de utolsó leheletükig harcoltak, és közülük legfeljebb 50 jutott élve az ellenség kezére. (14) Hannibalt jóval érzékenyebben érintette ennek a lovas csapatnak az elvesztése, mint Salapiáé. Ezzel örökre vége is lett a punok lovassági fölényének, holott hosszú ideig ez volt seregük fő erőssége.

39.

(1) Ekkorra a tarentumi fellegvárban már szinte kibírhatatlan volt az éhínség, így az ottani római helyőrség és Marcus Livius, a helyőrség és a vár parancsnoka a Szicíliából küldött élelemszállítmányokba vetette minden reményét. (2) Mintegy húsz hajó várakozott Rhégionnál, hogy a küldemény útját az itáliai part mentén biztosítsa. (3) A szállítóhajók és a flotta parancsnoka Decimus Quinctius volt, egy alacsony származású ember, akit azonban sok bátor haditette miatt nagy katonai dicsőség övezett. (4) Kezdetben csak öt hajója volt – ezekből a két legnagyobbat, két háromevezősorost még Marcellus adta át neki –, de miután feladatait több ízben kiválóan teljesítette, még három ötevezősorost is kapott. (5) Végül a szövetségesektől, Rhégiontól, Eleától[1] és Paestumtól maga hajtotta be a hajókat, amelyeket ezeknek a szerződés szerint ki kellett állítaniuk, és így szedte össze a fent említett, húsz egységből álló hajórajt. (6) Miután ezzel a flottával elindult Rhégionból, a várostól mintegy 15 mérföldnyire, Sapriportisnál összetalálkozott Démokratész hasonló nagyságú tarentumi hajórajával. (7) A római vezér, nem sejtve, hogy ütközet vár rá, ekkor éppen vitorlával hajózott, viszont Krotón és Szübarisz[2] környékén már kiegészítette evezőslegénységét, és hajóhada tökéletesen el volt látva a hajók nagyságának megfelelő felszereléssel és fegyverzettel.

(8) Éppen akkor ült el teljesen a szél, amikor az ellenség feltűnt a láthatáron; így elég idejük maradt, hogy bevonják a vitorlákat, és az evezősök és katonák felkészüljenek a várható összecsapásra. (9) Ritka eset, hogy szabályos hajóhadak ilyen elszántsággal csapjanak össze, de ezek a maguk sorsánál jelentősebb dolog eldöntéséért harcoltak. (10) A tarentumiak azért, hogy miután majdnem száz

[1] A város latin neve Velia.

[2] Szübarisz városát, amely a későbbi (443-ban alapított) Thurioi közelében feküdt, Krotón még 510-ben elpusztította, így Livius valószínűleg inkább Thurioira gondolhat.

év elmúltával visszaszerezték városukat a rómaiaktól,[1] most a fellegvárat is felszabadítsák, mert abban reménykedtek, hogy ha ebben a hajóscsatában véget vetnek a rómaiak tengeri fölényének, akkor utánpótlásuktól is elvágják őket – (11) a rómaiak pedig azért, hogy a vár megtartásával bebizonyítsák: Tarentumot nem erő és bátorság, hanem árulás és ravaszság ragadta el tőlük.

(12) Így aztán, amikor a hajók adott jelre mindkét oldalról egymásnak rontottak döfőorrukkal, egyik sem hátrált meg, és ha egy-egy hajót egy másik elért és megcsáklyázott, többet nem eresztette el. Közelharc kezdődött, amelyben nemcsak távolsági fegyverekkel, hanem karddal is, szinte ember ember ellen folytatták a küzdelmet. (13) A hajók orra úgy maradt egymásba fúródva, tatjuk pedig aszerint fordult, ahogy az ellenséges legénység evezett. Így a hajók olyan kis helyen torlódtak össze, hogy szinte nem is akadt dárda, amely találat nélkül a tengerbe hullott volna. Mintha gyalogos ütközetet vívnának, szemben álló csatasorok feszültek egymásnak, és a küzdőknek átjárásuk volt egyik hajóról a másikra.

(14) De a leghevesebb annak a két hajónak a küzdelme volt, amelyek a rajok élén csaptak össze. (15) A római hajón tartózkodott maga Quinctius is, a tarentumin pedig Nikón, melléknevén Perkón, aki nemcsak városa polgáraként, hanem személyesen is ádáz és gyűlölt ellensége volt a rómaiaknak, lévén annak a pártnak a tagja, amely Tarentumot kiszolgáltatta Hannibalnak.[2] (16) Ő dárdázta le Quinctiust, aki elfeledkezett az óvatosságról, miközben katonáit buzdította és maga is harcolt. (17) A római azonmód fegyverben kizuhant a hajó orrából, a győztes tarentumi pedig már át is ugrott a hajóra, ahol a vezér elvesztése után kitört a zűrzavar, és visszaszorította az ellenséget. Amikor a hajó elejét már a tarentumiak vették birtokukba, és a hátsó fedélzetre beszorított rómaiak csak üggyel-bajjal tudták tartani magukat, a tat mellett hirtelen egy másik ellenséges háromevezősoros tűnt fel. (18) Így a római hajót bekerítették és elfogták. Látva, hogy a vezérhajó az ellenség kezére került, a többieken erőt vett a rémület, és minden irányban menekülni kezdtek. Volt, amelyik elsüllyedt a nyílt tengeren; azok pedig, amelyek partra eveztek, Thurioi és Metapontion lakóinak zsákmányává váltak. (19) A nyomukban haladó, élelemmel megrakott teherhajókból alig néhány jutott az ellenség kezére, a többi a bizonytalan széljárásban, vitorláit hol erre, hol arra feszítve kijutott a nyílt tengerre.

(20) Ezekben a napokban Tarentum mellett egészen más eredménnyel végződő küzdelem zajlott le. Amikor a városból mintegy 4000 ember kirajzott

[1] Tarentumot Kr. e. 272-ben győzte le a két akkori *consul*, L. Papirius és Sp. Carvilius, bár megoszlanak a vélemények arról, hogy ténylegesen el is foglalták-e a várost.
[2] Vö. XXV. 8.

élelemért, és szétszéledt a földeken, (21) Livius, a fellegvár és a római helyőrség parancsnoka – aki éberen leste az alkalmat, hogy csatát vállalhasson –, leküldte a várból a tettre kész Gaius Persiust 2500 fegyveres élén. (22) Ez megtámadta a földeken szétszóródott, szanaszét kószáló gabonagyűjtőket, és jó ideig kaszabolta őket mindenfelé, úgyhogy a nagy tömegből csak néhánynak sikerült fejvesztve bemenekülnie előle a városba a félig nyitva hagyott kapukon. Nem sok híja volt, hogy a rómaiak az üldözés lendületével el ne foglalják a várost. (23) Így Tarentumnál kiegyenlítődött a helyzet: a rómaiak szárazföldön arattak győzelmet, a tarentumiak a tengeren, de egyik fél sem jutott gabonához, pedig az már-már ott volt az orra előtt.

40.

(1) Most, amikor az év nagy része már elmúlt, Laevinus *consul*, akit a régi és új szövetségesek már mind nagyon vártak, végre megérkezett Szicíliába. Első, mindennél fontosabb feladatának tekintette, hogy rendezze a frissen békéltetett Szürakuszai zavaros helyzetét. (2) Ezután Akragasz, a háború utolsó, erős karthágói helyőrséggel biztosított tűzfészke ellen vezette légióit. (3) Vállalkozását a szerencse is pártolta. A karthágóiak vezére Hanno volt, de emberei minden reményüket Muttinesbe és numidáiba vetették. (4) Muttines végigrabolta egész Szicíliát, fosztogatta a rómaiak szövetségeseit, és sem csellel, sem erővel nem lehetett megakadályozni, hogy kedve szerint ki-be járjon Akragaszba. (5) Dicsősége, amely már-már a fővezér hírnevét is elhomályosította, végül annyira rossz vért szült kettőjük között, hogy Hanno még a győzelmeknek sem tudott igazán örülni Muttines személye miatt. (6) Végül saját fiának adta át Muttines parancsnoki tisztét, abban a reményben, hogy amazt hatalmával együtt a numidák között élvezett tekintélyétől is megfoszthatja. (7) De a dolog egészen másképp ütött ki. Gyűlölködésével Hanno csak növelte Muttines addigi népszerűségét. Ő viszont nem volt hajlandó elviselni ezt a méltánytalanságot, és titokban azonnal követeket küldött Laevinushoz, hogy tárgyaljanak Akragasz átadásáról. (8) Miután a követek révén biztosítékot kapott, és megállapodtak az átadás módjában, a numidák elfoglalták a tengerre nyíló kaput, elűzve vagy legyilkolva az ottani őröket, és bebocsátották a városba az e célból odaküldött rómaiakat. (9) Amikor a csapat nagy lármával már a város közepére, az *agorá*ra érkezett, Hanno, úgy vélvén, hogy szokás szerint most is csak a numidák nyugtalankodnak és lázonganak, kivonult, hogy elfojtsa a lázadást. (10) De már messziről látta, hogy a tömeg a numidákénál sokkal nagyobb, és meghallotta a rómaiak jól ismert csatakiáltását. Így mielőtt még dárdahajításnyira értek volna, futásnak eredt. (11) Az ellenkező oldalon lévő kapun kijuttatták a városból Epiküdésszel és néhány emberével együtt, és elértek a tengerhez. Itt szerencséjükre találtak egy kis bár-

kát, és áthajóztak Afrikába, otthagyva az ellenségnek Szicíliát, amelyért annyi éven át folyt a küzdelem. (12) A punok és szicíliaiak többi része meg sem kísérelte az ellenállást, csak vakon menekülni kezdett, de a kijáratokat zárva találták, és a kapuknál lemészárolták őket. (13) Laevinus a város elfoglalása után megvesszőztette, majd bárddal lefejeztette Akragasz vezető embereit, a többieket a zsákmánnyal együtt eladta, és az összes pénzt Rómába küldte.

(14) Amikor Szicíliában elterjedt Akragasz bukásának híre, az egész hadi helyzet egyszeriben megváltozott Róma javára. Rövid idő alatt 20 várost juttatott árulás a kezükre, hatot rohammal foglaltak el, mintegy 40 pedig önként és feltétel nélkül adta meg magát. (15) A *consul* a városok vezetőit érdemeik szerint megbüntette vagy megjutalmazta, és rákényszerítette a szicíliaiakat, hogy tegyék le végre a fegyvert, foglalkozzanak inkább a földműveléssel, (16) és így ne csak magát a szigetet lássák el élelemmel, hanem – mint a múltban már annyiszor – enyhítsék a gabonaínséget Róma városában és Itáliában is. Agathürnából pedig magával vitte az ottani gyülevész népséget Itáliába. (17) Ez a mindenhonnan összeverődött társaság 4000 főt tett ki: többségük száműzött, eladósodott vagy épp köztörvényes gonosztevő volt már akkor is, amíg saját városuk törvényei alatt éltek; most pedig, miután különböző okokból Agathürnába sodorta őket a közös balszerencse, útonállásból és rablásból tartották fenn magukat. (18) Laevinus nem tartotta volna biztonságosnak, ha otthagyja ezeket az embereket egy újabb felkelés gyújtóanyagául a szigeten, amely most kezdett csak egy új békében egybeforrni; a rhégioniaknak viszont jó szolgálatot tehettek, mert a bruttius vidék fosztogatásához éppen ilyen rablásban járatos seregre volt szükségük. Ami tehát Szicíliát illeti, a háború ebben az évben véget ért.

41.

(1) Publius Scipio Hispániában, amikor kitavaszodott, vízre bocsátotta hajóit, a szövetséges segédcsapatokat rendeletben Tarracóba hívta, hajóhadának pedig parancsot adott, hogy a teherhajókkal együtt induljon el innét a Hiberus torkolatához. (2) Ugyanide hívta össze légióit is a téli szállásokról, majd 5000 szövetséges kíséretében elindult Tarracóból a seregéhez. Érkezése után úgy vélte, nem ártana szólnia néhány szót főként a nagy veszedelmeket túlélt régi katonákhoz, ezért gyűlésbe hívta seregét, és így beszélt hozzájuk:

(3) „Eddig egyetlen újonnan hivatalba lépő fővezér sem mondhatott méltó és megérdemelt köszönetet katonáinak, mielőtt még szolgálatukat igénybe vette volna. (4) Engem azonban, mielőtt még ezt a tábort vagy ezt a provinciát megpillantottam volna, a szerencse már lekötelezett nektek. Először is azért, mert apámhoz és nagybátyámhoz életükben és halálukban oly hűségesek voltatok, (5) azután azért, mert hősiességetekkel teljes egészében megőriztétek a súlyos

vereség következtében már-már elveszett provinciát a római népnek és az ő utódjuknak, azaz nekem. (6) Minthogy azonban – hála az isteneknek – már nem az a célunk, hogy mi megmaradhassunk Hispániában, hanem hogy a punoknak ne legyen itt maradásuk, és nem azon igyekszünk, hogy a Hiberus partjánál álldogálva megakadályozzuk az ellenség átkelését, hanem hogy mi keljünk át rajta és terjesszük ki túlsó partjára is a háborút, (7) ezért attól tartok, lesz közöttetek olyan, aki túl nagyra törőnek és merésznek találja ezt a tervemet, tekintettel a nemrég elszenvedett vereségekre és fiatal koromra. (8) Nincs ember, akinek a szívéből nehezebb lenne kitörölni a Hispániában elvesztett csaták emlékét, mint az enyémből. Hiszen harminc nap leforgása alatt megölték apámat és nagybátyámat, úgyhogy családunkban egyik gyászeset a másikat érte. (9) De noha családom majdnem teljes elárvulása és megfogyatkozása megviseli lelkemet, hazám szerencséje és hősiessége nem enged csüggedni. A végzet különös rendelése folytán nekünk az a sors jutott, hogy győzelmünket minden jelentősebb háborúban vereség előzze meg. (10) Nem is szólok a régi küzdelmekről: Porsennáról,[1] a gallokról[2] és a samnisokról,[3] hanem a pun háborúkkal kezdem. Hány hajóhadunk, hány vezérünk, hány seregünk pusztult el az előző háborúban – hogy a mostanit ne is említsem? (11) Minden vereségnél vagy magam is jelen voltam, vagy ha nem voltam is ott, én szenvedtem a legsúlyosabb csapást. Trebia, Trasumennus, Cannae – mi egyebek ezek, mint lemészárolt római seregek és *consul*ok emlékhelyei? (12) Vegyük még hozzá Itália nagyobbik felének, Szicíliának és Szardíniának az elpártolását, legutóbb pedig azt a félelmet és rettegést, amikor a punok az Anio folyó és Róma falai között ütöttek tábort, és a győztes Hannibalt majdnem Róma kapuiban láthattuk! Ebben az általános összeomlásban csak a római nép hősiessége maradt csorbítatlan és rendületlen, ez állította helyre és emelte fel porba omlott államunkat. (13) Ti voltatok a legelsők, katonák, akik a cannaei vereség után apám vezetésével és jósjeleivel megállítottátok az Alpok és Itália felé induló Hasdrubalt[4] – márpedig ha ő egyesítette volna erőit bátyjával, a római népnek már a puszta neve sem létezne –, és az itt elért siker megállította az ottani vereségek sorozatát is. (14) Most, hála az isteneknek, minden sikeresen és szerencsésen alakul Itáliában és Szicíliában: napról napra biztatóbb és kedvezőbb a helyzetünk. (15) Szicíliában elfoglaltuk Szürakuszait és Akragaszt, az egész szigetet megtisztítottuk az ellenségtől, és a provincia újra

[1] I. 9–13.
[2] V. 38–49.
[3] IX. 1–6.
[4] Vö. XXIII. 26–29.

a római nép hatalmába került. Itáliában visszavettük Arpit, elfoglaltuk Capuát, (16) Hannibal pedig rémülten futott Róma alól egészen Bruttium legszélső csücskéig, és már nem kér nagyobb kegyet az istenektől, csak hogy hadd takarodjon el ép bőrrel az ellenség földjéről. (17) Rendkívül helytelen volna, katonák, ha ti, akik atyáim vezetésével – hadd tegyem őket egyenlővé e megtisztelő elnevezéssel is –, amikor egyik vereség a másikat érte, és jóformán maguk az istenek is Hannibalhoz pártoltak, támaszai voltatok itt a római nép ingadozó szerencséjének, most, amikor odaát minden sikeres és biztató fordulatot vett, éppen most csüggednétek el. (18) A nemrég lezajlott események is – bárcsak ne döntöttek volna engem is éppúgy gyászba, mint benneteket …[1]

Most a mindenható istenek is, Róma hatalmának védelmezői, akiknek sugallatára minden *centuria* engem jelölt fővezérnek, jóslataikkal és jósjeleikkel, sőt éjszakai álomlátások útján is csupa sikert és szerencsét ígérnek. (19) De saját előérzetem, mind ez ideig legbiztosabb jövendőmondóm is azt jósolja, hogy Hispánia máris a miénk, hamarosan egy szálig elkergetjük innen a punokat, és hanyatt-homlok menekülő csapataikkal lesz tele a tenger és a szárazföld. (20) Lelkem ösztönös jóslatát a megbízható, ésszerű megfontolás is megerősíti. Sanyargatott szövetségeseik követek útján a mi oltalmunkért folyamodnak. Három vezérük annyira nem képes egyetértésre jutni,[2] hogy már szinte cserben is hagyták egymást, és a három részre osztott sereggel háromfelé vonultak. (21) Ugyanaz a balszerencse nehezedik most rájuk, amely nemrég minket sújtott. Éppúgy cserbenhagyják őket szövetségeseik, mint azelőtt minket a keltibérek, erejüket pedig megosztották, ami apámnak és nagybátyámnak is a vesztét okozta. (22) Belső egyenetlenségük megakadályozza, hogy egyesüljenek; külön-külön pedig nem állhatnak meg előttünk. Ti csak bízzatok hát, katonák, a Scipio névben, vezéreitek ivadékában, mintegy a kidöntött törzs új hajtásában! (23) Rajta, régi katonák, vezessétek át a Hiberuson az új sereget és új vezéreteket, vezessetek el azokra a földekre, amelyeket már annyiszor bejártatok, és ahol számos nagy haditettet hajtottatok végre! (24) Én pedig hamarosan gondoskodom róla, hogy amiként most arcom, tekintetem, alakom apámat és nagybátyámat juttatja eszetekbe, (25) éppúgy elétek idézzem szellemüket, állhatatosságukat és hősiességüket is, hogy mindegyikőtök elmondhassa: szeme láttára támadt fel vagy született meg újra Scipio, a fővezér!"

[1] A ránk hagyományozott szöveg itt hiányos. A 43. fejezet végéig tartó rész egyes kéziratokban a XXVII. könyv részeként maradt fenn.

[2] Az ekkor Hispániában tartózkodó három pun vezér: Giskon fia Hasdrubal, valamint Hamilkar fiai, Magon és Hasdrubal.

42.

(1) Miután szavaival felszította katonái lelkesedését, Marcus Silanust 3000 gyalogossal és 300 lovassal hátrahagyta a terület biztosítására, ő pedig a sereg többi részével, 25 000 gyalogossal és 2500 lovassal átkelt a Hiberuson. (2) Noha ekkor néhányan azt tanácsolták, hogy ha már a pun seregek három, egymástól ilyen távol eső vidékre vonultak, támadja meg a legközelebbit, ő úgy vélte, fennáll a veszély, hogy ezzel egyesülésre készteti őket, és egyedül nem tud majd helytállni annyi sereggel szemben. (3) Úgy döntött hát, hogy egyelőre inkább megostromolja Új-Karthágót.

Ez a város már önmagában is gazdag volt, de az ellenség még tele is zsúfolta mindennel, ami a háborúhoz kellett: itt voltak a fegyverei, a hadipénztára és az egész Hispániából összeszedett túszok. (4) Ezenkívül kedvező fekvése igen megkönnyítette az Afrikába való áthajózást, és hozzá még olyan kikötővel rendelkezett, amelyben bármekkora hajóraj kényelmesen elfért, sőt talán ez volt az egyetlen ilyen kikötő Hispánia földközi-tengeri partjain.

(5) Senki sem tudta, mi az úti cél, egyedül Gaius Laelius. Őt Scipio a hajóhaddal előreküldte, de úgy kellett időzítenie haladását, hogy a hajóraj akkor érjen a kikötőbe, amikor Scipio serege feltűnik a szárazföld irányából. (6) Hetednapra egyszerre érkeztek meg a Hiberustól szárazon és vízen Új-Karthágóhoz.[1] A várostól északra ütöttek tábort, amelyet hátul – mivel elölről maga a természet nyújtott védelmet – sánccal biztosítottak.

(7) Új-Karthágó fekvése ugyanis a következő: Körülbelül a hispániai partvonal közepén egy, főként az afrikai szélnek kitett, alig több mint 1,2 mérföld szélességű öböl nyúlik be 2,5 mérföld mélységben a szárazföldbe. (8) Az öböl bejáratánál egy kis sziget fekszik, amely az afrikai szelet kivéve minden, a nyílt tengerről fúvó széltől megvédi a kikötőt. Az öböl belsejéből félsziget nyúlik előre, ezen a magaslaton épült a város; keletről és délről a tenger övezi, nyugatról pedig egy kissé északra is elnyúló lagúna határolja, amelynek mélysége a dagálytól és apálytól függően változik. (9) A várost a szárazfölddel mintegy negyed mérföld széles földsáv köti össze. A római hadvezér ebben az irányban, bár az erődítést kevés munkával elvégezhették volna, nem emeltetett védősáncot – talán azért, hogy önbizalmát fitogtassa az ellenség előtt, vagy hogy biztosítsa a szabad visszavonulást a város falai elleni gyakori támadások után.

[1] Ha a Livius (és Polübiosz X. 9. 7) által megadott napok száma hiteles – ami elég valószínűtlen –, ez rendkívüli menetelési teljesítmény lehetett, tekintve, hogy Új-Karthágó légvonalban mintegy 380 kilométerre délre van a Hiberustól.

43.

(1) Az egyéb szükséges erődítési munkák befejezése után hajóit is felvonultatta az öbölben, mintegy megmutatva, hogy az ostromzárat a tengerre is kiterjeszti. Körbejárta a hajóhadat, figyelmeztetve a hajóparancsnokokat, hogy éberen lássák el az éjjeli őrséget, hiszen a körülzárt ellenség kezdetben mindenütt mindenfélével próbálkozik. (2) Majd visszatért a táborba, és gyűlést hívott össze, hogy katonái előtt megindokolja elhatározását, miért éppen e város ostromával kezdi a háborút, és hogy buzdító szavaival megerősítse az ostrom sikerébe vetett hitüket. Így beszélt:

(3) „Ha valaki úgy véli, katonák, hogy csak egyetlen város elfoglalása végett vezettelek ide titeket, az inkább csak azzal számolt, mit kell teljesítenetek, de azzal már nem, hogy mi lesz ennek a haszna. Való igaz, egyetlen város falait fogjátok rohamozni, de ezzel az egyetlen várossal egész Hispánia kerül majd hatalmatokba! (4) Itt vannak a minden tekintélyes királytól és néptől szedett túszok, és mihelyt ezek a ti kezetekre jutnak, mindazt, ami jelenleg a karthágóiak uralma alatt van, egy csapásra átadják nektek. (5) Itt van az ellenség összes pénze: enélkül nem képes a háborút folytatni, hiszen zsoldossereget tart, nektek viszont rendkívül jól fog jönni arra a célra, hogy a barbárok jóindulatát megnyerjétek. (6) Itt vannak hajítógépei, vitorlázatai, fegyverei, a háború minden kelléke, amivel felszerelhetitek magatokat, és ugyanakkor megfosztjátok tőle az ellenséget. (7) Ezenkívül olyan város birtokába jutunk, amely nemcsak igen szép és gazdag, de pompás kikötője révén roppant kedvező fekvésű is. Itt könnyen lehet fogadni mindenféle utánpótlást a szárazföldi és tengeri háború céljára. Ez nagy nyereség lesz a mi számunkra, de még nagyobb veszteség az ellenségnek. (8) Itt van az ő fellegváruk, élelem- és fegyverraktáruk, kincseskamrájuk, itt tartják mindenüket. Egyenes út vezet ide Afrikából, ez az egyetlen hajótámaszpont a Pireneusok és Gades között, ezen át fenyegeti Afrika egész Hispániát. (9) [De mivel látom, hogy felsorakoztatok a küzdelemre, minden erőnkkel és teljes elszántsággal kezdjük meg Új-Karthágó ostromát!" Amikor azok egyhangú lelkesedéssel kiáltották, hogy így kell tenniük, elindult velük Új-Karthágó ellen, és parancsára szárazon és vízen megkezdődött az ostrom.

44.

(1) Ezzel szemben a pun vezér, Magon[1]][2] … felfegyverzett, látva, hogy a rómaiak szárazon és vízen is készülnek az ostromra, maga is eszerint osztotta el

[1] Nem azonos sem Hannibal öccsével, sem hasonló nevű, Itáliában tevékenykedő alvezérével.

[2] A beszéd vége Liviusnál sérült. A szögletes zárójelben lévő rész későbbi betoldás lehet.

csapatait. (2) A római táborral szemben 2000 városi polgárt állított fel, 500 katonájával megszállta a fellegvárat, 500-at pedig a város keleti fekvésű magaslatán helyezett el. A sokaság többi részének megparancsolta, hogy mindenre éberen ügyeljenek, és mindig oda siessenek, ahová a csatakiáltás vagy valamilyen váratlan fordulat szólítja őket. (3) Ezután kinyittatta a kaput, és kiküldte rajta a római táborhoz vezető úton felsorakoztatott csapatait. A rómaiak vezérük személyes utasítására kissé visszahúzódtak, hogy közelebb legyenek tartalékaikhoz, ha küzdelem közben segítségre szorulnának. (4) Kezdetben egyenlő erejű csatasorok álltak szemben, de miután a rómaiak egyre újabb erősítéseket kaptak táborukból, nemcsak megfutamították az ellenséget, de szétzilált csapatainak olyan szorosan a sarkában voltak, hogy ha Scipio nem fúvat visszavonulót, a menekülők közé keveredve behatoltak volna a városba is. (5) A csatában támadt riadalomnál nem kisebb ijedség lett úrrá az egész városon. Számos őrhelyről rémülten menekültek el a védők, otthagyták a falakat, ki-ki ott ugrott le, ahol tudott. (6) Amikor Scipio felhágott az úgynevezett Mercurius-dombra, és észrevette, hogy a védők több ponton üresen hagyták a falakat, mindenkit előkiáltott a táborból, hogy ragadjanak létrákat, és induljanak a város ostromára.

(7) Maga is a falak alá nyomult, három izmos ifjú katona pajzsának védelme alatt, mert a falakról már a legkülönfélébb lövedékek tömegével árasztották el őket. (8) Buzdította övéit, a helyzetnek megfelelő parancsokat osztott, és – ami a leginkább felszítja a katonák lelkesedését – közvetlen szemtanúja volt minden egyes ember hősiességének vagy gyávaságának. (9) Így ezek lövedékekkel és találatokkal mit sem törődve rohantak előre; sem a falak, sem a rajtuk álló fegyveresek nem tudták megakadályozni őket, hogy egymással versengve másszanak fölfelé.

(10) Ezzel egyidőben a hajókról is megkezdődött a város tenger felőli részének az ostroma. (11) Itt azonban inkább csak nyugtalanságot sikerült kelteni, mint valós eredményt elérni. Miközben odaeveztek és sietve kirakták a létrákat, a katonák pedig tolongva igyekeztek a partra, ki merre látott, egymást akadályozták a nagy sietséggel és lökdösődéssel.

45.

(1) Közben a punok, akiknek a hatalmas felhalmozott készletekből töméntelen hajítófegyver állt rendelkezésére, ismét fegyveresekkel rakták meg a falat. (2) De a védelmet nem is annyira a férfiak, a dárdák vagy bármi egyéb biztosította, hanem maguk a falak. Csak néhány létra ért fel a peremükig, ráadásul minél hosszabb egy létra, annál ingatagabb. (3) Így aztán, mivel a legfelül álló katona nem tudott felkapaszkodni a falra, de a sarkában ott nyomultak fölfelé a többiek, a létrák összeroppantak a súlyuk alatt. Egyesek még a sértetlen létrákról is leszédültek,

mert a magasságtól elsötétült a szemük előtt a világ. (4) Mivel már mindenfelé zuhantak le a létrák és emberek, és a siker tovább növelte az ellenség bátorságát és lelkesedését, elhangzott a visszavonulást jelző kürtszó. (5) Így az ostromlottak nemcsak pillanatnyilag reménykedhettek abban, hogy lélegzethez jutnak a megerőltető küzdelem után, hanem hosszabb távon is: létrákkal és ostrommal nem lehet elfoglalni a várost – gondolták –, körbesáncolni pedig bonyolult és hosszadalmas feladat, így vezéreiknek lesz idejük, hogy segítségükre siessenek.

(6) De alig ült el az előző csatazaj, Scipio máris parancsot adott többi, még friss erőben lévő csapatának, hogy vegyék át a létrákat sebesült és kifáradt embereitől, és még nagyobb erővel rohamozzák a várost. (7) Ekkor már kiismerte a lagúnát tarracói halászok segítségével, akik könnyű csónakokkal, vagy ahol ezek megfeneklettek, gyalogszerrel járták végig azt – így hát tudta, hogy gyalog is könnyen meg lehet közelíteni a falakat. Mihelyt értesült róla, hogy megérkezett az apály, 500 fegyveressel a lagúnához vonult. (8) Dél körül járt az idő, és a víz nemcsak az apály miatt áramlott vissza a tengerbe, de heves északi szél is támadt, amely a visszavonuló vizet az apállyal egy irányban hajtotta, és így a víz annyira leapadt a sekélyesben, hogy egyes helyeken derékig, másutt alig térd fölé ért. (9) Mindezt Scipio gondos felderítés alapján tudta, de most az istenek csodás beavatkozásának tüntette fel a dolgot, mondván: ők futamították meg a tengert, hogy a rómaiak átkelhessenek, ők sodorták el a lagúna vizét és tárták fel ezt az emberi lábtól még soha nem érintett utat. Biztatta embereit, hogy kövessék vezetőjüket, magát Neptunust, és a lagúna közepén át vonuljanak a falak alá.

46.

(1) A szárazföld felől támadókra nehéz megpróbáltatás várt: nemcsak a falak magassága akadályozta őket, hanem az is, hogy két oldalról is ki voltak téve az ostromlottak lövedékeinek, így oldalról több veszély fenyegette őket, mint szemből. (2) A másik oldalon azonban az 500 ember akadálytalanul vonult át a lagúnán, majd hatolt fel a falra. Ezt a pontot a városbeliek nem erősítették meg védőművekkel, abban a hitben, hogy elég a lagúna nyújtotta természetes védelem; sőt egyetlen fegyveres őrség vagy őrjárat sem állta útjukat, mert minden védő arra figyelt, hogy ott segítsen, ahol a nyilvánvaló veszély fenyegetett.

(3) Miután a rómaiak küzdelem nélkül behatoltak a városba, inuk szakadtából rohantak ahhoz a kapuhoz, amely körül a küzdelem összpontosult. (4) Annyira ezen csüggött mindenkinek – a küzdőknek és az őket buzdító szemlélőknek – nemcsak a figyelme, de szeme és füle is, (5) hogy senki sem vette észre, hogy hátuk mögött elfoglalták a várost, csak amikor már hátulról is zuhogni kezdtek rájuk a dárdák, és az ellenség két tűz közé szorította őket. (6) A védőket megzavarta a félelem, így a rómaiak hatalmukba kerítették a falakat, és kívül-belül

egyszerre kezdtek hozzá a kapu feltöréséhez. Majd miután darabokra törték és feltépték a kapuszárnyakat, hogy ne akadályozzák útjukat befelé, a fegyveresek benyomultak a városba. (7) Igen sok ostromló jutott be a falakon át is, ezek azonban mindenfelé elszéledtek, hogy a lakosságot mészárolják; a kapun benyomuló csapatok viszont szabályos csatasorban, egységenként, parancsnokaik nyomában vonultak be a városon keresztül a főtérre. (8) Scipio, látva, hogy az ellenség kétfelé menekül – egy részük a keletre fekvő dombra, amelyet 500 katona tartott megszállva, mások pedig a fellegvárba, ahová Magon is bevette magát szinte minden, a falakról elűzött fegyveressel együtt –, csapatai egyik felét a domb elfoglalására küldte, a másikat pedig személyesen vezette a vár ellen. (9) A dombot az első rohammal elfoglalták. Magon megpróbált a várban védekezni, de amikor látta, hogy mindent elözönlött az ellenség, és nincs többé remény, az őrséggel együtt megadta magát. (10) Amíg a várat fel nem adták, városszerte folyt az öldöklés, a rómaiak egyetlen eléjük kerülő felnőttnek sem irgalmaztak. Ekkor azonban kürtjel vetett véget a mészárlásnak, és a győztesek nekiláttak összeszedni a mérhetetlen mennyiségű, igen sokféle zsákmányt.

47.

(1) A foglyul ejtett szabad férfiak száma mintegy 10 000-re rúgott. Scipio szabadon engedte azokat, akik Új-Karthágó polgárai voltak, és visszaadatta vagyonukból mindazt, amit nem vitt el a háború. (2) Volt köztük körülbelül 2000 kézműves is; ezeket lefoglalta a római nép köztulajdonául, de megígérte, hogy hamarosan szabadulhatnak, ha megfeszített erővel dolgoznak a háborús szükségletek ellátásán. (3) A többi fiatal lakost és a jó erőben lévő rabszolgákat a hajókra osztotta be az evezőslegénység kiegészítésére, hiszen hajóhadát is 18[1] elfogott hajóval gyarapította.

(4) A lakosságon kívül ott voltak a városban a hispán túszok is; ezekről úgy gondoskodott, mintha szövetségesei gyermekei volnának. (5) Igen nagy mennyiségű hadifelszerelést is zsákmányoltak: 120 katapultot a legnagyobb típusból, 281 kisebbet, (6) 23 nagyobbfajta és 52 kisebb *ballistát*, rengeteg kisebb-nagyobb skorpiót, támadó- és védőfegyvereket, valamint 74 hadijelvényt. (7) Igen sok aranyat és ezüstöt is vittek a főparancsnokhoz: 276, nagyjából egy-egy font súlyú aranytálat, 18 300 font súlyú, részben nyers, részben vert ezüstöt, és rendkívül sok ezüstedényt. (8) Mindezt Gaius Flaminius *quaestor*nak adták át, megmérve és leszámolva. 400 000 *modius* búzát és 270 000 *modius* árpát találtak. (9) A kikötőben 63 teherhajót támadtak meg és ejtettek zsákmányul, közülük többet rako-

[1] A kéziratokban 8 szerepel, a 18-as szám Polübiosz párhuzamos szövegén (X. 17. 13) alapuló javítás.

mányával együtt: volt rajtuk gabona, fegyver, bronz, vas, vitorlavászon, eszpartófű és egy hajóraj felépítéséhez elegendő egyéb alapanyag, (10) úgyhogy a tömérdek zsákmányolt hadifelszerelés között maga Új-Karthágó volt a legkisebb zsákmány.

48.

(1) Scipio a város őrizetét aznap Gaius Laeliusra és a tengerészekre[1] bízta, (2) ő maga pedig visszavezette légióit a táborba. Felszólította katonáit, hogy egyenek és pihenjék ki magukat, hiszen kimerítette őket a háború egyetlen nap alatt rájuk zúduló minden megpróbáltatása: nyílt csatában is harcoltak, a város ostroma közben is ezer veszélyt és fáradságot kellett kiállniuk, miután pedig bevették, a fellegvárba menekültekkel küzdöttek meg, kedvezőtlen terepen. (3) Másnap gyűlésbe hívta a katonákat és a tengerészeket. Először is hálát és dicséretet mondott a halhatatlan isteneknek, akik nemcsak hogy egyetlen nap alatt kezükre adták egész Hispánia leghatalmasabb városát, de előzőleg még fel is halmozták benne Afrika és Hispánia szinte minden gazdagságát, hogy az ellenségnek semmije se maradjon, viszont ő és serege mindennel bőségesen el legyen látva. (4) Ezután megdicsérte katonáit hősiességükért, hogy sem az ellenség kitörése, sem a falak magassága, sem a lagúna ismeretlen gázlói, sem a magas dombon álló erődítmény, sem a rendkívüli módon megerősített fellegvár nem tudta őket visszariasztani attól, hogy áthatoljanak és áttörjenek minden akadályon. (5) Így – mondta –, noha mindenki megérdemel minden elismerést, annak adja a legnagyobb kitüntetést, a falkoszorút, aki elsőnek ért fel a falra. Jelentkezzen tehát, aki méltónak érzi magát erre a megbecsülésre!

(6) Ketten is jelentkeztek: Quintus Trebellius, a IV. légió egyik *centuriój*a és egy tengerész, Sextus Digitius. Nem is annyira kettőjük között támadt heves vita, inkább csapattársaik szenvedélyei csaptak magasra körülöttük. (7) A tengerészek mellett Gaius Laelius, a hajóhad parancsnoka korteskedett, a légiósok mellett pedig Marcus Sempronius Tuditanus. (8) Mivel a vetélkedés már-már zendüléssé fajult, Scipio kijelentette, hogy három döntőbírót jelöl ki, akik megvizsgálják az ügyet, kihallgatják a tanúkat, és ezután eldöntik, melyikük jutott be elsőnek a városba. (9) Odahívatta magához a két fél képviselőit, Gaius Laeliust és Marcus Semproniust, semleges harmadikként pedig Publius Cornelius Caudinust – ők lettek a három döntőbíró –, és felszólította őket, hogy üljenek össze és vizsgálják meg az ügyet. (10) De amikor kiváltak a tömegből ezek a magas rangú férfiak, akik nem annyira az egyes felek érdekeit képviselték, mint inkább a szenvedélyeket csillapították, a vita még hevesebb viszálykodássá vált. Végül Gaius Laelius otthagyta a tanácskozást, odalépett a bírói emelvényen ülő Sci-

[1] A XXVI. 17. 2-ben említett, katonai szolgálatot is teljesítő hajósokról lehet szó.

pióhoz, (11) és közölte vele, hogy az emberek már minden józanságukat és önuralmukat elveszítették, és bármely pillanatban egymásnak ugorhatnak; de ha nem folyamodnak erőszakhoz, akkor is gyűlöletes például szolgál ez az eljárás a jövőre nézve, hiszen fondorlattal és esküszegéssel akarják kicsikarni a hősiesség elismerését. (12) Itt állnak egyfelől a légiósok, másfelől a tengerészek, és készek minden isten nevére megesküdni arra, amiről maguk sem tudják, igaz-e, csak szeretnék, ha úgy volna, és képesek volnának hamis esküjük révén átokkal terhelni nemcsak magukat, saját fejüket, de a hadijelvényeket, a sasokat és katonai esküjük szentségét is. (13) Bejelentésével Publius Cornelius és Marcus Sempronius is egyetért – mondta.

Scipio megdicsérte Laeliust, majd a nyilvánosság elé szólította őket, és bejelentette: világossá vált számára, hogy Quintus Trebellius és Sextus Digitius egyszerre értek fel a falra, így hősiességükért mindketten megkapják a falkoszorút. (14) Ezután a többieket jutalmazta meg, kit-kit érdeme és hősiessége szerint, de elsősorban Gaius Laeliust, a hajóhad parancsnokát: mindenféle dicsőségben saját magával helyezte őt egy sorba, és aranykoszorúval és 30 marhával ajándékozta meg.

49.

(1) Ezután magához hívatta a különböző hispániai városoktól összeszedett túszokat. A számukat inkább nem írnám le, mert egyik szerzőnél azt olvasom, hogy mintegy 300-an, a másiknál azt, hogy 3724-en voltak. A történetírók egyéb adatai szintén eltérőek. (2) A pun helyőrség számát az egyik 10 000-re, a másik 7000-re, a harmadik alig több mint 2000-re teszi. A fogságba esettek száma az egyik forrásmunka szerint 10 000 fő, a másikban már több mint 25 000. (3) Ha a görög Szilénosztˡ követném, mintegy 60 kisebb-nagyobb skorpió zsákmányul ejtéséről számolhatnék be, ha pedig Valerius Antiast, akkor 6000 nagyobbról és 13 000 kisebbről írnék – ez utóbbi ennyire nem tudja, hol kell megállni a hazudozásban. (4) Még a vezérek személyéről sincsenek összhangban a források. A többség azt állítja, hogy Laelius volt a hajóhad parancsnoka, egyesek szerint azonban Marcus Iunius Silanus. (5) A pun helyőrség parancsnokát, aki megadta magát a rómaiaknak, Valerius Antias szerint Arinesnek, a többiek szerint Magonnak hívták. (6) Számadataik abban sem egyeznek, hogy mennyi volt az elfogott hajók száma, a zsákmányolt arany és ezüst súlya és a kincstárba befolyó pénz összege. Ha már kénytelenek vagyunk valakinek a véleményéhez csatlakozni, a középérték járhat a legközelebb a valósághoz.

[1] A kaléaktéi Szilénosz részt vett a II. pun háborúban Hannibal oldalán, így pun szemszögből írta meg annak történetét.

(7) Tehát Scipio, miután hívatta a túszokat, felszólította őket, hogy legyenek mindnyájan nyugodtak, (8) hiszen a római nép hatalmába kerültek, amely jobban szereti az embereket jótéteménnyel, mint félelemmel lekötelezni, és az idegen népeket inkább bizalmon alapuló szövetséggel kapcsolja magához, nem pedig kemény szolgaságban tartja. (9) Ezután megkérdezte városuk nevét, számba vette az egy-egy néphez tartozó foglyokat, és követeket küldött övéikhez, hogy ki-ki jöjjön el hozzátartozóiért. (10) Ha egy város követei éppen jelen voltak, azoknak mindjárt át is adta honfitársaikat. A többieket Gaius Flaminius *quaestor*ra bízta, hogy jóindulattal viselje gondjukat.

(11) Miközben a fővezér így intézkedett, a túszok közül egy idős asszony – annak a Mandoniusnak a hitvese, aki Indibilisnek, az ilergesek fejedelmének a fivére volt – a lába elé vetette magát, és sírva könyörgött neki: nyomatékosan kösse az őrök lelkére, hogy bánjanak kímélettel és tapintatosan a nőkkel. (12) Amikor Scipio biztosította, hogy biztosan nem fognak hiányt szenvedni semmiben, az asszony így válaszolt: „Nem az érdekel minket, hiszen a mi helyzetünkben az ember bármivel beéri. Más dolog aggaszt engem, ha ezekre a fiatal lányokra nézek, hiszen engem már nem fenyeget női mivoltom meggyalázásának veszélye." (13) Ott álltak körülötte Indibilis viruló szépségű lányai, szintén előkelő származású társnőikkel együtt, akik mind olyan tisztelettel néztek rá, mintha anyjuk lenne.

(14) Scipio így válaszolt: „Már a magam és a római nép fegyelme érdekében is kezeskednék azért, hogy nálunk ne érhesse sérelem azt, ami bárkinek a szemében is szent. (15) De most még inkább gondom lesz erre a ti erényetek és méltóságotok miatt, akik még balsorsotokban sem feledkeztetek meg asszonyi méltóságotokról." (16) Ezután egy feddhetetlen férfiúra bízta őket, meghagyva, hogy éppen olyan tisztelettel és tapintattal bánjon velük, mintha mind egy-egy vendégbarát hitvese vagy anyja volna.

50.

(1) A katonák ezután egy foglyot vezettek elé: egy kivételes szépségű felserdült hajadont, aki után mindenki megfordult, amerre csak elhaladt. (2) Scipio megkérdezte, hová való, kik a szülei, és többek közt azt is megtudta, hogy a lány egy Allucius nevű főrangú keltibér ifjú jegyese. (3) Azonnal elküldött a lány szüleiért és jegyeséért, akiről közben hallotta, hogy szinte elemészti a lány iránti szerelem. Érkezésük után ezért fontosabbnak tartotta vele tisztázni a helyzetet, mint a lány szüleivel: (4) „Beszéljünk kötetlenül, mint fiatalok egymás között! – mondta – Amikor menyasszonyodat katonáim fogolyként elém vezették, (5) hallottam, milyen drága ő a szívednek – ami szépsége láttán nagyon is érthetőnek tűnt. Ha módomban állna élvezni a felelőtlen ifjúkort, főként egy helyénvaló és törvényes

szerelem keretei között, és nem az állam ügye foglalná le minden figyelmemet, magam is elvárnám, hogy elnézzék nekem, ha forró szenvedélyt érzek jegyesem iránt. Ezért legalább a te szerelmedet pártolom, mivel erre van lehetőségem. (6) Jegyesedet itt éppen olyan tisztelet övezte, mint szülei, apósod és anyósod házában. Úgy őriztük meg őt számodra, hogy érintetlenül kaphasd meg mint hozzám és hozzád méltó ajándékot. (7) Ezért a jótéteményért egyetlen viszonzást kérek: légy a római nép barátja! Ha úgy gondolod, hogy én is olyan derék ember vagyok, mint amilyennek apámat és nagybátyámat megismerték az itt lakó népek, akkor most tudd meg, hogy a római polgárok között még sok hozzánk hasonló ember akad, (8) és hogy egyetlen nép sincs ma a föld kerekén, amelyet jobban kívánhatnál barátnak – és kevésbé ellenségnek – a magad és néped számára."

(9) Mialatt a fiatalember, akit teljesen hatalmába kerített az elfogódottság és az öröm, Scipio kezét szorongatva fohászkodott az összes istenhez, hogy viszonozzák ők ezt a cselekedetet, amelyet ő sohasem tud majd úgy meghálálni, ahogy szeretné és ahogy Scipio megérdemelné, Scipio a lány szüleihez és rokonaihoz fordult. (10) Ezek tekintélyes mennyiségű aranyat hoztak magukkal váltságdíjként, de a lányt anélkül is visszakapták. (11) Kérlelni kezdték Scipiót, hogy fogadja el ajándékba, amit hoztak, és bizonygatták, hogy ezért nem éreznének kisebb hálát, mint az érintetlenül visszakapott leányért. (12) Scipio végül a nagy kérlelésre megígérte, hogy elfogadja, és lerakatta az aranyat a lába elé. Aztán magához hívatta Alluciust, és így szólt hozzá: „A hozományhoz, amelyet majd apósodtól kapsz, fogadd el ezt tőlem nászajándékul!" – és felszólította, hogy vegye el és tartsa meg az aranyat. (13) Az ifjú, akit boldoggá tett az ajándék és a kitüntető bánásmód, visszatért hazájába, és honfitársai között mindenütt Scipio megérdemelt dicséretét hirdette: egy istenekhez hasonló ifjú érkezett közéjük, aki mindent legyőz akár fegyvereivel, akár jóindulatával és jótéteményeivel. (14) Aztán sorozást tartott *cliens*ei között, és néhány nap múlva 1400 válogatott lovassal tért vissza Scipióhoz.

51.

(1) Scipio maga mellett tartotta Laeliust, hogy a foglyok, a túszok és a zsákmány dolgát az ő tanácsai alapján rendezze. (2) Miután minden a helyére került, adott neki egy ötevezősoros hajót, amelyre feltette a foglyokat – Magont és a vele együtt elfogott 15 tanácstagot – is, és elküldte Rómába, hogy hírül vigye a győzelmet. (3) Ő maga azt a néhány napot, amit még Új-Karthágóban szándékozott tölteni, arra használta fel, hogy gyakorlatoztassa gyalogos és tengerészcsapatait. (4) Első nap a légiók teljes fegyverzetben négy mérföldet tettek meg díszmenetben. Másnap sátraik előtt fegyvereiket kellett rendbe hozniuk és felcsiszolniuk. Harmadnap csapatküzdelmet vívtak fakardokkal, és gyakorlódárdákat

hajítottak. A negyedik napon pihenőt kaptak, az ötödiken ismét fegyveres felvonulás következett, és így tovább. (5) A gyakorlatozásnak és a pihenésnek ezt a rendjét tartották meg mindvégig, amíg Új-Karthágóban időztek. (6) Az evezőslegénység és a tengerészek szélcsendes időben kieveztek a nyílt tengerre, és imitált tengeri csatában próbálgatták hajóik mozgékonyságát. (7) Ezek a gyakorlatok a városon kívül szárazon és vízen mind testüket, mind lelküket megacélozták a háborúra.[1] Maga a város csak úgy visszhangzott a háborús előkészületek zajától: a legkülönfélébb kézművesek mind ott dolgoztak bezárva az állami műhelyekben.

(8) A fővezér mindenre egyforma gonddal ügyelt. Hol a hajóhadnál és a dokkoknál volt, hol együtt menetelt a légiókkal, hol pedig arra szakított időt, hogy ellenőrizze a munkát, amelyet a mesteremberek tömege nap mint nap rendkívüli buzgalommal végzett a műhelyekben, fegyverraktárakban és hajóépítő műhelyekben. (9) Miután mindent így lendületbe hozott, kijavíttatta a városfal megrongálódott részeit, és a város védelmére őrségeket állított fel, elindult Tarracóba. (10) Már útközben is sok követség járult elé; ezek egy részének azonnal megadta a feleletet, úgy bocsátotta el őket, más részüknek nem válaszolt, amíg Tarracóba nem értek, ahová minden régi és új szövetségest gyűlésre hívott össze. (11) Meg is jelent itt majdnem minden, a Hiberuson innen lakó nép, sőt igen sokan eljöttek a túlsó provinciából is.[2]

A karthágói vezérek először agyonhallgatták Új-Karthágó elfoglalásának hírét. Később, amikor a dolog közismertté vált, és már sem elhallgatni, sem letagadni nem lehetett, megpróbálták kisebbíteni a jelentőségét, (12) mondván: A rómaiak váratlan rajtaütéssel, mondhatni, egyetlen nap tolvajszerencséjének köszönhetően elfoglaltak egy várost Hispániában. Az arcátlan ifjú ennek a jelentéktelen sikernek adta mértéktelen örömében a hatalmas győzelem látszatát. (13) De majd ha meghallja, hogy három hadvezér és három győztes ellenséges hadsereg közeledik, mindjárt eszébe fognak jutni a családját sújtó gyászos események.

(14) Ilyen fölényes kijelentéseket tettek a nyilvánosság előtt, noha ők maguk nagyon is jól tudták, mennyit veszítettek erejükből minden tekintetben Új-Karthágó bukásával.

[1] Scipio serege nagyrészt újonnan toborzott katonákból állt, akiknek szüksége volt az alaposabb kiképzésre.

[2] Livius itt már a későbbi, a háború utáni helyzetet tartja szem előtt; csak ekkor osztották a rómaiak Hispániát két, a Hiberustól északra és délre fekvő provinciára (Hispania Citerior és Hispania Ulterior).

XXVII. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 210–207)

Hannibal Herdoneánál vereséget mér Cn. Fulvius *proconsul*ra és seregére. Claudius Marcellus *consul* sikeresebben küzd meg vele Numistrónál. Hannibal innen éjszaka elvonul, Marcellus a nyomába ered, és visszavonulása közben egyfolytában zaklatja, amíg csatát nem vállal. Az első csatában Hannibal, a másodikban Marcellus kerekedik felül.

Az idősebb Fabius Maximus árulás révén visszafoglalja Tarentumot.

Claudius Marcellus és T. Quinctius Crispinus *consul*ok felderítő útra indulnak táborukból, de Hannibal tőrbe csalja őket. Marcellus elesik, Crispinus elmenekül.

A *censor*ok elvégzik a tisztító szertartást és vagyonbecslést. 137 108 polgárt vesznek számba, amiből kitűnik, mennyire megtizedelték a vereségek a római népet.

Hispániában Scipio Baeculánál csatát vállal Hamilkar fia Hasdruballal,[1] és győzelmet arat fölötte. Többek között foglyul ejti Massinissa unokaöccsét, egy igen szemrevaló, királyi származású ifjút, akit ajándékokkal elhalmozva visszaenged nagybátyjához.

Hasdrubal újonnan toborzott hadseregével átkel az Alpokon, hogy egyesítse erőit Hanniballal, de 56 000 emberével együtt ott vész a csatamezőn;[2] 5400 katonáját fogságba ejtik. A csatát M. Livius *consul* vezeti, de a győzelemben nem kisebb szerephez jut Claudius Nero *consul*, akinek Hannibalt kellett szemmel tartania, de észrevétlenül elhagyta táborát, válogatott csapataival Hasdrubal ellen vonult, és sikeresen bekerítette őt.

Ezenkívül: P. Scipio sikerei Hispániában, P. Sulpicius *praetor* eredményei Philipposszal és az akhájokkal szemben.

1.

(1) Így állt a helyzet Hispániában. Itáliában Marcellus *consul*, miután árulás révén visszaszerezte Salapiát, rohammal elfoglalta Samniumban Marmoreaet és Melest. (2) Itt felőrölte Hannibalnak mintegy 3000 főnyi helyőrségét, a rendkívül jelentős zsákmányt pedig katonáinak engedte át. 240 000 *modius* búzát és 110 000 *modius* árpát is találtak.

[1] A kézirati hagyományban ez áll: „Hasdruballal és Hamilkarral" – kérdés, hogy a hiba a kivonatoló vagy a másolók számlájára írható-e.

[2] A Liviusnál szereplő adatokat lásd a XXVII. 49. 6-ban.

(3) De ezek az örömteli események korántsem ellensúlyozhatták a Herdonea közelében néhány nap múlva elszenvedett vereséget. (4) Itt ütött tábort Gnaeus Fulvius *proconsul*, abban a reményben, hogy visszafoglalhatja Herdoneát, amely a cannaei vereség után elpártolt a rómaiaktól. Táborát nem elég védett helyen építette, és nem is őrizték kellőképpen. (5) A vezér jelleméből származó nemtörődömségét még a remény is növelte, mert észrevette, hogy a városbelieknek a punokba vetett bizalma megingott, amikor meghallották, hogy Hannibal Salapia elvesztése után a bruttiusok földjére húzódott vissza erről a vidékről.

(6) Hannibalt Herdoneából titkos követek útján mindenről tájékoztatták. A hírek egyrészt arra biztatták őt, hogy igyekezzen megtartani ezt a szövetséges várost, másrészt reménnyel töltötték el, hogy rajtaüthet az elővigyázatlan ellenségen. Málhamentes csapataival szinte még jövetele hírét is megelőzve, nagy menetteljesítményekkel Herdoneához sietett, és hogy az ellenséget jobban megrémítse, csatarendben nyomult előre. (7) A hasonlóan vakmerő, de sokkal kevesebb megfontoltsággal és haderővel rendelkező római hadvezér sebtében kivezette seregét, és megütközött vele. (8) Az ütközetet az V. légió és a bal szövetséges *ala* heves támadása kezdte. Hannibal azonban jelt adott lovasságának, hogy ha majd a gyalogosok között tomboló harc köti le mindenki figyelmét, kerüljék meg az ellenséget, és egyik részük törjön rá a táborukra, a másik pedig támadja hátba a harcolókat. (9) Felemlegette, hogy Gnaeus Fulvius neve egyezik annak a *praetor*nak a nevével, akit két éve ugyanezen a vidéken győzött le,[1] és váltig állította, hogy a csata eredménye is hasonló lesz. (10) Reményében nem is csalódott. Noha a gyalogosok közelharcában sok római esett el, (11) egységeik és hadijelvényeik mégis kitartottak a helyükön. Ekkor azonban a lovasság feldübörgött a hátuk mögött, a tábor felől pedig ezzel egy időben felharsant az ellenséges csatakiáltás. Először a VI. légió fogta menekülőre a dolgot, amely a második vonalban állt, így először zilálta szét a numidák rohama; azután az V. légió, majd a teljes első vonal. (12) A sereg egy része fejvesztve futásnak eredt, a másikat két tűz közé fogva levágták; ott esett el Gnaeus Fulvius is, és vele 11 katonai *tribunus*. (13) Egyik forrásomban 13 000, a másikban alig 7000 római és szövetséges áldozatról olvasok – ki merne így biztos adatokkal szolgálni arról, hány ezren vesztek oda ebben az ütközetben? A tábor és a zsákmány az ellenség kezére jutott.

(14) Hannibal, mivel tudta, hogy Herdonea a rómaiakhoz készült pártolni, és nem is marad hű hozzá, ha ő elvonul onnan, az egész lakosságot Metapontion-

[1] Vö. XXV. 21. Mivel nemcsak a nevek, de a csaták részletei is nagyban egyeznek, nagyon valószínű, hogy Livius valójában kétszer írta le ugyanazt az ütközetet, két különböző forrás alapján.

ba és Thurioiba telepítette át, majd felgyújtotta a várost, azokat a vezetőket pedig, akikről megtudta, hogy titokban Fulviusszal tárgyaltak, megölette. (15) A vereséget túlélő rómaiak különböző útvonalakon, hiányos fegyverzettel Marcellus *consul*hoz, Samniumba menekültek.

2.

(1) Marcellus egyáltalán nem ijedt meg ettől a nagy vereségtől. Levélben jelentette a *senatus*nak, hogy Herdoneánál a sereg vezérével együtt elpusztult; (2) ő azonban, aki a cannaei csata után egyszer már megzabolázta a győzelmétől elbizakodott Hannibalt,[1] rögtön indul is ellene, úgyhogy az nem fog sokáig örülni.

(3) Rómában nagy volt a gyász a történtek miatt, de éppen ilyen nagy aggodalommal néztek a jövő elé is. (4) A *consul* Samniumból Lucaniába vonult, és Numistrónál ütötte fel táborát, sík területen, látótávolságban Hannibaltól, míg a punok egy dombot tartottak megszállva. (5) Azzal is kimutatta magabiztosságát, hogy elsőnek sorakozott fel ütközetre. Hannibal sem tért ki a csata elől, amikor látta, hogy a hadijelvényeket előhozzák a táborból. Csatarendjüket azonban úgy állították fel, hogy a punok jobbszárnya felért a domboldalra, a római balszárny pedig a városra támaszkodott. (6) A római vezér az I. légiót és a jobb szövetséges *alá*t, Hannibal a hispán katonákat és a baleári parittyásokat vetette be, majd az ütközet megkezdése után az elefántokat is. (7) Hosszú ideig küzdöttek, anélkül hogy bármelyikük fölénybe került volna. Mivel a küzdelem a harmadik órától éjszakáig tartott, az első vonalak kimerültek a harcban, így az I. légiót a III., a jobb szövetséges *alá*t a bal váltotta fel, és az ellenségnél is friss erők vették át a harcot a fáradtaktól. (8) A pihent katonák új lelkesedése egyszeriben kegyetlen új viadallá lobbantotta a már lankadó küzdelmet; amikor azonban a küzdőket az éjszaka elválasztotta, még mindig bizonytalan volt, ki a győztes.

(9) Másnap a rómaiak napkeltétől késő délutánig csatarendben várakoztak, de amikor egy szál ellenség sem vonult ki ellenük, szép nyugodtan összeszedték a fegyverzsákmányt, és egy halomba gyűjtötték, majd elhamvasztották halottaikat. (10) Hannibal a következő éjjel csendben felszedte a táborát, és elvonult Apuliába. Marcellus, amikor reggel kiderült, hogy az ellenség elmenekült, sebesültjeit Lucius Furius Purpurio katonai *tribunus* parancsnoksága alatt csekély védősereggel Numistróban hagyta, és sietve a punok üldözésére indult. (11) Venusiánál utol is érte őket. Itt néhány napig csak előcsatározások zajlottak az előőrsök vonala előtt; ezek nem túl jelentős, de annál zajosabb összecsapások voltak a lovasság és gyalogság között vegyesen, amelyekben majdnem mindig a

[1] A Nola mellett vívott ütközetben (XXIII. 16.).

rómaiak kerekedtek felül. (12) Ezután a seregek említésre méltó ütközet nélkül vonultak végig Apulián: Hannibal mindig éjszaka indult útnak, hogy megfelelő helyet találjon a cselvetésre, Marcellus azonban mindig csak világos nappal, kellő felderítés után követte.

3.

(1) Eközben Capuában Flaccus azzal töltötte az időt, hogy elárverezte a vezetők vagyonát, és – kivétel nélkül gabona fejében – bérbe adta az állami tulajdonnak nyilvánított földeket.[1] De hogy továbbra is legyen jogcím a campaniaiakkal való kegyetlen bánásmódra, feljelentések nyomán egy új, titokban továbbterjedő gazságra derült fény. (2) Flaccus ugyanis kitelepítette a katonákat a lakóházakból, mert a földekkel együtt a házakat is bérbe akarta adni, és mert félt, hogy akárcsak Hannibal serege, ők is elpuhulhatnak a túlságosan is kényelmes városi viszonyok között.[2] Ezért arra kényszerítette embereit, hogy mint katonákhoz illik, ők maguk építsenek maguknak kunyhókat a falak és kapuk mellett. (3) De ezek a többnyire vesszőfonadékból, deszkából összeeszkábált, vagy éppen nádból font és szalmával fedett kunyhók mintha egyenesen gyújtósnak készültek volna. (4) Így aztán 170 campaniai a Blossius fivérek vezetésével[3] összeesküvést szervezett, hogy éjszaka egy óra leforgása alatt az összes kunyhót felgyújtják. (5) A Blossius család néhány rabszolgája jelentette fel őket. Erre a *proconsul* parancsára azonnal bezárták a kapukat, a katonák adott jelre fegyvert ragadtak, az összes vétkest elfogták, és kegyetlen vizsgálat után elítélték és kivégezték őket. A feljelentőket felszabadították, és fejenként 10 000 bronzpénzzel jutalmazták meg.

(6) Amikor Acerrae és Nuceria lakói elpanaszolták, hogy nincs hol lakniuk, mert Acerrae nagy részét felperzselték, Nuceriát pedig lerombolták, Fulvius Rómába, a *senatus*hoz utasította őket. (7) Az acerraebeliek engedélyt kaptak, hogy városuk leégett részét újjáépítsék, a nuceriabelieket kívánságuk szerint Atellába telepítették át, Atella lakóit pedig utasították, hogy költözzenek át Calatiába.

(8) Miközben ennyi jelentős, részben szerencsés, részben balszerencsés esemény foglalkoztatta az embereket, a tarentumi fellegvár sorsáról sem feledkez-

[1] Capua környékét a város visszafoglalása után állami birtoknak nyilvánították (XXVI. 16. 8). Ilyen bérbeadási ügyletekkel a hadvezérek nagyon ritkán foglalkoztak, ez a *censor*ok feladata volt, akik később (XXVII. 11. 8) hivatalos felhatalmazás alapján vették át a campaniai földek felügyeletét.

[2] Vö. XXIII. 18.

[3] Valószínűleg Marius Blossiusnak, a 216-os év *meddix tuticus*ának (XXIII. 7. 8) fiai vagy egyéb rokonai.

tek meg.[1] (9) Marcus Ogulniust és Publius Aquiliust követségbe küldték Etruriába, hogy vásároljanak gabonát a tarentumi védősereg számára, és a városi seregből 1000 főnyi, felerészben rómaiakból, felerészben szövetségesekből álló védősereget is küldtek a várba a gabonával együtt.

4.

(1) Már múlóban volt a nyár, közeledett a *consul*választó gyűlés ideje. De Marcellus levélben közölte, hogy nem lenne előnyös, ha ő felhagyna Hannibal követésével, (2) aki most hátrál és kitér az ütközet elől, ő pedig erősen szorongatja. Ezért az atyák gondban voltak, mert nem akarták a *consul*t épp most visszahívni a háború sűrűjéből, de nem is maradhattak egy évre *consul*ok nélkül. (3) Azt látták a legjobbnak, ha inkább Valerius *consul*t hívják haza Szicíliából, hiába tartózkodott ő Itálián kívül. (4) Így a *senatus* megbízásából Lucius Manlius városi *praetor* levelet küldött neki, amelyhez mellékelték Marcus Marcellus *consul* levelét is, hogy ebből megtudja, mi késztette az atyákat arra, hogy őt hívják haza provinciájából tiszttársa helyett.

(5) Ez idő tájban érkeztek Rómába Syphax király[2] követei, és beszámoltak a karthágóiak ellen vívott sikeres harcairól. (6) Biztosították az atyákat, hogy a király egyetlen népnek sem olyan ádáz ellensége, mint a karthágóiaknak, és olyan jó barátja, mint a rómaiaknak. Már küldött követeket Hispániába is a római hadvezérekhez, Publius és Gnaeus Scipióhoz,[3] most pedig mintegy magához a forráshoz járulva keresi a római nép barátságát. – (7) A *senatus* nemcsak szívélyes választ adott a küldötteknek, de maga is követeket küldött ajándékokkal a királyhoz: Lucius Genuciust, Publius Poeteliust és Publius Popilliust. (8) Bíbortógát és -tunikát, elefántcsont széket és egy öt font súlyú arany áldozati tálat vittek neki ajándékba. (8) A követeknek meghagyták, hogy látogatásuk után keressenek fel más afrikai fejedelmeket is. Ezeknek is vittek ajándékokat: bíborszegélyes tógákat és három font súlyú arany áldozati tálakat. (10) Sőt Alexandriába is küldtek követséget – Marcus Atiliust és Manius Aciliust – a királyi párhoz, Ptolemaioszhoz és Kleopatrához,[4] hogy idézzék emlékezetükbe és újítsák meg velük a barátságot. A királynak bíbortógát és -tunikát meg egy elefánt-

[1] Amikor Hannibal két éve elfoglalta Tarentumot (XXV. 9–11.), a római helyőrség a fellegvárba menekült, ahol még most is tartotta magát.

[2] Vö. XXIV. 48–49.

[3] Vö. XXIV. 48.

[4] Egyiptomban ekkor a már említett (XXIV. 26. 1) IV. Ptolemaiosz Philopatór uralkodott. Felesége neve valójában Arszinoé volt.

csont széket, a királynőnek pedig hímzett köpenyt és bíbor felsőruhát vittek ajándékba.

(11) Ezen a nyáron sok csodajelről érkezett híradás a közeli városokból és vidékekről: Tusculumban tejjel teli tőgyű hím bárány született; Iuppiter szentélyének ormába pedig villám csapott, és szinte az egész tetőt levitte; (12) Anagniában ugyanezekben a napokban a városkapu elé, a földbe csapott le a villám, és a talaj egy napon és éjszakán át égett, bár a tüzet semmi nem táplálta; az anagniai keresztútnál[1] álló Diana-liget fáin pedig a madarak elhagyták fészküket; (13) Tarracinában a tengeren, nem messze a kikötőtől rendkívüli nagyságú kígyók ugráltak játszadozó halak módjára a vízben; (14) Tarquiniiben emberarcú disznó jött a világra; Capena környékén Feronia ligeténél négy szobor egy napon és egy éjen át véres verítékben ázott. (15) Ezeket a csodajeleket a *pontifex*ek rendeletére kifejlett áldozati állatokkal hárították el, és egynapos könyörgést tartottak minden isten vánkosánál, és egy másikat Capena környékén, Feronia ligeténél.

5.

(1) Marcus Valerius *consul*, miután megkapta a Rómába hívó levelet, Lucius Cincius *praetor*ra bízta a provinciát és a sereget, a hajóhad parancsnokát, Marcus Valerius Messallát pedig a hajók egy részével Afrikába küldte, hogy fosztogasson, és közben derítse fel, mire készül a karthágói nép. (2) Ő maga tíz hajóval Rómába utazott, és szerencsés megérkezése után azonnal összehívta a *senatus*t. Itt így számolt be tevékenységéről: (3) Miután Szicíliában szárazon és vízen csaknem 60 évig folyt a háború, sokszor súlyos vereségekkel, ő most befejezte ezt a feladatot. (4) Szicília földjén egyetlen karthágói sem tartózkodik többé, viszont egyetlen szicíliai sincs már távol, aki korábban félelmében elmenekült onnan: mindnyájan visszatértek földjükre, városukba, ott szántanak-vetnek. (5) Végre ismét művelik az elhagyott földet, amely művelőit is eltartja, de a római nép gabonaellátásának is legbiztosabb támasza háborúban és békében. – (6) Ezután bevezette a *senatus*ba Muttinest[2] és mindazokat, akik a római néppel szemben valamilyen érdemet szereztek, és beváltva a *consul* ígéretét, valamennyiüket megjutalmazták. (7) Muttines a római polgárjogot is megkapta egy javaslat alapján, amelyet a nép*tribunus*ok az atyák jóváhagyásával a köznép elé terjesztettek.[3]

[1] A Via Latina és a Via Labicana kereszteződésénél.

[2] Muttines segítségével foglalták el a rómaiak Akragaszt (XXVI. 40.).

[3] Egy Delphoiban előkerült feliraton (SIG[3] 585. 87) fenn is maradt Muttines római neve: M. Valerius Mottones – vagyis ő is patrónusa, M. Valerius Laevinus nevét vette fel, és

(8) Míg Rómában ez történt, Marcus Valerius Messalla napkelte előtt 50 hajójával elérte Afrika partjait, és váratlanul partra szállt Utica területén. (9) Itt mindenfelé végigpusztította a vidéket, sok embert és mindenféle egyebet zsákmányolt, majd újra hajóra szállt, átkelt Szicíliába, és az elindulásától számított tizenharmadik napon visszaérkezett Lilübaionba. (10) A foglyokat kihallgatta, és a következőket tudta meg – mindezt részletesen megírta Laevinus *consul*nak is, hogy tájékoztassa az afrikai helyzetről –: (11) 5000 numida tartózkodik Karthágóban Gaia fia Massinissával, ezzel a rendkívül harcias ifjúval; Afrika-szerte toboroznak egyéb zsoldos katonákat is, akiket Hispániába akarnak küldeni Hasdrubalhoz, (12) hogy ez a lehető legnagyobb sereggel minél hamarabb átkeljen Itáliába és egyesüljön Hanniballal; a karthágóiak szerint ez fogja biztosítani győzelmüket. (13) Ezenkívül Szicília visszafoglalására hatalmas hajóhadat szerelnek fel, és szerinte hamarosan útnak is indítják.

(14) A *consul* felolvasta Messalla levelét a *senatus*ban, mire az atyák úgy vélték: ne is várja meg a *consul* a választógyűlés idejét, hanem nevezzen ki *dictator*t a választások lebonyolítására, és azonnal térjen vissza provinciájába. (15) De egy vita késleltette a dolgot; ugyanis amikor a *consul* kijelentette, hogy majd Szicíliában kinevezi *dictator*nak Marcus Valerius Messallát, a hajóhad jelenlegi parancsnokát, az atyáknak az volt az ellenvetésük, hogy római területen kívül nem lehet *dictator*t kinevezni, márpedig a római terület határait Itália határai jelentik. (16) Amikor Marcus Lucretius nép*tribunus* ez ügyben megkérdezte a *senatus* véleményét,[1] az úgy döntött, hogy a *consul*, mielőtt a Városból eltávozna, kérdezze meg a néptől, kit óhajt kineveztetni *dictator*nak, és azt tegye meg *dictator*nak, akit a nép kíván; ha a *consul* erre nem hajlandó, a *praetor* kérdezze meg a népet, ha pedig ő sem hajlandó, akkor a nép*tribunus*ok terjesszék a dolgot a köznép elé. (17) A *consul* kijelentette, hogy ő nem kérdezi meg a népet olyan ügyben, amelynek az eldöntésére ő jogosult, és a *praetor*nak is megtiltotta, hogy megtegye az előterjesztést. Így a nép*tribunus*ok kérdezték meg a köznép véleményét, és a köznép úgy határozott, hogy az akkor Capuánál tartózkodó Quintus Fulviust kell *dictator*nak kinevezni. (18) A *consul* azonban még a köznép gyűlése előtti éjjel titokban visszautazott Szicíliába. A hoppon maradt atyák elhatározták, hogy írnak Marcus Claudiusnak: segítsen az államon, miután tiszttársa cserbenhagyta azt, és nevezze ki a nép jelöltjét *dictator*nak. (19) Így Marcus Claudius *consul* nevezte ki Quintus Fulviust *dictator*nak, ő pedig – ugyancsak a

*cognomen*ként tartotta meg saját eredeti nevét, ahogy a római polgárjog friss birtokosai általában szokták.

[1] A nép*tribunus*oknak ekkor már joguk volt rá, hogy összehívják a *senatus*t, és vezessék a tanácskozást (vö. XXII. 61. 7).

néphatározat értelmében – Publius Licinius Crassus *pontifex maximus*t tette meg lovassági főparancsnoknak.

6.

(1) A *dictator*, miután megérkezett Rómába, az etruriai hadszíntéren lévő sereghez elküldte Gaius Sempronius Blaesust, aki Capuánál *legatus*ként szolgált alatta, Gaius Calpurnius *praetor* helyére, akit pedig levélben utasított, hogy vegye át Capuában az ő serege parancsnokságát. (2) Aztán az első megfelelő napra összehívta a választógyűlést, de ezt a nép*tribunus*ok és a *dictator* között támadt viszálykodás miatt nem tudták befejezni. (3) A Galeria fiatalabb korosztályának *centuriá*ja, amelyet előválasztónak sorsoltak, Quintus Fulviust és Quintus Fabiust választotta *consul*nak, és a szabályos sorrendben szólított többi *centuria* is követte volna a véleményüket, ha Gaius és Lucius Arrenius nép*tribunus*ok közbe nem avatkoznak. (4) Ők ugyanis kijelentették: Nem fér össze a köztársasági elvekkel, hogy egy személy megszakítás nélkül többször viselje ugyanazt a tisztséget; és még sokkal elítélendőbb példát szolgáltatnak, ha azt választják meg, aki a választógyűlést vezeti. (5) Ezért ők, ha a *dictator* elfogadja a saját jelölését, megvétózzák a választást, de ha csak mások jelölését tekinti érvényesnek, nem hátráltatják a szavazás menetét.

(6) A *dictator* a *senatus* jóváhagyására, a köznép határozatára és példákra hivatkozva igyekezett igazolni a választás törvényességét. (7) Hiszen – mondta – Gnaeus Servilius *consul*sága idején, amikor Gaius Flaminius, a másik *consul* elesett Trasumennusnál, az atyák utasítására a köznép elé terjesztették, az pedig el is fogadta azt a javaslatot, hogy mindaddig, amíg Itáliában tart a háború, a népnek joga van a volt *consul*ok közül tetszése szerint bárkit akárhányszor újraválasztani.[1] (8) Az eljárás igazolására példákat is tud hozni: egy régit, Lucius Postumius Megellus esetét, akit Gaius Iunius Bubulcusszal együtt azon a választógyűlésen választottak meg *consul*nak [291], amelyet *interrex*ként ő maga vezetett; sőt egy frisset is, Quintus Fabius példáját,[2] aki nyilván nem tűrte volna, hogy a következő évben újraválasszák, ha ez nem az állam javát szolgálta volna.

(9) Így érveltek hosszasan a dolog mellett és ellen, míg végül a *dictator* és a nép*tribunus*ok megegyeztek, hogy a *senatus*ra bízzák a döntést. (10) Az atyák úgy vélték, hogy az állam olyan időket él, amikor régi, tapasztalt, a hadvezetés-

[1] Livius a XXI. könyvben nem említi ezt a fontos, a szükségállapothoz alkalmazkodó döntést, amely megváltoztatta azt a régebbi határozatot (VII. 42. 2), hogy senkit sem szabad tíz éven belül kétszer ugyanarra a tisztségre megválasztani (vö. X. 13. 8).

[2] Quintus Fabius Maximust, mivel az állam érdeke úgy kívánta, két egymást követő évben (215, 214) választották meg *consul*nak (XXIV. 8–9.).

ben jártas vezérekre van szüksége, ezért nem helyeslik a választógyűlés hátráltatását. (11) A nép*tribunus*ok engedtek, a választást befejezték, és kihirdették, hogy az új *consul*ok Quintus Fabius Maximus (ötödször) és Quintus Fulvius Flaccus (negyedszer). (12) Ezután megválasztották a *praetor*okat: Lucius Veturius Philót, Titus Quinctius Crispinust, Gaius Hostilius Tubulust és Gaius Aurunculeiust. A következő évi főtisztségviselők megválasztása után Quintus Fulvius lemondott *dictator*i tisztségéről.

(13) A nyár végén egy 40 hajóból álló pun hajóhad kelt át Szardíniára Hamilkar vezetésével. Először Olbia területét pusztították végig, (14) majd amikor ott megjelent seregével Publius Manlius Vulso *praetor*, megkerülték a szigetet, feldúlták a túloldalon lévő Carales földjét, és a legkülönfélébb zsákmánnyal tértek vissza Afrikába.

(15) Ebben az évben Rómában meghalt néhány pap, akiknek a helyére újakat választottak. Gaius Serviliust választották meg Titus Otacilius Crassus helyére *pontifex*nek, Tiberius Sempronius Longust (Tiberius fiát) pedig *augur*nak Gaius Atilius Serranus helyére. (16) Tiberius Sempronius Longus (Gaius fia) helyére, a szent cselekményeket felügyelő *decemvir*ek közé szintén Tiberius Sempronius Longust (Tiberius fiát) választották meg. Meghalt Marcus Marcius áldozókirály és Marcus Aemilius Papus, a fő*curio* is, de az ő helyüket ebben az évben nem töltötték be.

(17) Ebben az évben *censor*ok is voltak: Lucius Veturius Philo és Publius Licinius Crassus, a *pontifex maximus*. Crassus Licinius nem volt sem *consul*, sem *praetor*, mielőtt *censor*rá választották,[1] hanem az *aedilis*i tisztségből lépett elő a *censor*i méltóságba. (18) De ezek a *censor*ok nem készítették el a *senator*ok névjegyzékét, sem egyéb hivatalos tevékenységet nem végeztek, mert működésüket félbeszakította Lucius Veturius halála; ezután Licinius is lemondott *censor*i tisztségéről.

(19) A *curulis aedilis*ek, Lucius Veturius és Publius Licinius Varus egynapos ismétléssel megrendezték a Római Játékokat. A plebejus *aedilis*ek, Quintus Catius és Lucius Porcius Licinus bírságpénzekből bronzszobrokat állíttattak fel Ceres szentélyénél, és az akkori viszonyokhoz képest fényes külsőségek között rendezték meg a játékokat.

7.

(1) Az év végén Gaius Laelius, Scipio *legatus*a 34 napi utazás után megérkezett Tarracóból Rómába. Amikor a foglyok seregével bevonult a Városba, nagy csődület támadt körülötte. (2) Másnap, amikor a *senatus* fogadta, elmondta, hogy

[1] Bár erre nem volt külön törvény, *censor*rá rendszerint volt *consul*t választottak.

egy nap alatt elfoglalták Új-Karthágót, Hispánia fővárosát, visszafoglaltak több elpártolt várost, és újabbakat is megnyertek szövetségesüknek. (3) A foglyok vallomása nagyjából egybevágott azzal, amit Marcus Valerius Messalla írt levelében. Főképpen az aggasztotta az atyákat, hogy Hasdrubal át akar kelni Itáliába, amely már Hannibalnak és fegyveres erejének is alig képes ellenállni. (4) Laeliust a nép elé is kivezették, ahol elismételte a fentieket. A *senatus* elrendelte, hogy Scipio katonai sikereinek örömére tartsanak egynapos könyörgést, és felszólította Gaius Laeliust, hogy a lehető leghamarabb térjen vissza Hispániába a hajórajjal, amellyel érkezett.

(5) Én Új-Karthágó elfoglalását számos történetíró tanúsága alapján erre az évre [210] tettem, (6) noha jól tudom, vannak néhányan, akik szerint a rákövetkező évben foglalták el a várost. De kevéssé tartom valószínűnek, hogy Scipio semmittevéssel töltött volna el egy évet Hispániában.[1]

(7) Március idusán, amikor az új *consul*ok – Quintus Fabius Maximus (ötödször) és Quintus Fulvius Flaccus (negyedszer) – hivatalba léptek [209], mindkettőjük működési területéül Itáliát jelölték ki, de két különböző vidékre rendelték őket: Fabiusnak Tarentumnál, Fulviusnak Lucaniában és a bruttiusok földjén kellett folytatnia a háborút. (8) Marcus Claudius Marcellus főparancsnoki megbízatását egy évre meghosszabbították. A *praetor*ok között is kisorsolták a működési területeket. Gaius Hostilius Tubulusnak jutott a városbeliek, Lucius Veturius Philónak az idegenek jogvitáinak intézése, ezenfelül Gallia; Titus Quinctius Crispinusnak Capua, Gaius Aurunculeiusnak Szardínia. (9) A seregeket a következőképpen osztották el a hadszínterek között: Quintus Fulvius kapta meg a Marcus Valerius Laevinus parancsnoksága alatt Szicíliában állomásozó két légiót, Quintus Fabius azokat, amelyeknek Etruriában Gaius Calpurnius volt a parancsnoka. (10) Elrendelték, hogy a városi sereg vonuljon Etruriába, és ott Gaius Calpurnius vegye át a parancsnokságukat; Titus Quinctius kapja meg Capuát és azt a sereget, amellyel eddig Quintus Fulvius rendelkezett; (11) Gaius Hostilius pedig Gaius Laetorius *propraetor*tól vegye át hadszínterét és akkoriban Ariminumban tartózkodó seregét. Marcus Marcellus ugyanazokat a légiókat kapta meg, amelyeket *consul*ként vezetett. Marcus Valerius és Lucius Cincius – akiknek szicíliai főparancsnokságát szintén meghosszabbították – megkapták a cannaei sereget, (12) azzal a meghagyással, hogy ezt egészítsék ki a Gnaeus Fulvius légióiból életben maradt katonákkal.[2] (13) Ezeket a *consul*ok felkutatták, és Szicíliába küldték, ahol ugyanolyan megalázó feltételek mellett kellett szolgálniuk, mint a cannaei csapatoknak és a Gnaeus Fulvius *praetor*

[1] Lásd a XXV. 36. 14 jegyzetét.
[2] Vö. XXVII. 1.

seregéből való katonáknak, akiket a *senatus* hasonlóan szégyenteljes megfutásuk miatti haragjában odaküldött.[1] (14) Gaius Aurunculeius Szardínián azokat a csapatokat kapta meg, amelyekkel eddig Publius Manlius Vulso tartotta a provinciát. (15) Publius Sulpicius parancsot kapott, hogy eddigi légiójával és hajóhadával tartsa szemmel Makedóniát, és egy évre meghosszabbították parancsnoki megbízatását. Elrendelték, hogy 30 ötevezősoros hajót küldjenek át Szicíliából Tarentumba, Quintus Fabius *consul*hoz, (16) és hogy a hajóraj megmaradt részével Marcus Valerius Laevinus keljen át zsákmányszerző hadjáratra Afrikába, vagy pedig küldje oda Lucius Cinciust vagy Marcus Valerius Messallát. (17) Hispániára vonatkozóan nem történt módosítás, csak annyiban, hogy Scipio és Silanus megbízatását nem egy évre hosszabbították meg, hanem addig, amíg a *senatus* vissza nem hívja őket. Így osztották el erre az évre a hadszíntereket és a hadseregek vezetését.

8.

(1) A fontosabb gondok közepette ismét felszította a régi ellentétet Marcus Aemilius utódjának, az új fő*curió*nak a megválasztása. (2) A patríciusok úgy vélekedtek, hogy nem vehetik figyelembe az egyetlen plebejus pályázó, Gaius Mamilius Atellus jelölését, mert eddig még nem volt rá példa, hogy ne patrícius viselte volna ezt a papi tisztséget. (3) A nép*tribunus*ok, amikor hozzájuk fordultak segítségért, a *senatus*ra hárították a döntést, a *senatus* pedig a népre bízta a választást. Így Gaius Mamilius Atellus személyében első ízben választottak plebejust fő*curió*vá. (4) Publius Licinius *pontifex maximus* kényszerítette Gaius Valerius Flaccust, hogy akarata ellenére Iuppiter *flamen*jévé szenteltesse magát. A szent cselekményeket felügyelő *decemvir*ek közé az elhunyt Quintus Mucius Scaevola helyére Gaius Laetoriust választották meg.

(5) Inkább elhallgattam volna, milyen okból kényszerítették Gaius Flaccust, hogy Iuppiter *flamen*je legyen, ha rossz hírét mindez nem változtatta volna jóra. Felelőtlen és kicsapongó ifjúkori viselkedése miatt erőltette rá ezt a papi tisztséget Publius Licinius *pontifex maximus*, mert az ifjút e jellemhibái miatt már édestestvére, Lucius Flaccus és többi rokona is meggyűlölte. (6) De attól fogva, hogy lelkét az áldozatok és szertartások gondja kötötte le, korábbi erkölcsei egy csapásra annyira megváltoztak, hogy az egész ifjúság körében nem akadt senki, akit a legelőkelőbb atyák – akár rokonai voltak, akár nem – többre becsültek volna nála. (7) Egyhangú jó megítélése úgy megnövelte jogos önbizalmát, hogy igényt formált a korábbi *flamen*ek méltatlansága miatt sok éven át feledésbe merült jogra, hogy beléphessen a *senatus*ba. (8) Megjelent a Curiában, és amikor

[1] Vö. XXVI. 1. 9–10.

onnan Publius Licinius *praetor* kivezette, a nép*tribunus*okhoz fellebbezett. Mint *flamen*, visszakövetelte a papi tisztségével járó régi jogot, amely a bíborszegélyes tógával és a *curulis*i székkel együtt megilleti hivatalát. (9) A *praetor* viszont azt állította, hogy a jogszokás alapját nem az évkönyvekből kiásott, elavult példák képezik, hanem a közelmúltban kialakult gyakorlat, márpedig sem atyáik, sem nagyatyáik idejében nem akadt Iuppiternek olyan *flamen*je, aki ezt a jogát gyakorolta volna. (10) Érvelésére a nép*tribunus*ok azt válaszolták, hogy ez az előjog a *flamen*ek nemtörődömsége miatt ment feledésbe, ám ez csak nekik maguknak jelenthetett hátrányt, de a papi tisztségnek nem. Ezután már a *praetor* sem tiltakozott, amikor a *flamen*t az atyák és a köznép zajos helyeslésétől kísérve bevezették a *senatus*ba, és mindenkinek az volt a véleménye, hogy ezt a megtiszteltetést sokkal inkább feddhetetlen életével, mint papi tisztségének jogán érte el.

(11) A *consul*ok, mielőtt elindultak hadszínterükre, besorozták a két városi légiót és a többi sereg kiegészítéséhez szükséges katonákat. (12) A városi légiókat Fulvius *consul* átadta *legatus*ának és egyben testvérének, Gaius Fulvius Flaccusnak, hogy vonuljon velük Etruriába, az Etruriában tartózkodó légiókat pedig hozza vissza Rómába. (13) Fabius *consul* megparancsolta fiának, Quintus Maximusnak, hogy a Fulvius-féle seregből megmaradt és összeszedett, szám szerint 4344 katonát vigye el Szicíliába Marcus Valerius *proconsul*hoz, és vegyen át tőle két légiót és 30 ötevezősoros hajót. (14) Azzal, hogy a légiókat elvezényelték a szigetről, a provincia védőseregének sem ütőképessége, sem látható létszáma nem csökkent, (15) ugyanis a nagyszerűen feltöltött két régi légión kívül ott volt még rengeteg átszökött numida lovas és gyalogos is, sőt Valerius azokat a szicíliaiakat is besorozta seregébe, akik Epikűdész vagy a punok seregében szolgáltak, hiszen tapasztalt harcosok voltak. (16) Miután ezeket az idegen segédcsapatokat is egy-egy római légióhoz osztotta be, látszatra továbbra is két teljes serege volt. Úgy rendelkezett, hogy az egyikkel Lucius Cincius védje a szigetnek azt a részét, amely egykor Hierón birodalmát alkotta, (17) a másikkal maga oltalmazta a többi területet, amelyet egykor a római és pun birodalom határa osztott ketté.[1] A 70 hajóból álló hajóhadat is úgy osztotta el, hogy a partszegély egész hosszában meg tudja védeni a tengerpartot. (18) Ő maga Muttines lovasságával járta a provinciát, hogy megszemlélje a földeket, számba vegye a megművelt és a parlagon hagyott birtokokat, és eszerint részesítse dicséretben vagy megrovásban a tulajdonosokat. (19) Gondos ellenőrzése követ-

[1] A római és pun birodalom között Szicíliában sohasem volt ilyen hivatalosan kijelölt, szerződésben rögzített határvonal, csak a görög és pun érdekszféra között, még a III. század előtti időkben.

keztében annyi gabonát sikerült begyűjteni, hogy Rómába is küldhetett belőle, sőt Catinába is szállíthatott, hogy onnan el tudják látni a nyáron Tarentum alatt táborozó sereget.

9.

(1) A – főként latin és szövetséges – katonák Szicíliába való átszállítása azonban majdnem nagyarányú felkelést okozott: hiszen gyakran jelentéktelen körülmények is kihatással vannak nagy dolgokra. (2) Ugyanis a latinok és a szövetségesek gyűlésein kitört az elégedetlenkedés, hogy a tíz éve tartó sorozások és a zsoldfizetés tönkretették őket, (3) úgyszólván évente érik egymást a véres vereségek, egyesek csatában esnek el, másokkal járvány végez. Ráadásul a római seregbe besorozott polgártársaikat biztosabban elveszítik, mint azokat, akik pun fogságba esnek, hiszen ezeket az ellenség váltságdíj nélkül hazaengedi, amazokat meg a rómaiak Itália határán túlra küldik, inkább száműzetésbe, mint háborúba. (4) Már nyolcadik éve senyved ott a cannaei sereg, és mire az ellenség, amely sosem volt még ennyire erős, kivonul Itáliából, mind kipusztulnak. (5) Ha a régi katonák nem térnek vissza hazájukba, és mindig újabbakat soroznak be, hamarosan elfogy az ember. Így tehát azt, amit a helyzet amúgy is hamarosan megtagadna a rómaiaktól, nekik maguknak kell megtagadniuk, mielőtt az ínség és az elnéptelenedés végső fokára jutnának. (6) Ha a rómaiak látják majd, hogy szövetségeseik ebben az ügyben mennyire egységesen foglalnak állást, bizonyára fontolóra veszik majd a békekötést a karthágóiakkal, mert különben Itália, amíg csak Hannibal él, nem szabadul meg a háborútól. – Ilyenekről tanácskoztak gyűléseiken.

(7) A római népnek ekkor 30 *coloniá*ja volt. Ezek közül 12, amikor mindnyájuk követei Rómában tartózkodtak, bejelentette a *consul*oknak, hogy nem tudnak több katonát és pénzt adni. Ezek a következők voltak: Ardea, Nepete, Sutrium, Alba, Carseoli, Sora, Suessa, Circeii, Setia, Cales, Narnia, Interamna. (8) A váratlan fordulattól megdöbbent *consul*ok megpróbálták visszariasztani őket gyűlöletes tervüktől, gondolván, szigorúsággal és feddéssel többre mennek, mint szép szóval. (9) A *coloniá*k követségei – mondták – olyasmivel merészeltek előhozakodni, hogy őket, a *consul*okat nem viszi rá a lélek, hogy ezt elismételjék a *senatus* előtt. Itt ugyanis nem arról van szó, hogy vonakodnak vállalni a háborúval járó kötelességeiket, hanem hogy nyíltan elpártolnak a római néptől. (10) Ezért térjenek csak vissza sürgősen a *coloniá*jukba, és – mintha mi sem történt volna, mintha csak beszéltek volna e roppant bűnről, de nem szánták volna rá magukat – tárgyalják meg újra a dolgot honfitársaikkal. Idézzék emlékezetükbe, hogy ők nem capuaiak vagy tarentumiak, hanem rómaiak; (11) innen származ-

nak, innen küldték őket a *coloniá*kba[1] és a háborúkban elfoglalt területekre, hogy a népesség számát növeljék. Azzal tartoznak Rómának, amivel a gyermekek szüleiknek, ha ugyan még egyáltalán fűzi őket valamilyen kegyelet vagy emlékezés egykori hazájukhoz. (12) Tanácskozzanak tehát újból, mert amit most ily meggondolatlanul felvetettek, nem más, mint a római állam elárulása és a győzelem Hannibal kezére játszása.

(13) Noha a *consul*ok felváltva ismételgették a fentieket, a követek rendíthetetlenek maradtak, és közölték: nincs jelentenivalójuk az otthoniaknak, és *senatus*uk sem hozhat új határozatot, mivel nincs sem besorozni való katonájuk, sem zsoldfizetésre felajánlható pénzük. (14) Eltökéltségüket látva a *consul*ok a *senatus* elé terjesztették a dolgot. Itt úgy eluralkodott a pánik, hogy sokan kijelentették: Róma hatalmának vége, hiszen ezt a példát követi majd a többi *colonia* és szövetséges is; mind összeesküdtek, hogy Rómát kiszolgáltassák Hannibalnak.

10.

(1) A *consul*ok megpróbáltak bátorságot és reményt önteni a *senatus*ba. Bizonygatták, hogy a többi *colonia* a régi hűséggel fogja teljesíteni kötelességét, sőt azok is, amelyek kibújtak kötelezettségeik alól, majd ismét tisztelni fogják a római nép hatalmát, ha küldötteik végigjárják őket, nem kérlelő, hanem feddő szavakkal. (2) Miután a *senatus*tól szabad kezet kaptak, hogy úgy cselekedjenek és járjanak el, ahogy szerintük az állam érdeke megkívánja, ők először a többi *colonia* érzelmeit igyekeztek kipuhatolni. Hívatták a *coloniá*k követeit, és megkérdezték: készen állnak-e arra, hogy a megállapodásban előírt számú katonát kiállítsák?[2] (3) Erre Fregellae követe, Marcus Sextilius 18 *colonia* nevében azt válaszolta, hogy az előírt létszámú katonaság készen áll, és ha többre van szükség, még többet is adnak, ha pedig bármi egyebet parancsol vagy óhajt a római nép, ők készséggel teljesítik: nem hiányoznak ehhez a lehetőségeik, még kevésbé a lelkesedésük. (5) A *consul*ok kijelentették: véleményük szerint túl csekély jutalom lenne szolgálatukhoz képest, ha csak tőlük kapnának dicséretet; úgy illő, hogy ezért a Curiában az egész *senatus* mondjon nekik köszönetet. Felszólították hát őket, hogy járuljanak velük a *senatus* elé. (6) A *senatus* a lehető legmegtisztelőbb hangú döntésben fejezte ki háláját, és megbízta a *consul*okat, hogy vigyék el őket a népgyűlés elé is, és ott a nekik és atyáiknak tett sok más nagyszerű szolgála-

[1] Valójában csak a *coloniá*k egy részének a lakossága volt római, az itt említett latin *coloniá*ké nem, sőt aki latin *coloniá*ba költözött, még római polgárjogát is elvesztette.

[2] Róma minden *coloniá*jával – a latinokkal is – szerződést kötött, amelyben pontosan megállapították a két fél jogait és kötelességeit (vö. XXII. 57. 10; XXIX. 15.).

tukon kívül emlékezzenek meg legújabb érdemükről is. (7) Ne fosszuk hát meg őket dicsőségüktől most, annyi emberöltő múltán sem, és ne hallgassuk el a nevüket: Signia, Norba, Saticula, Fregellae, Luceria, Venusia, Brundisium, Atria, Firmum, Ariminum; (8) a másik tenger mellett[1] Pontiae, Paestum és Cosa; a szárazföld belsejében pedig: Beneventum, Aesernia, Spoletium, Placentia és Cremona. (9) E *coloniá*k lakóinak támogatása mentette meg akkor a római nép uralmát, és ezeknek mondtak köszönetet a *senatus*ban és a népgyűlésen. (10) A *senatus* megtiltotta, hogy az engedelmességet megtagadó tizenkét *coloniá*nak akár csak a nevét is említsék, és hogy a *consul*ok akár elbocsássák, akár visszatartsák őket, akár szóba álljanak velük. Ez a ki nem mondott megrovás látszott leginkább a római nép méltóságához illőnek.

(11) A *consul*ok igyekeztek előteremteni mindazt, ami a háború folytatásához szükséges, így elhatározták, hogy előhozatják az 5%-okból összegyűlt aranykincset, amelyet titkos kincseskamrában őriztek végszükség esetére.[2] (12) Mintegy 4000 font aranyat hoztak elő. Ebből 500-500 fontot adtak a két *consul*nak, Marcus Marcellus és Publius Sulpicius *proconsul*oknak és Lucius Veturius *praetor*nak, aki Galliát kapta provinciául. (13) Ezenfelül Fabius *consul* további 100 font aranyat kapott, hogy juttassa el Tarentum fellegvárába. A maradék aranyat arra fordították, hogy készpénzfizetés ellenében megpályáztatják a hispániai sereg felruházásának feladatát, amely máris annyi háborús dicsőséget szerzett magának és vezérének.

11.

(1) Azt is elhatározták, hogy még a *consul*ok elutazása előtt gondoskodnak a csodajelek elhárításáról. (2) Villámcsapás érte ugyanis az Albai-hegyen Iuppiter szobrát és a szentély közelében álló egyik fát, Ostiánál a vízgyűjtő medencét,[3] Capuában a városfalat és a Fortuna-szentélyt, Sinuessában szintén a városfalat és a kaput. (3) Egyesek azt bizonygatták, hogy az Albai-tóból véresen folyt le a víz,[4] Rómában pedig Fors Fortuna szentélyének cellájában az istennő koronáján lévő egyik figura magától lepottyant a szobor kezébe. (4) Biztos értesülések

[1] Itália nyugati partvidékén.

[2] Ha egy rabszolgát felszabadítottak, a szolga értékének 5%-át aranyban be kellett fizetni az államkincstárba (VII. 16. 7). Ezt az aranyat elkülönítve őrizték a kincstárul szolgáló capitoliumi Saturnus-szentélyben. A kincstárat, amelynek kulcsa a *quaestor*oknál volt, csak a *senatus* rendeletére lehetett kinyitni.

[3] Más szövegváltozat szerint „a ligetet” *(lacum* vagy *lucum).*

[4] Lásd V. 19. 1, a hozzá fűzött jegyzettel.

szerint Privernumban megszólalt egy marha, és a népes *forum* közepén egy keselyű szállt le az egyik kereskedő bódéjára; Sinuessában egy kétes nemű, félig fiú, félig lány csecsemő született, (5) akiket androgünnek szokás nevezni – mivel görög nyelven sokkal könnyebb összetett szavakat alkotni –, tejeső esett, és elefántfejű gyermek jött a világra. (6) Ezeket a csodajeleket kifejlett áldozati állatokkal hárították el, minden isten vánkosánál nyilvános könyörgést és egy napig tartó esdeklést rendeltek el, és határozatot hoztak, hogy Gaius Hostilius *praetor* ajánljon fel és rendezzen játékokat Apollónak, ahogy ezekben az években mindig is tették.

(7) Ezekben a napokban tartotta meg Quintus Fulvius *consul* a *censor*választó gyűlést. Két olyan embert választottak meg *censor*nak, akik még nem voltak *consul*ok: Marcus Cornelius Cethegust és Publius Sempronius Tuditanust. (8) Az atyák előzetes jóváhagyásával javaslatot terjesztettek a köznép elé arról, hogy a két *censor* használatra bérbe adhatja-e a campaniai földeket, és a köznép ezt megszavazta. (9) A *senator*ok névsorának összeállítását késleltette a *censor*ok között támadt vita, hogy kit válasszanak ki a *senatus* első emberének. (10) A sorshúzás szerint Sempronius feladata volt a névsor összeállítása. Cornelius kijelentette, hogy ragaszkodniuk kell az ősök gyakorlatához, és azt kell az első helyre tenniük, aki az élők közül először volt *censor*; ez pedig Titus Manlius Torquatus. (11) Sempronius azt vetette ellene, hogy akinek az istenek sorshúzás révén megadták a választás jogát, annak egyszersmind szabad kezet is adtak ebben. Ezért ő saját belátása szerint jár el, és Quintus Fabius Maximust fogja a *senatus* első emberének választani, mert jelenleg ő az első polgár a római államban, és ebben még maga Hannibal is az ő javára ítélne. – (12) Tiszttársa hosszas vita után engedett, így Sempronius Quintus Fabius Maximus *consul*t nyilvánította a *senatus* első emberének. Majd összeállították az új *senator*i névjegyzéket, amelyből nyolc régi *senator*t kihagytak, közöttük Marcus Caecilius Metellust, aki arról vált hírhedtté, hogy a cannaei csata után Itália elhagyására bujtogatta társait.[1] (13) A lovagok névsorának összeállításánál is történtek emiatt megbélyegző kizárások, de közülük ez nem sokat érintett. (14) Viszont megvonták a lótartást minden lovagtól, aki a cannaei légiók tagjaként Szicíliában tartózkodott – ezek elég sokan voltak –, és a büntetés szigorúságát még szolgálati idejük meghosszabbításával is fokozták: érvénytelennek nyilvánították eddigi, állami lóval teljesített szolgálatukat, és arra kötelezték őket, hogy további tíz évig szolgáljanak saját lovukkal. (15) Ezenkívül sokaknak a körmére néztek azok közül, akiknek saját lovukkal kellett volna szolgálniuk; azokat pedig, akik a háború kezdetén már elmúltak tizenhét évesek, de azóta sem voltak katonák, egytől egyig az

[1] Vö. XXII. 53.

*aerarius*okhoz osztották be. (16) Ezután megpályáztatták a Forum körül leégett épületek – a hét elárusítóhely, a húspiac és a Királyi Átrium – újjáépítését.[1]

12.

(1) A *consul*ok, miután Rómában minden szükséges tennivalót elintéztek, elindultak a háborúba. (2) Elsőnek Fulvius vonult el Capua felé, majd néhány nap múlva Fabius, aki tiszttársát személyesen, Marcellust pedig levélben kérte, hogy minél nagyobb erőbedobással kössék le Hannibalt, amíg ő maga Tarentumot ostromolja; (3) mert ha ezt a várost elragadják az ellenségtől, akkor mindenhonnan kiszorul, többé sehol nem vetheti meg a lábát, nem találhat biztos menedéket, és így nem lesz többé oka, hogy Itáliában maradjon.

(4) Rhégionba is futárt küldött a helyőrség parancsnokához. Ezt a 8000 embert Laevinus *consul* telepítette ide a bruttiusok féken tartására, (5) és mint már említettem,[2] legnagyobbrészt a szicíliai Agathürnából szállította ide őket. Csupa olyan ember volt ott, aki megszokta, hogy rablásból éljen; hozzájuk osztották be a környékről való bruttius szökevényeket is, akik elszántságukban és a szükségtől szorongatva éppúgy mindenre képesek voltak, akárcsak ezek. (6) A *consul* megparancsolta, hogy ezzel a sereggel először pusztítsák végig a bruttiusok földjét, azután pedig vegyék ostrom alá Kaulónia[3] városát. Parancsát nemcsak buzgón, de szinte mohón teljesítették: kifosztották és elűzték a vidék földműves népét, majd teljes erővel megkezdték a város ostromát.

(7) Marcellus – mivel a *consul* levele is erre sarkallta, és mert maga is a fejébe vette, hogy a római hadvezérek közül ő a legméltóbb ellenfele Hannibalnak –, mihelyt a földeken takarmányt lehetett találni, felkerekedett téli szállásáról, és sietve Canusiumhoz vonult Hannibal elé. (8) A pun vezér éppen Canusium lakóit próbálta elpártolásra csábítani, de Marcellus közeledésének hírére táborával elvonult a város alól. Itt, a sík terepen nem akadt cselvetésre alkalmas rejtekhely, ezért az erdős hegyvidék felé indult. (9) Marcellus szorosan a nyomában haladt, táborát mindig közvetlenül a pun tábor mellett állította fel, és légióit mindjárt a sáncmunkák elvégzése után csatára sorakoztatta. Hannibal csak egy-egy lovas*turmá*val, a gyalogosok közül pedig csak a dárdavetőkkel vállalt alkalmi csatározásokat, de úgy vélte, semmi szükség rá, hogy vállalja egy döntő összecsapás kockázatát. (10) Ennek ellenére rákényszerítették az ütközetre. Éjszakai visszavonulása után Marcellus sík és nyílt terepen utolérte őt, minden oldalról támadta tábort építő katonáit, és akadályozta az erődítési mun-

[1] A tűzvészről lásd XXVI. 27. 1–5.

[2] XXVI. 40. 16–18.

[3] A várost Kr. e. 722 körül alapították akháj telepesek.

kálatokat. Így csatára került sor, amelyben egész hadseregük részt vett, és amikor már közeledett az éj, döntetlennel hagyták abba a harcot. Még az éj beállta előtt gyorsan megerősítették egymástól kis távolságban álló táboraikat.

(11) Másnap Marcellus kora hajnalban hadrendbe állította csapatait. Hannibal sem tért ki az ütközet elől. Hosszú beszédben biztatta katonáit: Emlékezzenek a Trasumennusra és Cannaera, törjék le a szarvát az ellenségnek, (12) amely a sarkukban járva szorongatja őket, nem hagyja, hogy nyugodtan meneteljenek, tábort verjenek, lélegzethez jussanak vagy körülnézzenek; minden reggel egyszerre kell meglátniuk a felkelő napot és a római csatasort a mezőn. Ha ennek csak egyetlen ütközet után is véres fejjel kellene visszavonulnia, attól kezdve sokkal visszafogottabban folytatná a háborút.

(13) A punok a biztató szavaktól feltüzelve, és mivel már ők is megelégelték, hogy az ellenség napról napra a nyomukban van és zaklatja őket, elszántan indultak a küzdelembe. (14) Több mint kétórai harc után római részről a szövetségesek jobb *alá*ja és különleges egységei hátrálni kezdtek. Marcellus, mihelyt ezt észrevette, a XVIII. légiót vezényelte az első vonalba. (15) Míg egyesek zavarodottan hátráltak, mások meg kedvetlenül nyomultak a helyükbe, az egész csatasor megbolydult, majd teljesen szétzilálódott, és mivel a félelem lassan legyőzte a katonákban a szégyenérzetet, végül meg is futamodott. (16) Harc és menekülés közben mintegy 2700 polgár és szövetséges esett el, köztük négy római *centurio* és két katonai *tribunus*, Marcus Licinius és Marcus Helvius. (17) Az elsőnek megfutott *alá*tól négy, a meghátráló társai helyére nyomuló légiótól két hadijelvényt zsákmányolt az ellenség.

13.

(1) Miután visszatértek a táborba, Marcellus olyan kemény és keserű szavakkal illette katonáit, hogy jobban lesújtotta őket haragos vezérük beszéde, mint az egész napos, sikertelenül végigküzdött ütközet:

(2) „Még így is dicséretet és hálát mondok a halhatatlan isteneknek, hogy miközben ti hanyatt-homlok estetek be a sáncok és kapuk mögé, a győztes ellenség nem támadta meg még a tábort is; hiszen ti bizonyára azt is éppoly rémülten hagytátok volna ott, mint a csatát! (3) Miféle rémület, miféle rettegés lett úrrá hirtelen a lelketeken? Hogyan feledhettétek el, kik vagytok és kik ellen harcoltok? Hiszen az egész elmúlt nyarat azzal töltöttétek, hogy ugyanezt az ellenséget legyőztétek és üldöztétek; (4) az elmúlt napokban is éjjel-nappal a nyomában voltatok, hiába menekült, könnyű összecsapásokkal zaklattátok, tegnap pedig sem továbbvonulni, sem tábort verni nem hagytátok. (5) De nem szólok arról, amire büszkék lehettek; inkább arról essen szó, aminek szívetekben szégyent és megbánást kellene ébresztenie. Tegnap még döntetlennel fejeztétek be az ütközetet,

nemde? (6) Mi történt veletek az elmúlt éjszaka vagy a mai napon? A ti seregetek lett kisebb, vagy az övék nőtt meg? Nem is hiszem, hogy most saját seregemhez, római katonákhoz beszélek; csak a testetek és a fegyvereitek ugyanazok. (7) Hisz ha lelketek is a régi volna, megláthatta volna a hátatokat az ellenség? El tudta volna ragadni akár egyetlen *manipulus* vagy *cohors* hadijelvényét is? Eddig csak római légiók lemészárlásával dicsekedhetett, de ti ma elsőként szereztétek meg neki azt a dicsőséget, hogy seregünket meg is futamíthatta!"

(8) Szavaira a katonák kiáltozásban törtek ki, hogy bocsássa meg nekik ezt a napot, és ezek után ott tegye próbára katonái bátorságát, ahol akarja. „Próbára is teszem, katonák – mondta a *consul*. – Holnap csatába vezetlek titeket, hogy győztesen nyerjetek bocsánatot, ne legyőzöttként."

(9) Megparancsolta, hogy a hadijelvényüket elvesztett *cohors*ok csak árpát kapjanak, és azoknak a *manipulus*oknak a *centurió*i, amelyeknek hadijelvénye odalett, megszégyenítésül csatolják le kardhüvelyüket, csak a meztelen kardot tartsák kezükben; majd elrendelte, hogy másnap mindenki, lovas és gyalogos, felfegyverkezve jelenjen meg. (10) Ezzel feloszlatták a gyűlést. Mindenki elismerte, hogy nagyon is megérdemelték a korholást; ezen a napon a római csatasorban egyetlen igazi férfi sem akadt vezérükön kívül, aki előtt csak halálukkal vagy egy fényes győzelemmel igazolhatják magukat.

(11) Másnap a parancs értelmében teljes fegyverzetben felsorakoztak. A fővezér megdicsérte őket, és bejelentette, hogy azokat állítja az első vonalba, akik előző nap elsőnek futamodtak meg, és azokat a *cohors*okat, amelyek elvesztették hadijelvényeiket. (12) Közölte, hogy mindannyiuktól helytállást és győzelmet vár; együtt és egyenként is arra törekedjenek, hogy hamarabb érjen el Rómába mai győzelmük, mint tegnapi megfutamodásuk híre. (13) Ezután parancsot adott, hogy egyenek, hogy akkor is bírják erővel, ha az ütközet elhúzódik. Miután minden elhangzott és megtörtént, ami a katonákat lelkesítheti, felsorakoztak az ütközetre.

14.

(1) Hannibal, amikor ezt jelentették neki, így szólt: „Nem is csoda: olyan ellenséggel van dolgunk, amely sem a jó, sem a balszerencsét nem képes elviselni! Ha győz, nem tágít a legyőzött nyomából, ha legyőzték, új harcot kezd a győztessel!" (2) Ezután megfúvatta a kürtöket, és kivezette csapatait. Mindkét fél sokkal elszántabban harcolt, mint előző nap: a punok mindent elkövettek, hogy megőrizzék tegnapi dicsőségüket, a rómaiak pedig, hogy lemossák magukról a szégyent. (3) A rómaiaknál a bal szövetséges *ala* és a hadijelvényeiket vesztett *cohors*ok küzdöttek az első vonalban, és a XVIII. légió alkotta a jobbszárnyat. (4) A szárnyakat Lucius Cornelius Lentulus és Gaius Claudius Nero *legatus*ok

vezényelték; Marcellus pedig a centrumban tartotta a lelket jelenlétével, mint buzdító és szemtanú. (5) Hannibal oldalán az egész sereg gerincét képező hispánok álltak helyt az első vonalban.

(6) Amikor már jó ideje folyt a csata eldöntetlenül, Hannibal az első vonalba vezényelte az elefántokat, hátha sikerül velük zavart és riadalmat keltenie. (7) Az állatok kezdetben meg is zavarták a hadijelvények és egységek rendjét, és mivel a közelükben lévőket vagy eltiporták, vagy hanyatt-homlok megszalasztották, az arcvonal egy része védtelenül maradt. (8) Általánossá is vált volna a menekülés, ha Gaius Decimius Flavus katonai *tribunus* fel nem ragadja a *hastatus*ok első *manipulus*ának hadijelvényét, felszólítva a jelvényhez tartozó *manipulus*t, hogy kövessék. Oda vezette őket, ahol az egy csoportba verődött állatok a legnagyobb zavart okozták, és megparancsolta, hogy dárdáikkal támadjanak rájuk. (9) Minden fegyver célba talált, hisz nem volt nehéz ilyen közelről megcélozni a hatalmas testű és szorosan egymás mellett álló állatokat. Igaz, hogy nem mindegyik sebesült meg, de azok, amelyeknek a hátába beleálltak a dárdák, futásnak eredtek – mivel ez az állatfaj kiszámíthatatlan –, és sértetlen társaikat is magukkal ragadták. (10) Ekkor már nemcsak egy *manipulus* dárdázta a menekülő csordát, hanem minden egyes katona, aki csak utolérte őket. Az elefántok annál hevesebben rontottak saját seregük közé, és még szörnyűbb pusztítást vittek véghez, mint az ellenség között, hisz a megvadult állatokat jobban hajszolja a félelem, mint a nyakukban ülő hajtók. (11) Az elefántok áttörése miatt szétzilált csatasorba behatolt a római gyalogság, és nem túl nagy küzdelemben megfutamította a szétszórt és megrettent csapatokat. (12) Marcellus azonnal a menekülők után küldte lovasait, és ezek csak akkor hagyták abba az üldözést, amikor a rémült ellenséget beszorították a táborába. (13) Azoknak számtalan egyéb oka is volt a pánikra, de ráadásul két elefánt is éppen a kapuban rogyott össze, így a katonák kénytelenek voltak a sáncon és árkon keresztül bemászni a táborba. Itt zajlott a legnagyobb vérfürdő; mintegy 8000 ember és öt elefánt pusztult el. (14) De a rómaiak sem véráldozat nélkül vívták ki győzelmüket. A két légióból mintegy 1700, a szövetségesek közül több mint 1300 ember esett el, és igen sok volt a sebesült a rómaiak és a szövetségesek között egyaránt. (15) Hannibal a következő éjszaka felszedte táborát; Marcellus szerette volna követni, de a sok sebesült miatt nem tehette.

15.

(1) A pun sereg után küldött felderítők másnap jelentették, hogy Hannibal a bruttiusok földjére tart.

(2) Körülbelül ezekben a napokban adták meg magukat Quintus Fulvius *consul*nak a hirpinusok, a lucaniaiak és Volceii város lakói, kiszolgáltatva a ró-

maiaknak Hannibal helyőrségeit, amelyek városaikban állomásoztak. A *consul* kegyesen bánt a meghódoltakkal, csak szóban rótta meg őket korábbi ballépésükért. (3) A bruttiusok előtt is megcsillantotta a megbocsátás reményét, amikor megérkezett tőlük két fivér, Vibius és Paccius, a nép legelőkelőbbjei, azzal a kéréssel, hogy ugyanolyan feltételekkel adhassák meg magukat, mint a lucaniaiak.

(4) Quintus Fabius *consul* a sallentinusok földjén rohammal elfoglalta Manduria városát. Itt mintegy 4000 embert ejtettek foglyul, és igen sok egyéb zsákmányt is szereztek. Innen Tarentumhoz vonult, és közvetlenül a kikötő szűk bejárata mellett ütötte fel táborát. (5) Az egykor Laevinus utánpótlását biztosító hajókat ő részben hadigépekkel, a falak ostromlására szolgáló felszerelésekkel, részben pedig hajítógépekkel, sziklatömbökkel és a legkülönfélébb hajítófegyverekkel rakta meg – felhasználta a teherhajókat is, nemcsak azokat, amelyek evezőkkel voltak felszerelve –; (6) embereinek egy része ezekkel szállította a gépeket és létrákat a falakhoz, mások pedig a távolabb tartózkodó hajókról igyekeztek a falon tartózkodó védőket megsebesíteni. (7) Ezeket a hajókat arra szerelték és fegyverezték fel, hogy a nyílt tenger felől támadhassák velük a várost; a tengeren ugyanis most szabadon mozoghattak, mert a pun hajóhad átkelt Korkürára, mivel Philipposz király meg akarta támadni az aitólokat.

(8) Közben a bruttiusok földjén Kaulóniát ostromló csapatok Hannibal érkezésekor egy magaslatra húzódtak előle, hogy le ne rohanja őket. Ez megvédte ugyan őket a közvetlen támadástól, egyébként azonban nem sokat ért.

(9) Fabiust Tarentum ostroma közben egy önmagában említésre is alig méltó esemény rendkívüli lehetőséghez juttatta. Tarentumot Hannibal bruttiusokból álló helyőrséggel biztosította. (10) A helyőrség parancsnoka heves szerelemre gyulladt egy nőcske iránt, akinek a testvére Fabius *consul* seregében szolgált. Amikor ez húga leveléből értesült annak új viszonyáról a gazdag és honfitársai között komoly tiszteletnek örvendő idegennel, eszébe jutott, hogy a nő révén bármire ráveheti a szerelmes férfit, és tervét megosztotta a *consul*lal is. (11) Mivel reménye nem látszott alaptalannak, megbízták, hogy „szökjön át" Tarentumba. Itt húga révén jó barátságba került a parancsnokkal. Először óvatosan kipuhatolta érzelmeit, majd amikor eléggé tisztába jött vele, mennyire befolyásolható, a nő csábereje segítségével rávette, hogy adja át a rábízott őrhelyet. (12) Megállapodtak az átadás módjában és idejében, majd a katonát éjjel az előőrsök között titokban kijuttatták a városból, és beszámolhatott a *consul*nak a történtekről és a teendőkről, amelyekben megállapodtak.

(13) Fabius az első őrségváltás idején jeladással értesítette a fellegvár római helyőrségét és az öböl őrzőit, majd megkerülte az öblöt, és a város keleti oldalán állt lesbe. (14) Majd egyszerre harsantak meg a trombiták a fellegvár és a kikötő felől, sőt a nyílt tengerről az öbölbe befutott hajókról is, és szántszándékkal

ott harsant fel a harci kiáltás és az óriási csatazaj, ahol a legkevesebb volt a veszély. (15) A *consul* közben teljes csendben várakozott embereivel. Így Démokratész – aki előzőleg a hajóhad parancsnoka volt,[1] most pedig épp annak a helynek a parancsnokságát bízták rá – látva, hogy körülötte teljes a nyugalom, másutt viszont olyan csatazaj hallatszik, hogy néha már felharsan a kiáltás, hogy elesett a város, (16) tartott tőle, hogy amíg ő itt tétovázik, a *consul* máshol támadhat és betörhet a városba, ezért oda vezette csapatát, ahonnét a legijesztőbb harci zaj hallatszott.

(17) Fabius, miután az eltelt idő és a csend meggyőzte, hogy elvonult az őrség – mert ahonnan röviddel előbb még a katonákat ébresztő és fegyverbe szólító kiáltások hangzottak, most egy pisszenés sem hallatszott –, létrákat hozatott ahhoz a falrészhez, ahol az árulásban közvetítő emberének jelentése szerint a bruttiusok *cohors*a teljesített őrszolgálatot. (18) Először itt szállták meg a falat, miközben a bruttiusok segítettek nekik feljutni, majd behatoltak a városba. Ezután feltörték a legközelebbi kaput, hogy seregük teljes létszámban bevonulhasson. (19) Ekkor felharsant a csatakiáltás, és röviddel napkelte előtt beértek az *agorá*ra, anélkül hogy egyetlen fegyveressel is találkoztak volna. Ekkor figyelt fel rájuk az összes, a várnál és az öbölnél küzdő ellenséges csapat.

16.

(1) Az *agora* bejáratánál csata kezdődött, de inkább a lendület volt nagy, mint a kitartás: a tarentumiak bátorsága, fegyverzete, harci tudása, frissessége, de testi ereje sem ért fel a rómaiakéval. (2) Így csak dárdáikat hajították el, aztán meg is futottak, szinte még mielőtt közelharcra került volna sor, és elszéledtek a város jól ismert utcáin át a maguk vagy barátaik házába. (3) Két vezérük, Nikón és Démokratész bátor küzdelemben esett el. Philémenosz, aki az árulás értelmi szerzője volt, elvágtatott a viadalból. (4) Lovát nemsokára lovas nélkül látták a városban nyargalászni, de az ő testét sehol sem találták. Elterjedt a feltételezés, hogy lováról egy nyitott kútba zuhanhatott. (5) Karthalon, a pun helyőrség parancsnoka letette a fegyvert, így indult a *consul*hoz szüleik vendégbarátságára hivatkozva, de egy szembejövő katona levágta. (6) A többiek is válogatás nélkül mészároltak mindenfelé mindenkit, fegyverest és fegyvertelent, karthágóit és tarentumit egyaránt. Sok bruttiust is megöltek városszerte, vagy tévedésből, vagy a velük szembeni ősi gyűlölet szavára, vagy azért, hogy eltüntessék az árulás nyomait, és azt a látszatot keltsék, hogy Tarentumot fegyveres rohammal vették be. (7) A katonák a vérontás végeztével szétszéledtek, hogy kirabolják a várost. Mint mondják, 30 000 rabszolgát zsákmányoltak, továbbá rengeteg vert és tört

[1] Vö. XXVI. 39.

ezüstöt, 3800 font aranyat, és annyi festményt és szobrot, hogy az szinte felért Szürakuszai ékességeivel. (8) De Fabius nagyobb önmérsékletet tanúsított, mint Marcellus:[1] ő le tudott mondani az efféle zsákmányról. Amikor az írnok megkérdezte, mi legyen néhány hatalmas szoborral – ezek a maguk sajátos viseletében, harc közben ábrázolt istenalakok voltak –, azt felelte, hagyják csak meg a tarentumiaknak haragos isteneiket. (9) Ezután ledöntette és elhordatta a falat a város és a fellegvár között.

Mialatt Tarentumban ez történt, a Kaulóniát ostromló csapatok megadták magukat Hannibalnak, (10) aki Tarentum ostromának hírére éjjel-nappal futólépésben hajszolta seregét a város felmentésére. Amikor megtudta, hogy a város elesett, így szólt: „A rómaiaknak is van egy Hannibaljuk. Ugyanúgy vették el tőlünk Tarentumot, ahogyan mi megszereztük!"[2] (11) De hogy mégse tűnjön úgy, mintha menekülésszerűen távozna seregével, tábort ütött ott, ahol megállt, mintegy öt mérföldnyire a várostól. Itt időzött néhány napig, aztán visszavonult Metapontionba. (12) Innen két metapontioni lakost elküldött Fabiushoz Tarentumba a város elöljáróinak levelével, hogy szerezzék meg a *consul* ünnepélyes ígéretét: nem bünteti meg őket korábbi cselekedeteikért, ha kiszolgáltatják neki Metapontiont és a pun helyőrséget. (13) Fabius hitt nekik: kitűzte a napot, amelyen majd Metapontion alá érkezik, és levelet küldött velük a város vezetőinek, amelyet ők Hannibalnak adtak át. (14) Hannibal megörült csele sikerének, hogy még Fabiust is tőrbe lehetett csalni, és Metapontion közelében csapdát állított neki.

(15) Fabius Tarentumból való elindulása előtt madárjóslatot kért, és a jósjelek kétszer is kedvezőtlennek mutatkoztak. Amikor az istenek akaratát áldozattal is megtudakolta, a *haruspex* megmondta, hogy óvakodjon az ellenség furfangjától és cselvetésétől. (16) Mivel tehát nem jelent meg a kitűzött napon, újra elküldték hozzá a metapontioniakat, hogy ha halogatja az indulást, beszéljék rá. Ekkor váratlanul lefogták őket, és a behatóbb vallatástól félve felfedték a cselvetést.

17.

(1) A nyár elején, amikor a fenti események zajlottak, Hispániában Edesco, az egyik nagy hírű hispán vezér[3] felkereste Scipiót, aki az egész tél folyamán részben ajándékokkal, részben túszaik és hadifoglyaik szabadon bocsátásával igye-

[1] Szürakuszai kifosztásáról lásd: XXV. 31. és 40.

[2] Vö. XXV. 8–11.

[3] Edesco talán a sedetanusok uralkodója volt – ez a feltételezés egy Polübiosz-szöveghely (X. 34. 2) hipotetikus, de a modern kiadásokban általában elfogadott javításán alapul.

kezett megnyerni a barbárokat. (2) Edesco felesége és gyermekei a rómaiak kezében voltak; de megjelenésében ezenkívül közrejátszott az a váratlan hangulatváltozás is, amely szinte egész Hispániát a punok oldaláról a rómaiak mellé állította. (3) Ugyanezért döntött úgy Indibilis és Mandonius, kétségtelenül Hispánia két legtekintélyesebb embere is, hogy honfitársaik egész seregével együtt otthagyják Hasdrubalt, és a tábora fölött emelkedő dombokra vonulnak vissza, ahonnan az összefüggő hegyhátakon át biztonságban átvonulhatnak a rómaiakhoz.

(4) Hasdrubal, amikor látta, hogy az ellenség ereje ilyen mértékben növekszik, az övé pedig csökken, és a lejtőn nem lesz megállás, hacsak egy merész lépéssel nem fordít a helyzeten, úgy határozott, hogy mihelyt teheti, csatába bocsátkozik. (5) Scipio még nála is jobban akarta az ütközetet, egyrészt mert kedvező helyzete reménnyel töltötte el, másrészt mert jobban szeretett volna egyetlen vezérrel és sereggel megütközni, még mielőtt az ellenséges seregek egyesülnének, mint az összessel egyszerre. (6) De arra az esetre, ha mégis egyszerre több sereggel kellene szembeszállnia, egy ügyes fogással megnövelte csapatai létszámát. Látta ugyanis, hogy hajóhadának semmi hasznát nem veszi, mivel a hispániai partok mentén sehol sem tartózkodott pun hajóhad. Ezért Tarracónál partra vonta hajóit, és a tengerészeket a szárazföldi csapatokhoz osztotta be. (7) Fegyvere bőven volt: Új-Karthágóban is sokat zsákmányolt, de a város elfoglalása után is sokat készíttetett a rengeteg fogva tartott mesteremberrel.

(8) Ezekkel a csapatokkal indult el Scipio kora tavasszal Tarracóból, és egyenesen az ellenség ellen nyomult – közben ugyanis visszaérkezett Rómából Laelius, aki nélkül nem akart nagyobb vállalkozásba fogni. (9) Csupa baráti nép területén vonult át, minden határátlépésnél szövetségesek búcsúztatták és szövetségesek fogadták. Ekkor találkozott szembe Indibilisszel, Mandoniusszal és csapataikkal. (10) Indibilis beszélt mindkettőjük nevében, de korántsem barbárhoz illő otromba átgondolatlansággal, hanem tisztelettel és méltósággal; mentegetni próbálta és szükségszerűnek festette le átpártolását, nem dicsekedett azzal, hogy megragadta erre az első kínálkozó lehetőséget. (11) Tudja – mondta –, hogy a „szökevény" név gyűlöletes régi szövetségeseik előtt, az újak számára pedig gyanús. Nem is kárhoztatja az emberekben ezt a magatartást, ha a kétfelől támadó gyűlöletet valóságos ok, nem pedig maga az elnevezés váltja ki. – (12) Ezután elószámlálta egyfelől a karthágói hadvezéreknek tett szolgálatait, másfelől ezek kapzsiságát, gőgjét és az ellene és honfitársai ellen elkövetett legkülönbözőbb jogtalanságait. (13) Ezért – mondta – ők eddig is csak testileg tartózkodtak a másik oldalon, szívük viszont már régen ott volt, ahol hitük szerint tiszteletben tartják az isteni és emberi jogot. Hiszen az istenekhez is azok

menekülnek oltalomért, akik nem tudják tovább tűrni az emberek hatalmaskodását és jogtalanságait. (14) Arra kéri Scipiót, hogy átpártolásukat ne tekintse se érdemnek, se álnokságnak, hanem aszerint értékelje őket, hogy ettől a naptól kezdve milyen tapasztalatokat szerez róluk.

(15) A római vezér azt felelte, hogy pontosan így fog eljárni, és nem fogja őket szökevényeknek tekinteni pusztán azért, mert nem tartották be megállapodásukat olyanokkal szemben, akik lábbal tiporják az isteni és emberi törvényeket. (16) Ezután elővezettette Mandonius és Indibilis feleségét és gyermekeit, és visszaadatta azokat a két örömkönnyeket síró férfinak. Ezen a napon meg is vendégelték őket. (17) Másnap szerződésbe foglalták hűségnyilatkozatukat, és elbocsátották őket, hogy csapataikkal együtt térjenek vissza. Ettől kezdve ők is együtt táboroztak a rómaiakkal, mígnem az ő kalauzolásukkal az ellenség közelébe értek.

18.

(1) A legközelebbi karthágói sereg Hasdrubal vezetésével Baecula városa mellett tartózkodott. A tábor előtti előőrsökön lovasok állomásoztak. (2) Ezekre rontottak rá a *veles*ek, az élcsapatok és a menet elővédje, rögtön amint megérkeztek, még mielőtt táborhelyet kerestek volna – tették ezt olyan lekicsinyléssel, hogy ebből is könnyen következtetni lehetett mindkét fél moráljára. (3) A lovasok pánikszerűen menekültek vissza táborukba, amelynek kapuin majdhogynem a római hadijelvények is benyomultak. (4) Ezen a napon a rómaiak még csak felkorbácsolták harci vágyukat, majd tábort ütöttek. (5) Hasdrubal éjszaka egy magaslatra vonta vissza csapatait, amely messze nyúló fennsíkban folytatódott, hátulról a folyó[1] határolta, elölről és oldalról pedig meredek partfalszerűség vette körül. (6) Alatta egy másik, mélyebben fekvő, enyhe lejtésű síkság terült el, amelyet ugyanilyen nehezen járható sziklapárkány vett körül. (7) Amikor Hasdrubal másnap meglátta, hogy az ellenség csatarendbe állt a tábor előtt, leküldte erre az alacsonyabban fekvő síkságra a numida lovasságot és a baleári és afrikai könnyűfegyverzetű csapatokat.

(8) Scipio végiglovagolt csapatai és a hadijelvények előtt, és rámutatott a látótávolságban sorakozó ellenségre, amely eleve lemondott róla, hogy a sík mezőn vívja meg a csatát, inkább dombokra mászik, nem bátorságában és fegyvereiben, csak a terepben bízva. De Új-Karthágó falai még magasabbak voltak, és a római katona azokon is át tudott hatolni! (9) Sem a dombok, sem a fellegvár, de még a tenger sem tudta feltartóztatni fegyvereiket! A megszállt magaslatok csak arra

[1] A Baetis (a mai Guadalquivir).

lesznek jók az ellenségnek, hogy menekülés közben meredek, szakadékos lejtőkön szaladhat majd fölfelé, de ő a menekülésnek még ezt az útját is elzárja majd előle.

(10) Két *cohors*ot rendelt ki, az egyiket a folyóvölgy bejáratának az ellenőrzésére, a másikat a városból a domb lejtőin át a földekre vezető út biztosítására. Ő maga azokat a gyorsan mozgó csapatokat, amelyek előző nap megfutamították az ellenséges előőrsöket, az alsó párkányon álló könnyűfegyverzetűek ellen vezette. (11) Először köves terepen haladtak, ahol csak a terep hátráltatta őket. Majd amikor lőtávolba értek, a legkülönbözőbb hajítófegyverek tömegét zúdították rájuk. (12) Ők – nemcsak a katonák, de a fegyveresek közé vegyült lovászok is – ezt kődarabokkal viszonozták, amelyekkel bőven be volt szórva a terep, és majdnem mindegyik dobható méretű volt. (13) Noha igen nehéz volt felhatolniuk, és szinte elborították őket a dárdák és kövek, az elöl haladók mégis feljutottak, hála a falak megostromlásában szerzett gyakorlatuknak és elszántságuknak. (14) Amint némi sík terepre értek, ahol szilárdan megvethették lábukat, a mozgékony, könnyűfegyverzetű ellenséget nagy vérontás közepette visszavetették és nekikergették a magasabb dombon álló csatasornak – hiszen ezeknek csak a távolsági hadviselés nyújtott biztonságot, amíg küzdelem helyett dárdadobásokkal játszadozhattak, de közelharcban már képtelenek voltak helytállni.

(15) Scipio ezután megparancsolta győztes katonáinak, hogy induljanak fölfelé az arcvonal középső része ellen. A többi csapaton megosztozott Laeliusszal, utasítva őt, hogy kerülje meg jobbról a magaslatot, amíg enyhébb lejtésű feljáratot nem talál, ő maga pedig kis kerülővel balról támadta oldalba az ellenséget. (16) Ekkor kezdett meginogni a karthágóiak csatasora, miközben igyekeztek a körös-körül mindenhonnan felhangzó csatakiáltás irányába elkanyarodni seregszárnyaikkal és szembefordítani egységeiket az ellenséggel. (17) Ebben a zűrzavarban ért fel a magaslatra Laelius is. A karthágóiak hátrálni kezdtek, nehogy hátulról kapjanak sebet, így első vonaluk meglazult, és a római centrum is felnyomulhatott – (18) ami egyébként ezen a kedvezőtlen terepen nem lett volna lehetséges, amíg a csatasorok szilárdan állnak, és az elefántok is ott vannak a jelvények előtt. (19) Amikor már minden oldalon folyt az öldöklés, Scipio, aki a római balszárnnyal a karthágói jobbszárny ellen intézett rohamot, leginkább az ellenséges sereg fedezetlenül maradt oldalát vette célba. (20) De már a menekülésre sem volt hely, mert jobbról és balról egyaránt római őrség szállta meg az utakat, a táborkapukat pedig a punok menekülő vezére és főemberei zárták le. A rémületet csak növelték a megvadult elefántok, akiktől a punok éppúgy rettegtek, mint az ellenségtől. Így a rómaiak mintegy 8000 embert vágtak le.

19.

(1) Hasdrubal már a csata előtt összepakolta a hadikincstárat és útnak indította az elefántokat; majd miközben a menekülőkből összegyűjtött, amennyit csak lehetett, a Tagus folyót elhagyva a Pireneusok felé vonult. (2) Scipio az ellenséges tábor elfoglalása után a szabad polgárokat kivéve minden zsákmányt katonáinak engedett át. 10 000 gyalogost és 2000 lovast vett számba a foglyok között. Közülük az összes hispánt váltságdíj nélkül hazaengedte, az afrikaiakat pedig eladatta a *quaestor*ral. (3) Erre a már régebben meghódolt és az előző nap elfogott hispánok nagy tömegben tódultak köré, és egyhangú felkiáltással királyukként üdvözölték. (4) Scipio a kikiáltó útján csendet parancsolt, és kijelentette, hogy az ő szemében a legdicsőbb cím a „fővezér", amellyel katonái megtisztelték; a „király" elnevezés máshol nagy tiszteletnek örvend ugyan, de Rómában elfogadhatatlan. (5) Ha egy emberben azt tartják a legnagyszerűbb vonásnak, hogy királyi lélek lakozik benne, akkor ezt róla csak némán, magukban állapítsák meg, de ezt a szót ne használják. – (6) Még a barbárokat is megérintette ennek a jellemnek a nagysága, amikor emelkedett lélekkel utasította vissza azt a címet, amely a többi halandót elvakítja fényével. (7) Ezután ajándékokat osztogatott a hispán fejedelmeknek és vezető embereknek, és felszólította Indibilist, hogy a sok zsákmányolt lóból válogasson ki magának 300-at.

(8) A *quaestor*, miközben az afrikaiakat a fővezér parancsára áruba bocsátotta, az egyik feltűnően jóvágású felserdült fiúról megtudta, hogy fejedelmi származású, ezért elküldte Scipióhoz. (9) A fiú Scipio kérdésére, hogy kicsoda, honnan származik, és mit keres ilyen fiatalon a táborban, azt válaszolta, hogy numida, és honfitársai Massivának hívják. Amikor apja halála után árván maradt, anyai nagyapjánál, Gaia numida királynál nevelkedett. Nagybátyjával, Massinissával érkezett Hispániába, amikor az nemrég Karthágó segítségére sietett lovasságával. (10) Fiatal kora miatt Massinissa eddig egyszer sem engedte meg, hogy részt vegyen a harcban. De aznap, amikor a rómaiakkal összecsaptak, ő nagybátyja tudta nélkül titokban lovat és fegyvert szerzett magának, és elindult a csatába. Itt azonban lova felbukott és ledobta őt, így került a rómaiak fogságába.

(11) Scipio megparancsolta, hogy vigyázzanak a numidára, befejezte az emelvényen bírói teendőit, majd visszavonult fővezéri sátrába, odahívatta az ifjút, és megkérdezte, vissza akar-e térni Massinissához. (12) A fiú örömében könnyekre fakadva felelte, hogy ez minden vágya. Ekkor Scipio aranygyűrűvel, széles bíborsávos tunikával, hispán katonaköpennyel, arany ruhatűvel és egy felszerszámozott lóval ajándékozta meg, majd elbocsátotta, meghagyva lovasainak, hogy kísérjék el, ameddig akarja.

20.

(1) Ezután haditanácsot tartottak. Noha néhányan azt tanácsolták Scipiónak, hogy tüstént eredjen Hasdrubal nyomába, (2) ő nem akarta kockáztatni azt, hogy Magon és a másik Hasdrubal egyesüljenek annak csapataival, ezért csak egy seregrészt küldött a Pireneusok biztosítására, és a nyár hátralevő részét azzal töltötte, hogy szövetségesévé fogadta Hispánia népeit.

(3) Néhány nappal a baeculai csata után, amikor Scipio Tarracóba visszatérőben már maga mögött hagyta Castulo szurdokát, megérkezett Hasdrubalhoz Hispánia túlsó részéből Giskon fia Hasdrubal és Magon. A csata kimenetelén ugyan már nem tudtak változtatni, de ahhoz épp jókor jöttek, hogy megtanácskozzák soron következő hadműveleteiket. (4) Beszámoltak egymásnak arról, milyen a hispánok hangulata a rájuk bízott területen. Egyedül Giskon fia Hasdrubal mondhatta el, hogy Hispániának legtávolabbi, az óceán és Gades felé eső vidékén még hírét sem hallották a rómaiaknak, ezért még hűségesek a karthágóiakhoz. (5) A másik Hasdrubal és Magon azonban egybehangzóan állította, hogy Scipio mindenkinek a rokonszenvét megnyerte jótéteményeivel, egyénileg és közösségi szinten egyaránt, és az átpártolásoknak mindaddig nem lesz vége, amíg az összes hispán katonát át nem vezényelik Hispánia legtávolabbi vidékeire vagy Galliába. (6) Ezért, még ha a karthágói államtanács nem döntött volna így, Hasdrubalnak akkor is át kellene kelnie Itáliába, a háború tűzfészkébe, a döntő hadszíntérre, már csak azért is, hogy eltávolítson Hispániából minden hispán katonát, és így kivonja őket Scipio befolyása alól. (7) Hasdrubal tehát töltse fel hispán katonákkal az átszökések és a csatavesztés következtében megfogyatkozott seregét; Magon adja át seregét Giskon fia Hasdrubalnak, keljen át a Baleár-szigetekre, és vigyen magával sok pénzt, hogy zsoldos segédcsapatokat toborozzon; (8) Giskon fia Hasdrubal húzódjon seregével Lusitania belsejébe, és ne vállaljon csatát a rómaiakkal; Massinissa pedig válasszon ki lovassága legjavából 3000 lovast, és Hispánia innenső felében portyázva segítse a szövetségeseket, fosztogassa az ellenség városait és szántóföldjeit. – Ebben maradtak, aztán a vezérek elvonultak, hogy végrehajtsák, amiben megállapodtak. Ez történt ebben az évben Hispániában.

(9) Rómában Scipio hírneve napról napra növekedett. Fabiusnak is öregbítette a dicsőségét Tarentum elfoglalása, bár nem hősi harccal, inkább csellel vette be a várost. (10) Fulvius hírneve egyre fakult, Marcellusról pedig már határozottan elítélő hangon beszéltek, nemcsak amiért első ütközetét elvesztette, hanem még inkább azért, mert nyár közepén, míg Hannibal végigportyázta Itáliát, ő Venusiában magánházaknál szállásolta el katonáit. (11) Gaius Publicius Bibulus nép*tribunus* személyes ellensége volt Marcellusnak. Szakadatlan népszónoklataiban már az első, vesztes csata óta rágalmazta és befeketítette Marcellust a

köznép előtt, (12) most pedig már azt igyekezett elérni, hogy hadvezéri megbízatásától is megfosszák. Marcellus barátai azonban legalább annyit elértek, hogy Marcellus Rómába jöhessen, egy *legatus*t hagyva maga helyett Venusiában, és tisztázhassa magát ellenségeinek vádjai alól, hogy fővezéri megbízatásának visszavonását ne a távollétében tárgyalják meg. (13) Véletlenül nagyjából ugyanakkor érkezett meg Rómába Marcellus, hogy védekezzen a rágalmak ellen, és Quintus Fulvius *consul*, hogy lebonyolítsa a választógyűlést.

21.

(1) Marcellus fővezéri megbízatásának ügyét a Circus Flaminiusban tárgyalták meg, a köznép és minden rend nagy számban összegyűlt tagjai előtt. (2) A nép*tribunus* nemcsak magát Marcellust vádolta, hanem az egész nemességet is, mondván: az ő rosszhiszemű halogatásuk következménye, hogy Hannibalnak immár tizedik éve Itália a hadszíntere, és jóformán életének nagyobb részét töltötte itt, mint Karthágóban. (3) A római nép most élvezheti annak gyümölcsét, hogy meghosszabbította Marcellus fővezéri megbízatását: kétszer tönkreverték a seregét, most pedig Venusia lakóházaiban rendezte be nyári táborát.

(4) A *tribunus* támadása pillanatok alatt feledésbe merült, amikor Marcellus felsorolta saját tetteit. Így aztán nemcsak a fővezéri hatalma visszavonásáról szóló indítványt vetették el, hanem másnap minden *centuria* egyhangúlag őt választotta meg *consul*nak. (5) Tiszttársul az akkori *praetor*t, Titus Quinctius Crispinust rendelték mellé. Másnap *praetor*rá választották Publius Licinius Crassus Divest, a *pontifex maximus*t, valamint Publius Licinius Varust, Sextus Iulius Caesart és Quintus Claudius Flament.[1]

(6) A polgárság körében éppen a választógyűlések napjaiban keltett nyugtalanságot Etruria elpártolása, amelyet – amint Gaius Calpurnius, az odarendelt *propraetor* megírta – Arretium lakói kezdeményeztek. (7) Ezért azonnal odaküldték Marcellust, a kijelölt *consul*t, hogy vizsgálja meg a helyzetet, és ha szükségesnek látja, vigye oda seregét, hogy Apulia helyett Etruriában folytassa a háborút. Ettől megrettenve az etruszkok meghúzták magukat.

(8) A tarentumiak követeinek, akik békét kértek azzal a feltétellel, hogy megtarthassák szabadságukat és saját törvényeiket, a *senatus* azt válaszolta, hogy jöjjenek vissza akkor, ha Fabius *consul* már visszatért Rómába.

(9) Ebben az évben megrendezték a Római és a Plebejus Játékokat egy-egy napos ismétléssel. Lucius Cornelius Caudinus és Servius Sulpicius Galba voltak a *curulis*, Gaius Servilius és Quintus Caecilius Metellus a plebejus *aedilis*ek. (10)

[1] Egyes kutatók feltételezik, hogy Q. Claudius Flamen neve Livius egy annalista forrásában szövegromlás folytán alakult ki a Quinctius Claudus Flamininus névből.

Serviliusról azt beszélték, hogy jogtalanul viselte korábban a nép*tribunus*i és most az *aedilis*i tisztséget,[1] mert apjáról, aki tíz évvel azelőtt a földek kiosztására kiküldött háromfős bizottság tagjaként Mutina környékén járt, és azt hitték, hogy a boiusok megölték, kiderült, hogy él, és az ellenség fogságában van.[2]

22.

(1) A pun háború 11. évében *consul*ként hivatalba lépett Marcus Marcellus (ötödször, ha beleszámítjuk azt a *consul*ságát is, amelyről le kellett mondania, mert megválasztásánál hiba történt) és Titus Quinctius Crispinus [208]. (2) Mindkét *consul* működési területéül Itáliát rendelték; megkapták az előző év *consul*jainak hadseregeit – a harmadik sereg, amelynek addig Marcellus állt az élén, ekkor Venusiában tartózkodott –, és utasították őket, hogy a három seregből tetszésük szerint válasszanak ki egyet-egyet, a harmadikat pedig adják oda annak, aki Tarentumot és a sallentinusok földjét kapja meg működési területéül. (3) A többi megbízatást a következőképpen osztották el: a *praetor*ok közül Publius Licinius Varust bízták meg a városbeliek, Publius Licinius Crassus *pontifex maximus*t az idegenek jogvitáinak intézésével és azzal, amit a *senatus* még jónak lát rábízni. Sextus Iulius Caesar kapta meg Szicíliát, Quintus Claudius Flamen pedig Tarentumot. (4) Egy évre meghosszabbították Quintus Fulvius Flaccus fővezéri megbízatását azzal, hogy egy légióval tartsa megszállva Capuát, amely eddig Titus Quinctius *praetor* hatáskörébe tartozott. Meghosszabbították Gaius Hostilius Tubulus megbízatását is azzal, hogy *propraetor*i minőségben vegye át Gaius Calpurniustól az Etruriában állomásozó két légió parancsnokságát. (5) Meghosszabbították Lucius Veturius Philo megbízatását is, hogy *propraetor*ként tartsa meg eddigi provinciáját, Galliát, ugyanazzal a két légióval, amelyeknek eddig *praetor*ként állt az élén. (6) Ugyanígy határozott a *senatus* Gaius Aurunculeius esetében is, és a népgyűlés elé terjesztette, hogy hosszabbítsák meg megbízatását, amelyet mint *praetor* két légió parancsnokaként töltött be Szardínián. Provinciája védelmére megkapta azt az 50 hadihajót, amelyet majd Publius Scipio küld Hispániából. (7) Publius Scipio és Marcus Silanus is megkapta még egy évre a maga hispániai hadszínterét és eddigi hadseregét. Scipiót utasították, hogy 80 hajójából, amelyeket részben Itáliából vitt magával, részben pedig Új-Karthágóban zsákmányolt, küldjön át 50-et Szardí-

[1] Mivel a nép érdekeit képviselő nép*tribunus*ok és plebejus *aedilis*ek általában a főtisztségviselőkkel (*curulis*i hivatalt viselőkkel) szoktak szemben állni, a törvény, hogy a komolyabb összeütközéseket elkerüljék, nem engedte meg, hogy *curulis*i szék birtokosának fiát apja életében nép*tribunus*sá vagy plebejus *aedilis*szé válasszák meg.

[2] Vö. XXI. 25. 3–7.

niára, (8) mert arról értesültek, hogy a karthágóiak abban az évben nagy hajóépítésbe kezdtek, és azt tervezik, hogy 200 hajót szabadítanak rá Itália, Szicília és Szardínia egész partvidékére. (9) Szicíliában így osztották meg a feladatokat: Sextus Caesar került a cannaei hadsereg élére, Marcus Valerius Laevinus – akinek megbízatását szintén meghosszabbították – a Szicíliában lévő, 70 hajóból álló hajóhadat kapta meg azzal, hogy ezt egészítse ki a múlt évben Tarentumnál állomásozó 30 hajóval, és ezzel a 100 hajóból álló flottával legyen szíves átkelni Afrikába fosztogatni. (10) Publius Sulpicius megbízatását is meghosszabbították egy évvel, hogy eddigi hajóhadával ellenőrizze Makedóniát és Hellaszt. A Róma mellett tartózkodó két légióról nem hoztak újabb rendelkezést. (11) A *consul*oknak megengedték, hogy sorozás útján gondoskodjanak a szükséges létszám-kiegészítésekről. Ebben az évben a római birodalmat 21 légió védelmezte. (12) Publius Licinius Varust, a városi *praetor*t megbízták, hogy hozassa rendbe az Ostiában lévő 30 régi hadihajót, 20 új hajót pedig lásson el legénységgel, hogy 50 hajóval álljon készenlétben a Róma városával szomszédos tengerpart védelmére. (13) Gaius Calpurniusnak megtiltották, hogy seregével elvonuljon Arretium alól, amíg utódja meg nem érkezik. Ugyanígy Tubulus is megkapta a parancsot, hogy igyekezzen különleges éberséggel megelőzni a vidéken minden felforgatást.

23.

(1) A *praetor*ok elutaztak hadszíntereikre. A *consul*okat visszatartotta vallási kötelezettségük, mert egész sor csodajelről érkezett jelentés, és az áldozatoknál sem egykönnyen mutatkoztak kedvező előjelek. (2) Campaniából az a hír érkezett, hogy Capuában egy Fortuna- és egy Mars-szentélyt, valamint jó néhány síremléket villámcsapás ért; Cumaeban az egerek megrágták az aranyat Iuppiter szentélyében – a babonás gondolkodás a legkisebb dolgokban is isteni intést lát –; Casinumban roppant méhraj ereszkedett le a *forum*ra; (3) Ostiában villámcsapás érte a városfalat és a kaput; Caerében egy keselyű röpült be Iuppiter szentélyébe; Volsiniiben a tó vértől áradt. (4) A csodajelek miatt egynapos könyörgést tartottak. Napokon át kifejlett jószágokat áldoztak, anélkül hogy szerencsés jósjelek mutatkoztak volna, és hosszú ideig nem tudták kieszközölni az istenek békéjét. A végzetes csodajelek végül a *consul*okon teljesedtek be, de az államnak nem esett bántódása.

(5) Apollo tiszteletére először Publius Cornelius Sulla városi *praetor* rendezett játékokat Quintus Fulvius és Appius Claudius *consul*sága alatt [212]. Ezeket aztán mindegyik városi *praetor* megrendezte, de csak egy-egy évre tettek felajánlást, és előre meg nem határozott napon tartották meg az ünnepet. (6) Ebben az évben súlyos járvány támadt a Városban és a vidéken, ez azonban inkább

hosszas, mint halálos betegségeket okozott. (7) A járvány miatt az egész Városban könyörgéseket tartottak a keresztutakon,[1] Publius Licinius Varus városi *praetor* pedig utasítást kapott: terjesszen javaslatot a nép elé, hogy egyszer s mindenkorra tegyenek fogadalmat a játékok megrendezésére, és tűzzenek ki erre egy meghatározott napot. Ő volt az első, aki eszerint ajánlotta fel és rendezte meg az ünnepet, amelynek napjául *quintilis* 5-ét[2] jelölte ki, és az ünnepet azóta is ezen a napon üli meg.

24.

(1) Az Arretiumról érkező, napról napra nyugtalanítóbb hírek egyre jobban aggasztották az atyákat. Ezért írtak Gaius Hostiliusnak, hogy haladéktalanul szedjen túszokat az arretiumiak közül, és katonai hatalommal felruházva odaküldték Gaius Terentius Varrót, hogy vegye át őket és hozza Rómába. Amint Varro megérkezett, Hostilius azonnal elrendelte, hogy a város előtt táborozó légió nyomuljon be a városba. (2) A megfelelő helyekre őrséget állított, majd a *forum*ra hívatta a *senator*okat, és rájuk parancsolt, hogy adjanak túszokat. (3) Amikor a *senatus* kétnapi gondolkodási időt kért, közölte velük: vagy maguktól adnak túszokat most azonnal, vagy pedig ő szedi össze másnap a *senator*ok összes gyermekét. Ezután szétküldte a katonai *tribunus*okat, a szövetséges parancsnokokat és a *centurió*kat, hogy őrizzék a kapukat, nehogy éjjel bárki is kijusson a városból. (4) Parancsát azonban lomhán és hanyagul hajtották végre, így hét vezető *senator* az éj beállta előtt kiszökött gyermekeivel együtt, mielőtt az őrségek elhelyezkedtek a kapuknál. (5) Másnap a *senator*okat kora hajnalban a *forum*ra parancsolták. Amikor felfedezték, hogy hiányoznak közülük néhányan, ezeknek a vagyonát elárverezték; a többi *senator* gyermekeit – összesen 120-at – túszként átvették, és átadták Gaius Terentiusnak, hogy vigye őket Rómába. (6) Ő a *senatus*ban a korábbinál sokkal gyanúsabbnak tüntette fel a helyzetet. Ezért, gondolván, hogy Etruriában máris lázadás fenyeget, magát Gaius Terentiust utasították, hogy az egyik városi légióval vonuljon Arretiumhoz, és szállja meg a várost. (7) Gaius Hostiliust pedig megbízták, hogy a sereg többi részével portyázza végig az egész területet, és igyekezzen megakadályozni, hogy a felforgatásra törekvők alkalmat találjanak tervük kivitelezésére.

[1] A keresztutakon sok helyen kis kápolnák álltak a Larok szobraival.

[2] A szövegben szereplő dátum *(ante diem tertium nonas Quintiles)* valószínűleg téves. A játékok ideje később július 6-ától 13-áig tartott. Az eredeti időpont ennek az időtartamnak az utolsó napja lehetett, amely azonban római számítás szerint nem a hónap *nonae*ja, hanem az *idus*a előtti 3. nap.

(8) Amikor Gaius Terentius megérkezett légiójával Arretiumba, az elöljáróktól a város kulcsait követelte, azok pedig azt felelték, hogy nem találják őket. Varro sokkal valószínűbbnek vélte, hogy ezeket rosszhiszeműleg eldugták, semmint hogy véletlenül elvesztették volna, ezért minden kapun lecseréltette a zárat, és nagy gonddal ügyelt rá, hogy az új kulcsok mind az ő birtokában legyenek. (9) Hostiliust is nyomatékosan figyelmeztette: csak akkor reménykedhet abban, hogy az etruszkok nem kezdenek mozgolódni, ha minden kísérletet már csírájában elfojt.

25.

(1) Ezután a tarentumiak ügyét tárgyalták meg a *senatus*ban igen heves vita kíséretében, amelyen Fabius is jelen volt. Ő maga védelmezte azokat, akiket fegyverrel kényszerített térdre. Mások azonban ellenségesen nyilatkoztak: a legtöbben a campaniaiakhoz hasonlóan vétkesnek és ugyanolyan büntetésre méltónak tartották őket. A *senatus* Manius Acilius javaslatát elfogadva úgy határozott, hogy a várost helyőrséggel kell biztosítani, a lakosokat mind a falakon belül tartani,[1] (2) ügyüket pedig majd akkor tárgyalják újra, akkor, ha Itáliában nyugodtabb lesz a helyzet. Nem kevésbé heves vita folyt Marcus Liviusnak, a tarentumi fellegvár parancsnokának ügyében. (3) Egyesek amellett kardoskodtak, hogy *senatus*i határozattal bélyegezzék meg a parancsnokot, mert az ő gondatlansága miatt sikerült Tarentumot az ellenség kezére játszani. (4) Mások viszont azt javasolták, inkább jutalmazzák meg, hiszen öt éven keresztül tartotta a várat, és Tarentum visszafoglalása is elsősorban az ő érdeme. (5) A köztes álláspont hívei úgy vélekedtek, hogy ügyének kivizsgálása nem a *senatus*, hanem a *censor*ok hatáskörébe tartozik. Fabius is ezen a véleményen volt, de azért hozzáfűzte: elismeri, amit a *senatus*ban Livius barátai oly nagy hangon emlegettek, hogy neki köszönheti Tarentum visszafoglalását, hiszen nem lehetett volna visszafoglalni, ha ő előbb nem veszítette volna el.

(6) Az egyik *consul*, Titus Quinctius Crispinus elutazott az erősítéssel az eddig Quintus Fulvius Flaccus parancsnoksága alatt álló sereghez Lucaniába. (7) Marcellust visszatartották az újra meg újra útjába kerülő vallásos aggályok, köztük az, hogy még a gall háborúban, Clastidiumnál szentélyt ajánlott fel Honosnak és Virtusnak,[2] de most a *pontifex*ek nem engedték felszentelni, (8) mondván: nem lehet egy szentélyfülkét egynél több istenségnek felajánlani, mert

[1] Vagyis foglyoknak kell tekinteni őket, mint annak idején Capua lakóit (XXVI. 27. 12–13).

[2] A Tisztességnek és a Hősiességnek ajánlott szentélyek építésére Marcellus még első *consul*sága idején, Kr. e. 222-ben tett fogadalmat, de felavatásukat már fia, az ifjabb M. Marcellus végezte el 205-ben (XXIX. 11. 13).

ha abba villám üt, vagy bármilyen csodajel mutatkozik benne, (9) nehéz lesz elhárítani, hisz nem lehet majd tudni, a két isten közül melyiknek mutassanak be áldozatot, márpedig az csak bizonyos istenek esetében szabályos eljárás, ha kettőnek egy áldozatot ajánlanak fel. Ezért nagy sietve külön szentélyt építettek Virtusnak, de a szentélyeket Marcellus már nem tudta személyesen felszentelni. (10) Csak ezután indulhatott el végre az erősítéssel az előző évben Venusiában hagyott sereghez.

(11) Crispinus látva, hogy Tarentum bevétele mekkora dicsőséget szerzett Fabiusnak, Bruttiumban megkísérelte ostrom alá venni Lokroit. Szicíliából a legkülönbözőbb hajító- és ostromgépeket hozatta oda, és a szicíliai flottát is mozgósította, hogy vegye ostrom alá a város tenger felé eső részét. (12) De aztán félbehagyta az ostromot, mert Hannibal Lakinionhoz vonult csapataival, Crispinus pedig hírét vette, hogy tiszttársa már útra kelt Venusiából a sereggel, amellyel ő egyesülni akart. (13) Ezért Bruttiumból visszatért Apuliába, és a két *consul* Venusia és Bantia között, egymástól nem egészen három mérföldnyi távolságban ütötte fel táborát. (14) Hannibal is visszatért erre a vidékre, miután elterelte a hadműveleteket Lokroitól. A két egyaránt harcias *consul* majdnem mindennap felkínálta neki az ütközetet, mert meg voltak győződve róla, hogy ha az ellenség megkockáztatja a csatát a két egyesült *consul*i sereggel, azzal befejeződne a háború.

26.

(1) Hannibal, mivel a múlt évben egy győztes és egy vesztes ütközetet is vívott Marcellusszal, korántsem megalapozatlan reményekkel és félelmekkel nézett elébe a vele való küzdelemnek; azt azonban jól tudta, hogy a két *consul*lal szemben semmiképpen nem tud majd helytállni. (2) Így csakis megszokott agyafúrtságában bizakodott, és cselvetésre alkalmas hely után nézett. (3) Kisebb összecsapásokra azért sor került a két sereg között, váltakozó sikerrel. A *consul*ok úgy gondolták, így kihúzhatják a nyarat, de ettől még Lokroi ostromát is nyugodtan folytathatják. Levélben utasították hát Lucius Cinciust, hogy keljen át hajóhadával Szicíliából Lokroihoz. (4) Hogy a szárazföld felől is ostromolhassák a falakat, a tarentumi helyőrség egy részét is odarendelték. (5) Hannibal, aki néhány thurioibeli ember útján értesült ezekről a tervekről, csapatokat küldött, hogy álljanak lesben a tarentumi úton. 3000 lovas és 2000 gyalogos foglalt állást titokban a peteliai domb tövében. (6) A felderítés nélkül menetelő rómaiak belesétáltak a csapdába. Közülük mintegy 2000 fegyveres elesett, 1500 pedig élve került fogságba. A többiek szétszóródtak, és árkon-bokron át visszamenekültek Tarentumba.

(7) A pun és a római tábor között egy erdő borította domb emelkedett. Ezt először egyik fél sem szállta meg, mert a rómaiak nem ismerték a pun tábor felé néző oldalának adottságait, Hannibal pedig a helyet inkább cselvetésre tartotta alkalmasnak, mint táborhelynek. (8) Ezért éjszaka ideküldött és elbújtatott az erdő közepén néhány *turma* numidát, akik közül napközben egy sem távozhatott el őrhelyéről, nehogy a távolból észrevehessék fegyvereiket vagy őket magukat. (9) A római táborban a sereg zúgolódva követelte, hogy foglalják el és erődítsék meg a dombot, nehogy Hannibal szállja meg, és így úgyszólván a nyakukra telepedjen az ellenség. (10) Marcellus elgondolkozott a dolgon, és így szólt tiszttársához: „Miért nem megyünk oda mi magunk néhány lovassal körülnézni? Ha szemügyre vettük a helyet, utána jobban tudunk dönteni." (11) Crispinus beleegyezett. Így hát elindultak 220 lovassal, akik közül 40 fregellaebeli volt, a többi etruszk.[1] (12) Velük tartott két katonai *tribunus*, Marcus Marcellus, a *consul* fia és Aulus Manlius, valamint két szövetséges parancsnok, Lucius Arrenius és Manius Aulius is.

(13) Egyes történetírók úgy tudósítanak, hogy ezen a napon Marcellus *consul* áldozatot mutatott be, (14) és a levágott áldozati állatok közül az elsőnek a májfeje[2] hiányzott, a másodiknak azonban minden belső része hibátlan volt, sőt a májfej még szokatlanul nagynak is látszott. A *haruspex*nek egyáltalán nem tetszett, hogy először csonka és rút, majd túlfejlett belső részekre bukkantak.

27.

(1) Marcellus *consul* azonban annyira szeretett volna megütközni Hanniballal, hogy mindig azt mondogatta: nem lehet az ellenséghez elég közel táborozni. (2) Most is, miközben kivonult a sánc mögül, parancsot adott, hogy a katonák álljanak készenlétben, ki-ki a maga helyén, és ha ők a szemrevételezés után megfelelőnek találják a dombot, szedjék a holmijukat és kövessék őket.

(3) A tábor előtt egy kis síkság terült el, innen vezetett fel a dombra egy nyílt, mindenhonnan jól belátható út. Ekkor a numida őrszem – akit korántsem ilyen nagy fogás reményében ültettek a helyére, hanem azért, hogy ha néhány takarmányt vagy tűzifát kereső ember messzebb talál elkószálni a tábortól, lecsaphassanak rá – jelt adott társainak, hogy mind egyszerre törjenek elő rejtekhelyeikről. (4) Akiknek szemtől szemben, közvetlenül a gerincről kellett támadniuk, csak akkor jelentek meg, amikor azok, akiknek az ellenség mögött kellett az utat elzárniuk, már elfoglalták a helyüket. Ekkor minden irányból teljes számban

[1] Polübiosz (X. 32. 2) szerint a két *consul* kísérete mindössze két lovas*turmá*ból és 30 *veles*ből állt.

[2] Lásd a VIII. 9. 1 jegyzetét.

előrontottak, és csatakiáltást hallatva támadásra indultak. (5) Jóllehet a *consul*ok már bent voltak a völgyben, így nem tudtak feljutni az ellenféltől megszállt magaslatra, és mivel hátulról is elzárták az útjukat, visszavonulásra sem volt módjuk, mégis elhúzhatták volna egy ideig a küzdelmet, ha az etruszkok meg nem futamodnak, és rémületük át nem terjed a többiekre is. (6) A fregellaebeliek azonban, noha az etruszkok cserbenhagyták őket, nem adták fel a küzdelmet, amíg a *consul*oknak nem esett bajuk, és tartották bennük a lelket biztatásukkal és azzal, hogy maguk is derekasan kivették a részüket a harcból. (7) De amikor látták, hogy mindkét *consul* megsebesül, sőt Marcellus lándzsától átdöfve, haldokolva bukik le lováról, ők maguk is – igaz, hogy már alig néhányan voltak életben – futásnak eredtek a két gerelytől talált Crispinus *consul*lal és a szintén sebesült ifjabb Marcellusszal együtt. (8) Aulus Manlius katonai *tribunus* is elesett; a két szövetséges parancsnok közül Manius Auliust megölték, Lucius Arreniust elfogták. A *consul*ok öt *lictor*a élve került az ellenség kezére, a többi vagy elesett, vagy elmenekült a *consul*lal együtt. (9) A lovasok közül 43-an estek el harc vagy menekülés közben, 18-at élve fogott el az ellenség.

(10) A táborban már zajongva követelték, hogy induljanak a *consul*ok segítségére, amikor meglátták, hogy az egyik *consul* fia és a másik *consul* sebesülten tér vissza, néhány ember kíséretében, akik túlélték a szerencsétlen vállalkozást. (11) Marcellus halála egyébként is nagy csapás volt, de különösen azért, mert javakorabeli – több mint 60 éves – ember és régi, tapasztalt hadvezér létére ilyen elővigyázatlanul sodorta veszélybe magát, tiszttársát és kis híján az egész államot.

(12) Nagyon sok kitérőt kellene tennem ezzel az egyetlen eseménnyel kapcsolatban, ha részletesen el akarnám beszélni, hányféleképpen adják elő a történetírók Marcellus halálát. (13) Hogy a többieket ne is említsem, Coelius a történet három változatát is elmeséli: az első a hagyományos változat, a másodikat a *consul* fia, az események szemtanúja írta meg halotti beszédében, a harmadik Coelius saját kutatásainak eredménye. (14) De bármennyi eltérés található is egyébként a hagyományban, abban az elbeszélők többsége megegyezik, hogy a *consul* a terep kikémlelésére távozott el a táborból, abban pedig mindnyájan, hogy csapdába esett.

28.

(1) Hannibal bízott abban, hogy az egyik *consul* halála és a másik sebesülése roppant rémületet keltett az ellenség között, ezért, hogy semmiféle alkalmat ne szalasszon el, táborát azonnal áttelepítette arra a dombra, amelyen az összecsapás lefolyt. (2) Itt megtalálta és eltemettette Marcellus holttestét. Crispinus, akit tiszttársa halála és saját sebesülése egyaránt megrémített, a rákövetkező éjszaka csendjében elindult, és amint elérte az első hegységet, ott egy magas és minden

oldalról védett helyen ütötte fel táborát. (3) Itt a két vezér minden ravaszságát összeszedte; az egyik azért, hogy tőrbe csalja a másikat, a másik, hogy kikerülje a csapdát.

(4) Marcellus holttestével együtt a gyűrűi is Hannibal kezébe kerültek. Crispinus meg akarta előzni, hogy a pun vezér a pecsétgyűrű felhasználásával szőjön valami cselt, így hát követeket küldött a legközelebbi városokba. Megüzente, hogy tiszttársát megölték, gyűrűi az ellenség kezébe kerültek, ezért ne adjanak hitelt semmiféle, Marcellus nevében írt levélnek. (5) Alig érkezett meg követe Salapiába, máris jött egy levél Hannibaltól Marcellus nevében, amelyben az állt, hogy a *consul* a következő éjjel Salapiába érkezik; a helyőrség katonái álljanak készenlétben, hátha a *consul*nak szüksége lesz rájuk. (6) A salapiabeliek átláttak a szitán, és mivel meg voltak győződve róla, hogy Hannibal nemcsak elpártolásukért, de lovasai lemészárlásáért is bosszút akar rajtuk állni,[1] (7) visszaküldték a levélhordót – aki egyébként római szökevény volt –, hogy a katonák tanúk nélkül hajthassák végre a szükséges előkészületeket, aztán polgáraikat a falakon és a város megfelelő pontjain felállított őrállomásokra osztották be; (8) a kapuőrségek és éjjeli őrségek szolgálatát is különleges gonddal látták el aznap éjjel, és a kapuhoz, ahová az ellenség érkezését várták, a helyőrség java erejét rendelték.

(9) Hannibal körülbelül a negyedik őrségváltás idején érkezett a város alá. A menet élén római szökevények haladtak római fegyverzetben. Amint a kapu elé értek, mindnyájan latinul szóltak be az őrségnek, hogy ébredjenek, és nyissák ki a kaput, mert megjött a *consul*. (10) Az őrök, mintha az ő kiabálásukra ébredtek volna, nagy hangzavar közepette kapkodtak fűhöz-fához és vesződtek a kapuval. A rostély le volt eresztve; ezt részben emelőkkel emelték, részben kötelekkel húzták fel olyan magasra, hogy felegyenesedve át lehessen jutni alatta. (11) Alig nyílt meg az út, a szökevények már tolongtak is befelé a kapun. Amikor már mintegy 600-an bejutottak, az őrök visszaengedték a tartóköteleket, és a rostély nagy zajjal lezuhant. (12) A salapiabeliek egy része rátámadt a szökevényekre, akik pajzsukat a vállukra vetve hordták menetelés közben, mint barátságos vidéken szokás, más részük a kaputornyokból és a falakról kövekkel, rudakkal, dárdákkal igyekezett elijeszteni az ellenséget. (13) Így Hannibal saját csapdájába esett. El is vonult innét, és elindult, hogy felmentse a körülzárt Lokroit, mivel Lucius Cincius ostromművek és a Szicíliából ideszállított legkülönbözőbb hajítógépek segítségével teljes erővel folytatta a város ostromát.

(14) Magon már nemigen bízott abban, hogy képes lesz megtartani és megvédeni a várost. Marcellus halálhíre jelentette számára az első reménysugarat.

[1] Vö. XXVI. 38. 6–14.

(15) Ezután újabb hírt kapott: Hannibal előreküldte a numida lovasságot, és gyalogságával maga is a tőle telhető leggyorsabb menetben követi őket. (16) Így Magon, amikor az őrtornyok jelzéseiből értesült a numidák közeledéséről, hirtelen kinyittatta a kaput, és maga is harciasan kirontott az ellenségre. Kezdetben inkább csak azért nem dőlt el azonnal a harc, mert a támadás meglepetésszerűen érkezett, nem pedig azért, mert Magonnak valóban volt esélye. (17) Később azonban, amikor megérkeztek a numidák is, akkora rémület lett úrrá a rómaiakon, hogy hanyatt-homlok menekültek a tengerhez, hajóikra, otthagyva a sáncműveket és a falakat döngető ostromgépeket. Így szabadította fel Hannibal érkezése Lokroit az ostromzár alól.

29.

(1) Crispinus, miután értesült arról, hogy Hannibal Bruttiumba vonult, megparancsolta Marcus Marcellus katonai *tribunus*nak, hogy vezesse Venusiába volt *consul*társa seregét. (2) Ő maga légióival elindult Capua felé, de súlyos sebei miatt alig bírta elviselni a hordszék rázását. Megírta Rómába, hogy tiszttársa elesett, és ő maga is nagy veszélyben forog; (3) nem mehet Rómába megtartani a választógyűlést, egyrészt mert valószínűleg nem bírná ki az út megpróbáltatásait, másrészt pedig amiatt is aggódik, hátha Hannibal Bruttiumból Tarentum alá vonul majd seregével. Arra volna tehát szükség, hogy küldjenek hozzá követségbe néhány bölcs férfiút, hogy azokkal megbeszélhesse az állam sorsára vonatkozó elképzeléseit.

(4) A levél felolvasása után nagy gyász fogott el mindenkit az egyik *consul* halála miatt és nem csekélyebb aggodalom a másik *consul* sorsáért. A venusiai sereghez elküldték az ifjabb Quintus Fabiust, a *consul*hoz pedig három követet: Sextus Iulius Caesart, Lucius Licinius Polliót és Lucius Cincius Alimentust, aki csak néhány napja érkezett meg Szicíliából. (5) Megüzenték velük a *consul*nak, hogy ha nem tud személyesen megjelenni Rómában a választógyűlésen, Róma felségterületén jelöljön ki *dictator*t a gyűlés megtartására; ha pedig a *consul* már elindult Tarentumba, Quintus Claudius *praetor* vezesse tovább a légiókat olyan vidékekre, ahol a legtöbb szövetséges várost védheti meg.

(7) Ugyanezen a nyáron Marcus Valerius 100 hajóból álló hajóhadával átkelt Afrikába, Clupea városánál partra szállt, mindenfelé végigdúlta a földeket, és közben szinte nem is ütközött fegyveres ellenállásba. Ezután a zsákmányolókat sürgősen visszarendelte a hajókhoz, mert váratlanul híre jött, hogy egy pun hajóraj közeledik. (8) Ez 83 hajóból állt. Clupeától nem messze a rómaiak sikeres ütközetet vívtak ellenük. 18 hajót elfogtak, a többit megfutamították, és nagy mennyiségű, szárazföldön és tengeren szerzett zsákmánnyal tértek vissza Lilübaionba.

(9) Ezen a nyáron[1] Philipposz támogatást nyújtott az akhájoknak, akik egyrészt azért kérték a segítségét, mert szomszédjuk, Makhanidasz spártai *türannosz*[2] háborúval szorongatta őket, másrészt mert az aitólok seregükkel áthajóztak a Naupaktosz és Patrai között lévő tengerszoroson (amelyet a helybéliek Rhionnak neveznek), és pusztítani kezdték területeiket. (10) Sőt az a hír járta, hogy Attalosz, Kis-Ázsia királya is át akar kelni Európába, mert az aitólok múlt évi gyűlésükön ráruházták szövetségük legfőbb tisztségét.[3]

30.

(1) Ezért az aitólok, amikor Philipposz bevonult Hellaszba, Lamia városánál szembeszálltak vele Pürrhiasz vezetésével, akit erre az évre a távollévő Attalosszal együtt *sztratégosz*ukká választottak. (2) Voltak velük Attalosztól kapott segédcsapatok is és mintegy 1000 ember a római hajóhadtól, akiket Publius Sulpicius küldött. Pürrhiasz és csapatai ellen Philipposz kétszer vívott sikeres ütközetet; mindkét csatában legalább 1000 ellenséges katona esett el. (3) Ezután az aitólok félelmükben Lamia város falai mögött húzódtak meg, Philipposz pedig seregével visszavonult Phalarához.[4] Ez a helység a Maliszi-öböl mellett fekszik, és régen igen sok lakója volt kiváló kikötője és a környéken lévő biztonságos horgonyzóhelyek miatt, és mert a tenger és a szárazföld felől egyébként is jól meg lehetett közelíteni. (4) Ide érkeztek meg Ptolemaiosz egyiptomi király, valamint a rhodosziak, az athéniak és a khiosziak követei, hogy megszüntessék az ellenségeskedést Philipposz és az aitólok között. Az aitólok is meghívtak egy békeközvetítőt szomszédaik közül: Amünandroszt, az athamanok királyát.[5] (5) De ezek közül egyik sem annyira az aitólokért, ezért a görög létére nagyon is harcias népért aggódott, inkább azért, nehogy Philipposz és birodalma beleavatkozzon a görögök ügyeibe, és a görögök szabadságát kezdje fenyegetni.

(6) A béketárgyalást az akháj szövetség[6] tanácskozásának idejére halasztották; erre meghatározott helyet és napot jelöltek ki, és elérték, hogy a felek addig is

[1] Az itt leírt görögországi események valójában 209-ben történtek.

[2] Makhanidasz 211 és 207 között tartotta kezében a Spárta fölötti uralmat Pelopsz, a trónörökös gyámjaként.

[3] Attaloszt az aitólok *sztratégosz*nak, fővezérnek választották meg, de ez csak tiszteletbeli cím volt, a tényleges hatalmat a következő fejezetben szereplő Pürrhiasz gyakorolta.

[4] Lamia kikötője.

[5] Athamania Épeirosz délkeleti részén feküdt, Kr. e. 230 körül vált függetlenné Épeirosztól.

[6] Az aitólokkal szemben álló akháj szövetség a Kr. e. VI. században alakult 12 város szövetségeként, majd 281/280-ban szerveződött meg újra, kihasználva Makedónia ideiglenes meggyengülését. Az akhájok 224-ben kötöttek szövetséget Makedóniával III. Kleomenész spártai király fenyegető terjeszkedése miatt.

fegyverszünetet kössenek 30 napra. (7) A király innen felkerekedve Thesszálián és Boiótián át az euboiai Khalkiszba vonult, hogy Attaloszt, akiről azt hallotta, hogy hajóhadával Euboiába készül, távol tartsa a kikötőtől és a tengerparttól. (8) Őrséget hagyott a városban Attalosz ellen, hátha időközben megérkezik, ő maga pedig kis létszámú lovasság és könnyűfegyverzetű gyalogság kíséretében Argoszba vonult. (9) Itt népgyűlési határozattal őt bízták meg a Héra-ünnep és a Nemeai Játékok megrendezésével, mivel a makedón királyok ebből a városból származtatják magukat;[1] aztán a Héra-ünnep befejezése után a játékokról egyenesen Aigionba ment a szövetségesek jó előre kitűzött gyűlésére.

(10) Itt arról tárgyaltak, hogy véget kell vetni az aitólok ellen folytatott háborúnak, hogy az se a rómaiaknak, se Attalosznak ne lehessen ürügy a Hellaszba való behatolásra. (11) De bár még alig járt le a fegyverszünet ideje, az aitólok keresztülhúzták mindezt, miután meghallották, hogy Attalosz Aiginára érkezett, a római hajóhad pedig Naupaktosz mellett tartózkodik. (12) Őket is meghívták ugyanis az akhájok tanácskozására, ahol azok a követségek is jelen voltak, amelyek Phalarában munkálkodtak a béke érdekében. Az aitólok először kisebb sérelmeket kezdtek felpanaszolni, amelyeket a fegyverszünet ideje alatt a megállapodás dacára elkövettek ellenük; (13) végül kijelentették: csak akkor hajlandóak véget vetni a háborúnak, ha az akhájok visszaadják a messzénébelieknek Püloszt, a rómaiak visszakapják Atintaniát, Szkerdilaidasz és Pleuratosz pedig az ardiaiosz törzs[2] területét. (14) Philipposz azonban felháborodva azon, hogy a legyőzött még feltételeket mer szabni legyőzőjének, kijelentette: eddig sem azért tűrte, hogy szóba hozzák előtte a békét, és nem azért kötötte meg a fegyverszünetet, mintha bízott volna benne, hogy az aitólok majd nyugton maradnak, hanem csak azért, hogy minden szövetségese legyen rá tanú: ő a békére törekedett, amazok akarták a háborút.

(15) Ezért feloszlatta a tanácskozást, és a béke nem jött létre. 4000 fegyverest hagyott hátra az akhájok védelmére, és cserébe öt hadihajót kapott tőlük. (16) Az volt a terve, hogy ha ezeket egyesíti a nemrég érkezett karthágói hajórajjal és azokkal a hajókkal, amelyeket Bithüniából Prusziasz király[3] küld, tengeri csatát kezd a rómaiak ellen, akik ezen a tengerrészen már régóta fölényben

[1] A makedón királyok Héraklész unokájára, az argoszi Témenoszra vezették vissza családfájukat – ezért is nevezték a dinasztiát Argeadáknak.

[2] Az illírek egyik legfontosabb törzse.

[3] I. Prusziasz Kr. e. 228–182 között uralkodott a Kis-Ázsia északnyugati részén elterülő trák alapítású állam, Bithünia fölött. Dinasztikus házasság révén állt szövetségben Makedóniával.

vannak. (17) A tanácskozásról visszatért Argoszba, ugyanis közeledett már a Nemeai Játékok ideje, és ezek fényét személyes jelenlétével óhajtotta emelni.

31.

(1) Amíg a király a játékok előkészítésével volt elfoglalva, és az ünnep napjaiban a háborús időkhöz képest túlságosan átadta magát a kikapcsolódásnak, Publius Sulpicius Naupaktoszból kihajózva kikötött Sziküón és Korinthosz között, és széltében-hosszában végigpusztította a termékenységükről híres földeket. (2) Ez a hír elszólította Philipposzt a játékokról: lovasságával nagy sietve felkerekedett, gyalogságának pedig megparancsolta, hogy kövesse. Lecsapott a földeken szétszóródott, zsákmánnyal megterhelt, gyanútlan rómaiakra, és visszakergette őket hajóikra. (3) A római hajóhad úgy tért vissza Naupaktoszba, hogy zsákmányában nem sok öröme telt.

Philipposz számára viszont a játékok hátralevő részének fényét is tovább emelte szerény, de mégiscsak a rómaiak fölött aratott győzelmének dicsősége. Ujjongó, vidám hangulatban ülték meg az ünnepnapokat, (4) annál is inkább, mivel Philipposz azzal is kereste a népszerűséget, hogy letette a diadémot, a bíbort és királyi méltósága egyéb jelvényeit, és látszatra elvegyült a többiek között – márpedig szabad városok polgárait ezzel lehet a leginkább megnyerni. (5) Viselkedésével biztosan mindenkiben felkeltette volna a szabadság reményét, ha mindezt gyalázatosan be nem szennyezi elviselhetetlen gyönyörhajhászásával. Egyik-másik kísérője társaságában éjjel-nappal férjes asszonyok házai körül ólálkodott, (6) és azáltal, hogy leereszkedett a magánemberek szintjére, minél inkább beleolvadt a tömegbe, annál jobban elengedte magát. A szabadságot, aminek a többiek előtt csak hiú árnyékát mutatta meg, teljesen saját vágyai kielégítésére használta fel: (7) nem mindig pénzért vagy hízelgéssel vásárolta meg, amit szeretett volna, hanem gyalázatos tetteit erőszakkal is tetézte, és rosszul járt az a férj vagy apa, aki kényelmetlen szigorúságával útjába állt a király kéjvágyának. (8) Sőt Aratosztól, az akhájok egyik vezetőjétől[1] el is szakította feleségét, Polükrateiát, és azzal a reménnyel kecsegtetve, hogy királynőjévé teszi, magával vitte Makedóniába.[2]

(9) Miután ilyen gyalázatos cselekedetek közben bonyolította le a Nemeai Játékokat, még néhány nap pihenés után Dümai ellen vonult, hogy elűzze onnan az aitól helyőrséget, amelyet az élisziek hívtak és fogadtak be a városba. (10)

[1] Ennek az Aratosznak az apja, az idősebb Aratosz állt az akháj szövetség élén 245 és 213 között. Philipposz mindkettőjüket megölette (vö. XXXII. 21. 23).

[2] Egy évre rá Polükrateiától született meg Philipposz idősebbik fia, Perszeusz.

Dümainál csatlakoztak a királyhoz az akhájok és fővezérük, Kükliadasz is, részben az élisziekkel szembeni haragjukban, mert azok nem tartottak a többi akhájjal, részben az aitólok elleni gyűlöletből, akiket a rómaiak támadásáért is felelőssé tettek. (11) Dümaitól továbbvonult az egyesült sereg, és átkelt az Élisz és Dümai területét elválasztó Lariszosz folyón.

32.

(1) Az első napot, amikor betörtek az ellenséges területre, zsákmányolással töltötték. Másnap csatarendben a város alá nyomultak, előreküldve lovasságukat, hogy a kapuk előtt nyargalászva ingerelje harcra a váratlan kitörésekre hajlamos aitólokat. (2) Nem tudták, hogy Sulpicius 15 hajóval átkelt Naupaktoszból Küllénébe, 4000 emberrel partra szállt, és az éj csendjében, hogy észre ne vegyék, behatolt Éliszbe. (3) Így roppant rémületet keltett a váratlan fordulat, amikor az aitólok és élisziek között felismerték a rómaiak hadijelvényeit és fegyvereit. (4) A király először vissza is akart vonulni seregével, de mivel az aitólok és az illír tralliszok már összecsaptak, látva, hogy embereit szorongatják, lovasaival maga is az egyik római *cohors*ra támadott. (5) Ekkor dárdatalálat érte a lovát, és a király előrezuhant róla. Erre mindkét részről kegyetlen erővel lángolt fel a harc: a rómaiak rárohantak a királyra, míg saját katonái a védelmére siettek. (6) Ő maga is kitűnt a harcban, bár arra kényszerült, hogy gyalog vegyen részt a lovasok ütközetében. Később, amikor már egyenlőtlenné vált a küzdelem, és körülötte sokan estek el vagy kaptak sebet, katonái megragadták, felültették egy másik lóra, így megmenekült. (7) Táborát aznap Élisz városától öt mérföldnyi távolságban ütötte fel. Másnap egész seregét az éliszíek egy közeli erődítményéhez, a Pürgoszhoz vezette, ahová a hírek szerint igen sok földműves menekült jószágaival együtt a pusztítás elől. (8) Már a megérkezése okozta első rémület elég volt ahhoz, hogy elfoglalja ezt az erődöt, benne a szervezetlen, fegyvertelen tömeggel, és ezzel a zsákmánnyal ellensúlyozta az Élisznél elszenvedett csúfos kudarcot.

(9) Éppen a zsákmány – 4000 ember és mintegy 20 000 különféle jószág – elosztásával volt elfoglalva, amikor Makedóniából az a hír érkezett, hogy egy Aeroposz nevű ember megvesztegette a lükhnidoszi fellegvár és helyőrség parancsnokát, és elfoglalta a várost, sőt hatalmában tart néhány dasszaréta[1] falut, és a dardánokat is zendülésre bujtogatja. (10) Így hát a király félbehagyta az akhájaitól háborút, de azért szövetségesei védelmére Menipposz és Polüphantasz vezetésével 2500, mindenféle fegyvernemhez tartozó katonát hagyott hátra, (11) és

[1] Az épeiroszi–illír határon élő, nyugati görög dialektust beszélő törzs.

Dümaitól elindulva, tíznapos menetelés után Akhaián, Boiótián és Euboián át megérkezett a thesszáliai Démétriaszba.

33.

(1) Itt újabb hírnökök járultak elé, még nagyobb zavargások hírével: a dardánok beözönlöttek Makedóniába, már elfoglalták Oresztiszt[1], leereszkedtek az Argesztaiosz-síkságra; és a barbárok között erősen tartja magát a hír, hogy Philipposzt megölték. (2) Annak a hadműveletnek a során ugyanis, amelyet a Szikűón földjét pusztító rómaiak ellen hajtott végre, száguldó lova nekivitte egy kiálló faágnak, amely letörte sisakja egyik szarvát. (3) Ezt egy aitól megtalálta, és elvitte Aitóliába Szkerdilaidaszhoz, aki ismerte a király sisakdíszét; így széltében elterjedt a hírt, hogy a király elesett. (4) Miután a király elvonult Akhaiából, Sulpicius megérkezett Aiginára hajóhadával, és egyesítette seregét Attaloszéval. (5) Az akhájok Messzénétől nem messze szerencsés ütközetet vívtak az aitólok és élisziek ellen. Attalosz király és Publius Sulpicius Aiginán töltötte a telet.

(6) Titus Quinctius *consul* az év végén, miután a választógyűlés és a játékok megtartására Titus Manlius Torquatust nevezte ki *dictator*nak, belehalt sebesülésébe. Egyes írók azt állítják, hogy Tarentumban, mások, hogy Campaniában érte a halál. (7) Így – amire még egyetlen háborúban sem volt példa – mindkét *consul* halálos sebet kapott, és mintegy elárvultan hagyták az államot, ráadásul még csak említésre méltó csatát sem vívtak. Manlius *dictator* Gaius Serviliust nevezte ki lovassági főparancsnoknak, aki akkor *aedilis curulis* volt. (8) A *senatus* az első napon, amikor összeült, mindjárt elrendelte, hogy a *dictator* tartsa meg a nagyszabású ünnepi játékokat, amelyeket Gaius Flaminius és Gnaeus Servilius *consul*sága idején [217] Marcus Aemilius városi *praetor* alapított,[2] és amelyeknek ötévenkénti megtartására fogadalmat tett. A *dictator* meg is rendezte a játékokat, és megfogadta, hogy öt év múlva ismét megtartják őket. (9) Mivel azonban mindkét *consul*i sereg vezető nélkül maradt az ellenség közvetlen közelében, az atyákat és a népet mindenekelőtt az az egyetlen égető gond foglalkoztatta, hogy a lehető leghamarabb válasszák meg a *consul*okat, és ami a legfőbb: olyan férfiakat válasszanak, akik nemcsak bátrak, de kellőképpen fel vannak vértezve a pun ravaszság ellen. (10) Hiszen az egész háború folyamán sok szerencsétlenséget okozott a vezérek elhamarkodottsága és heveskedése, és ebben az évben is azért sétáltak bele a *consul*ok gyanútlanul a csapdába, mert túl mohón keresték az alkalmat az ütközetre. (11) A halhatatlan istenek ezúttal megkönyörültek Román

[1] Felső-makedóniai terület, amelynek lakossága az épeirosziakkal állt rokonságban.
[2] Vö. XXII. 9. 10–11.

– mondogatták –, és megakadályozták az ártatlan sereg pusztulását, csak a *consul*oknak kellett halállal bűnhődniük saját meggondolatlanságukért.

34.

(1) Az atyák, amikor feltérképezték a lehetséges *consul*jelölteket, úgy találták, hogy Gaius Claudius Nero messze kimagaslik a többiek közül. (2) Már csak tiszttársat kerestek mellé. Kiváló embernek tartották ugyan, de azt is tudták róla, hogy túlságosan is tettre kész és vakmerő, figyelembe véve a jelenlegi hadi helyzetet és azt, hogy Hannibal lesz az ellenfele. (3) Ezért úgy vélték, heves természetét oly módon kell féken tartani, hogy megállapodott és körültekintő embert választatnak mellé tiszttársul.

Ezt az embert Marcus Livius személyében találták meg, akit évekkel azelőtt, *consul*i tisztségének letétele után a népgyűlés elítélt,[1] (4) és ő ezt a megszégyenítést olyannyira szívére vette, hogy vidékre költözött, sok éven át távol élt a Várostól, és senkivel sem érintkezett. (5) Mintegy nyolc évvel elítéltetése után[2] bírták rá a *consul*ok, Marcus Claudius Marcellus és Marcus Valerius Laevinus, hogy térjen vissza Rómába. Elhanyagolt ruhában, lenőtt hajjal és szakállal jelent meg; arcával és külsejével tüntetőleg jelezve, hogy nem felejtette el az elszenvedett gyalázatot. (6) A *censor*ok, Lucius Veturius és Publius Licinius kötelezték, hogy nyiratkozzon meg, vegyen tiszta ruhát, jelenjen meg a *senatus*ban, és vállaljon egyéb hivatalos kötelezettségeket is. (7) De még a *senatus*ban is csak egyszavas válaszokat adott, ha a véleményét kérdezték, vagy csak odavonult valamelyik oldalra. Csak amikor egyik rokonának, Marcus Livius Macatusnak a jó híre forgott veszélyben, akkor szánta rá magát, hogy felálljon és kifejtse véleményét a *senatus* előtt. (8) Amikor annyi évi hallgatás után megszólalt, magára vonta az emberek figyelmét. Meg is indult a szóbeszéd: Liviusszal méltatlanul bánt a nép, és igen nagy kár volt, hogy ebben a súlyos háborúban az állam nem vehette igénybe egy ilyen ember szolgálatait és tanácsait. (9) Sem Quintus Fabiust, sem Marcus Valerius Laevinust nem adhatják tiszttársul Gaius Nero mellé, mert két patríciust nem választhatnak meg.[3] (10) Ugyanez a helyzet Titus Manliusszal, nem is szólva arról, hogy egyszer már elutasította és a jövőben is el fogja utasítani a neki felajánlott *consul*ságot. Micsoda nagyszerű párosítás lenne, ha Marcus Liviust tehetnék meg Gaius Claudius tiszttársának!

[1] M. Liviust a pharoszi Démétriosz ellen vívott háborúban szerzett zsákmány hűtlen kezelésének vádjával ítélték el 218-ban (vö. XXII. 35. 3).

[2] Kr. e. 210-ben.

[3] A köznép Kr. e. 367-ben vívta ki annak kimondását, hogy plebejus is lehet *consul* (VI. 42.), és 342 óta vált állandó gyakorlattá, hogy az egyik *consul*t a köznépből választják.

(11) A nép sem idegenkedett az atyáknak ettől a javaslatától. Az összes polgár közül csak egy utasította el: az, akire a tisztséget rá akarták ruházni. (12) A polgárok szemére hányta ingatagságukat: Nem könyörültek rajta, amikor vádlottként gyászruhában járt, most meg akarata ellenére ráerőltetnék a fehér tógát; ugyanazt az embert előbb büntetésekkel, majd tisztségekkel halmozzák el. (13) Ha derék embernek tartják, miért ítélték el, mint valami elvetemült gonosztevőt? Ha viszont megbizonyosodtak bűnösségéről, miért akarják neki adni a *consul*i tisztet, amellyel már első ízben is rosszul sáfárkodott?

(14) Efféle kifogásaira és panaszaira az atyák megrovó hangon válaszoltak. Még Marcus Furius példáját is emlegették,[1] akit a száműzetésből hívtak vissza, és ő megmentette földönfutóvá vált hazáját. A haza szigorúságát is, akárcsak a szülőkét, türelemmel kell viselni, hogy megenyhüljön. (15) Így közös fáradozásaik eredményeképpen Gaius Claudius mellé Marcus Liviust választották meg *consul*nak.

35.

(1) Két nappal később került sor a *praetor*ok megválasztására. *Praetor*ok lettek: Lucius Porcius Licinus, Gaius Mamilius, Gaius és Aulus Hostilius Cato. A választógyűlések befejezése és a játékok megrendezése után a *dictator* és a lovassági főparancsnok lemondott tisztségéről. (2) Gaius Terentius Varrót *propraetor*ként Etruriába küldték, hogy Gaius Hostilius erről a hadszíntérről Tarentumba mehessen ahhoz a sereghez, amelynek a néhai Titus Quinctius *consul* volt a parancsnoka. (3) Lucius Manliust követként küldték el a tengerentúlra, hogy vizsgálja meg, miként áll ott a helyzet; egyúttal pedig – mivel azon a nyáron rendezik meg az Olümpiai Játékokat, ahová Hellaszból igen nagy számban sereglenek össze az emberek –, ha az ellenség felől biztonságban teheti, (4) keresse fel ezt a gyűlést, és ha akadnak ott, akik Szicíliából menekültek el a háború elől, vagy akiket Hannibal száműzött Tarentumból, hívja őket haza, és hozza tudomásukra, hogy a római nép visszaadja minden vagyonukat, ami a háború előtt tulajdonukban volt.

(5) Mivel ez az év vészterhesnek ígérkezett, és az államnak nem voltak *consul*jai, minden szem a kijelölt *consul*okra szegeződött: azt akarták, hogy ezek mielőbb sorsolják ki hadszíntereiket, és döntsék el jó előre, melyiküknek hol lesz a működési területe, melyik ellenséggel fog szembeszállni. (6) A *senatus*ban Quintus Fabius Maximus kezdeményezésére az is szóba került, hogy helyre kell állítani

[1] M. Furius Camillust száműzték Rómából a veii zsákmány elosztásával elégedetlen honfitársai, de később ő szabadította fel a gallok ostromolta fellegvárat, és építette újjá Rómát. Az eseményeket Livius az V. könyv második felében beszéli el.

a békességet a tiszttársak között. (7) Köztudott volt ugyanis, hogy ellenséges viszonyban vannak, és Livius az őt ért szerencsétlenség miatt különösen keserűen és sértetten viselkedett, mert meg volt róla győződve, hogy nehéz helyzetében semmibe vették.[1] (8) Ezért ő hajlott nehezebben a békülésre: kijelentette, hogy erre semmi szükség, hisz mindenben még keményebben és gondosabban fognak eljárni, ha attól kell félniük, hogy gyűlölt tiszttársuk az ő rovásukra juthat előre. (9) De a *senatus* tekintélye mégis elérte, hogy felhagytak a viszálykodással, és egyetértésben, közösen tervezve irányították az államot.

(10) A két *consul* működési területe között most nem volt átfedés, mint az előző években, hanem Itália két végére küldték őket: egyikükre a Hannibal elleni háborút bízták, vagyis Bruttiumot és Lucaniát, a másikra Galliát és a Hasdrubal elleni háborút, akiről az a hír járta, hogy már közeledik az Alpokhoz. (11) Meghagyták, hogy az, akinek Gallia jut, az Etruriában és Galliában állomásozó két sereg közül válassza, amelyiket akarja, és egészítse ki a városi sereggel; (12) az pedig, aki a bruttiumi hadszínteret kapja, sorozzon új városi légiókat, és az előző évi két *consul*i seregből válassza ki az egyiket tetszése szerint. (13) Azt a sereget, amelyet a *consul* meghagy, vegye át Quintus Fulvius *proconsul*, akit egy évre szóló fővezéri hatáskörrel ruháznak fel. (14) Gaius Hostiliust, akit korábban átvezényeltek Etruriából Tarentumba, most Tarentumból Capuába vezényelték át, és azt az egyetlen légiót kapta meg, amelynek előző évben Fulvius volt a parancsnoka.

36.

(1) Hasdrubal közeledése miatt Itáliában napról napra fokozódott az aggodalom. Először masszaliai követek jelentették, hogy már átkelt Galliába, (2) és érkezése felcsigázta a gallok érdeklődését, mert a hírek szerint igen sok aranyat hozott magával, hogy zsoldos segédcsapatokat toborozzon. (3) Erre Rómából pontosabb tájékozódás végett elküldték velük követségbe Sextus Antistiust és Marcus Raeciust, akik visszatérésük után a következőket jelentették: Masszaliai kalauzok kíséretében embereket küldtek ki, hogy főrangú gall vendégbarátaik révén mindent puhatoljanak ki, és adják tovább nekik a híreket. (4) Biztos értesüléseik szerint Hasdrubal máris hatalmas sereget szedett össze, jövő tavasszal át fog kelni az Alpokon, sőt már most is csak az tartja vissza, hogy az Alpok télen járhatatlanok.

(5) Marcus Marcellus helyére Publius Aelius Paetust választották meg és szentelték fel *augur*nak, áldozókirálynak pedig Gnaeus Cornelius Dolabellát szentelték fel a két éve elhunyt Marcus Marcius helyére. (6) Ebben az évben Publius Sempronius Tuditanus és Marcus Cornelius Cethegus *censor*ok vagyon-

[1] A két *consul* ellenségeskedésének okáról lásd XXIX. 37. 10.

becslést is tartottak. (7) Összesen 177 108 polgárt vettek számba, vagyis jóval kevesebbet, mint a háború előtt. (8) A feljegyzések szerint ebben az évben fedték be először a Comitiumot[1] azóta, hogy Hannibal Itáliába érkezett; Quintus Metellus és Gaius Servilius *curulis aedilis*ek egyszeri ismétléssel megrendezték a Római Játékokat, (9) a plebejus *aedilis*ek, Gaius Mamilius és Marcus Caecilius Metellus pedig kétnapos ismétléssel a Plebejus Játékokat. Ez utóbbiak három szobrot is állítottak Ceres szentélyénél. Iuppiter tiszteletére a játékok alkalmával lakomát is rendeztek.

(10) Ezután hivatalba léptek az új *consul*ok, Gaius Claudius Nero és Marcus Livius (másodszor) [207], akik a hadszíntereket már megválasztásuk után kisorsolták, így most a *praetor*okat szólították fel, hogy sorsoljanak. (11) Gaius Hostiliusnak jutott a városbeliek jogvitáinak intézése, és rábízták az idegenek jogvitáit is, hogy a többi három *praetor* elutazhasson a provinciákba. Aulus Hostiliusnak jutott Szardínia, Gaius Mamiliusnak Szicília, Lucius Porciusnak Gallia. (12) Az összesen 23 légiót így osztották el a hadszínterek között: két-két légiót kaptak a *consul*ok, négyet Hispánia, két-két légiót a három *praetor* Szicíliában, Szardínián és Galliában, (13) kettőt Gaius Terentius Etruriában, kettőt Quintus Fulvius Bruttiumban, kettőt Quintus Claudius Tarentumnál és a sallentinusok földjén, egyet Gaius Hostilius Tubulus Capuában; és további két légiót kellett sorozni Rómában. (14) Az első négy légió *tribunus*ait a nép választotta meg,[2] a többit a *consul*ok nevezték ki.

37.

(1) Még a *consul*ok elutazása előtt áldozati kilencedet tartottak, mert Veiiben kőeső esett. (2) Az egyik csodajelről érkezett híradás után jött a többi, ahogy az lenni szokott: Minturnaeban Iuppiter templomába és Marica[3] ligetébe, Atellában pedig a várfalba és a kapuba csapott bele a villám. (3) Minturnae lakói egy még iszonyúbb jelenségről is hírt adtak: a városkapuban patakvér folyt. Capuában éjszaka egy farkas behatolt a kapun, és széttépte az egyik őrt. (4) Ezeket a csodajeleket kifejlett áldozati állatokkal hárították el, és a *pontifex*ek határozata alapján egy napig tartó könyörgést rendeztek. Ezután megismételték a kilencedet, mert az Armilustrumon[4] kőesőt észleltek. (5) A vallásos szorongástól épphogy

[1] Az itt rendezett játékok alkalmával a tér fölé sátorszerű ponyvatetőt húztak.

[2] Eddig is az volt a gyakorlat, hogy a katonai *tribunus*ok egy részét a nép vagy a katonák választják meg (VII. 5. 9; IX. 30. 3), itt az újdonság a választási lehetőség ilyen megoszlása.

[3] A Liris folyó partján tisztelt istennő, akit Faunus isten feleségének tartottak.

[4] Az Aventinus-dombon, azon a helyen, ahol a fegyverek megszentelésének szertartását *(armilustrium)* szokták megtartani évente, október 19-én.

megszabadult közhangulatot egy újabb híradás kavarta fel, ezúttal Frusinóból, ahol négyéves gyerek nagyságú óriáscsecsemő született; de nem is a nagysága volt benne a legfurcsább, hanem az, hogy – akárcsak a Sinuessában két éve született csecsemőnél[1] – nem volt egyértelmű, hogy fiú-e vagy lány. (6) Ezt aztán szörnyű és rettenetes csodajelnek nyilvánították az Etruriából hívott *haruspex*ek: kijelentették, hogy el kell távolítani Róma felségterületéről, és a nyílt tengeren el kell süllyeszteni úgy, hogy ne is érintkezhessen a szárazfölddel. (7) A gyermeket élve egy ládába zárták, kihajóztak vele a tengerre, és ott a vízbe hajították. A *pontifex*ek azt is elrendelték, hogy háromszor kilenc szűznek kell végigvonulnia a Városon egy szent éneket énekelve.[2] Miközben ezek a Megállító Iuppiter szentélyében betanulták az éneket, amelyet Livius költő szerzett,[3] villám csapott Iuno Királynőnek az Aventinuson álló szentélyébe. (8) A *haruspex*ek azt a szakvéleményt adták, hogy ez a csodajel a matrónákra vonatkozik, és az istennőt ajándékkal kell kiengesztelniük. (9) Erre a *curulis aedilis*ek rendelettel összehívtak a Capitoliumra minden asszonyt, aki Róma városában vagy annak tíz mérföldes körzetében lakik, és ezek kiválasztottak maguk közül 25-öt, hogy ők gyűjtsék az asszonyok hozományából elkülönített adományokat. (10) Ebből egy aranytálat készíttettek ajándékul, és ezt vitték az Aventinusra, ahol a matrónák áhítatos és tiszta áldozatot mutattak be.

(11) A *decemvir*ek hamarosan kijelölték a másik, ugyanennek az istennőnek szóló áldozat időpontját is. A szertartás rendje a következő volt: Apollo szentélyétől két fehér tehenet vezettek a Porta Carmentalison át a Városba, (12) utánuk vitték Iuno Királynő két, ciprusfából faragott szobrát. (13) Azután következett hosszú ruhában a 27 szűz, szent éneket zengve Iuno Királynő tiszteletére. Ezt az éneket a korabeli csiszolatlan ízlés talán dicséretre méltónak találta, de ha idéznék belőle, a mai olvasók már idegenszerűnek és művészietlennek találnák.[4] A szüzek sora után a *decemvir*ek haladtak bíborszegélyes tógában, fejükön babérkoszorúval. (14) A kaputól a Vicus Iugariuson vonultak a Forumra. Itt meg-

[1] Vö. XXVII. 11. 4–5.

[2] Ez a görög eredetű szertartás, amelyet a fejezet vége (11–15) ennek megfelelően a szent cselekményekért felelős *decemvir*ek hatáskörébe utal, valószínűleg a hermafrodita csecsemők születése által képviselt csodajel általánosan elfogadott engesztelési módja volt.

[3] Livius Andronicusról lásd: VII. 2. 8–9, a hozzá fűzött jegyzettel.

[4] A szerzőnek ez a megjegyzése arra utal, hogy Livius Andronicus elveszett Iuno-himnuszát az ő korában még ismerték, sőt forrása talán idézte is. A himnusz valószínűleg *versus Saturnius*ban, a római szakrális költészet ősi versmértékében íródott, amely a latin hexameter megjelenése után hamar elvesztette régi jelentőségét, és a csiszolatlan régiség megtestesítőjévé vált a köztudatban.

állt a menet, a szüzek egy kötélbe fogódzkodva felsorakoztak, majd éneküket lépteik üteméhez igazítva vonultak tovább. (15) Ezután a Vicus Tuscuson és a Velabrumon, a marhavásártéren keresztül haladtak tovább a Publicius-lejtőre, Iuno Királynő szentélyéhez. Itt a *decemvir*ek feláldozták a két állatot, majd bevitték a szentélybe a ciprusfából készült szobrokat.

38.

(1) Miután az isteneket megfelelőképpen kiengesztelték, a *consul*ok olyan erélylyel és buzgalommal hajtották végre a sorozást, amire az előző években még egyszer sem volt példa. (2) A háború félelme ugyanis megkettőződött, mivel újabb ellenséges sereg tartott Itália felé, ugyanakkor sokkal kevesebb besorozható ifjú akadt. (3) Ezért katonaállításra kötelezték a tenger mellett fekvő *coloniá*kat is, amelyek a hagyomány szerint szent esküvel megerősített szolgálatmentességet élveztek.[1] Amikor ezek tiltakoztak, a *consul*ok rendeletet adtak ki, hogy egy kitűzött napon belül mindegyik *colonia* közölje a *senatus*sal, milyen jogcímen nem köteles katonát adni. (4) Ezen a napon a következő városok követei jelentek meg a *senatus* előtt: Ostia, Alsium,[2] Antium, Anxur, Minturnae, Sinuessa és az Adriai-tenger mellett fekvő Sena. (5) Bár mindegyikük felolvasta a szolgálatmentességet biztosító okiratot, egyik nép szolgálatmentességét sem ismerték el érvényesnek arra az időre, amíg ellenség tartózkodik Itália földjén, kivéve Antium és Ostia lakóiét;[3] de ennek a két *coloniá*nak az ifjait is megeskették, hogy amíg ellenség van Itáliában, nem töltenek 30 napnál többet városuk falain kívül.[4]

(6) Mindenki úgy vélte, hogy a *consul*oknak a lehető leghamarabb el kell indulniuk a háborúba, hiszen egyrészt szembe kell szállni az Alpokból leereszkedő Hasdruballal, hogy ne tudja fellázítani az Alpokon innen lakó gallokat és Etruriát, amely csak úgy lesi az alkalmat a lázadásra, (7) másrészt Hannibalt le kell foglalni a maga hadszínterén, hogy ne mozdulhasson el Bruttiumból, és ne vonulhasson fivére elé. Livius ennek ellenére habozott, mivel nem nagyon bízott a saját területein lévő hadseregekben, (8) miközben tiszttársa válogathat a két kiváló *consul*i sereg és a harmadik, Quintus Claudius parancsnoksága alatt Tarentumban állomásozó sereg közül. Ezért felvetette a tervet, hogy hívják vissza

[1] Ezeket a *coloniá*kat a tengerpart védelmére alapították, feladatuk e védelmi szolgálat folyamatos ellátása volt, ennek fejében nem sorozták be lakóikat a római hadseregbe.

[2] Etruszk város.

[3] Antium és Ostia volt Róma és Latium védelme szempontjából a két legfontosabb tengerparti város.

[4] Hogy szükség esetén készen álljanak a katonai szolgálatra.

a jelvények alá az önkénteseket.[1] (9) A *senatus* teljesen szabad kezet adott a *consul*oknak, hogy onnan egészítsék ki seregüket, ahonnan akarják, az összes seregből tetszésük szerint válogassanak katonákat, cserélhessenek, vagy éppen a provinciákban lévő seregekből áthelyezzenek seregrészeket, ha az állam érdekében jónak látják.

(10) A *consul*ok mindezt a legnagyobb egyetértésben hajtották végre. Az önkénteseket a XIX. és a XX. légióba sorozták be. (11) Némelyik történetíró szerint a háborúhoz Publius Scipio is jelentős erősítést küldött Hispániából Marcus Liviusnak: 8000 hispánt és gallt, mintegy 2000 légiót, valamint 1800 numida és hispán lovast vegyesen. Ezeket a csapatokat Marcus Lucretius hozta el hajóval. (12) Gaius Mamilius is küldött Szicíliából mintegy 3000 íjászt és parittyást.

39.

(1) Rómában növelte a nyugtalanságot Lucius Porcius *praetor* levele Galliából, amelyben közölte, hogy Hasdrubal felkerekedett téli szállásáról, már átkelőben van az Alpokon, (2) és 8000 besorozott és felfegyverzett ligur katona vár arra, hogy egyesüljön seregével, ha Itáliába ér – hacsak nem küldenek valakit a ligurokhoz, hogy megelőző csapást mérjen rájuk. Ő maga gyenge seregével előre fog nyomulni, amennyire kockázat nélkül teheti.

(3) A levél arra késztette a *consul*okat, hogy gyorsan befejezzék a sorozást, és a tervezettnél hamarabb induljanak működési területükre, azzal a szándékkal, hogy mindegyikük saját hadszínterén igyekszik tartani az ellenséget, és nem engedi, hogy egyesítse erőit a másik sereggel vagy annak közelébe jusson. (4) Tervük végrehajtásában sokat segített nekik Hannibal tévedése, aki számított ugyan rá, hogy fivére még a nyáron megérkezik Itáliába, de visszaemlékezve, hogy neki magának öt hónapon keresztül mit kellett kiállnia folytonos küzdelemben az emberekkel és a természettel, miközben átkelt a Rhodanuson és az Alpokon, egyáltalán nem hitte, hogy Hasdrubalnak ilyen könnyen és gyorsan fog sikerülni az átkelés. (5) Ezért kerekedett fel téli táborából olyan későn. (6) De Hasdrubal egész vállalkozása gyorsabban és simábban haladt, mint maga vagy bárki más várta volna. Az arvernusok[2] és azután sorban a többi gall és al-

[1] Azok a katonai szolgálatra a felszabadulás reményében önként jelentkező rabszolgák, akik annak idején Gracchus seregében harcoltak, de annak halála után szétszóródtak.

[2] Hasdrubal nemigen találkozhatott útja során az arvernusok törzsével, akik az ő útvonalától északnyugatra éltek. Livius vagy nincs egészen tisztában Gallia földrajzával, vagy pedig szövegromlás folytán kerültek az arvernusok a szövegbe az arecomicus volcák helyére.

pesi nép nemcsak hogy befogadta őt, de még csatlakoztak is hadseregéhez. (7) Az egykor járhatatlan terepen, amerre elhaladt, bátyja már utakat épített átvonulása közben; ráadásul neki már olyan emberek között vezetett az útja, akik jócskán megszelídültek a 12 év alatt, amióta az Alpokon át megindult a közlekedés. (8) Régebben ugyanis, amikor még nem jutottak el hozzájuk külföldiek, és nem szoktak hozzá az idegenek látványához saját földjükön, minden emberi lényt barátságtalanul fogadtak; és mivel annak idején nem tudták, mi a pun sereg úti célja, azt hitték, hogy az ő szikláikat és hegyi falvaikat akarják elfoglalni, az ő embereiket és jószágukat elzsákmányolni. (9) Azután az Itáliát 12 éven át lángba borító pun háború híre eléggé meggyőzte őket arról, hogy az Alpok csak egy átkelőhely, valójában két rendkívül erős város, amelyet tengerek és szárazföldek választanak el egymástól, küzd a hatalomért és a gazdagságért.

(10) Ezért nyílt meg Hasdrubal előtt az Alpokon átvezető út. De azt az időt, amit a gyors meneteléssel nyert, (11) elvesztegette Placentia alatt, amelyet hiába ostromolt, vagy inkább hiába tartott körülzárva. (12) Úgy gondolta, könnyű lesz elfoglalni ezt a síkságon épült várost, és a *colonia* nagy híre is erre csábította, gondolván, ha ezt a várost lerombolja, azzal a többit is megfélemlíti. (13) Ráadásul nemcsak saját magát akadályozta ezzel az ostrommal, de visszatartotta Hannibalt is, aki fivére váratlanul gyors átkelésének hírére már el akart indulni téli táborából. (14) Nemcsak azt vette ugyanis figyelembe, milyen hosszadalmas dolog egy város ostroma, de arra is emlékezett, hogy ott ő maga is sikertelenül próbálkozott,[1] amikor a Trebiától győztesen visszatért.

40.

(1) Miután a *consul*ok ellentétes irányban elindultak a Városból, az emberek szinte már egyszerre két külön háború miatt aggódtak. Egyrészt felidézték, hogy annak idején Hannibal érkezése is milyen szerencsétlenségbe döntötte Itáliát, (2) másrészt az is aggasztotta őket: vajon melyik isten lesz olyan kegyes a Városhoz és a birodalomhoz, hogy az állam sorsa mindkét hadszíntéren kedvezően alakuljon? Hiszen eddig is csak úgy tudták kihúzni, hogy a kudarcok és a sikerek úgy-ahogy egyensúlyban voltak. (3) Amikor Róma hatalma Itáliában a Trasumennus-tónál és Cannaenál már-már elbukott, a Hispániában kivívott győzelmek mentették meg az összeomlástól. (4) Majd amikor Hispániában követte egyik vereség a másikat, odaveszett két nagyszerű hadvezér, jórészt

[1] Hannibalnak ezt a vállalkozását Livius nem említette; talán a XXI. 57. 6–8-ban van némi nyoma egy ilyen hagyománynak.

megsemmisült két hadsereg, akkor az Itáliában és Szicíliában elért sorozatos sikerek tartották egyenesben a megingott államot. (5) Minthogy az egyik háború a földkerekség legszélén folyt, már maga a távolság is lehetővé tette, hogy Róma lélegzethez jusson. (6) De most Itália vált mindkét háború hadszínterévé, két nagy hírű hadvezér fenyegeti két oldalról Róma városát, és a veszély teljes súlyával egyetlen pontra nehezül. Aki a két vezér közül először győz, az néhány napon belül egyesítheti táborát a másikéval. – (7) Már csak az elmúlt év miatt is rettegtek, amely két *consul* halála miatt borult gyászba. Ilyen szorongató gondok között búcsúztatták az emberek a *consul*okat, amikor azok hadszínterükre indultak.

(8) Feljegyezték, hogy Marcus Livius, akiben még mindig dúlt a bosszúvágy polgártársaival szemben, Quintus Fabius figyelmeztetésére, hogy ne ütközzön meg elővigyázatlanul az ellenséggel, amíg ki nem ismerte annak sajátosságait, azt felelte, hogy ő bizony csatát vállal, mihelyt az ellenséges csapatokat megpillantja. (9) Amikor Fabius megkérdezte, hogy hova ez a nagy sietség, így válaszolt: „Vagy páratlanul dicső győzelmet aratok az ellenség fölött, vagy örülhetek polgártársaim vereségének – tudom, nem szép dolog, de megérdemelnék."

(10) Mielőtt még Claudius Nero *consul* elért a rábízott hadszíntérre, Gaius Hostilius Tubulus könnyen mozgó *cohors*aival rátámadt Hannibal rendezetlenül vonuló csapataira, amelyek Tarentum szélső határterületéről[1] a sallentinusok földje felé tartottak. Iszonyatos felfordulást keltett köztük, (11) mintegy 4000 embert ölt meg, és kilenc hadijelvényt zsákmányolt.

Quintus Claudius, akinek serege a sallentinus föld különböző városaiban állomásozott, az ellenség közeledésének hírére már elindult téli szállásáról. (12) Ezért Hannibal, hogy ne legyen kénytelen egyszerre két sereggel megütközni, éjszaka tábort bontott, és Tarentum környékéről visszavonult Bruttiumba. (13) Quintus Claudius elkanyarodott sallentinus területre; Hostilius pedig útban Capua felé Venusiánál találkozott Claudius Nero *consul*lal. (14) Itt a két seregből kiválogattak 40 000 gyalogost és 2500 lovast, hogy a *consul* ezekkel induljon Hannibal ellen, Hostilius pedig parancsot kapott, hogy a megmaradt csapatokat vezesse Capuába, és adja át Quintus Fulvius *proconsul*nak.

[1] Szövegjavítás *(per extremum finem agri Tarentini)* a kéziratok topográfiailag valószínűtlen „Larinum szélső határterületéről" *(... agri Larinatis)* olvasata helyett. Hannibal célja talán Brundisium elfoglalása volt, amely biztosította volna számára a tengeri úton való kapcsolattartás lehetőségét Karthágóval.

41.

(1) Hannibal mindenhonnan összegyűjtötte téli szállásra vagy bruttiumi helyőrségekbe elosztott csapatait, majd Lucaniába vonult, Grumentum alá, remélve, hogy visszaszerezheti azokat a városokat, amelyek félelemből a rómaiakhoz pártoltak. (2) Ugyanide tartott Venusiából a római *consul* is, alaposan felderítve az utakat, és az ellenségtől mintegy másfél mérföldnyire ütött tábort. (3) Majdnem úgy látszott, mintha a pun tábor sánca összeérne Grumentum falaival: fél mérföld volt közöttük a távolság. (4) A pun és a római tábor között síkság húzódott, amelyet kopár dombok szegélyeztek – a karthágóiaknak balról, a rómaiaknak jobbról –, de ezeket egyik fél sem látta gyanúsnak, mert nem volt rajtuk erdő vagy egyéb, cselvetésre alkalmas búvóhely. (5) A síkság közepén a két fél előőrsei elő-előrontva említésre is alig méltó csetepatékat folytattak. A rómaiaknak szemmel láthatóan egyetlen céljuk volt: megakadályozni az ellenség eltávozását. Hannibal azonban szeretett volna kijutni onnan, ezért újra meg újra csatára sorakoztatta egész seregét. (6) Ekkor a *consul* az ellenség módszeréhez folyamodott. Kihasználva, hogy a teljesen csupasz dombok felől semmiféle cselvetéstől nem lehetett tartani, megparancsolta, hogy öt *cohors* és még öt *manipulus* éjjel keljen át a magaslatokon, és húzódjon meg a dombok túloldalán. (7) Velük küldte Tiberius Claudius Asellus katonai *tribunus*t és Publius Claudius szövetséges parancsnokot, akiknek utasításba adta, hogy mikor törjenek elő rejtekhelyükről és üssenek rajta az ellenségen. (8) Ő maga kora hajnalban minden gyalogos és lovas csapatával kivonult az ütközetre. Kisvártatva Hannibal is kitűzte a csatára szólító jelet, és táborát betöltötte a fegyvereikért szétfutó harcosok kiáltozása. Lovasai és gyalogosai tülekedve zúdultak ki a kapun, és a mezőn szétszóródva siettek az ellenség felé. (9) A *consul* rendezetlenségüket látva megparancsolta Gaius Aurunculeiusnak, a III. légió katonai *tribunus*ának, hogy a légió lovasait a lehető legnagyobb lendülettel szabadítsa rá az ellenségre, (10) amely birkanyáj módjára tódult ki az egész síkságra, úgyhogy letiporhatják és lekaszabolhatják, még mielőtt felsorakozna.

42.

(1) Hannibal még el sem hagyta táborát, amikor már meghallotta a csatakiáltást. A lármára felriadva gyorsan az ellenség ellen vezette csapatait. (2) Az elsőket már elérte a lovasság megelőző csapása, miközben az I. római légió és a jobb szövetséges *ala* is támadásra indult. Az ellenség rendezetlenül kezdett közelharcba, aszerint hogy lovas vagy gyalogos elé sodorta-e őket a véletlen. (3) A csata hevességét fokozta a tartalék csapatok bekapcsolódása, ahogy egyre többen érkeztek rohanva a küzdelembe. Hannibal a zűrzavar és rémület közepette is fel tudta volna sorakoztatni harcban álló csapatait – ami nem könnyű, ha nem egy

sokat tapasztalt seregről és hadvezérről van szó –, (4) ha meg nem hallják a dombokról lezúduló *cohors*ok és *manipulus*ok csatakiáltását a hátuk mögött, és el nem hatalmasodik rajtuk a rémület, hogy elvágják őket táboruktól. (5) Ekkor kitört a pánik, és itt is, ott is megfutottak. A rómaiak nem rendezhettek nagy öldöklést közöttük, mert a tábor közel volt, így a menekülőknek nem kellett hosszú utat megtenniük. (6) Hátulról a lovasság szorongatta őket, oldalról pedig a dombokon át kínálkozó szabad és kényelmes úton lerohanó *cohors*ok támadtak rájuk. (7) A rómaiak még így is több mint 8000 embert öltek meg, több mint 700-at fogtak el, és 9 hadijelvényt zsákmányoltak. Az elefántok közül, amelyeknek a hirtelen kitört, szabálytalan csatában semmi hasznát nem lehetett venni, négyet megöltek, kettőt elfogtak. (8) A győztes rómaiak és szövetségeseik közül mintegy 500-an estek el.

Másnap a punok veszteg maradtak. A római vezér csatára sorakoztatta seregét, de miután látta, hogy senki sem vonul ki ellene, összegyűjtette az elesett ellenséges katonák fegyvereit, saját emberei holttestét pedig egy helyre hordatta és eltemettette. (9) Ezután jó néhány napon keresztül olyan közel nyomult az ellenséges tábor kapuihoz, mintha be akarna rontani. (10) Végül Hannibal a harmadik őrségváltás idején felkerekedett – sok tüzet hagyott égve a táborban, otthagyta az ellenség felé eső sátrakat is, meg néhány numidát, hogy mutatkozzon néha valaki a sáncon és a kapuknál –, és elindult Apulia felé. (11) Hajnalban, amikor a római csatasor a sáncok elé nyomult, a numidák a terv szerint egy ideig meg-megjelentek a sáncon és a kapukban, és miután jó darabig áltatták az ellenséget, gyors vágtában utolérték övéik menetét.

(12) Amikor a *consul* észrevette, milyen csendes a tábor, és hogy még azt a néhány embert sem látja sehol, akik kora reggel ott járkáltak, két lovast küldött előre a tábor kikémlelésére, és amikor ezek hírül hozták, hogy tiszta a levegő, ő is benyomult a gyalogsággal. (13) De csak addig időzött ott, amíg a katonák szétszéledtek zsákmányolni, azután visszavonulót fúvatott, és jóval az éj beállta előtt visszavonta csapatait a táborába. (14) Másnap kora hajnalban elindult, nagy menetteljesítményekkel követte az ellenséges sereg nyomát és a róla szóló híreket, és nem messze Venusiától utol is érte őket. (15) Itt is szabálytalan csatára került sor, amelyben több mint 2000 pun esett el. Ezután a pun vezér, hogy ne kényszeríthessék többé ütközetre, éjszaka a hegyeken keresztül vonult Metapontionba. (16) Hannót, az ottani helyőrség parancsnokát néhány emberrel Bruttiumba küldte, hogy új sereget szervezzen, majd magához vette ennek csapatait is, és visszament Venusiába azon az úton, amelyen jött, onnan pedig Canusiumhoz nyomult tovább. (17) Nero ezalatt egy pillanatra sem vesztette el Hannibal nyomát, és Quintus Fulviust küldte Lucaniába, hogy miközben ő maga Metapontion alá indul, az a vidék se maradjon védelem nélkül.

43.

(1) Ezalatt Hasdrubal, miután felhagyott Placentia ostromával,[1] útnak indított négy gall és két numida lovast egy levéllel Hannibalhoz. (2) Ezek az ellenséges területeken áthaladva végigjárták csaknem egész Itáliát. Aztán, miközben a Metapontionba vonuló Hannibalt követték, eltévedtek, és Tarentumba vetődtek, ahol a földeken takarmányért szanaszét kószáló római katonák elfogták és Quintus Claudius *propraetor*hoz vitték őket. (3) Először megpróbálták őt homályos válaszaikkal félrevezetni, de amikor kínvallatással fenyegették meg őket, félelmükben megmondták az igazat, hogy Hasdrubal levelét viszik Hannibalhoz. (4) A *praetor* a foglyokat a bontatlan, lepecsételt levéllel együtt átadta Lucius Verginius katonai *tribunus*nak, hogy vigye őket Claudius *consul*hoz, egyszersmind két *turma* samnis lovast is adott melléjük őrizetül. (5) Megérkeztek a *consul*hoz, aki tolmács segítségével elolvasta a levelet, és kihallgatta a foglyokat. (6) Claudius úgy vélte, nem olyan időket él az állam, hogy elég lenne a háborút a szokványos módon folytatni, (7) úgy, hogy minden hadvezér a maga területének határai között marad, és saját seregével visel hadat a *senatus* által számára kijelölt ellenség ellen. Valami kiszámíthatatlan, meglepetésszerű, merész újításra van szükség, amelytől kezdetben éppúgy megrémülnek a polgárok, mint az ellenség, de ha beválik, a nagy ijedelmet nagy örömre változtatja. (8) Ezért aztán Hasdrubal levelét elküldte Rómába a *senatus*hoz, és egyúttal beavatta tervébe az atyákat és összeírtakat: (9) mivel Hasdrubal azt írta, hogy elébe megy bátyjának Umbriáig, rendeljék a Capuában tartózkodó légiót Rómába, tartsanak sorozást a Városban, és a városi hadsereget küldjék Narnia alá, hogy ott szálljon szembe az ellenséggel.

Ez állt a *senatus*hoz intézett levélben. (10) Közben előreküldött emberei útján elrendelte, hogy amerre serege el fog vonulni – Larinum, a marrucinusok, a frentanusok és a praetutiusok vidékén át –, a földekről és a városokból hordjanak ki az úthoz minden előkészített élelmet, hogy a seregnek legyen mit ennie, és vigyenek oda lovakat és egyéb igavonó jószágokat is, hogy fáradt katonáit ezekkel szállíthassa. (11) Ezután egész seregéből kiválogatta a polgárok és szövetségesek színe-javát, 6000 gyalogost és 1000 lovast. Bejelentette nekik, hogy le akar csapni egy közeli lucaniai városra és pun helyőrségére, úgyhogy mind készüljenek fel az indulásra. Éjszaka el is indult, aztán elkanyarodott Picenum felé. (12) A lehető legnagyobb napi menetteljesítményekkel igyekezett eljutni *consul*társához, tábora élén pedig Quintus Catius *legatus*t hagyta hátra.

[1] Más olvasat szerint: „miután megkezdte Placentia ostromát" *(postquam a Placentiae obsidione abscessit / ad Placentiae obsidionem accessit).*

44.

(1) Rómát éppen akkora rémület és zűrzavar kerítette hatalmába, mint két éve, amikor a pun tábor ott állt a Város falai és kapui előtt.[1] Nem tudták eldönteni, dicsérjék-e vagy kárhoztassák a *consul* vakmerő elvonulását. Nyilvánvaló volt, hogy lépésének megítélése – hiába nincs ennél méltánytalanabb – az eredménytől függ majd. (2) Tábora – mondogatták – ott maradt a nagy ellenség, Hannibal közvetlen közelében, vezető nélkül, a sereg hitványabb részével, mert a derekabbakat mind elvitték. (3) A *consul* úgy tett, mint aki Lucaniába indul, de valójában Picenum és Gallia felé menetel, otthagyva táborát, amelynek jóformán egyetlen védelme az ellenség tévedésében áll, amíg az észre nem veszi, hogy a *consul* és a sereg egy része eltávozott. (4) De mi lesz, ha a dolog kiderül, és Hannibal vagy egész seregével üldözőbe veszi Nerót és mindössze 6000 fegyveresét, vagy pedig megrohanja a tábort, amely ott maradt zsákmányul erős csapatok, parancsnok és jósjelek nélkül? – (5) Rémülten idézték fel a háború folyamán elszenvedett korábbi vereségeket és a két *consul* halálát a múlt évben. Ráadásul mindez akkor történt, amikor még csak egyetlen ellenséges hadvezér állt seregével Itália földjén. Most pedig két pun háború támadt, két hatalmas hadsereg és szinte két Hannibal tartózkodik Itáliában. (6) Hiszen Hasdrubalnak is ugyanaz a Hamilkar az apja, ő is olyan fáradhatatlan hadvezér, mint a bátyja, sok éven át forgolódott Hispániában a rómaiak ellen vívott háborúban, és az ő nevéhez fűződik a kettős győzelem, amikor két sereget és két nagy hírű vezért semmisített meg.[2] (7) Sőt azzal, hogy olyan gyorsan ideért Hispániából, és felfegyverezte a gall törzseket, ő még Hannibalnál is jogosabban dicsekedhet: (8) hiszen ő azon a vidéken gyűjtötte seregét, ahol bátyja embereinek nagy részét elragadta a két legszörnyűbb halálnem, az éhség és a fagy. – (9) A hispániai helyzet ismerői azt is hozzáfűzték, hogy Hasdrubal Gaius Nero személyében nem holmi ismeretlen hadvezérrel készül megütközni: az egyszer már egy szerencsés véletlen folytán körülzárta őt egy úttalan szurdokban,[3] ő meg addig írogatta össze álnokul a békefeltételeket, amíg lóvá nem tette Nerót, mint valami tejfölösszájú gyereket. (10) Az ellenség teljes haderejét még erősebbnek, a magukét pedig még gyengébbnek látták, mint a valóságban volt, hisz a félelem mindig sötétebb színben tünteti fel a dolgokat.

[1] Vö. XXVI. 9.

[2] Utalás a két Scipio és seregük pusztulására Hispániában (XXV. 33–36.).

[3] Vö. XXVI. 17.

45.

(1) Miután Nero olyan messzire ért az ellenségtől, hogy tervét veszély nélkül felfedhette, néhány szót intézett katonáihoz. (2) Kijelentette, hogy soha nem ígérkezett még hadvezér terve első látásra olyan kockázatosnak, a valóságban azonban olyan biztonságosnak, mint az övé. (3) A biztos győzelemre vezeti őket, hiszen ezt a háborút – amelybe tiszttársa addig nem is volt hajlandó elindulni, amíg a *senatus*tól nem kapott untig elég gyalogost és lovast, nagyobb és jobban felszerelt sereget, mint ha maga Hannibal ellen indulna – ők fogják eldönteni, bármilyen kis súlyt jelent is csekély seregük a mérleg serpenyőjében. (4) Ha akár csak a puszta híre elterjed csata közben – arról pedig gondoskodni fog, hogy hamarabb ne terjedjen el – annak, hogy megérkezett a másik *consul* és a másik hadsereg, nem lesz kétséges a győzelem. (5) Egy ilyen hír eldönthet egy háborút, mert az emberek hangulatát apróságok is befolyásolhatják a lelkesedés vagy a kétségbeesés irányába. A győztes csata jutalma, a dicsőség pedig szinte csakis őket fogja övezni, mert mindig úgy tűnik, mintha az utolsó szalmaszál döntené el az egész vállalkozás sorsát. (6) Maguk is láthatják, hogy menetüket az emberek mekkora csoportosulása, csodálata, rokonszenve kíséri.

(7) Valóban, amerre elvonultak, az utak mentét ellepték a földekről mindenhonnan összesereglett férfiak és nők tömött sorai, akik jókívánságokkal, imádságokkal, dicsérő szavakkal bocsátották útjára a menetet. Az állam oltalmazóinak, Róma város és a birodalom megmentőinek nevezték őket, mondván, az ő fegyvereiktől, az ő jobbjuktól függ a maguk és gyermekeik élete és szabadsága. (8) Könyörögve kérték az összes istent és istennőt: adjanak a seregnek jó utat, szerencsés csatát, gyors győzelmet az ellenség fölött, őrajtuk pedig hajtsák be fogadalmaikat, amelyeket a katonákért tesznek,[1] (9) hogy míg most aggodalommal búcsúztatják őket, néhány nap múlva boldogan vonulhassanak ki eléjük, amikor már győzelmüket ünneplik. (10) Mindegyikük meg akarta hívni őket magához, noszogatva és kérlelve, hogy amire csak szükségük van nekik maguknak vagy jószágaiknak, azt ne mástól kérjék, csakis tőle. Mindent jó szívvel, bőségesen halmoztak elébük; a katonák viszont az önmérsékletben múlták felül egymást, és csak azt fogadták el, amire szükségük volt. (11) Egy pillanatra sem álltak meg, nem maradoztak le egységüktől, még evés közben sem; meneteltek éjjel-nappal, annyi pihenőt is alig engedélyeztek maguknak, amennyit természetes szükségleteik megkívántak. A *consul* futárokat küldött előre tiszttársához, hogy jelentsék érkezését, és megkérdezzék, mit gondol, titokban vagy nyíltan, napközben vagy

[1] Egy fogadalom csak akkor válik kötelező érvényűvé, ha a fogadalomtevő kívánságát teljesítették az istenek.

éjszaka vonuljon-e be, és az ő táborában szálljon-e meg vagy verjen másikat. (12) Úgy döntöttek, hogy éjszaka, titokban vonuljon be a táborba.

46.

(1) Livius *consul* parancsot köröztetett a táborában, hogy *tribunus* a *tribunus*t, *centurio* a *centurió*t, lovas a lovast, gyalogos a gyalogost fogadja be a sátrába, (2) a tábort ugyanis nem bővíthetik, nehogy az ellenség észrevegye a másik *consul* megérkezését. A sok ember elszállásolása a helyszűke ellenére nem ígérkezett nehéznek, mivel Claudius serege úgyszólván semmit nem hozott magával fegyverzetén kívül. (3) Egyébként a sereg még útközben is gyarapodott önkéntesekkel: voltak köztük veterán katonák, akik már letöltötték szolgálatukat, de az ifjak is versengve jelentkeztek, hogy a *consul* sorozza be őket, és akik testalkatuk és erejük alapján alkalmasnak látszottak a katonáskodásra, azokat fel is vették.

(4) A másik *consul* tábora Senánál állt, mintegy fél mérföldnyire Hasdrubal tartózkodási helyétől. Ezért Nero, amikor már közel járt, megállt a hegyek takarásában, hogy ne érjen a táborba az éj beálltáig. (5) Csendben vonultak be, mindenkit a rangjabeliek fogadtak sátrukba, és általános öröm közepette szívélyesen megvendégelték őket. Másnap haditanácsot tartottak. Ezen jelen volt Lucius Porcius Licinus *praetor* is, aki táborát közvetlenül a *consul*oké mellett verte fel. Az ő megérkezésük előtt a magaslatokon vonult seregével, (6) hol a szorosokat zárta el, hogy megakadályozza az ellenség átvonulását, hol hátulról vagy oldalról támadta a menetoszlopot, és a legkülönbözőbb módszerekkel szemtelenül kijátszotta. (7) Most őt is bevonták a haditanácsba.

A többség afelé hajlott, hogy halasszák el az ütközetet, amíg Nero meneteléstől és virrasztástól kimerült katonái ki nem pihenik magukat, így neki is lenne néhány napja kiismerni az ellenséget. (8) Nero azonban nemcsak tanácsolta, de kérve kérte, hogy ne tegyék tönkre késlekedésükkel haditervét, amely eddig is egyedül gyors végrehajtása miatt volt biztonságos. (9) A megtévesztő hadmozdulatnak köszönhetően – amelynek hatása azonban nem tarthat már sokáig – Hannibal, mintha megbénult volna, nem támadja meg sem a vezér nélkül otthagyott tábort, sem az ő üldözésére nem indult. Mielőtt Hannibal megmozdulna, ők elpusztíthatják Hasdrubal seregét, és visszatérhetnek Apuliába. (10) Aki halogatásával időt ad az ellenségnek, az kiszolgáltatja az ott maradt tábort Hannibalnak, és megnyitja előtte a Galliába vezető utat, hogy ott egyesüljön Hasdruballal, ahol neki tetszik. (11) Azonnal tűzzék ki a csatára hívó jelet, sorakozzanak fel az ütközetre, használják ki a jelenlévő és távollévő ellenség tudatlanságát, amíg amazok nem jönnek rá, hogy csak egy maroknyi csapattal, ezek pedig, hogy túlerővel állnak szemben.

(12) A haditanácsot feloszlatták, majd kitűzték a csata jelét, és azonnal felsorakoztak az ütközetre.

47.

(1) Már az ellenség is hadrendben állt tábora előtt. Csak az késleltette a harcot, hogy Hasdrubal, amikor néhány lovasával a hadijelvények elé lovagolt, észrevette, hogy az ellenségnél régi pajzsok is vannak, amelyeket eddig nem látott,[1] a lovaik túlhajszoltak, és az egész sereg nagyobbnak tűnik a megszokottnál. (2) Gyanítani kezdte, mi a helyzet; ezért gyorsan visszavonulót fúvatott, és embereket küldött a folyóhoz, ahonnan a vizet hordták: ott elfoghattak néhány rómait, vagy saját szemükkel meggyőződhettek róla, nincs-e némelyikük úgy leégve, mintha nemrég érkezett volna egy hosszú menetelésről. (3) Egyszersmind parancsot adott, hogy messziről lovagolják körül a római táborokat, állapítsák meg, nem bővítették-e ki a sáncot valahol, és azt is figyeljék meg, egyszer vagy kétszer kürtölnek-e a táborban. (4) Mindenről rendre beszámoltak neki, de megtévesztő volt, hogy a táborokat nem bővítették ki. Még mindig két tábor állt ott, mint a másik *consul* érkezése előtt; Marcus Liviusé és Lucius Porciusé, és egyikben sem hozták kijjebb a sáncműveket, hogy új sátraknak készítsenek helyet. (5) A döntő benyomást az tette a római ellenséget jól ismerő, tapasztalt hadvezérre, hogy a jelentés szerint a *praetor* táborában egyszer, a *consul*ében azonban kétszer hangzott fel a kürtszó, tehát nyilván mindkét *consul* itt van. Hasdrubalt nyugtalanította a kérdés, hogyan sikerült a másiknak faképnél hagyni Hannibalt. (6) A legkevésbé sem gyaníthatta a valóságot, hogy Hannibalt ilyen döntő helyzetben sikerült kijátszani, és nem tudja, hol a vezér és a sereg, amelynek a közelében táborozott; (7) így arra gondolt, nyilván egy súlyos vereség miatt nem kockáztatta meg a *consul* üldözését. Attól kezdett tartani, hogy minden elveszett, későn érkezett a segítséggel, és most már nemcsak Hispániában, hanem Itáliában is a rómaiak mellé pártolt a hadiszerencse. (8) Néha az is felmerült benne, hogy hátha el sem jutott a levele Hannibalhoz, hanem a *consul* kezébe került, és ezért sietett az ide, hogy leszámoljon vele.

E gondoktól gyötörve kioltatta a tüzeket, majd az első őrségváltás idején jelt adott, hogy csendben szedelődzködjenek össze, és kiadta a parancsot az indu-

[1] Hasdrubal feltehetőleg nemcsak a menetelés porát (vagy az önként csatlakozott veteránok esetében az elhasználódottságot) vette észre az újonnan érkezettek pajzsain. A szöveghely valószínűleg arra utal, hogy az egyes légiók pajzsmintái már a köztársaságkorban is különböztek egymástól, bár a pajzsforma nyilván egységes volt. De természetesen egyéb magyarázat is elképzelhető (pl. Livius újrafestette a katonáival a pajzsaikat, Nero pedig nem).

lásra. (9) A lázas sietségben és éjszakai kavarodásban nem figyeltek eléggé a kalauzokra, így az egyik megbújt egy előre kiszemelt rejtekhelyen, a másik egy ismerős gázlónál átúszott a Metaurus folyón.[1] A sereg, miután kalauzai cserbenhagyták, először ide-oda bolyongott a földeken, majd jó néhányan az álmatlanságtól és őrködéstől kimerülve elszéledtek az egységeiktől, és mindenfelé elterültek a földön. (10) Hasdrubal kiadta a parancsot, hogy amíg a napvilágnál meg nem látják az utat, addig is kövessék a folyó partvonalát. A tekervényes folyó kanyarulatai mentén haladva azonban alig jutottak előre, ezért azt tervezte, hogy ha a hajnali fényben meglát egy alkalmas gázlót, átkel a vízen. (11) Gázlót azonban nem talált, mert minél jobban távolodtak a tengertől, annál magasabb partok fogták közre a folyót. Így egy napot elvesztegetett, és időt adott az ellenségnek, hogy utolérje.

48.

(1) Először Nero érkezett meg az egész lovassággal, majd utána Porcius a könnyűfegyverzetű csapatokkal. (2) Minden oldalról zaklatni és rohamozni kezdték a kimerült pun sereget, mire Hasdrubal felhagyott a már-már menekülésszerű meneteléssel, és tábort akart verni a folyópart fölött emelkedő egyik dombon. (3) Ekkor jelent meg Livius a teljes gyalogsággal, nemcsak menetelésre, de azonnali ütközetre is kész alakzatban és fegyverzetben. (4) Amikor minden csapat egyesült, és felfejlődött az arcvonal, a jobbszárnyon Claudius, a balszárnyon Livius készült fel a harcra, a centrum irányítását pedig a *praetor*ra bízták. (5) Hasdrubal, látva, hogy nem kerülheti el az ütközetet, abbahagyta a tábor erődítését. Az elefántokat állította az első vonalba, a hadijelvények elé. Köréjük a balszárnyra, Claudiusszal szemben a gallokat sorakoztatta fel – nem mintha nagyon bízott volna bátorságukban, inkább arra számított, hogy az ellenség fél tőlük. (6) Ő maga a jobbszárnyat választotta, Marcus Liviusszal szemben, a hispánokkal, akikben mint régi katonáiban a legjobban bízott. (7) A ligurokat a centrumban helyezte el, az elefántok mögött. Csatasora inkább mély volt, mint széles; a galloknak egy előrenyúló domb nyújtott fedezéket. (8) Az arcvonalnak az a része, amelyen a hispánok álltak, összecsapott a római balszárnnyal. A római jobbszárny viszont mozdulatlan maradt, mert kilógott a csata területéről, és az előttük fekvő domb megakadályozta, hogy akár szemből, akár oldalról támadást indítsanak.

[1] Szerzőnk nem említi, hogy – mivel a két sereg Sena közelében tartózkodott – a megszökött kalauznak, illetve később Hasdrubal hadseregének a mai Misa és Cesano folyók egyikén is át kellett kelnie, mire eljutott a Metaurushoz.

(9) Livius és Hasdrubal között hatalmas küzdelem alakult ki, és mindkét részről kegyetlen öldöklés folyt. (10) Itt tartózkodott mindkét vezér, itt harcolt a római gyalogság és lovasság nagyobbik része, itt álltak a hispánok, ezek a régi, a rómaiak elleni harcban jártas katonák, és a ligurok fegyverforgatásban megedződött népe. Ide irányították az elefántokat is, amelyek első rohamukkal zavart keltettek az élcsapatokban, sőt már a hadijelvényeket is meghátrálásra kényszerítették, (11) de később, az egyre hevesebbé váló öldöklésben és csatazajban már alig lehetett őket irányítani. Úgy forgolódtak a két vonal között, mintha nem tudnák, hová tartoznak, akárcsak a kormányos nélkül hányódó hajók.

(12) Claudius többször is rákiáltott a katonákra: „Ezért rohantunk végig ekkora utat?" – és miután hiába próbált az előtte álló dombra felnyomulni, (13) belátta, hogy ebben az irányban nem férkőzhet az ellenséghez. Ezért látva, hogy a jobbszárnyon harc helyett csak ácsorgásra számíthatnak, jó néhány *cohors*ot kivont onnan, és körbevezette őket az arcvonal mögött. (14) Így nemcsak az ellenség, hanem a rómaiak számára is váratlanul balról kapta oldalba az ellenséget. Olyan gyorsan hajtotta végre ezt a hadmozdulatot, hogy csapatai, alighogy oldalt megjelentek, hamarosan már hátulról támadtak az ellenségre. (15) Így minden irányból, elölről, oldalról és hátulról is öldökölték a hispánokat és ligurokat, és a mészárlás már a gallokig is elért. (16) Itt szinte nem is találtak ellenállásra: a csapatok egy része nem is volt a hadijelvények alatt, mert éjszaka elszökdöstek, és most ott szunyókáltak valahol a földeken. De még akik ott voltak, azok is ki voltak merülve a meneteléstől és virrasztástól, és alkalmatlanok lévén a fáradság elviselésére, a pajzsot is alig bírta a válluk. (17) Ráadásul az idő is délfelé járt, ezért már csak lihegtek a szomjúságtól és a hőségtől, így bőven volt lehetőség levágni vagy foglyul ejteni őket.

49.

(1) Az elefántok közül többet öltek meg saját hajtóik, mint az ellenség. A hajtók vésőt és kalapácsot tartottak maguknál, mint a kőfaragók. Ha a hatalmas állat megvadult és saját csapataira rohant, a hajtó odaillesztette a vésőt a fülei közé, pontosan a nyakszirthez, ahol a nyak a fejhez csatlakozik, és teljes erőből beleütötte. (2) Ez a leggyorsabb kivégzési mód, amelyhez akkor folyamodtak, ha már nem volt semmi remény, hogy a roppant állatot irányítani tudják. Először Hasdrubal alkalmazta, ez a dicső emlékű hadvezér, aki most vívta legemlékezetesebb csatáját. (3) Ő tartotta a küzdőkben a lelket buzdító szavaival és egyszersmind a veszélyt is vállalva velük együtt, ő lelkesítette őket hol kéréssel, hol korholással, ha kimerültségükben nem voltak hajlandóak folytatni, ő szólította vissza a megfutamodókat, és nem egy helyen ő újította meg a már feladott küzdelmet. (4) Végül, amikor a hadiszerencse már kétségtelenül az ellenség

oldalára állt, megsarkantyúzta lovát, és – hogy ne élje túl a hatalmas sereget, amely nevében bízva követte őt – nekivágtatott egy római *cohors*nak. Itt esett el harc közben, méltón apjához, Hamilkarhoz és bátyjához, Hannibalhoz.

(5) Ebben a háborúban még soha nem esett el ennyi ellenséges katona egyetlen csatában; úgy tűnt, sikerült visszaadni a kölcsönt a cannaei vereségért, hisz mind az ellenséges vezér, mind a serege odaveszett. (6) 57 000 ellenséges katona halt meg, 5400 esett fogságba. A rómaiak nagy mennyiségű zsákmányt ejtettek, ezüstöt, aranyat és sok minden egyebet is. (7) Több mint 4000 római polgárt is kiszabadítottak az ellenség fogságából. Ez volt a vigasz az ütközetben elesett katonákért, mert a győzelmet korántsem véráldozat nélkül vívták ki: mintegy 8000 római és szövetséges katona esett el.[1] (8) Végül még a győztesek is megcsömörlöttek a vérontástól. Amikor ugyanis másnap jelentették Livius *consul*nak, hogy azok az Alpokon inneni gallok és ligurok, akik vagy nem voltak ott az ütközetben, vagy sikerült elmenekülniük a mészárlásból, most vonulnak el egyetlen csapatban, vezér, hadijelvények, szervezettség és irányítás nélkül, (9) és egyetlen utánuk küldött lovas*ala* is megsemmisíthetné mindnyájukat, ezt válaszolta: „Hadd éljenek, és legyenek hírmondói az ellenség vereségének és a mi hősiességünknek!"

50.

(1) Nero a csatára következő éjjel útnak eredt, és még erőltetettebb menetben, mint ahogy jött, a hatodik napon megérkezett az ellenség közelében lévő állandó táborába.[2] (2) Mivel ezúttal nem küldött előre futárokat, útközben kisebb tömeg vonult ki elé ünnepelni, de olyan roppant lelkesedéssel, hogy majdnem eszüket vesztették örömükben.

(3) Lehetetlenség leírni és jellemezni a Rómában egymásra következő kétféle lelkiállapotot: azt a feszültséget, amellyel a polgárok teljes bizonytalanságban várták az eredményt, és azt az örömet, amellyel a győzelem hírét fogadták. (4) Attól kezdve, hogy híre jött Claudius *consul* útra keltének, napkeltétől napnyugtáig egyetlen nap sem távozott *senator* a Curiából vagy a tisztségviselők közeléből, sem a nép a Forumról. (5) A matrónák, ha már segíteni nem tudtak, az ima és esdeklés felé fordultak, és végigjárva minden szentélyt, könyörgésekkel és fogadalmakkal ostromolták az isteneket.

[1] Polübiosz (XI. 3. 3) karthágói oldalról 10 000, római részről 2000 halottról tudósít.

[2] Kevéssé valószínű, hogy a kb. 380 km-es távot ennyire rövid idő alatt sikerülhetett megtenni.

(6) A polgárokat eltöltő félelem és szorongás közepette először egy bizonytalan hír terjedt el: hogy az Umbria bejáratánál álló táborba[1] két narniai lovas érkezett a csatából, és hírül hozták, hogy az ellenség vereséget szenvedett. (7) Ezt a hírt először inkább csak fülükkel, mint elméjükkel észlelték, hisz sokkal nagyobb és boldogítóbb volt annál, hogy ésszel felfoghassák vagy elhihessék. Már csak azért sem adtak hitelt neki, mert túl gyorsan érkezett: azt mondták ugyanis, hogy csak két napja zajlott le az ütközet. (8) Aztán megérkezett a táborból Lucius Manlius Acidinus írásbeli jelentése a két narniai lovas érkezéséről. (9) A levelet a Forumon át vitték a *praetor* emelvényéhez. Erre már a *senator*ok is előjöttek a Curiából, és a nép olyan heves tolongással zsúfolódott össze a Curia ajtaja előtt, hogy a hírnök nem tudott bejutni. Mindenki kérdésekkel ostromolta, és megpróbálták elvonszolni a szószékre, azt kiabálva, hogy előbb ott olvassa fel a levelet, aztán a *senatus*ban. (10) Végül a tisztségviselők visszaszorították és nyugalomra kényszerítették a tömeget, így sikerült mindenkivel megosztani az örömhírt, amelyet alig tudtak ép ésszel elviselni. (11) A levelet először a *senatus*ban olvasták fel, majd a nép előtt. Az embereket kinek-kinek egyénisége szerint vagy a biztos öröm érzése fogta el, vagy addig nem akart hitelt adni a híradásnak, amíg nem hallhatja a *consul*ok követeit vagy levelét.

51.

(1) Ezután jelentették, hogy közelednek maguk a követek is. Most aztán a tömeg apraja-nagyja elébük rohant, mindenki elsőként akart szem- és fültanúja lenni a nagy örömnek. (2) Összefüggő menetük egészen a Mulvius-hídig ért. (3) A követek – Lucius Veturius Philo, Publius Licinius Varus és Quintus Caecilius Metellus – minden rendű és rangú ember sokaságától körülvéve érkeztek a Forumra, miközben egyesek őket, mások kísérőiket faggatták a történtek felől. (4) Amint ki-ki meghallotta, hogy az ellenséges sereget és vezérét megsemmisítették, a római légióknak semmi bajuk, és a *consul*ok is egészségesek, azonnal sietett másokkal is megosztani örömét. (5) Amikor a követek nagy nehezen elértek a Curiához, még nehezebb volt visszaszorítani a tömeget, hogy ne nyomuljon be az atyák közé. A levelet felolvasták a *senatus*ban, (6) majd a nép elé vezették a követeket. Lucius Veturius felolvasta a levelet, majd élőszóban bővebben is beszámolt az eseményekről. Szavait nagy tetszésnyilvánítás, sőt végül már az egész hallgatóság kiáltozása kísérte, mert az emberek örömükben alig bírtak magukkal. (7) Azután elszéledtek, egyesek az istenek templomaiba, hogy

[1] A városi légiók tábora Nero utasítására Umbria délnyugati, Rómához legközelebb lévő részén, Narniánál állt (vö. XXVII. 43. 9).

hálát mondjanak, mások haza, hogy a boldogító hírt feleségükkel és gyermekeikkel is közöljék.

(8) A *senatus* háromnapos hálaünnepet rendelt el, amiért Marcus Livius és Gaius Claudius *consul*ok megsemmisítették az ellenséges légiókat és vezérüket, és közben saját seregük sértetlen maradt. A hálaünnepet másnap Gaius Hostilius *praetor* jelentette be a nép előtt, és férfiak és nők egyaránt részt vettek rajta. (9) A három nap alatt végig tele volt minden szentély, és a matrónák legpompásabb ruhájukban, gyermekeik kíséretében adtak hálát a halhatatlan isteneknek, megszabadulva minden félelemtől, mintha máris véget ért volna a háború. (10) A győzelem az állam belső helyzetét is befolyásolta: ettől kezdve, mintha már béke volna, bátran kötöttek üzleti megállapodásokat, adtak-vettek, pénzt kölcsönöztek, adósságot törlesztettek.

(11) Gaius Claudius *consul*, miután visszatért táborába, megparancsolta, hogy Hasdrubal fejét, amelyet gondosan megőrzött és magával hozott, dobják az ellenséges előőrsök elé, és mutassák meg nekik a megbilincselt afrikai hadifoglyokat is; sőt kettőt közülük el is oldoztatott és átküldött Hannibalhoz, hogy elbeszéljék neki, ami történt.

(12) Hannibalt megrendítette a hazáját és családját egyszerre sújtó rettenetes csapás: állítólag kijelentette, hogy nyilvánvalóvá vált előtte Karthágó végzete. (13) Ezután tábort bontott és elvonult, hogy Itália legtávolabbi szögletébe, Bruttiumba vonja össze minden segédcsapatát, mivel szélesebb területen szétszórva nem tudta fenntartani őket. Metapontion egész lakosságát és a fennhatósága alatt lévő lucaniaiakat arra kényszerítette, hogy hagyják el lakóhelyüket, és vonuljanak vele együtt Bruttium területére.

XXVIII. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 207–205)

Silanusnak, Scipio *legatus*ának és Luciusnak, Scipio testvérének győzelmei Hispániában a punok fölött; P. Sulpicius *proconsul* sikerei Attalosszal, Kis-Ázsia királyával szövetségben Philipposz makedón király ellen, az aitólok megsegítésére.

M. Livius és Claudius Nero *consul*oknak megszavazzák a diadalmenetet. Livius, mivel saját hadszínterén aratott győzelmet, négyesfogaton vonul be Rómába, Nero pedig lovon követi, mert ő csak támogatásul érkezett tiszttársa hadszínterére. De így is Nero arat több dicsőséget és tiszteletet, hiszen többet is vitt véghez a háborúban, mint tiszttársa.

Vesta templomában őrzője hanyagsága miatt kialszik a szent tűz. A vétkes Vesta-szüzet halálra korbácsolják.

Hispániában P. Scipio a háború 14. és saját ott-tartózkodása 5. évében befejezi a háborút a punok ellen. Teljesen kiszorítja a hadszíntér birtokából az ellenséget, és római kézre keríti Hispániát. Tarracóból átkel Afrikába, és szövetséget köt Syphaxszal, a masaesuliusok[1] királyával. Itt együtt vacsorázik Giskon fia Hasdruballal.

Scipio Új-Karthágóban gladiátorjátékokat rendez apja és nagybátyja emlékére, de nem gladiátorokkal, hanem olyanok részvételével, akik a vezér iránti tiszteletből vagy kihívásos alapon szállnak harcba. Két rokon királyfi is megküzd így a trónért.

Gisia[2] város ostroma idején a városbeliek máglyát raknak, ott ölik meg aszszonyaikat és gyermekeiket, és magukat is a lángok közé vetik.

Scipio súlyosan megbetegszik, mire zendülés tör ki a hadsereg egy részében. Amikor a vezér erőre kap, leveri a zendülést, és megadásra kényszeríti Hispánia fellázadt népeit.

Scipio barátságot köt Massinissa numida királlyal, aki segítséget ígér neki arra az esetre, ha átkel Afrikába, majd Gades lakóival is, miután Magon elhagyta a várost, mert írásbeli utasítást kapott Karthágóból, hogy keljen át Itáliába.

Ezután Scipio visszatér Rómába, és *consul*lá választják. Afrikát kéri működési területnek. Q. Fabius Maximus ellenkezése dacára meg is kapja Szicíliát, és engedélyezik neki, hogy átkeljen Afrikába, ha az állam érdekében jónak látja.

[1] Az eredeti szövegben a népnév – tévesen – *Massylii* alakban szerepel, ami a *Maesulii* (tehát nem a *Masaesulii*) népnév görög alakjának átvétele.

[2] A liviusi szövegben (XXVIII. 22–23.) Astapa áll.

Hamilkar fia Magon a kisebbik Baleár-szigeten telel, majd onnan átkel Itáliába.

1.

(1) Noha Hasdrubal elvonulása után arra lehetett számítani, hogy Hispánia olyan mértékben mentesül a háború terhétől, amennyire annak súlypontja Itáliába helyeződik át, hirtelen ismét a régi erővel lángolt fel ott a küzdelem.[1] (2) Hispánia területe ebben az időben így oszlott meg a rómaiak és a punok között: Giskon fia Hasdrubal az óceán mellé, egészen Gadesig húzódott vissza, (3) míg a mi tengerünk[2] partvonala és Hispániának nagyjából az egész keleti része Scipio és a rómaiak birtokában volt. (4) Volt egy új hadvezér is, Hanno, aki nemrég érkezett Hasdrubal Barka helyére Afrikából egy új sereggel, és egyesült Magonnal. Keltibériában, amely a két tenger között középen fekszik, rövid idő alatt nagy embertömeget fegyverzett fel. (5) Scipio Marcus Silanust küldte ellene 10 000 gyalogossal és 500 lovassal.

(6) Silanus a lehető legnagyobb napi menetekben haladt, noha akadályozták a nehezen járható utak és a Hispániában rendszerint sűrű erdő borította szorosok. Mégis megelőzte nemcsak érkezésének hírnökeit, de a hírét is, és éppen Keltibériából való szökevények kalauzolásával jutott az ellenség közelébe. (7) Amikor mintegy 10 mérföldnyire jártak az ellenségtől, ezektől a vezetőktől megtudta, hogy az út mellett, amelyen vonulnak, két ellenséges tábor áll. Balra van az újonnan toborzott, több mint 9000 fős keltibér sereg tábora, jobbra a punoké. (8) Az utóbbit előőrsökkel, éjjeli őrjáratokkal és minden szokásos katonai intézkedéssel védik és biztosítják, míg a másikban hanyagság és nemtörődömség uralkodik, hiszen ezek barbárok, újoncok, ráadásul mivel saját országukban vannak, nemigen tartanak semmitől. – (9) Silanus úgy vélte, hogy először ezeket kell megtámadnia. Kiadta a parancsot, hogy a menetoszlop tartson balra, amennyire lehetséges, hogy a pun előőrsök ne vegyék észre. Előreküldte felderítőit, és erőltetett menetben nyomult az ellenség felé.

2.

(1) Mintegy három mérföldnyire voltak, és még senki sem vette észre őket az ellenséges seregből; az egyenetlen terep és a cserjékkel benőtt dombok jól álcázták őket. (2) Silanus egy mély, épp ezért rejtett völgyben állapodott meg katonáival, és elrendelte, hogy egyenek. Közben megérkeztek a felderítők, és meg-

[1] Liviusnak a hispániai eseményekre vonatkozó kronológiája most visszaállt a rendes kerékvágásba.

[2] A Földközi-tenger.

erősítették a szökevények állításait. (3) Ekkor a rómaiak egy halomba rakták málhájukat, fegyvert ragadtak, és szabályos csatasorban vonultak az ütközetbe.

Egy mérföldnyire voltak, amikor az ellenség észrevette őket. Fejvesztett kapkodás kezdődött, és az első harci kiáltásra és csatazajra Magon is odavágtatott táborából. (4) A keltibér sereg 4000 nagypajzsosból és 200 lovasból állt; ezt a valóságos légiót – hiszen lényegében ez volt a sereg főereje – küldte az első vonalba, a többi, könnyűfegyverzetű katonát tartalékba állította. (5) Amikor az így elrendezett sereget kivezette a táborból, még alig léptek ki a sánc mögül, a rómaiak máris dárdákkal fogadták őket. (6) A hispánok pajzsuk mögé húzódtak az ellenséges dárdák elől, majd felegyenesedtek, hogy ők is eldobják hajítófegyvereiket, amelyeket a rómaiak szokás szerint zárt alakzatban, pajzsfalat alkotva fogtak fel. Ezután megindult a közelharc, és karddal folytatták a küzdelmet. (7) Csakhogy az egyenetlen talajon a mozgékony hadviseléshez szokott keltibérek nem sok hasznát vették gyorsaságuknak, az állóharchoz szokott rómaiaknak viszont nem jelentett hátrányt a terep, (8) legfeljebb annyiban, hogy a szűk hely és a mindenfelé burjánzó cserjés miatt az egységek szétszakadtak, így egyenként vagy kettesével, szinte páros küzdelemben voltak kénytelenek harcolni. (9) Mindez megakadályozta a futásban az ellenséget, és mintegy megkötözve szolgáltatta ki őket az öldöklésnek. (10) A rómaiak csakhamar az összes nagypajzsos keltibért megölték, és most már a könnyűfegyverzetűeket és a másik táborból segítségükre siető karthágóiakat vetették vissza és kaszabolták. (11) A teljes lovasságon kívül mindössze 2000 gyalogos menekült el Magonnal mindjárt a csata kezdetén. Hannót, a másik vezért élve fogták el azokkal együtt, akik utolsónak érkeztek, amikor már eldőlt az ütközet. (12) A Magonnal menekülő, szinte összes lovas és az életben maradt veterán gyalogosok a tizedik napon eljutottak Hasdrubalhoz, a Gades környéki hadszíntérre. Az újonnan besorozott keltibérek szétszóródtak a közeli erdőkben, majd hazaszökdöstek.

(13) A legjobbkor jött győzelem nemcsak a már kitörőben lévő háborút fojtotta el, hanem még sokkal inkább elejét vette egy jövőbeli háborúnak, hiszen így az ellenség nem kapott rá lehetőséget, hogy a keltibér nép után más törzseket is fegyverbe szólítson. (14) Ezért Scipio őszinte dicséretben részesítette Silanust, és abban a reményben, hogy ha ő maga nem akadályozza késlekedésével az eseményeket, most befejezheti a háborút, megindult Hasdrubal ellen, Hispánia legtávolabbi vidéke felé.

(15) A pun vezér, aki éppen a Baetis környékén táborozott, hogy szövetségesei hűségét továbbra is biztosítsa, most hirtelen felkerekedett, és inkább menekülés-, mint menetelésszerűen vonult egészen az óceánig és Gadesig. (16) Úgy vélte, mindaddig ő lesz az ellenséges támadások célpontja, amíg együtt tartja seregét. Ezért mielőtt Gadesnál átkelt volna a tengerszoroson, minden csapatát

szétküldte a városokba, hogy önmagukat falakkal, a falakat pedig fegyvereikkel védjék meg.

3.

(1) Scipio, amikor látta, hogy a háború szétszóródott, és nem túl nagy, de annál hosszadalmasabb lenne körbehódítani minden egyes várost, a visszatérés mellett döntött. (2) De hogy mégse engedje át ezt a területet az ellenségnek, 10 000 gyalogossal és 1000 lovassal elküldte testvérét, Lucius Scipiót, hogy vegye ostrom alá a környék legerősebb városát, amelyet a barbárok Orongisnak neveztek.[1] (3) A város a bastetanus nép maesessis törzsének a területén fekszik, földje termékeny, lakói ezüstöt is bányásznak. Ez a város szolgált Hasdrubal támaszpontjául a szárazföld belsejében lakó népek elleni portyázásaihoz.

(4) Scipio a város mellett ütötte fel táborát. Mielőtt körülsáncolta volna a várost, embereket küldött a kapukhoz, hogy próbáljanak közvetlen beszélgetésbe elegyedni a városbeliekkel, megkörnyékezni őket, és tanácsolják azt nekik, hogy inkább a rómaiak barátságával ismerkedjenek meg, ne az erejükkel. (5) De miután nem kapott barátságos választ, árkot és kettős sáncot húzatott a város köré, seregét pedig három részre osztotta, hogy az egyik mindig a várost ostromolja, miközben a másik kettő pihen. (6) Amikor az első seregrész megkezdte az ostromot, kegyetlen és kétesélyes küzdelem kezdődött. A rómaiak a lezúduló lövedékek miatt alig tudtak a falak alá jutni és odavinni a létrákat. (7) Akiknek mégis sikerült odatámasztani a létrájukat, azokat vagy az e célra készített villákkal lökdösték le, vagy vashorgokat dobtak rájuk felülről, így fennállt a veszély, hogy a levegőben felhúzzák őket a falra.

(8) Scipio észrevette, hogy túl kevés katonát küldött harcba, így kiegyenlítetté vált a küzdelem, az ellenség pedig már azzal is előnyben van, hogy a falakról harcol. Visszahívta hát az első seregrészt, és a két másikkal egyszerre támadott a városra. (9) Ez annyira megrémítette az első csapattal vívott küzdelemben már kimerült ellenséget, hogy nemcsak a városbeliek menekültek el hirtelen a falakról, de a pun helyőrség is megijedt, hogy elárulják a várost, és őrhelyeit feladva egy ponton gyülekezett össze. (10) A városbeliek ezután attól kezdtek tartani, hogy az ellenség, ha benyomul a városba, válogatás nélkül levág mindenkit, aki útjába esik, legyen az pun vagy hispán. (11) Ezért hirtelen kitárták a kaput, és csapatostul özönlöttek ki a városból, pajzsukat maguk elé tartva, hogy le ne dárdázzák őket messziről, és fegyvertelen jobbjukkal integetve annak jeléül, hogy kardjukat már eldobták. (12) Nem tudni, hogy az ostromlók ezt a távolból nem látták, vagy pedig valami cselt gyanítottak – mindenesetre rátámadtak a szöke-

[1] Lásd XXIV. 42. 5, a hozzá fűzött jegyzettel.

ványekre, és lekaszabolták őket, mint valami ellenséges csatasort. (13) Aztán a nyitott kapun át benyomultak a városba. Fejszékkel és csákányokkal a többi kaput is igyekeztek szétzúzni és betörni, a lovasok pedig, mihelyt bejutottak, vágtattak is a *forum*ra, mert a parancs szerint ezt kellett megszállniuk. (14) A lovasok mellé védelem gyanánt *triarius*okat is rendeltek: a légiósok a város többi részét szállták meg. A szembejövők közül senkit sem raboltak ki vagy öltek meg, csak akik fegyverrel védték magukat. (15) A karthágóiakat mind őrizetbe vették azzal a mintegy 300 városbelivel együtt, akik bezárták a kapukat. A többieknek visszaadták a várost és minden tulajdonukat. (16) A város elfoglalása közben mintegy 2000 ellenséges és csak 90 római katona esett el.

4.

(1) A város bevétele nemcsak az ostromlóknak szolgált nagy örömére, de a fővezérnek és a sereg többi részének is. A győztesek azzal is látványosabbá tették megérkezésüket, hogy nagy csapat foglyot hajtottak maguk előtt. (2) Scipio a lehető legmegtisztelőbb szavakkal dicsérte meg testvérét: Orongis elfoglalását saját haditettével, Új-Karthágó bevételével emelte egy szintre. (3) Mivel azonban már küszöbön állt a tél, nem volt idő megpróbálkozni Gades meghódításával, sem Hasdrubalnak a provinciában szétszórt seregére vadászni. Ezért Scipio összes csapatával visszavonult Hispánia innenső részébe. (4) Légióit több helyre osztotta szét téli szállásra, Hannót, az ellenséges vezért és a többi előkelő foglyot Rómába küldte testvérével, Lucius Scipióval, ő maga pedig Tarracóba húzódott vissza.

(5) Ebben az évben Marcus Valerius Laevinus *proconsul* vezetésével egy római hajóraj kelt át Szicíliából Afrikába, és nagy területeket pusztított végig Utica és Karthágó vidékén. A karthágói terület határán, közvetlenül Utica falai alatt szereztek zsákmányt. (6) Szicília felé visszatérőben szembetalálkoztak egy 70 hadihajóból álló pun hajórajjal. Ebből 17-et elfogtak, négyet a nyílt tengeren elsüllyesztettek, a többit szétszórták és megfutamították. (7) A rómaiak szárazföldön és tengeren is győztesen, rengeteg különféle zsákmánnyal tértek vissza Lilübaionba. Az ellenséges hajóhad legyőzésével biztonságossá vált a tengeri közlekedés, így ezután nagy gabonaszállítmányokat küldtek Rómába.

5.

(1) Annak a nyárnak a kezdetén, amikor ezek történtek, Publius Sulpicius *proconsul* és Attalosz király, akik, mint említettük, Aiginán töltötték a telet, egyesült hajóhadukkal – a rómaiak 25, a király 35 ötevezősorossal – átkeltek innen Lémnoszra. (2) Philipposz, hogy mindenre fel legyen készülve, akár szárazföldön, akár tengeren kell majd az ellenséggel szembeszállnia, levonult a

tengerpartra, Démétriaszba, serege számára pedig kitűzte a napot, amelyen gyülekezniük kellett Lariszában. (3) A király érkezésének hírére minden szövetségesétől követek jöttek Démétriaszba. (4) Az aitólok ugyanis nagyon elbízták magukat egyrészt a római szövetség, másrészt Attalosz megérkezése miatt, és pusztítani kezdték szomszédaik földjeit. Nemcsak Akarnania, Boiótia és Euboia lakói rettegtek tőlük, de az akhájok is. Az utóbbiakat az aitól háborún kívül még Makhanidasz, Spárta *türannosza* is fenyegette, aki az argosziak határától nem messze ütötte fel táborát. (6) Mindannyian élénken ecsetelték, kinek a városát milyen szárazföldi és tengeri veszedelmek fenyegetik, és segítségért ostromolták a királyt. (7) Ő azonban saját országából sem kapott valami megnyugtató híreket: Szkerdilaidasz és Pleuratosz újra mozgolódni kezdett, a trákok pedig, főleg a maidoszok, azt tervezik, hogy ha a királyt majd leköti egy távoli háború, betörnek Makedónia velük határos területeire. (8) A boiótok és a Hellasz belsejében lakó népek pedig hírül hozták, hogy az aitólok árokkal és sáncokkal zárják el a Thermopülai-szorost, ahol az út elkeskenyedik benne, hogy Philipposz ne jusson át rajta, ha a szövetséges városok segítségére indul.

(9) Ennyi háborús veszély körös-körül még egy nemtörődöm hadvezért is tettre sarkallt volna. A király elbocsátotta a követségeket, és megígérte, hogy mihelyt az idő és a körülmények engedik, mindegyiküknek segítségére siet. (10) Pillanatnyilag, mivel ezt látta a legsürgősebbnek, helyőrséget küldött Peparéthoszra a város védelmére, ahonnan azt a hírt kapta, hogy Attalosz odahajózott a flottájával Lémnoszból, és végigpusztította a város egész környékét. (11) Polüphantaszt egy kis létszámú sereggel Boiótiába küldte, Menipposzt, a királyi sereg egyik vezérét pedig 1000 *peltá*s katonával – a *pelta* meglehetősen hasonlít az afrikai kispajzshoz – Khalkiszba, és még 500 agriannal[1] is megerősítette őket, hogy a sziget minden pontját meg tudják védeni. (12) Ő maga Szkotusszába indult, és ide rendelte Lariszából a makedón csapatokat is.

(13) Itt kapta meg a hírt, hogy az aitólok szövetségi gyűlést hirdettek Hérakleiába, és oda készül Attalosz király is, hogy a háború fő tennivalóiról tanácskozzon velük. (14) Hogy ezt az összejövetelt váratlan megjelenésével megzavarja, nagy napi menetekben Hérakleiához vonult. (15) Igaz, hogy már csak a gyűlés feloszlatása után ért oda, de legalább a már majdnem érett termést elpusztította, főleg az Ainian-öbölnél,[2] majd visszavezette csapatait Szkotusszába. Itt hagyta hátra egész seregét, és a királyi *cohors*szal[3] Démétriaszba húzódott vissza. (16) Ezután, hogy az ellenség minden megmozdulásának elébe tudjon

[1] Trák törzs, akik a mai Szerbia déli részén éltek.

[2] A Maliszi-öböl másik neve.

[3] Vagyis testőrei csapatával.

vágni, embereket küldött Phókiszba, Euboiába és Peparéthoszra, hogy válasszanak magas csúcsokat, ahonnan jól látható tűzjeleket lehet adni. (17) Ő maga a roppant magasságba emelkedő Tiszaion-hegy ormán állított fel megfigyelőhelyet, hogy a távolban fellobbanó tűzjelekből azonnal megtudja, hol készül valamire az ellenség.

(18) A római vezér és Attalosz király Peparéthoszról átkelt Nikaiába.[1] Innen hajóhadukat az euboiai Óreosz városához[2] küldték, amelyet az utas bal felől elsőnek pillanthat meg Euboia városai közül, ha a Démétriaszi-öbölből hajózik Khalkisz és az Euriposz felé. (19) Attalosz és Sulpicius úgy egyeztek meg, hogy a rómaiak a tenger, a királyi csapatok a szárazföld felől kezdik meg az ostromot.

6.

(1) A várost csak négy nappal a hajóraj érkezése után támadták meg. Ezt az időt azzal töltötték, hogy titkos tárgyalásokat folytattak Platórral, akit Philipposz tett meg a város parancsnokává. (2) A városban két erőd áll, az egyik a tengerparton, a másik a város közepén. Ebből a tengerhez alagút vezet, amelynek a tenger felőli bejáratánál nagyszerű védmű állt: egy ötemeletes torony. (3) Ekörül tombolt kezdetben a legádázabb küzdelem: a torony a legkülönbözőbb távolsági fegyverekkel volt ellátva, a rómaiak pedig sok hajító- és ostromgépet hajóztak ki, hogy megostromolják. (4) Miközben mindenkinek a figyelmét és tekintetét az itt folyó küzdelem vonta magára, Platór a tengerparti erőd kapuján beengedte a rómaiakat, akik egy szempillantás alatt elfoglalták az erődöt. Az innen kiszorított városbeliek a városon át a másik erőd felé igyekeztek, de már itt is őrség állt, amely bezárta előttük a kaput. (5) Az így kívül rekedt és két tűz közé szorult polgárokat lekaszabolták vagy foglyul ejtették.

(6) A makedón helyőrség szorosan összetömörülve megállt a várfal tövében. Nem kezdtek fejvesztett menekülésbe, de nem is küzdöttek körmük szakadtáig. (7) Platór Sulpicius engedélyével hajókra ültette őket, majd partra tette a phthiótiszi Démétrionnál,[3] ő maga pedig csatlakozott Attaloszhoz.

(8) Sulpicius az Óreosznál könnyen elért sikeren felbátorodva azonnal továbbindult győztes hajóhadával Khalkisz alá. Itt azonban egyáltalán nem úgy alakultak a dolgok, ahogy várta. (9) Khalkisznál a nyílt tenger mindkét oldalról szorossá szűkül össze, ami első pillantásra két bejárattal rendelkező kettős öböl-

[1] A lokriszi Nikaiáról van szó, amely a Thermopülai-szoros közelében fekszik, és nem azonos a hasonló nevű kis-ázsiai várossal (egyes hagyományok szerint ez volt annak anyavárosa).

[2] A város korábbi neve Hisztiaia.

[3] Démétriasz közelében.

nek látszik; de egy hajóraj számára aligha akad ennél veszedelmesebb tartózkodási hely. (10) Egyrészt váratlan, viharos erejű szelek szoktak lezúdulni a két szárazföld igen magas hegyeiből, másrészt az apály és a dagály az Euriposzszorosban nem naponként hétszer, szabályos időközökben változik, ahogy beszélik, hanem hol erre, hol arra áramlik a tenger, ahogy épp a szél fújja, olyan sebesen, mint valami magas hegységből lezúduló patak. (11) Ezért itt egy hajóhad sem éjjel, sem nappal nem talál nyugalmat.

Nem elég, hogy a hajók horgonyzóhelye ilyen veszélyes volt: a várost egyik oldalról tenger övezte, a másikon, a szárazföld felől rendkívül erős védmű, és nemcsak komoly őrség védte, hanem elöljáróinak és parancsnokainak szilárd és kikezdhetetlen hűsége is, amely pedig Óreoszban oly megbízhatatlan és ingatag volt. (12) A római vezér tehát bölcsen járt el – amennyire ez egy vaktában kezdett vállalkozásnál lehetséges –, amikor számba vette a nehézségeket, és hogy ne töltse hiába az időt, gyorsan elállt eredeti tervétől. Hajórajával átkelt a lokriszi Künoszba, az opusziaknak a tengertől egy mérföldnyire fekvő kereskedelmi telepére.

7.

(1) Philipposz az Óreoszból küldött fényjelek útján megkapta a figyelmeztetést, de a jelzéseket Platór álnoksága miatt túl későn adták le az őrhelyről; és mivel akkor tengeri hadereje kisebb volt az ellenségénél, nem lett volna könnyű megközelítenie a szigetet. (2) Ezért addig habozott, amíg végül le is mondott tervéről. Viszont Khalkisznak azonnal segítségére indult, mihelyt megkapta a tűzjelet. Khalkisz városát ugyanis, bár ugyanazon a szigeten fekszik, a szárazföldtől csak egy keskeny tengerszoros választja el, amely fölött híd vezet át, így könnyebb megközelíteni a szárazföld, mint a tenger felől. (3) Philipposz tehát Démétriaszból visszatért Szkotusszába. Innen a harmadik őrségváltáskor továbbindult, elűzte és szétszórta a Thermopülai-szorost megszállva tartó aitólokat, és miután a megrémült ellenséget beszorította Hérakleiába, egy nap alatt megtette a phókiszi Elateiába vezető, több mint 60 mérföldnyi utat.

(4) Nagyjából épp ezen a napon foglalta el és rabolta ki Attalosz király Opusz városát. Sulpicius ugyanis a királynak engedte át a zsákmányt, mert néhány napja, amikor a római katonák kirabolták Óreoszt, a király seregének nem jutott semmi. (5) A római hajóhad visszatért Óreoszba, Attalosz pedig, akinek sejtelme sem volt Philipposz közeledéséről, azzal töltötte az időt, hogy pénzt zsarolt ki az előkelőktől. (6) Annyira váratlanul érte a fordulat, hogy könnyen rajtaüthettek volna, ha a távolból nem pillantja meg az ellenséges menetoszlopot néhány krétai katona, akik takarmányt keresve véletlenül messzebb kalandoztak a várostól. (7) Attaloszék fegyvertelenül, ziláltan, fejvesztve menekültek a tenger-

partra hajóikhoz. Philipposz éppen akkor érkezett oda, amikor a hajókat igyekeztek eloldozni a parttól, de még így, a partról is nagy zűrzavart keltett a tengerészek között.

(8) Philipposz ezután visszament Opuszba, vádolva istent és embert, hogy szinte az orra elől ragadták el egy ilyen szerencsés fogás lehetőségét. (9) Dühében aztán az opusziakat is felelősségre vonta, hogy alig pillantották meg az ellenséget, máris szinte önként megadták magukat, noha kihúzhatták volna az ostromot, amíg ő meg nem érkezik. (10) Miután Opuszban mindent elrendezett, Torónéba ment.[1]

Attalosz először Óreoszba vonult vissza. Innen arra a hírre, hogy Prusziasz, Bithünia királya betört a birodalmába, visszatért Kis-Ázsiába, nem törődve tovább a római érdekekkel és az aitól háborúval. (11) Sulpicius is visszahúzódott hajórajával Aiginára, ahonnét kora tavasszal elindult.

(12) Philipposznak Toróné elfoglalása nem került nagyobb erőfeszítésébe, mint Attalosznak Opusz bevétele. A városban a phthiótiszi Thébaiból való menekültek laktak, akik az aitóloknál kerestek menedéket, amikor Philipposz elfoglalta városukat. Ezektől kapták lakóhelyül ezt a várost, amely a Philipposz elleni előző háborúban pusztult el és maradt üresen. (13) Majd a király – miután, mint említettük, elfoglalta Torónét – továbbvonult, és bevette Tithróniont és Drümaiát, két jelentéktelen kis várost Dóriszban. Innen Elateiába ment, ahová Ptolemaiosz és a rhodosziak követeit rendelte, hogy itt várjanak rá. (14) Miközben itt az aitól háború befejezéséről tanácskoztak – a követek ugyanis nem sokkal azelőtt Hérakleiában részt vettek a rómaiak és aitólok tárgyalásán is –, híre érkezett, hogy Makhanidasz meg akarja támadni az Olümpiai Játékok előkészületeivel foglalkozó éliszieket. (15) Philipposz úgy vélte, hogy ezt meg kell előznie. Ezért a követeket barátságos válasszal elbocsátotta, mondván, hogy ezt a háborút nem ő okozta, és a békének sem fog útjában állni, ha méltányos és tisztességes feltételekkel kötheti meg. (16) Ezután málhamentes seregével Boiótián át leereszkedett Megarába, majd Korinthoszba, ahol seregét ellátta élelemmel, aztán továbbvonult Phliusz és Pheneon felé. (17) Már Héraiánál járt, amikor értesült róla, hogy előrenyomulása hírétől megrémülve Makhanidasz visszamenekült Spártába. Erre ő is visszatért Aigionba, az akhájok tanácskozására, azt remélve, hogy ott találja a pun hajóhadat is, amelyet odahívott, hogy a tengeren is megfelelő erőkkel rendelkezzen. (18) De a punok néhány napja áthajóztak innen az Oxeiai-szigetekre,[2] majd az akarnaniai kikötők felé, mert

[1] A Khalkidiké-félszigeten fekvő Toróné neve vagy szövegromlás, vagy Livius tévedése folytán kerülhetett a Thermopülaitól keletre fekvő Thronion helyére.

[2] Az Ekhinadesz-szigetek déli csoportja a Jón-tengeren.

hallották, hogy Attalosz és a rómaiak elindultak Óreoszból, és féltek, hogy rájuk támadnak, ha behatolnak a Rhionon, a Korinthoszi-öböl szűk bejáratán.

8.

(1) Philipposzt bántotta és aggasztotta, hogy noha mindenhová szélsebesen igyekezett eljutni, sehová sem érkezett meg idejében, és gyorsaságát kikacagta a szerencse, amely az orra elől kapott el mindent. (2) A gyűlésen azonban titkolta elkeseredését, és önbizalmat sugárzó beszédet mondott. Tanúul hívott istent és embert, hogy ő mindig mindenütt ott volt: ahol csak megcsördült az ellenség fegyvere, ő a lehető leggyorsabban ott termett; (3) viszont aligha lehet eldönteni, hogy ebben a háborúban az ő bátorsága vagy az ellenség gyávasága volt-e nagyobb. Így csúszott ki a kezéből Opusz előtt Attalosz, Khalkisznál Sulpicius, az elmúlt napokban pedig Makhanidasz. (4) Csakhogy szégyen a futás, de nem is mindig hasznos, és nem szabad nehéznek tartani egy olyan háborút, amelyben ha egyszer sikerül összecsapni az ellenséggel, máris biztos a győzelem. (5) Ami a legfontosabb: kezében van az ellenség beismerő vallomása, hogy ereje nem ér fel az övével. Hamarosan a végső győzelem is a kezében lesz, és nem fognak nagyobb sikerrel küzdeni ellene, mint amilyenre láthatólag számítanak.

(6) A szövetségesek örömmel hallgatták a király szavait. Ő aztán visszaadta az akhájoknak Héraiát és Triphüliát[1]; Alipheirát pedig a megalopolisziaknak ítélte oda, mivel be tudták bizonyítani, hogy az ő területükhöz tartozott. (7) Majd az akhájoktól kapott hajókkal – három négyevezősorossal és három kétevezősorossal – átkelt Antiküra ba. (8) Itt magához vette még azt a hét ötevezősorost és több mint 20 *lembosz*t, amelyeket korábban a Korinthoszi-öbölbe irányított, hogy egyesüljenek a karthágói hajóhaddal. Ezekkel együtt útnak indult, és partra szállt az aitóliai Erüthrainál, amely Eupalion közelében található. (9) Erről azonban az aitólok is tudomást szereztek: minden ember, aki a földeken vagy a közeli erődítményekben, Potidaniában vagy Apollóniában tartózkodott, az erdőkbe és a hegyekbe menekült; (10) a támadók csak azt a jószágot zsákmányolhatták el és terelhették hajóikra, amelyet a menekülők sietségükben nem tudtak elhajtani. A király ezt és a többi zsákmányt Aigionba küldte Nikiasszal, az akhájok *sztratégosz*ával, majd elhajózott Korinthoszba, és megparancsolta, hogy csapatai innen szárazföldi úton, Boiótián át vonuljanak tovább. (11) Ő maga Kenkhreaitól végighajózott Attika partjai mentén, Szunion fölött, és jóformán az ellenséges hajórajon keresztül ért el Khalkiszba. (12) Itt megdicsérte a polgárokat hűségükért és bátorságukért, hogy sem a félelem, sem a remény

[1] Élisz tengerparti területe az Alpheiosz folyótól délre.

nem ingatta meg lelkierejüket, és buzdította őket, hogy a jövőben is hasonló állhatatossággal tartsanak ki a vele való szövetség mellett, ha nem akarnak osztozni Óreosz és Opusz lakóinak sorsában.

Ezután Khalkiszból Óreoszba hajózott, (13) ahol a város kormányzását és védelmét rábízta azokra az előkelőkre, akik városuk elfoglalásakor inkább elmenekültek, semhogy megadják magukat a rómaiaknak. Majd Euboiából átkelt Démétriaszba, ahonnan annak idején szövetségesei segítségére indult. (14) Ezután Kasszandreiában 50 hadihajó gerincét fektette le; a munka elvégzésére sok hajóácsot szerződtetett. Mivel pedig Hellaszban helyreállt a nyugalom, részben Attalosz elvonulása miatt, részben mert ő maga idejében sietett szorongatott szövetségesei segítségére, visszatért birodalmába, hogy háborút kezdjen a dardánok ellen.

9.

(1) Annak a nyárnak a végén, amelyen Hellaszban mindez lejátszódott, Quintus Fabius (Maximus fia) Marcus Livius *consul* Rómába küldött követeként bejelentette a *senatus*nak, hogy a *consul* véleménye szerint Galliát Lucius Porcius is eléggé meg tudja védeni a maga légióival, ő pedig eljöhetne onnan, és visszahozhatná a *consul*i légiókat is. (2) Erre az atyák úgy döntöttek, hogy ne csak Marcus Livius térjen vissza a Városba, hanem tiszttársa, Gaius Claudius is. (3) A határozatban az volt az egyetlen különbség, hogy Marcus Liviusnak vissza kellett hoznia a seregét is, Nero Hanniballal szemben álló légióinak viszont állomáshelyükön kellett maradniuk.

(4) A *consul*ok levélváltás útján megegyeztek, hogy amint teljes egyetértésben szolgálták az állam érdekeit, úgy egyszerre lépnek majd be a Városba is, hiába érkeznek különböző vidékekről; tehát amelyikük elsőnek ér Praenestébe, az várja meg ott tiszttársát. (5) Úgy adódott, hogy mindketten ugyanazon a napon érkeztek meg Praenestébe. Miután rendeletet küldtek Rómába, hogy a *senatus* három nap múlva teljes létszámban üljön össze Bellona szentélyében, a Város alá vonultak. Az egész lakosság kitódult eléjük. (6) Mindenki körülöttük tolongott; nemcsak üdvözölték őket, de mindenki szerette volna megérinteni a *consul*ok győztes jobbját; egyesek gratuláltak nekik, mások köszönetet mondtak, hogy megmentették az államot.

(7) A *senatus*ban, ahogy minden hadvezér szokta, először beszámoltak tevékenységükről, azután azt kérték, hogy az állam ügyeinek szerencsés és bátor intézéséért adjanak hálát a halhatatlan isteneknek, nekik pedig engedjék meg, hogy diadalmenetben vonuljanak be a Városba. (8) Az atyák azt válaszolták, hogy teljesítik kérésüket, elsősorban az istenek iránt érzett megérdemelt hálából, azután pedig a *consul*ok érdemeiért. (9) Megszavazták, hogy kettőjük nevében

tartsanak hálaünnepet, és mindkettőjüknek megadták a diadalmenetet. Ők úgy egyeztek meg egymással, hogy mivel a háborút is teljes egyetértésben viselték, diadalmenetüket sem külön-külön akarják megtartani. (10) Mivel pedig az összecsapás Marcus Livius működési területén zajlott le, a csata napján a parancsnokság sora is éppen rajta volt, ráadásul Livius magával hozta seregét Rómába, Nero viszont nem vonhatta ki csapatait a maga hadszínteréről, ezért úgy döntöttek, Marcus Livius vonuljon be négyfogatú kocsin a Városba, katonái kíséretében, Gaius Claudius pedig lóháton és sereg nélkül vegyen részt a bevonuláson.[1]

(11) Az egyesített diadalmenet mindkettőjük dicsőségét öregbítette, de különösen azét, aki tiszttársánál annyival kevesebb megbecsülésre tartott igényt, amennyivel érdemeiben felülmúlta őt. (12) Ez a lovas – mondogatták – hat nap alatt végignyargalt egész Itálián, és aznap, amikor Hannibal még azt hitte, hogy Apuliában, a vele szemközt álló táborban tartózkodik, ő már Galliában vívott szabályos ütközetet Hasdruballal. (13) Így állta útját egyetlen *consul* két hadseregnek és két hadvezérnek Itália két végében, itt ravaszsága révén, ott személyesen. (14) Már Nero puszta neve is elég volt rá, hogy táborában tartsa Hannibalt.[2] Hasdrubalt pedig mi más verte le és semmisítette meg, ha nem az ő érkezése? (15) Nos, hát vonuljon csak a másik *consul* büszkélkedve sokfogatú diadalszekerén, ha úgy tartja kedve, hisz az igazi diadalmenet egyetlen lóval vonul végig a Városon. Nero örök emléket állított magának a háborúban szerzett és a diadalmenetben elhárított dicsőség által egyaránt, és ez így volna akkor is, ha most gyalog vonulna.

(16) Így súgtak össze a nézők Nero láttán egész úton, amíg fel nem ért a Capitoliumra. A *consul*ok 3 000 000 *sestertius*t és 90 000 *as*t adtak át az államkincstárnak. (17) Marcus Livius fejenként 56 *as*t osztott szét katonái között, és Gaius Claudius is megígérte távollévő katonáinak, hogy ugyanennyit ad nekik, ha majd visszatér seregéhez. (18) Azt is feljegyezték, hogy a katonák tréfás énekeikben e napon sokkal többet emlegették Gaius Claudiust, mint saját *consul*jukat; (19) a lovagok pedig Lucius Veturius és Quintus Caecilius *legatus*okat dicsérték az égig, és biztatták a köznépet, hogy a következő évre őket válassza meg *consul*nak. (20) A lovagok „előválasztásának" súlyát egyébként a *consul*ok is megnövelték azzal, hogy másnap a nép előtt tartott beszédükben kiemelték, hogy milyen sokat köszönhetnek éppen e két *legatus* hősi és hűséges szolgálatának.

[1] Nero tehát formailag *ovatió*t tartott M. Livius diadalmenetével összevonva.

[2] C. Claudius Nero és Hannibal grumentumi ütközetéről lásd: XXVII. 42–43.

10.

(1) Mivel közeledett a választógyűlés ideje, és úgy döntöttek, hogy a választást *dictator* vezetésével tartják meg,[1] Gaius Claudius *consul* a tiszttársát, Marcus Liviust nevezte ki *dictator*nak, Livius pedig Quintus Caeciliust tette meg lovassági főparancsnoknak. (2) Marcus Livius *dictator* elnökletével megválasztották *consul*nak Lucius Veturiust és a lovassági főparancsnokot, Quintus Caeciliust. (3) Ezután megtartották a *praetor*választó gyűlést, ahol megválasztották Gaius Serviliust, Marcus Caecilius Metellust, Tiberius Claudius Asellust és Quintus Mamilius Turrinust, aki akkor plebejus *aedilis* volt. (4) A választások befejeztével a *dictator* lemondott tisztségéről, elbocsátotta seregét, és a *senatus* határozata értelmében az etruriai hadszíntérre ment, hogy kivizsgálja, (5) Etruria és Umbria mely népei fontolgatták Hasdrubal érkezése idején, hogy hozzá pártolnak a rómaiaktól, és kik segítették őt segédcsapatokkal, élelemmel vagy egyéb támogatással.

(6) Ezek voltak ennek az évnek az eseményei otthon és a háborúban. A *curulis aedilis*ek, Gnaeus Servilius Caepio és Servius Cornelius Lentulus háromszor ismételték meg teljes egészében a Római Játékokat, (7) a plebejus *aedilis*ek, Marcus Pomponius Matho és Quintus Mamilius Turrinus pedig a teljes Plebejus Játékokat ismételték meg egyszer.

(8) A pun háború 13. évében [206], amikor Lucius Veturius Philo és Quintus Caecilius Metellus lettek a *consul*ok, mindketten a bruttiumi hadszínteret kapták, hogy Hannibal ellen viseljenek hadat. (9) Ezután a *praetor*ok sorsoltak: Marcus Caecilius Metellus kapta meg a városbeliek, Quintus Mamilius az idegenek jogvitáinak intézését, Gaius Servilius Szicíliát, Tiberius Claudius Szardíniát. (10) A seregeket így osztották el: Az egyik *consul* megkapta Gaius Claudius, az előző évi *consul* seregét, a másik pedig Quintus Claudius *propraetor*ét – azaz két-két légiót. (11) Etruriában Marcus Livius *proconsul*nak, akinek fővezéri hatalmát egy évre meghosszabbították, át kellett vennie Gaius Terentius *propraetor*tól a két önkéntes légiót. (12) Úgy rendelkeztek, hogy Quintus Mamilius adja át tiszttársának az igazságszolgáltatást, vegye át Galliában Lucius Porcius *propraetor* seregét, és dúlja fel azoknak a galloknak a földjét, akik Hasdrubal érkezésekor átpártoltak a punokhoz. (13) Gaius Serviliusnak a két cannaei légióval kellett ellátnia Szicília védelmét, ahogy eddig Gaius Mamilius tette. (14) Szardíniáról elszállították az Aulus Hostilius vezetése alatt álló régi sereget, és a *consul*ok új légiót soroztak, hogy Tiberius Claudius azt vigye oda magával. (15) Egy évre meghosszabbították Quintus Claudius megbízatását a tarentumi

[1] Mivel a választások megtartásához az egyik *consul* jelenléte is elég volt, és jelenleg mindkét *consul* Rómában tartózkodott, nem világos, hogy miért kellett e célból *dictator*t kinevezni.

és Gaius Hostilius Tubulusét a capuai hadszíntéren. (16) Marcus Valerius *proconsul*t, akire a szicíliai partvidék védelme volt bízva, utasították, hogy 30 hajót adjon át Gaius Servilius *praetor*nak, a többivel pedig térjen vissza Rómába.

11.

(1) Minthogy a polgárok a háború e sorsdöntő szakaszában tele voltak nyugtalansággal, és minden kedvező vagy kedvezőtlen fordulatot az istenek akaratával magyaráztak, sok csodajelről érkezett jelentés: Tarracinában Iuppiter, Satricumban Matuta Anya szentélyét érte villámcsapás; a satricumiakat legalább ennyire megrémítette az is, hogy két kígyó épp az ajtón siklott be a Iuppiter-szentélybe. Antiumból azt jelentették, hogy az aratók véresnek látták a kalászokat; (3) Caerében kétfejű disznó és kétnemű bárány jött a világra. Albában állítólag két napot láttak, Fregellaeban pedig éjszaka nappali világosság támadt. (4) Azt híresztelték, hogy Róma környékén egy marha megszólalt, a Circus Flaminiusban Neptunus oltáráról csak úgy ömlött a verejték, és villámcsapás érte Ceres, Salus és Quirinus szentélyét.

(5) A *consul*okat utasították, hogy a csodajeleket kifejlett áldozati állatokkal hárítsák el, és tartsanak egynapos könyörgést. Mindezt a *senatus*i határozat szerint végre is hajtották. (6) De minden idegen földről hírül adott vagy Rómában látott csodajelnél nagyobb rémületet okozott, hogy Vesta szentélyében kialudt az örök tűz. Publius Licinius *pontifex* parancsára halálra korbácsolták azt a Vesta-szüzet, akin azon az éjszakán az őrködés sora volt. (7) Noha ez emberi hanyagságból történt, nem pedig azért, mintha az istenek jelezni akartak volna valamit, mégis jónak látták, ha engesztelésül kifejlett állatokat áldoznak, és Vesta szentélyénél könyörgést tartanak.

(8) Mielőtt a *consul*ok elindultak volna a háborúba, a *senatus* figyelmeztette őket: legyen gondjuk rá, hogy a köznép visszatérjen a földekre, hiszen az istenek jóindulata eltávoztatta a háborút Rómától és Latiumtól, így most már nyugodtan lehet vidéken élni, és a legkevésbé sem volna helyes, ha többet törődnének Szicília, mint Itália megművelésével. De ez a nép számára egyáltalán nem volt könnyű feladat. (9) A szabad parasztokat elvitte a háború, rabszolgák alig voltak, a jószágot elrabolták, a tanyákat lerombolták vagy felgyújtották. Mégis sokakra hatott a *consul*ok nyomatékos felszólítása, és visszaköltöztek vidékre.

(10) Ezt az ügyet még Placentia és Cremona követei hozták szóba, akik felpanaszolták, hogy gall szomszédaik be-betörnek a földjeikre, ezért telepeseik nagy része elszéledt, városaik elnéptelenednek, földjük puszta és elhagyatott. (11) Mamilius *praetor*t bízták meg, hogy védje meg az ellenségtől a *coloniá*kat, a *consul*ok pedig a *senatus* határozata értelmében rendeletet adtak ki, hogy Cre-

mona és Placentia polgárainak egy meghatározott napig vissza kell térniük *coloniá*jukba.

(12) A tavasz kezdetén azután ők maguk is elindultak a háborúba. Quintus Caecilius *consul* Gaius Nero seregét vette át, Lucius Veturius Quintus Claudius *propraetor*ét, és a saját maga által besorozott katonákkal töltötte fel azt. (13) A *consul*ok Consentia területére vezették seregüket, ahol mindenfelé fosztogattak. A zsákmánnyal megrakott, nehezen mozgó seregre egy szűk szurdokban bruttiusok és numida dárdavetők támadtak rá, (14) és akkora zűrzavart okoztak, hogy nemcsak a fosztogatók forogtak veszélyben, de a fegyveresek is. Mindamellett nagyobb volt az ijedség, mint a küzdelem, és miután a zsákmányt előreküldték, a légiók is veszteség nélkül elérték az emberek lakta vidéket. (15) Azután továbbvonultak Lucaniába, amelynek teljes népessége harc nélkül viszszatért a rómaiak fennhatósága alá.

12.

(1) Hanniballal ebben az évben nem csaptak össze. Ő sem kínált fel ütközetet, mivel még annyira friss volt a rajta és hazáján ütött seb,[1] és amíg ő nem mozdult, a rómaiak sem zaklatták – olyan erősnek tartották egymagában is ezt a hadvezért, még így is, amikor körülötte minden összeomlóban volt. (2) Sőt talán még több csodálatot érdemelt szerencsétlen, mint szerencsés helyzetében. (3) Hiszen 13 éven át viselte a háborút ellenséges területen, távol hazájától, váltakozó szerencsével, egy olyan hadsereggel, amely nem honfitársaiból, hanem a legkülönbözőbb népekből vegyült össze, akiknek sem törvénye, sem szokásai, sem nyelve nem egyezett, más volt a külsejük, ruházatuk, fegyverzetük; szertartásaik, áldozataik, szinte még az isteneik is; (4) és ő valami sajátos kötelékkel mégis úgy egybekovácsolta őket, hogy soha nem támadt köztük széthúzás, sem hadvezérük ellen nem lázadtak fel, (5) noha gyakran nem volt pénz a zsoldjukra és az ellenséges földön nem jutottak utánpótláshoz, pedig ezeknek a hiánya miatt az I. pun háborúban sok szörnyűség esett meg a vezérek és katonáik között.[2] (6) Most pedig, hogy elpusztult Hasdrubal és serege, akikre a győzelem minden reményét alapozta, és Hannibal egész Itáliát feladva annak egyik zugába, Bruttiumba vonult vissza, ki ne tartaná csodálatra méltónak, hogy táborában a legcsekélyebb nyugtalanság sem támadt? (7) Nehézségeit sok egyéb mellett még az is tetézte, hogy serege ellátását csak a bruttius földről biztosíthatta,[3] ez viszont még akkor

[1] Öccsének, Hasdrubalnak veresége és halála (XXVII. 49.).

[2] Az I. pun háború után az elmaradt zsold miatt tört ki a zsoldoslázadás, amelyből az afrikai háború kibontakozott.

[3] Bruttium sosem volt jó gabonatermő terület, földje inkább állattenyésztésre volt alkalmas.

is szűkös lett volna egy ekkora sereg fenntartásához, ha egész területe művelés alatt áll. (8) Most azonban az ifjúság nagy részét elvonta a földműveléstől a háború, ráadásul az ott lakóknak megvolt az a veleszületett rossz hajlamuk, hogy katonai szolgálat címén rablóhadjáratokat folytattak. (9) Hazulról pedig nem küldtek neki semmi támogatást, mert csak Hispánia megtartása foglalkoztatta őket, mintha Itáliában minden jól ment volna.

(10) Hispániában a dolgok bizonyos tekintetben ugyanígy, más tekintetben viszont egészen másképpen alakultak. Egyfelől a karthágóiak, miután vereséget szenvedtek, és vezérüket is elveszítették, visszaszorultak Hispánia legtávolabbi partvidékére, egészen az óceán mellé; (11) másfelől azonban Hispánia nemcsak Itáliánál, hanem bármely másik országnál több lehetőséget nyújtott a háború újrakezdésére területének és lakóinak sajátos természete folytán. (12) Ezért, bár ez volt az első szárazföldi provincia, ahol a rómaiak megvetették a lábukat, mégis mind között az utolsóként, csak a mi időnkben, Augustus Caesar vezetésével és jósjeleivel sikerült teljesen leigázni.[1]

(13) Ekkoriban Giskon fia Hasdrubal, a Barka-fiak után a háború legnagyobb és leghíresebb hadvezére visszatért Gadesből. Abban a reményben, hogy újból feléleszthti a háborút, Hamilkar fia Magon segítségével sorozásokat tartott Hispánia túlsó felében, és mintegy 50 000 gyalogost és 4500 lovast fegyverzett fel. (14) A lovas csapatok számában nagyjából megegyeznek a történetírók, de némelyikük szerint[2] a Silpia[3] városa mellett összevont gyalogosok száma a 70 000-et is elérte. (15) Ezen a tágas síkságon állapodott meg a két pun vezér, azzal a szándékkal, hogy nem térnek ki az ütközet elől.

13.

(1) Amikor Scipióhoz eljutott a hatalmas sereg szervezésének híre, úgy vélekedett, hogy ekkora sokasággal nem tudja felvenni a harcot, ha a római légiók mellé legalább a látszat kedvéért nem vonultat fel barbár segédcsapatokat is; (2) másrészt azonban ezeknek nem szabad akkora szerepet juttatni, hogy ha köpönyeget fordítanak, azzal döntő módon befolyásolhassák az eseményeket – hiszen ez volt az oka apja és nagybátyja vereségének. (3) Ezért Silanust előreküldte Culchashoz, aki 28 városon uralkodott, hogy vegye át tőle azokat a gyalogosokat és lovasokat, akiket annak ígérete szerint a tél folyamán be kellett soroznia.

[1] Augustus hadvezére, Agrippa Kr. e. 19-ben hódoltatta meg a hispániai cantabereket.

[2] Polübiosz XI. 20. 2.

[3] Polübiosznál (XI. 20. 1, szintén javított szövegben) a városnév Ilipaként szerepel; később (XXXV. 1. 11) Livius is ezen a néven említi.

(4) Ő maga pedig útnak indult Tarracóból, és miután az út mentén lakó szövetségesektől összeszedett némi segéderőt, megérkezett Castulóba.

(5) Silanus is meghozta a segédcsapatokat, 3000 gyalogost és 500 lovast. Ezután a gyalogos és lovas polgárok és szövetségesek összesen 45 000 főnyi seregével előrenyomultak Baecula városáig. (6) Miközben tábort vertek, Magon és Massinissa egész lovasságával rájuk támadt, és meg is zavarták volna a sáncmunkát, ha a római lovasság, amelyet Scipio egy megfelelő fekvésű domb mögé rejtett el, váratlanul rá nem ront a szétszóródott támadókra. (7) Alig kezdődött meg a harc, máris visszakergették a legtettrekészebbeket, akik a legközelebb hatoltak a sánchoz és a sáncmunkát végzőkhöz. A többiek ellen, akik hadijelvényeik alatt, rendezett menetben nyomultak előre, hosszabb ideig folyt a küzdelem, sokáig egyenlő esélyekkel. (8) De amikor először az előretolt állásokból kitörő harckész *cohors*ok, majd a sáncmunkától visszahívott és fegyverbe szólított katonák is egyre nagyobb számban siettek friss erejükkel az elfáradt küzdők segítségére, és a táborból már jókora fegyveres csapat rohant a küzdelembe, a punok és numidák egyértelműen megfutamodtak. (9) Először *turmá*nként vonultak vissza, anélkül hogy egységeik a félelem és sietség miatt megbomlottak volna; de amikor a rómaiak egyre hevesebben szorongatták a hátul haladókat, és támadásukat nem lehetett feltartani, az ellenség nem törődött többé az egységek rendjével, és fejvesztett menekülésbe kezdett, ki merre látott. (10) Jóllehet ebben az összecsapásban a rómaiak önbizalma jócskán megnőtt, az ellenségé pedig megfogyatkozott, azért a következő néhány napon sem szüneteltek a lovasság és a könnyűfegyverzetűek kitörései.

14.

(1) Miután ezekben a könnyű viadalokban eléggé kitapasztalták az erőviszonyokat, előbb Hasdrubal sorakoztatta fel seregét az ütközetre, azután kivonultak a rómaiak is. (2) Mindkét csatasor a saját sáncai előtt állt fel. Miután egyik fél sem kezdte meg az ütközetet, és a nap már lemenőben volt, először a pun, majd a római vezér is visszavezette csapatait a táborba. (3) Ez így ment jó néhány napon keresztül. Mindig a pun vezér vonult ki elsőnek táborából, és amikor katonái elfáradtak az álldogálásban, ő adott jelt először a visszavonulásra. Egyik fél sem rontott előre, egyetlen dárdát nem hajítottak el, egyetlen kiáltás el nem hangzott.

(4) A centrumot az egyik oldalon a rómaiak, a másikon karthágóiak és afrikaiak vegyesen alkották; a szárnyakon helyezkedtek el a szövetségesek – ezek mindkét seregben hispánok voltak –, és a pun csatasor előtt a szárnyakon elefántok álltak, mint valami erődök a távolban. (5) Már mindkét táborban állan-

dó téma volt, hogy amilyen rendben a csatára felsorakoztak, úgy fognak küzdeni is: a centrumban a rómaiak és a punok, akiknek az ellentéte okozta a háborút, egyenlő elszántsággal és fegyveres erővel fognak összecsapni. (6) Scipio, mihelyt észrevette, hogy mennyire meg van erről győződve mindenki, aznapra, amikor valóban meg akart ütközni, mindent szándékosan a feje tetejére állított. (7) Este körbeküldte a parancsot az egész táborban, hogy napkelte előtt ember és ló álljon készenlétben, rendbe szedve, reggeli után, a lovasok fegyverben, lovaik felnyergelve és felkantározva. (8) Még meg sem virradt egészen, máris teljes lovasságát elindította a könnyűfegyverzetűekkel együtt a pun előőrsök ellen, majd a légiók nehézfegyverzetű katonáival maga is gyorsan előrenyomult. (9) Csakhogy övéi és az ellenség várakozásával ellentétben a szárnyakat erősítette meg a római katonákkal, a szövetségeseket pedig a csatasor közepén helyezte el.

(10) Hasdrubal a lovasok csatakiáltására felriadva kiszaladt sátrából, meglátta a kavarodást a sánc előtt, és hogy emberei fűhöz-fához kapkodnak, messziről pedig már a légiók hadijelvényeinek csillogása látszik, és a terepen csak úgy nyüzsög az ellenség. Erre tüstént elindította teljes lovasságát a római lovasság ellen, (11) majd maga is kivonult a táborból gyalogságával, és úgy állította fel csatasorát, hogy nem változtatott a megszokott renden. (12) A lovasok csatája már jó ideje döntetlenre állt, és magától nem is dőlhetett el, mert amelyik felet visszaszorították – hol az egyiket, hol a másikat –, az biztonságban visszavonulhatott saját gyalogságának sorai közé. (13) De amikor a csatasorok már nem voltak fél mérföldnél messzebb egymástól, Scipio visszavonulót fúvatott, az egységek szétnyíltak, az összes lovast és könnyűfegyverzetű katonát beengedték középre, ő pedig két részre osztva tartalékban helyezte el őket a szárnyak mögött.

(14) Ezután, mivel már ideje volt elkezdeni az ütközetet, Scipio megparancsolta, hogy a centrumot alkotó hispánok lassú lépésben vonuljanak fel. (15) A jobbszárnyról, amelynek ő állt az élén, futárt küldött Silanushoz és Marciushoz azzal az üzenettel, hogy nyújtsák meg seregszárnyukat bal felé ugyanúgy, ahogy tőle látják majd a jobbszárnyon, (16) és könnyen mozgó gyalogosaikkal és lovasaikkal csapjanak össze az ellenséggel, mielőtt még a két centrum találkozna. (17) Így széthúzták a seregszárnyakat, és mindkét oldalon három gyalogos *cohors*szal,[1] három lovas*turmá*val, valamint a *veles*ekkel gyors menetben vonultak az ellenség felé, míg a többiek rézsútos vonalban követték őket. (18) Középen, ahol a hispán egységek araszoltak előre, az arcvonal behorpadt.

(19) A szárnyak már összecsaptak egymással, de az ellenséges csatasor főereje, a veterán pun és afrikai katonák még dárdahajításnyi távolságba sem értek

[1] Polübiosz (XI. 23. 1) szerint csak három *manipulus*ról volt szó; Livius bizonyára félreértette forrását.

ellenfeleiktől; viszont azt sem merték megkockáztatni, hogy szétváljanak és a szárnyakon küzdők segítségére siessenek, nehogy megnyissák a centrumot a szemből közeledő ellenség előtt. (20) A pun szárnyakat két oldalról is szorongatták: a római lovasság, a könnyűfegyverzetűek és a *veles*ek a harapófogót bezárva az oldalukba kerültek, a *cohors*ok meg szemből támadták őket, hogy elvágják a szárnyakat az arcvonal többi részétől.

15.

(1) A küzdelem minden szempontból egyenlőtlenül alakult, de főleg azért, mert a baleáriak és a hispán újoncok csapatai kerültek szembe a római és latin katonákkal. (2) Ahogy telt a nap, Hasdrubal seregének az ereje is egyre inkább fogyott, minthogy hajnalban váratlanul érte őket a támadás, és hanyatt-homlok kellett kivonulniuk az ütközetre, úgyhogy még enni sem maradt idejük. (3) Scipio épp ezért húzta az időt az elején, hogy minél később kerüljön sor magára az összecsapásra: gyalogos csapatai csak a hetedik órában csaptak össze a szárnyakon, (4) a centrumig pedig még ennél is jóval később jutott el a küzdelem. Így azok addig álldogáltak ott pajzsukra támaszkodva, amíg a déli nap izzó sugarai, a teljes fegyverzetben való várakozás, az éhség és a szomjúság már kellőképp elcsigázta őket, mire megütköztek az ellenséggel. (5) Ráadásul még az elefántok is megvadultak a lovasok, *veles*ek és könnyűfegyverzetűek küzdelmének kavargásától, és a szárnyakról nekirohantak a csatasor közepének. (6) Így aztán a testben-lélekben kimerült csapatok hátrálni kezdtek, de a harci alakzatot megtartották, mintha vezérük parancsára vonulna vissza a teljes arcvonal.

(7) Csakhogy a győztesek, mihelyt látták, hogy a csata döntő fordulathoz érkezett, még hevesebben támadtak minden oldalról, és rohamaikat nem lehetett egykönnyen feltartóztatni. (8) Így aztán Hasdrubal hiába igyekezett útját állni hátráló katonáinak, hogy visszatartsa őket, hiába kiabálta, hogy a hátuk mögött dombok emelkednek, amelyek biztos menedéket nyújtanak, ha rendezetten vonulnak vissza. (9) A félelem legyőzte a vezér iránti tiszteletet, és miközben az ellenséghez legközelebb állók minduntalan meghátráltak, nemsokára mind sarkon fordultak, és fejvesztett menekülésbe fogtak. (10) A dombok lábánál először megállították a hadijelvényeket, és kezdték visszahívni az egységeikbe a katonákat, amíg a rómaiak tétováztak, hogy elinduljanak-e fölfelé a csatasoruk előtt emelkedő dombra. Amikor azonban meglátták, hogy a rómaiak megállíthatatlanul nyomulnak előre, újra rémült futásnak eredtek, és meg sem álltak a táborukig. (11) A rómaiak már nem voltak messze a sáncoktól, és azzal a lendülettel el is foglalták volna a tábort, ha a perzselő napsütést – amilyen általában az esőtől terhes felhők közül sugárzik – fel nem váltja egy olyan roppant zápor, hogy a győztesek is csak üggyel-bajjal tudtak visszajutni táborukba. Jó néhány

embert babonás félelem is hatalmába kerített, és úgy vélték, aznap már nem szabad tovább erőltetni a dolgot.

(12) Noha az éjszaka és a zivatar a fáradtságtól és sebektől elgyötört karthágóiakat is a szükséges pihenésre csábította, (13) a félelem és a veszély miatt nem volt vesztegetni való idejük, hiszen várható volt, hogy az ellenség kora hajnalban meg fogja ostromolni táborukat. A környező völgyekből szikladarabokat gyűjtöttek, és ezekkel erősítették meg táboruk sáncait, hogy ha már fegyvereikben nemigen bízhatnak, erődítéssel védjék meg magukat. (14) Szövetségeseik átszökdösése miatt azonban a távozás mégiscsak biztosabbnak kezdett tűnni a helyben maradásnál. Az elpártolást Attenes, a turdetanusok fejedelme kezdte, (15) aki honfitársai nagy csapatával együtt átszökött a rómaiakhoz. Ezután két erődített várost szolgáltattak ki parancsnokai a rómaiaknak helyőrségükkel együtt. (16) Így aztán, nehogy ez a jelenség továbbharapóddzon, ha egyszer az átpártolás felé kezd hajlani a közhangulat, Hasdrubal a következő éjszaka csendjében felszedte a sátorfáját.

16.

(1) Scipio, amikor az előőrsök kora hajnalban jelentették, hogy az ellenség eltávozott, előreküldte a lovasságot, majd útnak indította seregét. (2) Olyan gyors menetben haladtak, hogy ha egyenesen követik az ellenség nyomát, biztosan utolérték volna. De bíztak a kalauzokban, akik azt állították, hogy egy rövidebb út is vezet a Baetis folyóhoz, ahol átkelés közben megtámadhatják az ellenséget. (3) Hasdrubal, mivel az átkelőhelyet elzárták előle, elkanyarodott az óceán felé. Ettől kezdve már menekülők módjára, rendezetlenül haladtak. Így a római légiók elől sikerült ugyan egérutat nyerniük, (4) viszont a lovasok és könnyűfegyverzetűek hol oldalról, hol hátulról támadtak rájuk, fárasztották és hátráltatták seregüket. (5) Mivel a gyakori rajtaütések miatt a menetnek többször is meg kellett állnia, és hol a lovasságnak, hol pedig az ellenséges *veles*ek és segédcsapatok ellen a gyalogságnak kellett csatába bocsátkoznia, végül a légiók is utolérték őket.

(6) Ezután már nem is csata következett, csak mészárolták őket, mint a barmokat, mígnem maga a vezér futott meg elsőnek, és mintegy 6000 félig-meddig felfegyverzett emberével eljutott a legközelebbi dombokig. A többieket levágták vagy elfogták. (7) A punok a legmagasabb dombon sietve hevenyészett tábort emeltek, ahol nem volt nehéz megvédeniük magukat, mert az ellenség hasztalan próbált feljutni a meredek lejtőn. (8) De az ostromzárat ezen a kopár és sivár helyen alig néhány napig lehetett kibírni, ezért az emberek kezdtek átszökdösni az ellenséghez. Végül a vezér hajókat rendelt oda – innen ugyanis nem volt messze a tenger –, és egy éjjel Gadesba menekült, faképnél hagyva seregét.

(9) Scipio, amikor értesült az ellenséges vezér szökéséről, 10 000 gyalogost és 1000 lovast otthagyott Silanusnak, hogy tartsa körülzárva a tábort, (10) a többi csapattal pedig 70 napos menetelés után – miközben megvizsgálta az egyes fejedelmek és városok eddigi magatartását, hogy szolgálataik igaz értékelése alapján jutalmazza meg őket – visszatért Tarracóba.

(11) Scipio távozása után Massinissa titokban találkozott Silanusszal, majd néhány honfitársával átkelt Afrikába, hogy népe hajlandóságát is megnyerje új tervei számára. (12) Akkor nem volt épp nyilvánvaló, miért változtatta meg hirtelen pártállását, inkább csak későbbi, élete végéig tanúsított állhatatos hűsége szolgált bizonyságul arra, hogy döntésének már akkoriban is nyomós oka lehetett. (13) Ezután Magon is útra kelt Gadesba, amikor Hasdrubal visszaküldte a hajókat. A többiek, minthogy vezéreik cserbenhagyták őket, részben átszöktek, részben szétszóródtak a közeli városokba, de nem maradtak jelentős létszámú vagy ütőképes csapataik.

(14) Így űzték ki a karthágóiakat Hispániából Publius Scipio vezérletével és jósjeleivel, 14 évvel a háború kitörése után,[1] és 5 évre rá, hogy Scipio átvette a provinciát és a hadsereget. (15) Nem sokkal később Silanus is megérkezett Tarracóba Scipióhoz, bejelentve, hogy vége a háborúnak.

17.

(1) Lucius Scipiót küldték Rómába sok előkelő fogollyal, hogy hírül adja Hispánia visszafoglalását. (2) Miközben mindenki elragadtatott lelkesedéssel áradozott a győzelemről, egyedül maga az igazi dicsőséggel és hőstettekkel betelni képtelen győztes érezte úgy, hogy Hispánia visszavétele csak szerény előjátéka annak, ami nagyralátó lelkében megfogamzott. (3) Afrikára vetett szemet, a hatalmas Karthágóra, és arra, hogy a háború diadalmas befejezése az ő dicsőségét és hírnevét öregbítse.

(4) Úgy vélte, hogy már most meg kell kezdenie az előkészületeket, és meg kell nyernie az ottani királyok és népek jóindulatát. Elhatározta hát, hogy először Syphax királyt környékezi meg, (5) aki a masaesuliusok királya volt. Ez a nép a mórokkal szomszédos, és nagyjából Hispániának azzal a részével szemben él, ahol Új-Karthágó fekszik. (6) A király ekkoriban szerződésben állt a karthágóiakkal.[2] Scipio meg volt győződve róla, hogy Syphax ezt a szerződést csak any-

[1] Ez a 205-ös évet jelentené. Livius talán egyszerűen elszámolta magát, vagy Saguntum 219-es ostromát tekintette a hispániai háború kezdetének.

[2] Syphax láthatólag kettős játékot játszott, miközben saját birodalmát igyekezett erősíteni a riválís maesuliusok rovására, hiszen nemrég (XXVII. 4. 5–9) még a rómaiak barátságára (is) pályázott.

nyira tartja fontosnak és sérthetetlennek, mint általában a barbárok, (7) akiknek a hűsége együtt fordul a forgandó szerencsével. Ezért elküldte hozzá követségbe Gaius Laeliust, ajándékokkal megrakodva. (8) A barbár ezeknek nagyon megörült, és mivel a rómaiak helyzete akkoriban mindenhol kedvezően alakult, a punoké viszont Itáliában rosszul, Hispániában pedig már sehogy, készségesen elfogadta a rómaiak barátságos közeledését, de kijelentette, hogy a szerződést adott szóval kölcsönösen megerősíteni csak személyesen a római hadvezérrel hajlandó. (9) Laelius csak arra kapott biztosítékot a királytól, hogy gondoskodik az odautazó Scipio biztonságáról, és ezzel tért vissza Scipióhoz.

(10) Syphax minden tekintetben jelentős szerepet játszott Scipio afrikai terveiben. Ő volt a térség leghatalmasabb királya, már voltak tapasztalatai a karthágóiak ellen vívott háborúban is, területei pedig épp megfelelő módon helyezkedtek el Hispániával szemben, amelytől csak a keskeny tengerszoros választotta el. (11) Scipio tehát úgy vélte, hogy az ügy megéri a nagy kockázatot is, ha egyszer nincs más lehetőség. Ezért aztán Hispánia védelmére hátrahagyta Tarracóban Lucius Marciust, (12) Új-Karthágóban pedig – ahová szárazföldi úton vonult le Tarracóból nagy napi menetekben – Marcus Silanust, és Gaius Laelius kíséretében két ötevezősoros hajón elindult Új-Karthágóból. A tenger nyugodt volt, így jobbára evezők segítségével haladt, időnként könnyű szél is segítette; így kelt át Afrikába.[1]

(13) A véletlen úgy hozta, hogy Hispániából menekülőben Hasdrubal is ekkor futott be hét háromevezősorosával a kikötőbe, ahol horgonyt vetett, és épp ekkor kötötte ki hajóit. (14) Amikor meglátták a két ötevezősorost, nyilvánvaló volt, hogy ezek az ellenség hajói, és mivel kevesebben vannak, könnyen rajtuk lehetne ütni, mielőtt elérnék az öblöt. A katonák és tengerészek lázas kapkodásba fogtak, hogy fegyvereiket és hajóikat előkészítsék az ütközetre, de a dolog enynyiben is maradt. (15) A tenger felől ugyanis kissé erősebb szél kapott az ötevezősorosok vitorláiba, és így be is futottak az öbölbe, mire a punok felszedték volna a horgonyt; a királyi kikötőben pedig már senki nem mert felfordulást kelteni. Így először Hasdrubal szállt partra, majd Scipio és Laelius is, és indultak is egyenest a király elé.

18.

(1) Syphax rendkívüli megtiszteltetésnek érezte – és valóban az is volt –, hogy az akkori idők két leghatalmasabb népének hadvezérei ugyanazon a napon jelennek meg előtte, hogy békéért és a barátságáért folyamodjanak. (2) Mindkét

[1] Valószínűleg Siga városába (ma Takembrit, Algéria), Syphax akkori székhelyére.

vezért meghívta magához, és ha már egyszer egy fedél alatt, ugyanazoknak a házi isteneknek a színe előtt hozta őket össze a véletlen, megpróbált tárgyalást szervezni közöttük, hogy rendezhessék a vitás kérdéseket. (3) Scipio azonban elutasította, mondván: közte és a karthágói között nincs személyes ellentét, amit beszélgetéssel kellene megoldani, állami ügyben pedig semmiről sem tárgyalhat az ellenséggel a *senatus* felhatalmazása nélkül. (4) Mivel azonban a király egyre ostromolta, hogy legalább vegyen részt nála a lakomán Hasdruballal együtt – nehogy egyik vendége kívül rekedjen az asztaltársaságon –, ezt a kérését nem utasította vissza. Együtt vacsoráztak a királynál, (5) és mivel Syphax így látta jónak, Scipio és Hasdrubal ugyanazon a kereveten foglalt helyet. (6) Scipio kedélyes ember volt, és minden helyzetben természetesen feltalálta magát. Így aztán olyan jól elbeszélgetett mindenkivel, hogy nemcsak a római szokásokat nem ismerő, barbár Syphaxot nyerte meg magának, hanem még a legádázabb ellenséget is. (7) Hasdrubal ezután többször ki is jelentette: Most, hogy személyesen is találkozott Scipióval, még jobban csodálja, mint haditettei alapján. (8) Ez az ember olyan művészi szinten ért mások megnyeréséhez, hogy Syphax és birodalma kétségkívül máris a rómaiak befolyása alá került. (9) Ezért a karthágóiaknak nem azon kellene törniük a fejüket, hogyan veszíthették el Hispániát, hanem azon, hogyan tarthatnák meg Afrikát. (10) Ez a nagy római hadvezér otthagyta hadseregeit és frissen meghódított provinciáját, két hajóval átkelt Afrikába, az ellenséges földre, és Syphax kezébe adta az életét, holott annak becsületességében korántsem lehetett biztos – vagyis nyilván nem csupán kellemes hajókirándulást akart tenni e kies partok mentén, hanem Afrikára fáj a foga. (11) Régen forgatja már magában ezt a tervet, és nem is csinál titkot belőle, hogy ha Hannibal Itáliában hadakozik, akkor Scipiónak Afrikában volna a helye.

(12) Scipio, miután megkötötte a szerződést Syphaxszal, elutazott Afrikából. A nyílt tengeren kiszámíthatatlan és többnyire viharos szelek hányták-vetették, így csak a negyedik napon ért el Új-Karthágó kikötőjébe.

19.

(1) Noha Hispániában elültek a pun háború hullámai, nyilvánvaló volt, hogy jó néhány várost inkább a bűntudat és a félelem, mint a Róma iránti hűség tart féken – ezek közül a legfontosabb és legvétkesebb Iliturgi[1] és Castulo volt. (2)

[1] A város neve a görög forrásokban (Polübiosz XI. 24. 10, Appianosz: *Ibéria története* 128) Ilurgeia, ill. Ilürgia formában szerepel. Ez arra utal, hogy Iliturgi neve itt is csak „az ismertebb név vonzása" folytán került a szövegbe egy másik városnév – Ilorci (a mai Lorquí) vagy a Castulótól kb. 45 km-re északkeletre fekvő Ilugo – helyett.

Castulo a rómaiak szövetségese volt, amíg azoknak állt jobban a szénája, de a két Scipio és seregük megsemmisülése után átállt a punokhoz. Az iliturgibeliek elpártolásukat még azzal a bűnnel is súlyosbították, hogy elárulták és legyilkolták azokat, akik a vereség után hozzájuk menekültek. (3) Scipio mindjárt megérkezése után kegyetlen bosszút állhatott volna ezen a két népen, de bármennyire megérdemelték is, ez nem lett volna hasznos lépés, amikor egész Hispánia hűsége ingadozott. (4) Most azonban, hogy helyreállt a nyugalom, úgy tűnt, elérkezett a megtorlás ideje. Ezért Scipio elhívatta Tarracóból Lucius Marciust, és serege egyharmadával elküldte, hogy vegye ostrom alá Castulót, ő maga pedig a sereg többi részével mintegy öt napi menetelés után megérkezett Iliturgihoz. (5) A város kapuit zárva találta; a lakosok minden intézkedést és előkészületet megtettek az ostrom visszaverésére, hiszen az, hogy tudták, mit érdemelnek, felért számukra egy hadüzenettel.

(6) Scipio is ezzel kezdte katonáihoz intézett buzdító beszédét: A hispánok kapuik bezárásával maguk nyilvánították ki, hogy jogosan félnek a megtorlástól. Ezért ellenük még sokkal ádázabbul kell harcolni, mint a karthágóiak ellen; (7) hiszen míg azokkal szinte gyűlölet nélkül folyik a küzdelem a hatalomért és a dicsőségért, ezeknek itt hűtlenségükért és kegyetlen gaztetteikért kell megfizetniük. (8) Eljött az idő, hogy egyfelől megbosszulják bajtársaik kegyetlen lemészárlását és a csapdát, amely őket is fogadta volna, ha akkor ide menekülnek, másfelől elrettentő példát statuáljanak minden időkre, hogy soha többé ne gondolhassa senki, hogy egy római polgárral vagy katonával akár jó, akár balsorsa idején bármit meg lehet tenni.

(9) A katonák vezérük buzdító szavaitól fellelkesülve szétosztották a *manipulus*onként kiválogatott embereknek az ostromlétrákat. Scipio megfelezte a sereget, az egyik felét Laelius *legatus*ra bízta, majd lelki és testi erejüket: hajítófegyverrel látták el a küzdőket, szikladarabokat hordtak a falak megerősítésén dolgozók keze alá. (14) Hisz nemcsak a szabadság forgott veszélyben, amely legfeljebb a bátor férfiszíveket dobogtatja meg, hanem mindnyájuk szeme előtt ott lebegett a legiszonyúbb megtorlás és a gyötrelmes halál képe. Elszántságukat növelte versengésük a fáradalmak és veszélyek vállalásában, sőt már az is, hogy egymás szeme előtt voltak. (15) Így akkora hévvel küzdöttek, hogy ennek az egyetlen városnak az ifjúsága többször is szégyenletesen visszakergette a falak alól az egész Hispániát leigázó dicső római sereget.

(16) Scipio ezt látva aggódni kezdett, hogy seregének sok sikertelen támadása következtében az ellenség harci kedve megnő, az ő katonáié pedig lelohad. Elhatározta hát, hogy ő is megteszi a magáét, és részt vállal a veszélyből. Ráüvöltött katonáira, hogy mit tehetetlenkednek, ahelyett hogy hoznák a létrákat,

és azzal fenyegetőzött, hogy ha a többiek haboznak, ő maga mászik fel. (17) Már oda is ért a létrával a falhoz, nem csekély veszedelem közepette, amikor a vezérükért aggódó katonák minden oldalról csatakiáltásban törtek ki, és több helyen is emelni kezdték a létrákat, miközben a másik oldalon Laelius indult támadásra. (18) Így végre megtörték a városbeliek ellenállását, és a védőket lelökdösve elfoglalták a falakat.

20.

(1) A nagy zűrzavar közepette bevették a fellegvárat is, méghozzá arról az oldalról, ahonnan bevehetetlennek látszott. Miközben ugyanis a városbeliek minden erejükkel ott védekeztek, ahonnan közeledni látták a veszélyt, és a rómaiak is ott nyomultak fölfelé, ahol lehetséges volt, néhány afrikai szökevény, aki ekkor a római segédcsapatokhoz volt beosztva, (2) észrevette, hogy a város legmagasabb pontján, amelyet egy rendkívül magas sziklafal védett, nincs sem erődítés, sem védők. (3) A könnyű testalkatú és a sok gyakorlás következtében fürgén mozgó emberek vasszögeket vettek magukhoz, és felkúsztak ott, ahol a sziklafal egyenetlen kiszögellései erre lehetőséget adtak. (4) Ahol a szikla túl meredek és sima volt, szögeket vertek bele egymástól kis távolságban, így mintegy lépcsőfokokat készítettek; az elöl haladók kézen fogva húzták fel az utánuk jövőket, az utolsók pedig tolták az előttük mászókat. (5) Így jutottak fel a tetőre, ahonnan aztán nagy csatakiáltással rohantak le a városba, amelyet a rómaiak már elfoglaltak.

(6) Most csakugyan nyilvánvalóvá vált, hogy az ostrom indítóoka a düh és a bosszúvágy volt. Senki sem gondolt arra, hogy foglyokat vagy zsákmányt ejtsen, noha minden épület tárva-nyitva állt előttük. Válogatás nélkül kaszaboltak fegyverest és fegyvertelent, nőt és férfit, vérszomjas haragjukban még a csecsemők legyilkolásától sem borzadtak vissza. (7) Ezután felgyújtották a házakat, amit pedig nem bírt elpusztítani a tűzvész, azt lerombolták – az ellenség lakóhelyének még utolsó nyomát és emlékét is el akarták tüntetni.

(8) Scipio ezután Castulóhoz vezette seregét. Ezt a várost nemcsak az idesereglett hispánok védték, hanem a szétszóródott pun sereg maradéka is. (9) Scipio érkezését azonban megelőzte Iliturgi bukásának híre, ezért a védőket rémület és kétségbeesés fogta el. (10) Helyzetük különböző volta miatt mindenki a maga sorsával törődött, tekintet nélkül a többiekre; emiatt először csendes gyanakvás, később nyílt ellentét és összeütközés támadt a karthágóiak és a hispánok között. (11) A hispánok élén Cerdubelus állt, aki nyíltan a város feladását szorgalmazta, a pun segédcsapatokat pedig Himilko vezette. Őket Cerdubelus végül kiszolgáltatta a várossal együtt, miután a rómaiaktól titokban biztosítékot kapott a büntetlenségre. (12) Itt a győzelem kíméletesebb volt, mivel

a városbeliek kevesebb gazságot követtek el, és önkéntes megadásuk is lényegesen mérsékelte a győztes haragját.

21.

(1) Ezután Scipio elküldte Marciust, hogy végleges meghódolásra kényszerítse a még teljesen le nem győzött barbárokat. Ő maga visszatért Új-Karthágóba, hogy beváltsa az isteneknek tett fogadalmait, és megrendezze a gladiátorjátékokat, amelyeket apja és nagybátyja halálára való megemlékezésül készített elő. (2) Ezen a gladiátorbemutatón nem vásáron vett rabszolgák és vérüket pénzért áruló szabadok szerepeltek, akik közül a gladiátoriskolák vezetői szokták beszerezni az emberanyagot, hanem a résztvevők mind önként és ellenszolgáltatás nélkül vállalkoztak a küzdelemre. (3) Egyeseket a fejedelmek küldtek, hogy megmutassák népük vele született bátorságát; (4) mások saját elhatározásukból jelentkeztek, hogy megküzdjenek Scipio kedvéért, megint mások kivagyiságból hívták ki ellenfeleiket vagy fogadták el a kihívást. (5) Voltak olyanok is, akik nem tudták vagy nem akarták ellentéteiket döntőbíráskodás útján elintézni, ezért úgy határoztak, döntsön köztük a fegyver, és megállapodtak, hogy vitájuk tárgya a győztesé lesz. Ezek nem is alacsony származású, hanem hírneves, előkelő emberek voltak: (6) két unokatestvér, Corbis és Orsua, akik az Ibes[1] nevű város uralmáért vetekedtek, és kijelentették, hogy vitájukat fegyverrel döntik el. (7) Corbis volt az idősebb, de utoljára Orsua apja uralkodott a városban, aki az uralmat bátyjától vette át annak halála után.

(8) Amikor Scipio le akarta csillapítani haragjukat, és felajánlotta, hogy döntőbíráskodik ügyükben, mindketten kijelentették, hogy ők még közös rokonaik döntőbíráskodásából sem kértek, és egyetlen istent vagy embert sem fogadnak el bírájukként, egyedül Marsot. (9) Az idősebb testi erejében bízott, az ifjabbik fiatalságában, és inkább akartak elesni a párviadalban, semhogy alá legyenek vetve a másik uralmának. Miután veszett dühüket nem lehetett megfékezni, egyedülálló látványosságul szolgáltak a hadseregnek, egyben azt is bizonyítva, milyen szörnyű csapás a halandók között a hatalomvágy. (10) Végül az idősebb gyakorlott és ravasz fegyverforgató lévén könnyű diadalt aratott az ifjabb nyers ereje fölött.

A gladiátorjátékok mellett megrendezték a temetési játékokat is, ahogy a provincia lehetőségei és a tábori körülmények engedték.

[1] A kéziratokban a városnév Ide formában szerepel. Talán ezt támasztja alá az *Idiensis* melléknév előfordulása egy Córdoba környékén, Villanueva de la Jarában talált Domitianus-kori feliraton (CIL II. 2349).

22.

(1) Közben a *legatus*ok változatlan eréllyel folytatták a háborút. Marciusnak, miután átkelt a Baetis (a helybéliek nyelvén Cirtes) folyón, két gazdag város harc nélkül megadta magát.

(2) Astapa városa[1] mindig a karthágóiak oldalán állt. De lakói nem is ezzel szolgáltak rá a rómaiak haragjára, inkább azzal, hogy a háborúban szokásos mértéket meghaladó gyűlölettel viseltettek irántuk. (3) Városuk korántsem volt bevehetetlen sem fekvése, sem erődítettsége folytán, hogy ez indokolhatta volna kihívó viselkedésüket. Ennek ellenére rablást kedvelő természetük arra késztette őket, hogy be-betörjenek a római szövetségesek szomszédos területeire, és elfogdossák az arra kószáló római katonákat, markotányosokat vagy kereskedőket. (4) Sőt amikor egy nagyobb úti társaság vonult át területükön – hiszen kis csoportban nem volt biztonságos arra járni –, a városbeliek csapdát állítottak nekik, és egy kedvezőtlen helyen körülzárták és lemészárolták őket.

(5) Amikor a római sereg a város alá vonult, hogy megostromolja, a polgárok vétkeik tudatában azt sem látták biztonságosnak, ha a várost átadják ádáz ellenségeiknek, de falaiktól és fegyvereiktől sem remélhették megmenekülésüket. Ezért iszonyú és kegyetlen rémtettre szánták el magukat saját magukkal és hozzátartozóikkal szemben.[2] (6) Kijelöltek a város főterén egy helyet, oda hordták össze vagyonuk legértékesebb darabjait. Erre a halomra ráültették asszonyaikat és gyermekeiket, majd az egészet körülrakták fahasábokkal, és rőzsekötegeket hajítottak rá. (7) Azután megparancsolták 50 fegyveres ifjúnak, hogy mindaddig, amíg a csata eredménye bizonytalan, őrködjenek vagyonuk és vagyonuknál is drágább szeretteik fölött; (8) ha pedig látják, hogy az ütközet eldőlt, és küszöbön áll a város elfoglalása, legyenek tudatában, hogy mindazok, akik most a szemük előtt vonulnak ki a csatába, ott fogják halálukat lelni. (9) Az égi és alvilági istenekre kérik őket: gondoljanak szabadságukra, amelynek e napon vagy a dicsőséges halál, vagy a szégyenletes szolgaság vet véget, és ne hagyjanak meg semmit, amin a felbőszült ellenség kitöltheti a dühét. (10) Ott van a kezükben a tűz és vas; és inkább hű baráti kezek végezzenek mindazzal, ami pusztulásra van ítélve, semmint hogy gőgjében az ellenség űzzön csúfot belőle. – (11) Buzdító szavaikhoz iszonyú átkot is fűztek arra az esetre, ha valakit a reménység vagy a lelki gyengeség eltántorítana szándékától. Ezután viharos lendülettel kirontottak a nyitott kapukon.

[1] Plinius (*Természetrajz* III. 12) Ostippo néven említi a várost; a feliratos anyagban is így szerepel.

[2] Hasonló eseményekről olvashatunk Saguntum (XXI. 14.) és Abüdosz (XXXI. 17–18.) ostromának elbeszélésében.

(12) Sehol nem állta útjukat erős előőrs, mert a rómaiak mindenre inkább számítottak, mint arra, hogy az ostromlottak elő mernek jönni falaik mögül. Csak néhány lovas*turma* és a táborból hamarjában ellenük kiküldött könnyűfegyverzetűek szálltak szembe velük. (13) A dühödt összecsapás inkább szenvedélyes, mint szabályos csatává alakult. A lovasság, amely elsőként ütközött meg az ellenséggel, vereséget szenvedett, és rémülete a könnyűfegyverzetűekre is átterjedt. A harc kis híján a sáncokig terjedt, ám ekkor a légiók főereje is csatarendbe sorakozott, bár nem sok idejük volt rá. (14) Itt is támadt némi ijedt kavarodás a hadijelvények körül, mert az ellenség dühtől vakon, eszeveszett merészséggel, sebesüléssel és fegyverekkel mit sem törődve rohant rájuk. De a tervszerűtlen támadásokkal szemben rendíthetetlenül helytálló, harcedzett katonák lekaszabolták az elöl haladókat, így feltartóztatták az utánuk jövőket. (15) Röviddel ezután az előrenyomulással is megpróbálkoztak, de látva, hogy az ellenség egytől egyig a halálra is elszántan kitart a helyén, kettévált az arcvonal – sokan voltak, így könnyen megtehették –, átkarolták az ellenséges szárnyakat, és az utolsó emberig levágták a zárt körbe tömörült védekezőket.

23.

(1) De mindez legalább feldühödött és épp harcban álló katonák között zajlott, a háborús jognak megfelelően, fegyveres ellenállást tanúsító ellenséggel szemben. (2) Sokkal szörnyűbb mészárlás zajlott a városban, ahol asszonyok és gyerekek harcképtelen, fegyvertelen tömegét gyilkolták saját polgártársaik, és legtöbbjük testét még félig elevenen dobták a meggyújtott máglyára, úgyhogy a patakokban folyó vér elfojtotta a feltörő lángokat. Végül, kimerülve az övéik között rendezett szívszaggató öldökléstől, maguk is azonmód fegyverben a lángokba vetették magukat. (3) A mészárlás már véget ért, amikor a győztes rómaiak odaértek. Amikor megpillantották az iszonyú látványt, egy ideig döbbenten álltak. (4) Aztán – ilyen az emberi kapzsiság – ki akarták kapkodni a tűzből az egyéb dolgok halma alól kicsillanó aranyat-ezüstöt, így néhányukba belekaptak a lángok, mások megperzselődtek a forróságtól, mivel a hátulról előretolongók nagy tömege miatt az elöl állók nem tudtak visszahúzódni. (5) Így pusztította el Astapát a tűz és vas, a katonáknak pedig nem jutott zsákmány. Marcius, miután a vidék többi lakója meghódolt félelmében, visszavezette győztes seregét Scipióhoz Új-Karthágóba.

(6) Épp ezekben a napokban szökevények érkeztek Gadesból, akik ígéretet tettek, hogy kiszolgáltatják a várost, a benne tartózkodó pun helyőrséget és annak fővezérét a hajóhaddal együtt. (7) Magon ugyanis ide menekült, és miután hajókat vont össze az óceánon, alvezére, Hanno révén jelentős számú segédcsapatot szedett össze a tengerszoros túloldalán fekvő afrikai partokról és Hispánia

szomszédos vidékeiről. (8) A rómaiak, miután a szökevényekkel szavukat adták egymásnak, odaküldték Marciust néhány harckész *cohors*szal, Laeliust pedig hét háromevezősoros és egy ötevezősoros hajóval, hogy szárazon és vízen összehangolt terv szerint folytassák a háborút.

24.

(1) Scipio komoly betegséget kapott, amelynek súlyosságát a híresztelések még fel is nagyították: mindenki megtoldotta valamivel, amit hallott, hiszen az ember veleszületett tulajdonsága, hogy szívesen hizlalja a pletykákat. A hír nyugtalanságot keltett az egész provinciában, de főként a távolabbi részeken. (2) Szemmel láthatóvá vált, mekkora felfordulást okozott volna egy valóban bekövetkező csapás, ha már annak alaptalan híre is ekkora zavart támasztott. Máris odalett a szövetségesek hűsége és a hadsereg kötelességtudata egyaránt. (3) Mandonius és Indibilis,[1] akik arra számítottak, hogy a karthágóiak elűzése után övék lesz a királyi uralom Hispánia fölött, de reményükben csalódniuk kellett, (4) fellázították honfitársaikat, a lacetanusokat,[2] fegyverbe szólították a keltibér ifjúságot, és könyörtelenül végigpusztították a rómaiakkal szövetséges suessetanusok és sedetanusok területét.

(5) A Sucrónál lévő táborban ezzel szemben a rómaiak kezdtek őrültek módjára viselkedni. 8000 katona állomásozott itt, hogy szemmel tartsa a Hiberuson innen lakó népeket.[3] (6) Nem akkor kezdődött köztük a lázongás, amikor meghallották a pletykákat arról, hogy vezérük élet és halál között lebeg, hanem már korábban is, mivel elkanászodtak a hosszas semmittevésben – ahogy az lenni szokott –, nem utolsósorban pedig azért, mert megszokták, hogy az ellenséges területen a rablásból jól élnek, most pedig, mivel béke volt, kevesebbel kellett beérniük. (7) Először csak egymás között sustorogtak: Ha a provinciában még tart a háború, miért ücsörögnek itt a behódolt népek között? Ha pedig a háború véget ért, és a provinciát leigázták, miért nem viszik őket vissza Itáliába? – (8) Zsoldjukat is szemtelenebbül követelték, mint az a katonai szokásokhoz és fegyelemhez illett volna. A *tribunus*okra, akik végigjárták az éjjeli őrhelyeket, az őrszemek gyalázkodó szidalmakat szórtak, néhányan pedig éjszaka kiszökdöstek, hogy zsákmányt szerezzenek a környező békés vidéken. Végül már napközben is nyíltan otthagyták a jelvényeket, távozási engedély nélkül. (9) Mindenben a

[1] Vö. XXVII. 17.

[2] Livius megfogalmazása azért furcsa, mert Mandonius és Indibilis valójában ilergesek voltak (vö. XXII. 21. 3).

[3] Sucro városa a hasonló nevű folyó (a mai Júcar) mellett feküdt, amely azonban a Hiberustól délre található – azaz Livius ismét topográfiai tévedés áldozata lett.

katonák önkényeskedése és féktelensége érvényesült, ügyet sem vetettek a tábori intézményekre, a fegyelemre vagy elöljáróik parancsaira. (10) A római tábor egyedül azért őrizte meg külső képét, mert a katonák úgy gondolták, hogy a lázadás és pártütés előbb-utóbb megfertőzi majd a *tribunus*okat is. Ezért eltűrték, hogy a főtéren törvénykezzenek, tőlük kérték a jelszót, pontosan kivonultak az előőrsökre és éjszakai őrjáratokra. (11) Így, bár véget vetettek parancsnokaik hatalmának, mégis megőrizték az engedelmesség látszatát azáltal, hogy saját maguknak parancsoltak.

(12) A lázadás akkor tört ki, amikor észrevették, hogy a *tribunus*ok bírálják és helytelenítik az eseményeket, megpróbálnak fellépni velük szemben, és nyíltan megtagadják, hogy esztelenségükben társaikká váljanak. (13) Először a főtérről, majd hamarosan a táborból is kikergették a *tribunus*okat, és a parancsnokságot egyhangú döntéssel két közkatonára, a lázadás vezetőire, a calesi Gaius Albiusra és az umbriai Gaius Atriusra ruházták.[1] (14) Ezek nem érték be a katonai *tribunus*ok hatalmi jelvényeivel, hanem vakmerőségükben a főhatalom jelvényeire, a vesszőnyalábokra és bárdokra vetettek szemet. Eszükbe sem jutott, hogy saját hátukat és nyakukat fenyegetik azok a vesszők és bárdok, amelyeket mások megfélemlítésére vitettek maguk előtt. (15) Elvakította lelküket, hogy Scipiót halottnak hitték, és biztosak voltak benne, hogy mihelyt ez a hír elterjed, egész Hispániát lángba borítja a háború. (16) A nagy felfordulás közepette – gondolták – majd pénzt hajthatnak be a szövetségesektől, kirabolhatják a közeli városokat, és feltűnés nélkül halászhatnak a zavarosban, amikor úgyis bárki bármit elkövethet.

25.

(1) Egyre várták az újabb híreket Scipio haláláról, sőt a temetéséről is, de senki sem érkezett többé, és a vaktában szárnyra kelt szóbeszéd egyre inkább hitelét vesztette. Ekkor kezdték kutatni, kitől is indult ki az egész. (2) Miközben mindenki szabadkozott, és igyekezett olyan színben feltűnni, hogy ő csak felült ennek a súlyos álhírnek, de nem ő koholta, a magukra maradt vezetők rettegni kezdtek saját hatalmi jelvényeiktől és attól, hogy a fővezérség üres árnyképe helyett, amelyet most ők viselnek, nemsokára igazi súlyával csap le rájuk a hatalom.

(3) Miközben a lázadás ily módon megrekedt, szavahihető forrásokból híre jött, hogy Scipio él, majd hogy felgyógyult. Ekkor hét katonai *tribunus* érkezett

[1] Valószínűleg fiktív személyek (az *albus* jelentése ‘fehér’, az *ater*é ‘fekete’), bár mindkét név előfordult a valóságban is.

a táborba, akiket maga Scipio küldött. (4) Először acsarkodva fogadták őket, később azonban, amikor ezek barátságos szavakkal megnyugtatták régi ismerőseiket, akikkel találkoztak, megenyhült a hangulat. (5) Először a sátrakat járták körbe, majd a főtéren és a fővezéri sátor előtt, ahol beszélgető csoportokat láttak, megszólították az embereket, inkább csak tudakolva hirtelen megvadulásuk okait, de nem vádolva őket a történtekért. (6) A legtöbben azt panaszolták, hogy nem kapták meg időben a zsoldjukat, és hogy abban az időben, amikor Iliturgi lakói elkövették gazságukat, a két hadvezér és seregük pusztulása után az ő hősiességük védte meg a római nevet és tartotta meg a provinciát, most pedig az iliturgibeliek megkapták ugyan megérdemelt büntetésüket, őket bezzeg senki nem jutalmazza meg derék helytállásukért. (7) A *tribunus*ok erre azt felelték, hogy panaszuk jogos, közölni is fogják a fővezérrel, és kifejezték örömüket, hogy semmi elkeserítőbb és jóvátehetetlenebb sérelmük nincs; az istenek kegye folytán Publius Scipio és az állam egyaránt olyan helyzetben van, hogy le tudja róni háláját.

(8) Scipio megszokta a háborút, de a lázadások viharaiban nem volt tapasztalata. Aggasztotta a helyzet, nehogy akár a sereg túllépje a határt a fegyelmezetlenségben, akár ő a büntetésben. (9) Ezért elhatározta, hogy egyelőre továbbra is kesztyűs kézzel bánik velük. Pénzbehajtókat küldött a környékbeli, adófizetésre kötelezett városokba, és így a katonákban reményt keltett, hogy hamarosan megkapják zsoldjukat. (10) Egyszersmind elrendelte, hogy a katonák gyülekezzenek Új-Karthágóban zsoldjuk átvételére, csapatonként vagy mindnyájan együtt, ahogy akarják.

(11) A már magától is csillapodó lázadás teljesen hamvába holt, amikor a felbolydult Hispániában hirtelen beállt a nyugalom: Mandonius és Indibilis arra a hírre, hogy Scipio él, feladta tervét, és visszatért saját területére. (12) De nem is akadt többé polgártársuk vagy idegen, akit esztelen szándékuknak megnyerhettek volna. (13) Miután minden oldalról meghányták-vetették a dolgot, nem találtak más megoldást, csak azt – bár veszedelmes terveik után ez nem volt egészen biztonságos visszaút –, hogy rábízzák magukat a fővezér jogos haragjára vagy talán még remélhető megbocsátására. Hiszen – gondolták – megbocsátott ő már olyan ellenségeinek is, akiket fegyveres harcban vert le. (14) Az ő lázadásuk során senkinek a haja szála sem görbült meg, nem történt semmi kegyetlenség, tehát ők sem érdemelnek kegyetlen megtorlást. Ilyen az emberi természet: nem megy a szomszédba ékesszólásért, ha saját bűnét kell mentegetnie.

(15) A katonák csak azt nem tudták eldönteni, hogy a zsoldért *cohors*onként vagy mindannyian együtt menjenek-e. Végül azt látták biztonságosabbnak, hogy együtt mennek.

26.

(1) Azokban a napokban, amikor ők így tanakodtak, Új-Karthágóban épp róluk folyt a tanácskozás. (2) Az volt a vita tárgya, hogy csak a lázadás vezetőit büntessék-e meg, akiknek a száma nem volt több 35-nél, vagy többek kivégzésével torolják meg ezt a veszedelmes példát nyújtó felkelést, amelyet inkább árulásnak lehetne nevezni. (3) Az enyhébb vélemény győzött: a büntetést azokra kell korlátozni, akik a vétkes vállalkozást kezdeményezték; a tömeggel szemben elég lesz a szóbeli fenyítés.

(4) Amikor a tanácskozás véget ért, közölték az Új-Karthágóban állomásozó sereggel, hogy hadjáratra indulnak Mandonius és Indibilis ellen – azt a látszatot akarták kelteni, mintha erről tanácskoztak volna –, és megparancsolták, hogy lássák el magukat élelemmel jó néhány napra. (5) A sereg elé küldték azt a hét *tribunus*t, akik előzőleg Sucróban jártak náluk, hogy lecsillapítsák a lázadást; mindegyiküknek megadták a lázadás öt-öt vezetőjének a nevét, (6) hogy ezeket alkalmas emberek révén, nyájas arccal és szavakkal hívják meg magukhoz vendégségbe, itassák le, majd kötözzék meg.

(7) A katonák már közel jártak Új-Karthágóhoz, amikor a szembejövőktől megtudták, hogy másnap Marcus Silanus vezetésével az egész sereg a lacetanusok ellen indul. Ez a hír nemcsak hogy megszabadította őket minden ki nem mondott félelmüktől, de nagyon meg is örültek neki, gondolván: mégiscsak inkább ők fogják hatalmukban tartani a serege nélkül maradt vezért, nem pedig fordítva. (8) Már alkonyodott, amikor bevonultak a városba, és látták, hogy a másik sereg buzgón készülődik az útra. (9) A tervnek megfelelően azzal fogadták őket, hogy mennyire örül nekik a fővezér, mennyire kapóra jönnek, hiszen a másik sereg éppen távozni készül. Ezután rendbe hozták magukat. (10) A *tribunus*ok feltűnés nélkül, megfelelő emberek segítségével meghívták szállásukra a lázadás vezetőit, majd lefogták és megkötözték őket.

(11) A negyedik őrségváltás idején útnak indították az elvonulást színlelő sereg málháját. Napkeltekor felkerekedtek a csapatok is, de a kapuknál megállították a menetet, és körös-körül minden kapuhoz őrséget rendeltek, hogy senki ne juthasson ki a városból. (12) Ezután gyűlésbe hívták az előző nap érkezett katonákat. Ezek szilaj hangulatban gyűltek össze a *forum*on a fővezér emelvénye elé, és már készültek rá, hogy majd megfélemlítik kiáltozásukkal. (13) Ezalatt a fővezér is fellépett az emelvényre, és a kapuktól visszavezényelt fegyveresek hátulról körülvették a fegyvertelen tömeget. (14) Erre minden szilaj kedvük elpárolgott, és amint később elismerték, semmitől nem rémültek meg úgy, mint fővezérük kicsattanóan egészséges külsejétől – hisz azt hitték, hogy elgyötört állapotban látják viszont – és tekintetétől, amelyet még a csatában sem láttak

soha ilyennek. (15) Egy ideig szótlanul ült, mígnem jelentették neki, hogy elővezették a *forum*ra a lázadás vezetőit, és minden készen áll.

27.

(1) Ekkor a kikiáltó útján csendet parancsolt, és így kezdett beszélni: „Sohasem hittem volna, hogy egyszer majd nem találok szavakat seregem megszólítására – (2) nem mintha valaha is a szavak embere lettem volna a tettek helyett, hanem mert szinte gyermekkoromtól fogva táborban éltem, és úgy ismerem a katonák gondolkodását, mint a tenyeremet. (3) De hogy nektek mit mondhatnék és hogyan, arról fogalmam sincs, hiszen még azt sem tudom, hogyan szólítsalak benneteket. (4) Polgártársaim volnátok, ti, akik elfordultatok hazátoktól? Vagy katonáim, azok után, hogy megtagadtátok fővezéreteket és jósjeleit, és meggyaláztátok a katonai eskü szentségét? Vagy talán ellenségnek? Testetek, arcotok, ruhátok, külső megjelenésetek alapján polgártársaimnak néznélek benneteket, de tetteitek, szavaitok, terveitek, indulataitok ellenségre vallanak. (5) Talán nem ugyanazt kívántátok és reméltétek, mint az ilergesek és a lacetanusok? Azok legalább a királyi vérből származó Mandoniust és Indibilist követték elvakultságukban, ti meg egy umber Atriusra és egy calesi Albiusra ruháztátok a fővezéri tisztséget és jósjeleket! (6) Mondjátok, katonák, hogy nem voltatok mind benne, nem helyeseltétek ezt mindnyájan! Szívesen elhinném nektek, hogy néhány ember őrültsége és esztelensége volt az egész; ugyanis olyan vétekről van szó, amelyet csak rendkívül nagy áldozatok árán lehet jóvátenni, ha az egész hadsereget megfertőzi.

(7) Nem szívesen vájkálok ezekben a sebekben, de ha nem nyúlunk hozzájuk és nem kezeljük, meggyógyulni sem fognak. (8) Miután a karthágóiakat elűztük Hispániából, azt hittem, hogy sehol az egész provinciában nincs senki, aki a halálomat kívánná – hiszen úgy bántam nemcsak a szövetségesekkel, hanem az ellenséggel is. (9) Erre tessék, mekkorát tévedtem! Saját táboromban nemcsak elhitték, de még várták is a halálom hírét! (10) Ezzel nem azt akarom mondani, hogy mindannyian részesei voltatok e gaztettnek. Ha elhinném, hogy egész seregem a halálomat akarta, azonnal meghalnék itt a szemetek láttára, és nem lelném többé örömömet az életemben, amely gyűlöletessé vált polgártársaim és katonáim előtt.

(11) De minden tömeg olyan, mint a tenger: magától nem mozdul, csak a szelek és fuvalmak hozzák mozgásba – a ti lelketekben is eszerint uralkodik szélcsend vagy vihar. Minden őrültségetek oka és eredete a lázítókban keresendő. (12) Ti csak elkaptátok tőlük az esztelenséget, és szerintem még ma sem vagytok tisztában vele, milyen messzire mentetek el, micsoda gaztettre vetemed-

tetek ellenem, hazátok, szüleitek, gyermekeitek ellen; katonai esküitök tanúi, az istenek ellen, az én jósjeleim ellen, amelyeknek jegyében katonáskodtok; a katonai szokásjog, az ősök által meghonosított fegyelem és a fővezéri hatalom tekintélye ellen!

(13) Magamról nem akarok beszélni: nyilván nem vágytatok a halálhíremre, inkább csak hiszékenyek voltatok; és hát végül is olyan ember vagyok, hogy nem csoda, ha a hadsereg utál alattam szolgálni. De mit vétett ellenetek hazátok, hogy kis híján elárultátok, Mandoniusszal és Indibilisszel szűrve össze a levet? (14) Mit vétett a római nép, hogy a népgyűlésen megválasztott *tribunus*októl elvettétek a parancsnoki hatáskört, és magánemberekre ruháztátok át? Sőt nem értétek be annyival, hogy a *tribunus*ok helyére ültettétek őket, hanem a dicső római hadsereg még a fővezérének kijáró vesszőnyalábokat is odaadta ezeknek, akiknek még egy rabszolgájuk sem volt soha, akinek parancsolhattak volna! (15) Egy Albius meg egy Atrius lakott a fővezéri sátorban, náluk harsantak fel a kürtjelzések, tőlük kértétek a jelszót, ők foglalták el Publius Scipio bírói emelvényét, őket kísérte a *lictor*, utat nyitottak számukra a tömegben, előttük vitték a vesszőnyalábokat és bárdokat. (16) Ti azt hiszitek, az a szörnyű csodajel, ha kőeső esik, villámok csapkodnak az égből, vagy az állatok korcsot kölykeznek? Hát nem! Ez az igazi szörnyű csodajel, amit semmiféle áldozati állattal és könyörgéssel nem lehet elhárítani, csak azok vérével, akik ekkora gaztettre vetemedtek!

28.

(1) Ezenkívül, noha egy gaztettnek sem lehet ésszerű oka, mégis szeretném tudni, hogy – már amennyire ilyen szégyenteljes dolognál egyáltalán beszélhetünk ilyesmiről – mi volt az elgondolásotok, a szándékotok? (2) Egykor az a légió, amelyet Rhégionba küldtek helyőrségnek, galádul legyilkolta a város vezetőit,[1] és tíz éven át hatalmában tartotta a dúsgazdag várost. (3) Gaztettük miatt Róma Forumán bárddal fejezték le az egész légiót, mind a 4000 embert. (4) De ezek legalább nem egy umber Atriust, egy félig-meddig markotányost követtek vezérükként, akinek a nevétől is inkább borzadni illene,[2] hanem Decimus Vibellius katonai *tribunus*t; és nem fogtak össze Pürrhosszal, a samnisokkal vagy a lucaniabeliekkel, a római nép ellenségeivel.[3] (5) Ti viszont Mandoniusszal és

[1] Az esetet Livius az elveszett XII. könyvben írta meg: egy campaniai légió cselekedett így a Pürrhosz elleni háborúban (Kr. e. 280–272). Rhégiont 270-ben adták vissza a rómaiak a lakosságnak.

[2] Az Atrius név alapszavának, az *ater* melléknévnek egyik jelentése: 'baljós'.

[3] A Pürrhosz elleni háborúban a samnisok és a lucaniabeliek Pürrhoszhoz pártoltak.

Indibilisszel szőttetek közös terveket, és arra készültetek, hogy fegyveresen csatlakoztok hozzájuk. (6) Amazok azt tervezték, hogy – akárcsak a campaniaiak a korábbi etruszk lakosságtól elvett Capuát,[1] vagy a mamertinusok Szicíliában Messzanát[2] – Rhégiont teszik állandó székhelyükké, de sem a római népet, sem a római nép szövetségeseit nem zaklatják háborúval. (7) Ti talán Sucróba akartatok költözni? Hiszen ha én, a fővezéretek otthagynálak benneteket, miután küldetésem végeztével elutazom a provinciából, könyörögnötök kellene istenekhez-emberekhez, hogy miért nem térhettek haza feleségetekhez és gyermekeitekhez. (8) De az ő emléküket éppúgy kitöröltétek lelketekből, akárcsak hazátokét és az enyémet!

Most nyomon akarom követni bűnös, de nem teljesen esztelen elhatározásotok útját. (9) Nos, noha én még életben voltam, épségben volt seregem többi része, amellyel egy nap alatt foglaltam el Új-Karthágót, amellyel négy karthágói hadvezért és hadsereget szétvertem, megfutamítottam, kiűztem Hispániából, ti 8000-en, akik bizonyára egytől egyig hitványabbak vagytok, mint Albius és Atrius, akiknek alárendeltétek magatokat, azt terveztétek, hogy elragadjátok a római néptől Hispánia provinciát? (10) A saját személyemet teljesen mellőzöm és kihagyom az ügyből – tegyük fel, hogy csak annyi sérelmet okoztatok nekem, hogy túl könnyen elhittétek halálom hírét. (11) De hát ha én meghaltam volna, velem együtt lehelte volna ki lelkét az állam is, és velem bukott volna a római nép hatalma? Ne engedje meg a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiter, hogy az istenek jósjeleivel és segítségével örök időkre alapított Város csak addig álljon, amíg az én törékeny és halandó testem él! (12) Flaminiust, Paullust, Gracchust, Postumius Albinust, Marcus Marcellust, Titus Quinctius Crispinust, Gnaeus Fulviust, az én családomból két Scipiót, sok-sok nagyszerű hadvezért elragadott már ez az egyetlen háború, de a római nép túlélte őket, és túlél még ezernyi másikat is, akár fegyver, akár betegség végez velük. Épp velem együtt tették volna sírba a római államot? (13) Amikor két vezéretek, apám és nagybátyám elesett itt Hispániában, ti magatok választottátok vezéretekké Septimus Marciust a friss győzelmüktől elbizakodott punok ellen. Most úgy beszélek, mintha Hispániát fővezér nélkül hagytam volna. (14) Pedig Marcus Silanus, akit ugyanolyan jogkörrel és katonai hatalommal küldtek a hadszíntérre, mint engem, és két *legatus*om, Gaius Laelius és testvérem, Lucius Scipio elmulasztották volna megtorolni a főparancsnoki méltóságon esett sérelmet? (15) Össze lehet hasonlítani az egyik hadsereget a másikkal, az egyik vezéreit a másik vezéreivel, vagy

[1] Lásd IV. 37. 1–2.

[2] Kr. e. 288 körül. Végül miattuk robbant ki az I. pun háború 264-ben (lásd a XVI. könyv tartalmi összefoglalóját).

méltóságukat és ügyük igazságát? De még ha minden tekintetben ti lettetek volna is fölényben, fegyvert fogtatok volna saját hazátok és polgártársaitok ellen? Azt akartátok volna, hogy Afrika uralkodjon Itália fölött, és Karthágó parancsoljon Rómának? Mivel szolgált rá erre hazátok?

29.

(1) Coriolanust egykor az igazságtalan ítélet, majd a szomorú és méltatlan számkivetés késztette arra, hogy megostromolja saját szülővárosát;[1] de emberi kötelességtudása végül mégis visszatartotta a hazagyilkosságtól. Benneteket miféle bosszúvágy, miféle sérelem tüzelt? (2) Az, hogy fővezéretek betegsége miatt a zsold kifizetése néhány napot késett, elég ok volt arra, hogy háborút üzenjetek hazátoknak, hogy a római néptől az ilergesekhez pártoljatok, hogy áthágjatok minden isteni és emberi törvényt? (3) Elment az eszetek, katonák; az én testem talán nem is volt annyira beteg, mint a ti elmétek. (4) Borzadok elősorolni, hogy mit hittek, mit reméltek, mit kívántak ezek az emberek; törölje el mindezt a feledés, ha lehet, vagy ha nem, legalább a hallgatás borítsa homályba!

(5) Ha beszédemet keménynek és durvának tartjátok, elismerem, az volt – de szerintetek a ti tetteitek mennyivel voltak durvábbak, mint az én szavaim? Én persze tűrjem el, amit csináltatok, de ti még azt sem bírjátok nyugodtan elviselni, ha mindezt a fejetekre olvassák? De már erre sem akarok több szemrehányást vesztegetni. (6) Bárcsak olyan könnyen elfelednétek mindezt, mint én fogom! (7) Ezért, ami egész közösségeteket illeti, épp elég büntetésnek tekintem, ha megbántátok eltévelyedéseteket. A calesi Albiusnak, az umber Atriusnak és a gyalázatos lázadás többi szervezőjének azonban a vérével kell lakolnia azért, amit elkövetett. (8) Ha észhez tértetek, az ő kivégzésük nemhogy nem fájdalmas, de örvendetes látvány lesz számotokra, hiszen nem másnak, hanem nektek ártottak a legtöbbet."

(9) Alighogy befejezte beszédét, a terv szerint mindenféle rettenetes látvány és zaj egyszerre zúdult a katonákra. (10) A gyűlést körülálló katonák kardjukkal csapkodni kezdték pajzsukat. Hallani lehetett a kikiáltó hangját, amint felolvassa azoknak a nevét, akiket a haditanács elítélt. (11) Ezeket meztelenül odahurcolták középre, és közben előhoztak mindent, ami a kivégzéshez kell. Cölöphöz kötözve megvesszőzték, majd bárddal lefejezték őket. A jelenlévőket annyira megbénította a félelem, hogy egy dacos szót, de még egy sóhajt sem hallattak a kegyetlen büntetés ellen.

[1] Vö. II. 34–40.

(12) Miután az összes holttestet elvonszolták onnan, és feltakarították a teret, a katonákat egyenként, név szerint előszólították, hogy a katonai *tribunus*ok előtt hűséget esküdjenek Scipiónak.[1] Ezután mindegyikük személy szerint megkapta a zsoldját is. Így fejeződött be a Sucrónál kitört katonalázadás.

30.

(1) Ez idő tájt Hanno alvezér, akit Magon Gadesból küldött ki egy kis afrikai csapattal, a Baetis folyó mellett lakó hispánok közül zsold fejében mintegy 4000 fiatalembert állított fegyverbe. (2) Amikor azonban Lucius Marcius elfoglalta a táborát, ezeknek a katonáknak nagy része odaveszett a kavarodásban, jó néhányat már menekülés közben vágott le a szétszóródott ellenséget üldöző lovasság, maga Hanno pedig alig néhány emberével tudott megmenekülni.

(3) Miközben a Baetis folyó mellett ez történt, Laelius a tengerszorosból kihajózott az óceánra, és flottájával Carteiához hajózott. Ez a város az óceán partján fekszik, ott, ahol a keskeny tengerszoros nyílt tengerré tágul. (4) Mint fentebb említettem, abban reménykedett, hogy Gades küzdelem nélkül megadja majd magát neki, mert ilyen ajánlattal érkezett néhány ember a római táborba. De árulásuk terve időnap előtt kiderült, mindnyájukat elfogták, és Magon átadta őket Adherbal elöljárónak,[2] hogy szállítsa el Karthágóba. (5) Adherbal az összeesküvőket egy ötevezősoros hajón helyezte el, amelyet előreküldött, mivel lassabban haladt, mint a háromevezősorosok, ő maga pedig nyolc háromevezősorossal kis távolságból követte.

(6) Az ötevezősoros már bent járt a tengerszorosban, amikor Laelius – maga is egy ötevezősoroson, hét háromevezősoros kíséretében – kiért Carteia öbléből, és célba vette Adherbalt és háromevezősorosait, abban a meggyőződésben, hogy az ötevezősorost ottfogja a tengerszorosban az áramlat, és árral szemben nem tud visszafarolni.[3] (7) A pun vezér meglepetésében egy ideig habozott, hogy az ötevezősorost kövesse-e hajóival, vagy pedig döfőorrukkal az ellenség felé forduljanak. (8) Ezzel a késlekedéssel el is játszotta a lehetőséget, hogy kitérjen az ütközet elől: már lőtávolságban voltak az ellenségtől, és az minden oldalról körülvette őket. Az áramlat miatt kormányozni sem lehetett a hajókat. Ami történt, nem is emlékeztetett tengeri csatára, hiszen a küzdő felek szándéka,

[1] Új esküt kellett tenniük, mivel a régit megszegték.

[2] Livius szövegében *praetor* szerepel; valószínűleg a *sufet* tisztségét fordítja így ő maga vagy a forrása.

[3] A Gibraltári-szoroson kétféle áramlat halad keresztül. A felszín közelében az Atlanti-óceán vize tart befelé a Földközi-tengerbe, a mélyben pedig a Földközi-tenger magasabb sótartalmú, ezért nagyobb sűrűségű vize folyik vissza az óceánba.

hozzáértése és stratégiai megfontolásai semmiféle szerepet nem játszottak benne. (9) Egyedül a tengerszoros és az áramlat természet adta sajátságai szabták meg az egész küzdelem jellegét; egymásnak sodródtak akár összetartozó, akár ellenséges hajók, hiába evezett legénységük az ellenkező irányba; előfordult, hogy egy menekülő hajót egy örvény megfordított és visszasodort az üldözői közé, a másikat üldöző hajó pedig, ha az ellenkező sodrásba került, megfordult, mintha menekülne. (10) Csata közben is, míg az egyik hajó a döfőorrával rontott neki egy ellenséges hajónak, keresztbefordult, és egy másik döfőorra őt kapta oldalba; vagy ha oldalával az ellenség felé állt, hirtelen megpördült, és most már az orra mutatott arrafelé. (11) Míg a háromevezősorosok harca eldöntetlenül kavargott a szerencse irányításával, a római ötevezősoros – akár mert a súlya miatt biztosabban mozgott, akár mert, több evezősora lévén, könnyebben vágott át az örvényeken, és jobban lehetett kormányozni – elsüllyesztett két háromevezősorost, egy harmadiknak pedig, ahogy lendületesen elhaladt mellette, egyik oldaláról lezúzta az evezőket. (12) A többit is elintézte volna, ha utoléri őket, de Adherbal vitorlát bontott, és megmaradt öt hajójával átkelt Afrikába.

31.

(1) A győztes Laelius visszatért Carteiába. Amikor megtudta, mi történt Gadesban – hogy az összeesküvést leleplezték, az összeesküvőket Karthágóba vitték, és így meghiúsult a remény, amely idecsábította őket –, (2) futárokat küldött Lucius Marciushoz azzal, hogy ha nem akarnak hasztalanul üldögélni Gades alatt, térjenek vissza a fővezérhez. Marcius egyetértett ezzel, így néhány nap múlva mindketten visszatértek Új-Karthágóba.

(3) Távozásuk hírére Magon, akit eddig szárazon és vízen kettős veszedelem szorongatott, nemcsak fellélegzett, hanem az ilergesek lázadásának hírére még az a remény is feltámadt benne, hogy visszafoglalhatja Hispániát. (4) Követeket küldött Karthágóba az államtanácshoz, hogy adják hírül – jócskán felnagyítva – a belső lázadást a római táborban és a szövetségesek elpártolását, és biztassák az államtanácsot, hogy küldjön segédcsapatokat, amelyekkel visszaszerezhetik Hispánia atyáiktól örökölt uralmát.

(5) Mandonius és Indibilis, miután visszatértek országukba; egy ideig meghúzták magukat, feszülten várakozva, hogyan dönt Scipio a katonalázadás ügyében; bíztak benne, hogy ha a polgárok eltévelyedése iránt elnéző lesz, akkor ők is bocsánatot nyerhetnek. (6) Mihelyt azonban elterjedt a kegyetlen kivégzés híre, úgy vélték, az ő vétküket is hasonló büntetésre méltónak tartják. (7) Ezért újra fegyverbe szólították honfitársaikat, összehívták korábbi segédcsapataikat, és 20 000 gyalogossal és 2500 lovassal a sedetanusok területére vonultak, ahol lázadásuk kezdetén állandó táboruk volt.

32.

(1) Scipio azzal, hogy lelkiismeretesen kifizette a zsoldot mindenkinek, vétkesnek és ártatlannak egyaránt, de még inkább mindenkivel szemben barátságos tekintetével és szavaival könnyen visszaszerezte katonái jóindulatát. (2) Mielőtt elindult volna a sereggel Új-Karthágóból, gyűlésbe hívta őket. Hosszas kirohanást intézett a hűtlenül fellázadt fejedelmek ellen, (3) és kijelentette: Korántsem olyan lelkülettel indul e gaztett megtorlására, mint amilyennel nemrég polgártársai eltévelyedését orvosolta. (4) Akkor, mintha saját húsába vágott volna, sóhajtozva és könnyek között engesztelte ki 30 ember fejével 8000 katona oktalanságát vagy vétkét; most azonban derűsen és emelt fővel indul ilergest ölni. (5) Hiszen ezekkel nem egy földön született, és semmiféle kötelék nem kapcsolja őt hozzájuk; az egyetlen köteléket, a hű barátságot pedig ők maguk tépték szét bűnös tettükkel. (6) Hadseregével szemben – azon felül, hogy mind polgártársai vagy latin szövetségesek – az is részvétre indítja, hogy alig akad itt katonája, akit ne nagybátyja, Gnaeus Scipio, a provinciába küldött első római hadvezér, vagy apja, a *consul*, vagy ő maga hozott volna ide Itáliából. (7) Mind úgy ismerik a Scipiókat és jósjeleiket, mint a tenyerüket. Ő magával akarja őket vinni hazájába, a jól megérdemelt diadalmenetre, és reméli, hogy mellette fognak állni, amikor majd *consul*ságra pályázik, mintha mindnyájuk közös tisztsége volna a tét.

(8) Ami az előttük álló vállalkozást illeti – mondta –, ezt csak az tekintheti háborúnak, aki nem emlékszik az ő hőstetteire. Herculesre, neki nagyobb gondot jelent Magon, aki néhány hajójával a föld peremén túlra, az óceán egy szigetére menekült,[1] mint az ilergesek. (9) Ott mégiscsak egy karthágói hadvezér tartózkodik egy mégoly kis létszámú, de pun sereg élén. Ezek meg csak rablók és rablóvezérek, akik ahhoz ugyan még elég erősek, hogy szomszédaik földjeit végigdúlják, házait felégessék, jószágát elrabolják, de egy szabályos ütközetben már kevésnek bizonyulnak: ha csatára kerül a sor, inkább gyors lábukban, mint fegyvereikben bízva fognak küzdeni. (10) Nem azért vonul hát velük az ilergesek ellen, még mielőtt provinciájából eltávozna, mintha veszélyesnek tartaná őket, vagy egy új háború csíráját látná bennük, hanem először is azért, hogy bűnös elpártolásuk ne maradjon megtorlás nélkül, (11) másodszor pedig, hogy ne mondhassa senki, hogy ebben a hihetetlen bátorsággal és szerencsével meghódított provinciában egy szál ellenség is maradt. (12) Ezért az istenek segítségével kövessék őt, nem annyira háborúba – hisz nem egyenrangú ellenféllel kell megküzdeniük –, inkább hogy lesújtsanak a bűnösökre.

[1] Gades városa egy szigeten feküdt.

33.

(1) Beszéde után elbocsátotta őket, és elrendelte, hogy másnap legyenek indulásra készen. Majd elindult, és a tizedik napon elért a Hiberus folyóhoz; átkelt rajta, és negyednapra az ellenségtől látótávolságban ütötte fel táborát. (2) Előtte hegyektől övezett síkság terült el. Ebbe a völgybe hajtatta be Scipio a rablott jószágokat – amelyek nagyrészt épp innen, az ellenséges területről származtak –, hogy felingerelje a szilaj természetű barbárokat. (3) A hely biztosítására *veles*eket küldött ki, Laeliusnak pedig meghagyta, hogy ha ezek rajtaütéseikkel kierőszakolják az összecsapást, a lovassággal lesből induljon támadásra. (4) Az egyik hegy kiemelkedő tömbje mögé a lovasság kiválóan el tudott rejtőzni. Az ütközet nem is késett sokáig. A hispánok, megpillantva a jószágot a távolból, lecsaptak rá, a *veles*ek pedig a zsákmánnyal elfoglalt hispánokra. (5) Először dárdákkal próbálták elijeszteni őket, majd miután mind elhajították könnyű dárdáikat, amelyek a harcot inkább csak felszították, semmint eldöntötték, kardot rántottak, és megkezdődött a közelharc. A gyalogság harca kétesélyes volt, ám ekkor beavatkozott a lovasság. (6) Nemcsak szemből tiporták le, aki útjukba esett, hanem egy részük megkerülte az ellenséget a lejtő aljában, és hátulról állta útjukat. Jóval nagyobb vérfürdő lett a vége, mint az ilyen könnyű, rajtaütésszerű csatározásoknál szokásos.

(7) A vereség nem csökkentette, inkább még jobban felkorbácsolta a barbárok harci kedvét. Másnap, nehogy úgy tűnjön, mintha elvesztették volna bátorságukat, kora hajnalban csatára sorakoztak. (8) A völgy azonban, mint említettem, szűk volt, így nem fért el benne az egész seregük. Gyalogságuknak mintegy kétharmad része és teljes lovasságuk csatasorba állt, a gyalogság többi részét a lejtős domboldalon állították fel. (9) Scipio úgy vélte, hogy a helyszűke az ő számára jelent előnyt, egyrészt mert a szűk helyen folytatott harcra a rómaiak alkalmasabbak, mint a hispánok, másrészt mivel az ellenséget olyan terepre sikerült csalnia, ahol az teljes tömegével nem fér el. Ezért aztán újszerű haditervhez folyamodott, (10) amely azon alapult, hogy ilyen szűk helyen ő sem tudja lovasságát a szárnyakon elhelyezni, és az ellenség is hiába vonultatta fel a magáét gyalogságával együtt. (11) Megparancsolta Laeliusnak, hogy a lovasokkal a lehető legnagyobb titokban tegyen kerülőt a dombokon keresztül, és amennyire lehet, igyekezzen a lovasok harcát a gyalogosokétól elkülöníteni. (12) Ő maga összes gyalogos csapatával az ellenség felé fordult. Négy *cohors*ot előre állított, mert az arcvonalat nem tudta jobban megnyújtani. (13) Azonnal meg is kezdte az ütközetet, hogy maga a küzdelem is elvonja az ellenség figyelmét a dombokon átkelő római lovasokról. Nem is vették észre, mi történt, csak amikor hátuk mögött felhangzott a lovas csata zaja. (14) Így két külön ütközet alakult ki a völgy hosszában: két gyalogos csatasor és két lovasság állt szemben egymással,

mert a helyszűke miatt a két fegyvernem nem vegyülhetett a csatában. (15) Minthogy a hispánoknál a gyalogság és a lovasság nem tudta egymást segíteni, a gyalogosok, akik a lovasság védelmében merészkedtek le a síkra, halomra hulltak, a lovasságot pedig bekerítették, és nem bírta többé feltartani sem a szemből támadó gyalogságot – saját gyalogságuk ugyanis már megsemmisült –, sem a hátulról rárohanó lovasságot. Lovaikkal körbe állva még jó ideig védekeztek, de őket is levágták az utolsó emberig. Így a völgyben harcolók közül egyetlen gyalogos vagy lovas sem maradt életben. (16) Seregük egyharmada, amely a dombon állt, inkább csak biztos helyről szemlélte az ütközetet, de nem vette ki belőle a részét, így aztán helye és ideje is volt a menekülésre. (17) Velük futottak a fejedelmek is, akik a nagy kavarodásban kicsúsztak a rómaiak kezéből, még mielőtt egész seregüket körülzárták volna.

34.

(1) Még ugyanezen a napon elfoglalták a hispánok táborát is, ahol egyéb zsákmány mellett majdnem 3000 ember is a kezükre került. (2) A csatában mintegy 1200 római és szövetséges katona esett el, és több mint 3000 sebesült meg. A győzelem kevesebb vérbe került volna, ha nyílt mezőn csapnak össze, ahol több lehetőség nyílik a menekülésre.

(3) Indibilis félredobta háborús terveit, és úgy gondolta, megsemmisítő veresége után az lesz a legbiztonságosabb megoldás, ha Scipio kipróbált jóindulatához és megbocsátásához folyamodik. Elküldte hát hozzá fivérét, Mandoniust. (4) Ez Scipio lába elé borulva bizonygatta, hogy ez az időszak hozott magával valami végzetes őrültséget, hiszen most, mintha valami pusztító ragály terjedt volna köztük, nemcsak az ilergesek és lacetanusok vesztették eszüket, de még egy római tábor is. (5) Ő, testvére és többi honfitársuk olyan helyzetben vannak, hogy ha Publius Scipio úgy dönt, készek visszaadni neki életüket, amelyet úgyis neki köszönhetnek, ha pedig megkegyelmez nekik, életüket, amelyért kétszeresen is egyedül neki tartoznak, egyszer és mindenkorra érte ajánlják fel. (6) Azelőtt saját ügyükben bíztak, bár még nem ismerték megbocsátó szelídségét;[1] most éppen ellenkezőleg, ügyükben egyáltalán nem bízhatnak, hanem minden reményüket legyőzőjük irgalmasságába vetik.

(7) A rómaiak régi szokása volt, hogy ha valakivel nem szerződés révén és nem is egyenlő felekként kötöttek barátságot, azt nem tekintették békés alattvalójuknak mindaddig, amíg az ki nem szolgáltatott nekik minden isteni vagy emberi tulajdont, nem szedtek tőle túszokat, nem vették el fegyvereit, és nem telepítettek városaiba megszálló csapatokat. (8) Scipio hosszasan korholta a

[1] Vö. XXVII. 17.

jelenlévő Mandoniust és a távollévő Indibilist: Saját vétkükkel érdemelték ki pusztulásukat, de az ő és a római nép jóindulatának köszönhetően életben maradhatnak. (9) Fegyvereiket nem veszi el, túszokat sem követel tőlük, hiszen ilyen biztosítékokat az szokott kérni, aki újabb lázadástól retteg. Megengedi, hogy szabadon megtartsák fegyvereiket, döntéseiket nem befolyásolja. Ha elpártolnak, azt nem az ártatlan túszok, hanem maguk fogják megszenvedni; ő nem a fegyvertelenekre, hanem a felfegyverzett ellenségre mér majd büntetést. (10) Saját elhatározásukra bízza, hogy a rómaiakat jóságos vagy félelmetes oldalukról akarják látni, minthogy mindkettőt saját bőrükön volt alkalmuk megtapasztalni. – (11) Ezzel bocsátotta el Mandoniust, és csak annyi pénzt rótt ki rá, amennyiből katonái zsoldját kifizetheti. (12) Ezután előreküldte Marciust Hispánia túlsó felébe, Silanust meg vissza Tarracóba. Ő maga még ott maradt néhány napig, megvárta, amíg az ilergesek leszámolják neki a kiszabott pénzbüntetést, azután harckész csapataival utolérte Marciust, aki már az óceánhoz közeledett.

35.

(1) A Massinissával már korábban megkezdett tárgyalásokat hol ilyen, hol olyan okból mindig el kellett halasztani, mert a numida királyfi mindenképpen személyesen akart találkozni Scipióval, hogy szövetségüket az ő kézfogása pecsételje meg. Ez volt az oka, hogy Scipio ilyen hosszú és ilyen nagy kitérőt jelentő útra vállalkozott. (2) Massinissa Gadesban volt. Amikor Marcius értesítette Scipio közeledéséről, arra hivatkozva, hogy lovainak nem tesz jót a bezártság a szigeten, ellátásuk fogyasztja a készleteket, mégis hiányt szenvednek, sőt még a lovasok is elpuhulnak a tétlenségben, (3) rábírta Magont, hogy engedje őt átkelni a szárazföldre és végigpusztítani Hispánia legközelebb eső területeit. (4) Átkelése után előreküldött három főrangú numidát, hogy állapodjanak meg a tárgyalás helyében és idejében. Scipio Massinissa kérésére kettőt közülük visszatartott túsznak, csak a harmadikat küldte vissza, akinek az volt a feladata, hogy Massinissát elvezesse a megbeszélt helyre. Kis létszámú kísérettel mindkét fél megérkezett a találkozóra.

(5) A numida már régóta csodálta Scipiót nagy tetteiért, és előre elképzelte magában, hogy megjelenése is milyen méltóságteljes és nagyszerű lehet. (6) De most, hogy meglátta, még nagyobb tiszteletet érzett iránta: azonkívül, hogy Scipio már természettől fogva is méltóságot sugárzott, ezt most még inkább kiemelték leomló fürtjei és nem kozmetikázott, hanem valóban férfihoz és katonához illő külső megjelenése; koránál fogva is most volt ereje teljében, (7) és virágzó ifjúsága még teljesebbé és ragyogóbbá vált azzal, hogy most mintegy újra kivirult betegsége után.

(8) A numida királyfi szinte már magától a találkozástól is megrendülve mondott köszönetet unokaöccse szabadon bocsátásáért.[1] Azt bizonygatta, hogy már azóta keresi ezt az alkalmat, amelyet most, hogy a halhatatlan istenek felkínálták, nem akart elszalasztani. (9) Szíve vágya – mondta –, hogy úgy legyen hasznára Scipiónak és a római népnek, amilyen lelkesedéssel még egyetlen külföldi sem támogatta a rómaiak ügyét. (10) De bármilyen régóta készül erre, Hispániában, ebben az idegen és ismeretlen országban nem sok lehetősége volt rá. Azon a földön azonban, ahol született és apja királyságának várományosává nevelkedett, annál inkább módjában áll ezt a szándékát valóra váltani. (11) Ha a rómaiak Afrikába is Scipiót küldik hadvezérként, joggal remélheti, hogy Karthágó napjai meg vannak számlálva.

(12) Scipio örömmel látta és hallgatta őt, mivel tudta, hogy Massinissa volt az egész ellenséges lovasság lelke, és személy szerint is látszott rajta, hogy nem akármilyen ember. (13) Miután szavukat adták egymásnak, Scipio visszautazott Tarracóba; Massinissa pedig, nehogy úgy tűnjön, mintha nem végzett volna semmit a szárazföldön, a rómaiak engedélyével végigpusztította a közeli földeket, majd visszatért Gadesba.

36.

(1) Magon letett Hispániához fűződő reményeiről, amelyeket először a római katonai zendülés, majd Indibilis elpártolása keltett benne, és már készült áthajózni Afrikába, amikor megérkezett Karthágóból az államtanács utasítása: Gadesban állomásozó hajóhadával keljen át Itáliába, (2) ott toborozzon annyi gall és ligur zsoldost, amennyit csak tud, majd egyesüljön Hanniballal, és ne engedje ellankadni a rendkívüli lendülettel és még nagyobb hadiszerencsével kezdett háborút. (3) Ehhez Magonnak pénzt is küldtek Karthágóból, de ő maga is alaposan megsarcolta Gades lakóit; nemcsak kincstárukat, de szentélyeiket is kifosztotta, és magánúton is rávett mindenkit, hogy aranyat-ezüstöt adjon össze e célra.

(4) Ahogy elhajózott Hispánia partjai mentén, Új-Karthágótól nem messze partra tette katonáit, végigpusztította a környékbeli földeket, majd hajóhadával a város közelébe evezett. (5) Katonáit napközben ott tartotta a hajókon, csak éjjel tette őket partra, és a falnak ahhoz a részéhez vonult velük, amely felől a rómaiak elfoglalták Új-Karthágót: úgy vélte, hogy a városnak nincs elég erős védőserege, és a változás reményében várhatóan a lakosság egy része is megmozdul majd. (6) Csakhogy a földekről lóhalálában érkező hírnökök már hírt adtak a városban a pusztításról, a földművesek meneküléséről és az ellenség jöttéről;

[1] Vö. XXVII. 19. 8–12.

napközben megpillantották a hajóhadat is, és nyilvánvaló volt, hogy az nem ok nélkül vetett horgonyt éppen a város előtt. (7) Ezért odabent a harcra sorakozott és felfegyverzett csapatok ott vártak a tenger és a lagúna felé néző kapu mögött.[1] (8) Amikor az ellenség – tengerészek és katonák vegyesen – rendezetlenül és inkább nagy hűhóval, mint nagy erővel a városfalak ellen nyomult, (9) hirtelen feltárult a kapu, és csatakiáltást hallatva kitörtek a rómaiak. Megzavarták az ellenséget, amely már az első rohamra és dárdazáporra futásnak eredt. Nagy öldöklés közepette egészen a tengerpartig kergették őket, (10) és ha a partközelbe evező hajók fel nem veszik a menekülőket, a csatát és a futást talán senki sem élte volna túl.

(11) A pánik a hajókon is folytatódott. Hogy az ellenség saját embereikkel együtt fel ne juthasson a hajókra, felhúzták a feljárókat, és elvágták a tat- és horgonyköteleket, hogy ne kelljen az eloldozásukkal vesződniük. (12) Így sokan, akik úszva igyekeztek elérni a hajókat, a sötétben nem látták, hol a biztonság és hol a veszély, és szörnyű véget értek a vízben. (13) Másnap, amikor a hajóhad elmenekült az óceán felé, ahonnan érkezett, a fal és a tengerpart között mintegy 800 halottat és 2000 pajzsot találtak.

37.

(1) Magon visszatért Gadesba, de nem engedték be a városba. Erre hajóhadával a várostól nem messze fekvő Cimbii mellett kötött ki, ahonnan követeket küldött Gadesba, felpanaszolva, hogy előtte, szövetségesük és barátjuk előtt bezárták kapuikat. (2) A városbeliek az összecsődülő lakosságra hárították ezért a felelősséget, amely feldühödött, amiért egyeseket kiraboltak a hajóra szálló katonák. Magon tárgyalás ürügyével kicsalta magához a *quaestor*t és a *sufet*eket (ez a punoknál a legfőbb elöljáró neve), és megkorbácsoltatta, majd keresztre feszíttette őket. (3) Ezután hajóival átkelt a szárazföldtől mintegy 100 mérföldre fekvő, ekkoriban punok lakta Pitüusza szigetére.[2] (4) Itt hajóhadát szívesen fogadták, és nemcsak élelemmel látták el bőségesen, hanem legénységgel és felszereléssel is kisegítették. Ebben bízva a pun vezér átkelt az innen 50 mérföldre fekvő Baleár-szigetekre.

(5) A Baleár-szigetcsoport két szigetből áll. Az egyik nagyobb,[3] fegyverben-vitézben gazdagabb, és kikötője is van. Mivel már késő őszre járt, Magon remél-

[1] Az említett kapu nem nézhetett egyszerre a lagúna és a tenger felé, mert ezek a város két ellentétes oldalán voltak; legfeljebb a kettő között félúton, a keleti oldalon lehetett.

[2] Azonos Ebusussal, a mai Ibizával.

[3] A Baleár-szigetek mai neve (Mallorca és Menorca) is a méretkülönbséget tükrözi (*maior* – 'nagyobb', *minor* – 'kisebb').

te, hogy itt kényelmes téli szálláshelyre talál majd. (6) De hajóhada olyan ellenséges fogadtatásban részesült, mintha rómaiak laknák a szigetet. Akkoriban a lakosok egyetlen fegyvere a parittya volt, amely ma is a legfontosabb harci eszközüknek számít. Keresve sem lehetne találni más népek között senkit, aki olyan mestere volna ennek a fegyvernek, amilyen felülmúlhatatlan hozzáértéssel a baleáriak kezelik. (7) A szárazföldhöz közeledő hajókat olyan kőzápor fogadta, mint valami sűrű jégverés. Így aztán a punok nem mertek behatolni a kikötőbe, hanem visszafordultak a nyílt tenger felé. (8) A kisebbik Baleár-sziget felé vették útjukat, amelynek termékeny a földje, de fegyverben-vitézben jóval gyengébb. (9) Itt szálltak partra, és az öböl fölött, egy megerődített helyen ütötték fel táborukat. Küzdelem nélkül hatalmukba kerítették a várost[1] és a vidéket, majd 2000 főnyi segédcsapatot soroztak be és küldtek el Karthágóba, hajóikat pedig partra húzták, hogy itt teleljenek át. (10) Miután Magon elhagyta az óceán partjait, Gades megadta magát a rómaiaknak.

38.

(1) Ez történt Hispániában Scipio vezérlete és jósjelei alatt. Scipio a provinciát Lucius Lentulusra és Lucius Manlius Acidinusra[2] bízta, és 10 hajóval visszatért Rómába. (2) A *senatus* a Városon kívül, Bellona szentélyében fogadta őt. Beszámolt Hispániában végrehajtott tetteiről, hogy hány szabályos ütközetet vívott, hány várost foglalt el rohammal az ellenségtől, mely népekre terjesztette ki a római nép uralmát: (3) négy hadvezér, négy győztes hadsereg ellen indult el Hispániába, és amikor eljött onnan, egyetlen karthágói sem maradt azon a vidéken. (4) Inkább csak célzott rá, hogy tetteiért diadalmenetet remél, de nemigen küzdött érte, mert köztudott volt, hogy addig még senki sem tartott diadalmenetet, aki haditetteit nem vezető állami tisztség viselőjeként hajtotta végre. (5) A *senatus*i ülés feloszlatása után Scipio bevonult a Városba, és 14 342 font ezüstöt és igen nagy mennyiségű vert ezüstpénzt vitetett a kincstárba maga előtt.

(6) Ezután Lucius Veturius Philo megtartotta a *consul*választó gyűlést, ahol minden *centuria* hatalmas lelkesedéssel Publius Scipiót választotta *consul*nak. Tiszttársa Publius Licinius Crassus *pontifex maximus* lett. (7) Egyébként azt is feljegyezték, hogy ezen a népgyűlésen többen jelentek meg, mint eddig bármikor a háború folyamán. (8) Nemcsak azért gyűltek össze mindenhonnan, hogy szavazzanak, hanem azért is, hogy láthassák Publius Scipiót. Összeseregleттek a háza előtt is, majd a Capitoliumon, amikor bemutatta Iuppiternek Hispániá-

[1] A város a római időkben a Mago nevet viselte (ma Port Mahón), ami jól szemlélteti Magon szerepét a város fejlesztésében.

[2] A 211. és 210. év *praetor*ai.

ban felajánlott százököráldozatát. (9) Lelkük mélyén biztosra vették, hogy amint az előző pun háborút Gaius Lutatius fejezte be, úgy a jelenlegit Publius Scipio fogja befejezni, (10) és ahogy egész Hispániából kiűzte a punokat, úgy fogja őket Itáliából is kikergetni; mintha Itáliában máris véget ért volna a háború, már Afrikát szánták neki működési területéül.

(11) Ezután megtartották a *praetor*választó gyűlést. A megválasztott *praetor*ok közül Spurius Lucretius és Gnaeus Octavius éppen plebejus *aedilis* volt; Gnaeus Servilius Caepio és Lucius Aemilius Papus pedig még nem viselt tisztséget.

(12) Miután a pun háború 14. évében Publius Cornelius Scipio és Publius Licinius Crassus elfoglalták *consul*i hivatalukat [205], kijelölték a *consul*ok működési területét. Scipio a sorshúzás mellőzésével és tiszttársa beleegyezésével – mivel az mint *pontifex maximus* a szent szolgálatok ellátása miatt nem távozhatott el Itáliából – Szicíliát kapta meg, Crassus pedig Bruttiumot. (13) Azután kisorsolták a *praetor*ok működési területét. A városi igazságszolgáltatást Gnaeus Servilius, Ariminumot (ez Galliát jelentette) Spurius Lucretius, Szicíliát Lucius Aemilius, Szardíniát Gnaeus Octavius kapta meg.

(14) A *senatus* összeült a Capitoliumon. Itt Publius Scipio javaslatára *senatus*i határozatban mondták ki, hogy Scipio megrendezheti a játékokat, amelyek megtartására Hispániában a katonai zendülés idején tett fogadalmat, abból a pénzből, amelyet átadott az államkincstárnak.

39.

(1) Ezután a *senatus* elé vezette a saguntumiak követségét. A rangidős követ így beszélt:

„Noha, atyák és összeírtak, több csapást már nem is szenvedhettünk volna el azért, hogy a végsőkig megtartottuk hozzátok való hűségünket, mégis annyi mindenért lehetünk hálásak nektek és hadvezéreiteknek, hogy áldozatunkat nem tartjuk hiábavalónak. (2) Értünk vállaltátok magatokra a háborút,[1] és azóta 14 éve olyan kitartással vívjátok, hogy gyakran kerültetek a végpusztulás szélére, de a karthágóiakat is gyakran sodortátok oda. (3) Miközben Itáliában rettenetes küzdelem folyt, amelyben egy Hannibal volt az ellenfeletek, egyik *consul*otokat Hispániába küldtétek seregével, hogy „hajótörésünk" után mentse, ami menthető. (4) Publius és Gnaeus Cornelius Scipio, attól kezdve, hogy megérkeztek a provinciába, mindig azon voltak, hogy rajtunk segítsenek, ellenségeinknek pedig ártsanak. (5) Mindenekelőtt visszaadták nekünk városunkat, aztán küldötteik útján egész Hispániában felkutatták rabszolgának eladott honfitársainkat, és visszaadták szabadságukat. (6) Amikor nyomorúságos sorsunk már-már kívá-

[1] Vö. XXI. 18.

natosra fordult, két hadvezéretek, Publius és Gnaeus Scipio halála szinte nagyobb gyászba borított bennünket, mint benneteket.

(7) Akkor aztán valóban úgy festett, csak azért telepítettek haza minket a legtávolabbi vidékekről régi lakóhelyünkre, hogy ismét elpusztuljunk, és másodszor is végignézzük városunk vesztét – (8) hiszen elpusztításunkhoz nem kell mindenáron karthágói hadsereg és hadvezér, mert akár ősellenségeink, a turdulusok, korábbi bukásunk okai is meg tudnak semmisíteni bennünket.[1] (9) Ám ekkor, bár nem is reméltük, elküldtétek hozzánk Publius Scipiót, és mi vagyunk a saguntumiak közül a legszerencsésebbek, mert láthatjuk, hogy *consul*lá választottátok őt, a mi reménységünket, támogatónkat, megmentőnket, és beszámolhatunk majd erről honfitársainknak is. (10) Amikor Hispániában ellenségeink sok-sok városát elfoglalta, a saguntumiakat mindenütt kiválogatta a foglyok seregéből, és visszaküldte hazájukba. (11) Végül pedig a turdetanusokat, akik annyira ádáz ellenségeink, hogy amíg ez a nép élt és virult, Saguntum megmaradása nem volt biztosítva, úgy tönkreverte, hogy – el ne kiabáljam – nemcsak nekünk, de utódainknak sem kell többé rettegniük tőlük. (12) Már csak a romjait látjuk azok városának, akiknek a kedvéért Hannibal lerombolta Saguntumot, és területükről mi szedünk adót, aminek nemcsak a haszon, hanem az édes bosszú miatt is örülünk. (13) Azért küldött minket, tízünket Saguntum *senatus*a és népe követségbe hozzátok, hogy kifejezzük hálánkat mindezért, aminél nagyobbat nem kérhettünk és nem is remélhettünk a halhatatlan istenektől, (14) és egyszersmind gratuláljunk ahhoz, hogy ezekben az években Hispániában és Itáliában olyan eredményesen harcoltatok, hogy Hispániát fegyvereitek nemcsak a Hiberusig hódították meg, hanem odáig, ahol a földkerekséget az óceán határolja, Itáliában pedig csak annyit hagytatok meg a punnak, amennyit egy tábor sáncaival bekeríthet.

(15) Ezért megbízatásunk szerint nemcsak hálát kell adnunk a Legjobb és Leghatalmasabb Iuppiternek, aki a capitoliumi fellegvárban trónol, hanem, ha megengeditek, győzelmetekért ajándékul ezt az aranykoszorút is fel kell vinnünk neki a Capitoliumra. (16) Kérjük, adjátok meg erre az engedélyt, és legyetek szívesek érvényesnek és maradandónak nyilvánítani mindazokat a kedvezményeket, amelyeket hadvezéreitektől kaptunk."

(17) A *senatus* ezt válaszolta a saguntumi követeknek: Saguntum lerombolása és helyreállítása egyaránt például fog szolgálni minden nép számára, hogy milyen az, amikor mindkét fél híven megtartja szövetségi hűségét. (18) A római vezérek jól és helyesen, a *senatus* akarata értelmében cselekedtek, amikor Saguntumot újratelepítették, lakóit kiszabadították a szolgaságból, és ami jót ezenkí-

[1] Lásd a XXI. 6. 1 jegyzetét.

vül még tettek velük, az mind a *senatus* akaratából történt. A követek pedig bátran elhelyezhetik ajándékukat a Capitoliumon.

(19) Ezután elrendelték, hogy biztosítsanak kosztot-kvártélyt és szórakozási lehetőséget a követeknek, és mindegyiküknek legalább 10 000 bronzpénzt adjanak ajándékba. (20) Ezután a *senatus* a többi követséget is fogadta és meghallgatta. (21) A saguntumi követek kérésére, hogy ameddig biztonságban eljuthatnak, szeretnének körülnézni Itáliában, vezetőket adtak melléjük, és írásban szólították fel a városokat, hogy fogadják barátságosan a hispánokat. (22) Ezután az állam helyzetéről, a seregek sorozásáról és a hadszínterek elosztásáról tanácskoztak.

40.

(1) Széltében-hosszában beszélték, hogy Afrikát mint új hadszínteret a sorshúzás mellőzésével Scipiónak szánják. Ő maga sem érte be többé szerény dicsőséggel, és azt hangoztatta: őt nem azért választották *consul*lá, hogy folytassa, hanem hogy be is fejezze a háborút; (2) ez pedig csakis úgy lehetséges, ha ő maga kel át seregével Afrikába. Nem csinált titkot belőle, hogy ha a *senatus* tiltakozik, elhatározását a nép támogatásával fogja keresztülvinni.[1] Ez a terv egyáltalán nem volt ínyére a *senatus* vezetőinek, de a többiek is morgolódtak az orruk alatt, akik félelemből vagy népszerűségüket féltve nem szólaltak fel hangosan ellene. Quintus Fabius Maximus, amikor a véleményét kérték, így beszélt:

(3) „Tudom, atyák és összeírtak, sokan közületek úgy vélik, hogy mi itt ma kész tényekről tárgyalunk, és ha valaki úgy fejti ki véleményét az afrikai hadszíntér kérdéséről, mintha a dolog még nem volna eldöntve, az fölöslegesen emelkedik szólásra. (4) Én azonban először is nem értem, hogy bátor és tettre kész *consul*unk hogyan tarthatja saját működési területének Afrikát, amikor azt sem a *senatus*, sem a nép döntése nem nyilvánította erre az évre odaítélhető hadszíntérnek. (5) Másodszor, ha mégiscsak az, véleményem szerint akkor sem az a *senator* jár el helytelenül, aki a maga helyén kifejti a véleményét a szóban forgó ügyről, hanem a *consul*, aki úgy tesz, mintha egy már eldöntött dologról tenne előterjesztést, és ezáltal gúnyt űz a *senatus*ból. (6) Előre tudom, hogy kétféle szemrehányásnak teszem ki magam, ha nem értek egyet azzal, hogy olyan sürgősen át akarunk kelni Afrikába. (7) Egyrészt szememre vetik majd velem született halogató hajlamomat, amelyet a fiatalabbak felőlem akár gyávaságnak vagy tunyaságnak is nevezhetnek – nekem elég az a tudat, hogy mások tervei elsőre mindig látványosabbnak bizonyultak, de a gyakorlatban az enyéim álltak

[1] Az ügyet a népgyűlés elé terjeszti, amely döntésével megváltoztathatja a *senatus* határozatát.

ki a próbát. (8) Másrészt azzal vádolnak majd meg, hogy irigységből akarom sárba tiporni a vitéz *consul* napról napra növekvő dicsőségét. (9) Ha ettől a gyanútól nem véd meg egész eddigi életem, jellemem, *dictator*i és öt alkalommal viselt *consul*i méltóságom, és hogy békében és háborúban már annyi dicsőséget szereztem, hogy lassan már inkább unom, semhogy vágyódnék utána, akkor legalább életkorom eloszlathatja. Hogyan vetélkedhetnék én egy olyan emberrel, aki még a fiamnál is fiatalabb? (10) *Dictator* koromban, amikor még erőm teljében voltam, pályafutásom derekán, sem a nép előtt, sem a *senatus*ban nem hallott senki tiltakozni az ellen az addig elképzelhetetlen intézkedés ellen, hogy az ellenem mesterkedő lovassági főparancsnok az enyémmel egyenlő hatáskört kapjon.[1] (11) Tettekkel és nem szavakkal akartam elérni, hogy az, aki egyesek megítélése szerint hozzám mérhető volt, rövidesen saját maga ismerje el, hogy fölötte állok. (12) Mennyivel kevésbé fogok most, miután végigjártam a hivatali ranglétrát, vetélkedésbe kezdeni egy élete virágjában lévő ifjúval – (13) mi másért, mint hogy ha nem neki ítélik oda az afrikai hadszínteret, én kaparintsam meg, aki nemhogy a háborúba, de már az életbe is belefáradtam? Én az eddig szerzett dicsőség birtokában akarok élni és halni. (14) Én voltam az, aki nem engedte győzni Hannibalt, hogy aztán ti, akik most vagytok erőtök teljében, legyőzhessétek őt.

41.

(1) Azt azonban meg kell bocsátanod nekem, Publius Cornelius, ha én, aki magammal kapcsolatban sohasem becsültem többre az emberek véleményét, mint az állam javát, a te dicsőségedet sem tartom fontosabbnak a közérdeknél. (2) Ha Itáliában nem folyna háború, vagy olyan ellenség állna földjén, akinek legyőzéséből semmi dicsőség nem származna, akkor az, aki Itáliában marasztalna téged, még ha az állam érdekében tenné is, méltán tűnhetne fel olyan színben, hogy a háborúval együtt a dicsőségszerzés lehetőségétől is meg akart téged fosztani. (3) Minthogy azonban már 14. éve egy Hannibal tartózkodik Itália földjén teljes seregével, kevesellnéd azt a dicsőséget, Publius Cornelius, hogy *consul*i évedben te űzted el Itáliából azt az ellenséget, aki annyi gyászt és vereséget hozott ránk, és hogy amint az előző pun háború befejezése Gaius Lutatius nevéhez fűződött, úgy a mostanié a te hírnevedet fogja öregbíteni? (4) Hacsak nem tesszük fel, hogy Hamilkar nagyobb hadvezér volt, mint Hannibal, az a háború jelentősebb volt ennél, vagy az akkor aratott győzelem fényesebb és dicsőségesebb annál, amely most következik – csak hozná úgy a sors, hogy a te

[1] Vö. XXII. 26–30.

*consul*ságod alatt győzzünk! (5) Nagyobb dolognak tartanád, ha te kényszerítetted volna távozni Hamilkart Drepanától vagy az Erüxről, mint azt, hogy te űzöd el Itáliából Hannibalt és a pun sereget? (6) Magad is, még ha többre értékeled is a remélt győzelemnél a már kivívott diadalt, inkább fogsz Itália, mint Hispánia felszabadításával és békéltetésével dicsekedni. (7) Ráadásul Hannibal még mindig van olyan veszedelmes, hogy aki őhelyette más ellenfelet választ, arról mindenki úgy gondolja majd, hogy félelemből tette, nem pedig a kihívást kevesellte.

(8) Miért nem itt gyürkőzöl hát neki a küzdelemnek, miért folyamodsz mindenféle kerülő úthoz, azt remélve, hogy Hannibal majd követni fog téged Afrikába, ahelyett hogy egyenesen Hannibal tartózkodási helyét vennéd célba, ha már a pun háború befejezésének fényes pálmájára törekszel? A természet törvénye szerint is az az első, hogy a magadét megvédelmezd, csak utána támadhatod meg a másét. (9) Először legyen béke Itáliában, azután lehet háború Afrikában, és előbb tőlünk távozzon a félelem, aztán zúdítsuk rá másokra. (10) Ha mindkettő megtörténhet még a te főparancsnokságod alatt és jósjeleiddel, akkor győzd le itt Hannibalt, aztán foglald el ott Karthágót. De ha a két győzelem közül az egyiket az új *consul*oknak kell átengedned, akkor is nemcsak fényesebb és dicsőségesebb lesz az első, de ez lesz a második előfeltétele is. (11) Jelenleg ugyanis – nem is szólva arról, hogy az államkincstár nem tud élelmezni két különálló sereget Afrikában és Itáliában, (12) és arról, hogy nincs már miből fenntartanunk a hajóhadakat és előteremtenünk a szükséges utánpótlást – ki nem látja át, hogy mekkora kockázatot vállalunk? Publius Licinius Itáliában, Publius Scipio Afrikában fog hadakozni. (13) És ha – fordítsa el az összes isten ezt a baljós előjelet, amelynek még kimondásától is borzad a lelkem, de ami egyszer megtörtént, az újra megtörténhet – Hannibal győz, és a Város ellen vonul? Akkor majd Afrikából hívunk haza téged, a *consul*unkat, ahogy Quintus Fulviust Capua alól?[1] (14) Ráadásul a hadiszerencse Afrikában is bárkinek kedvezhet. Szolgáljon számodra intő például saját családod, apád és nagybátyád sorsa, akiket 30 napon belül pusztítottak el seregükkel együtt, (15) méghozzá ott, ahol évek során át szárazon és vízen nagy hőstetteket hajtottak végre, ezzel dicső fénybe vonva a külföldi népek előtt a római nép és családotok nevét. (16) Rám esteledne, ha fel akarnám sorolni mindazokat a királyokat és hadvezéreket, akik meggondolatlanul hatoltak be az ellenség területére, és seregükkel együtt a legszörnyűbb vereséget szenvedték. (17) A máskülönben végtelenül agyafúrt athéniak, miközben hazájukban dúlt a háború, egy ugyanilyen tettre kész és

[1] Vö. XXVI. 8–11.

előkelő ifjú kezdeményezésére nagy hajóhaddal átkeltek Szicíliába,[1] és ott egyetlen tengeri csatában örök romlásba döntötték virágzó államukat.

42.

(1) Igaz, ezek ősrégi példák, idegenből. De éppen Afrika és Marcus Atilius, a jó és balszerencse ékes példája szolgáljon számunkra figyelmeztetésül![2] (2) Abban a pillanatban, Publius Cornelius, amikor a nyílt tengerről megpillantod Afrikát, légy tudatában, hogy ehhez képest móka és kacagás volt mindaz, ami a te Hispániádban történt! (3) Ég és föld a különbség! Ott békés vizeken vitorlázhattál végig Itália és Gallia partvonala mellett, a szövetséges Emporiai városánál kötöttél ki hajóhadaddal, és miután partra tetted seregedet, teljesen biztonságos területen keresztül vezetted el a római nép szövetségeseinek és barátainak földjére, Tarracóba. (4) Aztán ahogy továbbindultál Tarracóból, egyik római helyőrségtől a másikig haladhattál. A Hiberus mellett ott vártak apád és nagybátyád seregei, amelyek ugyan elvesztették vezéreiket, de harci vágyukat csak még jobban felszította a szerencsétlenség; (5) és ott várt velük a derék Lucius Marcius – botcsinálta vezér, akit a katonák szavazata kiáltott ki ideiglenesen fővezérré, de éppen csak a nemesi származásnak és hivatali tisztségeknek volt híjával, mert a hadművészetben való sokoldalú jártasságát tekintve a leghíresebb hadvezérekkel is megállja az összehasonlítást. Új-Karthágót teljes nyugalommal ostromolhattad meg, anélkül hogy a három pun sereg közül egy is szövetségesei segítségére sietett volna. (6) Ami pedig a többit illeti – nem akarom mindezt leszólni, de semmiképpen nem lehet egy afrikai háborúhoz hasonlítani. Ott egyetlen kikötő sem áll nyitva hajóink előtt, nincs békés terület, nincs szövetséges állam vagy velünk baráti viszonyban lévő király, nincs hely, ahol lábunkat megvethetnénk vagy amerre továbbindulhatnánk. Bárhová néz az ember, mindenből az ellenség fenyegetése sugárzik.

(7) Talán Syphaxban és a numidákban bízol? Elég volt, hogy egyszer bíztál bennük! Nem mindig hoz szerencsét a meggondolatlanság. A ravaszság kis dolgokkal igyekszik megszilárdítani bizalmunkat, hogy később, amikor már érdemes, nagy haszon fejében áruljon el. (8) Apádat és nagybátyádat előbb kerítette be a szövetséges keltibérek árulása, mint a fegyveres ellenség. Rád sem jelentett akkora veszélyt Magon és Hasdrubal, az ellenség vezérei, mint Indibilis

[1] Az athéniak a peloponnészoszi háborúban, 415-ben Alkibiadész biztatására támadták meg hajóhadukkal Szicíliát. Az említett tengeri csata 413-ban zajlott le Szürakuszai vizein.

[2] M. Atilius Regulus *consul*t, aki seregével az I. pun háborúban átkelt Afrikába, a punok 255-ben legyőzték és foglyul ejtették (lásd a XVIII. könyv tartalmi összefoglalóját).

és Mandonius, akiket szövetségünkbe fogadtunk. (9) Képes vagy épp a numidákban bízni, azok után, hogy saját csapataid lázadtak fel ellened? Syphax és Massinissa jobban szeretnék, ha a karthágóiak helyett ők uralkodnának Afrikában, de bárki más uralma helyett inkább a karthágóiakét választanák. (10) Most fűti őket a kölcsönös féltékenység és mindenféle egyéb ok a vetélkedésre, mert nem kell félniük külső ellenségtől. De lássák csak meg a római fegyvereket, a külföldi hadsereget, tüstént összefognak, hogy együtt oltsák a mindannyiukat fenyegető tűzvészt. (11) Maguk a karthágóiak sem úgy védelmezték Hispániát, ahogy hazájuk falait, isteneik szentélyeit, oltáraikat és tűzhelyeiket fogják oltalmazni, ha midőn harcba vonulnak, reszkető feleségük kíséri ki őket, és kicsiny gyermekeik lábatlankodnak körülöttük!

(12) És akkor mi lesz, ha a karthágóiak, szilárdan bízva az afrikai népek összetartásában, a szövetséges királyok hűségében és saját falaikban, és látva, hogy hadseregeddel védtelenül hagytad Itáliát, vagy Afrikából küldenek új hadsereget Itáliába; (13) vagy megparancsolják Magonnak, aki hajóhadával már elindult a Baleár-szigetekről, és mint ismeretes, már az alpesi Liguria partjai mentén cirkál, hogy egyesüljön Hanniballal? (14) Ugyanúgy retteghetünk majd, mint nemrégiben, amikor Hasdrubal kelt át Itáliába – mert te, aki nemcsak Karthágót, de egész Afrikát készülsz körülzárni seregeddel, kiengedted őt a markodból![1] (15) Legyőzted – mondod erre. Ettől még nem szívesen gondolnám úgy – nemcsak az állam, de a magad érdekében sem –, hogy a legyőzöttnek szabad utat engedtél Itáliába. Engedd meg, hogy mindazt, ami számodra vagy az állam számára kedvezően ütött ki, a te megfontoltságodnak tulajdonítsuk, a balsikereket meg a szerencsének és a háború kiszámíthatatlanságának rójuk fel. (16) De minél derekabbnak és hősiesebbnek bizonyulsz, annál inkább ragaszkodik hozzá hazád és egész Itália, hogy maradj vele mint nagyszerű védelmezője.

Magad sem tagadhatod, hogy ott van a háború középpontja és tűzfészke, ahol Hannibal tartózkodik, hiszen te is azt hangoztatod: azért akarsz Afrikába átkelni, hogy Hannibalt is erre kényszerítsd. (17) Vagyis akár itt, akár ott, mindenképpen Hanniballal fogsz szembekerülni. És vajon Afrikában, ahol egymagad leszel, erősebb leszel-e, mint itt, ahol seregedet egyesítheted tiszttársadéval? Nemrégiben Claudius és Livius *consul*ok példája is azt igazolta, hogy ez nem kis különbség.[2] (18) No és vajon Hannibalnak, aki már régóta hasztalanul kér hazulról segítséget, Bruttium csücskében lesz-e nagyobb ereje fegyverben-vitézben, vagy Karthágó szomszédságában, maga mögött az egész szövetséges Afrikával?

[1] Hispániában, a Baeculánál vívott csata után (XXVII. 19. 1).

[2] Utalás a metaurusi csatában Hasdrubal fölött aratott győzelemre, amelyet a *consul*ok annak köszönhettek, hogy seregeiket egyesítették (XXVII. 45–49.).

(19) Miféle haditerv ez, hogy inkább ott akarod megvívni a döntő csatát, ahol a te sereged feleakkora, mint lehetne, az ellenségé pedig sokkal erősebb, nem pedig itt, ahol két sereggel harcolhatsz egy ellen, amely már belecsömörlött a sok küzdelembe és a hosszúra nyúlt, nehéz katonaéletbe? Gondold csak meg, hasonlít-e ez a terved atyádéhoz. (20) Ő *consul*ként Hispániába indult, de visszatért a provinciájából Itáliába, hogy elébe vágjon az Alpokból leereszkedő Hannibalnak.[1] Te pedig arra készülsz, hogy elhagyd Itáliát, noha Hannibal még ott van; nem azért, mert az állam érdeke így kívánja, hanem mert ettől a vállalkozástól hírt és dicsőséget remélsz magadnak – (21) éppen úgy, mint amikor törvényes és *senatus*i határozat nélkül otthagytad hadseregedet és provinciádat, és te, a római nép fővezére, két hajóra bíztad az állam sorsát és birodalmunk méltóságát, amely akkor a te személyedben kockán forgott.[2]

(22) Véleményem szerint, atyák és összeírtak, Publius Corneliust az állam és a magunk érdekében, nem pedig a maga örömére választottuk *consul*lá, seregeinket pedig a Város és Itália védelmére soroztuk, nem azért, hogy a *consul*ok királyokhoz méltó gőgjükben a földkerekségnek arra a pontjára helyezzék át őket, ahová kedvük tartja!"

43.

(1) Fabius a pillanatnyi hangulathoz alkalmazkodó beszédével, főképpen azonban tekintélyével és kipróbált bölcsességének hírnevével nagy hatást tett a *senatus* többségére, leginkább az idősebbekre, és többen nyilatkoztak elismerően az aggastyán megfontoltságáról, mint az ifjú vakmerőségéről. Ekkor Scipio a hagyomány szerint a következő beszédet mondta:

(2) „Szónoklata elején, atyák és összeírtak, Quintus Fabius maga is megemlítette, hogy véleményével kapcsolatban felmerülhet az irigység gyanúja. (3) Jómagam sohasem vetemednék arra, hogy ezzel rágalmazzak meg egy ilyen nagy embert, de kétségtelen, hogy ezt a gyanút – nem tudom, hogy ezért szónoklatát vagy a körülményeket kell-e okolnunk – korántsem sikerült eloszlatnia. (4) Úgy magasztalta saját tisztségeit és tetteivel szerzett dicsőségét, csak hogy a féltékenység vádját megcáfolja, mintha velem csak az aljanép legalja kelhetne versenyre, nem pedig az, aki kimagaslik a többiek közül – nem tagadom, hogy magam is erre törekszem –, és ezért nem szeretné, ha engem egy napon említenének vele. (5) Ezért hangsúlyozta, hogy ő már aggastyán, aki már végigjárta a hivatali ranglétrát, én pedig még a fiánál is ifjabb vagyok – mintha a dicsőségvágy nem terjedne tovább az ember életénél, és nem az volna a legfőbb célja,

[1] Vö. XXI. 32. 1–2 és 39. 3.

[2] Scipio Syphaxnál tett afrikai látogatása idején (XXVIII. 17.).

hogy az utókor emlékezetében is tovább éljünk. (6) Meggyőződésem szerint éppen a legkiválóbbakkal esik meg, hogy nemcsak a jelen, de minden idők nagy embereihez mérik magukat. (7) Valóban nem titkolom, Quintus Fabius, hogy nemcsak utol akarlak érni dicsőségben, hanem – ne vedd rossz néven – ha képes leszek rá, felül is szeretnélek múlni. (8) Nem szabad úgy tekintened rám, és nekem sem a fiatalabbakra, hogy nem látjuk szívesen, ha bármelyik polgártársunk hozzánk hasonlóvá válik, mert ez nemcsak azoknak válik kárára, akiktől irigyeljük az előrejutást, hanem az államnak is, sőt jóformán az egész emberiségnek.

(9) Fabius kifejtette, milyen roppant veszély leselkedik rám, ha átkelek Afrikába, és úgy látszott, nemcsak a seregért és az államért aggódik, hanem az én sorsomért is. (10) Mi ez a hirtelen aggodalom? Amikor apámat és nagybátyámat megölték, két seregünket majdnem egy szálig lekaszabolták, Hispánia elveszett, mindent a négy pun hadsereg és vezér tartott rettegésben fegyveres uralma alatt, (11) és erre a háborúra kerestek hadvezért, rajtam kívül egyetlen pályázó sem akadt, a római nép pedig 24 éves létemre rám ruházta a fővezérséget.[1] (12) Akkor hogyhogy senki nem emlegette ifjú koromat, az ellenség erejét, a háború nehézségeit, apám és nagybátyám friss vereségét? Talán súlyosabb szerencsétlenség ért minket mostanság Afrikában, mint akkor Hispániában? (13) Vagy a punok nagyobb seregekkel, több és jobb hadvezérrel rendelkeznek most Afrikában, mint akkor Hispániában? Vagy én voltam akkor érettebb a hadviselésre, mint most?[2] (14) Vagy a karthágóiak ellen vívott háborúra megfelelőbb hadszíntér Hispánia, mint Afrika? Most, miután szétvertem és megfutamítottam négy pun sereget, számtalan várost rohammal bevettem vagy megfélemlítéssel megadásra kényszerítettem, (15) leigáztam mindent egészen az óceánig, sok fejedelmet, sok vad törzset, és visszafoglaltam egész Hispániát, úgyhogy nyoma sem maradt ott a háborúnak – (16) most nem nehéz lekicsinyelni tetteim jelentőségét. Herculesre, ha majd győztesen térek vissza Afrikából, éppen ilyen könnyű lesz lekicsinyelni azt a hadjáratot is, amelyet most egyesek iszonyatossá nagyítanak szavaikkal, hogy visszatartsanak tőle.

(17) Fabius azt állítja, hogy Afrikát meg sem lehet közelíteni, egyetlen kikötője sincs nyitva előttünk. Felemlegeti, hogyan esett fogságba Afrikában Marcus Atilius, de úgy állítja be, mintha Atilius azonnal kudarcot vallott volna, mihelyt megérkezett Afrikába. Arra már nem akar emlékezni, hogy ez előtt a fölöttébb balszerencsés hadvezér előtt mégiscsak nyitva álltak Afrika kikötői, és az első évben fényes győzelmeket aratott, sőt ami a karthágói hadvezéreket illeti, velük

[1] Lásd XXVI. 18.

[2] Scipio ekkor (Kr. e. 205-ben) 30 éves volt.

szemben végig veretlen maradt.[1] (18) Ezzel a példával nem tudsz rám ijeszteni. Ha ezt a vereséget most, a közelmúltban, nem pedig az előző háborúban, 40 évvel ezelőtt[2] szenvedtük volna el, akkor is, miért ne kelnék át Afrikába, ahol Regulust elfogták, ha egyszer Hispániába is elmentem a Scipiók halála után? (19) Akkor sem hagynám, hogy a spártai Xanthipposz születése nagyobb szerencsét jelentsen Karthágónak, mint hazámnak az én születésem, és éppen az növelné önbizalmamat, hogy egyetlen ember hősiessége is milyen döntő jelentőségű lehet. (20) De végig kellett hallgatnunk az athéniakkal való példálózást is, akik meggondolatlanul elhajóztak Szicíliába, nem törődve a hazájukban dúló háborúval. (21) Nos, ha már ennyire ráérünk, hogy görög történeteket is mesélgethetünk, miért nem inkább Agathoklészt említed meg, Szürakuszai királyát, aki, miközben Szicília földjét már régóta dúlta a pun háború, szintén átkelt Afrikába, és visszaterelte a háborút oda, ahonnan elindult?[3]

44.

(1) De miért kell régi és idegen példákkal szemléltetni, milyen az, ha valaki megelőző csapással félemlíti meg az ellenséget, és miután magától elhárította a veszélyt, a másik felet hozza válságos helyzetbe? (2) Találhatunk-e erre jelentősebb és elevenebb példát magánál Hannibalnál? Nem mindegy ám, hogy te pusztítod-e mások területét, vagy pedig azt kell látnod, hogy saját hazád földjét égetik és dúlják fel! Több bátorság kell mások fenyegetéséhez, mint a veszély elhárításához. (3) Azt se feledjük, hogy ami ismeretlen, az mindig félelmetesebb. Hogy melyek az ellenség erős és gyenge pontjai, azt közelről lehet a legjobban látni, miután betörtünk a területére.

(4) Hannibal eredetileg nem számított arra, hogy olyan sok nép áll majd mellé Itáliában – ezek mind a cannaei vereség után csatlakoztak hozzá. Mennyivel kevésbé lehet szilárd és biztos Afrikában a karthágóiak helyzete, akik megbízhatatlan szövetségesek és kibírhatatlanul dölyfös uralkodók? (5) Azonfelül mi, még ha szövetségeseink elhagytak is, helyt tudtunk állni saját erőnkből, a római katonaságra támaszkodva. A karthágóiaknak azonban nincs saját polgárságukból sorozott hadseregük, csak pénzért felfogadott zsoldosaik, afrikaiak és numidák, akiknek a hűsége rendkívül változékony. (6) Ha nem fogtok vissza, egyszerre fogjátok hallani, hogy átkeltem a tengeren, hogy Afrikát lángba bo-

[1] A karthágóiak végül Xanthipposz spártai zsoldosvezér és serege segítségével győzték le M. Atilius Regulust Afrikában.

[2] Valójában 50 év telt el Regulus bukása óta.

[3] Agathoklész afrikai hadjárata 310-ben zajlott. A *türannosz* a kezdeti komoly sikerek után 307-ben menekülésszerűen kényszerült visszatérni Szicíliába.

rította a háború, hogy Hannibal szedi a sátorfáját, és hogy Karthágó ostroma megkezdődött. Örvendetesebb és gyakoribb híradást várhattok Afrikából, mint amit Hispániából kaptatok! (7) Ilyen reményekre jogosít engem a római nép szerencséje, az istenek, az ellenség szerződésszegésének tanúi, és a két király, Syphax és Massinissa, akiknek a hűségére számítok ugyan, de hűtlenségük ellen is bebiztosítom magam.

(8) A háború folyamán fény fog derülni sok mindenre, amit most a távolból még nem látunk tisztán. Úgy illik egy férfihoz, egy hadvezérhez, hogy ne szalassza el a kínálkozó szerencsés alkalmat, és beleillessze terveibe mindazt, amivel a véletlen megajándékozta. (9) Az lesz az ellenfelem, Quintus Fabius, akit te is nekem szánsz: Hannibal. De inkább én vonszolom oda őt, semhogy ő tartson itt vissza engem. Saját földjén kényszerítem őt harcra, és méltóbb díja lesz a győzelemnek Karthágó, mint holmi félig lerombolt bruttius falvak. (10) De hogy addig is, amíg átkelek, seregemet kihajózom Afrikában, és megindulok Karthágó ellen, itthon az állam valami kárt ne szenvedjen – lásd be, Quintus Fabius, milyen sértő volna azt állítani, hogy amit te meg tudtál tenni, amikor Hannibal győztesen cikázott ide-oda Itáliában, (11) azt most, amikor ereje már megrendült és jóformán megtört, nem lenne képes megtenni Publius Licinius *consul*, ez a rendkívül bátor férfi, aki csak azért nem került szóba a távoli provincia kisorsolásánál, mert mint *pontifex maximus* nem hiányozhat a szent áldozatokról.

(12) Herculesre, ha az általam javasolt módon nem tudnánk gyorsabban befejezni a háborút, még akkor is erre kötelez a római nép méltósága és a külföldi népek és királyok körében élvezett hírneve. (13) Be kell bizonyítanunk, hogy nemcsak Itália védelmére van elég bátorságunk, de ahhoz is, hogy megtámadjuk Afrikát. Nem terjedhet el rólunk az a hiedelem, hogy amire Hannibal vállalkozott, azt egyetlen római vezér sem meri megtenni, és hogy míg az előző pun háborúban, amikor Szicíliáért folyt a harc, seregeink és hajóhadunk szüntelen támadásokat intéztek Afrika ellen, most, amikor Itália a tét, Afrikát nem háborgatja senki. (14) Legyen végre nyugalma a sokat szenvedett Itáliának; égjen-pusztuljon inkább Afrika! (15) Inkább Karthágó kapuit fenyegesse a római tábor, ne mi legyünk kénytelenek az ellenség sáncait ismét ott látni falaink előtt! Afrika legyen a színtere a háború utolsó felvonásának, költözzön át oda mindaz, ami 14 éven át ránk zúdult: a rémület, a menekülés, a földek feldúlása, a szövetségesek elpártolása és a háborúval járó minden szenvedés!

(16) Ami az állam sorsát, az előttünk álló háborút és a szóban forgó provinciákat illeti, minderről elég ennyi. (17) Abból viszont hosszadalmas és nem ide tartozó beszédet tudnék kerekíteni, ha, amiként Quintus Fabius leszólta az én hispániai tevékenységemet, én is gúny tárgyává akarnám tenni az ő dicsőségét,

a magamét pedig felnagyítani. (18) Egyiket sem teszem, atyák és összeírtak, és így, ha másban nem is, legalább szerénységben és szavaim visszafogottságában felül fogom múlni őt, az öreget, ifjú létemre. Én mindig úgy éltem és cselekedtem, hogy magasztaló szavak nélkül is elégedett lehetek azzal a véleménnyel, amelyet befolyásolás nélkül formáltatok rólam magatokban."

45.

(1) Scipio beszéde nem talált túlságosan kedvező fogadtatásra, mert mindenki tudta: ha a *senatus*ban nem viszi keresztül, hogy Afrikát ítéljék neki, azonnal a népgyűlés elé terjeszti az ügyet. (2) Ezért Quintus Fulvius, aki négyszer volt *consul*, egyszer *censor*,[1] felszólította a *consul*t: jelentse ki nyíltan a *senatus* előtt, hogy elismeri-e az atyáknak azt a jogát, hogy a provinciák elosztásáról döntsenek; és ahhoz tartja-e majd magát, amit határozni fognak, vagy a nép elé akarja vinni a dolgot. (3) Scipio azt válaszolta, úgy fog cselekedni, ahogy az állam érdeke megkívánja. Fulvius erre így szólt: (4) „Nem azért tettem fel a kérdést, mintha nem tudtam volna, mit fogsz válaszolni vagy cselekedni; hiszen te magad sem titkolod, hogy a *senatus*t nem megkérdezed, inkább próbára teszed, és arra az esetre, ha mi nem szavazzuk meg neked azonnal a kívánt hadszínteret, már ott van a kezedben a kész javaslat, amellyel a néphez fordulsz. (5) Ezért felszólítalak benneteket, nép*tribunus*ok, keljetek védelmemre, ha nem fejtem ki véleményemet,[2] mivel hiába szavaznák meg az én javaslatomat, a *consul* úgysem fogadja majd el érvényesnek a döntést!"

(6) Ebből szóváltás kerekedett: a *consul* kijelentette, hogy nem jogszerű eljárás, ha a *tribunus*ok megakadályozzák, hogy minden *senator* kinyilvánítsa véleményét, amikor rákerül a sor és megkérdezik. (7) A *tribunus*ok viszont így döntöttek: „Ha a *consul* szabad döntést enged a *senatus*nak a provinciák ügyében, akkor a *senatus* határozatához kell tartania magát, és nem fogjuk hagyni, hogy a népgyűléshez forduljon. Ha pedig nem enged szabad döntést, segítségére sietünk annak, aki ebben az ügyben vonakodik véleményt nyilvánítani."

(8) A *consul* egy napot kért, hogy tiszttársával tanácskozhasson. Másnap elismerte a *senatus* döntési jogát. A hadszíntereket így osztották el: Az egyik *consul* megkapta Szicíliát és az előző évben Gaius Servilius parancsnoksága alatt álló 30 döfőorros hadihajót, és megengedték neki, hogy átkeljen Afrikába, ha az állam érdekében így tartja jónak. (9) A másiknak jutott Bruttium és a Hannibal elleni háború, azzal a sereggel, amelyet kiválaszt. Felszólították Lucius Veturiust

[1] Q. Fulvius Flaccus Kr. e. 237-ben, 224-ben, 212-ben és 209-ben volt *consul*, *censor* pedig 231-ben.

[2] A szavazást megtagadó *senator*t a *consul*nak joga volt pénzbírsággal büntetni.

és Quintus Caeciliust, hogy sorsolás vagy megállapodás útján döntsék el, melyikük viseli a háborút Bruttiumban azzal a két légióval, amelyeket a *consul* meghagy, (10) és elrendelték, hogy annak, akinek ez a megbízatás jut, fővezéri tisztségét egy évvel meg kell hosszabbítani. Meghosszabbították a többiek megbízatását is, akikre a *consul*okon és *praetor*okon kívül hadsereg vagy provincia volt rábízva. (11) Sorshúzás útján Quintus Caeciliusnak jutott a feladat, hogy a bruttiusok földjén a *consul*lal együtt folytassa a háborút Hannibal ellen.

(12) Ezután rendezte meg Scipio az ünnepi játékokat, amelyeket igen nagyszámú és lelkes tömeg nézett végig. Marcus Pomponius Mathót és Quintus Catiust követségbe küldték Delphoiba a Hasdrubaltól szerzett zsákmányból felajánlott ajándékokkal:[1] 200 font súlyú aranykoszorút és a zsákmány ezüstből készült, összesen 1000 font súlyú másolatait vitték magukkal.

(13) Scipio nem kapta meg az engedélyt, hogy sorozást tartson, de nem is nagyon erőltette. Annyit azonban kieszközölt, hogy önkéntes katonákat vihessen magával, és – mivel megígérte, hogy a hajóhadra sem lesz kiadása az államnak – hogy abból építhessen hajókat, amit a szövetségesek felajánlanak erre a célra. Először Etruria népei ígérték meg, hogy lehetőségeikhez képest mind támogatni fogják a *consul*t. (15) Caere lakói gabonát és mindenféle élelmiszert ajánlottak fel a tengerészek számára; Populonium vasat, Tarquinii vitorlavásznat, Volaterrae hajófestéket[2] és gabonát; (16) Arretium 3000 pajzsot és ugyanennyi sisakot, dárdát, gerelyt és hosszú dárdát, minden fajtából ugyanannyit, úgy, hogy számuk összesen 40 000 legyen; (17) annyi baltát, lapátot, sarlót, teknőt és kézimalmot, amennyi 40 hadihajónak szükséges, valamint 120 000 *modius* búzát; sőt még azt is megígérték, hogy útipénzt adnak össze az evezőslegénység és felügyelőik számára. (18) Perusia, Clusium és Rusellae lakói hajóépítésre szolgáló fenyőfát és nagy mennyiségű gabonát ígértek; Scipio azonban az állami erdőkből is hozatott fenyőfát. (19) Umbria népei, továbbá Nursia, Reate, Amiternum polgárai és az egész szabin föld katonákat ígért, és igen sok önkéntes jelentkezett a flottához a marsusok, paelignusok és marrucinusok közül is. (20) Camerinum polgárai, akik teljes egyenjogúságot biztosító szerződésben álltak a rómaiakkal, egy 600 fegyveresből álló *cohors*ot küldtek.

(21) Miután lefektették a 30 hajó – 20 ötevezősoros és 10 négyevezősoros – gerincét, Scipio személyesen sürgette a munkát, akkora lendülettel, hogy a

[1] Apollón annak idején azt írta elő jóslatában, hogy küldjenek neki ajándékot a hadizsákmányból, ha a római állam megmarad (XXIII. 11. 1–3).

[2] A hajók festésére szolgáló vízálló, viasz-, illetve gyantatartalmú festék *(inceramenta)*. Más szövegkiadások olvasata szerint a hajók favázához szükséges faanyagról *(interamenta)* van szó.

hajókat 45 nappal azután, hogy odaszállították a fát az erdőkből, teljesen felszerelve és felfegyverezve vízre bocsáthatták.

46.

(1) Ezután a 30 hadihajóval és fedélzetükön mintegy 7000 önkéntessel átkelt Szicíliába. (2) Publius Licinius is megérkezett a bruttiusok földjére a két *consul*i sereghez. Ezek közül azt vette át, amelyiknek eddig Lucius Veturius *consul* volt a parancsnoka; (3) Metellusnak megengedte, hogy megtartsa eddigi légiói parancsnokságát, mert úgy gondolta, a kezéhez szokott csapatokkal könnyebben tud hadakozni.

A *praetor*ok is elindultak, különböző irányban, működési területükre. (4) Mivel a háború folytatásához hiányzott a pénz, a *quaestor*okat megbízták, hogy árusítsák ki Campaniában a Görög-ároktól[1] a tengerig húzódó földsávot. (5) Bejelentésekre is lehetőséget adtak, hogy amelyik földterület campaniai polgár birtoka volt,[2] azt a római állam kisajátíthassa; a feljelentő jutalmát a bejelentett földterület pénzbeni értékének 10%-ában szabták meg. (6) Gnaeus Serviliust, a városi *praetor*t megbízták, hogy ellenőrizze, azon a helyen laknak-e a campaniai polgárok, amit a *senatus*i határozat közülük kinek-kinek lakóhelyül kijelölt,[3] és lépjen fel azok ellen, akik máshol laknak.

(7) Ugyanezen a nyáron Hamilkar fia Magon elindult a kisebbik Baleár-szigetről, ahol a telet töltötte, mintegy 30 döfőorros hadihajóval és sok teherhajóval, fedélzetükön válogatott ifjúsággal: 11 000 gyalogossal és körülbelül 2000 lovassal, és partra szállt Itáliában. (8) Hirtelen rajtaütéssel elfoglalta Genuát, mert a tengerpartot semmiféle haderő nem védelmezte. Ezután hajóhadával az alpesi ligurok tengerpartjára hajózott, hátha sikerül itt valamilyen nyugtalanságot keltenie. (9) Az egyik ligur törzs, az ingaunusok ebben az időben hadat viseltek a hegylakó epanteriusok[4] ellen. (10) Ezért a pun vezér – miután zsákmányát Savóban, egy alpesi városban hagyta tíz ott horgonyzó hadihajó őrizete alatt, többi hajóját pedig visszaküldte Karthágóba a tengerpart védelmére, mert híre jött, hogy Scipio átkelésre készül – szövetséget kötött az ingaunusokkal, akiknek barátságát többre becsülte, és ostromolni kezdte a hegylakókat. Serege létszáma

[1] Ez a belvízlevezető árok jelölte egykor Cumae és Capua határát.

[2] Capua egész környékét a római állam birtokának nyilvánították (XXVI. 16. 8), de nyilván akadtak, akik földjüket jogtalanul megtartották, vagy elfoglalták valamelyik elhagyott birtokot.

[3] Vö. XXVI. 34. 7–10.

[4] Ez a népcsoport a Genua és Masszalia közötti hegyekben élt.

napról napra növekedett, mert nevének hallatára mindenhonnan özönlöttek hozzá a gallok.

(12) Az atyákat rendkívüli aggodalom fogta el, amikor Spurius Lucretius leveléből értesültek az eseményekről: hasztalanul örültek annak, hogy Hasdrubal és serege két éve megsemmisült, ha ugyanott újabb hasonló háború tör ki, csak épp más vezetésével. (13) Ezért megparancsolták Marcus Livius *proconsul*nak, hogy az önkéntessereggel vonuljon Etruriából Ariminumba, és Gnaeus Servilius *praetor*t is utasították, hogy ha ezt az állam érdekében jónak tartja, indítsa útnak a Városból a két városi légiót, az élükre pedig nevezzen ki fővezérnek, akit akar. A légiók Marcus Valerius Laevinus vezetésével indultak Arretiumba.

(14) Ezekben a napokban Gnaeus Octavius, Szardínia helytartója a provincia vizein elfogott mindegy 80 pun teherszállító hajót. Coelius tudósítása szerint ezek Hannibalnak szánt gabonával és utánpótlással voltak megrakva, Valerius viszont azt állítja, hogy az elfogott hajók az Etruriában és a ligurok földjén szerzett zsákmányt meg a hegylakók közül ejtett foglyokat szállították Karthágóba.

(15) A bruttiusok földjén ebben az évben szinte semmi említésre méltó nem történt. Járvány tört ki, amely egyaránt sújtotta a rómaiakat és a punokat, bár az utóbbi sereget a járványon kívül még az éhínség is gyötörte. (16) Hannibal a Lakinioni Héra szentélye közelében töltötte a nyarat, ahol oltárt építtetett és szentelt fel, és hatalmas feliratra vésette fel haditetteit pun és görög nyelven.[1]

[1] Ezt a feliratot Polübiosz még saját szemével látta, és ebből merítette Hannibal seregének nagyságára vonatkozó adatait (III. 33. 18).

XXIX. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 205–204)

Scipio Szicíliából Afrikába küldi C. Laeliust, aki hatalmas zsákmánnyal tér vissza, és üzenetet hoz Massinissától, aki nehezményezi, hogy Scipio még nem kelt át Afrikába.

Hispániában az Indibilis által szított háború a rómaiak győzelmével végződik. Indibilis csatában esik el, Mandoniust övéi kiadják a rómaiaknak.

A liguriai Albingaunumban tartózkodó Magonnak Afrikából nagy csapatokat és segéderők toborzására való pénzt küldenek, és utasítják, hogy egyesüljön Hanniballal.

Scipio Szürakuszaiból átkel Bruttiumba, és visszafoglalja Lokroit, elűzve onnan a pun helyőrséget és megfutamítva Hannibalt.

Békekötés Philipposszal.

Pesszinuszból Rómába hozzák az Idai Istenanyát, mivel a Sibylla-könyvekben talált jóslat szerint akkor űzhetik ki az ellenséges idegeneket Itáliából, ha az Idai Anyát elhozzák Rómába. A rómaiak Attalosz, Kis-Ázsia királya révén kapják meg a követ, amelyet a helybéliek az istenek anyjának neveznek. Az Istenanyát P. Scipio Nasica, a Hispániában elesett Gnaeus fia fogadja Rómában. Őt ítélte a *senatus* a legderekabb férfinak, bár még *quaestor* sem volt; a jóslat ugyanis úgy szólt, hogy az istenséget a legderekabb férfiú fogadja, és ő szenteljen neki templomot.

A lokroibeliek követeket küldenek Rómába, hogy felpanaszolják Pleminius *legatus* féktelenségét, aki pénzt rabolt Perszephoné kincstárából, asszonyaikat és gyermekeiket pedig meggyalázta. Pleminiust láncra verve viszik Rómába, és ott börtönben hal meg.

A Városba hamis híresztelések jutnak el P. Scipio *proconsul* Szicíliában folytatott fényűző életmódjáról. A *senatus* követeket küld ezek kivizsgálására. Scipio tisztázza magát a rágalmak alól, és a *senatus* engedélyével átkel Afrikába.

Syphax feleségül veszi Giskon fia Hasdrubal lányát, ezért felmondja a Scipióval kötött barátságot.

Massinissa, a maesuliusok királya, miközben Hispániában a karthágóiak oldalán harcol, apja, Gaia halála után kicsöppen a királyságból. Többször is megpróbálja azt háborús eszközökkel visszaszerezni, de miután több csatában vereséget szenved Syphax numida királytól, mindenét elveszíti. Így száműzöttként egyesül Scipióval ő és 200 lovasa, és már a háború legelején levágják Hamilkar fia Hannót és nagy létszámú csapatát.

Hasdrubal, Syphax és közel 100 000 fegyveresük érkezésekor Scipio feladja Utica ostromát, és erődített téli tábort épít.

Sempronius *consul* Krotón környékén sikeresen harcol Hannibal ellen.

M. Livius és Claudius Nero *censor*ok között csúfos viszály tör ki: Claudius megfosztja tiszttársát a lovától, amiért a nép elítélte és száműzetésbe kényszerült, Livius pedig Claudiust, amiért hamisan tanúskodott ellene, és nem őszintén békült ki vele. Livius ezután egy kivétellel az összes *tribus*t az *aerarius*ok közé sorolja, amiért ártatlanul elítélték őt, és ezek után *consul*lá, majd *censor*rá választották.

A *censor*ok elvégzik a tisztító szertartást és vagyonbecslést. 214 000 polgárt vesznek számba.

1.

(1) Scipio, miután megérkezett Szicíliába, egységekbe és *centuriá*kba szervezte az önkénteseket. (2) Közülük 300 viruló életkorban és kitűnő erőben lévő ifjút fegyvertelenül maga mellett tartott, de nem árulta el nekik, mire tartogatja őket ahelyett, hogy beosztaná a *centuriá*kba és felfegyverezné. (3) Ezután egész Szicília ifjúságából kiválasztotta a 300 legelőkelőbb származású és leggazdagabb lovagot, hogy tartsanak vele Afrikába, és kijelölte a napot, amelyen teljes felszereléssel és fegyverzetben, lovastul meg kell jelenniük előtte. (4) A rájuk váró nehéz szolgálat, amely hazájuktól távol szárazon és vízen annyi megpróbáltatást, oly súlyos veszedelmeket ígért, nemcsak őket aggasztotta, hanem szüleiket és rokonaikat is.

(5) Amikor elérkezett a kijelölt nap, bemutatták fegyverzetüket és lovukat. Ekkor Scipio így szólt hozzájuk: Értesülései szerint néhány szicíliai lovag retteg, hogy ez a katonai szolgálat keménynek és megerőltetőnek ígérkezik. (6) Akiknek a moráljával ilyen gondok vannak, azok inkább most szóljanak, mintsem hogy később nyafogó, tunya és az állam számára hasznavehetetlen katonák legyenek. Mondják csak ki szabadon, ami a szívüket nyomja, ő jóindulattal hallgatja őket. (7) Amikor egyikük összeszedte a bátorságát, és kijelentette, hogy ha szabadon választhatna, ő ugyan nem szeretne katonáskodni, Scipio így válaszolt: (8) „Minthogy, ifjú ember, nyíltan kimondtad, ami a szívedet nyomja, gondoskodom egy helyettesről számodra. Add át neki fegyvereidet, lovadat és egyéb hadifelszerelésedet, és most azonnal vidd haza magaddal, eddz vele, képeztesd ki, hogy megtanuljon bánni a lóval és a fegyverrel!" (9) Azzal rábízta a maga mellett tartott 300 fegyvertelen ifjú egyikét a lovagra, aki boldogan fogadta el ajánlatát.

A többiek látva, hogy a fővezér ily módon milyen készségesen mentesítette a lovagot a szolgálat alól, mind felmentésüket kérték, és mind kaptak egy-egy helyettest. (10) Így a 300 szicíliai helyét 300 római lovas foglalta el, anélkül hogy ez az államnak pénzébe került volna. Kiképzésükről és edzésükről a szicíliaiak

gondoskodtak, mivel a fővezér rendeletben kimondta, hogy aki ezt nem teszi meg, az maga fog hadba vonulni. (11) Azt mondják, kiváló lovas*ala* vált belőlük, és sok ütközetben szolgálták eredményesen az államot.[1]

(12) Scipio ezután megszemlélte a légiókat, és kiválogatta a leghosszabb ideje szolgálatban lévő katonákat, (13) főképpen azokat, akik Marcellus fővezérsége alatt is szolgáltak, mert úgy gondolta, hogy ők részesültek a legjobb kiképzésben, és Szürakuszai hosszú ostroma alatt ők szerezték a legtöbb ostromtapasztalatot. Szeme előtt ugyanis most már nem kisebb cél lebegett, mint Karthágó lerombolása. (14) Ezután seregét szétosztotta a városokba, a szicíliai városoktól gabonát követelt, azt pedig, amit Itáliából hozott, félretette. Kijavíttatta a régi hajókat, és Gaius Laelius parancsnoksága alatt zsákmányszerző útra küldte őket Afrikába, az új hajókat pedig Panormoszban partra húzatta, hogy szárazon álljanak a télen, mivel sebtében, nyers fából készültek.

(15) Miután minden előkészületet megtett a háborúra, Szürakuszaiba ment, amely még nem nyugodott meg teljesen a háború súlyos megpróbáltatásai után. (16) A görögök épp néhány itáliai születésű embertől próbálták visszaszerezni javaikat a *senatus* jóváhagyásával, az új tulajdonosok azonban éppoly erőszakosan ragaszkodtak szerzeményükhöz, ahogy a háború folyamán birtokába jutottak. (17) Scipio, mivel mindennél fontosabbnak vélte az állam szavahihetőségének fenntartását, részben rendelettel, részben a jogtalanul szerzett vagyonhoz ragaszkodók elleni ítéletekkel elérte, hogy a szürakuszaibeliek visszakapják tulajdonukat. (18) Nemcsak ők fogadták örömmel intézkedését, hanem Szicília minden népe, és még lelkesebben támogatták háborús előkészületeit.

(19) Hispániában ugyanezen a nyáron komoly háború tört ki, amelyet az ilerges Indibilis szított, méghozzá nem más okból, hanem mert Scipio iránti csodálatában alábecsült minden más római hadvezért. (20) Úgy gondolta, hogy a rómaiaknak csak ez az egy hadvezére maradt, az összes többit megölte Hannibal; nyilván ezért nem akadt senki más a Scipiók halála után, akit Hispániába küldhettek volna. Most pedig, miután Itáliában jobban szorongatja őket a háború, visszahívták őt, hogy szembeszálljon Hanniballal. (21) Hispániában most már csak névleges hadvezérek maradtak, sőt a régi hadsereget is elvitték onnan. (22) Csak egy rakás fegyelmezetlen újonc maradt a provinciában, mindenütt fejetlenség uralkodik – itt a soha vissza nem térő alkalom Hispánia felszabadítására. (23) A mai napig vagy a karthágóiak, vagy a rómaiak rabszolgái voltak, még csak nem is felváltva, hanem időnként egyszerre. (24) A rómaiak elűzték a karthágóiakat, a hispánok pedig, ha összefognak, most elűzhetik a rómaiakat.

[1] Agészilaosz spártai király is hasonlóképpen töltötte fel lovasságát 396-ban (Xenophón: *Görög történelem* III. 4. 15).

Hispánia felszabadulhat mindenféle idegen uralom alól, és mindörökre visszatérhet atyái életmódjához és szokásaihoz.

(25) Indibilis nemcsak a maga népét tüzelte fel efféle szónoklataival, de a szomszédos ausetanus törzset és az ezekkel vagy az övéivel határos más népeket is. (26) Így néhány nap alatt a sedetanusok földjén kijelölt helyen 30 000 gyalogos és mintegy 4000 lovas gyűlt össze.

2.

(1) A római hadvezérek, Lucius Lentulus és Lucius Manlius Acidinus csírájában el akarták fojtani a háborút, nehogy továbbterjedjen. (2) Ezért maguk is egyesítették seregeiket, és az ausetanusok földjén át – úgy kímélve az ellenséges területet, mintha a szövetségeseik földje lenne – az ellenség tartózkodási helyére vonultak. Táborukat az ellenségtől három mérföldre ütötték fel.

(3) Először követek útján próbálták rábeszélni a hispánokat, hogy tegyék le a fegyvert, de hasztalanul. Majd amikor a hispán lovasság hirtelen lecsapott a takarmányt gyűjtő római katonákra, és az előőrsről odaküldték segítségül a római lovasságot, lovas csata alakult ki, amely egyik félnek sem hozott említésre méltó sikert. (4) Másnap napkeltekor a római tábortól mintegy egy mérföldnyire megjelent a felfegyverzett és ütközetre kész ellenség csatasora. (5) A centrumban az ausetanusok álltak, a jobbszárnyat az ilergesek, a balt pedig jelentéktelen hispán népek alkották. A szárnyak és a centrum között elég széles térközöket hagytak, hogy ha elérkezik az ideje, itt törhessenek elő a lovasok. (6) A rómaiak a szokásos módon állították fel csatasorukat, legfeljebb abban követték az ellenséget, hogy a légiók között maguk is széles utakat hagytak a lovasság számára. (7) Lentulus azonban úgy vélte, hogy az a fél tudja majd eredményesen használni lovasságát, amelynek lovasai előbb tudnak behatolni az ellenséges csatasor réseibe, (8) ezért utasította Servius Cornelius katonai *tribunus*t, hogy lovasai vágtassanak keresztül az ellenséges csatasorban szabadon hagyott utakon. (9) Ő maga, mivel a gyalogság nem túl nagy sikerrel kezdte meg a harcot, csak addig várt, amíg a meghátráló XII. légió támogatására – ez a balszárnyon állt az ilergesekkel szemben – a tartalékból az első vonalba küldte a XIII. légiót, (10) és amikor itt kiegyenlítődött a küzdelem, csatlakozott Lucius Manliushoz, aki az első sorokban buzdította katonáit, és erősítést vitt oda, ahol épp szükség volt rá. (11) Közölte vele, hogy a balszárnyon nincs veszély, és már elküldte Servius Corneliust, hogy fergeteges lovasrohammal kerítse be az ellenséget.

(12) Alig mondta ki, amikor a római lovasság az ellenség közé bevágtatva megzavarta a gyalogosok sorait, és egyúttal elzárta a hispán lovasok előtt az utat, ahol előtörhettek volna. (13) Ezért a hispánok lemondtak a lovas harcról, és leszálltak lovukról. Amikor a római hadvezérek látták, hogy az ellenséges egy-

ségek felbomlanak, zűrzavar és félelem vesz erőt rajtuk, és a csapatok rendje meginog, buzdították és kérték katonáikat: támadjanak a pánikba esett ellenségre, és ne hagyják, hogy sorait újra rendezze. (14) A barbárok nem is tudtak volna ellenállni bősz rohamuknak, ha az első vonal előtt nem állja útjukat gyalogosan küzdő lovasaival maga a fejedelem, Indibilis. (15) Itt jó ideig egy helyben tombolt a kegyetlen küzdelem. Amikor aztán a dárdazáporban azok is elestek, akik a félholtan is helytálló, majd egy dárdától a földhöz szögezett király körül küzdöttek, megkezdődött az általános menekülés. (16) Igen sokat vágtak le közülük, mert a lovasoknak nem volt idejük lóra ülni, és mert rémült menekülésük közben a rómaiak szorosan a sarkukban voltak. Nem is tágítottak addig, amíg az ellenséget ki nem űzték a táborából is.

(17) Aznap 13 000 hispánt öltek meg, és mintegy 1800-at ejtettek fogságba. A rómaiak és szövetségeseik közül valamivel több mint 200-an estek el, főként a balszárnyon. (18) A táborukból kiűzött hispánok és a csata egyéb túlélői először szétszóródtak a földeken, majd ki-ki hazatért a maga városába.

3.

(1) Amikor Mandonius gyűlésbe hívta őket, a vereség miatt keseregve szidalmazták a háború értelmi szerzőit, és úgy döntöttek, követeket fognak küldeni a rómaiakhoz, hogy kiszolgáltassák fegyvereiket és megadják magukat. (2) A követek Indibilisre, a háború kezdeményezőjére és a csatában legnagyobbrészt elesett többi fejedelemre hárították a felelősséget, és felajánlották, hogy átadják fegyvereiket és meghódolnak. Azt a választ kapták, hogy megadásukat csak azzal a feltétellel fogadják el, ha élve kiszolgáltatják Mandoniust és a többi háborús uszítót; ellenkező esetben a római sereg benyomul az ilergesek, ausetanusok és azután sorban a többi nép területére. (4) A küldöttek ismertették a választ a gyűlésen, mire ott helyben elfogták Mandoniust és a többi fejedelmet, és átadták, hogy kivégezzék őket. (5) Hispánia népei visszanyerték a békét. Kötelezték őket, hogy fizessék ki az az évi zsold kétszeresét, adjanak hat hónapra elegendő gabonát, valamint köpenyeket és tógákat a hadseregnek, és mintegy 30 néptől túszokat is szedtek. (6) Így tört ki és ért véget néhány nap alatt a felkelés a fellázadt Hispániában minden nagyobb megrázkódtatás nélkül. Ezután a háború minden rettenete Afrikára zúdult.

(7) Gaius Laelius éjnek idején kikötött Hippo Regius mellett,[1] és napkeltekor rendezett menetben elindult, hogy feldúlja a vidéket katonáival, segédcsapatok

[1] Livius forrása valószínűleg összetévesztette ezt a maesulius területen fekvő várost Hippu Akra (más néven Hippón Diarrhütosz) városával, amely jóval közelebb van Karthágóhoz, és könnyebben elképzelhető célpontja lehetett egy római támadásnak.

gyanánt magával víve a hajóslegénységet is. (8) Ott senki nem számított támadásra, mintha csak béke lett volna, így a rómaiak igen nagy pusztítást vihettek véghez. A lélekszakadva Karthágóba érkező hírnökök nagy rémületet keltettek, amikor jelentették, hogy itt van Scipio a római hajóhaddal – arról ugyanis már előbb értesültek, hogy Scipio átkelt Szicíliába. (9) Mivel nem tudták pontosan, hány hajót is láttak, és azt sem, hogy mekkora sereg pusztítja a földeket, a félelem hatására még jobban felnagyították magukban a hallottakat. Először rémület és megrendülés, majd elkeseredés töltötte el őket. (10) Akkorát fordult a szerencse – gondolták –, hogy míg győztes seregük nemrég még Róma falai előtt állt, és oly sok ellenséges sereg megsemmisítése után Itália minden népét meghódoltatták vagy erőszakkal, vagy önkéntes megadás útján, (11) most elpártolt tőlük a hadiszerencse, és végig kell majd nézniük, hogyan dúlják fel Afrika földjét és veszik ostrom alá Karthágót; márpedig ők korántsem tudják majd ezt olyan szilárdsággal viselni, mint a rómaiak. (12) Azoknál a lekaszabolt seregek helyébe egyre erősebb és egyre nagyobb számú ifjúság sarjadt a római köznépből és Latiumból. (13) A karthágói köznép azonban nem szokott a fegyverforgatáshoz, sem a városiak, sem a vidékiek. Ők zsoldért toboroznak segédcsapatokat az afrikaiak közül, az pedig megbízhatatlan népség, amely az első szélfuvallatra köpönyeget fordít. (14) Ami meg a királyokat illeti, Syphax a Scipióval folytatott tárgyalás óta elhidegült tőlük, Massinissa pedig immár nyíltan elpártolt, és a legádázabb ellenségük lett. Sehol sincs remény, sehol segítség! (15) Magon sem lázítja fel Galliát, Hanniballal sem egyesül, sőt lassan Hannibal erejének és hírnevének is leáldozik.

4.

(1) Így keseregtek sorsukon a friss hír hallatán, de aztán a szorongató rémület újra magukhoz térítette őket, hogy megfontolják, hogyan szállhatnának szembe a fenyegető veszedelemmel. (2) Elhatározták, hogy a városban és vidéken haladéktalanul sorozásokat tartanak, kiküldöttek útján afrikai zsoldos segédcsapatokat toboroznak, megerődítik a várost, gabonát halmoznak fel, fegyvereket gyártanak, hajókat szerelnek fel, és Hippóhoz küldik őket a római hajóhad ellen. (3) Amikor már javában folyt a készülődés, akkor érkezett csak meg a hír, hogy nem Scipio, hanem Laelius kelt át a tengeren, és csak annyi csapatot hozott magával, amennyi a földeken való portyázásra elegendő; a római haderő döntő része még Szicíliában van. (4) Így aztán fellélegeztek, és követeket kezdtek küldeni Syphaxhoz és egyéb fejedelmekhez, hogy megerősítsék velük a szövetséget. Követeket küldtek Philipposzhoz is, és 200 talentum ezüstöt ígértek neki, ha átkel Szicíliába vagy Itáliába. (5) Itáliában tartózkodó hadvezéreiknek is megüzenték: igyekezzenek ráijeszteni Scipióra, hogy ott maradjon. (6) Magon-

hoz nemcsak követeket küldtek, hanem 25 hadihajót, 6000 gyalogost, 800 lovast és 7 elefántot is, valamint tekintélyes pénzösszeget zsoldoscsapatok toborzására, hogy ezekre támaszkodva vonuljon közelebb Róma városához, és egyesüljön Hanniballal.

(7) Miközben Karthágóban ilyen előkészületek és tanácskozások folytak, a római hajóhad érkezésének hírére Massinissa néhány lovas kíséretében megérkezett Laeliushoz, aki rengeteg zsákmányt hajtott el a fegyvertelen és védelem nélkül hagyott vidékről. (8) A numida királyfi sérelmezte, hogy Scipio túl lassan cselekszik, hisz már rég át kellett volna kelnie seregével Afrikába, amíg a karthágóiak meg vannak zavarodva, Syphaxot pedig leköti a szomszédaival folytatott háborúskodás; márpedig ő bizonyos benne, hogy ha Syphaxnak lesz ideje saját ügyeit úgy rendezni, ahogy akarja, akkor nem sokáig lesz hű szövetségese a rómaiaknak. (9) Arra kérte Laeliust, figyelmeztesse és sürgesse Scipiót, hogy ne húzza az időt; ő, Massinissa, noha királyságából elűzték, nem megvetendő gyalogos és lovas haderővel áll majd rendelkezésére. Maga Laelius sem időzhet tovább Afrikában, mert Karthágóból már valószínűleg kifutott egy hajóraj, és ezzel Scipio távollétében nem lenne biztonságos harcba bocsátkoznia.

5.

(1) Laelius a beszélgetés után elbocsátotta Massinissát, másnap pedig zsákmánnyal megrakott hajóival kifutott Hippo mellől, visszatért Szicíliába, és átadta Scipiónak Massinissa üzenetét.

(2) Körülbelül ezekben a napokban kötöttek ki a Karthágóból Magonhoz küldött hajók a ligur albingaunusok területe[1] és Genua között. (3) Ekkor Magon éppen errefelé tartózkodott hajóhadával. Miután meghallgatta a követek szavait, hogy szervezzen akkora sereget, amekkorát csak lehetséges, azonnal gyűlésbe hívta a gallokat és ligurokat – ugyanis mindkét nép nagy számban lakott azon a vidéken. (4) Itt így beszélt: Azért küldték őt hozzájuk, hogy visszaadja szabadságukat, és most maguk is láthatják, hogy hazulról is küldenek neki csapatokat. De hogy mekkora erővel, mekkora sereggel vívja meg ezt a háborút, az tőlük függ. (5) Két római sereggel állnak szemben: az egyik Galliában, a másik Etruriában tartózkodik, és biztos értesülései vannak arról, hogy Spurius Lucretius egyesülni készül Marcus Liviusszal. Sok ezer embert kell felfegyverezniük, hogy fel tudják venni a harcot két római hadvezérrel és sereggel.

[1] Az albingaunusok az ingaunusokkal (XXVIII. 46. 9) azonosak. A névváltozat az egyik városuk, a tartalmi összefoglalóban említett Albingaunum (vagy Album Ingaunum) nevéből ered.

(6) A gallok erre ezt válaszolták: Teljes mértékben mellette állnak, de az egyik római tábor ott áll a területükön, a másik pedig a szomszédos Etruriában, szinte az orruk előtt. Mihelyt kiderül, hogy ők csapatokkal segítették a punokat, az ellenséges seregek azonnal kétfelől támadnak majd a földjükre. Így hát Magon inkább olyan támogatást kérjen a galloktól, amelyet titokban is megadhatnak. (7) A ligurok szabadon dönthetnek, mivel az ő földjüktől és városaiktól messze vannak a római táborok; úgy lenne hát méltányos, ha ők fegyvereznék fel fiataljaikat, és erejükhöz képest ők vállalnának részt a háborúból. – (8) A ligurok nem is vonakodtak, csak két hónapot kértek, hogy megtarthassák a sorozást. Közben Magon feltűnés nélkül embereket küldött szét a gallok földjeire, hogy zsoldosokat toborozzanak; a gall törzsek titokban mindenféle élelmet is küldtek neki.

(9) Marcus Livius az önkéntessereggel átvonult Etruriából Galliába, egyesült Lucretiusszal, és felkészült rá, hogy ha Magon a ligurok földjéről közelebb akar nyomulni a városhoz, szembeszáll vele, ha viszont a pun vezér meghúzza magát az Alpok lábánál lévő zugban, ő maga is helyben marad Ariminum környékén, hogy megoltalmazza Itáliát.

6.

(1) Miután Gaius Laelius visszatért Afrikából, Scipiót sem hagyta nyugodni Massinissa üzenete, és a katonák is, amint látták, hogyan rakodják le az ellenség földjéről szerzett zsákmányt a flotta összes hajójáról, égtek a vágytól, hogy minél előbb kezdjék meg az átkelést. De a nagy terv végrehajtása előtt közbejött még egy kisebb: Lokroi visszafoglalása. Ez a város Itália elpártolása idején szintén a punok oldalára állt.[1] (2) Egy apróság csillantotta fel a reményt, hogy sikerülhet a dolog.

Bruttiumban inkább útonállás, mint szabályos háború folyt. Ezt a numidák kezdték, a bruttiusok pedig nemcsak a punok szövetségeseiként, hanem velük született hajlamuknál fogva is átvették ezt a gyakorlatot. (3) Végül a római katonákat is magával ragadta a rablás öröme, és amennyire vezéreik elnézték nekik, be-betörtek az ellenséges területekre. (4) Egyszer rajtaütöttek néhány lokroibelin, akik kimerészkedtek a városukból, és Rhégionba hurcolták őket. A foglyok között akadt néhány mesterember is, akik Lokroi fellegvárában fizetségért szoktak dolgozni a punoknak. (5) Ezeket felismerték azok a lokroibeli előkelők, akik Rhégionban telepedtek le, miután száműzte őket az ellenpárt, amely kiszolgáltatta Lokroit Hannibalnak. (6) Amikor kérdezgetni kezdték őket mindenféléről, ahogy az otthonuktól régóta távol lévő emberek szokták, a mesteremberek el-

[1] Lokroi pun kézre kerülését Livius két alkalommal, kétféleképpen is elmondja: XXIII. 30. 8 és XXIV. 1.

mondták, mi a helyzet otthon, és felkeltették bennük a reményt, hogy ha kiváltják és hazaengedik őket, kezükre játsszák a várat: ők ott laknak, és mindenben a karthágóiak teljes bizalmát élvezik. (7) A száműzöttek, akiket egyszerre gyötört a honvágy és a bosszúvágy ellenségeikkel szemben, azonnal kiváltották és hazaengedték őket, miután megbeszélték velük a terv lebonyolítását, és hogy milyen jelzésekkel kommunikáljanak a távolból. (8) Ezután elmentek Szürakuszaiba Scipióhoz, akinél szintén tartózkodtak száműzöttek, értesítették őt a foglyok ígéretéről, és felcsillantották előtte a korántsem megvalósíthatatlan vállalkozás reményét. (9) A *consul* elküldte velük Marcus Sergius és Publius Matienus katonai *tribunus*okat azzal a paranccsal, hogy vigyenek magukkal Rhégionból Lokroi alá 3000 katonát, egyszersmind írt Quintus Pleminius *propraetor*nak is,[1] hogy támogassa.

(10) Elindultak Rhégionból a vár nem csekély magasságának megfelelő hosszúságú létrákkal, és éjféltájban a megbeszélt helyről leadták a jelzést a vár elárulóinak. (11) Ezek már készenlétben voltak. Ők is leengedték a falakról az erre a célra készített létrákat, és egyszerre több helyen is felsegítették a felkapaszkodókat. Azok rátámadtak a pun őrökre, akik semmi ilyesmitől nem félve mélyen aludtak; mindez olyan gyorsan történt, hogy még kiáltani sem volt idejük. (12) A többiek először a haldoklók hörgését hallották meg. Felrettentek álmukból, és nagy felfordulás támadt, mert senki nem tudta, mi történik. Végül, miközben egymást ébresztgették, kezdték átlátni a helyzetet. (13) Most már ki-ki fegyverbe kiáltotta társait: az ellenség itt van a várban, ölik az őröket! Le is gyűrték volna a súlyos emberhátrányban lévő rómaiakat, ha a vár alatt állók nem törnek ki csatakiáltásban, amelyről a mindent bizonytalanná nagyító éjszakai kavarodásban nem lehetett tudni, honnan hallatszik. (14) Így a punok megrémültek, gondolván, a vár máris tele van ellenséggel; feladták a harcot, és átmenekültek a másik várba – kettő van ugyanis a városban, egymástól nem messze.

(15) A győztesnek kitűzött jutalom, a város a polgárok birtokában maradt. A két vár megszállói naponta vívtak egymással kisebb csatározásokat. (16) A római helyőrség vezére Quintus Pleminius volt, a punoké Hamilkar. Seregüket mindketten a környékről odahívott segédcsapatokkal igyekeztek megerősíteni. (17) Végül maga Hannibal is megjelent, és a rómaiak nem is tudták volna feltartóztatni, ha a lokroibeliek nem húztak volna inkább hozzájuk, mivel a punok gőgjét és kapzsiságát már jócskán megelégelték.

[1] Pleminius valójában soha nem viselt *praetor*i tisztséget, csak annak megfelelő katonai hatalommal rendelkezett Scipio *legatus*aként.

7.

(1) Scipio, amikor hírül vette, hogy Lokroinál a helyzet súlyosabbra fordult, és maga Hannibal közeledik, (2) tartott tőle, hogy a helyőrség is veszélybe kerül, onnan ugyanis nem volt könnyű a visszavonulás. Elindult hát 10 hajóval Messzanából – amelynek védelmére testvérét, Lucius Scipiót hagyta hátra –, kihasználva a kedvező irányú áramlást, mihelyt az árapály megfordította a víz járását a szorosban. (3) Hannibal a Lokroitól nem messze lévő Bulotus folyótól futárt küldött övéihez, hogy napkeltekor a lehető legnagyobb erővel kezdjenek csatát a rómaiak és lokroibeliek ellen, és mialatt mindenki erre a kavarodásra figyel, ő majd hátulról támad az őrizetlenül maradt városra. (4) Reggel azonban, látva, hogy megkezdődött a viadal, rájött, hogy nem akar bezárkózni a fellegvárba, ahol a helyszűke miatt csak akadályozta volna a többieket nagyszámú csapataival; ráadásul létrákat sem hozott magával a falak megmászására. (5) Egy halomba rakatta a málhát, a várostól nem messze lélektani hadviselés gyanánt felállította csatasorát, és numida lovasokkal körüllovagolta a várost, hogy addig is, amíg megérkeznek a létrák és egyéb ostromfelszerelések, megvizsgálja, hol kínálkozik a legjobb hely a támadásra. (6) De amikor közelebb nyomult a falakhoz, egy skorpiólövedék közvetlenül mellette talált el valakit. A közeli veszélytől megrémülve visszavonulót fúvatott, és lőtávolon kívül állította fel megerődített táborát. (7) Még nem járt későre, amikor a római hajóhad Messzanából megérkezett Lokroihoz; mindenki partra szállt, és még napnyugta előtt bevonultak a városba.

(8) Másnap a várban lévő punok megkezdték a harcot, Hannibal pedig, most már létrákkal és minden egyéb ostromeszközzel felszerelkezve, a falak alá nyomult. Bármire inkább számított, mint arra, hogy hirtelen feltárul a kapu és kirontanak rá a rómaiak. (9) Övéi közül mintegy 200 ember el is esett, mivel készületlenül érte őket a támadás. Amikor Hannibal rájött, hogy a *consul* van itt, többi emberét visszavonta a táborba. Futárt küldött a várban lévőkhöz, hogy boldoguljanak a maguk erejéből, azzal éjszaka felszedte táborát, és elvonult. (10) A vár védői felgyújtották az általuk megszállva tartott épületeket, hogy ez lefoglalja az ellenséget, és menekülésszerűen távoztak. Még az éj beállta előtt utolérték övéik menetoszlopát.

8.

(1) Scipio látva, hogy az ellenség elhagyta a fellegvárat, és tábora is üres, gyűlésbe hívta a lokroibelieket. Keményen megrótta őket elpártolásukért; (2) az értelmi szerzőket kivégeztette, javaikat pedig az ellenpárt vezetőinek adta a rómaiak iránt tanúsított kiemelkedő hűségükért. (3) Kijelentette, hogy ami az egész várost illeti, ő nem ad semmit a lokroibelieknek, de nem is vesz el tőlük

semmit; küldjenek követeket Rómába, és az lesz a sorsuk, amit a *senatus* szerint megérdemelnek. (4) De azt biztosra veszi – fűzte hozzá –, hogy bármilyen kárt okoztak is a római államnak, jobb lesz a sorsuk a haragos rómaiak, mint a barátságos karthágóiak uralma alatt. (5) A város védelmére hátrahagyta *legatus*át, Pleminiust és a várost elfoglaló különítményt, és a magával hozott csapatokkal együtt visszatért Messzanába.

(6) A rómaiaktól való elpártolásuk után a lokroibeliekkel olyan gőgösen és könyörtelenül bántak a karthágóiak, hogy a mérsékeltebb túlkapásokat nemcsak türelemmel, hanem talán még örömmel is viselték volna. (7) Csakhogy Pleminius annyira felülmúlta elvetemültségben és kapzsiságban Hamilkart, a helyőrség parancsnokát, a római megszálló csapatok pedig a punokat, mintha nem is fegyverrel, inkább a bűnök terén mérkőztek volna egymással. (8) A vezér és katonái a városbeliekkel szemben semmit sem mulasztottak el, ami a kiszolgáltatottak előtt gyűlöletessé teheti az erősebb hatalmát. Hallatlan gyalázatosságokra vetemedtek velük magukkal, gyermekeikkel és asszonyaikkal szemben. (9) Kapzsiságukban még a szentélyek kirablásától sem riadtak vissza. Nemcsak más templomokat szentségtelenítettek meg, hanem még Perszephoné kincseit is,[1] amelyekhez még soha nem mert hozzányúlni senki, (10) kivéve Pürrhoszt, aki állítólag elrabolta ezt a kincset, majd miután súlyosan megbűnhődött szentségtöréséért, visszaszolgáltatta zsákmányát.[2] De míg hajdan a király vihar tépázta hajóiról semmit sem tudtak épségben kimenteni a szárazföldre az istennő elrabolt pénzén kívül, (11) most ez a pénz másféle csapással büntette mindazokat, akik beszennyezték magukat a szentély meggyalázásával: elvette józan eszüket, és veszett dühvel uszította őket egymásnak, szembefordítva vezért a vezérrel, katonát a katonával.

9.

(1) A főparancsnokság Pleminius kezében volt. A csapatoknak az a része, amelyet ő vezetett oda Rhégionból, neki volt alárendelve, a többi része a *tribunus*oknak.[3] (2) Pleminius egyik katonája egy polgár házából elrabolt egy ezüstkelyhet, és miközben a tulajdonosok elől menekült, belefutott Sergius és Matienus *tribu*-

[1] Lokroi fő védőistensége Perszephoné (római nevén Proserpina) volt, akinek itt állt szentélye és gazdag kincstára. Az istennő tisztelete a pun háborúk folyamán különösen megerősödött Rómában, 249-ben a Sibylla-könyvek tanácsa alapján fényes játékokat is rendeztek tiszteletére – annál kirívóbb istentelenségnek számított a lokroibeli szentély kifosztása.

[2] A részletekről lásd XXIX. 18. 3–6.

[3] Vö. XXIX. 6. 9.

*nus*okba. (3) A *tribunus*ok parancsára elvették tőle a kelyhet. Ebből hangos civakodás támadt, végül pedig Pleminius és a *tribunus*ok katonái egymásnak estek. A tömeg és a felfordulás egyre nőtt, ahogy a többiek is odagyűltek, és övéik oldalán beszálltak a verekedésbe. (4) Pleminius katonái húzták a rövidebbet. Vérző sebeiket mutogatva, hangos méltatlankodással csődültek vezérükhöz, és felemlegették, hogy a veszekedés során őt is milyen becsmérlő szavakkal illették egyesek. Erre ő haragtól lángolva kirohant házából, és hívatta a *tribunus*okat. Megparancsolta, hogy vetkőztessék le őket, és készítsék elő a vesszőket.

(5) Miközben ruhájuk lerángatásával vesződtek – ők ugyanis ellenálltak, és katonáikhoz kiáltoztak segítségért –, hirtelen mindenfelől odatódultak az iménti győzelemtől nekiszilajodott katonák, mintha az ellenség ellen szólították volna őket fegyverbe. (6) Amikor meglátták, hogy *tribunus*aikat már elkezdték vesszőzni, még sokkal féktelenebb haragra gerjedtek. Nemcsak a rangot, de még az emberséget sem véve tekintetbe, magát a *legatus*t vették célba, miután a *lictor*ainak is csúnyán ellátták a baját. (7) Mihelyt sikerült őt elszakítani övéitől, könyörtelenül nekiestek, aztán orrát-fülét levágva, félholtan otthagyták.

(8) Scipio, miután Messzanában jelentést kapott a történtekről, néhány nap múlva egy hatevezősoroson átkelt Lokroiba, és vizsgálatot tartott Pleminius és a *tribunus*ok ügyében. Pleminiust felmentette a felelősség alól, és meghagyta ott betöltött helyőrség-parancsnoki tisztségében, viszont a *tribunus*okat vétkesnek nyilvánította, és bilincsbe verette, hogy szállítsák őket Rómába a *senatus* elé. Azzal visszautazott Messzanába, onnan pedig Szürakuszaiba. (9) Pleminius azonban nem bírt a bosszúvágyával. Úgy vélte, Scipio közönyösen kezelte és túlságosan könnyen vette az ő sérelmét, és a viszály igazi lényegét más nem láthatja át, csak az, aki a szörnyű cselekedet áldozatává vált. (10) Így aztán maga elé hurcoltatta a *tribunus*okat, és minden lehetséges kínzást végigpróbált rajtuk, amit emberi test csak elszenvedhet. De nem érte be azzal, hogy életükben megbüntette ellenfeleit: miután halálra gyötörte őket, holttestüket is otthagyta temetetlenül. (11) Hasonló kegyetlenséggel járt el azokkal az előkelő lokroibeliekkel szemben is, akikről hallotta, hogy elmentek Scipióhoz panaszt tenni az ő jogtalanságai miatt. (12) Ha eddig vágyai vagy kapzsisága sarkallta őt példátlan szörnyűségekre a szövetségesekkel szemben, most bosszúvágyában ezek sokszorosát követte el, szégyenletes és gyűlöletes hírbe hozva nemcsak saját magát, de fővezérét is.

10.

(1) Már közeledett a választógyűlés ideje, amikor megérkezett Rómába Publius Licinius *consul* levele. Őt magát és seregét – írta – súlyos járvány sújtja, és nem is tudnának helytállni, ha ugyanaz a csapás nem érte volna utol talán még na-

gyobb erővel az ellenséget is. (2) Ezért, minthogy a választáson ő maga nem tud megjelenni, ha az atyák is így látják jónak, a választógyűlés megtartására ki fogja nevezni *dictator*nak Quintus Caecilius Metellust. (3) Quintus Caecilius seregének elbocsátása nem ütközik az államérdekkel: jelenleg nem vehetik semmi hasznát, mivel Hannibal és serege már téli táborba vonult, ráadásul Caecilius táborában akkora erővel dühöng a járvány, hogy ha sürgősen fel nem oszlatják a sereget, egyetlen ember sem marad belőle életben. – Az atyák felhatalmazták a *consul*t, hogy járjon el ebben az ügyben úgy, ahogy az állam érdekében és saját lelkiismerete szerint jónak látja.

(4) A polgárokat ebben az időben váratlan vallásos aggodalom szállta meg. Az ebben az évben gyakran észlelt kőesők miatt beletekintettek a Sibylla-könyvekbe, és ott ezt a jósverset találták: (5) ha egyszer külföldi ellenség támad Itália földjére, úgy tudják elűzni Itáliából és legyőzni, ha Pesszinuszból[1] Rómába hozzák az Idai Anyát.[2] (6) Az, hogy a *decemvir*ek ezt a jósverset találták, annál nagyobb hatást tett az atyákra, mert a követek, akik ajándékot vittek Delphoiba, szintén azt hozták hírül, hogy amikor ők áldoztak a püthói Apollónnak, nemcsak az áldozatnál mutatkoztak kedvező jelek, hanem a jóshelyről is azt a választ hallották, hogy a római népre sokkal nagyobb győzelem vár, mint az, amelynek fegyverzsákmányából most ajándékot hoztak. (7) Most már ennek a reménységnek a jegyében szemlélték azt is, hogy Scipio mintegy előre megérezte lelkében a háború végét, amikor Afrikát igényelte provinciául. (8) Ezért, hogy minél hamarabb részesei lehessenek a sorskönyvek, az előjelek és a jóslatok jövendöléseiben felsejlő győzelemnek, azon töprengtek és tárgyaltak, milyen úton-módon hozhatnák el Rómába az istennőt.

11.

(1) A római népnek Kis-Ázsia városai között még nem volt szövetségese. Arra gondoltak azonban, hogy annak idején a népet pusztító ragály miatt Aesculapiust is áthozták Hellaszból,[3] pedig ott sem voltak még szerződésben senkivel; (2) ráadásul Attalosszal már kezdenek barátságba kerülni Philipposz elleni közös háborújuk kapcsán, és ő a római nép kedvéért meg fogja tenni, ami tőle telik. (3) Ezért elhatározták, hogy követségbe küldik hozzá Marcus Valerius Laevinust,

[1] Város az ókori Frígia, majd Galatia területén.

[2] Az Idai Anya azonos Kübelé istennővel, a Nagy Istenanyával. Pesszinuszon kívül a Trója melletti Ida hegyén is jelentős kultusza volt. A termékenységkultusz eredeti eksztatikus jellege a köztársaságkori Rómában még nem tudott kibontakozni, a császárkorban már annál inkább.

[3] Kr. e. 292-ben (lásd X. 47. és a XI. könyv tartalmi összefoglalóját).

aki kétszer volt *consul*,[1] és Hellaszban viselt háborút, Marcus Caecilius Metellus volt *praetor*t, Servius Sulpicius Galba volt *aedilis*t, valamint két volt *quaestor*t, Gnaeus Tremelius Flaccust és Marcus Valerius Faltót. (4) Öt ötevezősoros hajót adtak nekik, hogy a római nép méltóságához illő módon keressék fel azokat a vidékeket, ahol tiszteletet kell szerezniük a római nép nevének.

(5) A Kis-Ázsia felé tartó küldöttek először Delphoiban szálltak partra. A jóshelyhez járultak, és megkérdezték, milyen reményt jövendöl nekik és a római népnek a feladattal kapcsolatban, amelynek kedvéért őket elküldték hazulról. (6) A hagyomány szerint azt a választ kapták, hogy Attalosz király segítségével elérik céljukat; amikor majd az istennőt Rómába viszik, gondjuk legyen rá, hogy ott Róma legderekabb embere fogadja őt mint házigazda.

(7) Ezután továbbmentek Pergamonba a királyhoz. Ő nyájasan fogadta a küldötteket, és elkísérte őket Frígiába, Pesszinuszba. Itt átadta nekik a szent követ,[2] amelyet a helybéliek az istenek anyjának tartottak, és megengedte, hogy elszállítsák Rómába. (8) A követek előreküldték Rómába Marcus Valerius Faltót, aki hírül adta, hogy az istennő úton van, úgyhogy kutassák fel az államban a legderekabb embert, aki majd illő vendégszeretettel fogadja.

(9) A *consul* Bruttiumban kinevezte *dictator*nak Quintus Caecilius Metellust a választások megtartására, annak seregét pedig elbocsátotta; a lovassági főparancsnok Lucius Veturius Philo lett. (10) A *dictator* megtartotta a választógyűlést. *Consul*lá választották Marcus Cornelius Cethegust és Publius Sempronius Tuditanust – ez utóbbit távollétében, mert a görög hadszíntéren tartózkodott. (11) Ezután a *praetor*okat választották meg: Tiberius Claudius Nerót, Marcus Marcius Rallát, Lucius Scribonius Libót és Marcus Pomponius Mathót. A választások befejezése után a *dictator* lemondott tisztségéről.

(12) A Római Játékokat háromszor, a Plebejus Játékokat hétszer ismételték meg. Gnaeus és Lucius Cornelius Lentulus voltak a *curulis aedilis*ek; Lucius a hispániai hadszíntéren volt, így őt távollétében választották meg, és távollétében viselte tisztségét is. (13) A plebejus *aedilis*ek Tiberius Claudius Asellus és Marcus Iunius Pennus voltak. Marcus Marcellus ebben az évben szentelte fel a Porta Capena mellett Virtus szentélyét, 16 évvel azután, hogy apja Galliában, Clastidiumnál, első *consul*sága idején [222][3] fogadalmat tett erre. (14) Ebben az évben meghalt Mars *flamen*je, Marcus Aemilius Regillus.[4]

[1] Laevinusnak csak egyetlen *consul*ságáról tudunk (Kr. e. 210).

[2] Ez egy hosszúkás, fekete meteorkő volt, amelyet később a Kübelé-szobor ezüstből készült fejébe foglaltak bele.

[3] Vö. XXVII. 25. 7–10.

[4] Lásd XXIV. 8. 10, a hozzá fűzött jegyzettel.

12.

(1) Ebben a két évben elhanyagolták a görög hadszínteret. Ezért Philipposz rákényszerítette[1] az aitólokat, akiket egyetlen megbízható támaszuk, a rómaiak cserbenhagytak, hogy az általa előírt feltételekkel békét kérjenek és kössenek. (2) Ha nem lett volna azon minden erejével, hogy ezt mielőbb véghezvigye, még az aitólokkal folytatott háború közben lepte volna meg őt Publius Sempronius *proconsul*,[2] akit 10 000 gyalogossal, 1000 lovassal és 35 döfőorros hadihajóval küldtek oda, hogy Sulpiciustól átvegye a főparancsnokságot – ennyi haderővel pedig már nem csekély segítséget nyújthatott volna a szövetségeseknek. (3) Alig kötötték meg a békét, jelentés érkezett a királyhoz, hogy a rómaiak megérkeztek Dürrhakhionhoz,[3] a parthinoszok[4] és más szomszédos népek helyzetük megváltoztatása reményében fellázadtak, és ostrom alá vették Dimallont.[5] (4) A rómaiak ide kanyarodtak el az aitólok helyett, akiknek segítségére küldték őket, mert megneheztеltek rájuk, amiért az ő jóváhagyásuk nélkül és a szerződés ellenére békét kötöttek a királlyal.[6]

(5) Philipposz e hírek hallatán, nehogy a szomszédos népek és törzsek között nagyobb mozgolódás támadjon, nagy napi menetekben Apollóniához vonult. Sempronius ugyanis ide vonult vissza, miután *legatus*át, Laetoriust csapatai egy részével és 25 hajóval Aitóliába küldte, hogy tájékozódjon a helyzetről, és ha lehetséges, zavarja meg a békét. (6) Philipposz feldúlta az apollóniabeliek földjeit, majd csapataival a város közelébe vonult, és felkínálta az ütközetet a római vezérnek. Látta azonban, hogy az veszteg marad, és csak a falak védelmére tesz előkészületeket, (7) ő pedig nem érezte elég erősnek seregét a város megostromlására, sőt valójában éppúgy, mint az aitólokkal, a rómaiakkal is szeretett volna békét vagy legalább fegyverszünetet kötni. Ezért anélkül, hogy egy újabb küzdelemmel még jobban felszította volna a gyűlölködést, visszavonult királyságába.

(8) Ekkoriban történt, hogy az épeirosziak, miután megcsömörlöttek a hosszú háborútól, és előzőleg kipuhatolták a rómaiak szándékait, (9) követeket küldtek Philipposzhoz egy mindenkire kiterjedő békejavaslattal. Azt bizony-

[1] Philipposznak ezt a hadjáratát (Kr. e. 207) Livius futólag megemlíti a XXXVI. 31. 11-ben.

[2] P. Sempronius Tuditanust valójában csak ezután választották meg *consul*nak – vö. XXIX. 11. 9.

[3] A város korábbi görög neve Epidamnosz volt, a rómaiak azonban nem használták ezt a nevet, mert a *damnum* ('kár') szót vélték benne felfedezni, és így rossz ómennek tartották.

[4] Illír nép, a névhasonlóságon kívül nincs más közük a párthusokhoz.

[5] Polübiosznál a város Dimalé néven szerepel. A város helye ismeretlen.

[6] A rómaiak az aitólokkal 211-ben kötöttek barátsági szerződést, amely a Philipposszal való békekötés feltételeiről is rendelkezett (XXVI. 24. 12–13).

gatták, hogy reményeik szerint a béke biztosan létrejön, ha a király eljön tárgyalni Publius Sempronius római fővezérrel. (10) Mivel maga a király sem volt a dolog ellen, könnyen rávették, hogy menjen át Épeiroszba. (11) Van Épeiroszban egy Phoiniké nevű város. A király itt először Aeroposszal, Derdasszal és Philipposszal, az épeirosziak *sztratégosz*aival tárgyalt, azután pedig Publius Semproniusszal találkozott. (12) Tárgyalásukon jelen volt Amünandrosz, az athamanok[1] királya és más épeiroszi és akarnaniai főtisztségviselők. Először Philipposz *sztratégosz* szólalt fel, és arra kérte a királyt és a római hadvezért: vessenek véget a háborúnak, tegyék meg ezt a szívességet az épeirosziaknak. (13) Publius Sempronius a következő feltételekhez kötötte a békét: a parthinoszok, Dimallon, Bargüllon és Eugenion kerüljenek római fennhatóság alá; Atintaniát csatolják Makedóniához, ha Philipposz követeket küld Rómába, és megkapja ehhez a *senatus* beleegyezését. (14) Amikor a béke ilyen feltételekkel létrejött, a király részéről Prusziaszt, Bithünia királyát, továbbá Akhaia, Boiótia, Thesszália, Akarnania és Épeirosz lakóit, a rómaiak részéről Ilion lakóit, Attalosz királyt, Pleuratoszt, Nabisz spártai *türannosz*t,[2] Élisz, Messzénia és Athén lakóit is belevették a szerződésbe. (15) Mindezt írásba foglalták, lepecsételték, és kéthónapos fegyverszünetet kötöttek, hogy ezalatt követeket küldhessenek Rómába, és a nép megszavazza a békét ezekkel a feltételekkel. (16) Minden *tribus* jóváhagyta a békekötést, hiszen mivel a háborús erőfeszítések Afrikára összpontosultak, egyelőre minden egyéb háború terhétől szabadulni szerettek volna. Publius Sempronius, miután megkötötte a békét, visszament Rómába, hogy elfoglalja *consul*i tisztségét.

13.

(1) Marcus Cornelius és Publius Sempronius *consul*sága alatt, a pun háború 15. évében [204] így osztották ki a hadszíntereket: Cornelius Etruriát kapta meg a régi hadsereggel együtt, Sempronius pedig Bruttiumot azzal, hogy sorozzon új légiókat. (2) A *praetor*ok közül Marcus Marcius kapta meg a városbeliek jogvitáinak intézését, Lucius Scribonius Libo az idegenek jogvitáit és Galliát, Marcus Pomponius Matho Szicíliát, Tiberius Claudius Nero Szardíniát. (3) Publius Scipio fővezéri megbízatását egy évre meghosszabbították eddigi serege és hajóhada élén, hasonlóképpen Publius Liciniusét is, hogy két légióval tartsa megszállva Bruttiumot mindaddig, amíg a *consul* az állam érdekében szükséges-

[1] Félig görög, félig barbár törzs Délkelet-Épeiroszban.

[2] Nabisz 207-ben vette át a hatalmat Spárta fölött Makhanidasz (XXVII. 29. 9) után, megbuktatva a trón jogos örökösét, a gyermek Pelopszot, akinek mindketten régensei voltak. 192-ig maradt Spárta királya.

nek tartja, hogy ő fővezéri hatáskörrel ezen a hadszíntéren maradjon. (4) Marcus Livius és Spurius Lucretius fővezéri megbízatását is meghosszabbították a két-két légió élén, amelyekkel Galliát oltalmazták Magon ellen; (5) Gnaeus Octaviusét szintén, azzal az utasítással, hogy Szardíniát és a légiót adja át Tiberius Claudiusnak, ő maga pedig 40 hadihajóval gondoskodjon a tengerpart védelméről a *senatus* által kijelölt szakaszon. (6) Szicíliában a két légióból álló cannaei hadsereget Marcus Pomponius *praetor*nak adták át. Titus Quinctiusra[1] bízták Tarentum, Gaius Hostilius Tubulusra Capua védelmét, *propraetor*i rangban, és akárcsak az előző évben, az eddigi helyőrséggel.

(7) A hispániai főparancsnokság ügyében a nép elé terjesztették a kérdést, hogy ki legyen az a két férfi, akit *proconsul*i címmel odaküldenek. Mindegyik *tribus* arra szavazott, hogy továbbra is Lucius Cornelius Lentulus és Lucius Manlius Acidinus *proconsul*ok álljanak a provincia élén, mint előző évben. (8) A *consul*ok sorozáshoz láttak, részben azért, hogy Bruttiumba új légiókat szervezzenek, részben – a *senatus* ugyanis ezt is meghagyta nekik – a többi hadsereg kiegészítésére.

14.

(1) Noha Afrikát még nem nyilvánították hivatalosan hadszíntérré – gondolom, az atyák azért tartották ezt titokban, nehogy a karthágóiak előre tudomást szerezhessenek róla –, a polgárok mégis izgatottan reménykedtek, hogy ebben az évben már Afrikában folytatódnak a hadműveletek, és küszöbön áll a pun háború vége. (2) Ez a helyzet babonás félelemmel töltötte el az emberek lelkét, így nagyobb valószínűséggel tudósítottak csodajelekről vagy adtak hitelt azoknak. (3) Ezért a szokásosnál többnek terjedt híre: hogy két napot láttak, éjszaka pedig nappali fény támadt; Setiában kelettől nyugat felé húzódó tűzcsóvát láttak; Tarracinában a városkapuba, Anagniában a kapuba és sok helyen a város falába is belecsapott a villám; Lanuviumban a Megmentő Iuno szentélyében ijesztő robaj és recsegés hallatszott. (4) A csodajelek elhárítására egynapos könyörgést tartottak, és áldozati kilencedet is rendeztek, mivel az égből kőeső esett.

(5) Ehhez járult a tanácskozás arról, hogyan fogadják az Idai Anyát. Miután a követek közül előreküldött Marcus Valerius jelentette, hogy az istennő hamarosan Itáliába érkezik, most egy friss híradás már azt közölte, hogy Tarracinánál jár. (6) A *senatus*ra nem csekély feladat várt: el kellett döntenie, ki az államban a legderekabb férfi. (7) Ezt az igaz versengést mindenki jobban szerette volna megnyerni, mint bármiféle, az atyák vagy aköznép szavazataival odaítélt hatal-

[1] T. Quinctius Flamininusról, Görögország későbbi felszabadítójáról van szó.

mat vagy tisztséget. (8) Az atyák és összeírtak úgy ítélték, hogy az államban a derék férfiak legderekabbika Publius Scipio,[1] a Hispániában elesett Gnaeus fia, egy fiatalember, aki még a *quaestor*ságot sem viselte. (9) Szívesen megörökíteném az utókor számára a nem sokkal később élt történetírók nyomán, milyen erényei alapján esett rá a választás, de nem áll módomban; saját véleményemet pedig nem írom le, hiszen pusztán találgatásokba bocsátkozhatnék erről az idők homályába merült dologról.

(10) Publius Corneliust küldték az összes matróna kíséretében Ostiába az istennő elé, hogy vegye őt le a hajóról, majd miután kihozta a szárazföldre, adja át a matrónáknak, hogy vigyék tovább. (11) Amikor a hajó megközelítette a Tiberis torkolatát, ő megbízatása szerint egy hajón elébe ment a tengeren, átvette az istennőt a papoktól, és kihozta a szárazföldre. (12) Itt a polgárság legelőkelőbb matrónái vették át. Közülük egyedül Claudia Quinta neve emelkedik ki, akinek a hagyomány szerint korábban kétség férhetett jó híréhez, de szent szolgálata az utókor előtt annál ragyogóbbá tette tisztességét.[2] (13) Az asszonyok kézről kézre adva vitték az istennőt, miközben az egész polgárság kitódult elé. A kapuk előtt, ahol elvonultak, füstölőoltárokat állítottak fel, és tömjént gyújtva könyörögtek, hogy az istennő szívesen és kegyesen lépjen be Róma városába. (14) Victoriának a Palatiumon álló szentélyébe vitték az istennőt. Ez április 12-én történt,[3] és a nap attól fogva ünnepnap volt. A nép nagy számban vitte el ajándékait az istennőnek a Palatiumra; az isteneknek szent lakomához terítettek, és játékokat rendeztek, amelyeket Megalesiának neveztek el.

15.

(1) Miközben a provinciákban állomásozó légiók kiegészítéséről tárgyaltak, néhány *senator* felvetette: itt az ideje, hogy most, amikor az istenek kegye eltávoztatta tőlük a félelmet, ne tűrjék el tovább mindazt, ami fölött szorongatott helyzetükben szemet kellett hunyniuk. (2) Az atyák érdeklődéssel várták, miről

[1] Később Nasica melléknéven vált ismertté. A „derék férfiak legderekabbika" *(vir bonorum optimus)* megfogalmazás bizonyosan nem véletlen, hanem afféle „családi örökség" a Scipióknál: Nasica és Africanus nagyapja, L. Cornelius Scipio (*consul* 259-ben) szarkofágjának felirata ugyanezekkel a szavakkal méltatja az elhunytat (*duonoro optumo fuise viro* – CIL I.^{2} 8. 2).

[2] A hagyomány szerint (Ovidius: *Római naptár* IV. 305–346) Claudia Quinta saját kezűleg vontatta fel a Tiberisen a hajót; ezzel a csodával tett bizonyságot erkölcsössége mellett az istennő.

[3] Valójában április 4-én történt az istennő bevonulása, vagyis a római hónap három kitüntetett napja közül nem az *idus*t (ahogy Livius írja), hanem a *nonae*t megelőző napon.

is lesz szó. Azzal folytatták, hogy az a 12 latin *colonia*, amely Quintus Fabius és Quintus Fulvius *consul*sága idején [209] megtagadta a katonaállítást,[1] már majdnem hatodik éve szolgálatmentességet élvez – mintha jutalomból vagy megtiszteltetésül kapták volna –, (3) miközben a derék és engedelmes szövetségeseket, akik köteles hűséggel és engedelmességgel voltak a római nép iránt, már kimerítették az évente megtartott folyamatos sorozások.

(4) Erre az atyáknak nemcsak eszükbe jutott ez a szinte már feledésbe merült ügy, de még haragra is gerjedtek. (5) Nem is engedték, hogy a *consul*ok bármiről előbb tegyenek előterjesztést. Úgy döntöttek, a *consul*ok idézzék meg Rómába az érintett *coloniá*k – Nepete, Sutrium, Ardea, Cales, Alba, Carseoli, Sora, Suessa, Setia, Circeii, Narnia, Interamna – főtisztségviselőit és 10-10 vezető emberét,[2] (6) és parancsolják meg nekik, hogy minden *colonia* annak a legmagasabb gyalogoslétszámnak, amit az ellenség Itáliába érkezése óta adott a római népnek, a kétszeresét állítsa ki, és még 120 lovast. (7) Ha valamelyik nem tud ennyi lovast küldeni, az egy lovast három gyalogossal válthat ki. A gyalogosokat és lovasokat a leggazdagabbak közül kell összeszedni, és bárhová lehet őket küldeni, ahol Itálián kívül kiegészítésre van szükség. (8) Ha valamelyik *colonia* vonakodik ezt teljesíteni, annak tisztségviselőit és küldötteit Rómában kell tartani, és ha kihallgatást kérnek a *senatus*tól, ezt nem kaphatják meg mindaddig, amíg a parancsot nem teljesítették. (9) Ezenkívül elrendelték, hogy minden egyes *colonia* fizesse be adóként évente a lakosság összvagyonának egy ezrelékét bronzpénzben. A vagyonbecslést ezekben a *coloniá*kban a római *censor*októl kapott eljárásrend alapján kell végrehajtani,[3] a *censor*oknak pedig ugyanazt az eljárásrendet kell továbbadniuk nekik, amelyet a római népnél alkalmaznak. (10) A *coloniá*k felesküdött *censor*ainak, mielőtt tisztségüket leteszik, el kell vinniük a jegyzékeket Rómába.

(11) A *senatus*i határozat alapján Rómába idézték a *coloniá*k főtisztségviselőit és vezető embereit. Amikor a *consul*ok követelték tőlük a katonákat és az adót, egyik jobban tiltakozott és vonakodott, mint a másik. Kijelentették, hogy képtelenek ennyi katonát adni; még ha annyi katonát rónának ki rájuk, amennyit a szerződés előír, azt is nehezen tudnák előteremteni. (12) Könyörögtek és esdekeltek: engedjék meg nekik, hogy a *senatus* elé járuljanak, és megkérleljék; (13)

[1] Vö. XXVII. 9.

[2] A latin *coloniá*k élén egy-egy 100 tagú tanács állt, amely tíztagú csoportokra volt felosztva, és az egyes csoportok vezetői *(decem primi)* képviselték az egész tanácsot.

[3] Ez azt jelentette, hogy ezentúl a *coloniá*kban is a római *censor*ok ellenőrzik a vagyonbecslést, és nemcsak a katonakötelesek névsorát kell nekik átadni, hanem minden egyéb megállapított adatot, aminek alapján pl. az adót is kivethetik.

ők nem követtek el semmit, amivel rászolgáltak a pusztulásra, de még ha pusztulniuk kell is, sem az ő vétkük, sem a római nép haragja nem változtat azon, hogy nem tudnak több katonát adni, mint amennyi van.

(14) A *consul*ok nem engedtek. Kijelentették, hogy a követeknek Rómában kell maradniuk; a főtisztségviselők hazamehetnek sorozni, és amíg nem hozzák el Rómába az előírt számú katonát, a *senatus* nem fogja őket fogadni. (15) Miután így eleve meghiúsították reményüket, hogy a *senatus* elé járulhatnak és könyörgésükkel megindíthatják, a 12 *coloniá*ban minden nehézség nélkül lebonyolították a sorozást, mivel a hosszú szolgálatmentesség következtében az ifjak száma jócskán megnőtt.

16.

(1) Marcus Valerius Laevinus egy másik, majdnem ugyanilyen régóta agyonhallgatott dolgot hozott elő: Ideje lenne, hogy visszafizessék azt a pénzt a polgároknak, amelyet az ő és Marcus Claudius *consul*sága idején [210] adtak össze.[1] (2) Ne csodálkozzon senki, ha ő különösen szívügyének tekinti ezt az adósságot, amelynek visszafizetéséért az állam vállalt kezességet: egyrészt őt, aki abban az évben volt *consul*, amelyben a pénzt összeadták, eleve bizonyos személyes felelősség terheli ezért, másrészt az ő ötlete volt, hogy így adják össze a pénzt, mivel üres volt a kincstár, és a köznép nem bírta megfizetni az adót. – (3) Figyelmeztetését az atyák hálásan fogadták. Felszólították a *consul*okat, hogy terjesszék elő az ügyet, és úgy döntöttek, hogy a pénzt három részletben fogják visszatéríteni: az elsőt a jelenlegi *consul*ok fizetik vissza, a másodikat és a harmadikat pedig két, illetve négy év múlva térítik meg.

(4) Ezután egyetlenegy gond szorított háttérbe minden egyebet, amikor megérkeztek a lokroibeliek követei, és a város lakóinak mindeddig ismeretlen hányattatásai széltében ismeretessé váltak. (5) Nem is annyira Pleminius elvetemültsége háborította fel az embereket, mint inkább Scipio részrehajlása vagy nemtörődömsége vele szemben. (6) A lokroibeliek tíz elhanyagolt külsejű, gyászruhás küldötte görög szokás szerint olajfagallyakat, a könyörgők jelvényeit nyújtotta a Comitiumon ülő *consul*ok felé, és az emelvény előtt sírva és jajveszékelve leborultak a porba. (7) A *consul*ok kérdésére elmondták, hogy ők lokroibeliek, és olyan dolgokat szenvedtek el Quintus Pleminius *legatus* és a római katonák részéről, amilyeneket a római nép még a karthágóiaknak sem kívánna. Engedélyt kértek, hogy a *senatus* elé járulhassanak, és elpanaszolhassák nyomorúságukat.

[1] Vö. XXVI. 35–36.

17.

(1) Amikor a *senatus* fogadta őket, a legidősebb küldött így beszélt:
„Jól tudom, atyák és összeírtak, hogy panaszunk elbírálása elsősorban attól függ, mindent tudtok-e egyrészt arról, hogyan szolgáltatták ki Lokroit Hannibalnak, másrészt arról, hogyan került vissza a város a ti fennhatóságotok alá, miután Hannibal megszálló seregét elűzték onnan. (2) Ha ugyanis az elpártolás bűnét nem a közösség döntésének tartanátok, és az is nyilvánvalóvá válna számotokra, hogy uralmatok alá való visszatérésünket nemcsak magunk is akartuk, hanem támogatásunkkal és katonai kiválóságunkkal elő is segítettük, akkor még jobban felháborodnátok azon, hogy *legatus*otok és katonáitok ilyen szörnyű és megalázó jogtalanságokat követnek el derék és hűséges szövetségeseitekkel szemben. (3) Két okból gondolom mégis azt, hogy átpártolásaink megtárgyalását más időre kell halasztani. (4) Először azért, hogy az ügyet Publius Scipio jelenlétében tárgyalhassuk meg, aki Lokroit visszafoglalta, és tanúja volt minden helyes vagy helytelen cselekedetünknek. Másodszor azért, mert bármilyenek vagyunk is, arra, amit átéltünk, nem szolgáltunk rá.

(5) Nem titkolhatjuk el, atyák és összeírtak, hogy mialatt várunkban pun helyőrség tartózkodott, sok szégyenteljes és méltatlan dolgot művelt velünk Hamilkar helyőrségparancsnok és a numidák és afrikaiak. De mi ez ahhoz képest, amit most kell elszenvednünk?! (6) Atyák és összeírtak, kérlek, hallgassátok jóindulattal, amit én sem szívesen mondok el. Válságban van most az egész emberiség: most dől el, hogy ti lesztek-e a földkerekség urai vagy a karthágóiak. (7) Ha annak alapján kellene megítélni a rómaiak és a punok uralmát, hogy mi, lokroibeliek mit szenvedtünk el azoktól, és mit szenvedünk el éppen most a ti helyőrségetektől, akkor mindenki inkább őket, mint benneteket kívánna urainak.

(8) Mégis, lássátok, hogyan éreznek irántatok a lokroibeliek! Amikor a karthágóiaktól sokkal kisebb jogtalanságokat szenvedtünk el, a ti hadvezéretekhez menekültünk. Most pedig, amikor a ti helyőrségetektől több mint ellenséghez méltó bánásmódot kell eltűrnünk, panaszunkkal nem máshová, hanem hozzátok fordultunk. (9) Vagy ti könyörültök meg balsorsunkon, atyák és összeírtak, vagy a halhatatlan istenektől sem lesz már mit kérnünk.

(10) Odaküldték egy különítménnyel Quintus Pleminius *legatus*t, hogy foglalja vissza Lokroit a karthágóiaktól, majd ugyanezzel a különítménnyel ott is maradt a város őrizetére. (11) Ebben a ti *legatus*otokban, atyák és összeírtak – a végső nyomorúság felbátorít, hogy őszintén beszéljek – nincs semmi emberi, legfeljebb az alakja és külső megjelenése; és római polgárra is csak annyiban emlékeztet, hogy úgy néz ki, úgy öltözködik, és latinul beszél. (12) Ez egy istencsapása, egy ocsmány szörnyeteg; a mesék szerint ilyenek tanyáztak egykor

a hajósok vesztére a tengerszoros körül,[1] amely elválaszt minket Szicíliától. (13) És még ha beérné azzal, hogy csak saját becstelenségét, kéjvágyát és kapzsiságát engedje szabadjára szövetségeseitekkel szemben, akkor mi ezt az egyetlen szakadékot, noha szinte feneketlen, valahogy mégis feltöltenénk béketűrésünkkel. (14) De ő azon volt, hogy általánossá tegye a féktelenséget és gonoszságot: seregetek minden *centurió*ját és közkatonáját Pleminiusszá változtatta. (15) Mind rabol, fosztogat, ütlegeket és sebeket oszt, gyilkol, válogatás nélkül erőszakol tisztes asszonyokat, szüzeket és szüleik karjából elragadott szabad kisfiúkat. (16) Városunk naponta elesik, naponta kirabolják, éjjel-nappal minden az asszonyok és kisfiúk segélykiáltásaitól visszhangzik, akiket épp meggyaláznak vagy elhurcolnak. (17) Ha ezt egy kívülálló látná, nem is értené, hogy bírjuk még mindig, ők pedig, akik ezt csinálják velünk, hogyhogy nem csömörlöttek még meg saját jogtalanságaiktól. Én sem tudok részletesen felsorolni mindent, ami történt velünk, és nektek sem volna érdemes végighallgatnotok; inkább csak összefoglalnám. (18) Állítom, hogy nincs Lokroiban egyetlen ház, nincs egyetlen ember, akit ne ért volna sérelem. Állítom, hogy nincs a bűnnek, a kéjvágynak, a kapzsiságnak olyan fajtája, amit ne engedtek volna meg maguknak bárkivel szemben, akivel megtehették. (19) Aligha lehet kiszámítani, mikor alakul keservesebben egy polgári közösség sorsa: ha háborúban ellenség foglalja el a várost, vagy ha egy könyörtelen zsarnok igázza le erőszakkal és fegyverrel. (20) Mindaz, ami egy elfoglalt városban megtörténhet, atyák és összeírtak, velünk megtörtént, sőt még mindig történik; és ami bűnt a legkegyetlenebb és legelviselhetetlenebb zsarnokok el szoktak követni az elnyomott polgárokkal szemben, azt Pleminius velünk, gyermekeinkkel és hitveseinkkel szemben mind elkövette.

18.

(1) Egy bűntett van, amelyről külön is panaszt kell emelnünk, atyák és összeírtak, mert erre kényszerít a lelkünkben meggyökerezett vallásos érzés. Szeretnénk, ha meghallgatnátok, hogy ha jónak látjátok, elháríthassátok államotokról egy szentségtörés átkos következményeit. (2) Hiszen láttuk, milyen ünnepélyességgel tisztelitek a magatok isteneit és fogadjátok a másokéit is.[2]

(3) Van nálunk egy Perszephoné-szentély, amelynek sérthetetlenségéről, gondolom, hallottatok ezt-azt a Pürrhosszal vívott háború idején, (4) amikor a király Szicíliából visszatérőben elhajózott Lokroi mellett, és – egyéb szörnyűségeken kívül, amelyekkel irántatok tanúsított hűsége miatt sújtotta államunkat – kira-

[1] A monda a szicíliai tengerszorosba helyezte a Szküllla nevű emberevő szörnyeteget és – megszemélyesítve – a Kharübdisz nevű rettenetes örvényt.

[2] Utalás a Nagy Istenanya ünnepélyes római fogadtatására (XXIX. 14.).

bolta Perszephonénak addig a napig érintetlen kincstárát, majd a pénzt hajóira rakta, ő maga pedig szárazföldön folytatta útját. (5) És mi lett a vége, atyák és összeírtak? A hajóhadat másnap szörnyű vihar tépázta meg, és a szent kinccsel megrakott összes hajót kisodorta a mi partunkra. (6) A súlyos szerencsétlenség még ezt a gőgös királyt is ráébresztette végre, hogy vannak istenek. Megparancsolta hát, hogy az összes pénzt szedjék össze, és vigyék vissza Perszephoné kincstárába. Ezentúl azonban egyetlen vállalkozását sem kísérte szerencse; Itáliából elűzték, majd rút és dicstelen véget ért, amikor egy éjjel meggondolatlanul betört Argoszba.[1]

(7) Noha *legatus*otok és *tribunus*aitok hallottak erről és még ezer más esetről, amelyeket nem csak úgy kitaláltunk, hogy a vallásos félelmet növeljük, hanem mi és őseink sokszor meggyőződhettünk ezek révén az istennő hathatós jelenlétéről – (8) ennek dacára szentségtörő kezüket ezekre az érinthetetlen kincsekre merészelték vetni, és e gyalázatos rablással megfertőzték saját magukat és házukat, de a ti katonáitokat is. (9) Saját fejetekre és oltalmatokra kérlek, atyák és összeírtak, ezekkel se Itáliában, se Afrikában ne kezdjetek semmiféle háborúba, amíg bűnüket ki nem engeszteltétek, nehogy a magukra vett átok miatt nemcsak saját vérükkel, de az egész államot megrendítő vereséggel lakoljanak!

(10) Bár, atyák és összeírtak, most sem késlekedik az istennő haragja vezéreitekkel és katonáitokkal szemben. Már jó néhány szabályos ütközeteket vívtak egymás ellen: az egyik fél vezére Pleminius volt, a másiké a két katonai *tribunus*. A karthágóiak ellen sem forgatták kardjukat vitézebbül, mint egymás ellen, (11) és elvakult dühükben alkalmat adtak volna Hannibalnak Lokroi visszafoglalására, ha Scipio, akit mi hívtunk oda, be nem avatkozik. (12) De Herculesre, míg a templomrablástól bemocskolódott katonákat az őrület hajszolja, vezetőik megbüntetésében nem nyilatkozott meg az istennő hatalma? (13) Épp ott mutatkozott meg a legkézzelfoghatóbban. A *legatus* megvesszőztette a *tribunus*okat, majd ő esett bele a *tribunus*ok csapdájába, és nemcsak tetőtől talpig helybenhagyták, de még orrát és fülét is levágták, aztán otthagyták vérbe fagyva. (14) Majd miután a *legatus* felépült sebeiből, bilincsbe verette a katonai *tribunus*okat, megkorbácsoltatta őket, majd válogatott kínzásokkal gyötörte halálra, mint valami rabszolgákat, és még azt sem engedte meg, hogy holttestüket eltemessék. (15) Ezeket a büntetéseket mérte szentélye kirablóira az istennő, és addig fogják őket üldözni a bosszú istennői, míg csak a szent pénz vissza nem kerül a kincstárába.

[1] Pürrhosz 272-ben halt meg: Argoszban egy utcai harc során egy asszony felülről a fejére dobott egy cserepet; ő az ütéstől leesett a lováról, az ellenség pedig körülfogta és levágta (Plutarkhosz: *Pürrhosz* 34.).

(16) Ezt a pénzt őseink egykor, a krotóniakkal vívott súlyos háború idején be akarták szállíttatni a városba, mivel a templom a városon kívül van. De a szentély mélyéből éjszaka hang hallatszott: el a kezekkel, az istennő majd megoltalmazza a templomát. (17) Mivel vallásos félelmükben nem merték elvinni onnan a kincset, elhatározták, hogy a szentélyt fallal veszik körül. Ám amikor a fal már tekintélyes magasságot ért el, hirtelen összeomlott. (18) Az istennő most, akkor és még sok egyéb alkalommal is vagy megoltalmazta lakhelyét és templomát, vagy súlyos büntetést küldött meggyalázóira. De a mi sérelmeinket nem tudja és nem is tudhatja megtorolni más, csak ti, atyák és összeírtak! Hozzátok, a ti oltalmatok alá menekülünk, segítségért esdekelve. (19) Nekünk mindegy, hogy ugyanezt a *legatus*t és helyőrséget hagyjátok-e meg Lokroiban, vagy megtorlásul kiszolgáltatjátok a várost a feldühödött Hannibal és a punok bosszújának. Nem követeljük, hogy most azonnal hitelt adjatok nekünk, a másik fél távollétében és meghallgatása nélkül. (20) Jöjjön csak ide, hallgasson meg szemtől szemben, és tisztázza magát! Ha elmulasztott velünk szemben egyetlen gazságot is, amit ember ember ellen elkövethet, akkor hajlandóak vagyunk mindezt újra elszenvedni, ha kibírjuk, őt pedig mentsék fel az istenek és emberek ellen elkövetett minden bűne alól!"

19.

(1) Miután a követek elmondták mindezt, Quintus Fabius megkérdezte tőlük, hogy próbáltak-e ezekkel a panaszokkal Scipióhoz fordulni. Azt felelték, hogy elküldték hozzá követeiket, de ő el van foglalva a háború előkészületeivel, és néhány napon belül átkel Afrikába, vagy már át is kelt. (2) Azt pedig már tapasztalták – mondták –, hogy a *legatus* mekkora kegyben áll a fővezérnél, amikor az a *legatus* és a *tribunus*ok között támadt viszály kivizsgálása után a *tribunus*okat verette bilincsbe, a legalább annyira vétkes *legatus*t pedig meghagyta tisztségében.

(3) Miután a követeket kiküldték a megszentelt helyről, a *senatus* vezetői beszédeikben nemcsak Pleminiust szedték ízekre, hanem Scipiót is. Mindenekelőtt Quintus Fabius vádolta őt,[1] mondván: Scipio mintha arra született volna, hogy tönkretegye a katonai fegyelmet. (4) Hispániában is majdnem több katonát veszített a lázadás, mint a háború következtében. Idegen királyokat majmolva hol elnézi katonái kilengéseit, hol kegyetlenül bánik velük. – Ezután szigorú beszédéhez egy éppoly szigorú javaslatot is fűzött: (5) Pleminius *legatus*t megbilincselve kell Rómába hozni, hogy fogolyként adja elő védekezését, és ha a lokroibeliek panaszai igaznak bizonyulnak, a börtönben meg kell őt ölni, vagyo-

[1] Mint a *senatus* első emberét, Fabiust illette az első felszólalás joga.

nát pedig elkobozni. (6) Publius Scipiót, minthogy a *senatus* felhatalmazása nélkül elhagyta provinciáját, rendeljék haza, és beszéljék meg a nép*tribunus*okkal: terjesszék a népgyűlés elé a javaslatot, hogy fosszák meg őt katonai hatalmától. A lokroibelieknek a *senatus*ban személyesen kell megadni a választ, hogy a velük szemben elkövetett jogtalanságok, amelyeket felpanaszolnak, nem a *senatus* és a nép akaratából történtek. (7) Derék férfiaknak, barátoknak és szövetségeseknek kell nevezni őket, és vissza kell nekik adni gyermekeiket, feleségüket és minden egyebet, amit elraboltak tőlük. Fel kell kutatni mindazt a pénzt, amit Proserpina kincstárából elraboltak, és megkettőzve kell visszatenni. (8) Engesztelő ünnepet kell rendezni, de előzőleg meg kell kérdezni a *pontifex*ek testületét, hogy mivel megszentelt kincseket mozdítottak el, tártak fel és szentségtelenítettek meg, mely isteneknek milyen állatokkal milyen engesztelő áldozatot mutassanak be. (9) A Lokroiban állomásozó katonákat mind át kell szállítani Szicíliába,[1] Lokroiba pedig négy *cohors* latin szövetségest kell küldeni helyőrségül.

(10) Ezen a napon nem is tudta mindenki kifejteni a véleményét, olyan szenvedélyesen foglaltak állást Scipio mellett vagy ellen. (11) Pleminius gazsága és a lokroibelieket ért csapás mellett felhánytorgatták magának a fővezérnek nemhogy rómaihoz, de katonához sem illő életmódját, hogy görög köpönyegben és katonalábbeliben sétálgat a *gümnaszion*ban, könyveket olvas és birkózni jár, (12) és egész kísérete is hasonló lusta elpuhultsággal engedi át magát Szürakuszai élvezeteinek. (13) Karthágó és Hannibal kiesett az emlékezetükből; az egész sereget megrontotta a féktelenség, úgyhogy ott is, akárcsak a hispániai Sucróban vagy mostanság Lokroiban, a szövetségeseknek több félnivalójuk van tőle, mint az ellenségnek.

20.

(1) Noha sokan efféle, részben igaz, részben félig igaz és éppen ezért az igazság látszatát keltő vádakat hangoztattak,[2] mégis Quintus Metellus javaslata győzött, akinek véleménye más tekintetben megegyezett Fabius Maximuséval, de Scipio ügyében eltért tőle. (2) Hisz hogy venné az ki magát – mondta –, ha azt az embert, akit a polgárság nemrég ifjú kora ellenére egyetlen hadvezérként jelölt ki Hispánia visszafoglalására, akit Hispánia visszavétele után *consul*lá tett, hogy

[1] Szicília, miután ide küldték büntetésből a Cannaenál gyáván viselkedő légiókat, valamint azokat, akik a katonai szolgálat alól kivonták magukat, a II. pun háborúban valóságos katonai büntetőtáborrá vált.

[2] Plutarkhosz (*Cato* 3. 5–7) szerint a vádak egyik forrása M. Porcius Cato volt, a Scipiók későbbi nagy ellenfele, aki *quaestor*ként szolgált Scipio mellett Szicíliában.

véget vessen a pun háborúnak, azt a reményt fűzve hozzá, hogy ő fogja Hannibalt hazakényszeríteni Itáliából, és meghódítani Afrikát, (3) azt most váratlanul, mint valami Quintus Pleminiust, kihallgatás nélkül, szinte előre elítélve visszahívnák provinciájából, noha a lokroibeliek is megmondták, hogy az őket sújtó gazságok elkövetésénél Scipio még csak ott sem volt, és csak azt lehetne szemére vetni, hogy elnézésből vagy szégyenérzetből kíméletesen bánt *legatus*ával? (4) Ő azt javasolja, hogy Marcus Pomponius *praetor*,[1] akinek sorshúzás útján Szicília jutott, három napon belül utazzon el provinciájába, a *consul*ok pedig tetszésük szerint jelöljenek ki tíz megbízottat, akiket elküldenek a *praetor*ral, valamint két nép*tribunus*t és egy *aedilis*t is. (5) A *praetor* ezzel a bizottsággal együtt folytassa le a vizsgálatot. Ha a lokroibeliek által felpanaszolt túlkapásokat Scipio parancsára vagy jóváhagyásával követték el, utasítsák őt, hogy hagyja el provinciáját. (6) Ha pedig Publius Scipio már átkelt Afrikába, a nép*tribunus*ok és az *aedilis* azzal a két megbízottal, akiket a *praetor* erre a legalkalmasabbnak tart, keljenek át Afrikába, a *tribunus*ok és az *aedilis* azért, hogy Scipiót visszahozzák onnan, (7) a két megbízott pedig azért, hogy ők vezessék a sereget addig, amíg új hadvezér nem érkezik oda. (8) Ha Marcus Pomponius és a tíz megbízott azt állapítja meg, hogy ezeket a cselekedeteket nem Scipio parancsára és jóváhagyásával hajtották végre, akkor Scipio maradjon a seregnél, és folytassa a háborút, ahogy eltervezte.

(9) Miután a *senatus*i határozat megszületett, tárgyaltak a nép*tribunus*okkal, hogy megállapodás vagy sorshúzás útján döntsék el maguk között, melyik kettő menjen el közülük a *praetor*ral és a megbízottakkal. (10) A *pontifex*ek testülete elé terjesztették a kérdést, milyen engesztelést kíván az, hogy Lokroiban Proserpina szentélyében a kincseket megérintették, meggyalázták és kivitték a helyükről. (11) A *praetor*ral és a tíz megbízottal Marcus Claudius Marcellus és Marcus Cincius Alimentus nép*tribunus*ok utaztak el. Egy plebejus *aedilis*t rendeltek melléjük, hogy ha Scipio Szicíliában nem engedelmeskedik a *praetor* felszólításának, vagy már átkelt Afrikába, a *tribunus*ok parancsára fogja el őt, és szent és sérthetetlen hatalmuk jogán hozzák vissza. Az volt a tervük, hogy először Lokroiba mennek, csak azután Messzanába.

21.

(1) Kétféle hagyomány maradt fenn arról, hogy ezután mi történt Pleminiusszal. Egyes források szerint, amikor tudomást szerzett a Rómában történtekről, Neapolisba indult számkivetésbe, de útközben összetalálkozott az egyik kikül-

[1] A *praetor* Scipio unokatestvére volt, így bizonyára nem véletlen, hogy éppen ő kapta a kivizsgálás feladatát.

döttel, Quintus Metellusszal, aki erőszakkal visszahurcolta Rhégionba. (2) Mások szerint maga Scipio küldött egy *legatus*t és vele a 30 legelőkelőbb római lovagot, hogy verjék láncra Pleminiust a belviszály főkolomposaival együtt. (3) Ezeket mind – Scipio korábbi vagy a *praetor* frissen kiadott parancsára – Rhégion polgárainak adták át, hogy tartsák őket őrizet alatt.

(4) A *praetor* és a küldöttek Lokroiba utaztak, ahol megbízatásuk értelmében első gondjuk a vallási sérelmek kiengesztelése volt. Felkutatták az összes szent pénzt, ami Pleminius és a katonák birtokában volt, és azzal együtt, amit magukkal hoztak, visszatették a kincstárba, majd engesztelő áldozatot mutattak be. (5) Ezután a *praetor* gyűlésbe hívta a katonákat. Megparancsolta, hogy vonuljanak ki a városból, és a nyílt terepen jelölt ki nekik táborhelyet. Rendeletében szigorú büntetéssel fenyegetett meg minden katonát, aki bent marad a városban, vagy elvisz magával bármit, ami nem az övé. A lokroibelieket – így állt a rendeletben – felhatalmazza, hogy aki felismeri valamelyik vagyontárgyát, visszaveheti, és kártérítést kérhet azért, amit nem talál meg. (6) Mindenekelőtt a szabad személyeket kell azonnal visszaadni a lokroibelieknek; aki erre nem hajlandó, az nem csekély büntetésre számíthat.

(7) Ezután a lokroibelieket hívta gyűlésbe. A római nép és *senatus* visszaadja szabadságukat és saját törvényeiket – mondta nekik. – Ha valaki vádat akar emelni Pleminius vagy bárki más ellen, jöjjön vele Rhégionba. (8) Ha pedig államuk nevében Scipio ellen akarnak panaszt tenni a Lokroiban isten és ember ellen elkövetett gyalázatos cselekedetekért, amelyek az ő parancsára vagy jóváhagyásával történtek, küldjenek követeket Messzanába, ott majd ő és a bizottság kivizsgálja a dolgot.

(9) A lokroibeliek köszönetet mondtak a *praetor*nak, a kiküldötteknek, a *senatus*nak és a római népnek. Elmennek, hogy vádat emeljenek Pleminius ellen – mondták. – (10) Scipio azonban, noha nemigen rázták meg a Lokroi polgárait ért sérelmek, mégiscsak olyan ember, akit inkább akarnak barátjuknak, mint ellenségüknek. Meg vannak győződve, hogy a sok szörnyűség nem Publius Scipio parancsára és jóváhagyásával történt, (11) csak éppen vagy túl sokat adott Pleminius szavára, az övékre pedig semmit, vagy pedig neki is olyan az alaptermészete, hogy inkább csak megelőzni akarja a bűnt, de arra már nincs lelkiereje, hogy a vétkeket meg is torolja.

A *praetor* és a bizottság egyaránt megkönnyebbült, hogy Scipio ellen nem kell vizsgálatot indítaniuk. (12) Pleminiust és mintegy 32 társát bűnösnek nyilvánították, és bilincsbe verve küldték Rómába. (13) Majd elutaztak Scipióhoz, hogy saját szemükkel győződjenek meg mindarról, amit a szóbeszéd a fővezér elpuhult életmódjáról és a katonai fegyelem meglazulásáról híresztelt, és tapasztalataikról beszámoljanak Rómában.

22.

(1) Miközben útban voltak Szürakuszai felé, Scipio úgy intézte, hogy a vádak alól ne szavak, hanem tények tisztázzák. Oda vonta össze egész haderejét, hajóhadát is készültségbe helyezte, mintha még aznap meg kellene ütközniük a karthágóiakkal szárazon és vízen. (2) A küldötteket megérkezésük napján szívélyesen vendégül látta. Másnap megmutatta nekik szárazföldi és tengeri haderejét, nemcsak teljes készültségben, hanem az előbbit díszmenetben vonultatta fel, a hajóhad pedig szintén hadgyakorlatot mutatott be az öbölben. (3) Azután körbevezette a *praetor*t és a küldötteket, hogy megtekintsék a fegyver- és élelmiszerraktárakat és a háború egyéb előkészületeit. (4) A részletek és az összbenyomás akkora csodálatot ébresztettek bennük, hogy szilárd meggyőződésükké vált: vagy ez a vezér és sereg győzi le a karthágói népet, vagy senki. (5) Maguk is arra biztatták Scipiót, hogy keljen át Afrikába – az istenek fordítsák ezt jóra –, és minél hamarabb vigye teljesedésbe a római nép reménységét, amelyet aznap kezdett táplálni, amikor az összes *centuria* első helyen őt nyilvánította *consul*nak. (6) Olyan derűs hangulatban indultak haza, mintha máris a győzelemről kellene hírt adniuk Rómában, nem pedig a nagyszabású háborús előkészületekről.

(7) Pleminiust és vádlott-társait Rómába érkezésük után azonnal börtönbe vetették. Amikor a *tribunus*ok első alkalommal vezették őket a nép elé, nem találtak szánalomra, mert a lokroibeliek szerencsétlen sorsa eleve ellenük fordította a közhangulatot. (8) Aztán, amikor többször is elővezették őket, lassanként elévült a gyűlölet, enyhült a harag, és Pleminius számára már csak eltorzult külseje és a távollévő Scipio emléke is megnyerte a népet. (9) De meghalt a börtönben, még mielőtt a népgyűlés kimondta volna fölötte az ítéletet.

(10) Erről a Pleminiusról Clodius Licinus[1] azt írja Római történelmének III. könyvében, hogy a fogadalmi játékok alkalmával, amelyeket Africanus rendezett Rómában második *consul*sága idején [194], megvesztegetett néhány embert, hogy több helyen gyújtsák fel a Várost,[2] így keresve alkalmat a börtönből való kitörésre és a szökésre; majd amikor bűnös terve kiderült, a *senatus* határozata értelmében átszállították a Tullianumba.[3]

(11) Scipio ügye csak a *senatus*ban került szóba. Itt az összes kiküldött és a *tribunus*ok is olyan dicsérő hangon nyilatkoztak hajóhadáról, seregéről és ma-

[1] Római történetíró, Livius kortársa (*consul* Kr. u. 4-ben). Kr. e. 100 körül élt egy másik Clodius nevű történetíró is, akinek *cognomen*je ismeretlen, így az azonosítás nem egészen bizonyos.

[2] Vö. XXXIV. 44. 6–8.

[3] A Capitolium lábánál lévő Tullianum nevű börtönben tartották fogva a halálraítélteket kivégzésükig.

gáról a vezérről, hogy a *senatus* úgy döntött: minél hamarabb át kell kelnie Afrikába, (12) és lehetővé teszik Scipiónak, hogy a Szicíliában állomásozó seregekből maga válassza ki, melyeket akar magával vinni Afrikába, és melyeket kíván hátrahagyni a provincia védelmére.

23.

(1) Míg a rómaiak ezzel voltak elfoglalva, a karthágóiak – miután a telet szorongásban töltötték: minden hegyfokra őrtornyot építettek, állandóan a megfigyelőket faggatták, és megrémültek minden egyes hírtől – (2) Afrika védelme szempontjából szintén nem jelentéktelen segítségre tettek szert. Szövetséget kötöttek Syphax királlyal, akiről úgy gondolták, hogy a római hadvezér elsősorban az ő segítségében bizakodva készül átkelni Afrikába.

(3) Giskon fia Hasdrubal nemcsak vendégbarátja volt a királynak attól fogva, hogy – mint korábban elmondtam – ő és Scipio véletlenül ugyanabban az időben értek oda Hispániából, így összetalálkoztak nála,[1] hanem arról is szó esett köztük, hogy rokonságba kerülnek, és a király feleségül veszi Hasdrubal lányát. (4) Hasdrubal odautazott, hogy megvalósítsák tervüket, és kitűzzék a menyegző napját, a lány ugyanis már megérett a házasságra. Amikor látta, hogy a királyban ugyancsak dühöng a vágy – a numidák ugyanis minden más barbárnál érzékibb természetűek –, elhozatta a lányát Karthágóból, hogy mielőbb egybekelhessenek, (5) és a szerencsekívánatok közepette, hogy a rokoni kapcsolathoz államközi szerződés is járuljon, szavukat adták egymásnak, és ünnepélyes esküvel megerősített szövetséget kötöttek a király és a karthágói nép között, kölcsönösen megfogadva, hogy ugyanazok lesznek a barátaik és ellenségeik.

(6) Hasdrubal azonban nem felejtette el, hogy a király Scipióval is szövetséget kötött, és tudta, mennyire ingatag és megbízhatatlan a barbárok természete, (7) ezért aggódott, hogy ha Scipio átkel Afrikába, ez a házasság gyenge kötelléknek bizonyul. Így aztán a lány csáberejét is felhasználva rábírta az új szerelem lázában égő numidát, hogy küldjön követeket Szicíliába Scipióhoz, és figyelmeztesse, hogy ne keljen át Afrikába az ő korábbi ígéreteire számítva. (8) Őt egyrészt házasság köti egy karthágói polgárnőhöz, annak a Hasdrubalnak a lányához, akit nála vendégeskedve Scipio is megismerhetett; (9) másrészt államközi szerződés is fűzi a karthágói néphez. Így legfőképpen azt kívánja, hogy a rómaiak a Karthágó elleni háborút továbbra is Afrikától távol vívják, és ő kimaradhasson a küzdelemből, ne kelljen az egyik fél oldalán beavatkoznia és megszegnie a másik féllel kötött szövetségét. (10) Ha viszont Scipio nem tartja távol magát Afrikától, és seregével Karthágó ellen vonul, akkor ő is arra kényszerül,

[1] Vö. XXVIII. 18.

hogy harcba induljon Afrika földjéért, amelyen maga is született, és felesége hazájáért, apjáért és házi isteneiért is.

24.

(1) A király ezzel az üzenettel követeket küldött Scipióhoz, akik Szürakuszaiban találkoztak vele. (2) Scipio, noha Afrikára vonatkozó terveinek fontos támaszát és nagy reménységét vesztette el, a követeket sietve visszaküldte Afrikába, még mielőtt a dolog kitudódik, (3) és levelet küldött velük a királynak, amelyben nyomatékosan figyelmeztette: ne árulja el a vele kötött vendégbarátság és a római néppel kötött szövetség kötelezettségeit, az isteni jogot, a hűséget, kézfogásukat és az isteneket, megállapodásuk tanúit és bíráit. (4) A numidák érkezését azonban nem lehetett titokban tartani, hiszen ott járkáltak a városban, és nyilvánosan mutatkoztak a főhadiszállás előtt. Másrészt fennállt a veszély, hogy ha elhallgatják jövetelük célját, az igazság épp azért, mert titkolni próbálják, saját magától fog kiszivárogni, és a hadseregben elterjed a félelem, hogy egyszerre kell majd a király és a karthágóiak ellen harcolniuk. Scipio ezért hamis hírek költésével előzte meg, hogy az emberek rájöjjenek az igazságra. (5) Gyűlésbe hívta a katonákat, és kijelentette: Nem várhatnak tovább; a szövetséges királyok sürgetik, hogy minél hamarabb keljen át Afrikába. Előbb Massinissa tett személyes látogatást Gaius Laeliusnál, felpanaszolva, hogy halogatással vesztegetik az időt; (6) most pedig Syphax küldött követeket, mert ő is furcsállja, hogy mi tart ilyen sokáig, és kéri, hogy vagy szállítsa át végre a seregét Afrikába, vagy ha változott a terv, értesítsék őt, hogy intézkedni tudjon a maga és országa érdekében. (7) Ezért, mivel már minden készen áll, és az ügy többé nem tűr halasztást, feltett szándéka, hogy hajóhadát elindítja Lilübaionba, oda vonja össze minden gyalogos és lovas csapatát is, és az első, kedvező átkelést ígérő napon az istenek segítségével átkel Afrikába.

(8) Levelet küldött Marcus Pomponiusnak: legyen szíves Lilübaionba jönni, hogy közösen megtanácskozzák, mely légiókat és hány katonát vigyen magával Afrikába. (9) A tengerparton is végigküldte a parancsot, hogy minden elfogott teherhajót Lilübaionba vonjanak össze. (10) Amikor minden Szicíliában állomásozó katona és hajó Lilübaionba érkezett, és sem a városban nem fértek el az emberek, sem a kikötőben a hajók, (11) mindenki olyan lelkesedéssel várta, hogy átkeljenek Afrikába, mintha nem is harcolni vinnék őket, hanem a győzelem biztos jutalmát learatni. Különösen a cannaei seregből megmaradt katonák bizakodtak, hogy Scipio parancsnoksága alatt végre olyan szolgálatot tehetnek az államnak, amelynek fejében bevégezhetik szégyenletes katonáskodásukat. (12) Scipio egyébként sem nézte le a katonáknak ezt a csoportját, mert jól tudta, hogy Cannaenál nem az ő gyávaságuk miatt szenvedtek vereséget, és hogy az egész

római seregben nem akadnak még ilyen régi katonák, akik nemcsak a legkülönfélébb harcmodorokban szereztek tapasztalatot, de a városok ostromában is. (13) Az V. és a VI. légió volt a cannaei sereg maradéka. Kijelentette, hogy őket viszi magával Afrikába, majd szemügyre vett minden egyes katonát, hátrahagyta, akit nem talált alkalmasnak, és ezeket az Itáliából magával hozott katonákkal pótolta. (14) Így oly mértékben feltöltötte ezeket a légiókat, hogy mindegyik 6200 gyalogost és 300 lovast számlált. A latin szövetségesek gyalogosait és lovasait szintén a cannaei seregből válogatta.

25.

(1) Az Afrikába átszállított csapatok létszámáról a történetírók lényegesen eltérő adatokat közölnek. (2) Egyeseknél 10 000 gyalogost és 2200 lovast találok, másoknál 16 000 gyalogost és 1600 lovast, ismét mások szerint ennek több mint kétszeresét hajózták be, 35 000 gyalogost és[1] lovast. (3) Némelyek nem adnak meg számokat, és mivel a dolog ennyire bizonytalan, én is ezekhez csatlakoznék. Coelius, noha számot nem közöl, mérhetetlen nagy sereg képét rajzolja meg: (4) azt írja, hogy a katonák kiáltásától a madarak lehullottak a földre, és akkora sokaság szállt fel a hajókra, mintha Itália és Szicília teljesen kiürült volna.

(5) Scipio személyesen gondoskodott arról, hogy a katonák rendben, tolongás nélkül szálljanak hajóra. A tengerészeket Gaius Laelius, a hajóhad parancsnoka már előbb felszállította, és ott tartotta a hajókon. (6) Marcus Pomponius *praetor*ra bízták a feladatot, hogy rakassa fel az ellátmányt. 45 napra való élelmiszert, ebből 15 napra elegendő készételt hordtak be. (7) Amikor már mindenki a hajókon volt, Scipio csónakokat küldött körbe, hogy minden hajóról jöjjön az *agorá*ra a kormányos, a kapitány és két-két katona, mert eligazítást akar tartani nekik. (8) Amikor összegyűltek, először megkérdezte, hogy vizet is raktak-e be az emberek és jószágok számára ugyanannyi napra, mint gabonát. (9) Azt válaszolták, hogy a hajókon 45 napra elegendő víz van. Ezután utasította a katonákat, hogy viselkedjenek nyugodtan és fegyelmezetten, és ha valamit el kell végezni, vita nélkül, készséggel engedelmeskedjenek a hajósoknak. (10) A jobbszárnyon – mondta – 20 döfőorros hadihajóval ő és Lucius Scipio, a balszárnyon ugyanennyi döfőorros hajóval Gaius Laelius, a hajóhad parancsnoka és Marcus Porcius Cato (az akkori *quaestor*) fogja fedezni a teherszállító hajókat. (11) Minden hadihajón egy lámpa legyen, a teherszállítókon pedig kettő. A vezérhajón ismertetőjelül három lámpát tesznek ki éjszakára. (12) A kormányosokat utasította, hogy az Emporia[2] felé tartsanak. Ez igen termékeny föld, mindenféle

[1] Egyes kiadók itt kiegészítik a szöveget egy 3000-es számadattal.

[2] Hadrumetum környéke, ami nagyjából a mai Szahel-övezetnek felel meg Tunéziában.

terményben bővelkedik, az itt lakó barbárok pedig, mint a gazdagon termő vidékeken általában, nem harcias természetűek. Ezért remélhették, hogy legyőzik őket, mielőtt Karthágótól segítséget kapnának. (13) Az eligazítás után Scipio utasította őket, hogy térjenek vissza a hajókra, és másnap a megadott jelre az istenek segítségével fussanak ki.

26.

(1) Már sok római hajóhad indult el Szicíliából, éppen ebből a kikötőből. De egyik flotta indulása sem nyújtott soha ekkora látványosságot, nemcsak ebben a háborúban – ami nem is csoda, hiszen a hajók eddig többnyire csak zsákmányszerző útra indultak –, de még az előzőben sem, (2) annak ellenére, hogy ha a hajóhad nagyságát tekintjük, volt már arra példa, hogy két *consul* két sereggel kelt át Afrikába,[1] és az ő flottáikban majdnem annyi döfőorros hadihajó volt, ahány teherhajó most Scipioéban, (3) aki a 40 hadihajón kívül mintegy 400 teherszállító hajót vett igénybe a sereg átszállítására. (4) A rómaiak azonban a II. pun háborút szörnyűbbnek tartották az előzőnél, azért is, mert Itáliában folyt a küzdelem, de főleg mert annyi hadseregük szenvedett roppant vereséget és vesztette el hadvezéreit. (5) Ráadásul most Scipio volt a vezér, aki mindenki figyelmét magára vonta, részben hősi tetteivel, részben szerencséje folytán, amelyet rendkívüli tehetséggel fordított dicsősége növelésére. (6) Ehhez még hozzájárult átkelésének célja is, amivel ebben a háborúban még egyetlen hadvezér sem próbálkozott: mint maga is széltében híresztelte, azért kelt át, hogy Hannibalt Itália elhagyására kényszerítse, vagyis a háborút Afrikába vigye át és ott is fejezze be.

(7) A látványosság megtekintésére nemcsak Lilübaion lakossága sereglett össze tömegesen a kikötőben, de az összes, Szicíliából érkezett követség is, amelyek részben udvariasságból jelentek meg, hogy elbúcsúztassák Scipiót, részben a provincia *praetor*át, Marcus Pomponiust követték. (8) Velük együtt a Szicíliában hátramaradó légiók is kivonultak bajtársaik búcsúztatására. Nemcsak a hajóhad nyújtott nagyszerű látványt a szárazföldi nézőseregnek, de a köröskörül sűrű tömeggel ellepett part is a távozóknak.

27.

(1) Amikor megvirradt, Scipio a kikiáltó útján csendet parancsolt, és a vezérhajóról így fohászkodott: (2) „Istenek és istennők, akik a tengereket és földeket lakjátok, hozzátok esdek és könyörgök, hogy ami az én fővezérségem alatt

[1] Az I. pun háborúban, Kr. e. 256-ban L. Manlius Vulso és M. Atilius Regulus, majd 255-ben M. Aemilius Paullus és Ser. Fulvius Nobilior keltek át seregükkel Afrikába.

történt, történik és történni fog, az számomra, Róma népe és köznépe számára, a szövetségesek és a latinság számára, akik a római nép mellett és mellettem állnak, és a szárazföldön, tengeren és folyóvizeken fővezéri szavamnak és jósjeleimnek engedelmeskednek, jóra forduljon, és mindezt ti jóra segítsétek, jó gyarapodással gyarapítsátok! (3) Egészségben, épségben, az ellenség legyőzése után győztesen, fegyverzsákmánnyal ékesen, prédával megrakva, diadalmasan vezéreljétek haza őket velem együtt! Tegyétek lehetővé, hogy gyűlölőinken és ellenségeinken bosszút álljunk, (4) és adjatok rá alkalmat, hogy amilyen sorsot a karthágói nép a mi államunknak szánt, arra a sorsra én és a római nép juttathassuk a karthágói államot, intő például!" (5) Könyörgő szavai után a tengerbe dobta a levágott áldozati állat nyers húsát, ahogy a szokás előírja, és trombitaszóval jelt adott az indulásra.

(6) Kedvező, elég erős széllel futottak ki, és gyorsan eltűntek a parton állók szeme elől. Déltájban olyan sűrű köd szállt le, hogy alig lehetett a hajók összeütközését elkerülni; a nyílt tengeren a szél ereje is gyengült. (7) A köd még aznap éjjel is megmaradt, csak napkeltekor oszlott el, amikor a szél erőre kapott. (8) Már látni lehetett a szárazföldet. Nem sokkal később kormányosa jelentette Scipiónak, hogy már alig öt mérföldre vannak Afrikától. Már látja is a Mercurius-hegyfokot – mondta –; ha Scipio kiadja a parancsot, hogy vegyék arra az irányt, az egész hajóhad hamarosan kiköthet az öbölben.

(9) Scipio, amint megpillantotta a szárazföldet, az istenekhez fohászkodott: váljon az államnak és neki is javára, hogy meglátták Afrikát. Majd parancsot adott, hogy kibontott vitorlákkal továbbhaladva keressenek a hajóknak lejjebb más kikötőhelyet. (10) Ugyanaz a szél vitte őket tovább, de ismét leszállt a köd – körülbelül ugyanakkor, mint előző nap –, eltakarta a partot, és a köd nyomása alatt a szél is elült. (11) Éjszaka aztán még annyira sem lehetett tájékozódni, ezért horgonyt vetettek, hogy a hajók ne ütközzenek egymásnak vagy a partnak. (12) Amikor megvirradt, feltámadt az eddigi szél, szétoszlatta a ködöt, és szemük elé tárta Afrika egész partvonalát. Scipio megkérdezte, hogy hívják a legközelebb látható hegyfokot. Amikor meghallotta a választ, hogy „a Szép hegyfokának" nevezik,[1] így szólt: „Tetszik az előjel. Arra tartsatok!" (13) Itt kötött ki a hajóhad, és az összes csapatot partra szállították.

Számtalan görög és latin történetíró bizonysága győzött meg, hogy az átkelés szerencsésen, rettegés és zavar nélkül zajlott le. (14) Egyedül Coelius[2] az, aki éppen csak hogy el nem süllyeszti a hajókat, de ezt leszámítva az időjárás és a

[1] Ez volt a Karthágói-öböl északnyugati részén található Apollón-hegyfok. Vagyis a flotta nyugat felé keveredett a Bon-foktól, míg az Emporia felé a Bon-foktól délre visz az út.

[2] Lásd a XXI. 38. 6 jegyzetét.

tenger minden szörnyűségét felvonultatja. Szerinte a hajóhadat a vihar végül elsodorta Afrika közeléből az Aegimurus-szigethez, (15) ahol csak nagy üggyel-bajjal találták meg a helyes irányt; a hajók majdnem elsüllyedtek, így a katonák a hadvezér parancsát meg sem várva csónakokba szálltak, mint valami hajótöröttek, és fegyvertelenül, roppant tülekedés közepette jutottak ki a szárazföldre.

28.

(1) A csapatok kihajózása után a rómaiak táborhelyet jelöltek ki a közeli dombokon. (2) A hajóhad feltűnése, majd a partraszállás zaja már nemcsak a tengerpart mellett fekvő falvakat töltötte el félelemmel és rettegéssel, hanem a városokat is. (3) Az utakat ugyanis nemcsak gyermekekkel és asszonyokkal vegyes embertömeg lepte el, hanem jószágaikat is maguk előtt hajtották a földművesek; azt hihette volna az ember, hogy egyszeriben mindenki elhagyja Afrikát. (4) A városokban aztán még nagyobb rémületet keltettek, mint amit magukkal hoztak; különösen Karthágóban uralkodott akkora felfordulás, mintha a várost már el is foglalták volna. (5) Hiszen Marcus Atilius Regulus és Lucius Manlius *consul*ok óta, közel 50 éve[1] egyáltalán nem láttak római sereget, legfeljebb zsákmányszerzésre érkező hajókat, amelyek legénysége kitört a tengerparti földekre, (6) összerabolta, ami épp az útjába került, és mire a földműveseket összekiáltották volna, már futottak is vissza a hajóikra. (7) Annál nagyobb volt most a városban a pánik.

És valóban, Herculesre, nem volt hazájuk földjén sem erős hadsereg, sem vezér, akit a rómaiakkal szembeállíthattak volna. Giskon fia Hasdrubal származása, hírneve, gazdagsága, sőt újabban királyi rokonsága révén is[2] az állam legelső emberének számított, (8) de emlékeztek, hogy őt Hispániában éppen Scipio győzte le[3] és futamította meg jó néhány ütközetben, és éppúgy nem ér fel vele hadvezérként, mint sebtében összeszedett seregük a római hadsereggel. (9) Ezért, mintha Scipio máris a város ellen készülne, fegyverbe kiáltották az embereket, gyorsan bezárták a kapukat, fegyvereseket rendeltek a falakra, előőrsöket és éjjeli őrségeket helyeztek el, és a következő éjszakát végigvirrasztották.

(10) Másnap 500 lovast küldtek a tengerpartra, hogy derítsék fel a helyzetet, és zavarják meg az ellenséget partraszállás közben. Ezek azonban már az ellenséges előőrsökbe ütköztek. (11) Scipio ugyanis a hajóhadat már elküldte Uticába, ő maga pedig némiképp eltávolodott a tengertől, és megszállta a közeli dombo-

[1] Egészen pontosan 52 éve, Kr. e. 256 óta.
[2] Vö. XXIX. 23.
[3] Vö. XXVIII. 13–16.

kat. Lovasait megfelelő helyeken előretolt állásokba helyezte, míg más részüket szétküldte zsákmányolni a földekre.

29.

(1) Ezek összecsaptak a karthágói lovassággal; néhányukat még harc közben levágták, a legtöbbet azonban menekülés közben ölték meg, köztük parancsnokukat, Hannót, egy előkelő származású ifjút is. (2) Scipio nemcsak a környező földeket dúlta fel, de elfoglalta az afrikaiak egy meglehetősen gazdag városát is a közelben.[1] (3) Itt egyéb zsákmány mellett, amit azonnal teherhajókra rakatott és Szicíliába küldött, 8000 embert ejtettek foglyul, szabadokat és rabszolgákat vegyesen. (4) A rómaiaknak azonban hadjáratuk kezdetén a legnagyobb örömöt Massinissa érkezése okozta, aki néhány történetíró szerint mindössze 200 lovassal, a többség szerint azonban 2000 főnyi lovassággal csatlakozott hozzájuk.

(5) Minthogy Massinissa magasan kiemelkedett korának összes uralkodója közül, és mérhetetlen sok szolgálatot tett a római államnak, azt hiszem, megérdemel egy rövid kitérőt, hogy milyen változatos sorsfordulatok közben veszítette el és szerezte vissza apja királyságát.

(6) Miközben ő Hispániában harcolt a karthágóiak oldalán, apja, Gaia meghalt. Az uralom numida szokás szerint a király testvérére, a vénséges vén Oezalcesra szállt. (7) Nemsokára ő is meghalt, és két fia közül az idősebbik, Capussa örökölte a trónt, mivel a másik még jóformán gyerek volt. (8) Minthogy azonban inkább származása, nem pedig övéi között élvezett tekintélye vagy ereje jogán uralkodott, fellépett ellene egy bizonyos Mazaetullus, aki rokonságban állt a királyi családdal, de olyan ágból származott, amely mindig ellensége volt a most uralkodó családnak, és váltakozó szerencsével mérkőzött azzal a hatalomért. (9) Fellázította honfitársait, akik előtt nagy volt a tekintélye, mivel ők sem szerették a királyt. Nyíltan táborba szállt ellene, és kényszerítette, hogy vállaljon csatát, és küzdjön meg vele az uralomért. (10) Ebben az ütközetben Capussa sok vezető emberrel együtt elesett, és az egész maesulius nép Mazaetullus uralma és fennhatósága alá került. (11) Ő azonban nem vette fel a királyi címet, hanem megelégedett a szerény „gyám" névvel, és a gyermek Lacumazest, a királyi család utolsó sarját nyilvánította királynak. (12) A karthágói szövetség reményében egy előkelő karthágói nőt vett feleségül, Hannibal nővérének[2] a lányát, aki előzőleg Oezalces király hitvese volt. (13) Syphaxhoz is követeket

[1] Ez a város Membrone (ma Szidi Ahmed Bu Faresz) vagy Uzalis (ma El-Alia) lehetett – mindkettő Uticától északra feküdt.

[2] Hannibalnak valószínűleg arról a nővéréről van szó, akit apja, Hamilkar a zsoldosháború idején segítségére siető Naravas numida törzsfőhöz adott feleségül (Polübiosz I. 78. 8).

küldött, és megújította régi vendégbarátságukat. Mindezzel Massinissával szemben akarta biztosítani magát.

30.

(1) Massinissa, amikor értesült nagybátyja haláláról, majd unokatestvére elestéről, Hispániából átkelt Mauretaniába. Ekkor Baga volt a mórok királya. (2) Massinissa alázattal kikönyörögte, hogy adjon mellé 4000 mórt kíséretül az útra, mert a háborúra mégsem kérhette. (3) Amikor ezekkel birodalma határához ért – miután előzőleg üzenetet küldött apja és a maga barátainak –, mintegy 500 numida sereglett hozzá. (4) Így a mórokat a megállapodás szerint visszaküldte a királyhoz, és noha a reméltnél jóval kisebb sereg gyűlt össze, amellyel nemigen mert belevágni a nehéz vállalkozásba, (5) mégis abban a meggyőződésben, hogy ha a tettek mezejére lép, hamarosan meg is erősödik annyira, hogy valami merész tettet hajthasson végre, Thapsusnál[1] szembeszállt a Syphaxhoz utazó Lacumazes királyfival. (6) A rémült úti társaság a városba menekült, amelyet Massinissa az első rohammal elfoglalt. A király seregéből azokat, akik megadták magukat, emberei közé fogadta, akik pedig fegyvert ragadtak, azokat levágták. A kíséret legnagyobb része az ifjú királlyal együtt a nagy kavarodásban kicsúszott a kezéből, és eljutott Syphaxhoz, akihez indult.

(7) A szerény kezdeti siker híre Massinissa oldalára állította a numidákat. A földekről, falvakból mindenhonnan özönlöttek hozzá Gaia egykori katonái, és biztatták az ifjút, hogy foglalja vissza apja királyságát. (8) Mazaetullusnak jóval több katonája volt, mert saját serege mellett, amellyel Capussát legyőzte, még igen sok ember állt át hozzá a király halála után, és a gyermek Lacumazes is jelentős segédcsapatokat hozott Syphaxtól. (9) Mazaetullus így 15 000 gyalogos és 10 000 lovas élén ütközött meg Massinissával, akinek messze nem volt ekkora gyalogos és lovas serege. Végül mégis győzött a régi katonák hősiessége és a római és pun harcokban edződött vezér tapasztalata. (10) A királyfi a gyámjával és egy kis masaesulius csapattal karthágói területre menekült.

Massinissa, miután így visszaszerezte apja trónját, jól tudta, hogy Syphaxszal szemben sokkal nagyobb küzdelem vár rá, ezért legjobbnak látta, ha megbékél unokatestvérével. (11) Követek útján azzal kecsegtette a fiút, hogy ha az ő oltalmára bízza magát, éppen akkora megbecsülésben részesül majd, mint annak idején Oezalces Gaia mellett, (12) Mazaetullusnak pedig büntetlenséget ígért, és ünnepélyesen szavatolta, hogy visszakapja minden vagyonát. (13) Ezzel mind-

[1] Thapsus karthágói területen feküdt, az Emporián, így nem lehetett az itt leírt összecsapás helyszíne. Livius vagy forrása talán Tipasa (ma Tipaza, Algéria) vagy Thagaste (ma Szuk Ahrasz, Algéria) városára gondolt.

kettőt maga mellé állította, mert jobban szerettek volna szerény körülmények között, de otthon élni, mint számkivetésben – a karthágóiak hiába vetettek latba mindent, hogy ezt megakadályozzák.

31.

(1) Hasdrubal éppen akkor tartózkodott Syphaxnál, amikor ezek történtek. Fel is világosította a numida királyt, aki a maga szempontjából eléggé közömbösnek tartotta, hogy a maesuliusok országa Lacumazes vagy Massinissa hatalmában van-e: (2) Nagyon téved, ha azt hiszi, hogy Massinissa megelégszik majd apja, Gaia vagy nagybátyja, Oezalces birodalmával. Sokkal több benne a rátermettség és a tehetség, mint népéből valaha bárkiben is. (3) Hispániában is gyakran adta bizonyságát rendkívüli bátorságának barát és ellenség előtt egyaránt. Ha ezt a lángot még keletkezésekor el nem fojtják, Syphaxot és a karthágóiakat hamarosan hatalmas tűzvész fogja elhamvasztani, és akkor már nem lesz segítség. De hatalma most még gyenge és törékeny, amíg épphogy egységbe forrt országát próbálja talpra állítani.

(4) Szívós rábeszélésével és sürgetésével rávette Syphaxot, hogy seregével vonuljon a maesulius határhoz, (5) és ott azon a földdarabon, amely közte és Gaia között nemcsak állandó szóbeli vita tárgyát képezte, de fegyveresen is összecsaptak érte, üssön tábort, mintha vitathatatlanul őt illetné. (6) Ha valaki el akarná űzni, márpedig épp ez a cél, akkor kezdjen vele ütközetet – tanácsolta –, ha pedig félelmükben lemondanak a területről, hatoljon be az ország belsejébe: a maesuliusok vagy harc nélkül elfogadják majd fennhatóságát, vagy ha mégis felveszik a harcot, úgysem lesznek számára ellenfelek.

(7) Szavai annyira feltüzelték Syphaxot, hogy háborút kezdett Massinissa ellen, és az első ütközetben szétverte és megfutamította a maesuliusokat. Massinissa a csatából néhány lovasa kíséretében egy hegyre menekült, amelyet a helybéliek Bellusnak neveznek. (8) A királyt igen sok család is követte kunyhóival[1] és jószágával – náluk ez jelenti a vagyont –, a maesulius nép többi része pedig elfogadta Syphax uralmát.

(9) A hegy, amelyet a menekülők megszálltak, gazdag volt növényzetben és vízben, és mivel jó legelőt adott a jószágnak, bőségesen ellátta élelemmel az embereket is, akik húson és tejen éltek. (10) Először titkos éjszakai rajtaütésekkel, később nyílt útonállással veszélyeztették az egész környéket. Főképpen a karthágói területeket égették fel, mert ott több zsákmány akadt, mint a numidáknál, és a rablóhadjáratok kevesebb kockázattal jártak. (11) Hovatovább olyan gátlástalanul űzték játékaikat, hogy zsákmányukat levitték a tengerpartra, hogy

[1] Ezek zsúpszalmából és ágakból készült, hordozható kunyhók voltak *(mapalia).*

eladják a kereskedőknek, akik külön ezért hajóztak oda, és több karthágóit vágtak le vagy ejtettek foglyul, mint máskor egy szabályos háborúban. (12) A karthágóiak ezt a helyzetet egyfolytában sérelmezték Syphaxnál, aki maga is bosszús volt emiatt, és igyekeztek rábírni, hogy takarítsa el a háború maradványait. Ő viszont nem látta királyhoz méltó feladatnak, hogy holmi rablót hajkurásszon a hegyekben.

32.

(1) A király egyik tisztjét, a kemény és vállalkozó kedvű Bucart szemelték ki erre a feladatra. 4000 gyalogost és 2000 lovast kapott, és rendkívüli jutalmak reményével kecsegtették, ha elhozza Massinissa fejét, vagy – ez volna csak a mérhetetlen öröm! – élve fogja el őt. (2) Bucar váratlanul lecsapott Massinissa szétszóródott, gyanútlan híveire, számtalan embert és jószágot elvágott a fegyveres őrségtől, magát Massinissát pedig néhány lovasával együtt felszorította a hegy tetejére. (3) Ekkor, mintha máris véget ért volna a hadjárat, nemcsak a zsákmányul ejtett nyájakat és embereket küldte el a királyhoz, hanem csapatai egy részét is, mivel a háború maradványainak felszámolásához indokolatlanul nagynak tartotta seregét. (4) Mindössze 500 gyalogossal és 200 lovassal eredt Massinissa nyomába, aki közben leereszkedett a hegygerincről, és beszorította egy szűk völgybe, amelynek mindkét kijáratát elzárta. Itt szörnyű vérfürdőt rendezett a maesuliusok között. (5) Massinissa mintegy 50 lovassal a hegy járatlan ösvényein elmenekült üldözői elől. (6) Bucar azonban a nyomában volt. Clupea városa közelében[1] a nyílt mezőn utolérte, körülzárta, és lovasait négy kivételével egytől egyig levágta. A kavarodásban ezekkel együtt szinte a keze közül szalasztotta el a sebesült Massinissát is. (7) De nem vesztette el szem elől a menekülőket: lovas*alá*ja a nyílt mezőn szétszóródva üldözte az öt főnyi ellenséget, miközben egyesek oldalról próbáltak eléjük vágni.

(8) A menekülőknek egy hatalmas folyó állta útját.[2] A lovasok habozás nélkül beleugrattak, mert nagyobb veszedelem volt a nyomukban. Az áradat elragadta és rézsútos irányban elsodorta őket. (9) Kettőt az ellenség szeme láttára nyelt el az örvény, így Massinissáról is azt hitték, hogy vízbe fulladt, pedig két megmaradt lovasa kivergődött vele a túlsó partra a bokrok között. Bucar ezzel befejezte az üldözésüket, mert nem mert belegázolni a folyóba, ráadásul úgy vélte, nincs is már kit üldöznie. (10) Így azzal a valótlan hírrel tért vissza a királyhoz, hogy Massinissa odaveszett. Hírnököket küldtek Karthágóba, hogy jelentsék a nagy

[1] Ez a város nem lehet azonos a Bon-fokon fekvő, hasonló nevű várossal. Talán Livius forrásának tévedéséről van szó.

[2] Valószínűleg a Karthágó mellett elfolyó Bagrada.

örömhírt. Massinissa halálhíre bejárta egész Afrikát, és az emberekben nagyon eltérő érzelmeket keltett.

(11) Massinissa egy eldugott barlangban füvekkel gyógyítgatta sebét, mialatt jó egynéhány napig abból élt, amit két lovasa összerabolt. (12) Amikor sebe behegedt, és úgy látszott, kibírja a lóháton való rázkódást, hihetetlen merészséggel nekivágott, hogy királyságát visszaszerezze. Útközben csak 30 lovast gyűjtött össze, de amikor elért a maesuliusokhoz, és nyíltan felfedte kilétét, (13) azokat olyan lelkesedésre tüzelte egyrészt régi rajongásuk, másrészt a váratlan öröm, hogy épségben látják azt, akit elveszettnek hittek, hogy néhány nap alatt 6000 gyalogos katona és 4000 lovas sereglett hozzá, (14) és már nemcsak apja birodalmát vette át, hanem végigpusztította a karthágóiakkal szövetségben álló népeknek és Syphax királyságának, a masaesuliusoknak a területét is. Miután így háborúra ingerelte Syphaxot, Kirta és Hippo között állapodott meg, a mindenféle vállalkozáshoz kedvező fekvésű hegyhátakon.

33.

(1) Syphax úgy vélte, ezt már nem bízhatja a tisztjeire: felserdült fiát, Verminát küldte el, hogy serege egy részével kerülje meg és támadja hátba az ellenséget, amíg az őrá figyel. (2) Vermina, aki észrevétlenül akart támadni, éjjel kerekedett fel, míg Syphax napközben, jól belátható terepen indult útnak seregével, mint aki szabályos csatában készül megütközni. (3) Amikor úgy gondolta, hogy a bekerítésre kiküldött csapatok már célhoz érhettek, maga is elindította felfejlődött seregét hegynek fölfelé egy, az ellenség felé vezető enyhe emelkedőn, bízva túlerejében és mindenekelőtt a már előkészített orvtámadásban. (4) Massinissa, aki elsősorban a számára nagy harcászati előnyt biztosító terepben bízott, maga is felsorakoztatta embereit.

Iszonyú erővel, sokáig eldöntetlenül folyt az ütközet: Massinissát a terep és katonái bátorsága, Syphaxot pedig jelentős túlereje segítette. (5) A hatalmas tömeg, amelynek egyik része szemből támadott, a másik pedig hátulról kerítette be az ellenséget, kétségtelen győzelmet szerzett Syphaxnak, és az elölről-hátulról közrefogott ellenség előtt még a menekülés útja is lezárult. Így az összes gyalogost és lovast levágták vagy elfogták. (6) Csak mintegy 200 lovas tömörült Massinissa köré, akiket ő három *turmá*ra osztott, és utasított, hogy három irányban törjenek ki; megadta a helyet is, ahol menekülésük után összegyűlnek majd. (7) Ő maga átjutott a kiszemelt ponton az ellenséges fegyverek között. A két másik *turmá*t feltartóztatták. Az egyik félelmében megadta magát az ellenségnek, a másikat, amely makacsabbul ellenállt, felmorzsolta a dárdazápor. (8) Massinissa hol erre, hol arra kanyarodva játszotta ki a sarkában lihegő Verminát, aki végül beleunt a reménytelen hajszába, így sikerült lerázni; az ül-

dözött pedig 60 lovasával elért a Kis-Syrtisig. (9) Itt, a pun Emporia és a garamas nép[1] között fekvő területen töltötte az időt mindaddig, amíg Laelius és a római hajóhad meg nem érkezett Afrikába, abban a büszke tudatban, hogy többször is visszaszerezte már apja trónját. (10) Ennek alapján arra hajlok, hogy Massinissa később is inkább szerény, nem pedig nagy lovas kísérettel csatlakozott Scipióhoz, hiszen csak uralkodóként jöhetett volna sok emberrel, míg a száműzött sorsához a csekély kíséret illik.[2]

34.

(1) A karthágóiak, miután elvesztették lovas*alá*jukat és vezérét, újabb lovasságot soroztak, amelynek vezetését Hamilkar fia Hannóra bízták. (2) Hasdrubalhoz és Syphaxhoz egyre-másra küldték a leveleket és futárokat, hogy jöjjenek, sőt végül már követség útján hívták őket. Hasdrubalt felszólították, hogy siessen majdhogynem körülzárt szülővárosa segítségére, Syphaxot pedig kérlelték, hogy segítsen Karthágón és egész Afrikán.

(3) Scipio tábora ekkor Uticánál állt, körülbelül egy mérföldnyire a várostól: ide telepítette át a tengerpartról, ahol néhány napig a hajóhaddal kapcsolatban lévő állandó tábora volt. (4) Amikor Hanno átvette a lovasságot, amely még arra sem volt elég erős, hogy megvédje a földeket a pusztítástól, arra pedig még kevésbé, hogy az ellenséget zaklassa, első dolga volt, hogy a lovasság létszámát katonaszedéssel növelje. (5) Más népek segítségét sem utasította vissza, de főleg numidákat fogadott zsoldjába, hisz ők Afrika legkiválóbb lovasnépe. (6) Már mintegy 4000 lovasa volt, amikor megszállta a Salaika nevű várost, mintegy 15 mérföldnyire a római tábortól. (7) Amikor ezt Scipio hírül vette, így szólt: „Nocsak, a lovasság nyáron is fedél alatt táborozik? Lehetnek ezek felőlem akárhányan, amíg ilyen vezérük van!" (8) Úgy vélte, minél lanyhábban folytatja a másik fél a háborút, neki annál kevésbé szabad késlekednie. Massinissát előreküldte lovasságával, és megparancsolta neki, hogy lovagoljon a kapu elé, és csalja ki ütközetre az ellenséget. Ha majd mind kizúdulnak – mondta –, és a harcban olyan nyomasztó lesz a fölényük, hogy már nem egykönnyen tudja feltartani őket, kezdjen lassan hátrálni, ő pedig majd a kellő időben beavatkozik. – (9) Várt egy darabig, amennyi idő alatt Massinissa kicsalogathatta az ellenséget, majd utánaeredt a római lovassággal. Észrevétlenül nyomult előre a dombok takarásában, amelyek nagyon kedvező helyen, az útkanyarulatok mellett húzódtak.

(10) Massinissa, ahogy megbeszélték, hol vakmerőnek, hol ijedősnek mutatta magát: közvetlenül a kapu elé lovagolt, vagy éppen visszahúzódott, tettetett

[1] Földművelő, városlakó berber nép a Szahara északi részén.
[2] Vö. XXIX. 29. 4.

félelmével felbátorítva az ellenséget, amely meggondolatlanul elő is jött, hogy üldözőbe vegye. (11) Még nem vonultak ki mindnyájan; vezérük pedig felváltva fáradozott azon, hogy bortól és álomtól kábult embereit fegyverfogásra és lovaik felszerszámozására noszogassa, és azon, hogy a többieket ne engedje szétszóródva, rendezetlenül, hadijelvények nélkül kirohanni az összes kapun. (12) Massinissa először még feltartóztatta az elővigyázatlanul rárohanókat, majd a kapun egyszerre, zárt alakzatban kiözönlő nagyobb tömeg kiegyenlítetté tette a küzdelmet. Végül, amikor már a teljes lovasság részt vett a harcban, nem lehetett őket tovább feltartani. (13) Massinissa azonban nem fejvesztve menekült, hanem lassan hátrálva fogta fel rohamaikat, mígnem elcsalta őket a dombokhoz, amelyek a római lovasságot takarták. (14) Az innen friss lovaikon elővágtató pihent lovasok bekerítették Hannót és a harcban és üldözésben kimerült afrikaiakat. Hirtelen Massinissa csapata is megfordította lovait, és újra felvette a harcot. (15) Az élen haladó mintegy 1000 lovast, akik nem tudtak egykönnyen visszavonulni, elvágták a többiektől, és vezérükkel, Hannóval együtt lekaszabolták. (16) A többieket, akik főként vezérük halálától rémültek meg, és fejvesztett menekülésbe kezdtek, a győztesek 30 mérföldön át üldözték, és közülük is megöltek vagy fogságba ejtettek még mintegy 2000 lovast. (17) Köztudott volt, hogy ezek között legalább 200 karthágói lovag is akadt, köztük több kiemelkedően gazdag és előkelő ember.

35.

(1) A zsákmányt Szicíliába szállító hajók éppen aznap tértek vissza élelemmel megrakodva, amikor ezek történtek – mintha jósjelet kaptak volna, hogy újabb zsákmányért kell menniük. (2) Nem minden történetíró erősíti meg, hogy két azonos nevű karthágói vezér esett el két lovas csatában, nyilván mert tévedésre gyanakodtak, gondolván, a kétszeres tudósítás egyetlen eseményről szól; Coelius és Valerius pedig azt állítja, hogy Hanno csak fogságba esett.[1]

(3) Scipio a lovasokat és tisztjeiket nagyszerű ajándékokkal jutalmazta, kit-kit érdeme szerint, de elsősorban Massinissát tüntette ki. (4) Salaikában erős helyőrséget hagyott, ő maga pedig elindult serege többi részével. Nemcsak a földeket dúlta fel, amerre elvonult, hanem néhány várost és falut is elfoglalt, (5) így nagy területre kiterjesztette a háború rettenetét. Indulása után hetednapra rengeteg emberrel, jószággal és minden földi jóval megrakodva visszatért táborába, és a hajókat ismét ellenséges zsákmánnyal megtöltve indította útnak.

[1] Vö. Appianosz: *Afrika története* 60. Livius nem említi azt a bizonyára fiktív részletet (bár forrásaiban szintén szerepelhetett), hogy Massinissa Hannóért cserébe váltotta ki anyját a hadifogságból.

(6) Ezután felhagyott a kisebb zsákmányszerző hadjáratokkal, és minden haderejét Utica ostromára összpontosította. Az volt a szándéka, hogy ha majd elfoglalta a várost, ezt teszi meg támaszpontjául további hadműveleteihez. (7) Egyszerre indította el hajóhadának tengerészeit a város tenger határolta része felől és a szárazföldi sereget a majdnem közvetlenül a falak fölé emelkedő dombról. (8) Hajító- és ostromgépeket hozott is magával, az utánpótlással együtt is küldtek neki Szicíliából, és újakat is készíttetett a fegyverraktárakban, ahová efféle célból sok hozzáértő mesterembert záratott be.[1]

(9) Utica lakói, akiket ez a nagy túlerő ostromgyűrűbe fogott, egyedül a karthágói népben bíztak, a karthágóiak pedig Hasdrubalban, de benne is csak akkor, ha sikerül cselekvésre bírnia Syphaxot. De minden lassabban haladt előre, mint a segítségre szorulók helyzete kívánta. (10) Bár Hasdrubal a legszigorúbban végrehajtott katonaszedéssel mintegy 30 000 gyalogost és 3000 lovast teremtett elő, mégsem mert Syphax megérkezése előtt táborával az ellenség közelébe nyomulni. (11) Amikor megjött Syphax 50 000 gyalogossal és 10 000 lovassal, ő is sietve elindult seregével Karthágó alól, és Uticától és a római erődítményektől nem messze állapodott meg. (12) Annyit sikerült elérniük érkezésükkel, hogy Scipio, miután majdnem 40 napig hiába vetett latba mindent Utica elfoglalása érdekében, dolgavégezetlenül elvonult a város alól. (13) Mivel már közeledett a tél, téli tábort épített egy, a tengerbe mélyen benyúló hegyfokon, amelyet csak egy keskeny földnyelv kötött össze a szárazfölddel.[2] (14) Közös védősáncot vont a hajók kikötőhelye és a tábor előtt. A földnyelv közepén táboroztak a légiók, az északi oldalon helyezkedtek el a partra vont hajók és a tengerészek, a másik part felé nyúló, déli fekvésű völgyet pedig a lovasság foglalta el. (15) Ez történt Afrikában az ősz végéig.

36.

(1) A kirabolt környékbeli földekről mindenhonnan összeszedett gabonán és a Szicíliából és Itáliából érkezett utánpótláson kívül Gnaeus Octavius *propraetor* is igen nagy mennyiségű gabonát hozott Szardíniáról, amelyet Tiberius Claudius *praetor*tól, a provincia helytartójától kapott. (2) Így nemcsak a már meglévő raktárak teltek meg, de még újakat is építettek. Ruhával azonban hiányosan volt ellátva a sereg; ezért Scipio megbízta Octaviust, hogy tanácskozza meg a *praetor*ral, tudnának-e a provinciában ruhákat beszerezni és elküldeni neki.

[1] Az elfogott mesterembereket mint állami rabszolgákat dolgoztatta, akárcsak annak idején Új-Karthágóban (XXVI. 47. 2).

[2] A félsziget ma már a szárazföld belsejében van, mert a tengernek ez a része feltöltődött; ezen található a mai Kalaat el-Andalusz falu.

(3) Ezt a megbízatást is serényen teljesítették: rövid időn belül 1200 tógát és 12 000 tunikát küldtek.

(4) Azon a nyáron, amelyen Afrikában ezek történtek, Publius Sempronius *consul*, akinek Bruttium volt a hadszíntere, Krotón területén menetelés közben rögtönzött ütközetet vívott Hanniballal, de ez inkább menetoszlopok, nem pedig csatasorok küzdelme volt. (5) A rómaiakat megfutamították az inkább csetepaténak nevezhető ütközetben, és a *consul* seregéből mintegy 1200 embert öltek meg. (6) A rómaiak hanyatt-homlok menekültek vissza táborukba, de az ellenség nem merte azt megostromolni. A következő éjszaka csendjében a *consul* felkerekedett. Futárt küldött előre Publius Licinius *proconsul*hoz, hogy vonuljon elé légióival, majd egyesítették csapataikat. (7) Így két hadvezér és két hadsereg tért vissza Hannibalhoz. Nem is vártak sokáig az ütközettel: a *consul* önbizalmát megkettőződött hadereje növelte, a punokét pedig a nemrég aratott győzelem. (8) Sempronius saját légióit vezényelte az első vonalba, Licinius légióit tartalékba helyezte. A *consul* a csata kezdetén fogadalmat tett, hogy szentélyt építtet Fortuna Primigeniának,[1] ha aznap megfutamítja az ellenséget, és fogadalma meghallgatásra talált. (9) A punokat szétverték és megfutamították; több mint 4000 fegyverest vágtak le, majdnem 300-at élve fogtak el, 50 lovat és 11 hadijelvényt zsákmányoltak. Hannibal a csatavesztéstől megrendülve Krotónba vonta vissza seregét.

(10) Ugyanebben az időben Marcus Cornelius *consul* Itália másik részében Etruriát nem is annyira fegyvereivel, inkább kegyetlen ítéleteivel tartotta rettegésben; itt ugyanis majdnem mindenki Magon felé hajlott, mert tőle reméltek változást. (11) A *consul* ezeket a *senatus* határozata alapján folytatott vizsgálatokat teljesen részrehajlás nélkül vezette. Sok előkelő etruszkot elítéltek, akik vagy maguk mentek el Magonhoz, vagy követeket küldtek hozzá, hogy népük elpártolásáról tárgyaljanak. (12) Ezek kezdetben még bevárták az ítéletet; később bűnösségük tudatában sokan önkéntes számkivetésbe mentek, és távollétükben ítélték el őket. Így személyüket kivonták a büntetés alól, csak vagyonukat hagyták ott mint hivatalosan elkobozható zálogot.

37.

(1) Miközben a *consul*ok így tevékenykedtek Itália két végében, Rómában Marcus Livius és Gaius Claudius Nero *censor*ok felolvasták a *senator*ok névsorát. Ismét Quintus Fabius Maximust nyilvánították a *senatus* első emberének; hét embert bélyegeztek meg, de ezek közül egyik sem ült még *curulis*i széken. (2)

[1] Ezt a templomot tíz évvel később, 194-ben szentelték fel a Quirinalis-dombon, a Porta Collina mellett (XXXIV. 53. 5).

Szigorúan, a legnagyobb lelkiismeretességgel ellenőrizték az állami épületek helyreállítását, és megpályáztatták a marhavásártérről a nyilvános nézőtérnél[1] álló Venus-szentélyhez vezető útnak és a Nagy Istenanya palatiumi templomának megépítését. (3) Új adót állapítottak meg a só eladási ára után. A só ára Rómában és egész Itáliában egyhatod *as* volt.[2] A sóárusítást bérbe adták, azzal, hogy Rómában a só ára maradjon változatlan, a törvénykezési és gyülekezőhelyeken azonban legyen magasabb, és az ára helyenként változzon. (4) Az emberek meg voltak győződve arról, hogy ezt az adót az egyik *censor* találta ki, aki neheztelt a népre, mert az egykor igazságtalanul elítélte, és a só árával elsősorban azokat a *tribus*okat terhelte meg, amelyek ellene szavaztak.[3] Ezért kapta Livius a Salinator melléknevet.[4] (5) A népszámlálást lezáró tisztító áldozatot később tartották meg, mert a *censor*ok először elküldtek a különféle hadszínterekre, hogy mindenhonnan jelentsék nekik, mekkora az egyes hadseregekben a római polgárok száma. (6) Ezekkel együtt 214 000 embert írtak össze. A vagyonbecslést lezáró áldozatot Gaius Claudius Nero tartotta meg.

(7) Ezután – amire eddig még sohasem volt példa – átvették a 12 *colonia* vagyonbecslési jegyzékeit,[5] amelyeket a *coloniá*k saját *censor*ai készítettek el, hogy az állami levéltárban ott legyenek az adatok ezeknek a városoknak az emberi és anyagi erőforrásairól.

(8) Aztán megkezdték a lovagok számbavételét. Úgy alakult, hogy mindkét *censor*nak állami lova volt. Amikor a Pollia *tribus* következett, amelynek a jegyzékében Marcus Livius neve is szerepelt, és a kikiáltó habozott, előszólítsa-e magát a *censor*t, Nero rákiáltott: „Szólítsd csak Marcus Liviust!" – (9) és akár mert az egykori ellenségeskedés nem múlt el nyomtalanul, akár azért, hogy felfuvalkodottságában épp a legrosszabbkor fitogtassa szigorúságát,[6] felszólította Marcus Liviust, hogy adja el a lovát, mivel annak idején a népgyűlés elítélte

[1] Valószínűleg a Circus Maximus.

[2] Egy font só áráról van szó.

[3] Az áremelés az ún. vidéki *tribus*okat sújtotta, a városi *tribus*okat nem. Tehát nemigen lehetett szó Livius magánbosszújáról, hiszen később olvassuk (XXIX. 37. 13–14), hogy éppen egyetlen vidéki *tribus*, a Maecia szavazott mellette.

[4] A név jelentése kb. 'sópárlós Livius'.

[5] A katonaállítást megtagadó 12 *coloniá*ra vonatkozó korábbi határozat értelmében (vö. XXIX. 15.).

[6] A két *censor* egymásra vonatkozó – szinte már a komikum határát súroló – intézkedései, vagy az a lehetetlen határozat, hogy Livius mind a 34 *tribus*t az *aerarius*ok közé sorolta, nem válhattak valóban érvényessé, mert a *censor*ok egy polgárt csak közösen hozott határozattal foszthattak meg bármely jogától. Efféle kijelentésekkel legfeljebb egymás és önmaguk jó hírének árthattak

őt. (10) Erre Marcus Livius, amikor az Arnensis *tribus*ra és tiszttársa nevére került a sor, hasonlóképpen felszólította Gaius Claudiust, hogy adja el a lovát, két okból: először, mert annak idején hamis tanúvallomást tett ellene, másodszor, mert nem őszintén békült ki vele. (11) Így *censor*i működésüket azzal fejezték be, hogy szégyenteljes vetélkedésben igyekeztek egymás jó hírét beszennyezni, miközben sajátjukat tették tönkre. (12) Amikor Gaius Claudius megesküdött arra, hogy a törvények szerint járt el, és utána felment a kincstárba,[1] azok között, akiket az *aerarius*ok közé sorolt, megnevezte tiszttársát is. (13) Ezután Marcus Livius jelent meg az államkincstárban, és a Maecia *tribus*on kívül, amely nem ítélte el őt, és elítéltetése után nem is választotta meg *consul*nak, majd *censor*nak, az egész római népet, mind a 34 *tribus*t az *aerarius*okhoz sorolta, (14) egyrészt mivel ártatlanul elítélték őt, másrészt mert elítéltetése után *consul*lá, majd *censor*rá tették. Le sem tagadhatják – mondta –, hogy vagy ítéletükkel vétkeztek egyszer, vagy szavazásukkal kétszer. (15) A 34 *tribus*szal együtt Gaius Claudius is az *aerarius*ok közé kerül; és ha volna rá példa, hogy kétszeresen is az *aerarius*ok közé soroltak valakit, akkor ő Gaius Claudiust még külön, név szerint is az *aerarius*okhoz sorolta volna.

(16) Visszataszító volt, ahogy a *censor*ok versenyeztek egymás megbélyegzésében, de a nép állhatatlanságának a megrovása mégiscsak méltó volt a *censor*i tisztség tekintélyéhez az akkori időkben. (17) Mivel a *censor*ok lejáratták magukat, Gnaeus Baebius nép*tribunus* abban a meggyőződésben, hogy az ő rovásukra megnövelheti népszerűségét, mindkettőjüket törvénybe idézte a népgyűlés elé. Ezt azonban a *senatus* egyhangúlag megakadályozta, nehogy ezután a *censor*ok működése a nép hangulatától váljon függővé.

38.

(1) Ugyanezen a nyáron Bruttiumban a *consul* rohammal elfoglalta Clampetiát; Consentia, Pandosia és még néhány jelentéktelen város pedig önként hódolt meg.[2]

(2) Minthogy közeledett a választógyűlés ideje, úgy döntöttek, hogy inkább Corneliust hívják Rómába Etruriából, ahol nem volt háború. (3) Az ő elnöklétével Gnaeus Servilius Caepiót és Gaius Servilius Geminust választották meg *consul*nak. (4) Ezután került sor a *praetor*választásra, ahol megválasztották Publius Cornelius Lentulust, Publius Quinctilius Varust, Publius Aelius Paetust, Publius

[1] A *censor*ok a vagyonbecslés után a Saturnus szentélyében lévő államkincstárban helyezték el a polgárok összeállított névsorát és a tevékenységükkel kapcsolatos egyéb okmányokat.

[2] Consentia és Clampetia meghódolását Livius a XXX. könyvben (19. 10) ismét leírja, feltehetőleg egy másik forrás alapján.

Villius Tappulust – a két utóbbi éppen plebejus *aedilis* volt, amikor *praetor*rá választották őket. (5) A *consul* a választások befejezése után visszatért seregéhez Etruriába.

(6) Ebben az évben meghalt néhány pap, akiknek a helyére újakat választottak. Az előző évben elhunyt Marcus Aemilius Regillus helyére Tiberius Veturius Philót választották meg és szentelték fel Mars *flamen*jének. (7) Marcus Pomponius Matho *augur* és *decemvir* helyére megválasztották *decemvir*nek Marcus Aurelius Cottát, *augur*nak Tiberius Sempronius Gracchust,[1] aki még egészen fiatal volt – ilyesmi akkoriban a papi tisztségek odaítélésénél nagyon ritkán esett meg.

(8) Ebben az évben a *curulis aedilis*ek, Gaius Livius és Marcus Servilius Geminus egy arany négyesfogatot állítottak fel a Capitoliumon, és két napon át ismételték a Római Játékokat. Ugyancsak két napon keresztül ismételték a Plebejus Játékokat az *aedilis*ek, Publius Aelius és Publius Villius. A játékok alkalmával Iuppiternek is lakomát rendeztek.

[1] A 215. és 213. év *consul*jának fia. Az ő fiai voltak Ti. és C. Gracchus, akik 133-ban, illetve 123–122-ben földreformot próbáltak végrehajtani Rómában.

XXX. könyv

Tartalmi összefoglaló (Kr. e. 203–201)

Afrikában Scipio több csatában legyőzi a karthágóiakat, Hasdrubalt és Syphax numida királyt Massinissa segítségével, az ellenség két táborát elfoglalja, miközben azoknak 40 000 embere pusztul el tűztől-vastól. Syphaxot C. Laelius és Massinissa fogságba is ejti.

Massinissa első látásra szerelemre lobban a fogoly Sophoniba, Hasdrubal lánya és Syphax felesége iránt, akit azonnal feleségül is vesz. Scipio feddő szavaira aztán mérget küld az asszonynak, amellyel az végez magával.

Scipio győzelmei annyira kétségbe ejtik a karthágóiakat, hogy megmaradásuk érdekében hazahívják Hannibalt. Az 16 év után elhagyja Itáliát, átkel Afrikába, és tárgyalás révén próbál békét kieszközölni Scipiótól. Miután a feltételekben nem sikerül megegyezni, csatára kerül a sor, amelyben Hannibal vereséget szenved.

A karthágóiak békét kérnek és kapnak. Hannibal a béke ellen szónokoló Giskont saját kezűleg rángatja le a szószékről, majd elnézést kér elhamarkodott cselekedetéért, és a béke mellett emel szót.

Massinissa visszakapja királyságát.

Scipio visszatér a Városba, és hét országra szóló diadalmenetet tart. Q. Terentius Culleo *senator* sapkában vonul Scipio kocsija után. Scipio vagy katonái szeretete, vagy a nép kegye folytán megkapja az Africanus melléknevet. Ő az első hadvezér, akit az általa legyőzött nép nevével tiszteltek meg.

Magon összecsap a rómaiakkal az insuberek földjén, megsebesül, és miután a karthágói követek felszólítására visszaindul Afrikába, belehal sebébe.

1.

(1) Amikor Gnaeus Servilius és Gaius Servilius *consul*ok a pun háború 16. évében [203] előterjesztést tettek a *senatus*ban az állam, a háború és a hadszínterek ügyében, (2) az atyák így határoztak: A *consul*ok döntsék el egymás között megegyezéssel vagy sorshúzás útján, melyikük kapja a bruttiumi hadszínteret és Hannibalt, és melyikük Etruriát és a ligurok földjét. (3) Akinek Bruttium jut, az vegye át Publius Sempronius hadseregét; Publius Sempronius – akinek fővezéri megbízatását *proconsul*i minőségben meghosszabbították egy évre – lépjen Publius Licinius helyébe, (4) ő pedig térjen vissza Rómába. Licinius egyéb erényei mellett, amelyekben ez idő tájt egy polgár sem bővelkedett annyira, mint ő, kitűnő katonának is számított: a természet és a szerencse elhalmozta őt minden jóval, ami embernek juthat. (5) Előkelő származású volt és gazdag, egyaránt

kitűnt külsejével és testi erejével, és remek szónok hírében állt, akár perbeszédet kellett mondania, akár a *senatus* vagy a népgyűlés előtt felszólalnia egy javaslat mellett vagy ellen. (6) Rendkívül jártas volt a *pontifex*jogban is, és ráadásként *consul*i tisztsége még katonai dicsőséghez is juttatta.[1]

Ugyanúgy döntöttek Etruriát és Liguriát, mint a bruttiumi hadszínteret illetően: (7) Marcus Cornelius Cethegusnak meghagyták, hogy adja át seregét az új *consul*nak, ő maga pedig, miután fővezéri megbízatását meghosszabbították, vegye át Galliát azokkal a légiókkal, amelyeknek az előző évben Lucius Scribonius volt a parancsnoka. (8) Ezután kisorsolták a hadszíntereket: Caepio kapta meg Bruttiumot, Geminus Etruriát. (9) Majd a *praetor*ok provinciáinak kisorsolására került a sor. Paetus Aeliusnak jutott a városbeliek jogvitáinak intézése, Publius Lentulusnak Szardínia, Publius Villiusnak Szicília, Quinctilius Varusnak Ariminum a két légióval együtt, amelyek eddig Spurius Lucretius alatt szolgáltak. (10) Lucretius fővezéri megbízatását is meghosszabbították, és megbízták, hogy építtesse fel Genua városát, amelyet a pun Magon lerombolt.

Publius Scipio fővezéri megbízatását határidő nélkül meghosszabbították egészen addig, amíg végre nem hajtja feladatát, és be nem fejezi a háborút Afrikában. (11) Azt is elrendelték, hogy ünnepélyes könyörgést kell tartani azért, hogy Scipio átkelése az afrikai hadszíntérre üdvös legyen a római népnek, magának a hadvezérnek és seregének.

2.

(1) 3000 embert soroztak be szicíliai szolgálatra, mivel a provincia csapatainak színe-javát átszállították Afrikába. Úgy döntöttek, hogy 40 hadihajóval kell őrizni a sziget partvonalát az Afrikából várható hajóhadak ellen, (2) ezért Villius 13 új hajót vitt magával Szicíliába, amelyeknek számát a helyben kijavított régi hajókkal egészítették ki. (3) Marcus Pomponius, az előző évi *praetor*, akit fővezéri megbízatását meghosszabbítva a hajóhad élére állítottak, az Itáliából hozott új katonákat a hajókra rendelte. (4) Ugyanennyi hajót és hasonló fővezéri jogkört szavaztak meg az atyák Gnaeus Octaviusnak is, aki szintén az előző évben volt *praetor*,[2] Szardínia partvidékének védelmére. Lentulus *praetor* parancsot kapott, hogy küldjön ezekre a hajókra 2000 embert. (5) Itália partvidékének biztosítására – mivel nem tudhatták, hová küldenek hajóhadat a karthágóiak, de arra számítani lehetett, hogy ott próbálkoznak, ahol védtelen pontot találnak – ugyanennyi hajóval Marcus Marcius előző évi *praetor*t rendelték ki. (6) A *consul*ok a *senatus* döntése alapján 3000 katonát soroztak ehhez a hajóhadhoz, és ezenkívül

[1] Licinius 205-ben volt *consul*, de nem tudunk kiemelkedő katonai teljesítményéről.

[2] Valójában két évvel azelőtt, 205-ben.

még két városi légiót biztonsági tartaléknak. (7) Hispániában megerősítették eddigi seregük parancsnoki tisztében a két régi hadvezért, Lucius Lentulust és Lucius Manlius Acidinust. Ebben az évben Róma összesen 20 légióval és 160 hadihajóval viselt hadat.

(8) A *praetor*ok utasítást kaptak, hogy induljanak el provinciájukba. A *consul*oknak megparancsolták, hogy mielőtt elindulnának a Városból, rendezzék meg a nagyszabású játékokat, amelyek megtartására még Titus Manlius Torquatus *dictator* tett fogadalmat[1] arra az esetre, ha az állam helyzete a következő öt évben nem romlik.

(9) Sok helyről jelentettek csodajeleket, és ezek újabb vallásos rettegést keltettek az emberekben. Hitelt adtak annak az állításnak, hogy a Capitolium aranydíszeit hollók szaggatták le a csőrükkel, sőt meg is ették. (10) Antiumban egerek rágtak meg egy aranykoszorút. Capua környékén sáskák roppant tömege lepte el a földeket, és senki sem tudta, honnan kerültek oda. (11) Reatéban ötlábú csikó jött a világra. (12) Anagniában először elszórt tüzek tűntek fel az égen, majd hatalmas tűzcsóva lobbant fel. Frusinóban a napot keskeny szivárvány vette körül, majd magát a napkorongot is körülzárta kívülről egy nagyobb gyűrű. Arpinumban a síkságon mély katlanná süllyedt a föld. (13) Amikor az egyik *consul* levágta az első áldozati állatot, a máj csúcsa hiányzott. Ezeket a csodajeleket kifejlett áldozati állatokkal hárították el; a *pontifex*ek testülete jelölte ki, mely isteneknek kell áldozatot bemutatni.

3.

(1) Miután mindezt elvégezték, a *consul*ok és *praetor*ok elutaztak provinciájukba. De mindnyájuk fő gondja Afrika volt, mintha a sorsolás ezt bízta volna rájuk – vagy mert tudták, hogy itt dől el államuk és a háború sorsa, vagy hogy kedvében járjanak Scipiónak, akire akkor az egész polgárság figyelme irányult. (2) Ezért nemcsak Szardíniáról, mint már említettem, de Szicíliából és Hispániából is szállítottak számára ruhát és gabonát, sőt Szicíliából még fegyvereket és mindenféle élelmiszert is.

(3) Scipio egész télen nem hagyott fel a hadműveletekkel, mert számtalan feladat várt rá egyszerre. Ostromzár alatt tartotta Uticát; Hasdrubal tábora ott állt látótávolságban tőle; (4) a karthágóiak már vízre bocsátották hajóhadukat, amely felszerelve és harcra készen várta, hogy feltartóztathassa a római utánpótlást. Közben még arról a tervről sem tett le, hogy Syphaxot újból a maga oldalára állítja, hátha megcsömörlött már a feleségével való állandó szerelmeskedéstől.

[1] Vö. XXVII. 33. 8.

(5) Syphax azonban inkább csak a békefeltételekre tett javaslatokat, hogy a rómaiak vonuljanak ki Afrikából, a punok Itáliából, de ahhoz nem sok reményt lehetett fűzni, hogy átpártol, ha folytatódik a háború. (6) Sokkal valószínűbbnek tartom, hogy a tárgyalásokat követek útján folytatták – egyébként a történetírók többsége is így vélekedik –, mint azt, amit Valerius Antias állít, hogy Syphax személyesen ment el tárgyalni a római táborba. (7) A római fővezér először hallani sem akart ezekről a feltételekről. Később már egyre kevésbé mereven zárkózott el az indítványok elől, hogy embereinek hihető oka legyen átjárkálni az ellenséges táborba, sőt felcsillantotta a reményt, hogy ha még többször meghányják-vetik a dolgokat, előbb-utóbb sikerül megegyezniük.

(8) A karthágóiak téli tábora a földekről véletlenszerűen összegyűjtött anyagokból épült, csaknem teljes egészében fából. (9) A numidák főképp nádból font és általában gyékénnyel fedett kunyhókban táboroztak, szétszórtan, rendezetlenül, jó néhányan pedig, mivel csak úgy a maguk feje után foglaltak helyet maguknak, a sáncon és az árkon kívül laktak. (10) Amikor Scipiónak mindezt hírül hozták, reménykedni kezdett, hogy alkalomadtán felgyújthatja az ellenség táborát.

4.

(1) A Syphaxhoz menesztett követségekkel a légiók első *cohors*ainak kipróbált, bátor és értelmes *centurió*it küldte el lovászoknak álcázva, rabszolgaruhában, (2) hogy miközben a követek tárgyalnak, szétszóródjanak a táborban, felderítsék az összes ki- és bejáratot, a táborok egészének és egyes részeinek fekvését és jellegét, a punok és a numidák szálláshelyét, és hogy mekkora a távolság Hasdrubal és a király tábora között, (3) és egyszersmind figyeljék meg az előőrsök és éjjeli őrjáratok szolgálati rendjét, hogy éjszaka vagy nappal volna-e könnyebb csellel rajtuk ütni. A tárgyalások egymást érték, Scipio pedig tervszerűen mindig másokat küldött el, hogy minél többen ismerkedjenek meg a körülményekkel. (4) A gyakori tárgyalások napról napra jobban elhitették Syphaxszal, hogy Scipio békét fog kötni vele és az ő révén a karthágóiakkal. Végül a római követek kijelentették: A fővezér megtiltotta, hogy határozott válasz nélkül térjenek vissza hozzá. (5) Így hát, ha Syphax már döntött, közölje ezt velük, ha pedig még tanácskoznia kell Hasdruballal és a karthágóiakkal, akkor tanácskozzon; most már legfőbb ideje vagy megkötni a békét, vagy teljes elszántsággal folytatni a háborút.

(6) Miközben Syphax tanácskozott Hasdruballal, az pedig a karthágóiakkal, a felderítőknek is elég idejük volt, hogy mindenütt körülnézzenek, és Scipiónak is, hogy megtegye a szükséges előkészületeket. (7) Ráadásul mivel már szóba

került a béke, és remélni lehetett, hogy létre is jön, a punok és a numida király – ahogy az lenni szokott – elhanyagolták az óvatosságot, és nem gondoltak rá, hogy az ellenség közben készülhet valamire. (8) Végül megadták a választ: kihasználva, hogy a rómaiak láthatólag nagyon szerettek volna békét kötni, néhány szigorúbb feltételt is hozzáfűztek az ajánlathoz. Ezzel jó ürügyet szolgáltattak Scipiónak, aki úgyis véget akart vetni a fegyverszünetnek. (9) Azt felelte a király követének, hogy a haditanács elé terjeszti a kérdést, majd másnap közölte vele: Itt egyedül ő tett meg mindent a békéért, de hiába, rajta kívül senki nem akarta. Vigye tehát hírül Syphaxnak, hogy csak akkor remélhet békét a rómaiakkal, ha elpártol a karthágóiaktól.

(10) Azzal felbontotta a fegyverszünetet, hogy adott szava ne akadályozza tervei végrehajtásában. Vízre bocsátotta hajóit – már tavaszodott ugyanis –, fedélzetüket ostrom- és hajítógépekkel rakatta meg, mintha a tenger felől akarna támadást intézni Utica ellen, (11) az Utica fölött álló domb elfoglalására pedig, amelyet már korábban is megszállt, kiküldött 2000 embert, egyrészt azért, hogy az ellenség figyelmét elterelje igazi szándékáról, (12) másrészt hogy miközben ő maga Syphax és Hasdrubal ellen vonul, az ellenség ki ne törhessen a városból tábora ellen, amelyben csak jelentéktelen védőőrséget hagy majd.[1]

5.

(1) Miután megtett minden előkészületet, összehívta a haditanácsot, ahol beszámoltatta tapasztalataikról felderítőit és Massinissát, aki alaposan ismerte az ellenség helyzetét. Végül ő maga terjesztette elő, mit tervez a következő éjszakára. (2) A *tribunus*oknak kiadta a parancsot, hogy mihelyt a haditanács feloszlik és felharsannak a kürtök, azonnal induljanak el a légiókkal a táborból. (3) Ahogy megparancsolta, a csapatok napnyugtakor megkezdték a kivonulást, az első őrségváltás idején menetoszlopba fejlődtek, és éjféltájban – ugyanis hét mérföldnyi utat kellett megtenniük – nyugodt lépésben elértek az ellenséges táborhoz.

(4) Scipio itt Laeliusra bízta csapatai egy részét Massinissával és a numidákkal együtt, és megparancsolta, hogy támadják meg és árasszák el gyújtócsóvákkal Syphax táborát. (5) Ezután Laeliust és Massinissát külön-külön magához szólította, és nyomatékosan figyelmeztette őket, hogy amennyivel az éjszaka csökkenti az előrelátó tervezés lehetőségét, azt ők gondos körültekintéssel pótolják;

[1] Livius forrása, Polübiosz valamivel kevésbé jó színben tünteti fel Scipio eljárását: az ő elbeszélése szerint Scipio már a tárgyalások folyamán megtette ezeket az előkészületeket (XIV. 2. 1–5).

(6) ő maga Hasdrubalt és a pun tábort fogja megtámadni, de csak akkor kezdi el, ha látja, hogy a király tábora már ég. (7) Erre nem is kellett sokáig várnia. Alig kapott bele a láng az első kunyhókba, máris átcsapott a közelben állókra, majd tovább az ezek mellé épültekre, és végül mindenfelé elharapódzott az egész táborban.

(8) Kitört a pánik, ahogy az természetes is volt egy kiterjedt éjszakai tűzvésznél. Syphax emberei azonban úgy vélték, hogy a tűz véletlenül ütött ki, nincs köze az ellenséghez és a háborúhoz, így hát fegyvertelenül tódultak ki, hogy oltsák a lángokat. (9) Egyenest a fegyveres ellenség, főként a numidák karjaiba futottak, akiket a király táborát pontosan ismerő Massinissa a kivezető utak megfelelő pontjain helyezett el. (10) Sokan közülük még fekhelyükön, félálomban égtek halálra, sokakat pedig, ahogy egymás hegyén-hátán, fejvesztve próbáltak menekülni, a szűk kapukijáratoknál tapostak agyon.

6.

(1) A karthágóiak közül először az őrök pillantották meg a lángok visszfényét, majd mások is, akiket felébresztett az éjszakai riadalom. Ők is ugyanabba a tévedésbe estek: azt hitték, hogy magától támadt a tűzvész; (2) a vérfürdő és a sebesülések nyomán támadt kiáltozás hallatán is csak összezavarodtak, hogy ezt is az éjszakai zűrzavar okozza-e, és képtelenek voltak megállapítani, mi az igazság. (3) Így aztán ki-ki fegyvertelenül, hiszen nem gyanakodtak ellenséges mesterkedésre, mindössze a tűzoltó-felszerelést víve magával, kirohant azon a kapun, amely a legközelebb volt számára – egyenesen a római menetoszlop közepébe.

(4) Egy szálig levágták őket, nemcsak az ellenség iránti gyűlöletből, hanem azért is, hogy vissza ne menekülhessen közülük valaki hírmondónak. Scipio azonnal megrohanta a nagy felfordulásban őrizetlenül maradt kapukat, (5) majd gyújtócsóvákat dobatott a közeli tetőkre. A tovaterjedő lángok először elszórtan, több helyen lobogtak fel, azután a szomszédságban továbbharapódzva mindent egyetlen tűztengerbe borítottak. (6) A megperzselődött emberek és állatok először őrült menekülésükkel, majd hulláikkal torlaszolták el a kapukijáratokat. Akit nem emésztett el a tűz, azzal végzett a vas: így mindkét tábort ugyanaz a szerencsétlenség semmisítette meg. (7) Mindkét vezér megmenekült azonban, és velük a sok ezer fegyveresből mindössze 2000 gyalogos és 500 lovas, hiányos fegyverzetben, legtöbbjük sebesülten és füstmérgezéssel. (8) Mintegy 40 000 ember esett el vagy lett a lángok áldozata; több mint 5000-et fogtak el, köztük sok előkelő karthágóit és 11 tanácstagot. (9) 174 hadijelvényt és több mint 2700 numida lovat zsákmányoltak, valamint 6 elefántot, 8-cal pedig a fegyver vagy a tűz végzett. Rengeteg fegyver jutott a rómaiak kezére; ezt a hadvezér mind elégettette áldozatul Vulcanusnak.

7.

(1) Hasdrubal az afrikaiak legközelebbi városába menekült néhány emberével,[1] és a vezér nyomát követve itt gyülekezett a többi túlélő is. Azután továbbvonult innen, mert félt, hogy kiadják Scipiónak. (2) A város nem sokkal később tárt kapukkal fogadta a rómaiakat, akik nem bántották őket, mert önként adták meg magukat. A rómaiak ezután két várost is elfoglaltak és kiraboltak.[2] A zsákmányt azzal együtt, amit a táborok felgyújtása után kimentettek a tűzből, a katonák kapták meg.

(3) Syphax innen mintegy nyolc mérföldnyire állapodott meg egy erődített helyen; Hasdrubal Karthágóba sietett, nehogy ott a legújabb vereség hatására félelmükben engedékenyebb döntést hozzanak. (4) A városban először akkora rémület uralkodott el, hogy meg voltak győződve: Scipio otthagyja Uticát, és azonnal Karthágót veszi ostrom alá. (5) Ezért a *sufet*ek – ez a tisztség náluk körülbelül a *consul*i hatáskörnek felel meg – összehívták az államtanácsot. (6) Itt három vélemény ütközött meg egymással. Az első azt javasolta, hogy küldjenek békét kérő követeket Scipióhoz. A második képviselői Hannibalt akarták hazahívni, hogy mentse meg hazáját a végzetesnek ígérkező háborútól. A harmadik rómaiakhoz illő állhatatosságot tanúsított a szerencsétlenségben: (7) szervezzék újjá seregüket, és buzdítsák Syphaxot, hogy ne hagyja abba a háborút. Mivel a jelenlévő Hasdrubal és a Barka-párt minden tagja a háború mellett foglalt állást, ez a javaslat győzött.

(8) Meg is kezdték a sorozást a városban és vidéken. Követeket küldtek Syphaxhoz is, aki már amúgy is újra teljes buzgalommal készült a háborúra, (9) mert felesége most már nem a szerelmes szívre olyannyira ható csáberejével, hanem szánalmat keltő könyörgéssel győzte meg őt. Könnyeket ontva esedezett, ne hagyja cserben az ő apját és hazáját, és ne engedje, hogy Karthágó ugyanannak a tűzvésznek a martaléka legyen, amely a két tábort elhamvasztotta. (10) A követek egy kapóra jött, reményt keltő hírt is közöltek vele: Obba város környékén[3] 4000 főnyi, kiváló ifjakból álló keltibér sereggel találkoztak, amelyet katonaszedőik fogadtak zsoldjukba Hispániában, Hasdrubal pedig szintén hamarosan megérkezik nem megvetendő csapatok élén. (11) Így a király nemcsak

[1] Ez a város Appianosz tudósítása szerint Anda volt (*Afrika története* 97), amely azonban más forrásból nem ismert. Egyéb azonosítási javaslatok, Uzalis, Thizica vagy a későbbi Ad Gallum Gallinacium.

[2] Ezek talán Cigisa (ma Szidi Tabet) és Ucres voltak.

[3] Talán azonos a Polübiosz (XIV. 6. 12) által említett Abbával, amelyet másfelől Thubbával (ma Hensir Tobba) azonosítanak. Egy Obba nevű város (a mai Ebba) a szárazföld belsejében is volt, de kérdés, hogyan kerülhettek oda a keltibérek.

szívélyes választ adott a követeknek, de megmutatta nekik a numida földművesek tömegét is, akiket épp akkor látott el fegyverrel és lóval, és megígérte, hogy mozgósítani fogja országa egész ifjúságát. (12) Ő tudja – mondta –, hogy vereségük a tűzvész, nem pedig egy ütközet következménye volt, márpedig háborúban az a vesztes, akit fegyverrel győznek le.

(13) Ezt a választ kapták a követek; és néhány nap múlva Hasdrubal és Syphax ismét egyesítették csapataikat. Seregük összesen mintegy 30 000 embert számlált.

8.

(1) Scipio, mintha Syphaxszal és a karthágóiakkal már végképp leszámolt volna, minden figyelmét Utica ostromára fordította. Már elindította ostromgépeit a falak ellen, amikor hírét vette, hogy a háború újrakezdődött. Feladta ezt a tervét, (2) és csekély létszámú csapatokat hagyva hátra, hogy szárazon és vízen fenntartsa az ostrom látszatát, java erejével az ellenség ellen vonult. (3) Először egy magaslaton állapodott meg, mintegy négy mérföldnyire a király táborától. Másnap lovasságával levonult a domb alatt elterülő Nagy Mezőkre[1] – így hívják a helyet –, és azzal töltötte a napot, hogy megközelítette az ellenség előőrseit, és kisebb rajtaütésekkel zaklatta őket. (4) A következő két napon hol az egyik, hol a másik fél csapatai ütöttek ki rendezetlenül az ellenségre, de semmi említésre méltó dolog nem történt. A negyedik napon mindkét fél felsorakozott az ütközetre.

(5) A római hadvezér a *hastatus*okból álló első vonal mögé a *princeps*eket rendelte, a *triarius*okat pedig tartalékba helyezte. Az itáliai lovasságot a jobb-, a numidákat és Massinissát a balszárnyon helyezte el. (6) Syphax és Hasdrubal a numidákat az itáliai lovassággal, a karthágóiakat Massinissával szemben helyezte el, a keltibérek helyét pedig a centrumban, a légiók hadijelvényeivel szemben jelölte ki. (7) Ilyen felállásban ütköztek meg.

Az első rohammal sikerült egyszerre mindkét szárnyat, a numidákat és a karthágóiakat is visszavetni, hiszen sem a numidák – legnagyobbrészt földművesek – nem tudták feltartani a római lovasságot, sem a szintén újonc karthágóiak a múltkori győzelem után most különösen félelmetes Massinissát. (8) A keltibérek csatasora viszont helytállt, noha mindkét oldalról fedezetlenül maradt: az ismeretlen vidéken a meneküléstől sem várhattak sok jót, Scipio részéről pedig nem remélhettek irgalmat azok után, hogy idejöttek Afrikába zsoldosként, hogy ostrom alá vegyék, holott oly sok jót tett velük és népükkel.

[1] A terület a Bagrada középső folyásánál feküdt.

(9) Ezért, miután az ellenség minden oldalról körülvette őket, rendületlenül helytállva hullottak halomra, és amíg mindenki velük volt elfoglalva, Syphax és Hasdrubal jókora egérutat nyert. Végül a küzdelemnél is hosszabb öldökléstől kimerült győztesekre ráesteledett.

9.

(1) Másnap Scipio Laeliust és Massinissát a teljes római és numida lovassággal és a legkönnyebben mozgó gyalogosokkal Syphax és Hasdrubal üldözésére küldte. (2) Ő maga csapatai főerejével – ígéretekkel, megfélemlítéssel vagy erőszakkal – meghódította a környékbeli, karthágói fennhatóság alatt álló városokat.

(3) Karthágóban igen nagy volt a rémület; meg voltak győződve róla, hogy Scipio, miután seregével villámgyorsan meghódította az összes szomszédos területet, váratlanul magát Karthágót fogja megtámadni. (4) Ezért nekiláttak kijavítani, bástyákkal megerősíteni a falakat, és mindenki elkezdte beszállítani a földekről az élelmiszert, amivel kibírhat egy hosszú ostromot. (5) Ritkán esett szó békekötésről, annál sűrűbben arról, hogy követek útján haza kell hívni Hannibalt. (6) A legtöbben azt szorgalmazták, hogy a római utánpótlás feltartóztatására szervezett hajóhadat küldjék Utica alá, hogy megtámadja a gyanútlanul ott állomásozó római hajókat, sőt talán még a tengerészek csekély őrizettel hátrahagyott táborán is rajtaüthet.

(7) A többség ezt a javaslatot helyeselte, de azért elhatározták, hogy követeket küldenek Hannibalhoz, hiszen még ha a legnagyobb szerencsével jár is a hajóhad vállalkozása, az csak az ostromlott Utica helyzetén könnyít valamenynyit, (8) de magának Karthágónak a védelmére nem maradt más hadvezér, csak Hannibal, sem más hadsereg, mint Hannibalé. (9) Így hát másnap vízre bocsátották a hajókat, és egyszersmind a követek is elindultak Itáliába. Sietve intéztek mindent, mert erre sarkallta őket balszerencséjük; mindegyikük tudatában volt, hogy ha valamiben késlekedik, azzal mindannyiuk életben maradását viszi vásárra.

(10) Scipio, akinek serege már nehezen mozgott a sok városból összeszedett zsákmánytól, a foglyokat és a többi zsákmányt elküldte Utica mellett álló régi táborába, és Karthágót vette célba. Elfoglalta a védőseregétől elhagyott Tuniszt,[1] (11) amely mintegy 15 mérföldnyire fekszik Karthágótól. (12) Ezt a várost részben védművek, részben természetes fekvése teszi biztonságossá, ráadásul Karthágóból ellátni odáig, és innen is kilátás nyílik Karthágóra és a várost övező tengerre.

[1] Görög-latin nevén Tynes (Tünész).

10.

(1) A rómaiak éppen javában dolgoztak a sáncműveken, amikor megpillantották onnan a Karthágóból Utica felé vitorlázó ellenséges hajórajt. (2) Ezért abbahagyták az erődítést, elhangzott a parancs az indulásra, és rohanvást útra is keltek, nehogy váratlan támadás érje hajóikat, amelyek a szárazföld felé, az ostromra figyeltek, és egyáltalán nem voltak tengeri ütközetre felszerelve. (3) Hogyan is tudtak volna egy mozgékony, jól felszerelt és felfegyverzett hajóhaddal szemben helytállni ezek a hajók, amelyeket hajító- és ostromgépekkel raktak meg, és vagy teherhajókként használták őket, vagy szorosan odakormányozták a fal mellé, hogy töltés vagy híd gyanánt megkönnyítsék a felhatolást?

(4) Ezért visszaérkezése után Scipio a tengeri csaták szokásos gyakorlatával ellentétben a döfőorros hadihajókat, amelyek a többi védelmét biztosíthatták volna, a hátsó vonalban, a part mentén sorakoztatta fel, (5) a teherhajókból pedig négyszeres védőfalat vont az ellenség elé. Ezeket, nehogy soraik a harc zűrzavarában felbomoljanak, árbocaiknál és vitorlarúdjaiknál fogva az egyik hajóról a másikra átvetett erős kötelekkel fogta egybe. (6) Pallókat is rakatott le közéjük, hogy az egész hajósoron végig lehessen menni, és pontosan az átjárók alatt térközöket hagytak, hogy a felderítőhajók innen futhassanak ki az ellenség felé, és ide vonulhassanak biztonságban vissza.

(7) Miután sietve megtették az előkészületeket, amennyire az idő engedte, Scipio mintegy 1000 válogatott védőharcost rendelt a teherhajókra, ahová főként hajítófegyvert halmoztak fel hatalmas tömegben, hogy bármilyen hosszúra nyúló küzdelemre elég legyen. (8) Így felkészülve feszülten várták az ellenség érkezését.

Ha a karthágóiak jobban siettek volna, első támadásukkal legyűrhették volna a rómaiakat a kapkodó készülődés zűrzavarában. (9) De szárazföldi vereségeiktől megtörve már a tengeren sem bíztak eléggé magukban, pedig ott ők voltak az erősebbek. Így aztán a kényelmes vitorlázással eltelt a nap, és csak este ért el a hajóraj a kikötőhöz, amelyet az afrikaiak Rusucmonnak neveznek. (10) Másnap napkeltekor a nyílt tenger felől szabályos tengeri csatára sorakoztatták fel hajóikat, abban a hiszemben, hogy a rómaiak ki fognak hajózni ellenük. (11) De amikor hosszas várakozás után nem észleltek semmi mozgást az ellenségnél, végre megtámadták a teherhajókat.

(12) A helyzet nem is emlékeztetett tengeri csatára; inkább olyan volt, mintha hajók indulnának ostromra várfalak ellen. A teherhajók jóval magasabbak voltak. (13) Így a punok hadihajóikról többnyire eredménytelenül hajigálták rájuk dárdáikat, minthogy szinte függőlegesen fölfelé kellett dobniuk, viszont a teherhajókról sokkal nagyobb erővel, még saját súlyuktól is gyorsulva hullottak lefelé a dárdák. (14) A pallóhidak alatt lévő réseken át előnyomuló felderítőhajókat és egyéb könnyű dereglyéket a hadihajók először puszta lendületükkel és

nagyságukkal visszaszorították, (15) később pedig ezek már a védőket is zavarták azzal, hogy az ellenfél hajói közé keveredtek; így a védők gyakran inkább nem is dárdáztak, nehogy elhibázzák, és saját embereiket találják el. (16) Végül a pun hajókról vashoroggal ellátott rudakat – katonai nyelven kapócsáklyákat – kezdtek kivetni a római hajókra. (17) Minthogy a rómaiak nem tudták elvágni sem ezeket, sem a láncokat, amelyekre rá voltak erősítve, ezért amikor valamelyik hadihajó hátrafelé evezve magával vonszolt egy horogra akadt teherhajót, (18) azt lehetett látni, ahogy elszakadnak a hajókat egymáshoz erősítő kötelek, vagy egyszerre egy egész sor hajót vontatnak el. (19) Így aztán tönkrement az összes palló, és a védők alig tudtak átugrani a második sorban álló hajókra.

(20) Mintegy 60 teherhajót vontattak el Karthágóba, ahol a siker jelentőségéhez képest túlságosan is nagy volt a lelkesedés. De ez annál jobban esett, mivel az egymást érő vereségek és állandó könnyhullatás közepette váratlanul mégiscsak felragyogott egy halvány kis reménysugár, (21) nem beszélve arról, hogy a római hajóhad szemmel láthatólag közel járt a megsemmisüléshez, csak éppen a pun hajóhad parancsnokai késlekedtek, Scipio pedig idejében érkezett meg a segítséggel.

11.

(1) Éppen ezekben a napokban érkezett meg Numídiába Laelius és Massinissa mintegy 14 nap után. A maesuliusok, Massinissa apjának alattvalói örömmel fogadták őt mint rég várt uralkodójukat. (2) Syphax, miután elűzték onnan tisztjeit és helyőrségeit, saját országába húzódott vissza, de továbbra sem állt szándékában nyugton maradni. (3) A fülig szerelmes férfit felesége és apósa állandóan tüzelte, ráadásul annyi emberanyaggal és lóval rendelkezett, hogy sok éve viruló birodalma erejének láttán még egy kevésbé barbár és féktelen jellemű embert is nagyra törő gondolatok töltöttek volna el. (4) Így egy helyre gyűjtött össze minden hadra fogható embert, lovat és fegyvert osztott nekik, és a lovasokat *turmá*kba, a gyalogosokat *cohors*okba osztotta be, ahogy egykor a római *centurió*któl tanulta.[1] (5) Az előzőnél nem kisebb, de majdnem teljesen újonc és fegyelmezetlen seregével megindult az ellenség ellen. (6) Fel is ütötte táborát annak közelében, és először néhány lovas indult el az előretolt állásokból, hogy biztos helyről felderítést végezzen, majd amikor hajítódárdákkal elűzték őket, visszavágtattak övéikhez. Azután hol az egyik, hol a másik fél hajtott végre kitörést, és mivel a visszaverteket fűtötte a szégyen, még többen nyomultak a

[1] Vö. XXIV. 48.

helyükbe. (7) Így alakulnak ki a nagy lovas ütközetek: a győztesek bajtársait a remény, a vesztesekét a bosszúvágy szólítja csatába.

(8) Most is így történt. Kevesen kezdték a viadalt, de végül a harci vágytól tüzelve mindkét fél teljes lovassága elővágtatott. Amíg csak a lovasok viaskodtak, alig lehetett feltartóztatni a masaesuliusok tömegét, mert Syphax hatalmas csapatokat küldött előre. (9) Amikor azonban a római gyalogság[1] hirtelen előretört a neki utat nyitó lovas*turmá*k között, és szilárd arcvonalat alkotva visszaszorította a rendezetlenül támadó ellenséget, (10) a barbárok előbb visszafogták lovaik vágtáját, azután megtorpantak és szinte megzavarodtak az új harcmodortól, végül pedig nemcsak a gyalogosok elől hátráltak meg, de már a gyalogság támogatásától felbátorodott lovassággal szemben sem tudtak helytállni. (11) Már közeledtek a légiók hadijelvényei is. Ekkor aztán a masaesuliusok nemhogy az első rohamot, de a hadijelvények és fegyverek látványát sem tudták elviselni, annyira úrrá lett rajtuk korábbi vereségeik emléke vagy a jelenlegi rémület.

12.

(1) Ekkor, miközben Syphax az ellenséges *turmá*k felé lovagolt, hátha önmaga veszélyeztetésével sikerül felkeltenie övéiben a szégyenérzetet és megállítani őket, (2) a lova súlyos találatot kapott, és ő lezuhant róla. Megrohanták, élve elfogták, és – elsősorban Massinissa nagy örömére – Laelius elé hurcolták. (4) Ebben az ütközetben a győzelemhez képest nem volt nagy vérfürdő, mivel valódi küzdelem csak a lovasok között folyt. (5) A rómaiak nem öltek meg többet 5000 embernél, és alig feleannyit ejtettek fogságba, amikor megtámadták a tábort, ahová a sokaság menekült királya elvesztése után.

(3) Kirta volt Syphax királyságának fővárosa, ahová rengeteg ember menekült a csatából.[2] (6) Massinissa kijelentette: Ebben a pillanatban az a legnagyobb öröm számára, hogy győztesként láthatja viszont apja királyságát, amelyet annyi idő múltán visszaszerzett. De sem a jó, sem a balsorsban nincs vesztegetni való idő. (7) Ha Laelius megengedi neki, hogy lovasságával és a megbilincselt Syphaxszal előremenjen Kirtába, a pánikot kihasználva hatalmába keríti majd a várost; Laelius pedig a gyalogsággal kisebb napi menetekben követheti őt.

(8) Laelius beleegyezésével Massinissa előrenyomult Kirtáig, és kihívatta magához tárgyalásra a város vezetőit. Mivel azonban ezek nem tudtak a királyt ért szerencsétlenségről, sem a történtek elbeszélése, sem a fenyegetés, sem a rábeszélés nem hatott rájuk mindaddig, amíg a királyt megláncolva eléjük nem

[1] Itt még csak a könnyűfegyverzetűekről van szó.

[2] A kéziratokban a 4. *capitulum* előtt álló mondatot az újabb kiadások ide helyezik át, mivel értelmileg is ide tartozik.

vezették. (9) Erre a szánalmas látványra kitört a jajveszékelés. A városbeliek egy része rémületében őrizetlenül hagyta a falakat, a többiek pedig hirtelen ötlettől vezérelve összefogtak, hogy megnyerjék a győztes jóindulatát, és kinyitották a kapukat. (10) Massinissa őröket küldött szét körös-körül a kapukhoz és a falak megfelelő pontjaira, hogy senki előtt ne nyíljon út a menekülésre, majd lovát megsarkantyúzva bevágtatott, hogy birtokába vegye a királyi palotát.

(11) Amikor belépett az előcsarnokba, mindjárt a küszöbön Sophoniba, Syphax felesége, a pun Hasdrubal leánya fogadta, aki megpillantva a fegyveres csapat közepén álló, szembetűnő fegyverzetű és külsejű Massinissát, úgy vélvén – helyesen –, hogy ő a király, a térdéhez borult és így szólt: (12) „Az istenek, hősiességed és szerencséd a kezedbe adtak bennünket. De ha szabad egy fogoly nőnek élete és halála ura előtt könyörgő szavát felemelnie, ha szabad megérintenem térdedet és győzelmes jobbodat, (13) akkor könyörögve kérlek a királyi méltóságra, amelyet nemrég még mi is viseltünk, a numida nép nevére, amely közös volt számodra és Syphax számára, e királyi palota isteneire, akik bárcsak jobb előjelekkel fogadnának téged, mint amilyenekkel Syphaxot útjára bocsátották: (14) add meg nekem, az oltalomkérőnek azt a kegyet, hogy te magad dönts foglyod sorsáról tetszésed szerint, és ne engedd, hogy rómaiak gőgös és kegyetlen hatalmába kerüljek. (15) Ha csak Syphax felesége lennék, akkor is jobban szeretném magam egy numidának, afrikai honfitársamnak, nem pedig egy jöttment idegennek az irgalmára bízni – (16) azt pedig beláthatod, mitől tarthat egy karthágói nő, ráadásul Hasdrubal lánya egy római részéről. Esdekelve kérlek, hogy ha másként nem lehet, akár halálom révén is ments meg engem a rómaiak hatalmából!"

(17) Sophoniba fiatal volt és gyönyörű. Így aztán miközben Massinissa ígéretéért könyörgött, hogy ne szolgáltassa ki őt senki rómainak, és hol annak térdét ölelte, hol jobbját szorongatta, szava pedig már inkább csábításnak, mint könyörgésnek hatott, (18) a győztes szíve nemcsak szánalomra indult, hanem, minthogy a numida nép nagyon érzéki természetű, rabul ejtette őt a rabja iránt feltámadó szerelem. Kezet adott rá, hogy teljesíti a nő kérését, és bevonult a palotába.

(19) Azután töprengeni kezdett magában, hogyan váltsa be adott szavát. Mivel nem látott más megoldást, a szerelem vakmerő és arcátlan tanácsát fogadta meg. (20) Parancsot adott, hogy még aznap készítsék elő a lakodalmat, hogy kész tények elé állítsa Laeliust és magát Scipiót is, és ne adjon nekik lehetőséget, hogy a nőről mint foglyukról döntsenek, hisz azóta ő már Massinissa hitvese. (21) Épp hogy megkötötték a házasságot, amikor megérkezett Laelius. Nem titkolta neheztelését a történtek miatt: először megpróbálta a nászágyról elhurcoltatni az asszonyt, hogy Syphaxszal és a többi fogollyal együtt elküldje Scipióhoz.

(22) Végül engedett Massinissa kérésének, hogy bízza Scipióra a döntést, hogy Sophoniba a két király közül melyiknek a sorsában osztozzon; így csak Syphaxot és a többi foglyot küldte el, majd Massinissa segítségével hódoltatta Numídia többi, királyi helyőrséggel megerősített városát.

13.

(1) Amikor megérkezett a hír, hogy Syphaxot a táborba hozzák, az egész sokaság kicsődült, mint valami látványos diadalmenetre. (2) Ő maga haladt legelöl, láncra verve, utána az előkelő numidák csapata. Ekkor ki-ki, amennyire csak tudta, magasztalni kezdte Syphax nagyságát, népének hírnevét, hogy így növeljék saját győzelmük dicsőségét, mondván: (3) Ez az a király, akinek méltóságát oly nagyra tartotta a földkerekség két leghatalmasabb népe, a római és a karthágói, (4) hogy hadvezérük, Scipio otthagyta hadseregét és provinciáját, Hispániát, és két ötevezősoros hajón átkelt Afrikába, hogy elnyerje az ő barátságát,[1] (5) Hasdrubal, a punok fővezére pedig nemcsak hogy maga is felkereste őt királyságában, de még leányát is hozzáadta feleségül. Így Syphax egyszerre két hadvezért tartott a markában, egy punt és egy rómait. (6) Ahogy a halhatatlan istenek békéjét mindkét fél állatáldozatokkal próbálta kieszközölni, éppúgy törekedtek mindketten az ő barátságára is. (7) Hatalma már akkorára növekedett, hogy Massinissát is elűzte a birodalmából, és az csak azért maradt életben, mert halálhírét keltették, és erdei búvóhelyén vadállatok módjára rablásból tengette életét.

(8) A királyt, akit így magasztalt a körülötte álló tömeg, Scipio fővezéri sátrába vezették. Scipio is megrendült, összehasonlítva a férfiú hajdani szerencséjét a jelenlegivel, kiváltképp amikor eszébe jutott vendégbarátságuk, kézszorításuk, hivatalos és személyes szerződésük. (9) Ugyanezek az emlékek bátorították fel Syphaxot, amikor legyőzőjével beszélt.

Scipio kérdésére, hogy mit forgatott a fejében, amikor nemcsak felmondta a szövetséget Rómával, de még háborút is indított ellene, (10) azt bizonygatta, hogy hibázott és elvesztette az eszét, de nem akkor, amikor fegyvert ragadott a római nép ellen, hanem jóval korábban. Ez már nem a kezdete volt őrültségének – mondta –, hanem végső következménye. (11) Akkor bolondult meg, akkor száműzte a lelkéből a személyes vendégbarátság és a hivatalos szerződés minden emlékét, amikor karthágói asszonyt vitt a házhoz. (12) Azoknak a lakodalmi fáklyáknak a lángja hamvasztotta el az ő palotáját. Az a fúria, az az istenátka térítette el és cserélte ki az ő lelkét mindenféle gonosz csábítással, és addig nem nyughatott, amíg saját kezűleg nem adta rá az istentelen fegyvereket vendége és barátja ellen. (13) De végső nyomorúságában az nyújt vigaszt számára, hogy ez

[1] Vö. XXVIII. 17.

az átkos fúria most az ő legádázabb ellenségének hajlékába és házi isteneihez költözött át. (14) Massinissa sem nem bölcsebb, sem nem állhatatosabb Syphaxnál, sőt fiatalsága miatt még óvatlanabb is; mindenesetre az ő részéről még nagyobb ostobaság és féktelenség volt, hogy elvette ezt a nőt feleségül.

14.

(1) Szavai, amelyeket nemcsak az ellenség iránti gyűlölet sugallt, hanem a féltékenység is – hiszen a szeretett nőt vetélytársa oldalán látta –, nem csekély aggodalmat ébresztettek Scipióban. (2) Vádjait még hihetőbbé tette, hogy Massinissa szinte a háború kellős közepén csapott lakodalmat, anélkül hogy Laeliust megkérdezte vagy akár megvárta volna, olyan lázas sietséggel, hogy még aznap, amikor megpillantotta a fogságába esett ellenséget, maga mellé vette törvényes hitveséül, és ellensége házi istenei előtt végezte el az esküvői szertartást. (3) Scipio ezt annál veszedelmesebbnek vélte, mivel őt magát Hispániában ifjú létére soha női fogoly szépsége meg nem hódította.[1]

Ezen töprengett magában, amikor megérkezett Laelius és Massinissa. Miután mindkettőjüket egyformán barátságos arccal üdvözölte, és nagyszerű dicséretekkel halmozta el a teljes számban összegyűlt haditanács előtt, (4) félrevonta Massinissát, és így szólt hozzá: „Úgy vélem, Massinissa, bizonyára észrevettél bennem néhány jó tulajdonságot, ezért jöttél el hozzám először Hispániában, hogy barátságot köss velem, később pedig itt, Afrikában ezért ajánlottad oltalmamba magadat és céljaidat. (5) Márpedig jó tulajdonságaim közül, amelyekért érdemesnek láttad barátságomat keresni, egyikre sem vagyok olyan büszke, mint a szenvedélyekkel szemben tanúsított önuralmamra és mértékletességemre. Jó lett volna, Massinissa, ha egyéb kiváló erényeid mellé még ezt is eltanulod tőlem. Hidd el nekem, a mi életkorunkban még a felfegyverzett ellenség sem jelent akkora veszélyt, mint a körülöttünk burjánzó gyönyörök. (7) Aki ezeket önuralmával megzabolázza és megfékezi, az sokkal nagyobb dicsőséget és diadalt arat, mint mi Syphax legyőzésével. (8) Minden határozott és bátor cselekedetedet, amelyet távollétemben hajtottál végre, szívesen idéztem fel és emlékszem rá; a többin pedig jobban szeretném, ha egyedül gondolkodnál el, ahelyett hogy szavaim nyomán szégyenkeznél miattuk. (9) Syphaxot a római nép jósjeleivel győztük le és ejtettük fogságba. Így tehát ő maga, felesége, királysága, földje, városai, az ott lakó emberek, egyszóval minden, ami Syphaxé volt, a római nép zsákmánya. (10) A királyt és feleségét még akkor is Rómába kellene küldenünk, ha az asszony nem volna karthágói polgár, és apját nem láttuk volna az ellenséges sereg élén, és a *senatus*t és a római népet illetné a feladat, hogy ítéletet

[1] Vö. XXVI. 50.

mondjon a sorsáról, mivel állítólag ő idegenítette el tőlünk királyi szövetségesünket, és ő hajszolta bele hanyatt-homlok a háborúba. (11) Győzd le önmagadat! Ne tedd tönkre annyi kiváló tettedet egyetlen jellemhibával, és ne játszd el számtalan szolgálatoddal kiérdemelt hálánkat egyetlen ballépéssel, amely nagyobb annál, mint amennyit az oka megér!"

15.

(1) Massinissa e szavak hallatán nemcsak elvörösödött, de a könnyei is eleredtek. Biztosította a fővezért, hogy az ő utasításaihoz fogja tartani magát, de arra kérte: amennyire a körülmények engedik, legyen tekintettel arra, hogy ő már meggondolatlanul elkötelezte magát adott szavával, (2) ugyanis megígérte hitvesének, hogy nem szolgáltatja ki senkinek. Ezután feldúltan elhagyta a fővezéri sátrat, és saját sátrába vonult vissza. (3) Mindenkit kiküldött, és jó ideig csak nyögött és sóhajtozott, amit a sátor körül állók is jól hallhattak. (4) Végül hatalmas nyögés szakadt fel belőle, majd behívatta hűséges szolgáját, akinél királyi szokás szerint a váratlan sorsfordulatok esetére fenntartott méreg volt. Utasította, hogy keverje ki a mérget egy kehelyben, és vigye el Sophonibának a következő üzenettel: (5) Massinissa szívesen megtartotta volna első ígéretét, amely őt mint férjet asszonyával szemben kötelezte. Mivel azonban őt ettől a lehetőségtől megfosztják azok, akiknek hatalmuk van fölötte, legalább második ígéretét beváltja, és nem engedi, hogy hitvese élve jusson a rómaiak kezére. (6) Gondoljon apjára, a fővezérre, hazájára és a két királyra, akiknek hitvese volt, és vegye saját kezébe a sorsát.

Sophoniba, amikor a szolga megérkezett hozzá az üzenettel és a méreggel, így szólt: (7) „Elfogadom ezt a menyegzői ajándékot, még hálás is vagyok érte, ha ez a legtöbb, amit férj a feleségének nyújtani tudott. Azért közöld vele, hogy szívesebben haltam volna meg, ha nem a sírom küszöbén kötök házasságot." – (8) Amilyen büszkén beszélt, olyan nyugodtan vette át a poharat, és a megrendülés legkisebb jele nélkül kiitta.

(9) Scipio, amikor mindezt hírül vette, azonnal magához hívatta a szenvedélyes ifjút, nehogy az fájdalmában valami végzetes elhatározásra jusson. (10) Hol vigasztalta, hol szelíden korholta azért, hogy egyik elhamarkodott lépéséért egy másikkal bűnhődött meg, és a szükségesnél tragikusabb fordulatot adott az ügynek. (11) Másnap, hogy Massinissa figyelmét elterelje friss gyászáról, fellépett a fővezéri emelvényre, és gyűlésbe hívta seregét. Itt üdvözölte Massinissát első ízben királyként, rendkívüli dicséretekkel halmozta el, és aranykoszorúval, arany áldozótállal, *curulis*i székkel, elefántcsont jogarral,[1] hímzett tógával és

[1] A jogar latin neve *scipio.*

pálmadíszes tunikával ajándékozta meg. (12) A kitüntetés értékét szavaival is gyarapította, mondván: a rómaiak szemében nincs nagyobb dicsőség, mint a diadalmenet, és a diadalmenetet tartók ékességei sem ragyogóbbak annál,[1] amelyekkel a római nép a külföldiek közül egyedül Massinissát tisztelte meg.

(13) Ezután Laeliust részesítette dicséretben és ajándékozta meg aranykoszorúval, majd más katonákat is kitüntetett, kit-kit érdeme szerint. (14) Ezek a kitüntetések enyhítettek a király lelkiállapotán, és reménykedni kezdett, hogy Syphax eltávolítása után hamarosan egész Numídia az ő hatalmába kerül.

16.

(1) Scipio Rómába küldte Gaius Laeliust Syphaxszal és a többi fogollyal, és vele együtt útra keltek Massinissa követei is. Aztán visszatelepítette táborát Tuniszba, és befejezte a megkezdett erődítési munkálatokat.

(2) A karthágóiakat a római hajóhad ellen intézett, rövid távon sikeres támadásuk után kérészéletű és egyúttal jóformán alaptalan öröm töltötte el. Amikor azonban hírül vették, hogy fogságba esett Syphax, akihez szinte nagyobb reményeket fűztek, mint Hasdrubalhoz és saját seregükhöz, alaposan megrémültek. (3) Nem hallgattak többé a háborús párt szószólóira, hanem elküldték követségbe a vének 30 vezetőjét, hogy kérjenek békét. Ez egy belső tanácskozó testület volt náluk, amely rendkívüli befolyással bírt magára az államtanácsra is.[2]

(4) Amikor ezek megérkeztek a római táborba, a fővezéri sátorba, talpnyalók módjára – nyilván őshazájuk szokása szerint – földre borultak.[3] (5) Beszédük tökéletesen illett ehhez az alacsonyrendű hízelgéshez. Nem tisztázni akarták magukat a felelősség alól, hanem áthárítani azt Hannibalra és hatalmának támogatóira. (6) Irgalmat kértek államuk számára, amelyet polgárai meggondolatlansága már másodszor sodort a pusztulás szélére, és csak akkor maradhat meg, ha az ellenség ismét megkegyelmez neki. (7) A római nép – mondták – csak uralkodni akar a legyőzött ellenségen, de nem akarja megsemmisíteni. Ők engedelmes szolgái lesznek, parancsoljon csak nekik, amit akar.

[1] Az ajándékok – a tál és a *sella curulis* kivételével – a diadalmenetet tartó hadvezérek szokásos jelvényei voltak.

[2] Ezt a testületet Arisztotelész még nem említi a karthágói államról szóló munkájában. Feltételezések szerint tagjai vagy volt *sufet*ekből kerültek ki, vagy évente választották őket az államtanács tagjai közül.

[3] A *proszkünészisz*t, az uralkodó előtt való leborulást az ókorban perzsa szokásként tartották számon. Karthágó sohasem volt perzsa uralom alatt, így Livius csak arra utalhat, hogy Karthágó anyavárosa, Türosz Kr. e. 538–332 között a perzsa Akhaimenida Birodalom része volt.

(8) Scipio ezt válaszolta: Ő abban a reményben érkezett Afrikába – és ezt a reményét a háború eredményei csak növelték –, hogy győzelemmel, nem pedig békével fog hazatérni. (9) De noha a győzelem már-már a kezében van, mégsem utasítja vissza a békekötést, hogy minden nép megtudja: a római nép éppen olyan igazságosan fejezi be a háborúkat, ahogy elkezdi. (10) A következő békefeltételeket szabja: adják ki a foglyokat, a szökött katonákat és rabszolgákat; vonják ki hadseregüket Itáliából és Galliából;[1] tartsák távol magukat Hispániától; ürítsék ki az összes szigetet Itália és Afrika között,[2] (11) szolgáltassák ki minden hadihajójukat 20 kivételével; adjanak ezenkívül 500 000 *modius* búzát és 300 000 *modius* árpát. (12) Az adatok nem egységesek abban a tekintetben, hogy mekkora jóvátételt rótt ki rájuk. Egyes forrásokban 5000 talentum áll, másutt 5000 font ezüst, ismét másutt kétszeres zsold a katonák számára. (13) „Három napotok van eldönteni – jelentette ki –, hogy elfogadjátok-e a békét ezekkel a feltételekkel. Ha elfogadjátok, kössetek velem fegyverszünetet, és küldjétek el követeiteket Rómába a *senatus*hoz."

(14) Ezzel bocsátotta el a karthágóiakat. Azok úgy döntöttek, hogy semmiféle feltételt nem utasíthatnak vissza; időt akartak ugyanis nyerni, amíg Hannibal átkel Afrikába. (15) Követséget küldtek Scipióhoz, hogy kössék meg a fegyverszünetet, egy másikat pedig Rómába, hogy békéért folyamodjanak; ezek a látszat kedvéért néhány foglyot, katonaszökevényt és szökött rabszolgát is magukkal vittek, hogy könnyebben kieszközölhessék a békét.

17.

(1) Több nappal azelőtt érkezett meg Rómába Laelius Syphaxszal és az előkelő numida foglyokkal. Sorra beszámolt az atyáknak mindenről, ami Afrikában történt, az embereket pillanatnyilag nagy örömmel, a jövőre vonatkozóan pedig jó reménységgel töltve el. (2) Ezután megkérdezték az atyák véleményét: úgy döntöttek, hogy Syphaxot Albába küldik őrizetbe,[3] Laeliust pedig ott tartják addig, amíg a karthágói követek megérkeznek. (3) Azt is megszavazták, hogy négynapos hálaünnepet tartanak. Publius Aelius *praetor*, miután elbocsátotta a *senatus*t, gyűlést hívott össze, ahol Gaius Laeliusszal együtt lépett fel a szónoki emelvényre. (4) Amikor az emberek meghallották, hogy a karthágóiak seregeit

[1] Azaz Hannibalt és Magont egyaránt rendeljék vissza.

[2] Miután ezek a szigetek már majdnem mind a rómaiak hatalmában voltak, itt még Máltáról, a Baleár-szigetekről, Pitüuszáról és talán a Pantelleria- és Lampedusa-szigetről lehetett szó.

[3] Természetesen nem Alba Longába, hanem a Rómától északkeletre, az aequus földön lévő Alba Fucens nevű *coloniá*ba.

szétverték, legyőzték és elfogták a nagy nevű királyt, (5) és nagyszerű győzelmi menetben vonultak végig egész Numídián, nem tudták magukba fojtani nagy örömüket, hanem ujjongással és egyéb, a tömegnél szokásos módon fejezték ki határtalan lelkesedésüket. (6) Ezért a *praetor* azonnal rendeletet adott ki, hogy a templomok őrei nyissák ki a Város minden szentélyét, hogy a népnek egész napon át alkalma legyen szentélyről szentélyre járva köszönteni az isteneket, és hálát adni nekik.

(7) Másnap a *praetor* a *senatus* elé vezette Massinissa követeit. Ezek először is gratuláltak a *senatus*nak Publius Scipio Afrikában elért sikerei alkalmából, (8) majd köszönetet mondtak, hogy Scipio Massinissát nem csupán királynak szólította, hanem valóban azzá is tette, visszahelyezvén őt apja trónjára, ahol Syphax eltávolítása után, ha az atyák is úgy akarják, félelem és vetélytárs nélkül fog uralkodni; (9) majd a gyűlésen magasztaló szavak kíséretében a legfelségesebb ajándékokkal tüntette ki. Massinissa mindeddig és a jövőben is azon fog fáradozni – mondták –, hogy ezekre ne bizonyuljon méltatlannak. (10) Azt kéri a *senatus*tól, hogy döntésével erősítse meg királyi címét és a Scipiótól kapott egyéb jótéteményeket és megtiszteltetéseket; (11) valamint még azt is, hogy ha nincs ellenükre, engedjék haza a fogságba esett, Rómában raboskodó numidákat, mert ez megnövelné tekintélyét honfitársai körében.

(12) A követek ezt a választ kapták: Az afrikai győzelmekért szóló szerencsekívánatok éppúgy megilletik a királyt, mint őket. Véleményük szerint Scipio helyesen és megfelelőképpen járt el, amikor őt királyként üdvözölte, és bármi mást tett is Massinissa érdekében, azt az atyák helyeslik és dicséretesnek tartják. – (13) Határoztak arról is, hogy a követek vigyenek magukkal a királynak ajándékba két bíbor katonaköpenyt egy-egy aranycsattal és bíborsávos tunikával, két boglárokkal feldíszített lovat, két rend lovasfelszerelést és páncélt, valamint olyan sátrakat és katonai felszereléseket, amilyeneket a *consul*ok szoktak kapni. (14) Utasították a *praetor*t, hogy mindezt küldje el a királynak. Elrendelték, hogy minden követnek legalább 5000, kísérőiknek 1000 bronzpénzt adjanak ajándékba. A követek kaptak még fejenként két öltözet ruhát, a kísérők és a királynak visszaküldendő, szabadon engedett numidák pedig egyet-egyet. Ezenkívül megszavazták, hogy a követeknek egy üres lakóházban biztosítsanak szállást, ellátást és szórakozási lehetőséget.

18.

(1) Ugyanazon a nyáron, amelyen ezek a határozatok születtek Rómában és ezek a sikerek Afrikában, Publius Quinctilius Varus *praetor* és Marcus Cornelius *proconsul* a gall insuberek földjén szabályos csatában megütközött a pun Magonnal. (2) A *praetor* légiói álltak az első vonalban; Cornelius az övéit tartalék-

ban tartotta, ő maga pedig előrelovagolt az első vonalba. A két szárny élén a *praetor* és a *proconsul* minden erejével buzdította a katonákat, hogy nyomuljanak előre. (3) De miután nem értek el semmit, Quinctilius így szólt Corneliushoz: „Látod, elhúzódik a viadal, az ellenség félelmét az ellenállás nem várt sikere kemény helytállássá változtatja; fennáll a veszély, hogy előbb-utóbb vakmerőségbe csap át. (4) Rohamra kell indítanunk lovasságunkat, ha meg akarjuk őket zavarni és visszaszorítani. Ezért vagy te álld a sarat az első jelvényeknél, amíg én harcba vezetem a lovasságot, vagy én folytatom itt az első vonalban a harcot, és te indítsd el négy légiónk lovasait az ellenség ellen!"

(5) A *proconsul* kijelentette, hogy a két feladat közül azt vállalja el, amelyikkel a *praetor* megbízza. A *praetor* erre fiával, a tettre kész ifjú Marcusszal együtt a lovasokhoz ment, lóra parancsolta őket, és hirtelen rohamra indította az ellenség ellen.

(6) A lovasok okozta zűrzavart tovább fokozta a légiók csatakiáltása, és az ellenséges csatasor nem is tudott volna helytállni, ha Magon a lovasok első megmozdulására készenlétben tartott elefántokat azonnal be nem veti. (7) A lovak megrémültek trombitálásuktól, szaguktól és látványuktól, ami hatástalanná tette a lovasság segítségét. A közelharcban, ahol lándzsát és kardot lehetett használni, a római lovasság volt fölényben, de amikor megrémült lovaik messze elragadták őket, a távolból a numidák céloztak biztosabban. (8) Közben a gyalogosoknál a XII. légió, noha nagy része elhullott, inkább már csak becsületből, mint erejében bízva tartott ki, (9) de nem bírta volna tovább, ha a tartalékból az első vonalba vezényelt XIII. légió be nem avatkozik a már kétesélyessé váló küzdelembe.

Magon is bevetette a pihent légiók ellen a tartalékban álló gallokat. (10) Miután a rómaiak ezeket nagyobb fáradság nélkül szétverték, a XI. légió *hastatus*ai összetömörültek, és rátámadtak az elefántokra, amelyek már a gyalogosok sorait kezdték megbontani. (11) Mivel a zárt alakzatban támadó állatokra vetett dárdák közül szinte egy sem tévesztett célt, mindet visszakergették a pun csatasor közé, négy pedig sebektől borítva összerogyott. (12) Ekkor ingott meg először az ellenséges arcvonal. Közben látva, hogy elkergették az elefántokat, minden lovas előrevágtatott, hogy növelje a rémületet és zűrzavart. De amíg Magon ott állt a jelvények előtt, az ellenség csak lépésről lépésre, rendezetten hátrált, és lankadatlanul küzdött tovább. (13) Amikor azonban látták, hogy Magon combját átfúrja egy dárda, összeesik, és szinte félholtan viszik el a csatából, abban a pillanatban mindnyájan menekülni kezdtek.[1]

[1] A csata több részlete egybeesik az Indibilis elleni végső ütközet leírásával (XXIX. 2.). A legszembetűnőbb egyezés, hogy mindkét leírásban a XIII. légió siet a XII. segítségére.

Ezen a napon mintegy 5000 ellenséges katona esett el, és 22 hadijelvény lett a rómaiak zsákmánya. (14) De a rómaiak sem véráldozat nélkül vívták ki győzelmüket: 2300 ember veszett oda a *praetor* seregéből, elsősorban a XII. légióból, köztük két katonai *tribunus*, Marcus Cosconius és Marcus Maevius. (15) Elesett az ütközet végén beavatkozó XIII. légió katonai *tribunus*a, Gaius Helvius is, miközben helyrebillentették a csata mérlegét, 22 előkelő lovagot és több *centurió*t pedig az elefántok tiportak agyon. A küzdelem még jobban elhúzódott volna, ha vezére megsebesülése után az ellenség fel nem adja.

19.

(1) Magon a következő éj csendjében felkerekedett, és olyan hosszú menetekben, amennyire sebe engedte, eljutott a tengerpartra a ligur ingaunusokhoz. (2) Itt járultak elé a karthágói küldöttek, akik néhány napja kötöttek ki a Gall-öbölben, és közölték vele a parancsot, hogy a lehető leggyorsabban keljen át Afrikába. (3) Ezt fogja tenni bátyja, Hannibal is – mondták –, akihez szintén követek mentek ugyanezzel az utasítással. A karthágóiak nincsenek abban a helyzetben, hogy fenntartsák a fegyveres megszállást Galliában és Itáliában.

(4) Magont nemcsak az államtanács parancsa és hazája veszélyes helyzete siettette, de attól is félt, hogy ha késlekedik, utoléri a győztes ellenség, a ligurok pedig látva, hogy a punok itthagyják Itáliát, azokhoz pártolnak majd, akiknek hamarosan úgyis a hatalma alá kerülnek. (5) Egyszersmind remélte, hogy a hajózás kevésbé viseli meg, mint a szárazföldi utazás, és így a sebét is könnyebb lesz kezelni. Behajózta hát csapatait, és útnak indult, de alig hajóztak el Szardínia mellett, belehalt sebesülésébe. Aztán a Szardínia körül cirkáló római hajóhad szétszórta a pun hajókat a nyílt tengeren, és jó néhányat elfogott közülük. (6) Ez történt szárazon és vízen Itáliának az Alpokkal határos területén.

Gaius Servilius *consul* semmi emlékezetes cselekedetet nem hajtott végre működési területén, Etruriában és Galliában – ide is behatolt ugyanis –, (7) viszont 16 év után visszahozta a szolgaságból apját, Gaius Serviliust és vele Gaius Lutatius Catulust, akiket a boiusok ejtettek fogságba Tannetum falu mellett.[1] (8) Egyik oldalán apjával, a másikon Catulusszal tért vissza Rómába, inkább személyes, mint hivatalos dicsőséggel tüntetve ki magát. (9) Javaslatot terjesztettek a nép elé, hogy Gaius Serviliusnak ne származzon kára abból, hogy a

---

Mivel Hispániában előkerült egy, a XIII. légióhoz tartozó parittyalövedék kb. 205-ből, valószínűleg legalábbis ezt a részletet az Indibilis elleni csata leírásából kölcsönözte szerzőnk vagy forrása a Magon elleni ütközet leírásához.

[1] Még 218-ban (XXI. 25. 3–7).

törvény rendelkezése ellenére[1] nép*tribunus*sá és plebejus *aedilis*szé választották, noha apja, aki *curulis*i tisztséget is viselt, fia tudtán kívül még életben volt.[2] A *consul*, miután a javaslatot megszavazták, visszatért működési területére.

(10) A Bruttiumban tartózkodó Gnaeus Servilius *consul*hoz átpártolt Consentia, Aufugum, Bergae, Besidiae, Ocriculum, Lymphaeum, Argentanum, Clampetia és sok más jelentéktelen népcsoport, látva, hogy a pun háború tüze lassan kialszik.[3] (11) A *consul* Krotón környékén nyílt csatában Hanniballal is megütközött. Az ütközetről szóló hagyomány zavaros. Valerius Antias azt állítja, hogy 5000 ellenséges katonát vágtak le – ez olyan nagy szám, hogy vagy szemérmetlen kitalációnak kell tartanunk, vagy súlyos mulasztásnak azok részéről, akik nem említik. (12) Annyi azonban bizonyos, hogy Hannibal több csatát nem vívott Itáliában. Hozzá is megérkeztek ugyanis a karthágói küldöttek, hogy visszahívják Afrikába, épp ugyanakkor, mint Magonhoz.

20.

(1) Azt mondják, Hannibal a követek szavait hallgatva fogait csikorgatta, sóhajtozott, és alig tudta visszafojtani a könnyeit. (2) Miután közölték vele az üzenetet, így szólt: „Most már nem burkoltan, hanem nyíltan hívnak vissza azok, akik eddig is vissza akartak kényszeríteni azzal, hogy nem engedtek nekem utánpótlást és pénzt küldeni. (3) Nos, Hannibalt legyőzték, de nem a római nép, amelyet már annyi csatában kaszaboltam le és futamítottam meg, hanem a karthágói államtanács gáncsoskodása és irigysége. (4) Szégyenletes hazatérésem fölött még Scipio sem fog úgy ujjongani és dicsekedni, mint Hanno, aki, mivel házunkat másként nem tudta legyűrni, Karthágó romjai alá temette el!"

(5) Minthogy már előre sejtette ezt a fordulatot, egy ideje készenlétben tartotta hajóit. Sok hasznavehetetlen katonáját helyőrség gyanánt abba a néhány bruttius városba osztotta szét, amelyek inkább félelemből, mint hűségből még kitartottak mellette, csapatai színe-javát pedig átszállította Afrikába. (6) Sok itáliait, akik nem voltak hajlandóak követni őt Afrikába, és a lakinioni Hérának addig a napig soha meg nem gyalázott szentélyében rejtőztek el, bent a templomban gyalázatos módon lemészároltatta.[4]

(7) Azt mondják, nem sok száműzött hagyja el hazáját nagyobb szomorúsággal, mint ahogy Hannibal távozott az ellenség földjéről. Gyakran tekintett

[1] Lásd a XXVII. 21. 10 jegyzetét.

[2] 209-ben már híre érkezett, hogy Gaius Servilius apja életben van (vö. XXVII. 21. 10).

[3] Lásd XXIX. 38. 1, a hozzá fűzött jegyzettel.

[4] Nem valószínű, hogy ez a teljesen fölösleges vérengzés megtörtént. Ellentmond ennek később maga Livius is (XLII. 3. 6).

vissza Itália partjaira, kárhoztatva istent és embert, és saját fejére is átkot szórva, amiért katonáit a cannaei győzelem után nem vezette azon véresen Róma ellen. (8) Scipiónak volt bátorsága Karthágó ellen nyomulni, holott *consul*ként Itáliában nem is látta a pun sereget; (9) ő pedig, aki százezer fegyverest vágott le Trasumennusnál és Cannaenál, ott sorvadt el Casilinum, Cumae és Nola környékén. – Ilyen vádaskodások és panaszok közepette kényszerült elhagyni az oly sokáig megszállva tartott Itáliát.

21.

(1) Rómában szinte egyszerre értesültek Magon és Hannibal távozásáról. A kétszeres jó hír örömét csökkentette, hogy a római hadvezérekből láthatólag hiányzott a bátorság vagy az erő, hogy a *senatus* utasítása értelmében itt kössék le őket, (2) másrészt pedig aggódtak, hogy mi lesz a vége annak, ha a háború egész ereje egyetlen vezér és sereg ellen fordul.

(3) Ugyanezekben a napokban követek érkeztek Saguntumból, és magukkal hozták azokat az elfogott karthágóiakat a pénzükkel együtt, akik Hispániába mentek segédcsapatokat toborozni. (4) 250 font aranyat és 800 font ezüstöt tettek le a *senatus* előcsarnokában. (5) Az atyák a foglyokat átvették és börtönbe záratták, de az aranyat és ezüstöt visszaadták. Köszönetet mondtak a követeknek, megajándékozták őket, és hajókat adtak nekik, amelyekkel hazatérhetnek Hispániába.

(6) Ekkor az idősebb *senator*ok felvetették, hogy az emberek tudatáig lassabban jut el a jó, mint a baj. Emlékezhetnek, milyen félelmet és rémületet keltett Hannibal átkelése Itáliába, és utána milyen vereségeket, mennyi gyászt éltek át. (7) Amikor Róma falairól látni lehetett az ellenséges tábort, milyen fogadalmakat tett mindenki együtt és külön-külön! Hányszor lehetett hallani a gyűléseken, hogy a polgárok kezüket az ég felé tárva felkiáltottak: (8) hát soha nem érik meg azt a napot, amelyen Itália megszabadul az ellenségtől, és újra békében virágzik majd? (9) Tizenöt év után végre megadták ezt az istenek, és most nem akad senki, aki azt javasolná, hogy ezért hálát mondjanak nekik? Az emberek még a rájuk köszöntő kegyelmet sem fogadják eléggé hálás szívvel, a múltbelire pedig még kevésbé emlékeznek. – (10) A *senatus*ban minden oldalról felkiáltások hallatszottak, hogy Publius Aelius *praetor* tegyen előterjesztést ebben az ügyben. Megszavazták, hogy ötnapos hálaadó ünnepet rendeznek minden isten vánkosa előtt, és 120 kifejlett állatot áldoznak.

(11) Már elbocsátották Laeliust és Massinissa követeit, amikor jelentés érkezett, hogy látták Puteoliban a karthágóiak békét kérő küldöttségét, akik onnan szárazföldön folytatják útjukat. Ezért úgy döntöttek, visszahívják Laeliust, hogy az ő jelenlétében tárgyaljanak a békéről. (12) A karthágóiakat Quintus Fulvius Gillo,

Scipio *legatus*a vezette Rómába. Minthogy a Városba nem léphettek be,[1] a Villa Publicában kaptak szállást,[2] és a *senatus* Bellona szentélyében fogadta őket.

22.

(1) A követek nagyjából ugyanúgy beszéltek, mint Scipio előtt: a háború felelősségét az állam helyett teljesen Hannibalra hárították. (2) Az államtanács utasítása nélkül kelt át nemcsak az Alpokon, de már a Hiberuson is; saját szakállára kezdett háborút nemcsak a rómaiak, hanem már a saguntumiak ellen is – mondták. – (3) Így aki helyesen ítéli meg a helyzetet, beláthatja, hogy a karthágói államtanács és nép a mai napig nem sértette meg a rómaiakkal kötött szerződést. (4) Ezért megbízatásuk is mindössze arról szól, hogy kérjék, hadd maradjon érvényben a legutoljára[3] Gaius Lutatiusszal kötött béke.

(5) Amikor a *praetor* a hagyományos szokás szerint megadta az atyáknak a lehetőséget, hogy ha akarnak, kérdéseket tegyenek fel a követeknek, az idősebb *senator*ok, akik jelen voltak a békekötésnél, mindenféle kérdéseket intéztek hozzájuk. De a követek, akik szinte mind fiatal emberek voltak, azt válaszolták, hogy ők erre még nem emlékezhetnek. (6) Ekkor felzúdult az egész Curia: igazi pun ravaszsággal olyan embereket válogattak össze, hogy a régi békekötés érvényesítését kérjék, akik nem is emlékezhetnek arra.

23.

(1) Ezután kiküldték a követeket a Curiából, és végigkérdezték a *senator*ok véleményét.

Marcus Livius úgy vélekedett, hívják haza Gaius Serviliust, a közelebb állomásozó *consul*t, hogy az ő jelenlétében folytassák a béketárgyalást, (2) mivel a jelenlegi tárgyalásnál fontosabbra nemigen kerülhet sor, véleménye szerint nem illene a római nép méltóságához, ha ilyen fontos ügyről az egyik vagy mindkét *consul* távollétében tanácskoznának.

(3) Quintus Metellus, aki három évvel azelőtt volt *consul* és *dictator*, azt hangoztatta, hogy mivel Publius Scipio volt az, aki addig mészárolta az ellenség seregeit és pusztította országát, amíg rá nem szorította, hogy békéért könyörögjön, (4) és mivel senki nem képes helyesebben megítélni, őszintén kér-e békét

[1] Mint olyan nép követei, amellyel Róma még háborúban állt.

[2] Ez az épület a Mars-mezőn állt, a *pomerium*on kívül (vö. IV. 22. 7). Itt szállásolták el a diadalmenetre váró hadvezéreket is, akik szintén nem léphettek át a Város szakrális határán.

[3] Az I. pun háború végén, 241-ben.

az ellenség, mint ő, aki Karthágó kapui előtt folytatja a háborút, ezért csakis Scipio véleménye alapján szabad elfogadniuk vagy visszautasítaniuk a békét.

(5) Marcus Valerius Laevinus, aki kétszer volt *consul*,[1] azt bizonygatta, hogy nem követek ezek, hanem kémek. Ki kell utasítani őket Itáliából és őrizettel kísértetni a hajókig, Scipiónak pedig írni kell, hogy folytassa teljes erővel a háborút. (6) Laelius és Fulvius hozzáfűzték, hogy Scipio is akkor tartotta volna lehetségesnek a békekötést, ha Magont és Hannibalt nem hívják vissza Itáliából; (7) ellenkező esetben a karthágóiak színleg mindenbe beleegyeznek majd, amíg hadvezéreiket és seregeiket várják haza, azután pedig sutba vágják a vadonatúj szerződést, felednek minden istent, és folytatják a háborút. (8) Ez a vélemény is hozzájárult ahhoz, hogy Laevinus javaslatát szavazták meg, és a követeket békeszerződés, sőt csaknem válasz nélkül bocsátották el.

24.

(1) Ezekben a napokban Gnaeus Servilius *consul* abban a meggyőződésben, hogy őt illeti a dicsőség Itália békéjének helyreállításáért, mintha ő űzte volna ki Hannibalt, és most üldözőbe akarná venni, átkelt Szicíliába, hogy innen majd továbbhajózzon Afrikába. (2) Amikor ennek híre ment Rómában, az atyák először úgy döntöttek, hogy a *praetor* írja meg a *consul*nak: a *senatus* elvárja, hogy térjen vissza Itáliába. (3) Amikor a *praetor* kijelentette, hogy a *consul* nem fogja figyelemre méltatni levelét, külön ezért *dictator*rá választották Publius Sulpiciust, aki magasabb tisztsége tekintélyénél fogva visszahívta Itáliába a *consul*t. (4) Az év hátralevő részét a *dictator* azzal töltötte, hogy Marcus Servilius lovassági főparancsnokkal végigjárta a háborúban elpártolt itáliai városokat, hogy sorban kivizsgálja mindegyikük ügyét.

(5) A fegyverszünet ideje alatt biztonságban megérkezett Afrikába az a 100, utánpótlással megrakott teherhajó, amelyeket Publius Lentulus *praetor* küldött Szardíniáról 20 döfőorros hadihajó kíséretében; a tengeren nem veszélyeztette őket sem a vihar, sem az ellenség. (6) Gnaeus Octavius, aki 200 teherhajóval és 30 hadihajóval kelt át Szicíliából, már nem volt ilyen szerencsés. (7) Nyugodt hajózás után már szinte megpillantotta Afrika partjait, amikor először elült a szél, majd délire fordult, és szanaszét szórta a hajókat. (8) Octavius evezősei roppant erőfeszítéssel haladtak széllel szemben, így ő maga elérte hadihajóival az Apollo-hegyfokot. (9) A teherhajók legnagyobb része az Aegimurus-szigethez sodródott – ez a sziget zárja le a nyílt tenger felől az öblöt, amelynek belsejében

[1] Lásd a XXIX. 11. 3 jegyzetét.

Karthágó fekszik –, mások pedig mintegy 30 mérföldnyire a várostól,[1] a Karthágóval éppen szemben fekvő Hőforrásokhoz.[2] (10) Mindez Karthágótól látótávolságra történt. Az emberek az egész városból összefutottak a főtérre, a főtisztségviselők összehívták az államtanácsot, a nép pedig a tanácsterem előcsarnokában hangosan követelte, hogy ne szalasszák el a szemük előtt, karnyújtásnyira kínálkozó gazdag zsákmányt. (11) Bár néhányan felhozták ez ellen, hogy köti őket a békekezdeményezés, mások a fegyverszünetre hivatkoztak – ennek ugyanis még nem járt le az ideje –, az államtanács és a nép szinte egymásba vegyült gyűlése úgy határozott, hogy Hasdrubal[3] 50 hajóval induljon el az Aegimurushoz, és onnan kiindulva szedje össze a part mentén és a kikötőkben szétszóródott római hajókat. A teherhajókat, amelyekről elmenekült a legénység, először az Aegimurusról, majd a forrásoktól Karthágóba vontatták.

25.

(1) A követek még nem érkeztek vissza Rómából, és nem lehetett tudni, hogyan döntött a római *senatus* a háború és béke ügyében; a fegyverszünet ideje sem járt még le.[4] (2) Annál felháborítóbbnak tartotta Scipio azt a jogsértést, hogy a karthágóiak – azok után, hogy ők kértek békét és fegyverszünetet – maguk húzták keresztül a béke reményét és a fegyverszünettel vállalt kötelezettségüket. Azonnal követségbe küldte hát Karthágóba Lucius Baebiust, Lucius Sergiust[5] és Lucius Fabiust. (3) Ezeket kis híján ízekre szedte az összecsődült tömeg, és visszatérésük is éppen ilyen veszélyesnek ígérkezett, ezért azt kérték a tisztségviselőktől, akik beavatkozásukkal megakadályozták a lincselést, hogy küldjenek velük hajókat kíséretül. (4) Két háromevezősorost küldtek velük; amikor elértek a Bagrada folyóhoz, ahonnan már látni lehetett a római tábort, ezek visszatértek Karthágóba.

(5) Utica mellett állomásozott a pun hajóhad. Három négyevezősorosuk – vagy mert Karthágóból titkos utasítást kaptak rá, vagy Hasdrubal, a hajóhad parancsnoka saját döntéséből vetemedett ilyesmire – (6) váratlanul rátámadt a nyílt tenger felől érkező római ötevezősorosra, éppen amikor az elhaladt a hegyfok mellett. De mivel ez gyorsan kitért előlük, sem döfőorrukkal nem tudták meg-

[1] A távolságadat topográfiai megfontolások alapján nem tartozhat az Aegimurus-sziget leírásához, csak a Hőforrásokéhoz.

[2] Azonos lehet a később Aquae Carpitanae néven ismert gyógyforrásokkal, a mai Korbusz területén.

[3] Valószínűleg nem Giskon fia Hasdrubal, hanem számos névrokonának egyike.

[4] Polübiosz tudósítása szerint (XV. 1. 3) ez nem egészen így volt: Rómában megkötötték a békét, a népgyűlés is megszavazta, sőt minderről már Scipio is tudott.

[5] A szöveghagyomány egyik ágában e helyett a név helyett M. Servilius áll.

rongálni, sem fegyvereseik nem tudtak átugrálni rá, mert magasabb volt az ő hajóiknál, ráadásul a rómaiak derekasan védelmezték is, amíg volt elég hajítófegyverük. (7) Amikor ebből kifogytak, már semmi más segítségben nem bízhattak, csak a szárazföld közelségében és a táborból a partra kiözönlő katonák tömegében. (8) Ezért teljes erővel evezve, a lehető legnagyobb lendülettel felfutottak a partra, és csak a hajó ment tönkre, ők maguk ép bőrrel megmenekültek.

(9) Miután a karthágóiak sorozatos gaztetteikkel immár egyértelműen megszegték a fegyverszünetet, megérkezett Rómából Laelius és Fulvius a karthágói követekkel együtt. (10) Scipio közölte a követekkel, hogy noha a karthágóiak nemcsak fegyverszüneti kötelezettségüket szegték meg, de követeivel szemben a népek jogát is semmibe vették, ő nem tesz velük semmi olyasmit, ami méltatlan a római nép hagyományaihoz vagy saját jelleméhez. Azzal elbocsátotta őket, és folytatta a háborús készülődést.

(11) Amikor Hannibal már közeledett a parthoz, megparancsolta az egyik tengerésznek, hogy kússzon fel az árbocra, és nézzen körül, melyik vidékre érkeztek. Az azt felelte, hogy a hajó orra éppen egy szétrombolt síremlék felé néz. (12) Hannibal a rossz előjelet elkerülendő megparancsolta a kormányosnak, hogy menjenek tovább. Lepcisnél[1] kötött ki hajóhadával, és itt tette partra csapatait.

26.

(1) Ez történt ebben az évben Afrikában. A következő események már átnyúlnak arra az évre, amelyben Marcus Servilius Geminus, az akkori lovassági főparancsnok és Tiberius Claudius Nero lettek a *consul*ok [202]. (2) A görög anyaországbeli szövetséges városok követei még az előző év végén panaszt tettek, hogy Philipposz csapatai feldúlták földjüket, és amikor ők követeket küldtek Makedóniába, hogy kártérítést követeljenek, a király nem fogadta őket; (3) egyszersmind jelentették, hogy állítólag 4000 ember kelt át Afrikába Szópatrosz vezetésével a karthágóiak támogatására, és jókora pénzösszeget is vittek magukkal.[2] (4) A *senatus* erre úgy döntött, követeket küld a királyhoz azzal az üzenettel, hogy az atyák véleménye szerint szerződésszegést követett el. Gaius Terentius Varrót, Gaius Mamiliust és Marcus Aureliust küldték el, és három ötevezősoros hajót bocsátottak rendelkezésükre.

[1] A két hasonló nevű város közül Lepcis Minorról van szó.

[2] A Szópatrosz-féle kontingensről Liviuson kívül más forrás nem tesz említést, ezért feltételezik, hogy legfeljebb zsoldosokról lehetett szó, nem pedig Philipposz által hivatalosan küldött segédcsapatról.

(5) Az évet egy hatalmas tűzvész tette nevezetessé, amelyben porig égett a Publicius-lejtő, valamint egy árvíz és a gabonaár leesése – nemcsak azért, mert a béke visszatértével egész Itáliában akadálytalanná vált a közlekedés, (6) hanem azért is, mert Hispániából igen nagy mennyiségű gabona érkezett, amit Marcus Valerius Falto és Marcus Fabius Buteo *curulis aedilis*ek *modius*onként 4 *as*ért osztottak a népnek minden kerületben.

(7) Ebben az esztendőben halt meg Quintus Fabius Maximus, már aggastyán korában, ha valóban 62 éven át viselte az *augur*i tisztséget, ahogy egyes történetírók állítják. (8) Ő valóban megérdemelte nagyszerű melléknevét,[1] még ha nem őseitől örökölte volna is; hisz felülmúlta apja dicsőségét, de nagyapjáét is utolérte.[2] Nagyapját, Rullust több győzelem és nagyobb ütközetek tették híressé, de Fabius egyetlen ellenfele, Hannibal ezzel mind felér. (9) Fabius inkább számított óvatosnak, mint tettre késznek. Bár kérdés, hogy született halogató volt-e, vagy pedig csak az akkori háborúhoz illett sajátságosan ez a harcmodor, de annál semmi sem biztosabb, hogy – amint Ennius mondja[3] – ő volt az „egyetlen, ki hazát mentett meg a késlekedéssel". (10) *Augur*nak fiát, Quintus Fabius Maximust szentelték fel a helyére, *pontifex*nek pedig – mert két papi tisztséget is viselt – Servius Sulpicius Galbát.

(11) Egy napig ülték meg a Római Játékokat, a Plebejus Játékokat pedig háromszor ismételték meg teljes egészükben az *aedilis*ek, Marcus Sextius Sabinus és Gnaeus Tremelius Flaccus. Mindkettőjüket megválasztották *praetor*nak, és melléjük még Gaius Livius Salinatort és Gaius Aurelius Cottát. (12) Hogy ebben az évben a választógyűlést Gaius Servilius *consul* tartotta-e meg, vagy pedig – mivel őt Etruriában marasztalta hivatali kötelessége, az ottani vezetők összeesküvései ügyében tartott vizsgálatok levezetése a *senatus* határozata értelmében – az általa kinevezett *dictator*, Publius Sulpicius, azt a történetírók egymásnak ellentmondó állításai miatt nem lehet biztosan tudni.

27.

(1) A következő év [202] elején Marcus Servilius és Tiberius Claudius összehívta a *senatus*t a Capitoliumra, és előterjesztést tett a provinciák elosztásáról. (2) Azt indítványozták, hogy sorsolják ki Itáliát és Afrikát, mivel mindketten

[1] A Maximus név jelentése: ‘a legnagyobb'.

[2] Fabius apja, Q. Fabius Gurges Kr. e. 292-ben, 276-ban és 265-ben volt *consul*; nagyapja, Q. Fabius Maximus Rullianus Kr. e. 322–295 között ötször volt *consul*; volt *dictator* és *censor* is, és fontos győzelmet aratott az etruszkok és samnisok fölött (VIII. 39.).

[3] *Annales* (Évkönyvek) című művében (363 Skutsch: *Unus homo nobis cunctando restituit rem*).

Afrikát szerették volna megkapni; de Afrikát – elsősorban Quintus Metellus erélyes fellépésének hatására – sem nem ítélték oda nekik, sem nem tagadták meg tőlük. (3) Utasították a *consul*okat, tárgyalják meg a nép*tribunus*okkal, hogy legyenek szívesek megkérdezni a népet, kit akar megbízni a háború vezetésével Afrikában. (4) Az összes *tribus* Publius Scipióra szavazott. A *consul*ok ettől még sorshúzással is döntöttek az afrikai hadszíntérről, mivel a *senatus* így határozott. (5) Tiberius Claudius kapta meg azzal, hogy egy 50 ötevezősoros hajóból álló flottával keljen át Afrikába, és Publius Scipióval közösen, egyenlő hatáskörrel gyakorolja a fővezéri tisztet. Marcus Serviliusnak Etruria jutott. (6) Ezen a területen meghosszabbították Gaius Servilius fővezéri megbízatását is, hátha a *senatus* úgy dönt, hogy a *consul* maradjon a Városban.

(7) A *praetor*ok közül Marcus Sextiusnak jutott Gallia azzal, hogy Publius Quinctilius Varus neki adja át a két légiót és a provinciát; Gaius Livius kapta meg Bruttiumot azzal a két légióval, amelyeknek az előző évben Publius Sempronius *proconsul* volt a parancsnoka; (8) Gnaeus Tremeliusnak Szicília jutott, és utasították, hogy Publius Villius Tappulustól, az előző évi *praetor*tól vegye át a provinciát és a két légiót; Villiust azzal bízták meg, hogy *propraetor*ként 20 hadihajóval és 1000 katonával biztosítsa Szicília partvidékét, (9) Marcus Pomponiust pedig azzal, hogy hozza Rómába a többi 20 hadihajón a maradék 1500 katonát; Gaius Aurelius Cotta kapta meg a városbeliek jogvitáinak intézését. A többiek fővezéri megbízatását meghosszabbították eddigi provinciájukban, eddigi hadseregük élén. (10) Ebben az évben mindössze 16 légió védte a birodalmat.

Hogy mindent az istenek jóindulatú segítségével kezdhessenek el és hajthassanak végre, (11) úgy döntöttek, hogy a *consul*ok még hadba vonulásuk előtt rendezzék meg a játékokat és áldozzanak kifejlett állatokat, ahogy Marcus Claudius Marcellus és Titus Quinctius *consul*sága alatt [208][1] Titus Manlius *dictator* fogadta meg arra az esetre, ha az állam helyzete öt éven belül nem romlik. (12) Négy napon át tartottak a *circus*ban a játékok, és minden istennek levágták a neki megígért állatokat.

28.

(1) Közben napról napra növekedett a reménnyel együtt az aggodalom is. Nem volt egyértelmű, örülni kell-e, hogy Hannibal 16 év után elvonult Itáliából, és lehetővé tette a római népnek, hogy újra birtokba vegye azt, vagy inkább aggódni amiatt, hogy teljes seregével átkelt Afrikába. Csak a hadszíntér változott meg – gondolták –, de a veszély nem múlt el. (2) A roppant küzdelem látnoka, a

[1] Vö. XXVII. 33. 8.

nemrég elhunyt Quintus Fabius nem hiába jövendölte meg több ízben is, hogy Hannibal még félelmetesebb ellenfél lesz saját hazájában, mint idegen földön volt. (3) Scipiónak most már nem Syphaxszal, egy fegyelmezetlen barbár horda királyával kell megküzdenie, akinek seregét annak idején Statorius, ez a félig-meddig markotányos szokta gyakorlatoztatni,[1] nem is Syphax apósával, Hasdruballal, a leggyorsabb lábú hadvezérrel, vagy parasztokból sietve összeszedett, úgy-ahogy felfegyverzett seregekkel, (4) hanem Hanniballal, aki apjának, a rettenthetetlen hadvezérnek úgyszólván a sátrában született, fegyverek között nevelkedett és serdült fel, gyerekfejjel lett katona, kora ifjúságában fővezér; (5) aki győzelmek között vénült meg, és Hispániát, Galliát és Itáliát az Alpoktól a tengerszorosig betöltötte roppant haditetteinek emlékeivel. Serege ugyanannyi éve áll fegyverben, mint ő, a legkülönbözőbb megpróbáltatások elviselésében edződött meg, amelyekről nem is hinné az ember, hogy ki lehet bírni; ezerszer fürödtek meg a rómaiak vérében, és nemcsak római katonákról, de fővezéreikről szedett zsákmányt is hordoznak magukkal. (6) Sokan kerülnek majd szembe Scipióval a csatában, akik saját kezükkel öltek meg római *praetor*okat, fővezéreket, *consul*okat, kitüntetésként fal- és sánckoszorúkat viselnek, és útjukat elfoglalt római táborok és városok szegélyezték. (7) Nincs is ma annyi vesszőnyaláb a római főtisztségviselők birtokában, mint amennyit Hannibal vitethetne maga előtt a megölt fővezérektől szerzett zsákmányból.[2]

(8) Miközben ilyen rémképeket forgattak fejükben az emberek, maguk növelték egyre nagyobbra aggodalmukat és félelmüket, már csak azért is, mert – míg eddig jó néhány éven át megszokták, hogy a szemük előtt, Itáliának hol ebben, hol abban a részében vívják a háborút, lassan jutva előre, nem is számítva arra, hogy a közeljövőben véget ér – most mindenki várakozását felcsigázta, hogy Scipio és Hannibal lesz az a két hadvezér, akik a döntő harcban összemérik majd erejüket. (9) Még azokat is, akik határtalanul bíztak Scipióban és reménykedtek a győzelemben, annál feszültebb aggodalom fogta el, minél hamarabb számítottak rá a jövőben.

(10) Karthágóban is hasonló hangulat uralkodott: ha Hannibalra és nagyszerű katonai sikereire gondoltak, megbánták azt, hogy békét kértek, (11) ha viszont azt mérlegelték, hogy két csatában is vereséget szenvedtek, Syphax fogságba esett, ők pedig kiszorultak Hispániából és Itáliából, és mindezt egyedül Scipio rátermettsége és okos taktikája érte el, borzadva gondoltak rá, mintha a végzet rendelte volna őt hadvezérnek Karthágó vesztére.

[1] Vö. XXIV. 48.

[2] Coelius szerint (45. töredék, Peter) Hannibal összesen 72 ilyen vesszőnyalábot zsákmányolt.

29.

(1) Hannibal már megérkezett Hadrumetumhoz. Itt, miután néhány napi pihenőt engedélyezett a viszontagságos tengeri úttól kimerült katonáinak, riadt hírnökök érkeztek hozzá tudatva, hogy az ellenség teljesen megszállta Karthágó környékét.[1] Erre erőltetett menetben Zamához vonult. (2) Zama ötnapi járásra fekszik Karthágótól. Itt Hannibal előreküldött felderítőit a római őrök elfogták és Scipio elé vezették. Scipio átadta őket egy katonai *tribunus*nak, és felszólította őket, hogy nyugodtan vegyenek csak szemügyre mindent; még körbe is vezettette őket a táborában, amerre csak akarták. (3) Majd megkérdezte, jól kikémleltek-e mindent, és kíséretet adva melléjük, visszaküldte őket Hannibalhoz. (4) Hannibal nem nagyon örült híreiknek – arról is értesítették ugyanis, hogy éppen aznap érkezett Massinissa 6000 gyalogossal és 4000 lovassal –, főképpen azonban ellenfelének nyilván nem alaptalan önbizalma nyugtalanította.

(5) Így hát, bár ő maga volt a háború oka, és megérkezésével ő tette semmissé a fegyverszüneti megállapodást és a békekötés reményét, mégis úgy vélte, hogy méltányosabb feltételeket érhet el, ha még most, ereje teljében kéri a békét, nem pedig vert helyzetből. Követet küldött hát Scipióhoz, hogy adjon neki lehetőséget egy személyes tárgyalásra. (6) Hogy saját elhatározásából vagy állami utasításra cselekedett-e így, annak eldöntésére adatok híján nem vállalkozhatom. (7) Valerius Antias úgy tudósít, hogy Scipio az első ütközetben legyőzte Hannibalt, akinek a harcban 12 000 embere esett el és 1700 került fogságba; Hannibal pedig ezután ment követségbe tíz társával együtt Scipio táborába.

(8) Scipio nem zárkózott el a tárgyalás elől, így megegyeztek, hogy mindkét vezér előrébb telepíti táborát, hogy közelebb legyen a találkozó. (9) Scipio Naraggara város közelében[2] állapodott meg egy kedvező helyen, amelynek fő előnye az volt, hogy dárdavetésnyi távolságon belül volt vízszerzési lehetőség. (10) Hannibal egy innen négy mérföldnyire fekvő magaslatot szállt meg, amely biztonságos és megfelelő volt, csak a vizet kellett messziről hordani. Itt szemeltek ki a két tábor között egy mindkét oldalról jól belátható helyet, hogy semmilyen cselvetésre ne nyíljon lehetőség.

[1] Livius sűríti az eseményeket: Polübiosznál (XV. 5. 1–3) a „néhány nap" nem a partraszállás és a hírnökök érkezése között telik el, hanem a hírnökök érkezése és Hannibal útnak indulása előtt. Hannibalnak minden bizonnyal több időre volt szüksége, hogy hadseregét kiegészítse.

[2] Volt egy ilyen nevű város a mai Szakiet Szidi Juszef helyén, ez azonban Dzsámától (az ókori Zamától) kb. 80 km-re található, az algériai határ felé. Livius feltehetőleg nem erre a városra gondol, hanem egy pontosan nem azonosított helyen, de Zama közelében fekvő „névrokonára".

30.

(1) Fegyveres kíséretüket egyenlő távolságra visszavonták, és egy-egy tolmács kíséretében találkozott nemcsak a kor, de az addigi történelem két legkiemelkedőbb vezére, akik megállták az összehasonlítást a világ összes népének bármelyik királyával vagy hadvezérével. (2) Amikor meglátták egymást, egy kis időre szinte beléjük fagyott a szó a kölcsönös csodálattól. Majd Hannibal szólalt meg először:

„Ha már úgy hozta a végzet, hogy éppen én, aki a rómaiak elleni háborút kezdtem, és oly sokszor volt már szinte a kezemben a győzelem, (3) én folyamodom most békéért, örülök, hogy a sors végzése folytán épp tőled kell kérnem. (4) Számodra sem a legutolsó volna sok kitűnő haditetted között az a dicsőség, hogy előtted hátrált meg Hannibal, akinek sok-sok római hadvezér fölött adtak győzelmet az istenek, és te zártad le ezt a háborút, amelyet előbb tettek emlékezetessé a ti vereségeitek, mint a mieink. (5) Azt is bizonyára a szerencse szeszélyes játéka rendezte így, hogy én, aki apád *consul*sága idején ragadtam fegyvert, és a római hadvezérek közül először ővele ütköztem meg, most az ő fiához járulok fegyvertelenül békét kérni.

(6) Az lett volna a legjobb, ha atyáinknak olyan lelkületet adnak az istenek, hogy ti beérjétek Itália, mi pedig Afrika birtoklásával. (7) Hiszen nektek sem volt Szicília és Szardínia méltó kárpótlás oly sok hajóhadatok, seregetek és nagyszerű hadvezéretek elvesztéséért. De a múltat könnyebb bírálni, mint jóvátenni. (8) Addig kívántuk a másét, amíg végül a magunkéért kellett harcolnunk: mi Itáliában viseltük a háborút, ti Afrikában. Másfelől viszont ti is szinte kapuitokban és falaitok alatt láttátok az ellenség hadijelvényeit és fegyvereit, most pedig mi hallhatjuk Karthágóból a római tábori élet nyüzsgését.

(9) Most pedig, amitől mi a leginkább borzadtunk, ti pedig mindennél jobban akartátok: úgy tárgyalunk a békéről, hogy ti vagytok jobb helyzetben. Nekünk, akik tárgyalunk, magunknak is legfőbb érdekünk a béke, és bármit végzünk is, azt államaink jóvá fogják hagyni. Már csak annyi kell, hogy ne utasítsuk el a nyugodt megfontolást.

(10) Ami engem illet, életkorom – hisz öreg fejjel térek meg hazámba, ahonnan gyermekként indultam el – és számos sikerem-kudarcom megtanított rá, hogy inkább a józan észre bízzam magamat, semmint a szerencsére. (11) Annál inkább aggaszt a te ifjúságod és örökös szerencséd, mert mindkettő túlságosan forrófejűvé teszi az embert, képtelenné a nyugodt megfontolásra. Nemigen szokott számot vetni a véletlen szeszélyeivel az, akit szerencséje még sosem csapott be. (12) Ami én voltam a Trasumennusnál és Cannaenál, az vagy te ma. Még alig érted el a hadköteles kort, máris fővezér lettél, mindennek hihetetlen vakmerőséggel vágtál neki, de sohasem hagyott cserben a szerencse. (13) Meg-

bosszultad apád és nagybátyád halálát, és a családodat ért szerencsétlenségből a példás hősiesség és rokoni szeretet kitüntető dicsőségét szüretelted. Visszaszerezted az elveszett Hispániát, négy pun sereget űzve el annak földjéről. (14) Miután *consul*lá választottak, míg másokban Itália védelméhez is alig volt elég bátorság, te átkeltél Afrikába, itt megsemmisítettél két sereget, egy órán belül két tábort foglaltál el és gyújtottál fel, elfogtad a nagy hatalmú Syphax királyt, sok várost ragadtál el az ő országából és a mi birodalmunkból egyaránt, és mindezzel hazakényszerítettél engem Itáliából, ahol 16 éven át oly szilárdan megvetettem a lábam. (15) Érthető, ha inkább győzelmet akarsz, mint békét. Ismerem én ezt a nagyralátó, de haszontalan büszkeséget, hisz énrám is így mosolygott egykor a szerencse. (16) Ha az istenek szerencsés helyzetünkben józan gondolkodással is megáldanának, nemcsak azt mérlegelnénk, hogy mi történt, hanem azt is, hogy mi történhet. Ha senki más nem jutna eszedbe, magam is eléggé intő példa vagyok minden lehetséges sorsfordulatra. (17) Nemrég még az Anio és a ti Városotok között ütöttem fel táboromat, Róma falai ellen vonultam, és majdnem fel is hágtam rájuk; most pedig itt állok előtted, miután elveszítettem két öcsémet,[1] e bátor férfiakat és nagy hírű hadvezéreket, szinte már ostrom alatt álló szülővárosom falai alatt, amint kérő szavaimmal attól szeretném megmenteni hazámat, amivel a tiéteket fenyegettem.

(18) Minél jobban kedvez valakinek a szerencse, annál kevésbé szabad bíznia benne. Ha most adsz békét, amikor a te helyzeted biztos, a miénk pedig válságos, ez látványos és nagylelkű cselekedet tőled, nekünk viszont, mivel mi kérjük, inkább kényszerű, mint tisztes. (19) Jobb és veszélytelenebb a biztos béke, mint a remélt győzelem, hisz ez a te kezedben van, az pedig az istenekében. Ne tedd kockára egyetlen óra leforgása alatt oly sok évi szerencsédet! (20) Ne csak saját erődet tartsd szem előtt, de a szerencse hatalmát is, és azt, hogy a háborúban mindenkit egyenlő eséllyel segíthet meg a hadisten. Mindkét oldalon fegyverek és emberek lesznek. A háborúnál nincs kiszámíthatatlanabb dolog. (21) A dicsőséget, amelyet a béke megadásával már most megszerezhetsz, nem gyarapíthatod annyival, ha megnyered a csatát, mint amennyit ellenkező esetben elveszíthetsz. A szerencse egyetlen óra alatt megsemmisítheti megszerzett és remélt dicsőségedet egyaránt. (22) A békekötésben tiéd az irányítás, Publius Cornelius, de a csatában be kell majd érned azzal a szerencsével, amit az istenek juttatnak neked. (23) Marcus Atilius egykor éppen e földön kerülhetett volna a szerencse és hősiesség ritka példaképei közé, ha győzelme után atyáink kérésé-

[1] Hannibal egyik testvére, Hasdrubal a Metaurus folyó mellett vívott csatában esett el (XXVII. 49. 3–4), a másik, Magon a Genua mellett vívott ütközetben kapott sebébe halt bele (XXX. 19. 5).

re megadja a békét. De mivel nem ismert mértéket, és nem fékezte meg nekiszilajodott szerencséjét, minél magasabbra emelkedett, annál iszonyatosabbat bukott.

(24) Igaz, annak van joga megszabni a feltételeket, aki adja a békét, nem annak, aki kéri, de talán nem vagyunk méltatlanok arra, hogy mi magunk tegyünk javaslatot megbüntetésünkre. (25) Elfogadjuk, hogy mindaz, ami miatt a háború kitört, a tiétek legyen: Szicília, Szardínia, Hispánia és az Itália és Afrika közötti tenger összes szigete. (26) Hadd nézzük végig mi, karthágóiak Afrika partjai közé rekesztve, hogy – ha már az istenek így akarták – ti Itálián kívül is uralkodtok szárazon és vízen. (27) Elhiszem, hogy most már gyanús szemmel nézitek a punok hűségét, mivel legutóbb a mieink nem egészen őszintén kérték tőletek a békét, majd meg sem várták azt. De a béke megtartására, Scipio, fontos biztosíték lehet a békét kérő személye is. (28) Úgy hallom, *senator*aitok is jórészt azért tagadták meg a békét, mert kevesellték a követség tekintélyét. (29) Nos, a békét én, Hannibal kérem. Nem kérném, ha nem vélném hasznosnak, és éppen hasznossága miatt be is fogom tartatni. (30) Mivel a háborút én kezdtem, kezeskedtem róla, hogy ezzel kapcsolatban senkinek se legyen oka panaszra, míg csak maguk az istenek meg nem irigyelték – így most is az lesz a célom, hogy az általam kieszközölt béke ellen se legyen oka panaszra senkinek."

31.

(1) Szavaira a római hadvezér nagyjából így válaszolt:
„Nem kerülte el a figyelmemet, Hannibal, hogy a karthágóiak azért húzták keresztül a jelenlegi fegyverszünet érvényességét és a békekötés reményét, mert a te érkezésedben bizakodtak. (2) Ezt persze magad sem tagadod, miközben a korábbi békefeltételekből mindent kihagysz azon kívül, ami már amúgy is régen a mi hatalmunkban van. (3) Csakhogy míg te éreztetni szeretnéd polgártársaiddal, mekkora terhet veszel le a vállukról, nekem épp arra kell törekednem, hogy ne jutalmazzam meg őket hitszegésükért, és ne hagyjam ma kivenni a békeszerződésből azokat a pontokat, amelyekben egyszer már megállapodtunk velük. (4) Arra sem vagytok méltók, hogy ismét megkapjátok az eredeti feltételeket, és még azt akarjátok, hogy csalárdságotokból hasznotok is legyen?

Szicíliáért nem a mi atyáink kezdték a háborút, Hispániáért pedig nem mi. Annak idején szövetségeseink, a mamertinusok veszedelme, most pedig Saguntum pusztulása öltöztetett minket a jog és kötelesség fegyvereibe. (5) Ti provokáltatok minket, ezt te magad is elismered, de tanúk rá az istenek is, akik az igazságnak és jognak megfelelően alakították az első háború kimenetelét, és a mostaniét is így alakítják mind most, mind ezután.

(6) Ami engem illet, nem feledtem el, hogy gyarló az ember, szem előtt tartom a szerencse hatalmát, és tudom, hogy minden cselekedetünket ezernyi véletlen befolyásolhatja. (7) Az valóban gőgös és hatalmaskodó eljárás lett volna tőlem, ha még mielőtt átkeltem volna Afrikába, te saját jószántadból kiürítetted volna Itáliát, hajókra raktad volna seregedet, és személyesen jöttél volna hozzám békét kérni, de én visszautasítottam volna kérésedet. (8) De azok után, hogy jóformán erőnek erejével kellett idevonszolnom téged Afrikába, csökönyös vonakodásod ellenére, semmiféle tisztelettel nem tartozom neked.

(9) Ezért aztán, ha azokat a feltételeket, amelyek alapján korábban megvalósíthatónak látszott a béke, még kiegészítjük néhánnyal, mintegy jóvátételként a fegyverszünet alatt rakományostul elfogott hajóinkért és követeink bántalmazásáért, akkor van mit a haditanács elé terjesztenem. De ha még a régi feltételeket is terhesnek találjátok, akkor készüljetek csak a háborúra, ha már a békét nem tudtátok elviselni!"

(10) Így békekötés nélkül tértek vissza táborukba. Bejelentették, hogy a tárgyalás eredménytelen volt; a fegyvereknek kell dönteniük, olyan szerencsével, amilyet az istenek adnak.

32.

(1) Miután visszaértek táborukba, mindketten bejelentették katonáiknak, hogy készítsék fegyvereiket és bátorságukat a végső küzdelemre, amelyben, ha a szerencse melléjük pártol, győzelmük nem egy napra, hanem minden időkre szól majd. (2) Még mielőtt leszáll a következő éjszaka – mondták –, meg fogják tudni, hogy Róma vagy Karthágó szabja-e ezentúl a törvényt a népeknek; hiszen a győztes jutalma nem Afrika vagy Itália, hanem a földkerekség lesz. De éppen ilyen nagy veszedelem vár arra, akitől elpártol a hadiszerencse – (3) hiszen a rómaiaknak nem volt hová menekülniük ezen az ismeretlen, idegen földön, a karthágóiak pedig tudhatták, hogy miután utolsó tartalékaik is kimerültek, a biztos pusztulás vár rájuk.

(4) Így vonult ki másnap a döntő küzdelemre a két leghatalmasabb nép két leghíresebb hadvezére és két legerősebb hadserege, hogy e napon megtetézze vagy elveszítse eddig szerzett dicsőségét. (5) Ezért lelkükben remény és félelem viaskodott, és mialatt tekintetük hol a maguk, hol az ellenség soraira esett, és inkább szemükkel, mint értelmükkel mérték fel az erőviszonyokat, hol bizakodó, hol gyászos gondolataik támadtak. Amire pedig maguktól nem gondoltak, azt figyelmeztető és buzdító szavaikkal hadvezéreik idézték fel előttük. (6) A pun vezér elsorolta a 16 év alatt Itáliában véghezvitt haditetteiket, hogy hány római hadvezért, hány római sereget semmisítettek meg végleg, és ha olyan katonához érkezett, aki valamelyik csatában kitüntette magát, annak minden egyes hadi-

tettét felsorolta. (7) Scipio a Hispániában és a közelmúltban Afrikában vívott csatákat idézte fel emberei előtt, valamint az ellenség saját beismerését, amely félelmében nem tudott nem kérni békét, de megtartani sem tudta azt a jellemében mélyen gyökerező csalárdság miatt. (9) Ehhez még hozzáfűzte Hannibal szavait is, tetszése szerint eltorzítva, hisz tanúk nélkül hangzottak el. (9) Jó előjel gyanánt elmondta, hogy az istenek a harcba induló punoknak ugyanolyan jósjeleket adtak, mint amilyenekkel egykor atyáik az Aegates-szigeteknél harcoltak. (10) Véget ér a háború és a megpróbáltatás – mondta –, karnyújtásnyira vannak a karthágói hadizsákmánytól és a visszatéréstől otthonukba, hazájukba, szüleikhez, gyermekeikhez, hitvesükhöz és házi isteneikhez. (11) Mindezt olyan magabiztos fellépéssel, olyan derűs tekintettel adta elő, hogy máris a győztes hadvezér benyomását keltette.

Ezután előre állította a *hastatus*okat, mögéjük a *princeps*eket, a csatasor legmélyére pedig a *triarius*okat.

33.

(1) A *cohors*okat nem zárt alakzatban állította fel, mindegyiket a saját hadijelvényei előtt, hanem jókora térközöket hagyott a *manipulus*ok között, hogy az ellenség ezekbe hajtsa bele elefántjait, anélkül hogy ezek megbontanák az egységeket.[1] (2) Laeliust, aki eddig *legatus*ként, ebben az évben pedig *senatus*i határozat alapján sorsolás nélkül őmellé rendelt *quaestor*ként volt a segítségére, az itáliai lovassággal a balszárnyra, Massinissát és a numidákat pedig a jobbszárnyra rendelte. (3) Az élcsapatok *manipulus*ai között hagyott réseket *veles*ekkel – akkoriban ők képviselték a könnyűfegyverzetet – töltötte ki, megparancsolva nekik, hogy az elefántok támadása elől vagy vonuljanak vissza az egyenes oszlopok mögé, vagy pedig jobbra-balra térjenek ki és csapódjanak oda az élcsapatokhoz, így nyissanak utat a szörnyetegeknek, hadd rohanjanak a két oldalról fenyegető dárdák közé.

(4) Hannibal rémületkeltés végett az elefántokat állította előre – összesen 80 volt belőlük, több, mint eddig bármelyik ütközetében –, mögéjük a ligur és gall segédcsapatokat,[2] baleáriakkal és mórokkal vegyesen; (5) a második vonalba a karthágóiakat, afrikaiakat és a makedón légiót. (6) Végül bizonyos távolságban, tartalékként az itáliai katonákat helyezte el; ezek nagyrészt bruttiusok voltak, akiknek nagy része erőszak és kényszer hatására, nem pedig szabad akaratából

[1] Vagyis a szokásos sakktáblaszerű *(quincunx)* felállás helyett egymás mögé rendezte a *manipulus*okat.

[2] Ez Magon seregének az a része volt, amely végül mégis eljutott Afrikába.

követte az Itáliából kivonuló Hannibalt. (7) A lovasságot ő is a szárnyakra rendelte: jobb felől helyezkedtek el a karthágóiak, balról a numidák.

(8) Sokféleképp hangzott a buzdítás ebben a seregben, a sok ember között, akiknek nem egyezett a nyelve, szokása, törvénye, fegyvere, ruházata, külső megjelenése, sőt még katonának sem ugyanazért álltak. (9) A segédcsapatokat azonnal kifizetendő zsolddal biztatta vezérük, amely a hadizsákmány révén meg fog sokszorozódni; a gallokban tovább szította a velük született, ősi gyűlöletet a rómaiak ellen; a ligurokat azzal kecsegtette, hogy ha győznek, zordon hegyeikből leköltözhetnek Itália termékeny síkságaira; (10) a mórokat és numidákat Massinissa féktelen zsarnokságával riogatta: mindegyik más ígéretet vagy fenyegetést hallhatott. (11) A karthágóiak előtt felidézte szülővárosuk falait, házi isteneiket, őseik sírjait, gyermekeiket, szüleiket, rettegő asszonyaikat, és azt, hogy vagy a megsemmisülés és szolgaság, vagy a világuralom vár rájuk, ennél kisebb jó vagy baj nem érheti őket.

(12) Miközben a pun vezér még javában szónokolt a karthágóiaknak, a többi vezér pedig a maga honfitársainak, a közéjük vegyült idegeneknek pedig tolmácsok közvetítették mondandójukat, a rómaiaknál felharsantak a kürtök és trombiták, (13) és akkora csatakiáltás hangzott fel, hogy az elefántok saját soraik, főleg a balszárnyon álló mórok és numidák ellen fordultak. Massinissának nem volt nehéz tovább fokozni rémületüket, így ezen a szárnyon megfosztotta az ellenséges sereget a lovasság támogatásától. (14) Néhány elefántot azonban, amely nem rémült meg, sikerült az ellenség közé hajtani, és ezek nagy pusztítást végeztek a *veles*ek egységei között, miközben maguk is sok sebet kaptak. (15) A *veles*ek ugyanis a *manipulus*ok közé visszaszaladva utat nyitottak az elefántoknak, hogy szét ne tiporják őket, majd a hajítófegyvereknek mindkét oldalról kiszolgáltatott állatokra hajították dárdáikat, (16) amihez csatlakoztak az élcsapatok is. Végül a mindenfelől záporozó dárdák kikergették az elefántokat a római csatasorból, és ezek is saját csapataikra rohantak: ezúttal éppen a jobbszárnyon elhelyezkedő karthágói lovasságot futamítva meg. Laelius pedig, amikor észrevette az ellenség megzavarodását, tovább fokozta rémületüket.

34.

(1) Mire a gyalogosok összecsaptak, a punok arcvonala mindkét szárnyon elveszítette lovasságát, és erőben és kilátásokban egyaránt alulmaradtak a rómaiakkal szemben. Ehhez járult még néhány körülmény, amely jelentéktelennek hangzik, de az ütközet sorsát annál jobban befolyásolta. A rómaiak csatakiáltása egységes volt, éppen ezért hangosabbnak és félelmetesebbnek hatott, míg a sok népből álló másik sereg különböző nyelvű csatakiáltásai hangzavarba fulladtak. (2) A rómaiakat, akik a maguk és fegyvereik súlyával próbálták eltolni az ellenséget,

statikus harcmodor jellemezte; a másik oldalon a gyorsaság és mozgékonyság volt túlsúlyban az erővel szemben. (3) Így hát a rómaiak már első támadásukkal kimozdították helyéből az ellenséges csatasort. Ezután vállal és pajzsdudorral lökdösve a hátrálókat, rájuk nyomultak, és jó darabig szinte ellenállás nélkül haladtak előre. (4) Közben a hátrébb állók is nyomták előre az első vonalbelieket, amikor észrevették, hogy megmozdult a csatasor, és ez is nagyban hozzájárult az ellenség visszaszorításához. (5) Az ellenség második vonalában álló afrikaiak és karthágóiak nem tudták megállítani a segédcsapatok hátrálását, sőt maguk is visszahúzódtak, nehogy az ellenség, ha makacsul ellenállnak, a első vonalbelieket lekaszabolva hozzájuk is eljusson. (6) Így aztán a segédcsapatok hirtelen futásnak eredtek saját bajtársaik felé; a második vonalba menekültek, ha pedig azok nem akarták őket befogadni, nekik estek, amiért eddig nem támogatták őket, most pedig még ki is rekesztik. (7) Így szinte már két ütközet vegyült egybe, mert a karthágóiaknak az ellenségen kívül még saját embereikkel is közelharcot kellett vívniuk. (8) De még így sem engedték be a csatasorba a rémült és elkeseredett embereket, hanem egységeiket szorosra zárva kiszorították őket a szárnyakra és a harc színterén kívül eső üres területre, hogy a futástól és sebesülésektől reszkető katonák ne keveredjenek a friss és sértetlen csatasor közé.

(9) A helyet, ahol nemrég még a segédcsapatok álltak, akkora hulla- és fegyverhalmok borították, hogy ezeken szinte nehezebb volt áthatolni, mint az előbb az ellenség zárt alakzatán. (10) Ezért az első vonalbeli *hastatus*ok, miközben a vértől iszamos hulla- és fegyverrakásokon átgázolva követték az ellenséget, ki-ki amerre útja nyílt, elszakadtak hadijelvényeiktől, és egységeik összekeveredtek. Látva, hogy az első vonal szétszéledt, a *princeps*ek hadijelvényeinek a rendje is kezdett megbomlani. (11) Scipio, mihelyt ezt észrevette, sietve visszavonulót fúvatott a *hastatus*oknak, és miután a sebesülteket elvitette a csatasor mögé, a *princeps*eket és *triarius*okat a szárnyakra vezényelte, hogy így erősítse és biztosítsa a *hastatus*ok alkotta centrumot.

(12) Ekkor teljesen új csata kezdődött, hisz a rómaiak csak most jutottak el az igazi ellenséghez, akik méltó ellenfeleik voltak fegyverzetben, harci tapasztalatban, hőstetteikkel szerzett hírnevükben, és ugyanannyit nyerhettek vagy veszíthettek, mint ők. (13) De a római sereg létszámát és önbizalmát tekintve egyaránt fölénybe került, mivel már szétszórta a lovasokat, az elefántokat, sőt az első vonalat is, és már a második ellen harcolt.

35.

(1) Laelius és Massinissa, akik jó darabon üldözték a szétvert lovasságot, éppen idejében tértek vissza, hogy hátba támadják az ellenséges arcvonalat. (2) Ez a lovasroham mérte az ellenségre a döntő csapást. Sokat közülük a csatasorban

fogtak körül és kaszaboltak le, sokan pedig menekülni próbálva szétszóródtak a körülöttük fekvő nyílt terepen, de mivel a római lovasság mindenütt ott volt, ott pusztultak. (3) Aznap több mint 20 000 embert vágtak le a karthágóiak és szövetségeseik közül, és körülbelül ugyanennyit ejtettek fogságba 132 hadijelvénnyel és 11 elefánttal együtt. A győztesek közül mintegy 1500-an estek el.

(4) Hannibal néhány lovas kíséretében kicsúszott a kezükből a nagy zűrzavar közepette, és Hadrumetumba menekült. Csata előtt és az ütközetben, még mielőtt elhagyta a csatateret, megtett minden tőle telhetőt. (5) Maga Scipio is – és a hadtudomány minden szakértője – elismerte, hogy aznap mesteri módon sorakoztatta csatára seregét: (6) Előre állította az elefántokat, hogy kiszámíthatatlan és feltarthatatlan rohamuk megakadályozza a rómaiakat a hadijelvények követésében és az alakzat megtartásában, amibe legfőbb reményüket vetették. (7) Utánuk következtek a segédcsapatok, még a karthágóiak csatasora előtt, hogy a mindenféle népből összeverődött embertömegnek, akiket nem a hűség, csak a zsold tart mellette, ne legyen szabad menekülési útvonala, (8) ugyanakkor felfogják és lefékezzék az ellenség első, leghevesebb lendületű támadását, és ha több hasznuk nincs is, legalább tompuljon a testükön az ellenség fegyvere. (9) Mögöttük helyezte el legfőbb reménységét, a karthágói és afrikai katonákat, akik mindenben egyenlő ellenfélként vehették fel a harcot a rómaiakkal, de így annyi előnyhöz jutottak, hogy az ellenség már kimerülten és sebesülten került volna eléjük. Az itáliaiakat pedig, akikről nem tudhatta, hogy barátai vagy ellenségei, a legutolsó vonalba rendelte, még jókora térközt is hagyva előttük.

(10) Így bizonyította be Hannibal mintegy utoljára hadvezéri képességeit. Miután Hadrumetumba menekült, Karthágóba hívatták onnan, és ő 36 évvel azután, hogy gyerekfejjel elhagyta szülővárosát, most visszatért oda. (11) A *curiá*ban elismerte, hogy nemcsak az ütközetet vesztette el, de a háborút is; és nem lehet más menekvésük, csak a békekötés kieszközlése.

36.

(1) Scipio rögtön a csata után elfoglalta és kirabolta az ellenség táborát, majd hatalmas zsákmányával visszatért a tenger mellé, hajóihoz, (2) mivel híre jött, hogy Publius Lentulus 50 döfőorros hadihajóval és 100, a legkülönfélébb utánpótlást szállító teherhajóval megérkezett Uticába. (3) Mivel úgy vélte, hogy a rémült Karthágót minden oldalról harapófogóba kell szorítani, miután Laeliust győzelmi hírnökként Rómába küldte, Gnaeus Octaviust utasította, hogy a légiókat szárazföldi úton vezesse Karthágó alá; ő maga pedig egyesítette régi hajóhadát Lentulus most érkezett hajóival, felkerekedett Uticából, és elindult a Karthágói-öböl felé.

(4) Már nem járt messze onnan, amikor szembejött vele egy felszalagozott és olajágakkal ékesített karthágói hajó.[1] Tíz követ utazott rajta, a város vezető emberei, akiket Hannibal javaslatára elküldtek, hogy békét kérjenek. (5) Tatja felől megközelítették a fővezéri hajót, maguk elé tartották az oltalomkérők jelvényeit, és könyörögve kérték Scipio oltalmát és irgalmát. (6) Azzal a válasszal kellett beérniük, hogy jöjjenek Tuniszba, mert Scipio ide fogja áthelyezni táborát. Ő pedig továbbhajózott, hogy megszemlélje Karthágó fekvését – pillanatnyilag nem is a tájékozódás kedvéért, hanem hogy ráijesszen az ellenségre –, majd visszatért Uticába, és ide rendelte vissza Octaviust is.

(7) Amikor innen továbbvonultak Tuniszba, megérkezett a hír, hogy Syphax fia, Vermina jön a karthágóiak segítségére, több lovassal, mint gyalogossal. (8) Scipio odaküldte a római sereg egy részét a teljes lovassággal együtt, akik a Saturnalia első napján[2] megtámadták és könnyű küzdelemben szétverték a numidák menetoszlopát. A lovasság minden oldalról körülfogta őket, a menekülés útját is elvágva előlük. 15 000 embert levágtak, 1200-at élve ejtettek fogságba, és 1500 numida lovat, valamint 72 hadijelvényt zsákmányoltak. Maga a királyfi a zűrzavarban néhány emberével együtt elmenekült.

(9) Scipio ezután Tunisznál, az előző helyén ütötte fel táborát, és itt járult elé a Karthágóból érkezett 30 küldött. Ezek sokkal szánalomkeltőbb hangot ütöttek meg a tárgyaláson, mint korábban, minthogy helyzetük is reménytelenebb volt, de szószegésük friss emléke miatt a rómaiak jóval csekélyebb szánalommal hallgatták őket. (10) A haditanácsban a jogos harag mindenkit Karthágó elpusztítására ösztökélt. Mivel azonban mérlegre tették, milyen nehéz és hosszan tartó vállalkozást jelentene ennek a jól megerődített, hatalmas városnak az ostroma (11) – és mivel magát Scipiót is nyugtalanította a gondolat, hogy előbb-utóbb megérkezik az utódja,[3] és majd ő aratja le a háború befejezésének dicsőségét, amelyért más viselte a fáradságot és veszélyt –, mégis inkább egyhangúlag a béke mellett döntöttek.

37.

(1) Másnap visszahívták a követeket, és miután hosszasan szemükre hányták szószegésüket, figyelmeztették őket, hogy súlyos vereségeik hatására megtanulhatnák végre tisztelni az isteneket és az esküt. Aztán közölték velük a békefel-

[1] A szalagok és az olajág az oltalomkeresők jelvényei voltak.

[2] December 17-én. Az időpontnak azért is van jelentősége, mert a Saturnalia ideje alatt elvileg tilos volt háborús cselekményeket folytatni.

[3] Ti. Claudius Nero *consul*, akivel a *senatus* rendeletére meg kellett volna osztania a fővezérséget (XXX. 27. 4–5).

tételeket: Szabadon élhetnek, megtartva saját törvényeiket. (2) Megmaradnak számukra a háború előtt hatalmuk alatt lévő városok, földek és területek, a rómaiak pedig aznaptól fogva nem pusztítják azokat többé. (3) Át kell adniuk a rómaiaknak minden katonaszökevényt, szökött rabszolgát és hadifoglyot, az összes döfőorros hadihajójukat 10 háromevezősoros kivételével, valamint a birtokukban lévő szelídített elefántokat,[1] újabbakat pedig nem szelídíthetnek. (4) Sem Afrikában, sem Afrikán kívül nem viselhetnek háborút a római nép engedélye nélkül. Jóvátételt kell adniuk Massinissának,[2] és békeszerződést kell kötniük vele. (5) Fedezniük kell a segédcsapatok gabonaellátását és zsoldját, amíg követeik vissza nem érkeznek Rómából. 10 000 talentum ezüstöt kell fizetniük 50 évre elosztva, egyenlő részletekben. (6) 100 túszt kell adniuk, akiket Scipio maga választ ki a 14 és 30 év közötti korosztályból. A fegyverszünet csak azzal a feltétellel lép érvénybe, ha rakományukkal együtt visszaszolgáltatják az első fegyverszünet ideje alatt elfogott teherhajókat; különben sem fegyverszünetet nem kapnak, sem békekötésre nem számíthatnak.

(7) A követeket ezekkel a békefeltételekkel küldték haza. Amikor ismertették ezeket a nép előtt, előlépett Giskon, hogy a békekötés ellen szóljon, a háborgó, ámde fegyverforgatáshoz nem szokott tömeg pedig helyesléssel hallgatta. (8) Hannibal annyira felháborodott, hogy ebben a helyzetben ilyen szavak elhangozhatnak és meghallgatásra találhatnak, hogy megragadta Giskont, és saját kezűleg rángatta le az emelvényről. A szabad államban szokatlan jelenet hatására a tömeg zúgolódni kezdett, (9) Hannibal azonban, akit katonaember létére megzavart a városban uralkodó szabadság, így szólt hozzájuk: „Kilencéves koromban távoztam el közületek, és 36 esztendő múltán tértem haza. Azt hiszem, jól tudom mindazt, amit egy katonának tudnia kell, hisz a magam és hazám sorsa úgy hozta, hogy gyermekkoromtól ebben nevelkedtem; de a város és a *forum* törvényeit és szokásait tőletek kell megtanulnom." (10) Miután így kimentette magát tájékozatlanságáért, hosszasan kifejtette, hogy a béke nem méltánytalan, viszont elkerülhetetlen.

[1] Az elefántok többségét elküldték Rómába, néhányat pedig Massinissa kapott meg. Ezeket az elefántokat a rómaiak később – 200-ban – felhasználták a makedón háborúban (XXXI. 36. 4).

[2] Polübiosz tudósítása szerint (XV. 18. 5) a karthágóiaknak le kellett mondaniuk mindazokról a területekről, amelyeket korábban Massinissa és elődei birtokoltak, akár a karthágói felségterület később meghúzandó határain belül is. Ez a döntés állandó határviták forrásává vált a rómaiak teljes támogatását élvező Massinissa és a cselekvési szabadságukban erősen korlátozott karthágóiak között (XXXIII. 47. 7–8, XXXIV. 62., XL. 17. 1–6, XLII. 23–24.), és végső soron ez vezetett a III. pun háború kirobbanásához.

(11) A legnagyobb nehézséget az okozta, hogy a fegyverszünet ideje alatt elfogott hajórajból már csak maguk a hajók voltak meg, a rakomány felkutatása pedig nem volt könnyű feladat, ráadásul épp a gyanúsítottak ellenezték a békét a leghevesebben. (12) Úgy döntöttek, hogy visszaadják a hajókat, és legalábbis a legénységet mindenképpen felkutatják, a hiányzó érték felbecsülését pedig Scipióra bízzák, és ezt a karthágóiak pénzben egyenlítik ki.

(13) Egyesek úgy tudósítanak, hogy Hannibal a csatából egyenesen a tengerpartra menekült, és egy erre a célra készenlétben tartott hajón azonnal útra kelt Antiokhosz királyhoz; így, bár Scipio első követelése az volt, hogy szolgáltassák ki neki Hannibalt, azt a választ kapta, hogy Hannibal már nem tartózkodik Afrikában.[1]

38.

(1) Miután a követek visszatértek Scipióhoz, ő felszólította a *quaestor*okat, hogy írják ki a hivatalos jegyzékekből, mennyi állami vagyon volt a hajókon, a hajótulajdonosokat pedig, hogy jelentsék be az ott veszett magántulajdon nagyságát. (2) Ennek fejében azonnal megfizettettek a karthágóiakkal 25 000 font ezüstöt, és három hónap fegyverszünetet adtak nekik. (3) Ezt kiegészítették azzal, hogy a fegyverszünet ideje alatt nem küldhetnek követséget máshová, mint Rómába, ha pedig bármilyen követség érkezik Karthágóba, azt nem engedhetik el, amíg a római vezért nem értesítették arról, hogy kik azok, és milyen szándékkal jöttek. (4) A karthágói követekkel együtt elküldték Rómába Lucius Veturius Philót, Marcus Marcius Rallát és Lucius Scipiót, a fővezér bátyját is.

(5) Ezekben a napokban a Szicíliából és Szardíniáról érkezett nagy gabonaszállítmányok annyira leszorították a gabona árát, hogy egy kereskedő inkább otthagyta a gabonát a hajósainak szállítási díj fejében.

(6) Amikor Rómában először hírét vették, hogy a karthágóiak megszegték a fegyverszünetet, kitört a pánik. Elrendelték, hogy Tiberius Claudius sietve keljen át hajóhadával Szicíliába, majd onnan tovább Afrikába, Marcus Servilius, a másik *consul* pedig maradjon a Város közelében, amíg tájékozódnak az afrikai helyzetről. (7) Tiberius Claudius *consul* azonban nem siette el a hajóhad megszervezését és vízre bocsátását, amiért a *senatus* annak idején úgy határozott, hogy a békefeltételek meghatározásában nem a *consul*t, hanem Publius Scipiót illeti a döntő szó.

(8) A rémületet növelték a csodajelekről szóló jelentések is, amelyek épp a fegyverszünet felbomlásának híre után érkeztek. Cumaeban úgy látták, hogy

[1] Vö. XXXIII. 47–48. Livius egy másik hagyományt követ, ahogy a folytatásból látni fogjuk.

összemegy a napkorong, és kőeső is esett. Velitrae környékén földomlás következtében hatalmas üregek támadtak a földben, és a mélység fákat nyelt el. (9) Ariciában a *forum*ot és körülötte a boltokat, Frusinóban a városfal több pontját és a kaput is villámcsapás érte. A Palatiumon is kőeső esett. Ezt a csodajelet ősi szokás szerint áldozati kilenceddel, a többit pedig kifejlett áldozati állatokkal hárították el. (10) Vallásos aggodalmat keltettek a szokatlan esőzések is: a Tiberis annyira kiáradt, hogy elöntötte a *circus*t, így az Apollo tiszteletére tartott játékokat a Porta Collinán kívül, az Erüxi Venus szentélye mellett készítették elő. (11) A játékok napján azonban hirtelen kiderült az idő, így az ünnepi menetet, amely már elindult a Porta Collina felé, visszahívták és átterelték a *circus*ba, mert közben jelentették, hogy visszahúzódott onnan a víz. (12) A nép örömét és a játékok ünnepélyességét fokozta, hogy az ünnepi látványosságot mégiscsak a megszokott helyen rendezték meg.

39.

(1) Claudius *consul*t, miután végre-valahára elindult a Városból, a cosai és a loretumi kikötő között[1] egy iszonyú vihar rémisztette halálra. (2) Eljutott valahogy Populoniumba, ahol lehorgonyzott, amíg a vihar kitombolja magát, majd innen átkelt Ilva szigetére, onnan Korzikára, majd Szardíniára. Amikor itt elhaladt az Őrült-hegyek[2] mellett, ezen a még kedvezőtlenebb helyen sokkal hevesebb vihar tört rá, és szétszórta hajóraját. (3) Sok hajó rongálódott meg vagy vesztette el fedélzeti felszerelését, nem egy teljesen szétzúzódott. A viharvert hajóraj végül elérte Caralest. Miközben Tiberius Claudius itt javíttatta partra vont hajóit, beköszöntött a tél, és *consul*i éve is lejárt. Mivel senki sem hosszabbította meg fővezéri megbízatását, magánemberként tért vissza Rómába hajóival.

(4) Marcus Servilius, hogy a választások megtartására ne hívják vissza Rómába, kinevezte *dictator*nak Gaius Servilius Geminust, és eltávozott a provinciájába. A *dictator* Publius Aelius Paetust tette meg lovassági főparancsnoknak. (5) Többször is kitűzték a választógyűlés idejét, de a viharok miatt nem tudták megtartani. Így, amikor a régi tisztségviselők március 14-én letették hivatalukat, újabbakat pedig még nem választottak a helyükre, az állam *curulis* tisztségviselők nélkül maradt [201].

[1] A szöveghagyományból a két helységnév nem rekonstruálható egyértelműen (Cosa és Loretum, illetve Compsa és Laurentum mellett egyéb szövegjavítási kísérletek is vannak); az egyébként nem túl ismert Loretumot egyes kutatók az Umbro folyó torkolatához helyezik.

[2] A Szardínián észak–déli irányban végighúzódó hegység (nagyjából a mai Gennargentunak felel meg), amely különös nevét a belőle lecsapó viharok miatt kapta.

(6) Ebben az évben meghalt Titus Manlius Torquatus *pontifex*, helyére Gaius Sulpicius Galbát választották meg. Lucius Licinius Lucullus és Quintus Fulvius *curulis aedilis*ek háromszor ismételték meg teljes egészében a Római Játékokat.

(7) Egy feljelentés nyomán kiderült, hogy az *aedilis*ek írnokai és hivatalszolgái titokban pénzt csempésztek ki az államkincstárból; elítélték őket, és az ügy rossz fényt vetett Lucullus *aedilis*re is. (8) Publius Aelius Tubero és Lucius Laetorius plebejus *aedilis*ek lemondtak tisztségükről, mert megválasztásuknál hiba történt, noha ők rendezték meg a játékokat és ennek alkalmából a lakomát Iuppiternek, sőt bírságpénzekből három ezüstszobrot is állítottak a Capitoliumon. *Senatus*i határozat értelmében a *dictator* és a lovassági főparancsnok rendezte meg Ceres ünnepét[1] és a játékokat az istennő tiszteletére.

40.

(1) Amikor Afrikából Rómába érkeztek a római és a karthágói követek, a *senatus* összeült Bellona szentélyében. (2) Itt Lucius Veturius Philo az atyák roppant örömére bejelentette, hogy megvívták Hannibal ellen azt a csatát, amely a karthágóiak végét jelentette, és végre befejezték a gyászos háborút. (3) Hozzáfűzte, mint a hatalmas siker jelentéktelen járulékát, hogy Vermina, Syphax fia fölött is teljes győzelmet arattak. Veturiust ezután felszólították, hogy menjen ki a nép elé, és velük is közölje az örömhírt. (4) Ezután kinyittatták a Város minden szentélyét, hogy mindenki hálát adhasson az isteneknek, és háromnapos hálaünnepet rendeltek el.

A karthágóiak és Philipposz király követeinek – mert ő is küldöttséget menesztett Rómába – kérésére, hogy bocsássák őket a *senatus* elé, a *dictator* az atyák megbízásából azt a választ adta, hogy várják meg ezzel az új *consul*okat.

(5) Ezután megtartották a választógyűléseket. *Consul*lá választották Gnaeus Cornelius Lentulust és Publius Aelius Paetust. Az új *praetor*ok közül sorshúzás útján Marcus Iunius Pennusnak jutott a városbeliek jogvitáinak intézése, Marcus Valerius Faltónak Bruttium, Marcus Fabius Buteónak Szardínia, Publius Aelius Tuberónak Szicília. (6) A *consul*ok működési területéről nem akartak dönteni, amíg meg nem hallgatták Philipposz király és a karthágóiak követeit: számítottak rá, hogy az egyik háború befejeződik, de máris kezdődik a másik.

(7) Gnaeus Lentulus *consul* [201] égett a vágytól, hogy az afrikai hadszínteret kapja meg, hogy ha még folyik a háború, könnyű győzelmet arasson, ha pedig épp befejeződik, az ő *consul*ságához fűződjön a roppant küzdelem befejezésének dicsősége. (8) Ezért kijelentette: nem engedi, hogy bármi egyébről tárgyaljanak, amíg nem szavazzák meg az ő működési területéül Afrikát. Tiszttársa ráhagyta

[1] Ceres ünnepe, a Cerealia április 12. és 19. között volt.

a dolgot, mert mértéktartó és bölcs ember lévén belátta, hogy Lentulus vetélkedése Scipióval a dicsőségért nemcsak méltatlan, de egyenlőtlen is lesz. (9) Quintus Minucius Thermus és Manius Acilius Glabrio nép*tribunus*ok kijelentették, hogy Gnaeus Cornelius most ugyanazzal próbálkozik, amit az előző év *consul*ja, Tiberius Claudius sikertelenül kísérelt meg: (10) akkor az atyák jóváhagyásával a nép elé terjesztették a kérdést, hogy kire akarják ráruházni az afrikai hadműveletek vezetését, és mind a 35 *tribus* Publius Scipio fővezérségére szavazott. (11) Az ügy tárgyalása a *senatus*ban és a népgyűlésen egyaránt sok vitát kavart, és végül abban állapodtak meg, hogy a *senatus*ra bízzák a döntést. (11) Az atyák tehát a megállapodás szerint esküt tettek, és így határoztak: A *consul*ok közös megegyezéssel vagy sorshúzás útján döntsék el egymás között, hogy melyikük kapja meg Itáliát, és melyikük egy 50 hajóból álló hajóhadat. Akinek a hajóhad jut, az hajózzon el Szicíliába, (13) és ha a karthágóiakkal nem sikerül megkötni a békét, keljen át Afrikába; a *consul* a tengeren, Scipio pedig eddigi fővezéri hatáskörét megtartva a szárazföldön folytassa a háborút. (14) Ha pedig sikerül megegyezni a békefeltételekben, a nép*tribunus*ok kérdezzék meg a néptől, hogy a *consul* vagy Scipio kösse-e meg a békét, és melyikük vezesse haza a győztes sereget Afrikából, ha arra kerül a sor. (15) Ha a nép úgy akarja, hogy a békét Scipio kösse meg, és a sereget is ő hozza haza, akkor a *consul* ne is keljen át Szicíliából Afrikába. (16) A másik *consul* pedig, akinek Itália jut, vegye át Marcus Sextius *praetor* két légióját.

41.

(1) Meghosszabbították Publius Scipio fővezéri megbízatását eddigi seregei élén az afrikai hadszíntéren. Marcus Valerius Falto *praetor*nak átadták a Bruttiumban állomásozó két légiót, amelyeknek az előző évben Gaius Livius volt a parancsnoka, (2) Publius Aelius *praetor*nak pedig Szicíliában Gnaeus Tremelius két légióját kellett átvennie. Marcus Fabiusra Szardínián Publius Lentulus *propraetor* egyetlen légióját bízták. (3) Marcus Servilius előző évi *consul* fővezéri megbízatását szintén meghosszabbították Etruriában eddigi két légiója élén. (4) Ami Hispániát illeti – minthogy ott már jó néhány éve Lucius Cornelius Lentulus és Lucius Manlius Acidinus állomásozott –, a *senatus* utasította a *consul*okat: tárgyalják meg a nép*tribunus*okkal, hogy legyenek szívesek megkérdezni a néptől, kit akar megbízni Hispániában a főparancsnoksággal; (5) az illető sorozzon a két seregből egy légiónyi római katonát és 15 *cohors*ra való latin szövetségest, hogy ezekkel védje a provinciát, Lucius Cornelius és Lucius Manlius pedig hozza haza Itáliába a régóta szolgáló katonákat. (6) Elrendelték, hogy a *consul* válogasson ki magának 50 hajót a két hajóhadból – Gnaeus Octaviuséból, amely Afrikában tartózkodik, és Publius Villiuséból, amely Szicília partvidékét bizto-

sítja –; (7) Publius Scipio pedig tartsa meg a nála lévő 40 hadihajót. Ha ezeket továbbra is Gnaeus Octavius parancsnoksága alá akarja rendelni, akkor Octavius fővezéri megbízatását erre az évre *propraetor*i minőségben meghosszabbítják; (8) ha viszont Laeliust nevezi ki az élükre, akkor Octavius térjen vissza Rómába, és hozza vissza azokat a hajókat, amelyekre a *consul*nak nincs szüksége. (9) A Szardínián szolgálatot teljesítő Marcus Fabiusnak is megszavaztak 10 hadihajót. A *consul*okat utasították, hogy sorozzanak két városi légiót, úgyhogy ebben az évben 14 légió és 100 hadihajó állt az állam rendelkezésére.

42.

(1) Ezután került sor Philipposz és a karthágóiak követeire. Úgy döntöttek, először a makedónokat fogadják. (2) Ezek változatosan csűrték-csavarták a beszédet: egyrészt igyekeztek cáfolni a királyhoz küldött római követek panaszait, melyek szerint a makedónok pusztítják a rómaiak szövetségeseinek földjeit, (3) másrészt még ők emeltek panaszt a római nép szövetségesei, de főleg Marcus Aurelius ellen,[1] aki, bár egyike volt a hozzájuk küldött három követnek, nem tért haza Rómába, hanem katonákat sorozott, a szerződést megszegve[2] háborúval zaklatta őket, és többször csapott össze szabályos ütközetben az ő hadvezéreikkel. (4) Végül pedig azzal a követeléssel álltak elő, hogy szolgáltassák vissza nekik a makedón katonákat és vezérüket, Szópatroszt, akik zsoldosként szolgáltak Hannibal seregében, most pedig római hadifogságban vannak.[3]

(5) Ezzel szemben Marcus Furius, akit Aurelius éppen ezért küldött haza Makedóniából, kifejtette a következőket: Aureliust azért hagyták ott, nehogy a római nép szövetségeseit megtörje a zsákmányolás, erőszak és jogtalanság, és átpártoljanak a királyhoz, de sohasem lépett ki a szövetségesek területéről; (6) csakis azon fáradozott, hogy a fosztogatók ne hatolhassanak át büntetlenül a határaikon. Szópatrosz egyébként a bíborpalástosok közé, a király szűkebb környezetéhez tartozik, onnan küldték el nemrégiben Afrikába 4000 makedónnal és sok pénzzel Hannibal és a karthágóiak segítségére.

(7) Amikor a makedónokat kérdőre vonták minderről, zavarosan válaszoltak, így aztán a *senatus* válasza sem volt valami barátságos: A király a háborút keresi magának, és ha így folytatja, hamarosan meg is találja. (8) Kétszeresen is megsértette a szerződést, egyszer azzal, hogy jogtalanságokat követett el a rómaiak szövetségeseivel szemben, és háborúval zaklatta őket, másrészt azzal, hogy

[1] Vö. XXX. 26. 2–4.

[2] 205-ben jött létre a phoinikéi békeszerződés P. Sempronius római fővezér és Philipposz, illetve a két fél görög szövetségesei között (XXIX. 12.).

[3] Vö. XXX. 26. 3, 33. 5.

segédcsapatokkal és pénzzel támogatta az ellenséget. (9) Publius Scipio jól és helyesen tette és teszi, hogy azokat, akik fegyverrel támadtak a római nép ellen, és fogságba estek, ellenségnek tekinti és hadifogságban tartja. (10) Marcus Aurelius szintén az állam érdekében cselekszik, és a *senatus* hálás neki, amiért a római nép szövetségeseit fegyverrel oltalmazza, ha már a szerződés érvénye nem védi meg őket.

(11) Miután ezzel a kemény válasszal elbocsátották a makedónokat, behívták a karthágói követeket. Amikor meglátták, hogy élemedett korú, méltóságteljes emberek – hisz államuk első emberei voltak –, mindenki meg volt győződve arról, hogy most komolyan veszik a tárgyalást. (12) A követek közül kiemelkedett tekintélyével Hasdrubal, akinek honfitársai a „Kecskegida" melléknevet adták; ő mindig békét akart, és szemben állt a Barka-párttal. (13) Annál súlyosabban estek latba szavai, amikor kijelentette, hogy a háborúért nem az állam, hanem néhány ember mohósága felelős. (14) Az ő beszéde is változatos volt: hol tisztázni igyekezett magukat a vádak alól, hol beismert egyet-mást, nehogy a nyilvánvaló tények szemérmetlen letagadásával még jobban megnehezítse a megbocsátást; hol egyenesen figyelmeztette az atyákat és összeírtakat, hogy visszafogottan és mértékletesen használják ki kedvező helyzetüket. (15) Hiszen ha a karthágóiak őrá és Hannóra hallgattak volna[1] – mondta –, és hajlandóak lettek volna kihasználni az alkalmat, akkor ők szabhatták volna a békefeltételeket, amelyekért most folyamodnak. Ritka eset, hogy az emberek jó szerencséjük mellé megkapják a józan megfontolást is. (16) A római népet az teszi legyőzhetetlenné, hogy szerencsés helyzetében sem feledkezik meg a bölcsességről és megfontoltságról. Herculesre, épp az lenne furcsa, ha másképpen viselkedne. (17) Akiknek ugyanis újdonságszámba megy a jó szerencse, azoknak szokott örömükben elmenni a józan eszük, mivel még nem szoktak hozzá. A római nép számára viszont a győzelem öröme már megszokott, szinte az unalomig ismert érzés, és szinte több gyarapodást szerzett birodalmának azzal, hogy megkímélte a legyőzötteket, mint azzal, hogy győzelmeket aratott.

(18) A többiek inkább szánalmat akartak kelteni beszédükkel. Felidézték, milyen hatalmas volt a karthágói állam, és most milyen mélyre zuhant: nekik, akik nemrég szinte az egész földkerekséget fegyveres uralmuk alatt tartották, semmijük sem maradt Karthágó falain kívül. (19) Ezek mögé szorultak be, sem a szárazföldön, sem a tengeren nem látnak már semmit, ami az övék lenne, és még városukat és házi isteneiket is csak akkor tarthatják meg, ha a rómaiak nem akarják haragjukat kitölteni utolsó megmaradt birtokukon is.

[1] Vö. XXIII. 13.

(20) Míg az atyák szemmel láthatóan szánalomra indultak, az egyik *senator*, aki nem tudta megbocsátani a karthágóiaknak hitszegésüket, (21) állítólag közbekiáltott, hogy a békekötésnél milyen istenekre fognak megesküdni azok után, hogy megcsalták azokat, akikre a korábbi békekötésnél esküdtek. „Ugyanazokra – válaszolta Hasdrubal –, mert az ő bosszújuk ennyire keményen lesújt a szerződésszegőkre."

43.

(1) Jóllehet mindnyájan a békére hajlottak, Gnaeus Lentulus *consul*, akinek a hajóhad jutott, megvétózta a *senatus*i határozatot.[1] (2) Ezután Manius Acilius és Quintus Minucius nép*tribunus*ok a népgyűlésnek tették fel a kérdést: akarják-e és elrendelik-e, hogy megkössék a békét a karthágóiakkal; továbbá ki kösse meg a békét, és ki vezesse haza Afrikából a hadsereget? (3) A békekötés ügyében minden *tribus* igennel szavazott, és úgy döntöttek, hogy Scipio kösse meg a békét, és a sereget is ő szállítsa haza. (4) A *senatus* a nép döntésének megfelelően megszavazta, hogy a tíz megbízott javaslatának megfelelően[2] Publius Scipio kösse meg a békét a karthágói néppel, olyan feltételekkel, ahogy jónak látja.

(5) A karthágói követek ezután köszönetet mondtak az atyáknak, és engedélyt kértek, hogy beléphessenek a Városba, és beszélhessenek fogságba esett honfitársaikkal, akiket az állami börtönben őriznek; (6) vannak köztük – mondták – rokonaik és barátaik, előkelő emberek, illetve olyanok, akiknek üzenetet hoztak rokonaiktól. (7) Miután beszéltek velük, újabb kéréssel álltak elő: engedjék meg nekik, hogy kiválthassák a foglyok közül, akiket szeretnének. Erre felszólították őket, hogy adják meg a neveket. (8) Miután felsoroltak mintegy 200 nevet, a *senatus* határozatot hozott, hogy a római megbízottak vigyék magukkal a karthágóiak által kiválasztott 200 foglyot Scipióhoz Afrikába, és mondják meg neki, hogy ha létrejön a béke, váltságdíj nélkül adja át őket a karthágóiaknak.

(9) Amikor a *fetialis*ok utasítást kaptak, hogy menjenek el Afrikába a szerződéskötés lebonyolítására, saját kérésükre *senatus*i határozat mondta ki: mindegyikük vigyen magával egy-egy kovakövet[3] és egy-egy szent fűcsomót, hogy

[1] A *consul*nak, akárcsak a nép*tribunus*oknak, megvolt a joga, hogy egy határozatot tiltakozásával megakadályozzon; ilyen esetben az ügyet a népgyűlés elé terjesztették.

[2] Ez a tízfős bizottság egy-egy háború befejezésekor működött közre a helyzet rendezésében; később egy-egy terület provinciává nyilvánításában is szerepet játszottak. Működésük először az I. pun háború idejéből adatolt (Polübiosz I. 63. 1).

[3] Ezeket a megszentelt kovaköveket Iuppiter Feretrius szentélyében őrizték; ezekkel ütötték le a *fetialis*ok a szerződéskötéskor rendezett szertartáson az áldozati malacot.

amikor a római *praetor* felszólítja őket a szerződés megkötésére, kérhessék a *praetor*tól a szent füveket.[1] Ezt a füvet a fellegvárban szokták szedni a *fetialis*ok számára.

(10) Miután a Rómából ily módon elbocsátott karthágói követek megérkeztek Afrikába Scipióhoz, (11) a korábban említett feltételek alapján megkötötték a békét. A karthágóiak átadták hadihajóikat, elefántjaikat, a katonaszökevényeket, a szökött rabszolgákat és 4000 hadifoglyot, köztük Quintus Terentius Culleo *senator*t. (12) Scipio megparancsolta, hogy a hajókat vigyék ki a nyílt tengerre és gyújtsák fel. Egyes források szerint összesen 500 különféle evezős hajónak lett ez a sorsa, és amikor a karthágóiak egyszer csak megpillantották égő hajóikat, olyan gyász lett úrrá rajtuk, mintha maga Karthágó állt volna lángokban. (13) A katonaszökevények súlyosabb elbírálás alá estek, mint a szökött rabszolgák: a latinokat lefejezték, a rómaiakat keresztre feszítették.

44.

(1) A karthágóiakkal utoljára 40 évvel azelőtt, Quintus Lutatius és Aulus Manlius *consul*ok idejében [241] kötöttek békét a rómaiak. (2) A háború 23 évvel ezután tört ki, Publius Cornelius Scipio és Tiberius Sempronius Longus *consul*sága alatt, és a 17. évben fejeződött be, Gnaeus Cornelius Lentulus és Publius Aelius Paetus *consul*i évében. (3) Állítólag Scipio később gyakran mondogatta, hogy először Tiberius Claudius, majd Gnaeus Cornelius dicsőségvágya akadályozta meg, hogy a háborút Karthágó lerombolásával fejezze be.[2]

(4) Karthágóban, miután az állam erőforrásait kimerítette a hosszú háború, úgy tűnt, nehéz lesz összeadni a hadisarc első részletét. Miközben emiatt gyász és siránkozás töltötte be a *curiá*t, állítólag egyszer csak arra lettek figyelmesek, hogy Hannibal kacag. (5) Hasdrubal, a Kecskegida erre szemrehányást tett neki, hogy hogy képes nevetni az általános sírás közepette, holott ő maga okozta e könnyeket. Hannibal így válaszolt:

(6) „Ha az ember szeme a lélek mélyére is éppúgy beláthatna, ahogy le tudja olvasni mások arckifejezését, akkor könnyen rájönnétek, hogy a nevetés, amiért szemrehányást tesztek nekem, nem vidám, hanem a csapásokba már-már beleőrült lélekből fakad. De még így sem annyira időszerűtlen, mint a ti érthetetlen és ide nem illő könnyeitek. (7) Sírtatok volna inkább akkor, amikor elvették a

[1] A békekötés szertartásáról vö. I. 24. 4–9. A király szerepében a köztársaságkorban a *praetor* jelenik meg: ezzel az archaikus vezetői címmel illették a szertartás szerint, rangjára való tekintet nélkül, a római állam jelenlévő főtisztségviselőjét.

[2] Vö. XXX. 36. és 39–40.

fegyvereinket, felgyújtották a hajóinkat, megtiltották, hogy külháborút viseljünk, mert ez mérte ránk a halálos csapást! Azt ne higgyétek, hogy a rómaiak a ti nyugalmatok érdekében döntöttek így! (8) Egyetlen nagy állam sem képes elviselni a hosszú nyugalmat. Ha nem akad ellensége kívül, majd talál belül – mint ahogy a különlegesen erős test is védettnek látszik a külső bajokkal szemben, de saját ereje teszi tönkre.[1] (9) De mi persze csak azt érezzük az államunkat ért csapásokból, ami személyes érdekünket érinti, és azon belül is leginkább az anyagi kár dúlja fel a kedélyünket. (10) Amikor a legyőzött Karthágót lefegyverezték, amikor láttátok, hogy otthagyják védtelenül, csupaszon Afrika sok-sok felfegyverzett népe között, még csak fel sem sóhajtott senki. (11) Bezzeg most, amikor az erszényetekbe kell nyúlnotok, hogy kifizessétek a hadisarcot, úgy jajgattok, mintha sírba tennék az államot! Tartok tőle, hogy hamarosan be fogjátok látni: amiért ti ma sírtok, az volt a legkisebb baj!" – Ezeket mondta Hannibal a karthágóiaknak.

(12) Scipio gyűlést hívott össze, és Massinissának apja királysága mellé még odaajándékozta Kirta városát és a többi várost és földet, ami Syphax birodalmából a római nép hatalmába került. (13) Gnaeus Octaviust utasította, hogy vigye Szicíliába a hajóhadat, és adja át Gnaeus Cornelius *consul*nak, a karthágóiak követeit pedig Rómába küldte, hogy mindazt, amit ő a tíz megbízottal egyetértésben intézett, a *senatus* jóváhagyása és a nép döntése erősítse meg.

45.

(1) Miután szárazföldön és tengeren helyreállt a béke, Scipio hajóra rakta katonáit, és átkelt a szicíliai Lilübaionba. (2) Innen katonái nagy részét hajókon küldte tovább, ő maga pedig szárazföldön folytatta útját Róma felé Itálián keresztül, amely nem kevésbé örvendett a békének, mint a győzelemnek. Nemcsak a városokból tódultak ki az emberek a fogadására, de a földművesek is tömegestül szállták meg az utak mentét. Minden idők legfényesebb diadalmenetében vonult be a Városba. (3) 123 000 font ezüstöt adott át az államkincstárnak, katonái között pedig fejenként 400 bronzpénzt osztott szét a hadizsákmányból.

(4) Nem sokkal ezelőtt halt meg Syphax Tiburban, ahová Albából átköltöztették. Halála inkább csak az emberek elé táruló látványosság érdekességét csökkentette, semmint a diadalmas hadvezér dicsőségét. Mivel azonban állami temetésben részesült, halála mégiscsak látványos eseménnyé vált. (5) Polübiosz azonban, akinek adatai általában hitelt érdemelnek, úgy tudósít, hogy a királyt ott vezették a diadalmenetben.

[1] Vö. Előszó 4.

A menetben Scipio mögött ott haladt sapkával a fején[1] Quintus Terentius Culleo, aki egész hátralevő életében méltó hálával adózott annak, aki visszaadta szabadságát. (6) Hogy Scipiót először saját katonái szeretete vagy a nép kegye ajándékozta-e meg az Africanus melléknévvel, vagy pedig – mint atyáink idejében Sullát a Felix vagy Pompeiust a Magnus melléknévvel[2] – közvetlen környezetének a hízelgése, arról nem állnak rendelkezésemre biztos adatok. (7) Annyi azonban bizonyos, hogy ő volt az első hadvezér, akit az általa legyőzött nép nevével tiszteltek meg. Az ő példáját követve azután mások is, bár korántsem tudtak hasonló győzelmeket felmutatni, ilyen fényes címekkel ékesítették képmásaikat és dicső melléknevekkel családjukat.

[1] Csak szabad polgárok hordhattak sapkát, rabszolgák csak felszabadításuk után. Culleo ezzel a viselettel azt akarta jelezni, hogy Scipio tette újra szabad polgárrá, ő szabadította ki a rabszolgasorsnak számító hadifogságból.

[2] A *felix* szó jelentése: 'szerencsés', a *magnus*é pedig 'nagy'.

Fogalomtár

Aedilis: A közbiztonságra, a gabonaellátásra, később a középületekre, templomokra, a Város nyilvános helyeire felügyelő főtisztségviselő. Eredetileg plebejus tisztség volt, később a patríciusok közül is választottak két *aedilis*t *(aedilis curulis)*.

***Aerarius*ok:** A *censor*ok által valamilyen vétség miatt az átlagosnál jóval magasabb adó fizetésére kötelezett polgárok. A közéjük való besorolás általában együtt járt azzal is, hogy az illetőt kizárták *tribus*ából, és a városi *tribus*ok valamelyikébe helyezték át.

Ala: (1) Kb. 300 főnyi lovas csapat. (2) A szövetségesekből szervezett egységeket – valószínűleg azért, mert a hadsereg szárnyaira szokták rendelni őket – szintén két, egy jobb és egy bal *alá*ra („szárnyra") osztották.

Áldozókirály: a királyok elűzése után alapított papi tisztség azoknak a szertartásoknak az elvégzésére, amelyeket addig a király végzett.

***Ancile*-pajzsok:** Tizenkét, Rómában őrzött pajzs, amelyek közül egy a monda szerint Numa korában az égből hullott alá, és ennek mintájára készítették a többit, hogy az eredetit nehezebb legyen ellopni. A pajzsokat őrzőik, a Salius papok minden év márciusában körülhordozták Rómában szent dalok és fegyvertánc *(tripudium)* kíséretében.

Aranykoszorú: A görögök „koszorúnak" *(sztephanosz)* neveztek mindenféle aranyajándékot, akkor is, ha éppen nem koszorú formájában adták át. Livius szövegében arról lehet felismerni a valódi aranykoszorúkat, hogy darabszám szerepel mellettük, míg az egyéb, koszorúnak nevezett aranyajándékoknak a súlya van megadva (amely egy fejen viselhető koszorúhoz képest általában túlzott).

As: régi római súlymérték (egy fontnak felel meg), illetve ilyen súlyú bronzpénz.

A *senatus* első embere *(princeps senatus)*: Ennek a megtisztelő, de konkrét hatalommal nem járó szerepkörnek a betöltője a tekintélyesebb arisztokrata nemzetségekből került ki. Az ő neve állt a *senatus* névjegyzékének élén, és neki volt joga az üléseken elsőként véleményt nyilvánítani. Személyéről ötévenként a *censor*ok határoztak, amikor összeállították, illetve felülvizsgálták a *senator*ok névjegyzékét.

***Augur*ok:** A római jóspapok testülete, akik egyrészt madarak (és egyéb állatok) viselkedéséből, másrészt váratlan égi és természeti jelenségekből vontak le következtetéseket arra vonatkozóan, hogy az istenek helyeslik-e a szóban forgó magán-

vagy közéleti lépést vagy sem. Spontán felbukkanó jósjeleket is értelmeztek, de az egyes vállalkozások előtti jóslatkérés is feladatuk volt.

A Város alapítása: Livius adatait Kr. e. 751-es alapítási dátummal kell átszámítani.

Ballista: a római szóhasználatban a kővető gép neve.

Bellona-szentély: Bellonának, a háború ősi római istennőjének a szentélye a Marsmezőn állt, tehát a Város szakrális határán, a *pomerium*on kívül. Ezért a *senatus* szokásos módon ebben a szentélyben ült össze, valahányszor olyan személyeket (pl. ellenséges követséget vagy *imperium*mal rendelkező hadvezért) bocsátott színe elé, akiknek nem volt szabad átlépniük a *pomerium*ot.

Bigatus: a köztársaságkori ezüst*denarius* szokásos elnevezése.

Bíborpalástosok *(purpurati):* Makedóniában és egyéb *diadokhosz*-államokban a király személyes kísérete.

Censor: Rangban közvetlenül a *consul* után következő főtisztségviselő. Két *censor* volt, akik ötévenként megállapították a polgárok vagyoni helyzetét, és ennek alapján besorolták őket a vagyoni osztályokba. Ellenőrizték az erkölcsöket, összeállították a *senator*ok névjegyzékét, és megállapították, ki legyen a *senatus* első embere. Később ők felügyeltek a középületekre, ők intézték az állami javak értékesítését és beruházásokat.

Centuria: (1) mintegy 100 főből álló katonai egység, egy *manipulus* fele; (2) az öt vagyoni osztály alegységei.

Centurio: egy katonai *centuria* parancsnoka.

Cliens: Olyan szabad ember, aki egy patrónus, vagyis egy magasabb társadalmi helyzetű ember (eleinte patrícius) védelmét és támogatását élvezi, és cserébe támogatja annak politikai és egyéb törekvéseit. Később egész városok is lehettek *cliens*ei egy-egy római politikusnak, akinek sokat köszönhettek.

Cohors: A légió tizedrésze, kb. 500 főből álló katonai egység.

Colonia: Katonailag biztosítandó övezetben római polgárok vagy latin jogú szövetségesek számára (újra)alapított város. Megszervezése, a telepesek összeírása és számukra a meghódított föld kiosztása általában egy háromtagú bizottság feladata volt. A *colonia* polgárai eredeti polgárjogukat is megőrizték.

Congius: 3,275 liternek megfelelő űrmérték.

Consul: A királyok elűzése után évente választott két főtisztségviselő, a legfőbb végrehajtó hatalom képviselői. Az éveket a *consul*ok nevével jelölték.

Curia: (1) A *senatus* gyűléseinek otthont adó épület (Rómában és ennek analógiájára egyéb városokban és népeknél is), illetve bármely más épület, amelyben a *senatus* összeül. (2) A római arisztokrácia 30, nemzetségi alapon szerveződő egysége. Gyűlésük a *comitia curiata*, amely a korai időkben a törvényhozás, a tisztségviselő-választás és az ítélkezés szerve volt, később azonban fontosabb feladatait fokozatosan átvette a *comitia centuriata* és *tributa*.

Curio: Minden *curia* élén egy *curio* állt, akik közül az egyiket elöljárónak választották *(curio maximus)*. A *comitia centuriata* előtérbe kerülésével a *curió*knak szinte csak vallási feladatai maradtak. A fő*curio* tisztségét Kr. e. 210-ig csak patrícius viselhette.

Curulis: olyan magasabb rangú főtisztségviselő, akit az elefántcsonttal kirakott *curulis*i szék megillet.

Csodajel *(prodigium):* A római vallásban olyan rendkívüli jelenség, amelynek oka az istenek közvetlen és szándékos beavatkozása a természet rendjébe azzal a céllal, hogy az emberekkel közöljenek valamit. Többnyire arra figyelmeztet, hogy az isteni és emberi szféra közti harmónia megbomlott, tehát megjelenése vallási természetű engesztelést kíván: ezáltal lehet elhárítani a rend felborulásának következményeit.

Decemvir: bármely tízfős bizottság tagja.

Decuria: a lovasság legkisebb (10 fős) egysége, amelynek élén a *decurio* áll.

Dekád, *decas:* tízes egység.

Denarius: római ezüstpénz, amely 10 *as*nak, illetve 4 *sestertius*nak felel meg.

Diadalmenet *(triumphus):* A győztes hadvezérnek kijáró legmagasabb kitüntetés. A menetben, amely a Mars-mezőről indult, majd felvonult a Capitoliumra, elöl mentek a főtisztségviselők, őket követték az áldozati állatok, a zsákmány, a foglyok, majd serege élén a győztes hadvezér a capitoliumi Iuppiter jelmezében. Ha a *senatus* nem ítélte meg a hadvezérnek a diadalmenetet, az ennek ellenére megtarthatta azt saját költségén, de nem Rómában, hanem az Albai-hegyen.

Dictator: a *senatus* megbízásából a *consul* által hat hónapnál nem hosszabb időre kinevezett, teljhatalmú főtisztségviselő.

Dologház: fegyelmező intézmény rabszolgák részére.

Duumvir: Bármely kétfős bizottság tagja. Kétfős bizottságokat főleg templomok felszentelésére, illetve hajózási feladatokra jelöltek ki.

Döfőorr *(rostrum):* a hadihajó orrára szerelt, lékelésre alkalmas toldat.

Elővályasztás *(comitia praerogativa):* A köztársaságkorban a *comitia centuriatá*n sorsolással ki szokták választani az első vagyoni osztály egyik *centuriá*ját, hogy az szavazzon először. Ez a szavazat előjelértékűnek számított. A korai időkben a lovagrend hat legrégibb *centuriá*ja bírt ilyen szereppel.

Eszpartófű *(spartum):* Dél-Európában és Észak-Afrikában honos pázsitfűféle *(Stipa tenacissima)*, amelyből – a kendertiloláshoz hasonló feldolgozás után – hajóköteleket készítettek.

Falkoszorú *(corona muralis):* falat formázó korona, amelyet katonai kitüntetésként annak adományoztak, aki elsőként jutott fel az ellenséges város falára.

Felszabadított rabszolga *(libertus, libertinus):* A rabszolgák felszabadításuk után bekerültek a *tribus*ok valamelyikébe, szavazati joguk is volt, de katonának csak

végszükség esetén hívták be őket, elsősorban a hajóhadhoz. Gyermekeik már teljes jogú polgárnak számítottak.

*Fetialis*ok: 20 főből álló papi testület, amelynek feladata volt a más népekkel kapcsolatos ügyek (jóvátétel kérése, hadüzenet, fegyverszünet, béke- és szövetségkötés) vallási szertartások kíséretében való lebonyolítása.

Férfitóga: a római fiúk nagykorúvá válásuk jeleként 17 évesen, családi szertartás kíséretében cserélték fel a gyermekek bíborszegélyes tógáját a felnőttek fehér tógájával.

Flamen: Áldozópap. Testületük 15 tagból állt. Feladatuk volt egy-egy jelentősebb isten szolgálatának ellátása naponkénti áldozat formájában, ezért nem távozhattak el Rómából egy napnál hosszabb időre. Elsősorban Iuppiter *flamen*jének és annak feleségének életét szabályozta ezernyi ősi szertartás.

Font: 327,45 grammnak megfelelő súlymérték.

Forum: A nyilvános élet legfőbb színhelyéül szolgáló tér Rómában. Ennek mintájára Livius és más római szerzők ugyanezzel a névvel illetik egyéb városok hasonló funkciójú tereit, így a görög városok *agorá*ját is, illetve a vidéki törvénykezési helyeket.

Fő*curio (curio maximus):* lásd *curio*.

Fővezéri hatalom *(imperium):* A *consul*i, *praetor*i és *dictator*i tisztséggel automatikusan együtt járó katonai hatalom, amely annak birtokosát az alá rendelt hadsereg teljhatalmú vezérévé teszi Róma szakrális határán, a *pomerium*on kívül. Ennek szimbóluma a *consul*ok vesszőnyalábjaiban hordozott bárd, amely szintén nem használatos a Város területén belül, csak azon kívül. Amikor a fővezér hazatért a hadszíntérről, a *senatus*nak a *pomerium*on kívül kellett fogadnia őt, hogy meghallgassa beszámolóját, és döntsön a diadalmenet ügyében. Diadalmenet esetén külön rendelkezéssel biztosították számára, hogy *imperium*a arra az időre a Városon belül is érvényes legyen.

Gyülekezőhely *(conciliabulum):* így nevezték a vidéki *tribus*ok adminisztratív központjait, amelyek nem rendelkeztek városi ranggal.

Hadijelvény: A légió, illetve kisebb csapategységek rúdra erősített jelvénye, a zászló antik megfelelője. A légió jelvénye aranyozott vagy ezüstözött sas volt. A legnagyobb szégyennek számított, ha egy egység jelvénye az ellenség kezére került.

Hadvezér jósjelei *(auspicia):* A katonai hatalommal *(imperium)* rendelkező tisztségviselőknek hadba indulásuk előtt jósjeleket kellett kérniük. Így egy hadvezér jósjelei szimbolikusan annak hadvezéri hatalmát is jelentik. A fővezér helyettesének vagy megbízottjának nem volt jósjelkérési joga, így ezekre is a fővezér jósjelei vonatkoztak. Ha kiderült, hogy egy hadvezér jósjelkérésénél hiba történt, vissza kellett térnie Rómába, hogy új jósjeleket kérjen.

Hajóskoszorú *(corona navalis):* hajóorrokat formázó korona, amelyet annak adományoztak, aki tengeri ütközetben elsőnek lépett az ellenséges hajó fedélzetére.

***Haruspex*ek:** Etruszk eredetű jóspapok, akik elsősorban áldozati állatok belsőségeiből jósoltak, illetve villámcsapások és egyéb rendkívüli jelenségek értelmezésével és engesztelésével foglalkoztak.

***Hastatus*ok:** a római csatasor első vonala, ahová általában az újoncokat állították.

Helyettes tisztségviselő *(suffectus):* Ha az egyik *consul* meghalt hivatali ideje alatt, az év hátralevő részére újat választottak helyette, hogy a hatalom megosztásának elve ne sérüljön. A császárkorban aztán évről évre több *consul*pár váltotta egymást; az első pár után következőket szintén így nevezték. A datálásnál mindig az első, eredeti *consul*párt szokás feltüntetni. – A *censor*oknál a gall invázió óta nem gyakorolták ezt a szokást, a kisebb tisztségviselők esetében pedig (akik egyszerre kettőnél többen viselték a hivatalt) általában a feladatkörök átrendezésével oldották meg a problémát.

Hercules/Héraklész Oszlopai: a Gibraltári-szoros antik neve.

Hírnökpálcás követ *(caduceator):* Általában béketárgyalások megkezdésénél jelennek meg, ők kérik a lehetőséget a tárgyalásra. A hírnökpálca – két kígyóval körülfont díszes bot – eredetileg Hermésznek/Mercuriusnak, az istenek követének a jelvénye, így azt is szimbolizálja, hogy a követek az ő oltalma alatt állnak.

Interrex: A patrícius *senator*ok közül választott tisztségviselő, aki olyan időszakban vette át a főhatalmat öt napra *(interregnum)*, amikor az valamilyen okból – haláleset, lemondás vagy a hatalmat gyakorló tisztségviselő távolléte – miatt nem volt betöltve. Legfontosabb szerepe általában a választógyűlés lebonyolítása.

Ismétlés *(instauratio):* A római vallási előírások szerint minden szakrális cselekményt (a játékok is ilyennek számítottak), ha bármi formai hiba csúszott belé, elölről kellett kezdeni. Ezzel természetesen manipulálni is lehetett, hiszen pl. a népnek örömére szolgált, ha a játékok több napon át tartottak.

Iugerum: 2523,34 m^2-nek megfelelő területmérték.

Jel: a csatára a fővezéri sátorra kitűzött piros zászlóval adtak jelt.

Jósjelek: A fontosabb vállalkozásokat, választásokat, magasabb tisztségek átvételét minden esetben vallásos szertartás keretében végrehajtott jósjelkérés *(auspicium)* előzte meg. Ha a jósjelek kedvezőtlenek voltak, a dolgot elhalasztották, vagy megismételték a jósjelkérést, amíg kedvező jeleket nem kaptak.

„Juhakol" *(Ovile):* A szavazás lebonyolítására kijelölt körzet a Mars-mezőn. Ennek a helyén építtette fel Augustus a Saepta Iuliát.

Katapult *(catapulta):* a római szóhasználat ezzel a szóval a nagyobb nyílvető gépeket jelölte (eltérően a görögöktől, akik a kővető gépeket is *katapeltész*nek nevezték).

Katonai ***tribunus:*** (1) Tiszti rang. Egy légióhoz általában hat katonai *tribunus* tartozott, akiket részben a fővezér válogatott össze, részben a nép választott. (2) *Consul*i hatáskörű főtisztségviselők címe az V–IV. században.

Kerkurosz: Ciprusi eredetű, egy evezősoros, kisebbfajta kereskedelmi hajó, amelynek a hátulsó, rakodásra szolgáló felében nem voltak evezősök. Nem volt túlságosan gyorsjáratú, de egy személyszállító hajót utol lehetett vele érni.

Kezes ***(vas):*** bírósági eljárások esetében a vádlott által állított kezesek garantálták, hogy a vádlott megjelenik a tárgyaláson.

Kezességvállalás ***(sponsio):*** olyan megállapodás, amely személy szerint csak a szerződő feleket kötelezi, nem pedig az általuk képviselt államokat.

Kijelölt tisztségviselő ***(designatus):*** az a főtisztségviselő, akit már megválasztottak, de még nem foglalta el hivatalát.

Kisztophorosz: nagyjából három *denarius*nak megfelelő súlyú görög pénzérme, amely Kr. e. 166-ban váltotta fel a *tetra(dra)chmá*t.

Könyök ***(cubitus):*** 45 cm-nek megfelelő hosszmérték.

Latin Ünnepek: Ősi, latin eredetű, évről évre Alba Longában megtartott ünnep Iuppiter Latiaris tiszteletére. A *consul*ok hivatalba lépésük napján tűzték ki az ünnep időpontját, és annak megtartása előtt nem távozhattak el Rómából. Az ünnep, amely alatt Rómában játékokat is rendeztek, a Iuppiternek az Albai-hegyen bemutatott áldozattal fejeződött be.

Láb ***(pes):*** kb. 30 cm-nek megfelelő hosszmérték.

Lembosz: eredetileg egy evezősoros (ez később kettőre bővült), vitorlák nélküli gyorshajó.

Legatus: *senator*i rangú katonatiszt, a fővezér helyettese egy-egy légió élén; később egyes provinciák helytartóit is ezzel a szóval jelölték.

Légió ***(legio):*** 4000–6000 főből álló katonai egység, amely 10 *cohors*ból, azaz 30 *manipulus*ból, illetve 60 *centuriá*ból állt.

Lictor: a magasabb rangú tisztségviselőket kísérő állami hivatalszolga.

Lovagok ***(equites):*** A régi időkben olyan gazdag polgárok, akik saját lovukkal teljesítettek katonai szolgálatot. Később azokat sorolták a lovagrendbe, akiknek a vagyona elért egy bizonyos határt. A lovagok az államtól kaptak pénzt lóvásárlásra és -tartásra, de attól, aki rendjéhez méltatlannak bizonyult, ezt a kedvezményt a *censor*ok megvonhatták.

Lovassági főparancsnok ***(magister equitum):*** a *dictator* helyettese, akit ő maga nevezett ki.

Manipulus: kb. 200 emberből álló taktikai egység.

Matróna ***(matrona):*** előkelő római családanya.

Meddix tuticus: oszk városok, köztük Capua évente választott legfőbb tisztségviselője.

Medimnosz: görög űrmérték, kb. 51,84 liternek felel meg.

Megszentelt tavasz *(ver sacrum):* Ősi itáliai szertartás. Nagy csapások idején a termés zsengéjét, az akkor született fiúgyermekeket és jószágot az isteneknek ajánlották fel. Az így felajánlott állatokat feláldozták, az embereknek pedig 20 év múlva ki kellett rajzaniuk a városból és új hazát keresniük vagy alapítaniuk.

Megbélyegzés *(nota):* A *censor*ok a kifogásolható erkölcsi magatartású polgárok neve mellé jelet tettek a névjegyzékben. Ennek a *senatus* és a lovagrend esetében olyan vonzata volt, hogy az így megbélyegzett ember kizáródott a testületből. A megbélyegzés csak akkor volt érvényes, ha mindkét *censor* egyetértésével történt.

Mérföld: 1,48 km-nek megfelelő távolság.

Modius: 8,733 liternek megfelelő római űrmérték.

Municipium: olyan város a Római Birodalomban, amelynek lakosai nem római származásúak, de megkapták a római polgárjogot és az önkormányzatot.

Nemesség *(nobilitas):* a két római vezető réteg, a *senator*i rend és a lovagrend összefoglaló neve.

Négyszögletes menetoszlop *(agmen quadratum):* Ellenségtől veszélyeztetett területen gyakran alkalmazott menetelési rend, amelyben a légió tíz *cohors*a négyzet alakba rendeződik, középre véve a málhát. Előnye, hogy váratlan támadás esetén a csapat bármely irányban jól fel tudja venni a harcot, nem kell időt tölteni a felsorakozással; ugyanakkor könnyen fel lehet fejleszteni hármas csatasorrá.

Népek joga *(ius gentium):* „nemzetközi jog", az idegenekkel való politikai vagy üzleti érintkezést szabályozó törvények, jogszokások összessége.

Néppártiak *(populares):* a Gracchusok által elindított, reformokra törekvő mozgalom, amely szemben állt a nagybirtokos *senator*i renddel.

Nép*tribunus*ok: Kr. e. 494 óta a köznép képviselői a *senatus*ban. Számuk az idők folyamán kettőről tízre növekedett. Személyük szent és sérthetetlen volt, vétójukkal bármilyen törvényjavaslatot, határozatot, intézkedést érvényteleníthettek.

***Olümpiasz*ok:** az első ókori olimpiai játékok évétől (Kr. e. 776/775) kezdve számított négyéves időszakok.

Optimaták: a néppártiakkal szemben álló konzervatív arisztokraták tömörülése.

Ostromkoszorú *(corona obsidialis* **vagy** *obsidionalis):* Ezt a koszorút annak a katonának adták kitüntetésül, akinek köszönhetően bajtársai felszabadultak az ostromzár alól. Anyaga hagyományosan az esemény helyszínén szedett fű volt.

Ovatio: A diadalmenethez hasonló, de kevésbé nagyszabású győzelmi ünnep. Az *ovatió*t tartó hadvezér a szokásos bíborszegélyes tógát viselte, babér helyett mirtuszkoszorú volt a fején, és diadalkocsi helyett gyalog vagy lóháton vonult be a Városba.

Óra: A rómaiak 12 órára osztották a nappalt napkeltétől napnyugtáig. „A nap első órája" így nagyjából a reggel 6–7 óra közti időtartamnak felel meg. Ez a megfe-

leltetés azonban csak hozzávetőleges: az órák hosszúsága a nappalok hosszúságával együtt változott, így a mi 60 perces óráinkra való pontos átszámításhoz minden esetben tudni kellene az aznapi napkelte és napnyugta időpontját, amely függ egyrészt a földrajzi elhelyezkedéstől, másrészt attól, hogy az év melyik napjáról van szó.

Őrségváltás: A rómaiak az éjszakát négy egyenlő részre osztották, a hadseregben szokásos őrségváltások szerint. Az első őrségváltás ideje a mi időszámításunk szerint kb. este 6–9, a másodiké 9–12, a harmadiké 0–3, a negyediké hajnali 3–6 óra között volt, de ezek az időszakok ugyanúgy változtak az éjszaka hosszának változásával, mint a nappali órák.

Paraván *(pluteus)*: ostrom idején frontális támadások ellen használt, vesszőből font, bőrrel borított, félkör keresztmetszetű, mozgatható védőfal.

Phalanx: tömör, több sorból álló csatarend, amelynek lényege a folytonos, szorosra zárt pajzsfal.

Polgári koszorú *(corona civica):* tölgyfalevélből font koszorú, amelyet katonai kitüntetésként polgártárs életének megmentéséért adományoztak.

Pomerium: Róma városának szakrális határa, amely a későbbi időkben már a város belsejében húzódott.

***Pontifex*ek testülete:** A *pontifex maximus* vezetése alatt álló papi testület. Ők intézték a vallási ügyeket szervezési szinten, ők állították össze a naptárat, és évkönyvekben vezették az egyes évek legfontosabb eseményeit. A *pontifex maximus* nevezte ki a *flamen*eket és Vesta papnőit is. Ha egy *pontifex* meghalt, a testület maga választott be egy új tagot a helyére.

Praetor: Az igazságszolgáltatást intéző tisztségviselő, a távollévő *consul* helyettese. Tágabb értelemben: elöljáró (így fordítja Livius számos idegen nép vagy népszövetség főtisztségviselői címét). A *praetor urbanus* a városbeliek, a *praetor peregrinus* a városbeliek és idegenek közös jogvitáit intézte.

***Princeps*ek:** a római csatasor középső vonala.

Prisztisz: a *lembosz*hoz hasonló könnyű hadihajótípus.

„Pro-tisztségviselők" (*proconsul, propraetor* stb.): a kifejezés vagy azt jelenti, hogy az illető tisztségviselő hivatala már lejárt, de a *senatus* meghosszabbította fővezéri hatáskörét *(imperium)*, vagy azt, hogy az illetőt az adott tisztségviselőének megfelelő jogkörrel ruházták fel anélkül, hogy a tisztséget magát viselné.

Provincia: (1) egy-egy főtisztségviselőre bízott feladat, hatáskör; (2) Itália területén kívül eső tartomány, amelyet római helytartó kormányzott.

Quadrigatus: a *denarius* Kr. e. 214-es bevezetése előtt használatos (1,5 *denarius* értékű) római ezüstpénz.

Quaestor: eredetileg a bíráskodás, majd az adó- és pénzügyek intézésével megbízott tisztségviselő.

Quartarius: 1,36 deciliternek megfelelő űrmérték.

Quintilis: a július hónap régi neve (Kr. e. 44-ig).

Quirisek római népe *(populus Romanus Quiritium):* a római nép szakrális megnevezése.

Rangidős *centurio (primi pili centurio):* minden légióban a harmadik vonal (a *triarius*ok) első *manipulus*ában az első *centuria* parancsnoka.

Rögtönzött énekek: A diadalmenet alkalmával szokás volt, hogy a katonák vezérükről a közvéleményt kifejező, rögtönzött, sokszor elég szabadszájú dalokat énekeltek. Ez a szokás eredetileg az élet örömteli eseményeit szokásosan kísérő bajelhárító szertartások egyike volt.

Sánckoszorú *(corona vallaris):* sánckarókat formázó korona, amelyet katonai kitüntetésként annak adtak, aki elsőként jutott át az ellenséges tábor sáncain.

Sextilis: az augusztus hónap régi neve (Kr. e. 8-ig).

Sibylla-könyvek: A cumaei Sibylla jósnőnek tulajdonított görög nyelvű jóslatok, amelyek Tarquinius Superbus idején kerültek Rómába. A capitoliumi Iuppiter szentélyében őrizték őket a szent cselekményekért felelős *decemvir*ek, akik nagy csapások idején betekintettek a könyvekbe, értelmezték a jóslatokat, és megállapították a szükséges engesztelő szertartásokat.

Skorpió: kb. 1,2 x 1 m méretű nyíllövő gép.

Súlyos bronzpénz *(aes grave):* Így nevezték a Kr. e. V–IV. századi bronz fizetőeszközöket (*as* és ennél kisebb egységek). A II. pun háború folyamán az *as* és az ezüst *denarius* közti átváltási arány az eredeti 10:1-ről 12:1-re, majd 16:1-re változott – ebben az összefüggésben a „súlyos bronzpénz" megnevezés az infláció előtti *as*ra utal.

Szégyeniga *(iugum):* két földbe szúrt szálfegyverre keresztben egy harmadikat kötöztek, és a legyőzött ellenség katonáinak megszégyenítésül ez alatt kellett átvonulniuk meghajolva.

Szent csirkék: Elsősorban katonai vállalkozások előtt kértek jóslatot az istenektől oly módon, hogy az e célra tartott csirkéket kiengedték a ketrecükből, és enni adtak nekik. Ha mohón ettek, az jó jelnek számított, az étvágytalanság épp ellenkezőleg.

Szent lakoma *(lectisternium):* ünnepek, könyörgések alkalmával az isteneket gyakran jelképesen megvendégelték: szobrukat egy-egy vánkoson *(pulvinar)* helyezték el, és egy asztalra ételeket raktak eléjük.

Szőlőlugas *(vinea):* városok ostrománál alkalmazott védőfedél, amellyel főleg az aknát ásó katonákat védték a felülről jövő támadásokkal szemben.

Talentum: Súly- és pénzegység, amelynek súlya 20 és 36 kg között váltakozhatott. Az attikai talentum 26 kg-nak felel meg, a római talentum pedig a font 100-szorosa.

Teknősbéka ***(testudo):*** Nyeregtető alakú védőfedél, amely várostrom idején elsősorban földmunkákat végző katonák fedezésére szolgál. Egy másik változata (*testudo arietaria*, azaz „kosteknős") a faltörő kos mozgatását és védelmét biztosítja.

Teknősbéka-alakzat ***(testudo):*** téglatestet formázó, zárt alakzat, amelyet minden oldalról, sőt felülről is pajzsok védenek.

Tetrachma: négy (attikai) drachma értékű ezüstpénz.

Törvénykezési szünet ***(iustitium)*****:** vészhelyzet esetén akár a *senatus*, akár a *dictator* hirdethetett határozatlan időre szóló törvénykezési szünetet: ilyenkor az igazságszolgáltatás, sőt általában a közélet is szünetelt.

Triarius**ok:** a római csatasor harmadik, megbízható öreg katonákból álló vonala, amelyet csak legvégső esetben vetettek be, hogy a vesztésre álló csatát megmentsék.

Tribus: A római polgárok lakóhely szerinti beosztásának területi egysége. A *comitia tributá*n választották meg az alacsonyabb, míg a *comitia centuriatá*n a magasabb rangú tisztségviselőket. A *comitia tributá*n a vagyonos polgárok keresztülvihették akaratukat, mert a 35 *tribus* többségi alapon szavazott, és a szegényebb polgárok – akik a négy városi *tribus*ba voltak beosztva – létszámuktól függetlenül csak négy szavazatot képviselhettek. A II. pun háború előtt a *comitia centuriata* beosztását a *comitia tributá*n is bevezették: egy-egy *tribus*on belül a *tribus* tagjait is öt *centuriá*ba sorolták, külön a fiatalabbakat és öregebbeket. Így a 35 *tribus* összesen 350 *centuriá*ból állt.

Tripudium solistimum: Így nevezte a latin szaknyelv azt a jósjelet, amikor a szent csirkék olyan mohón táplálkoznak, hogy kipotyog a mag a csőrükből. Ez volt a legkitűnőbb jósjel, amit a csirkék adhattak.

Triumvir: bármely háromfős bizottság tagja.

Turma: 30 fős lovas csapategység.

Új ember ***(homo novus):*** olyan politikus, akinek egyetlen elődje sem volt *senator* és/vagy magasabb állami tisztségviselő.

Uncia: 27,288 grammnak megfelelő súlymérték.

Veles: könnyűfegyverzetű fegyvernem a római hadseregben, felszerelése kis pajzsból és több gerelyből állt.

Vendégjog: Azok az idegenek kapták az államtól ezt a jogot, akik Rómának nagy szolgálatot tettek. Rómában az állam vendégei voltak, és minden területen az állam jogi védelmét élvezték.

Vesszőnyaláb: Az államhatalom jelvénye, amelyet a főtisztségviselőt kísérő *lictor*ok vittek. A *pomerium*on kívül a vesszőnyalábokban bárdot is hordtak annak jeleként, hogy a főtisztségviselő hadvezérként élet és halál ura.

Victoriatus: Kr. e. 221 és 170 között vert római ezüstpénz, amelynek értéke a *denarius* 3/4-e volt.

A SOROZATBAN EDDIG MEGJELENT

Monográfia

Lovász Irén: *Szakrális kommunikáció*

Galsi Árpád: *Jakab, az Úr testvére*

Pap Ferenc: *Templom mint teológia. Kulcsok az Ezékiel 40-48. értelmezéséhez*

Tóth Sára: *A képzelet másik oldala. Irodalom és vallás Northrop Frye munkásságában*

Tari János: *A néprajzi és az antropológiai filmkészítés. Történeti, elméleti és gyakorlati példák*

Buda Béla: *Empátia. A beleélés lélektana*

Németh Dávid: *Pasztorálantropológia*

Szenczi Árpád: *Az ember természete – természetes(en) nevelés. A reformpedagógia egy lehetséges reformja*

Váradi Ferenc: *Vázlatok az óvodai anyanyelvi-irodalmi nevelésről*

Semsey Viktória (szerk.): *Latin-Amerika 1750–1840. A gyarmati rendszer felbomlásától a független államok megalakulásáig*

Bagdy Emőke: *Pszichofitness. Kacagás – kocogás – lazítás*

Balázs Siba: *Life Story and Christian Metanarration. The importance of the research results of narrative identity to practical theology*

Kocziszky Éva: *Antifilozófusok – Huszonöt időszerű kérdése a kereszténységhez*

Honti László: *Magyar nyelvtörténeti tanulmányok*

Szummer Csaba: *Freud, avagy a modernitás mítosza*

Kun Attila: *A munkajogi megfelelés ösztönzésének újszerű jogi eszközei*

Dr. Lenkeyné dr. Semsey Klára: *Életútinterjú*

Görözdi Zsolt: *Protestáns egyházértelmezés a reformáció századában a jelentősebb egyházi rendtartásokban*

Békési Sándor: *Sisi személyének teológiai portréja*

Török Emőke: *Munka és társadalom. A munka jelentésváltozásai a bérmunkán innen és túl*

Sepsi Enikő: *Pilinszky János mozdulatlan színháza Mallarmé, Simone Weil és Robert Wilson műveinek tükrében*

Erdélyi Ildikó: *A lélek színháza. A pszichodráma és az önismeret útjai*

Szummer Csaba: *Pszichedelikumok és spiritualitás*

Papp Sándor: *Török szövetség – Habsburg kiegyezés. A Bocskai-felkelés történetéhez*

Bolyki János: *Teológia a szószéken és a katedrán*

Balogh Eszter: *Túlélési stratégiák a magyar gazdaságban. Esettanulmányok a 2000-es évek elejéről.*

Falussy Lilla: *Trendek a kortárs olasz drámában*

Bekő István Márton: *Jézus csodáiról szóló elbeszélések Márk evangéliumában*

Kovai Melinda: *Lélektan és politika. Pszichotudományok a magyarországi államszocializmusban 1945–1970*

Spannraft Marcellina: *Költészet és szakralitás*

Németh István: *Műtárgyak a boncteremben. Tanulmányok az orvoslás és a képzőművészet tárgyköréből*

Homicskó Árpád Olivér: *A magyar társadalombiztosítási és szociális ellátások rendszere*

Fabiny Tibor: *Az eljövendő árnyékai. A figurális tipológiai olvasás*

Szetey Szabolcs: *Adatok a magyar református prédikációs gyakorlat újraértékeléséhez 1784–1878 között*

Balogh Tamás: *Huizinga Noster. Filológiai tanulmányok J. Huizinga magyar recepciójáról*

Dávid Gyula: *Angol fogalmi idióma szótár. Angol idiómák és magyar megfelelőik*

Beke Albert: *Gyulai Pál személyisége és esztétikája*

Németh Dávid: *Vallásdidaktika. A hit- és erkölcstan tanítása az 5–12. osztályban*

Papp Ágnes Klára: *A tér poétikája – a poétika tere. A századfordulós kisvárostól az ezredfordulós terekig a magyar irodalomban*

Lányi Gábor János: *A kálvinizmus nyitánya. Berni zwingliánusok és francia-svájci kálvinisták vitája az egyházfegyelem gyakorlásáról*

Kovács Dávid: *Nemzetfelfogás és történelemszemlélet a 20. századi Magyarországon*

Pap Ferenc: *Az egyházi év*

Farkas Ildikó: *A japán modernizáció ideológiája*

Horváth Csaba: *Megtalált szavak*

Csízy Katalin: *Az ideális vezető politikus alakja a görög-római hagyományban*

Siba Balázs: *Pasztorálteológia*

Indries Krisztián – Szummer Csaba: *Freud és a felkelő nap országa*

Bognárné Kocsis Judit: *A vallás mint forrás Karácsony Sándor nevelési koncepciójában*

Tanulmánykötet

Császár-Nagy Noémi, Demetrovics Zsolt, Vargha András (szerk.): *A klinikai pszichológia horizontja. Prof. dr. Bagdy Emőke 70. születésnapjára készített emlékkötet*

Szávay László (szerk.): *„Vidimus enim stellam eius…"*

Petrőczi Éva, Szabó András (szerk.): *A zsoltár a régi magyar irodalomban*

Horváth Erzsébet, Literáty Zoltán (szerk.): *Történelmet írunk. Tanulmánykötet Ladányi Sándor tiszteletére 75. születésnapja alkalmából*

Czeglédy Anita, Fülöp József, Ritz Szilvia (szerk.): *Inspirationen. Künste im Wechselspiel*

Gudor Botond, Kurucz György, Sepsi Enikő (szerk.): *Egyház, társadalom és művelődés Bod Péter korában*

Péti Miklós, Ittzés Gábor (szerk.): *Milton Through the Centuries*

Kendeffy Gábor, Kopeczky Rita (szerk.): *Vallásfogalmak sokfélesége*

Zsengellér József, Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): *„A Szentek megismerése ad értelmet." Conferentia Rerum Divinarum 1–2.*

Trajtler Dóra Ágnes (szerk.): *Tan és módszertan. Conferentia Rerum Divinarum 3.*

Pap Ferenc, Szetey Szabolcs (szerk.): *Illés lelkével. Tanulmányok Báthori Gábor és Dobos János lelkipásztori működéséről*

Somodi Ildikó (szerk.): *A mindennapos művészeti nevelés megvalósulásának lehetőségei. Értékközvetítés a művészeti nevelésben*

Dávid István (szerk.): *Merre tovább kántorképzés? Gondolatok egy konferencián – Nagykőrös, 2012. október 5.*

Hansági Ágnes, Hermann Zoltán (szerk.): *Jókai & Jókai*

Dringó-Horváth Ida, N. Császi Ildikó (szerk.): *Digitális tananyagok – oktatás-informatikai kompetencia a tanárképzésben*

Erdélyi Ágnes, Yannick François (szerk.): *Pszichoanalitikus a társadalomban*

Fülöp József, Mirnics Zsuzsanna, Vassányi Miklós (szerk.): *Kapcsolatban – Istennel és emberrel. Pszichológiai és bölcsészeti tanulmányok*

Pap Ferenc (szerk.): *Dicsőség tükre. Művészeti és teológiai tanulmányok*

Tóth Sára, Fabiny Tibor, Kenyeres János, Pásztor Péter (szerk.): *Northrop Frye 100: A Danubian Perspective*

Spannraft Marcellina, Sepsi Enikő, Bagdy Emőke, Komlósi Piroska, Grezsa Ferenc (szerk.): *Ki látott engem? Buda Béla 75*

Komlósi Piroska (szerk.): *Családi életre és kapcsolati kultúrára felkészítés*

Dringó-Horváth Ida, Fülöp József, Hollós Zita, Szatmári Petra, Czeglédy Anita, Zakariás Emese (szerk.): *Das Wort – ein weites Feld*

Fülöp József (szerk.): *A zenei hallás*

József Fülöp, Szilvia Ritz (Hg.): *Inspirationen II*

Tóth Sára, Kókai Nagy Viktor, Marjai Éva, Mudriczki Judit, Turi Zita, Arday-Janka Judit (szerk.): *Szólító szavak. The Power of Words. Tanulmányok Fabiny Tibor hatvanadik születésnapjára*

Lázár Imre, Szenczi Árpád (szerk.): *A nevelés kozmológusai. Kodály Zoltán, Karácsony Sándor és Németh László megújuló öröksége*

Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.): *A hit erejével. Pedagógiai tanulmányok*

Makkai Béla (szerk.): *A Felvidék krónikása. Tanulmányok a 70 éves Popély Gyula tiszteletére*

Farkas Ildikó, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia I.*

Gér András László, Jenei Péter, Zila Gábor (szerk.): *Hiszek, hogy megértsem*

Simon-Székely Attila (szerk.): *Lélekenciklopédia. A lélek szerepe az emberiség szellemi fejlődésében*

Papp Ágnes Klára, Sebők Melinda, Zsávolya Zoltán (szerk.): *Nemzet sors identitás*

Vassányi Miklós, Sepsi Enikő, Voigt Vilmos (szerk.): *A spirituális közvetítő*

Julianna Borbély, Katalin G. Kállay, Judit Nagy, Dan H. Popescu (eds.): *English Language & Literatures in English 2014*

Sepsi Enikő, Lovász Irén, Kiss Gabriella, Faludy Judit (szerk.): *Vallás és művészet*

Bubnó Hedvig, Horváth Emőke, Szeljak György (szerk.): *Mítosz, vallás és egyház Latin-Amerikában. A Boglár Lajos emlékkonferencia tanulmánykötete*

Czeglédy Anita, Sepsi Enikő, Szummer Csaba (szerk.): *Tükör által – Tanulmányok a nyelv, kultúra, identitás témaköréből*

Méhes Balázs (szerk.): *Lelki arcunk. Tanulmányok Szenczi Árpád hatvanadik születésnapja alkalmából*

Spannraft Marcellina, Korpics Márta, Németh László (szerk.): *A család és a közösség szolgálatában. Tanulmányok Komlósi Piroska tiszteletére*

Horváth Csaba, Papp Ágnes Klára, Török Lajos (szerk.): *Párhuzamok, történetek. Tanulmányok a kortárs közép-európai regényről*

Anka László, Kovács Kálmán Árpád, Ligeti Dávid, Makkai Béla, Schwarczwölder Ádám (szerk.): *Natio est semper reformanda. Tanulmányok a 70 éves Gergely András tiszteletére*

Fülöp József, Mészáros Márton, Tóth Dóra (szerk.): *A szél fúj, ahová akar. Bölcsészettudományi dolgozatok*

Zsengellér József, Kodácsy Tamás, Ablonczy Tamás (szerk.): *Felelet a mondolatra. Tanulmányok a 60 éves Bogárdi Szabó István tiszteletére*

Borgulya Ágnes, Konczosné Szombathelyi Márta (szerk.): *Vállalati kommunikációmenedzsment*

Szávay László, Gér András László, Jenei Péter (szerk.): *Hegyen épült város. Válogatás a Fiatal Kutatók és Doktoranduszok Nemzetközi Teológuskonferencián elhangzott előadások anyagából.*

Wakai Seiji, Sági Attila (szerk.): *Kortárs Japanológia II.*

Sepsi Enikő: *Kép, jelenlét, kenózis a kortárs francia költészetben és Valère Novarina színházában*

Sepsi Enikő, Tóth Sára (szerk.): *Mellékzörej. Írások Visky András hatvanadik születésnapjára*

Erdélyi Erzsébet, Szabó Attila (szerk.): *Az üzenetjét, azt kell megbecsülni. Tanulmányok Barabás László hetvenedik születésnapja alkalmából*

Kendeffy Gábor, Vassányi miklós (szerk.): *Istenfogalmak és istenérvek a világ filozófiai hagyományaiban*

Bárdi Nándor, Éger György (szerk.): *Magyarok Romániában 1990–2015. Tanulmányok az erdélyi magyarságról*

Zila Gábor: *Hitetek mellé tudományt*

Kiss Paszkál, Tóth Dóra (szerk.): *Ubi dubium, ibi libertas. Tudományos diákköri dolgozatok*

Julianna Borbély, Borbála Bökös, Katalin G. Kállay, Judit Nagy, Ottilia Veres, Mátyás Bánhegyi and Granville Pillar (eds.): *English language & literatures in English 2016*

Spannraft Marcellina, Tari János (szerk.): *A kultúraátörökítés médiumai*

László Emőke (szerk.): *A szolgálat ékessége. Tanulmányok Fruttus István Levente hetvenedik születésnapja alkalmából*

Spannraft Marcellina (szerk.): *Tertium datur. Tanulmányok Lázár Imre tiszteletére*

Bárdi Árpád, Gombos Norbert, Tóth Etelka (szerk.): *Kisgyermeknevelés a 21. században*

Lányi Gábor János (szerk.): *A reformáció örökségében élve. A reformáció hatása a teológiai oktatásra*

Dróth Júlia (szerk.): *Gépiesség és kreativitás a fordítási piacon és a fordításoktatásban*

Lator László Iván (szerk.): *Sorsok és missziók a politikai változások tükrében*

Literáty Zoltán (szerk.): *Quoniam tecum est fons vitae in lumine tuo videbimus lumen. Teológiai témák a 65 éves Kocsev Miklós tiszteletére*

Fehér Pálma Virág, Kövesdy Andrea, Szemerey Márton (szerk.): *Testképek a gyógyításban. A test mint eszköz és referenciapont*

Zonda Tamás, Bozsonyi Károly, Moksony Ferenc (szerk.): *Az öngyilkosság szociológiája*

Fóris Ágota, Bölcskei Andrea (szerk.): *A szabványosítás fordítási és terminológiai vonatkozásai*

Kövi Zsuzsanna, Mirnics Zsuzsanna, Reinhardt Melinda (szerk.): *Lélek(sz)árnyak*

Czentnár Simon, Nagy József, Nagy Levente (szerk.): *Beszéljétek el dicsőségét Conferentia Rerum Divinarum 6.*

Műfordítás, forrás

Giovanni Pico della Mirandola:
Benivieni neoplatonista versének kommentárja (Fordította: Imregh Monika)

Alice Zeniter: *Szomorú vasárnap, avagy a semmi ágán* (Fordította: Kovács Veronika, szerkesztette és a bevezetőt írta: Sepsi Enikő)

Szent Ágoston: *Írások a kegyelemről és az eleve elrendelésről* (Fordította, válogatta és a bevezetőt írta: Hamvas Endre)

Paul Claudel: *Délforduló* (Fordította: Székely Melinda)

Veerle Fraeters, Frank Willaert, Louis Peter Grijp (szerk.): *Hadewijch: Dalok* (Fordították: Daróczi Anikó, Rakovszky Zsuzsa)

Landauer Attila (szerk.): *A Kárpát-medencei cigányság és a keresztyén egyházak kapcsolatának forrásai (1567–1953)*

Yves Bonnefoy: *Hollán Sándor.*
Harminc év elmélkedései, 1985–2015 (Fordították: Gulyás Adrienn, Kovács Krisztina, Kovács Veronika, Makádi Balázs, Sepsi Enikő)

Vassányi Miklós (írta, fordította, szerkesztette): *Szellemhívók és áldozárok. Sámánság, istenképzetek, emberáldozat az inuit (eszkimó), azték és inka vallások írásos forrásaiban.*

Rauni Magga Lukkari, Inger-Mari Aikio: *Örökanyák - Világlányok. Számi versek* (Fordították: Domokos Johanna, Németh Petra)

Rajvinder Singh: *Hat szemmel. Német, angol, hindi és pandzsábi versek* (Szerkesztette: Domokos Johanna. Fordították: Tibold Katalin, Széles Beáta, Domokos Johanna)

Günter Eich: *Katharina és más elbeszélések* (Válogatta, szerkesztette és az utószót írta: Fülöp József)

Augusto Monterroso: *A fekete Bárány és más mesék* (Szerkesztette, fordította és az utószót írta: Fülöp József)

Michael Galuske: *A szociális munka módszerei. Bevezetés* (Fordította: Udvari Kerstin, szerkesztette: Bányai Emőke)

Titus Livius: *Róma története a város alapításától*, I. kötet (I–XX. könyv) (Kis Ferencné és Muraközy Gyula fordítását és a jegyzeteket átdolgozta: Kopeczky Rita, a fordítást az eredetivel egybevetette: Kocsisné Csízy Katalin, Ligeti Dávid Ádám, Bajnok Dániel)

L'Harmattan France-Hongrie, Collection Károli

Anikó Ádám, Enikő Sepsi, Stéphane Kalla (szerk.): *Contempler l'infini*

Tibor Fabiny, Sára Tóth (eds.): *The King James Bible (1611–2011). Prehistory and Afterlife*

Katalin G. Kállay, Mátyás Bánhegyi, Ádám Bogár, Géza Kállay, Judit Nagy, Balázs Szigeti (eds.): *The Arts of Attention*

Katalin G. Kállay, Nóra D. Nagy, Elizabeth Walsh, Ádám Fónai, Béla Erik Haga, Péter Káplár, Krisztina Milovszky, Gergely Molnár, Dorina Obrankovics, Tamás Szanyi (eds.): *This is Just to Say. A Collection of Creative Student-Responses*

György Kurucz (ed.): *Protestantism, Knowledge and the World of Science*

Brigitte Geißler-Piltz, Éva Nemes, Sijtze de Roos (eds.): *Inspire and Be Inspired. A Sample of Research on Supervision and Coaching in Europe*

Johanna Domokos: *Endangered literature. Essays on Translingualism, Interculturality, and Vulnerability 2018*

Tímes Kovács: *Code-Switching and Optimality*

Viktória Semsey (ed.): *National Identity and Modernity 1870–1945. Latin America, Southern Europe, East Central Europe*

L'Harmattan France
5-7 rue de l'Ecole Polytechnique
75005 Paris
T.: 33.1.40.46.79.20
Email: diffusion.harmattan@wanadoo.fr

L'Harmattan Italia SRL
Via Degli Artisti 15
10124 TORINO
Tél: (39) 011 817 13 88 / (39) 348 39 89 198
Email: harmattan.italia@agora.it

Tördelés: Kardos Gábor
Nyomdai kivitelezés: Primerate Kft.
felelős vezető: Tomcsányi Péter